พระพุทธศาสนากับจริยศาสตร์

พระพุทธศาสนากับจริยศาสตร์

พิมพ์ครั้งแรก : กันยายน 2551
จำนวนพิมพ์ : 2,000 เล่ม
ที่ปรึกษา : พระธรรมโกศาจารย์
พระสุธีวรญาณ
พระวิสุทธิภัทรธาดา
พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ
คณะทำงาน : พระสุธีธรรมานุวัตร
พระศรีสิทธิมุนี
พระมหาสมบูรณ์ วุฑฺฒิกโร
พระมหาสมพงษ์ สนฺตจิตฺโต
พิสูจน์อักษร : พระมหาบุญเลิศ ธมฺมทสฺสี
พระมหาราชัน จิตฺตปาโล
แม่ชีวงเพชร คงจันทร์
ทัศนีย์ เจนวิถีสุข
พิชญรัชต์ บุญช่วย
สร้อยทอง จตุพร
ออกแบบปก : พิจิตร พรมลี
จัดพิมพ์โดย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์ เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200
โทร. 0-2222-2835, 0-2225-8686, 0-2222-1867
แฟ็กซ์ 0-2221-6950, 0-2221-9865
เว็บไซต์ www.mcu.ac.th

คำนำ

สมาคมมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนานานาชาติ (International Association of Buddhist Universities: IABU) ซึ่งมีสำนักงานเลขาธิการใหญ่ตั้งอยู่ ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เกิดขึ้นจากมติการประชุมวันวิสาขบูชานานาชาติ ปี พ.ศ. 2550 เพื่อเป็นศูนย์กลางในการสร้างเครือข่ายวิชาการอันนำไปสู่ความร่วมมือในแง่ของการแลกเปลี่ยนข้อมูล การสอน การวิจัย การพัฒนาบุคลากร และหลักสูตรที่เกี่ยวกับวิชาการด้านพระพุทธศาสนาทั้งในระดับภูมิภาค และระดับนานาชาติ

ระหว่างวันที่ 13-15 กันยายน พ.ศ. 2551 คณะกรรมการบริหารสมาคมมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนานานาชาติ ได้มีฉันทามติร่วมกันจัดประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนานานาชาติ และจัดสัมมนาทางวิชาการนานาชาติ เรื่อง "พุทธจริยศาสตร์" ครั้งที่ 1 ขึ้น ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยแบ่งการสัมมนาออกเป็น 8 กลุ่ม คือ (1) พุทธจริยศาสตร์กับวรรณคดี (2) พุทธจริยศาสตร์กับการพัฒนาจิตใจ (3) พุทธจริยศาสตร์กับการพัฒนาสังคม (4) พุทธจริยศาสตร์กับรัฐศาสตร์ (5) พุทธจริยศาสตร์กับเศรษฐศาสตร์ (6) พุทธจริยศาสตร์กับการศึกษา (7) พุทธจริยศาสตร์กับวิทยาศาสตร์ และ (8) พุทธจริยศาสตร์กับเยาวชน นับว่าเป็นประเด็นที่น่าสนใจและสอดคล้องกับปัญหาสังคมโลกปัจจุบัน

ในคราวประชุมครั้งนี้ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและสมาคมมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนานานาชาติ ได้จัดพิมพ์เอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับประเด็นการสัมมนาหลายเรื่องด้วยกัน หนึ่งในจำนวนนั้นคือ "พระพุทธศาสนากับจริยศาสตร์" ซึ่งเป็นหนังสือรวมบทความคณาจารย์และนิสิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาฯ รวมทั้งบทความของคณาจารย์จากมหาวิทยาลัยอื่นๆ จึงขออนุโมทนาในความวิริยะอุตสาหะของคณะทำงานจัดเตรียมเอกสารทุกท่านที่ช่วยกันผลักดันให้งานสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

(พระธรรมโกศาจารย์)
อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ประธานสมาคมมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนานานาชาติ

สารบัญ

คำนำ **(3)**

ภาค 1 พุทธจริยศาสตร์กับเศรษฐกิจ **1**

- The Right Livelihood Company : Business Ethics for the Modern World 2
  Dr. Sakchai Anantrechai
- CSR : บทบาทและความสัมพันธ์กับองค์กรพระพุทธศาสนา 30
  พระมหาสุทิตย์ อาภากโร (อบอุ่น)
- Buddhism and Economics 44
  Asst. Prof. Dr. Boonthavi Suchikul
- จริยธรรมทางเศรษฐศาสตร์และพุทธศาสนา 53
  พระครูปุริมานุรักษ์, ผศ., ดร.
- เศรษฐธรรมแห่งการครอบครองยุคทุนนิยมโลกาภิวัตน์ 59
  อุทัย สติมั่น
- พุทธธรรมกับสังคมบริโภคนิยม 75
  บูรณ์เชน สุขคุ้ม
- เศรษฐศาสตร์ว่าด้วยทุนมนุษย์ 85
  พระมหาวีระชัย ชยวีโร
- สมาธิกับคุณค่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 96
  เพียงขวัญ อ่ำพันธุ์เปรม
- การบริหารทรัพยากรการบินวิถีพุทธ 113
  กมล กาญจนสิทธิ์

ภาค 2 พุทธจริยศาสตร์กับการศึกษา **135**

- พุทธจริยศาสตร์กับการศึกษาตามกระบวนทรรศน์หลังนวยุค 136
  ศ. กีรติ บุญเจือ
- พุทธชีวจริยธรรม : บทวิเคราะห์ว่าด้วยจีเอ็มโอ (GMOs) 150
  พิชญรัตน์ สิริสุนทรานนท์
- พุทธจริยศาสตร์กับการศึกษา 163
  ผศ. พูนทรัพย์ เกตุวีระพงศ์
- พุทธจริยศาสตร์กับการศึกษา 174
  รศ. ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์
- การศึกษาในพระพุทธศาสนากับแนวคิดเรื่องศูนย์กลางทางการศึกษา 192
  เสถียร ทั่งทองมะตัน

ภาค 3 พุทธจริยศาสตร์กับวรรณคดี **211**

- พุทธจริยศาสตร์กับวรรณคดี 212
  ผศ. ประพันธ์ กุลวินิจฉัย
- พุทธจริยศาสตร์กับวรรณคดี 225
  พระมหาวรชัย ติสฺสเทโว

ภาค 4 พุทธจริยศาสตร์กับการพัฒนาจิต **241**

- Buddhist Ethics and Mental Development 242
  Phramaha Theerapan Vajiranano, Ph.D.
- ความคิดถูกกับความสุขที่ยั่งยืน 250
  อรทัย มีแสง
- การเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจกับการพัฒนาจิตในพระพุทธศาสนา 265
  พิชญรัชต์ บุญช่วย
- พระพุทธศาสนากับการพัฒนาจิต : การตามดูจิตเพื่อรู้ความจริงของชีวิต 280
  พระมหาบุญเลิศ ธมฺมทสฺสี
- ความจริงเกี่ยวกับชีวิต 302
  พระมหาขวัญชัย กิตฺติปาโล
- พุทธศิลป์และศาสตร์เกี่ยวกับการพัฒนาจิตใจในการดำเนินชีวิต 315
  ภก. พีระ เกริงกำจรกิจ

ภาค 5 พุทธจริยศาสตร์กับการเมือง **337**

- การบัญญัติพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญ : หนังตัวอย่างของปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ ระหว่าง ศาสนา การสื่อสาร และการเมือง 338
  ทัศนีย์ เจนวิถีสุข
- พุทธจริยศาสตร์กับรัฐศาสตร์ 353
  ผศ. ปฐมพงศ์ ทินบรรเจิดฤทธิ์
- การใช้กระบวนการธัมมิกประชาธิปไตย เพื่ออภิวัฒน์สังคมไทย 366
  พระมหาอรุณ จิตฺตคุตฺโต
- การเมือง: ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความรุ่งเรืองและความเสื่อมของพระพุทธศาสนา 376
  วรพิมพ์สุข ผ่องสมัย

ภาค 6 พุทธจริยศาสตร์กับวิทยาศาสตร์ **393**

- วิทยาศาสตร์ใหม่ กับ พุทธจริยศาสตร์แนวใหม่: สอดคล้องหรือขัดแย้ง? 394
  พระเดโชพล ชนาสโภ
- พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ 407
  สมชัย ศรีนอก
- พระพุทธศาสนากับปัญหาภาวะโลกร้อน 420
  พระอธิการเอกชัย เปมิโย

ภาค 7 พุทธจริยศาสตร์กับการพัฒนาสังคม **437**

- พระพุทธเจ้าในฐานะนักเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง 438
  พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, ผศ.ดร.
- สาเหตุและผลของการนับถือพุทธศาสนา : การวิจัยทางจิตพฤติกรรมศาสตร์ในประเทศไทย 463
  ศ.ดร.ดวงเดือน พันธุมนาวิน
- พระพุทธศาสนากับการดูแลผู้ป่วยมะเร็งระยะสุดท้ายแบบองค์รวม 480
  จุฑามาศ วารีแสงทิพย์

ภาค 8 พุทธจริยศาสตร์กับเยาวชน **497**

- บ้าน วัด โรงเรียน กับการปลูกฝัง ถ่ายทอด การนับถือพุทธศาสนาแก่เยาวชนไทย : การประมวลผลงานวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์ 498
  รศ. งามตา วนินทานนท์

ภาค 1

พุทธจริยศาสตร์กับเศรษฐกิจ

The Right Livelihood Company : Business Ethics for the Modern World

Dr. Sakchai Anantrechai

In the past, merchantmen are considered to be powerless, incapable of influence on the society. Nevertheless, as their status gradually changed to businessmen in the last century, the new roles have put their importance above other group of citizens. Today, business corporations have become the most powerful, lives directing, institution. The new magnificent high rise buildings have gained greater public interests more than the ancient palaces, temples, and governmental buildings. Business conglomerates such as Microsoft, Sony, Coca-Cola, and McDonald's have become household names, and their products are inseparable from our modern lifestyle.

It is undeniable that the business sector plays an important role in creating prosperity for mankind and moreover serves as a powerful driving force pushing the growth of the global society. However, the process through which businesses seek maximum benefits and profits causes many problems, as can be seen in every part of the world. People become selfish and engage themselves in ruthless competitions. Such behaviors have adverse impacts and causing inalterable problems relating to mankind, society, and the environment. A group of distinguished academicians, religious experts, and business people have agreed that it is time to change the business paradigm so that businesses may render some benefits and support to mankind as a whole. At the same time, businesses should strive to create happiness for all people involved.

The purpose of this article is to interpret the principles of Theravāda Buddhism in relation to ethical business practices, and to present a new body of knowledge for the creation of such business practices. Right Livelihood is the way of conducting business free from intrusion upon others, and regarded as one of the Noble Eightfold Path. This article attempts to search for new meanings of Right Livelihood, which the Lord Buddha originally gave to the agro-society people of his times, and to apply it under modern techno-society, contemporary context. Simultaneously, this paper means to search for significant Buddhist concepts to

develop a paradigm for conducting business, in the hopes of serving as a guide for modern businessmen to carry out their tasks in a friendly professional manner to all beings. The article will be divided into three major parts. Firstly, it will focus on the Buddhist paradigm to understand how Buddhism views all things, and it will serve as the basic building block of all other Buddhist business concepts. Secondly, it will focus on the Right Livelihood principle. And lastly, it will focus on the four proposed fundamental components necessary for doing business in the modern world, namely : the business core ideology, the business objectives, the business conducts, and the organization culture. The answer to the question "How will academicians and businessmen from every corner of the world unite religion and business?" does not depend on developing new theories according to scientific principles which have yet to be discovered. Rather, the answer is already at hand to all who are spiritually attuned, and deeply rooted in Eastern intelligence. The answer, which has been available to all humanity for a long time, is called "Buddhism".

I. The Buddhist Paradigm of Unity

In order to understand Buddhist business ethics, it is first necessary to comprehend the Buddhist paradigm clearly. This paradigm will be the foundation for the discussion of further Buddhist business concept throughout the paper. Dependent Origination is one of the core teachings of Buddhism. It simply states that

"When this exists, that comes to be; with the arising of this, that arises. When this does not exist, that does not come to be; with the cessation of this, that ceases."[1] This means all things in the universe are interconnected through cause and effect. The arising of one condition gives birth to another condition. Dependent Origination is therefore the paradigm for every phenomenon in the universe, including human, society, and the world.

According to Buddhism, human's life is composed of the Five Aggregates, namely, corporeality, feeling, perception, mental formations, and consciousness, or simply put it, name and form. The first aggregate is considered to be name whereas the remaining four are considered to be form. One of the factors in the Law of Dependent Origination is further states that, "When there is consciousness, name-and-form comes to be,"[2] meaning that name and form will always be co-arising. When the eye avenue sees forms, the eye-consciousness will arise. Both

[1] Bhikkhu Bodhi, **Samyutta Nikaya**, Somerville : Wisdom Publication, 2000, Volume 1, p. 517.
[2] Ibid, p.538.

name and form are therefore closely interconnected as unity. Unlike scientific paradigm that sees human as a mechanical clock consist of only physical body, Buddhist paradigm sees human as a being made up of inseparable body and mental.

The fact that the Five Aggregates or human's life proceeds according to the Law of Dependent Origination implies that human's life has no definite self. Life is a result of cause and effect conditions, arising and moving as a chain, and forever changing as stream of flowing water depending on its condition. When there is no condition arising, there will be no becoming. Existence only comes to be from the arising of conditions. Nothing can exist by itself. Unlike scientific paradigm that sees all things as definite, Buddhist paradigm sees all things in the universe as a series of forever moving images as long as there is a combination of arising conditions, and will cease to exist when there is no condition arising. In order words, all things in the universe, human or inhuman are anatta, or non-self.

The concept of interconnection of all things can be traced back with the story of the beginnings of life and universe recorded in the Pali Canon. In Aggañña Sutta, or the Sutta on knowledge of beginnings, Buddha's theory on the evolution of mankind and the world is rooted in the continuity of all things principle. He said,

> At that period, there was just one mass of water, and all was darkness, blinding darkness. Neither moon nor sun appeared, no constellations or stars appeared, night and day were not distinguished, nor months and fortnights, no years or seasons, and no males or females, beings being reckoned just as beings.... After a very long period of time, savoury earth spread itself over the waters where those beings were. It looks just like the skin that forms itself over hot milk as it cools. It was endowed with colour, smell and taste....Then some being of a greedy nature tasted the savoury earth. In so doing, it became taken with flavor, and craving arose in it...The result of this was that their self-luminance disappeared. And as a result of the disappearance of their self-luminance, the moon and the sun appeared, night and day were distinguished, months and fortnights appeared, and the year and its seasons. To that extent the world re-evolved.[3]

This sutta illustrates vividly that the law of interconnection does not exist only vertically as drawn in the diagram understood by most people, but it exists horizontally as well. The consumption of savoury earth caused the bodies of beings

[3] Bhikkhu Bodhi, **Digha Nikaya,** iii86, p.410.

became coarser. This cause and effect is considered to be vertical interconnection. But simultaneously, as a result of this consumption, the sun, the moon, and the stars have arisen leading to the emergence of night, day, month, year and seasons. These natural phenomena are considered to be horizontal interconnection. The vertical and horizontal interconnections exist in all things interwoven as a web. One of the prominent Thai Theravada monk of the 20th Century, Buddhadasa Bhikkhu had a similar remark by once said that the universe, the cosmos, the sun, the moon and the stars are interconnected and interwoven with each other. They co-exist as a web to be functional. Mankind, animals, and nature must live cooperatively like a web in order for life survival[4].

The Buddha also explained how the law of interconnection works in the ecology system. In Upanisa Sutta, Lord Buddha illustrated that, "as the rain drops that fall on top of the mountain course down to the lowlands, filling up the mountain grottoes, clefts and rivulets and then the water fills up the small ponds, large ponds, small rivers and large rivers, the sea and the great oceans."[5] According to this sutta, nature is a living system that interconnects and interweaves as a single entity. When any part of the system is ruined, it will subsequently have domino effects on other parts. The Law of Dependent Origination can also be observed in politics, social and economics arena. It is recorded in Aggañña Sutta that the emergence of government is the result of human greed. When people stop sharing rice, but start stealing and hurting each other, the king is appointed to govern the community. In Cakkavatti-Síhanāda Sutta, Lord Buddha said that when the king did not give property to the needy, poverty became rife, from the growth of poverty, the taking of what was not given increased, from the increase of theft, the use of weapons increased, from the increased use of weapons, the taking of life increased.[6] Again, in this sutta Buddha shows the interrelationship among social problems. The killing among mankind is closely related to the poverty, and has a direct relationship with the misgoverned of the king. All these problems cannot be sorted out individually, because they are tightly knitted and related. It can be concluded that the law of interconnection found in various dimensions cited in above suttas portrays that human, universe, nature and society are united as one, which is inseparable as a single independent entity. The intervention in any parts will instantly have a domino effect on the subsequent part continuously.

---

[4] Buddhadasa Bhikkhu, **Buddhism and Nature Conservation,** Bangkok : Komonkiemthong Publishing, 1990, p. 35.

[5] http://www.metta.lk/tipitaka/2Sutta-Pitaka/3Samyutta-Nikaya/Samyutta2/12-Abhisamaya-Samyutta/03-Dasabalavaggo-e.html

[6] Bhikkhu Bodhi, **Digha Nikaya,** p.400.

The new Physics, known as Quantum Physics, has proved this Buddhist law of interconnection scientifically. Albert Eistein's theory on Quantum Physics proclaimed that atom is no longer the smallest undividable particle. There are plenty of empty space that contains electron, proton and neutron within a single atom. These small particles are not independent units according to the Atomic theory of Newton, but are interlaced in a unity. Niels Borh[7], a prominent Physicist said that an independent particle of matter does not exist. Its property can only be defined and observed by its relationship with other particles. The particle that is smaller than an atom is not a definite subunit. It is a complex relationship with all other units. Eistein's theory showed that when nature is scrutinized closely, there is no independent small particle, but only an interrelationship of particles. Werner Heisenberg[8], a German Physicist, said that the world appears to us in the form of complex web of situations integrating different relationships that are overlapping and connecting. These relationships define the structure of all things. Quantum Physics further illustrates that small particles in an atom is always in changing state, non-static, moving and interacting with each other according to their molecules, atoms, and nuclei. This implied an indefinite structure of nature, with only the formation of interrelationship of all things. This new picture of universe from Quantum Physics confirms the Buddhist Law of Dependent Origination that all things are forever changing according to their conditions, and are interconnected as a web. There is no definite entity. Nothing can exist by itself. Existence only comes to be when there is a combination and an interconnection of conditions.

Living systems in biology also show the interconnection principle of all things. There is no single living thing in nature that can survive by itself without depending on other living things. The human body composes of four natural elements, namely earth, water, air, and heat. Human existence is closely related and is depended on natural surrounding, starting from breathing in oxygen generated by plants for life survival, and in return, releasing carbon dioxide back to original producers for the photosynthesis process. Food from plants and animals, which are consumed into the human body to sustain life, will be returned as nutrition to plants and animals in the form of human wastes. When human life is ended, all elements of the body will be decomposed and will become a part of some animals, such as earthworms, snakes, worms, or other living things, when they consume those decomposed elements into their bodies. Moreover, many organisms in nature live their lives in such a way that

[7] Capra, Fritjof, **The Turning Point I,** translated by Bhikkhu Pracha Pasannadhammo, et all, Bangkok : Komolkiemthong Publisning, 2001, p.91.

[8] **Ibid,** p.92.

depend on another organism in order to survive or for a better well-being. This dependent relationship between†organisms is called symbiosis. An example of such a symbiosis is anemone fish (cartoon fish) and sea anemones. The sea anemones, possess the poison at the tips of their antennae, provide shelter for the fragile fish while the fish protect the anemones from their predators. Another example is lichen, which is a combination of two inseparable life forms, fungi and algae. The algae uses chloroplasts, photosynthesizing necessary nutrients for the fungi, while the fungi, in return, acts as a hook to any surface such as rocks or tree trunks.

The new sciences have verified that the interconnection principle of all things according to the Law of Dependent Origination is universal and is the foundation of nature. It governs all things in this universe, both living beings and inorganic matters. This law of nature exists as the general rule as the Lord Buddha said, "whether there is an arising of Tathāgatas or no arising of Tathāgatas, that element still persists, the stableness of the Dhamma, the fixed course of Dhamma, specific conditionality. A Tathāgatas awakens to this and breaks through to it. Having done so, he explains it, teaches it, proclaims it, establishes it, discloses it, analyses it, elucidates it."[9]

II.I Right Livelihood

A. The meaning of Right Livelihood

Right Livelihood is defined as, "having abandoned dishonest livelihood, keeps his life going with right livelihood."[10] The definition in Dhamma Saṅgaṇi is, "to renounce on that occasion, abstain, refrain, and feel averse from the wrong modes of livelihood, to leave them unpracticed and undone, to incur no guilt, nor to trespass nor transgress with respect to them, to destroy the causeway leading to them - best livelihood, a Path-component, contained in the Path - this is the best livelihood that there then is."[11] Mahãcattãrisaka Sutta defines wrong livelihood as, "scheming, talking, hinting, belittling, pursuing gain with gain."[12] The commentary further explains wrong livelihood as bodily and speech misconducts in relation to earning. Bodily misconducts include destruction of life, stealing, and sexual misconduct. Speech misconducts include false speech, malicious speech, harsh speech, and frivolous talk or vain talk. It can be concluded from the above definitions that right livelihood is rooted in wholesome course of action. It is a way of working that is free

[9] Bhikkhu Bodhi, **Digha Nikaya,** p.551.
[10] SN 45.8 http://www.accesstoinsight.org/ptf/dhamma/sacca/sacca4/samma-ajivo/index.html
[11] Pali Text Society, Dhamma Sangani - Buddhist Psychological Ethics, Oxford,1993, p.79.
[12] Bhikkhu Bodhi, **Majjhima Nikaya,** p. 938.

from intrusion upon others, and at the same time, is a Buddhist training method for self development.

Lord Buddha classified right livelihood as moral or virtue training in the Threefold Training. In Cūḷavedalla Sutta, he said that, "Right speech, right action and right livelihood - these states are included in the aggregate of virtue. Right effort, right mindfulness and right concentration - these states are included in the aggregate of concentration. Right view and right intention - these states are included in the aggregate of wisdom."[13] According to Theravada Buddhism, in order to attain the highest goal in life, that is Nibbana, it must be done in hierarchical sequence. The journey begins with moral development, which will lead to concentration development, and ends at wisdom attainment at the final hierarchy. This Threefold Training is a process that translates the Eightfold Path into practice. That is, the right livelihood without any intrusion upon others will bring about calm and peaceful mind. Once the mind has a strong concentration, the thinking process and the perception of the individual will be clear. This vivid mind will give rise to sharper insight as a consequence. On the contrary, if an individual conduct business activities in an unskillful manner, his misconducts will lead to unpleasant and unpeaceful mind. When the mind is not clear, the Concentration Training will never be fruitful. Due to the lack of the second training, the last training of the Threefold Training will never be grown. This individual can never move up the Dhammic ladder. Without right livelihood, or conducting business in an immoral manner, the person will never be able to develop other aggregates in the Eightfold Path. Right livelihood is, therefore, unignorable and indispensable by modern citizens. Livelihood that does not agree with morality will be a major obstacle for an individual to reach the highest goal in life. It is a way of living that separate life and work as separate entities. It is a lifestyle that does not understand the holistic nature of human life. It is a lifestyle based on scientific paradigm that sees human life as a mechanical clock, not an intelligence living being with the vast potential to be an enlightened being.

In brief, since right livelihood is morality, right working is therefore a path to Dhamma practice and an opportunity to train oneself to be a better person. Every economic activities of an individual are a step to self development in the Threefold Training leading toward wisdom attainment. Wealth seeking in the mundane economic activities can be transformed to the true happiness if one conducts business activities according to the Right Livelihood principle. Performing economic activities in samsara with right consciousness continuously can eventually take an individual out of samsara at the end.

[13] Bhikkhu Bodhi, **Majjhima Nikaya,** p.398

B. The Buddhist Meaning of Work - Work as Life

The Buddhist paradigm that sees work and life are closely connected as one and cannot be separated like the conventional business paradigm, has brought the sacredness to work. This is because work is not just an economic activity to earn merely money for physical survival, but it is also a dhammic activity that fosters both physically and spiritually development of the worker. Work, therefore, is not an alienation of life, but is life. It must be performed diligently for one's own development to the highest goal, and to be one with nature. Buddhadasa Bhikkhu defines this as one meanings of dhamma, which is the human duty according to the law of nature called Pati⁄pattidham or Dhamma practice[14]. Based on this definition, work is the dhammic activity like meditation. Moreover, the success of any work must depend on many different dhamma such as the aspiration in the work, the perseverance, the dedication, and the careful examination. These four qualities are known as Iddhipāda or the path of accomplishment in Buddhism. Work in itself is therefore dhamma. Since work is dhamma which must be practiced and developed constantly, work embraces life. In other words, to Buddhist paradigm of unity, the role of work is to serve life, and to lead human to a higher and more sacred life, not the other way round of toiling life to serve work just for the accumulation of material wealth.

The working process based on the Right Livelihood principle adds value to the job itself. This is because working on the foundation of not intruding upon others has a higher objective than the self interest, but also on greater public interest. This attitude of working will weaken the selfishness of the worker. It is a self training activity of sacrificing, and is an important activity to weaken the self of the worker. This attitude of performing work will put livelihood to a higher status than just mere earning for a living. If an individual sees life and work united as one, work will be no longer an unpleasant obligation or a boring activity that must be avoided. But it is a lively and meaningful activity. When an individual sees work as a self development path to the highest goal in life, he will be deeply in tune and committed to the task because he sees that life without meaningful work is life that loss in the samsara of the mechanical world endlessly.

[14] Buddhadasa Bhikkhu, **Working is the Dhamma Practice,** Bangkok : Dhammasapha Publishing, 2006, p.14.

II. II Right Livelihood Company

A. From Right Livelihood to Right Livelihood Company

Right livelihood is a teaching aiming toward an individual because enlightenment is a personal matter. This, together with the fact that the traditional profession in the Buddha time is merchantmen, caused difficulty in the search for right livelihood in the company level in the Pali canon. For small and medium size companies which the owner is the main shareholder and the manager, the business conducts according to the right livelihood ethics is very straightforward. The complication might occur with large corporations that consist of many shareholders who do not involve in the business operation. However, I do not personally find this as a problem because these large corporations are made of individuals who are determined to develop values to their lives. Their business operations are believed to be a reflection of their values. Trevor Sargent wrote in "Toward Integration in Applied Business Ethics : The Contribution of Humanistic Psychology" that the corporation reflects individuals in the firm and individuals reflect the firm they are in. Although the firm cannot grow the same way as individuals due to the lack of biological qualities of human life, however both individuals and the firm are influencing upon each other. As a consequence, the firm will portray the virtues and ethics that individuals bring to the firm, simultaneously the firm will direct the growth of individuals. Many researches have showed similar conclusion stated that personal ethics is the foundation of corporate ethics. The studies further showed that corporate ethics have an influence on the behaviors and ethics of members in the firm. Based on this theory, the right livelihood company is a company rooted in Buddhist principles and is a firm that sees livelihood as more than making a living, but a path to self development. The right livelihood company will contain certain unique characteristics that are distinguished from profit-oriented or economy company.

B. Characteristics of the Right Livelihood Company

1. It is a Living Company

Unlike the traditional economically company based on Newton scientific paradigm seeing things as mechanical devices, the Buddhist paradigm perceives interconnection of all aspects including the firm, its employees, the physical body and the mind, brings life to the right livelihood company. The living company treats each employee like one member of its family, full of intelligence, emotion and spirituality, not just a part of a big machine to mass produce a product. The living company recognizes human's highest potential. Employee trainings is not only be on the physical aspects of skill and work knowledge, but will also be emphasized on

the spiritual aspect, namely, mental development. This is due to the Buddhist paradigm that perceives good quality of mind leading to good action and good performance. Many modern organizations in the late 20th century failed their re-engineering attempts by unrecognizing this truth.

According to Buddhism, life is a self development process that must be done until one reaches the highest goal. Life is therefore like a big continuous, learning institution. When an individual graduated from a college, and entered a working place. This new institution, which occupies the longest time of one's life, has a continued duty after the education institution to foster human growth, and to produce excellent products and services together with wonderful citizens. Anãthapiṇḍika is a good example of the living company in the Buddha time. He sees the limitless potential of his employees, and always encourages them to practice dhamma. At the lowest level, all his people follow the five precepts strictly. At the highest level, many of his employees such as Puṇṇa and Copatananda attain enlightenment.

In the process of developing others, one own self has also developed. Fostering others to grow up in the dhammic ladder is a process to train one's own mind to a higher ground. The self development process is inseparable from the process of other development. They are both closely connected. The roles of the right livelihood company do not just to make profit like a typical profit-oriented company, but also to develop potential, both physically and spiritually, of both the employer and employees. E.F. Schumacher once said about the crisis of capitalism that we have excellent trains but bad tracks, and retarded train drivers together with stupid uncontrollable passengers. The right livelihood company does not just want to build excellent trains, superb tracks, and amazing control system, but also to develop best train drivers who deeply care for maximum benefits of all passengers. The right livelihood company strongly believes that the role of a business organization is not just to accumulate wealth for shareholders, but to develop all lives in the organization to the fullest potential in all aspects. Abraham Maslow called this kind of conducting business as "Enlightened Management".

2. The Company of Unity

In personal ethics, the growth of human life occurs when he sees the unity of all things. In organizational ethics, the growth of the right livelihood company is measured from the organization's capability to successfully integrate all supporting systems both internally and externally. The unity within the firm exists when there is no alienation between employees and the organization. The organization's determination to foster the growth in people is the best strategy to create the sense of belonging among employees and build their loyalty for the firm. Moreover, the right livelihood company will abandon some traditional practices of the mechanical

or economically driven company, ill treating of employees like spare parts and replacing them when they are no longer functional. With this working attitude, both the firm and its people will grow together endlessly as sustainable relationship. The unity outside the firm exists when the organization treat surrounding parties, including customers, suppliers, traders, environment and other stakeholders respectfully. Recognizing that every bad action to external stakeholders will bring about bad consequences to the organization, the right livelihood company will inhibit harming activities to outsiders. This working principle will be the driving consciousness of the unity company that possess right livelihood as its ethical framework.

3. It is centered on greater interest as opposed to self interest

The right livelihood company does not solely emphasize on its own interests. According to the right livelihood ethics, every activity of the firm must be free from harming surrounding parties. Profits earned from troubles caused to other stakeholders are prohibited. Therefore, the right livelihood company takes mutual benefits of both own self and others as the guide line. The crisis in today society shows that the human support network is a complex web of interconnection. Growth, prosperity and sustainable progress will be formed when human focuses more on public greater interest rather than self interest. The new agenda of the century is not accumulating wealth for one own self, but sharing wealth with the whole system.

4. It is a flexible company

Given that everything is subject to change according to Aniccatā principle, the right livelihood company is a flexible organization. It will focus less on the exact prediction derived from complicated mathematics equation. As nothing is definite according to the Buddhist law of nature, accurate planning and precise prediction is meaningless. Human is unpredictable. There are many examples that the same person could act differently in the same given situation. This Buddhist line of thinking is similar to the new planning theory that put more emphasis on strategic thinking than strategic planning. This flexible company gives importance to the awareness of what is happening to the organization, including better and faster learning to any changes, so that the company can adapt itself to cope with the changes successfully. Jack Welsh, former CEO and the legend of General Electric, once said,

"in this forever changing world, prediction is less important than reaction." Margaret Wheatley, an international business consultant, wrote in "Leadership and the New Science" that there are not many corporations that make profit and progress from planning based on Newton paradigm. The holistic paradigm can explain this failure clearly because definite does not exist. It is impossible to create future constructively unless interaction with the present is realized. A good future can be the

outcome, only if interconnection with the present is realized.

The organization structure of the right livelihood company will be less rigid than the traditional economy company. In order for the organization to adapt to any changes easily and in a timely manner, employees will not be divided into many small mechanical pieces. There will be no clear authority line, and very short hierarchy. Thomas Petzinger wrote in "The New Pioneers : The Men and Women who are Transforming the Workplace and Marketplace" that increasing number of organizations tend to abandon permanent organizational structure. These organizations start to let go of both physical and psychological stiffness, so that their firms can adjust the working process easily. An ad hoc team is recruited to handle these special tasks that always changing. The role and duty of each worker will be easily set with least line of division. Some organizations go as far as tearing down the walls of the working space to let people, ideas, and information flowing back and forth freely.

III. Fundamental Components of the Right Livelihood Company

In order to be the right livelihood company, the right livelihood values must be implanted into every element of the firm. It is assumed that at least the following four main components, namely, the core ideology, the business objectives, the business conducts, and corporate culture, must exist in a right livelihood company.

1. Business's Belief System or Business Core Ideology

The business's belief system or the core ideology is the fundamental philosophy of an organization. It is a major driving force directing all members of the firm to move toward common desired goals. It is like a map guiding all decisions of the organization to be made in accordance with those goals. The core ideology of the right livelihood company has distinctive Buddhist characteristics that include the followings.

A. Middle Path

Believing all things are closely connected, the Buddhist paradigm does not share the general business principle of the Capitalism that sees the shareholder is the most important party in a business. This Capitalistic assumption has brought about all attempts to create maximum wealth to shareholders because it is believed that shareholders are the sole investor of the organization. The Buddhist paradigm holds the opposite view. A Zen teacher and a former businessman, Albert Low wrote in "Zen and Creative Management" that there are three groups of investors in a business firm. They are shareholder, employee, and market. According to Low, the

shareholder is the investor of money who seeks for the highest return with lowest risk possible. The employee is the investor of skill and capacity who seeks for fair return. The market represents the need of the society that is important to the existence of the business firm. All three forces are interconnected and are equally needed for a company to exist. The lack of any forces will cause the firm to collapse. Low further stated that "the market answers 'why' in a company. The organization structure of a company must confirm to the market it has to serve-that is, to the product it has to produce. The employees answer 'how' in a company. The organizational processes of a company must conform to the abilities of the employees. The shareholders say that a company will be."[15] The interaction of these three creates a business entity that consists of independent but mutually related parties.

These three investors are primary stakeholders of any organization, however there are still other parties the firm must depend on. They are called secondary stakeholders. Environment is one of these external stakeholders that is as importance as the primary stakeholder. In the Buddhist interconnection paradigm, human is a part of the nature. The survival of human existence depends on the well being of the nature. Aggaññ a Sutta shows that natural resources are the blood vein of humankind. The evolution of humankind and nature are mutually reliant. That is, when the savoury earth disappeared, human turned to fungus for food. When fungus disappeared, human turned to creepers. When creepers disappeared, human turned to rice. As a result of these consumptions, the human body became coarser and coarser accordingly to its natural resource intake. This law of interdependent inspired the right livelihood company to hold a different view toward nature and environment. The Buddhist firm does not see nature as human's property, but as an integral part of the universe like humankind. Natural resources are limited and can be used up, like the savoury earth, fungus, and creepers, with only us human suffering in the end. These natural resources are not free, and should not be treated like free resources that are commonly practiced by many economy companies today. They are one of the costs, which humankind needs to value highly, like other costs occurred in any other stakeholders. They all possess right that must be recognized like the three primary stakeholders.

Moreover, in order to successfully produce a product or service to the market, it takes more than investments from shareholder, investment from employees, and deployment from natural resources, it must also depend on the cooperation from the community and the society. If the community does not allow

[15] Albert Low, **Zen and Creative Management,** Rutland : Charles E. Tuttle Company, 1992, p.9.

the firm to build a factory in the area, a product cannot be produced. If the society does not permit the firm to use natural resources or to releases its wastes from the manufacturing process into nature, the organization cannot survive. Most importantly, if customers do not support the product or service, the firm will not exist. Seeing the interdependent nature of a business operation, the right livelihood company will not give the foremost priority to the shareholder, but give similar priority to all stakeholders in the firm. In other words, the ethics of the right livelihood company is stakeholder orientation rather than shareholder orientation.

Stakeholder orientation implies that the firm tries to create benefits for all parties involved in the business operation. This is rooted in the Buddhist concept of mutual benefits to one self and others. With this kind of business conduct, there will be no losers, only winners.

Mutual benefit further means that financial return of the right livelihood company is not the maximum return as in the economy company because wealth will be shared fairly to all stakeholders. The Middle Path in the Buddhist ideology also means sufficient return, or sufficiency business. This type of organization sees accumulating too much wealth will bring about greed. According to Buddhism, greed is a major obstacle for businessmen to purify their mind. The right livelihood company is therefore not focusing on wealth accumulation by maximize profits to one own organization in every possible means, but also focusing on weakening one's own greed by sharing wealth to others as a means to further develop oneself to a higher dhammic ladder.

The Right Livelihood principle uses economic activity as a path to human development to perfection. As mentioned earlier, human life consists of both body and mind. Business conducts must concentrate on these two spheres of human life, and must foster the growth of these two faculties together. The concentration on financial return of the business is physical development whereas the concentration on improving quality of mind is spiritual development. Conducting business according to the right livelihood ethics is the integration of these two goals into all business practices. The Right Livelihood company will maintain balance between mind and body. Any of these two dimensions cannot be ignored. The economy company that emphasizes on wealth accumulation is an extreme path toward physical matter only. This mode of conducting business causes human life to be imbalance because the mind faculty is abandoned. Prince Siddhatha lived a wealthy life in the king palace. He could fulfill physical happiness in limitless manner. But eventually the overwhelming physical happiness caused his life to be out of balance. Feeling empty and senseless, he left his wealth and became a recluse. As a recluse, he lived his life in the opposite extreme concentrating solely on mental development by torturing his body in various techniques. This extreme mental training path did not lead him to

the final goal. Realizing the Middle Path by finding a balance between the body and the mind, he finally discovered the law of Nature, and had perfected himself from an ordinary man to the Enlightened One. Since economic activities play an important role in human life, the business must be performed in the same manner of building harmony between the body and mind. In economic activities, monetary profit is the physical return, whereas Puñña or merit or activities to purify the mind is mental return. The right livelihood company is neither profit orientation nor non-profit orientation. The profit oriented firm is the economically driven company. The non-profit oriented institution is the nongovernmental organization. The right livelihood company is a profit seeking company for its stabilized and continued existence. But the profit seeking of the right livelihood company is balancing well with merit. This is the final characteristic of the Middle Path ethics.

B. Financial return is the means, not the end

To reach the final goal in life, it is necessary that physical needs of human life must be met. It was recorded that the Buddha would not teach dhamma to a hunger. In one story, Lord Buddha did not explain a dhamma aspect, until the stomach of the hungry would be listener, had been fed. As his physical need was fulfilled, his mind turned calm and ready to understand dhamma. The listener finally attained enlightenment after hearing Buddha's teaching. This story reflects that money is the fundamental component of human development. It is a means for the physical well being of a human. But it is not the most important factor. The financial return of the right livelihood company is not the end in itself. It is just a means to bring businessmen to a higher goal in life. It is a means to support and to develop human potential to the fullest extent. It is not a means to a life full of materialistic wealth. The philosophy on financial return of the right livelihood company is divided into two levels. On the first level, the financial return is merely a means for the firm's survival, which will lead to the second level. On this new level, the profit is a means to develop the mind of people to a higher ground. As a result, the right livelihood company is not giving financial return as the most important factor in running a business. But it gives importance to how the profit is spent to develop workers' potential, and to utilize the profit for greater benefits to humankind.

C. Other Orientation

In Kamabhogi Sutta[16], the Buddha classified people who live the household life into 10 groups of people. He praised the last group as a model householder who is truly worthy of respect. This ideal householder possesses the following

[16] **A.V.** 176.

characteristics - having acquired wealth rightfully, he supports himself comfortably, shares it with others and uses it for good causes. Moreover, he is not obsessed or infatuated with wealth, but uses it with full knowledge and awareness of its benefits and faults, its merits and demerits; he has the wisdom that frees him, making him master of his wealth. This sutta reflects vividly the Buddhist principle of not taking oneself as the center, but transcending beyond oneself by doing goods for others. The application of this sutta to the right livelihood company is that firstly, the company does not give the first priority to maximize profit for self-interest, but sharing with other stakeholders by sufficiency means of profit as mentioned before. Secondly, profit after paying dividend to shareholders will be given back to the society in any manners as wealth sharing to the community. This is a means to raise people's consciousness to a higher level. It is truly consciousness for other and the society. This is a very important characteristic of the Buddhist business ethics. It utilizes financial return as a means to purify the mind to a higher degree. And it is also an expression of the social responsibility of the company.

It can be concluded that the business core ideology of the right livelihood company is based on the belief that dhamma and business are not parallel lines that can never be met, but rather proceed along the same course. Business falls under the same law of nature as human life. Doing a business and living a life are not two separate activities, rather are one. The Buddhist business core ideology is a reflection of this unique principle that translates into the business value of seeing the unity of all things. It is therefore not taking self interest stance, but possessing consciousness for others and the society with the consideration of balancing all systems in nature through the Middle Path ideal.

2. Business Objectives

Profit making in business is not prohibited by Buddhism. But it must be obtained according to the right livelihood principle. Recognizing the importance of profit to a business firm, Buddha laid out some basic guide lines for profit making in Dutiyapāpaṇika Sutta and in Vāṇijja Sutta. He suggested the principle of customer orientation rather than self orientation by saying that delivering products or services exceed what has been promised to customers is the firm's expression of putting the benefits of the market and the society before the benefits of the shareholder. A good business return will be the outcome of business activities that are pleased by the market. In other words, profit is a by product of the satisfaction of the market's needs, rather than the need to accumulate one's own wealth. A former CEO of Hewlett Packard shared a similar thought by saying that, "profit is a cornerstone of what we do - it is a measure of our contribution and a means of self-financed growth - but it has never been a point in and of itself. The point, in fact, is to win, and winning is

judged in the eyes of the customer...If we provide real satisfaction to real customers - we will be profitable."[17]

The fact that profit is a by-product of satisfying market needs, together with the business core ideology of seeing financial return as a path to mind purification, and the principle of sufficient return, lead to a new unique concept of profit making in the Buddhist company. The right livelihood company will focus on optimum profit, not maximum profit. In a company driven by Buddhist values, the motive to make profit will be limited by right livelihood ethics. They are guide lines indicating appropriate business activities to perform. Profits resulted from intruding upon other stakeholders are not welcome.

Business objectives of the right livelihood company can be further traced in Andhasutta[18]. In this sutta, Lord Buddha classified wealth seekers into three types of people. The first type is the blind man, who is not clever to acquire wealth. Moreover, he does not have a dhamma eye to know merit and demerit, the fault and non fault, the non-exalted and exalted and the counterparts of purity and impurity. The second type is the man with one umimpaired eye, who is clever to acquire wealth. But he does not have a dhamma eye. The third type is the man with unimpaired eyes, who is clever to acquire wealth, and also possess a dhamma eye. Lord Buddha praised the last type as the best. This sutta reflects the Buddhist principle of business return that keeps both physical and mental dimensions of a wealth seeker into consideration. The first eye, is the eye of wealth, serving the physical dimension of life. It is important because without this first eye a person will not be able to see the world. But the sight is still limited. In order to see the world limitless, a person needs a second eye, the dhamma eye to serve the mental dimension of life. In other words, according to Buddhism possessing only wealth, but lacking of wisdom is an incomplete life, or a handicapped life.

To foster the dhamma eye or to attain wisdom, one must transcend one's own self. He must develop constant consciousness for others and society by purifying one's own mind to abandon the selfishness in himself. Although profit is important, but virtues, ethics, and fairness to greater public must come before the profit. Hence, the Buddha called these qualities 'the dhamma eye' which is necessary for a person to have a perfect vision. James Collins studied successful global conglomerates such as Sony, GM, Hewlett Packard, and Johnson & Johnson, and found that

---

[17] James Collins, **Built to Last : Successful Habits of Visionary Companies,** London : Random House Business Books, 2000, p. 57.

[18] http://www.metta.lk/tipitaka/2Sutta-Pitaka/4Anguttara-Nikaya/Anguttara1/3-tikanipata/003-puggalavaggo-e.html

> Contrary to business school doctrine, we did not find 'maximizing shareholder wealth' or 'profit maximization' as the dominant driving force or primary objective through the history of most of the visionary companies. They have tended to pursue a cluster of objectives, of which making money is only one - and not necessarily the primary one. Indeed, for many of the visionary companies, business has historically been more than an economic activity, more than just a way to make money. Through the history of most of the visionary companies we saw a core ideology that transcended purely economic consideration.[19]

The study of these successful conglomerates, or visionary companies as he called them, had led Collins to a beautiful conclusion on profit. More importantly, his finding had proved to the world that the Buddha's teaching on profit making is not an idealistic religious teaching but it is indeed a practical and successful principle. Collins ended his remarks on profit wisely that "Profitability is a necessary condition for existence and a means to more important ends, but it is not the end in itself for many of the visionary companies. Profit is like oxygen, food, water, and blood for the body; they are not the point of life, but without them, there is no life."[20]

The pursuant of cluster of objectives by many global visionary conglomerates as found by Collinsû study revealed that the social objective and making profits can proceed together. They are like the two eyes as said by the Buddha to complement each other. As a result, a business company does not need to choose either objective as most people understand, or choose to be either the economy company seeking the highest return but abandoning social ideals or the non-profit company aiming to create better society but leaving profits behind. The social objective and the profit making are not contradictory.

It can be implied from the Andhasutta that there are two levels of business objectives in the right livelihood company, starting from an objective in an individual level, which will lead to the second level, the social objectives. The objectives in each level will be further divided into two different dimensions of objectives. In the individual level, the two eyes are the tangible return in the form of profit and the intangible return in the form of mental development. This intangible return will further lead to the objectives in social level, consisting of social dimension and environmental dimension.

---

[19] James Collins, **Built to Last : Successful Habits of Visionary Companies,** p.55.
[20] **Ibid.**, p.55.

These social objectives reflect the uniquely distinguished Buddhist characteristics. Firstly, it reflects other orientation principle. This first characteristic leads to the second characteristic, which include the respect and the recognition of the importance of all external stakeholders the firm needs to depend on, such as the market, the community, the society and the environment. Thirdly, it is an attempt to alleviate sufferings of both the people and the society. Finally and most importantly, it is a path to develop oneself to the highest potential, that is, to purify the mind and to foster other aggregates of the Eightfold Path to grow according to the right livelihood principle.

Aggañña Sutta reveals the need of ecological ethics in conducting business. As mentioned earlier, the Buddha tried to explain the law of interconnection between nature and mankind in this sutta. Humans have to pay a high price when they consume natural resources limitlessly. The endless human desire has caused the rice that was free from powders and husks, fragrant and clean-grained with no sign of reaping became the rice with husk-powders and husks enveloped the grain and where it was reaped, it did not grow again, and the cut place showed, and the rice grew in separate clusters. As a result of this natural evolution, people started to excessively store the rice. This greedy behavior eventually led to evil acts among people such as stealing and lying.

The story in Aggañña Sutta portrays that a business organization needs to be environmental conscious. The firm needs to manage the environment wisely, and should not treat natural resources as free commodities. Otherwise, problems will arise as happened in the sutta. This means that a business organization should not treat the environment differently from other stakeholders. She should be treated with respect.

In brief, the business objectives of the right livelihood company contains many more dimensions than the sole profit making objective of the economy company because all stakeholders must be taken into consideration. More importantly, the business objectives must be in accordant with all elements of the human life composing of; a.life meaning body and mind, b.society, and c.environment. The business objectives of the right livelihood company starts with the self interests dividing into the tangible and intangible objectives, and ends with the social objectives that include customers, community, society, and the environment. There are four objectives in the right livelihood company. In individual level, it is divided into the Economic Objective and the Spiritual Objective. In social level, it is divided into the Social Objective and the Environmental Objective.

3. The Business Conduct - Fifth Ethics of the Right Livelihood Company

To realize the four above objectives, it is very important that business conducts of the company must agree with Buddhist principles. If the firm focuses on self interest by intruding upon other stakeholders, the social objectives would never be achieved. As mentioned earlier right livelihood is morality aggregate, the first training in the Threefold training. Right livelihood is then not the end in itself, but is a path to the next training, the mind development. Conducts according to morality is based on the assumption that the basic responsibility of an individual is the self responsibility of not intending to intrude any other beings. Based on the good intention from the skillful mind, this responsibility will be further extending to other people bringing happiness to the greater public. This good action is in turn advancing the individual's virtues taking him up the Dhammic ladder. This personal ethics can be applied to the organization, and can be used as a framework to guide the right livelihood company to reach its spiritual objective. In so doing, the remaining social objectives will be achieved simultaneously.

At its highest degree, morality is one of the Threefold Trainings to shape an individual to achieve the highest goal in life. At its lowest degree, morality, meaning the Five Precepts, is a principle about good relationship between man and man, and man with other beings. It is a principle focusing on the relationship among people in the society providing guideline for all citizens to treat each other respectfully for the goods of all people. This concept can be seen clearly in the Buddha's announcement of the training rules. Before any rules will be proclaimed, the Great Teacher will always assert that, "What is displeasing and disagreeable to me is displeasing and disagreeable to the other too. How can I inflict upon another what is displeasing and disagreeable to me?"[21] This saying clearly states that to treat other like one wants to be treated, and can be a good guideline for business conducts. It reminds all stakeholders to respect each other, so that there will be no intrusion and no violation of rights.

The Five Precepts are announced in the Buddha time in the ancient agricultural society. They are furthered aimed toward individual rather than business sector. Therefore, the following Five Precepts, which are aiming toward today business sector that has transformed many times starting from agricultural to industrial and ending with information technological society, need a new interpretation to better cope with the changing society but still truly remain Theravāda's essence. They will be called 'Fifth Disciplines of the Right Livelihood Company' covering spiritual, social and environment aspects to be in line with the four objectives consisting of the followings.

[21] S.N.V, 1797. Daniel Henning, **Buddhism and Deep Ecology,** Polson : 1st Books, 2002, p.47.

A. Promotion of life and well being

This discipline begins with not causing the life of all beings, human and animals. Not causing the life means killing and weakening the health leading to sickness and death. This can be done directly by own self or indirectly by asking others, involving with, or supporting others to perform such acts. Killing is rooted in violence; hence this discipline further includes acts not promoting violence. Business cooperation from different business organizations and different industries is a common practice today to save cost and to gain competitive advantage. This must be done very carefully; otherwise the firm might violate this discipline unintentionally. This discipline is an important guideline for every process of business operation starting from investment, manufacturing to marketing.

The right livelihood will not invest, co-invest, and support any businesses that involve in both direct and indirect harms to life. These businesses include weapon trade, insecticide, poison, harmful drugs, harmful food and beverage, animal trading for meat, products made from animals, etc. This principle further extends to joint-marketing activities with above wrong livelihood businesses.

In manufacturing process, the right livelihood company will give priority to the waste management system. Releasing polluted air and toxic water into nature is harmful to the public, and must be avoided at all costs. Moreover, content creation in the mass communications businesses, such as games, movies, television, and books, that promote violence among youth, is considered to be in violation of this discipline.

The definition of this discipline in a higher degree is the promotion of well being of people. Businesses, such as health care, sports, nutrition, animals care, animal and environmental protection, fall into this definition. Other businesses that are not directly involve in the promotion of well being can practice this discipline in many ways, such as in marketing activities that promote good health of all beings, human, animals and nature. This kind of marketing activity is increasingly gaining popularity all over the world today.

B. Respect of other's property

The definition of this discipline means abstain from taking what is not given, stealing, and fleecing. Within the framework of today business, the meaning of property has extended to intellectual property, which refers to all creations of the mind, such as computer software, music, literary, artistic works, and all kinds of invention. Thus, not taking what is not given also applies to not copying, and not counterfeiting these creations.

The Capitalistic economy, which focuses on endless mass production to satisfy limitless desires of modern people, has depleted the natural resources. It is

believed that the existing excessive usage of scare resources will leave nothing for future generations. This has led to a debate whether this greedy act of business firms is considered as taking away the property from the future generations. Dr. Daniel Henning, an environmentalist who studies Buddhism for over 12 years believes it is an act of stealing. He states in his book "Buddhism and Deep Ecology" that, "unwise, inappropriate, and uncontrolled developments, marketing, and consumption steal from present and future generations of all life. This is particularly true when options and heritages are irreversibly removed from future generations. It becomes stealing from the unborn while ignoring their rights and needs to life in the future."[22] This might lead to another question. What constitutes the appropriate development and marketing? The answer is the Middle Path that emphasizes on the balance of the whole system as mentioned in the beginning of this article.

Fleecing is an act of taking advantage over another party without fair treatment. It is an act that the victim must obligate to the cheater due to certain circumstances. The excessive advantages taken from an individual voluntarily or involuntarily is considered to be stealing. Thus, loan and credit businesses in any forms that collect very high and unfair interests from the customers are not agree with this discipline.

C. Abstain from sexual misconducts

In personal ethics, sexual misconduct refers to engage in sexual relationship with married people. But in business ethics, the term refers to using sexual relationship as a means to conduct business or one's own advancement, and using one's authority over the other to have sexual relationship. Using sexual relationship as a means to conduct business can be either a direct or an indirect approach. The direct approach is business associated with sex trade in any forms explicitly or implicitly, especially child sex trade. The indirect approach is using sexual relationship either by oneself or by others to stimulate sales, which has been practiced widely for a very long time in various parts of the world.

Sexual harassment occurs all over the world either in private or public sectors falling into the second type of sexual misconduct. Whether either the party is married or not, this sexual act is the violation of this discipline because the victim is sexually forced upon by the other party. This does not agree with the Buddhist principle of treating others like one wants to be treated.

The promotion of family values concentrated in building strong family full of love and honesty is raising this discipline to the highest degree. Many marketing activities commonly found today, such as marketing events that required the whole family participation, and activities that foster loving relationship between members in the family are typical examples that encourage this discipline to grow in the firm.

D. Honesty

This term refers to not telling lies. The meaning of telling lies encompasses any actions causing misunderstanding of untrue matters to be true matter, the use of body or speech to deceive other people, and the mixing of false speech with truthful speech to create misunderstanding. In other words, it is any actions that based on deceptive intention. Business behaviors that are likely to violate this discipline and are commonly found include sales strategy, advertising, public relations and sales promotion activities.

Any marketing communication techniques that misrepresent or mislead the correct understanding about the products or services in any parts, either visually or verbally are considered to be deceptive. The following marketing communication strategies should be avoided to be in agreement with this discipline. They are overclaimed communication, testimonial advertising where the presenter does not use the product or service, incomplete information communicative approach, and any misrepresentative communication tactics.

E. Promotion of consciousness

Traditionally, this personal ethics begins with abstain from intoxicants. Intoxicants are anything that cause harms to body and mind leading to the lack of conscious, which will further encourage violation of other disciplines. Originally the term refers to alcohol. As the world progresses, many new substances are invented to have greater effects to the mind. Hence, these new substances are added to the list of intoxicants everyday. Thich Nhat Hanh gives a broader definition of the term. His meaning of intoxicants include not only alcohol and other intoxicant substances, but also anything that causes harmful impact to human's wisdom such as television programs, magazines, books and movies. In other words, they are the wisdom intoxicants.

Translating this personal ethics to organizational ethics, a business firm can violate this discipline either directly or indirectly. The direct violation is the business engaged in any alcohol production, such as beer, whisky, brandy, etc. The indirect violation is any business related to alcohol indirectly, such as bar, pub, restaurants, and karaoke. According to Thich Nhat Hanh's definition, the media organizations can be in conflict with this discipline if they produce contents that harm the good consciousness of people.

The definition of consciousness promotion includes any attempts to cultivate the value of good consciousness in people, and the promotion of good health that is free from intoxicants to body, mind, and wisdom. Marketing activities, such as Say No to Alcohol and Drugs, and Consciousness Building Campaign are business conducts that play an important role in pushing the firm to grow in this discipline.

4. Corporate Culture

In order for all processes of the business operation to be in complete agreement with Buddhist ethics, reaching all objectives, the corporate culture is playing a very significant part. The corporate culture is deeply related to the organizational behaviors. The degree of faithfulness to the ethics among members of the firm, or the degree of the firm's ethical standard is mainly a result of the corporate culture. The culture of the right livelihood company is consisting of the following distinguished characteristics.

A. The Family or Community Culture

The sangha institution not only can survive the changing world for over 2,500 years without an official leader, but it can spread its territories to all parts of the world. Furthermore, the sangha holds one of the strongest training systems to develop community members to the fullest potential. This community is therefore believed to be the best institution the right livelihood company can learn from.

Once a person decides to become a monk, he entered a new type of family called sangha, in which all members belong to one big community and follow the same training to reach a similar goal. The relationship between members is based on sharing, loving kindness, cooperation and unity, which can be observed clearly in monk training rules. This kind of loving kindness relationship is further extended toward people outside the sangha. The first group is lay Buddhists, who relate to each other in supportive manner. The monks give wisdom while lay people provide them livelihood in return. The second group is animals and environment. Many training rules encourage monks to live their lives supportive to animals, plants, and water resources. This accommodating relationship as a family or a community is the unique characteristic of the ancient Buddhist institution.

The emergence of modern management that divides people into different roles and different units is breaking down this tight knit type of relationship among people. Professionals working together no longer feel like they are members of the same family. They become unfriendly, gaining more detachment toward another, and are endlessly stressful. Many businessmen believe that it's now time to bring back the ancient culture into the workplace. The family or community culture will bring people closer to one another. They will work in cooperative manner rather than in conflict and in competition found in business organization based on scientific management leading to greater happiness. New studies reported that many young people start to get tired of the competitive nature of modern business organization, and are looking for institutions with ancient values of family or community orientation.

This type of family or community culture means member participation. This participation will create a sense of belonging to the organization. The success in

spreading Buddhism to all parts of the world is a result of dedication from committed monks who feel they are owners of Buddhism. As owners, they will put all efforts to grow their institution. The community culture reflects the holistic nature of Buddhism, that is, the collective effort of all members will be greater than the sum of each member's effort.

This holistic view is unity building among stakeholders within an organization. Internal unity exists when all people within the firm share the same sense of belonging. There will be no separation between top executives and employees. There will be no me and you, but only we as one. External unity exists when external stakeholders feel the same belonging to the firm. This leads to mutual supports rather than taking advantage from one another. When all parties realize that the success of each party depends on the success of the whole community, unity will be formed. When all members feel they are in the same boat, combine efforts will eventually take the boat to its final destination.

B. The Giving Culture

Family culture gives rise to the culture of giving because naturally people in the same family will not take advantage of each other, rather, will support one another in everyway possible. In the beginning, giving begins in the organization. This includes sufficient financial return and fringe benefits. In Buddhist ethics of hiring, Lord Buddha advised the master to treat his people with generous manner. Each guideline contains a giving nature in different ways. The Buddha stated in ãthapiṇḍika Sigãlaka Sutta the five ways in which the master should minister his workers - "by arranging their work according to their strength, by supplying them with food and wages, by looking after them when they are ill, by sharing special delicacies with them, and by letting them off work at the right time."[23] Guideline number one and four portray the giving nature of an employer very well. Arranging their work according to their strength means taking employees as the centre, and seeing the benefits of the employees before the firm. If employees do not have enough skills, or if their skills are weakening, according to this principle, they would be relocate to another suitable position, not to be dismissed from the firm. Sharing special delicacies mean special benefits and welfare. Unlike the economy company that treats employees like spare parts of the machine that will be replaced when they are no longer functional, and believe that wages and benefits to employees are costs need to be minimized, the giving culture of the right livelihood company will lead the firm to treat his people like life time friends who are growing old with the organization, and to see them as brothers and sisters, not costs need to be minimized.

[23] Bhikkhu Bodhi, **Digha Nikaya,** iii192, p.468.

Giving in a higher level is giving without expecting anything in return. The Buddhists call this "dana". According to Buddhism, dana is a primary activity to purify one's mind. The Buddha's teaching always starts with dana before moving up to precepts. Dana is one of the seven qualities of a good man found in the principle of Sappurisadhamma, a character of a good king, and one act that the Buddha praised in household living. Based on this culture, as business firm gain profits, part of the profit should be donated to the society. This act of giving is a good training to weaken selfishness. More importantly, the giving culture will be an important foundation for the achievement of social objectives. Thus, it can be said that the right livelihood company is a highly social responsible organization, as its business conducted with this type of consciousness.

Many researches proved that social responsible activities provide indirect positive impact on firm's performance. When Canon embraced Kyosei concept, creating the spirit of cooperative working attitude of individuals and the organization, benefiting greater public, Canon became the market leader, both in the copy machine business and desktop printer market. The company profit increased 20% per year, with sales increased 9% per year. The return per investment increased for more than two folds.[24] Canon success proved that Buddhist culture and values are practical, not just religious ideals.

C. The Mindfulness Culture

Buddha's last word is, "all conditioned things are of a nature to decay strive on untiringly."[25] This is his final advice on how to handle the forever changing law of nature. Even the Great Master was inescapable from this law of uncertainty. Thus, in order to cope with the uncertainty in life, one must live his life with constant mindfulness. Mindfulness means to be aware or the ability to remember what one has done.[26] This also means to concentrate, to be attentive with what one is doing, or to be in the present. The definition further includes constant awareness in not committing unskillful means, but keeping on developing oneself, always realize what needs to be done and not to be done, always attentive in one's duty and constantly strive for progress. Mindfulness has two significances to the organizational ethics, and is important foundation for the corporate culture leading the right livelihood company to achieve all objectives successfully.

---

[24] Richard Barret, **Liberating the Corporate Soul,** translated by Pairote Phumepradit, Bangkok : Suan Nguen Mee Ma Publishing, 2002, p. 85.

[25] Bhikkhu Bodhi, **Digha Nikaya,** ii156, p. 270.

[26] P.A. Payutto, **Dictionary of Buddhism,** Nakhon Pathom : Wat Nganavesakkawan, 2003, p.239.

The first significance concerns with present. This means very attentive working manner, so that any distraction cannot infringe one's mind. By this, concentrated energies, creativity, and efficiency will be given completely to works, leading to a superb productivity. The financial objective of a firm needs this high attention from all employees because mistakes will be prevented, and all tasks will be completed in a very short time. The firm will not waste time, human resource, and unnecessary resources, which incurred unnecessary costs of business operation.

The second significance concerns with constant awareness. This mindfulness or constant awareness will act as a watchdog, scrutinizing every action of an individual. It will control oneself to be conscious at all times knowing which action is appropriate bringing benefits to the organization, society, environment, and one's mind, and which action is inappropriate causing harms to oneself and others. P.A. Payutto explains mindfulness in the personal ethical level, but can be applied well to the organizational level. He describes that mindfulness will act in both negation and affirmation. In negation, mindfulness will prevent mistakes, inappropriate conducts, and wrongful thoughts. In affirmation, mindfulness will constantly monitor thoughts, perceptions, and every action to the desired manner.[27]

The achievement of spiritual, social and environmental objectives of the right livelihood firm are therefore rooted in mindfulness, which is used as an instrument to check and to control both personal and business conducts making sure that they are in agreement with the firm's all objectives.

The mindfulness culture plays an important role in keeping the firm in balance or in the Middle Path. It is a very important tool to keep self interest in balance with greater interest. In business world, self interest will be in the form of monetary benefit. A mindful person will not let money inserting too much influence upon him, and causing him to lose social responsibility consciousness. He will never let money to become god and serving it like slave. A mindful person will not let profits to dominate business operations causing negative impacts on society and environment. He will be mindful not to let his factory spilling toxic wastes into natural environment, but will improve his manufacturing process not to cause any harms to ecology. Finally, a mindful person will not conduct business in violation with moral principle, but will promote business activities that bring true happiness to mankind. The mindful company will be an important stepping stone to heal the existing world crisis caused by today modern business organizations.

[27] P.A. Payutto, **Buddhadhamm,** Nakhon Pathom : Wat Nganavesakkawan, 2002, p.809.

IV. Conclusion

Over the past few decades, the right livelihood principle has been practiced in different parts of the world by faithful Buddhists who see right livelihood as a path to their self development. The two well known Buddhist communities that apply Buddhist principle to their businesses successfully are located in two different parts of the world with two different economic structures; nevertheless shared the same ideal of perceiving "work" as an extension of Dhamma practice. The first group is Friends of the Western Buddhist Order, of which originated in England and has since grown to all parts of the present world. Its flagship business, Windhorse Trading, is among the 100 fastest growing companies in United Kingdom in 1992, and in 1997, thrived on their revenue of 9.9 million pounds. The second group is Santi Asoke, an independent Buddhist community in Thailand. Within two decades, Palang Bun, its flagship business firm, has grown more than four folds with a total revenue of 40 million baths in its 19th operating year. Recently, many Thai private companies start to incorporate Buddhist values with their businesses operation, and the good outcomes, in turn, spun greater practices of the Right Livelihood principle. The success of these Right Livelihood companies, especially those of FWBO and Santi Asoke has proved to the world that dhamma and business are not parallel lines that could never be met, but actually proceed on the same path. More importantly, Buddhist values are not just religious ideals, in contrast, they are challenging pragmatic ideal to businessmen who like to overcome their own endless desire and help bring true success and prosperity to humankind. The Right Livelihood principle will transform business firms to be more than just money making institutions, while transform businessmen into the leading force that bring peace and sustainable prosperity to humankind.

CSR : บทบาทและความสัมพันธ์กับองค์กรพระพุทธศาสนา

พระมหาสุทิตย์ อาภากโร (อบอุ่น)
คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

CSR (Corporate Social Responsibility) ในบริบทของสังคมโลก

ในยุคโลกาภิวัตน์บทบาทของการเป็นบรรษัทภิบาลและความรับผิดชอบต่อสังคมของกลุ่มบรรษัทและกิจการธุรกิจ (Good Corporate and Corporate Social Responsibility) มีความสำคัญมากขึ้นทั้งในแง่ของการเป็น “แนวคิด” “กลไก” และ “เครื่องมือ” ที่สำคัญของการพัฒนาองค์กรธุรกิจ และการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อมของโลกอย่างยั่งยืน

แนวคิดและหลักการความรับผิดชอบต่อสังคมซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญ เช่น การใช้หลักธรรมาภิบาล การผลิตสินค้าและบริการที่ปลอดภัยและเป็นมิตรต่อผู้บริโภคและสิ่งแวดล้อม การคำนึงถึงสิทธิมนุษยชน แรงงาน การมีส่วนร่วมและการเรียนรู้ของชุมชน รวมถึงความเท่าเทียมในสังคม ซึ่งเป็นการสร้าง “คุณค่า” ให้กับองค์กรธุรกิจ นอกจาก “มูลค่า” ทางธุรกิจที่เกิดขึ้นจากการประการทางธุรกิจแล้ว แนวคิดดังกล่าว ยังสนับสนุนการเติบโตทางธุรกิจควบคู่ไปกับการพัฒนาทางสังคมที่เต็มไปด้วย “ความเก่ง” และ “ความดี”

ความรับผิดชอบต่อสังคมของบรรษัทและกิจการธุรกิจ (Corporate Social Responsibility = CSR) มุ่งเน้นให้องค์กรธุรกิจดำเนินกิจการทางธุรกิจที่เป็นประโยชน์ทั้งต่อองค์กรและสังคมโดยส่วนรวม มีความรับผิดชอบต่อการสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาทางการค้าและการลงทุนเพื่อชุมชนที่องค์กรตั้งอยู่และการสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาในด้านต่างๆ เช่น การส่งเสริมการเรียนรู้ให้กับชุมชน การเสริมสร้างรายได้ การเสริมสร้างกิจกรรมสุขภาพของคนในท้องถิ่น เป็นต้น โดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับลักษณะของธุรกิจที่องค์กรดำเนินการและเน้นการมีส่วนร่วมของบุคลากรในองค์กร ที่นอกเหนือจากการสนับสนุนกิจกรรมและงบประมาณไปสู่ชุมชนเพื่อภาพลักษณ์ขององค์กร กล่าวคือ CSR เป็นการดำเนินกิจกรรมภายในและภายนอกองค์กรธุรกิจที่คำนึงถึงผลกระทบต่อสังคมทั้งในระดับใกล้และไกล ด้วยการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในองค์กรธุรกิจหรือทรัพยากรจากภายนอกองค์กร ในอันที่จะส่งเสริมสร้างความเข้มแข็งและการอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างปกติสุข

ปัจจุบันกระแสแห่งความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรธุรกิจ ได้เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางทั่วโลกซึ่งสร้างความตื่นตัวให้แก่บรรดากลุ่มธุรกิจทั้งในและต่างประเทศ ในการแสวงหาแนวทางการดำเนินธุรกิจที่มีความรับผิดชอบต่อสังคมและให้ความสำคัญกับการขับเคลื่อนภารกิจ CSR ในองค์กรอย่างจริงจัง มีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายธุรกิจเพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ในที่นี้ จะกล่าวถึงบทบาทและความสัมพันธ์ของ CSR กับการพัฒนาสังคม โดยผ่านมุมมอง แนวคิดและกระบวนการ CSR ในระดับต่างๆ ดังนี้

1. ระดับโลก นับตั้งแต่มีการประชุมระดับโลกครั้งแรกที่กรุงริโอเดอจาเนโร ประเทศบราซิล ในปี 2535 ได้มีการกล่าวถึงทิศทางใหม่ของการพัฒนาที่เรียกว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” (Sustainable Development) ซึ่งเป็นการเรียกร้องที่ให้เกิดการพัฒนาที่เอาใจใส่ในด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม นอกเหนือจากมุ่งเน้นแต่การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแต่เพียงด้านเดียว โดยเริ่มมีข้อเรียกร้องมากดดันองค์กรธุรกิจให้คำนึงถึงปัญหาสังคมและปัญหาสิ่งแวดล้อม ไม่ใช่ทำแต่กำไร โดยไม่ใส่ใจต่อปัญหา

โดยมีคำที่ใช้เรียกกัน คือ “corporate citizenship” หรือ “responsible corporate citizenship” หรือ “corporate social responsibility” เรียกกันย่อๆ ว่า “CSR”

กระแสแนวคิดเรื่อง CSR ในระดับโลกนี้ เริ่มเข้มข้นจริงจังและรุนแรงขึ้นตั้งแต่ปี ค.ศ.2000 เมื่อองค์กรความร่วมมือด้านเศรษฐกิจและการพัฒนา (OECD) ได้บรรจุเรื่อง CSR ไว้ในแนวทางปฏิบัติสำหรับวิสาหกิจข้ามชาติในปี 2000 (guidelines for MNE”s - revision 2000) โดยไม่เพียงแต่เสนอแนะให้วิสาหกิจข้ามชาติคำนึงถึง CSR ในองค์กรเองแล้ว ยังเสนอให้วิสาหกิจเหล่านี้ติดต่อค้าขายและทำธุรกรรมกับเฉพาะคู่ค้าที่มี CSR เช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ ธุรกิจใดที่ไม่มี CSR อาทิ การผลิตที่สร้างปัญหาให้กับสิ่งแวดล้อม การใช้แรงงานเด็กอย่างไม่เป็นธรรม ผลิตภัณฑ์ที่สร้างปัญหาต่อสังคม และองค์กรธุรกิจที่มีส่วนในการสนับสนุนการละเมิดสิทธิมนุษยชน ฯลฯ จะไม่สามารถติดต่อค้าขายกับวิสาหกิจที่มีถิ่นฐานอยู่ในประเทศสมาชิก OECD ได้อีกต่อไป (พิพัฒน์ ยอดพฤติการ และคณะ, 2549)

แม้ว่ากลุ่มธุรกิจส่วนหนึ่งจะยอมรับแนวคิด CSR ไปปฏิบัติ จากภาวะจำยอมที่ดูเหมือนเป็นกระแสผลักดันด้านลบ แต่กลุ่มธุรกิจอีกส่วนหนึ่งกลับยินดีที่จะทำ CSR โดยสมัครใจ เนื่องจากกระแสผลักดันด้านบวกจากกองทุนประเภทต่างๆ ทั่วโลก ที่ต้องการลงทุนและส่งเสริมวิสาหกิจที่มี CSR ซึ่งปัจจุบันกองทุนประเภทนี้ มีอัตราการขยายตัวอย่างรวดเร็ว เช่น ในสหรัฐอเมริกามีอัตราการเติบโตเฉลี่ยของเงินลงทุนที่ร้อยละ 22 ต่อปี ในอังกฤษมีอัตราการขยายตัวเฉลี่ยที่ร้อยละ 49 ต่อปี เป็นต้น

ในเดือนมกราคม ปี ค.ศ.1999 ในการประชุม World Economic Forum ที่เมืองดาวอส ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ อดีตเลขาธิการสหประชาชาติ Kofi Annan ได้เรียกร้องให้ธุรกิจ แสดงความเป็นพลเมืองที่ดีของโลก (good global citizenship) ในทุกที่และในทุกประเทศที่ตนทำมาหากินอยู่ ด้วยการเคารพต่อหลักต่างๆ ที่เป็นข้อตกลงนานาชาติในเรื่องสิทธิมนุษยชน เรื่องมาตรฐานแรงงานและเรื่องสิ่งแวดล้อม โดยได้เสนอบัญญัติ 9 ประการ (ต่อมาเพิ่มเป็น 10) สำหรับธุรกิจที่เรียกกันว่า “The Global Compact” หรือ “The UN Global Compact” ต่อมาในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.2000 ได้มีประกาศเรื่องนี้อย่างเป็นทางการ ที่สำนักงานใหญ่สหประชาชาติ ที่นครนิวยอร์ก The UN Global Compact นี้ มีลักษณะเป็นกรอบที่ส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืน ด้วยความเป็นพลเมืองดีของธุรกิจที่มีผู้นำที่สร้างสรรค์ และยอมรับพันธะสัญญาของ Global Compact ด้วยความสมัครใจ

ในข้อตกลงเกี่ยวกับการพัฒนาขององค์กรระหว่างประเทศ เช่น ธนาคารโลกและธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย (Asian Development Bank - ADB) ก็ได้นำหลักธรรมาภิบาลและความรับผิดชอบต่อสังคมมาเป็นเงื่อนไขในการปล่อยเงินกู้แทนประเด็นตามหลักประชาธิปไตย ซึ่งหลัก ธรรมาภิบาลดังกล่าว ประกอบด้วยลักษณะที่สำคัญ คือ การบริหารจัดการภาครัฐที่มีประสิทธิภาพ การตรวจสอบได้ (accountability) ความโปร่งใส ความรับผิดชอบ และการมีกรอบกฎหมายสำหรับการพัฒนา ซึ่งธนาคารโลกได้แยกหลักธรรมาภิบาลออกจากแนวคิดประชาธิปไตย โดยเน้นในเรื่องประสิทธิภาพในการบริหารจัดการที่ไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นในการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย แต่ธนาคารโลกถือว่า หลักธรรมาภิบาลกับหลักประชาธิปไตยเป็นเรื่องที่ไปด้วยกัน เนื่องจากลักษณะหลายอย่างของธรรมาภิบาล เช่น ความรับผิดชอบและความโปร่งใส ซึ่งรวมถึงการเปิดเผยข้อมูลแก่สาธารณะและการถูกตรวจสอบโดยสาธารณะเป็นเงื่อนไขสำคัญของประชาธิปไตย และเป็นส่วนสำคัญของการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงให้เป็นประชาธิปไตยในกลุ่มประเทศที่กำลังพัฒนา และการส่งเสริมให้เกิดการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพของกลุ่มธุรกิจเอกชนที่ควรจะมีจิตสำนึกต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อม

หลักธรรมาภิบาลที่มีเรื่องของความรับผิดชอบอยู่ด้วยนั้น มิได้ถูกใช้เป็นเงื่อนไขของธนาคารโลกและธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชียเท่านั้น แต่ยังถูกใช้เป็นเงื่อนไขในการปล่อยเงินกู้ของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) และกลายเป็นมาตรฐานสากลที่องค์การสหประชาชาติต้องการให้เกิดขึ้นในระบบบริหารจัดการรัฐด้วย เนื่องจากองค์กรต่างๆ เหล่านี้มีข้อสรุปว่า หลักการธรรมาภิบาล (รวมทั้งหลักความรับผิดชอบ) เป็นกุญแจสำคัญประการหนึ่งที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการฟื้นฟูและพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศกำลังพัฒนาและกลุ่มประเทศยากจน

นอกจากนี้ ประเด็นเกี่ยวกับมาตรฐาน ISO 26000 ที่ประเทศต่างๆ ให้ความสำคัญในการจัดทำมาตรฐาน ISO 26000 หรือ ISO ว่าด้วยความรับผิดชอบต่อสังคมนั้น ก็มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องและมีแนวโน้มที่เป็นไปได้มากขึ้น โดยคณะกรรมการระดับโลกว่าด้วย ISO 26000 มุ่งถึงพิจารณาถึงประเด็นการรับรอง (certification) เช่นเดียวกับมาตรฐาน ISO ด้านอื่นๆ ที่มีมาก่อนหน้านี้ โดยเฉพาะระบบการจัดการ เพราะมีความเชื่อว่า มาตรฐานความรับผิดชอบของแต่ละประเทศที่มีความแตกต่างทางวัฒนธรรมยังไม่มีสิ่งที่ชี้วัด และที่สำคัญสำหรับประเทศกำลังพัฒนาแล้วหากต้องมีการรับรองจะต้องใช้ค่าใช้จ่ายอีกจำนวนมาก

อย่างไรก็ดี หลังการประชุมคณะทำงานของ ISO ว่าด้วยความรับผิดชอบต่อสังคม ครั้งที่ 2 ที่จัดขึ้นที่กรุงเทพฯ ความคืบหน้าเกี่ยวกับการจัดทำมาตรฐาน ISO 26000 นั้นมีบทสรุปว่า “มาตรฐานดังกล่าวจะเป็นเพียงข้อแนะนำที่หน่วยงานพึงปฏิบัติเพื่อแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมโดยอาจไม่มีข้อกำหนดในการนำ ISO 26000 ไปใช้ในการรับรอง (certification)” แต่การประชุมดังกล่าว ก็สามารถตกลงกันในขอบข่ายของมาตรฐานความรับผิดชอบต่อสังคม (ISO 26000) โดยได้พิจารณาร่วมกันในกรอบของขอบข่ายที่มาตรฐานเพื่อจะนำไปจัดทำร่างมาตรฐาน (Draft International Standard-DIS) ต่อไป

ในสหรัฐอเมริกา เมื่อเดือนกันยายนปีที่ผ่านมา นิตยสารการอุดมศึกษาของสหรัฐ The Chronicle for Higher Education ออกหนังสือรวมข้อมูลสถิติสำคัญของมหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกา Almanac Issue 2006-2007 นิตยสารฉบับนี้มีข้อมูลสถิติที่น่าสนใจของมหาวิทยาลัยของรัฐที่เป็นประเด็นสำคัญและเป็นดัชนีชี้ถึงทรัพยากรของชาติของมหาวิทยาลัยสหรัฐ ที่บ่งบอกความเป็นเลิศและการยอมรับเป็นมหาวิทยาลัยในระดับโลก โดยนิตยสารดังกล่าวได้ระบุถึง “ทรัพยากร” โดยเฉพาะเงินและวัฒนธรรมการบริจาคของสหรัฐที่บริจาคให้แก่สาธารณะ (Philanthropy) เกี่ยวกับการศึกษาและการสาธารณสุข รวมไปถึงการจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของความรับผิดชอบต่อสังคม หรือ CSR ของมูลนิธิต่างๆ ภายใต้การดำเนินการขององค์กรธุรกิจ

มูลนิธิของตระกูลต่างๆ เช่น มูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ มูลนิธิฟอร์ด คาร์เนลกี้ สแตนฟอร์ด แวนดาบิสท์ เคลลอก และล่าสุดมูลนิธิบิลเกตส์และวอเรนท์บัฟเฟท์ เป็นต้น ได้มอบเงินจำนวนมหาศาลให้กับสถาบันการศึกษาและองค์กรเพื่อการพัฒนา โดย Almanac 2005-2006 ได้จัดอันดับมหาวิทยาลัยที่ระดมทุนได้สูงที่สุดตามลำดับ ดังนี้

1)	มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด	540,333,401 เหรียญ หรือ 21,600 ล้านบาท
2)	มหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด	524,213,993 เหรียญ หรือ 20,960 ล้านบาท
3)	มหาวิทยาลัยคอร์แนล	385,936,235 เหรียญ หรือ 15,437 ล้านบาท
4)	มหาวิทยาลัยเพนซิลเวเนีย	332,820,949 เหรียญ หรือ 13,313 ล้านบาท
5)	ม.เซาท์เทิร์นแคลิฟอร์เนีย	322,090,595 เหรียญ หรือ 12,884 ล้านบาท
6)	มหาวิทยาลัยจอห์นฮอปคินส์	311,513,165 เหรียญ หรือ 12,460 ล้านบาท
7)	มหาวิทยาลัยโคลัมเบีย	290,618,180 เหรียญ หรือ 11,624 ล้านบาท
8)	มหาวิทยาลัยเอ็มไอที	289,838,445 เหรียญ หรือ 11,593 ล้านบาท
9)	มหาวิทยาลัยเยล	264,771,841 เหรียญ หรือ 11,590 ล้านบาท
10)	มหาวิทยาลัยยูซีแอลเอ	262,148,586 เหรียญ หรือ 10,486 ล้านบาท

(ที่มา : ดร.นิรันดร์ จิวะสันติการ ใน มติชนรายวัน ฉบับวันที่ 24 กันยายน 2549 หน้า 17)

มูลนิธิหรือบุคคลที่บริจาคให้มหาวิทยาลัยรายใหญ่ที่สุดเป็นประวัติการณ์ ตั้งแต่ ปี ค.ศ.1967 ได้แก่ มูลนิธิบิลและเมลินดาเก็ตส์ บริจาคให้กับโครงการทุนการศึกษามิเลนเนียม จำนวน 1,000 ล้านเหรียญ หรือประมาณเกือบ 35,000 ล้านบาท ในปี 1999 มูลนิธิกอร์ดอนและเบตกี้มัวร์ บริจาคให้กับสถาบันเทคโนโลยีแคลิฟอร์เนีย (แคลเทค) จำนวน 600 ล้าน

เหรียญ หรือ 24,000 ล้านบาท ในปี 2001 มูลนิธิเอฟที่โอลิน บริจาคให้คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยแบ๊บสัน จำนวน 460 ล้านเหรียญหรือประมาณ 18,400 ล้านบาท ในปี 1997 มูลนิธิ วิลเลียม และฟลอลา ฮิวเล็ต บริจาคให้มหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด จำนวน 400 ล้านเหรียญ หรือ 16,000 ล้านบาท และในปี 2001 มูลนิธิวอลตั้น บริจาคให้มหาวิทยาลัยอาร์คันซอ จำนวน 300 ล้านเหรียญ หรือ 12,000 ล้านบาท ฯลฯ

หลายมูลนิธิบริจาคซ้ำอีกหลายครั้งให้แก่มหาวิทยาลัยเดิมที่เคยให้โดยเฉพาะนายฮิวเลคและนายแพคการ์ด และมูลนิธิของเขาทั้ง 2 บริจาคให้มหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด รวมแล้วหลายๆ ครั้งเกือบ 1,000 ล้านเหรียญ หรือประมาณเกือบ 35,000 ล้านบาท เงินที่มหาวิทยาลัยต่างๆ ส่วนใหญ่นำไปใช้ เพื่อการระดมกองทุนเพื่อพัฒนา หรือ Endowment Fund การบริจาคเพื่อลงทุนการก่อสร้าง เช่น อาคารเรียน ห้องสมุด หอพัก สนามกีฬา ฯลฯ (Capital Fund) และเป็นทุนเพื่อดำเนินการประจำปี (Annual Fund) ที่ไม่ระบุวัตถุประสงค์ที่มหาวิทยาลัยสามารถนำไปบริหารตามภารกิจที่ต้องการ สำหรับกองทุนพัฒนาหรือ Endowment Fund เป็นกองทุนที่ใช้เฉพาะเงินดอกเบี้ยหรือเงินปันผลการลงทุนไปใช้กับภารกิจของมหาวิทยาลัยที่ระบุวัตถุประสงค์ กองทุน Endowment เป็นกองทุนสำคัญที่ชี้ถึงความมั่นคงของมหาวิทยาลัย โดยมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด มีประมาณ 22,000 ล้านเหรียญ หรือประมาณ 880,000 ล้านบาท มากกว่างบประมาณรายจ่ายของหลายประเทศในโลก มหาวิทยาลัยเยล ประมาณ 13,000 ล้านเหรียญ หรือ 520,000 ล้านบาท มหาวิทยาลัยเทกซัสทั้งระบบ ประมาณ 10,000 ล้านเหรียญ หรือ 400,000 ล้านบาท มหาวิทยาลัยพรินซตัน ประมาณ 10,000 ล้านเหรียญ หรือ 400,000 ล้านบาท เป็นต้น

ปัจจุบันในสหรัฐอเมริกา 1 ใน 8 ของเงินที่ลงทุนในกองทุนประเภทต่างๆ เป็นเงินที่ลงทุนใน CSR-Funds ซึ่งมีจำนวนถึง 2.2 ล้านล้าน US$ โดยมีจำนวนกองทุนทั้งหมด 192 กองทุน (ข้อมูล ค.ศ.2001) เป็นที่คาดกันว่า ในแคนาดายังมีอีก 38.2 พันล้าน US$ ในสหราชอาณาจักรมีเงินอีก 6 พันล้าน US$ ที่ลงทุนใน CSR- Funds จำนวน 67 กองทุน และยังมีอีก 250 พันล้าน US$ ที่เป็นเงินใน portfolios ต่างๆ ที่มีนโยบายเกี่ยวกับ CSR โดยในประเทศที่เหลือของยุโรปมี CSR Funds ประมาณ 10 พันล้าน US$ ในแถบเอเชีย-แปซิฟิกมีออสเตรเลียที่มีเงินประมาณ 14.3 พันล้าน US$ ที่เป็น CSR- Funds (รวมเงินของโบสถ์ด้วยแล้ว) ในญี่ปุ่นมีประมาณ 1 พันล้าน US$ ในประเทศที่เหลือของเอเชียอีกประมาณ 1.5 พันล้าน US$

โดยรวมทั่วโลกในปัจจุบันมีเงินประมาณ 2.5 ล้านล้าน US$ ที่พร้อมที่จะลงทุนในธุรกิจที่มี CSR และเงินจำนวนนี้มีแนวโน้มเติบโตอย่างรวดเร็วมาก ในช่วงปี 1995-2001 อัตราการเจริญเติบโตของ CSR- Funds ในสหรัฐอเมริกา อยู่อัตราเฉลี่ยร้อยละ 22 ต่อปี ในสหราชอาณาจักรโตเฉลี่ยร้อยละ 49 ต่อปีตามที่กล่าวแล้ว (ศิริชัย สาครรัตนกุล ในประชาชาติธุรกิจ วันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2548 ปีที่ 29 ฉบับที่ 3705) การสร้างสรรค์เพื่อประโยชน์ทางสังคมของมูลนิธิต่างๆ ในสหรัฐดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า มีจำนวนเงินมากในการพัฒนาซึ่งมาจากองค์กรธุรกิจที่คำนึงถึงความรับผิดชอบที่มีต่อสังคม

จากแนวคิดและขบวนการ CSR ในระดับโลกและสหรัฐดังกล่าว จะเห็นได้ว่า มีความเคลื่อนไหวทั้งในรูปแบบของความรับผิดชอบที่มีต่อสังคมของบรรษัทขนาดใหญ่ องค์กรระหว่างประเทศ และกลุ่มธุรกิจ รวมไปถึงมูลนิธิต่างๆ ที่ร่วมช่วยกันผลักดันให้เกิดมาตรฐานความรับผิดชอบต่อสังคมหรือ CSR

2. ในประเทศไทย หลังจากมีการนำแนวคิดธรรมาภิบาลและการกำหนดมาตรฐาน ISO ในด้านต่างๆ มาประยุกต์ใช้ในภาครัฐและภาคเอกชนแล้ว แนวคิดที่มีอยู่ดั้งเดิม คือ “การช่วยเหลือแบ่งปัน” และ “การให้เพื่อพัฒนาสังคม” รวมไปถึง “การทำบุญให้ทาน” ก็เป็นสิ่งที่ปรากฏอย่างต่อเนื่องภายใต้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และหลักการทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น ในช่วง 5 ปี ที่ผ่านมาจึงได้มีกลุ่มธุรกิจและองค์กรต่างๆ ร่วมกันดำเนินการผลักดันแนวคิดและกระบวนการของ CSR ให้เกิดขึ้นในสังคมไทยอย่างเป็นรูปธรรม มีการจัดตั้งเครือข่ายธุรกิจเพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อม (Social Venture Network Asia (Thailand) เครือข่ายความรู้ CSR สถาบันไทยพัฒน์ (Thai Corporate Social

Responsibility) และสถาบันธุรกิจเพื่อสังคม (Corporate Social Responsibility Institute : CSRI) ซึ่งได้รับการจัดตั้งขึ้นโดยตลาดหลักทรัพย์แห่งประเทศไทยด้วยเห็นว่า CSR เป็นส่วนสำคัญในการสร้างความเจริญเติบโตที่มีส่วนสร้างมูลค่าเพิ่มแก่ภาคธุรกิจและการพัฒนาสังคม

ทั้งนี้ ยังไม่รวมถึงกิจกรรมเพื่อสังคมของรัฐวิสาหกิจและกลุ่มบริษัทธุรกิจต่างๆ เช่น การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย ปตท. ปูนซีเมนต์ไทย การไฟฟ้าฝ่ายผลิต การไฟฟ้าส่วนภูมิภาค มูลนิธิไทยคมภายใต้กลุ่มชินคอร์ป กิจกรรมของกลุ่มทรูคอเปอร์เรชั่น เป็นต้น ซึ่งได้ร่วมสร้างกระแสความรับผิดชอบต่อสังคมผ่านการจัดกิจกรรมการพัฒนาในชุมชนต่างๆ ทั่วประเทศ รวมไปถึงการโฆษณาในเชิงสร้างสรรค์และความรับผิดชอบต่อสังคม เป็นต้น (http://www.tei.or.th/tbcsd/)

การเติบโตของกระแสแนวคิดและกระบวนการ CSR ดังกล่าว แสดงถึงความมุ่งมั่นของ กลุ่มธุรกิจและองค์กรต่างๆ ในการบริหารจัดการอย่างรับผิดชอบต่อสังคม โดยมีการพิจารณาถึงองค์ประกอบที่สำคัญของ CSR เช่น การใช้หลักธรรมาภิบาล การผลิตสินค้าและบริการที่ปลอดภัยและเป็นมิตรต่อผู้บริโภคและสิ่งแวดล้อม การคำนึงถึงสิทธิมนุษยชน แรงงาน และความเท่าเทียมในสังคม การสร้างคุณค่าให้กับองค์กรจากการดำเนินการที่โปร่งใส ซื่อสัตย์สุจริต มีความรับผิดชอบต่อการสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาทางการค้า และการลงทุนเพื่อชุมชนที่องค์กรอยู่ร่วม ทั้งจากการสนับสนุนทางด้านการพัฒนาในด้านต่างๆ เช่น การส่งเสริมการสร้างรายได้ การศึกษา รวมถึงสุขภาพของคนในท้องถิ่นที่องค์กรอยู่ร่วมด้วย ทั้งนี้โดยคำนึงความสอดคล้องกับลักษณะของธุรกิจที่องค์กรดำเนินการและเน้นการมีส่วนร่วมของบุคลากรในองค์กร ซึ่งนอกเหนือจากการให้บริจาคโดยการโปรยเม็ดเงินลงไปสู่ชุมชนเพื่อภาพลักษณ์ขององค์กร ตรงที่มีความยั่งยืนกว่า

CSR คืออะไร

จากฐานคิดและกระบวนการของ CSR ในระดับโลกและในประเทศดังกล่าว แสดงให้ว่าแนวคิดและกระบวนการของ CSR มีความสำคัญมากขึ้นและจะเป็นประเด็นหลักในการดำเนินการทางธุรกิจและหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการเชื่อมต่อกับกระบวนการพัฒนาสังคม ที่องค์กรเหล่านั้นตั้งอยู่และร่วมดำเนินการ เพื่อพัฒนาประเทศไปสู่ความยั่งยืน

ห้องสมุด Wikipedia ให้คำนิยามของ CSR หมายถึง “is an expression used to describe what some see as a company’s obligation to be sensitive to the needs of all of the stakeholders in its business operations”

World Business Council for Sustainable Development ให้คำจำกัดความไว้ว่า CSR คือคำมั่นของบริษัทที่จะส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนโดยทำงานร่วมกับลูกจ้างและครอบครัวของพวกเขา ชุมชน และสังคมโดยกว้าง เพื่อจะพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของสังคมโดยรวม

European Commission Green Paper ให้นิยามว่า CSR ว่าเป็นแนวคิดที่บริษัทธุรกิจจะบูรณาการงานด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมเข้าไปในกิจการขององค์กรและการพัฒนาประเทศ รวมทั้งการปฏิสัมพันธ์ของผู้เกี่ยวข้อง (Stakeholder) โดยสมัครใจ

ในขณะที่ ISO ระบุว่า CSR เป็นเรื่องของการที่องค์กรตอบสนองในด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม โดยมุ่งที่การให้ประโยชน์กับ คน ชุมชน และสังคม นอกจากนั้น ยังเป็นเรื่องของบทบาทขององค์กรธุรกิจในสังคมและความคาดหวังของสังคมที่มีต่อองค์กรธุรกิจ ซึ่งจะต้องทำด้วยความสมัครใจและผู้บริหารจะต้องมีบทบาทเกี่ยวข้องกับกิจกรรมต่างๆ โดยสามารถวัดผลได้ใน 3 มิติ คือ การวัดผลทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ที่นำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

The European Commission มองว่า CSR เป็นแนวคิดที่ผสานความใส่ใจต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมไว้ในกระบวนการดำเนินธุรกิจ และการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholder) ภายใต้พื้นฐานการกระทำตามความ

สมัครใจ และหากกล่าวถึงผู้มีส่วนได้เสียในที่นี้ก็กินความหมายกว้างมาก รวมทั้งลูกค้า พนักงาน นักลงทุน รัฐบาล องค์กรพัฒนาเอกชน ฯลฯ

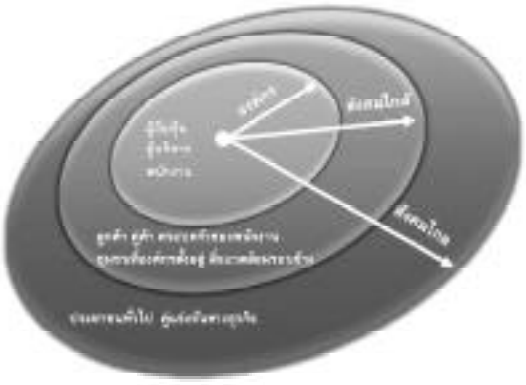
เครือข่ายธุรกิจร่วมรับผิดชอบต่อสังคมไทย (Thai CSR) อธิบายความหมายของ CSR ไว้ว่า เป็นความรับผิดชอบต่อสังคมเชิงบรรษัท หมายถึง การดำเนินกิจกรรมภายในและภายนอกองค์กร ที่คำนึงถึงผลกระทบต่อสังคมทั้งในระดับใกล้และไกล ด้วยการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในองค์กรหรือทรัพยากรจากภายนอกองค์กร ในอันที่จะทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างเป็นปกติสุข พัฒนาองค์กรให้เป็นองค์กรที่ดีทั้งในแง่ของการเจริญเติบโตทางธุรกิจที่ต้อง “เก่ง” ขณะเดียวกันก็ต้องเป็นองค์กรที่ “ดี” หมายถึงการมีคุณธรรมจริยธรรมเชิงบรรษัท (CSR) และ SRI (SOCIAL RESPONSIBILITY INVESTING) หรือการลงทุนแบบรับผิดชอบต่อสังคม

World Business Council Sustainable Development ได้ให้ความหมาย CSR ไว้ว่า ความมุ่งมั่นอย่างต่อเนื่องขององค์กรธุรกิจที่จะมีจริยธรรม มีส่วนช่วยในการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน ขณะเดียวกันก็พยายามปรับปรุงภาพชีวิตของพนักงาน ครอบครัวพนักงาน ตลอดจนชุมชนและสังคม คำจำกัดความนี้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ความรับผิดชอบต่อสังคมต้องปรากฏอยู่ในกระบวนการหลักในการดำเนินธุรกิจขององค์กร ดังนั้น CSR จึงเป็นการกระทำที่มากเกินกว่าข้อกำหนดกฎหมาย และเป็นการกระทำที่สะท้อนให้เห็นถึงการที่บริษัทให้ความสำคัญต่อ “ความเป็นธรรม” (Fairness) ยิ่งกว่า “ความชอบธรรม” (Legitimacy)

กล่าวโดยสรุปแล้ว CSR ก็คือการทำธุรกิจที่ไม่เอาเปรียบหรือเบียดเบียนผู้อื่นในสังคม ไม่ว่าจะเป็นใครหรือเมื่อใด ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ซึ่งหลักการของ CSR ไม่สนับสนุนการรีบเร่งสร้างความเติบโตของธุรกิจ หรือการมุ่งแสวงหาผลกำไรสูงสุดโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อผู้อื่น แต่ CSR เป็นเครื่องมือในการบริหารที่ได้รับความเชื่อมั่นว่า จะสามารถช่วยให้องค์กรธุรกิจดำเนินกิจการให้เจริญเติบโตได้อย่างมั่นคงไปพร้อมๆ กับความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของผู้คน ชุมชน และความยั่งยืนของสังคม ซึ่งสอดคล้องกับทั้งหลักการเศรษฐกิจพอเพียงที่ปรากฏเด่นชัดขึ้นในประเทศไทย โดยเป็นทั้งกระบวนการและเป้าหมายที่จะทำให้เกิดดุลยภาพทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

องค์ประกอบของ CSR

แม้วิวัฒนาการของ CSR นั้นจะเป็นเรื่องที่ค่อนข้างซับซ้อนและไม่มีมาตรฐานตายตัว อย่างไรก็ตามในการประยุกต์ CSR เข้ากับธุรกิจอย่างเป็นรูปธรรมในทุกขนาดไม่ว่าจะเป็นธุรกิจขนาดเล็ก กลาง ใหญ่ หรือระหว่างประเทศนั้น ก็ได้มีการรวบรวมลักษณะรูปธรรมในการดำเนินการด้าน CSR ไว้ โดยเฉพาะจาก European commission on CSR ซึ่งกล่าวว่า CSR นั้นมีอยู่สองมิติหลักๆ ก็คือมิติภายในอันเป็นการดูแลกิจกรรมต่างๆที่ธุรกิจนั้นดำเนินการอยู่และจัดการได้โดยตรงเช่น การจัดการแรงงาน กระบวนการผลิต หรือการจัดการด้านสิ่งแวดล้อม และมิติภายนอกซึ่งเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางธุรกิจที่บริษัทอาจจะควบคุมไม่ได้โดยตรงเช่นการดูแลลูกค้า การรับผิดชอบต่อ supplier และการสนับสนุนกิจกรรมด้านการพัฒนาสังคม และการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาและเป็นหุ้นส่วนของธุรกิจ เป็นต้น

ภาพแสดงลำดับชั้นของผู้มีส่วนได้เสียในระดับต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ CSR

1. มิติภายใน มีนัยและกระบวนการที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1) การจัดการทรัพยากรมนุษย์อย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคม องค์กรต่างๆ ปัจจุบันมีความท้าทายที่จะต้องดึงพนักงานที่มีความสามารถให้มาดำเนินการทางธุรกิจ ดังนั้น ธุรกิจจึงควรส่งเสริมการจัดการทรัพยากรมนุษย์อย่างมีความรับผิดชอบ เช่น ด้านการเรียนรู้ตลอดชีวิต Life-long learning การให้ข้อมูลที่โปร่งใสกับพนักงานในทุกๆ ด้าน การให้ความสมดุลระหว่างงาน ชีวิตครอบครัว และการพักผ่อน การปฏิบัติอย่างเท่าเทียมทั้งด้าน การคัดเลือกเข้าทำงาน รายได้และความก้าวหน้าทางการงานโดยเฉพาะกับผู้หญิงและผู้พิการ

2) สุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน ถึงแม้ว่าจะมีกฎหมายควบคุมดูแลด้านสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน แต่กระแสการกระจายงานไปสู่ Supplier ทำให้บริษัทควบคุมไม่ทั่วถึง จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจที่ควรจะช่วยกันดูแล หรือตั้งเป็นนโยบายขององค์กรฯ เช่น เลือกร่วมทำธุรกิจ หรือเลือกใช้ Supplier ที่มีคุณธรรม จรรยาบรรณ ต่อพนักงาน เพื่อเป็นการควบคุมดูและอีกทางหนึ่ง อีกทั้งยังเป็นการบีบให้ บริษัทอื่นๆ ที่ต้องการจะทำธุรกิจกับเราต้องพัฒนาตนเองตามไปด้วย เพราะมิเช่นนั้น หากเกิดผลร้ายจากการที่ใช้ Supplier ที่ไม่ใส่ใจสุขภาพ และความปลอดภัยในการทำงานของลูกจ้าง เมื่อเกิดกรณีขึ้นมา ภาพลักษณ์ที่ไม่ดีก็จะกลับขึ้นมาถึง บริษัทแม่บริษัทผู้ว่าจ้างด้วย

3) การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง การบริหารองค์กรที่มีนโยบายที่จะรับผิดชอบพนักงานในกรณีที่เกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจ สังคม หรือการเมือง หรือแม้แต่การปรับโครงสร้างภายในขององค์กรเอง โดยเฉพาะการควบรวมกิจการต่างๆซึ่งมักจะนำมาสู่การเลิกจ้างพนักงานจำนวนมาก ซึ่งไม่ส่งผลดีต่อองค์กรเอง นอกเสียจากจะสุดวิสัยจริงๆ เพราะทำให้ความเชื่อถือ ไว้วางใจ และความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับองค์กร ฯ ต้องเสียไป ทั้งนี้ในช่วงที่เกิดวิกฤตในองค์กรฯ นั้นๆ การปรึกษาหารือ และสร้างความร่วมมือกันในกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องกับบริษัท ไม่ว่าจะเป็นนักลงทุน ผู้บริหาร พนักงาน หรือแม้แต่ลูกค้า ย่อมนำมาซึ่งการแก้ปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนมากกว่า

4) การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในองค์กร การลดการใช้ทรัพยากรและการปล่อยสารพิษ/ของเสียซึ่งเป็นการลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ย่อมเป็นผลดีต่อองค์กรนั้นๆ เอง ในอันที่จะจัดการการผลิตสินค้า/บริการ ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น และยังเป็นการลดต้นทุนด้านพลังงาน และการจัดการของเสียต่างๆ อีกด้วย ซึ่งนำไปสู่ผลกำไรที่สูงขึ้น ความสามารถในการแข่งขันในตลาดที่เพิ่มขึ้น และที่สำคัญ เป็นการสร้างภาพลักษณ์ให้กับบริษัท

5) บรรษัทภิบาลและความโปร่งใสในการดำเนินกิจการ ปัจจุบัน ความเชื่อมั่น ที่มีต่อบริษัทฯ เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด โดยเฉพาะบริษัทที่จดทะเบียนในตลาดหลักทรัพย์ ดังนั้น ความโปร่งใส และขั้นตอนการตัดสินใจต่างๆ ของบริษัทที่มี

ความชัดเจน ตรวจสอบได้ จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดทั้งต่อความมั่นคงของบริษัท

2. มิติภายนอก มีนัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1) การจัดการกับ Supplier และหุ้นส่วนทางธุรกิจ (Partners) ที่รับผิดชอบต่อสังคม การเลือก Supplier และหุ้นส่วนทางธุรกิจ (Partners) ควรคำนึงถึงบทบาทการรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรนั้นๆ เพื่อเป็นการขยายความรับผิดชอบต่อสังคม จากองค์กรของตนไปสู่องค์กรอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง และป้องกันปัญหาที่อาจจะตามจากความซับซ้อนของระบบธุรกิจสมัยใหม่ ที่ยากต่อการควบคุมให้คลอบคลุมไปทั้ง Supply Chain ซึ่งอาจจะมีนโยบายหรือกิจกรรมที่ส่งเสริมประเด็นเหล่านี้ อาทิ ส่งเสริมผู้ประกอบการใหม่ๆ และกลุ่มองค์กรชุมชนที่จะเข้ามาเป็น Supplier ด้วยการส่งที่ปรึกษาไปช่วยพัฒนาระบบการทำงานให้มีความรับผิดชอบต่อสังคม เป็นต้น

2) การดูแลผู้บริโภค ผู้บริโภคหรือผู้ซื้อสินค้า / บริการขององค์กร เป็นแหล่งที่มาของรายได้ ดังนั้น จึงต้องมีระบบการดูแลผู้บริโภคในทุกๆ กระบวนการของสินค้า/บริการ ตั้งแต่การผลิต การขาย ไปจนถึงการทิ้ง ให้ปลอดภัย มีประสิทธิภาพทั้งในเชิงคุณภาพและราคา และมีจริยธรรม นอกจากนั้น ยังสามารถแสดงความรับผิดชอบต่อผู้บริโภคด้วยการเลือกผลิต/จำหน่าย สินค้า/บริการเฉพาะด้านให้เหมาะสมกับกลุ่มผู้บริโภค

3) ความรับผิดชอบต่อชุมชนใกล้เคียง (Local Communities) บริษัทฯ ต่างๆ ตามปกติจะให้ประโยชน์ต่อชุมชนอยู่แล้ว เช่น จ้างแรงงานชุมชน ซึ่งนำสู่รายได้สู่ชุมชน และรายได้ภาษีของพื้นที่ ซึ่งนำไปสู่ทุนสาธารณะที่สามารถนำมาสร้างประโยชน์แก่ชุมชนได้อีก นอกจากนั้น บริษัทฯ ยังต้องพึ่งชุมชนรอบข้าง ในรูปแบบของ แรงงาน และอื่นๆ ดังนั้น บริษัทฯ จึงควรมีส่วนช่วยเหลือทั้งด้านสุขภาพ และสิ่งแวดล้อมชุมชน (และใกล้เคียง) ผ่านการบริจาค หรือกิจกรรมสาธารณประโยชน์ใดๆ ที่จะช่วยพัฒนาชุมชน และการนำไปสู่ความแข็งแรงของชุมชนนั้นๆ โดยการให้ชุมชนที่มีความสามารถเป็นส่วนหนึ่งของหุ้นส่วนทางธุรกิจ ซึ่งผลตอบแทนที่บริษัทจะได้รับ คือภาพลักษณ์ที่ดีนำไปสู่ความร่วมมือและพร้อมจะช่วยเหลือบริษัทฯ

4) ความรับผิดชอบต่อสังคมโดยรวม บริษัทต่างๆ ที่อยู่ในเมืองหรือ บริษัทขนาดใหญ่ อาจไม่ได้เกี่ยวข้องโดยตรงกับพื้นที่ในบริเวณนั้นๆ มากนัก ดังนั้น บริษัทเหล่านี้จึงควรแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมในวงกว้าง โดยการบริจาค ทำกิจกรรม หรือสนับสนุนในรูปแบบต่างๆ เพื่อแก้ไขและพัฒนาสังคม ซึ่งถือเป็นการแสดงบทบาทผู้นำทางธุรกิจต่อการสร้างความเปลี่ยนแปลงต่อสังคม และควรมีการวางแผน การหาพันธมิตรในการปฏิบัติงานที่ดี ซึ่งจะนำมาสู่ภาพลักษณ์ที่ดี Corporate Citizenship อันเป็นรากฐานสำคัญในการสร้างความไว้วางใจและคุณค่าของบริษัทในมุมมองของผู้บริโภคและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

5) การรับผิดชอบต่อโลก ในมิติต่างๆ เช่น สิ่งแวดล้อม สิทธิมนุษยชน การศึกษาและสาธารณสุข เป็นต้น ตามความเหมาะสมและศักยภาพขององค์กร โดยบริษัทสามารถร่วมมือกับ องค์กรต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น รัฐบาล NGO สถาบันการศึกษา และองค์กรธุรกิจ

นอกจากนี้ ยังมีข้อพิจารณาเกี่ยวกับองค์ประกอบของ CSR ในด้านความรับผิดชอบต่อสังคมในมิติต่างๆ โดยจากเอกสารการอบรมในหลักสูตร CSR ของธนาคารโลกระบุว่า CSR ควรมีองค์ประกอบที่สำคัญขององค์กรในการเสริมสร้างความรับผิดชอบต่อสังคม คือ 1) สิ่งแวดล้อม 2) แรงงาน 3) สิทธิมนุษยชน 4) การมีส่วนร่วมกับชุมชน 5) มาตรฐานการดำเนินธุรกิจ 6) ตลาด 7) การพัฒนาองค์กร และการพัฒนาเศรษฐกิจ 8) สุขอนามัย 9) การศึกษาและการพัฒนาภาวะผู้นำ และ 10) การบรรเทาสาธารณภัย

ส่วน OECD ที่ใช้เรียกใน OECD Guidelines for MNE"s - Revision 2000 ระบุถึงพฤติกรรมของธุรกิจที่พึงประสงค์ใน 7 เรื่องด้วยกัน คือ 1) การจ้างงานและแรงงานสัมพันธ์ 2) สิทธิมนุษยชน 3) สิ่งแวดล้อม 4) การเปิดเผยข้อมูล 5) การแข่งขัน 6) การเสียภาษี 7) วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

สำหรับ The Global Compact ของ UN ซึ่งปัจจุบันมีองค์กรธุรกิจเป็นสมาชิกของ UN Global Compact แล้ว 1861 องค์กร (ดูรายละเอียดได้ใน www.unglobalcompact.org) ได้ระบุองค์ประกอบความรับผิดชอบใน 3 หมวด ดังนี้

1) หมวดว่าด้วยสิทธิมนุษยชน เช่น การสนับสนุนและเคารพหลักสิทธิมนุษยชนที่ประกาศในระดับสากล และการดูแลไม่ให้มีการล่วงละเมิดในสิทธิมนุษยชนในธุรกิจของตน

2) หมวดว่าด้วยมาตรฐานแรงงาน เช่น การสนับสนุนเสรีภาพในการรวมกลุ่มของแรงงาน และยอมรับอย่างจริงจังต่อสิทธิในการเจรจาต่อรองของแรงงานที่รวมกลุ่ม การขจัดทุกรูปแบบของการบังคับใช้แรงงาน การยกเลิกการใช้แรงงานเด็กอย่างให้เป็นผล และการกำจัดการเลือกปฏิบัติในการว่าจ้างแรงงานและอาชีพ

3) หมวดกำกับสิ่งแวดล้อม เช่น การสนับสนุนการพิทักษ์สิ่งแวดล้อม การจัดทำกิจกรรมที่มีส่วนส่งเสริม ให้มีความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมมากขึ้น การส่งเสริมการพัฒนาและการใช้เทคโนโลยีที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม ต่อมาได้มีการเพิ่มบัญญัติที่ 10 ที่ว่าด้วย การต่อต้านการคอร์รัปชั่น

หลักการดำเนินกิจกรรมของ CSR

แนวคิดและทฤษฎีทางธุรกิจที่ได้รับการปลูกฝังและถ่ายทอดสู่องค์กรโดยส่วนใหญ่ ล้วนมุ่งไปที่การพัฒนาให้เป็นองค์กรที่ “เก่ง” ตัวอย่างทฤษฎีที่รู้จักกันดี ได้แก่

1) SWOT Analysis (Ansoff 1965) สำหรับการกำหนดตำแหน่งและการสร้างความสำเร็จขององค์กร หรือ

2) Boston Matrix (BCG 1970) สำหรับการกำหนดความสำคัญและการสร้างความสำเร็จในผลิตภัณฑ์ หรือ

3) Five Forces (Porter 1980) และ Diamond Model (Porter 1990) สำหรับการสร้างความได้เปรียบในการแข่งขัน เป็นต้น

สำหรับแนวคิดในเรื่อง CSR จะมุ่งไปที่การพัฒนาองค์กรให้เป็นองค์กรที่ “ดี” และเป็นแนวคิดที่มิได้มีจุดกำเนิดจากดินแดนตะวันตก แต่เป็นภูมิปัญญาที่ฝังรากลึกในภูมิภาคเอเชียมาอย่างยาวนาน เนื่องเพราะ ปรัชญาของ CSR นั้น มีรากฐานมาจากหลักทางศาสนา ซึ่งหากนับย้อนเวลาเฉพาะในพระพุทธศาสนาก็ล่วงมากว่า 2,500 ปีแล้ว เป็นแต่เพียงได้มีการบัญญัติคำใหม่ว่า CSR ขึ้นใช้ในวงการธุรกิจเมื่อไม่กี่สิบปีที่ผ่านมานี้เอง ความสัมพันธ์ระหว่างการเจริญเติบโตและความยั่งยืนขององค์กร กับความเก่งและความดีที่องค์กรสร้างขึ้น สามารถพิจารณาได้ว่า การเจริญเติบโต (Growth) ของธุรกิจหนึ่งๆ มาจากการพัฒนาองค์กรให้มีความ “เก่ง” อยู่ในตัว ในขณะที่การพัฒนาองค์กรให้มีความ “ดี” อยู่ในตัว จะก่อให้เกิดความยั่งยืน (Sustainability) ของธุรกิจนั้นๆ

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม อดีตรองนายกรัฐมนตรีของไทยกล่าวถึงหลักการ หรือคุณลักษณะของ CSR ไว้ว่าความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ หรือ CSR อาจสรุปได้ดังนี้ คือ

1) ไม่ทำสิ่งที่เป็นผลเสียต่อสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม

2) ทำสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ต่อสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม

3) พัฒนาตัวเองให้มีคุณธรรม คุณภาพ และประสิทธิภาพ อย่างดีที่สุด

สถาบันรับรองมาตรฐานไอเอสโอ กล่าวถึงหลักการสำคัญของ CSR ในรายงานสารสนเทศมาตรฐานระบบการจัดการประจำไตรมาส ฉบับที่ 1 (เดือนเมษายน – มิถุนายน 2549) ว่า

1) เคารพสิทธิมนุษยชน : ใช้หลักสิทธิมนุษยชนในการดำเนินงานขององค์กร

2) ส่งเสริมการดำเนินธุรกิจแบบยั่งยืน : เชื่อมโยงแนวทางเพิ่มผลกำไรขององค์กรเข้ากับชุมชนท้องถิ่นด้วย โดยการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนให้เจริญเติบโตไปพร้อมกับองค์กรอย่างยั่งยืน

3) ยอมรับความหลากหลายทางเชื้อชาติ วัฒนธรรม ศาสนา : ดำเนินธุรกิจพร้อมกับพัฒนาสังคมโดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างทางสังคม อาทิ เพศ เชื้อชาติ วัฒนธรรม หลักศาสนา ความพิการ ฯลฯ โดยเคารพคุณค่าที่อยู่ภายในของวัฒนธรรมที่แตกต่างกันเหล่านั้น

4) ประกาศเจตนารมณ์ให้สังคมได้รับทราบ : สื่อสารให้สังคมรับทราบว่าองค์กรมุ่งมั่นพัฒนาสังคม เพื่อให้มั่นใจว่ากิจกรรมต่างๆ ขององค์กรได้ถูกปรับให้เข้ากับความต้องการของคนในสังคม และการดำเนินธุรกิจจะก่อให้เกิดผลประโยชน์ต่อทั้งองค์กรและสังคมด้วย

5) มีความซื่อสัตย์ในการดำเนินงาน : ดำเนินงานด้วยความซื่อสัตย์และยุติธรรมในทุกๆ กิจกรรมขององค์กร หลีกเลี่ยงการคอรัปชั่น และการติดสินบนทุกรูปแบบ

กล่าวโดยสรุปหลักการของ CSR ก็ คือ การนำความ “เก่ง” ของบริษัทไปสู่การพัฒนาสังคม ซึ่งเป็นการเสริมสร้าง “ความดี” ขององค์กร เป็นการสร้างองค์กรบริษัทให้มีทั้ง “ความเก่ง” และ “ความดี” โดยบริษัทที่ปรึกษาชั้นนำของโลก Arther D Little ได้ทำการศึกษาพบว่า การทำ CSR มีผลดีต่อธุรกิจถึง 8 ประการ คือ

1) การบริหารความน่าเชื่อถือ
2) ประโยชน์ในการจัดการความเสี่ยง
3) ประโยชน์ด้านการคัดเลือกและสร้างแรงจูงใจในการทำงานและรักษาพนักงานดีๆ ให้อยู่กับบริษัท
4) ประโยชน์ด้านความสัมพันธ์ของนักลงทุนและการเข้าถึงเงินทุน
5) การเรียนรู้และนวัตกรรม
6) ความสามารถทางการแข่งขันและจุดยืนในตลาด (Market Positioning)
7) ประสิทธิภาพของการดำเนินงาน (Operational Efficiency)
8) การยอมรับของสังคมต่อการดำเนินงานของบริษัท (License to Operate)

การนำหลักการ CSR ไปสู่การปฏิบัติในระดับองค์กรและชุมชน

อานันท์ ปันยารชุน อดีตนายกรัฐมนตรีของไทยได้ระบุถึงการนำหลักการ CSR ไปประยุกต์ใช้ในระดับองค์กรและชุมชนว่าจะต้องมีบันไดขั้น 3 ขั้น ในการสร้างให้ธุรกิจแสดงความรับผิดชอบต่อสังคม คือ

1) บันไดขั้นแรกธุรกิจต้องพัฒนาตนเองเพื่อดำเนินธุรกิจอย่างยั่งยืน ธุรกิจที่รับผิดชอบต่อสังคมนั้นต้องไม่เป็นธุรกิจที่เบียดเบียนสังคมและสิ่งแวดล้อม หากธุรกิจยังคงใช้ทรัพยากรของประเทศอย่างสิ้นเปลืองโดยไม่เห็นความสำคัญ หรือโรงงานของเรายังคงปล่อยมลพิษที่เป็นอันตรายสู่สิ่งแวดล้อมและชุมชน ถึงแม้ว่าเราจะใช้เงินมากมายในการดำเนินกิจกรรมต่อสังคมมากเพียงใดก็ตาม คงไม่สามารถกล่าวอ้างได้เต็มปากว่าธุรกิจของเราเป็นธุรกิจที่รับผิดชอบต่อสังคมอย่างแท้จริง ดังนั้นจึงต้องเริ่มจากการมองเข้ามาสู่ภายในองค์กรก่อนว่า ทำอย่างไรเราจึงจะสามารถบูรณาการหลักการของความรับผิดชอบต่อสังคมเข้าสู่กระบวนการทางธุรกิจของเราได้อย่างเหมาะสม เพื่อพัฒนาตัวเองให้กระบวนการทางธุรกิจขององค์กรเป็นไปบนพื้นฐานของความยั่งยืนทั้งในด้านธุรกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม

2) บันไดขั้นที่สอง ธุรกิจต้องสร้างชุมชนน่าอยู่และสังคมเข้มแข็ง ปัจจุบันหลายองค์กรโดยเฉพาะองค์กรธุรกิจขนาดใหญ่ที่ได้ก้าวข้ามผ่านบันไดขั้นแรก ซึ่งเป็นการพัฒนาตัวเองให้เป็นองค์กรที่อยู่ร่วมกับชุมชนและสิ่งแวดล้อมได้อย่างสอดคล้องกลมกลืน โดยไม่ก่อให้เกิดผลเสียต่อชุมชนและสังคมแล้ว ในขณะเดียวกันองค์กรเหล่านี้ก็ได้มองออกไปสู่ภายนอกและประสานเชื่อมโยงองค์กรเข้าสู่ชุมชนและสังคม ซึ่งเป็นบทบาทที่สำคัญของภาคธุรกิจในการส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน บนพื้นฐานแนวคิดที่ว่าธุรกิจนั้นเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้

3) บันไดขั้นที่สาม คือการใช้สื่อสร้างสรรค์เพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อม นอกจากการดำเนินงานทั้งการปรับปรุงองค์กรและการเชื่อมโยงเข้าสู่ชุมชนแล้ว ในการใช้สื่อโฆษณาประชาสัมพันธ์นั้นก็เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการสื่อสารจากองค์กรไปสู่สังคม ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นการเผยแพร่ข้อมูลการดำเนินงานขององค์กรและแสดงเจตจำนงในการรับผิดชอบต่อสังคมเท่านั้น ยังสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการกระตุ้นเตือนให้สังคมหันมาให้ความสำคัญกับการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและรับผิดชอบต่อสังคมให้มากขึ้นด้วย เนื่องจากการใช้สื่อโฆษณาที่สร้างสรรค์สังคมและสิ่งแวดล้อมขององค์กรนั้น นับเป็นการบรรลุประโยชน์ทั้งสองทาง กล่าวคือ สามารถเป็นสื่อประชาสัมพันธ์เพื่อตอบสนองเป้าหมายในเชิงธุรกิจเพื่อสร้างความนิยมในกลุ่มผู้บริโภคและสร้างความโดดเด่นเหนือคู่แข่ง แต่เมื่อพิจารณาอีกมุมหนึ่ง ยังเห็นได้ว่าสื่อโฆษณานั้นยังทำหน้าที่เป็นสื่อแห่งการเรียนรู้ที่เข้าถึงผู้บริโภคได้อย่างแพร่หลายและมีประสิทธิภาพ ดังนั้น การสร้างสรรค์สื่อประชาสัมพันธ์ที่มีคุณภาพจึงเป็นความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจในอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งสื่อสร้างสรรค์นั้นจะเป็นเสมือนการศึกษานอกโรงเรียนที่นำเสนอข้อมูลและปลูกฝังแนวความคิดที่ส่งเสริมความรับผิดชอบต่อสังคมได้อย่างแนบเนียน ซึ่งผลที่ตามในระยะยาวคือ กลุ่มผู้บริโภคมีความตระหนักหรือมีจิตสำนึกในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น (www.anandp.in.th)

บทบาทและความสัมพันธ์ของ CSR กับองค์กรพระพุทธศาสนา

บทบาทขององค์กรพระพุทธศาสนากับ CSR นั้น แม้ในมิติสมัยใหม่อาจมองว่าไม่มีความสัมพันธ์ต่อกัน แต่ถ้าพิจารณาจากระบบดั้งเดิมที่ผ่านมา จะพบว่า บุคลากรและองค์กรพระพุทธศาสนานั้น เป็นแกนนำสำคัญในการสร้างจิตสำนึกต่อสาธารณะและการดำเนินการเพื่อให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ซึ่งหากเราย้อนพิจารณาถึงหลักการของพระพุทธองค์ จะพบว่า พระพุทธองค์ทรงระลึกถึงความรับผิดชอบต่อสังคมอยู่ตลอดเวลา ทรงระลึกถึงความทุกข์ยากของประชาชนและพยายามแสวงหาแนวทางเพื่อให้ประชาชนหลุดพ้นไปจากความทุกข์ยาก โดยอาศัยพระองค์เองและองค์กรสงฆ์ในการดำเนินการเพื่อสร้างสังคมแห่งการให้และการอยู่ร่วมกันที่สร้างประโยชน์เกื้อกูลและพึ่งพาอาศัยต่อกันและกัน

ในสมัยที่พระพุทธองค์ทรงประกาศศาสนา พระองค์ทรงสั่งสอนพระสงฆ์ให้เที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขของคนหมู่มากและเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก โดยพระองค์ทรงตรัสว่า พระองค์ทรงเป็นกัลยาณมิตรที่คอยแนะนำให้ประชาคือหมู่สัตว์ให้ร่วมกันสร้างความดีเพื่อการจัดการและคุ้มครองชีวิตที่ดีร่วมกัน หรือแม้แต่หลักธรรมของพระองค์ เช่น หลักสังคหวัตถุ 4 หลักศีล 5 เป็นต้น ก็มุ่งเน้นการเสริมสร้างความดีงามทางสังคมร่วมกัน

ศ.นพ.ประเวศ วะสี ราษฎรอาวุโสของไทย ระบุว่า "...การทำ CSR ต้องเริ่มจากการให้ CEO ของบริษัทเข้าไปสัมผัสความทุกข์ยากของคน การสัมผัสความทุกข์ยากของคนทำให้เกิดใจและปัญญา เหมือนเจ้าชายสิทธัตถะเมื่อเป็นราชกุมารได้ทรงศึกษาศิลปวิทยาทั้ง 18 มีความรู้ทุกแขนงแต่ไม่ทรงมีปัญญา ต่อเมื่อเสด็จออกจากวังไปสัมผัสคนจน คนป่วย คนแก่ คนตาย จึงเกิดใจที่จะหาทางช่วยแก้ทุกข์ของมนุษย์ และต่อมาก็เกิดปัญญาที่เข้าใจทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ดังนั้น ถ้า CEO ของบริษัทไปสัมผัสความทุกข์ยากของเพื่อนมนุษย์ ก็จะเกิดใจและเกิดปัญญาขึ้นในทำนองเดียวกัน..." โดย ศ.นพ.ประเวศ วะสี เชื่อว่า เมล็ดพันธุ์แห่งความดีมีอยู่ในตัวมนุษย์ทุกคน การที่ได้สัมผัสคนที่ลำบากจะกระตุ้นให้เกิดเมล็ดพันธุ์แห่งความดีขึ้น นั่นหมายความว่าหากสามารถจุดประกายเมล็ดพันธุ์แห่งความดีในตัว CEO ได้ ก็จะทำให้องค์กรสามารถเติบโตไปได้ภายใต้กระแสการขับเคลื่อนเรื่อง CSR ในสังคมโลก

อย่างไรก็ดี ในสังคมปัจจุบัน กระบวนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาดำเนินการในลักษณะขององค์กรทางสังคมมากขึ้น ดังนั้น การเรียนรู้และประยุกต์ใช้แนวคิดทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งดำเนินการร่วมกับองค์กรต่างๆ โดยเฉพาะองค์กรธุรกิจเพื่อแสดงความรับผิดชอบต่อสังคม จึงเป็นสิ่งที่ท้าทาย ทั้งนี้ เพื่อผลประโยชน์และความสุขของปวงชน ดังนั้น องค์กรทางพระพุทธศาสนาอีกประการหนึ่ง ก็คือ การกำหนดบทบาทและความสัมพันธ์ของตนเองที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนาสังคมและจริยธรรมในทางธุรกิจ ที่สอดคล้องกับแสโลก ในกรณีของขบวนการ CSR นี้ องค์กรพระพุทธศาสนา สามารถดำเนินการในฐานะต่างๆ ดังนี้

1. บทบาทในฐานะผู้นำแนวคิดของ “การให้” และ “การอยู่ร่วมกัน” ไปสู่ปวงชน จากหลักธรรมที่เรียกว่า สังคหวัตถุ 4 จะพบว่า หลักการทางพระพุทธศาสนามุ่งเน้นการดำเนินการเพื่อให้มนุษย์ในสังคมดำรงอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข โดยรู้จักการให้ การพูดจา/การสื่อสารที่ดีต่อกัน การบำเพ็ญประโยชน์ร่วมกัน และการวางตนสม่ำเสมอ ซึ่งหากพิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้วจะพบว่า หลักสังคหวัตถุ 4 กับกระบวนการ CSR มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือ

1) Corporate Philanthropy คือ “การให้” หรือการบริจาคในสิ่งที่ควรให้แก่ผู้ยากไร้หรือแก่ผู้ที่ขาดแคลนกว่า ทั้งในรูปของวัตถุสิ่งของ เช่น การนำสิ่งของเครื่องใช้ไปแจกแก่ผู้ประสบภัย การทำบุญตามหลักศาสนา การให้โอกาสทางธุรกิจ การแบ่งปันตลาด หรือการให้อภัย ตลอดจนการให้ความรู้ คำแนะนำต่างๆ ที่เป็นประโยชน์

2) Corporate Communication คือ การสื่อสารในสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ หรือ “ปิยวาจา” สิ่งที่เป็นสาระข้อเท็จจริง ประกอบด้วยเหตุผล และความจริงใจ โดยไม่ก่อให้เกิดความเข้าใจผิด เช่น การให้ข้อมูลผลิตภัณฑ์ที่ถูกต้องครบถ้วนแก่ผู้บริโภค การไม่โฆษณาประชาสัมพันธ์คุณลักษณะของสินค้าเกินจริง หรือการไม่หลอกลวงมอมเมาประชาชน

3) Community Volunteering คือ การเสียสละแรงงาน แรงใจ และเวลา หรือ“อัตถจริยา” เพื่อบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ เช่น การเข้าร่วมเป็นอาสาสมัครช่วยเหลือสังคมในโอกาสต่างๆ การระแวดระวังในการดำเนินงานที่อาจส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมที่เป็นไปโดยสมัครใจ เป็นการแสดงออกถึงความรับผิดชอบต่อสังคมในรูปแบบหนึ่ง

4) Equitable Treatment คือ การปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกัน หรือ “สมานัตตา” ซึ่งเป็นหนึ่งในหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดี (Good Corporate Governance) ไม่ถือว่าองค์กรตนเป็นใหญ่ เอาใจใส่ในสุขทุกข์ของผู้มีส่วนได้เสียอื่นๆ และร่วมแก้ไขโดยไม่เลือกปฏิบัติ ซึ่งหมายถึง การมีส่วนร่วม (Participation) ขององค์กรในการดูแลสังคมอย่างสม่ำเสมอ เช่น การดูแลสิทธิประโยชน์ของผู้ถือหุ้นรายใหญ่รายย่อยอย่างเสมอภาค การบริการลูกค้าอย่างเสมอต้นเสมอปลายโดยไม่เลือกว่าเป็นรายใหญ่หรือรายย่อย การทำหน้าที่ในการเสียภาษีอากรให้รัฐอย่างตรงไปตรงมา

ถ้าบุคลากรและองค์กรพุทธศาสนาได้ดำเนินการและเสนอแนวคิด/หลักธรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมตามหลักสังคหวัตถุดังกล่าว ก็จะเชื่อได้ว่า เป็นผู้นำทางความคิดและเสริมสร้างหลักของการอยู่ร่วมกันและความรับผิดชอบในสังคมได้ ทั้งนี้ ยังไม่รวมถึงกิจกรรมและประเพณีของการให้ที่เป็นจุดเด่นในทางพระพุทธศาสนา ที่สร้างประโยชน์ให้กับประชาชนในพื้นที่ต่างๆ ทั่วโลก

2. บทบาทในฐานะองค์กรแห่งการส่งเสริมและให้ความร่วมมือ จากกระแสแนวคิด หลักการ และกระบวนการ CSR ทั้งในระดับโลกและในประเทศไทยดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า มีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนาสังคมและการเสริมสร้างจริยธรรมทางธุรกิจ ในฐานะที่องค์กรพระพุทธศาสนาเป็นองค์กรที่ไม่แสวงหากำไร องค์กรพระพุทธศาสนาสามารถดำเนินการในมิติต่างๆ เพื่อเสริมสร้างสังคมและการดำเนินธุรกิจที่มีจริยธรรม เช่น

1) การเสริมสร้างแนวคิดการให้แนวใหม่ CSR มิใช่การทำบุญตามประเพณี แต่เป็นการให้เพื่อสังคมที่ขยายขอบเขตจากวัด/องค์กรพุทธศาสนาไปสู่ชุมชนพร้อมๆ กับการพัฒนาที่ยึดชุมชนในภาพรวมเป็นตัวตั้ง ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ขององค์กรพุทธศาสนา ในการร่วมสร้างแนวคิดของการให้ที่ประโยชน์มากขึ้น การให้เพื่อสังคม (Philanthropy) เป็นคุณธรรมสำคัญของสังคมที่จะสร้างเสริมให้สังคม เป็นสังคมที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้ที่ขาดโอกาสและผู้ที่ประสบปัญหาต่างๆ และเป็นสังคมที่ร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหา และร่วมมือกันในการทำสังคมให้น่าอยู่ โดยความหมายของ “การให้” ที่แตกต่างนั้น อาจมีนัยดังนี้

1) การให้ในชีวิตประจำวัน เช่น น้ำใจ การแบ่งปัน ความเอื้ออาทร
2) การให้ที่ใกลตัวกับกลุ่มคนที่ทำงานเพื่อสังคม งานพัฒนา และสิ่งแวดล้อม
3) การให้ที่ไม่ได้จำกัดเพียงแค่ “เงิน” หรือ “วัตถุสิ่งของ”
4) การกระตุ้น+ส่งเสริมให้ การให้ เป็นคุณธรรมพื้นฐานของสังคม เพื่อนำไปสู่สังคมสงบสุข ร่มเย็น

การส่งเสริมให้เกิดการให้เพื่อสังคมที่กว้างขวาง ให้เป็นวัฒนธรรมที่แพร่หลายในสังคม มีความสำคัญอย่างยิ่ง ที่จะส่งผลต่อการขยายตัวของการทำงานแก้ไขปัญหาของผู้ขาดโอกาสและการทำงานเพื่อสังคมต่างๆ และต่อการขยายตัวขององค์กรสาธารณประโยชน์ ตลอดจนการเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรสาธารณประโยชน์ที่ทำงานเพื่อสังคม ซึ่งจะส่งผลโดยตรงต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับภาคประชาสังคมโดยรวม

การส่งเสริมการให้เพื่อสังคมอย่างจริงจัง องค์กรพุทธศาสนาและองค์กรทางธุรกิจที่เกี่ยวข้อง จำเป็นจะต้องส่งเสริม "ระบบการให้" ทั้งระบบให้ "ผู้ให้" ในบทบาทต่างๆ ทั้ง "ผู้สนับสนุน" "องค์กรสาธารณประโยชน์" และ "ชุมชน" เกิดการเชื่อมโยงกันอย่างมีประสิทธิภาพ มีเป้าหมายและมีกระบวนการในการให้เพื่อสังคมที่ชัดเจน และสนับสนุนซึ่งกันและกัน และนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน และสังคมที่เข้มแข็งและมีสุขภาวะ โดยส่งเสริม "ผู้สนับสนุน" ซึ่งหมายถึงปัจเจกบุคคลและหน่วยงานทางธุรกิจต่างๆ ให้มีศรัทธา เห็นคุณค่าของการทำงานเพื่อสังคม และมีนโยบายที่จะสนับสนุนการทำงานเพื่อสังคม และต้องส่งเสริม "องค์กรสาธารณประโยชน์" ซึ่งหมายถึงกลุ่มองค์กรต่างๆ ที่ทำงานพัฒนาสังคม ซึ่งจะช่วยให้ "ผู้สนับสนุน" สามารถสนับสนุนการทำงานเพื่อสังคมได้อย่างมีเป้าหมายที่ถูกต้อง มีกระบวนการที่เหมาะสม และมีทิศทางไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน และจะช่วยให้ "ชุมชน" สร้างกระบวนการเรียนรู้ และการทำงานที่มีทิศทางไปสู่ความเข้มแข็ง มีความโปร่งใส สามารถตอบสนองทั้ง "ผู้สนับสนุน" และ "ชุมชน" ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ที่สำคัญ คือ องค์กรต่างๆ ต้องการส่งเสริม "ชุมชน" ซึ่งหมายถึง ชุมชนและกลุ่มผู้ขาดโอกาสและผู้ที่ประสบปัญหาต่างๆ (ที่เป็นผู้ลงมือทำงานพัฒนาด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้สังคมโดยรวมได้รับการแก้ไขปัญหาและการพัฒนา) ให้มีทิศทางการทำงานพัฒนาที่ถูกต้องเหมาะสม นำไปสู่การแก้ไขปัญหาได้อย่างยั่งยืน ตลอดจนมีระบบการใช้เงินที่มีประสิทธิภาพ และมีความโปร่งใส "ผู้รับ" ในการให้เพื่อสังคมของ "ผู้ให้" ทั้ง 3 ส่วน จะได้แก่สังคมโดยรวม ซึ่งรวมถึงทุกบุคคลและทุกองค์กรในสังคมที่จะได้รับสังคมที่เข้มแข็งและมีสุขภาวะ (www.give2all.com)

2) การเสริมสร้างจิตสำนึกต่อสาธารณะและการอาสาสมัคร องค์กรธุรกิจหลายแห่งอาจมองว่า การแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรนั้นเป็นเรื่องต้องใช้เวลา และแทนที่จะสร้างกำไรกลับเป็นการเพิ่มต้นทุนในการผลิต ไม่ว่าจะเป็นต้นทุนด้านงบประมาณ หรือต้นทุนด้านเวลา หากในอีกด้านหนึ่งทั้งงานวิจัยและความสำเร็จจากหลายองค์กรทั่วโลกกลับสะท้อนว่าผลที่เกิดขึ้นจาก "การให้" ซึ่งเป็นการแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กร (CSR : corporate social responsibility) นั้น ไม่เพียงแต่สังคมได้ประโยชน์ องค์กรธุรกิจเองก็ได้รับประโยชน์เช่นกัน โดยเฉพาะในประเด็นที่หลายคนคาดไม่ถึง คือ ความสัมฤทธิผลของการพัฒนาคนในองค์กรด้วยงานอาสาสมัคร ภายใต้โครงการอาสาสมัครของพนักงาน ซึ่งเป็นหนึ่งในความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กร งานจิตสำนึก" และ "งานอาสาสมัคร" ที่หมายรวมถึงการช่วยเหลือสังคมในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะระดมทุนบริจาค อาสาสมัครระยะสั้นในภาวะฉุกเฉิน เช่น ในกรณีเหตุการณ์สึนามิในประเทศไทย การไปให้ความรู้ชาวบ้านในเรื่องต่างๆ ฯลฯ ซึ่งที่ผ่านมาส่วนใหญ่ทำในลักษณะบุคคล ขณะนี้กำลังขยายผลสู่การทำโครงการอาสาสมัครของพนักงานในองค์กรธุรกิจปัจจุบัน การทำงานอาสาสมัครเป็น "การให้" ที่มีระดับตั้งแต่ให้น้อยไปจนถึงการให้อภัย เพราะงานอาสาสมัครไม่มีลำดับชั้นเยอะ เพราะฉะนั้นไม่ว่าใครที่ลงมาทำจะต้องประสานงานกับคนอื่น จะทำให้คนสามารถขัดเกลาจิตใจตัวเองได้ในระดับหนึ่ง เรื่องนี้จึงเป็นเหตุผลว่า ทำไมถึงสามารถนำงานอาสาสมัครเข้ามาผูกกับเรื่องการบริหารจัดการทรัพยากรมนุษย์ เพราะงานอาสาสมัครจะเป็นกระบวนการหนึ่งที่หากได้รับการจัดสรรและออกแบบที่ดี นอกจากจะได้ช่วยเหลือสังคมแล้ว ยังสามารถเป็นเครื่องมือที่ใช้พัฒนาคนในองค์กรได้อย่างมีประสิทธิภาพ

บทบาทขององค์กรพุทธศาสนาในการเสริมสร้างจิตสำนึกต่อสาธารณะและการอาสาสมัครเป็นสิ่งที่มาอย่างต่อเนื่อง แต่อาจขาดหายไปในบางช่วงเวลา ดังนั้น การจะสร้างความเชื่อมั่นให้กับชุมชน องค์กรพุทธศาสนา จำเป็นต้องร่วมมือกับองค์กรทางธุรกิจ เพื่อสร้างสำนึกต่อสาธารณะร่วมกัน และประสานกิจกรรมต่างๆ โดยอาศัยฐานทุนทางวัฒนธรรม ประเพณีที่มีอยู่เดิมกลายเป็นกระบวนการทาง CSR ที่ไม่จำกัดขอบเขตเพียงการทำบุญ แต่เป็นการพัฒนาระบบการให้ที่มีความยั่งยืนร่วมกับองค์กรธุรกิจ โดยไม่แยกเขา แยกเรา แต่หาจุดร่วมในฐานะองค์กรที่สร้างประโยชน์ต่อสังคมร่วมกัน

บทสรุป แนวคิด หลักการ และกระบวนการ CSR ขององค์กรธุรกิจกับการพัฒนาสังคมนั้น นับวันจะมีความแนบแน่นกับองค์กรต่างๆ มากขึ้น ทั้งในฐานะการทำกิจกรรมเพื่อสังคมของกลุ่มธุรกิจและในฐานะการเรียนรู้และการเติบโตไปพร้อมๆ กันของธุรกิจและชุมชน ดังนั้น องค์กรพุทธศาสนาในฐานะองค์หนึ่งที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาสังคมและจริยธรรมทางธุรกิจ จึงควรมีการศึกษาการประสานความร่วมมือกับองค์กรธุรกิจต่างๆ สถาบันการศึกษาโดยเฉพาะที่มีการเรียนการสอนด้านบริหารธุรกิจและการพัฒนาชุมชน-สังคม รวมไปถึงชุมชนในฐานะแหล่งเรียนรู้และเจ้าของพื้นที่ ที่จะต้องมีการปรึกษาหารือเพื่อให้องค์กรธุรกิจ สิ่งแวดล้อม สังคม และชุมชนเติบโตไปพร้อมๆ กัน ทั้งนี้ เพื่อการสร้างสรรค์ทางสังคมที่มิใช่แค่การสร้างภาพลักษณ์ขององค์กรธุรกิจที่มุ่งเอาแต่ผลกำไรเท่านั้น แต่เป็นการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ทุกภาคส่วนในสังคมควรรับผิดชอบและได้รับผลประโยชน์ด้วยกัน

เอกสารอ้างอิง

พิพัฒน์ ยอดพฤติการ และคณะ. การพัฒนา CSR ในกระบวนการบริหารจัดการองค์กรธุรกิจระยะที่ 1: การศึกษาคุณลักษณะองค์ประกอบ และเครื่องมือสำหรับการพัฒนา. กรุงเทพฯ รายงานการวิจัย เสนอสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549

_____. **"การพัฒนาซีเอสอาร์ในกระบวนการธุรกิจ** " ในจดหมายข่าวประชาคมวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ปีที่ 11 ฉบับที่ 66 เดือนมีนาคม-เมษายน 2549.

นิรันดร์ จิวะสันติการ. "เวิล์ดคลาส ยูนิเวอร์ซิตี้" ในมติชนรายวัน ฉบับวันที่ 24 กันยายน 2549 หน้า 17.

ศิริชัย สาครรัตนกุล. "CSR กับ SRI คืออะไร" ในประชาชาติธุรกิจ วันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2548 ปีที่ 29 ฉบับที่ 3705.

_____. ความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ. ประชาชาติธุรกิจ วันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2549

ปรเมษ ฆารไสว. "การให้เพื่อสังคม" ในมติชนรายวัน ฉบับวันที่ 30 มิถุนายน 2548 หน้า 34.

http://www.thaiechamber.com/cms/content.jsp?id=com.tms.cms.article.Article

http://www.csri.or.th/about-vision-mission

http://www.tei.or.th/tbcsd/

http://www.unglobalcompact.org

http://www.anandp.in.th

http://www.tei.or.th/tbcsd/csr/index.htm

http://www.give2all.com

http://www.csri.or.th/

http://www.svnasia.org/

http://www.thaicsr.com

http://www.kiasia.org/th/index.asp

http://www.tisi.go.th/index_t.html

http://www.csrthaicenter.com/csrwebsite/board/view.php?No=6

http://www.pda.or.th/tha/

http://en.wikipedia.org/wiki/Corporate_social_responsibility

http://www.csr.org/

http://www.mallenbaker.net/csr/

Buddhism and Economics

Asst. Prof. Dr. Boonthavi Suchikul

Buddhism and Economics have similar objective, to rid of from dissatisfied emotional and economic in daily life. The population in the world are experience the slow progress in economy and facing inflation, in many countries recession. Besides the economic hardship, human beings are facing more emotional stress from surrounding environment every day. Global warming, green-house effect, unprecedented high cost of fossil-fuel causing economic progress to cease in many parts of the world. In turn, people search for alternative bio-fuel causing food shortages without realizing the fact of deforestation. High crimes rate, decaying in society and social injustice. Buddhism encourages enhanced spiritual virtues for happiness, in economics, it is learning to improve the living condition for us. Economic and Buddhism can go together in harmony to improve the quality of lives.

Absolutely, there is not a trace of conflict between Buddhism and Economics. Lord Buddha preached economic to people, the way of life and the way to improve the way of living, more than 2 millenniums before Adams Smith or Karl Marx ever existed to be famous economists.

Adam Smith, 1723-90, Scottish economist, the professor of Moral Philosophy at the University of Glasgow in 1752. He wrote “Theory of Moral Sentiments” (1759) which gave him the international reputation. While he was traveled in the Continent, Smith wrote “An inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations” published in 1776. The book was written before the Industrial Revolution was fully developed, and some of his theories were voided by the development, but the later economists still considered Smith as one of the greatest founder economics theories.

Karl Marx, 1818-83, German social philosopher, the theory of modern Socialism and Communism. In 1842, he became the editor of “Rheinische Zeitung”, but his demand for radical reforms led to its suppression within a year later. Marx then went to Paris, where he began his lifelong relation with Friedrich Engels, the German Socialist, one of the founders of modern Communism. Marx joined (1847) the Communist League and with Engels wrote the famous “Communist Manifesto (1848) which express his radical view of class struggle.

Exiled from most continental center, he settled permanently in London. He

lived in poverty, his chronic illness and intensified by the death of his children. He was able to earn funds as correspondent for the " New York Tribune", but he was continually dependent on Engels for financial aid. Through the work of others, Marx's ideas began to gain primacy in European socialist and radical thought. This primacy was greatly furthered with the publication of the first volume of "Das Kapital". It provided a through exposition of "Marxism" and became the foundation of international socialism.

Generally, Economics is the science dealing with production, distribution and consumption of goods and services. It is the study of how a society organizes its money and industry. The study of time and money that is available to avoid waste. It is the organized body of truth coordinated, arranged and systematized with reference to general laws or principles.

Economic is relating to the production, distribution, and consumption of goods and income, the economy or systems of industrial or commercial organization or operation. It pertaining to the means of living or to the arts by which human needs and comforts are supplied.

Production is a process that bring about the creation or addition of utility. Several types of utility exist, including form, place, time, and possession utility.

Distribution refers to the allocation of the total product or income among the factors of production. The factors of production are labor, land, capital, and entrepreneurship. They are reimbursed in the form of wages, rent, interest, and profits for their contribution toward the total product. Consumption is the utilization of a good or a service. It is the ultimate end of all economic activities. An economic goods is one that is material, useful, scarce, and transferable.

Goods can be classified as economic goods, free goods, and public goods. It can be divided into groups, consumer goods and capital goods. Economics is divided in two broad areas:

- Microeconomics is dealing with the actions of the individual, the firm, and the industry.
- Macroeconomics is dealing with aggregates, as total production, employ-ment and income.

The last definition on the economics is how human beings allocates scarce resources to produce various commodities and how those commodities are distributed for consumption among the people in society.

The first economics writing were the Oriental moral codes, which explained riches and physical well- being in terms of divine favor. The first attempts to analyze economic problems appear in writing of the ancient

Greeks. Plato recognized the economic basis of social life and in is “Republic” organized a model society on the basis of a careful division of labor. Aristotle, too, attributed great importance to economic security as the basis for social and political health and saw in the middle size the land owner the ideal citizen. Roman writers made a little advance over the Greeks in agriculture.

The medieval period was marked by the disruption of the flourishing com-merce of the ancient world, and economics life was dominated by the manor, a self-sufficient economic unit. Much of the writing on economics found in medieval literature centers about the discussion of the just price for goods and criticism of usury.

The revival of the commerce after the Crusades led to the development of the two most important economics institutions of the later middle age, the town and the Guilds.

In the transition to modern times (16-18th cent.), with the European overseas expansion and the resultant growth of commerce, the economic policy called “Mercantilism” was developed to secure by tariffs and regulation of commerce as much bullion as possible to the economically successful states.

In the late 17th and 18th cent., protest against the governmental regulation characteristic of mercantilism was voided, allowing business to follow freely the “natural laws” of economics.

They regarded agriculture as the sole productive economic activity and encourage the improvement of cultivation. Because they considered land to be the sole source of wealth, they urged the adoption of a tax on land as the only economically justifiable tax.

In the 18th cent, important work in economics was done by the Scottish philosopher “David Hume”. His important analysis of the natural advantages that some nations enjoy in the cultivation of certain products and his observations on the flow of commerce become the basis for the theory of international trade.

The most important work of the 18th cent. was “An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations” (1776) as previously described in the early paragraph.

Lord Buddha taught Buddhism many centuries before the philosophers in the western countries started their philosophy, including the ways to earn their living, spending in the right way.

After achieving the stenlightenment, Lord Buddha preached for 45 years, that is, the longest religious teaching than any others religious founders in the world. Those fact in teaching appears in the holy scripture called “ Tipitaka”(The Three

Baskets of Buddhism) consisting of:

1. Basket of Discipline - related to rules and regulations of the monks
2. Basket of Discourses – related to Dhamma, history, many persons and events happened in Buddhism.
3. Basket of Sublime or Doctrine – related the core of Dhamma

The teaching of Lord Buddha concerned and covered the ascetic life and laity. In economic, Lord Buddha taught laymen to have honest earning living, and to be successful financially. For his disciples, enter ascetic life to have peaceful inner happiness without financial burden to worry in daily life.

In Tipitaka on chapter Tutiyapunnas (section 2), Lord Buddha taught:

Happiness of laity consisting of 4 contents:

1. Happiness from having money .
2. Happiness from spending money.
3. Happiness from obligation without debt.
4. Happiness from earning right livelihood.

The statement above is economic regardless of time or place. As we know, money is the medium of exchange of goods and services. Money is accepted as payment for goods and services and repayment of debt. It is the medium of exchange that facilitates the trade in transaction.

We all need goods and services to stay alive and to improve our living. Money is the commodity we cannot live without it. In Christianity, Jesus Christ said, “Money is the root of all evils”. But in economic, “Lack of money is the root of all evils”. After analyze the social problems, we can conclude which statement is the realistic statement in society.

It took the world from the beginning of the earth 4.5 billion years ago, in to have human beings filling our globe with the population 3 billions in 20th century. But after the WW II, within less than 70 years the world population have exploded to 6.5 billions people.

That is the problem of the world, too many struggle to live and staying alive and take advantages of each others including destroying the environment on land, in water and the air we are breathing in every minute.

The first preaching of Lord Buddha to the 5 ascetics more than 2,500 years ago containing the “Middle Path”, that is not to choose the extreme way of living in any aspects. Be mindfulness and lead life the middle way on each individual character. People will have less greed to take advantage on human being, animals, forests, water, and surrounding environment. If they only study and practice Buddhism.

Also, in the first teaching related to the way of thinking and the way of life,

related to economic: “ The Noble Eight Fold Path” (Fact of the Path)

1. Right understanding.
2. Right Thought.
3. Right Speech.
4. Right Action.
5. Right Livelihood.
6. Right Effort.
7. Right Mindfulness.
8. Right Concentration.

We can understand clearly in the economic view that the teaching is not just religion, but the teaching is the guideline of living. Consider the teaching: Right Action, Right Livelihood (to earn honest living) Right Effort, these are subjects in Economics.

As stated before that Lord Buddha taught Economics, centuries before any famous economists started in the western world.

Quoted from Tipitaka, Lord Buddha taught King Kokiya’s son named Tekachanu on the topic” Dhamma on 4 Usefulness of Laity”.

1. Right effort in earning.
2. Guard and save the money from earning.
3. Having good friends. (associating with good people)
4. Routine steady work. (spending moderately)

“Four Ways of Financial Ruin”. (destruction)

1. Being womanizer.
2. Being alcoholic.(drug addict)
3. Being gambler.
4. Associating with bad people.

Quoted from Tipika, Pathompunnas, Section 50, “Spending Money on 5 Groups”

1. Spend money on parents, wife, offspring, servants.
2. Spend money on friends.
3. Spend money on self when ill.
4. Spend money on relatives.
5. Spend money on donation.(religion and needy people)

Quoted from Tipitaka,Tutipunnas, Section 50, “Ten Element as Wealth”

1. Land for agriculture.
2. Agriculture products.
3. Servants.

4. Cattles.
5. Faith.
6. Morality.
7. Learning.
8. Donation.
9. Wisdom

In economics, money represents wealth, even though it is not wealth. Money can command over goods and services. The more the money the individual has, the greater his command over goods and services. Money is not wealth, but wealth can be measured in term of money.

During the time of Lord Buddha, Brahman Asukari asked Lord Buddha the question that wealth of Hinduism consisting of 4 elements.

1. Property of Brahman (Brahmin) is to collect alms.
2. Property of Warrior is the bow and arrows.
3. Property of Agriculturalist (trader, vendor) is planting the crops, trading merchandises.
4. Property of Laborer (worker) is to do manual labor.

Lord Buddha answered the Brahman Asukari , all casts are human beings, they all can achieve Dhamma. Lokuttara Dhamma (transcendental) or the Four Fruits and Nibbana (enlightenment) is superior than the wealth (money) of all casts. (class)

The ultimate wealth is called “Ariya-sub” (desirable wealth) as:

1. Faith – believe in the truth or fact.
2. Sila – morality, having body and mind awareness.
3. Hiri – ashamed to do something immoral or evil acts
4. Otapa – afraid to do something immoral or evil acts.
5. Suta - listen, study, acquired more knowledge.
6. Jaka – donation, giving out to the needy.
7. Punya – wisdom, knowledge, knowing right and wrong.

In trading to earn living, these trading are discourage in Buddhism:

1. Trading weapons for killing.
2. Trading human being.
3. Trading poisons.
4. Trading alcoholic beverages or illegal (immoral) substances.
5. Trading animals for consumption.

Donation or charity can results:

1. Being loved by all people.

2. Good society will like to associate with such person.
3. Having renowned fame and respected person.
4. Able to associate with high society level.
5. To a better world on rebirth.

When Lord Buddha staying at Chetawanaram, he preached the lesson "Ut-tase" explaining about the man who is supposedly has 1 night to live. He should not be thinking about the past, or the future which is not coming, but think about the present time. Doing good deed now, because we do not know when will the death come to us.

Lord Buddha taught the monks, and laities in difference ways of daily life. Laity life is encouraged materials, production, and better living condition. While the temple encourages the inner peace, tranquility, serenity, not to cling to materials (immaterial) and existence, except materials necessary for living

Buddhism does not separate the economic for Buddhist life, but it is life development and improving the life style. For laity, a) earning the right way b) spending for living happily c) donation and giving out. For the monks to suppress the economic desire, wealth is not encourage, the inner peace is desirable.

Quoted from "Jumekum-vipunka Sutra" in Tipitaka. Lord Buddha stayed at Chetavanaram and answered the questions of Suopamanop on the results of good deeds and bad deeds of people: (Karma or Kamma)

1. Short life because of killing animals, long life because of refrain from killing.
2. Illness because taking advantages out of animals, less sickness because less taking advantages of animals.
3. Inferior complexion because of frequent anger, good complexion because of good emotion.
4. Inferior position or power because of envy and jealousy, superior position or power because of good mood and sympathetic joy.
5. Poverty or misery because of miserly habit.
6. Low class (cast) or family because of arrogant attitude and behavior, born in upper class because of polite behavior and humble attitude.
7. Unintelligent because of not interested in studying, not inquiring, intellectual person because of attitude to acquire knowledge.

Economics is dealing money, without concerning about the feeling or teaching about morality. Quoted form Orana-vipunka sutra, Lord Buddha preached Dhamma on not having enemies.

- Not to possess with extreme sexual leisure, neither extreme self–sacrifice (torture) leading to no avail.
- Lord Buddha achieved the enlightenment by using Middle-Path.
- Not to preach Dhamma to please or displease any particular person.
- Not to preach in sarcasm manner.
- Not to preach useless topics.
- Not to preach very fast or in hurry.
- Not to preach by leaning to local culture.
- Not to preach by encouraging the tradition of laity.

Lord Buddha taught Natakarana Dhamma. This lesson was for the newly ordained monks learning to be good monks, and for senior to achieve a better achievement. There are 10 categories:

1. Knowing Sila (rules and regulations)
2. Listening and study more.
3. Associate with good people.
4. Respectful and obedience.
5. Being helpful to colleagues.
6. Being learned person.
7. Being diligent in duty.
8. Being contented with the living.
9. Being mindfulness.
10. Having wisdom.

In Kuttaka-pata Sutra, there are 9 chapters for Buddhist monks using for chanting on occasions. The 5th chapter is famous for many occasions. Monkol Sutra was the answer of Lord Buddha when asked about festivity. (auspicious ceremony) They are:

1. Not associating with bad people
2. Associating with good people
3. Respect the respectable person
4. Stay in good environment
5. Having good merit
6. Being respected
7. Being knowledgeable person
8. Knowing the arts of living
9. Well trained and disciplined
10. Having truthful speech
11. Take care of parents
12. Take care of children
13. Take care of wife
14. Being diligence
15. Donation and charity
16. Practice Dhamma (mediation)
17. Take care of relatives
18. Having good deeds and actions
19. Avoid doing evils
20. Being moderate in drinking alcoholic beverages

21. Staying close to Dhamma
22. Being respectful
23. Being humble person
24. Being contented
25. Knowing gratitude
26. Listening or studying Dhamma
27. Being patience
28. Easily can be taught
29. Meeting the monks occasionally
30. Having Dhamma talk occasionally
31. Trying to rid of delusion
32. Being chaste (chastity)
33. Seeing the Noble Truth
35. No doubt in Dhamma
36. Not being pessimistic
37. Clean and clear from delusion
38. Being happy and optimistic

The respectable venerable monk in the kingdom of Thailand, the late Buddhathad said about the 38 Festivities that the person who can routinely practice these setting as guidance in life. The person will be distance from the evils, and he will be prosperous in life.

Economics is the subject related to materials to improve life and living condition. Buddhism is the religion related to morality, spiritual to improve mentality of the mind, and to achieve the peaceful and happiness. They can be combined and apply in our daily life for financially successful and spiritually happy.

จริยธรรมทางเศรษฐศาสตร์และพุทธศาสนา

พระครูปุริมานุรักษ์, ผศ.,ดร.
คณบดีคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในสมัยโบราณ เศรษฐศาสตร์เป็นวิชาเกี่ยวกับความเป็นอยู่ของมนุษย์ในสังคม แสวงหาสิ่งของและปัจจัยในการยังชีพ การดำเนินการตามวิชาเศรษฐศาสตร์เป็นไปตามสัญชาตญาณของคนเรา คือการทำมาหากิน มีการใช้ปัจจัยการผลิตอย่างง่ายๆ เมื่อมีสิ่งของเหลือกินเหลือใช้ จะนำไปแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน การศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์ เป็นการค้นหาข้อเท็จจริงของปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งการศึกษาค้นหาข้อเท็จจริง จะผสมผสานกับเหตุผลและกลมกลืนกับความเชื่อของประชาชนในขณะนั้น

ต่อมาความคิดทางเศรษฐศาสตร์ได้เปลี่ยนแปลงไปโดยลำดับ ดังนั้นการศึกษาเศรษฐศาสตร์ จึงเป็นการศึกษาเกี่ยวกับการทำงานของมนุษย์ในแต่ละยุคแต่ละสมัย ภายใต้ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สังคมมนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้น การศึกษาเศรษฐศาสตร์ยุคต่างๆ แสดงถึงมูลเหตุของความเจริญและความเสื่อมของสังคมการเมืองเศรษฐกิจและจริยธรรมควบคู่กัน

ในยุคของ **อริส โตเติล** สามารถกล่าวว่า เศรษฐศาสตร์เป็นวิชาการทางศีลธรรม เมื่อพูดถึง เรื่องราคา ว่า “ราคาที่ยุติธรรมต้องไม่ขูดรีด การขูดรีดคือการคิดกำไรมากเกินควร ซึ่งการขูดรีดนี้รวมไปถึงการคิดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ในอัตราที่สูงมาก ถือว่าเป็นบาป ต่อมาในยุคของ **อดัม สมิธ** ได้เขียนหนังสือชื่อ The Wealth of Nations อธิบาย โดยไม่ขัดแย้งกับกฎของความยุติธรรม ความมั่งคั่ง ความร่ำรวย เป็นสาเหตุสำคัญที่เชื่อมโยงสังคมเข้าด้วยกัน มนุษย์ไม่ละเมิดกฎความยุติธรรม แต่กระทำในเรื่องที่สนใจด้วยวิถีของตนเอง เมื่อความยุติธรรมมีความหมายแทนคำว่าศีลธรรม ผลตอบแทนที่ทุกคนได้รับมากจะทำให้รายได้สูงและมีความสุข มนุษย์โดยธรรมชาติต้องการทำความดีมากกว่าทำความชั่ว ความต้องการทำความดีเป็นเหตุผลของการประสานประโยชน์ในสังคม ความดีและความมีศีลธรรมของมนุษย์ทำให้มนุษย์ทำคุณประโยชน์ต่อสังคม การทำคุณประโยชน์เป็นการทำความดี ทำให้คนทำความดีมีความสุข และการทำความดีเป็นหลักการสำคัญของประโยชน์นิยม[1]

ในยุคของนักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนีโอคลาสสิก **เดวิด ริคาร์โด** ได้นำคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์มาใช้ในวิชาเศรษฐศาสตร์ วิชาเศรษฐกิจการเมืองจึงเป็นวิชาเศรษฐศาสตร์ ซึ่งมีเรื่องวิทยาการสมัยใหม่เทคนิคมากกว่าเรื่องของศีลธรรม แต่ในขณะเดียวกัน **โธมัส มัลธัส** มีความเห็นว่า “ศาสตร์การเมือง” นั้นใกล้ชิดเรื่องของความดีและศีลธรรมมากกว่าคณิตศาสตร์ การดำเนินการทางเศรษฐกิจ ถ้ามีต้นทุนที่สูงมากเกินไป ย่อมมีผลกระทบทำให้เกิดการเสื่อมสุขภาพ และเสื่อมศีลธรรม

อัลเฟรด มาร์แชล เป็นอาจารย์สอนคณิตศาสตร์และมีพื้นฐานทางด้านศาสนาอย่างดี ดังนั้น จึงมีลักษณะของมนุษยธรรมและวิทยาศาสตร์ในตน เมื่อนำคณิตศาสตร์มาใช้ในวิชาเศรษฐศาสตร์ โดยนำคณิตศาสตร์มาใช้เขียนในทฤษฎี

[1] ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, **ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539)

และอธิบายในชีวิตจริง เป้าหมายสูงสุดของการศึกษาวิชา

เศรษฐศาสตร์ คือ การยกระดับสวัสดิการทางด้านเศรษฐกิจของมนุษย์[2] โดยมีการพัฒนาทางเทคนิคของอุตสาหกรรมและความเป็นอยู่ของมนุษย์ผู้ยากไร้ จากพัฒนาการของเศรษฐศาสตร์ จะเห็นว่ายุคโบราณ เศรษฐศาสตร์มีพื้นฐานของปรัชญาทางศีลธรรม แต่ต่อมา ศีลธรรมได้แยกออกจากเศรษฐศาสตร์ เนื่องจากมีความเชื่อถือว่า ธรรมชาติเกิดขึ้นเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามหลักหรือวิทยาศาสตร์ของธรรมชาติ เมื่อปล่อยให้สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปตามธรรมชาติไม่นำความเชื่อของมนุษย์เข้าไปสัมพันธ์เกี่ยวข้อง จะไม่ปรากฏว่า สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นควรเป็นหรือไม่ควรเป็น แต่เมื่อนำความเชื่อของมนุษย์เข้าไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เกิดขึ้น จะปรากฏว่าสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นเป็นสิ่งที่ควรหรือไม่ควร ดังนั้นจึงแยกได้ว่า เมื่อเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจ เรียกว่า Normative Economics

การพัฒนาเศรษฐศาสตร์ออกห่างจากศีลธรรม ทำให้เศรษฐศาสตร์ตั้งอยู่บนพื้นฐาน ของความพอใจของแต่ละบุคคลสูงสุด มีคำกล่าวให้เห็นเสมอว่า มนุษย์ย่อมพึงพอใจ ต่อสิ่งที่ได้รับจำนวนมาก มากกว่าสิ่งที่ได้รับจำนวนน้อย ได้รับสิ่งที่ประณีตย่อมพึงพอใจมากกว่าสิ่งที่ประณีตน้อย แสดงว่า การตัดสินใจของมนุษย์อยู่ภายใต้ความอยากได้ และการตัดสินใจดังกล่าว ถือว่า เป็นการตัดสินใจไปตามจิตใจที่เห็นแก่ตัว ไม่มีความเขินอายต่อศีลธรรม

การละเลยศีลธรรมในวิชาเศรษฐศาสตร์ในยุคต่อมา ทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์นี้เป็นเสมือนวิชา ช่างทั่วไป คือ เน้นการแสวงหาทรัพย์สินมากที่สุด คำอธิบายในวิชาเศรษฐศาสตร์ จึงมีเงื่อนไขความอยาก ความโลภ มากขึ้นรวมถึงความรู้สึกสุขและทุกข์ถูกนำมาประเมินและตีค่าเป็นเงิน

วิชาเศรษฐศาสตร์ เป็นวิชาสำหรับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เมื่อพัฒนาเป็นวิทยาศาสตร์ ทิ้งสาระสำคัญว่าเป็นสิ่งที่ควรหรือไม่ควรแสดงว่าเศรษฐศาสตร์แบ่งแยกออกจากศีลธรรม ความเสื่อมถอยของวิชาเศรษฐศาสตร์ ทำให้มีนักเศรษฐศาสตร์หลายท่านมีความสงสัยว่า ในเมื่อสังคมมนุษย์อยู่ร่วมกันเพราะเนื่องมาจากจิตใจการตัดสินใจของมนุษย์ว่าสิ่งใดควรและไม่ควร เป็นวิธีการตัดสินใจของมนุษย์ ดังนั้นการห้ามนำความรู้สึกมาใช้ในวิชาเศรษฐศาสตร์ดังกล่าวจะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของมนุษย์แน่จริงละหรือ ?

ความเสื่อมถอยของวิชาเศรษฐศาสตร์ ที่ขาดศีลธรรมได้มีผู้ศึกษาสนใจ นำพุทธศาสนาประยุกต์เข้ามาผสมผสานด้วย จากวิชาเศรษฐศาสตร์ ที่ดำเนินการจัดการวัตถุเพื่อบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ ดังนั้นจึงเป็นเรื่องของวัตถุและความพอใจต่อวัตถุ ไม่มีคำกล่าวว่า ควรทำเช่นนั้น หรือไม่ควรทำเช่นนี้ ในขณะที่พุทธศาสนา สอนให้มนุษย์ปฏิบัติดี ละเว้นปฏิบัติชั่วปฏิบัติเพื่อการพ้นทุกข์ คำสอนของพุทธศาสนา จึงมีคำชี้แนะว่าควรปฏิบัติอย่างไรและไม่ควรปฏิบัติอะไร การปฏิบัติตามคำแนะนำของพุทธศาสนา ถ้าปฏิบัติตามคำชี้แนะย่อมมีความสุข แต่ถ้าไม่ปฏิบัติตามย่อมประสบแต่ความทุกข์

เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธและเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ เป็นคำสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมะเมื่อนำธรรมะ มาใช้กับเศรษฐศาสตร์ ได้มีการศึกษาและทำวิจัย พบว่า เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ เป็นปทัสถานดุลยภาพ ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับสังคมและกายกับจิต การปฏิบัติหรือการดำเนินการตามหลักสัมมาปฏิบัติ เป็นวิธีการปฏิบัติที่ใช้สติปัญญาควบคุมกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เพื่อวัตถุประสงค์การมีคุณภาพชีวิตและจิตวิญญาณที่สูงขึ้น หลักการของเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธพบว่า มนุษย์และสัตว์มีระบบชีวิตที่สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน การดำเนินชีวิตเป็นไปตามศีลธรรมที่สร้างความพอดี การสนองตอบต่อความต้องการของตนต้องถูกต้อง นั่นคือ ระบบเศรษฐกิจด้านการผลิตและการบริโภคของสังคม ชุมชนและ

[2] ทับทิม วงค์ประยูร ศม. **ประวัติและลัทธิเศรษฐกิจ** กรุงเทพมหานคร, บริษัทธรรมการ จำกัด

ครอบครัว ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง ตามหลักการสัมมาปฏิบัติกล่าวได้ว่า คือ การปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ที่เกิดจากตัณหา ดังนั้นการกำหนดกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อความดับทุกข์ คือ การดำเนินกิจกรรมด้วยความเพียรและเก็บออม การใช้ปัญญาพิจารณา เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ จึงมีนัยสำคัญว่า เป็นเศรษฐศาสตร์สายกลาง มีลักษณะของการเป็นวิถีเพื่อสู่จุดมุ่งหมาย (Means) มีความพอดี ที่ความพึงพอใจและคุณภาพชีวิตบรรจบกัน ความเป็นเศรษฐศาสตร์สายกลางหมายถึงการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ที่ไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนชีวิตอื่นทั้งปวงและรวมถึงสิ่งแวดล้อมอีกด้วย

ในหนังสือ “พุทธเศรษฐศาสตร์”[3] นำเอาหลักพุทธธรรม มาประยุกต์กับวิชาเศรษฐศาสตร์ ซึ่งเป็นการนำหลักคำสอนของพุทธศาสนามาใช้กับหลักเศรษฐกิจดังนี้

1. หลักการพึ่งตนเอง หรือ อัตตา หิ อัตตโน นาโถ เป็นหลักการเน้นความสามารถพึ่งตนเอง เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาการเอาเปรียบจากอำนาจต่อรองไม่เท่ากัน

2. หลักการไม่ประมาท หรือ อัปปมาทะ พฤติกรรมไม่ละโมบ ไม่ประมาท นั่นคือ การดำเนินกิจกรรมด้านเศรษฐกิจต้องละเว้นการเกิดความเสี่ยง

3. หลักการ เมตตา กรุณา หรือ อหิงสธรรม เป็นหลักการการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ปราศจากการข่มเหง เบียดเบียน ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนในระยะสั้น

4. หลักการเลี้ยงชีพโดยชอบหรือสัมมาอาชีวะ เป็นหลักการการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นผลดีเกื้อกูลต่อความเป็นมนุษย์ งดเว้นการผลิตการบริโภค ไม่เป็นผลดีต่อมนุษย์

5. หลักการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น หรือมัชฌิมาปฏิปทาเป็นหลักการดำเนินชีวิตตามทางสายกลาง มุ่งเน้นความอยู่เย็นเป็นสุขของบุคคล สันติสุขของสังคมผลลัพธ์ทางเศรษฐศาสตร์ จะไม่โอนเอียงไปทางด้านใดด้านหนึ่ง

6. หลักการละความโลภ และความโลภเป็นหลักการดำเนินชีวิตเพื่อทำตนให้พ้นจากความไม่รู้หรืออวิชชา การดำเนินชีวิตเพื่อผลประโยชน์ของตนต้องไม่ทำให้ผู้อื่นต้องเสียประโยชน์ บุคคลถ้ามีความโลภและกิเลสครอบงำเมื่ออำนาจมากย่อมมีการกระทำในการใช้อิทธิพลในด้านต่างๆ

7. หลักการความซื่อสัตย์ สุจริต และความเกรงกลัว ละอายต่อบาป เป็นหลักการดำเนินชีวิตด้วยเจตนาอันเป็นกุศล เจตนาอันเป็นกุศลย่อมสร้างความเชื่อมั่น และไว้เนื้อเชื่อใจกันซึ่งมีประโยชน์ในการลดค่าใช้จ่ายของกิจกรรมทางเศรษฐกิจและกติกาต่างๆ

จากพุทธธรรมของพุทธศาสนา เมื่อนำมาใช้กับเศรษฐศาสตร์ ยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่เศรษฐกิจ และสร้างสันติสุขให้แก่บุคคลและสังคม นอกเหนือจากหลักการทางพุทธศาสนาแล้ว ยังมีคำสอนของพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังสรุปยกมาเป็นตัวอย่าง ต่อไปนี้

การพัฒนาเศรษฐกิจ

กูฏทันตสูตร สังคหวัตถุของพระราชา[4]

การขจัดการเบียดเบียน การปล้นบ้าน ปล้นเมือง ของโจรทั้งหลายมิใช่การกระทำด้วยการบูชาและพลีกรรม หรือการจองจำ ประหาร และเนรเทศแต่การปราบปรามควรกระทำด้วยการปราบปรามโดยชอบ ตามวิธีการดังนี้

---

[3] อภิชัย พันธเสน **“พุทธเศรษฐศาสตร์”** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2544

[4] ทีฆนิกาย สีลขันธวัคค

1. ส่งเสริมให้พลเมืองมีความมั่นเพียรในทางกสิกรรม ขยายการเพาะปลูกข้าว และเพิ่มข้าวกินให้แก่พลเมือง
2. ส่งเสริมการค้าให้แก่พลเมือง
3. ส่งเสริมการทำงานของข้าราชการ

การส่งเสริมให้พลเมืองทำหน้าที่กิจการของตน จะเป็นผลทำให้ไม่มีการเบียดเบียนในบ้านเมือง บ้านเมืองดำรงอยู่ในความเกษมพลเมืองชื่นชมยินดีต่อกัน

การหารายได้และการบริโภค

1. กามโภคีสูตร ว่าด้วยกามโภคีบุคคล[5]

กามโภคีบุคคล แสวงหาโภคทรัพย์ โดยชอบธรรม โดยไม่ทารุณ ครั้นแสวงหาได้แล้ว ย่อมเลี้ยงตนให้เป็นสุข ให้อิ่มหนำ กระทำบุญ ไม่กำหนัด ไม่หมกมุ่น ไม่จดจ่อ เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออกบริโภคโภคทรัพย์นั้น กามโภคีบุคคลควรสรรเสริญ โดย 4 สถาน คือ ควรสรรเสริญโดยสถานที่ 1 ว่าแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม โดยไม่ทารุณ ควรสรรเสริญโดยสถานที่ 2 ว่า ย่อมเลี้ยงตนให้เป็นสุข ให้อิ่มหนำ ควรสรรเสริญโดยสถานที่ 3 ว่า แจกจ่ายกระทำบุญ ควรสรรเสริญโดยสถานที่ 4 ว่าเป็นผู้ไม่กำหนัด ไม่หมกมุ่น ไม่พัวพัน เห็นโทษมีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออกบริโภคทรัพย์นั้น

2. อาทิยสูตร ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์[6]

ประโยชน์ที่พึงถือเอา จากโภคทรัพย์ มี 5 ประการ สรุปได้ดังนี้

ก. ใช้จ่ายทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยัน ความชอบธรรม เพื่อเลี้ยงตนให้เป็นสุข เลี้ยงบิดามารดาให้เป็นสุข เลี้ยงบุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้ให้เป็นสุข

ข. ใช้จ่ายทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยัน ความชอบธรรม เพื่อเลี้ยงมิตรสหายให้เป็นสุข

ค. ใช้จ่ายทรัพย์ที่หามาได้ ด้วยความขยัน ความชอบธรรม เพื่อป้องกันอันตรายทั้งหลายที่อาจเกิดขึ้น

ง. ใช้จ่ายทรัพย์ที่หามาได้ ด้วยความขยัน ความชอบธรรม เพื่อทำพลี 5 อย่าง

- ญาติพลี (บำรุงญาติ)
- อติถิพลี (ต้อนรับแขก)
- ปุพพเปตพลี (อุทิศกุศลให้ญาติผู้ตายไปแล้ว
- ราชพลี (บำรุงราชการ)
- เทวตาพลี (บำรุงเทวดา)

จ. ใช้จ่ายทรัพย์ ที่หามาได้ด้วยความหมั่น ด้วยความชอบธรรม บำเพ็ญทักษิณามีผลสูงเลิศ เกื้อกูลแก่สวรรค์ มีวิบากเป็นสุข ยังอารมณ์เลิศให้เป็นไปด้วยดีในสมณพราหมณ์ ผู้เว้นจากความมั่วเมาประมาท ตั้งอยู่ในขันติและโสรัจจะผู้มั่นคงฝึกฝนตนให้สงบระงับกิเลสโดยส่วนเดียว

การใช้จ่ายโภคทรัยพย์เพื่อเลี้ยงตน เพื่อเลี้ยงคนที่ควรเลี้ยง เพื่อป้องกันภัยที่เกิดขึ้น ให้ทักษิณาอันมีผลสูงเลิศ ชื่อว่าเป็นผู้อยู่ในธรรม บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญ เมื่อละจากโลกนี้ไป ย่อมบันเทิงใจในสรรค์

[5] อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต

[6] อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต

3. วณิชชสูตร การค้าขายที่อุบาสกไม่ควรประกอบ[7]

อุบาสก (บุคคลทั่วไป) ไม่ควรกระทำการค้าขาย 5 ประการ ซึ่งสรุปได้ดังนี้คือ

1. การค้าขายศาสตราวุธ
2. การค้าขายสัตว์
3. การค้าขายเนื้อสัตว์
4. การค้าขายน้ำเมา
5. การค้าขายยาพิษ

การบริโภค และการออม[8]

การละกิเลส การไม่เสพทางเสื่อมแห่งโภคะ การไม่ทำกรรมชั่ว ย่อมปฏิบัติเพื่อครองใจตน ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ดังหลักธรรมที่สรุปได้ดังนี้

อบายมุข 6 ประการ

การไม่เสพทางเสื่อม 6 ประการ ซึ่งประกอบด้วย

ก. การดื่มน้ำเมา
ข. การเที่ยวกลางคืน
ค. การเที่ยวดูมหรสพ
ง. การเล่นการพนัน การคบคนเล่นการพนันมีโทษ 6 อย่าง
จ. การคบคนชั่วเป็นมิตร
ฉ. ความเกียจคร้าน

การดื่มน้ำเมา การดื่มน้ำเมา มีโทษ คือเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เป็นสาเหตุของความเสื่อมทรัพย์ ก่อการทะเลาะวิวาท เป็นบ่อเกิดแห่งโรค เสื่อมเสียชื่อเสียง,ไม่รู้จักละอาย ทอนกำลังปัญญา

การเที่ยวกลางคืน การเที่ยวกลางคืน มีโทษคือ ไม่คุ้มครอง ไม่รักษาตัวเอง ไม่คุ้มครองไม่รักษาบุตร ภรรยา ไม่คุ้มครองไม่รักษาทรัพย์สมบัติ เป็นที่ระแวงของคนอื่น ถูกกล่าวให้ร้าย เป็นเหตุแห่งความทุกข์อันมากแวดล้อม การเที่ยวไปในตรอกต่างๆ ในเวลากลางคืน มีโทษดังที่กล่าว

การเที่ยวดูมหรสพ การเที่ยวดูมหรสพ มีโทษดังนี้

รำที่ไหนไปที่นั้น ขับร้องที่ไหนไปที่นั้น ประโคมที่ไหนไปที่นั้น เสภาที่ไหนไปที่นั้น เพลงที่ไหนไปที่นั้น

การคบคนชั่วเป็นมิตร การคบคนชั่วเป็นมิตรมีโทษดังนี้

นำให้เป็นนักเลงการพนัน นำให้เป็นนักเลงเจ้าชู้ นำให้เป็นนักเลงเหล้า นำให้เป็นคนหลอกลวงผู้อื่น นำให้เป็นคนโทษผู้อื่นซึ่งหน้า นำให้เป็นคนหัวไม้

ความเกียจคร้าน ความเกียจคร้านมีโทษดังนี้

ไม่ทำการงาน ให้อ้างว่าหนาวนัก ไม่ทำการงาน ให้อ้างว่าร้อนนัก,ไม่ทำการงาน ให้อ้างว่าเย็นแล้ว ไม่ทำการงาน ให้อ้างว่ายังเช้าอยู่ ไม่ทำการงาน ให้อ้างว่าหิวนัก ไม่ทำการงาน ให้อ้างว่ากระหายนัก ความเกียจคร้านที่มีอยู่ ทำให้มีการอ้าง

[7] อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต

[8] ทีฆนิกาย ปกฏิกวัคค

เลิศผัดเพี้ยนการทำงาน มีผลทำให้โภคะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น โภคะที่เกิดขึ้นแล้ว ก็หมดสิ้นไป

ตามหลักการเศรษฐศาสตร์ ความต้องการของมนุษย์ไม่มีที่สิ้นสุด แต่ทรัพยากรมีจำนวนจำกัด **เศรษฐทรัพย์** ที่สร้างขึ้น จึงถูกจัดสรรให้แก่ผู้มีอำนาจ หรือคนที่มีฐานะร่ำรวย แต่ผู้มีรายได้น้อยหรือผู้ที่ยากจน ซึ่งมีความจำเป็นต้องใช้ **เศรษฐทรัพย์** เหล่านั้น ต้องเผชิญกับความขาดแคลน ตามหลักการของพุทธศาสนา ขจัดปัญหาความต้องการของมนุษย์ที่ไม่มีขอบเขตจำกัด ด้วยการจำกัดความต้องการ ให้สมดุลกับเศรษฐทรัพย์และทรัพยากรของโลก ดังที่กล่าวไว้ว่าได้ยินดี พอใจ รู้จักอิ่มรู้จักพอหรือสันโดษนั่นเอง

1. ยถาลาภสันโดษ ยินดีตามที่ได้ ยินดีตามที่พึงได้
2. ยถาพลสันโดษ ยินดีตามความสามารถ ที่ไม่เกินกำลังของตน
3. ยถาสารุปปสันโดษ ยินดีตามสมควร ที่สมควรแก่ภาวะ ฐานะ แนวทางชีวิต และเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น

มนุษย์เราเมื่อรู้เท่าทันจิตของตนเองแล้ว สามารถจำกัดความต้องการจนมีความต้องการน้อย แม้เศรษฐทรัพย์ทั้งหลายจะมีน้อย แต่ก็เหมือนมีมากเหลือเพื่อสงเคราะห์ได้ว่า ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง

บรรณานุกรม

พระไตรปิฎก ฉบับบภาษาไทย, กรุงเทพมหานคร, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

- ทีฆนิกาย สีลขันธวัคค
- อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต
- อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต
- ทีฆนิกาย ปาฏิกวัคค

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา “ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง” กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

ทับพิม วงศ์ประยูร ศม. “ประวัติและลัทธิเศรษฐกิจ” กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด

ณรงค์ศักดิ์ ธนวิบูลย์ชนัย. ประวัติและลัทธิเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ : น่ำกังการพิมพ์, 2526.

สนีย์ ศิลพิพัฒน์. ประวัติและลัทธิเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ : น่ำกังการพิมพ์, 2531. หน่วยที่ 1-7

อภิชัย พันธเสน “พุทธเศรษฐศาสตร์” กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ อมรินทร์, 2544

อัมพร วิจิตรพันธ์. วิรัช ธเนศวร. ประวัติลัทธิเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2527

Babber. William J. A History of Economic Thought. Dallas, Pennsylvania : Off Set Paper back M f RS., INC., 1971

เศรษฐธรรมแห่งการครอบครองยุคทุนนิยมโลกาภิวัตน์

อุทัย สติมั่น

นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทนำ

นับตั้งแต่ทุนนิยมมีชัยชนะเหนือคอมมิวนิสต์ และในปัจจุบันก็กำลังจะมีชัยชนะเหนือประชาธิปไตย ทำให้เศรษฐกิจแบบตลาดภายใต้ระบบทุนนิยมนั้นประชาธิปไตยมีไว้ขายให้ผู้ประมูลที่เสนอราคาสูงสุด และตลาดถูกรวมศูนย์โดยบรรดาบรรษัทยักษ์ใหญ่ระดับโลกที่ใหญ่กว่ารัฐทั้งหลาย บรรษัทจึงเข้มแข็งขึ้นด้วยการทำลายสิทธิมนุษยชน การมุ่งที่ความเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างไม่หยุดยั้ง เท่ากับเป็นการเร่งทำลายระบบเกื้อหนุนชีวิตของโลกใบนี้ ทำให้การแข่งขันเพื่อช่วงชิงทรัพยากรทวีขึ้น ขยายช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนให้กว้างออกไปอีกทั้งยังทำลายคุณค่าและความสัมพันธ์ของครอบครัวและชุมชนด้วย[1] ปัญหาความยากจน ความไม่เสมอภาค และการแตกแยกทางสังคมที่รุนแรงขึ้น สิ่งแวดล้อมถูกทำลาย ก่อเกิดวิกฤตพลังงาน วิกฤตอาหาร วิกฤตโลกร้อน และอาจรวมไปถึงหายนะภัยทางธรรมชาติอื่นๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคตอันใกล้ ทำให้เกิดความวิตกกังวลว่ายานอวกาศโลกลำนี้ที่มีผู้โดยสารเกือบเจ็ดพันล้านคนจะอยู่กันอย่างไร ในขณะที่เสบียงอาหารคือทรัพยากรนับวันจะร่อยหรอลงทุกวัน

ซึ่งสาเหตุแห่งวิกฤตการณ์ดังกล่าวส่วนหนึ่งเป็นผลพวงจากวาทกรรมการพัฒนา (Development Discourse) ตามแนวคิดทุนนิยมโลกาภิวัตน์ที่เปิดโอกาสให้บุคคล กลุ่มบุคคล บรรษัทข้ามชาติอาศัยความเชี่ยวชาญชำนาญทำการคดโกงธรรมชาติ และเอาเปรียบเพื่อนร่วมโลกผู้ที่อ่อนด้อยกว่าโดยการครอบครองทรัพยากรที่ควรจะถูกแจกจ่ายและแบ่งปันอย่างทั่วถึงไว้แต่เพียงผู้เดียว เมื่อมีการครอบครองที่ไร้ขอบเขตทำให้ทรัพยากรส่วนใหญ่ไปตกอยู่กับบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเพียงไม่กี่กลุ่ม ตัวเลขที่รับรู้กันทั่วไปก็คือคนรวยราวๆ 20% ในโลกนี้ได้รับทรัพย์ศฤงคารจากธรรมชาติและสังคมถึง 83% อีก 17% ที่เหลือจากนั้นแบ่งสันปันส่วนกันต่อไปอย่างอยุติธรรมในหมู่ประชากรโลกอีก 80%[2] การพัฒนาซึ่งกำหนดทิศทางไว้ที่เงินตราก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมอย่างรุนแรงไปทั่วโลก ทั้งภายในประเทศ และระหว่างประเทศ ชาวอเมริกันที่มั่งคั่งที่สุดเพียงไม่กี่ร้อยคนมีเงินมากกว่าเงินของประชากรกว่า 2,000 ล้านคนของโลกรวมกัน บรรษัทข้ามชาติอาจจะมีเงินทุนมากกว่าเงินทุนของประเทศกำลังพัฒนาหลายๆ ประเทศรวมกัน ทรัพยากรที่ปรากฏมูลค่าในรูปของเงินตราจำนวนมหาศาลหมุนเวียนไปทั่วทั้งโลกในอัตราเร็วเท่ากับความเร็วของแสง แต่เงินจำนวนมหึมานี้ทำหน้าที่ทางเศรษฐกิจเพียง 0.2% เท่านั้น ส่วนที่เหลือทำหน้าที่เพียงแสวงหาโอกาสที่จะดูดเงินให้ได้มากยิ่งขึ้นจากประชากรทั่วโลกซึ่งมีเงินน้อยกว่า มีข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์น้อยกว่า[3]

---

[1] เดวิด ซี. คอร์เท็น. **โลกยุคหลังบรรษัท ชีวิตหลังทุนนิยม.** แปลโดย เจษณี สุขจิรัตติกาล, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เฟื่องฟ้า พริ้นติ้ง จำกัด, 2545), หน้า 1 - 2.

[2] ส.ศิวรักษ์. **สร้างสรรค์สันติประชาธรรมให้เป็นจริง,** พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เฟื่องฟ้า พริ้นติ้ง จำกัด, 2545), หน้า 7.

[3] ศูนย์ภูฐานศึกษา, **ความสุขมวลรวมประชาชาติ มุ่งสู่กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนา** . แปลโดย เจษณี สุขจิรัตติกาล (กรุงเทพมหานคร : เฟื่องฟ้า, 2547), หน้า 168.

อนึ่ง สิ่งที่เศรษฐกิจทุนนิยมเรียกว่า “การเติบโต” นั้น แท้จริงแล้วคือ รูปแบบหนึ่งของการโจรกรรมจากธรรมชาติและผู้คน การโค่นป่าหรือแปรสภาพให้เป็นป่าสนหรือสวนยูคาลิปตัส เพื่อผลิตวัตถุดิบป้อนอุตสาหกรรมนั้น ทำให้เกิดรายได้และการเติบโตก็จริง แต่การเติบโตนี้อยู่บนฐานของการปล้นสะดมความหลากหลายทางชีวภาพ และสมรรถนะของป่าในการรักษาดินและน้ำ การเติบโตนี้อยู่บนฐานของการปล้นชุมชนป่า เพื่อแย่งชิงแหล่งอาหารของคนและสัตว์ รวมทั้งเชื้อเพลิง ยา และความมั่นคงปลอดภัยจากอุทกภัยและฝนแล้ง[4] ดังที่จอร์ช โซรอส นักการเงิน กล่าวว่า ทุนนิยมแบบมือใครยาวสาวได้สาวเอาเชื่อมั่นว่า การรับใช้ประโยชน์ส่วนรวมที่ดีที่สุดก็คือการมุ่งแสวงประโยชน์ส่วนตนอย่างไม่ต้องบันยะบันยัง หากความเชื่อนี้ไม่เบาบางลงด้วยการยอมรับว่า ประโยชน์ส่วนรวมควรมาก่อนประโยชน์ของส่วนย่อย ระบบในปัจจุบันของเราก็มีโอกาสจะล่มสลายได้[5] การมุ่งสั่งสมความมั่งคั่งอย่างเอาเป็นเอาตายคือหัวใจของวิกฤต ธุรกิจทั่วโลกที่ขับเคลื่อนด้วยความละโมบกำลังเอารัดเอาเปรียบแบบเหมาหมดทั้งต่อโลกและผู้คน ที่ไม่ธรรมดาก็คือพวกเขากำลังกระทำการโดยสังคมรู้เห็นเป็นใจ มนุษยชาติกำลังเข้าร่วมในอัตวินิบาตกรรมหมู่ ความอยู่รอดเป็นประเด็นที่พูดกันทั่วไป อัตตาธิปไตยของบรรษัท และระบบคุณค่าในปัจจุบันของตลาดเสรีกำลังทำลายระบบเกื้อหนุนชีวิตของดาวเคราะห์ดวงนี้

จากที่กล่าวมาดูเหมือนว่าระบบทุนนิยมจะกลายเป็นจำเลยของสังคมโดยเฉพาะประเด็นการเข้าไปถือสิทธิในการครอบครองทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่เป็นธรรม ข้อถกเถียงคือทุนนิยมนั้นเป็นปิศาจร้ายจริงหรือ และหากเป็นเช่นนั้นจริงพระพุทธศาสนาจะมีทางออกให้กับเรื่องนี้อย่างไร บทความนี้จึงต้องการนำเสนอที่มาแห่งแนวคิดของการครอบครองของมนุษย์ ในขณะเดียวกันก็มุ่งเสนอกระบวนการของการครอบครองโดยใช้แนวทางแห่งเศรษฐธรรมในพระพุทธศาสนา อันเป็นเศรษฐศาสตร์เชิงจริยธรรม ที่มีเป้าหมายเพื่อการยกระดับคุณภาพชีวิตมนุษย์ ทั้งร่างกายและจิตใจ รวมตลอดไปถึงสังคมชุมชน ระบบนิเวศ และโลกเป็นส่วนรวมทั้งนี้โดยใช้กรอบแนวคิด (Conceptual framework) ตามแนวทางอริยสัจ 4

ทุนนิยมโลกาภิวัตน์ : การครอบครองแบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา

การครอบครองในทัศนะตะวันตก

ในสมัยกรีกเป็นยุคที่เริ่มต้นคิดอย่างมีเหตุผลอย่างมีระบบของมนุษย์ (rational age of man) การเคลื่อนไหวต่างๆ ของโลกในยุคนั้นล้วนมีกำเนิดมาจากกรีก เจริญรุ่งเรืองทุกด้าน ทั้งทางภาษา วัฒนธรรม อารยธรรม การศึกษา กฎหมาย การค้า แนวคิด และหลักปรัชญาต่างๆ และให้กำเนิดนักคิดและปราชญ์คนสำคัญของโลก ดังเช่นโสเครติส เพลโต และอริสโตเติล การบริหารการปกครองในยุคนั้น ได้แบ่งคนในสังคมออกเป็น 2 ชนชั้น คือ ชนชั้นผู้ปกครองและชนชั้นผู้ใต้ปกครอง และผู้ที่มีความรู้ มีปัญญาปราดเปรื่องมากที่สุดก็จะถูกเลือกให้เป็นกษัตริย์ จึงเรียกว่าเป็นระบบการปกครองโดยคนที่ดีที่สุด คนที่มีปัญญามากที่สุด หรือโดยคนที่มีความสามารถที่สุด หรือระบบอมาตยาธิปไตย (rule by the best or aristocracy) เพราะฉะนั้นคุณสมบัติของผู้ปกครองจะต้องไม่ลุ่มหลงในทรัพย์สมบัติ ไม่ครอบครองทรัพย์สมบัติ และประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้ใต้ปกครองแก่คนอื่นในสังคม จึงเป็นยุคสมัยที่ผู้ปกครองยังดำรงชีวิตอยู่ในศีลธรรมและจริยธรรมอยู่มาก

ทั้งโสเครติส เพลโต และอริสโตเติล ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่งและต่อต้านลัทธิพาณิชย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอริสโตเติลไม่เห็นด้วยอย่างยิ่งกับการแสวงหารายได้ในรูปกำไรหรือดอกเบี้ยจากการกู้ยืม ถือว่าเป็นสิ่งที่ผิดไปจากธรรมชาติ และในแง่

[4] วันทนา ศิวะ, **ปล้นผลิตผล ปฏิบัติการจี้ยึดเสบียงอาหารโลก.** แปลโดย ไพโรจน์ ภูมิประดิษฐ์, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เฟื่องฟ้า พริ้นติ้ง จำกัด, 2545), หน้า (17).

[5] ริชาร์ด บาร์เร็ต, **ปลดปล่อยวิญญาณธุรกิจสู่การเป็นยอดองค์กร**. แปลโดย ไพโรจน์ ภูมิประดิษฐ์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เฟื่องฟ้า พริ้นติ้ง จำกัด, 2546), หน้า 23.

จริยธรรมแล้วก็เป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้ อย่างไรก็ตามอริสโตเติลไม่ได้เห็นว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งหมดเป็นสิ่งที่ผิดธรรมชาติหรือเป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้ในแง่จริยธรรมถ้ากิจกรรมทางเศรษฐกิจหรือการผลิตและการแลกเปลี่ยนสินค้านั้นเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการในการอุปโภคบริโภคของสมาชิกในสังคม เพื่อให้สมาชิกในสังคมมีมาตรฐานการดำเนินชีวิตอยู่ในระดับที่ต้องการซึ่งเป็นเครื่องมือที่จะนำวิถีชีวิตของมนุษย์ไปสู่ภาวะที่ดี ดังนั้นการขาดแคลนสินค้าบริโภคของชีวิตผู้คนในสังคมจึงถือได้ว่าเป็นวิถีชีวิตที่ไม่ธรรมชาติ อย่างไรก็ตามการสะสมเงินและทองคำ การหากำไรหรือการให้กู้ยืมเพื่อแสวงหารายได้ซึ่งมีเป้าหมายในการครอบครองหรือแสวงหาอำนาจถือว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจเหล่านั้นมิใช่เป็นเครื่องมือที่จะทำให้วิถีชีวิตของมนุษย์ดำเนินไปในลักษณะที่ดีงาม การสะสมทรัพย์ดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่ผิดไปจากธรรมชาติ และเป็นสิ่งที่จะต้องถูกลงโทษ เพราะฉะนั้นพ่อค้าที่ทำหน้าที่ในการผลิตและขายสินค้านั้น ราคาสินค้าที่ขายควรจะเป็นเท่าไร หรือพ่อค้าควรจะได้รับผลตอบแทนเท่าไรจากการทำหน้าที่นี้ คำตอบก็คือ พ่อค้าจะให้รวยมากไม่ได้ ต้องให้มีรายได้พอสมควรแก่ฐานะความเป็นพ่อค้า การครอบครองในยุคดังกล่าวจึงมีขอบเขตแห่งการครอบครองที่สมควรแก่ฐานะ อีกทั้งแนวคิดเรื่องผู้นำที่มีจำต้องมีคุณธรรมก็สอดคล้องกับระบบธรรมราชาในพระพุทธศาสนาที่ผู้นำจะต้องประกอบด้วยทศพิธราชธรรม

แนวคิดการครอบครองปรากฏชัดเจนมากในสมัยกลาง (Middle Age, ค.ศ. 500 - 1500) ซึ่งรับอิทธิพลของปรัชญากรีกเพื่ออธิบายคำสอนและสนับสนุนศรัทธาของคริสต์ศาสนา ทรัพย์สมบัติส่วนใหญ่ในแผ่นดินจึงตกเป็นของราชวงศ์และชนชั้นขุนนาง ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะตามคติปรัชญาการเมืองของตะวันตก กษัตริย์คือตัวแทนของพระผู้เป็นเจ้า เนื่องจากพระเจ้าทรงสร้างผืนแผ่นดินและทรัพยากรต่างๆ พระองค์จึงมีสิทธิในความเป็นเจ้าของซึ่งแปลว่าสิทธินั้นจะทรงโอนให้ใครก็ได้ที่ทรงเห็นชอบ กษัตริย์นั้นเชื่อกันว่าคือผู้ที่พระผู้เป็นเจ้าทรงเลือกให้ปกครองหมู่ชน เมื่อกษัตริย์เป็นผู้ที่พระเจ้าทรงเลือก กษัตริย์ก็มีสิทธิที่ได้รับโอนมาจากพระเจ้าให้ครอบครองสิ่งที่ทรงสร้างขึ้น กษัตริย์เมื่อเป็นเจ้าของผืนแผ่นดินก็กลายมาเป็นผู้ที่ครอบครองทรัพยากร และความมั่งคั่งส่วนใหญ่ในแผ่นดิน

ต่อมาเกิดการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ได้ส่งผลให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจแนวทุนนิยม (Capitalism) ติดตามมาจวบจนถึงปัจจุบัน โดยมีรากฐานอยู่บนลัทธิปัจเจกนิยม (Individualism) ที่มีแนวคิด 2 ประการ คือ ความมีอยู่ของสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคล (Individualism Right) และแนวคิดประโยชน์นิยมที่ยึดถือประโยชน์ของมหาชนเป็นหลัก (Utilitarianism) แนวคิดทางสังคมที่เน้นการคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สินส่วนบุคคล ได้รับอิทธิพลจากนักปรัชญาชาวอังกฤษที่ชื่อ จอห์น ล็อก (John Loke) ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในเรื่องการแก้ต่างทางศีลธรรมให้กับสิทธิในทรัพย์สินส่วนบุคคล คำแก้ต่างดังกล่าวมีศูนย์กลางอยู่ตรงข้อโต้แย้งที่ว่าสิทธิในทรัพย์สินคือการสร้างความมั่นคงให้กับสิทธิของบุคคล ต่อวิถีของการดำรงชีวิตที่บุคคลผู้นั้นสร้างขึ้นด้วยความมานะของตน ข้อโต้แย้งของล็อกมาจากฐานคติสามประการ คือ ประการที่หนึ่ง “พระเจ้าทรงมอบโลกให้แก่มนุษย์ไว้เป็นส่วนรวม” ประการที่สอง “มนุษย์...เมื่อเกิดมาแล้วย่อมมีสิทธิในการสงวนรักษาตนเอง และสิทธินั้นมีผลไปถึงเนื้อสัตว์ และเครื่องดื่ม และสิ่งอื่นๆ ที่ธรรมชาติมีไว้ให้เพื่อการดำรงชีวิตของพวกเขา และประการที่สาม “มนุษย์ทุกคนมีทรัพย์สินของตนเอง ไม่มีใครมีสิทธิในทรัพย์สินนั้นนอกจากตัวเขาเอง เราอาจกล่าวได้ว่า แรงงานแห่งร่างกายเขา และงานอันเกิดจากมือของเขา ย่อมสมควรเป็นของเขานั่นเอง เหตุผลที่จอห์น ล็อกใช้อ้างก็เพื่อไม่ให้กษัตริย์ใช้อำนาจทางการเมืองมาบีบบังคับเอาทรัพย์ที่ตนสร้างขึ้น ก็คือ เมื่อคนเราใช้ตัวเขาเองลงแรงลงไปแล้วมีผลผลิตงอกเงยขึ้นมา สิ่งนั้นเขาต้องเป็นเจ้าของ คนอื่นจะมาแย่งเอาไปไม่ได้[6] นอกจากนี้ล็อกยังขยับสถานการณ์ของการยังชีพด้วยไร่นาและที่ดินแท้ๆ ไปสู่สภาพการณ์ของสังคมที่การแลกเปลี่ยนด้วยเงินตรา และการผลิตทางอุตสาหกรรมกลายเป็นเรื่องธรรมดา และมีความจำเป็นที่จะต้องจัดสรรการสะสมทุนที่อยู่นอกเหนือจากความจำเป็นในการครองชีพ โดย

[6] ดูรายละเอียดใน สมภาร พรมทา, **ภาษีมรดกเป็นเรื่องของความยุติธรรม**, <http://www.geocities.com/econ_10330/heritage_tax.html>.

มีการรวมศูนย์กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ด้วยเหตุผลที่ว่ากรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินจะถูกสะสมโดยบุคคลที่ฉลาดและอุตสาหะ ทำให้สร้างการผลิตเต็มศักยภาพ การสะสมเช่นนั้นจะขยายความมั่งคั่งโดยรวมของสังคมให้มากขึ้น ยิ่งกว่านั้น อดัม สมิธ (Adam Smith) เป็นอีกคนที่เสนอว่าปัจเจกชนมีสิทธิที่จะแสวงหา ถือกรรมสิทธิ์ และปกป้องสมบัติของตนเอง ทั้งยังเป็นผู้มีเหตุผล และให้เหตุผลนั้นแสวงหาความมั่งคั่งทางวัตถุให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ส่วนแนวคิดประโยชน์นิยม ได้รับอิทธิพลจากนักปรัชญา เช่น โทมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes) ที่เชื่อว่ามนุษย์ย่อมกระทำสิ่งต่างๆ เพื่อให้ประโยชน์แก่ตนเอง หรือเห็นแก่ตัวทั้งสิ้น นอกจากนี้มนุษย์ยังแสวงหาทรัพย์และอำนาจเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนต้องการอย่างไม่มีขีดจำกัด จนกว่าจะตายลงไป

นักเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมในปัจจุบันจึงใช้แนวคิดของล๊อกในการปกป้องการรวมศูนย์ทุนอย่างไร้ขีดจำกัด และปกป้องความไม่เสมอภาคอย่างเห็นได้ชัด ในข้อโต้แย้งฉบับปัจจุบัน ผู้ร่ำรวยจัดสรรทุนในการลงทุนที่เป็นการเติมพลังให้แก่ความเติบโตทางเศรษฐกิจ เพื่อเพิ่มความมั่งคั่งโดยรวมให้แก่สังคม อีกแนวความคิดหนึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกันก็คือแนวคิดสินทรัพย์ส่วนบุคคลและกฎของการถือ โดยยึดหลักการมาก่อนได้ก่อน ได้ก่อรากฐานของสิทธิอันสมบูรณ์ในทรัพย์สิน[7] แนวคิดนี้เกิดขึ้นในประเทศอเมริกาในยุคคาวบอย

การครอบครองในระบบทุนนิยม มีหลักการสำคัญคือ เป็นระบบเศรษฐกิจที่ผู้จ้างใช้ทุนทรัพย์ส่วนบุคคลว่าจ้างแรงงานให้ผลิตสินค้า โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการทำกำไร ซึ่งมีลักษณะสำคัญ 4 ประการ คือ 1) บริษัทหรือองค์กรทางธุรกิจมีตัวตนแยกออกจากมนุษย์ที่เกี่ยวข้อง 2) มีพลังขับเคลื่อนด้วยผลกำไร 3) การแข่งขัน มุ่งเป้าหมายหรือผลประโยชน์ส่วนตัวด้วยกลวิธีทุกประการ 4) ทรัพย์สินส่วนบุคคล เป็นหัวใจสำคัญของระบบทุนนิยม ทุนเป็นแนวคิดทางเศรษฐกิจที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับทรัพย์สินส่วนบุคคล การที่ปัจเจกหรือบริษัททำการผลิตและขาย ไม่มีจุดประสงค์เพื่อการทำสิ่งที่ดีงาม แต่เพียงเพื่อการทำเงินให้มากขึ้น ดังนั้น การใช้เงินต่อเงินจึงเป็นหัวใจสำคัญของคำนิยามคำว่า ระบบทุนนิยม[8]

เศรษฐธรรม: การครอบครองเพื่อการไม่ครอบครอง

ทุกขสัจ : ทุนนิยมขัดแย้งกับพระพุทธศาสนาจริงหรือ

ปัจจุบันรูปแบบของการปกครอง หรือบริบททางการเมืองได้เปลี่ยนแปลงไป อำนาจผูกขาดที่อยู่ในรูปแบบของกษัตริย์ได้เปลี่ยนไปอยู่ในรูปแบบของคณะหรือกลุ่มบุคคล ทั้งในรูปของภาคราชการ และองค์กรอิสระ รวมถึงองค์กรภาคเอกชน รวมไปถึงอำนาจที่อยู่ในมือของบรรษัทข้ามชาติต่างๆ ที่ปัจจุบันมีอำนาจมหาศาลเป็นรูปแบบการปกครอง และการยึดครองแบบใหม่ เป็นระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทน (Nominee) เป็นบรรษัทไร้รัฐมีบทบาทในการเข้าไปยึดครองหรือถือครองทรัพยากรทั่วโลกโดยไม่ต้องใช้กำลังทหารอย่างเช่นในอดีต และสามารถทำได้อย่างไร้ขอบเขตจำกัดตามการโฆษณาชวนเชื่อของระบบทุนนิยมผ่านระบบการศึกษา และระบบการตลาดดังที่ประเวศ วะสี เห็นว่า “โลกาภิวัตน์รอบแรกใช้การฆ่าฟันและเข้าปกครองโลก โลกาภิวัตน์รอบสองให้ระบบเศรษฐกิจการเงินเข้าปกครองโลก การฆ่าฟันกันด้วยอาวุธดูหวาดเสียวและป่าเถื่อน แต่การแย่งชิงโดยใช้ระบบนี้กินเรียบ ทั้งชีวิต จิตใจ เศรษฐกิจ วัฒนธรรม การแข่งขันโดยเสรี ให้

[7] วันทนา ศิวะ, **สงครามน้ำ การเปลี่ยนถ่ายอำนาจจากชุมชนสู่เอกชน มลพิษ และผลประโยชน์** , แปลโดย ศิริลักษณ์ มานะวงศ์เจริญ. (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เฟื่องฟ้า พริ้นติ้ง จำกัด, 2545), หน้า 33.

[8] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในสุวิดา แสงสีหนาท, ภูมิปัญญาบูรณาการบนฐานคิดพุทธปรัชญา : ยุทธศาสตร์ทางเลือกในการพัฒนาสังคมไทย, **วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการ** วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หน้า 33 - 34.

ผู้ใหญ่กับเด็กแข่งกันโดยเสรี จะเกิดอะไรขึ้น การแข่งขันเสรี ที่แท้ก็คือการแย่งชิงนั่นเอง”[9] ขณะที่เดวิด ซี. คอร์เท็น เห็นว่า “การแข่งขันเพื่อครอบครองดินแดนและเพื่อความอยู่รอด เป็นกฎพื้นฐานธรรมชาติ เราไม่อาจคาดหวังให้มนุษย์กลายเป็นอะไรที่มากไปกว่าสัตว์ร้ายที่โหดเหี้ยม ที่มีแรงขับจากสัญชาตญาณพื้นฐานเพื่อการอยู่รอด สืบทอดเผ่าพันธุ์ และแสวงหาทางออกจากภาวะเปล่าเปลี่ยว โดยอาศัยความอิ่มเอมทางวัตถุ หน้าที่พื้นฐานประการหนึ่งของสถาบันต่างๆ ในสังคมอารยะก็คือการใช้โครงสร้างควบคุมตามลำดับชั้นของสถาบันและตลาด เพื่อระบายสัญชาตญาณมืดของมนุษย์ไปสู่จุดหมายที่ให้ผลผลิตทางเศรษฐกิจ”[10] คอร์เท็น ยังให้ทัศนะต่อว่า“พวกบรรษัทไม่ใช่ประชาชน บรรษัทไม่ได้มีจิตสำนึก ถึงแม้ว่าบรรษัทจะทำงานโดยอาศัยปัจเจก แต่กระทั่งปัจเจกที่มีมาตรฐานทางศีลธรรมสูง ก็มักจะพบว่าตนเองกำลังเกี่ยวข้องอยู่กับการกระทำของบรรษัทที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของตน หรือกระทั่งว่าในบางกรณีก็อยู่นอกเหนือความรู้ของตนด้วยซ้ำไป”[11] ในขณะที่พิภพ ธงไชย เห็นว่า “แนวคิดทุนนิยมเสรีที่เชื่อในเรื่องเหตุผล เชื่อในเรื่องสิทธิเสรีภาพ และโอกาสที่เท่าเทียมกันในฐานะมนุษย์ตั้งแต่แรกเกิด แต่ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการแข่งขันที่เสรีและเป็นธรรม แต่ในโลกแห่งความเป็นจริงไม่มีการแข่งขันที่เสรีและเป็นธรรมที่เท่าเทียมกัน มีแต่ความเป็นธรรมและความเท่าเทียมที่บัญญัติไว้ในกฎหมายที่ยากต่อการปฏิบัติเท่านั้น ทั้งเหตุผล และความจริง จึงเป็นเพียงวาทกรรมของชนชั้นนายทุนและนักการเมือง”[12] ส่วนเสกสรรค์ ประเสริฐกุล มองว่า “ทุนนิยมส่งผลกระทบใหญ่หลวงที่สุดต่อความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคม ระหว่างมนุษย์กับโลกทางกายภาพ และระหว่างมนุษย์กับตัวเอง แนวคิดของลัทธิทุนนิยมเสรีนิยมใหม่ซึ่งเน้นเรื่องการไม่มีอยู่ของประเทศชาติกระตุ้นวิถีชีวิตแบบไร้ราก อวดอัตตา ยืนยันความเชื่อที่ว่าธรรมชาติของมนุษย์ล้วนเห็นแก่ตัว ธรรมชาติถูกนิยามใหม่ว่าเป็น “ทรัพยากร” กำไรได้กลายเป็นหลักการในการจัดการสังคม และใช้อำนาจทางการเงินมากำหนดการพัฒนา และทำลายทรัพยากรเพื่อค้าขายในตลาด”[13] กล่าวได้ว่าความรุนแรงนับครั้งมิถ้วนส่วนใหญ่บังเกิดขึ้นเพราะความคิดต้องการครอบครองสรรพสิ่งเพื่อประโยชน์ใช้สอยเฉพาะมวลมนุษย์เพียงอย่างเดียว โดยผู้เข้มแข็งกว่าย่อมได้เปรียบผู้อ่อนแอกว่าท่ามกลางสงครามแย่งชิงทรัพยากร มนุษย์ที่ถูกผลักดันด้วยความโลภหรือความอิจฉานั้นจะสูญเสียอำนาจในการมองเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงเป็นความมืดบอดทางปัญญาที่ยากจะเยียวยาได้ แต่ในทัศนะของนักวิทย์ วิศทเวทย์ เห็นว่าทุนนิยมไม่ขัดกับพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาเน้นศีลธรรมมากกว่ากฎหมาย เพราะกฎหมายซึ่งเท่ากับตัวศีลจะควบคุมได้แค่กายและวาจา แต่ธรรมจะช่วยควบคุมจิตใจ ในกรณีคนรวยคนจน พระพุทธศาสนามองว่า เป็นเพียงสมมติ ทุกอย่างมีสาเหตุ เป็นไปไม่ได้อยู่ๆ จะรวยขึ้นมาโดยไม่ทราบสาเหตุ แม้แต่ถูกลอตเตอรี่หรือคนที่ได้มรดกก็มีสาเหตุมาจากการที่เขาคนนั้นได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว แต่คนเหล่านั้นต้องทำความดีต่อไปต้องบริจาคเผื่อแผ่แบ่งปัน ถามว่าไม่ทำการบริจาคได้ไหม ตอบว่าคุณมีสิทธิไม่บริจาคได้ แต่การกระทำเช่นนั้นไม่ค่อยชอบด้วยคุณธรรมนัก ชาวพุทธถือว่าความรวยประเภทนี้ไม่จีรัง ถ้าคุณไม่ทำบุญต่อไป ไม่รู้จักหาเพิ่ม ความร่ำรวยนั้นก็มีแต่หมดไป[14] ในขณะที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ไม่เห็น

---

[9] ประเวศ วะสี, **วิถีมนุษย์ในศตวรรษที่ 21 ศูนย์ หนึ่ง เก้า** , พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท แปลนพริ้นติ้ง จำกัด, 2550), หน้า 16 - 17.

[10] เดวิด ซี. คอร์เท็น, **โลกยุคหลังบรรษัท ชีวิตหลังทุนนิยม.** (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เฟื่องฟ้า พริ้นติ้ง จำกัด, 2545), หน้า 1.

[11] เรื่องเดียวกัน, หน้า 225.

[12] พิภพ ธงชัย, **ศตวรรษแห่งความหวัง ขบวนการประชาชนในศตวรรษใหม่กับทางออกจากโลกาภิวัตน์.** (กรุงเทพมหานคร : บริษัท แปลนพริ้นติ้ง จำกัด, 2546), หน้า 58.

[13] วันทนา ศิวะ, **สองเรื่องไม่จริงที่ทำให้โลกไม่หายจนมายาคติสองเรื่องที่อธิบายโลกแห่งความยากจน** . <http://www.midnightuniv.org/midnight2544/0009999834.html >.

[14] วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ: แนวทางและปัญหา.** เอกสารยังไม่ได้รับการตีพิมพ์. (ห้องสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), 14-20.

ด้วยกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ท่านเห็นว่าระบบทุนนิยมเป็นระบบที่ก่อปัญหาให้แก่มนุษย์ สังคมและธรรมชาติ ดังท่านกล่าวว่า "เศรษฐกิจทุนนิยมเป็นระบบที่ถือประโยชน์เป็นสำคัญ โดยเฉพาะทุนนิยมแบบปัจจุบันมีหัวใจสำคัญ คือ การแข่งขัน"[15] ในทัศนะท่านพุทธทาสเรียกว่า "กิเลสเสรีนิยม" (เสรีตามอำนาจกิเลส) โดยมีหลักการสำคัญที่สุดคือ "เสรีภาพแห่งการกอบโกยส่วนเกิน"[16] อำนวย ยัสโยธา วิจารณ์ว่า แนวคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคแบบตะวันตกอยู่บนฐานวัตถุนิยมและอุดมคติแบบสุขนิยม มันจึงนำไปสู่ทุนนิยมและบริโภคนิยมแบบเสรีนิยมซึ่งตรงข้ามกับพระพุทธศาสนาที่มีฐานอยู่ที่จิตนิยมและมีอุดมคติแบบวิมุตตินิยม พระพุทธศาสนาต่อต้านบริโภคนิยม ลดการแข่งขัน สร้างความเห็นอกเห็นใจ สร้างความร่วมมือกันอันจะนำไปสู่สันติภาพในที่สุด[17]

ประเด็นโต้เถียงก็คือ พระพุทธศาสนาขัดแย้งกับระบบทุนนิยมหรือไม่ ในทัศนะของผู้เขียนเห็นว่าพระพุทธศาสนาไม่ขัดแย้งกับระบบทุนนิยม แต่ระบบทุนนิยมต่างหากที่ขัดแย้งกับพระพุทธศาสนา ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า *"เราไม่ขัดแย้งกับโลก แต่โลกขัดแย้งกับเรา ผู้กล่าวเป็นธรรม ไม่ขัดแย้งกับใครในโลก สิ่งที่บัณฑิตสมมุติว่าไม่มีในโลก แม้เราก็บอกว่าสิ่งนั้นไม่มี สิ่งใดที่บัณฑิตสมมุติว่ามีในโลก แม้เราก็บอกว่าสิ่งนั้นมี... อุบล ปทุม บุณฑริก เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ เติบโตพ้นน้ำ ตั้งอยู่ในน้ำแต่ไม่ติดน้ำ แม้ฉันใด ตถาคตเกิดในโลก เติบโตในโลก ครอบงำโลก โลกฉาบทาไม่ได้ฉันนั้นเหมือนกัน"*[18] พุทธดำรัสข้างต้นตีความได้ว่า คำว่า "ตถาคต" หมายถึง "ธรรม" หรือ "ธรรม" หมายถึง "ตถาคต" ดังพุทธพจน์ว่า "ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นตถาคต" ดังนั้นพระธรรมของพระองค์หากรู้จักประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมสอดคล้องย่อมสามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้ตามสมควรแก่การปฏิบัติ ฉะนั้นทุนนิยมในทางพระพุทธศาสนาจึงต้องเป็นทุนนิยมมัชฌิมาคือ ทางสายกลาง หากเป็นทุนนิยมที่มีความไม่เสมอภาค ไม่เป็นธรรม และไม่เป็นศีลย่อมเป็นทุนนิยมที่ขัดแย้งกับพระพุทธศาสนา

ความไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจ : อทินนาทานยุคโลกาภิวัตน์

เมื่อกล่าวถึงการครอบครองย่อมปฏิเสธไม่ได้ว่า ปัญหาเชิงจริยธรรมอันเกิดจากการครอบครองที่ปรากฏเป็นข่าวในปัจจุบันมีอยู่อย่างมากมาย เช่น ข่าวเรื่องการคอร์รัปชั่นเชิงนโยบาย ข่าวเรื่องการขโมยสิขสิทธิ์ ข่าวการบุกรุกพื้นที่สาธารณประโยชน์ เหล่านี้ล้วนมีที่มาจากการที่มนุษย์ละเมิดศีลที่เนื่องด้วยการครอบครอง นั่นคือ ศีลข้อที่ 2 ของชาวพุทธ ซึ่งในครั้งพุทธกาลเป็นสังคมเกษตรกรรม ทรัพยากรมีอยู่อย่างมากมาย ปัญหาเรื่องอทินนาทานจึงไม่สลับซับซ้อนดังเช่นปัจจุบัน การลงโทษผู้ที่ละเมิดศีลข้ออทินนาทาน ก็คล้อยตามกฎหมายบ้านเมืองในเวลานั้น เช่น หากภิกษุถือเอาทรัพย์มีราคาเกินห้ามาสกต้องอาบัติปาราชิก เป็นต้น หรือหากภิกษุจะตัดไม้ที่เป็นของสาธารณะต้องขอพระบรมราชานุญาตก่อน เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงเคารพกติกาของบ้านเมืองซึ่งเรื่องของระบบศีลที่สังคมร่วมกันกำหนดขึ้นมา กล่าวถึงยุคปัจจุบันหากกล่าวถึงทรัพยากรทางสังคม ใครควรจะเป็นผู้ครอบครอง หรือใครจะทำหน้าที่แบ่งปันอย่างยุติธรรม ในโลกที่การครอบครองทรัพยากร ไม่ได้หมายถึงเพียงการถือสิทธิความเป็นเจ้าของ ในการดูแล เก็บรักษา แต่เป็นการครอบครองสิทธิที่สามารถกระทำต่อสิ่งที่ครอบครองโดยไม่จำเป็นต้องเป็นเจ้าของทรัพยากรเหล่านี้อาจอยู่ในมือของกลุ่มองค์กร บุคคลใดก็ได้ ส.ศิวรักษ์ได้ให้ทัศนะว่า "โครงสร้างทางเศรษฐกิจของโลก ทำให้มีการรวมโภคทรัพย์ไว้เป็นกระจุกๆ ดังเช่นรวมทุน

---

[15] พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), **การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก จำกัด, 2542), หน้า 75.

[16] ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, **ธัมมิกเศรษฐศาสตร์ : ปรัชญาเศรษฐศาสตร์สังคมของชาวพุทธ** , (กรุงเทพมหานคร: มิตรนราการพิมพ์, 2531), หน้า 261.

[17] อำนวย ยัสโยธา. **กระบวนทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในพุทธศาสนา: ศึกษาโดยวิธีวิเคราะห์เปรียบเทียบกับแนวคิดแบบตะวันตก.** พุทธศาสน์ศึกษา. ม.ค.- เม.ย. 2542. หน้า 42-60.

[18] สำ.ข.17/94/178.

ไว้เป็นกระจุกๆ อย่างมหาศาล ทรัพยากรต่างๆ ก็อยู่ใต้เบื้องบาทของเจ้าใหญ่นายโตที่คุมบรรษัทข้ามชาติ โดยไม่ยอมให้มหาชนได้มามีส่วนเฉลี่ยกับทรัพย์สิน ทุน หรือทรัพยากรนั้นๆ เอาเลย และถ้าเราไม่เข้าใจว่านี่คืออทินนาทานแบบใหม่แล้วไซร้ พระพุทธศาสนาก็ไม่มีความหมายกับโลกสมัยใหม่ โดยขอให้สำเหนียกไว้ด้วยว่า ถ้าชาวบ้านตัดต้นไม้ ย่อมถูกจับเข้าไปอยู่ในป่าก็ถูกไล่ แต่ถ้านายทุนขุนศึกที่สมคบกับบรรษัทข้ามชาติตัดไม้ทำลายป่ารุกป่าเข้าไปทำรีสอร์ตต่างๆ ย่อมกระทำได้ แม้จะผิดกฎหมายหรือไม่ ก็ไม่ใช่ประเด็น โดยที่กิจกรรมที่ว่ามานี้ผิดศีลข้อไหน มีใครสนใจบ้างหรือเปล่า"[19] ประเด็นนี้สอดคล้องกันแนวคิดของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่กล่าวว่า "เพราะเหตุผลที่ว่าในศาสนาพุทธแบบไทยสมัยก่อนนี้ เน้นในเรื่องของปัจเจกค่อนข้างมากจึงไม่ค่อยได้ให้ความสำคัญว่า การกระทำของปัจเจกสัมพันธ์กับสังคมอย่างไร"[20] ซึ่งนิธิเห็นว่านั่นทำให้ไม่เกิดการประยุกต์เอาหลักธรรมของพระพุทธศาสนามาใช้เพื่อสังคม หรือสามารถอธิบายปัญหาหรือแก้ไขปัญหาที่อาจเป็นเพียงปัญหาระดับปัจเจก แต่ได้ขยายผลไปถึงระดับสังคมที่มีความซับซ้อนได้ นี่เป็นการสะท้อนการช่วงชิงพื้นที่ทางปัญญาของสังคมประการหนึ่ง เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปโดยขับเคลื่อนของบริโภคนิยม และส่งผลให้เกิดปัญหาสังคมหลายประการ แต่พระพุทธศาสนากลับไม่สามารถอธิบาย หรือให้แนวทางสำหรับทางออกจากปัญหาสังคมที่ซับซ้อนได้ โดยเฉพาะปัญหาเรื่องอทินนาทานที่มีความละเอียดอ่อน ละเมิดง่าย สอดคล้องกับแนวคิดในอทินนาทานสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นอทินนาทานมีน้อยว่า *"ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากอทินนาทาน มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากอทินนาทาน มีมากกว่า ฯลฯ."*[21] ปัจจุบันมีกลุ่มเครือข่ายพุทธศาสนิกเพื่อสังคมนานาชาติ กลุ่มหนึ่งได้ตีความศีลข้อที่ว่าด้วยการลักทรัพย์ (อทินนาทาน) ให้ครอบคลุมปัญหาทางจริยธรรมของสังคมสมัยใหม่ เช่น 1) อทินนาทานรูปของการขโมย 2) อทินนาทานในรูปของทรัพย์สินทางปัญญา 3) อทินนาทานในรูปของการเล่น 4) อทินนาทานในรูปของการล้วงข้อมูล 5) อทินนาทานในรูปของความไม่ยุติธรรมทางเศรษฐกิจ 6) อทินนาทานในรูปของการครอบครองทรัพยากรของประเทศ 7) อทินนาทานในรูปของการปล่อยเงินกู้[22] ผู้เขียนค่อนข้างเห็นด้วยกับแนวคิดดังกล่าว โดยเฉพาะอทินนาทานในรูปของความไม่ยุติธรรมทางเศรษฐกิจ ได้แก่ อทินนาทานอันเกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐบาลที่ไม่กระจายรายได้แก่ประชาชนอย่างยุติธรรม เช่น การเอื้อประโยชน์แก่คนรวยจำนวนน้อย หรือการพัฒนาที่ดึงเอาทรัพยากรท้องถิ่นเข้าส่วนกลาง โดยที่คนในท้องถิ่นไม่ได้รับประโยชน์จากทรัพยากรนั้น กรณีนี้ถือว่าเป็นการละเมิดทรัพย์ของประชาชนส่วนรวม หรือแม้แต่การทำธุรกิจที่เอาเปรียบผู้ใช้แรงงาน ก็ถือว่าเป็นการละเมิดผลประโยชน์ที่พวกเขาควรจะได้เช่นเดียวกัน และอทินนาทานในรูปของการครอบครองทรัพยากรของประเทศ ได้แก่ อทินนาทานอันเกิดจากครอบครองทรัพยากรส่วนรวมของประเทศ เช่น นักการเมือง นักธุรกิจ หรือผู้มีอิทธิพลเข้าบุกรุกพื้นที่สาธารณะ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ แม่น้ำลำธาร ภูเขา ทะเล แล้วกอบโกยโดยผลประโยชน์จากพื้นที่นั้นแต่ผู้เดียว หากใช้เกณฑ์ตัดสินอทินนาทานห้าองค์ประกอบอันได้แก่ 1) วัตถุอันผู้อื่นหวงแหน (ปรปริคฺคหิตำ) 2) ความเป็นผู้มีความสำคัญว่าเป็นของอันผู้อื่นหวงแหน (ปรปริคฺคหิตสญฺญิตา) 3) จิตคิดจะลัก (เถยฺยจิตฺตำ) 4) ความพยายาม (อุปกฺกโม) 5) ลักมาได้ด้วยความพยายามนั้น (เตน หรณำ)[23] ความผิดอทินนาทานจะเกิดขึ้นได้เมื่อมีองค์ประกอบทั้งห้าครบถ้วน องค์ประกอบที่ 1 นั้นจะต้องเป็นทรัพย์ที่มีลักษณะใดลักษณะหนึ่ง คือ 1) ทรัพย์ที่มีเจ้าของ

---

[19] ส.ศิวรักษ์, **สร้างสรรค์สันติประชาธรรมให้เป็นจริง** , หน้า 25.

[20] นิธิ เอียวศรีวงศ์, **บทสนทนาเรื่องพุทธศาสนากับสังคม : วิกฤตพุทธศาสนากับสังคมไทย** . <http://www.geocities.com/miduniv/newpage23.htm>

[21] สำ. มหา.(ไทย) 19/1142/644.

[22] พระมหาสมบูรณ์ วุฑฺฒิกโร, **แนวคิดและขบวนการพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม การปฏิวัติพระพุทธศาสนามาแก้ปัญหาสังคมหลังสมัยใหม่** <http://www.midnightuniv.org/midnight2544/0009999574.html>.

[23] มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม 2 พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 99: มงคลบาลี ภาค 1 มงฺคลตฺถทีปนี (ปฐโม ภาโค), พิมพ์ครั้งที่ 14 (นครปฐม: โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 203.

2) ทรัพย์ที่มีผู้ครอบครอง 3. ทรัพย์ที่ไม่มีเจ้าของแต่มีคนหวงแหน องค์ประกอบที่ 2 และ 3 เป็นความคิดและเจตนาของผู้กระทำ องค์ประกอบที่ 4 และ 5 เป็นองค์ประกอบภายนอกของผู้กระทำ ก็พอที่จะวินิจฉัยได้ว่าเข้าลักษณะอทินนาทาน แต่อย่างไรก็ตามก็ยังคงมีปัญหาถกเถียงกันต่อไป เช่น เรื่องการอ้างสิทธิในการครอบครองตามกฎหมายที่มีผลประโยชน์ทับซ้อน กรณีผู้ละเมิดและผู้ถูกละเมิดทรัพย์สินอยู่ในรูปองค์กรทั้งขนาดเล็ก ขนาดกลางและขนาดใหญ่ โดยเฉพาะบรรษัทข้ามชาติ ทรัพย์ที่เป็นสมบัติสาธารณะที่ถูกละเมิด รวมถึงวิธีการเข้าไปครอบครองตามกลไกตลาดที่ผู้กระทำผิดเป็นผู้เขียนกติกาเอง

สรุปความว่าพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลข้อนี้ เป็นอันทรงรับรองความมีทรัพย์ที่บุคคลยึดครองอยู่ จึงห้ามมิให้ลักทรัพย์ของกัน และทรงสอนให้ประกอบอาชีพแสวงหาทรัพย์ในทางที่ชอบ เมื่อได้มาก็ให้รักษาไว้ให้ดี และใช้จ่ายให้พอสมควรแก่กำลัง ส่วนของสงฆ์นั้นเกี่ยวกับพระภิกษุสงฆ์เมื่อมีวัดขึ้น ก็ต้องมีของกลางสำหรับวัด เรียกว่าเป็นของสงฆ์ สำหรับวัดเป็นวัดๆ ไป เช่นเดียวกับในฝ่ายอาณาจักรก็มีของหลวง ขององค์การ ของสมาคมนั้นๆ พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติให้ต้องรวมของบุคคลเข้าเป็นของสงฆ์ และในคำสอนที่ให้สละบริจาค ก็สอนให้รู้จักเลือกให้ มิได้สอนให้สละเรื่อยไป แต่เมื่อจะออกบวชต้องสละสมบัติฆราวาสอยู่เองและต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของผู้บวช เป็นคฤหัสถ์ก็ควรปฏิบัติตามฆราวาสธรรม

สมุทัยสัจ : สาเหตุแห่งการครอบครองเชิงพุทธ

แนวคิดเรื่องการครอบครองในพระพุทธศาสนาปรากฏในอัคคัญญสูตร ที่กล่าวถึง เรื่องราวของการกักตุนส่วนเกิน เป็นต้นเหตุแห่งวิกฤตการณ์ต่างๆ ตามมา ดังนี้ *"ครั้งนั้น สัตว์ผู้หนึ่งเกิดความเกียจคร้านขึ้น จึงได้มีความเห็นอย่างนี้ว่า ดูกรท่านผู้เจริญ เราช่างลำบากเสียนี่กระไร ที่ต้องไปเก็บข้าวสาลีมาทั้งในเวลาเย็นสำหรับอาหารเย็น ทั้งในเวลาเช้าสำหรับอาหารเช้า อย่ากระนั้นเลย เราควรไปเก็บเอาข้าวสาลีมาไว้เพื่อบริโภคทั้งเย็นทั้งเช้าคราวเดียวเถิด ต่อแต่นั้นมาสัตว์ผู้นั้นก็ไปเก็บเอาข้าวสาลีมาไว้ เพื่อบริโภคทั้งเย็นทั้งเช้าในคราวเดียวกัน"*[24] นี่ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการครอบครองอันเกิดจากความเกียจคร้านแล้วเริ่มต้นการสะสมกักตุน อันเป็นอกุศลธรรมฝ่ายโลภะ ข้อความต่อมาว่า *"เมื่ออกุศลธรรมปรากฏข้าวสาลีของพวกเราจึงมีรำห่อเมล็ดบ้าง มีแกลบหุ้มเมล็ดบ้าง ต้นที่ถูกเกี่ยวแล้วก็ไม่กลับงอกขึ้นอีก ความพร่องได้ปรากฏ ให้เห็นจึงได้มีข้าวสาลีเป็นหย่อมๆ ทางที่ดี เราควรแบ่งข้าวสาลีและปักปันเขตแดนกันเถิด" ครั้งนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงพากันแบ่งข้าวสาลีและปักปันเขตแดนกัน (ถือครองที่ดิน)*[25] การครอบครองอย่างชอบธรรมได้เกิดขึ้นโดยการยินยอมพร้อมใจของคนทั้งหลาย ครั้งนั้น สัตว์ผู้หนึ่งมีนิสัยโลภ รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้มาบริโภค คนทั้งหลายจับเขาได้จึงกล่าวว่า *"คุณ คุณทำกรรมชั่วที่รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้มาบริโภค คุณอย่าทำกรรมชั่วอย่างนี้อีก" สัตว์นั้นก็รับคำแล้ว (อทินนาทาน) แม้ครั้งที่ 2 แม้ครั้งที่ 3 ก็ยังทำเช่นนั้น คนเหล่าอื่น ใช้ฝ่ามือบ้าง ก้อนดินบ้าง ท่อนไม้บ้าง ทำร้าย ในเพราะเรื่องนั้นเป็นเหตุ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้จึงปรากฏ การครหา จึงปรากฏ การพูดเท็จจึงปรากฏ (มุสาวาท) การถือทัณฑาวุธจึงปรากฏ (ปาณาติบาต)"*[26] ข้อความนี้ชี้ให้เห็นถึงโทษภัยของความโลภนำมาซึ่งการทำอทินนาทานและเป็นสาเหตุแห่งอกุศลธรรมอื่นๆ อีก ครั้งนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงได้ประชุมกันปรับทุกข์กันว่า*"ท่านผู้เจริญ บาปธรรมปรากฏในหมู่สัตว์แล้ว คือ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้จักปรากฏ การครหาจักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือทัณฑาวุธจักปรากฏ ทางที่ดี พวกเราควรสมมติ (แต่งตั้ง) สัตว์ผู้หนึ่ง (นักการเมือง) ซึ่งจะว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ติเตียนผู้ที่ควรติเตียน ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ พวกเราจักแบ่งปันข้าวสาลีให้แก่สัตว์ผู้นั้น"*[27] พระมหากษัตริย์หรือ

[24] ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) 11/127/93.

[25] เรื่องเดียวกัน, หน้า 95.

[26] อ้างแล้ว.

[27] เรื่องเดียวกัน, หน้า 96.

นักการเมืองได้ถือกำเนิดขึ้นจากเรื่องการแบ่งปันผลประโยชน์ หากผู้เป็นมหาชนสมมติ เป็นผู้มีศีลธรรมมีจริยธรรมก็ย่อมไม่มีปัญหา แต่หากผู้ที่ทำหน้าที่แบ่งปันไม่มีศีลธรรม เห็นแก่ประโยชน์ของตัวเองและพวกพ้องก็ย่อมนำมาซึ่งปัญหาดังเช่นปัจจุบัน เนื้อหาในพระสูตรตอนนี้คล้ายคลึงกับแนวคิดในยุคกรีกโบราณที่เห็นว่าผู้นำต้องมีคุณธรรมดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น อนึ่ง พระสูตรนี้แสดงให้เห็นความตกต่ำของมนุษย์ทั้งทางกายและศีลธรรมจากสภาพสมบูรณ์ ซึ่งปราศจากความชั่วไปสู่สภาพที่มีตัณหา ความยึดมั่นในตัวตน ความโลภ เพศ และนำไปสู่สถาบันที่สำคัญต่างๆ การทำมาหากินหรือระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนจากแบบการหากินร่วมกันอย่างสงบมาเป็นการแย่งชิงและต่อสู้จนเกิดข้อพิพาทขึ้นเกี่ยวกับทรัพย์สิน ความคิดเรื่องครอบครอง และทรัพย์สินส่วนตัวจึงมาจากความยึดมั่นในตัวตน(อัตตา)[28]

ในทสุตตรสูตร พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ได้กล่าวถึงกระบวนการของการครอบครองไว้ว่า *"เพราะอาศัยตัณหา ปริเยสนา(การแสวงหา)จึงเป็นไป เพราะอาศัยปริเยสนา ลาภะ (การได้) จึงเป็นไป เพราะอาศัยลาภะ วินิจฉยะ (การกำหนด) จึงเป็นไป เพราะอาศัยวินิจฉยะ ฉันทราคะ (ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ)จึงเป็นไป เพราะอาศัยฉันทราคะ อัชโฌสานะ (ความหมกมุ่นฝังใจ)จึงเป็นไป เพราะอาศัยอัชโฌสานะ ปริคคหะ (การยึดถือครอบครอง) จึงเป็นไป เพราะอาศัยปริคคหะ มัจฉริยะ (ความตระหนี่) จึงเป็นไป เพราะอาศัยมัจฉริยะ อารักขะ (ความหวงกั้น) จึงเป็นไป เพราะอาศัยอารักขะเป็นเหตุ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกที่เกิดขึ้นจากการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท และการพูดเท็จจึงเป็นไป"*[29] พระสูตรนี้กล่าวถึงตัณหาว่าเป็นเหตุเริ่มต้นแห่งการครอบครอง ส่วนเหตุใกล้แห่งการครอบครองคือความหมกมุ่นฝังใจหรือความใฝ่ใจคิดถึงนั่นเอง เมื่อมีการครอบครองแล้ว จะก่อให้เกิดความตระหนี่คือการไม่สละออกไป การครอบครองจึงเป็นฝ่ายอกุศลธรรมที่มีโลภะเป็นมูล

นอกจากนี้หลักธรรมที่ว่าด้วยการครอบครองที่สำคัญคืออุปาทาน[30] ซึ่งมีความหมายตามตัวอักษรว่า "เชื้อ" และมีความหมายเชิงประยุกต์ว่า "ความยึดมั่นถือมั่น" ในพุทธศาสนาเถรวาท อุปาทานจัดเป็นกิเลสชนิดหนึ่งซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ กามุปาทาน คือความยึดมั่นในกาม ทิฏฐุปาทาน คือความยึดมั่นในทิฏฐิ สีลัพพตุปาทาน คือความยึดมั่นในศีลและพรต และอัตตวาทุปาทาน คือความยึดมั่นในความเชื่อเรื่องอัตตา โดยที่กามุปาทานมีองค์ธรรมคือโลภเจตสิก ส่วนอุปาทาน 3 ประเภทที่เหลือมีองค์ธรรมคือทิฏฐิเจตสิก กล่าวตามหลักกระบวนการปฏิจจสมุปบาท อุปาทานมีตัณหาเป็นปัจจัยและเป็นปัจจัยให้แก่ภพ[31] ซึ่งจะนำไปสู่ความทุกข์ในที่สุด[32] ในระบบตลาดทุนนิยมโลกาภิวัตน์ บรรดาอุปาทานทั้งหมดนั้น กามุปาทาน ซึ่งเป็นประเภทของอุปาทานที่เห็นได้อย่างเด่นชัดที่สุด เพราะมีเป้าหมายอยู่ที่การทำกำไรสูงสุด เมื่อมาประกอบกับข้อกล่าวอ้างที่ว่าบรรษัทไม่มีความจำเป็นที่จะต้องรับผิดชอบต่อพลเมืองเหมือนที่รัฐต้องมี เพราะบรรษัทไม่ได้ถูกเลือกมาโดยประชาชน ก็ยิ่งทำให้การแสวงหาผลกำไรโดยการแข่งขันสามารถทำได้อย่างไร้ขีดจำกัดมากขึ้น เพราะไม่มีสิ่งใดมาคอยเหนี่ยวรั้งความละโมบ

พระพุทธศาสนามองปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นแท้จริงมาจากด้านในของมนุษย์เอง โดยเฉพาะกิเลส 3 อย่าง ได้แก่ ตัณหาความอยากได้ มานะ ความอยากมีอำนาจครอบงำผู้อื่น และทิฏฐิ ความยึดมั่นตลอดจนคลั่งไคล้ในค่านิยมและแนวความคิด

---

[28] ปรีชา ช้างขวัญยืน, **ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก** , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 22.

[29] ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย), 11/359/421.

[30] ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย), 11/312/205.

[31] ภพหมายถึง ความมี ความเป็น คือมีตัว มีตน เป็นเรา เป็นเขา (ผู้เขียน).

[32] พระเดโชพล เหมนาไลย. "อุปาทานในพุทธศาสนาเถรวาทกับปัญหาในโลกปัจจุบัน" **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต** . (คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), 2549.

อุดมการณ์ แนวทางการแก้ไขปัญหาภายใต้ความคิดพื้นฐานของพระพุทธศาสนา 4 อย่าง คือ 1) สิ่งทั้งหลายเป็นธรรมชาติที่มีอยู่และเป็นไปตามเหตุปัจจัย 2) ชีวิตและการกระทำของมนุษย์เป็นไปตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย 3) มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ เมื่อมนุษย์สามารถพัฒนาแล้ว จะทำให้เกิดความสมบูรณ์และดุลยภา[33] ผู้เขียนคิดว่าท่าทีของพระพุทธศาสนาก่อนการเข้าไปถือครองทรัพย์ก็ดี เมื่อได้มาแล้วจะป้องกันรักษาอย่างไรก็ดี การใช้ไปก็ดี เหล่านี้ล้วนแฝงไว้ด้วยนัยแห่งเศรษฐธรรมเพื่อการพัฒนาตนในขั้นสูงดังจะได้กล่าวต่อไป

นิโรธสัจ : เป้าหมาย 3 ระดับในพระพุทธศาสนา

ในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงประโยชน์ไว้ 3 ระดับ คือ 1) ทิฏฐธัมมิกัตถะ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ขั้นต้น 2) สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์เบื้องหน้า ประโยชน์ในภพหน้า ประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไป และ 3) ปรมัตถะ ประโยชน์สูงสุด จุดมุ่งหมายสูงสุด คือพระนิพพาน[34] ในโลกยุคทุนนิยมโลกาภิวัตน์ หากมีเป้าหมายในการพัฒนาโดยมุ่งอรรถประโยชน์ทั้ง 3 ระดับ ในระดับโลกิยะ หรือในสังคมปัจจุบัน ควรมุ่งเน้นการพัฒนาเพื่อมุ่งสู่ “สังคมสวรรค์บนดิน” หรือ “สังคมพระศรีอาริย์” หรือ “สังคมโสดาบัน” ตามแนวทางแห่งเศรษฐธรรมในพระพุทธศาสนาดังต่อไปนี้

มรรคสัจ : เศรษฐธรรมแห่งการครอบครองแบบยืมใช้

ในพระพุทธศาสนาถือหลักแห่งความไม่ยึดมั่นถือมั่นในตัวตน (Non-ego centric mind) ที่รู้จักกันดีในนามว่า อนัตตา การเห็นตามความเป็นจริงคือการเห็นอนัตตา เมื่อเห็นความจริงแล้วควรจะอยู่กับความจริงคืออยู่อย่างปราศจากตัวตน ดังพุทธพจน์*ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง” “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข” “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า” “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา”*[35] คนที่อยู่อย่างปราศจากตัวตนย่อมมีความสมดุลย์ในชีวิต และย่อมมองทุกอย่างสมดุลย์คือมีความเสมอภาคกัน ตราบใดที่ยังมีอัตตาตราบนั้นยังไม่มีความเสมอภาคที่แท้จริง เพราะอัตตาจะทำให้คนอยู่ด้วยการแข่งขันและทำลายกันและเอาเปรียบกัน อำนวย ยัสโยธาได้ให้ทัศนะว่า แนวความคิดแบบตะวันตกมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในเชิงอัตตา เชิงการแข่งขัน ดังนั้นจึงมีการละเมิดสิทธิเสรีภาพกันบ้าง แต่พุทธศาสนามองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในเชิงอนัตตาคือบนฐานแห่งเมตตาและการละอัตตา[36] ดังนั้นสิทธิมนุษยชนในความหมายของพระพุทธศาสนาคือการทำตามหน้าที่ของมนุษย์อย่างเห็นอกเห็นใจกันมากกว่าการเรียกร้องสิทธิทางสังคม[37] ในทัศนะของบุญธรรม พูนทรัพย์ เห็นว่าเรื่องสิทธิตามแนวคิดตะวันตกแทบไม่มีในพระพุทธศาสนา แต่สมภาร พรมทา เห็นว่าเรื่องสิทธิเสรีภาพของพระพุทธศาสนาเหมือนตะวันตก แต่มุมมองพุทธศาสนามีลักษณะแบบ สัมพัทธสิทธิ คือ สิทธิที่ได้รับจากการทำหน้าที่โดยชอบธรรมของแต่ละบุคคลที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันตามสถานะที่เป็นอยู่ หาใช่เป็นสิ่งที่จะต้องได้รับอย่างนั้นจริงๆ ทุกกรณีไม่ เพราะสิทธิหลายอย่างจะต้องถูกจำกัดอยู่ภายใต้ขอบเขตของศีลธรรมและกติกาของสังคมแต่ละแห่งที่แตกต่างกัน แต่ถือว่าเป็นหน้าที่ของทุกคนในสังคมที่จะต้อง

---

[33] ประพันธ์ ศุภษร, **บทความวิจัย “กระบวนทัศน์การพัฒนามนุษย์แบบองค์รวม ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต),** วารสาร บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ ปีที่ 3 ฉบับที่ 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2550), หน้า 139.

[34] พระธรรมปิฎก, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์** , พิมพ์ครั้งที่ 12, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 110.

[35] ดูรายละเอียดใน สํ.ม. (ไทย), 17/59/94.

[36] อำนวย ยัสโยธา. **กระบวนทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในพุทธศาสนา: ศึกษาโดยวิธีวิเคราะห์เปรียบเทียบกับแนวคิดแบบตะวันตก.** พุทธศาสน์ศึกษา. ม.ค.- เม.ย. 2542. หน้า 57.

[37] บุญธรรม พูนทรัพย์. **มโนทัศน์เรื่องสิทธิไม่จำเป็นสำหรับพุทธศาสนา.** พุทธศาสน์ศึกษา. พ.ค.- ส.ค. 2540. หน้า 47 - 63.

ให้ความรักความเมตตาต่อผู้อื่นอย่างเหมาะสมในฐานะเพื่อนร่วมทุกข์ในสังสารวัฏ จึงไม่เป็นการสมควรที่จะเอารัดเอาเปรียบผู้ด้อยกว่าตน ขณะที่สาทิสกุมาร เห็นว่า "คำว่า สิทธิ นั้นเป็นคำที่ไม่ถูกต้อง เราจะต้องพัฒนาความรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ ไม่ใช่สิทธิ เมื่อมี "ความรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์" แล้ว เราหมายความว่าทุกสิ่งนั้นศักดิ์สิทธิ์ ดิน น้ำ ไฟ อากาศ สัตว์และป่า ล้วนศักดิ์สิทธิ์"... เมื่อคุณพัฒนาความรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์เช่นนั้น คุณรวมเอาพืชและสัตว์ทุกชนิดเข้าไว้ด้วย แม้แต่คุณรุ่นหลัง" [38]

ในทัศนะของผู้เขียนเห็นว่า พระพุทธศาสนามีคำสอนว่า "เมื่อตนของตน ไม่มีเสียแล้ว บุตรจะมีมาแต่ไหน ทรัพย์สมบัติจะมีมาแต่ไหน" พระพุทธศาสนาสอนให้ถือกรรมสิทธิ์ ในลักษณะเหมือนกับของยืม ไม่ใช่ถือทรัพย์สมบัติด้วยความเห็นแก่ตัว และเกิดความหลงมัวเมาว่าสิ่งนั้นเป็นของเราตลอดกาล ทรัพย์สมบัติไม่ใช่ของเรา แต่เรายืมมาใช้ร่วมกัน เมื่อใช้เสร็จแล้วก็ต้องนำส่งคืน[39] เพราะการครอบครองสิ่งใดสิ่งหนึ่งเข้า เราก็จะถูกสิ่งนั้นครอบครองเราด้วยเช่นกันเพราะการครอบครองเป็นปฏิสัมพันธ์ของสิ่งสองสิ่งที่มีอิทธิพลต่อกัน[40] ฉะนั้นหากเราไม่อยากถูกสิ่งต่างๆ เข้าครอบครอง พระพุทธศาสนาจึงสอนให้ละวาง หรือปล่อยวาง เป็นการไม่ยึดมั่นถือมั่นในความเป็นอัตตาตัวตน ให้พิจารณาสิ่งต่างๆ เป็นอนัตตา แนวคิดนี้จึงขัดแย้งกับหลักการครอบครองทางตะวันตกที่มุ่งการครอบครองเป็นเป้าหมายหลักของชีวิต ในพระพุทธศาสนาสังคมสงฆ์เป็นตัวอย่างให้ชาวบ้านเห็นว่าความต้องการทางกายของมนุษย์นั้นมีไม่มากเลย และแม้ว่าจะอยู่อย่างยากจนก็ยังสามารถดำรงชีวิตอย่างมีศีลธรรมได้ยิ่งกว่าคนทั่วไปเสียอีก[41] อย่างไรก็ตามพระพุทธองค์มิได้ทรงสอนให้ประชาชนเลิกการหาทรัพย์ และสะสมทรัพย์ตรงข้ามทรงสอนหลักการหาทรัพย์ สะสม และใช้จ่ายทรัพย์ว่าเป็นธรรมที่พึงยึดถือปฏิบัติ จึงเห็นได้ว่าความไม่มีทรัพย์นั้น ทรงมุ่งเฉพาะสังคมสงฆ์อันมีจุดหมายเพื่อความหลุดพ้น ลักษณะดังกล่าวจึงมิใช่เป็นความพยายามจะสร้างสังคมนิยมตัวอย่างสำหรับสังคมฆราวาสจะได้เลียนแบบ[42]

มรรคสัจ : เศรษฐธรรมแห่งการครอบครองแบบเฉลี่ยส่วนเกิน

พระพุทธเจ้าเป็นสุดยอดของนักเศรษฐกิจ เป็นผู้ที่ทำสิ่งที่ไม่มีค่าให้มีค่าที่สุด สิ่งที่มีค่าน้อยให้มีค่ามากโดยไม่ต้องทำลายทรัพยากรใดๆ ในโลก พระพุทธองค์ประพฤติกลางดิน ตรัสรู้กลางดิน สอนกลางดิน อยู่กลางดิน ตายกลางดิน เรียกว่าอยู่อย่างธรรมชาติ ใช้ทรัพยากรน้อยที่สุด[43] นี่คือพระบิดาแห่งเศรษฐศาสตร์ของโลก ในหนังสือ "เล็กนั้นงดงาม" ชูมากเกอร์นำเสนอว่า เศรษฐกิจการตลาดไม่เพียงแต่ทำให้ประเทศยากจนเสื่อมถอยลง แต่ทำลายวิญญาณของสังคมตะวันตก และค่อยๆ ทำลายคุณภาพชีวิตทุกหนทุกแห่ง การค้าเสรีไม่ได้เป็นเพียงการจู่โจมอย่างเสรีต่อผู้ยากไร้ แต่ยังเป็นการทำลายความเป็นองค์รวมและศีลธรรมด้วย ชูมากเกอร์เรียกร้องให้นำ "เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ" มาใช้ เพราะเขาเชื่อว่าเศรษฐศาสตร์ที่ไร้จริยธรรม ไร้ศีลธรรม ไร้คุณค่าทางจิตวิญญาณ เป็นเหมือนการร่วมเพศที่ไร้ความรัก การแสวงหาความร่ำรวยเพื่อประโยชน์ส่วนตน และเพื่อความพึงพอใจทางกาย ไม่ใช่อะไรอื่นนอกจากโสเภณีในรูปแบบหนึ่ง สังคมทุกข์ยาก

---

[38] สาทิศ กุมาร, **จิตสำนึกใหม่ แห่งเอเชีย 4 ทัศนะจากคานธีใหม่ บทสนทนาท้าทายแนวคิดตะวันตกในเรื่องการเมือง ธรรมชาติและการพัฒนา** , แปลโดยพรรณงาม เง่าธรรมสาร (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เฟื่องฟ้า พริ้นติ้ง จำกัด, 2547), หน้า 35.

[39] ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, **ธัมมิกเศรษฐศาสตร์ : ปรัชญาเศรษฐศาสตร์สังคมของชาวพุทธ** , หน้า 289.

[40] ดูรายละเอียดใน R. Puligandla and K. Puhakka . Buddhism and revolution Buddhism and revolution Philosophy East &West Vol.20,No.4 (October1970). pp.347.

[41] ปรีชา ช้างขวัญยืน, **ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก** , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 49.

[42] เรื่องเดียวกัน, หน้า 50.

[43] ปรีชาเปี่ยมพงศ์สานต์,**ธัมมิกเศรษฐศาสตร์:ปรัชญาเศรษฐศาสตร์สังคมของชาวพุทธ** , หน้า 8.

จากความยากจนทางจิตวิญญาณ แต่คิดว่าตนเองร่ำรวย เป็นการหลอกลวงที่สุด[44] ชูมากเกอร์สนับสนุนวัฒนธรรมความเรียบง่าย บนพื้นฐานความรู้ของเขาว่า ความจำเป็นที่แท้ของมนุษย์นั้นจำกัด ความจำเป็นต้องตอบสนองและสามารถตอบสนองได้ แต่ความโลภและความต้องการไร้ขีดจำกัด ไม่สามารถตอบสนองได้ คนรวยไล่ล่าความต้องการ และคนจนพยายามจะสนองความจำเป็น

ในบริบทแนวคิดของชูมากเกอร์ ความยากจนไม่ใช่ปัญหา ความร่ำรวยเป็นปัญหา และความยากจนคือทางแก้ปัญหา ปัญหาไม่ใช่ความยากจน ปัญหาคือการไร้ความเป็นธรรมในสังคม การแสวงหาผลประโยชน์จากมนุษย์ การใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือยเพื่อหน้าตา และการปล้นสดมภ์แย่งชิงธรรมชาติโลก และนี่ถูกตราไว้ด้วยคนรวย ไม่ใช่ด้วยคนยากจน ผู้คนที่มีความมั่งคั่งชักจูงความสนใจเรา พวกเขามักพูดเรื่องการยากจน ราวกับว่าคือปัญหา ในนามของความช่วยเหลือและการพัฒนา เศษเล็กๆ น้อยๆ ถูกโยนให้คนยากจน เพื่อคนร่ำรวยสามารถพ้นจากความรู้สึกผิด และรู้สึกว่าพวกเขาทำส่วนของพวกเขาแล้ว และป้องกันไม่ให้คนยากจนเป็นปฏิปักษ์ด้วย ในเวลาเดียวกันคนรวยก็รวบรวมความมั่งคั่งและอำนาจของตนมากขึ้นไปเรื่อยๆ สิ่งสำคัญเดี๋ยวนี้คือการเปลี่ยนจุดสนใจ แทนที่จะเป็นความช่วยเหลือ และแสร้ง “ให้” คนยากจน ชนชั้นและประเทศร่ำรวยควรเอาจากคนยากจนให้น้อยลง ให้คนยากจนเก็บที่ดิน งานฝีมือ เศรษฐกิจท้องถิ่น วัฒนธรรมดั้งเดิม การเข้าป่า และตกปลาอย่างเรียบง่ายของเขาไว้ [45]

สอดคล้องกับแนวคิดของเซนที่ปฏิเสธการสะสมวัตถุ รายได้ ทรัพย์สมบัติ และไม่ต้องการให้มีระบบกรรมสิทธิ์ส่วนตัว และยังเน้นว่าเราอย่าหวั่นไหวไปกับวัตถุ ไม่เอาวัตถุมาผูกพันไว้ในจิตใจของเรา เมื่อไม่มีอะไรครอบครองก็ไม่ต้องคิดอะไร เราต้องถือว่าความจนคือคุณธรรม เพราะไม่ทำให้เกิดการเบียดเบียนผู้อื่น หรือทำให้ผู้อื่นตกต่ำลง[46] ธรรมชาติต้องการให้ทุกคนเอาแต่เท่าที่จำเป็น แต่มนุษย์ไม่เชื่อฟังธรรมชาติ ก็เริ่มแข่งขันกอบโกยส่วนเกิน ปัญหาก็เกิดเรื่อยมาจนกระทั่งบัดนี้ อะไรๆ ก็เป็นเรื่องเกินไปหมด ถ้าเราเอาแต่พอดีปัญหาเหล่านี้ก็จะไม่เกิด การเบียดเบียนก็จะไม่เกิด การเอาเปรียบกันก็จะไม่มี ปัญหาว่าเท่าไรพอดี อย่างนี้ก็ไม่มีอะไรบัญญัติไว้ เท่าไรๆ ก็ไม่พอจนมีพระพุทธภาษิตว่า” ให้ภูเขากลายเป็นทองคำขึ้นมาทั้งลูกสักสองลูก ก็ไม่พอแก่ความต้องการของคนๆ เดียว”[47] เพราะฉะนั้นขอให้เข้าใจคำว่า “ส่วนเกิน” นี้ให้ดีๆ มีร้อยล้านแล้วก็ยังไม่พอ ไม่มีส่วนเกินที่จะเจียดให้ใคร มันต้องการพันล้าน หมื่นล้าน แสนล้าน โกฏิล้านไปเลย ไม่มีส่วนเกิน แต่ที่คนมีสักสองสามพันบาทหรือสองสามร้อยบาท มันยังมีการเจียดส่วนเกินออกมาช่วยสังคมได้ สังคมนิยมควรจะมีหลักสั้นๆ ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติว่า ทุกคนอย่ากอบโกยส่วนเกิน พยายามเจียดส่วนเกินออกไปเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นให้ได้ แต่ไม่ได้ห้ามว่าอย่าผลิตส่วนเกิน ทุกคนมีสิทธิและสมควรอย่างยิ่งที่จะผลิตส่วนเกินขึ้นมา แต่ว่าส่วนเกินนั้นควรจะทำเพื่อประโยชน์แก่สังคมและก็ระวังให้ดีๆ ว่าที่ว่าไม่เกินๆ นั่นแหละก็ยังเกินยังเจียดได้[48] เราจะต้องพร้อมที่จะแบ่งปันทรัพย์สมบัติ ความรู้ ความสามารถ และเวลาของเราเพื่ออรรถประโยชน์ของคนอื่น และสัตว์อื่นที่อยู่ในสถานะอันด้อยไปกว่าเรา เราจะเกิดความเป็นปกติภายในตัวเราด้วย และสังคมก็จะมีความเป็นปกติมากขึ้น เมื่อเราไม่เอาเปรียบตัวเราและผู้อื่น โดยคิดจะให้ยิ่งกว่าคิดจะกอบโกย ฉะนั้น “ทาน” จึงเป็นแนวคิดที่ท้าทายระบบทุนนิยมและบริโภคนิยมที่สำคัญยิ่ง[49]

---

[44] สาทิศ กุมาร, **มีเธอจึงมีฉัน คำประกาศแห่งการพึ่งพา.** แปลโดย ทาคินี,(กรุงเทพมหานคร : บริษัท เฟื่องฟ้า พริ้นติ้ง จำกัด, 2547), หน้า 145.

[45] เรื่องเดียวกัน, หน้า 149.

[46] ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, **ธัมมิกเศรษฐศาสตร์ : ปรัชญาเศรษฐศาสตร์สังคมของชาวพุทธ** , หน้า 126 - 127.

[47] พุทธทาส ภิกขุ, **ธัมมิกสังคมนิยม**, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์ พริ้นท์ติ้ง จำกัด, 2542), หน้า 20.

[48] เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

[49] เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

การไม่กอบโกยส่วนเกินกับการแบ่งปัน แจกจ่ายให้ผู้อื่น รวมทั้งช่วยเหลือผู้อื่นเป็นเรื่องที่เกี่ยวพันอันอย่างแยกไม่ออก สังคมสงฆ์มีหลักการชัดเจนว่า จะไม่มีการสะสมปัจจัยการดำรงชีวิตในปริมาณเกินความจำเป็น ไม่ว่าจะเป็นเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ยารักษาโรค ทุกอย่างห้ามมีการสะสม กักตุน กอบโกย ถ้าได้รับมามากก็ต้องแจกจ่ายแบ่งปันให้แก่ผู้อื่นไป ถ้าเอาส่วนเกิน แสวงหาเกิน เก็บไว้เกิน ก็ถือว่าเป็นอาบัติเป็นโทษ[50]

เศรษฐธรรมจึงมีหลักการคือการรู้จักประมาณในการบริโภค หมายถึง ความพอดีที่ให้คุณภาพของชีวิตมาบรรจบกับความพึงพอใจในคำสอน ข้อปฏิบัติของพุทธศาสนาโดยเฉพาะพระสงฆ์ เมื่อจะบริโภคอะไรก็ต้องพิจารณาเหตุผล หรือความมุ่งหมายของการบริโภค ไม่เบียดเบียนผู้อื่น คือไม่เบียดเบียนชีวิตทั้งปวง หมายถึงระบบชีวิตทั้งหมดที่สัมพันธ์กันในสภาพแวดล้อมซึ่งประกอบด้วยมนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม มีความสอดคล้องกับกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างครบวงจร องค์ประกอบทั้ง 3 ในการดำรงอยู่ของมนุษย์จะต้องประสานเกื้อกูลกัน ดังนั้น พฤติกรรมในทางเศรษฐกิจของมนุษย์จะต้องเป็นไปในทางที่ไม่เบียดเบียนตน คือ ไม่ทำให้เสียคุณภาพชีวิตของตนเอง แต่ให้เป็นไปในทางที่พัฒนาคุณภาพชีวิต เสริมคุณภาพชีวิต ที่เป็นการไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น คือ ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่สังคม และไม่ทำให้ระบบธรรมชาติแวดล้อมเสียคุณภาพ สังคมเหล่านั้นเคารพข้อจำกัดของธรรมชาติ และข้อจำกัดนี้ทำให้คนรู้จักจำกัดการบริโภค เมื่อสังคมสัมพันธ์กับธรรมชาติบนพื้นฐานของความพอเพียง ธรรมชาติจะดำรงอยู่ในรูปของสมบัติส่วนรวม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาประยุกต์เพื่อแก้ปัญหาระบบเศรษฐกิจ ซึ่งไม่เพียงแต่แก้ปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น แต่เป็นหลักที่สามารถแก้ปัญหาในระยะยาวเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนด้วย ซึ่งพระองค์ทรงเรียกว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” ที่ไม่เพียงแต่จะเป็นแผนการฟื้นฟูเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังเป็นแผนพัฒนาแบบยั่งยืนที่ขยายออกไปในการที่เศรษฐกิจจะหมุนต่อไปจนพบกับความต้องการในระดับที่พอเพียง มากกว่าจะให้ระดับความมั่งคั่งที่มีความโลภเป็นตัวขับเคลื่อนเพิ่มมากขึ้น เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเศรษฐกิจที่ประชาชน และประเทศต่างๆ พอใจกับระดับความมั่งคั่งที่มีเหตุผล และความมั่งคั่งนั้นจะต้องไม่เกิดขึ้นจากความเสียหายของผู้อื่น ทุกคนมีพอที่จะยังชีพและพอที่จะดำรงชีวิตอยู่

ท่าทีต่อการครอบครองตามแนวทางของพระพุทธศาสนาสรุปเป็นกระบวนการได้ว่า ก่อนทำการเข้าครอบครองสิ่งใดนั้นให้ตั้งอยู่บนฐานแห่งศีล คือ ไม่ละเมิดศีลห้า ซึ่งเป็นหลักการพื้นฐานของชาวพุทธ และหลักสัมมาอาชีวะ ซึ่งเป็นมรรคาทางเศรษฐกิจ ในมรรคมีองค์ 8 ที่เป็นเครื่องมือมุ่งไปสู่เป้าหมายคือการหลุดพ้น ในฝ่ายบ้านเมืองให้ยึดหลักกฎหมายที่ต้องตั้งอยู่บนสมมุติฐานว่าเกิดจากกติกาที่ชอบธรรมโดยเสียงส่วนใหญ่ในสังคม การเข้ายึดครองหากไม่พิจารณา (มีโยนิโสมนสิการ) จะกลายเป็นกามตัณหาไป ในขณะที่ได้มาแล้วท่าทีที่สำคัญคือ การประคับประคองดูแลป้องกันหากไม่พิจารณาจะกลายเป็นภวตัณหา คือการยึดถือว่าเป็นเราเป็นของเรา จึงจำเป็นต้องหมั่นพิจารณาเนืองๆ ว่าเป็นเพียงของยืมใช้ และให้ยึดหลักมัชฌิมาปฏิปทาในส่วนที่เกี่ยวกับการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของมนุษย์ ผู้นำหรือผู้บริหารในองค์กรหรือในประเทศที่มีหน้าที่ในการจัดสรรทรัพยากร ก็ควรมีระเบียบกฎเกณฑ์ทางสังคมโดยการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐาน ในที่นี้หมายถึง อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และสุขภาพที่ดี อย่างไม่มากจนฟุ่งเฟ้อ หรือน้อยจนขาดแคลน อีกนัยหนึ่งก็คือระเบียบสังคมนั้นต้องสามารถกำจัดภาวะความยากจนแสนสาหัส และการสั่งสมความมั่งคั่งจนเหลือล้นให้หมดไป ทางสายกลางมิใช่การต่อสู้เพื่อความเท่าเทียมกันในทุกด้าน หากแต่เป็นการลดช่องว่างของการกระจายสินค้าและบริการระหว่างผู้มีน้อยกับผู้มีมาก[51] อีกทั้งถือเป็นความรับผิดชอบต่อสังคมดังที่ในยุคปัจจุบันในระดับบริษัทเรียกกันว่า CSR (Corporate Social Responsibility) และในระดับบุคคลเรียกกันว่า ISR (Individual Social Responsibility)

---

[50] ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, **ธัมมิกเศรษฐศาสตร์ : ปรัชญาเศรษฐศาสตร์สังคมของชาวพุทธ,** หน้า 252.

[51] โยฮัน กัลตุง, **พุทธสันติวิธี : ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง,** (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส่องศยาม จำกัด, 2538), หน้า 47.

สรุป

เศรษฐธรรมการครอบครองยุคทุนนิยมโลกาภิวัตน์ สาเหตุเกิดจากอวิชชา คือความไม่รู้ ทำให้มนุษย์เห็นไปว่ามีตัวตน มีอัตตาอันยิ่งใหญ่เข้าไปจัดการกับชีวิตของสัตว์อื่นได้สารพัดอย่าง อันที่จริงในจักรวาลนี้หรือจักรวาลไหนก็ตาม ก็ไม่มีอะไรนอกเหนือไปจากธรรมชาติ ทุกสิ่งทุกชีวิตล้วนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติที่อาศัยกันและกัน เป็นเหตุเป็นผลเป็นปัจจัยต่อกัน ไม่มีใครใหญ่กว่าใครไม่มีใครสำคัญกว่าใคร ทุกอย่างทุกชีวิต ต้นไม้ทุกต้น แม่น้ำลำธารสัตว์ทุกชนิดทุกตัว มนุษย์ทุกคน ล้วนเป็นองค์ประกอบเพื่อให้เกิดความสมดุลย์ในธรรมชาติ พระพุทธศาสนาไม่ยกย่องการเป็นอยู่อย่างแยกกันเป็นส่วนๆ อย่างตัวใครตัวมัน หากเน้นในการเป็นอยู่อย่างชุมชนที่ประสานสอดคล้องกันภายในแต่ละคน และภายในชุมชน ตลอดจนโยงใยถึงธรรมชาติที่แวดล้อมชุมชนอย่างไม่ทำลายล้าง หากเกื้อกูลกัน พึ่งพากัน การครอบครองจึงนับเป็นเรื่องที่ขัดแย้งกับความเป็นไปในธรรมชาติเพราะที่จริงไม่มีอะไรครอบครองอะไรได้ ไม่มีใครครอบครองใครได้ การเข้าไปครอบครอง ก็คือการเข้าไปยึด เข้าไปถือเอาว่าเป็นของเรา เป็นสิ่งที่หวงแหนอยากมีไว้ อยากยึดเอาไว้เป็นของตน บุคคลใดมีความหวงแหนมาก ครอบครองอะไรต่ออะไรมากมาย ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ก็ย่อมหนักและอัดแน่นไปด้วยอัตตาตัวตน แบกสิ่งต่างๆ ไว้ หวงแหนยึดเอาไว้ ในแง่ของพระพุทธศาสนาไม่เห็นว่าการมีมากเป็นของดี โดยพุทธองค์ตรัสว่าเงินนั้นเปรียบกับอสรพิษ อยู่กับเงินจึงต้องมีปัญญาให้มากๆ หรือดังที่พระเยซูสอนว่าดันอูฐให้เดินลอดรูเข็มเย็บผ้ายังง่ายกว่าดันคนรวยไปสวรรค์ หากแต่เห็นว่าการเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย อย่างรู้ตัวทั่วพร้อม อย่างลดความมั่งมี หรือเลิกละอะไรต่างๆ ในทางความโลภโกรธหลงว่ามีค่าสูงส่งยิ่งกว่าอะไรอื่น แต่ทั้งนี้ก็มิได้หมายความว่าชาวพุทธที่ยากจนเป็นชาวพุทธที่แท้เสมอไปก็หาไม่ แต่หลักเมตตาธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นคุณธรรมที่สำคัญมาก และเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานจนขนาดกล่าวได้ว่า “ท่านจะสามารถร่ำรวยได้ก็ต่อเมื่อท่านสามารถทนต่อภาพของความทุกข์ยากที่อยู่ต่อหน้าท่านได้เท่านั้น หากท่านไม่สามารถทนทานได้ ท่านจะต้องสละกรรมสิทธิ์ของท่านเสีย” มีคำสอนเกี่ยวกับการดำรงชีวิตแบบสันโดษ และการกำจัดขอบเขตความต้องการของบุคคล จุดประสงค์ก็เพื่อให้มนุษย์มีเวลามากขึ้นที่จะเอาใจใส่กับความเจริญเติบโตทางจิตวิญญาณของตัวเอง และบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่น หากมนุษย์มัวแต่คิดและทำงานเพื่อสะสมความร่ำรวยให้ตัวเองเพียงถ่ายเดียว และไม่รู้ว่าจะหยุดสะสมเมื่อไร นั่นไม่ใช่ความสันโดษ และไม่ใช่แนวทางของพระพุทธศาสนา สังคมสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเป็นสังคมตัวอย่างของชีวิตที่พึ่งอาศัยวัตถุน้อยที่สุด เพื่อฝึกให้พระภิกษุมีชีวิตเพื่ออุทิศเวลาและแรงงานไปในด้านกิจเกี่ยวกับธรรมได้เต็มที่ ไม่มัวห่วงกังวลกับการแสวงหาวัตถุ การดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจด้วยหลักการที่ว่าเป็นอยู่ง่าย อาศัยปัจจัยสี่พอเลี้ยงชีพ และบริโภคด้วยปัญญา เป็นตัวอย่างของชีวิตที่แม้จะอาศัยปัจจัยสี่น้อยที่สุดแต่มีชีวิตที่ดีงามและเป็นสุขที่สุดได้ พระพุทธศาสนามองเรื่องปัญญาในทุกบริบทที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการและปรโตโฆสะ อีกทั้งพระพุทธเจ้าทรงให้เริ่มที่จิตใจ ซึ่งเป็นเจ้าของพฤติกรรม หากมนุษย์มีความคิดอย่างถูกต้อง มีวิธีพูดถูกต้อง ปฏิบัติหน้าที่การงานถูกต้อง มีอาชีพถูกต้อง ใช้สติปัญญาถูกต้อง มีความตั้งใจถูกต้อง มนุษย์ย่อมเกิดสามัญสำนึก รับผิดชอบต่อพฤติกรรมของตนเอง ความสับสนวุ่นวายในสังคมจะลดลง ถึงความสงบในที่สุด

บรรณานุกรม

ก. พระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นรอง

โปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย MCUTRAI VERSION 1.0

มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม 2 พิมพ์ครั้งที่ 10 กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538

มงคลบาลี ภาค 1 มงฺคลตฺถทีปนี (ปฐโม ภาโค), พิมพ์ครั้งที่ 14 นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543

ข. ภาษาไทย

เดวีด ซี. คอร์เท็น. **โลกยุคหลังบรรษัท ชีวิตหลังทุนนิยม.** แปลโดย เจษณี สุขจิรัตติกาล, กรุงเทพมหานคร: บริษัท เฟื่องฟ้า พริ้นติ้ง จำกัด, 2545.

บุญธรรม พูนทรัพย์. **มโนทัศน์เรื่องสิทธิไม่จำเป็นสำหรับพุทธศาสนา.** พุทธศาสน์ศึกษา. พ.ค. - ส.ค. 2540 .

ประพันธ์ ศุภษร, **บทความวิจัย "กระบวนทัศน์การพัฒนามนุษย์แบบองค์รวม ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต),** วารสาร บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ ปีที่ 3 ฉบับที่ 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2550).

ประเวศ วะสี. **วิถีมนุษย์ในศตวรรษที่ 21 ศูนย์ หนึ่ง เก้า** , พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพมหานคร : บริษัท แปลนพริ้นติ้ง จำกัด, 2550.

ปรีชา ช้างขวัญยืน, **ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก** , กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, **ธัมมิกเศรษฐศาสตร์ : ปรัชญาเศรษฐศาสตร์สังคมของชาวพุทธ** , กรุงเทพมหานคร: มิตรนราการพิมพ์, 2531.

พระเดโชพล เหมนาไลย."อุปาทานในพุทธศาสนาเถรวาทกับปัญหาในโลกปัจจุบัน".**วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.** คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2549 .

พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), **การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน**, กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก จำกัด, 2542.

พิภพ ธงชัย, **ศตวรรษแห่งความหวัง ขบวนการประชาชนในศตวรรษใหม่กับทางออกจากโลกาภิวัตน์.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท แปลนพริ้นติ้ง จำกัด, 2546.

พุทธทาส ภิกขุ, **ธัมมิกสังคมนิยม**, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์ พริ้นท์ติ้ง จำกัด, 2542.

โยฮัน กัลตุง, **พุทธสันติวิธี : ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง,** กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส่องศยาม จำกัด, 2538.

ริชาร์ด บาร์เร็ต. **ปลดปล่อยวิญญาณธุรกิจสู่การเป็นยอดองค์กร**. แปลโดย ไพโรจน์ ภูมิประดิษฐ์, กรุงเทพมหานคร : บริษัท เฟื่องฟ้า พริ้นติ้ง จำกัด, 2546.

วันทนา ศิวะ. **ปล้นผลิตผล ปฏิบัติการจี้ยึดเสบียงอาหารโลก.** แปลโดย ไพโรจน์ ภูมิประดิษฐ์, กรุงเทพมหานคร: บริษัท เฟื่องฟ้า พริ้นติ้ง จำกัด, 2545.

_____. **สงครามน้ำ การเปลี่ยนถ่ายอำนาจจากชุมชนสู่เอกชน มลพิษ และผลประโยชน์** , แปลโดย ศิริลักษณ์ มานะวงศ์เจริญ, กรุงเทพมหานคร: บริษัท เฟื่องฟ้า พริ้นติ้ง จำกัด, 2545.

วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ:แนวทางและปัญหา.** เอกสารยังไม่ได้รับการตีพิมพ์. ห้องสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

ศูนย์ภูฐานศึกษา. **ความสุขมวลรวมประชาชาติ มุ่งสู่กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนา** . แปลโดย เจษณี สุขจิรัตติกาล, กรุงเทพมหานคร : เฟื่องฟ้า, 2547.

ส. ศิวรักษ์. **สร้างสรรค์สันติประชาธรรมให้เป็นจริง,** พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร : บริษัท เฟื่องฟ้า พริ้นติ้ง จำกัด, 2545.

สาทิศ กุมาร, **มีเธอจึงมีฉัน คำประกาศแห่งการพึ่งพา.** แปลโดย ทาคินี,กรุงเทพมหานคร : บริษัท เฟื่องฟ้า พริ้นติ้ง จำกัด, 2547.

_____. **จิตสำนึกใหม่ แห่งเอเชีย 4 ทัศนะจากคานธีใหม่ บทสนทนาท้าทายแนวคิดตะวันตกในเรื่องการเมือง ธรรมชาติ และการพัฒนา** , แปลโดย พรรณงาม เง่าธรรมสาร, กรุงเทพมหานคร: บริษัท เฟื่องฟ้า พริ้นติ้ง จำกัด, 2547.

สุวิดา แสงสีหนาท. ภูมิปัญญาบูรณาการบนฐานคิดพุทธปรัชญา : ยุทธศาสตร์ทางเลือกในการพัฒนาสังคมไทย, **วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการ** วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อำนวย ยัสโยธา. **กระบวนทัศน์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในพุทธศาสนา: ศึกษาโดยวิธีวิเคราะห์เปรียบเทียบกับแนวคิดแบบตะวันตก.** พุทธศาสน์ศึกษา. ม.ค.-เม.ย. 2542.

ค. ภาษาอังกฤษ

R. Puligandla and K. Puhakka . Buddhism and revolution Buddhism and revolution Philosophy East &West Vol.20, No.4 (October1970). pp.347.

ง. เว็บไซต์

พระมหาสมบูรณ์ วุฑฺฒิกโร, **แนวคิดและขบวนการพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม การปฏิวัติพระพุทธศาสนามาแก้ปัญหาสังคมหลังสมัยใหม่** <http://www.midnightuniv.org/midnight2544/0009999574.html>

นิธิ เอียวศรีวงศ์, **บทสนทนาเรื่องพุทธศาสนากับสังคม : วิกฤตพุทธศาสนากับสังคมไทย** . <http:/www.geocities.com/miduniv/newpage23.htm>

วันทนา ศิวะ, **สองเรื่องไม่จริงที่ทำให้โลกไม่หายจนเมายาคติสองเรื่องที่อธิบายโลกแห่งความยากจน** . <http://www.midnightuniv.org/midnight2544/0009999834.html >

สมภาร พรมทา, **ภาษีมรดกเป็นเรื่องของความยุติธรรม**, <http://www.geocities.com/econ_10330/heritage_tax.html>

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, **ปาฐกถาพิเศษ เรื่อง พุทธธรรมในยุคโลกาภิวัตน์**. <http://www.prachatai.com/05web/th/home/11182>

พุทธธรรมกับสังคมบริโภคนิยม

บูรณ์เชน สุขคุ้ม

นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ความนำ

การบริโภคจัดเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญยิ่งของวิชาเศรษฐศาสตร์ มนุษย์ทุกคนล้วนแต่ต้องดำรงตนอยู่ในฐานะของผู้บริโภค (Consumer) ทั้งนี้เพราะการบริโภคเป็นการตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานทางธรรมชาติเพื่อการดำรงชีพ นอกจากนี้ การบริโภคสินค้าและบริการยังเป็นการสร้างความพึงพอใจให้กับผู้บริโภคอีกด้วย

ในสังคมแบบทุนนิยมสมัยใหม่ซึ่งเรียกกันว่า **"สังคมบริโภคนิยม"** นั้น ความต้องการของผู้บริโภคจัดเป็นตัวจักรสำคัญทางเศรษฐกิจซึ่งมีส่วนสัมพันธ์กับกิจกรรมอื่นๆ ทางเศรษฐกิจอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การบริโภคจึงพัฒนาไปสู่กิจกรรมหลักในระบบเศรษฐศาสตร์สมัยปัจจุบัน การบริโภคได้ยืนยันตัวตนของปัจเจก มิใช่เพียงแค่การบำบัดทุกข์เท่านั้น แต่เพื่อแสวงหาความหมาย ความพึงพอใจ รวมถึงความสุขของผู้บริโภคด้วย

"สังคมบริโภคนิยม" เป็นผลมาจากระบบเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นอุตสาหกรรมการผลิต มนุษยชาติประสบความสำเร็จในการพัฒนาความเติบโตทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ต้องแสวงหากำไรสูงสุดและสะสมทุนอย่างต่อเนื่อง เพื่อการอยู่รอดและเติบโตโดยเน้นการขยายตัวอย่างต่อเนื่องในการผลิต อันนำมาซึ่งการขยายตัวของอุปาทานของสินค้าและบริการในระบบเศรษฐกิจนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องเร่งรัดการขยายตัวในการบริโภคหรืออุปสงค์ (Demand) ของผู้บริโภคในระบบให้อยู่ในปริมาณที่เหมาะสมกัน

ตลาดเสรีที่มาคู่กับลัทธิบริโภคนิยมให้หลักประกันว่าสามารถหาปัจจัยมาตอบสนองได้ไม่มีวันขาดแคลน อีกทั้งยังมีทางเลือกที่หลากหลาย เพิ่มพูนอิสรภาพในการบริโภคและเลือกแบบแผนชีวิตได้อย่างเต็มที่ กระนั้นยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่มนุษย์ปรารถนาจากส่วนลึกของจิตใจ นั่นคือความสงบและความมั่นคงในจิตใจ ความมั่นคงสงบนิ่งในจิตใจนี้เป็นมากกว่าความรู้สึกปลอดภัยหรือปลอดพ้นจากสิ่งคุกคามภายนอก หากเป็นผลจากความรู้สึกเต็มอิ่ม ปลอดพ้นจากความแส่ส่าย ขุ่นมัวอึดอัดหรือความรู้สึกพร่องภายในที่คอยผลักดัน ให้ดิ้นรนแสวงหาไม่รู้จักจบ

หากกล่าวในวงกว้าง ปัจจุบันนี้วิทยาการและระบบการต่างๆ ของตะวันตก รวมถึงเศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้มาถึงจุดหนึ่งที่เขาเกิดความรู้สึกกันว่ามีความติดตันหรือความอับจนเกิดขึ้น หรือสำหรับบางคนอาจจะไม่ยอมรับภาวะนี้ ก็อาจจะเรียกว่ามาถึงจุดหัวเลี้ยวหัวต่อจุดหนึ่ง ที่อาจจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดและวิธีปฏิบัติในวิทยาการสาขาต่างๆ คือมีความรู้สึกกันว่า วิชาการต่างๆ ที่ได้พัฒนากันมาจนถึงปัจจุบันนี้ ไม่สามารถแก้ปัญหาของโลกและชีวิตให้สำเร็จได้ จะต้องมีการขยายแนวความคิดกันใหม่หรือหาช่องทางกันใหม่

"สังคมบริโภคนิยม" ที่เน้นการแสวงหาความพึงพอใจและความสุขจากการบริโภค ก่อให้เกิดปัญหาทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม ทั้งก่อปัญหาแก่สิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง อย่างไรก็ตาม ถึงที่สุดแล้วบริโภคนิยมก็ไม่สามารถตอบสนองความต้องการทางจิตวิญญาณได้

ในขณะที่สังคมบริโภคนิยมได้ก่อปัญหาทั้งระดับปัจเจก สังคม และสิ่งแวดล้อมในวงกว้าง จึงได้มีผู้เสนอแนวคิดใหม่ๆ ทั้งเป็นแนวคิดที่ปฏิเสธโลกาภิวัตน์อย่างสิ้นเชิงและแนวคิดอื่นๆ ที่เสนอแนะแนวทางที่จะช่วยให้เศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น บทความนี้ต้องการศึกษาในประเด็นที่ว่าพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาที่มีระบบคำสอนที่มุ่งเน้นการแก้ปัญหาของมนุษย์ พระพุทธศาสนามีชุดคำสอนที่เกี่ยวกับการบริโภคอะไรบ้าง และพระพุทธศาสนามีรูปแบบการบริโภคเป็นเช่นไร และพุทธธรรมสามารถช่วยให้สังคมบริโภคนิยมมีความสมบูรณ์ได้อย่างไร

การบริโภคในสังคมบริโภคนิยม

ในยุคปัจจุบันอุดมการณ์ที่ทรงพลังมากสุดก็คือลัทธิบริโภคนิยม ความสำเร็จของบริโภคนิยมนั้นไม่ได้อยู่ตรงที่มันมีกลไกทางเศรษฐกิจการเมืองที่เข้มแข็งเป็นเครื่องมือ เช่น ธนาคารโลก กองทุนการเงินระหว่างประเทศ และบรรษัทข้ามชาติเท่านั้น เหตุผลสำคัญอยู่ที่บริโภคนิยมสามารถตอบสนองความต้องการของผู้คนในหลายระดับ ทำให้มีเสน่ห์ดึงดูดใจยิ่งกว่านั้นมันมีการปรับตัวและพัฒนาการที่รวดเร็วทำให้สามารถท้าทายอุดมการณ์ต่างๆ ที่มีอยู่ก่อนได้ทั้งหมด ข้อนี้รวมถึงศาสนาด้วยเช่นกัน

นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้สมมติว่ามนุษย์เป็น “เศรษฐมนุษย์” ซึ่งมีความหมายว่ามนุษย์ถูกใช้ให้เป็นกลไกตัวหนึ่งของระบบอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ มนุษย์ถูกลดฐานะจากมนุษย์คนหนึ่ง ลงมาเป็นชิ้นส่วนชิ้นหนึ่ง ภายในระบบจักรกลขนาดมหึมานั้น ดังนั้น เศรษฐศาสตร์กระแสหลักจะดำเนินการในเรื่องใดก็จะคำนึงถึงผลได้ ต้นทุน ของตัวเองเป็นสำคัญ เศรษฐศาสตร์มีแนวคิดว่าคนเราจะมีเหตุมีผล และจะมีความพอใจที่ไม่สิ้นสุดในการได้บริโภค หรือการมีทรัพย์สมบัติ เพราะทรัพย์สินเงินทองสามารถแปรเป็นอำนาจซื้อเพื่อแสวงหาสินค้า/บริการเพื่อตอบสนองความพอใจของตนเองได้ ลักษณะของสังคมบริโภคนิยมในปัจจุบันมีลักษณะดังต่อไปนี้

การบริโภคเป็นเป้าหมายในตัวเอง

เศรษฐศาสตร์กระแสหลักถือว่าการบริโภคคือการทำให้เกิดความพึงพอใจหรือความสุขอย่างสูงสุด การได้รับการจัดสรรเพื่อการบริโภคจึงเป็นสิ่งสำคัญ ดังนั้น การบริโภคในทางเศรษฐศาสตร์จึงมุ่งไปถึงการใช้สินค้าและบริการเพื่อบำบัดความต้องการ อันจะนำไปสู่ความพึงพอใจสูงสุด ในขณะเดียวกันเศรษฐศาสตร์ก็ยอมรับถึงความไม่สิ้นสุดของความต้องการในตัวมนุษย์ การมองพฤติกรรมการบริโภคของมนุษย์ที่มีรากฐานอยู่ที่การยอมรับในความต้องการอันมีอยู่อย่างไม่จำกัด ทำให้เกิดความเชื่อว่าการบริโภคและครอบครองในปริมาณที่มากกว่าเท่าที่จะทำได้ ผลักดันให้มนุษย์มีพฤติกรรมที่เน้นการบริโภคและสะสมเป็นเป้าหมายสูงสุดในชีวิตดังที่เราเห็นในสังคมบริโภคในปัจจุบัน

การให้คุณค่าที่บิดเบือนและผิดพลาดทำให้พฤติกรรมการบริโภคของมนุษย์ในสังคมบริโภคปัจจุบันส่งผลกระทบรอบด้าน มนุษย์ในฐานะปัจเจกต้องพยายามดิ้นรนแสวงหาปัจจัยทางการเงินเพื่อสร้างศักยภาพในการซื้อให้พอเพียงและสามารถที่จะตอบสนองต่อความต้องการที่ถูกกระตุ้นอย่างไร้เหตุผล การบริโภคในสังคมบริโภคปัจจุบันเป็นเป้าหมายอันเป็นที่ต้องการในตัวเอง โดยไม่ต้องคำนึงถึงการแสวงหาคุณค่าและเป้าหมายที่แท้จริงในการดำรงอยู่ของมนุษย์

ส่วนในระดับสังคม วิถีชีวิตในสังคมบริโภคนิยมผลักดันให้เกิดการแข่งขันและแย่งชิงทรัพยากรอยู่ตลอดเวลา ส่งผลให้เกิดความขัดแย้ง เนื่องจากไม่สามารถจัดการกับปัญหาขั้นพื้นฐานคือการกระจายทรัพยากรอย่างเหมาะสมให้แก่มนุษย์ซึ่งมีความต้องการไม่จำกัดในขณะที่ทรัพยากรมีอยู่อย่างจำกัด ในการยอมรับในธรรมชาติของความต้องการอันไม่จำกัดนี้ ส่งผลให้มนุษย์ทำการแสวงหาประโยชน์จากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของตนเอง จึงก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ทางนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมและมีแนวโน้มทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้นในปัจจุบัน

บริโภคนิยมมุ่งปรนเปรออายตนะ

ความหมายของการบริโภคภายใต้เศรษฐศาสตร์กระแสหลักหรือในสังคมแบบบริโภคนิยมก็คือ การใช้สินค้าและบริการบำบัดความต้องการ ซึ่งทำให้เกิดความพึงพอใจสูงสุด ดังนั้น การบริโภคและการครอบครองสินค้าและบริการในปริมาณที่มากกว่าย่อมจะก่อให้เกิดความสุขความพึงพอใจแก่มนุษย์ผู้บริโภคในระดับที่มากกว่าการบริโภคและครอบครองในปริมาณที่น้อยกว่า ผู้ผลิตจึงต้องสร้างความต้องการของผู้บริโภคเพื่อรักษาการขยายตัวและการดำรงอยู่ของวิถีการผลิตของตนไว้ และทำการตอบสนองต่อความต้องการของผู้บริโภคในทุกด้านของชีวิต รูปแบบการบริโภคในสังคมบริโภคนิยมสมัยใหม่จึงเป็นรูปแบบที่เน้นให้ผู้บริโภคมีความสุขโดยไม่ต้องคำนึงว่าความสุขที่ว่านั้นได้ก่อให้เกิดความสิ้นเปลืองและสูญเปล่าอย่างสูง

ความสุขที่บริโภคนิยมให้นี้อาจเรียกว่าเป็น ความสุขทางอายตนะ อันหมายถึงความสุขอันเกิดจากการใช้ตา หู จมูก ลิ้น และกายรับรู้ หรือสัมผัสสิ่งต่างๆ ในโลก และแนวคิดนี้ก็ไปสอดคล้องกับปรัชญาสุขนิยม ซึ่งเมื่อแปรมาเป็นการปฏิบัติในชีวิตก็คือโลกทัศน์ที่เห็นว่า เมื่อเกิดมาแล้วเราควรเตรียมชีวิตให้พร้อมสำหรับการที่จะมีโอกาสได้เสพสุขทางอายตนะ การเตรียมชีวิตที่ว่านี้ที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือการศึกษาหาความรู้ในวัยเยาว์เพื่อที่ว่าเมื่อเป็นผู้ใหญ่แล้วจะมีการงานอาชีพที่มั่นคง เมื่อทำงานมีครอบครัวมีรายได้ก็รู้จักแสวงหาความสุขให้แก่ชีวิต นี่คือการใช้ชีวิตที่ถูกต้อง วันหนึ่งหากว่าเราต้องตายก็ตายไปโดยรู้สึกว่าอะไรๆ ที่เป็นความสุขอันมนุษย์จะพึงจับต้องได้ เป็นสิ่งที่เราได้ผ่านมาแล้ว คนที่เกิดมาแล้วตายไปโดยที่ ชีวิตไม่ได้ลิ้มรสความสุขทางอายตนะ เป็นคนที่มีชีวิตอันน่าเสียดาย น่าเสียดายเพราะไม่ได้ใช้ชีวิตอันมีอยู่จำกัดนี้อย่างคุ้มค่านั่นเอง

การบริโภคในสังคมบริโภคนิยมจึงไม่ได้เชื่อมสัมพันธ์กับคุณค่าใช้สอยหรือตอบสนองความต้องการที่แท้จริงภายในตัวมนุษย์ สินค้าและบริการส่วนใหญ่ไม่มีคุณค่าในการบริโภคเพื่อเป้าหมายที่แท้จริง หากแต่ถูกผลิตขึ้นเพื่อสนองตอบต่อความต้องการเทียมที่ถูกกระตุ้นให้เกิดขึ้นอย่างไม่มีความจำเป็นใดๆ รองรับ กล่าวได้ว่า การบริโภคในสถานะนี้เป็นกิจกรรมอันมีจุดมุ่งหมาย (Ends) ที่จำเป็นในตัวเอง ไม่ใช่เป็นกิจกรรมที่เป็นเครื่องมือหรือวิถีทาง (Means) ที่จะนำไปสู่เป้าหมายของการตอบสนองความต้องการที่เกิดขึ้นภายในตัวมนุษย์ตามธรรมชาติที่เข้าใจกัน

สังคมบริโภคในอดีตนั้น มนุษย์ถูกผลักดันให้ต้องมีการใช้จ่ายบริโภคสินค้าและบริการในปริมาณที่เพิ่มขึ้น ด้วยการชี้นำของการโฆษณา การตลาดและการขาย ผู้บริโภคไม่มีอำนาจหรืออิทธิพลในการกำหนดความต้องการของตนเอง เพื่อให้มีการผลิตสินค้าและบริการในประเภทและปริมาณที่ต้องการอย่างแท้จริงตามทฤษฎีที่ว่าอุปาทานจะต้องถูกผลิตออกมาให้สอดคล้องกับอุปสงค์ที่มีอยู่ในระบบอย่างเหมาะสม เพื่อเกิดดุลยภาพ อย่างไรก็ตามแนวคิดนี้ได้ถูก Galbraith ล้มล้างไปด้วยแนวคิดที่ว่า ยิ่งระดับการผลิตของสังคมที่สูงขึ้น ระดับความต้องการของผู้บริโภคที่ต้องการตอบสนองจะถูกกระตุ้นให้เพิ่มสูงขึ้นจากระดับความต้องการเดิมเพื่อมารองรับต่อศักยภาพการผลิตที่เพิ่มขึ้นของสังคม[1] ดังนั้น ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมบริโภคจึงเป็นปัญหาที่ระบบการผลิตทุนนิยมสร้างขึ้นมาเอง เพราะภาคผลิตไม่เพียงแต่ผลิตวัตถุสำหรับบริโภคตามหน้าที่ของตนเท่านั้น หากแต่ยังได้ผลิตวิถีการบริโภคของตนขึ้นมาอีกด้วย

สังคมบริโภคนิยมได้ขยายบทบาทของตนเองไปสู่การทำหน้าที่ควบคุมวิถีการดำเนินชีวิต ระบบความคิดความเชื่อและสถาบันต่างๆ ในสังคมทั้งหมดเพื่อครอบงำและสร้างความเชื่อในลัทธิบริโภคนิยมโดยเฉพาะการควบคุมการสร้างความต้องการของผู้บริโภคให้สอดคล้องไปกับการขยายตัวของระบบการผลิตอันจะเอื้อต่อการเติบโตของระบบทุนนิยมในที่สุด โดยไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบต่อผู้บริโภค สังคมและสิ่งแวดล้อมเท่าที่ควร

[1] กุลลินี มุทธากลิน, **การวิเคราะห์การบริโภคแนวพุทธปรัชญา** , (วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 69.

บริโภคนิยมมุ่งสำนึกแบบปัจเจกชนนิยม

เศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้กำหนดสมมติฐานเกี่ยวกับพฤติกรรมการบริโภคของมนุษย์โดยการยอมรับในธรรมชาติของความต้องการอันไม่จำกัดของมนุษย์ และสามารถขยายความต้องการต่อความจำเป็นทางกายภาพ (Physical Needs) ไปสู่การตอบสนองต่อความต้องการด้านจิตใจ (Psychologically Based Needs) อันมีอยู่อย่างไม่จำกัด โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความพึงพอใจสูงสุด ภายใต้ความเชื่อที่ว่าความต้องการที่เกิดขึ้นนี้เกิดจากแรงผลักดันภายในตัวมนุษย์เองและไม่ขึ้นอยู่กับปัจจัยหรืออิทธิพลภายนอกใดๆ ทำให้มนุษย์ในฐานะปัจเจกมีอิสระที่จะตัดสินใจเลือกบริโภคสินค้าและบริการในระบอบเศรษฐกิจได้ตามความต้องการ ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมจึงต้องทำการตอบสนองต่อปัจเจกด้วยการผลิตสินค้าและบริการออกมาในปริมาณและระดับที่ขยายตัวมากพอที่จะเข้าไปตอบสนองต่อการขยายตัวของความต้องการของมนุษย์ที่มีเพิ่มอยู่ตลอดเวลา

ลัทธิบริโภคนิยมมุ่งผลิตสินค้าเพื่อตอบสนองความเป็นปัจเจกของผู้บริโภค กล่าวคือตอบสนองสิ่งที่สำคัญที่สุดที่ผู้บริโภคคิดว่าตัวเขาเป็นคือความเป็นปัจเจกชน ในขณะเดียวกันก็ช่วยตอกย้ำและส่งเสริมให้มนุษย์มีชีวิตที่เป็นปัจเจกมากขึ้น สินค้าที่ผลิตขึ้นภายใต้กระแสบริโภคนิยมล้วนทำให้มนุษย์สามารถใช้ชีวิตอย่างโดดเดี่ยว โดยไม่ต้องมีการปฏิสัมพันธ์กับคนรอบข้างทั้งสิ้น หลักการของลัทธิบริโภคนิยมนั้นจะมีสักกี่แง่มุมก็ตาม แต่หลักการนั้นตั้งอยู่บนสมมติฐานของลัทธิปัจเจกชนนิยม[2] กล่าวคือถือว่าการบริโภคนั้นเป็นการสนองตัณหาของปัจเจกที่เป็นผู้บริโภค ไม่เกี่ยวโยงสัมพันธ์กับคนอื่นและสิ่งอื่นโดยสิ้นเชิง

ตัวอย่างสินค้าที่ส่งเสริมให้มีชีวิตแบบปัจเจกที่เห็นได้ชัด เช่น โทรทัศน์ โทรศัพท์มือถือ รถยนต์ส่วนตัว ฯลฯ การดูมโหรสพทางโทรทัศน์นั้นแตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากการดูมหรสพอื่นๆ เช่น ลิเก ละครเวที หรือแม้แต่ภาพยนตร์ ซึ่งเปิดโอกาสให้เผชิญกับคนอื่นและมีปฏิสัมพันธ์ทางตรงหรือทางอ้อมกับคนอื่น การดูโทรทัศน์เป็นสิ่งบันเทิงภายในเคหสถานของตนเอง จึงให้เสรีภาพแก่ปัจเจกอย่างเต็มที่ ปราศจากการปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นทั้งหมด ยกเว้นคนใกล้ชิดในครอบครัว ในขณะเดียวกัน บ้านพักอาศัยของสังคมบริโภคนิยมก็กีดกันการแทรกแซงของคนอื่นออกไปจากเรา ผิดจากรูปแบบบ้านและทำเลการตั้งบ้านเรือนสมัยอดีตซึ่งค่อนข้างเปิดโล่งและเชื้อเชิญการแทรกแซงจากคนนอกได้มาก

โทรศัพท์มือถือก็เป็นเครื่องมือสื่อสารที่ทำให้มนุษย์ขาดการปฏิสัมพันธ์กับคนรอบข้างที่อยู่ใกล้ชิด รถยนต์ส่วนตัวไม่ใช่เพียงการเดินทางได้ดังใจหมายเท่านั้น แต่รถยนต์สามารถบำเรอความเป็นส่วนตัวได้มากกว่านั้นมาก

เหตุผลที่สินค้าภายใต้กระแสบริโภคนิยมล้วนเป็นการขายสินค้าให้แก่ผู้บริโภคในฐานะปัจเจกชนก็คือ บริโภคนิยมเกิดขึ้นท่ามกลางวัฒนธรรมปัจเจกชนนิยมซึ่งทุนนิยมและเสรีนิยมสร้างขึ้น เมื่อบริโภคนิยมคิดถึงผู้บริโภคก็จะคิดถึงผู้บริโภคเป็นคนๆ ไปอยู่เสมอ จึงพยายามผลิตสินค้าให้ได้ตามต้องการของผู้บริโภคแต่ละคน และเมื่อบริโภคนิยมผลิตสินค้าเพื่อปัจเจก จึงเป็นธรรมดาที่วัฒนธรรมบริโภคนิยมจะส่งเสริมความรู้สึกปัจเจก และทำให้ผู้บริโภครู้สึกถึงอำนาจการโฆษณาสินค้าหลายอย่างจึงมุ่งเน้นความมีอำนาจของผู้บริโภค

การบริโภคเป็นการแสดงตัวตน

บริโภคนิยมเริ่มต้นด้วยการให้ความสุขแก่มนุษย์ในระดับกายหรือสนองต่ออายตนะ 5 แต่บริโภคนิยมในปัจจุบันได้มุ่งความต้องการที่ลึกลงไปกว่านั้น นั่นคือการได้มีหรือได้แสดงตัวตน ของตนเองอีกด้วย มนุษย์ในสังคมบริโภคนิยมต่างก็แสดงตัวตนด้วยการบริโภค ไม่ว่าจะเป็นรสนิยมและคติชีวิตส่วนตัว หรือจะให้คนอื่นสัมพันธ์กับตัวเองอย่างไร สินค้าในลัทธิบริโภคนิยมจึงทำหน้าที่ 2 ประการคือรับใช้ความจำเป็นของชีวิตด้านปัจจัยสี่ และเป็นเครื่องมือให้ผู้บริโภคได้แสดง

[2] นิธิ เอียวศรีวงศ์, **บริโภค/โพสต์โมเดิร์น** , (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2547), หน้า 67.

ตัวตนตามที่ได้จินตนาการว่าเขาคือใคร และควรสัมพันธ์เชื่อมโยงกับโลกข้างนอกตัวเขาอย่างไร มนุษย์ในสังคมบริโภคนิยมต่างตกอยู่ในความดิ้นรนและร้อนรนที่จะเพิ่มกำลังการบริโภคของเรา เพื่อให้เราได้แสดงตัวตนของเราได้ดั่งใจ

การแสดงตัวตนเป็นธรรมชาติของมนุษย์ แต่การแสดงตัวตนในอดีตอาจมีได้หลายวิธีซึ่งนอกเหนือจากการบริโภค แต่มนุษย์ปัจจุบันได้แสดงตัวตนด้วยวิธีบริโภคเป็นส่วนใหญ่ มนุษย์ได้ทำให้ความเห็นแก่ตัวกลายเป็นธรรมชาติอย่างเดียวของมนุษย์ซึ่งเป็นอุดมการณ์ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก การใช้การบริโภคเป็นสิ่งแสดงตัวตนนี้เป็นเครื่องบ่งชี้ว่ามนุษย์มีความปรารถนาที่จะมีตัวตนที่ยั่งยืน แต่เมื่อรู้สึกลึกๆ ว่าไม่มีตัวตนใดๆ จะให้ยึดถือ ก็เกิดความไม่มั่นคงขึ้นในจิตใจ ในด้านหนึ่งจึงต้องพยายามไขว่คว้าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมายึดไว้ และจุดนี้เอง บริโภคนิยมจึงเข้ามามีบทบาทในสังคมมนุษย์มากขึ้น ในฐานะสิ่งที่ช่วยให้มนุษย์มีความรู้สึกมั่นคงขึ้นนั่นเอง

สรุปการบริโภคแบบบริโภคนิยม

จุดหมายของชีวิตในสังคมบริโภคนิยมอยู่ที่การพยายามหาสิ่งเสพมาบริโภคให้ได้มากที่สุดเพื่อบรรลุถึงชีวิตที่ไพบูลย์ กระนั้นยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่มนุษย์ปรารถนาจากส่วนลึกของจิตใจนั่นคือความสงบและความมั่นคงในจิตใจ ความสงบและความมั่นคงในจิตใจนี้เป็นมากกว่าความรู้สึกปลอดภัยหรือปลอดพ้นจากสิ่งคุกคามภายนอก หากเป็นผลจากเป็นความรู้สึกเต็มอิ่ม ปลอดพ้นจากความแส่ส่ายขุ่นมัวอึดอัดหรือความรู้สึกพร่องภายในที่คอยผลักดันให้ดิ้นรนแสวงหาไม่รู้จักจบ

ปัญหาของมนุษย์ส่วนใหญ่ก็คือไม่สามารถมีความสงบนิ่งในจิตใจได้ แม้ชีวิตจะปลอดภัยไร้สิ่งคุกคามบีบคั้นจากภายนอก จะเรียกว่านี่เป็นปัญหาเรื่องตัวตนก็ได้ ในระดับพื้นผิว ปัญหาดังกล่าวรบกวนจิตใจก็เพราะความรู้สึกโดดเดี่ยวจึงเกิดความปรารถนาจะเอาตัวตนเข้าไปรวมกับสิ่งที่ใหญ่กว่า ไม่ว่าจะเป็นพระเจ้า ประเทศชาติ กลุ่มชน คนเป็นอันมากรู้สึกเอิบอิ่มซาบซ่านเมื่อได้อยู่ท่ามกลางฝูงชน ไม่ว่าในพิธีกรรมศาสนา ในรายการคอนเสิร์ต ในกลุ่มประท้วง หรือแม้แต่ในฝูงชนที่เตรียมจะทำศึกสงคราม เป็นไปได้ว่าความรู้สึกดังกล่าวเกิดขึ้นเพราะตัวตนของแต่ละคนได้เลือนหายไปรวมกับตัวตนที่ใหญ่กว่า ทำให้รู้สึกมั่นคงขึ้น ขณะเดียวกันความทุกข์ที่เกาะกุมตัวตนของแต่ละคนก็เลือนหายไปด้วย

ปัญหาของสังคมบริโภคนิยมสมัยใหม่ก็คือ มันเป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นบนฐานของความไม่มีเหตุผลและไม่มีแก่นสารใดๆ รองรับ การแก้ไขและหาทางออกจากปัญหาที่มนุษย์เผชิญอยู่จะเกิดขึ้นได้ต้องเริ่มจากการตั้งคำถามต่อทัศนะในการมองธรรมชาติของมนุษย์ ในเรื่องของความต้องการและการแสวงหาความพึงพอใจอันจะนำไปสู่ความเข้าใจคุณค่าและเป้าหมายที่แท้จริงของกิจกรรมการบริโภคเพื่อกระตุ้นให้เกิดความเข้าใจในทัศนะใหม่ในการบริโภค ซึ่งจะต้องดำเนินไปอย่างสอดคล้องเอื้อต่อการบรรลุจุดมุ่งหมายของชีวิตของการพัฒนามนุษย์อย่างสมบูรณ์ในขั้นสุดท้าย

เศรษฐศาสตร์ปัจจุบันขาดเครื่องมือในการวิเคราะห์จิตอย่างเป็นระบบ ถึงขั้นที่จะทำให้เกิดความเข้าใจได้ว่าอะไรคือเครื่องมือที่จะช่วยยกระดับจิตได้ ซึ่งมีคำตอบที่ชัดเจนในการศึกษาแบบพระพุทธศาสนานั่นคือกระบวนการทางปัญญาซึ่งจะช่วยให้สามารถยกระดับคุณค่าหรือความจำเป็นทางจิตจากวัตถุไปสู่สังคมและการมีคุณธรรม

การบริโภคในบริบทของพุทธศาสนา

การบริโภคเป็นความจำเป็นพื้นฐาน พระพุทธศาสนายอมรับถึงความสำคัญของปัจจัย 4 ซึ่งประกอบด้วย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ซึ่งเป็นความต้องการทางกายภาพของมนุษย์ หมายความว่าพระพุทธศาสนายอมรับถึงความสำคัญของการจัดการทางเศรษฐกิจหรือการสร้างความกินดีอยู่ดี การบริโภคปัจจัยสี่เป็นสิ่งที่จำเป็นในการดำรงชีวิตของมนุษย์ และถือเป็นการดับทุกข์เบื้องต้นทางกายภาพของมนุษย์ มีคำสอนที่ยอมรับถึงความสำคัญของการบริโภคเช่น สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ด้วยอาหาร ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง ความจนเป็นทุกข์ในโลก ฯลฯ

ในระดับสังคม พระพุทธศาสนาก็ยอมรับความสำคัญของการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจว่าเป็นรากฐานสำคัญที่จะก่อให้เกิดความสงบสุขแก่สังคม มิติทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาควบคู่ไปกับมิติทางศีลธรรม เพราะศีลธรรมจะดีได้ต้องอาศัยการเกื้อหนุนจากการจัดการทางเศรษฐกิจที่มีประสิทธิภาพด้วย[3]

แม้พระพุทธศาสนาจะให้การยอมรับต่อหลักการพื้นฐานที่ว่ามนุษย์และสังคมไม่อาจดำรงชีพอยู่ได้โดยปราศจากปัจจัยสี่ แต่พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับปัจจัยนั้นๆ ให้ไปเป็นไปด้วยความถูกต้องและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่แท้จริงของชีวิต เพราะการตอบสนองความต้องการทางวัตถุมิใช่เป้าหมายในตัวมันเอง แต่พระพุทธศาสนามุ่งให้ทำการพิจารณาว่าเป็นเพียงมรรควิธีไปสู่การเข้าถึงคุณภาพชีวิตที่ได้ดุลยภาพของมนุษย์ สังคมและธรรมชาติ เพื่อให้มนุษย์สามารถพัฒนาปัญญาและจิตของตนเพื่อเข้าถึงความสุขที่ประณีตกว่าอันเป็นความสุขที่แท้จริง

แต่ถึงกระนั้น พระพุทธศาสนาก็มีหลักการว่า ความบริสุทธิ์ไม่สามารถเกิดได้ด้วยการบริโภค แต่ถือว่าการพ้นทุกข์ได้นั้นเป็นเรื่องของจิต ไม่ใช่ทางกายภาพ การบริโภคนั้นเป็นเรื่องทางกาย แม้จะทรมานร่างกายอย่างไร หากจิตยังไม่ได้รับการฝึกฝนก็ไร้ประโยชน์[4] ในขณะเดียวกันพระพุทธองค์ก็ไม่ทรงห้ามพระสงฆ์ในการบริโภคเนื้อสัตว์ ทั้งนี้เพราะภารกิจหลักของพระสงฆ์ก็คือการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น ปัจจัยสี่จึงเป็นเพียงอุปกรณ์สำหรับดำรงชีพเพื่อให้มีโอกาสปฏิบัติธรรมเท่านั้น การสนใจที่มาของปัจจัยสี่เป็นสิ่งที่มีประโยชน์เพียงเล็กน้อยหากเทียบกับโอกาสในการปฏิบัติธรรมเพื่อพ้นจากความทุกข์ ลักษณะสำคัญของการบริโภคแนวพุทธสามารถพิจารณาดังต่อไปนี้

การบริโภคมิใช่เป้าหมาย แต่เป็นเครื่องมือพัฒนาคุณภาพชีวิต

พระพุทธศาสนาไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอที่ว่าเราควรใช้ชีวิตเพื่อแสวงหาสุขทางอายตนะเท่านั้น ที่เป็นเช่นนั้นเพราะพระพุทธศาสนาเชื่อว่าความสุขทางอายตนะนั้นไม่ใช่สิ่งจีรังยั่งยืน การใช้ชีวิตแสวงหาสิ่งที่ไม่จีรังยั่งยืนนั้นพระพุทธศาสนาพิจารณาว่าไม่ใช้ความฉลาด ตรงกันข้ามพระพุทธศาสนาเห็นว่ามีความสุขที่ประณีตกว่าที่รอเราให้เข้าถึงอยู่มากมาย บางอย่างสามารถเข้าถึงในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ บางอย่างจะเข้าถึงได้เมื่อตายไปแล้ว การบริโภคแบบพุทธคือการใช้สินค้าและบริการบำบัดความต้องการ ซึ่งทำให้ได้ความพึงพอใจโดยมีคุณภาพชีวิตเกิดขึ้น[5] ซึ่งต่างจากเศรษฐศาสตร์โดยทั่วไปที่มุ่งเน้นการบริโภคเพื่อให้เกิดความพอใจสูงสุด โดยที่ความพอใจที่ได้รับนั้นอาจไม่ก่อให้เกิดคุณค่าใดๆ แก่ชีวิตของผู้บริโภคเลยก็ได้ ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงมุ่งให้มนุษย์ได้รับคุณภาพชีวิตทั้ง 2 ด้านคือ[6]

คุณภาพชีวิตด้านกาย อันหมายถึง คุณภาพชีวิตด้านกายภาพ (The Physical Quality of Life) คุณภาพชีวิตในความหมายนี้หมายถึงการมีกายที่มีคุณภาพ มีปัจจัยสี่บริโภคอย่างพอเพียง การปราศจากโรคภัยต่างๆ ฯลฯ

คุณภาพชีวิตด้านจิตใจ อันหมายถึง คุณภาพชีวิตด้านจิตใจหรือจิตวิญญาณ (The Spiritual Quality of Life) คุณภาพของชีวิตในความหมายนี้หมายเอาการมีจิตใจที่สูงส่งดีงาม

นอกจากคุณภาพชีวิตในส่วนของปัจเจกแล้ว พระพุทธศาสนายังพูดถึงคุณภาพชีวิตทางด้านสังคมด้วย (The Social Quality of Life) คุณภาพของชีวิตในความหมายนี้หมายเอาการมีชีวิตทางสังคมที่ดี 'ชีวิตทางสังคมที่ดี' อาจหมายถึงปัจจัยทางสังคมที่มีคุณภาพสองด้านหลักๆ คือด้านกายภาพและด้านที่เป็นนามธรรม การอยู่ในสลัมแต่มีเพื่อนบ้านที่น่า

---

[3] ดูกูฏทันตสูตร พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค

[4] ม.มู.12/178-186.

[5] พระธรรมปิฎก, **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ** , พิมพ์ครั้งที่ 7, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2541), หน้า 54.อ

[6] สมภาร พรมทา, **ศาสนาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต,** (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, 2549), หน้า 21

รักนั้นเป็นการอยู่ในสังคมที่มี ปัญหาด้านคุณภาพทางกายภาพ แต่ไม่มีปัญหาด้านนามธรรม แต่ถ้าอยู่ในสลัมแล้วเพื่อนบ้านก็ไม่มีใครสนใจใคร สภาพชีวิตเช่นนี้ถือว่าไร้คุณภาพทางสังคมครบทั้งสองด้าน ศาสนาโดยทั่วไปนั้น เน้นการมีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับสังคม ศาสนาสอนว่าชีวิตเราจะมีค่าไม่ใช่เพราะเรารู้จักรักตนเองเท่านั้น แต่ชีวิตจะมีค่าก็ต่อเมื่อเรารู้จักรักคนอื่นด้วย พิจารณาจากจุดนี้ศาสนาถือเป็นแหล่งกำเนิดสำคัญของการมีคุณภาพชีวิตที่ดีในทางสังคม

ในคัมภีร์พุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงประโยชน์ที่มนุษย์เราจะพึงเข้าถึงได้ในชีวิตมีอยู่สามประการ คือ (1) ประโยชน์ในโลกนี้ (2) ประโยชน์ในโลกหน้า (3) ประโยชน์อย่างยิ่ง การจำแนกประโยชน์ออกเป็นสามอย่างเช่นนี้ก็เพราะพุทธศาสนามองว่าชีวิตของมนุษย์เรานั้นมีสิ่งที่เราเข้าถึงได้อยู่เป็นระดับๆ

ประโยชน์ในโลกนี้ หมายถึงสิ่งดีงามที่เราสามารถกระทำให้เกิดในชีวิตนี้ คำสอนที่ชี้ให้เรารู้ว่าอะไรบ้างที่เราควรแสวงหาในชีวิตนี้ เมื่อพบแล้วก็จงปฏิบัติตามคำสอนที่จะเกื้อกูลให้เราเข้าถึงสิ่งนั้นๆ ได้

ประโยชน์อย่างที่สองนั้น หมายถึงสิ่งที่เราสามารถเข้าถึงได้หลังจากที่ละชีวิตในโลกนี้ไปแล้ว พระพุทธศาสนาสอนว่ามีสิ่งดีๆ มากมายรอให้เราเข้าถึงในโลกหน้า เช่น ชีวิตในสวรรค์ สิ่งเหล่านี้มนุษย์เราสามารถเข้าถึงได้ด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมที่จะเอื้อให้เกิดผลที่ว่านี้ ปกติการทำความดีใดๆ ก็ตามแต่ที่พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นประโยชน์ในโลกนี้ การกระทำนั้นก็มักเป็นประโยชน์ในโลกหน้าด้วย

สำหรับประโยชน์อย่างยิ่งนั้น หมายเอาการได้บรรลุความหลุดพ้นอันเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ความหลุดพ้นอาจพิจารณาได้ว่าสามารถเข้าถึงในชาตินี้และหลังจากตายไปแล้ว ผู้เข้าถึงประโยชน์สูงสุดในชาตินี้จะเป็นผู้ที่มีจิตใจอันไม่มีสิ่งใดอาจจะก่อให้เกิดทุกข์ได้ ส่วนกายอาจยังมีทุกข์อยู่ตามธรรมชาติของมัน เมื่อสิ้นชีวิตแล้วทุกข์กายก็ไม่มี คนที่บรรลุความหลุดพ้นเมื่อสิ้นชีวิตแล้วจึงเป็นผู้ที่ปราศจากทุกข์โดยสิ้นเชิง ประโยชน์อย่างยิ่งนี้มนุษย์เราสามารถเข้าถึงได้ด้วยการปฏิบัติธรรมในชาตินี้

นอกจากประโยชน์แล้ว พระพุทธศาสนายังได้กล่าวถึงความสุขของมนุษย์ว่ามีหลายระดับด้วยกัน คือความสุขในระดับที่ยังต้องอาศัยอามิสหรือสุขจากวัตถุ (สามิสสุข) และความสุขที่ไม่ต้องอาศัยอามิสหรือเหยื่อล่อ (นิรามิสสุข) เศรษฐศาสตร์ตะวันตกเข้าใจความสุขเพียงประการเดียวคือ สามิสสุขหรือกามสุข คือความสุขที่เกิดจากการได้เสพหรือการบริโภควัตถุเป็นหลัก แต่พระพุทธศาสนานั้นได้พูดถึงความสุขที่ละเอียดกว่าสามิสสุข ก็คือความสุขที่ไม่ต้องอิงอาศัยวัตถุ แต่เกิดจากความสุขเพราะรู้สึกสงบและความสุขของจิตที่โปร่งโล่งเป็นอิสระ หรือได้รู้แจ้งตามความเป็นจริงซึ่งครอบคลุมความหมายของฌานสุขและนิพพานสุขด้วย[7]

พระพุทธศาสนามีแนวคิดว่าการทำความดีในชาตินี้มีหลายระดับ แต่ละระดับก็นำไปสู่ประโยชน์ที่ละเอียดประณีตต่างกัน ประโยชน์ในโลกนี้ถือเป็นขั้นต่ำสุด โดยมีประโยชน์ในโลกหน้าและประโยชน์อย่างยิ่งอยู่สูงขึ้นไปตามลำดับ ดังนั้น สำหรับผู้ที่ยังบริโภคกามก็ต้องมองให้เห็นโทษของกาม และฝึกฝนตนเองเพื่อให้มีความสุขที่ประณีตยิ่งขึ้นไปๆ การได้คุณภาพชีวิตย่อมเป็นฐานสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ต่อไป ทำให้ชีวิตมีความดีงามยิ่งขึ้น ดังนั้นการบริโภคปัจจัยสี่จึงไปสัมพันธ์กับการมีชีวิตของมนุษย์ทั้งหมดด้วย

ทางสายกลางของการบริโภค

พฤติกรรมทางเศรษฐกิจไม่ว่าจะเป็นการผลิต การบริโภคหรือการแบ่งปันกระจายรายได้ ก็จะเริ่มจากจุดยืนที่ตัวมนุษย์ว่าจะต้องมีความรู้จักประมาณก่อน ความรู้จักประมาณหรือความพอดีนี้ทางพระเรียกว่า มัตตัญญุตา เช่น รู้จักความพอดีในการบริโภคอาหารก็เป็นโภชเนมัตตัญญุตา[8] หลักของการรู้จักประมาณในการบริโภคนี้ปรากฏอยู่ในหลักคำ

[7] พระธรรมปิฎก, **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2529), หน้า 555.

[8] พระธรรมปิฎก, **การพัฒนาที่ยั่งยืน** , พิมพ์ครั้งที่ 9, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2546), หน้า 190.

สอนสำคัญๆ ของพระพุทธศาสนาหลายแห่งด้วยกัน เช่น ในโอวาทปาติโมกข์ซึ่งเป็นหลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนา และในสัปปุริสธรรม 7 ประการ เป็นต้น

ในขณะที่เศรษฐศาสตร์กระแสหลักสรรเสริญผู้ที่บริโภคได้มากที่สุด แต่ตัวกำหนดเศรษฐศาสตร์แนวพุทธก็คือมัตตัญญุตา กล่าวคือความรู้จักประมาณ รู้จักพอดีในการบริโภคปัจจัยสี่ หมายถึงความพอดีที่ให้คุณภาพชีวิตมาบรรจบกับความพึงพอใจ ในหลักคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการบริโภคท่านจึงให้พิจารณาก่อนบริโภคเสมอ เพื่อให้การบริโภคนั้นเกื้อกูลต่อชีวิตที่ดีงามและให้การบริโภคนั้นได้ผลตามความมุ่งหมาย คุณภาพชีวิตคือสิ่งที่ต้องการในการบริโภค และบริโภคแล้วได้รับความพึงพอใจที่ได้คุณภาพชีวิตนั้น นี้คือความหมายของมัตตัญญุตาคือความพอดีที่เป็นทางสายกลาง

พระพุทธศาสนาปฏิเสธหลักการที่ว่า “ความบริสุทธิ์มีได้ด้วยอาหาร” พระพุทธองค์ทรงค้นพบว่าอาหารและปัจจัยสี่ไม่ได้เกี่ยวข้องโดยตรงกับการที่เราจะพ้นทุกข์ หลังจากที่พระองค์ทรงทรมานพระองค์เองด้วยการอดอาหาร แต่แล้วก็ทรงล้มเหลวในการดับทุกข์ วัตถุปัจจัยคือสิ่งที่พระพุทธศาสนาสอนว่าเป็นเครื่องมือสำหรับใช้เพื่อข้ามทางกันดารแห่งสังสารวัฏเท่านั้น อาหารไม่ใช่จุดหมายในตัวมันเอง เมื่อไม่ใช่จุดหมายในตัวมันเอง การบริโภคเพื่อแสดงตัวตนอย่างที่ลัทธิบริโภคนิยมปัจจุบันมุ่งหมายถือว่าไม่ใช่เป็นการบริโภคแบบทางสายกลางของพระพุทธศาสนา ทางสายกลางของพระพุทธศาสนาคือทางที่พอดี พอเหมาะสำหรับใช้เพื่อเดินทางไปสู่จุดหมายบางอย่าง นั่นก็คือเราบริโภคเพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้เพื่อปฏิบัติขัดเกลาตนเองไปสู่จุดมุ่งหมายที่สูงสุดคือพระนิพพานนั่นเอง

มุ่งเกื้อกูลแก่มนุษย์ สังคมและสิ่งแวดล้อม

แม้พระพุทธศาสนาจะไม่มีทฤษฎีเรื่องความยุติธรรมทางเศรษฐกิจ แต่พระพุทธศาสนาก็มีแง่มุมอื่นๆ ที่จะตอบคำถามนี้หรือแสดงความเห็นเกี่ยวกับคำถามนี้ เช่นพระพุทธศาสนาอาจให้ความเห็นว่าความยุติธรรมนั้นเป็นเรื่องของระบบและผู้ใช้ระบบ เรื่องระบบพระพุทธศาสนาไม่สนใจมากนัก แต่พระพุทธศาสนาสนใจคนที่ใช้ระบบมากกว่า จริยธรรมของพระพุทธศาสนานั้นมีประสิทธิภาพสูงหากถูกใช้กับเรื่องส่วนบุคคล ไม่ใช่เรื่องระดับสังคม โครงสร้างทางจริยธรรมเกี่ยวกับการบริโภคในสังคมพุทธนั้น เป็นสังคมที่เน้นการกระจายโอกาสในการบริโภคให้แก่ประชาชนอย่างทั่วถึง

ทางสายกลางของการบริโภคระดับสังคม ได้แก่การยอมรับในสิทธิเหนือทรัพย์สินของปัจเจกบุคคล แต่ในขณะเดียวกันก็มีกลไกทางสังคมที่สามารถทำให้คนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าผู้อื่นต้องเสียสละทรัพย์ส่วนเกินไปปริมาณที่มีเหตุผลเพื่อรัฐจะได้นำไปเจือจานผู้ที่ขาดแคลน

นักวิชาการบางท่านมองว่าระบบการบริจาคทานในสังคมพุทธนั้น คือ กลไกทางศีลธรรมที่สำคัญที่จะช่วยให้เกิดความสมดุลระหว่างเศรษฐีกับคนยากจน แม้จะไม่ได้ทำให้คนยากจนมีฐานะเท่าเทียมกับคนรวย แต่ก็เปิดช่องให้คนยากจนมีโอกาสที่จะยกฐานะทางเศรษฐกิจของตนได้มากกว่าที่เป็นอยู่

พระพุทธศาสนามีระบบคำสอนที่จะชักจูงให้ปัจเจกชนที่มีฐานะที่พอจะช่วยเหลือคนอื่นให้บริจาคทาน เช่น คำสอนว่า กินคนเดียวย่อมไม่มีความสุข[9] ต่อมาก็สอนว่า ผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก คนทั้งหลายย่อมคบหาเขา[10] จากนั้นก็สอนว่าการให้ทานควรกระทำอย่างสม่ำเสมอ ทานที่ให้ประจำจะส่งผลดีทั้งโลกนี้และโลกหน้า และสามารถอำนวยผลให้เป็นบันไดสู่ความหลุดพ้นได้

ระบบทานไม่มีในสังคมตะวันตกทั้งนี้เพราะสังคมตะวันตกเชื่อว่า ระบบที่ดีจะต้องกำหนดเป็นกติกาของสังคม เช่น กฎหมาย ในกรณีนี้เช่นกฎหมายว่าด้วยการเสียภาษีซึ่งไม่ใช่เรื่องของการสมัครใจ ส่วนพระพุทธศาสนาถือว่าการคิดในกรอบของกติกาสังคมไม่ใช่กลไกที่จะสร้างสันติสุขแคบไปและอาจไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ พระพุทธศาสนาจึงสอนเรื่องการให้ทาน เมตตา กรุณา

[9] ขุ. ชา. 27/16/74.

[10] องฺ. ปญฺก. 22/43/147.

สังคมพุทธมองว่าความแตกต่างทางฐานะเป็นเรื่องธรรมดามีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องผลกรรม ไม่ใช่สิ่งร้ายแรงในสังคม แต่พระพุทธศาสนาก็มีคำสอนที่มุ่งเน้นให้เกิดการกระจายโภคทรัพย์อยู่ด้วย หากรัฐมีระบบกลไกทางกฎหมายในการจัดสรรโอกาสด้วย ก็จะก่อให้เกิดความเสมอภาคในการบริโภคได้ แม้ผู้คนจะต่างอาชีพต่างฐานะ คนรวยก็มีความสุขและพร้อมที่จะช่วยเหลือผู้ที่ด้อยโอกาสกว่าตนเองและสงเคราะห์ได้ตามกำลัง ส่วนคนจนก็มีความสุขตามอัตภาพพร้อมกับตระหนักรู้ว่าตนเองสามารถพัฒนาฐานะของตนได้เช่นเดียวกัน

ในด้านโครงสร้างทางสังคมของความพอเพียง เรามักให้ความสำคัญเพียงอย่างเดียวกับสันตุฏฐิธรรมหรือรู้จักพอใจกับสิ่งที่ตัวมีซึ่งเป็นเรื่องปัจเจก ถ้าจะขยายไปถึงสังคมก็จะเน้นการต่อต้านวัฒนธรรมบริโภคนิยม สิ่งเหล่านี้มีความสำคัญแน่ครับ แต่ผมคิดว่ายังไม่พอ เพราะถ้ามองจากปัจเจกด้านเดียว ย่อมยากหรือเป็นไปไม่ได้เลยที่จะอยู่อย่างพอเพียง เศรษฐกิจพอเพียงนั้นตั้งอยู่บนฐานของชีวิตทางสังคม ไม่ใช่ปัจเจก ยกเว้นแต่เราทุกคนจะพากันไปบวชในนิกายสยามวงศ์หมด ซึ่งทำให้ไม่เหลือใครไว้ตักบาตรอีกเลย[11]

ทั้งนี้ เพราะว่าในฐานะปุถุชน คนเราคงต้องการความมั่นคงในชีวิตอย่างน้อย 4 ด้านด้วยกัน คือความมั่นคงด้านอาหาร สุขภาพ ที่อยู่อาศัย และความก้าวหน้า (ซึ่งต้องมีความหมายทั้งด้านที่เป็นวัตถุและด้านที่เป็นจิตวิญญาณด้วย ไม่อย่างนั้นก็ต้องตีกันตายเพื่อให้ได้มาซึ่งความก้าวหน้าทางวัตถุอย่างเดียว) แต่ทั้งสี่ด้านนี้อาจบรรลุได้ ไม่ใช่จากการกระทำของตัวคนเดียว แต่รวมถึงการกระทำของสังคมควบคู่ไปด้วย

ตัวอย่างที่เห็นได้ง่าย เช่น ในอีสานสมัยโบราณ หากบ้านไหนประสบภัยพิบัติทางธรรมชาติในบางปี ก็จะออกไปขอทานข้าวจากบ้านอื่นมาประทังชีวิต การกระทำเช่นนี้เป็นไปตามประเพณี กล่าวคือ ผู้ให้ก็ถือเป็นหน้าที่ต้องให้ทาน ผู้รับก็ถือเป็นหน้าที่ว่าต้องทำอย่างเดียวกันเมื่อบ้านอื่นประสบภัยพิบัติเหมือนกัน ฉะนั้น มองในแง่นี้ ความมั่นคงทางอาหารจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับความหมั่นเพียรทำกินของครอบครัวเท่านั้น แต่ยังขึ้นอยู่กับเครือข่ายทางสังคมที่ช่วยรองรับวิกฤตได้ในบางปีด้วย

สรุป

ลัทธิบริโภคนิยมที่เน้นการผลิตวัตถุเพื่อสนองความต้องการที่ไม่สิ้นสุดของมนุษย์ โดยเข้าใจว่าเมื่อมนุษย์ได้รับการสนองความต้องการแล้วจะมีความสุขมากขึ้น สังคมโดยรวมจะดีเอง ความสุขที่คาดว่าจะได้รับจากการบริโภคหรือเสพทางวัตถุกลับไม่ได้สร้างความสุขที่แท้จริงแก่มนุษย์ กลับไปสร้างความกระหายหรือตัณหาอย่างไม่มีที่สิ้นสุด อีกทั้งยังก่อผลเสียทั้งแก่มนุษย์ในฐานะผู้บริโภค ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอีกด้วย ทั้งนี้สาเหตุหลักมาจากความไม่เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์อย่างแท้จริงของเศรษฐศาสตร์ซึ่งเข้าใจมนุษย์ในฐานะผู้บริโภคเพียงอย่างเดียวซึ่งเป็นแง่มุมที่คับแคบ

เมื่อเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมุ่งตอบสนองต่อความโลภ จึงกลายเป็นช่องโหว่ของสังคมเสรีนิยมในการจัดรูปแบบสังคม สิ่งที่เหลืออยู่ก็คือปัญญาของปัจเจกชนที่จะตัดสินใจว่าตนเองจะจัดการกับสิ่งที่นำมาเสนอต่อตนเองอย่างไร สังคมที่เป็นบริโภคนิยมแบบเสรีนิยมมีข้อดีคือตรงกับธรรมชาติของมนุษย์มากที่สุด ทำให้มนุษย์สามารถเลือกบริโภคได้ แต่สังคมนั้นจะต้องพัฒนาระบบการศึกษาให้เท่าทันด้วย จากจุดนี้จริยธรรมแบบพุทธศาสนาเถรวาทสามารถใช้ได้ดี เพราะจริยธรรมแบบพระพุทธศาสนามุ่งจริยธรรมแบบปัจเจกเป็นส่วนใหญ่

ในมุมมองของพระพุทธศาสนามองว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจและผลของมันเป็นฐานหรือเป็นอุปกรณ์ที่จะช่วยสนับสนุนการมีชีวิตที่ดีงาม การพัฒนาตน และพัฒนาสังคมของมนุษย์ พระพุทธศาสนามองว่าเศรษฐกิจมีความสำคัญต่อมนุษย์มาก แต่การบริโภคหรือความพรั่งพร้อมในด้านวัตถุก็ไม่ใช่จุดมุ่งหมายในตัวมันเอง แต่มันเป็นฐานสำหรับการพัฒนา

[11] ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์, **วัฒนธรรมที่วีและวัฒนธรรมเศรษฐกิจพอเพียง** , มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน, 30 ตุลาคม 2549.

มนุษย์ เป็นฐานที่จะทำให้มนุษย์ได้คุณภาพชีวิต ได้สิ่งที่มีคุณค่าสูงยิ่งขึ้นไป ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีชุดคำสอนที่พูดถึงการสร้างความพรั่งพร้อมทางด้านเศรษฐกิจ แต่ย้ำว่าจะต้องให้ความเจริญก้าวหน้าพรั่งพร้อมทางเศรษฐกิจนั้นสัมพันธ์กับจุดหมาย ให้เป็นไปเพื่อจุดหมายคือเกิดคุณภาพชีวิต ซึ่งจะทำให้มนุษย์พร้อมที่จะสร้างสรรค์หรือปฏิบัติเพื่อชีวิตที่ดีงาม คุณภาพชีวิตแบบพุทธสามารถวัดจากการมีความสุขที่ประณีตขึ้นเรื่อยๆ เมื่อยังแสวงหาความสุขที่เกิดจากการได้บริโภควัตถุ (สามิสสุข) ก็บริโภคอย่างมีสติ คือพิจารณาถึงจุดมุ่งหมายของการบริโภค ไม่ได้บริโภคเพื่อความสนุกสนาน เพื่อปรนเปรออายตนะ แต่มุ่งบริโภคเพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้เพื่อพัฒนาตนเองต่อไป จากนั้นพระพุทธศาสนาก็เสนอแนะแนวทางในการยกระดับจิตขึ้นสู่ความสุขที่ไม่ต้องอิงวัตถุ (นิรามิสสุข) คือการมีความสุขอันเกิดจากจิตที่อิสระโปร่งสบาย รวมถึงความสุขเกิดจากปัญญาที่เห็นแจ้งความจริงของสรรพสิ่ง ผู้ที่ยังบริโภคกามอยู่ก็ต้องเห็นความไม่เที่ยงและโทษของกาม เพื่อมีความสุขที่ประณีตขึ้น ลัทธิบริโภคนิยมจึงไม่มีผลต่อวิถีชีวิตของชาวพุทธ ในทางกลับกัน สังคมที่ลัทธิบริโภคนิยมเฟื่องฟูย่อมจะเป็นตัววัดว่าสังคมนั้นเป็นพุทธมากน้อยแค่ไหนด้วยเช่นกัน

ยิ่งมนุษย์สามารถพัฒนาจิตของตนได้สูงมากเท่าไร ความต้องการในการบริโภคก็จะลดลง ความต้องการในการเบียดเบียนผู้อื่น สภาวะแวดล้อม ตลอดจนการเบียดเบียนตนเองก็จะลดน้อยลงตามไปด้วย ในทางตรงข้าม จิตก็น้อมไปในการคิดช่วยเหลือส่งเสริมสนับสนุนตนเอง สังคม และสภาพแวดล้อมให้มีความเกื้อกูลต่อกัน มีความสงบสุขร่มเย็นมากขึ้น ในลักษณะเป็นการเพิ่มกำลังทางสังคม จึงเป็นเศรษฐศาสตร์ที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดในความหมายที่แท้จริง

เอกสารอ้างอิง

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)**. พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2529.

_____. **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ.** พิมพ์ครั้งที่7. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2541.

_____. **การพัฒนาที่ยั่งยืน.** พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2546.

ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์. **วัฒนธรรมทีวีและวัฒนธรรมเศรษฐกิจพอเพียง** . มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน. 30 ตุลาคม 2549.

_____. **บริโภค/โพสโมเดิร์น** . กรุงเทพมหานคร :สำนักพิมพ์มติชน, 2547.

สมภาร พรมทา. **กิน : มุมมองของพุทธศาสนา**. คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

_____. **ศาสนาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, 2549.

อภิชัย พันธเสน. **พุทธเศรษฐศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร :สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2547.

กุลลินี มุทธากลิน. **การวิเคราะห์การบริโภคแนวพุทธปรัชญา** . วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

เศรษฐศาสตร์ว่าด้วยทุนมนุษย์

พระมหาวีระชัย ชยวีโร

นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

1. บทนำ

ในโลกของการพัฒนาที่ก้าวกระโดด โดยมีศาสตร์สมัยใหม่ และเทคโนโลยีที่ก้าวล้ำอนาคต มนุษย์กลับถูกมองว่า เป็นเพียงทรัพยากรที่เป็นปัจจัยการผลิตเพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจ และการเงินเท่านั้น ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจบนฐานของทุนนิยมนั้นกลับไม่ได้ให้ค่าความสำคัญแก่ปัจจัยทางจิตวิญญาณ ที่มีอยู่ในตัวมนุษย์อย่างเต็มเปี่ยม และพร้อมที่จะแปรเปลี่ยนไปในทางบวกที่มีผลเท่าทวีคูณ หรืออาจกลายเป็นผลในทางลบ ที่ทำลายล้างได้ทั้งองค์กรและสังคม ดังนั้น ทุนมนุษย์จึงมิใช่แค่มีความสำคัญมากกว่าปัจจัยการผลิต และ/หรือผลจากการผลิตของระบบ หากแต่เป็นแก่นสารของระบบทุกระบบในโลกของเศรษฐกิจและโลกมนุษย์

สังคมไทยได้รับอิทธิพลแนวความคิดของศาสตร์สมัยใหม่จากตะวันตกที่มีวัฒนธรรมในการสะสมทุนทางนามธรรมในด้านของการคิดเชิงวิทยาศาสตร์เพื่อปลดเปลื้องตนเองจากการครอบงำของกลุ่มอิทธิพลอย่างศาสนจักร ดังนั้นการคิดค้นและทดลองจึงเกิดการคิดหาเหตุผล (Logic) จนเกิดเป็นแนวทางของ ปฏิฐานนิยมเชิงตรรกะ (Positivism) อันนำไปสู่การหาข้อสรุปในเชิงประจักษ์นิยม (Empiricism) และปรับรูปออกมาสู่ปฏิบัตินิยม (Pragmatism) โดยตั้งฐานหลักเป็นบทตั้ง (Thesis) บทคานหรือ ค้าน (Antithesis) แล้วนำไปสู่การสังเคราะห์ (Synthesis) โดยการยึดหลักวิทยาศาสตร์การออกแบบด้วยการวิจัยพัฒนา (Science of design in research and development) และมุ่งตรงไปยังการพัฒนาสมรรถนะของมนุษย์ ไปทำงานในองค์การ (Human and organization) จะลงลึกไปในพฤติกรรม คือ สภาวะทางจิตทางความคิดในพฤติกรรมการทำงาน (Focus on behavioral performance) แล้วหาค่าออกมาด้วยการวัด[1]

แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่เชื่อว่า เศรษฐกิจระบบตลาดเสรี (free - market economy) เป็นระบบเศรษฐกิจที่ดีที่สุด สำหรับมนุษย์ โดยเฉพาะบิดาแห่งทุนนิยมเสรี (Father of laissez-faire capitalism) อย่าง อดัม สมิธ (Adam smith) ก็ได้รับการยกย่องในรอบ 300 ปีที่ผ่านมา สมิธ เชื่อว่า “ความเห็นแก่ตัวของปัจเจกชนนำไปสู่ประโยชน์ส่วนรวมนั้นเป็นเพราะทุกคนมีคุณธรรมและศีลธรรมเป็นเครื่องกำกับการกระทำ นอกเหนือไปจากแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ พูดอีกนัยหนึ่งคือ ระบบตลาดเสรีทำงานได้ดี (“ดี” ในแง่สังคมได้ประโยชน์) เพราะคนไม่ได้เป็นแค่ “สัตว์เศรษฐกิจ” เท่านั้น หากเป็น “คนดี” ด้วย เขาเข้าใจว่า มิติต่างๆ ของพฤติกรรมมนุษย์ - เศรษฐศาสตร์ การเมือง - ศาสนา มีความเกี่ยวพันและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และเชื่อมั่นว่า สังคมพาณิชย์ ที่เสรีจะช่วยส่งเสริมอุดมคติแห่งจิตอันมั่นคงไม่หวาดกลัว (Unfrightened mind) และเขาพัฒนาทฤษฎีของเขาเกี่ยวกับธรรมชาติ และพฤติกรรมของมนุษย์ขึ้นมาโดยไม่อาศัย

[1] บุญทัน ดอกไธสง การจัดการทุนมนุษย์ สำนักพิมพ์ พิมพ์ตะวัน 2551 หน้า52

ความเชื่อทางศาสนา หรือมาตรฐานคงที่ใดๆ เกี่ยวกับความสมบูรณ์แบบของมนุษย์ สมิธ มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่าง ความรู้สึกและการกระทำของมนุษย์ ... นอกจากนั้น สมิธ ยังต่อต้านความเชื่อในพรหมลิขิต หรือโชคชะตา[2]

เมื่อเรามองในด้านนี้จะเห็นได้ว่าแม้นักเศรษฐศาสตร์ที่สำคัญยังให้ความสำคัญแก่มนุษย์ ในฐานะที่เป็นตัวของตัวเอง มีอิสรเสรีภาพโดยธรรมชาติ และที่สัมพันธ์กับระบบต่างๆ ในสังคม โดยเฉพาะเรื่องทางเศรษฐศาสตร์ ที่ต้องเกี่ยวข้องกับการบริหารผลการผลิตและปัจจัยการผลิต การบริโภค การกระจายทรัพยากร ทั้งที่เป็นทุนทางการเงิน และทุนมนุษย์ ถ้าเราจะนิยามมนุษย์ว่าเป็นทรัพยากรหรือทุน ก็คงไม่อาจปฏิเสธได้เลยว่า มนุษย์เป็นได้ทั้งทุนตั้งต้นที่คิดค้นและออกแบบระบบเพื่อที่จะควบคุมตนเอง ผู้อื่น และควบคุมสังคม ดังนั้นในงานวิจัยนี้จะศึกษามุมมองมนุษย์ว่ามีสถานเป็นสินทรัพย์ (Assets) ทางการเงิน (financial capital) หรือไม่ หรือว่าเป็นทุนมนุษย์ที่มีสมอง จิตวิญญาณเสรี ที่สร้างมูลค่าเพิ่มให้องค์กรและระบบเศรษฐกิจได้อย่างยั่งยืนไร้ขีดจำกัด

2. แนวคิดและทฤษฎีว่าด้วยทุน

การศึกษาเศรษฐศาสตร์ปัจจุบันนี้ แยกการศึกษาออกเป็นเศรษฐศาสตร์มหัพภาค และจุลภาค ซึ่งมีแนวความคิดที่เป็นกระแสหลัก และเป็นเชิงระบบทุนนิยมเสรีเป็นส่วนใหญ่ ถึงแม้จะมีพัฒนาการมายาวนาน และครอบงำโลกมาตลอด แต่เศรษฐศาสตร์กระแสหลักนั้นก็มีปัจจัยหลักที่เป็นตัวขับเคลื่อนที่เป็นหัวใจของระบบก็คือ คนหรือมนุษย์ที่จัดเป็นต้นทุนที่มีความผันแปรมากที่สุด และมีศักยภาพที่จะทำให้องค์กรเจริญและเสื่อมได้ตลอดเวลา ดังนั้นทุนในงานวิจัยนี้จึงเป็นการจำแนกให้เห็นข้อดีข้อเสียของทั้งทุนกระแสหลักและทุนมนุษย์ที่เป็นหัวใจของระบบเศรษฐกิจในยุคโลกาภิวัตน์นี้

ก. ทุนทางการเงิน (financial capital)

ในสังคมมนุษย์พัฒนาแนวความคิดพื้นฐานในเรื่องของปัจจัยในการดำรงทั้ง 4 มาตั้งแต่มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นชุมชน และสังคมมีการแลกเปลี่ยนปัจจัยการดำรงชีพ ตามสภาพความเป็นจริงของสภาพแวดล้อม แต่เมื่อสังคมมีความเปลี่ยนแปลงในการติดต่อสัมพันธ์กับสังคมอื่น ที่มีความแตกต่าง ทั้งอาชีพ วิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อม การแลกเปลี่ยนในเรื่องปัจจัย 4 นั้นทำให้เกิดความไม่สมดุล คือเนื่องจากมนุษยชาติไม่สามารถจะผลิตสิ่งของที่คนต้องการได้ทุกอย่าง จำเป็นต้องเลือกเฉพาะสิ่งที่ตนมีความถนัดแล้วนำไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของที่ผู้อื่นผลิตได้ เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งของที่ต้องการโดยเริ่มจากการแลกเปลี่ยนสิ่งของกันโดยตรง (Barter) ต่อมาก็รู้จักใช้สินค้าบางอย่าง (Commodity) เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน[3] ซึ่งสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนเพื่อให้เกิดความเป็นธรรม และพัฒนาเป็นศาสตร์ทางการค้า และปัจจัยศาสตร์ที่ปรับตัวมาเป็นเศรษฐศาสตร์ ดังนั้น เมื่อบุคคลหรือสังคมใดมีปัจจัยมั่งคั่งกว่า ก็มีอำนาจต่อรองกับสังคมอื่นได้มาก สื่อกลางในการแลกเปลี่ยนในระยะต่อมาจึงกลายเป็นเงินตรา และวัตถุที่ได้รับการยอมรับว่ามีคุณค่าเช่นทองคำเป็นต้น

เงิน (Money) นั้น ดำรงอยู่ในฐานะที่มนุษย์ยอมรับให้เป็นสื่อกลางในการซื้อขาย โดยมีธนาคารเป็นตัวกลาง แม้เงินจะมีความสำคัญจนเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้สำหรับเศรษฐกิจในปัจจุบัน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าเงินมีความสำคัญในตัวของมันเองแต่เพียงอย่างเดียว ความสำคัญของเงินอยู่ที่อำนาจซื้อ (purchasing power)[4] ซึ่งจัดว่าเป็นทุน (capital) ที่มีความคล่องตัว (Liquidity) และมีอำนาจต่อรองในตลาดสูงสุด ดังนั้นเงินทุนที่เป็นทรัพย์สินจึงเปลี่ยนรูปมาเป็นระบบทางการเงิน (financial) เช่น กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องคำนึงถึงเรื่องราคาสินค้า การบริการ ค่าจ้างแรงงาน ค่าเช่าที่ดิน ภาษีอากร

---

[2] สฤณี อาชวานันทกุล **คนชายขอบ**, http://www.onopen.com/2006/02/364

[3] รศ. อเนก เธียรถาวร, **เศรษฐศาสตร์มหัพภาค**, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง พ.ศ. 2538 หน้า 216.

[4] เรื่องเดียวกัน น. 209.

ค่าโฆษณาประชาสัมพันธ์และค่าใช้จ่ายอื่นๆ ซึ่งระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (Capitalism) นั้นจะให้ค่าแก่ตัวเลขทางบัญชีที่เป็นผลกำไรขาดทุนเป็นหลัก ในระบบเศรษฐกิจนั้น เงินถือเป็นสินทรัพย์ที่สำคัญ ซึ่งมีหลักเกณฑ์ 3 ประการ คือ

1. สินทรัพย์จะต้องสามารถสร้างมูลค่าด้านบริการในอนาคตได้
2. สินทรัพย์สามารถเป็นเจ้าของหรือควบคุมได้
3. สามารถวัดมูลค่าในรูปตัวเงินได้

อีกทั้งเงินหรือสินทรัพย์นั้นยังเป็นเครื่องวัดความเจริญและความมั่งคั่งของประเทศ และเป็นสิ่งหล่อลื่นวงล้อของอุตสาหกรรมด้วย และถ้ามีการบริหารทางการเงินอย่างถูกต้องแล้ว ระบบเงินตรายอ่อมจะก่อให้เกิดความมั่นคงและความเจริญ แต่ถ้าการบริหารทางการเงินเป็นไปอย่างไม่ถูกต้องก็อาจก่อให้เกิดเศรษฐกิจตกต่ำ หรือภาวะเงินเฟ้อร้ายแรง หรือก่อให้เกิดสงครามหรือการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองอย่างขนานใหญ่ได้ จึงกล่าวได้ว่า เงินมีความสำคัญต่อชีวิตเศรษฐกิจ (Economiclife) และความเป็นอยู่ของมนุษยชาติเป็นอันมาก[5]

ข. ทุนมนุษย์

คำว่า ทุนมนุษย์ (Human capital) ถูกนำมาใช้โดยนักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบล ในปี พ.ศ. 2522 ชื่อ Theodore W. Suchultz ซึ่งเป็นแนวคิดที่ว่าด้วยเรื่อง คนหรือมนุษย์ (Being)[6] ในยุคใหม่ ที่มีมุมมองว่า คนนั้นเป็นสินทรัพย์ ที่สำคัญที่สุดสำหรับองค์กรหรือสังคม ซึ่งมีความสามารถหรือศักยภาพที่ซ่อนเร้นอยู่ภายใน (potential) อันเป็นคุณสมบัติสำคัญคือ

1. เป็นทรัพย์สินที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Assets) เช่น วัฒนธรรมขององค์กร ภาพลักษณ์ หรือความน่าเชื่อถือขององค์กร ในส่วนที่เป็นตัวบุคคลนั้น ก็คือ ความรู้ ทักษะ ความชำนาญ ความสามารถ ประสบการณ์ เป็นต้น

2. ไม่มีค่าเสื่อมเหมือนทรัพย์สินอื่น เมื่อเขาทำงานในองค์กรนั้นยิ่งนานวัน ก็ยิ่งเพิ่มค่าในตัวเอง ทั้งความรู้ ประสบการณ์ ความคิดสร้างสรรค์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ไม่มีในสินทรัพย์ทางวัตถุที่เสื่อมค่าลงทุกวัน

3. (เป็นทุนที่)สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มได้เสมอ โดยการพัฒนาด้วยการฝึกอบรมและสั่งสมประสบการณ์ และการระดมสมองในการกำหนดกลยุทธ์ขององค์กรเป็นต้น ซึ่งกล่าวโดยสรุป ทุนมนุษย์ก็คือ ความรู้ ความสามารถ ตลอดจนทักษะหรือความชำนาญ รวมถึงประสบการณ์ของแต่ละคนที่มีสั่งสมอยู่ในตัวเอง และสามารถจะนำสิ่งเหล่านี้มารวมเข้าด้วยกันจนเกิดเป็นศักยภาพองค์กร หรือเป็นทรัพยากรที่สำคัญและมีคุณค่าซึ่งจะทำให้องค์กรนั้นมีความสามารถสร้างความได้เปรียบเหนือคู่แข่งขัน[7]

กรอบการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ [8]

ในการกำหนดกรอบการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้นใช้กรอบ 3 อย่างคือ

1. ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ (Economic Theory)
2. ทฤษฎีระบบ (System Theory)
3. ทฤษฎีจิตวิทยา (Psychological Theory)

---

[5] เรื่องเดียวกัน น. 218.

[6] **The Economics of Being Poor**, http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/1979

[7] ธำรงศักดิ์ คงคาสวัสดิ์, **ทุนมนุษย์ การกำหนดตัวชี้วัดเพื่อพัฒนา** , สำนักพิมพ์ ส.ส.ท.(สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี ไทย-ญี่ปุ่น),พ.ศ.2550, หน้า 2-8.

[8] อ้างใน **รอฮานี ซือน** http://learners.in.th/home

Hammer และ Champy (1994) ได้ยกตัวอย่างการอธิบายกรอบการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์บนพื้นฐานของทฤษฎีทั้งสามด้าน เช่น จากแนวคิดกระบวนการรื้อปรับกระบวนการทางธุรกิจ หรือที่เรียกว่า Reengineering นั้น เป็นการมุ่งเน้นให้พนักงานทุกคนต้องลดต้นทุนค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้น (ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์) ลดขั้นตอนการทำงานที่ไม่จำเป็นให้น้อยลงเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพการทำงานมากยิ่งขึ้น (ทฤษฎีระบบ) รวมถึงการนำหลักการทางจิตวิทยาเข้ามาใช้ในระหว่างการทำ Reengineering (ทฤษฎีจิตวิทยา)

พบว่า การประยุกต์ใช้ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ในการพัฒนาบุคลากรในองค์กร สามารถศึกษาและทำความเข้าใจได้ง่ายมาก (และ) มีทฤษฎีหลักๆ ที่ควรรู้ และควรให้ความสนใจ คือ

1. Scarce Resource Theory : ทฤษฎีการใช้ทรัพยากรที่จำกัด
2. Substainable Resource Theory : ทฤษฎีการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน
3. Human Capital theory : ทฤษฎีมองมนุษย์ให้เป็นทุน หรือทุนมนุษย์

การจะเข้าถึงแก่นของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ผู้ปฏิบัติงานต้องเข้าใจหลักปรัชญาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่สามารถอธิบายได้มากกว่าหนึ่งทฤษฎี โดยทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์เป็นหนึ่งในทฤษฎีที่คนทำงานฝ่ายทรัพยากรมนุษย์จำเป็นต้องศึกษาและนำมาบูรณาการให้เข้ากับทฤษฎีอื่นๆ

ทฤษฎีการใช้ทรัพยากรที่จำกัด

ทฤษฎีนี้กล่าวถึงข้อจำกัดของการใช้ทรัพยากร ทั้งที่เป็นงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ เวลา และอื่นๆ พบว่าโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ ที่กำหนดขึ้น อาจเผชิญปัญหาการมีทรัพยากรไม่เพียงพอ ผู้ปฏิบัติงานจึงต้องตัดสินใจเลือกทรัพยากรอื่นมาใช้ทดแทน โดยคาดการณ์ถึงทรัพยากรที่ถูกใช้กับผลตอบแทนที่ได้รับจากการลงทุน หรือพิจารณาถึงค่า ROI : Return on Investment ว่า การเลือกใช้ทรัพยากรนั้นจะคุ้มค่ากับการลงทุนหรือไม่

ทฤษฎีการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน

ทฤษฎีนี้มุ่งเน้นผลตอบแทนที่ได้รับ มองเป้าหมายระยะยาวมากกว่าระยะสั้น ดังนั้นการลงทุนที่เกิดขึ้นจึงต้องคำนึงถึงข้อได้เปรียบในการแข่งขันอย่างยั่งยืน (Sustainable Advantage) โดยนำเทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการทำงานเพื่อปรับปรุงกระบวนการทำงานให้รวดเร็วและมีคุณภาพมากขึ้น และต้องมองไกลถึงการสร้างความได้เปรียบในการแข่งขันกับคู่แข่งภายนอกในระยะยาว

ทฤษฎีมองมนุษย์ให้เป็นทุน หรือทุนมนุษย์

ทฤษฎีทุนมนุษย์ เป็นทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ที่ถูกนำมาใช้มากที่สุด โดยพิจารณาถึงผลผลิตที่ได้รับจากพนักงาน เปรียบเทียบกับสิ่งที่ได้ลงทุนไปในรูปแบบของการฝึกอบรมและการศึกษา เป็นการวิเคราะห์ประสิทธิภาพของต้นทุน (Cost-effectiveness Analysis) ทฤษฎีนี้แสดงความสัมพันธ์ระหว่าง การเรียนรู้ที่เพิ่มขึ้นกับผลผลิตของพนักงานที่เพิ่มสูงขึ้นตามไปด้วย ซึ่งเมื่อผลผลิตเพิ่มสูงขึ้น ผลตอบแทนที่พนักงานจะได้รับย่อมเพิ่มสูงขึ้นด้วยเช่นกัน เพราะผลผลิตของพนักงานที่สูงขึ้น จะนำไปสู่ผลผลิตและผลประกอบขององค์กรที่เพิ่มสูงขึ้นด้วย

ทฤษฎีทุนมนุษย์ จึงเป็นการวิเคราะห์จากแนวคิดของต้นทุนและผลประโยชน์ที่ได้รับ (Cost-benefit Analysis) และวิเคราะห์บนพื้นฐานของผลตอบแทนที่ได้รับจากการลงทุน (ROI : Return on Investment) ซึ่งกิจกรรมหรือโครงการต่างๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องคำนึงถึงการเพิ่มมูลค่าของมนุษย์ที่เป็นพนักงานในองค์กร โดยเรียนรู้ผ่านการศึกษา การฝึกอบรม และการพัฒนาต่างๆ นำไปสู่ผลลัพธ์หรือผลผลิตที่องค์กรต้องการ

ในช่วงระยะเวลาที่องค์กร หรือประเทศใดๆ ก็ตามประสบปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจ ขาดสภาพคล่องทางการเงินและขาดทุนในผลประกอบการ วิธีแก้ปัญหาที่นิยมทำกัน คือ ลดต้นทุน (Cost) การผลิต และมักใช้การลดจำนวนพนักงานซึ่งถือเป็นค่าใช้จ่าย และลดการผลิตสินค้าที่ทำกำไรน้อย เราจึงเห็นปรากฏการณ์ การจ้างออก หรือปล่อยลอยแพพนักงานทำให้เกิดการว่างงาน ซึ่งมีผลต่อห่วงโซ่ทางเศรษฐกิจและปัญหาสังคมก็เพิ่มมากขึ้น ถ้าตั้งคำถามว่า เมื่อเกิดปัญหาวิกฤตินั้นการแก้ปัญหามีเพียงการลดต้นทุนอย่างเดียวเท่านั้นหรือ และจำเป็นหรือไม่ที่คิดถึงแต่การลดพนักงานที่เป็นต้นทุนมนุษย์ที่มีค่ามากกว่าคำว่า “ทุน” ดังนั้น เราจึงไม่ควรมองข้ามทุนที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ ที่เป็นความสามารถ พฤติกรรมการแสดงออกและมีพลังของคนทำงาน

ปัจจุบันกระบวนทัศน์เรื่องทุนมนุษย์เริ่มเปลี่ยนไป โดยมองว่า มนุษย์มิใช่สินทรัพย์ พนักงานเหล่านั้นเป็นผู้ลงทุนด้วยทุนคือชีวิตเสียเอง เมื่อเป็นดังนั้นแสดงว่าพนักงานเหล่านั้น พวกเขามิได้เป็นสินทรัพย์ หรือปัจจัยการผลิต แต่พวกเขาเป็นผู้ลงทุนในธุรกิจแต่ละอย่างและเป็นผู้มีส่วนได้เสีย โดยพวกเขาจ่ายในรูปของทุนมนุษย์ และคาดหวังผลตอบแทนจากการลงทุนนั้น ผู้บริหารที่รับมือกับนักลงทุนด้วยทุนมนุษย์นี้ จะไม่ต้องวิตกกังวลกับการลดขนาดองค์กร การลดขั้นการบังคับบัญชา และการโยกย้ายสับเปลี่ยนบุคคลากร พวกเขาจะลงทุนกับทุนมนุษย์ของตนเอง เพื่อหาวิธีพัฒนาคนทำงาน - ผู้ลงทุน (Worker - Investor) ซึ่งจำเป็นสำหรับองค์กรชนิดขาดไม่ได้ คนทำงาน - ผู้ลงทุนนี้ คือบุคคลซึ่งได้รับมูลค่าจากองค์กรมากมาย พร้อมกันนั้นก็ตอบแทนกลับคืนให้บริษัทมากเสียจน หากปราศจากบุคลากรเหล่านี้แล้วละก็ อย่าว่าแต่บริษัทนั้นจะเจริญรุ่งเรืองเลย แม้แต่อยู่รอดก็ยังไม่สามารถทำได้ ฉะนั้นคนเป็นผู้บริหารจึงจำเป็นต้องถามตัวเอง (และผู้ถือหุ้นทั้งหลาย) ด้วยคำถามต่อไปนี้ว่า

1. เราจะให้คำจำกัดความประเภทของทุนมนุษย์ที่เราจำเป็นต้องมีมากที่สุดได้อย่างไร?

2. บริษัทของเราจะมีหลักประกันใดบ้างเพื่อให้แน่ใจว่า บริษัทได้จ้างบุคลากรชั้นยอด ผู้ซึ่งมีทั้งความรู้ ทักษะและความสามารถเฉพาะตัวสำคัญยิ่งยวด รวมทั้งเป็นบุคคลผู้ซึ่งเห็นคุณค่าของผลตอบแทนการลงทุนที่บริษัทของเราสามารถมอบให้ได้?

3. สภาพแวดล้อมการทำงานประเภทใด ที่สามารถปูทางไปสู่การลงทุนในทุนมนุษย์ที่ให้ประสิทธิผลสูงสุด?

4. การริเริ่มรูปแบบใดบ้าง ไม่ว่าจะจากคนทำงานและบริษัท ที่สามารถสร้างศักยภาพในการปฏิบัติงานได้รวดเร็วและมีประสิทธิผลมากที่สุด

5. ในโลกที่มีความเสี่ยงเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่องทุกวันนี้ เราจะทำอย่างไรถึงจะรักษาคนเก่งที่สุด (คนที่มีทางเลือกในการทำงานมากที่สุด) ให้ผูกพันกับองค์กร และทุ่มเทกับงานของตน?

6. องค์กรจะรักษาดุลยภาพผลประโยชน์ระหว่างผู้ลงทุนด้วยทุนมนุษย์กับผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียอื่นๆ อย่างไร การวัดความสำเร็จโดยใช้ทุนมนุษย์เพื่อสร้างความได้เปรียบในการแข่งขันจะทำอย่างไร?[9]

สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่เป็นเรื่องเก่าในสายตาของผู้บริหารมืออาชีพ และเป็นสิ่งที่ผู้ลงทุนทั้งหลายตระหนักในข้อนี้ดี เช่นครั้งที่ อดัม สมิธ เปรียบเทียบคนกับเครื่องจักรนั้น เขายังกล่าว...ว่า “ยังไงเสียก็ต้องมีการคาดหวังว่า งานที่คนๆ หนึ่งร่ำเรียนเพื่อจะไปทำนั้น จะต้องคืนค่าใช้จ่ายที่เสียไประหว่างศึกษาเล่าเรียนกลับมา โดยมีรายได้มากกว่าเงินเดือนปกติของแรงงานทั่วๆ ไป[10] ...ซึ่ง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ สมิธ กำลังบอกว่า บุคคลทำตัวเหมือนผู้ลงทุน แต่ที่สำคัญและควรตั้งข้อสงสัยก็คือ จะมีวิธีการอย่างไรที่จะทำให้เกิดการพัฒนาทุนมนุษย์ที่ยั่งยืน และเป็นประโยชน์ต่อองค์กร หรือสถาบันอย่างเช่นองค์กรทางศาสนาเป็นต้น

[9] โทมัส โอ ดาเวนพอร์ต, **ทุนมนุษย์**, ศิระ โอภาสพงษ์ แปลและเรียบเรียง, บริษัท เอ. อาร์. บิซิเนส เพรส จำกัด. พ.ศ. 2543, บทนำ.
[10] เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

จะเห็นว่า มุมมองของนักวิชาการสายตะวันตกนั้นยังคงยึดอยู่กับการผูกโยงเรื่องเศรษฐกิจฐานเดิมที่เน้นการผลิตและการบริโภค รวมทั้งการกระจายทรัพยากรอย่างเป็นธรรม เพียงแต่เพิ่มเติมกระบวนการจัดการมนุษย์ที่ระบบความคิดและการพัฒนาปัญญา ซึ่งก็ยังมิใช่การพัฒนามนุษย์ในฐานะที่เป็นมนุษย์ เพราะข้อสรุปในการจัดการทุนมนุษย์นั้นก็ยังมีภาพของการใช้มนุษย์เป็นเหมือนปัจจัยการผลิต และยึดการพัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขัน การวัด การประเมินและการเพิ่มรายได้ที่เป็นส่วนของกำไรทางธุรกิจ เช่น หลักการสร้างพลังผลักดันการจัดการทุนมนุษย์ (Human capital manegenent หรือ HCM) นั้นต้องกำหนดให้เป็นยุทธศาสตร์ขององค์กร (โดย) ที่มีพื้นฐานมาจากการจูงใจให้คนเข้ามาและรักษาคนดีไว้ ใช้แรงจูงใจเพื่อพัฒนาคุณภาพบุคลากรในระดับสูงเพื่อสนับสนุนให้องค์กรสามารถแข่งขันได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งมีพลังผลักดันที่สำคัญ คือ

1. ความต้องการที่บรรลุจุดประสงค์ของยุทธศาสตร์องค์การที่กำหนดไว้ (Straegy to reach)

2. ต้องมีความเข้าใจเบื้องต้นถึงความสำเร็จตามเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ จากการใช้ทรัพยากรที่สำคัญ ซึ่งทรัพยากรนั้น คือมนุษย์ ที่มีความรู้ ทักษะ ความสามารถที่จะสร้างคุณค่า เพื่อผลิตทุนมนุษย์เพื่อการแข่งขัน เพื่อการได้เปรียบ (มีขีดความสามารถในการแข่งขันสูง : Knowledge skill capacity to build competitive value)

3. ความสำคัญ คือ ความเข้าใจปัจจัยที่สร้างคุณค่าผ่านมนุษย์ (To understand the human value)

4. ต้องรู้ความจริงว่า การเข้าใจการใช้ปัจจัยดังกล่าวมีความจำเป็นที่จะต้องประเมินหรือตีราคาศักยภาพที่เป็นจริงของกระบวนการทรัพยากรมนุษย์ที่มีพื้นฐานมาจากทรัพยากรมนุษย์ และยุทธศาสตร์ธุรกิจที่มีผลลัพธ์จากการวัด (Value of measuremant)

5. กระบวนการ จัดการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource Development : HR) คือ กำหนดคุณค่าที่สามารถสร้างรายได้ (Value of human capital) ที่เสนอหลักการของการจัดการทุนมนุษย์ที่มีตัวแบบขอบข่ายขยายไปยังปัจจัยภายนอกและปัจจัยที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม[11]

ดังนั้น การจัดการและพัฒนาทุนมนุษย์จึงยังคงตกอยู่ในรูปแบบของการให้คุณค่าแก่มนุษย์ในฐานะที่เป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจกระแสหลักอย่างยากที่จะพ้นไปได้ แต่ถ้าเราไม่มองมนุษย์ในฐานะที่เป็นสินทรัพย์ และทุน แล้วมนุษย์ที่อยู่ในภาคการผลิต และทำงานในองค์กรจะมีแรงจูงใจอะไรในการทำงาน และสนองตอบต่อความคาดหวังของระบบเศรษฐกิจได้ ซึ่งนักวิชาการสายเศรษฐศาสตร์อย่าง ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน ได้กล่าวถึงข้อบกพร่องของวิชาเศรษฐศาสตร์ว่า “โดยผู้เขียนมีความเห็นว่าวิชาเศรษฐศาสตร์ในปัจจุบันมีความเข้าใจมนุษย์ไม่ครบถ้วนอย่างรอบด้าน คือ เป็นการนำความจริงบางส่วนของมนุษย์มาเน้นหรือขยายเกินความเป็นจริง จนนำไปสู่ข้อสรุปที่ผิดพลาด จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำเอากระบวนทัศน์แบบพุทธเข้ามาประยุกต์ ...(เพราะ) กระบวนทัศน์ดังกล่าวช่วยให้สามารถเข้าใจมนุษย์ในมิติที่กว้างขวางและลึกซึ้งกว่า เพื่อใช้ปรับแก้ข้อสรุปที่ผิดพลาดอันเกิดจากกรอบความคิดที่แคบกว่าของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก”[12]

[11] บุญทัน ดอกไธสง, **การจัดการทุนมนุษย์**, สำนักพิมพ์ พิมพ์ตะวัน 2551 หน้า 24.

[12] ศ.ดร. อภิชัย พันธเสน, **พุทธเศรษฐศาสตร์** เอกสารเย็บเล่มพิมพ์เผยแพร่. หน้า 2.

3. ทุนมนุษย์ ในบริบทพุทธธรรม

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงมนุษย์ในบริบทของพุทธศาสนา ทั้งโดยฐานะที่เป็นปัจจัยหลักขององค์กร และศึกษาถึงแนวทางการพัฒนามนุษย์ในมุมมองของพุทธธรรม ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่าพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาที่มีหลักธรรมที่มีจุดมุ่งหมายในการพัฒนาศักยภาพของบุคคลและองค์กร โดยที่เป้าหมายปลายทางของการพัฒนาดังกล่าว ทำให้เกิดผลกระทบต่อสังคมในวงกว้างเป็นอย่างมาก

มนุษย์ในฐานะเป็นปัจจัยหลักขององค์กรตามหลักของพระพุทธศาสนา

ความคิดเชิงสังคมวิทยาแนวพุทธนั้นมักจะกล่าวถึงพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นสถาบันหรือองค์กรหลักที่มีอิทธิพลครอบคลุมสังคมไทยไว้อย่างยาวนาน ดังนั้นหลักคิดของสังคมจึงมีความเป็นอัตลักษณ์

ซึ่งแนวความคิดนั้นพัฒนามาจากหลักคำสอนในพุทธศาสนา เช่น พระสูตรชื่อ สิงคาลกสูตรหรือที่ทราบกันในชื่อทิศ 6 ที่ตรัสว่า

"...อริยสาวกเป็นผู้ปิดป้องทิศ 6 เป็นอย่างไร คหบดีบุตร เธอพึงทราบทิศ 6 นี้ คือ

1. พึงทราบว่า มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า
2. พึงทราบว่า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา
3. พึงทราบว่า บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง
4. พึงทราบว่า มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย
5. พึงทราบว่า ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง
6. พึงทราบว่า สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน..."

และต่อมาได้กล่าวถึงหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติต่อกันเป็นคู่ๆ คือ มารดาบิดากับบุตร อาจารย์กับศิษย์ บุตรและภรรยากับสามี มิตรหรือเพื่อนกับเพื่อน ทาสและกรรมกรกับนายจ้างหรือเจ้านาย และประชาชนกับสมณพราหมณ์หรือนักบวช ถ้ามองโดยรวมแล้วจะเห็นว่าเป็นแนวความคิดในการจัดองค์กรแบบหลวมๆ แต่ถ้าเราพิจารณาพระสูตรทั้งหมดจะเห็นว่าทรงตรัสไว้ครบสมบูรณ์ในลักษณะองค์รวม เช่นทรงตรัสว่า

"...คหบดีบุตร อริยสาวกละกรรมกิเลส (กรรมเครื่องเศร้าหมอง) 4 ประการได้แล้ว ไม่ทำบาปกรรมโดยเหตุ 4 ประการ และไม่ข้องแวะอบายมุข (ทางเสื่อม) 6 ประการ แห่งโภคะทั้งหลาย อริยสาวกนั้นเป็นผู้ปราศจากบาปกรรม 14 ประการนี้แล้ว ชื่อว่าเป็นผู้ปิดป้องทิศ 6 ปฏิบัติเพื่อครองโลกทั้งสอง ทำให้เกิดความยินดีทั้งโลกนี้และโลกหน้า หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์..."[14]

ในพระสูตรนี้แสดงเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีประชา และกิจกรรมทางสังคมไว้โดยเน้นความสำคัญของมนุษย์ในฐานะเป็นส่วนหนึ่ง และ/หรือเป็นศูนย์กลางทางสังคมที่เป็นรูปแบบของสังคมที่มีภูมิคุ้มกันทางศีลธรรม และมีรูปแบบของจริยธรรมที่ปฏิบัติตามแล้วย่อมเป็นสังคมที่มีความปลอดภัยทั้งชีวิต เศรษฐกิจ และสถานะทางสังคม เช่น เรื่องอบายมุข นั้นเห็นได้ชัดเจนว่า เป็นส่วนที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องความเสื่อมทางเศรษฐกิจ การงาน และความสัมพันธ์ขององค์กรทางสังคม จึงกล่าวได้ว่ามนุษย์นั้นเป็นปัจจัยหลักที่สำคัญของสังคมที่สามารถปิดป้องทิศทั้ง 6 และปฏิบัติเพื่อครองโลกซึ่งก็คือ

[13] ที. ปา. 11/266/212.

[14] ที. ปา. 11/244/200.

ไม่ตกเป็นทาสของกิเลส เพราะละกรรมเครื่องเศร้าหมองได้ ไม่หลงใหลบริโภคนิยมในรูปแบบต่างๆ ซึ่งก็คือระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี ที่มีฐานมาจากวัตถุนิยม (Matterialism) นั่นเอง ซึ่งในปัจจุบันนี้ได้พัฒนาตัวมาเป็นระบบเศรษฐกิจที่เน้นความเจริญเติบโต และวัดค่าของความเจริญเติบโตด้วยตัวเลข GDP (Gross Domestic Product) โดยเฉพาะเรื่องอบายมุขในทุกรูปแบบที่เป็นหน่วยงานของรัฐวิสาหกิจที่เป็นตัวทำกำไรให้แก่องค์กรรัฐเป็นอันดับ 1 เช่น บ่อนการพนัน และสลากกินแบ่งรัฐบาลเป็นต้น

มนุษย์ในฐานะที่มีศักยภาพในการพัฒนาตนเองได้

ทัศนะในการพัฒนาทุนมนุษย์นั้นในพุทธธรรมนั้นแม้จะไม่ได้กล่าวด้วยคำว่า "ทุน" ก็ตาม แต่ถ้าถือเอาตามหลักของพุทธศาสนาแล้ว มนุษย์เป็นสัตว์โลกที่มีการพัฒนาสูงสุด เนื่องจากมีลักษณะเฉพาะตามธรรมชาติคือ มีความสามารถในการเรียนรู้ และการพัฒนาสิ่งที่เรียกว่าขันธ์ทั้งห้า[15] อัตราการพัฒนาของแต่ละบุคคลแตกต่างกันไป แต่ทุกคนก็สามารถพัฒนาตนเองได้อย่างไม่มีขีดจำกัด เนื่องจากสิ่งนี้เป็นคุณภาพที่สำคัญของบุคคล มีเหตุผลเพียงสิ่งเดียวที่ทำให้บุคคลประพฤติหรือกระทำแตกต่างกันไป นั้นคือความรู้ ถ้ามนุษย์มีความรู้อย่างเพียงพอ เขาจะตอบสนองแตกต่างกันไป การแก้ไขที่เหมาะสมคือ การสร้างความรู้ให้เกิดขึ้น การเรียนรู้ที่สำคัญที่สุดในศาสนาพุทธคือการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่เป็นจริงหรือการได้รับคำชี้แนะที่ดีจากกัลยาณมิตร อาจจะเป็นบิดามารดา ครูบาอาจารย์ เพื่อน ญาติมิตรหรือบัณฑิตทั้งหลาย ซึ่งมีความหวังดีต่อทุกคน

หลักในการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ในพุทธธรรมนั้นถือเอาหลักธรรมที่สำคัญคือเรื่อง ภาวนา 4 ปัญญา 3 และสิกขา 3 ดังนี้

ภาวนา 4 (cultivation; training; development)

การเจริญ การทำให้เป็นให้มีขึ้น การฝึกอบรม การพัฒนา

1. กายภาวนา (physical development)

การเจริญกาย พัฒนากาย การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญ การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

2. สีลภาวนา (moral development)

การเจริญศีล พัฒนาความประพฤติ การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัยไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน

3. จิตตภาวนา (cultivation of the heart; emotional development)

การเจริญจิต พัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา มีฉันทะ ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่นเบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น

4. ปัญญาภาวนา (cultivation of wisdom; intellectual development; wisdom development)

การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำ จิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลส และปลอดพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา[16]

---

[15] พระธรรมปิก, **พุทธธรรม**, โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร, พ.ศ. 2538, หน้า 34 - 36.

[16] องฺ.ปญฺจก. 22/79/121. อ้างใน พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.

ในหมวดธรรม คือ ปัญญา 3 อันได้แก่

1. สุตตมยปัญญา ความรู้หรือปัญญาที่เกิดจากการฟัง

2. จินตมยปัญญา ความรู้หรือปัญญาที่เกิดจากการใคร่ครวญ พิจารณา คิดหาเหตุผล

3. ภาวนามยปัญญา ความรู้หรือปัญญาที่เกิดจากการเจริญ หรือพัฒนา ความรู้ อารมณ์ วินัย และสุขภาวะ ซึ่งปัญญาทั้ง 3 ก็เป็นเรื่องเดียวกันนั่นเองกับภาวนา 4 และ สิกขา 3 ก็มีนัยอย่างเดียวกัน

ในเมื่อพระพุทธศาสนามีการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ครบทุกด้าน คือ เน้นองค์รวมของการภาวนา คือ พื้นฐานของการติดต่อโลกด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 และมีรักษาวินัยในตน และเคารพกฎ ระเบียบต่างๆ ของสังคมที่เราเข้าไปเกี่ยวข้อง ในขั้นของอารมณ์ทางใจนั้นมีความอ่อนโยนต่อตนเองและสิ่งแวดล้อมรอบข้างอย่างแกล้วกล้าและมีสติ ในส่วนของปัญญาภาวนานั้นมีการบ่มเพาะเมล็ดพันธุ์แห่งผู้รู้ ที่เข้าใจตนเองและโลกภายนอกอย่างรู้เท่าทันปัจจัยของความทุกข์ ดังนี้เราจะเรียกกระบวนการที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อความสงบสุขทั้งตนเองและสังคมว่าเป็นการพัฒนาทุนมนุษย์หรือไม่

ดังนั้น ในกรณีเช่นนี้ถ้าเราจะมองอย่างลึกซึ้งจะเห็นความเหมือนและความแตกต่างระหว่างแนวคิดทุนมนุษย์ที่ยังมีเงาแห่งทุนนิยม กับความเป็นมนุษย์ที่เป็นรูปแบบมนุษย์นิยมหรือจิตนิยมก็ได้ ในเมื่อมีเรื่องของเวลาและสถานที่เข้ามาเกี่ยวข้อง เราจะเห็นได้จากตัวอย่างว่า

ถ้า **ก** ทำงานในบริษัท **A** ในช่วงเวลา 8.00 - 17.00 น. เป็นเวลา **8 - 9** ชั่วโมง ที่อยู่ในองค์กร แต่เวลาจริงของ **ก** มี **24** ชั่วโมง คงเหลือเวลาที่ยังต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสิ่งอื่นๆ อีก **15 - 16** ชั่วโมง ณ ช่วงเวลานั้น เขาอาจจะไม่ได้นึกถึงบริษัทหรือองค์กรที่ทำงานอีกเลยก็ได้ เพราะฉะนั้น เวลาที่เหลือในแง่พัฒนาทุนมนุษย์จึงอาจเป็นศูนย์ แต่ถ้าแนวการพัฒนาแบบมนุษย์นิยมเชิงพุทธคือ ภาวนา 4 นั้นเราจะเห็นได้ว่า เป็นการพัฒนาต่อเนื่องตลอดชีวิต ทั้งหลับและตื่น เพราะจุดมุ่งหมายต่างกันตรงที่ ภาวนานั้นใช้เพื่อความเป็นมนุษย์ที่เต็มเปี่ยมไปด้วยปัญญาที่จะรู้เท่าทันจิตใจ และกาย วาจาของตนในขณะที่ต้องสัมพันธ์กับองค์กร และสังคม

อีกตัวอย่างหนึ่ง ถ้า **ข** ทำงานในบ่อนคาสิโน **E** ในช่วงเวลา 8.00 - 9.00 น. เช่นกัน เวลาที่เหลือเท่ากัน แต่โอกาสกาลเวลาและสถานที่นั้นอาจทำให้ **ข** พัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ได้น้อยกว่า หรือไม่ได้เลย เพราะกาล และเทศทำให้เกิดแรงจูงใจในทางที่มัวเมาในอบายมุขได้มากกว่า แต่ทั้งนี้ก็ไม่ได้หมายความว่า **ก** จะต้องดีกว่า **ข** หรือ **ข** จะเลวกว่า **ก** ในกรณีเดียวกัน แต่เนื่องจากการพัฒนาตามแนวพุทธนั้นเน้นที่ การพัฒนาปัญญาในการเลือกตัดสินใจในกิจกรรม ใดๆ มาตั้งแต่ต้น อย่างเรื่องในทิศ 6 เป็นตัวอย่าง ปัจจัยเสี่ยงทางสังคม การแก้ไขปัญหาความทุกข์ และรูปแบบการพัฒนาชีวิตก็เป็นไปในทางที่ปลอดภัยมากกว่า

จุดหมายปลายทางของการพัฒนามนุษย์

หลักเศรษฐศาสตร์ในโลกส่วนใหญ่ตั้งสมมติฐานมาจาก การสนองตอบต่อความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ในเรื่องการกินอยู่หลับนอน ความพึงพอใจในการบริโภคจึงเข้ามาเป็นตัวกำหนดการผลิตเพื่อสนองความจำเป็นหรือความต้องการ แต่เนื่องจากมนุษย์ได้เสพสิ่งเหล่านั้นเข้าไปมากๆ และเป็นระยะเวลานานๆ แล้ว ภาวะเสพติด หรือเคยชินที่จะสนองตอบต่ออารมณ์นั้นก็ครอบครองทุกสิ่งๆ ทำให้มนุษย์ไม่สามารถพัฒนาตนให้ข้ามพ้นจากวังวนของความต้องการและการสนองความต้องการ Demand and Supply ซึ่งหาจุดตั้งต้นและสุดท้ายในตัวได้ยาก และถือว่าเป็นความไม่รู้เท่าทันความเป็นจริง

ส่วนการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ในพุทธธรรมนั้น เน้นที่ปัญญารู้แจ้งความเป็นจริงของมนุษย์และความเปลี่ยนแปลงของจิตใจที่มีความต้องการที่จะแสวงหาความสุข และความพอดีของระดับความสุขที่อยู่ในขอบเขตของจริยธรรมและเหตุผล

พุทธพจน์ที่เป็นหลักฐานแสดงถึงการเข้าใจรากเหง้าของปัญหาของมนุษย์ ก็คือ

นตฺถิ ตณฺหา สมา นที แปลว่า แม่น้ำเสมอด้วยตัณหาไม่มี ซึ่งขยายความได้ว่า แม้น้ำนั้นยังมีวันเต็มและล้นฝั่ง แต่ความทะยานยากนั้นไม่สามารถสนองตอบให้เต็มได้ และว่า

อติโลโภ หิ ปาปโก แปลว่า ความโลภเกิน เป็นบาป ขยายความได้ว่า ความบาป ความชั่วร้าย และความทุกข์ เกิดขึ้นมาเพราะต้องการเกินความจำเป็น

ดังนั้น จุดหมายปลายทางของการพัฒนามนุษย์ในพุทธธรรมจึงมิใช่การสนองตอบต่อความต้องการที่เกินจำเป็นของชีวิต อีกทั้งมิใช่การมีศักยภาพสูงเพื่อเป็นเพียงปัจจัยการผลิตในระบบเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ต้องพัฒนาเพื่ออยู่เหนืออำนาจของความโลภ ความโกรธ และความหลง และพัฒนาปัญญาให้เข้าถึงสัจธรรมในระดับพ้นทุกข์ และเพราะรู้ถึงความทุกข์ที่ประสบอยู่ ปัญหาและอุปสรรคของชีวิตนั้นว่าสามารถแก้ไขได้ด้วยการทำลายความเห็นแก่ตัว และไม่ครอบครองความมั่งคั่งไว้เพียงคนเดียว

4. สรุปวิจารณ์

ในบทสรุปนี้ผู้วิจัยจะกล่าววิจารณ์ใน 3 ประเด็นที่เห็นว่าเป็นผลจากการศึกษาค้นคว้าถึงแม้จะไม่ครอบคลุมก็ตาม แต่ก็ขอใช้มุมมองส่วนตัวที่ยังไม่ค่อยเห็นด้วยกับการนิยามมนุษย์ว่าเป็นทุน เพราะการบริหารจัดการแนวใหม่ที่เน้นการสร้างทุนมนุษย์ในปัจจุบันนั้น มีหลากหลายวิธีการ เช่น การจัดการโดยการวัดทุนจากมนุษย์ TM : Talent Management และ ยุทธศาสตร์ทุนมนุษย์ HCS: Human Capital Strategy เป็นต้น ต่างก็มองมนุษย์ว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจและมีกรอบของการสร้าง การวิจัย และพัฒนามนุษย์ ที่เป็นเหมือนทรัพย์สินเพื่อให้เพิ่มค่าตอบแทน และผลประโยชน์กลับคืนสู่องค์กรมากกว่าปริมาณที่ลงทุนไปในตัวมนุษย์ ดังนั้น จึงพบว่า มนุษย์กับทุน มีความเหมือนและความแตกต่างกันในบางด้าน เช่น

มนุษย์ จัดเป็นทุนได้ แต่ทุนไม่สามารถเป็นมนุษย์ได้

เพราะการแสวงหาหรือสร้างมนุษย์มาและการพัฒนานั้นต้องเสียค่าใช้จ่ายและยังต้องรักษาไว้เพื่อทำกำไรจากตัวสินทรัพย์นั้น แต่ในความเป็นจริงนั้น ทุนนั้นก็ไม่ใช่มนุษย์ เพราะไม่มีจิตใจและต้องมีระบบการจัดการจากตัวมนุษย์อีกต่อหนึ่ง แต่ทุนนั้นก็มีอิทธิพลหรืออำนาจในการสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้ลงทุน และระบบเศรษฐกิจ จนถึงขั้นที่ทำให้มนุษย์เองต้องยอมจำนน และยอมขายจิตวิญญาณให้กับทุน และตกเป็นทาสของทุนอย่างถอนตัวไม่ขึ้น

ข้อดี และข้อเสีย

ของการกำหนดวัดคุณค่าของมนุษย์ในฐานะที่เป็นทุนนั้นจะเห็นถึงข้อดีข้อเสียได้คือ ถ้าวัดมนุษย์จากกาลเวลาที่ผ่านมา มีการพัฒนาในด้านทักษะ ความรู้ ความชำนาญ ประสบการณ์ และภาวะผู้นำที่เกิดขึ้นและพัฒนาตัวเองและองค์กรสร้างสรรค์ระบบขององค์กรให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ มีภูมิปัญญาเป็นของตนเอง และสร้างนวัตกรรมใหม่ๆ เกิดขึ้นอยู่เลื่อยๆ ก็ย่อมเป็นสิ่งที่ทำได้ ถึงแม้จะทำได้ยากซึ่งต้องอาศัยระยะเวลายาวนานก็ตาม แต่ก็คุ้มค่าต่อทุนที่ลงไป และกำไรที่กลับคืนมา ข้อเสียก็คือ มนุษย์จะขาดความเป็นอิสระทางความคิดและติดกรอบของทุนเท่านั้น

จุดมุ่งหมายของทุนมนุษย์

เมื่อเศรษฐศาสตร์ถือเอาการสนองความพึงพอใจเป็นจุดหมาย ดังนั้น จึงเกิดระบบความคิดในการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัด อย่างคุ้มค่าโดยต้องสร้างผลตอบแทนเป็นรายได้ทางการเงิน เพราะเงินเป็นสื่อกลางที่แลกเปลี่ยนความสะดวกสบายในวิถีชีวิต แต่นั่นยังมิใช่ความสุขที่แท้จริง บางครั้งความสุขจากความสะดวกสบายนั้นกลับมาสร้างปัญหาให้ในระยะยาว เช่น เกิดการแบ่งปันความมั่งคั่งของทรัพยากร ไม่ทั่วถึงและเป็นธรรม แต่พุทธศาสนานั้นเน้นจุดหมายปลายทางของมนุษย์ที่ความหลุดพ้น (Mental Liberation) และการมีเสรีภาพทางใจ (Freedom of mind) ดังนั้น การลดความต้องการเกินประมาณในความสุข และความสะดวกสบายนั้น จะทำให้มนุษย์ไม่เสพติดในวัตถุมาก และการลดสนองความอยากด้วยการหักห้ามใจ ด้วยหลักการศึกษาทั้ง 3 คือ ศีล สมาธิ และปัญญา หรือภาวนาทั้ง 4 ที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเป็นกระบวนการสร้างการหยั่งรู้ และเกิดปัญญาญาณขึ้นในตน กลายเป็นความเข้าใจความเป็นจริงแล้ว ปรับตัว น้อมใจ เข้าหาความสุขที่ประณีตกว่า จึงสงบและลดปัญหาขององค์กรและสังคมได้อย่างยั่งยืน

บรรณานุกรม

พระไตรปิฎก

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, พระไตรปิฎกภาษาไทย,** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539**.**

เอกสารทั่วไป

โทมัส โอ ดาเวนพอร์ต, **ทุนมนุษย์**, ศิระ โอภาสพงษ์ แปลและเรียบเรียง, กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอ. อาร์. บิซิเนส เพรส จำกัด. 2543.

ธำรงศักดิ์ คงคาสวัสดิ์, **ทุนมนุษย์ การกำหนดตัวชี้วัดเพื่อพัฒนา** , กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ส.ส.ท. (สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี ไทย-ญี่ปุ่น), 2550.

บุญทัน ดอกไธสง, **การจัดการทุนมนุษย์**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ พิมพ์ตะวัน, 2551.

พระธรรมปิก, **พุทธธรรม**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร, 2538.

พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร, 2528.

อเนก เธียรถาวร รศ., **เศรษฐศาสตร์มหัพภาค**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2538.

อภิชัย พันธเสน ศ.ดร., **พุทธเศรษฐศาสตร์** เอกสารเย็บเล่มพิมพ์เผยแพร่.

วิทยานิพนธ์

พระมหาวีระชัย ชยวีโร, **การศึกษาวิเคราะห์ปัญหาจริยศาสตร์ : กรณีการเปิดบ่อนการพนันถูกกฎหมายในประเทศไทย,** วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. 2446.

ข้อมูลจากอินเตอร์เน็ต

The Economics of Being Poor, http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/1979

รอฮานี ซือน http://learners.in.th/home

สฤณี อาชวานันทกุล **คนชายขอบ**, http://www.onopen.com/2006/02/364

สมาธิกับคุณค่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

เพียงขวัญ อ่ำพันธุ์เปรม

นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

1. บทนำ

จากวิกฤตการณ์โลกปัจจุบัน ประเทศต่างๆ ในแถบเอเชียและประเทศในโลกที่สามจนทำให้ทั่วโลกกำลังประสบปัญหาอันยิ่งใหญ่ที่หาทางแก้ไขได้ยาก คือ เศรษฐกิจตกต่ำ ทรัพยากรธรรมชาติขาดแคลน น้ำมันแพง เงินเฟ้อ สินค้าต่างๆ มีราคาแพงตามกันเป็นวัฏจักรทั้งสินค้าอุปโภคบริโภค เพราะระบบอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม มีการพัฒนาภายใต้ระบบทุนนิยมและกระแสโลกาภิวัฒน์ ที่มีประเทศสหรัฐอเมริกา ยุโรปตะวันตกและญี่ปุ่น เป็นผู้กำหนดบทบาทวิธีการและทิศทางอยู่เบื้องหลัง เพื่อตักตวงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากประเทศโลกที่สามภายใต้อุดมการณ์ คำว่า การพัฒนา (Devenlopment) และโลกาภิวัฒน์ (Globalization) โดยอธิบายว่า เป็นวิธีสร้างความเสมอภาคให้มนุษย์เป็นแบบเดียวกันทั่วโลกเพื่อความสุขที่ยั่งยืน

สิ่งเหล่านี้เป็นอุดมการณ์ที่สวยหรูและเป็นแนวคิดที่มีความปรารถนาดีจากประเทศร่ำรวยที่มอบให้แก่ประเทศยากจนกว่าจริงหรือไม่ หรือเป็นการใช้ความรู้ความสามารถที่เหนือกว่าเพื่อการล่าอาณานิคมเหมือนในอดีตเพียงแต่เปลี่ยนจากการยึดครองโดยตรง เป็นการสร้างสถานการณ์ในรูปแบบต่างๆ อาทิ การช่วยเหลือ โดยกองทุน (IMF) การแทรกแซงสถาบันการเงิน การลดทอนอำนาจของรัฐบาลโดยมีบรรษัทเงินทุนข้ามชาติของประเทศนั้นๆ เป็นผู้ดำเนินการ ซึ่ง ทวีวัฒน์ ปุณฑริกวิวัฒน์ ได้ อธิบายว่า คำว่าการค้าเสรี “การพัฒนา” ตลอดจนโลกาภิวัฒน์ในปัจจุบันล้วนเป็นเครื่องมือทางอุดมการณ์ (ideology) ที่มหาอำนาจตะวันตกสร้างขึ้น เพื่อให้เกิดเป็นภาพลวงตาว่า การยึดครองทางเศรษฐกิจของโลกที่หนึ่งที่มีต่อโลกที่สามนั้น ได้ดำเนินการไปบนความถูกต้องแล้ว[1] แต่แท้จริงแล้วเป็นแผนในการตักตวงผลประโยชน์จากทรัพยากรที่มีความอุดมสมบูรณ์ เพื่อสร้างความได้เปรียบและความร่ำรวยให้แก่ตนเอง ผลของการพัฒนานั้นได้สร้างปัญหาด้านต่างๆ ไปทั่วโลก ความสุข ความเสมอภาคไม่เคยปรากฏ มีแต่ความขัดแย้งการทำลายความสมดุลของสรรพสิ่ง จนเกิดภัยธรรมชาติ ภาวะโลกร้อนเกิดวิกฤตไปทั่วทุกภูมิภาคของโลก ประเทศในโลกที่สามจึงเป็นเหยื่อของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอย่างถอนตัวไม่ขึ้น หรือที่เรียกว่าไม่รู้ ทำอย่างไรเราจะออกจากระบบทุนนิยมได้? อะไรเป็นเครื่องมือที่แท้จริงที่จะช่วยให้มนุษยชาติเป็นสุขแบบยั่งยืน? สิ่งเหล่านี้เป็นคำถามที่ต้องการคำตอบจากผู้ที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ในส่วนปัจเจกก็ควรตระหนักในคำถามนี้ได้เช่นกัน เพื่อการรับมือกับกระแสทุนนิยมแบบโลกาภิวัตน์

[1] ทวีวัฒน์ ปุณฑริกวิวัฒน์, พระพุทธศาสนากับวิกฤติโลก, (กรุงเทพฯ: คณะสังคมมศาสตร์และมนุษย์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2543), หน้า 125

เหตุแห่งวิกฤติ

ถ้าจะถามว่า วิกฤติเศรษฐกิจโลกที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเกิดขึ้นได้อย่างไร? ในเมื่อมนุษย์มีการพัฒนาให้เจริญรุ่งเรืองทางวัตถุและศาสตร์สาขาต่างๆ มากมาย เช่น สังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี การศึกษา ฯลฯ จนคิดว่า มนุษย์สามารถอยู่เหนือธรรมชาติด้วยความรู้ความสามารถ ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม เพื่อสร้างโลกโลกาภิวัตน์ (การทำให้โลกเป็นแบบเดียวกัน) ซึ่งสิ่งนี้เกิดขึ้นเพื่อการทำลายไม่ใช่การพัฒนา เช่นมีการพัฒนาอุตสาหกรรมโลกขนาดใหญ่ ที่เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและโลกทัศน์ของมนุษย์ให้มีแนวความคิด การพัฒนาแบบแยกส่วนระหว่างสรรพสิ่ง มนุษย์ วัตถุ ธรรมชาติ การพึ่งพาธรรมชาติในอดีต วิถีชีวิตวัฒนธรรมหายไป แต่มีชีวิตประจำวันที่พึ่งโลกใบใหม่ซึ่งมนุษย์สร้างขึ้นแทน คือ ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม เช่น การค้าขาย พลังงานไฟฟ้า รถยนต์ ถนน การแพทย์สมัยใหม่ ฯลฯ การแข่งขัน การชิงความได้เปรียบ ดังภาษิตว่า "มือใครยาวสาวได้...สาวเอา" หรือปลาใหญ่...กินปลาเล็ก... ผลที่ได้คือต้องมีผู้ที่ชนะ ผู้ที่แพ้ ผู้ได้เปรียบ ผู้เสียเปรียบ...ผู้สมหวัง ผู้ผิดหวัง ผู้ดีใจ ผู้เสียใจ อันก่อให้เกิดความทุกข์ ฝ่ายที่สมความปรารถนาย่อมยินดี ฝ่ายที่ผิดหวังจะเกิดความคับแค้น โดยไม่ก่อให้เกิดความสำเร็จโดยรวม และถือว่าเป็นการพัฒนาที่ขาดคุณธรรมจริยธรรม เพราะแฝงด้วยตัณหา ความโลภ สิ่งเหล่านี้อาจเป็นคำตอบของสาเหตุแห่งวิกฤติเศรษฐกิจที่นำความล่มสลายมาสู่มนุษย์และธรรมชาติโดยแท้จริง

ระบบทุนนิยมตะวันตกมีแนวคิดต่างจาก **หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา** ซึ่งสอนให้เรารับผิดชอบต่อสังคม มองสรรพสิ่งแบบเชื่อมโยงเป็นองค์รวม มนุษย์เราเกิดมาต้องพึ่งพาอาศัยกัน ทั้งในโลกธรรมชาติและสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ทุกสิ่งไม่มีความยั่งยืนถาวรจะต้องสิ้นอายุ สูญสลายไปในวันหนึ่ง ดังนั้นเราจึงควรใช้ชีวิตอย่างไม่ประมาท (อัปปมาทธรรม) ไม่เอาเปรียบผู้อื่น เดินทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม[2] เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

ในส่วนของประเทศไทยนั้น เราประสบกับความล้มเหลวในการพัฒนา เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม การเมือง จากการใช้ระบบทุนนิยมตะวันตกพัฒนาประเทศมาไม่น้อยกว่า 35 ปีของการพัฒนา ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504) - ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2539) ผลการพัฒนาอยู่ในสภาพเศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน[3] ต่อมาแม้จะได้ปรับแนวคิดการพัฒนาโดย เอาคนเป็นศูนย์กลางในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) แต่ในปี พ.ศ.2540 วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ ที่เรียกว่า "ฟองสบู่แตก" ก็เกิดขึ้น ค่าเงินบาทผันผวน คนว่างงาน รัฐบาลจึงปรับแผนพัฒนาเร่งด่วนโดยมุ่งเน้นการระดมทรัพยากรจากทุกส่วนในสังคมมาใช้เพื่อการแก้ปัญหาและการพัฒนาประเทศ[4] แต่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ เพราะประเทศไทยยังคงใช้ระบบทุนนิยมตะวันตกในการบริหารประเทศเป็นหลักมากกว่าการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง กระแสการไหลเข้าของสื่อโฆษณา ที่ชักชวนยั่วยุเกินความเป็นจริงทำให้เกิดวัฒนธรรมเลียนแบบ เช่น เรื่องการสร้างที่อยู่อาศัย การรับประทานอาหาร การแต่งกาย เสื้อผ้า เครื่องประดับ เทคโนโลยี ฯลฯ ต้องเป็นแบบเดียวกันทั่วโลกตามอย่างประเทศมหาอำนาจแถบตะวันตก

---

[2] วิทยากร เชียงกูล, **อนาคตเศรษฐกิจโลกและทางออกของไทย,** (กรุงเทพฯ: บริษัทโรงพิมพ์ตะวันออก จำกัด (มหาชน), 2550), หน้า 156-157)

[3] พิพัฒน์ ยอดพฤติการ, "การใช้การสร้างตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์ เศรษฐกิจพอเพียงโดยเปรียบเทียบกับพุทธเศรษฐศาสตร์", วิทยานิพนธ์ มจร. พิมพ์ครั้งแรก โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550, หน้า 6.

[4] แผนพัฒนาประเทศ, สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพฯ 2542), หน้า 24 บทที่ 9.

ในด้านปัจเจกชน คนในชนบทมีความหวังจะได้ความเจริญร่ำรวยอยากเสพสุขตามแบบคนรวย จึงพากันอพยพย้ายถิ่นทิ้งวิถีชีวิตชาวชนบทที่เคยอยู่อาศัยกับธรรมชาติแบบพอเพียงมีความสุข เปลี่ยนมาฝากชีวิตไว้กับเงินตรา เข้าเมืองหางานทำทั้งที่ยังไม่มีความรู้ความสามารถ ทำอย่างไรก็แข่งขันกับคนเมืองไม่ได้ ท้ายสุดต้องตกงาน ชีวิตดำรงอยู่อย่างแร้นแค้นยากลำบาก รายจ่ายสูงรายได้ต่ำ ปัญหาสังคมเกิดตามมามากมาย เช่น ชุมชนแออัด อาชญากรรม ยาเสพย์ติด การค้าประเวณี การลักพาเด็ก การทำแท้ง และความเสื่อมโทรมทางศีลธรรมฯลฯ และการเป็นทาสเทคโนโลยีที่ต้องซื้อหามาในราคาแพงเสียค่าบริการมากทั้งที่มีความจำเป็นในการใช้งานให้เกิดคุณประโยชน์ไม่คุ้มค่าเช่นโทรศัพท์เคลื่อนที่ (มือถือ) จะเห็นว่า นิสิตนักศึกษา เด็ก เยาวชน พ่อค้าแม่ค้า คนขับมอเตอร์ไซด์รับจ้าง ชาวสวนชาวไร่ชาวนา ทุกคนใช้กันหมด เดือนหนึ่งต้องมีรายจ่ายเพิ่มขึ้นอย่างมากเพราะเราใช้ชีวิตตามแฟชั่นนิยม มากกว่าการได้ประโยชน์ที่เป็นคุณค่าแท้หรือไม่ ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นมากกว่ากับความเจริญทางวัตถุพร้อมความสุขที่หายไป จึงเป็นเรื่องเร่งด่วนที่รัฐบาลต้องทบทวน

ทางรอดจากวิกฤติมีหรือไม่

ประเทศไทยนั้น เมื่อประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549) รัฐบาลจึงได้นำแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งพระราชทานชี้แนะไว้ เมื่อ 28 ปีก่อน (18 กรกฎาคม 2517) มาใช้พัฒนาประเทศ โดยมีแนวคิดของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงว่าคือ หลักและวิธีการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน ด้วยทางสายกลาง คือความไม่ประมาท พอประมาณ มีเหตุผล และให้มีภูมิคุ้มกัน เมื่อวิเคราะห์จะเห็นว่า เป็นกรอบที่มีแนวคิดแห่งปรัชญาที่มีพื้นฐานมาจากจริยธรรม ความเมตตา เกื้อกูลกัน ซึ่ง มนูญ มุขประดิษฐ์[5] แสดงทัศนะว่า “การให้น้ำหนักเชิงจริยธรรมโดยเน้นที่คุณภาพชีวิตของคนส่วนรวมที่จะเกิดมีอานิสงค์ขึ้นจากผลการพัฒนาและระบบเศรษฐกิจมิใช่ความเจริญที่มีขึ้นกับคนส่วนน้อยที่ได้เปรียบกว่า...การให้ชีวิตอยู่ร่วมกับชีวิตภายใต้สรรพสิ่งธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอย่างเกื้อกูล สอดคล้องและมีเมตตาต่อกันเป็นการลด ละ “กิเลส” ซึ่งสอดคล้องกับหลักพุทธธรรมว่า “กิเลสต้นเหตุของปัญหา” คือทำให้ใจเศร้าหมองขาดปัญญา คิดผิดทำผิด มีแต่ความโลภ โกรธ หลง เดือดร้อน เป็นทุกข์ไม่เพียงพอ

นอกจากนี้ยังได้กำหนดหลักปฏิบัติ เพื่อกำจัดกิเลสด้วยการเจริญสมาธิ อย่างเป็นกระบวนการมีผลทำให้จิตใจปราศจากตัณหาราคะ เกิดปัญญารู้ตามความเป็นจริงเรื่องชีวิต ไม่ยึดมั่นถือมั่น เดินทางสายกลางได้ อย่างพอเพียง หากทุกคนมีความตั้งมั่นในการเจริญสมาธิ เพื่อลดละกิเลสได้ก็เท่ากับมีภูมิคุ้มกันที่ดี เหมือนการป้องกันโรคภัยไว้ก่อน ดีกว่าเป็นแล้วจึงรักษา ดังคำเปรียบว่า “กันไว้ดีกว่าแก้ แย่แล้วจะแก้ไม่ทัน”

ฉะนั้นบทความ **เรื่อง สมาธิกับคุณค่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง** เน้นการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งให้ความสำคัญ ต่อการสร้างภูมิคุ้มกัน ด้วยคุณค่าของการปฏิบัติ สมาธิตามแนวพุทธที่เป็น “สัมมา” ต่อการสร้างวิถีชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เพราะการฝึกสมาธิย่อมได้องค์ธรรม ข้อศีล เป็นพื้นฐานและได้ปัญญาเป็นเป้าหมายสูงสุดคือ ได้ไตรสิกขา ทั้ง ศีล สมาธิและปัญญา เป็นภูมิคุ้มกันให้เกิดความพอประมาณ ความมีเหตุผลเกิดการพัฒนาอย่างสมดุลยั่งยืน กระบวนการเจริญสมาธิวิปัสสนาเป็นภูมิคุ้มกันได้จริงหรือไม่? เมื่อเป็นๆ ได้อย่างไรเมื่อกระแสทุนนิยมครอบงำ ภูมิคุ้มกันคืออะไร? รวมทั้งสามารถบูรณาการเพื่อการปฏิบัติให้เกิดเศรษฐกิจพอเพียงได้จริงหรือไม่? หรือมีนัยเป็นอย่างอื่น

[5] มนูญ มุขประดิษฐ์ ดร., ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับเศรษฐศาสตร์แนวพุทธและเศรษฐศาสตร์มัชฌิมา สารนิพนธ์, มจร. 2549, หน้า 253.

2. ความหมายของสมาธิในพระพุทธศาสนาและบริบทองค์ความรู้เชิงบูรณาการ

ความหมายของสมาธิในพระพุทธศาสนา

ในพระพุทธศาสนาให้ความหมายของสมาธิมากมายแต่ เมื่อกล่าวโดยสรุป **"สมาธิ" คือ ความตั้งมั่นของจิตหรือสภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด จนมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียวของกุศลจิต หรือความไม่ยอมให้จิตฟุ้งซ่านไปตามกระแสของกิเลส จนเป็นการดำรงจิตและเจตสิกไว้ในอารมณ์เดียวได้ด้วยดีอย่างสม่ำเสมอ"**

ในพุทธศาสนาท่านเน้นที่ สัมมาสมาธิ Right concentration ซึ่งแปลว่า จิตตั้งมั่นชอบ ได้แก่ ฌาน บางแห่งท่านกล่าวว่า สมาธิก็คือ **"จิตตัสเสกัคคตา"** หรือเรียกสั้นๆ ว่า "เอกัคคตา" และในพระสูตรบางที่หมายถึง **"สมาธินทรีย์"**[6]

ฉะนั้น สัมมาสมาธิ คือ สมาธิที่ใช้เพื่อจุดมุ่งหมายในการใช้ปัญญาที่รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ดับกิเลสเป็นไปเพื่อความหลุดพ้น ไม่ใช่การมีฤทธิ์หรือเพื่อชักชวนให้บุคคลหลงมงาย หรือเพื่อเป็นผลในทางสนองความอยากของมนุษย์ ซึ่งท่านแสดงไว้ว่า "สัมมาสมาธิ ได้แก่ ยาถาวสมาธิ (สมาธิที่แท้หรือสมาธิที่ตรงตามสภาวะ) นิยยานิกสมาธิ (สมาธิที่นำออกจากวัฏฏะ) คือ นำไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์หรือสู่ความเป็นอิสระ) กุศลสมาธิ (สมาธิที่เป็นกุศล) (สงฺคณี.อ.244) จิตที่เป็นสมาธิ มีความหมายเดียวกับจิตที่เป็นกุศล คำว่า กุศล ในความหมายหลักคือ โกศลสัมภูต ได้แก่ ภาวะที่จิตประกอบด้วยปัญญา สงบสว่าง มองเห็นรู้เท่าทันตามความเป็นจริง เป็นกุศลธรรมที่มีโยนิโสมนสิการ รู้จักคิดแบบแยบคาย มีใจอันฉลาดเป็นปทัฏฐาน **จิตที่เป็นสมาธิมีลักษณะเป็นอย่างไร?** พระพุทธเจ้าจึงจัดเป็นมรรคข้อสุดท้าย ที่มีความละเอียดเพราะเป็นการอบรมพัฒนาจิตใจหรือเป็นสนามรวมของการปฏิบัติให้เกิดปัญญา ก่อนจะรู้ว่าลักษณะจิตที่เป็นสมาธิเป็นอย่างไรควรกล่าวถึง สมาธิในพระพุทธศาสนา มี 2 แบบคือ สมาธิคือสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน กรรมฐานคืออารมณ์ของจิตที่ยกขึ้นมาปฏิบัติ เพื่อทำให้ใจสงบและพัฒนาปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง ในไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา สมถกรรมฐานเป็นอุบายวิธีทำให้ใจสงบ วิปัสสนากรรมฐานเป็นอุบายวิธีให้เรืองปัญญา

ลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิ

ลักษณะของจิตที่เป็นสมาธินั้น ย่อมต้องเป็นจิตที่ฝึกเพื่อเสริมสร้างคุณภาพ และสมรรถภาพเรียกว่า อธิจิตตสิกขา มีลักษณะสำคัญ ซึ่งพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ ดังนี้

1. แข็งแรงมีพลังมากท่านเปรียบไว้ว่า เหมือนกระแสน้ำที่ถูกควบคุมให้ไหลไปในทิศทางเดียวกันย่อมมีกำลังแรงกว่าน้ำที่ถูกปล่อยให้ไหลพล่ากระจายออกไป

2. ราบเรียบสงบซึ้งเหมือนสระหรือบึงน้ำใหญ่ที่มีน้ำนิ่ง ไม่มีลมพัดผ่าน ไม่มีสิ่งรบกวนให้กระเพื่อมไหว

3. ใสกระจ่าง เหมือนน้ำสงบนิ่ง ไม่เป็นริ้วคลื่นและฝุ่นละออง ที่มีก็ตกตะกอนนอนก้นหมด มองเห็นสิ่งต่างๆ ได้ชัด

4. นุ่มนวล ควรแก่งาน หรือเหมาะกับการใช้งาน ไม่เครียด ไม่กระด้าง ไม่วุ่นวาย ไม่ขุ่นมัว ไม่สับสน ไม่เร่าร้อน ไม่กระวนกระวาย[7]

ฉะนั้นความหมายของสมาธิมีไวพจน์ คือ "เอกัคคตา" แปลว่า ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว ดังพุทธพจน์ว่า "ภิกษุผู้บำเพ็ญวัตร ชื่อว่า บำเพ็ญศีล ผู้มีศีลบริสุทธิ์ มีปัญญาย่อมประสบ เอกัคคตาจิต ผู้มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน มีอารมณ์อย่าง

[6] สำ.มหา.19/868/262.

[7] พระธรรมปิฎก, **พุทธธรรม**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 830.

เดียวย่อมเห็นธรรมโดยชอบ เมื่อเห็นพระสัทธรรมย่อมพ้นจากทุกข์ได้..." ดังนั้น การพัฒนาจิตด้วยการทำสมาธิสามารถนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ตลอดเวลา และเมื่อจะทำกิจอันใดแล้วหากเกิดความรู้สึกหม่นหมอง หงุดหงิด เบื่อหน่าย ฯลฯ ก็ต้องรู้ เท่าทันนิวรณ์ 5 อันเป็นศัตรูของสมาธิเพื่อแก้ไข กำหนดสติให้รู้ทัน ไม่ให้กามราคะครอบงำจิตได้ สมาธิเกิด จิตจะผ่องใส ในการดำเนินชีวิตทางโลกจะประสบความสำเร็จ เช่น การเรียน การทำงาน นอกจากนี้หากคนในสังคมศึกษาปฏิบัติให้แจ่มแจ้ง ความขัดแย้ง ปัญหาสังคมจะไม่เกิด โดยเฉพาะผู้นำ การเมืองจักสามัคคี ไม่คดโกง นอกจากนี้ การทำสมาธิขั้นฌานสามารถดับอาสวะได้ คือพ้นทุกข์ แต่ต้องใช้อิทธิบาท 4 เป็นหลักปฏิบัติอย่างจริงจัง

กล่าวโดยสรุปว่า สมาธิเป็นสิ่งสำคัญในการทำให้จิตผ่องใสเป็นหนึ่ง รู้แจ้งตามความเป็นจริง ทั้งในทางโลกีย์และโลกุตตระ อันบุคคลควรใส่ใจในการฝึกปฏิบัติ และศึกษาให้เข้าใจกระบวนการในหลักและวิธีที่จะทำให้นิวรณ์หลุดพ้นทางเพื่อให้เกิดสมาธิในขั้นฌานอันมีญาณหยั่งรู้กิจต่างๆ อย่างแยบคาย และนิ่มนวลควรแก่งานเพื่อการใช้ปัญญาวิปัสสนาดับอาสวะกิเลส เข้าถึงพระนิพพาน เกิดประโยชน์สูงสุดได้อย่างแท้จริง พระพุทธศาสนาชี้ให้เห็นกระบวนการของจิตที่ถูกพัฒนาด้วยกำลังของสมาธิ ว่าจะมีพลังที่แข็งแกร่งทำให้กิเลสไม่ฟูหรือฆ่ากิเลสได้สิ้นเชิง ย่อมมีประโยชน์และคุณค่ามากที่ว่ามีมากนั้นมีอย่างไรควรพิจารณาต่อไป

คุณค่าของสมาธิ

การฝึกอบรมเจริญสมาธิมีประโยชน์ในด้านต่างๆ คือ ได้ทิฏฐธรรมสุขวิหารเพื่อการได้ญาณทัสสนะ และเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะ ซึ่งท่านได้สรุปอานิสงส์ ของการฝึกสมาธิไว้ 5 ประการ คือ[8]

1. เป็นวิธีการพักผ่อนอย่างสุขสบายในปัจจุบัน (ทิฏฐธรรมสุขวิหาร) เป็นอานิสงส์ของสมาธิขั้น อัปปนาสมาธิ คือ ระดับฌาน สำหรับพระอรหันต์ ซึ่งเป็นผู้ทำกิจเพื่อความหลุดพ้นเสร็จสิ้นแล้ว ไม่ต้องใช้ฌานเพื่อบรรลุภูมิธรรมใดๆ ต่อไปอีก อ้างพุทธพจน์ว่า "ฌานเหล่านี้เรียกว่าเป็นทิฏฐธรรมสุขวิหารในวินัยของพระอริยะ"

2. เป็นบาทหรือเป็นปทัฏฐานแห่งวิปัสสนา ข้อนี้เป็นอานิสงส์ของสมาธิขั้นอัปปนาก็ได้ หรือขั้นอุปจาระก็พอได้ แต่ไม่โปร่งนัก ประโยชน์ข้อนี้ใช้สำหรับพระเสขะและปุถุชน อ้างพุทธพจน์ว่า "ภิกษุทั้งหลาย จงเจริญสมาธิเถิด ภิกษุมีจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริง"

3. เป็นบาทหรือเป็นปทัฏฐานแห่งอภิญญา ข้อนี้เป็นอานิสงส์ของสมาธิขั้นอัปปนาสำหรับผู้ได้สมาบัติ 8 แล้ว เมื่อต้องการอภิญญา ก็อาจทำให้เกิดขึ้นได้ อ้างพุทธพจน์ว่า "จิตนุ่มนวลควรแก่งาน...จะน้อมจิตไปเพื่อประจักษ์แจ้งด้วยอภิญญาซึ่งธรรมที่พึงประจักษ์แจ้งด้วยอภิญญาอย่างใดๆ ก็ถึงความเป็นพยานในธรรมนั้นๆ ได้ ในเมื่อเหตุมีอยู่"

4. ทำให้ได้ภพวิเศษ คือ เกิดในภพที่ดีที่สูง ข้อนี้เป็นอานิสงส์ของสมาธิขั้นอัปปนา สำหรับปุถุชนผู้ได้ฌานแล้วและฌานมิได้เสื่อมไปเสีย ทำให้ได้เกิดในพรหมโลก อ้างพุทธพจน์ว่า "เจริญปฐมฌานขั้นปริตตกุศลแล้ว เกิดที่ไหน? ย่อมเข้าร่วมพวกเทพพรหมปาริสัชชา" อย่างไรก็ดี แม้สมาธิขั้นอุปจารก็สามารถให้ภพวิเศษ คือ กามาวจรสวรรค์ 6 ได้

5. ทำให้เข้านิโรธสมาบัติได้ ข้อนี้เป็นอานิสงส์ของสมาธิขั้นอัปปนา สำหรับพระอรหันต์หรือพระอนาคามี ผู้ได้สมาบัติ 8 แล้ว ทำให้เสวยความสุขอยู่ได้โดยไม่มีจิตตลอดเวลา 7 วัน อ้างญาณในนิโรธสมาบัติ

จะเห็นว่า คุณค่าของการเจริญสมาธิ สามารถดับอาสวะกิเลสได้ โดยสิ้นเชิงและใช้เป็นบาทฐานในการสร้างปัญญาสำหรับเสขะหรือปุถุชน เป็นปทัฏฐานแห่งอภิญญา สำหรับผู้ที่ได้สมาบัติ 8 แล้ว ทำให้ได้ภพวิเศษ คือ เกิดในภพที่ดีที่สูงขึ้น สำหรับปุถุชนที่ได้ฌานแล้วไม่เสื่อมทำให้เข้านิโรธสมาบัติได้ สำหรับพระอรหันต์หรือพระอนาคามี และเมื่อใช้

[8] เรื่องเดียวกัน, หน้า 837.

ปัญญาวิปัสสนา ยกจิตขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้มรรคผล นิพพาน เป็นเป้าหมายที่แท้จริง คือพ้นทุกข์ทั้งหมดนี้เป็นคุณค่าที่ผู้ปฏิบัติได้บรรลุจุดมุ่งหมายของสมาธิ แล้ว

บริบทองค์ความรู้เชิงบูรณาการ

สมาธิยังมีคุณค่า **บริบทองค์ความรู้เชิงบูรณาการ** นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้วอีกมากมาย อาจเป็นประโยชน์เกื้อกูลขณะปฏิบัติสู่เป้าหมายสูงสุด หรือผลพลอยได้จากการปฏิบัติ ซึ่ง ท่านพระธรรมปิฎก เสนอไว้ พอสรุปได้ ดังนี้ [9]

1. สามารถพัฒนาสุขภาพจิต และบุคลิกภาพให้มีความมั่นคงทางอารมณ์ เป็นภูมิคุ้มกันโรคทางจิต ใช้จิตที่เป็นสมาธิ เป็นฐานปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน คือดำเนินชีวิตอย่างมีสติรู้ทันพฤติกรรม ทางกาย วาจา ใจ ใช้ประโยชน์ จากประสบการณ์และความเป็นไป ไม่ให้เป็นพิษภัยอันตรายแก่ชีวิตและจิตใจได้

2. ทำให้จิตใจผ่อนคลาย เมื่อเครียดจากงาน หรือการรอคอย บางคนอาจใช้ อานาปานสติ กำหนดดูลมหายใจเข้าออก เป็นต้น

3. เป็นเครื่องเสริมประสิทธิภาพในการทำงาน การเรียน เพราะจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมช่วยทำงานให้ได้ผลดี ป้องกันอุบัติเหตุเพราะเมื่อมีสมาธิย่อมมีสติกำกับอยู่ เป็นจิตที่เหมาะกับการใช้งานอย่างยิ่ง

4. ช่วยเสริมสุขภาพและแก้ไขโรค เพราะกายกับใจอาศัยกัน เช่นคนป่วยด้วยโรคทางกาย จิตใจก็พลอยป่วยด้วย ตรงข้ามเมื่อมีเรื่องป่วยทางจิต ทำให้กายป่วยไปด้วย ส่วนผู้ที่มีจิตใจเข้มแข็งสมบูรณ์ โดยเฉพาะจิตที่หลุดพ้นเป็นอิสระ เมื่อเจ็บป่วยกายก็อยู่ที่กาย จิตไม่ป่วยด้วย ซ้ำยังกำหนดจิตที่มีพลังช่วยผ่อนเบาอาการเจ็บ ป่วยทางกายได้ด้วย จิตที่ผ่องใสต้องการอาหารน้อยลง เช่น พระที่บรรลุธรรมมีปีติเป็นภักษา ฉันอาหารมื้อเดียวแต่ผิวพรรณผ่องใสมาก โรคทางกายหลายชนิดเกิดจากความแปรปรวนของจิต เช่น ความมักโกรธ ความกลุ้มกังวล ทำให้ปวดศีรษะ เป็นแผลในกระเพาะอาหารเมื่อทำจิตใจให้ดีจะหายได้ เป็นต้น

ความหมาย ลักษณะและคุณค่าของจิตที่เป็นสมาธิ มีคุณภาพยิ่งสามารถวิเคราะห์นำมาใช้ในบริบทองค์ความรู้เชิงบูรณาการ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นองค์ความรู้ที่พระพุทธเจ้า มุ่งมั่นที่จะบอกให้พุทธสาวกเข้าใจชีวิต ที่มีกายและจิตเป็นองค์ประกอบ แม้ว่าจิตจะมีธรรมชาติ ซัดส่าย ไม่อยู่นิ่งแต่สามารถพัฒนาให้มีคุณภาพได้ด้วย สัมมาสมาธิ อันเป็นมรรคข้อ 8 ที่ต้องใช้ สติ สัมปชัญญะ ศรัทธา ความเพียรมีใจรักเชื่อมั่นในการปฏิบัติก็จะสำเร็จผลดังพุทธพจน์ ว่า **บรรลุแล้วเห็นเอง** คือสามารถดำเนินชีวิตอย่างมีสติรู้ทันพฤติกรรม ทางกาย วาจา ใจ ใช้ประโยชน์ จากประสบการณ์และความเป็นไป ไม่ให้เป็นพิษภัยอันตรายแก่ชีวิตและจิตใจได้ นับเป็นบูรณาการระดับปัจเจกบุคคล เมื่อจิตเป็นกุศลยอมเกิดการกระทำที่ดี คือจริยธรรม ทั้งกับมนุษย์ ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะในภาวะที่เราประสบกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยม เราจะเห็นความเป็นจริงของการวิ่งตามกระแสบริโภคนิยม ซึ่งขาดบูรณาการของสรรพสิ่งจึงเกิดปัญหารุมเร้าเกินกว่าจะแก้ไขในปัจจุบัน

3. สมาธิวิปัสสนาเครื่องมือพัฒนาเชิงพุทธ

นอกจากนี้ ตัวกระบวนการปฏิบัติสมาธิวิปัสสนา และผลของการเจริญสมาธินั้น ยังจัดเป็นเครื่องมือพัฒนาเชิงพุทธที่เกื้อกูลแก่การพัฒนาอีกด้วย ดังทัศนะจากผู้ทรงคุณวุฒิ บูรพาจารย์ ที่เสนอแนะในด้านคุณค่าที่ทำให้เกิดพัฒนาการแก่ชีวิตและสังคม พอสังเขปดังนี้

[9] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม,** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546) หน้า 834-835

(1) ท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวในหนังสือ “แก่นพระพุทธศาสน์”[10] พอสรุปได้ว่า สมาธิจิตว่าง คือเมื่อจิตว่างจากตัวกูของกูจะเกิดปัญญาที่เป็นปัญญาแท้ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น ในขณะนั้นจะเกิดองค์ธรรมมากมายเช่น หิริโอตตัปปะ ความเกรงกลัวต่อบาป ความกตัญญู ความเมตตา ฯลฯ เป็นที่สุด เป็นธรรมะที่จะทำให้โลกเกิดสันติภาพซึ่งมนุษย์ไม่ทำสิ่งที่ชั่ว แต่ปัจจุบันมนุษย์มีปัญญาที่บาลีเรียกว่า “เฉเก” เป็นปัญญาที่เต็มไปด้วยความมีตัวกูของกู ทำอะไรไม่เกรงกลัวบาปกรรม ขอให้ตนเองเป็นฝ่ายได้เปรียบเท่านั้น...ความว่างจะมีพลังถึงขั้น ยถาภูตญาณเข้าสู่พระนิพพานได้ และเมื่อจิตว่าเกิดปัญญารักษาโรคได้...

(2) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวโดยสรุปไว้ ในหนังสือ “สู่การศึกษาแนวพุทธ”[11] ว่า สมาธิเป็นเรื่องของการพัฒนาชีวิตให้ก้าวไปในมรรคซึ่งประสานไปในองค์ประกอบทุกด้านในมรรค ใจที่สงบ มั่นมุ่งแน่วไปในการสร้างสรรค์ทำความดี นี้คือสมาธิ ที่สังคมและชีวิตต้องการ...การฝึกสมาธิทำให้ศีลครบ เกิดปัญญาพัฒนาได้แน่นอน เพราะศีลคุมกาย สมาธิคุมใจ ปัญญาเป็นความรู้ ความเข้าใจ สมาธิตามแนวพระพุทธศาสนา เป็นสมาธิระบบไตรสิกขา ต้องพัฒนาพฤติกรรมกับปัญญาไปด้วยกัน จนเกิดเป็นวัฒนธรรมแห่งเมตตา เป็นต้น

(3) พระธรรมโกศาจารย์ (ศ.ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ ทำอย่างไรจึงเรียนเก่ง[12] ว่า ถ้าอยากเพิ่มประสิทธิภาพของสมอง ...ต้องฝึกกรรมฐานเบื้องต้นให้เป็น มีสติและสมาธิอย่างดี หรือใครอยากเรียนเก่ง ต้องสมาธิ ที่สังคมและชีวิตต้องการคือ ฝึกรู้เท่าทันปัจจุบันและตั้งใจมั่นกับการเรียน ไม่ฟุ้งซ่าน เมื่อจิตเป็นสมาธิ จะจำแม่นและเรียนเก่ง

(4) คุณค่าของการเจริญสมาธิ จากสำนักต่างๆ ในปัจจุบันมีมากมาย เช่น พระโพธิญาณเถระ (หลวงพ่อชา สุภทฺโท) วัดหนองป่าพง จ.อุบลราชธานี, พระธรรมธีรราชมหามุนี (หลวงพ่อโชดก) วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ, พระเทพสิงหมุนี (หลวงพ่อจรัญ) วัดอัมพวัน จ.สิงห์บุรี, พระอาจารย์สนอง กตปุญฺโญ วัดสังฆทาน จ.นนทบุรี, พระครูภาวนานุศาสก์ (หลวงพ่อแป้น ธมฺมธโร) วัดไทรงามธรรมธราราม จ.สุพรรณบุรี, หลวงพ่อจำเนียร สีลเสฏฺโฐ วัดถ้ำเสือ จ.กระบี่ เป็นต้น ได้สอนภาคปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวทางพระพุทธศาสนา ที่มีประชาชนเข้าไปถือศีลเจริญกรรมฐาน เข้าถึงพุทธธรรมด้วยตนเอง และมีทัศนคติความเชื่อที่ถูกต้องจากการทำเองที่พระองค์ตรัสว่า “บรรลุแล้วเห็นเอง” และผู้ปฏิบัติได้แล้วจะเกิดความศรัทธา เชื่อมั่น มุ่งทำแต่ความดี ช่วยเหลือสังคม บางคนเอาบ้านเป็นที่ปฏิบัติธรรม เช่น ดร.ศิริ กรินชัย และ ดร.สนอง วรอุไร เป็นต้น

(5) สมาธิแก้ไขพฤติกรรม โดยหน่วยงานภาครัฐ จัดอบรมสมาธิวิปัสสนาให้ข้าราชการอย่างต่อเนื่อง เช่น กระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ โดยเฉพาะกรมราชทัณฑ์ จัดอบรมให้ข้าราชการและผู้ต้องขังอย่างต่อเนื่อง ทำให้ผู้เข้าอบรมเข้าใจ เรื่องกฎแห่งกรรม เชื่อมั่นการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ละวางจาก โลภ โกรธ หลง เกิดปัญญาทันที เห็นตามความเป็นจริงลด มานะ ทิฏฐิ นับเป็นวิธีแก้ไขพฤติกรรมให้เป็นคนดีพร้อมคืนสู่สังคมที่ดีที่สุดวิธีหนึ่ง

(6) งานวิจัยเกี่ยวกับผลการฝึกสมาธิในรูปแบบต่างๆ แม้ทำในระยะสั้นๆ พบว่า เกิดประโยชน์ต่อตนเอง คือ สุขภาพร่างกายดีขึ้น โรคเครียดหาย ร่างกายผ่อนคลาย ปรับสมดุล การทำหน้าที่ของอวัยวะต่างๆ ระดับครอบครัว สมาชิกมีจิตใจเยือกเย็นหนักแน่น มีเมตตา เกิดความสงบสุข ในระดับสังคมประเทศชาติ ลดปัญหาอาชญากรรม อบายมุข ยาเสพย์ติด สังคมเกิด วัฒนธรรม ศีลธรรม จริยธรรมที่งอกงาม และก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อเป้าหมายของพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน อีกด้วยจึงควรส่งเสริมการปฏิบัติสมาธิให้แพร่หลายในสังคมไทยต่อไป

ดังนั้นคุณค่าของสมาธิวิปัสสนาเป็นเครื่องมือพัฒนาเชิงพุทธ ที่สำคัญของมนุษย์ และเป็นที่ต้องการของสังคม

---

[10] พุทธทาส ภิกขุ, **แก่นพระพุทธศาสน์,** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2548) ซีดี

[11] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **สู่การศึกษาแนวพุทธ,** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2548), หน้า 20

[12] พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ทำอย่างไรจึงเรียนเก่ง** (กรุงเทพฯ: สถาบันบัลลือธรรม, 2550), หน้า 22

เพราะทำให้เกิดปัญญาอย่างแท้จริง คำว่า การพัฒนาหมายถึงการทำให้ดีขึ้น จะดีได้ต้องมีเครื่องมือดี สมาธิวิปัสสนาเป็นเครื่องมือพัฒนาเชิงพุทธที่ดีเนื่องจาก

1. มีศีลเป็นบาทฐานรักษากาย เป็นความรอบรู้ทางโลกที่ทำให้คนซื่อสัตย์ สุจริต คอยกำกับกายวาจาใจ ให้เกิดความพอประมาณไม่โลภมากไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน มีความสมดุล ไม่เอนเอียงไปทางใดทางหนึ่ง เป็นความสุข ความเจริญทางกาย เปรียบเหมือน เรือที่มีหางเสือคอยคัดท้าย พร้อมที่จะเดินทางไปยังจุดหมาย คือพร้อมรับการพัฒนาในขั้นจิตใจต่อไป

2. มีสมาธิเป็นเครื่องมือพัฒนาจิตใจ คือ มีสติระลึกรู้ตัวตลอดเวลาเพื่อกำกับการกระทำ ด้วย ความเพียรที่กล้าแกร่งไม่ขาดสาย ทำให้เกิด ภูมิคุ้มกันที่ดี มีอัปปมาทธรรม ความไม่ประมาทในการ เดิน ยืน นั่ง นอน เพื่อทำกิจต่างๆ ของชีวิต พร้อมรับการเปลี่ยนแปลง ป้องกัน กิเลส ที่จะมากระทบใจ เกิดความดีงามจากภายใน ลดละความโลภ มีเมตตาที่เป็นอัปปมัญญาแก่ผู้อื่นโดยปราศจากเงื่อนไข หมั่นฝึกฝนให้ต่อเนื่อง จะเกิดองค์ธรรมในขั้นสูงสุด คือปัญญา

3. มีปัญญาเป็นทางส่องสว่าง เป็นปัญญาที่รู้ชัดในความเป็นจริง เป็นปัญญา 3 ระดับ คือ ปฏิบัติปัญญา ปริยัติปัญญาและปฏิเวธปัญญา สามารถพิจารณาด้วยเหตุผล มีความรอบครอบ ปราศจากอคติ รู้แจ้งแทงตลอดหมายถึง แทงทะลุกิเลสที่ห่อหุ้มจิตใจให้หลุดพ้น เห็นความจริงของโลกในตัวเราและโลกธรรมชาติ ตามนัยของ ปฏิจจสมุปบาท และกฎไตรลักษณ์ สามารถเดินทางสายกลาง ด้วยญาณปัญญา อันเป็นภูมิคุ้มกันที่ประเสริฐ ปลอดภัยโดยแท้

นอกจากนี้ยังสามารถแก้ไขพฤติกรรมให้เป็นคนดี มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง รักษาโรคได้ เรียนเก่ง เสริมสร้างประสิทธิภาพในการทำงาน ผู้ที่ปฏิบัติจนบรรลุเป้าหมายแล้วจะเชื่อมั่นศรัทธา มุ่งทำความดี เพื่อช่วยสังคม เมตตาช่วยเหลือ เกิดความละอายต่อบาป หรือเป็นสมาธิจิตว่าง เกิดปัญญาแท้ไม่ใช่ปัญญาเฉเก จะมีพลัง ในการทำหน้าที่อย่างถูกต้อง เช่น เป็น ผู้นำ หัวหน้าครอบครัว ผู้ปกครอง นักการเมือง นักศึกษา และประชาชน ข้าราชการ เมื่อทุกคนทำหน้าที่ได้สมบูรณ์ สังคมจะสงบเรียบร้อย ทุกอย่างพัฒนาไปด้วยกันอย่างสมดุล จนเกิดสันติสุข อย่างยั่งยืน เพราะได้ใช้เครื่องมือตามแนววิธี “พุทธ” คือ ปฏิบัติภาวนาให้เกิด สมาธิปัญญา มั่นคงได้

4. สมาธิวิปัสสนาในฐานะภูมิคุ้มกันตามแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

สมาธิวิปัสสนาในฐานะภูมิคุ้มกัน: ภูมิคุ้มกันคืออะไร ?

ภูมิคุ้มกันมีความหมายตาม พจนานุกรมว่า สภาพที่ร่างกายมีแรงต้านทานเชื้อโรคที่เข้าสู่ร่างกาย ไม่ให้เป็นโรคบางชนิด (องค์การคุรุสภา, พจนานุกรมฉบับนักเรียน ฉบับปรับปรุง กรุงเทพฯ 2538 หน้า 378) อันนี้ก็หมายความว่า สภาพที่ร่างกายมีกำลังมากพอที่จะเป็นภูมิคุ้มกัน แม้ว่าเชื้อโรคจะมีฤทธิ์มากแค่ไหน ก็ไม่สามารถทำอะไรได้ เป็นการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหา การทำร้ายอวัยวะต่างๆ ของเชื้อโรค แต่ถ้าเราไม่มีภูมิคุ้มกัน จะทำให้เกิดโรคได้ง่าย เมื่อเกิดการเจ็บป่วย ต้องเสียเงิน เสียเวลารักษา และเจ็บตัว เสียทรัพย์ หากเป็นร้ายแรงอาจถึงกับพิการ หรือตายได้ ฉะนั้นภูมิคุ้มกันจึงเป็นสิ่งที่ดีควรทำอย่างยิ่ง ทางการแพทย์จึงมีการรณรงค์เพื่อป้องกันโรค เช่น การฉีดวัคซีนป้องกันไข้เลือดออก การหยอดยาในเด็กป้องกันโรคโปลิโอ เป็นต้น เพราะเป็นการป้องกัน จึงทำง่าย ดังคำเปรียบว่า “กันไว้ดีกว่าแก้ แย่แล้วจะแก้ไม่ทัน”

ฉะนั้นเมื่อเข้าใจความหมายของคำว่าภูมิคุ้มกันแล้ว การดำเนินชีวิตในยุคโลกาภิวัฒน์ที่มีการพัฒนาด้วยระบบทุนนิยมตะวันตก ซึ่งเรากำลังประสบกับสถาณการณ์ สิ่งยั่วยุ ทุกรูปแบบ ที่เป็นความสะดวกสบาย ความชอบ ความต้องการ ความสวยงาม เช่น สื่อเทคโนโลยี แฟชั่นเครื่องประดับ การแต่งกาย การบริโภค ความหลากหลายของรูปแบบสินค้าฟุ่มเฟือย **เราจะป้องกันใจไม่ให้เกิดความอยากได้อย่างไร** พระพุทธศาสนามีหลักคำสอน ในอริยมรรคมีองค์ 8 ข้อที่สำคัญที่สุด มีความลึกซึ้งละเอียดแยบคาย คือ สัมมาสมาธิ อันเป็นวิธีการปฏิบัติเพื่อพัฒนาจิตใจ ให้เกิดสมาธิปัญญา และ

สมาธิปัญญาเป็นภูมิคุ้มกัน ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ได้เนื่องจาก **มีศีลคุมกายให้งดงาม มีสมาธิพัฒนาใจให้ลดละกิเลส มีปัญญาคุมพฤติกรรม** รู้จัก การผลิต และการบริโภคที่ไม่เบียดเบียนตนเองผู้อื่นและธรรมชาติ มุ่งให้มีการพัฒนาแบบบูรณาการมีความสัมพันธ์แบบองค์รวม เกื้อกูล ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และธรรมชาติ เมื่อปฏิบัติได้เช่นนี้ก็เรียกว่า สมาธิวิปัสสนาเป็นภูมิคุ้มกันชั้นเลิศที่สร้างความสุขแท้จริง ป้องกันปัญหาที่เกิดในเศรษฐกิจกระแสหลักไม่ให้เกิดกับตนเองและสังคม หากสร้างภูมิคุ้มกันให้แน่นหนาในขั้นรู้ตามความเป็นจริง **ก็จะเป็น ภูมิคุ้มกันที่มีพลัง ไม่สั่นคลอน สร้างเสริมคุณภาพแก่การพัฒนามากขึ้น** " เปรียบเสมือนการสร้างภูมิคุ้มกันโรคด้วยการออกกำลังกาย นอกจากแข็งแรงไม่เป็นโรคแล้วยังมีพลังทำให้อายุยืนอีกด้วย เป็นต้น

สมาธิวิปัสสนาจึงเป็นภูมิคุ้มกันให้เกิดพลังทางปัญญา เป็นพลังแห่งการเรียนรู้ที่มีชีวิตอย่างสมดุล การเรียนรู้ด้วยปัญญา คือการเรียนรู้ที่ออกมาจากจิตใจที่ถูกฝึกฝนดีแล้ว พร้อมรับการเรียนรู้ จิตที่ว่างจะนำมาซึ่งความอ่อนน้อมถ่อมตนในการเปิดรับฟังความทุกข์จากผู้อื่น ตรงข้ามกับพลังแห่งความอหังการ ที่แผ่ซ่านออกมาจากจิตใจอันคับแคบและหยาบกระด้าง เต็มไปด้วยความหยิ่งผยองและความอวดดี แม้จะมีความรู้ทางหลักการมากเท่าใดก็ตามที ความรู้ความสามารถทางโลกยังมีกิเลสเจือปนเป็นปัญญาเทียม ไม่สามารถช่วยให้มนุษย์พ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง แม้ได้ทรัพย์สินเงินทองมามากก็เพียงได้ความสะดวกสบายทางกาย แต่จิตใจย่อมทุกข์ จากสังขารบ้าง ความพลัดพรากบ้าง คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย การได้เปรียบของทุนนิยมในวันนี้จะเป็นหายนะในวันหน้า เมื่อวันหนึ่งธรรมชาติหมด คนยากจนเต็มโลก เกิดโรคระบาดแพร่หลาย คนรวยจะได้ความสุขอย่างไร เมื่อโลกใบนี้มีแต่คนยากจนที่อดอยาก เจ็บป่วย ซึ่งภาวะเช่นนี้ย่อมทำให้บรรยากาศไม่สวยงาม ท้ายสุดโลกแตกสลายด้วย ภัยธรรมชาติ "**ไม่ว่าใครก็จะไม่ได้ประโยชน์จากระบบทุนนิยม"** ระบบทุนนิยมทั้งหลายที่มีประเทศยักษ์ใหญ่แห่งอุตสาหกรรม ควรเปลี่ยนแนวความคิดในการครอบครองโลก ด้วยคำว่า "**ระบบโลกาภิวัตน์**" เสียใหม่แล้วมองหาการพัฒนาที่เกื้อกูลเน้นการพัฒนาจิตใจมากกว่าวัตถุและยอมรับความจริงว่า "**ระบบโลกาภิวัตน์**" **ซึ่งเป็นระบบที่ทำลายความหลากหลายทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ มันหมายถึงการสร้างวัฒนธรรมเดี่ยวคือการสร้างวัฒนธรรมทุนนิยมตะวันตก**[13] ช่วยให้เกิดความร่ำรวย แต่ทำลายสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและสิ่งมีชีวิตอย่างรวดเร็ว ระบบการผลิตแบบทุนนิยมเข้ามาแทนที่การผลิตแบบเพื่อเลี้ยงชีพในระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองของชุมชนทำให้มนุษย์ตัดขาดจากธรรมชาติ ก็เหมือนคนขาดภูมิคุ้มกัน ภัยอันตรายก็จะเกิดแก่มนุษย์ทุกรูปแบบ ซึ่งขณะนี้ก็เกิดภัยธรรมชาติให้เห็นแล้วทั่วโลก เช่น พายุ สึนามิ ในพม่า ไทย อินโดนีเซีย แผ่นดินไหวในจีน ฟิลิปปินส์ มีคนตายนับหลายแสนคนทั่วโลก แม้แต่องค์การสหประชาชาติ ก็รู้ว่าปัญหาที่แท้จริงเกิดจากการทำลายธรรมชาติ ด้วยระบบทุนนิยมที่ใช้กันอยู่ในโลกปัจจุบัน ก็ไม่สามารถปฏิบัติการหยุดการผลิตได้มีแต่จะสร้างเทคโนโลยีขึ้นมาให้ทันสมัย เพื่อจะเอาแร่ธาตุต่างๆ มาใช้ให้สนองความร่ำรวยของประเทศมหาอำนาจ มอมเมา ชักนำประเทศยากจน ให้เห็นดีกับการพัฒนาระบบทุนนิยม ซึ่งประเทศในซีกโลกใต้ไม่มีความจำเป็นและเหมาะสม โดยมีบรรษัทข้ามชาติ ดำเนินการเข้าหาผู้นำประเทศให้เห็นชอบโดยเอื้อประโยชน์ให้คนบางกลุ่มซึ่งเป็นคนส่วนน้อยและมีอำนาจ มีเป้าหมายตักตวงทรัพยากรธรรมชาติ อันอุดมสมบูรณ์ด้วยเทคโนโลยีทันสมัย ฯลฯ ปัญหาที่เกิดกับสภาพที่เป็น ชี้ให้เห็นว่า แท้จริงสถานการณ์ สภาพการที่เกิดสิ่งต่างๆ ซึ่งดำรงอยู่และดำเนินไป มนุษย์ต้องสืบสาวต้นเหตุของปัญหาที่แท้จริง เพราะปัญหาที่แท้จริงเกิดที่ใจ เมื่อใจเป็นนายของกาย พลังในใจที่สั่งและปรุงแต่งให้เกิดกิเลส ได้แก่ความอยากของมนุษย์ คือ โลภ โกรธ หลง พระพุทธศาสนาสอนให้เรารับผิดชอบต่อสังคมมองสรรพสิ่งแบบเชื่อมโยงเป็นองค์รวมมนุษย์เราเกิดมาต้องพึ่งพาอาศัยกัน พึ่งพาสรรพสิ่งในโลกธรรมชาติและสรรพสิ่งทั้งหลายไม่มีความยั่งยืนถาวรจะต้องสิ้นอายุสูญสลายไปในวันหนึ่ง ดังนั้นเราจึงควรใช้ชีวิต

[13]วิทยากร เชียงกูล **อนาคตเศรษฐกิจโลกและทางออกของไทย** , (บริษัทโรงพิมพ์ตะวันออก จำกัด (มหาชน) 2550), หน้า 158.

อย่างไม่ประมาท ไม่เอาเปรียบผู้อื่น เดินทางสายกลางให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม[14] สมาธิปัญญาเป็นภูมิคุ้มกันให้เกิด**แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง** ที่ยั่งยืน

ประการที่สำคัญของเศรษฐกิจพอเพียง

แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทาน **แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง** ด้วยความเข้าพระทัยในสภาพการณ์ของประเทศและวิถีชีวิตของคนไทยอย่างลึกซึ้ง กว้างไกล ได้ทรงวางรากฐานในการพัฒนาชนบท และทรงช่วยเหลือประชาชนให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ มีความ “พออยู่พอกิน” และมีความอิสระที่จะอยู่ได้โดยไม่ต้องติดยึดอยู่กับเทคโนโลยีและความเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกาภิวัฒน์ ทรงวิเคราะห์ว่าหากประชาชนพึ่งตนเองได้แล้วก็จะมีส่วนช่วยเหลือเสริมสร้างประเทศชาติโดยส่วนรวมได้ในที่สุด ความมุ่งหมาย ของความพอดี มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกัน แสดงออก ดังพระราชดำรัสว่า ...**ทำอะไรต้องพอเพียงหมายความว่า พอประมาณไม่สุดโต่ง ไม่โลภมากคนเราก็อยู่เป็นสุข พอเพียงนี้อาจจะมีมาก อาจจะมีของหรูก็ได้ แต่ต้องไม่เบียดเบียนคนอื่น ต้องให้พอประมาณตามอัตภาพ** ...[15]

บริบท ตามกระแสพระราชดำรัส ทรงมีเป้าหมายที่จะให้ประชาชนทุกหมู่เหล่าได้ตระหนักในความไม่โลภ มีเมตตาและไม่หลงคือมีปัญญา ส่วนการพัฒนาประเทศ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มุ่งให้มีการพัฒนาในทางสายกลาง บนพื้นฐานความสมดุล พอดีพอประมาณ มีเหตุผลนำไปสู่สังคมที่มีคุณภาพ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมการเมืองและสิ่งแวดล้อม ให้ประชาชนพึ่งตนเองได้ มีภูมิคุ้มกันและรู้เท่าทันโลก ซึ่งความไม่ประมาท มีสติ สอดคล้องกับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา คือ **อัปปมาทะ** มีความเพียรที่มีสติ เป็นเครื่องกำกับความประพฤติ ระมัดระวังตัวไม่ยอมถลำลงไปในความเสื่อม เพราะความเสื่อมเป็นภัยร้ายแรงยิ่งของชีวิต เช่น การเมืองการปกครองถ้าเสื่อมลง บ้านเมืองก็ล่มสลาย ร่างกายจิตใจเสื่อมก็ทำงานไม่ได้คุณภาพ พาลให้โรคภัยเกิดขึ้นได้ง่าย ยารักษาโรคเมื่อหมดอายุเสื่อมแล้วหากนำมารับประทานอาจถึงตายได้ ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงเน้นเรื่อง “อัปปมาทธรรม” ป้องกันความเสื่อม เมื่อความเสื่อมเกิดไม่ได้ ความเจริญก็จะทำให้เกิดได้ง่าย

ในปัจจุบัน เกิดสภาวะความถดถอยทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงมากขึ้น จึงทำให้เกิดความเข้าใจได้ชัดเจนในแนวพระราชดำริของปรัชญา “เศรษฐกิจพอเพียง” ซึ่งได้ทรงพระราชทานมาช้านานเพราะหากเราไม่ไปพึ่งพา ยึดติดอยู่กับกระแสระบบทุนนิยมมากเกินไป จนความคิดในลักษณะดั้งเดิมแบบไทยๆ ถูกครอบงำไปหมด มีแต่ความทะเยอทะยานบนรากฐานที่ไม่มั่นคงเหมือนลักษณะฟองสบู่ วิกฤตเศรษฐกิจเช่นนี้อาจไม่เกิดขึ้น หรือไม่หนักหนาสาหัสจนเกิดความเดือดร้อนกันถ้วนทั่วเช่นนี้ ถ้าภาครัฐให้ความสำคัญขับเคลื่อน “เศรษฐกิจพอเพียง” อย่างจริงจัง และให้ความรู้แก่ประชาชนในฐานะเป็นหลักการสังคมที่พึงยึดถือช่วยกันปฏิบัติให้เป็นรูปธรรม

ในทางปฏิบัติ การพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงคือ การเริ่มฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่น เศรษฐกิจพอเพียงเป็นหลักการ กระบวนการทางสังคมที่มีวิธีการ ตั้งแต่ขั้นฟื้นฟูและขยายเครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืน มุ่งเน้นการพัฒนาขีดความสามารถในการผลิตและบริโภคอย่างพออยู่พอกินไปถึงขั้นแปรรูปอุตสาหกรรมครัวเรือน สร้างอาชีพและทักษะวิชาการที่หลากหลายเกิด ตลาดซื้อขาย สะสมทุน ฯลฯ บนพื้นฐานเครือข่ายเศรษฐกิจชุมชน เศรษฐกิจจะพัฒนาขึ้นมาอย่างมั่นคงในด้านกำลังทุน ตลาดภายในประเทศ รวมทั้งเทคโนโลยี ซึ่งจะค่อยๆ พัฒนาขึ้นมาจากฐานทรัพยากรและภูมิปัญญาที่มีอยู่ภายในประเทศ และที่เรียนรู้จากโลกภายนอกด้วยการสังเคราะห์อย่างดีแล้ว

---

[14] เรื่องเดียวกัน, หน้า 156-157.

[15] พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา, 2541

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเศรษฐกิจที่พอเพียงกับตัวเอง ทำให้อยู่ได้ ไม่ต้องเดือดร้อน มีสิ่งจำเป็นที่ทำได้โดยตัวเอง ไม่ต้องแข่งขันกับใคร และมีเหลือเพื่อช่วยเหลือผู้ที่ไม่มี อันนำไปสู่การแลกเปลี่ยนในชุมชน และขยายไปจนสามารถที่จะเป็นสินค้าส่งออก เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเศรษฐกิจระบบเปิดที่เริ่มจากตนเองและความร่วมมือ วิธีการเช่นนี้จะดึงศักยภาพของประชากรออกมาสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว ซึ่งมีความผูกพันกับ “จิตวิญญาณ” คือ “คุณค่า” มากกว่า “มูลค่า”

ในระบบเศรษฐกิจพอเพียงจะจัดลำดับความสำคัญของ “คุณค่า” มากกว่า “มูลค่า” มูลค่านั้นขาดจิตวิญญาณ เน้นเศรษฐกิจภาคการเงิน เพื่อตอบสนองต่อความต้องการ ที่ไม่จำกัดซึ่งไร้ขอบเขต ถ้าไม่สามารถควบคุมได้ การใช้ทรัพยากรอย่างทำลายล้างจะรวดเร็วขึ้นและปัญหาจะตามมา เป็นการบริโภคนิยม ที่ก่อให้เกิดความทุกข์ ความเดือดร้อนของทุกภาคส่วน และจะไม่มีโอกาสบรรลุวัตถุประสงค์ในการบริโภค ที่จะก่อให้ความพอใจและความสุข (Maximization of Satisfaction) ผู้บริโภคต้องใช้หลัก ขาดทุนคือกำไร (Our loss is our gain) อย่างนี้จะควบคุมความต้องการที่ไม่จำกัดได้ และสามารถจะลดความต้องการลงมาได้ ก่อให้เกิดความพอใจและความสุขเท่ากับได้ตระหนักในเรื่อง “คุณค่า” จะช่วยลดค่าใช้จ่ายลงได้ ไม่ต้องไปหาวิธีทำลายทรัพยากรเพื่อให้เกิดรายได้มาจัดสรรสิ่งที่เป็น “ความอยากที่ไม่มีที่สิ้นสุด” และขจัดความสำคัญของ “เงิน” ในรูปรายได้ที่เป็นตัวกำหนดการบริโภคลงได้ระดับหนึ่ง แล้วยังเป็นตัวแปรที่ไปลดภาระของกลไกของตลาดและการพึ่งพิงกลไกของตลาด ซึ่งบุคคลโดยทั่วไปไม่สามารถจะควบคุมได้ รวมทั้งได้มีส่วนในการป้องกันการบริโภคเลียนแบบ (Demonstration Effects) จะไม่ทำให้เกิดการสูญเสีย จะทำให้ไม่เกิดการบริโภคเกิน (Over Consumption) ซึ่งก่อให้เกิดสภาพเศรษฐกิจดี สังคมไม่มีปัญหา การพัฒนายั่งยืน

การบริโภคที่ฉลาดดังกล่าวจะช่วยป้องกันการขาดแคลน แม้จะไม่ร่ำรวยรวดเร็ว แต่ในยามปกติก็จะทำให้ร่ำรวยมากขึ้น ในยามทุกข์ภัยก็ไม่ขาดแคลน และสามารถจะฟื้นตัวได้เร็วกว่า โดยไม่ต้องหวังความช่วยเหลือจากผู้อื่นมากเกินไป เพราะฉะนั้นความพอมีพอกินจะสามารถอุ้มชูตัวได้ ทำให้เกิดความเข้มแข็ง และความพอเพียงนั้นไม่ได้หมายความว่าทุกครอบครัวต้องผลิตอาหารของตัวเอง จะต้องทอผ้าใส่เอง แต่มีการแลกเปลี่ยนกันได้ระหว่างหมู่บ้าน เมือง และแม้กระทั่งระหว่างประเทศ ที่สำคัญคือการบริโภคนั้นจะทำให้เกิดความรู้ที่จะอยู่ร่วมกับระบบ รักธรรมชาติ ครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง เพราะไม่ต้องทิ้งถิ่นไปหางานทำ เพื่อหารายได้มาเพื่อการบริโภคที่ไม่เพียงพอ

ความเหมาะควร ประเทศไทยอุดมไปด้วยทรัพยากร มีพอสำหรับประชาชน ถ้ามีการจัดสรรที่ดี โดยยึด “คุณค่า” มากกว่า “มูลค่า” ยึดความสัมพันธ์ของ “บุคคล” กับ “ระบบ” และปรับความต้องการที่ไม่จำกัดลงมาให้ได้ตามหลัก ขาดทุนเพื่อกำไร และอาศัยความร่วมมือเพื่อให้เกิดครอบครัวที่เข้มแข็งอันเป็นรากฐานที่สำคัญของระบบสังคม

การผลิตจะเสียค่าใช้จ่ายลดลงถ้ารู้จักนำเอาสิ่งที่มีอยู่ในกระบวนการธรรมชาติมาปรุงแต่ง ตามแนวพระราชดำริในเรื่องต่างๆ ในการผลิตนั้นจะต้องทำด้วยความรอบคอบไม่เห็นแก่ได้ จะต้องคิดถึงปัจจัยที่มีและประโยชน์ของผู้เกี่ยวข้อง มิฉะนั้นจะเกิดปัญหาอย่างเช่นบางคนมีโอกาสทำโครงการแต่ไม่ได้คำนึงว่าปัจจัยต่างๆ ไม่ครบ ปัจจัยหนึ่งคือขนาดของโรงงาน เครื่องจักรที่สามารถที่จะปฏิบัติได้ แต่ข้อสำคัญที่สุด คือวัตถุดิบ ถ้าไม่สามารถที่จะให้ค่าตอบแทนวัตถุดิบแก่เกษตรกรที่เหมาะสม เกษตรกรก็จะไม่ผลิต ยิ่งถ้าใช้วัตถุดิบสำหรับใช้ในโรงงานนั้น เป็นวัตถุดิบที่จะต้องนำมาจากระยะไกลหรือนำเข้าก็จะยิ่งยาก เพราะจะมีราคาแพง บางปีวัตถุดิบมีความบริบูรณ์ ราคาอาจจะต่ำลงมา แต่เวลาจะขายสิ่งของที่ผลิตจากโรงงานก็ขายยากเหมือนกัน เพราะมีมากจึงทำให้ราคาตก หรือกรณีใช้เทคโนโลยีทางการเกษตร เกษตรกรรู้ดีว่าเทคโนโลยีทำให้ต้นทุนเพิ่มขึ้น และผลผลิตที่เพิ่มนั้นจะล้นตลาด ขายได้ในราคาที่ลดลง ทำให้ขาดทุนต้องเป็นหนี้สิน

กล่าวโดยสรุปแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปใน ทางสายกลาง เฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึง **ความ**

จำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี พอสมควร ต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาการวางแผน และการดำเนินการทุกขั้นตอนและขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรมความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมีองค์ประกอบดังนี้

1. กรอบแนวคิดเป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทยสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลามองโลกเชิงระบบที่มีลักษณะพลวัตร มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยและวิกฤตเพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา

2. คุณลักษณะเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติตนได้ในทุกระดับโดยมีแนวคิดทางสายกลางเป็นหัวใจสำคัญของกรอบแนวคิด

3. เงื่อนไขความรู้ประกอบด้วย ความรอบรู้นิยาม ความพอเพียงจะต้องประกอบด้วย คุณลักษณะ คือ ความพอประมาณความมีเหตุผลและการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีเพื่อเตรียมตัวพร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆที่เกิดขึ้นเงื่อนไขการตัดสินใจในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้น ต้องอาศัยทั้งเงื่อนไขความรู้.

4. เงื่อนไขคุณธรรมต้องเสริมสร้างประกอบด้วยด้านจิตใจที่ตระหนักในคุณธรรม และความซื่อสัตย์ สุจริตมีความอดทนมีความเพียรมีสติปัญญาและในทุกระดับปฏิบัติรอบคอบในการดำเนินชีวิต

5. แนวทางปฏิบัติ/ผลที่คาดว่าจะได้รับ จากการนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ คือการพัฒนาที่สมดุลและการพร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และความรู้/เทคโนโลยี

สมาธิวิปัสสนาในฐานะภูมิคุ้มกันตามแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสมาธิมีคุณค่าต่อปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพราะเป็นภูมิคุ้มกันที่มีพลัง ไม่สั่นคลอน สร้างเสริมคุณภาพแก่การพัฒนามากขึ้น" ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างมาก แต่เป็นทางขนานกับแนวคิดระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโดยสิ้นเชิง

สมาธิกับคุณค่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ถึงแม้เศรษฐกิจ เป็นกิจกรรมของผู้ผลิตที่ยึดผลกำไรและผู้บริโภคที่ ยึดความพอใจสูงสุด ฉะนั้นทำอย่างไรจะได้คุณค่าสูงสุดทั้งสองฝ่ายไม่ให้เกิดปัญหาเศรษฐกิจ หากปฏิบัติตามหลักธรรมสามารถส่งเสริมพัฒนาคุณค่าเชิงเศรษฐกิจได้ดังนี้

1. ชี้นำความถูกต้องทางศีลธรรม ให้ระบบเศรษฐกิจดีสอดคล้องกับอุดมคติของชีวิตบุคคลและสังคมในทางสายกลาง คือหลักมัชฌิมาปฏิปทาไม่ให้หลงในตัณหาความอยากไม่สิ้นสุด

2. สร้างความสำนึกชอบเป็นสัมมาทิฐิในการผลิต ไม่เบียดเบียนเพราะเป็นบาปที่ไม่เฉพาะส่งผลไม่ดีชาตินี้แต่จะตามไปชาติหน้าด้วย ทำให้เกิดความยุติธรรมระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค

3. ความสำนึกชอบเป็นสัมมาทิฐิในการบริโภค ลดความเห็นแก่ตัว มานะและทิฐิ เสียสละ บริจาคการกุศล

4. การแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ ด้วยการเข้าใจหลักความจริงเรื่องทุกข์ซึ่งเกิดมาจากตัณหาทำให้มนุษย์ไม่รู้จักอิ่มเอาเปรียบ ขูดรีด กดขี่ข่มเหง แก่งแย่ง...ทำให้เศรษฐกิจมีปัญหาผลผลิตไม่พอ ราคาแพงมีเหตุมาจากมนุษย์ไม่รู้สิ่งต่างๆ

อย่างเท่าทันดังพุทธพจน์ในปริยายสูตร ว่า “เพราะเป็นปุถุชนต้องศึกษาให้มาก”

5. สร้างเศรษฐกิจพอเพียงด้วยความขยันหมั่นเพียร นำหลักธรรมกำหนดรู้จิตให้เหนือตัณหาไม่หลงมัวเมายึดมั่นกับความชั่ว การโฆษณา แฟชั่น เดินทางสายกลางประมาณการบริโภค

คุณค่าเชิงเศรษฐกิจประกอบด้วย ในการชี้นำความถูกต้องในผู้ผลิตและผู้บริโภคให้สอดคล้องกันให้กำหนดรู้ความต้องการที่มาจากตัณหาเกินความจำเป็น ที่จะทำให้เดือดร้อนแก่ตนเองและส่วนรวมเพราะเป็นทาสของความไม่รู้ คลายอัตตาตัวตนออก มีสัมมาทิฐิ เกิดสัมมาสมาธิ ความตั้งจิตมั่น ไตร่ตรองอย่างมีสติ มีเมตตา กรุณาช่วยเหลือไม่เอาเปรียบมนุษย์และธรรมชาติ เพียงเพื่อผลิต บริโภค ที่ไม่สนองความอยาก แต่จะเป็นไปแบบพอเพียงในทางสายกลาง มัชฌิมาปฏิปทา ปัญหาเศรษฐกิจ จะไม่เกิดขึ้น ปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วจะไม่รุนแรงและได้รับการแก้ไขได้ทันเวลา นับเป็นการดับทุกข์ได้อย่างแท้จริง

5. สรุปวิเคราะห์

สมาธิวิปัสสนาเป็นภูมิคุ้มกันได้จริงหรือ? เป็นได้อย่างไร? เมื่อทุนนิยมเข้าครอบงำ

สมาธิกับคุณค่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง : เป็นการนำเสนอแก่นพุทธธรรมเรื่อง การปฏิบัติสมาธิวิปัสสนาให้เกิดปัญญา ที่สามารถแก้ไข**เหตุแห่งวิกฤติ** ที่เกิดจากการพัฒนาด้วยระบบทุนนิยมตะวันตก โดยมีแนวคิดการพัฒนาแบบแยกส่วนระหว่าง ชีวิต สังคม สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ ภายใต้อุดมการณ์ คำว่า การพัฒนา (Development) และโลกาภิวัฒน์ (Globalization) เพื่อสร้างความเสมอภาคให้มนุษย์เป็นแบบเดียวกันทั่วโลกเกิดความสุขที่ยั่งยืน **แท้จริงแล้วผลจากการพัฒนาสร้างปัญหาให้แก่มนุษย์และสรรพสิ่ง** มากมาย เช่นภัยธรรมชาติ อาชญากรรม ภาวะโลกร้อน เป็นต้น ระบบทุนนิยมตะวันตก มีแนวคิดต่างจาก **หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา** ซึ่งสอนให้เรารับผิดชอบต่อสังคมมองสรรพสิ่งแบบเชื่อมโยงเป็นองค์รวม มนุษย์เราต้องพึ่งพาอาศัยกัน ทั้งธรรมชาติและสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ทุกสิ่งไม่มีความยั่งยืนถาวรจะต้องสิ้นอายุ สูญสลายตามกาลเวลา เราจึงควรใช้ชีวิตอย่างไม่ประมาท (อัปปมาทธรรม) ไม่เอาเปรียบผู้อื่น เดินทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนซึ่งสอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ให้พอประมาณในการบริโภค ไม่เบียดเบียนผู้อื่น มีเมตตา มีภูมิคุ้มกัน

ทางรอดจากวิกฤติมีหรือไม่ ...การใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันภายใต้สรรพสิ่งธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอย่างเกื้อกูล สอดคล้องและมีเมตตาต่อกันเป็นการลด ละ “กิเลสต้นเหตุของปัญหา” ทำให้ใจเศร้าหมองขาดปัญญา มีแต่ความโลภ โกรธ หลง เป็นทุกข์ ความไม่พอตามแบบทุนนิยมตะวันตก ย่อมนำพาความล่มสลายมาสู่ชีวิตและธรรมชาติ ทางออกจากวิกฤต คือ การปฏิบัติตามแนวทางของพระพุทธศาสนา เพื่อกำจัดกิเลสด้วยการเจริญสมาธิ ให้มีจิตใจตั้งมั่น เกิดปัญญารู้ตามความเป็นจริงเรื่องชีวิต ไม่ยึดมั่นถือมั่น เดินทางสายกลาง พอเพียง หากทุกคนมีความตั้งมั่นในการลดละกิเลสได้ก็เท่ากับ มีภูมิคุ้มกันที่ดี เหมือนการป้องกันโรคภัยไว้ก่อน ซึ่งให้ความสำคัญต่อการสร้างภูมิคุ้มกัน คุณค่าของสมาธิตามแนวพุทธที่เป็นำสัมมา” เพราะการฝึกสมาธิย่อมได้องค์ธรรม ข้อศีลเป็นพื้นฐานและได้ปัญญาเป็นเป้าหมายสูงสุดคือ ได้ทั้ง ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นภูมิคุ้มกันความพอประมาณ ความมีเหตุผล เกิดการพัฒนาอย่างสมดุลยั่งยืน กระบวนการเจริญสมาธิวิปัสสนาเป็นภูมิคุ้มกันได้จริง เมื่อกระแสทุนนิยมครอบงำ เพราะเราสามารถดำเนินชีวิตตามเศรษฐศาสตร์จริยธรรม และสามารถบูรณาการเพื่อการปฏิบัติให้เกิดเศรษฐกิจพอเพียง ศีล สมาธิและปัญญา เป็นภูมิคุ้มกัน

สมาธิในพระพุทธศาสนา และบริบทองค์ความรู้เชิงบูรณาการ : สมาธิในพระพุทธศาสนาหมายถึงการปฏิบัติตามอริยมรรค 8 ข้อสุดท้ายที่มีความละเอียดเพราะเป็นวิธีการพัฒนาจิตให้หลุดพ้นจากการครอบงำของกิเลสเป็นทางสายเอกที่ทำให้มนุษย์เป็นคนที่สมบูรณ์ คือมีศีล สมาธิ ปัญญา ลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิ มีความตั้งมั่น สงบ สว่างแข็งแกร่งไม่เอนเอียง พร้อมที่จะทำงาน เรียนรู้สิ่งต่างๆ อย่างมีคุณภาพ **นับเป็นบริบทองค์ความรู้เชิงบูรณาการ** ให้เกิดคุณค่าของจิต

ซึ่งได้ฝึกดีแล้ว ช่วยให้กายใจมีศักยภาพทำงานได้ดี เกิดประโยชน์แก่ตนเอง กับผู้อื่นเกิดดุลยภาพในการพัฒนาโดยรวม

สมาธิวิปัสสนายังเป็นเครื่องมือพัฒนาเชิงพุทธที่ทรงประสิทธิภาพ ด้วยกำลังของสมาธิวิปัสสนาในฐานะภูมิคุ้มกันตามแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างดี

สมาธิมีคุณค่าต่อปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะภูมิคุ้มกัน เพราะสามารถเป็นภูมิคุ้มกันที่ก่อให้เกิดมรรคที่เริ่มด้วยปัญญา "สัมมาทิฏฐิ" จบลงด้วยปัญญา "สัมมาสมาธิ" อันเป็นปัญญาใน "ไตรสิกขา" คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อพิจารณาเทียบเคียงจากอริยมรรค มีองค์แปด ตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา ก็จะเป็นปัจจัยให้มนุษย์มีความเมตตา กรุณา มีความละอายต่อบาป มีสติตั้งมั่น จิตใจแน่วแน่ เข้มแข็งมีสมาธิ รู้เข้าใจตามความเป็นจริงของสรรพสิ่งในธรรมชาติไม่โลภไม่เบียดเบียน มีความฉลาด ใน "ปัญญา" ที่พัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนาจึงเป็นปัจจัยและเครื่องมือที่สำคัญ ในทุกระดับของการดำเนินชีวิต ไปสู่วิถีทางอันประเสริฐ ในขั้นจริยธรรมและเป็นมรรคานำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง **ซึ่งมีความสอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับการพัฒนา ตามแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ คือ** ความพอประมาณความมีเหตุผลและความมีภูมิคุ้มกันที่ดี และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติโดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรมความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทนความเพียรมีสติปัญญาและความรอบคอบเพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับ การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุสังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

สมาธิปัญญาบูรณาการเพื่อการปฏิบัติให้เกิดเศรษฐกิจพอเพียงได้จริงหรือไม่?

เมื่อทุนนิยมเข้าครอบงำ: สมาธิปัญญากับบูรณาการเพื่อการปฏิบัติให้เกิดเศรษฐกิจพอเพียงเป็น แนวทางการปฏิบัติ ที่สำคัญเพราะเป็นการนำองค์ความรู้ไป ใช้ให้เกิดดุลยภาพ จำเป็นต้องพิจารณาให้เกิดทัศนคติที่ถูกต้องในบริบทของการทำสมาธิ ที่สังคมมักจะเข้าใจไม่ถูกต้องหลายประการ จนทำให้เกิดความเกรงกลัวไม่กล้าปฏิบัติ จนชาวพุทธไม่พบแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา คือ ปัญญา ทั้งที่พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญมากที่สุดถึงกับ ตรัสว่า "การบูชาพระองค์ด้วยอามิสนั้น บุญไม่เท่ากับบูชาด้วยการปฏิบัติบูชา" ดังนี้

ก. การทำสมาธิวิปัสสนามีพฤติกรรมหลีกหนีสังคมหรือทำให้เป็นบ้า จริงหรือ

จากการศึกษาวิเคราะห์ พบว่า ผลของสมาธิตามแนวทางพระพุทธศาสนามีคุณค่าเชิงโครงสร้างทางสังคมต่อความคิดความเชื่อทัศนคติเรื่อง **ปัญหาความเข้าใจที่ว่าการปฏิบัติสมาธิ ทำให้มีพฤติกรรมเปลี่ยนไปในลักษณะหลีกหนีสังคม เป็นการปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ปัจเจกบุคคลเท่านั้น ไม่เกิดประโยชน์หรือคุณค่าเชิงโครงสร้างทางสังคมโดยรวม บางคนเข้าใจผิดว่า การฝึกสมาธิทำให้เป็นคนบ้าเสียจริต จึงทำให้คนไม่สนใจทำสมาธิเพื่อฝึกสติหรือเกรงกลัวไม่ทำและไม่ส่งเสริมให้ลูกหลานได้ปฏิบัติ เป็นความเชื่อที่ผิด ไม่เป็นความจริง เพราะสมาธิเป็นวิธีการฆ่ากิเลส สร้างปัญญา** เป็นอริยมรรค 8 คือสัมมาสมาธิ ซึ่งพระพุทธเจ้ากำหนดให้เป็นการปฏิบัติ เพื่อละกิเลส ตัณหาอุปาทาน มีปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริง ทั้งทางโลกีย์ และโลกุตตรธรรม ไม่เสพบริโภคด้วยความเมา ความอยาก จนขาดความสมดุล ของโครงสร้างทางสังคมและมีปัญหา สิ่งแวดล้อม ภัยพิบัติจากธรรมชาติปัญหาสังคม เศรษฐกิจ เกิดมาอย่างมากในปัจจุบัน

ข. ผู้ที่ปฏิบัติสมาธิก็ไม่ได้หลีกหนีสังคมหรือเป็นบ้าเสียจริตแต่กลับมีคุณภาพแก่สังคมมากขึ้น สมาธิเป็นสิ่งสำคัญที่พระพุทธเจ้าบอกวิธีทำให้จิตผ่องใสเป็นหนึ่ง รู้แจ้งตามความเป็นจริง ทั้งในทางโลกีย์และโลกุตตระ อันบุคคลควรใส่ใจในการฝึกปฏิบัติ และศึกษาให้เข้าใจกระบวนการในหลักและวิธีที่จะทำให้นิวรณ์หลุดพ้นทาง เพื่อให้เกิดสมาธิในขั้นฌาน อันมีญาณหยั่งรู้กิจต่างๆ อย่างแยบคาย และนิ่มนวลควรแก่งาน ทางปัญญา สามารถดับอาสวะกิเลสได้โดยสิ้นเชิง และใช้เป็นบาทฐานในการสร้างปัญญาสำหรับเสขะหรือปุถุชน เป็นปทัฏฐานแห่งอภิญญา สำหรับผู้ที่ได้สมาบัติ 8

แล้ว ทำให้ได้ภพวิเศษ คือ เกิดในภพที่ดีที่สูง ขึ้นสำหรับปุถุชนที่ได้ฌานแล้วไม่เสื่อมทำให้เข้านิโรธสมาบัติได้ สำหรับพระอรหันต์หรือพระอนาคามี และเมื่อใช้ปัญญาวิปัสสนา ได้มรรคผล นิพพาน เป็นเป้าหมายที่แท้จริง คือ พ้นทุกข์ ทั้งหมดนี้เป็นคุณค่าที่ผู้ปฏิบัติได้บรรลุจุดมุ่งหมายของสมาธิแล้ว แต่สมาธิยังมีคุณค่าอีกมากมายอาจเป็นประโยชน์เกื้อกูลขณะปฏิบัติสู่เป้าหมาย หรือผลพลอยได้จากการปฏิบัติ เช่น การรักษาโรค สามารถแก้ไขพฤติกรรมให้เป็นคนดี มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง รักษาโรคได้ เรียนเก่ง เสริมสร้างประสิทธิภาพในการทำงาน เชื่อมั่นศรัทธา มุ่งทำความดี เพื่อช่วยสังคม เมตตาช่วยเหลือ เกิดความละอายต่อบาป หรือเป็นสมาธิจิตว่าง เรียกว่าเกิดปัญญาแท้ไม่ใช่ปัญญา เฉเก จะมีพลัง ในการทำหน้าที่อย่างถูกต้อง เช่น เป็น ผู้นำ หัวหน้าครอบครัว ผู้ปกครอง นักการเมือง นักศึกษา และประชาชน ข้าราชการ เมื่อทุกคนทำหน้าที่ได้สมบูรณ์ สังคมจะสงบเรียบร้อย โครงสร้างสังคมแข็งแรง ทุกอย่างพัฒนาไปด้วยกันอย่างสมดุลย์ จะเกิดสันติสุขอย่างยั่งยืน

ส่งท้าย: คงได้คำตอบตามความเชื่อทัศนคติที่ผิดเรื่องการทำสมาธิ ได้แน่นอน ว่า ไม่หลีกหนีสังคม ไม่บ้าหรือวิกลจริต ไม่ใช่เรื่องปัจเจกบุคคล เป็นเรื่องพหูชน ดังพุทธพจน์ว่า "ภิกษุทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อพหูชน" ทำได้แล้วจะเกิดประโยชน์สูงสุดโดยรวม แต่มีข้อสังเกต ที่ผู้ปฏิบัติสมาธิพึงเข้าใจที่สำคัญคือสมาธิเป็นวิธีเข้าถึงจุดหมาย ไม่ใช่จุดหมาย ผู้ปฏิบัติอาจต้องปลีกตัวออกจากสังคมระยะหนึ่งเพื่อสร้างบารมี การปฏิบัติต้องมีครูอาจารย์ คอยแนะนำสอบอารมณ์ ไม่ใช่ทำเอง ต้องเชื่อฟัง จึงจะเกิดสัมมาสมาธิหากทำเอง อาจได้มิจฉาสมาธิ เมื่อเข้าใจและเห็นความสำคัญแล้ว ทำอย่างไรจึงจะสร้าง สมาธิให้เกิดแก่บุคคลและสังคมคู่กับชีวิต เป็นวัฒนธรรมของพุทธศาสนิกชน ให้สมกับพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์จึงขอเสนอ**แนวทางการประยุกต์สู่ภาคปฏิบัติแบบบูรณาการให้เกิดเศรษฐกิจพอเพียง** มีประโยชน์เป็นรูปธรรมได้ต่อไป

6. แนวทางการประยุกต์สู่ภาคปฏิบัติ

ก. ระดับปัจเจกบุคคล

1. พัฒนาตนเอง โดยเจริญสมาธิภาวนา ตั้งมั่นในการดำรงชีวิตด้วยการศึกษาอบรม ปฏิบัติตามหลักคำสอนอริยสัจ 4 ด้วย ทาน ศีล ภาวนาให้เกิดปัญญา เชื่อมั่นในพระรัตนตรัย มีคุณธรรมจริยธรรม หมั่นเพียรในการสวดมนต์ภาวนา แผ่เมตตา เพื่อละตัณหา ยึดทางสายกลางในการดำเนินชีวิต แก้ปัญหาด้วยวิธีการทางปัญญาและเหตุผล โดยยึดหลักความจริงของธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ไม่ต้องใช้อำนาจการดลบันดาลจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใดๆ

2. พัฒนาสังคม โดยประพฤติตนอยู่ในหลักศีลธรรม คุณธรรมจริยธรรมให้เป็นแบบอย่างแก่บุคคลในครอบครัว ชุมชน สังคมแนะนำสั่งสอนช่วยเหลือผู้ที่ไม่รู้ ให้รู้ตามภูมิธรรมที่มี ช่วยเหลือกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นผู้นำในการอบรมปฏิบัติธรรม เช่น วันสำคัญ จัดปฏิบัติธรรม บริจาคทำบุญ เป็นต้น จะทำให้หลักธรรมอันมีคุณค่าสูงส่งเกิดประโยชน์ในจิตใจมนุษย์ได้มากและทั่วถึง

3. รักษาป้องกันพุทธธรรมไม่ให้เสื่อม เมื่อศึกษาอบรมมาดีแล้วหากมีเหตุรุกรานที่จะทำให้หลักธรรมเสื่อมหรือผู้ที่ยังไม่เข้าใจกล่าววิพากษ์ วิจารณ์ โครงสร้างของศาสนา ให้เสียหายต้องอธิบายหรือตั้งมั่นศรัทธาของตนให้คงอยู่ เช่น ข่าวพระเสพย์ยาบ้า เที่ยวกลางคืน ออกเรี่ยไร ฯลฯ ต้องบอกได้ว่า นั้นคือ คนผู้มีกิเลสหนา ย่อมทำชั่วด้วยความหลงคิดว่าดี พระสงฆ์ต้องมีคุณสมบัติตามพระวินัย ศาสนา หลักธรรม คือความประเสริฐ เหมือนเดิม จะแยกแยะด้วยเหตุผลได้อย่างถูกต้องตามความจริง

ข. ระดับครอบครัว

ให้การศึกษาอบรม ปฏิบัติสมาธิวิปัสสนา เพื่อสร้างปัญญาด้วยธรรมโดยจริงจังพร้อมเพรียงกัน ให้เป็นประเพณีวัฒนธรรมพื้นฐานแก่ครอบครัวสังคม โดยบิดามารดาเป็นผู้นำ สมาชิกในครอบครัวทำตามด้วยการไหว้พระสวดมนต์ รักษา

ศีล ปฏิบัติธรรมให้เป็นชีวิตประจำวันเหมือนรับประทานอาหารเข้าวัดฟังธรรม ในกิจกรรมประเพณี ฯลฯ เพื่อปลูกฝัง สร้างคุณธรรมอันเป็นกำแพงรักษาบุตรธิดาให้รู้จักธรรมชาติของมนุษย์ ไม่ต้องเป็นเหยื่อตัณหาในใจตนเอง และสังคมที่มัวเมาแก้ปัญหาที่ตนเอง เข้าใจเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ เช่น ความต้องการของสังคมเลียนแบบ ทำให้ฟุ่มเฟือยเกินความจำเป็นได้ถูกต้อง

ค. ระดับชุมชน

1. ผู้นำชุมชน เช่น อบต. วัดซึ่งมีพระเป็นผู้รู้และผู้นำ ให้ความสำคัญในการจัดอบรมปฏิบัติธรรม ที่เน้นเรื่องปฏิบัติธรรมเพราะทานศีลภาวนาจะเกิดขึ้นด้วยเมื่อได้ปฏิบัติโดยเสนอเป็นนโยบายแก่จังหวัดให้กับประชาชนร่วมกับวัดหรือสถานปฏิบัติธรรม เพราะถ้าทุกคนได้อบรมนอกจากรู้หลักธรรมแล้วสำคัญที่สุดคือ จะเกิดสมาธิแก่ตนเอง เกิดศรัทธาด้วยการเห็นไม่ใช่รู้ ตามกระบวนการที่ทรงตรัสสอนไว้แล้วทั้งหมด ไม่ใช่ดีแต่พูดตามกิเลสสั่งมา

2. สมาชิกในชุมชน ต้องให้ความร่วมมือช่วยเหลือเข้าร่วม กิจกรรมเมื่อทำแล้วทุกคนเห็นคุณค่าในการปฏิบัติธรรมละวางตัณหาได้ ใจเป็นสุข ความพอเพียง เมตตาช่วยเหลือการบริจาคบำรุง ป้องกันรักษาพระพุทธศาสนาจะมั่นคงมุ่งมั่นทำดี จิตแข็งแรงช่วยตนเองได้ ป้องกันอาชญากรรมในชุมชมได้โดยไม่สิ้นเปลืองงบประมาณและบุคลากรภาครัฐ

ง. ระดับสังคมประเทศชาติ

1. กำหนดคุณสมบัติของรัฐบาล ต้องทำเป็นนโยบายเร่งด่วนคือ ผู้นำต้องศึกษาปฏิบัติสมาธิ เพื่อล้างตนเองให้ถึงอนุสัยกิเลสก่อนจึงจะเป็นผู้นำได้ โดยเอาพฤติกรรม ในขั้นพระโสดาบันมาประเมินก่อนสมัคร สส. หรือตำแหน่งอื่นๆ ในรัฐบาล เพราะเมื่อมีอำนาจแล้วกำลังบุญไม่พอจะหลงมัวเมาโดยไม่รู้ตัว ทำหน้าที่ไม่มีคุณภาพทั้งฝ่ายค้านและฝ่ายรัฐบาล ไม่รู้เป้าหมายการบริหาร ไม่ใส่ใจทำตัวเป็นแบบอย่างในเรื่องคุณธรรม เอาประโยชน์ตนและพวก กำหนดนโยบายผิดพลาดไม่สอดคล้องกับหลักธรรมที่เป็นพื้นฐานในความมั่นคง ของประเทศชาติ เพราะตนเองไม่เห็นคุณค่า กล้าคอรัปชั่นโดยไม่ละอาย ฯลฯ

2. กำหนดเป็นวาระแห่งชาติและบรรจุพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติเพื่อสนับสนุนงบประมาณอย่างจริงจัง จัดการศึกษาอบรมปฏิบัติสมาธิวิปัสสนา ติดตามผล ในทุกองค์กร โดยจัดทำในภาครัฐ องค์กรทางการศึกษาก่อนบรรจุการศึกษาปฏิบัติธรรมเป็นวิชาหลักในสถานศึกษา ผู้นำชุมชนทุกคน ทุกระดับ เพื่อสร้างคุณธรรมจริยธรรมให้เกิดเป็นรูปธรรมให้การเมืองการปกครองบรรลุเป้าหมายคือ ประชาชนเกิดประโยชน์สุขโดยแท้จริง

อย่างไรก็ตาม **แม้ว่าสมาธิปัญญาจะมีคุณค่าและสามารถบูรณาการเพื่อการปฏิบัติให้เกิดเศรษฐกิจพอเพียงได้จริง**ในยุคที่ทุนนิยมเข้าครอบงำ แต่ในความเป็นจริง ถึงแม้ว่าประเทศไทยจะมีพระพุทธศาสนาเป็นที่นับถือพัฒนาจิตใจมานับร้อยปี จะมีพระมหากษัตริย์ที่เปี่ยมล้นด้วยคุณธรรมสักเพียงใด หากพวกเราไม่เห็นคุณค่าแท้ของชีวิต ด้วยการหมั่นปฏิบัติให้เกิดสมาธิปัญญามีภูมิคุ้มกันแก่ตนเอง ปัญหาความขัดแย้งทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม ที่มีต้นเหตุมาจากกิเลสของมนุษย์ที่เป็นปุถุชน ซึ่งนับวันจะร้อนแรงลุกลามความสันติของชีวิตแบบไม่มีใครฟังใครในทุกวันนี้ ก็ต้องยอมรับความจริงว่า เศรษฐศาสตร์แนวพุทธตามหลัก “สัมมาสมาธิ หรือแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จะมีคุณค่า ทางจริยธรรม วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวพุทธแค่ไหน การดำรงอยู่ก็คงไม่พ้น ความอยากได้ อยากมี อยากเป็นด้วยกระแสทุนนิยมที่บดบังความจริงได้อย่างแนบสนิทเช่นทุกวันนี้

เอกสารอ้างอิง

พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬา ฯ, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน **ตอนว่าด้วยพระสูตร**, กรมการศาสนา, กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์รับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), 2548.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปรินายก, **การศึกษาเพื่อความเป็นคนที่สมบูรณ์,** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมดา, 2550, พิมพ์ครั้งที่ 3

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538

_____ . **พุทธธรรม**, กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **สู่การศึกษาแนวพุทธ,** กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, 2548 พิมพ์ครั้งที่ 6

_____ . **การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน,** กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, 2539 พิมพ์ครั้งที่ 3

พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือมนุษย์**, กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2549

_____ . **แก่นพุทธศาสน์,** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, 2548

พระธรรมโกศาจารย์ (ศ.ประยูร ธมฺมจิตโต), **ทำอย่างไรจึงเรียนเก่ง,** กรุงเทพฯ, สถาบันบรรลือธรรม, 2550

พิพัฒน์ ยอดพฤติการ, การใช้การสร้างตัวชี้วัดเศรษฐกิจพอเพียงโดยเปรียบเทียบกับพุทธเศรษฐศาสตร์, วิทยานิพนธ์ มจร., กรุงเทพฯ, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550

มนูญ มุกข์ประดิษฐ์, การศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องจากพระราชดำริกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา, วิทยานิพนธ์ มจร., กรุงเทพฯ, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547

จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2548

_____ . **ศาสนาชีวิตและสังคม,** กรุงเทพ:สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, 2547

เดือน คำดี, **ศาสนศาสตร์**, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2545.

เสฐียร พันธรังสี, **ศาสนาเปรียบเทียบ**, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, 2542

การบริหารทรัพยากรการบินวิถีพุทธ

กมล กาญจนสิทธิ์
นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

1. ความเป็นมาและความสำคัญของ Crew Resource Management in Buddhist's Way

เนื่องจากมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่องของธุรกิจการบินพาณิชย์ จากผลของการเติบโตในเศรษฐกิจโลกแม้ว่าราคาน้ำมันยังคงอยู่ในระดับสูง ภาวะอัตราดอกเบี้ยที่เพิ่มขึ้นแต่ก็ยังคงมีการเดินทางเพื่อติดต่อธุรกิจการค้าและการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นต่อเนื่อง โดยเฉพาะในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน อินเดีย และตะวันออกกลาง ซึ่งมีสายการบินใหม่รวมถึงสายการบินต้นทุนต่ำเกิดขึ้นอย่างมากและกำลังขยายเครือข่ายเส้นทางการบินและฝูงบินอย่างรวดเร็ว ทำให้การแข่งขันในธุรกิจการบินรุนแรงขึ้น รายได้ต่อหน่วยมีแนวโน้มลดลงในขณะที่ต้นทุนเชื้อเพลิงเพิ่มขึ้น ส่งผลให้ผลประกอบการของสายการบินดั้งเดิมต่างๆ ลดลง ทำให้สายการบินต่างๆ ต่างหามาตรการประหยัดน้ำมันและลดต้นทุน เพิ่มประสิทธิภาพการทำงานและทำการประกันราคาน้ำมันล่วงหน้า เพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระต้นทุนน้ำมันที่เพิ่มขึ้น รวมทั้งการเปิดเส้นทางการบินพิสัยไกลพิเศษขึ้น (Ultra Long Haul Flight) เป็นการเปิดโลกธุรกิจการบินพาณิชย์ยุคใหม่ เพื่อรองรับอัตราการเติบโตของธุรกิจสายการบินโดยสมาคมการขนส่งทางอากาศระหว่างประเทศ (International Air Transport Association : IATA) พยากรณ์ว่าจะมีการขยายตัวของธุรกิจการบินเพิ่มมากขึ้นในทุกภูมิภาคของโลก

ในสภาวะปัจจุบันปัญหาที่ประเทศไทยประสบอย่างหนักคือ ด้านภาวะเศรษฐกิจทางการเงิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งอัตราแลกเปลี่ยนไม่มีเสถียรภาพ ซึ่งส่งผลกระทบต่ออุตสาหกรรมต่างๆ ภายในประเทศ และปัญหาทางภาครัฐบาลเกี่ยวกับเงินสำรองระหว่างประเทศไม่เพียงพอ รัฐบาลพยายามแก้ปัญหาโดยการใช้นโยบายต่างๆ เพื่อฟื้นฟูสภาพเศรษฐกิจให้ดีขึ้นอย่างเช่นการเร่งการส่งออก การพยายามสร้างแรงผลักดันให้มีการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต และสร้างคุณภาพให้กับผลผลิตในด้านธุรกิจสายการบินเป็นอุตสาหกรรมการขนส่งทางอากาศ ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ มีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจภายในประเทศ เนื่องจากการขนส่งทางอากาศเป็นการขนส่งที่สำคัญประเภทหนึ่งช่วยให้เกิดความสะดวกรวดเร็วในการดำเนินธุรกิจการค้าทั้งภายในและภายนอกประเทศมีการขนส่งสินค้าและผู้โดยสาร ซึ่งนำเงินตราต่างประเทศเข้าสู่ประเทศจำนวนมาก อีกทั้งอุตสาหกรรมการขนส่งทางอากาศ ยังช่วยก่อให้เกิดประโยชน์แก่อุตสาหกรรมต่อเนื่องหลายๆ ประเภท เช่น อุตสาหกรรมการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร ที่นำผลผลิตทางการเกษตรแปรรูปเพื่อจำหน่ายแก่ผู้โดยสารบนเครื่องบินทั้งของสายการบินไทยและสายการบินอื่นๆ ที่ออกเดินทางจากท่าอากาศยานสุวรรณภูมิ อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว อุตสาหกรรมโรงแรม และยังนำความเจริญไปสู่จังหวัดต่างๆ ภายในประเทศได้อย่างทั่วถึง ทางด้านของแรงงาน อุตสาหกรรมการขนส่งทางอากาศช่วยให้เกิดการจ้างงานจำนวนมาก และการพัฒนาแรงงานให้เป็นแรงงานที่มีคุณภาพสามารถใช้เทคโนโลยีขั้นสูงทางการบินเทียบเท่ากับประเทศต่างๆ อุตสาหกรรมการบินจึงมีความสำคัญ และสร้างประโยชน์ต่อเศรษฐกิจของประเทศ ทั้งทางด้านรายได้ และด้านแรงงาน

การเติบโตอย่างต่อเนื่องของธุรกิจการบินแม้จะส่งผลดีต่อการพัฒนาประเทศ โดยตรงและโดยอ้อมต่อ

อุตสาหกรรมต่อเนื่องต่างๆ แต่การเติบโตนี้ก็สามารถทำให้เกิดข้อน่ากังวลขึ้นได้จากการเพิ่มขึ้นของจำนวนความถี่ของเที่ยวบินความคับคั่งของเส้นทางการบินที่มากขึ้นตลอดเวลา รวมถึงการเข้ามามีส่วนแบ่งทางการตลาดของสายการบินต้นทุนต่ำเกิดใหม่ ทำให้มีการสั่งซื้อเครื่องบินเป็นจำนวนมากเพื่อนำมาใช้ในธุรกิจการบิน เป็นเหตุทำให้จำนวนบุคลากรในธุรกิจการบินมีความต้องการสูงและขาดแคลนบุคลากรทางการบินที่มีความเชี่ยวชาญ ส่งผลให้มีโอกาสในการเกิดอุบัติเหตุทางการบินมากขึ้นได้ และการเกิดอุบัติเหตุทางการบินแต่ละครั้งจะเป็นที่สนใจต่อสื่อมวลชนและประชาชนอย่างมาก เนื่องจากเป็นการสูญเสียที่มีมูลค่ามหาศาลจากจำนวนผู้โดยสารและลูกเรือที่มีความสามารถสูง อีกทั้งราคาของเครื่องบินขนาดใหญ่ก็มีค่าสูงถึงประมาณหนึ่งหมื่นล้านบาท ดังนั้นการบริหารทรัพยากรการบินในการป้องกันอุบัติเหตุจึงมีความสำคัญ เพื่อทำให้เกิดการสูญเสียน้อยที่สุดซึ่งหมายถึงความไม่ประมาทนั่นเอง

การที่คนเรามีความแตกต่างทั้งสภาวะทางร่างกาย และจิตใจ ปัจจัยเบื้องต้นที่ทำให้เกิดความแตกต่างทางพฤติกรรมคือ กรรมพันธุ์ สิ่งแวดล้อมและการอบรมเลี้ยงดู ความแตกต่างระหว่างบุคคลมีประโยชน์ คือ สามารถเลือกคนให้เหมาะกับงาน สามารถแจกงานให้เหมาะสมกับแบบงานและอุปกรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของความสามารถของมนุษย์ คนเรามีความสามารถแตกต่างกันออกไป ฉะนั้นจึงต้องมีการจัดโดยใช้แบบสอบถามทางจิตวิทยา เพื่อแยกบุคคลภายในเรื่องความสามารถที่แตกต่างกัน การทดสอบเป็นแบบมาตรฐานโดยเปรียบเทียบกับคนกลุ่มใหญ่ เช่น เชาวน์ปัญญา ความฉลาดทางอารมณ์ เป็นต้น

ลักษณะงานบางอย่างต้องการความสามารถเฉพาะและทักษะพิเศษ เช่น งานด้านการบินต้องการทักษะเฉพาะ ดังนั้นจึงต้องเลือกคนให้เหมาะสมกับงาน นักบินต้องการทักษะด้านเครื่องกล ไซโคมอเตอร์ ทางคณิตศาสตร์และการรับรู้มิติสัมพันธ์ ความแตกต่างในบุคลิกภาพเป็นลักษณะรวมๆ กันของพฤติกรรม ความสนใจ ทัศนคติ ความสามารถ ความถนัด บุคลิกภาพ ไม่ได้เกี่ยวข้องโดยตรงกับเชาว์ปัญญา คนที่มีเชาว์ปัญญาสูงไม่จำเป็นต้องเป็นผู้นำที่ดี การวัดบุคลิกภาพจะมีส่วนช่วยในการคัดเลือกสำหรับการฝึกบิน

อย่างไรก็ตามจิตวิทยาการบิน (Aviation Psychology) ต้องอาศัยการประยุกต์จิตวิทยาแขนงอื่นๆ ด้วยไม่ว่าจะเป็นจิตวิทยาบุคลิกภาพ ดังที่กล่าวมาบ้างแล้ว ยังประกอบด้วย สังคมจิตวิทยา จิตวิทยาอุตสาหกรรมฯ ทั้งนี้จะเป็นการศึกษาถึงมนุษย์ พฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับการบิน เกี่ยวข้องกับความพยายามของนักบิน และลูกเรือในการปรับตัวต่อสิ่งแวดล้อมเฉพาะ จิตวิทยาการบินเกี่ยวข้องกับนักบิน ทั้งภาวะการบินรวมทั้งพฤติกรรมทั้งหมดของนักบินและลูกเรือ การตัดสินคัดเลือกผู้เหมาะสมที่จะทำการบิน รวมทั้งการสำรวจความสามารถตลอดอายุการบิน

จิตวิทยาการบินจึงเป็นการศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีความแตกต่างกัน และมีความสัมพันธ์กับการบิน เป็นความพยายามของมนุษย์ที่จะปรับตัวกับสิ่งแวดล้อม ได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีความปลอดภัย ถึงแม้ว่าจะมีความพยายามในการเพิ่มขีดความสามารถด้านความปลอดภัยให้มากขึ้นเพียงใด ดูเหมือนว่าสถิติการเกิดอุบัติเหตุมิได้ลดน้อยลงเลย

ดังนั้นนักวิชาการด้านทรัพยากรการบิน จึงพยายามศึกษาหาหลักสูตรต่างๆ เพื่อเพิ่มขีดความสามารถด้านความปลอดภัยบนพื้นฐานความรู้ทางตะวันตกมาประยุกต์ใช้ในหลักสูตรดังกล่าว ผลของความพยายามในการศึกษาสามารถเพิ่มขีดความสามารถในระดับหนึ่งเท่านั้น ข้าพเจ้าจึงมีความเห็นว่าควรจะมีพื้นฐานความรู้ทางตะวันออกมาผสมผสานกับศาสตร์ทางตะวันตก

พื้นฐานความรู้ด้านตะวันออกมีอยู่หลายแขนงด้วยกัน แต่ความรู้ทางด้านพุทธศาสนาดูเหมือนว่าน่าจะมีส่วนช่วยในการเพิ่มขีดความสามารถดังกล่าวข้างต้นได้ ความรู้ทางด้านพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องเช่น มัชฌิมาปฏิปทา โยนิโสมนสิการ และอัปปมาทธรรม ดังพุทธภาษิตขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้าก่อนปรินิพพานได้กล่าวถึงการเฝ้าระวังตนต่อความไม่ประมาททั้งปวง

คุณสมบัติประการแรกที่เหล่าพุทธบริษัททั้งหลาย พึงปฏิบัติพากเพียรให้เกิดขึ้นคือ “อัปปมาท” หรือความไม่ประมาทนั้นเอง ในพระพุทธศาสนาความไม่ประมาทนี้มีความหมายลึกซึ้งมาก เพราะผู้ไม่ประมาทย่อมตั้งตนอยู่ในความ

ชอบธรรม ละเว้นจากกรรมชั่วทั้งปวง มีสติรักษาตนให้อยู่ในกรอบของศีล สมาธิ ปัญญา ขจัดเสียซึ่งอาสวะทั้งหลาย จนในที่สุดสามารถเข้าถึงความหลุดพ้นคือพระนิพพานได้ ซึ่งพระเจ้าอโศกได้นำพระพุทธวัจนะเกี่ยวกับความไม่ประมาทนี้เป็นพระพุทธวัจนะบทแรกจารึกไว้บนแผ่นศิลาจารึก มีข้อความดังต่อไปนี้

อปมาโท อมตฺ ปทำ
ปมาโท มจฺจุโน ปทำ
อปฺปมตฺตา น มียนฺติ
เย ปมตฺตา ยถา มตา

แปลความได้ว่า ความไม่ประมาทเป็นทางไปสู่ความไม่ตาย ความประมาทเป็นทางไปสู่ความตาย

ผู้ไม่ประมาทย่อมไม่มีวันตาย ผู้ที่ประมาทย่อมเหมือนผู้ที่ตายแล้ว การบริหารทรัพยากรการบินในวิถีพุทธมีวัตถุประสงค์เพื่อหาแนวทางในการบริหารทรัพยากรการบินเพื่อความไม่ประมาทต่ออุบัติการณ์ต่างๆ เพื่อให้เกิดความปลอดภัยในการบินอันจะเป็นประโยชน์สูงสุดต่อบุคลากรและองค์กรการบินทั่วไป

การบริหารทรัพยากรการบิน คือลักษณะของการทำงานร่วมกันเป็นทีมซึ่งหมายถึงการทำงานที่มีผู้ร่วมงานตั้งแต่สองคนขึ้นไป หรือเป็นลักษณะของการทำงานคนเดียวเช่นนักบินพาณิชย์เครื่องบินเล็ก นักบินเครื่องบินขับไล่ ที่มีการทำงานร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเช่น หน่วยควบคุมการจราจรทางอากาศ ช่างซ่อมบำรุงอากาศยานเป็นต้น แนวคิดการทำงานเป็นทีมนี้มีวิวัฒนาการเคียงคู่กับประวัติศาสตร์การบินมาตั้งแต่อดีตกาล ซึ่งดูได้จากจากความสัมพันธ์ที่เรียบง่ายระหว่างนักบินและช่างเครื่องบินเพียงสองคน เมื่อเครื่องบินได้รับการพัฒนามีขนาดใหญ่โตขึ้นสามารถบรรทุกผู้โดยสารและลูกเรือได้เป็นจำนวนถึงประมาณ 600 คน (เครื่องบินแบบ Airbus 380) ความสัมพันธ์ที่เรียบง่ายเช่นดังอดีตได้กลายมาเป็นความสัมพันธ์ที่ซับซ้อน เกี่ยวข้องกับหน่วยงานและผู้ที่ทำงานเกี่ยวข้องมากมายตั้งแต่การตรวจ (check-in) การตรวจกระเป๋าสัมภาระ เอกสารการเดินทาง เจ้าหน้าที่ท่าอากาศยาน ลานจอดเครื่องบิน การเติมเชื้อเพลิง การเตรียมอาหารหลายประเภท เครื่องดื่ม น้ำใช้ สุขภัณฑ์ เจ้าหน้าที่ทำความสะอาด การบริการหนังสือพิมพ์ นิตยสาร สินค้าปลอดภาษีบนเครื่องบิน การบรรทุกสินค้า การตรวจความพร้อมของเครื่องบิน เจ้าหน้าที่การจราจรทางอากาศทุกประเทศที่บินผ่านน่านฟ้า นักบินและพนักงานต้อนรับ เจ้าหน้าที่บริหารงานภาคพื้นตั้งแต่สนามบินต้นทางและสนามบินปลายทางซึ่งการบริหารทรัพยากรการบินเหล่านี้ใช้ทักษะที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ต่างๆ มากมาย ที่เชื่อมโยงการพัฒนาทีมงานระหว่างนักบินกับแหล่งที่มาของข้อมูล รวมทั้งเครื่องมืออุปกรณ์และมนุษย์ ปัจจัยการบริหารทรัพยากรการบินวิถีพุทธสามารถสะท้อนจุดสำคัญที่เป็นหัวใจ

ของการสร้างทีม ลักษณะของทีมที่ประสบความสำเร็จ ภาวะผู้นำและผู้ตาม เนื่องจากมนุษย์เป็นทรัพยากรที่มีค่ามากที่สุดในโลก ปัจจุบันนี้ทุกประเทศได้มุ่งพัฒนาชาติของตน เพื่อให้ทัดเทียมกับอาณาประเทศที่ได้พัฒนาล้ำหน้าไปแล้วและกุญแจดอกสำคัญที่สุดในการพัฒนาประเทศนั้นอยู่ที่ "คน" คือต้องพัฒนาควบคู่ไปด้วย สำหรับประเทศที่พัฒนาแล้วนั้นพนักงานทุกคนมีความเห็นว่า ความปลอดภัยเป็นส่วนหนึ่งของการทำงาน เพราะถ้าพนักงานไม่ได้คำนึงถึงความปลอดภัยเป็นสิ่งสำคัญแล้ว จะทำให้เกิดความเสียหายอย่างใหญ่หลวงในการทำงาน คือทำให้สูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สินจากอุบัติเหตุในการทำงาน การบริหารทรัพยากรการบินวิถีพุทธสามารถนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ เมื่อต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในการทำงานไม่ว่าจะเป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของขบวนการทำงานนั้น

2. ทำไมจึงต้องมี Crew Resource Management ?

จากคำจำกัดความของการบริหารทรัพยากรการบิน (CRM) โดย Dr. John K. Lauber (1984) นักจิตวิทยาการบินแห่ง NTSB ในเรื่องของ CRM ที่แปลว่า "Using all available resources information, equipment and people - to achieve safe and efficient flight operation"

Dr. Manfred Barbarino (1997) แห่ง Eurocontrol กล่าวว่า วัตถุประสงค์ของ TRM ก็คือการรู้จักใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ เช่น ข้อมูลข่าวสาร เครื่องมืออุปกรณ์ และบุคลากร เป็นต้น เพื่อความสำเร็จของภารกิจการควบคุมการจราจรทางอากาศด้วยความปลอดภัยและเกิดประสิทธิภาพ (The objective of Team Resource Management is the use of all available resources - information, equipment and people in order to achieve the safe and efficient movement of air traffic.)

ทำให้สามารถสรุปได้ว่า

ในการเกิดอุบัติเหตุทางการบินในแต่ละครั้งนั้น ส่วนใหญ่จะไม่ได้เกิดมาจากสาเหตุใด สาเหตุหนึ่งโดยตรง แต่จะมีเหตุปัจจัยหลายอย่างเข้ามามีส่วนร่วมในหลายปัจจัยมีสภาพแวดล้อมและจังหวะเวลาที่เหมาะสม อุบัติเหตุจึงเกิดขึ้นได้ ซึ่งสามารถยกตัวอย่างเปรียบเทียบจากอุบัติเหตุทางการบินที่เป็นอันดับที่ 1 ของอุบัติเหตุทางการบินที่รุนแรงที่สุดในประวัติศาสตร์ต่อไปนี้

เมื่อวันที่ 27 มีนาคม 2520 เหตุการณ์ที่ท่าอากาศยาน Los Rodeos บนเกาะเทอร์นารีฟซึ่งเป็นหนึ่งในหมู่เกาะคานารี (Canary Island) ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกเฉียงเหนือของทวีปแอฟริกาในมหาสมุทรแอตแลนติก ซึ่งเป็นดินแดนของประเทศสเปน ถือเป็นการสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่และสำคัญที่สุดของโลกการบิน เพราะอุบัติเหตุในครั้งนั้นคร่าชีวิตผู้คนในคราเดียวกันถึง 583 ชีวิต จากการชนกันของเครื่องบินยักษ์ Boeing 747 สองลำกลาง Runway ระหว่างสายการบิน Pan Am ของสหรัฐ และ สายการบิน KLM ของเนเธอร์แลนด์ เมื่อตอนใกล้ค่ำของวันที่ 27 มีนาคม 2520 เครื่องบินที่จะไปลงยังสนามบิน Las Palmas บนเกาะแกรนด์ ไมคานาเลีย (Grand Canaria) จำต้องเปลี่ยนแผนเนื่องจากได้รับรายงานว่า มีการก่อการร้ายและวางระเบิดท่าอากาศยาน Las Palmas สนามบินจึงปิดชั่วคราวดังนั้นเครื่องบินจึงเลือกสนามบินในละแวกนั้นตรงกัน เพื่อไปจอดรอตั้งหลัก รอจนกว่าสนามบินที่เป็นจุดหมายเดิมจะมีคำสั่งเปิด ทันทีที่ได้รับรายงานว่าสนามบินเปิดทำการ นักบินก็จะพยายามติดต่อหอบังคับการบิน เพื่อติดเครื่องยนต์ขณะเดียวกันสภาพอากาศที่สนามบิน Los Rodeos เกาะเทอร์นารีฟ ก็เริ่มมีหมอกปกคลุม การมองเห็นข้างหน้าค่อนข้างเลวร้ายขึ้นทุกที และ KLM ก็ได้ขออนุญาตติดเครื่องยนต์

KLM 4805 : Ground KLM 4805 Ready For Start

ATC : KLM 4805 Clear to start

เมื่อกัปตันของ KLM ติดต่อกับหอบังคับการบินเรียบร้อย หอบังคับการบินก็ให้ KLM นำเครื่องเคลื่อนเข้าไป

ตั้งลำใน Runway และให้แล่นไปตาม Runway แล้วไปกลับลำที่หัวสนาม และก็มาถึงเวลาของส่วน Pan Am นั้นหอบังคับการบินอนุญาตให้ Pan Am แล่นเข้า Runway เพื่อไปออกอีกจุดหนึ่งซึ่งเป็นทางคู่ขนานกับ Runway เพื่อรอวิ่งขึ้นต่อจาก KLM และ เมื่อ KLM แล่นไปถึงปลายสนามและกลับลำเพื่อรอการวิ่งขึ้น กัปตันของ KLM ก็ทำท่าจะรีบเร่งให้เครื่องบินขึ้น

CAPT KLM 4805 : OK.. We have 700 visibility here now

CO-CAPT : Wait a minute, we don't have an ATC clearance

CAPT : I know that, go ahead, ask.

CO-CAPT : KLM 4805 is now ready for take-off and we are waiting for our ATC clearance.

ATC : KLM 4805, you are cleared to the papa beacon, climb to and maintain flight level nine zero. Right turn after take-off, proceed with heading zero four zero until intercepting the three three five radial from Las Palmas VOR.

และขณะที่ CO-CAPT กำลัง read back CAPT ก็พูดขึ้นว่า

We're going

Pan Am 1736 : we are still taxiing down the runway, the Pan Am1736

ATC : Roger, papa alpha 1736, report the runway clear

Pan Am 1736 : OK, we'll report when we're clear

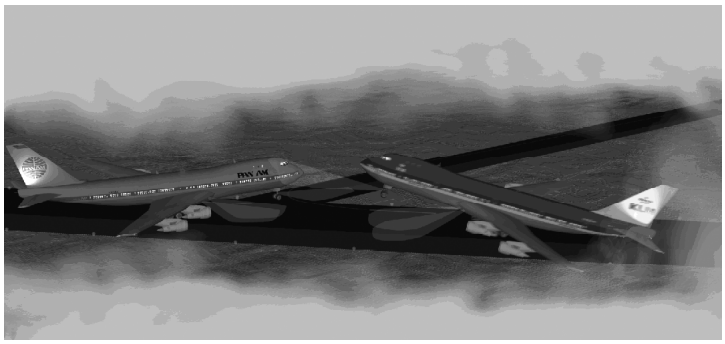
และ หนึ่งในนักบินของ KLM ก็พูดขึ้นว่า

Is he not clear, that Pan Am ?

และ กัปตันก็ตอบไปแบบเน้นๆ ว่า

Oh ! Yes

แต่ก็ไม่ได้มีการชะลอการวิ่งขึ้นแต่อย่างใด อุบัติเหตุในครั้งนั้นเครื่องบินของ KLM มีจำนวนผู้โดยสาร 234 คน กับลูกเรืออีก 14 คนไม่มีใครรอดชีวิตเลยแม้แต่คนเดียว ส่วนสายการบิน Pan Am มีผู้โดยสาร 335 คน จาก 386 คน ต้องเสียชีวิตในครั้งนั้น มีผู้รอดชีวิตมาได้ 54 คนกับ ลูกเรืออีก 7 คนและหนึ่งในนั้นมีกัปตันของ Pan Am รวมอยู่ด้วย

Tenerife disaster (KLM 4805 and Pan Am 1736)

วันที่ : 27 มีนาคม ค.ศ. 1977

สายการบิน : KLM Royal Dutch Airlines / Pan American World Airlines

เที่ยวบิน : KL4805 / PA1736

สถานที่เกิดเหตุ : ท่าอากาศยาน Los Rodeos บนเกาะ Tenerife ในหมู่เกาะคานารี นอกชายฝั่งโมร็อกโก

สาเหตุของอุบัติเหตุ : ชนประสานงากันบนรันเวย์ขณะทำการบินขึ้น

จำนวนผู้เสียชีวิต : 248 / 335

จำนวนผู้ได้รับบาดเจ็บ : 0 / 61

จากการวิเคราะห์ผลการสอบสวนอากาศยานอุบัติเหตุในเวลาต่อมาพบว่า ปัจจัยในการก่อให้เกิดหรือการป้องกันการเกิดอุบัติเหตุทางการบิน ไม่ได้มาจากปัจจัยในห้องนักบินเท่านั้น (Report of the HFWG, TG 311, 31 July 1992 Accidents Katmandu Nepal, by Myer, 1995) อาจมาจากปัจจัยนอกห้องนักบินก็ได้

ด้วยเหตุนี้การบริหารทรัพยากรการบิน จึงรวมผู้ที่เกี่ยวข้องด้านการบินด้วยและได้พัฒนาจาก Cockpit Resource Management มาเป็น Crew Resource Management การอบรมศึกษานี้ได้รวมเอา พนักงานต้อนรับ ผู้ควบคุมการจราจรทางอากาศ นายช่างอากาศยาน และบุคลากรที่ใกล้ชิดกับการปฏิบัติการบินมาอยู่ในกลุ่มที่ได้รับการฝึกอบรมร่วมกัน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน และการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

การเปลี่ยนแปลงการปฏิบัติการบินเชิงพาณิชย์ ได้เกิดขึ้นอย่างเด่นชัดก็ต่อเมื่อมีการยอมรับว่าการปฏิบัติงานให้เกิดความปลอดภัยและประสิทธิผลสูงสุด ต้องอาศัยการทำงานในรูปแบบของทีม และสมาชิกของทีมก็ไม่ใช่เฉพาะนักบินในห้องนักบินเท่านั้น หากยังต้องรวมถึงสมาชิกที่เป็นองค์ประกอบของทีมที่ดีจากที่อื่นอีกเช่น สมาชิกในส่วนของพนักงานต้อนรับ พนักงานภาคพื้นดินที่เกี่ยวข้องกับการบิน รวมถึงนายช่างซ่อมบำรุงอากาศยาน ผู้ควบคุมน้ำหนัก และผู้โดยสารกับสัมภาระที่เรียกว่า (Loadmaster) ดังได้กล่าวข้างต้นแล้ว

แม้ว่าการเดินทางทางอากาศจะถือว่าเป็นการเดินทางที่ปลอดภัยที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเทียบกับการเดินทางโดยรถยนต์แต่ก็อาจมีข้อถกเถียงได้ว่าจะมองในมิติใด หากมองในมิติของระยะทางแล้ว การเดินทางทางอากาศปลอดภัยกว่ารถยนต์หลายเท่าโดยเฉพาะในประเทศไทย หากมองในมิติของเวลาแล้วก็อาจสรุปได้ในทำนองเดียวกัน แต่หากมองในมิติของความถี่แล้วอาจต้องมีการศึกษาที่ลึกซึ้งลงไปในมิตินี้ แต่อย่างไรก็ตามการเกิดอุบัติเหตุทางอากาศมักจะมีผลกระทบรุนแรงกว่าทางบกมากมาย ที่เป็นเช่นนี้เพราะตัวแปรของความรุนแรงของอุบัติเหตุมีอยู่สองอย่างคือ ความเร็วของการกระทบ และระยะทางที่วัตถุกระทบกระเด็นไป ถ้าความเร็วต่ำแต่กระเด็นไปไกล โอกาสการเกิดความรุนแรงต่อผู้อยู่ภายในวัตถุ จะไม่เท่ากับการกระทบที่ความเร็วสูงและวัตถุที่กระทบกระเด็นไปใกล้ สรุปได้ว่าความรุนแรงของอุบัติเหตุเกิดจากสองปัจจัยคือความเร็วของวัตถุที่กระทบสิ่งกีดขวางและระยะทางที่วัตถุนั้นๆ กระเด็นไป นั่นคือการเปลี่ยนแปลงของสสารที่มีพลังงานสูง

2.1 ระดับพลังงาน (Energy) ที่มีผลต่ออุบัติเหตุ

อากาศยานเป็นพาหนะที่มีความเร็วสูง หรือถูกใช้งานในสภาพพลังงานสูง เครื่องบินต้องอาศัยความเร็วอยู่ในพลังงานจล (Kinetic Energy) ที่สูง และเครื่องบินมักบินอยู่สูงจากพื้นโลกเรียกได้ว่าอยู่ในพลังงานศักย (Potential Energy) ที่สูง ทั้งสองอย่างนี้นี่เอง เมื่อเกิดอากาศยานอุบัติเหตุครั้งใด จะนำความรุนแรงมาสู่ผู้เกี่ยวข้อง หรือผู้ปฏิบัติการเสมอ

2.2 การเกิดอุบัติเหตุทางการบินเป็นข่าวใหญ่เสมอ

อากาศยานอุบัติเหตุมักเป็นข่าวใหญ่ เป็นเหยื่อชิ้นโอชะของนักข่าว ไม่ว่าโทรทัศน์ วิทยุ และหนังสือพิมพ์ ข่าวอากาศยานอุบัติเหตุมักจะต้องพาดหัวใหญ่ และอยู่ในหน้าหนังสือพิมพ์นานกว่าข่าวอื่นๆ เพราะมีผลกระทบต่อการประกอบ

ธุรกิจ และด้านอื่นๆ อีกมากมาย เช่น ผลกระทบต่อเศรษฐกิจการเมือง สังคมและเทคโนโลยีการผลิตเครื่องบิน

2.3 ค่าใช้จ่ายเมื่อเกิดอุบัติเหตุทางการบินมีค่าสูง

หากเกิดอากาศยานอุบัติเหตุเมื่อใด จะเกิดค่าใช้จ่ายอย่างใหญ่หลวง ซึ่งแบ่งออกเป็นสองภาคใหญ่ๆคือ ค่าใช้จ่ายที่ได้รับความคุ้มครองโดยการประกันภัย (Insured Costs) และค่าใช้จ่ายที่ไม่ได้รับความคุ้มครองโดยการประกันภัย (Uninsured Costs)

2.4 ความสูญเสียของอุบัติเหตุแต่ละครั้งมีค่ามากเพียงใด?

1. ความสูญเสียอันเกิดจากเครื่องบินที่เสียหาย

หากเครื่องบินเกิดการเสียหายโดยอุบัติเหตุ จะเกิดการสูญเสียโอกาสในการหารายได้ เพราะขาดเครื่องมือหารายได้ไป

1.1 ค่าใช้จ่ายอันเกิดจากการใช้งานมากเกินไป ต่อเครื่องบินที่เหลือ

หากเครื่องบินถูกใช้งานมากเกินไป ก็จะทำให้ค่าบำรุงรักษาเพิ่มขึ้นโดยหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดูรูปประกอบ

1.2 ค่าใช้จ่ายอันเกิดจากอะไหล่และเครื่องมือพิเศษที่เหลือ

บางครั้งเมื่อสูญเสียเครื่องบินไป อะไหล่ที่ผู้ประกอบการหามาไว้ในการซ่อมบำรุง เพื่อให้การปฏิบัติงานเป็นไปอย่างตรงเวลา และสมบูรณ์ รวมถึงเครื่องมือพิเศษที่ใช้ในการซ่อมบำรุงอากาศยาน ก็จะไร้ค่าหากขายต่อก็คงจะไม่ได้ราคาเท่ากับตอนซื้อมา นี่ก็เป็นความสูญเสียอีกรูปแบบหนึ่ง

2. ความสูญเสียอันเกิดจากการถูกปรับ

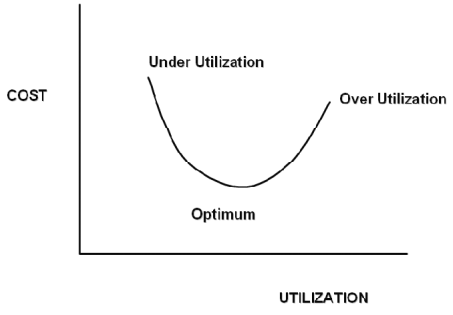
บางประเทศมีกฎหมายคุ้มครองสิ่งแวดล้อม ผู้ประกอบการอาจถูกทางการปรับ เมื่ออุบัติเหตุไปทำให้สิ่งแวดล้อมเสียหาย

3. ความสูญเสียอันเกิดจากการถูกฟ้องร้องค่าเสียหายที่เกินอัตราการคุ้มครองของการประกันภัย ถ้าเป็นเช่นนี้ผู้ประกอบการจะต้องรับผิดชอบส่วนที่เกินการคุ้มครอง

4. เบี้ยประกันที่เพิ่มขึ้น

หากเกิดอุบัติเหตุ ผู้ประกอบการมักจะถูกเรียกเบี้ยประกันเพิ่ม เพราะมีความเสี่ยงในการปฏิบัติงานสูงขึ้นจึงได้เกิดอุบัติเหตุ

- Increased operating costs on remaining equipment

ค่าใช้จ่ายต่อการใช้งาน

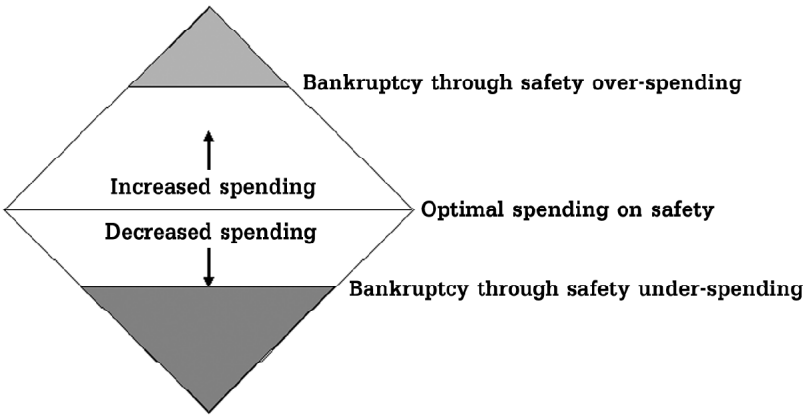
5. ขวัญและกำลังใจของพนักงานตกต่ำ

หากขวัญและกำลังใจของพนักงานตกต่ำ ก็จะทำให้ผลิตภาพ (Productivity) ตกต่ำ

6. สูญเสียชื่อเสียง และความน่าเชื่อถือ

หากเกิดอุบัติเหตุแล้ว แรกๆ ลูกค้าไม่กล้าใช้บริการ ทำให้เกิดการสูญเสียรายได้ นอกจากนั้นยังทำให้ความน่าเชื่อถือขององค์กรลดลง นำมาซึ่งความยากลำบากในการกู้ยืมเงินทุน

ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นค่าใช้จ่าย หากรวมกันแล้วน่าจะมีมูลค่ามหาศาล เพราะฉะนั้น องค์กรควรที่จะมีมาตรการป้องกันอุบัติเหตุทางการบินที่มีประสิทธิภาพ ในการป้องกันอุบัติเหตุย่อมมีค่าใช้จ่าย แต่ค่าใช้จายในการป้องกันน่าจะน้อยนิดเมื่อเทียบกับค่าใช้จ่ายที่ผู้ประกอบการจะต้องจ่าย หากปล่อยให้อุบัติเหตุเกิดขึ้นแล้ว ดังแสดงในรูป การเปรียบเทียบการใช้จ่ายงบประมาณในการป้องกันอุบัติเหตุ

เปรียบเทียบการใช้จ่ายงบประมาณในการป้องกันอุบัติเหตุ

2.5 ผลกระทบของอุบัติเหตุทางการบินที่เกิดขึ้นคืออะไร?

อุบัติเหตุทางอากาศมีผลกระทบต่อพื้นที่ใหญ่ๆ สี่ด้านคือ

1. ผลกระทบด้านการเมือง

หากเกิดอากาศยานอุบัติเหตุร้ายแรงขึ้น ทางการมักมีมาตรการใหม่ๆ ออกมาควบคุมการปฏิบัติการ ผลกระทบทางด้านนี้จะมีมหาศาล หากเกิดอุบัติเหตุในดินแดนที่มีมาตรการป้องกันอุบัติเหตุเข้มงวด หรือประเทศที่มีมาตรการคุ้มครองประชาชนของประเทศนั้นๆ เมื่อต้องเดินทางไปกับสายการบินอื่น สหรัฐอเมริกาเป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับประเทศที่มีมาตรการด้านความปลอดภัยสูง บางครั้งอาจมีการห้ามบินเข้าไปในน่านฟ้า สำหรับสายการบินที่มีอุบัติเหตุบ่อย หรือมีมาตรการการระงับการทำ Code share กับสายการบินในประเทศสหรัฐอเมริกาชั่วคราวและบางครั้งถาวร

2. ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ

ผลกระทบด้านเศรษฐกิจมีมากมายดังได้ยกตัวอย่าง ค่าใช้จ่ายที่ไม่ได้รับความคุ้มครองจากการประกันภัย แต่ที่มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจในภาพใหญ่ขึ้นมาคือ จำนวนผู้เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศอาจลดลงหรือถ้าเดินทางเข้ามาก็อาจใช้บริการของสายการบินต่างประเทศ แทนที่จะใช้บริการสายการบินแห่งประเทศ ทำให้ประเทศเสียดุลการค้า และดุลแลกเปลี่ยน

3. ผลกระทบด้านสังคม

อุบัติเหตุทำให้เกิดการสูญเสียชีวิต และทรัพย์สิน อาจเกิดการสูญเสียของหัวหน้าครอบครัว ผู้ซึ่งเป็นผู้นำรายได้มาให้กับครอบครัวหรือหัวหน้าครอบครัวที่ดูแลอบรม สั่งสอนบุตรหลาน เมื่อปราศจากหัวหน้าครอบครัวที่คอยอบรม สั่งสอน สมาชิกครอบครัวอาจหันเข้าหาอบายมุข และสารเสพติด เป็นปัญหาต่อสังคม และทำให้เกิดการสูญเสียทรัพยากรมนุษย์ของชาติ

4. ผลกระทบด้านเทคโนโลยี

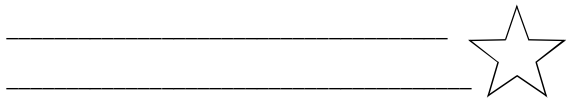
ผลของอากาศยานอุบัติเหตุหลายๆ ครั้ง ได้ทำให้เกิดมาตรการให้เกิดการคิดค้นเทคโนโลยีใหม่ๆ ขึ้นมา เช่น ระบบเตือนภัยบนอากาศยาน ที่เรียกว่า GPWS (Ground Proximity Warning System) คือระบบเตือนภัยเมื่อเครื่องบินนั้นออกนอกแผนการบินที่ถูกต้อง เทคโนโลยีเหล่านี้ เกิดขึ้นมาเพราะผลจากอากาศยานอุบัติเหตุทั้งสิ้น ผลกระทบต่อมาคือ ทำให้เครื่องบินสามารถทำการบินให้ปลอดภัยขึ้น แต่ราคาของเครื่องบินก็สูงขึ้นด้วย

2.6 อุบัติเหตุทางการบินสอนอะไรเราบ้าง ?

อุบัติเหตุมักเกี่ยวข้องกับความไม่ปลอดภัย โดยก่อนอื่นเราต้องตีความความปลอดภัยให้เป็นไปในทางเดียวกันก่อน ความปลอดภัยคือการปลอดภัยจากอุบัติเหตุ และอุบัติการณ์เท่านั้นหรือ ?

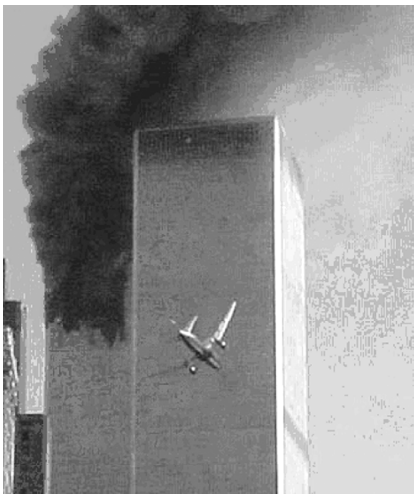
1. ความปลอดภัย

Wood (1991) ได้ให้คำจำกัดความความปลอดภัยว่า " ความปลอดภัยคือความเสี่ยงที่ยอมรับได้" เพราะฉะนั้นมาตรฐานความปลอดภัยของแต่ละสายการบิน จึงแตกต่างกันออกไป เพราะต่างสายการบินยอมรับความเสี่ยงแตกต่างกัน ถ้าเรามองให้เหมือนกันว่าความปลอดภัยคือความเสี่ยงน้อย จะทำให้เราจัดการเรื่องความปลอดภัยได้ง่ายขึ้น

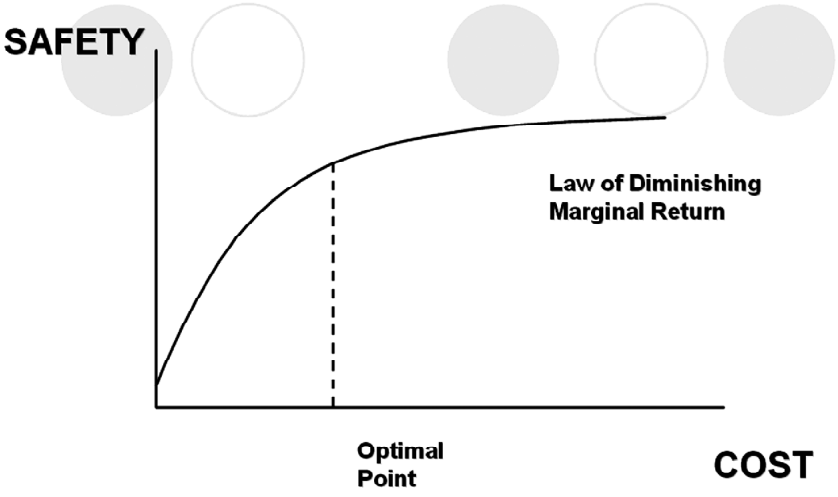

ความปลอดภัย กับความเสี่ยง

2. ความเสี่ยง

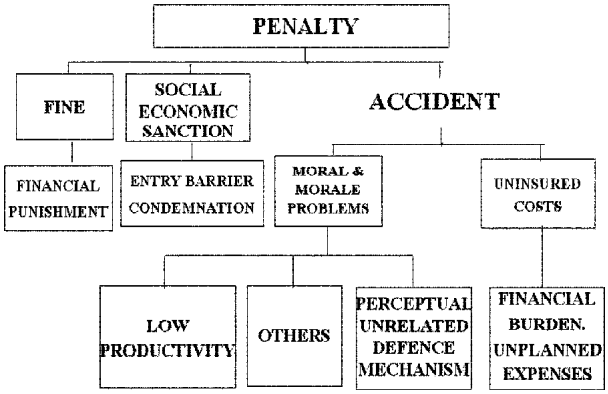

ความเสี่ยงคืออะไร ? Wood (1991) ได้ให้คำจำกัดความของความเสี่ยง คือ "โอกาสแห่งการเกิดปรากฏการณ์ที่มีความรุนแรงอยู่ในตัวและโอกาสแห่งการเกิดความรุนแรงนั้น ถ้าปล่อยโอกาสนั้นให้เกิดขึ้น" ที่สุดแห่งความเป็นจริงก็คือว่า "ความเสี่ยงไม่สามารถถูกกำจัดให้หมดสิ้นไปจากระบบที่มีความเสี่ยงสูงอยู่ในตัวได้" ระบบที่มีความเสี่ยงสูงคือระบบที่มีการปฏิบัติงานในสภาพพลังงานสูง การลดความเสี่ยง หรือการเพิ่มความปลอดภัยมีราคา โดยสามารถแสดงคำอธิบายนี้ได้จากรูป

3. บทลงโทษของความไม่ปลอดภัย

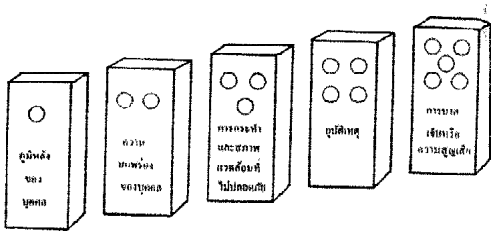

ความปลอดภัยต่อค่าใช้จ่าย

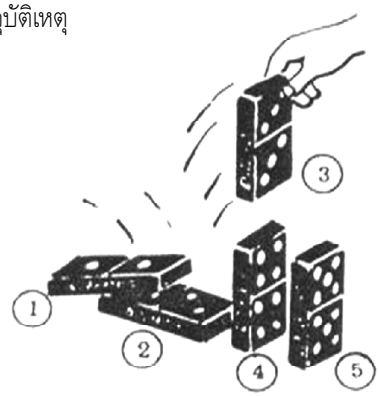

บทลงโทษของความไม่ปลอดภัย

ความไม่ปลอดภัยมีบทลงโทษที่รุนแรงหากปล่อยให้ความเสี่ยงสูงจนเกิดอุบัติเหตุ ยกตัวอย่างการขับรถยนต์เป็นต้น ถ้าถูกจับขับรถเร็วเกินกฎหมายกำหนดอาจถูกปรับ ถ้าหลังถูกปรับแล้วกลับมาขับขี่ที่ความเร็วที่กฎหมายกำหนดก็จะเกิดความเสี่ยงในระบบของตนเองไม่มากนัก หากยังขืนขับรถเร็วกว่าความเร็วที่กฎหมายกำหนดตลอดเวลา และหากถูกจับบ่อยๆ อาจถูกห้ามไม่ให้ขับรถอีก และถ้าหากหลบหลีกบทลงโทษไปได้ และยังขับรถด้วยความเร็วเกินกว่าที่กฎหมายกำหนดอยู่อีก ก็อาจเกิดอุบัติเหตุ และนี่คือบทลงโทษที่สูงมากอาจถึงชีวิตหรือทุพพลภาพได้ จะเห็นได้ว่าบทลงโทษจะรุนแรงขึ้นตามลำดับ และในระบบมีบทลงโทษของมันเองอยู่แล้วนั่นคืออุบัติเหตุ

ตัวโดมิโน

โดมิโนของการเกิดอุบัติเหตุ

3. ความสัมพันธ์ของทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเกิดอุบัติเหตุกับพุทธศาสนา

ทฤษฎีของ Heinrich (1969) ได้ใช้แผ่นโดมิโน 5 แผ่น อธิบายการเกิดขึ้นของอุบัติเหตุ ดังรูปที่ 1 แสดงให้เห็นว่าแผ่นที่ 5 จะล้มลง หรือการบาดเจ็บ และ/หรือทรัพย์สินเสียหายจะเกิดขึ้นต่อเมื่อแผ่นที่ 4 ล้มทับคืออุบัติเหตุเกิดขึ้น และอุบัติเหตุจะเกิดขึ้นก็เนื่องจากแผ่นอื่นๆ ก่อนหน้าแผ่นที่ 4 ล้มลงทับก่อน คำอธิบายในรายละเอียดของโดมิโนได้ให้ไว้ในตาราง

องค์ประกอบของอุบัติเหตุ	คำอธิบาย
1. ภูมิหลังของบุคคล	ความประมาท ความสะเพร่า ความดื้อ ความละโมบและคุณสมบัติที่ไม่ดีอย่างอื่นที่อาจถ่ายทอดได้ตามกรรม สิ่งแวดล้อมอาจช่วยกระตุ้นให้เกิดคุณสมบัติที่ไม่ดีดังกล่าว ทั้งสองประการนี้เป็นต้นเหตุของความบกพร่องของบุคคล
2. ความบกพร่องของบุคคล	นิสัยไม่ดีที่ถูกถ่ายทอดทางกรรม เช่น ความสะเพร่า ความใจร้อน ความเป็นผู้ตื่นเต้นตกใจง่าย ความที่ไม่รู้จักเกรงใจต่อคน การไม่สนใจต่อความปลอดภัย เป็นต้น
3. การกระทำที่ไม่ปลอดภัย	การกระทำที่ไม่ปลอดภัยของบุคคล แล้วแต่เป็นต้นเหตุแห่งการเกิดอุบัติเหตุได้ทั้งสิ้น
4. อุบัติเหตุ	เหตุการณ์ต่างๆ ที่อุบัติขึ้น
5. ความสูญเสีย	การบาดเจ็บ ผู้เสียชีวิตจิตใจเป็นทุกข์ เครื่องมืออุปกรณ์ชำรุด ความสูญเสียอากาศยาน เป็นผลที่เกิดจากอุบัติเหตุเป็นต้น

คำอธิบายตัวโดมิโน

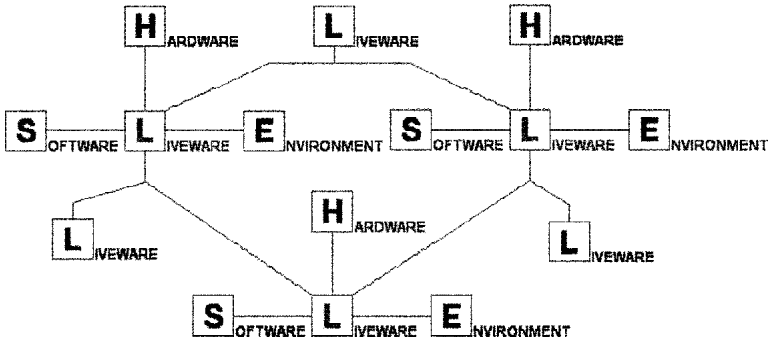
การป้องกันอุบัติเหตุตามทฤษฎีโดมิโนตามทฤษฎีโดมิโนหรือลูกโซ่ของอุบัติเหตุ เมื่อใดโดมิโนตัวที่ 1 ล้ม ตัวถัดไปก็ล้มตาม ดังนั้น หากไม่ให้โดมิโนตัวที่ 4 ล้ม (ไม่ให้เกิดอุบัติเหตุ) ก็ต้องเอาโดมิโนตัวที่ 3 ออก (กำจัดการกระทำหรือสภาพการณ์ที่ไม่ปลอดภัย) การบาดเจ็บหรือความสูญเสียก็จะไม่เกิดขึ้น

ในช่วงแรกของการศึกษาการบริหารทรัพยากรการบิน ได้มีการพูดถึง และการค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรเฉพาะในห้องนักบิน ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรมนุษย์ก็จะเกี่ยวข้องกับมนุษย์ผู้ทำงานในห้องนักบินเท่านั้น คือ กัปตัน (Pilot) ผู้ช่วยกัปตัน (Co-Pilot) และผู้ปฏิบัติงานอื่นๆ ที่ทำงานอยู่ในห้องนักบินเท่านั้น การจัดการจะเป็นลักษณะของการบริหารทรัพยากรที่มีอยู่ รวมถึงทรัพยากรมนุษย์ในห้องนักบิน เพื่อให้เกิดความปลอดภัยสูงสุดในการปฏิบัติการบิน มีการให้ความสำคัญถึงความเข้ากันได้ (Interface) ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ก็คือนักบินด้วยกัน หรือนักบินกับผู้ควบคุมการจราจรทางอากาศ ซึ่งเรียกว่า Liveware และการเข้ากันได้ระหว่างมนุษย์ และหลักวิธีปฏิบัติ (Procedure) ซึ่งเรียกว่า Software และการเข้าได้ระหว่างมนุษย์กับเครื่องมือหรือเครื่องบิน ที่เรียกว่า Hardware ผลสรุปคือเป็นการศึกษาเพื่อให้เกิด Interface ระหว่าง Liveware กับ Liveware Liveware กับ Software Liveware กับ Hardware และ Liveware กับสภาพแวดล้อม (Environment) การศึกษาลักษณะนี้จะปรากฏออกมาเป็นรูปของ SHEL Model ดังแสดงในภาพ

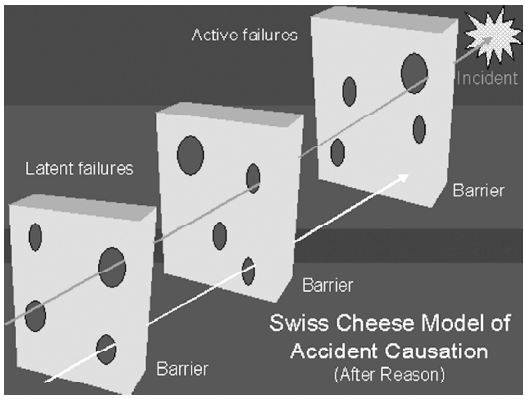

SHEL Model

ที่มา : ปรับปรุงจาก Johnson, Mc Donnald และ Fuller, 1994 หน้า 74.

ความสัมพันธ์ของ SHEL Model

James Reason อธิบายว่าการสอบสวนอุบัติเหตุในอดีตมักจะเพ่งเล็งไปที่ผู้กระทำ (ปลายเหตุ) คืออันตรายที่มองเห็นได้หรือการกระทำที่ไม่ปลอดภัย (Active Condition) โดยไม่ได้พิจารณาถึง สภาพอันตรายซ่อนเร้น (Latent Condition) แต่อย่างใดอันเป็นผลให้การกำหนดมาตรการป้องกันไม่เพียงพอหรือการป้องกันล้มเหลว ความสัมพันธ์ของอันตรายที่มองเห็นได้กับอันตรายซ่อนเร้นสามารถจำแนกตามลำดับขั้นตอนดังแสดงในรูปข้างล่างนี้และขั้นตอนต่างๆ คือ

Swiss Cheese Model

1. อิทธิพลจากการจัดรูปแบบองค์กร (Organization Influences) นโยบายการทำงาน การตัดสินใจการบริหารจัดการของผู้บริหารระดับสูง

2. การกำกับดูแลที่ไม่ปลอดภัย (Unsafe Supervision) ในการบริหารและกำกับดูแลความปลอดภัย

3. สภาพเงื่อนไขก่อนเกิดการกระทำที่ไม่ปลอดภัย (Preconditions for Unsafe Acts) สภาพร่างกาย จิตใจที่ไม่ปกติหรือความไม่พร้อมความไม่ร่วมมือทำงานเป็นทีม

4. การกระทำที่ไม่ปลอดภัย (Unsafe Acts) เป็นพฤติกรรมที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจปฏิบัติที่เป็นให้เกิดอุบัติเหตุขึ้น

3.1 วิธีการคิดแบบพุทธในการบริหารทรัพยากรการบิน

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ (การทำในใจให้แยบคาย) มี 2 แบบคือแบบมุ่งเน้นสกัดหรือกำจัดอวิชชาโดยตรงและแบบมุ่งสกัดบรรเทาตัณหา มีวิธีคิดที่พบ 10 แบบ ดังนี้

1) คิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย
2) คิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ
3) คิดแบบสามัญลักษณ์
4) คิดแบบอริยสัจ (คิดแก้ปัญหา)
5) คิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์
6) คิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก
7) คิดแบบรู้คุณค่าแท้-คุณค่าเทียม
8) คิดแบบเร้าคุณธรรม
9) คิดแบบอยู่กับปัจจุบัน
10) คิดแบบวิภัชชวาท

องค์แห่งปัญญาจะประกอบด้วยความรู้และความคิด คิดอย่างไรจึงจะก่อให้เกิดประโยชน์ก่อให้เกิดปัญญา วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการนั้นเป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาที่ควรนำมาใช้ปฏิบัติในการบริหารทรัพยากรการบิน จะเห็นได้จากวิธีคิดตามหลักพุทธธรรมหรือโยนิโสมนสิการของพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) ซึ่งมีวัตถุประสงค์กำจัดอวิชชาโดยตรงและมุ่งบรรเทาตัณหา มีอยู่ 10 วิธีดังกล่าว วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คิดแยกแยะส่วนประกอบ คิดสามัญลักษณ์ คิดแก้ปัญหา คิดอรรถธรรมสัมพันธ์ คิดเห็นคุณโทษและทางออก คิดรู้คุณค่าแท้ - คุณค่าเทียม คิดเร้าคุณธรรม คิดอยู่กับปัจจุบัน และคิดวิภัชชวาท ซึ่งผู้เขียนขอใช้ในการวางพื้นฐานก่อนเข้าภาคประยุกต์ใช้งานในโอกาสต่อไป

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ มีความคล้ายคลึงกับกระบวนการคิดทางวิทยาศาสตร์เป็นอย่างยิ่ง แต่มีหลักการคิดที่มีความละเอียดครอบคลุมถึง 10 ประการข้างต้น หลักที่สำคัญของวิธีการคิดแบบโยนิโสมนสิการคือการพิจารณาหาวิธีการที่ถูกต้อง โดยใช้ข้อมูลที่มีอยู่ทั้งหมดมาวิเคราะห์อย่างเป็นลำดับขั้นตอน มีเหตุผลและสามารถเข้าถึงเหตุที่แท้จริงได้โดยใช้ปัญญา

ตัวอย่างจาก Tenerife disaster (KLM 4805 and Pan Am 1736) จะเห็นได้ว่า หากนักบินของ KLM และ Pan Am มีโยนิโสมนสิการต่อการวิ่งขึ้น อุบัติเหตุครั้งนี้จะไม่เกิดขึ้นเลย แต่การที่จะมีโยนิโสมนสิการจะเกิดขึ้นได้อย่างไร? ขณะที่ KLM กำลังตั้งลำที่จะวิ่งขึ้นยังไม่ได้รับคำอนุญาตจากหอบังคับการบินให้ทำการวิ่งขึ้น โดยเฉพาะในทัศนวิสัยที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการมองเห็นจะต้องมีความมั่นใจอย่างสูงที่จะต้องไม่มีสิ่งกีดขวางใดๆ อยู่บนทางวิ่งในขณะนั้น ซึ่งโยนิโสมนสิการที่ควรมีในขณะนั้นคือการเฝ้าระวังในเหตุการณ์ (Situation Awareness) หรือการคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก การคิดแบบเห็นคุณโทษคือการไม่ฝ่าฝืนกฎที่ยังไม่ได้รับคำสั่งให้วิ่งขึ้น ทางออกที่ได้ก็จะไม่ประสบกับอุบัติเหตุครั้งร้ายแรงที่สุดในประวัติศาสตร์การบิน

3.2 เหตุปัจจัยของการเกิดอุบัติเหตุทางการบินกับหลักของปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาทนับว่าเป็นหลักคำสอนที่สำคัญมากเรื่องหนึ่งของพระพุทธศาสนา มีหลายชื่อเช่นปัจจยาการ อิทัปปัจจยตา เป็นต้น เป็นคำสอนที่อธิบายถึงสาเหตุและผลลัพธ์ ในแต่ละขั้นตอนของชีวิตในวัฏสงสาร คืออธิบายว่า เหตุใดเมื่อตายแล้ว จึงมีการเกิดใหม่อย่างไม่รู้จบสิ้น หรืออธิบายถึงบ่อเกิดแห่งทุกข์นั่นเอง รวมถึงการอธิบายให้เห็นว่าจะดับหรือยุติกระบวนการเหล่านี้ได้อย่างไรปฏิจจ แปลว่า อาศัย พึ่งพิง คือสิ่งต่างๆ นั้นจะเกิดขึ้นมาเองลอยๆ โดยไม่มีสาเหตุไม่ได้ จะต้องมีสิ่งอื่นเป็นเหตุปัจจัยให้เกิด จึงเกิดขึ้นมาได้ ปฏิจจสมุปบาทจึงเป็นสิ่งที่อธิบายให้เห็นว่า เพราะมีสิ่งนี้ (เหตุ)

ปฏิจจสมุปบาท

สิ่งนี้ (ผล) จึงมี เพราะสิ่งนี้ (เหตุ) เกิด สิ่งนี้ (ผล) จึงเกิดขึ้น เมื่อเหตุสิ้นไป ผลจึงไม่เกิดขึ้น คืออธิบายถึงการที่สิ่งต่างๆ อิงอาศัยสิ่งอื่นจึงเกิดขึ้นมาได้นั่นเอง

ปฏิจจสมุปบาทนั้นอธิบายถึงชีวิตใน 3 ชาติ โดยแบ่งเป็นขั้นตอนต่างๆ 12 ขั้น โดยแต่ละขั้นนั้น จะมีขั้นก่อนหน้าเป็นเหตุให้เกิด และตัวขั้นนั้นเองก็เป็นเหตุให้ขั้นถัดไปเกิดขึ้น คืออดีตเป็นเหตุให้ปัจจุบันเกิดและปัจจุบันก็เป็นเหตุให้อนาคตเกิดขึ้นนั่นเอง ในที่นี้จะยกหัวข้อขึ้นแสดงให้เห็นภาพรวมก่อนแล้วแสดงรายละเอียดในลำดับถัดไป จากเหตุการณ์ Tenerife disaster (KLM 4805 and Pan Am 1736) สามารถอธิบายในด้านปฏิจจสมุปบาทชาติที่ 1 ชาติที่ 2 และชาติที่ 3 หรืออดีต ปัจจุบันและอนาคตดังต่อไปนี้

ในชาติที่ 1 (อดีต)

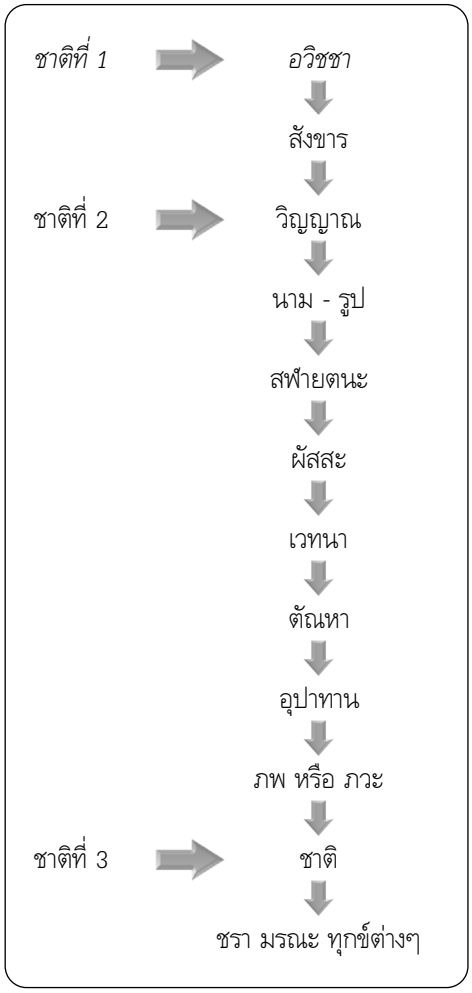
อวิชชา (ความไม่รู้) เพราะความไม่รู้ว่าการเกิดเป็นสาเหตุที่สำคัญที่ทำให้เป็นทุกข์ ไม่รู้ว่าการเกิดทุกคราวเป็นทุกข์ร่ำไป ความยินดีในการเกิดจึงมีอยู่ในจิตใจโดยเฉพาะในจิตใต้สำนึกอยู่ตลอดเวลาการคิดปรุงแต่งของจิต(สังขาร)ที่เกี่ยวเนื่องด้วยการเกิดใหม่จึงเกิดขึ้นอยู่เนืองๆ

สังขาร (การปรุงแต่งของจิต) เมื่อความยินดีในการเกิดยังมีแฝงลึกอยู่ในจิตใต้สำนึก เมื่อความตายกำลังจะมาถึง จิตจึงปรุงแต่งไปในทางที่ดิ้นรนเพื่อให้มีชีวิตอยู่ต่อไป เมื่อไม่สามารถรักษาชีวิตในชาตินี้ให้ยั่งยืนต่อไปได้แล้ว ความดิ้นรนของจิตเพื่อให้มีชีวิตอยู่ต่อไป จึงทำให้เกิดพลังอย่างมหาศาล ส่งผลให้จิตวิญญาณในภพใหม่หรือชาติใหม่เกิดขึ้นทันทีที่ตายจากชาตินี้

มีการก่อการร้ายและวางระเบิดท่าอากาศยาน Las Palmas สนามบินจึงปิดชั่วคราวถือได้ว่าเป็นเหตุการณ์ที่เกิดจากอวิชชา เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่ก่อให้เกิดเหตุการณ์สะเทือนขวัญในครั้งนั้น นักบินเกิดสังขารที่จะเลือกไปยังสนามบินในละแวกนั้นตรงกันเพื่อไปจอดรอตั้งหลัก รอจนกว่าสนามบินที่เป็นจุดหมายเดิมจะมีคำสั่งเปิดนั่นก็คือสนามบินที่ Tenerife

ชาติที่ 2 (ปัจจุบัน)

วิญญาณ (สิ่งที่รับรู้ความรู้สึกต่างๆ) คำว่าวิญญาณ ในที่นี้ มุ่งเน้นที่ปฏิสนธิวิญญาณ หรือปฏิสนธิจิต คือจิตหรือวิญญาณที่เกิดขึ้นในขณะแรกของภพ หรือของชาติใหม่ เนื่องจากวิญญาณขันธ์ไม่สามารถอยู่โดยลำพังเพียงขันธ์เดียวได้จะต้องมีรูปขันธ์และ

นามขันธ์อื่นที่เหลือ (เวทนา สัญญา สังขารขันธ์) อยู่ด้วยเสมอ ดังนั้น เมื่อปฏิสนธิวิญญาณเกิดขึ้น จึงเหนี่ยวนำให้นามขันธ์อื่นที่เหลือ และรูปขันธ์ เกิดขึ้นพร้อมกับวิญญาณขันธ์นั้น เหมือนเมื่อมีเปลวไฟแล้วแสงสว่างกับความร้อนก็ย่อมเกิดขึ้นพร้อมกัน

นาม - รูป (นามขันธ์และรูปขันธ์) เมื่อนามขันธ์และรูปขันธ์เกิดขึ้นมาแล้ว อวัยวะรับความรู้สึกทั้งหลาย คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งรวมเรียกว่าสฬายตนะ หรืออายตนะภายใน 6 อย่าง ย่อมเกิดขึ้นตามสมควรแก่กรรมของบุคคลนั้น และตามสมควรแก่ภพภูมิที่เกิดนั้น

สฬายตนะ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) เมื่อสฬายตนะ หรืออวัยวะรับความรู้สึกต่างๆ อยู่ในสภาพที่ดี พร้อมใช้งานแล้ว เมื่อมีสิ่งต่างๆ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย) ธัมมารมณ์ (ความรู้สึกนึกคิดต่างๆ) มากระทบอย่างเหมาะสมกับอวัยวะเหล่านั้น ผัสสะ (การกระทบกันของประสาทตากับรูป ประสาทหูกับเสียง ประสาทรับกลิ่นกับกลิ่น ประสาทรับรสกับรส ประสาทกายกับโผฏฐัพพะใจกับธัมมารมณ์)ย่อมเกิดขึ้น

ผัสสะ (การกระทบกันของประสาทตากับรูป,..., ใจกับธัมมารมณ์) เมื่อมีผัสสะแล้ว การรับรู้ในสิ่งต่างๆจึงตามมา ส่งผลให้เวทนาเกิดขึ้น (สุขทุกข์กลางๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์)

เวทนา (เวทนาขันธ์) เมื่อสุขเวทนา หรือโสมนัสเวทนาเกิดขึ้น ความเพลิดเพลิน ความยินดีพอใจย่อมตามมา (ยกเว้นพระอรหันต์ เพราะไม่มีอวิชชาและกิเลสทั้งปวงแล้ว) ไม่นานนักตัณหา (ความทะยานอยาก) คือความอยากได้สิ่งเหล่านั้น หรือสัมผัสเหล่านั้นต่อไปเรื่อยๆ หรือเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ก็เกิดขึ้น

ตัณหา (ความทะยานอยาก) เมื่อตัณหาเกิดขึ้นบ่อยๆ กำลังของตัณหานั้นก็ย่อมจะมากขึ้นทุกที ความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) ในสิ่งเหล่านั้น หรือในความทะยานอยากนั้นย่อมเกิดขึ้น และทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ

อุปาทาน (ความยึดมั่นถือมั่น) เมื่อมีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดแล้ว ก็ย่อมอยากจะได้รับสิ่งเหล่านั้นต่อไปอีกในอนาคต ซึ่งรวมถึงในชาติต่อๆ ไปด้วย การสร้างวิมานในอากาศจึงเกิดขึ้น (ความปรารถนาไปเกิดในภพภูมิต่างๆ ที่มีสภาพเหมือน หรือดีกว่าสิ่งที่ตนยึดมั่นถือมั่นอยู่นั้น) จึงเรียกได้ว่าขณะนั้น ภพได้เกิดขึ้นในใจแล้ว และเมื่อปรารถนาไปเกิดในภพภูมิใด ความพยายามในการสร้างกรรม (อาจจะเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่วก็ได้) เพื่อให้ไปเกิดในภพภูมินั้น (เรียกว่ากรรมภวะ) ย่อมตามมา (ภวะ หรือภพมี 2 อย่าง คือ ขณะสร้างกรรมเพื่อให้ไปเกิดในภพภูมินั้น เรียกว่ากรรมภวะ หรือกรรมภพ และขณะที่ได้ไปเกิดในภพภูมินั้นจริงๆ เรียกว่า อุปปัตติภวะหรืออุปปัตติภพ)

ภพ หรือ ภวะ เมื่อวิมานในอากาศเกิดขึ้นในใจ หรือเมื่อกรรมภพ หรือกรรมภวะเกิดขึ้นแล้ว เช่น การทำบุญให้ทาน การรักษาศีลเพราะหวังว่าจะได้ไปสวรรค์ หรือหวังว่าชาติหน้าจะได้รวยๆ การทำสมาธิเพราะหวังว่าจะได้ไปเกิดในรูปภูมิหรืออรูปภูมิ ฯ ย่อมเป็นเครื่องบ่งชี้อย่างชัดเจนว่า ความยินดีพอใจ หรือความปรารถนาในการเกิดใหม่นั้น มีอยู่อย่างเต็มที่ ดังนั้น เมื่อใกล้จะตาย จิตจึงดิ้นรนเพื่อให้ได้เกิดใหม่ในชาติต่อไปซึ่งจะไปเกิดเป็นอะไร ในภพภูมิไหนนั้นก็ขึ้นกับกรรมที่ได้กระทำเอาไว้

การที่เครื่องบินต่างๆ พากันมาลงรอที่สนามบิน Tenerife ทำให้เกิดความล้าและความเครียดที่สะสมจากการบินเพิ่มขึ้น วิญญาณรับรู้ความรู้สึกในนามรูปของนักบินเกิดรับรู้เวทนาที่ไม่พึงพอใจที่จะต้องเสียเวลารอนานจากสฬายตนะและผัสสะ ย่อมมีตัณหาความทะยานอยากในการที่จะได้บินกลับไปยังจุดหมายปลายทางเดิมให้เร็วที่สุด เมื่อรอนานมากขึ้นอุปาทานความยึดมั่นที่อยากทำการบินกลับไปก็เพิ่มขึ้น เพื่อที่จะได้พักผ่อนและสิ้นสุดภารกิจเป็นภพที่มุ่งหมายขึ้นในใจ

ชาติที่ 3 (อนาคต)

ชาติ (ชาตะ - การเกิดใหม่) เมื่อเกิดขึ้นมาแล้ว ย่อมหนีไม่พ้นชรา (ความเสื่อมไปตามกาลเวลา) มรณะ (ความตาย) และความทุกข์ทั้งหลาย ทั้งทางกายและทางใจนานัปการ

เมื่อสนามบินจุดหมายทำการบินไปได้เปรียบดังเป็นชาติที่เกิดขึ้น การเกิดวงจรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันก็ก่อให้เกิดอนาคต เครื่องบิน KLM มีเวทนาอยากวิ่งขึ้นเร็วๆ จนขาดโยนิโสมนสิการในคำสั่งวิ่งขึ้นของหอบังคับการบิน เครื่องบิน Pan Am ก็มีโยนิโสมนสิการไม่สมบูรณ์ในการเฝ้าระวังเครื่อง KLM และทำการออกจากทางวิ่งไม่ตรงตามที่หอบังคับการ

บินได้สั่งการ เนื่องมาจากทัศนวิสัยที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการมองเห็น เครื่องบิน KLM จึงทำการวิ่งขึ้นและมาเห็นเครื่อง Pan Am บนทางวิ่งในระยะประชิดที่ยากจะทำการหยุดได้ จึงพยายามยกตัวขึ้นก่อนความเร็วที่จะสามารถลอยตัวได้เป็นเหตุให้ชนกับเครื่องของ Pan Am ทำให้ชรา มรณะ และทุกข์ต่างๆ เกิดตามมาอย่างสมบูรณ์

ตราบใดที่อวิชชายังมีอยู่ วงล้อแห่งปฏิจจสมุปบาทนี้ ย่อมหมุนไปอย่างไม่รู้จบสิ้น โดยมีอวิชชาเป็นผู้ลากไป เหมือนล้อเกวียนที่หมุนทับรอยเดิม (ทับแต่ละจุดบนผิวล้อ ซึ่งเปรียบเหมือนแต่ละขั้นของปฏิจจสมุปบาท) ซ้ำไปซ้ำมาอย่างไม่รู้จบที่กล่าวมาข้างต้น เป็นการอธิบายปฏิจจสมุปบาทในแง่ของการเกิด เช่นการเกิดอุบัติเหตุทางการบินย่อมมีสาเหตุเกี่ยวเนื่องกันมาเป็นวงจรเช่นกัน ซึ่งจะเห็นได้ว่าสาเหตุที่สำคัญของการเกิดใหม่ ซึ่งเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวงนั้น ก็คืออวิชชาและที่รองลงมาก็คือตัณหาและอุปาทานนั่นเอง

ในทางตรงกันข้ามของความไม่ประมาท สำหรับปฏิจจสมุปบาทในแง่ของการดับนั้น อธิบายได้ว่า เมื่ออวิชชาดับไปคืออวิชชาไม่เกิดขึ้น สังขารที่ปรุงแต่งไปในทางยินดีในการเกิดจึงไม่เกิดขึ้นเมื่อสังขารที่ปรุงแต่งไปในทางยินดีในการเกิดไม่เกิดขึ้น วิญญาณในภพใหม่จึงไม่เกิดขึ้นเมื่อวิญญาณในภพใหม่ไม่เกิดขึ้น นาม-รูปในภพใหม่จึงไม่เกิดขึ้น เมื่อนาม - รูปในภพใหม่ไม่เกิดขึ้น สฬายตนะในภพใหม่จึงไม่เกิดขึ้น ผัสสะ ... เวทนา ... ตัณหา ... อุปาทาน ... ภพ หรือ ภวะ ... ชาติ ...จึงไม่เกิดขึ้นเมื่อชาติ (การเกิด) ในภพใหม่ไม่เกิดขึ้น ชรา มรณะ ทุกข์ต่างๆ ในภพใหม่จึงไม่เกิดขึ้น

วงล้อแห่งปฏิจจสมุปบาทจึงหยุดหมุนได้ด้วยประการฉะนี้ ถ้าอวิชชาหมดไปได้ด้วยการทำความดี การไม่มุ่งร้ายต่อกัน ไม่มีการก่อการร้าย การวางระเบิด อุบัติเหตุย่อมไม่เกิดขึ้นได้ อย่างไรก็ตามวงจรของปฏิจจสมุปบาทก็สามารถตัดไม่ให้เกิดอุบัติเหตุทางการบิน ซึ่งป้องกันได้โดยการบริหารทรัพยากรการบิน (CRM) และผู้เขียนมีความเห็นว่าวิถีทางพุทธศาสนา เป็นวิธีการที่สามารถเพิ่มขีดความสามารถในการบริหารทรัพยากรการบินได้ จากกรณีศึกษาข้างต้นเพียงนักบินของ KLM สามารถควบคุมเวทนาในการรีบร้อนวิ่งขึ้นได้ อุบัติเหตุครั้งร้ายแรงนี้ย่อมไม่เกิดขึ้น

3.3 สิ่งที่ก่อให้เกิดความประมาท

1) ความเป็นหนุ่มสาว ทำให้บุคคลเพลิดเพลินในความสนุกสนานในภาวะของหนุ่มสาว ทำให้ทำ พูด คิด ในสิ่งต่างๆ ตามประสาอารมณ์ของวัยรุ่น ไม่คำนึงถึงความถูกต้องดีงาม บางรายต้องสูญเสียอนาคตหรือชีวิตไปเพราะความประมาทพระพุทธศาสนาจึงสอนให้ไม่ประมาทในวัย(โยพนมัตตัง)

2) ความไม่มีโรค ทำให้บุคคลลุ่มหลงในชีวิต ลืมนึกถึงโรคภัยไข้เจ็บที่จะต้องเกิดขึ้นเป็นธรรมดา เมื่อโรคภัยเกิดขึ้นแล้ว ก็ไม่อาจทำความดีได้ เมื่อตอนแข็งแรงอยู่ไม่ได้ทำไว้ จึงตกอยู่ในภาวะของคนประมาท (อโรคยมัตตัง)

3) ความมีทรัพย์ ทำให้คนหลงเพลิดเพลินในทรัพย์ โดยไม่ใส่ใจในการทำความดี หลงใหลคลั่งไคล้ในวัตถุนิยม คิดว่ามีเงินแล้วจะทำดีเมื่อใดก็ได้ เมื่อเพลิดเพลินไปมาก จิตใจก็ถอยห่างจากความดีไปเรื่อยๆ สุดท้ายเมื่อก่อนจะเสียชีวิตนึกเสียดายที่ได้ทำความดีไว้น้อย

4) เวลา การที่ประมาทในเวลา โดยคิดว่า มีเวลาทำดีอยู่มาก หรือบางคนบอกว่า รอให้แก่ก่อน แล้วจึงค่อยทำบุญกุศล ถ้าเกิดเป็นอะไรไปเสียก่อน หรือเมื่อแก่แล้วก็ทำดีไม่ได้สะดวก เพราะไม่ได้สั่งสมพฤติกรรมการทำดีมา (พฤติกรรมเคยชิน) จึงทำดีได้ไม่เท่าที่ควร

โดยทั่วไปบุคคลมักจะจัดสติและความไม่ประมาทเป็นธรรมอันเดียวกัน เมื่ออธิบายความไม่ประมาท ท่านให้คำจำกัดความว่า ความไม่ปราศจากสติ สติอวิปปวาโส ทั้งสองอย่างเป็นธรรมที่ยิ่งใหญ่มาก เช่นพุทธภาษิตว่าภิกษุทั้งหลายเรากล่าวว่า สติเป็นธรรมที่ควรปรารถนาในที่ทั้งปวง อธิบายว่าต้องใช้ในกิจการทุกอย่างและกิจการทุกอย่างต้องทำด้วยความไม่ประมาท ความไม่ประมาทเป็นธรรมที่ยิ่งใหญ่อย่างไรพระพุทธองค์ทรงยกย่องความไม่ประมาทอย่างไร พึงดูพุทธพจน์ต่อไปนี้

ภิกษุทั้งหลายรอยเท้าของสัตว์บกทุกชนิดย่อมลงในรอยเท้าช้างได้ทั้งหมด โดยความใหญ่แล้ว รอยเท้าช้างเป็นยอดของรอยเท้าสัตว์บกเหล่านั้นทั้งหมด ฉันใด กุศลธรรมทั้งปวงมีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท เรียกได้ว่า เป็นยอดของธรรมเหล่านั้น ฉันนั้น นอกจากนี้ยังทรงแสดง คุณของความไม่ประมาท เช่น ทำให้อกุศลที่ยังไม่เกิดไม่เกิดขึ้น ที่เกิดแล้ว เสื่อมไป ทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ที่เกิดแล้วให้เจริญยิ่งขึ้น ความไม่ประมาทเป็นไปเพื่อประโยชน์ใหญ่ แม้ในปัจฉิมพจน์ ก็ทรงขอให้ภิกษุทั้งหลายยังประโยชน์ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท อนึ่ง ภิกษุผู้พร้อมด้วยความไม่ประมาทย่อมยังมรรคมีองค์ 8 ให้เกิดขึ้นที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์ นอกจากนี้ยังทรงสอนให้ภิกษุทั้งหลายสร้างความไม่ประมาทในฐานะทั้ง 4 คือ ในการละกายทุจริต ประพฤติกายสุจริต ในการละวจีทุจริต ประพฤติวจีสุจริต ในการละมโนทุจริต ประพฤติมโนสุจริต การละความเห็นผิด ทำความเห็นให้ถูก ทรงแสดงอานิสงส์ว่า เมื่อทำได้อย่างนี้ ย่อมไม่หวาดหวั่นต่อความตายที่มาถึงข้างหน้าทรงชักจูงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายสร้างความไม่ประมาท คือ การรักษาใจด้วยสติด้วยตนเองในฐานะทั้ง 4 คือ

1. ขอจิตของเราอย่าได้ติดใจในสิ่งที่ชวนให้ติดใจ
2. ขอจิตของเราอย่าได้ขัดเคืองในสิ่งที่ชวนให้ขัดเคือง
3. ขอจิตของเราอย่าได้หลงใหลในสิ่งที่ชวนให้หลงใหล
4. ขอจิตของเราอย่าได้มัวเมาในสิ่งที่ชวนให้มัวเมา

ทรงแสดงอานิสงส์ไว้ว่า เมื่อทำได้อย่างนี้ เธอย่อมไม่หวาดเสียวไม่หวั่นไหว ไม่ครั่นคร้าม ไม่สะดุ้ง และไม่ต้องเชื่อถือแม้แต่เพราะถ้อยคำของสมณะ (อธิบายว่า บุคคลทั่วไปย่อมมีสมณะที่เคารพนับถือ ท่านพูดอย่างใด ย่อมเชื่ออย่างนั้น แต่ผู้ที่ฝึกจิตดีแล้ว เข้าถึงธรรมหรือความจริงด้วยตนเองแล้ว ย่อมเชื่อมั่นด้วยตนเองว่าอะไรคืออะไร คือได้เห็นแจ้งด้วยตนเองย่อมไม่ต้องตกลงใจเพราะผู้อื่น)พระเจ้าปเสนทิโกศลเคยทูลถามว่ามีธรรมสักอย่างหนึ่งไหมที่สามารถยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือประโยชน์ปัจจุบันและอนาคต พระพุทธองค์ตรัสตอบว่ามีคือ**ความไม่ประมาท** ทรงแสดงความไม่ประมาทว่าเปรียบด้วยรอยเท้าช้าง และทรงเพิ่มเติมว่าผู้ปรารถนา อายุ ความไม่มีโรค วรรณะ สวรรค์ ความเกิดในตระกูลสูงและความพอใจอื่นๆ อีกอันโอฬาร พึงบำเพ็ญความไม่ประมาท บัณฑิตทั้งหลายสรรเสริญความไม่ประมาทในบุญกิริยาคือการบำเพ็ญบุญ บัณฑิตผู้ไม่ประมาทย่อมยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือทั้งประโยชน์ปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า เพราะยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ นี่แหละท่านจึงเรียกว่าบัณฑิต เพราะฉะนั้นแล มหาบพิตร พระองค์สำเหนียกว่า จักเป็นผู้มีกัลยาณมิตรกัลยาณสหาย และกัลยาณชนเป็นที่คบหาและจะต้องทรงดำเนินพระจริยาอาศัยธรรมข้อหนึ่งอยู่คือ ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลายธรรมะที่สร้างความไม่ประมาท

3.4 ธรรมะที่เป็นเครื่องมือสร้างความไม่ประมาท

1) สติ ความระลึกได้ก่อนที่จะทำ จะพูด จะคิด ในสิ่งต่างๆ และสัมปชัญญะ ความรู้ตัวในขณะที่ทำ พูด คิดอยู่ โดยไม่เผลอใจหรือขาดสติ

2) ปธานคือความเพียร อันเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้เกิดความไม่ประมาทในชีวิต ได้แก่ 1. สังวรปธาน ความเพียรในการระวังมิให้ความชั่วเกิดกับตน หรือป้องมิให้ตนเองกระทำในสิ่งที่ไม่ดี 2.ปหานปธาน ความเพียรในการละทิ้งความไม่ดีที่เคยเกิดขึ้นกับตนให้หมดไป 3. ภาวนาปธาน ความเพียรในการสร้างสรรค์ความดีที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นกับตน หรือเพียรในการสร้างสิ่งดีๆ ที่ยังไม่ได้สร้าง และ 4. อนุรักขนาปธาน เพียรในการรักษาความดี ที่เราได้ทำไว้แล้วมิให้หายไป คือรักษาสิ่งดีๆ ที่ทำไว้แล้วให้คงอยู่เหมือนเดิม

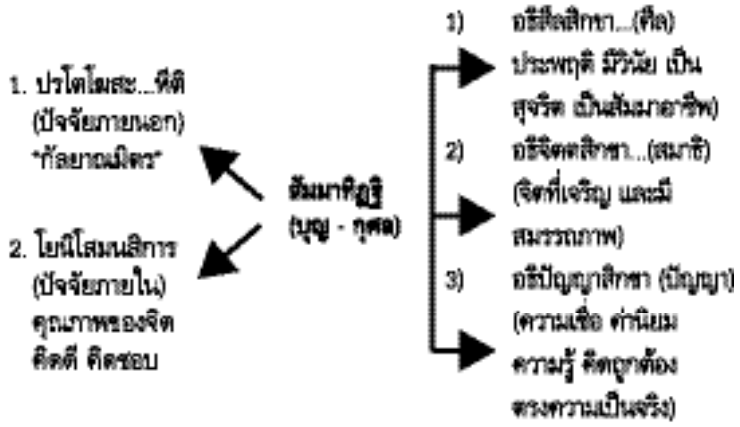
3) หิริ โอตตัปปะ หิริ คือความละอายใจในการจะทำความชั่ว และโอตตัปปะ ความเกรงกลัวต่อผลของความชั่ว เมื่อบุคคลมีความละอายและเกรงกลัวต่อบาปแล้ว ก็จะทำให้ผู้นั้นดำเนินชีวิตด้วยความระมัดระวังไม่ประมาทเผลอตัวทำความชั่วได้

3.5 วิธีการสร้างความไม่ประมาท

1) มีสติระลึก ก่อนจะทำ พูด คิด ในทุกสิ่ง หากสิ่งใดทำไปแล้วเป็นทุกข์ เป็นโทษ เดือดร้อน ก็ไม่ทำ สิ่งใดที่ทำแล้วก่อประโยชน์ก่อสุขก็พึงทำในสิ่งนั้น

2) ตระหนักในผลของการกระทำ ที่จะเกิดขึ้นกับตนเองและผู้อื่นรอบข้าง

3) ระลึกอยู่ในคุณงามความดีเสมอ เอาคุณธรรมความดีมาผูกไว้ที่ใจ เหมือนคนโบราณเอาพระมาแขวนไว้ที่คอ เพื่อให้เตือนสติตนเองให้ทำความดีทุกลมหายใจ หรือทุกวินาที

จุดศูนย์กลางของสัมมาทิฏฐิ

หลักพุทธธรรมที่สำคัญ ได้แก่ มัชฌิมาปฏิปทา โยนิโสมนสิการ และอัปปมาทธรรม มาสำรวจเปรียบเทียบกับคุณลักษณะที่สำคัญในการบริหารทรัพยากรการบิน ได้แก่ สติ ความมีเหตุผล และการป้องกัน เพื่อค้นหาว่ามีความสัมพันธ์ระหว่างกันมากน้อยเพียงใด

หลักธรรมข้อแรกคือ มัชฌิมาปฏิปทา เป็นการประมวลหลักความประพฤติปฏิบัติหรือระบบจริยธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ที่เป็นอริยสัจข้อสุดท้าย คือ มรรค เป็นคำสอนภาคปฏิบัติ ที่จะช่วยให้การดำเนินสู่จุดหมายตามแนวทางของกระบวนธรรมที่รู้เข้าใจแล้วนั้น เป็นผลสำเร็จขึ้นมาในชีวิตจริง หรือเป็นวิธีการใช้กฎเกณฑ์แห่งกระบวนการของธรรมชาติให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตจนถึงที่สุด

มัชฌิมาปฏิปทาซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบ 8 อย่างได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ วาจาชอบ การกระทำชอบ เลี้ยงชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ และจิตมั่นชอบ เป็นส่วนประกอบของทางสายเดียว ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ทั้งระดับศีล สมาธิ และปัญญา มิใช่ทาง 8 ทาง หรือหลักการที่นำมาปฏิบัติให้เสร็จสิ้นไปทีละข้อต่างหากจากกัน

หลักธรรมข้อที่สองคือ โยนิโสมนสิการ หมายถึงการใช้ความคิดถูกวิธีคือ การกระทำในใจโดยแยบคาย พยายามทำความเข้าใจสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สาวหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกพิเคราะห์ดูด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบ และโดยอุบายวิธีให้เข้าใจสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย

โยนิโสมนสิการเป็นองค์ธรรมในกระบวนการพัฒนาปัญญา ซึ่งเป็นเป้าหมายที่สำคัญของการพัฒนาจิตและเป็นปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ทั้งนี้โยนิโสมนสิการยากที่จะเกิดได้ในตนเองจากการฝึกฝนแต่เพียงอย่างเดียวเพราะอาจจะได้รับข้อมูลหรือข้อมูลที่มีอยู่ รวมทั้งที่หามาได้จากการค้นคว้าด้วยตัวเองไม่เพียงพอ การมีกัลยาณมิตรหรือทีมงานจึงเป็นปัจจัยหนุนช่วยที่สำคัญ และถ้าได้กัลยาณมิตรที่เป็นผู้ที่มีความรอบรู้และมีความหวังดีอย่างแท้จริง ก็จะยิ่งช่วยให้โยนิโสมนสิการ

ทำงานได้ดียิ่งขึ้น ดังนั้นจึงอาจจะกล่าวได้ว่า กัลยาณมิตรเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นแต่ยังไม่พอเพียง โยนิโสมนสิการถูกจัดว่าเป็นระดับของการพัฒนาปัญญาในขั้นที่อยู่เหนือศรัทธา เพราะเป็นขั้นที่ใช้ความคิดของตนเองอย่างเป็นอิสระ ถือเป็นการใช้ปัจจัยภายใน ที่เป็นแกนหรือปัจจัยหลักในกระบวนการพัฒนาปัญญา

หลักธรรมข้อที่สามคือ อัปปมาทะ หรือความไม่ประมาทหมายถึงความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ หรือความเพียรที่มีสติเป็นเครื่องเร่งเร้าและควบคุม ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง มีความระมัดระวังตัว ไม่ยอมถลำไปในทางเสื่อม แต่ไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความดีงามและสิ่งที่จะต้องรับผิดชอบ ไม่ยอมปล่อยปละละเลย การทำการด้วยความมุ่งมั่นและจริงจังรอบคอบและรุดหน้าเรื่อยไป อัปปมาทะจัดเป็นปัจจัยภายในเช่นเดียวกับโยนิโสมนสิการ ต่างกันตรงที่ว่าโยนิโสมนสิการเป็นองค์ธรรมในระดับปัญญา เป็นอุปกรณ์สำหรับใช้ทำการพัฒนาปัญญา ในขณะที่อัปปมาทะเป็นองค์ธรรมในระดับสมาธิ เป็นตัวควบคุมเร่งเร้าให้มีการใช้อุปกรณ์นั้นอย่างรุดหน้าเรื่อยไป อัปปมาทะจึงจัดเป็นองค์ธรรมเหตุที่เกื้อหนุนให้เกิดองค์ธรรมในระดับสมาธิ

หากพิจารณาหลักธรรมทั้งสามประกอบกันจะพบว่า มัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลาง คือองค์ประกอบในฐานะที่เป็นวิธีการหรือหนทางของการพัฒนาตน (เปรียบเหมือนเส้นทาง) เป็นเรื่องของข้อปฏิบัติอันพอดีที่จะนำไปสู่จุดหมายปลอดภัยจากปัญหา ไม่ข้องแวะกับที่สุดโต่งด้านใดด้านหนึ่ง มีความเกี่ยวเนื่องกับคุณลักษณะแรกของความพอเพียงคือความพอประมาณ

ขณะที่โยนิโสมนสิการคือ องค์ประกอบในฐานะที่เป็นเครื่องอำนวยสนับสนุนการพัฒนาตน (เปรียบเหมือนเครื่องยนตร์) เป็นเรื่องของความคิดพิจารณาหาเหตุผลจนตลอดสายให้เห็นกิจกรรมต่างๆ ตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดคุณลักษณะที่สองของความพอเพียงคือความมีเหตุผล

ส่วนอัปปมาทธรรมคือ องค์ประกอบในฐานะที่เป็นเครื่องกำกับการพัฒนาตน (เปรียบเหมือนพวงมาลัย) เป็นเรื่องของการดำเนินกิจกรรมโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับ ไม่ให้ตกต่ำและเสื่อมถอย มีการกระทำอย่างระมัดระวังตัว รอบคอบและรุดหน้าเรื่อยไป เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดคุณลักษณะที่สามของความพอเพียงคือการมีภูมิคุ้มกันป้องกันในตัวที่ดี

คุณลักษณะของการบริหารทรัพยากรการบินในสามส่วน จะมีความคล้ายคลึงกันจนแยกไม่ออก แล้วส่วนที่เป็นเงื่อนไขความรู้แท้ที่จริงคือ ปัจจัยซึ่งทำหน้าที่เป็นสาเหตุให้การกระทำหรือพฤติกรรมให้เป็นไปอย่างถูกต้องดีงามหรือความปลอดภัย กระบวนการที่เปรียบได้กับองค์ธรรมฝ่ายสมาธิและองค์ธรรมฝ่ายปัญญาในมัชฌิมาปฏิปทานั่นเองซึ่งมีความสำคัญของสติมาก ในการปฏิบัติจริยธรรมทุกขั้นของการดำเนินชีวิตหรือการประพฤติปฏิบัติโดยมีสติกำกับอยู่เสมอนั้น ที่มีชื่อเรียกโดยเฉพาะว่า “อัปปมาท” ความไม่ประมาท อัปปมาทนี้เป็นหลักธรรมสำคัญยิ่งสำหรับความก้าวหน้าในระบบจริยธรรมมักให้ความหมายว่า การเป็นอยู่โดยไม่ขาดสติ ซึ่งขยายความได้ว่าการระมัดระวังอยู่เสมอ ไม่ยอมถลำลงไปในทางเสื่อม และไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความเจริญก้าวหน้า ตระหนักดีถึงสิ่งที่จะต้องทำและต้องไม่ทำ ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่ ไม่ปล่อยปละละเลย กระทำการด้วยความจริงจังและพยายามก้าวรุดหน้าอยู่ตลอดเวลา กล่าวได้ว่าอัปปมาทธรรมนี้ เป็นหลักความสำนึกรับผิดชอบในแง่ความสำคัญ อัปปมาทจัดเป็นองค์ประกอบภายในเช่นเดียวกับโยนิโสมนสิการคู่กับหลักกัลยาณมิตรหรือเพื่อนร่วมงาน ทีมงาน ที่เป็นองค์ประกอบภายนอก พุทธพจน์แสดงความสำคัญของอัปปมาทนี้บางทีซ้ำกับโยนิโสมนสิการ เหตุผลก็คือธรรมทั้งสองอย่างนี้ มีความสำคัญเท่าเทียมกัน แต่ต่างแง่กันได้ เช่นโยนิโสมนสิการเป็นองค์ประกอบฝ่ายปัญญาเป็นอุปกรณ์สำหรับใช้ทำการ (เพื่อสร้างปัญญา) ส่วน อัปปมาท เป็นองค์ประกอบฝ่ายสมาธิเป็นตัวควบคุมและเร่งเร้าให้มีการใช้อุปกรณ์นั้นและก้าวหน้าต่อไปไม่หยุด

4. ประโยชน์ของการบริหารทรัพยากรการบินวิถีพุทธ

"กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ทั้งหมดนั้นมีความไม่ประมาทเป็นมูล
รวมลงในความไม่ประมาท
ความไม่ประมาท บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น
ฉันนั้นเหมือนกัน"...
"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาทแล้ว
พึงหวังข้อนี้ได้ คือจักเจริญอริยมรรคมีองค์ 8
จักเพิ่มพูนอริยมรรคมีองค์ 8"....
ตถาคตสูตรที่ 1

พระพุทธองค์ตรัสว่าความไม่ประมาทเป็นบิดาของธรรมะทั้งปวง (ทรงเปรียบความไม่ประมาทเหมือนรอยเท้าช้างที่ใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์ทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกปัจจุบัน) ธรรมะข้อไม่ประมาท จึงเป็นธรรมที่ใหญ่กว่าธรรมะทั้งหลาย ถ้าไม่ประมาทความชั่วความไม่ดีอย่างอื่นก็เกิดขึ้นไม่ได้ ความไม่ประมาทจึงมีประโยชน์ต่อบุคคล เมื่อบุคคลใดดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท ทุกสิ่งที่ทำ พูด คิด ก็เป็นไปด้วยความไม่ประมาท ผลที่เกิดขึ้นคือความถูกต้องจากการกระทำ พูด คิด แล้วผลนั้นก็ส่งผลให้ชีวิตมีความสุข ความเจริญ และส่งผลต่อสังคมอีกด้วยบทว่า อปฺปมาทำ ปสสนฺติ ความว่า บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทเท่านั้นว่า ผู้ปรารถนาอายุเป็นต้นเหล่านั้นพึงทำความไม่ประมาทอย่างเดียว

เพราะบัณฑิตทั้งหลายสรรเสริญความไม่ประมาทในการกระทำบุญทั้งหลาย ฉะนั้นผู้ปรารถนาอายุเป็นต้นพึงทำความไม่ประมาทโดยแท้ เหตุที่ต้องยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเพราะ จิตดวงนี้มีกิเลสปกคลุมเป็นจิตไม่บริสุทธิ์ สามารถนำเราไปให้ได้รับทุกข์มากมายนานัปการจึงต้องมีการอบรมจิตด้วยอุบายวิธีต่างเพื่อให้มีสติระลึกรู้ไม่ประมาท หากผู้ใดกระทำการตั้งสติได้โดยตลอดแล้วย่อมมีผลให้จิตบริสุทธิ์ ละความไม่ดี กระทำสิ่งดี ทั้งมีการปรับแต่งอาการกิริยา อารมณ์ต่างๆ ให้เหมาะสมต่อกาลสถานที่ได้ทุกเมื่อ ซึ่งเป็นเหตุให้สามารถทำให้เราพ้นทุกข์ได้ในที่สุด (ทุกคนย่อมหวังความสุขความปลอดภัย แต่การกระทำที่จะได้มาซึ่งความสุขหรือความปลอดภัยนั้นแตกต่างกันเพราะไม่รู้ไม่เห็นในสิ่งที่เป็นจริง)

บรรณานุกรม

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) (2540) **พระพุทธศาสนาในเอเชีย** กรุงเทพมหานคร ธรรมสภา

พระรัตนปัญญาเถระ แปลจาก **ชินกาลมาลีปกรณ์** โดย แสง มนวิทูร (2550) กรุงเทพมหานคร รำไทยเพรส

พระอารยะวังโส (2550, 8 มกราคม) "ความไม่รู้จักประมาณตนย่อมนำไปสู่ความหายนะ" **โพสต์ทูเดย์** หน้า A13

วนิสา เรซ (2550, 8 มกราคม) "พรแปลกๆ" **โพสต์ *ทูเดย์*** หน้า C8

วรเดช ปัญจรงคะ (2550) **การเจริญสติด้วยวิปัสสนากรรมฐานในแนวสติปัฏฐาน 4** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร พิมพ์พรรณการพิมพ์

สนฺตจิตฺโต (2550) "พระไตรปิฎก" **จุลสารยุวพุทธสงฆ์** 1, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม) : 44

สมภาร พรมทา (2540) **พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สิริวรุณ (2548) **อนัตตากับชีวิตที่ทันสมัย** กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์สุขภาพใจ

Barbarino M. Woldring M. and Isaac A. (1999). *Team Resource Management in European Air Traffic control*. Forth Global Flight Safety and Human Factors Symposium, Santiago: Chille.

Department of the Army Pamphlet (1994) "Army Accident Investigation and Reporting" 1 November 1994 : 385-400

European Organization for The Safety of Air Navigation (1999). *New Concept in Human Factors Training Develops Controllers at Efficient Teamwork*. ICAO Journal, 54(5).

Jose M. Anca Jr (2007). *Multimodal Safety Management and Human Factors*. England: Ashgate Publishing.

Hawking, Stephen W. (1988) "A Brief History of Time" New York: Bantam Books.

ภาค 2

CSR : บทบาทและความสัมพันธ์กับองค์พระพุทธศาสนา

พุทธจริยศาสตร์กับการศึกษาตามกระบวนทรรศน์หลังนวยุค

ศ. กีรติ บุญเจือ

คำนำ

เมื่อข้าพเจ้ากล่าวว่า “พระพุทธศาสนาเน้นการวิเคราะห์” (ดู กีรติ บุญเจือ, *ศาสนศาสตร์เบื้องต้น*, หน้า 5) ข้าพเจ้ามิได้หมายความว่าพระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาวิเคราะห์ในความหมายของปรัชญาตะวันตก แต่ต้องการหมายเพียงแต่ว่าในการสอนและอบรม ชาวพุทธชอบเตรียมการสอนด้วยเทคนิคสูงของการวิเคราะห์ธรรมหรือธรรมวิภาค โดยการวิเคราะห์หรือจำแนกข้อธรรมต่างๆ จากพระสูตรหรือทำตำราที่จำแนกประเด็นอย่างละเอียดสุขุม หรือถ้าจะศึกษาสัจธรรมก็วิเคราะห์จากพระอภิธรรมหรือสร้างตำราเสริมด้วยการจำแนกประเด็นอย่างละเอียดเช่นกัน หากจะเทียบกับตำราของปรัชญาตะวันตกก็คงเทียบได้กับ*ตำรารวบรวมทรรศนะ* ที่นิยมทำกันในยุคกลางของยุโรป ซึ่งก็ทำขึ้นด้วยเป้าหมายเดียวกัน คือ เตรียมเนื้อหาสำหรับการอบรมศึกษา ไม่ใช่ให้ท่องจำเป็นข้อเชื่อ เมื่อใช้ตำราเหล่านี้เรียนหรืออบรม ก็ดำเนินเป็นขั้นตอนแห่งการวิเคราะห์ วิจารณ์ ตีความ และถกเถียง ก่อนจะสรุปเป็นหลักปฏิบัติ ข้อสรุปที่ต้องการชี้ในขั้นนี้ก็คือ พุทธจริยศาสตร์ที่แท้จะนำไปใช้อบรมสั่งสอนนั้น พึงได้มีการใช้ปรัชญาตีความพระสูตรเสียก่อน อย่างไรก็ตาม ก็ใช่ว่าจะตีความอย่างไรก็ใช้ได้ทั้งหมดก็หาไม่ เพราะในสุตตันตปิฎกเองก็มีแนวตีความกำกับไว้ซึ่งจะมองข้ามไปเสียมิได้ อรรถปริวรรตที่สุตตันตปิฎกได้เตรียมไว้ให้ศึกษาเป็นแนวทางได้ชื่อว่ากาลามสูตร ดังที่รวบรวมไว้ใน*พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสากล* ที่คำว่า “กาลามสูตร” ดังต่อไปนี้

1. มา อนุสฺสเวน – อย่าปลงใจเชื่อ เพียงเพราะได้ฟังตามๆ กันมา
2. มา ปรมฺปราย – อย่าปลงใจเชื่อ เพียงเพราะเขาถือปฏิบัติสืบๆ กันมา
3. มา อิติกิราย – อย่าปลงใจเชื่อ เพียงเพราะเป็นเสียงเล่าลือ
4. มา ปิฏกสมฺปทาเนน – อย่าปลงใจเชื่อ เพียงเพราะเขาอ้างคัมภีร์หรือตำรา
5. มา ตกกฺเหตุ – อย่าปลงใจเชื่อ เพียงเพราะตรงกับหลักเกณฑ์การใช้เหตุผลแบบตรรกะ
6. มา นยเหตุ – อย่าปลงใจเชื่อ เพียงเพราะการอนุมานเอาตามนัยที่น่าจะเป็นไปได้
7. มา อาการปริวิตกเกน – อย่าปลงใจเชื่อ เพียงเพราะตริตรองเอาตามอาการที่ปรากฏ
8. มาทิฏฐินิชฺฌานกฺขนฺติยา – อย่าปลงใจเชื่อ เพียงเพราะความเห็นนั้นเข้ากับทฤษฎีที่พินิจพิเคราะห์ไว้แล้ว
9. มา ภพฺพรูปตาย – อย่าปลงใจเชื่อ เพียงเพราะว่ามีรูปลักษณะที่น่าจะเป็นไปได้
10. มา สมโณ โน ครุ – อย่าปลงใจเชื่อ เพียงเพราะเห็นว่าสมณะผู้นี้เป็นครูของเรา

ต่อเมื่อใดได้พิจารณาอย่างถ่องแท้จนเข้าใจด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่าใดเป็นกุศล ไม่มีโทษ เมื่อปฏิบัติตามแล้วตนเองไม่เดือดร้อน ผู้อื่นไม่เดือดร้อน วิญญูชนไม่ติเตียน ก็ควรถือปฏิบัติตามธรรมเหล่านั้น หากธรรมเหล่าใดเป็นอกุศล มีโทษ เมื่อปฏิบัติตามแล้วตนเองก็เดือดร้อน ผู้อื่นก็เดือดร้อน วิญญูชนติเตียน ก็ควรละธรรมเหล่านั้นเสีย

กาลามสูตรนี้ ในอรรถกถา คือ คัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎก เรียกว่า เกสปุตตสูตรหรือเกสปุตติยสูตร ที่เรียกกาลามสูตร เพราะทรงแสดงแก่ชนเผ่ากาลามะ ที่เรียกว่า เกสปุตตสูตรหรือเกสปุตติยสูตร เพราะชาวกาลามะอยู่ในเกสปุตตนิคม (*องฺ.ติก. 20/505/241*)

ถ้าพระสูตรนี้เป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นแนวทางอรรถปริวรรตสำหรับตีความคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งหมด ก็ย่อมจะสรุปได้อย่างไม่น่าลังเลใจอีกแล้วว่า พระสูตรนี้พึงเป็นแนวทางที่นับได้ว่าเป็นทางการของการให้การศึกษาอบรมแนวพุทธจากพุทธจริยศาตร์ กล่าวคือจากสุตตันตปิฎกซึ่งเป็นบ่อเกิดที่เป็นทางการของพุทธจริยธรรม เรื่องนี้ได้เป็นที่รับรู้มาก่อนหน้านี้แล้วโดยปราชญ์ทางพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดท่านหนึ่งของประเทศไทย คือ ท่านอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพผู้ล่วงลับ

อย่างไรก็ตาม แม้พระไตรปิฎกจะเป็นหลักฐานชั้นที่หนึ่งก็ตาม เมื่อพิจารณาตามหลักพระพุทธสุภาษิตในกาลามสูตร ท่านก็ไม่ให้ติดจนเกินไป ดังคำว่า มา ปิฎกสมฺปทาเนน (อย่าถือโดยอ้างตำรา) เพราะอาจมีผิดพลาดตกหล่น หรือบางคนอาจเพิ่มเติมขึ้น แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผลสอบสวนดูให้เป็นประจักษ์แก่ใจของตนเอง เป็นการสอนอย่างมีน้ำใจกว้างขวาง และให้เสรีภาพแก่ผู้นับถือพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ นอกจากนั้น ยังเป็นการยืนยันให้นำไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อได้ประจักษ์ผลนั้นๆ ด้วยตนเอง[1]

ข้าพเจ้าได้พยายามใช้ประเด็นนี้เป็นหลักเพื่อพัฒนาปรัชญาจริยะสำหรับชาวไทยในหนังสือ “คู่มือจริยศาสตร์ตามหลักวิชาการสากล” ซึ่งกำลังจัดพิมพ์อยู่ ซึ่งข้าพเจ้าขอคัดมาเสนอเฉพาะประเด็นสำคัญ ณ ที่นี้

หากยอมรับกาลามสูตรเป็นอรรถปริวรรตปรัชญา เราก็จะสามารถวิเคราะห์พลังของมนุษย์ออกมาได้เป็น 4 ด้าน คือ

1. พลังสร้างสรรค์
2. พลังปรับตัว
3. พลังแสวงหา
4. พลังร่วมมือ

หากเรายอมรับข้อเท็จจริงว่ามนุษย์ทุกคนมุ่งมั่นหาความสุขและความสุขแท้ตามความเป็นจริงเท่านั้นที่สยบความมุ่งมั่นนี้ได้ จึงหมายความว่าพลัง 4 ด้านข้างต้นสามารถทำให้ความมุ่งมั่นของมนุษย์พอใจได้ เนื่องจาก 4 พลังนี้ช่วยกระตุ้นทั้งเปิดทางให้ไปสู่จุดหมายที่มุ่งมั่นได้ จึงถือได้ว่าความมุ่งมั่นนี้เป็นปฐมบทข้อหนึ่งที่ช่วยให้กาลามสูตรสัมฤทธิ์ผล และเมื่อเป็นจริงขึ้นมาก็อาจจะตีความได้ว่ากาลามสูตรเป็นบันไดขั้นแรกก้าวสู่พุทธภาวะในมนุษย์แต่ละคน

เมื่อชักนำผู้ศึกษามาเข้าใจถึงจุดนี้ได้แล้ว ก็มั่นใจได้ว่าผู้ศึกษาจะมีเจตจำนงเข้มแข็งพอ พร้อมที่จะพัฒนาตนให้เป็นบุคคลที่มีอุปนิสัยเข้มแข็ง พร้อมที่จะดำเนินขั้นตอนต่างๆ ที่มีเหตุผลจากกาลามสูตร ในเนื้อที่อันจำกัดนี้ข้าพเจ้าสามารถเสนอเพียงประเด็นสำคัญเป็นบางจุด เป็นข้อเสนอแนะให้ผู้ศึกษาที่มีน้ำใจดีได้ศึกษาเท่านั้น

ความสุขแท้

มนุษย์ทุกคนต้องการ “ความสุขแท้ ตามความเป็นจริง” เราไม่พอใจกับความสุขปลอม เราไม่พอใจกับความสุขแท้ในความฝัน หรือในความเพ้อฝัน แต่ต้องการความสุขแท้ตามความเป็นจริง

เราจึงต้องรู้ว่าอะไรเป็นความสุขแท้ และปฏิบัติตนตามความเป็นจริงให้บรรลุถึงความสุขแท้

[1] สุชีพ ปุญญานุภาพ พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน (กรุงเทพฯ: คณะเทอดทูนธรรม, 2522), หน้า 24.

ความสุขบนความทุกข์ของผู้อื่น	ไม่ใช่ความสุขแท้
ความทุกข์บนความสุขของผู้อื่น	ไม่ใช่ความสุขแท้
ความทุกข์บนความทุกข์ของผู้อื่น	ไม่ใช่ความสุขแท้
ความสุขบนความสุขของผู้อื่น	คือความสุขแท้

เพื่อบรรลุความสุขแท้ เราต้องรู้ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวกับความสุขและทุกข์ตามความเป็นจริงหรือตามสภาพธรรมชาติของแต่ละสิ่ง นั่นคือ รู้ทั้งธรรมชาตินอกตัวเรา และธรรมชาติในตัวเรา

1. แสวงหาความสุขบนความทุกข์ของผู้อื่น ท่าทีนี้พบได้ค่อนข้างจะกว้างขวาง เป็นท่าทีที่เห็นแก่ตัว บางทีก็ซึ่งๆ หน้า แถลงออกมาตรงๆ ว่า "ถ้าไม่อยากเดือดร้อน ก็ย่อมข้าเสียดีๆ " บางทีก็แสดงออกด้วยเจ้าเล่ห์เพทุบาย เช่น จะบีบซื้อที่ดินโดยเก็งกำไร แต่กลับพูดหลอกผู้ขายว่า "อิหั๊นตั้งใจมาพัฒนาท้องถิ่นนะคะ หากไม่ยอมขายโดยดีก็จะเดือดร้อนนะคะ"

2. แสวงหาความทุกข์บนความสุขของผู้อื่น ด้วยท่าทีนี้ บางคนยอมเสียสละความสุขส่วนตน ถึงขนาดยอมรับทุกข์เพื่อให้ผู้อื่นมีความสุข เช่น พ่อบ้านยอมให้ตนประสบอุบัติเหตุ เพื่อได้เงินประกันมาจุนเจือครอบครัว

3. แสวงหาความทุกข์บนความทุกข์ของผู้อื่น เป็นท่าทีของผู้ริษยา "ถ้าฉันไม่ได้ ก็อย่าหวังเลยว่าคนอื่นจะได้" หรือ "ฉันต้องได้มากกว่าผู้อื่น มิฉะนั้นก็รวบรัดเอาเสียคนเดียว" บางคนสู้อดตาหลับขับตานอนเพื่อแกล้งให้คนอื่นได้รับทุกข์ เพราะความเกลียดชัง เช่น คนเป็นโรคพยายามแพร่โรคให้ผู้อื่น ผู้สูญเสียอำนาจพยายามกลั่นแกล้งผู้ได้อำนาจอย่างชอบธรรม

4. แสวงความสุขบนความสุขของผู้อื่น ผู้ยึดถือท่าทีนี้ถือได้ว่าเป็นคนฉลาดและรอบคอบ โดยการวิเคราะห์และประเมินค่าอย่างรอบคอบนั้น จะพบวิถีทางน่าพิศวงที่จะทำให้ผู้อื่นมีความสุขมากที่สุด และในการสนับสนุนให้ผู้อื่นมีความสุขเช่นนั้น ตัวเองก็จะมีความสุขด้วย ผู้คิดเช่นนี้ย่อมมั่นใจได้ว่ายิ่งช่วยให้ผู้อื่นมีความสุขมากขึ้นเท่าใด ตนเองก็จะได้ความสุขเพิ่มขึ้น และเมื่อตนเองมีความสุขยิ่งอยากให้ผู้อื่นมีความสุขมากเพิ่มขึ้นด้วย

มนุษย์พัฒนาพลังสร้างสรรค์ของตนตลอดเวลา

มนุษย์ฉลาดได้พัฒนาพลังสร้างสรรค์ของตน จนได้แนวคิดของมนุษย์ จัดได้เป็น 4 รูปแบบ และได้พัฒนาต่อมาจนกลายเป็นพลังปรับตัวในแนวคิดรูปแบบที่ 5 ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดแบบดึกดำบรรพ์ (Primitive Paradigm) แนวคิดแบบนี้เกิดขึ้นกับมนุษย์ดึกดำบรรพ์ทันทีที่มนุษย์อุบัติขึ้นในโลกนี้ จึงสันนิษฐานได้ว่าแนวคิดแบบดึกดำบรรพ์มีมาประมาณสามล้านปีมาแล้ว

มนุษย์ในระยะแรกอุบัติขึ้นในโลกนั้น ยังมีชีวิตตามธรรมชาติ คลุกคลีอยู่กับธรรมชาติ โดนภัยธรรมชาติคุกคามอยู่เป็นนิจ หากเป็นสัตว์เดรัจฉาน เมื่อประสบภัยก็หนีภัยเอาตัวรอดโดยสัญชาติญาณแห่งความกลัว หายกลัวแล้วก็แล้วไป ไม่เกิดความกังวลใจ มนุษย์มีความกลัวภัยโดยสัญชาตญาณเช่นเดียวกับสัตว์ หลังจากหนีภัยมาหลายครั้งแล้ว ในยามที่จิตใจสงบก็คงจะคิดคำนึงตรึกตรองถึงเหตุการณ์ที่ผ่านๆ มา และคงจะอยากมีความปลอดภัยมากขึ้น ในที่สุดก็คงพบปัญหาว่าภัยธรรมชาติมาจากไหน จะแก้ไขได้อย่างไร ในบรรดาคำตอบที่เป็นไปได้ทั้งหลาย พวกเขาจะพร้อมใจกันเป็นเอกฉันท์พอใจกับคำตอบว่า ภัยธรรมชาติรวมทั้งเหตุการณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นเป็นไปด้วยฤทธิ์อำนาจลึกลับในธรรมชาติ ซึ่งพวกเขาคงจะเข้าใจไม่ชัดเจนนักว่าเป็นอะไร แต่เชื่อว่ามีแฝงอยู่ในธรรมชาติ และพวกเขามองไม่เห็น พวกเขาพร้อมใจกันเชื่อว่าพวกเขาจะพ้นภัยธรรมชาติได้ หากเอาใจหรือตอบสนองความต้องการของอำนาจลึกลับดังกล่าวได้อย่างถูกต้อง นักปราชญ์ในหมู่มนุษย์ดึกดำบรรพ์จึงได้แสวงหาวิธีรู้ใจและเอาใจอำนาจดังกล่าว ซึ่งจะเรียกว่าเป็นอะไรก็ได้แล้วแต่จะพร้อมใจกันเรียก นักปราชญ์เหล่านี้นับว่าทำคุณให้แก่มนุษย์ดึกดำบรรพ์ไว้มาก เพราะหากพวกเขาไม่สามารถพบคำตอบที่น่าพอใจสำหรับมนุษย์ดึกดำบรรพ์แล้ว มนุษย์เหล่านั้นคงจะน่าสงสารอย่างมาก เพราะพวกเขาจะกลัวอย่างไร้ที่พึ่ง แม้แก้ไขทางกายไม่ได้ อย่างน้อยให้มีที่พึ่งทางใจก็ยังดีกว่าไม่มีที่พึ่งเลย

หากจะถามว่า ทำไมพวกเขาจึงพอใจกับคำตอบเช่นนั้น ทำไมพวกเขาจึงไม่คิดจะหาวิธีแก้ไขโดยค้นคว้าเพื่อเข้าใจกฎของโลก ขอตอบว่าเป็นเพราะพวกเขาไม่เชื่อว่าโลกมีกฎเกณฑ์ในตัวของมันเอง แหละนี่คือปรัชญาอันบริสุทธิ์ของพวกเขา ปรัชญาบริสุทธิ์แบบนี้แหละที่กำหนดให้พวกเขาพอใจกับคำตอบข้างต้น และไม่สนใจค้นคว้ากฎเกณฑ์ของโลกซึ่งเชื่อว่าไม่มี แต่ทุ่มเทความสามารถทุกอย่างเพื่อค้นคว้าสิ่งที่คิดว่ามี คือ รู้ใจและเอาใจอำนาจลึกลับ แนวคิดแบบดึกดำบรรพ์เป็นแนวคิดแบบเดียวของมนุษยชาติมาเป็นเวลานานประมาณ 3 ล้านปี และด้วยแนวคิดแบบนี้มนุษย์เราจะก้าวหน้าทางวิชาการได้ไม่ง่ายนัก นอกจากจะพบโดยบังเอิญทั้งๆ ที่มิได้ตั้งใจแสวงหา อย่างไรก็ตาม สติปัญญาของมนุษย์เราก็ค่อยๆ ก้าวหน้าขึ้นมาจนถึงขั้นแนวคิดแบบโบราณได้เมื่อประมาณ 3,000 ปีมาแล้วนี่เอง

อุดมการณ์สูงสุดที่มีบทบาทเป็นจริยธรรมนำความประพฤติของมนุษย์ในระยะนี้ก็คือทำตามประเพณี ผิดอะไรผิดได้แต่อย่าผิดประเพณี ประเพณีเป็นมาตรการตัดสินการกระทำทุกอย่าง เพราะประเพณีแสดงน้ำพระทัยของเบื้องบนที่เป็นปกติ หากแสดงออกเป็นกรณีพิเศษจึงค่อยปฏิบัติพิเศษเป็นกรณีๆ ไป

2. แนวคิดแบบโบราณ (Ancient Paradigm) อาจจะเคยมีอัจฉริยบุคคลเกิดขึ้นมาก่อนหน้านี้แล้วก็ได้ ที่สามารถมองเห็นว่าโลกน่าจะมีเกณฑ์ในตัวมันเอง แต่ถ้าหากเขาไม่สามารถถ่ายทอดได้ ความคิดดังกล่าวก็ย่อมจะสูญหายไปพร้อมกับความตายของเขา หรือถ้าหากเขาถ่ายทอดได้แต่ไม่มีใครเชื่อ เขาอาจจะถูกกล่าวหาว่าคิดนอกรีตเป็นกาลกิณี และอาจจะถูกประชาทัณฑ์ตายไป หรือหายสาปสูญไปโดยไม่มีร่องรอย ผู้สามารถคิดได้ในบรรยากาศเช่นนั้นเป็นครั้งแรก และถ่ายทอดให้ผู้อื่นเข้าใจและเชื่อตามได้อย่างปลอดภัยย่อมเป็นอัจฉริยะ เราไม่สามารถทราบได้ว่าเขาผู้นั้นเป็นใครที่คิดเรื่องนี้เป็นคนแรกของมนุษยชาติ เท่าที่เรามีหลักฐานพอจะศึกษาได้ในเวลานี้ที่นับว่าเก่าแก่ที่สุดก็คือผู้นิพนธ์คัมภีร์ไบเบิลหน้าแรกซึ่งสันนิษฐานกันว่าสั่งสอนกันมาในหมู่ชาวฮีบรูก่อนโมเสสและถ่ายทอดกันต่อๆ มา เพิ่งจะจารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรเมื่อประมาณ 3,000 ปีมาแล้ว คัมภีร์ไบเบิลกล่าวว่า พระเจ้าทรงจัดระเบียบวางกฎเกณฑ์ให้แก่โลก ทรงเปลี่ยนสภาพของโลกจากสภาพกลียุค (ฮีบรู Tohu bohu, กรีก Chaos) มาเป็นโลกที่มีกฎเกณฑ์ (กรีก Cosmos) และเดินตามกฎเกณฑ์ต่อมา เมื่อพระเจ้าทรงวางกฎเกณฑ์ให้แก่โลกแล้ว แม้พระองค์ทรงมีสิทธิ์ยกเว้นหรือเปลี่ยนกฎของโลกได้ ก็ไม่ทรงกระทำโดยไม่จำเป็น พระองค์ทรงรักษาศักดิ์ศรีของพระองค์ โดยทรงให้ความสำคัญแก่กฎเกณฑ์

ในหมู่ชาวกรีกมีหลักฐานว่า โฮเมอร์ (Homer ประมาณศตวรรษที่ 9 ก.ค.ศ.) แสดงความเชื่อว่าโลกมีกฎเกณฑ์โดยเล่าเป็นเรื่องปรัมปรา (myth) ว่า เทพซูส (Zeus) สัญลักษณ์ของกฎเกณฑ์ชิงอำนาจเป็นจ้าวเอกภพจากพระเสาร์ (แซกเทิร์นหรือโครว์เนิส) ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความไร้กฎเกณฑ์ เธลิส (Thales ก.ค.ศ.640-545) เป็นคนแรกที่คิดว่าโลกมีกฎเกณฑ์ในตัวของมันเอง ในชมพูทวีปพระพุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลแรกที่ทรงสอนว่าเอกภพและทุกสิ่งในเอกภพเดินตามกฎธรรมะ ในประเทศจีนเราก็พบว่าขงจื้อเน้นเต๋าในฐานะกฎการปฏิบัติตนทั้งในชีวิตส่วนตัวและในสังคม ส่วนเล่าจื้อเน้นเต๋าในฐานะธรรมชาติที่มีกฎตายตัว

เมื่อเราเชื่อว่าโลกมีกฎเกณฑ์ก็ย่อมจะหันความสนใจมาแสวงหากฎเกณฑ์ของโลก ชาวตะวันออกมุ่งแสวงหากฎเกณฑ์ของชีวิตเพื่อการหลุดพ้น ซึ่งนับว่าล้ำหน้าชาวตะวันตกไปช่วงตัวคือ ชาวตะวันตกจะเริ่มมีแนวคิดแบบนี้ในยุคกลาง จึงนับได้ว่าชาวตะวันออกกระโดดจากแนวคิดแบบดึกดำบรรพ์เข้าสู่แนวคิดยุคกลางทันที ในขณะที่ชาวตะวันตกยังต้องผ่านช่วงแนวคิดแบบยุคโบราณเสียก่อน

ปรัชญาบริสุทธิ์ของแนวคิดแบบโบราณก็คือ เชื่อว่าโลกมีกฎเกณฑ์และมนุษย์เราควรจะรู้กฎเกณฑ์เพื่อแสวงหาความสุขในโลกนี้ ดังปรากฏว่าชาวกรีกและชาวโรมันพากันสร้างวังใหญ่โต โรงละครใหญ่โต สถานอาบน้ำร้อนใหญ่โต แต่สร้างวิหารถวายเทพเพียงเล็กๆ เท่าที่จำเป็น หากสร้างวิหารใหญ่โตบ้างก็เพื่อชื่อเสียงและความเจริญตาเจริญใจของมนุษย์ยิ่งกว่าสร้างเพื่อความสุขในโลกหน้า

ในสมัยโบราณนี้เอง ก็ยังมีคนจำนวนมากถือแนวคิดแบบดึกดำบรรพ์อยู่ คือเชื่อในอำนาจลึกลับของธรรมชาติด้วยความกลัวและความหวังระคนกัน แม้พวกเขาจะได้ใช้สอยสิ่งอุปโภคบริโภคที่พวกหัวก้าวหน้ากว่าประดิษฐ์และ

สร้างสรรค์ขึ้น แต่พวกเขาก็ใช้อย่างผู้มีจิตใจแบบดึกดำบรรพ์ เช่น อาจจะชมละครกรีกที่เล่นเทพประวัติด้วยความหวังว่าเป็นเคล็ดลับให้เขามีโชคดี เป็นต้น เหมือนคนไทยจำนวนมากที่ชอบฟังธรรมะ มิใช่เพื่อเข้าใจธรรมะนำไปปฏิบัติ แต่เพราะจะเป็นเคล็ดให้ได้ลาภยศสรรเสริญเท่านั้น

อุดมการณ์สูงสุดที่มีบทบาทเป็นจริยธรรมนำความประพฤติของมนุษย์ในระยะนี้คือ ทำตามกฎหมายที่ผู้มีอำนาจกำหนดขึ้น ผิดอะไรผิดได้แต่อย่าผิดกฎหมาย

3. แนวความคิดแบบยุคกลาง (Medieval Paradigm) แนวคิดยุคกลางในยุโรปเกิดขึ้นเมื่อประมาณ 2,000 ปีมาแล้ว คือ ในราวต้นคริสตกาล แต่ทางตะวันออก เช่น อินเดียและจีน เกิดขึ้นก่อนประมาณ 500 ปี คือ ในราวต้นพุทธกาล ซึ่งก็เป็นเวลาที่แนวคิดแบบโบราณเกิดขึ้นควบคู่กันไปด้วย คือ แนวคิดที่เชื่อว่าโลกมีกฎเกณฑ์เพื่อชีวิตในโลกนี้ เช่น ปรัชญาจารวากของอินเดีย เป็นต้น

แนวคิดแบบยุคกลางเชื่อว่าโลกมีกฎเกณฑ์ แต่เชื่อว่ากฎเกณฑ์ไม่อาจให้ความสุขเที่ยงแท้ถาวรแก่มนุษย์ได้ มนุษย์จึงทุ่มเททรัพยากรทุกอย่างเพื่อเตรียมทางไปสู่โลกหน้า โดยประหยัดสำหรับตัวเอง แต่ใจกว้างและเสียสละอย่างเต็มที่เพื่อเตรียมความสุขในโลกหน้า ดังปรากฏว่าผู้เอาจริงเอาจังกับแนวคิดแบบนี้ บางคนสละโลกียสุขอย่างเด็ดขาด หากจะสร้างโบสถ์หรือวิหารต้องสร้างอย่างใหญ่โต ตกแต่งให้หรูหราอย่างเต็มที่ ส่วนที่พักอาศัยของตนเองทำเท่าที่จำเป็นเท่านั้น ผิดกับคนถือแนวคิดแบบโบราณที่สร้างโบสถ์วิหารเท่าที่จำเป็นที่จะให้ได้ประโยชน์สูงสุดในโลกนี้

ระหว่างที่บุคคลจำนวนหนึ่งยึดแนวคิดยุคกลางเป็นหลัก ก็คงมีคนถือแนวคิดแบบโบราณและแนวคิดแบบดึกดำบรรพ์อยู่เคียงบ่าเคียงไหล่กันไป จึงไม่แปลกอะไรที่ความสำนึกและการแสดงออกในแต่ละศาสนาในยุคกลางจึงมีแนวคิดทั้ง 3 แบบคลุกคลีอยู่ด้วยกัน และกระทบกระทั่งกันจนเกิดรบราฆ่าฟันกันก็มาก

อุดมการณ์สูงสุดที่มีบทบาทเป็นจริยธรรมนำความประพฤติของมนุษย์ในระยะนี้ก็คือ มโนธรรมที่ได้รับจากศาสนา ผิดอะไรก็ผิดได้ แต่อย่าผิดหลักธรรมของศาสนา

4. ความคิดแบบยุคใหม่หรือนวยุค (Modern Paradigm) ตั้งแต่ประมาณ ค.ศ.1500 เป็นต้นมา วิทยาศาสตร์พบวิถีทางที่แน่ชัดของตน ตั้งตัวเป็นวิชาอิสระได้ก็ค้นพบประดิษฐ์และก้าวหน้าอย่างรวดเร็วจนเป็นที่หวังกันว่าวิทยาศาสตร์จะแก้ปัญหาทุกอย่างของมนุษย์ได้ วิทยาศาสตร์อาจจะรักษาโรคได้ทุกชนิด วิทยาศาสตร์อาจจะขจัดความตายและความชรา มนุษย์ทุกคนจะเป็นหนุ่มสาวตลอดกาลโดยไม่ต้องกลัวความเจ็บป่วย ชรา มรณะ วิธีการวิทยาศาสตร์จะช่วยวางระเบียบสังคมให้มนุษย์ได้แบ่งสันปันส่วนความสุขกันอย่างยุติธรรม แต่ละคนได้แบ่งส่วนทำงานน้อยที่สุด และใช้เวลาที่เหลือส่วนใหญ่หาความบันเทิงอย่างไร้ความกลัวและความกังวลใดๆ ทั้งสิ้น โลกนี้น่าจะเป็นสวรรค์ได้โดยไม่ต้องพึ่งโลกหน้า

แนวคิดแบบนวยุคจึงเชื่อว่าโลกมีกฎเกณฑ์ และการรู้กฎเกณฑ์ของโลกนี้จะเป็นทางสู่สวรรค์ในโลกนี้ ผู้ยึดถือแนวคิดแบบนี้จะทุ่มเททุกอย่างเพื่อผลักดันการค้นคว้าวิทยาศาสตร์ให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าว คนที่หัวรุนแรงอาจวางนโยบายทำลายความเชื่อ ความหวัง และความสุขในโลกหน้าทุกรูปแบบด้วย อย่างไรก็ตามในขณะเดียวกันในโลกก็ยังมีผู้ยึดถือแนวคิดแบบดึกดำบรรพ์ แบบโบราณ และแบบยุคกลาง ดำรงชีวิตเคียงบ่าเคียงไหล่อยู่ด้วยเสมอ การแสดงออกในแง่มุมต่างๆ ของชีวิตจึงมีแนวคิดทั้ง 4 แบบคละปนกัน ในการนับถือศาสนาก็เช่นกัน

อุดมการณ์สูงสุดที่มีบทบาทเป็นจริยธรรมนำความประพฤติของมนุษย์ในระยะนี้คือเหตุผล จะทำอะไรก็อ้างว่ามีเหตุผล ตัดสินใจอะไรก็ด้วยเหตุผล

สรุป มนุษย์ประเสริฐสุดในเอกภพ เพราะว่ามีพลังสร้างสรรค์เข้มข้นและสร้างสรรค์ได้เข้มข้นกว่าส่วนอื่นๆ ของเอกภพ ทั้งยังสามารถใช้พลังปรับตัวควบคุมพลังสร้างสรรค์ได้ด้วย ดังจะได้ประจักษ์ในบทต่อไป

ประเมินพลพลังสร้างสรรค์

พลังสร้างสรรค์ในอดีต ตั้งแต่รูปแบบที่ 1-4 ให้ทั้งความสมหวังและความผิดหวัง แต่เมื่อประเมินค่าแล้วก็พบว่าให้ความผิดหวังมากกว่าความสมหวังดังต่อไปนี้

1. ให้ความหวังว่า

1) หวังกันว่าสักวันหนึ่งวิทยาศาสตร์จะสามารถรักษาโรคได้ทุกชนิด ป้องกันโรคได้ทุกอย่าง และอาจจะทำลายเชื้อโรคอันไม่พึงประสงค์ให้หมดไปจากโลก อย่างเช่นที่ได้ทำลายเชื้อโรคไข้ทรพิษได้หมดโลก สามารถพิชิตและป้องกันโรคอหิวาต์ กาฬโรค วัณโรค และกำลังจัดการกับโรคมะเร็งและเอดส์ต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง สักวันหนึ่งการแพทย์อาจจะแถลงการณ์ว่าเราสามารถพิชิตโรคได้หมดทุกชนิด จะสามารถป้องกันและรักษาความแก่ได้ด้วย และมนุษย์ก็จะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้ตลอดไปโดยไม่ต้องพึ่งศาสนา
2) เมื่อไม่เจ็บ ไม่แก่ ไม่ตาย ก็ไม่ต้องการคนเกิดใหม่ และไม่ต้องเสียเวลาทรัพยากรด้านการศึกษาและการพยาบาล งานที่เหลือก็จะใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ และเครื่องทุ่นแรงอื่นๆ ช่วย งานสำหรับมนุษย์จะเหลือน้อยมาก ได้พักผ่อนกันมากขึ้น อาจเป็นได้ว่าแต่ละคนจะทำงานเพียงเดือนละ 1 วันเท่าๆ กันและพักผ่อน 29 วัน การไปเที่ยวก็จะมีเครื่องมือ และระบบสังคมทันสมัย ช่วยให้ได้รับความสะดวกสบายสารพัดทุกด้าน
3) ในเมื่อทุกคนพอใจ ก็จะไม่มีการเบียดเบียนกัน ไม่มีการเอาเปรียบกัน ไม่มีการแก่งแย่งชิงดีกัน ทุกคนจะยอมผ่อนปรนกัน สันติภาพถาวรก็จะเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ

2. ให้ความผิดหวังว่า

1) สงครามโลกครั้งแรกคร่าชีวิตพลโลกประมาณ 10 ล้านคน โดยใช้อาวุธวิทยาศาสตร์รบกัน สงครามโลกครั้งที่ 2 คร่าชีวิตไปอีกประมาณ 100 ล้านคน ถ้าจะมีสงครามโลกครั้งที่ 3 ก็น่ากลัวว่าจะต้องสังเวยชีวิตคนหมดทั้งโลก วิทยาศาสตร์จะสร้างสรรค์หรือสร้างนรกในโลกนี้กันแน่
2) มนุษย์ก็ยังไม่พ้นการเกิด แก่ เจ็บ ตาย การแพทย์สิ้นหวังที่จะป้องกันและรักษาโรคชรา โรคอื่นๆ นั้นรักษาได้โรคหนึ่งก็มีโรคใหม่ขึ้นมาแทน ความชราเล่าก็ไม่มีวี่แววว่าจะแก้ตก เพราะความชราไม่ใช่โรค ไม่มีสาเหตุจากภายนอก แต่เป็นคุณสมบัติประจำในธรรมชาติของชีวิตควบคู่กับการเกิด การเติบโต ความเสื่อม
3) มนุษย์ยากจนกันเพิ่มขึ้น ทำงานกันเท่าไรก็ไม่พอกิน คนรวยจำนวนน้อยรวยยิ่งขึ้นจนไม่รู้ว่าจะรวยไปถึงไหนและรวยมากขึ้นไปทำไม รวยเกินขีดหนึ่งแล้วก็ไม่ได้เพิ่มความสุขหรือความสะดวกอะไรให้ได้อีกแล้ว แต่ก็อยากจะรวยเพื่อรวยให้เหนือกัน
4) ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นเหตุให้สภาวะแวดล้อมเป็นพิษยิ่งๆ ขึ้น จนไม่รู้ว่าจะแก้ไขกันอย่างไร
5) แม้เทคโนโลยีจะก้าวหน้ามากขึ้น แต่มนุษย์เราก็มิได้ทำงานน้อยลงอย่างที่คาดการณ์ไว้ เพราะต้องเสียภาษีมากขึ้นสำหรับป้องกันประเทศ และเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นสำหรับประกันความปลอดภัยของชีวิตและทรัพย์สินของสมาชิกในครอบครัว

3. วิเคราะห์สาเหตุของสงครามและสันติภาพ ในเมื่อวิเคราะห์พบว่า มนุษย์เราจะทำสงครามกันอีกต่อไปไม่ได้แล้ว เราก็ต้องหาทางป้องกันสงครามให้ได้อย่างเด็ดขาด เพราะเราถอยต่อไปอีกไม่ได้แล้วแม้แต่ก้าวเดียว เราก็ต้องมาวิเคราะห์หาสาเหตุของสงครามให้ได้เพื่อจะแก้ปัญหาให้ถูกจุด ในที่สุดก็พบว่าสาเหตุอันแท้จริงของสงครามคือการยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง และพบต่อไปอีกว่าปรัชญาที่แล้วมาทั้ง 4 รูปแบบล้วนแต่เป็นปรัชญาประเภทยึดมั่นถือมั่นทั้งสิ้น กล่าวคือ เมื่อยึดถืออย่างใดแล้วก็ถือว่าอย่างอื่นผิดหมด ดังคำพระว่า “อิทเมวสัจจัง โมฆมัญญัง” (สิ่งนี้แลสัจจะ สิ่งอื่นล้วนแต่โมฆะ) ทั้งนี้ก็เพราะว่า

ความยึดมั่นถือมั่น	ก่อให้เกิด	การแบ่งพวก
การแบ่งพวก	ก่อให้เกิด	การแข่งขันกัน
การแข่งขันกัน	ก่อให้เกิด	ความไม่ไว้วางใจกัน
ความไม่ไว้วางใจกัน	ก่อให้เกิด	การหักล้างทำลายกัน
การหักล้างทำลายกัน	ก่อให้เกิด	สงคราม

หากแก้ความยึดมั่นถือมั่นได้สำเร็จ เปรียบเหมือนขุดรากเหง้าแห่งมูลเหตุออกทิ้งเสีย หรือตัดไฟเสียแต่ต้นลม ก็เชื่อว่าปลายเหตุหรือสงครามก็คงจะดับสูญไป ดังนี้

ความไม่ยึดมั่นถือมั่น	ก่อให้เกิด	การแบ่งกลุ่มกัน (รับผิดชอบ)
การแบ่งกลุ่ม	ก่อให้เกิด	การสนับสนุนกัน
การสนับสนุนกัน	ก่อให้เกิด	ความเชื่อใจกัน
ความเชื่อใจกัน	ก่อให้เกิด	ความช่วยเหลือกัน
ความช่วยเหลือกัน	ก่อให้เกิด	สันติภาพ

จึงประเมินได้ว่า “ต้องทำลายความยึดมั่นถือมั่น” ลงให้ได้

4. วิเคราะห์วิธีสร้างความไม่ยึดมั่นถือมั่น ให้เริ่มสงสัยในเรื่องที่ไม่น่าเชื่อว่าจะสงสัยได้เสียก่อน แล้วจะเกิดสงสัยเรื่องอื่นๆ ต่อไป ความยึดมั่นถือมั่นจะค่อยๆ คลายลงโดยอัตโนมัติ เช่น เสนอให้ทราบว่าความจริง (truth) เราไม่รู้ ความรู้ไม่แน่ว่าจะจริง (true) เส้นตรงที่ขนานกันพบกันได้ ทางตรงยาวกว่าทางโค้งได้ พ่ออายุอ่อนกว่าลูกของตนเองได้ ฯลฯ เรื่องเหล่านี้แต่ละเรื่องหากมีเวลาให้อธิบายชี้แจงสัก 1 ชั่วโมงก็จะเห็นว่าน่าเชื่อ ไม่เชื่อก็ลองฟังดู แต่ไม่ใช่เวลานี้

รูปแบบความคิดปัจจุบันมีต้นกำเนิดมาจากปรัชญาของอิมมานุเอล คานท์ ผู้เป็นเจ้าของทฤษฎีว่า “สิ่งที่เรารู้มันไม่จริง สิ่งที่จริงเราไม่รู้” ทั้งนี้ก็เพราะปัญญาของเรามีโครงสร้าง จึงแปรสภาพวัตถุภายนอกเสียจนเราไม่อาจจะรู้สภาพเดิมของมันได้ เหมือนเราต้องการรู้ว่าฟิล์มถ่ายรูปที่ยังไม่ถูกแสงเป็นสีอะไร เราไม่อาจจะรู้ได้ เพราะจะดูต้องดูในแสง มันจะถูกแปรสภาพไปเสียแล้ว เราจึงรู้ได้แต่เพียงสีของฟิล์มที่ถูกแสงแล้วเท่านั้น ในปัจจุบันนักปรัชญาส่วนมากเชื่อตามคานท์ว่าปัญญาของเรามีโครงสร้าง แต่น้อยคนจะเชื่อโครงสร้างของปัญญาตามที่คานท์เสนอไว้ จึงพากันเสนอหลักยึดเหนี่ยวเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าไปพลางๆ ก่อนจนกว่าจะพบอะไรที่ดีกว่า

พลังแสวงหา

เราได้เห็นมาแล้วว่า พลังสร้างสรรค์ของมนุษย์อาจถึงขั้นอันตราย หากไม่ถูกควบคุมโดยพลังปรับตัว ส่วนพลังปรับตัวของมนุษย์จะไม่มีพลังควบคุมเพียงพอ หากไม่มีพลังแสวงหาช่วยกระตุ้น แต่ก็โชคดีสำหรับมนุษย์ที่มีพลังแสวงหาอย่างเพียงพอ มนุษย์เราต้องการปัจจัย 4 เพื่อการดำรงชีพ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เมื่อยังมีไม่ครบก็ดิ้นรนแสวงหาให้ครบ ครั้นได้ครบแล้วก็ยังไม่รู้สึกอิ่มใจ ยังต้องการอะไรที่สูงกว่าวัตถุเหล่านี้ และมนุษย์ก็แสวงหาจนพบสิ่งที่ต้องการในคำสอนของศาสนา ซึ่งมีอยู่ด้วยกันจำนวนมาก ต่างก็สามารถตอบสนองความต้องการเหนือระดับวัตถุของจิตใจมนุษย์ด้วยกันทั้งสิ้น นี่เป็นปรากฏการณ์ที่พบเห็นกันทั่วไป และที่เราเรียกว่าศาสนา (religion) ก็เพราะอย่างนี้

เนื้อหาร่วมกันของทุกศาสนาก็คือ ความเชื่อว่ามีโลกหน้า ซึ่งมีความสืบเนื่องจากชีวิตในโลกนี้ ระบบความคิดใดไม่มีคำสอนเรื่องโลกหน้า อาจจะเป็นปรัชญาได้ แต่จะไม่นับว่าเป็นศาสนา ศาสนาจึงเป็นปรัชญาด้วย คือเป็นปรัชญาที่เชื่อว่ามีโลกหน้า แต่ศาสนาก็มีอะไรมากกว่าปรัชญา นั่นคือมีระเบียบการปฏิบัติสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องโลกหน้า

ความสำคัญ ศาสนาเป็นปรากฏการณ์ในสังคมที่นักวิชาการจะมองข้ามไม่ได้ ไม่ว่าจะนับถือศาสนาใดหรือไม่ก็ตาม เพราะพลังแสวงหาศาสนาของมนุษย์เข้มข้นมาก หากใช้ถูกทางจะมีคุณมากมายอย่างจะหาสิ่งใดมาทดแทนให้ทัดเทียมกันไม่ได้

แต่หากใช้อย่างไม่ถูกต้อง จะเกิดโทษมหันต์เช่นกัน เพราะสงครามศาสนาย่อมร้ายแรงกว่าสงครามการเมือง และสงครามเศรษฐกิจตามลำดับ สงครามระหว่างนิกายต่างๆ ของศาสนาเดียวกันจะร้ายแรงกว่าสงครามระหว่าง 2 ศาสนา

ความเข้าใจภาษาศาสนา 5 ระดับ

บางท่านมีประสบการณ์ทางศาสนาแล้วไม่กล้าแสดงออกเป็นคำพูด เพราะกลัวผู้ฟังจะเข้าใจผิด อย่างเช่น ประสบการณ์ของปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายตามคติทางพุทธศาสนา บางท่านอยากจะแสดงออกแต่ไม่รู้จะแสดงออกอย่างไร จึงมักจะแสดงออกในเชิงปฏิเสธเท่านั้น เช่น พูดไม่ได้ (ineffable) อธิบายไม่ได้ (inexplicable) บางท่านกล้าพอที่จะชี้แจงออกมาเป็นปฏิฐานบ้าง แต่ก็เตือนให้ระวังว่าไม่สามารถอธิบายได้ทั้งหมด อย่างที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบว่า ทรงรู้เปรียบเท่าใบไม้ในป่า แต่ทรงอธิบายได้เท่าใบไม้กำมือเดียว หรืออย่างที่พระเยซูทรงกำชับให้คอยรับพระจิตเจ้า และพระจิตเจ้าจะทรงดลใจให้เข้าใจมากขึ้นเรื่อยๆ ไปจนกว่าจะสิ้นโลก คำสอนหรือข้อเขียนของท่านเหล่านี้ ส่วนหนึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นคัมภีร์ศาสนา ภาษาคัมภีร์ศาสนาจึงเป็นภาษาของผู้มีประสบการณ์ทางศาสนาที่พยายามจะแสดงออกให้ผู้อื่นได้เข้าถึงความหมายของศาสนาเท่าที่ภาษามนุษย์จะเอื้ออำนวย

อย่างไรก็ตาม วิชาอรรถปริวรรต (hermeneutics) ได้พยายามวิเคราะห์เพื่อตีความภาษาของผู้มีประสบการณ์ทางศาสนา (ศาสดาผู้เข้าฌาณ ผู้มีประสบการณ์เหนือธรรมชาติ) ได้ระดับความเข้าใจเป็น 5 ระดับ เพื่อเปรียบเทียบหาความเข้าใจเจตนาของเจ้าของคำพูดเป็นรายๆ ไป หรือเปรียบเทียบหลายๆ ราย เพื่อค้นหาความหมายร่วมที่อยู่เบื้องหลังคำพูดเหล่านั้น

ภาษาประสบการณ์ทางศาสนาตีความได้ 5 ระดับ

1) ระดับผิวพื้น ได้แก่ ความหมายที่เข้าใจกันในระดับชาวบ้าน มีอารมณ์และรสนิยมส่วนตัวเข้ามาแทรก และมักจะมีปัญหามาจากอารมณ์และรสนิยมดังกล่าว ถึงกับมีการเข่นฆ่ากันตาย และบาดเจ็บมามากต่อมากแล้ว โดยไม่ต้องนับกรณีที่เพียงแค่ผิดใจ และขัดข้องหมองใจกันไป ซึ่งมีจำนวนเหลือนับ ตัวอย่างเช่น คำว่า “งู” ผู้ชอบกินงู ผู้เกลียดงู หมองู หมอรักษาพิษงู คนเลี้ยงงูประจำสวนสัตว์ ฯลฯ ย่อมมีความรู้สึกเกี่ยวกับงูต่างกันได้ และประโยชน์ก็มักจะติดตามความรู้สึกอย่างใกล้ชิดด้วย

2) ระดับลึก ความหมายระดับนี้ ได้แก่ ความเข้าใจทางวิชาการ ซึ่งนักวิชาการมักจะเข้าใจตรงกัน แต่ครั้นมีผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้อง ความหมายผิวพื้นก็มักจะแทรกเข้ามาทำให้เสียงานเสียการมามากต่อมากแล้ว การศึกษาด้วยวิธีการวิทยาศาสตร์จากข้อมูลและหลักฐานวิชาการ สามารถเข้าใจศาสนาได้อย่างมากก็แค่ระดับนี้แหละ

3) ระดับลึกที่สุด เป็นความหมายความเข้าใจของศาสดาในเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนาและศีลธรรม ศาสดาท่านเข้าถึงด้วยวิธีเฉพาะตัวของท่าน ท่านเข้าถึงแล้วก็ปรารถนาจะเผื่อแผ่แก่มวลมนุษย์ แต่ทว่าธรรมะที่ท่านเข้าถึงนั้นเป็นธรรมะในระดับปรมัตถสัจจะ มนุษย์เราไม่เคยประดิษฐ์ภาษาไว้อธิบายปรมัตถสัจจะ เรามีแต่ภาษาสำหรับใช้ในระดับสมมุติสัจจะทั้งสิ้น จึงเหมาะสำหรับชี้แจงเรื่องราวที่มีประสบการณ์ได้ด้วยผัสสะ และคิดต่อด้วยเหตุผลซึ่งมีปฐมบทเป็นพื้นฐาน ศาสดาท่านจำเป็นต้องใช้ภาษาสมมุติสัจจะเพื่อชี้แจงปรมัตถสัจจะที่ท่านเข้าถึงเพื่อให้เข้าใจง่าย จะขอเปรียบปรมัตถสัจจะเหมือนกับยอดเขาที่ศาสดาท่านได้ไปเห็นมาด้วยตัวท่านเอง ท่านพบว่าเป็นสิ่งวิเศษสุด น่ารู้และมีประโยชน์เหลือเกิน ท่านจึงปรารถนาจะบอกกล่าวให้พวกเรารู้เรื่อง หากท่านจะตรัสสอนจากยอดเขา พวกเราก็คงจะไม่ได้ยินเสียงของท่าน ท่านจึงต้องคิดอุบายเดินลงมาจนถึงเชิงเขาจึงสอนพวกเราได้ ศาสดาองค์ใดเดินลงมาจากเชิงเขาด้านใดก็ย่อมจะต้องสอนสั่งตามสภาพของเชิงด้านนั้นๆ และนั่นคือการใช้ภาษาสมมุติสัจจะอธิบายปรมัตถสัจจะของศาสดาทั้งหลาย ท่านอาจารย์พุทธทาสเรียกภาษาดังกล่าวว่าภาษาธรรม เราต้องมองให้ทะลุเปลือกนอกของภาษาคน จึงจะเข้าถึงแก่นอันเป็นความหมายแท้ของภาษาธรรมได้บ้าง

4) ระดับลึกกว่า เราได้ฟังคำสอนของศาสดา หากเราเข้าใจตามความต้องการของอารมณ์และรสนิยมของเราเอง เราก็ได้เพียงความหมายผิวพื้นของธรรมะ และนี่คือที่มาของเดรัจฉานวิชา ซึ่งพบแทรกอยู่ในทุกศาสนา ผู้ใดเข้าใจธรรมะตาม

หลักตรรกวิทยา และตามหลักวิชาการต่างๆ ย่อมได้ความหมายระดับลึก เราพบคนที่ "มีความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด" อยู่มากมาย เขารู้ธรรมะทุกข้อ อธิบายได้เป็นคุ้งเป็นแคว แต่ไม่ปฏิบัติ คนประเภทนี้พบได้ชุกชุมในทุกศาสนา ศาสนิกชนที่เข้าได้ถึงความหมายที่ลึกที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้ โดยหมั่นศึกษาทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติ พวกนี้กำลังเข้าสู่ความหมายที่ลึกที่สุด จึงได้ความหมายที่เรียกได้ว่าระดับลึกกว่า อนึ่ง ผู้ศึกษาคำสอนของศาสดาหลายท่าน โดยเชื่อว่าศาสดาเหล่านั้นเข้าถึงปรมัตถสัจจะเดียวกัน แต่จำเป็นต้องอธิบายสั่งสอนด้วยภาษาสมมุติสัจจะของแต่ละท้องถิ่น จึงพยายามมองให้ทะลุเปลือกของแต่ละศาสนา เพื่อเข้าถึงแก่นร่วมของศาสนาต่างๆ ซึ่งจะต้องมีลักษณะตรงกันอย่างน้อยในแง่ที่ว่า "สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตจนถึงโลกหน้า" ก็เข้าถึงได้อย่างแม่แค่ระดับลึกกว่านี่แหละ

5) ระดับวิจารณญาน ระดับที่ 5 นี้ยอมรับว่า แต่ละระดับต่างก็มีความสำคัญสำหรับความรู้นั้นๆ จึงควรจะรับรู้และเคารพกันและกัน และหาวิธีให้แต่ละระดับได้พัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างเต็มที่ในแต่ละระดับ ในขณะเดียวกันก็หาวิธียกระดับให้สูงขึ้นตามแต่โอกาสจะอำนวยด้วย ระดับนี้คือระดับปรัชญาหลังนวยุค

สรุป จากการวิเคราะห์ข้างต้น เราอาจจะสรุปได้ว่าทางที่ 5 ช่วยสร้างสรรค์ได้ดีที่สุด ช่วยสร้างสรรค์ในทางวิชาการมิได้หมายความว่าเป็นทางสูงส่งที่สุด และมิได้หมายความว่าเป็นทางสู่ปรมัตถสัจจะได้ดีที่สุด สร้างสรรค์ในทางวิชาการก็คือพบวิธีสื่อข่าวด้วยภาษาวิชาการระหว่างนักวิชาการด้วยกันได้ดีที่สุดนั่นเอง

แก้ปัญหาด้วยหลัก 3 กล้า

1. กล้าเผชิญปัญหา ตามสภาพแท้จริงของจิตใจมนุษย์ เราเกิดมามิใช่เพื่ออยู่เฉยๆ โดยไม่ทำอะไร แต่เกิดมาเพื่อเผชิญปัญหา การเผชิญปัญหาจึงเป็นการกระทำตามธรรมชาติหรือแก่นแท้ประการแรกของมนุษย์ เราจึงต้องชอบเผชิญปัญหา เห็นปัญหาเป็นอาหารอันโอชะ เหมือนไก่เห็นหนอนจะรี่เข้าไปจิกกินอย่างเอร็ดอร่อย ไก่ตัวไหนเห็นหนอนแล้วกลัวตัวสั่นเป็นไก่ผิดปกติ จะไม่เติบโตและไม่แจ่มใส ในไม่ช้าก็จะตายไปอย่างน่าสงสาร ผู้ที่คิดว่าเกิดบนกองเงินกองทอง มีกินมีใช้จนตลอดชีวิตก็ไม่หมด ไม่ต้องทำงานให้ลำบาก ไม่ต้องรับผิดชอบ จะได้สุขสบายดี คิดเช่นนี้ย่อมผิดพลาดและสำคัญผิดเหมือนไก่เห็นหนอนแล้วยืนตัวสั่น ผิดปกติ ผิดธรรมชาติ

สมมุติมีครูใหญ่ 2 โรงเรียน นิสัยตรงกันข้าม ครูใหญ่คนที่หนึ่งกลัวปัญหา เช้าวันหนึ่งพอมาถึงโรงเรียน ครูน้อยรายงานว่า "นักเรียนตีกันหัวแตกครับ" ครูใหญ่จะแสดงธาตุแท้ออกมาทันทีว่าไม่ชอบเผชิญปัญหา เห็นปัญหาเป็นภาระที่น่ารังเกียจ อาจจะระบายความรู้สึกออกมาว่า "โอ๊ย เอาอีกแล้ว เรื่องไม่รู้จักหมดเสียที โรงเรียนนี้ไม่รู้บ้าบอคอแตกอะไรนักหนา เด็กดื้ออย่างวัวอย่างควาย มันไม่ได้กินนมคน กินแต่นมวัว จึงดื้ออย่างวัว อบรมเท่าไรๆ ก็ไม่เชื่อฟัง หน้าเสาธงก็อบรม ในห้องเรียนก็อบรม โอ๊ย! รำคาญเต็มทนแล้ว เป็นครูใหญ่มา 10 ปีนี่ มีแต่ปัญหาให้รำคาญทุกวัน ไม่มีว่างไม่มีเว้นให้หายใจได้ทั่วท้องเลย" ครั้นแล้วก็แสดงบทบาทของผู้ที่กลัวปัญหา ซึ่งจะแก้ปัญหาโดยวิธีเลี่ยงปัญหา เป็นคราวเคราะห์ร้ายของครูปัญญาที่บังเอิญเดินผ่านมาพอดี จึงเป็นเหยื่อให้ครูใหญ่เลี่ยงความรับผิดชอบ โดยโยนความรับผิดชอบให้ครูปัญญาทันที "เอ้าครู ช่วยจัดการหน่อยนะ" แล้วก็หันหลังกลับราวกับว่าไม่ยอมรับรู้อะไรต่อไปแล้ว ครูปัญญางงเป็นไก่ตาแตก "ชวยแล้วตูจะทำอย่างไรดีหวา จะใช้รถของโรงเรียนได้หรือไม่ ครูใหญ่ก็ไม่บอก จะเบิกค่ารักษาพยาบาลจากไหน ครูใหญ่ก็ไม่แยแส จะถามกลับไปหรือ ก็กลัวจะถูกตะเพิดออกมา" ครูปัญญาคำนึงอยู่คนเดียว ในที่สุดตัดสินใจควักกระเป๋าออกค่าใช้จ่ายเองทั้งหมดเพื่อซื้อความรำคาญ เมื่อครูปัญญานำเด็กไปโรงพยาบาลแล้ว ครูใหญ่ของเราก็จะทิ้งตัวลงบนโซฟา โอดครวญกับตัวเองว่า "หมดไปเรื่องหนึ่ง แล้วอะไรจะเกิดขึ้นอีกก็ไม่รู้ น่าเบื่อจริงๆ ไม่รู้เมื่อไรจะหมดปัญหาเสียที" ก็คงจะไม่มีวันหรอก ถ้าลงว่าเป็นอย่างนี้ ครูใหญ่ก็จะต้องมีทุกข์ไปจนตาย เป็นตัวอย่างพิสูจน์อริยสัจของพระพุทธเจ้าได้เป็นอย่างดี แต่พิสูจน์ได้เพียงข้อ 1 ข้อเดียว ครูใหญ่เกิดบนกองทุกข์และจะมีทุกข์ไปจนตาย น่าสงสารคนเช่นนี้ที่เกิดมาเป็นคนทั้งทีแต่ไม่เคยได้ลิ้มรสความเป็นคนอย่างแท้จริงเลย

ปัญหานี่แปลก มีลักษณะคล้ายผีหลอก สมมุติเราเดินผ่านป่าช้าในเวลากลางคืนเดือนมืดมิด ได้ยินเสียง

กรอกแกรกบนต้นไม้ คิดว่าผีหลอก ออกวิ่ง ยิ่งวิ่งเร็วเท่าไรผีก็วิ่งได้เร็วเท่านั้น ยิ่งกลัวเท่าไรผีก็ยิ่งจะตัวโต แทนที่จะกลัวผี ก็ลองเผชิญหน้าผีดูสักทีจะเป็นไรไป จะได้เป็นคนโชคดีมีประสบการณ์เห็นผีตัวจริง ฉายไฟส่องดูจะพบว่าผีนั้นเป็นเพียงกิ่งไม้แห้ง ยื่นมือขึ้นไปดึงลงมาทิ้งข้างทางเสีย จะได้ไม่หลอกคนอื่นต่อไปได้อีก ปัญหาก็เช่นกัน ใครยิ่งเกลียดยิ่งกลัว ปัญหาจะเป็นภาระหนักอึ้งให้แบกบนหลัง หากไม่เกลียดไม่กลัว แต่ยินดีต้อนรับเพื่อมีประสบการณ์ใหม่ๆ สำหรับการพัฒนาคุณภาพชีวิต ปัญหาจะกลายเป็นอาหารอันโอชะทันที

ครูใหญ่คนที่สอง เป็นคนชอบเผชิญปัญหา เพราะถือว่าปัญหาเป็นอาหารอันโอชะ เป็นประสบการณ์ใหม่ เป็นโอกาสใหม่ให้ได้โชว์ฝีไม้ลายมือและได้สร้างผลงาน ตื่นแต่เช้ามาโรงเรียนด้วยอารมณ์แจ่มใสกระตือรือร้น ครั้นมีคนมารายงาน “นักเรียนตีกันหัวแตกครับ” เขาจะแสดงธาตุแท้ออกมาทันทีเช่นกัน โดยอุทานว่า “เหรอ อยู่ไหน ไปดูหน่อยซิ” ครั้นเห็นเหตุการณ์แล้วก็จะกุลีกุจอจัดการ “เร็ว ช่วยกันปฐมพยาบาล ครูประทีปช่วยไปตามคนขับรถมา ช่วยเอาเด็กไปโรงพยาบาลหน่อยนะ เอาเงินไป 1,000 บาท ไม่พอครูจ่ายสำรองไปก่อนแล้วมาเบิกเอาทีหลัง หมอว่าอย่างไรอย่าลืมโทรศัพท์บอกผม” ครูใหญ่จัดการเป็นฉากๆ อย่างชัดเจนแนบเนียน ราวกับว่ามันในอารมณ์ ครูประทีปครั้นได้ยินเรียกใช้ จะคิดอยู่ในใจว่า “โชคดีที่วันนี้ครูใหญ่ใช้ฉัน ครูอื่นจะอิจฉาหรือเปล่าเนี่ย” ครูใหญ่อย่างนี้ใครๆ ก็อยากจะร่วมมือ เพราะร่วมมือกับคนอย่างนี้มีแต่จะได้ มีปัญหาอะไรเขาจะช่วยแก้ให้อย่างเต็มใจและพอใจ ผลงานเขาจะไม่หวงแหน ยกให้เป็นของเราด้วย ร่วมมือกับเขาจะได้ทั้งประสบการณ์ ผลงาน และเกียรติประวัติ

ผิดกับครูใหญ่คนที่ 1 ซึ่งไม่มีใครอยากร่วมงานด้วย เพราะคนอย่างนั้นหาผลงานยาก หากจะมีบ้างก็หวงแหนยิ่งนัก ไม่ยอมให้คนอื่นมีส่วนร่วม เพราะกลัวจะเสียเปรียบ หากมีความผิดพลาดก็พยายามยกให้เป็นของคนอื่น มีปัญหาพยายามปัดให้คนอื่น แต่ถ้าได้หน้าได้ตาหรือมีผลงานจะหวงไว้เป็นของตนคนเดียว ร่วมงานกับคนอย่างนี้มีแต่เสีย

ดูชีวิตใกล้ชิดของครูใหญ่คนที่ 2 ต่อไปจะพบว่าเป็นคนร่าเริงแจ่มใสสนุกสนานอยู่เสมอ อยู่บ้านก็สนุก มาโรงเรียนก็สนุก นั่งลงที่ตรงไหนประเดี๋ยวเดียวจะมีคนมานั่งห้อมล้อมคับคั่ง เพราะอยู่ใกล้ชิดคนอย่างนี้สบายใจ ได้ทั้งความสุขและประสบการณ์ใหม่ๆ เพราะเขามีความสุขที่จะแบ่งปันทุกสิ่งให้แก่ทุกคน เขาเป็นคนโชคดี ไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นคน และได้ลิ้มรสความเป็นคนอย่างแท้จริง ไม่เสียชาติเกิด เขาเป็นตัวอย่างพิสูจน์อริยสัจของพระพุทธเจ้าได้ทั้ง 4 ข้อคือ คนเราเกิดมาบนกองทุกข์ มีทางพ้นทุกข์ เขาพบความสุขและพร้อมที่จะช่วยให้คนอื่นมีความสุข โดยถือคติว่า “แสวงหาความสุขบนความสุขของผู้อื่น” เขาช่วยให้คนอื่นมีความสุขมากเท่าใด เขาก็ยิ่งมีความสุขมากขึ้นเท่านั้น และเมื่อมีความสุขมากขึ้นเขาก็อยากให้แก่ผู้อื่นให้กว้างขวางยิ่งๆ ขึ้น

แสวงหาความสุขบนความสุขของผู้อื่นจึงไม่ใช่ความเพ้อฝัน แต่เป็นของมีจริงและปฏิบัติจริงได้ด้วยหลัก 3 กล้า

2. กล้าประเมินวิธีปฏิบัติ คือเมื่อเรามองดูปัญหาซึ่งๆ หน้าอย่างจะๆ แจ้งๆ แล้วจะเห็นว่าปัญหาไม่ใหญ่อย่างที่คิด เมื่อเห็นปัญหาชัดเจนแล้วให้ปฏิบัติความกล้าขั้นที่ 2 คือ กล้าประเมินดูว่าปัญหาที่เราเห็นอยู่ต่อหน้าต่อตานี้ อาจจะแก้ไขได้กี่วิธี เคยเรียนรู้มาอย่างไร เคยเห็นคนอื่นทำมาอย่างไร พ่อแม่ผู้ใหญ่เคยสอนมาอย่างไร ตำราว่าอย่างไร สำรวจดูให้หมด อาจจะหาข้อมูลเพิ่มอีกก็ได้ ให้ใช้ความพยายามสมสัดส่วนกับความสำคัญของเรื่อง ถ้าเรื่องสำคัญมากก็ต้องสืบเสาะให้มากหน่อย เมื่อได้สืบหาพอควรกับความสำคัญของเรื่องแล้ว ก็ให้ประเมินดูว่าวิธีใดใช้แก้ปัญหาได้ดีที่สุด ถ้าวิธีต่างๆ เท่าที่รู้ยังไม่น่าพอใจ ก็ลองคิดดูเองว่าจะหาวิธีของตนเองให้ดีกว่าได้ไหม ถ้าพบก็เอาเลย เข้าขั้นที่ 3 ต่อไป

3. กล้าลงมือทำการด้วยความรับผิดชอบ นั่นคือรับผิดชอบให้ดีที่สุดจริง คือเมื่อลงมือทำไปบ้างแล้ว อาจจะพบว่าวิธีที่เราเลือกใช้โดยประเมินว่าดีที่สุดนั้นไม่ดีที่สุดจริง ก็พร้อมที่จะปรับปรุงเพื่อให้ได้วิธีที่ดีที่สุดเสมอในทุกระยะที่ลงมือทำการ แต่ทั้งนี้ต้องไม่เครียดและไม่กังวลใจ ให้ทำไปอย่างคนกระตือรือร้น จิตใจสดชื่นผ่องแผ้ว เมื่อจะพบอะไรก็จะพบเองโดยไม่ต้องฝืน ชีวิตของเราจะเป็นชีวิตแห่งการแสวงหาอยู่เสมอ ไม่มีคำว่า “พบแล้ว” ในชีวิตของเรา มีแต่ “พบเพื่อแสวงหาต่อไป”

หากปฏิบัติได้เช่นนี้จะพบความสุขแท้ตามความเป็นจริงแห่งชีวิต เพราะได้ทำตามธรรมชาติและแก่นแท้แห่งความเป็นมนุษย์แล้ว

มนุษย์อยู่เพื่อโลกจะต้องประเมินค่า

ใครที่คิดจะอยู่เพื่อโลก จะเพียงแต่เฝ้าดู วิเคราะห์ จัดระบบ ได้ความรู้อันน่าทึ่งมากมายเกี่ยวกับโลกเท่านั้นไม่พอ เขาจะต้องประเมินค่า เพื่อรู้ประเด็นว่าจะทำอย่างไรให้ดีขึ้น

ประเด็นแรกที่จะประเมินค่าก็คือ ค่าของความรู้ที่ได้มาด้วยเป้าหมายต่างๆ ดังกล่าวมาข้างต้น ค่าที่ประเมินออกมาได้เรียกว่า**ความจริง** (truth) ความจริงจึงมีลักษณะต่างกัน แล้วแต่ว่าเราจะประเมินจากความรู้ด้านใด พอจะจำแนกได้เป็น 5 ด้านตามความรู้ คือ

1. ความจริงคณิตศาสตร์ (Mathematical Truth) จริงตามข้อสมมุติ เพื่อสะดวกในการจัดระบบอัตราส่วนต่างๆ ของวัตถุ และอัตราการเปลี่ยนแปลงของมัน เช่น

1 + 1 = 2 จริง เพราะเราตกลงสมมุติร่วมกันว่า 2 หน่วยนั้นรวมเป็นเนื้อเดียวกันไม่ได้ อย่างเช่น เหรียญบาท 1 เหรียญ กับอีก 1 เหรียญ รวมกันได้ 2 เหรียญ เป็นอย่างอื่นไปไม่ได้

1 + 1 = 1 จริง ถ้าเราสมมุติเป็นสิ่งที่รวมเป็นหน่วยเดียวกันได้ อย่างเช่น ทราย 1 กองกับทรายอีก 1 กอง รวมกันได้ 1 กอง

1 + 1 = 3 จริง ถ้าเราสมมุติเป็นสิ่งที่รวมเป็นหน่วยเดียวกันไม่ได้และเกิดลูกได้ เช่น ชาย 1 กับหญิง 1 แต่งงานกัน ในไม่ช้าจะเป็น 3, 4, 5...

10 + 10 = 20 จริง เพราะเราสมมุติว่า 10 เป็นจำนวนครบตามนิ้วมือของเรา เมื่อนับถึงจำนวนครบเราก็ขึ้นหลักสิบ 10 สิบเป็นร้อย 10 ร้อยเป็นพัน 10 พันเป็นหมื่น ฯลฯ

10 + 10 = 24 จริง ถ้าเราสมมุติว่าจำนวนครบเป็น 12 อาจจะเป็นระบบนับของมนุษย์อีกโลกหนึ่งซึ่งมีนิ้วมือข้างละ 6 นิ้ว ต้องนับถึง 12 หน่วย จึงได้เลขครบเต็มมือคือ 10 สมมุติมนุษย์ประเภทนี้หลงมาอยู่ในโลกของเรา และพอจะพูดภาษากันรู้เรื่อง แต่ยังไม่มีเวลาเรียนคณิตศาสตร์ของเรา เราถามเขาว่าเขามีเงินเท่าไร เขาว่าเขามีอยู่ 10,000 บาท จริงๆ แล้วเขาจะมีถึง 12^4 = 20,736 บาท

10 + 10 =16 จริง ถ้าเราสมมุติว่าจำนวนครบเป็น 8 อาจจะเป็นระบบนับของมนุษย์อีกโลกหนึ่งซึ่งมีนิ้วมือข้างละ 4 นิ้ว นับเพียง 8 หน่วยก็ครบเต็มมือแล้ว คือ 10 สมมุติว่ามนุษย์ประเภทนี้หลงมาอยู่ในโลกของเรา และพอจะพูดภาษากันรู้เรื่อง แต่ยังไม่มีเวลาเรียนคณิตศาสตร์ของเรา เราถามเขาว่าเขามีเงินเท่าไร เขาว่าเขามีอยู่ 10,000 บาท จริงๆ แล้วเขามีอยู่เพียง 8^4 = 4,096 บาทเท่านั้น

2. ความจริงวิทยาศาสตร์ ประเมินค่าได้ว่าจริงตามข้อมูลที่มีในขณะแถลงความจริง หากข้อมูลเปลี่ยนไป ความจริงที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลนั้นก็จะเปลี่ยนตามไป ตำราวิทยาศาสตร์ต้องปรับปรุงกันอยู่ตลอดเวลาก็ด้วยเหตุนี้ ตำราวิทยาศาสตร์พอเริ่มจำหน่ายก็เริ่มล้าสมัยแล้ว และจะล้าสมัยลงเรื่อยๆ ครั้นมีเล่มใหม่ออกวางตลาด เล่มเก่าก็จะหมดอายุใช้งานทันที เพราะเล่มออกล่าสุดย่อมมีข้อมูลที่ทันสมัยกว่าเล่มออกก่อนๆ อย่างน้อยก็เชื่อกันอย่างนั้น เพราะอันที่จริงแล้วก็ขึ้นอยู่กับความรู้ของผู้แต่งด้วยว่า รู้ข้อมูลทันสมัยแค่ไหน ทั้งนี้ผิดกับหนังสือศาสนา ซึ่งยิ่งเขียนมานานก็ยิ่งขลัง

ตัวอย่างเช่น ความจริงเรื่องอายุของมนุษยชาติบนผิวโลก เคยมีผู้คำนวณตามอายุของบุคคลในคัมภีร์ไบเบิลที่สืบเชื้อสายต่อๆ กันลงมาจากอาดัมถึงพระเยซูได้ 4,004 ปี นับต่อมาถึงขณะนี้จึงได้อายุของมนุษยชาติประมาณ 6,000 ปี

ขณะที่ผู้เขียนเข้าเรียนชั้นประถมศึกษา ตำราวิทยาศาสตร์ขณะนั้นแถลงว่ามนุษย์อุบัติขึ้นบนผิวโลกเมื่อ 1 หมื่นปีมาแล้ว ครั้นขึ้นชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ตัวเลขอายุของมนุษยชาติเปลี่ยนไปเป็น 5 หมื่นปี มัธยมปลายเพิ่มขึ้นเป็น 1 แสนปี ชั้นอุดมศึกษาเพิ่มขึ้นเป็น 5 แสนปี ตอนเป็นอาจารย์ใหม่ๆ ตำราภาษาต่างประเทศแถลงว่า 1 ล้านปี ปัจจุบันตำราส่วนมากกำหนดไว้ประมาณ 2 ล้านปี แต่ก็มีบทความที่ยืนยันว่าได้มีการพบกระดูกมนุษย์ที่มีอายุไม่ต่ำกว่า 3 ล้านปี ในความแตกต่างกันอย่างนี้จะว่าของใครจริง ของใครไม่จริง คำตอบตามวิธีประเมินค่าความจริงวิทยาศาสตร์ของเราก็คือ จริงด้วยกันทั้ง

สิ้น เพราะต่างก็ใช้ข้อมูลเท่าที่รู้ในขณะเขียน หากมีการพบโครงกระดูกมนุษย์รายล่าสุดและทดสอบด้วยรังสีคาร์บอน 14 ได้ข้อมูลว่าเป็นกระดูกของมนุษย์จริงและมีอายุมา 5 ล้านปีแล้ว เราก็คงต้องเปลี่ยนตัวเลขอายุมนุษยชาติเป็น 5 ล้านปีตามไป แล้วก็คอยต่อไปจนพบกระดูกมนุษย์ที่มีอายุมากกว่านี้จึงค่อยเปลี่ยนตัวเลขต่อไป

นี่คือความจริงวิทยาศาสตร์ คือจริงตามข้อมูลเท่าที่รู้ในขณะแถลง

3. ความจริงประวัติศาสตร์ จริงตามหลักฐานเท่าที่มีอยู่ขณะแถลงความจริง นอกจากนั้นเป็นการสันนิษฐาน ซึ่งจะมีความน่าเชื่อมากน้อยแล้วแต่วิธีสันนิษฐาน

ความจริงประวัติศาสตร์จึงอาจจะเปลี่ยนแปลงได้ตามหลักฐานใหม่ที่พบเพิ่มเติมขึ้น บางครั้งหลักฐานขัดแย้งกันชนิดไม่อาจชี้ขาดได้ว่าหลักฐานใดจะหนักแน่นกว่ากัน นอกจากจะใช้สามัญสำนึกของนักปราชญ์สันนิษฐาน ซึ่งก็ยังคงเป็นแค่การสันนิษฐาน แม้จะเป็นการสันนิษฐานชั้นดีก็ตาม

ชนชาติไทยมาจากไหน แต่ก่อนเราเคยเชื่อตามหลักฐานสมัยนั้นว่า เดิมอยู่แถบเทือกเขาอัลไตอพยพล่องใต้มาอยู่แถบมณฑลยูนานของจีน แล้วจึงอพยพหนีการรุกรานของจีนมาสู่แหลมทอง ประวัติศาสตร์ตอนนี้จริงตามหลักฐานในพงศาวดารจีน หลักฐานอื่นๆ ที่ค้นพบต่อมาทำให้น่าเชื่อว่าคนไทยเป็นเจ้าของแหลมทองมาแต่เดิม ส่วนหนึ่งแผ่ขยายอิทธิพลไปครอบครองภาคใต้ของประเทศจีน ครั้นถูกจีนรุกรานส่วนหนึ่งกลับสู่ถิ่นเดิม อีกส่วนหนึ่งยังอยู่ต่อไป

4. ความจริงปรัชญา จริงตามปฐมบทอันเป็นความเชื่อพื้นฐานของแต่ละคน เริ่มตั้งแต่ปรัชญา 5 กระบวนทรรศน์ (The 5 paradigms) ซึ่งเป็นความเชื่อพื้นฐานในใจของชาวบ้าน ความเชื่อพื้นฐานของนักศึกษาปรัชญาซึ่งคัดเลือกมาจากความคิดปรัชญาที่เล่าเรียนมา ขึ้นไปจนถึงนักปรัชญาระดับโลกซึ่งสร้างความเชื่อพื้นฐานของตนขึ้นมาใหม่ เทวรูป 4 ก็มีอิทธิพลอย่างมากในการกำหนดปฐมบทของแต่ละคน ใครมีปฐมบทอย่างไร จะคิด จะตัดสิน หรือจะตัดใจอะไรก็มักโน้มเอียงไปในทางปฐมบทของตน อธิบายไปตามแนวปฐมบทของตน

5. ความจริงศาสนา จริงตามความสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิต ทำไมคัมภีร์ศาสนาจึงขายได้ดีเรื่อยมาโดยไม่ต้องปรับปรุงแก้ไข ไม่มีการล้าสมัยเหมือนตำราประเภทอื่นๆ อย่างเช่น ตำราวิทยาศาสตร์ เป็นต้น จะแก้ไขก็ไม่ได้เสียด้วย ผู้อ่านคัมภีร์ศาสนาจะสนใจซื้อคัมภีร์ที่มีข้อความครบถ้วนตามต้นฉบับดั้งเดิมมากกว่าที่มีการปรับปรุงแก้ไข ทั้งนี้ก็เพราะว่าผู้อ่านคัมภีร์ทั้งหลาย มิได้ตั้งใจจะอ่านหาความจริงวิทยาศาสตร์หรือความจริงประวัติศาสตร์ เพราะถ้าต้องการความจริงดังกล่าวก็ควรอ่านตำราที่ทันสมัยจะดีกว่า ผู้อ่านคัมภีร์ทั้งหลายไม่สนใจว่าข้อมูลวิทยาศาสตร์หรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในคัมภีร์จะล้าสมัย แม้จะล้าสมัยก็ไม่เป็นไร ขอให้อ่านแล้วได้พัฒนาคุณภาพชีวิตเป็นพอ เพื่อจะพัฒนาคุณภาพชีวิต ผู้อ่านคัมภีร์ต้องการเข้าใจเจตนาของศาสดาอย่างลึกซึ้ง โดยเข้าใจตามบริบทที่ศาสดาท่านสอนไว้ จึงต้องพยายามรักษาข้อมูลและหลักฐานตามบริบทที่ศาสดาสอนไว้ให้มากที่สุด ที่สำคัญที่สุดคือสำนวนโวหารทุกตัวอักษร

เมื่อคัมภีร์กล่าวว่าพระพุทธเจ้าเวลาประสูติทรงดำเนิน 7 ก้าว และแต่ละก้าวมีดอกบัวมารองรับ ผู้อ่านคัมภีร์ที่ต้องการแสวงหาสัจธรรมจากตอนนี้จะไม่สนใจว่าเป็นไปได้ตามหลักฐานวิทยาศาสตร์หรือไม่ ทั้งไม่สนใจว่ามีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ยืนยันตามหลักวิชาประวัติศาสตร์หรือไม่ หากใครจะแสวงหาเรื่องเหล่านี้ก็ชอบที่จะแสวงหาได้ในฐานะนักวิทยาศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ แต่ผู้แสวงหาสัจธรรมจะไม่สนใจเรื่องดังกล่าว แต่จะมุ่งสนใจที่การพัฒนาคุณภาพชีวิตเป็นหลัก โดยตีความจากข้อความคัมภีร์ที่เชื่อได้ว่าดั้งเดิมที่สุด สัจธรรมตอนนี้สอนว่าใครที่ทำความดีสั่งสมบารมีไว้มากอย่างพระพุทธเจ้า คำสั่งสอนไปถึงไหนก็จะมีคนใจบริสุทธิ์อย่างดอกบัวรอรับฟังและนำไปปฏิบัติ

เมื่อไบเบิลกล่าวว่าพระเจ้าทรงสร้างเอวาโดยชักซี่โครงของอาดัมออกมา 1 ซี่ เนรมิตเป็นสตรีโฉมงาม ทรงมอบให้เป็นคู่ชีวิตของอาดัม คัมภีร์ไบเบิลยังพิมพ์เรื่องนี้ไว้ในสองหน้าแรกมาจนถึงทุกวันนี้ และขายได้ไม่ทราบว่ากี่ล้านล้านฉบับแล้ว หากใครบังอาจตัดตอนนี้ออก หรือแก้ไขเป็นอย่างอื่นไป เพื่อให้ตรงกับข้อมูลหรือหลักฐานปัจจุบัน คัมภีร์ไบเบิลคงขายไม่ออก คนซื้อคงจะลดน้อยลงไปอย่างมาก แม้เราจะย่างเข้าศตวรรษที่ 21 แล้วก็ตาม ก็ยังคงต้องรักษาทุกอย่างไว้เหมือนเดิมเช่นนั้น เพราะคนอ่านไบเบิลมิได้ต้องการแสวงหาความจริงวิทยาศาสตร์หรือความจริงประวัติศาสตร์ ความจริงสองอย่างนี้ควรอ่าน

ได้จากหนังสืออื่นๆ ที่มีมากมายในปัจจุบัน จะได้ความจริงวิทยาศาตร์และความจริงประวัติศาสตร์ที่ทันสมัยกว่า ผู้อ่านคัมภีร์ไบเบิลตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงปัจจุบัน และที่จะอ่านต่อไปในศตวรรษหน้าและต่อๆ ไป ล้วนแล้วแต่ต้องการความจริงศาสนาตามที่สันนิษฐานได้จากหลักฐานเก่าแก่ที่สุดที่เชื่อว่าเป็นเจตนาสอนของพระเยซู นั่นคือจะพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างไร เฉพาะตอนนี้คัมภีร์ไบเบิลต้องการสอนว่า ชายหญิงเมื่อแต่งงานสัญญาเป็นคู่ชีวิตกันแล้ว ต้องรักกัน ดูแลกัน เป็นห่วงเป็นใยถึงกัน ทุกข์ก็ทุกข์ด้วยกัน สุขก็สุขด้วยกัน เหมือนชีโครงกับหัวใจ ใครจะสามารถสอนได้แนบเนียนกว่านี้ก็เชิญเขียนขึ้นมาเปรียบเทียบดูได้

นี่คือความจริงศาสนา ความจริงที่มุ่งพัฒนาคุณภาพชีวิต ศาสนาจะรุ่งโรจน์ก็ต่อเมื่อมีผู้อ่านคัมภีร์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตกันมากๆ ศาสนาใดหมดสมรรถภาพพัฒนาคุณภาพชีวิต ศาสนานั้นจะถึงแก่ความตาย คัมภีร์ใดไม่มีใครอ่านเพื่อนำเอาไปพัฒนาคุณภาพชีวิตอีกแล้วคัมภีร์นั้นจะหมดสภาพเป็นคัมภีร์ศาสนา จะคงอยู่ต่อไปก็ในสภาพวรรณคดีโบราณให้ศึกษากันในห้องเรียนเท่านั้น

สรุป มนุษย์ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของโลก สามารถ
- รู้จักโลก
- จัดระเบียบให้โลก
- แก้ไขโลก
- ปรับปรุงโลก
- มนุษย์ในฐานะอยู่เพื่อโลก
- จะต้องประเมินค่าความจริง
- จะต้องประเมินค่าภาษาโดยการตีความ (อรรถปริวรรต)
- จะต้องพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยปรัชญาทันสมัยที่สุด

มนุษย์จะต้องพัฒนาคุณภาพชีวิต

1. มีสันติกับตัวเอง เรื่องนี้การฝึกจิตภาวนา การฝึกสมาธิ การฝึกโยคจิต ซึ่งมีวิธีการต่างๆ มากมาย หากปฏิบัติถูกวิธีอาจจะช่วยได้มาก ให้ระวังสักหน่อยว่าในปัจจุบันมีผู้ไม่รู้จริงแอบอ้างสอนอยู่มาก อาจจะทำให้จิตใจวิปริตได้ วิธีการที่ถูกต้องจะต้องนำจิตใจสู่ความสงบ หากรู้สึกว่าจิตใจว้าวุ่นเพ้อพก ให้รีบหยุดฝึกและหาครูฝึกใหม่ก่อนจะสายเกินไป

2. มีสันติกับเพื่อนมนุษย์ เรื่องนี้ปรัชญาและจริยศาสตร์ช่วยได้มาก เพราะปรัชญาช่วยให้เรารู้ใจของเราเองและใจของผู้อื่น ช่วยให้สามารถอ่านใจได้หลายรูปแบบ อันจะช่วยให้ปลงตก ส่วนจริยศาสตร์ก็ช่วยให้รู้จักวิเคราะห์และประเมินค่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวกับความสุขและความทุกข์ เมื่อรู้แล้วเราก็จะรู้จักตัดสินใจเลือกอย่างมีวิจารณญาณ

3. มีสันติกับสังคม เรื่องนี้ความรู้กฎหมายและประเพณีช่วยได้มาก เราต้องรู้กติกาของสังคมที่เราสังกัดและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด ไม่ว่าเราจะชอบหรือไม่ก็ตาม เราต้องปฏิบัติตามกติกาเพราะเห็นแก่สังคม มิใช่เพราะเราชอบหรือไม่ชอบ หากไม่ยอมรับสภาพเช่นนี้ก็ยากที่จะอยู่อย่างสันติในสังคม

4. มีสันติกับธรรมชาติ ความรักเป็นสิ่งจำเป็นในเรื่องนี้ ฝึกให้รู้จักรักบุคคลที่พึงรัก รักพระเจ้า (หากเชื่อในพระองค์) รักพ่อแม่ พี่น้อง บุตรภรรยาหรือสามี เพื่อนฝูง เพื่อนร่วมโลก รักสิ่งแวดล้อม รักธรรมชาติ รักธรรมะที่เราพึ่งได้ ใครมีความรักต่อสิ่งใดก็อยากถนอมสิ่งนั้นไว้สำหรับรักเอง หรือเพื่อบุคคลที่ตนรัก

ผู้ที่รักพระเจ้าย่อมรักสิ่งที่พระเจ้าทรงสร้างมาและทรงเห็นว่าดี ทรงมอบให้มนุษย์ดูแลเพื่อทะนุบำรุง มิใช่เพื่อทำลายตามใจชอบ แม้จะใช้ก็ใช้อย่างรู้บุญคุณ

ผู้ที่รักเพื่อนมนุษย์ก็อยากให้มนุษย์มีความสุขร่วมกัน โดยแสวงหาความสุขบนความสุขของกันและกัน จึงต้องทะนุถนอมบำรุงรักษาทุกสิ่งทุกอย่างอันเป็นปัจจัยให้เรามีความสุขร่วมกันได้

ผู้ที่รักธรรมชาติย่อมอยากเห็นธรรมชาติสวยงาม สดชื่น มีชีวิตชีวา

ฝึกฝนให้มีความรักประจำใจ จะมีความสุข ความรักแท้เป็นปัจจัยของความสุขแท้

เริ่มจากรักตนจริงๆ

รักเพื่อนมนุษย์เหมือนรักตนเอง

รักพระเจ้าอย่างพ่อใจดี

รักธรรมชาติเพราะพระองค์ทรงเห็นว่าดี

รักสิ่งแวดล้อมเพราะเป็นบ่อเกิดแห่งธรรมะทั้งปวง

5. มีสันติกับทุกสิ่งทุกอย่าง ศาสนามีแง่คิดให้กำลังใจได้ทุกโอกาส หากรู้จักแสวงหาด้วยใจบริสุทธิ์ ปราศจากเลศนัยและอคติ

ธรรมะคำจุนโลก (ธรรมบท)

บุญแก่ผู้มีจิตใจบริสุทธิ์ เหตุว่าเขาจะได้เห็นพระเจ้า (Matthew 5 : 8)

ศาสตราจารย์กีรติ บุญเจือ
อาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย
อาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ผู้อำนวยการหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาปรัชญาและจริยศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

พุทธชีวจริยธรรม : บทวิเคราะห์ว่าด้วยจีเอ็มโอ (GMOs)

พิชญรัตน์ สิริสุนทรานนท์

นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทนำ

หากกล่าวถึงความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ที่ได้รับการกล่าวขานตลอดจนถกเถียงกันอย่างหนาหูในยุคศตวรรษที่ 21 นั้น คงมิพ้นต้องนึกถึงประเด็นสาธารณะที่น่าสนใจในขณะนี้คือประเด็นเรื่อง "จีเอ็มโอ" (GMOs) ผลผลิตอันเกิดจากการพัฒนาที่ต่อเนื่องและรวดเร็วของเทคโนโลยีชีวภาพ (Biotechnology)[1] เทคโนโลยีดังกล่าวได้เข้ามามีบทบาทและใกล้ชิดกับมนุษย์มากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งหากกล่าวกันตามข้อเท็จจริงก็คือ มนุษย์เรากำลังเผชิญกับ "ยุคปฏิวัติเขียว" (green revolution)[2] หรือ "ยุคแห่งเทคโนโลยีชีวภาพ" ผลพวงอันเกิดจากการปฏิวัติทางเทคโนโลยีครั้งที่สาม กล่าวคือในการปฏิวัติครั้งแรกเป็นการค้นพบเทคโนโลยีนิวเคลียร์โดย **อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์** (Albert Einstein) การปฏิวัติครั้งที่สองคือการเกิดขึ้นของเทคโนโลยีสารสนเทศ ส่วนการปฏิวัติครั้งที่สามได้เริ่มขึ้นในปี ค.ศ.1953 เมื่อฟรานซิส คริค (Francis Crick) และเจมส์ วัตสัน (James Watson) ได้ค้นพบโปรตีนของสิ่งมีชีวิตที่เรียกว่า "ดีเอ็นเอ" (DNA – Deoxyribonucleic acid) การค้นพบในครั้งนี้ได้นำไปสู่การพัฒนาวิธีการในเทคโนโลยีชีวภาพมากมาย เช่น เทคโนโลยีการรวมเซลล์ (cell fusion) การโคลนนิ่ง (cloning) กรรมวิธีทางพันธุวิศวกรรม (genetic engineering) เป็นต้น[3]

ทั้งนี้เมื่อผลผลิตทางเทคโนโลยีชีวภาพอย่างจีเอ็มโอ (GMOs) ได้รุกคืบเข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตมนุษย์อันเกี่ยวข้องกับความปลอดภัยของชีวิตในฐานะผู้บริโภคแล้วนั้น ประเด็นปัญหา ข้อถกเถียงอันเกิดจากความเห็นต่างที่หลากหลายในเรื่องนี้จึงเกิดขึ้น สะท้อนเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมในหลายแง่มุม เช่น บางประเทศสนับสนุนอย่างไร้ข้อกังขา บางประเทศต่อต้านและประณามอย่างรุนแรง บางประเทศยอมรับอย่างมีเงื่อนไขและข้อตกลง ความแตกต่างดังกล่าวเป็นบ่อเกิดทัศนะอันหลากหลายที่เชื่อมโยงกับประเด็นปัญหาต่างๆ มากมาย ได้แก่ ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ ปัญหาทางด้านการเมือง ปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมหรือแม้แต่ปัญหาทางด้านจริยธรรม

---

[1] เทคโนโลยีชีวภาพ (Biotechnology) เป็นเทคโนโลยีที่นำสิ่งมีชีวิตเล็กๆมาใช้ประโยชน์ โดยสิ่งมีชีวิตเล็กๆคือจุลินทรีย์ (microbe) จนกระทั่งพัฒนาเป็นการใช้เทคโนโลยีดีเอ็นเอ (DNA) ใน รศ.ดร. วิไล เทียนรุ่งโรจน์ หนุนภักดี, **หลักการการประเมินความปลอดภัยทางชีวภาพของจุลินทรีย์ดัดแปลงพันธุกรรม** , ใน รวมบทความ รายงานการประชุมวิชาการ เรื่อง ความปลอดภัยทางชีวภาพของสิ่งมีชีวิตดัดแปลงพันธุกรรม, รวบรวมจัดพิมพ์โดย ศูนย์ความหลากหลายทางชีวภาพ สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พี.เอ. ลีฟวิ่ง จำกัด, 2545), หน้า 57.

[2] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ ใน Wikipedia, "**Green Revolution** ",<http://en.wikipedia.org/wiki/ Green_Revolution>, 29 July 2008.

[3] ดร. จักรกฤษณ์ ควรพจน์, **GMO สงครามเทคโนโลยีชีวภาพ**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เนชั่น มัลติมีเดีย กรุ๊ป จำกัด, 2545), หน้า 32.

ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่ว่า เราในฐานะผู้บริโภคกำลังเผชิญกับทางเลือกของการบริโภคที่มีความหวั่นวิตกและกังวลไปพร้อมกับการตั้งคำถามในใจมากมาย ยกตัวอย่างเช่น เราต้องการ GM Food หรือ? GM Food ปลอดภัยพอสำหรับการบริโภคหรือ? ผู้ใดจะรับผิดชอบหากมีสิ่งที่ผิดพลาดหรือไม่ถูกต้องเกิดขึ้น? ผู้บริโภคจะเรียนรู้การตัดสินใจเพื่อเลือกได้อย่างไร? GM Food คือทางเลือกเดียวเพื่อใช้แก้ปัญหาการขาดแคลนอาหารในอนาคตของโลกจริงหรือ? ประเด็นคำถามต่างๆ เหล่านี้อาจเกิดขึ้นในใจของมนุษย์ได้ทุกเมื่อ

ด้วยเหตุนี้บทความชิ้นนี้จึงเกิดขึ้นเพื่อมุ่งศึกษาประเด็นเรื่อง "จีเอ็มโอ" (GMOs) ผ่านมุมมองของพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะผู้เขียนเห็นว่าพุทธศาสนามีมุมมองต่อการสร้างความเข้าใจในเรื่องธรรมชาติของโลกและชีวิตอย่างเป็นเหตุเป็นผล มีระบบและมองทุกอย่างแบบเชื่อมโยง ตลอดจนส่งเสริมให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่อย่างเข้าถึงคุณค่าความเป็นมนุษย์อย่างแท้จริง คำอธิบายจากพุทธศาสนาจะสามารถสร้างความเข้าใจเพื่อเป็นแนวทางต่อการวางท่าทีทางความคิดและการปฏิบัติตนที่ถูกต้องในยุคที่กำลังเผชิญกับทางเลือกของการบริโภคที่วิกฤตเฉกเช่นในปัจจุบัน

ฉะนั้นบทความชิ้นนี้จึงแบ่งการอภิปรายออกเป็น 2 ส่วน โดยส่วนแรกจะกล่าวถึงหลักการสำคัญต่างๆ ของ "จีเอ็มโอ" (GMOs) ทั้งนี้เพื่อเป็นพื้นฐานในการร่วมวิเคราะห์และวินิจฉัยในประเด็นต่อๆ ไป ซึ่งหลักการสำคัญของจีเอ็มโอที่ผู้เขียนเห็นว่าควรทราบและพิจารณานั้นมีอยู่ 3 เรื่องดังต่อไปนี้

(1) จีเอ็มโอ (GMOs) คืออะไร

(2) วิธีการผลิตจีเอ็มโอ (GMOs)

(3) สถานการณ์จีเอ็มโอ (GMOs) ในปัจจุบัน

"จีเอ็มโอ" (GMOs) คืออะไร

คำว่า "จีเอ็มโอ" (GMOs) ย่อมาจากคำว่า genetically modified[4]organisms หมายถึง สิ่งมีชีวิตที่ได้รับการปรับแต่งหรือดัดแปลงสารทางพันธุกรรม (DNA) ซึ่งเป็นสารที่ประกอบขึ้นเป็นหน่วยพันธุกรรมหรือยีน (gene)[5] โดยสิ่งมีชีวิตที่ว่านั้นเป็นได้ทั้งพืช สัตว์และจุลินทรีย์ อย่างไรก็ตาม ผลิตภัณฑ์จากจีเอ็มโอปัจจุบันมักพบในลักษณะที่เกิดจากการดัดแปลงสารพันธุกรรมในพืชเป็นส่วนใหญ่ เพราะการดัดแปลงดังกล่าวทำได้ง่ายและใช้เวลาน้อยกว่าในการศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นจากหลายชั่วอายุ (generation) ของพืช[6]

---

[4] คำว่า modified หมายความว่าได้รับการปรับแต่งหรือดัดแปลงไปเรียบร้อยแล้ว แต่ในกรณีของเทคโนโลยีชีวภาพสมัยใหม่นั้น คำนี้หมายถึงการดัดแปลงหรือตัดแต่งที่เกิดขึ้นโดยมนุษย์ จากการใช้วิธีการทางพันธุวิศวกรรมเท่านั้น วิธีการอื่น เช่น การปรับปรุงพันธุ์ด้วยการผสมข้ามพันธุ์ (cross breed) แม้จะเป็นการดัดแปลงยีนโดยฝีมือของมนุษย์ แต่ก็ไม่ถือว่าสิ่งที่ได้นั้นเป็น GMOs เนื่องจากมนุษย์มิได้เปลี่ยนแปลงที่ยีนโดยตรง เป็นเพียงผู้ช่วยให้ยีนของพืชแต่ละต้นได้มีโอกาสมาพบกันมากขึ้น จากนั้นปล่อยให้การผสมผสานและการเปลี่ยนแปลงของยีนอยู่ภายใต้อิทธิพลของธรรมชาติ ใน นเรศ ดำรงชัย, **สถานภาพ GMOs ในประเทศไทย**, ในรวมบทความ GMOs มหัศจรรย์หรือมหันตภัยของสหัสวรรษ, รวบรวมจัดพิมพ์โดย มูลนิธิบัณฑิตยสภาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : มปส, 2543), หน้า 31.

[5] เสรี พงศ์พิศ, **ร้อยคำที่ควรรู้**, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2547), หน้า 54.

[6] นเรศ ดำรงชัย, **สถานภาพ GMOs ในประเทศไทย**, ในรวมบทความ GMOs มหัศจรรย์หรือมหันตภัยของสหัสวรรษ, รวบรวมจัดพิมพ์โดย มูลนิธิบัณฑิตยสภาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, หน้า 31.

เช่นนี้แล้วสิ่งมีชีวิตดัดแปลงพันธุกรรมก็คือผลจากการปรับปรุงพันธุ์โดยการใช้เทคนิคทางพันธุวิศวกรรม (genetic engineering)[7] "ความก้าวหน้าทางเทคนิคด้านหนึ่งในเทคโนโลยีชีวภาพ (Biotechnology) อันเกี่ยวข้องกับวิธีการตัดต่อสารพันธุกรรมหรือยีน (gene) เทคโนโลยีดังกล่าวช่วยให้สามารถเลือกยีนเดี่ยวๆ ชนิดใดชนิดหนึ่ง เพื่อย้ายจากสิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่งไปยังสิ่งมีชีวิตชนิดอื่นได้ ซึ่งรวมทั้งการย้ายระหว่างสิ่งมีชีวิตต่างชนิดหรือต่างสายพันธุ์ (species) ที่ไม่เกี่ยวข้องกัน ทั้งนี้เพื่อการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางพันธุกรรมให้มีคุณสมบัติตามที่ต้องการ เช่น มะเขือเทศที่สามารถเก็บรักษาได้นานหลังการเก็บเกี่ยว มะละกอที่มีความต้านทานต่อโรคที่เกิดจากไวรัสใบด่างจุดวงแหวน ข้าวโพดหรือมันฝรั่งที่ต้านแมลงศัตรูพืชและฝ้ายที่ต้านทานต่อหนอนเจาะสมอฝ้าย นอกจากศักยภาพในการจัดเก็บได้นานหลังการเก็บเกี่ยว ต้านทานต่อแมลงและโรคพืช สามารถปลูกได้ทุกสภาพของดิน ตลอดจนช่วยเพิ่มประสิทธิภาพของขนาดและปรับปรุงคุณภาพตามความต้องการแล้วนั้น อีกเหตุผลหนึ่งที่มักกล่าวอ้างกันอย่างกว้างขวางในภาคธุรกิจคือความสามารถในการเพิ่มปริมาณผลผลิตให้สูงขึ้นนั้นเอง

ด้วยเหตุนี้การศึกษาและวิจัยเกี่ยวกับจีเอ็มโอจึงทำอย่างกว้างขวางไม่จำกัดเฉพาะด้านการเกษตรเท่านั้น แต่ยังมีความมุ่งหมายที่จะนำประโยชน์ที่ได้ไปใช้ในอีกหลายด้าน เช่น ด้านอุตสาหกรรมอาหาร มีการผลิตเอ็นไซม์ต่างๆ เพื่อนำมาใช้ในการผลิตอาหาร เช่น เนยแข็ง นมเปรี้ยว รวมไปถึงด้านการแพทย์ที่มีการผลิตชุดตรวจวิเคราะห์โรค การผลิตวัคซีน ตลอดจนผลิตสารรักษาโรคบางชนิด เช่น สารอินซูลิน

วิธีการผลิต "จีเอ็มโอ" (GMOs)

เป็นที่ทราบกันในเบื้องต้นแล้วว่าจีเอ็มโอคือ สิ่งมีชีวิตที่มีดีเอ็นเอของสิ่งมีชีวิตอีกชนิดหนึ่งเข้ามาปนอยู่และสิ่งมีชีวิตดังกล่าวสามารถแสดงลักษณะใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อนหรือให้มีคุณสมบัติตามที่เราต้องการได้ โดยหลักการผลิตจีเอ็มโอมีขั้นตอนสำคัญอันสามารถสรุปเป็นหลักการพื้นฐาน คือ ลำดับแรกต้องทำการค้นหาและวิเคราะห์โครงสร้างของยีน โดยการเจาะจงไปยังยีนหรือใช้ยีนที่ทราบอยู่แล้วว่ามีคุณลักษณะ (traits) ตามที่เราต้องการ เช่น ยีนต้านทานแมลง ยีนควบคุมการสังเคราะห์โปรตีน ขั้นต่อไปจะเป็นการนำยีนที่แยกได้และทราบโครงสร้างหน้าที่แล้วไปถ่ายฝากเข้าไปในจุลินทรีย์เพื่อเพิ่มปริมาณยีน จากนั้นนำยีนดังกล่าวถ่ายลงสู่พาหะ (Vector Construction)[8] ซึ่งพาหะจะเป็น DNA สายตรงหรือเป็น

---

[7] พันธุวิศวกรรม (genetic engineering) อาจเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า เทคโนโลยีรีคอมบิแนนท์ ดีเอ็นเอ (recombinant DNA technology) เป็นเทคนิคที่เกี่ยวข้องกับการตัดต่อยีน (gene) หรือสารพันธุกรรม เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางลักษณะพันธุกรรมของพืช สัตว์หรือจุลินทรีย์ ในกรณีที่กล่าวถึงพันธุวิศวกรรมด้านพืช (plant genetic engineering) จึงหมายถึงวิธีการตัดต่อยีนหรือสารพันธุกรรมของพืช เพื่อให้มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางพันธุกรรม พืชที่ผลิตได้จากวิธีนี้ เรียกว่า พืชจำลองพันธุ์ (transgenic plant) เพื่อสื่อความหมายถึงการไปจำลองหรือลอกแบบลักษณะของยีนที่ต้องการมาให้พืช จากความหมายดังกล่าว พืชจำลองพันธุ์จึงเป็นจีเอ็มโอชนิดหนึ่ง ใน สุพัฒน์ อรรถธรรม, **พันธุวิศวกรรมด้านพืชกับจีเอ็มโอ** ,ในรวมบทความ จี.เอ็ม.โอ. : สิ่งมีชีวิตแต่งพันธุ์, รวบรวบจัดพิมพ์โดย ภาควิชาเคมี คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สาขาชีวเคมี สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ และศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, 2543), หน้า 21,24.

[8] พาหะหนึ่งประกอบด้วยส่วนต่างๆ 4 ส่วนดังนี้ ส่วนช่วยแสดง (Promotor) เป็น DNA ชุดหนึ่งที่ช่วยให้ยีนทำงานได้ ยีนคัดแยก (Marker Gene) ยีนตัวนี้ทำหน้าที่ควบคุมการสังเคราะห์โปรตีนชนิดที่ใช้ในการคัดแยก GMO ออกจากพวกที่ไม่ใช่ GMO ยีนเป้าหมาย (Target Gene) เป็นยีนที่ผู้ผลิต GMOs ต้องการจริงๆ คือยีนที่ใช้ในการปรับปรุงคุณภาพต่างๆ เช่น ยีนควบคุมสีของดอกไม้ ยีนชะลอการสุกเร็วของผลไม้ ยีนการผลิตวัคซีน และส่วนควบคุมการหยุดการทำงาน (Terminator) เป็นตัวบอกยีนที่สอดใส่เข้าไปหยุดการถอดรหัส เพื่อจบสิ้นกระบวนการสร้างอาร์เอ็นเอ ใน ผศ.ดร. ประศาสตร์ เกื้อมณี,**GMOs: ชีวิตที่ถูกดัดแปรพันธุกรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2548), หน้า 11.

วงแหวน เช่น พลาสมิด (Plasmid) ก็ได้ จากนั้นนำไปใช้ถ่ายฝากยีนในสัตว์ได้เลย แต่หากเป็นการถ่ายฝากในพืช พลาสมิดดังกล่าวอาจถูกถ่ายเข้าสู่พาหะสิ่งมีชีวิต (Organism Vector) อีกทีหนึ่งก่อน

จากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น เป็นเพียงการกล่าวโดยพื้นฐานของการสกัดแยกเอายีนจากสิ่งมีชีวิตหนึ่งออกมาศึกษาโครงสร้างและหน้าที่ก่อนการถ่ายฝากเข้าสู่สิ่งมีชีวิตอีกชนิดหนึ่งหรือชนิดเดียวกัน อย่างไรก็ดียังมีรายละเอียดในส่วนของขั้นตอนและกระบวนการของวิธีการถ่ายฝากยีน[9] ไปยังสิ่งมีชีวิตต่างๆ ที่สามารถทำได้หลากหลาย เพราะฉะนั้นผู้เขียนจะไม่ลงลึกและอธิบายในส่วนของวิธีการถ่ายฝากยีนต่างๆ อย่างละเอียด เหตุที่กล่าวเช่นนี้มิได้หมายความว่าผู้เขียนละเลยเพิกเฉยหรือไม่ให้ความสำคัญต่อรายละเอียดเหล่านั้นแต่อย่างใด เพียงแต่รายละเอียดต่างๆ นั้นอยู่นอกเหนือประเด็นและขอบข่ายของการศึกษา มาถึงตอนนี้ผู้เขียนเห็นว่าจากการนำเสนอในส่วนของความหมายและวิธีการผลิตจีเอ็มโอที่กล่าวมาข้างต้นน่าจะเป็นการปูพื้นความรู้และความเข้าใจหลักการเรื่องจีเอ็มโอ (GMOS) ในเบื้องต้นอันจะเป็นฐานเพื่อนำไปสู่การพิจารณาประเด็นต่อไปได้อย่างเพียงพอ

สถานการณ์ “จีเอ็มโอ” (GMOs) ในปัจจุบัน

เมื่อความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีก้าวออกจากการใช้เพียงแค่ในระดับการทดลองในห้องปฏิบัติการและการทดสอบในภาคสนาม สู่การนำมาเพื่อการผลิตและใช้ในสังคมอย่างกว้างขวาง กล่าวคือมีทั้งประเทศที่ยอมรับทั้งเทคโนโลยีและผลิตภัณฑ์จีเอ็มและมักจะยินยอมให้มีการปลูกหรือผลิตในเชิงการค้า[10]หรือประเทศที่มีกระแสต่อต้านผลิตภัณฑ์จีเอ็มสูง และมักจะไม่ยอมให้มีการปลูกพืชจีเอ็มในเชิงการค้า มีการควบคุมการนำเข้าผลิตภัณฑ์อย่างเข้มงวด อย่างไรก็ดีประเทศเหล่านี้ก็ยังคงมีการศึกษาวิจัยด้านเทคโนโลยีพันธุวิศวกรรมและผลิตภัณฑ์จีเอ็มอย่างต่อเนื่อง เช่น ญี่ปุ่น นิวซีแลนด์

---

[9] วิธีการถ่ายฝากยีนในสัตว์ สามารถทำได้ 3 วิธี คือการถ่ายฝากยีนโดยการฉีด (Microinjection) การถ่ายฝากยีนโดยการใช้กระแสไฟฟ้ากระตุ้น (Electroporation) การถ่ายฝากยีนโดยการยิงด้วยอนุภาค (Particle Bombardment) ส่วนในพืช สามารถทำได้ 7 วิธี ได้แก่การถ่ายฝากยีนโดยการใช้ไวรัสเป็นพาหะ (Virus transfection) การถ่ายฝากยีนโดยการใช้แบคทีเรียเป็นพาหะ การถ่ายฝากยีนด้วยเครื่องยิงอนุภาค (particle gun) การถ่ายฝากยีนโดยการใช้ซิลิคอนคาร์ไบด์ (SiC_2) การถ่ายฝากยีนโดยการใช้คลื่นเสียงความถี่สูง (Sonication) การถ่ายฝากยีนโดยการใช้ละอองเกสร (Pollen) เป็นพาหะ การถ่ายฝากยีนโดยการใช้หลอดละอองเกสร (Pollen Tube) เป็นพาหะ เป็นที่น่าสังเกตว่าวิธีการถ่ายฝากยีนเข้าสู่พืชนั้นสามารถทำได้หลายวิธี เพราะพืชมีข้อได้เปรียบในแง่ของเซลล์ที่มีศักยภาพในการพัฒนาเป็นต้นใหม่ได้ดีกว่าเซลล์สัตว์ ทำให้การพัฒนาเทคนิคการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อประสบความสำเร็จมากกว่า นอกจากนั้นกลไกทางสรีรวิทยาของพืชยังมีความซับซ้อนกว่าสัตว์ อันง่ายต่อการศึกษาวิจัย ส่งผลให้การถ่ายฝากยีนในพืชนั้นมีความก้าวหน้าและขยายตัวได้รวดเร็วมากกว่า วิธีการถ่ายฝากในสัตว์และพืชดังที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนั้นสามารถอ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้ ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 11 – 19.

[10] ในปี พ.ศ. 2550 จำนวนประเทศที่ปลูกพืชเทคโนชีวภาพเพิ่มขึ้นเป็น 23 ประเทศ ประกอบด้วยประเทศกำลังพัฒนา 12 ประเทศ และประเทศอุตสาหกรรม 11 ประเทศ โดยจัดลำดับจากพื้นที่การปลูกมากไปน้อยได้ดังนี้ สหรัฐอเมริกา อาร์เจนตินา บราซิล คานาดา อังกฤษ อินเดีย จีน ปารากวัย อัฟริกาใต้ อุรุกวัย ฟิลิปปินส์ ออสเตรเลีย สเปน เม็กซิโก โคลัมเบีย ชิลี ฝรั่งเศส ฮอนดูรัส สาธารณรัฐเชค โปรตุเกส เยอรมนี สโลวาเกีย โรมาเนีย โปแลนด์ โดยเฉพาะ 8 ประเทศแรกมีพื้นที่ปลูกในประเทศมากกว่า 1 ล้านเฮคตาร์ การขยายตัวที่มากในทวีปต่างๆ ตลอดปี 2550 เป็นฐานรองรับที่กว้างขวางและมั่นคงต่ออนาคตของพืชเทคโนชีวภาพของโลก ใน ไคล์ฟ เจมส์, “**สถานภาพการผลิตพืชเทคโนชีวภาพ/พืชจีเอ็ม ในเชิงการค้าทั่วโลก : พ.ศ. 2550** ”, <http://safetybio.agri.kps.ku.ac.th/i images/stories/pdf/ISAAA%20 brief2008.pdf>

โดยประเทศที่ยอมรับในการปลูกหรือผลิตเชิงการค้านั้น ส่วนใหญ่ล้วนมาจากเหตุผลที่คาดว่าในอนาคตเทคโนโลยีและผลิตภัณฑ์จีเอ็มนั้นมีโอกาสที่จะเพิ่มผลผลิตพืชทั่วโลกเพื่อสร้างความมั่งคงด้านอาหาร อาหารสัตว์ เส้นใยในระบบเกษตรยั่งยืนและการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ ลดความยากจนและความหิวโหย ลดผลเสียต่อสภาพแวดล้อมทางการเกษตร บรรเทาภาวการณ์เปลี่ยนแปลงภูมิอากาศและลดก๊าซเรือนกระจก ตลอดจนช่วยประหยัดต้นทุนในการผลิตเชื้อเพลิงชีวภาพ ส่วนกลุ่มประเทศที่มีกระแสการต่อต้านแบบมีเงื่อนไขนั้น ส่วนใหญ่จะมีความกังวลใน 3 ประเด็นใหญ่ได้แก่ 1) ประเด็นเชิงพาณิชย์ คือเรื่องของทรัพย์สินทางปัญญา การถูกนำมาใช้เป็นมาตรการในการกีดกันทางการค้าที่ไม่ใช่ภาษีในเวทีการค้าโลก 2) ประเด็นเรื่องความปลอดภัย คือผลกระทบที่อาจส่งผลต่อผู้บริโภคและสิ่งแวดล้อม และ3) ประเด็นเรื่องความขัดแย้งต่อระบบจริยธรรมและคุณธรรม

จากที่กล่าวมาข้างต้นได้สะท้อนให้เราเห็นปรากฏการณ์หลายแง่มุม เช่น ในแง่ความชาญฉลาดของมนุษย์ที่ทำการคิดค้น ตลอดจนสร้างเทคโนโลยีที่ล้ำยุคเพื่อควบคุมให้บางสิ่งบางอย่างปรากฏหรือกำหนดให้มีและไม่มีได้ตามความต้องการดั่งใจปรารถนาไม่เว้นแม้แต่ธรรมชาติ หากพิจารณาประเด็นนี้คงต้องกล่าวชมเชยถึงศักยภาพที่เหนือชั้นของมนุษย์ อย่างไรก็ตามหากพิจารณาอีกมุมหนึ่งที่นอกเหนือจากการสูญเสียความชอบธรรม รวมไปถึงความคลุมเครือในแง่ของการแสวงหาผลประโยชน์ในระบบเศรษฐกิจและทุนนิยมแล้ว กระแสของความตระหนก ความหวาดระแวง ความสับสนและความกังวลต่อความเสี่ยงอันเกิดจากความไม่แน่ใจและไม่รู้ว่าจะเกิดอันตรายอย่างไรเมื่อบริโภคเข้าไป ความรู้สึกต่างๆ ที่เกิดขึ้นส่งผลให้มนุษย์รู้สึกกังวลต่อความปลอดภัยในชีวิตของตนเองมากขึ้น ด้วยความหวั่นวิตกว่าต้องมีชีวิตที่แขวนอยู่บนเส้นด้ายหรือต้องอยู่กับท่ามกลางความเสี่ยงของภัยมืดอันน่ากลัวที่แฝงมากับอาหาร ทำให้อาหารดัดแปลงพันธุกรรมถูกขนานนามจากมนุษย์ในอีกชื่อหนึ่งว่า “อาหารแฟร็งเก็นสไตน์” (Frankenstein Food)[11]

ฉะนั้นหากกล่าวโดยสรุปแล้ว ผลพวงจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีชีวภาพได้สร้างผลงานชิ้นโบแดงที่รู้จักกันดีในชื่อผลิตภัณฑ์จีเอ็มหรืออาหารจีเอ็มเป็นต้น ผลงานชิ้นโบแดงดังกล่าวก่อให้มวลมนุษย์เกิดความรู้สึกที่หลากหลายทั้งในแง่ดีแง่ร้ายและเฉยๆ แต่อย่างไรก็ดี ด้วยผลผลิตอันเกิดจากความก้าวหน้าดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรียกว่า “อาหาร” ปัจจัยสี่ที่สำคัญต่อมนุษย์ทุกคน ซึ่งไม่ว่าจะรวยหรือจนต้องมีความเกี่ยวข้องทั้งนั้น ในสภาวการณ์ปัจจุบัน ผู้บริโภคทุกคนต้องเผชิญกับความรู้สึกที่เสี่ยงต่อภัยใกล้ตัวอันส่งผลกระทบต่อความปลอดภัยในชีวิตของมนุษย์โดยตรงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้พุทธศาสนาจะมีหลักการวินิจฉัยและให้คำตอบแก่มนุษย์เพื่อการวางท่าทีทั้งความคิด ความรู้สึกและการปฏิบัติตนต่อวิกฤตการบริโภคอย่างไร ผู้เขียนมีลำดับในการนำเสนอและอภิปรายเนื้อหาในส่วนที่สองดังต่อไปนี้ตามลำดับ

(1) ทัศนะของพุทธศาสนาต่อความเข้าใจเรื่องธรรมชาติของโลกและชีวิต

(2) ทัศนะของพุทธศาสนาต่อการบริโภคอาหารแบบ “ทางสายกลาง”

(3) เป้าหมายสุดสุดของชีวิตตามทัศนะของพุทธศาสนา

---

[11] อาหารแฟร็งเก็นสไตน์ (Frankenstein Food) มีสองแนวคิดหลักที่นักวิชาการชาวตะวันตกใช้เพื่อเป็นกรอบพิจารณาในเชิงไม่เห็นด้วยกับอาหารดัดแปลงพันธุกรรม ในแง่ที่ว่าอาหารชนิดนี้เป็นผลผลิตแห่งความผิดธรรมชาติ แนวคิดที่หนึ่งอิงอยู่กับความเชื่อทางศาสนาคริสต์ ตามทัศนะนี้พระเจ้าทรงสร้างสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติมาอย่างเหมาะสมแล้วการดัดแปลงธรรมชาติอาจก่อให้เกิดอันตรายต่อมนุษย์ อีกกลุ่มหนึ่งไม่ได้อิงอยู่กับความเชื่อเรื่องพระเจ้า แต่เชื่อว่าธรรมชาติมีโครงสร้างที่เร้นลับบางอย่างที่มนุษย์เรายังไม่สามารถเข้าใจได้หมด ธรรมชาตินั้นมีอายุและพัฒนาการมายาวนานมากเมื่อเทียบกันกับมนุษย์ ดังนั้นการดัดแปลงธรรมชาติโดยมนุษย์ซึ่งเป็นผู้มาทีหลังจึงต้องนับได้ว่าเป็นการกระทำที่เสี่ยงมาก ใน สมภาร พรมทา, “กิน : มุมมองของพุทธศาสนา”, **วารสารพุทธศาสน์ศึกษา** , ปีที่ 10 ฉบับที่ 3 (กันยายน – ธันวาคม 2546) : 85.

ทัศนะของพุทธศาสนาต่อประเด็นความเข้าใจเรื่องธรรมชาติของโลกและชีวิต

พุทธศาสนานั้นมีความเข้าใจต่อธรรมชาติของโลกและชีวิตว่า สิ่งทั้งหลายล้วนเป็นสิ่งที่เป็นธรรมชาติ ทุกสิ่งล้วนดำเนินไปตามวิถีของธรรมชาติหรือกล่าวได้ว่าเป็นไปตามกฎธรรมชาติ กฎธรรมชาตินั้นมิได้หมายถึง "สิ่ง" บางอย่างที่ควบคุมให้สิ่งนั้นดำเนินและเป็นไปตามที่ต้องการอย่างศาสนาเทวนิยม เมื่อพิจารณากฎธรรมชาติก็คือหนึ่งในนิยาม 5[12] คือ "ธรรมนิยาม" กฎธรรมชาติจึงไม่ใช่สิ่งอื่นใดที่นอกเหนือไปจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นประจำอย่างสม่ำเสมอในธรรมชาติ เช่นนี้แล้วกฎธรรมชาติที่มีขอบเขตกว้างและเป็นกฎใหญ่ในธรรมชาติตามทัศนะของ พุทธศาสนาคือกฎแห่งความเป็นเหตุและผลของสิ่งที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย นั่นคือ"สังขตธรรม" สิ่งทั้งปวงต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกันหรือเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย กล่าวโดยสรุปก็คือ ความสัมพันธ์โดยการเป็นเหตุและเป็นผลต่อกัน (causal relation) คือทฤษฎีปฏิจจสมุปบาทนั่นเอง ทฤษฎีปฏิจจสมุปบาทจึงเป็นทฤษฎีที่แสดงให้เราประจักษ์และเห็นสภาวะตามธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายดังนี้ ประการแรก ผลทุกอย่างต้องมีเหตุ ประการที่สอง เหตุไม่บังคับผลอย่างตายตัว และประการสุดท้าย ความเป็นวัฏจักรของกระบวนการเหตุและผล

อันที่จริงแล้วหลักธรรมที่เกี่ยวข้องต่อการทำความเข้าใจธรรมชาติของโลกและชีวิตนั้นยังมี "ทฤษฎีไตรลักษณ์" แต่กระนั้นในหัวข้อนี้ผู้เขียนจะขอยกเพียง "ทฤษฎีปฏิจจสมุปบาท" เพื่อแสดงให้ผู้อ่านได้พิจารณาในเบื้องต้นว่า กระบวนทางพันธุวิศวกรรมหรือวิธีการผลิตจีเอ็มโอนั้นเป็นกระบวนการอันมีวิธีการที่ขัดแย้งกับกฎธรรมชาติ อาจเรียกได้ว่ามีลักษณะของการฝืนธรรมชาติและมีความพยายามเพื่อต้องการควบคุมธรรมชาติ กล่าวคือมุ่งหวังให้พืชที่ทำการทดลองนั้นเจริญเติบโตโดยให้มีลักษณะเฉพาะปรากฏตามที่นักวิทยาศาสตร์ต้องการ ซึ่งนั่นคือลักษณะของการไม่ยินยอมให้สิ่งมีชีวิตเจริญเติบโตหรือเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยนั่นเอง ทั้งนี้คุณค่าที่ควบคุมให้ทิศทางการพัฒนาเทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์ดำเนินไปในลักษณะที่มักจะไม่สอดคล้องกับกฎธรรมชาติคือ ประการแรก ความคิดที่จะพิชิตธรรมชาติ หรือความเข้าใจว่าความสำเร็จของมนุษย์อยู่ที่การพิชิตธรรมชาติหรือเอาชนะธรรมชาติ ส่วนประการที่สอง ความเชื่อที่ว่าความสุขของมนุษย์อยู่ที่การมีวัตถุปรนเปรอพรั่งพร้อม[13]

ในหัวข้อนี้บ่งชัดว่าหลักการผลิตจีเอ็มโอ มีวิธีการที่ไม่สอดคล้องหรือขัดแย้งกับกฎธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะมนุษย์พยายามที่จะแทรกแซงความสมดุลทางธรรมชาติ ตลอดจนเข้ามาจัดการธรรมชาติมากจนเกินไป หากยังละเลยเช่นนี้ผู้เขียนเชื่อแน่ว่าในอนาคตธรรมชาตินำจะเกิดความปั่นป่วนเพราะขาดความหลากหลายทางชีวภาพและไม่มีความสมดุลในระบบนิเวศ อย่างไรก็ตาม ประเด็นนี้ผู้เขียนคงมิได้วิเคราะห์อย่างลึกซึ้ง เพราะจุดมุ่งหมายสำคัญของบทความชิ้นนี้จะศึกษาและวิเคราะห์ในมุมที่เกี่ยวข้องกับการบริโภคเป็นหลัก อันจะกล่าวในลำดับต่อไป

---

[12] นิยาม 5 ได้แก่กรรมนิยาม คือกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ อุตุนิยาม คือกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับปรากฏการณ์ฝ่ายวัตถุ พีชนิยาม คือกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธ์ จิตตนิยาม คือกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิตและธรรมนิยาม คือกฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย ดูรายละเอียดใน ที. ม. อ. 13 /101.

[13] พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์** , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 33 - 34.

ทัศนะของพุทธศาสนาต่อการบริโภคอาหารแบบทางสายกลาง

ในการพิจารณาเรื่องใดก็ตามพุทธศาสนามักที่จะมีหลักในการพิจารณาและวินิจฉัย ทัศนะเรื่องการบริโภคก็เช่นเดียวกันกับทัศนะอื่นๆ ที่ยังคงยึดหลักและอิงอยู่บนหลักธรรมสำคัญที่รู้จักกันดีคือ “ทางสายกลาง” หรือ “หลักมัชฌิมาปฏิปทา” พุทธศาสนาเห็นว่ารูปแบบดำรงชีวิตด้วยการยึดหลักดังกล่าวจะทำให้มนุษย์มีชีวิตอยู่โดยไม่สุดโต่ง ในทางกลับกันมนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่โดยไม่ยึดมั่นถือมั่นและมีความสุข ซึ่งเมื่อกล่าวถึงประเด็นเรื่อง “อาหาร” พุทธศาสนามีความเห็นว่ามนุษย์นั้นสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยอาหาร 4 อย่างดังที่พระพุทธเจ้าทรงจำแนกไว้ในปุตตมังสสูตรดังนี้ 1) กวฬิงการาหาร 2) ผัสสาหาร 3) มโนสัญเจตนาหาร และ 4) วิญญาณาหาร[14]

เมื่อพิจารณาความหมายของอาหารทั้ง 4 อย่างทำให้พบข้อสังเกตที่สามารถสรุปเป็นสาระสำคัญอยู่ 2 ประการคือ ประการแรก พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงอาหารในทางกายภาพที่เราพบเห็นอย่างเป็นรูปธรรม อันทำหน้าที่เพื่อหล่อเลี้ยงให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ได้ ประการที่สอง แสดงรายละเอียดว่าอาหารนั้นมีบทบาทต่อมนุษย์อย่างไร ฉะนั้นเราจึงควรพิจารณาให้ทัน ทั้งนี้หากเราไม่รู้เท่าทันอาจก่อให้เกิดความทุกข์ได้

เช่นนี้แล้วหากนำอาหารทั้ง 4 มาวิเคราะห์อย่างเป็นระบบจะทำให้เราเห็นถึงความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันดังนี้ อาหารทางกายภาพทุกชนิดที่ปรากฏและเห็นโดยทั่วไปนี้คือ กวฬิงการาหาร ซึ่งเราต้องตระหนักเสมอว่า ในการบริโภคอาหารประเภทนี้ ควรบริโภคเพียงเพราะความจำเป็นและเพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ การบริโภคที่ให้ความสำคัญเพียงเพื่อความอร่อยและเพื่ออวดอ้างว่าอาหารตนนั้นแพงและดีกว่าผู้อื่นนั้นเป็นการบริโภคแบบหลงผิด แต่กระนั้นพุทธศาสนาก็ยังมีความเห็นเพิ่มเติมอีกว่ายังมีอาหารที่นอกเหนือจากอาหารในรูปกายภาพอีก 3 อย่างที่มนุษย์ควรตระหนัก ให้ความสำคัญและรู้เท่าทันอยู่เสมอ เพราะเมื่อใดเราไม่รู้เท่าทันอาจทำให้ตกเป็นทาสของมันโดยไม่รู้ตัว เช่น อาหารชนิดหนึ่งมีคุณสมบัติที่ชวนรับประทานทั้งขนาดของผลที่ใหญ่โต เปลือกสวยเรียบอีกทั้งยังทรงคุณค่าทางสารอาหารที่ครบถ้วนแบบไม่เคยปรากฏมาก่อน เราควรตระหนักและรู้เท่าทันว่านั้นเป็นเพียงอาหารที่มีความจำเป็นเพื่อหล่อเลี้ยงชีวิตในระดับหนึ่งเท่านั้น อย่าได้หลงใหลในผลที่มีขนาดใหญ่และสวย มีรสและกลิ่นที่หวานหอม หากมนุษย์หลงและเพลิดเพลินไปกับมันเมื่อใด เมื่อนั้นก็เท่ากับเราได้ตกเป็นทาสของเวทนา (ผัสสาหาร) ในทันที นอกจากนั้นพึงตระหนักว่าแท้ที่จริงแล้วมนุษย์ยังมีมิติของชีวิตด้านอื่นที่ดีงามและมีค่ามากกว่าการดำรงชีวิตอยู่เพียงเพื่อการทำมาหากินเท่านั้น ทั้งนี้ในการรู้เท่าทันมโนสัญเจตนาหารจะทำให้เราทราบจุดมุ่งหมายที่จะดำรงชีวิตโดยไม่ตกเป็นทาสหรือถูกตัณหาสามควบคุม และสุดท้ายหากเรามีวิญญาณาหารมาช่วยกำกับให้เพียงแค่รู้ว่า “เห็นก็สักแต่ว่าเห็น” “ได้กลิ่นก็สักแต่ว่าได้กลิ่น” กล่าวคือใช้นามรูปมาช่วยในการรับรู้สิ่งต่างๆ เพื่อสกัดกั้นการปรุงแต่งและความหลงผิดนั้นเอง

จากหลักการที่ได้อธิบายมาข้างต้น มนุษย์เรามิได้สนใจและกลับปล่อยปละละเลยจนเห็นได้ชัด ส่งผลให้เห็นความสำคัญ รวมทั้งให้ค่ากับอาหารมากเสียจนละเลยความจริงที่ถูกต้อง เพราะเหตุนี้เราจึงตกเป็นทาสของมัน ประกอบกับความรู้ไม่เท่าทันทำให้มนุษย์ในยุคปัจจุบันมีลักษณะการบริโภคในรูปแบบของเหยื่อไม่ใช่แบบปัจจัย กล่าวคือ การบริโภค

---

[14] กวฬิงการาหาร อาหารคือคำข้าวได้แก่อาหารที่กลืนกินเข้าไปหล่อเลี้ยงร่างกาย, อาหารที่เป็นวัตถุ(ทั้งที่หยาบและละเอียด) ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะ, ผัสสะเป็นอาหารคือเป็นปัจจัยอุดหนุนหล่อเลี้ยงให้เกิดเวทนา ได้แก่ อายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณกระทบกัน ทำให้เกิดเวทนา คือสุขบ้าง ทุกข์บ้าง เป็นอุเบกขาบ้าง มโนสัญเจตนาหารคือความจงใจเป็นอาหาร เพราะเป็นปัจจัยให้เกิดกรรม คือ ทำให้พูดให้คิด ให้ทำการต่างๆ และวิญญาณาหารคือ อาหารคือวิญญาณ, วิญญาณเป็นอาหารคือเป็นปัจจัยอุดหนุนหล่อเลี้ยงให้เกิดนามรูป ใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** , พิมพ์ครั้งที่ 9, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, 2538), หน้า 4, 177, 214, 273.และสามารถดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน สำ.นิ 16/63/199-123.

แบบเหยื่อเป็นการบริโภคเพียงเพื่อสนองความต้องการ เช่น ความอร่อย ความสวยงาม ราคาแพง ความเป็นหนึ่งเดียวที่หาทานที่ไหนไม่ได้ แต่ในทางกลับกันหากเป็นการบริโภคแบบปัจจัย เราจะบริโภคเท่าที่จำเป็น รู้จุดมุ่งหมายในการบริโภค อันสอดคล้องกับวลีที่คุ้นหูกันดีว่า “เราควรกินเพื่ออยู่มิใช่อยู่เพื่อกิน” หรือดังที่ท่าน พุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้ว่า

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ท่านบัญญัติไว้ แนะนำไว้อย่างชัดเจนว่า อย่ากินให้มันเกิน อย่ากินในลักษณะที่มันเกินแล้วก็กินเพื่อให้มันอยู่ได้ มีชีวิตอยู่สำหรับทำหน้าที่การงานของตนได้; อย่าไปกินชนิดที่มันเป็นเรื่องมัวเมาหลงใหล อย่าไปกินส่งเสริมกิเลสอย่างนี้เป็นต้น มนุษย์เราไม่รู้ว่าจะกินกันถึงไหนต่อไปอีก, นี่ดูมันจะจนปัญญาอยู่แล้ว ไม่รู้ว่าจะกินให้แพงให้ดี ให้ประหลาด ให้พิเศษยิ่งขึ้นไปกว่านี้ได้อย่างไร?[15]

เมื่อวิเคราะห์และพิจารณาอาหารทั้ง 4 อย่างเป็นรูปธรรมแล้วทำให้ทราบได้ว่าแท้ที่จริงอาหารนั้นมิได้มีแก่นสารสาระ ซึ่งหากพูดกันอย่างถึงที่สุดก็คือไม่ได้มีสารัตถะที่สำคัญต่อชีวิตเรามากมายนัก แต่ทุกวันนี้มนุษย์ไปให้คุณค่าแก่มันมากเสียจนบิดเบือนไปจากความเป็นจริง การให้ค่าของมนุษย์ที่มากเกินไป ส่งผลให้เราดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางความหวาดผวา ผู้เขียนมีความเห็นว่า หากเราทำความเข้าใจในสารัตถะของอาหารตามนัยพุทธศาสนาอย่างถ่องแท้ ประกอบกับวิเคราะห์ให้กระจ่างแล้ว ความตระหนกและความหวั่นวิตกของผู้บริโภคต่อเรื่องอาหารในสภาวการณ์ปัจจุบันจะสามารถบรรเทาและเบาบางลงได้มาก เพราะพุทธศาสนามีมุมมองที่ต่างไปจากฐานคติ(presupposition) [16]เดิม กล่าวคือ วิทยาศาสตร์ให้ค่าและความสำคัญกับอาหารในฐานะ “จุดมุ่งหมาย” (end) มากกว่า “เครื่องมือ” (means) แต่พุทธศาสนากลับให้ความสำคัญกับอาหารในฐานะ “เครื่องมือ” และมองว่าอาหารมิใช่ “จุดมุ่งหมาย” เมื่ออาหารมิใช่จุดมุ่งหมายสำคัญ การบริโภคเพื่อสนองความสุขแบบฉาบฉวยด้วยเหตุผลอะไรก็แล้วแต่จึงไม่มีความสำคัญด้วยเช่นกัน

การให้ค่าของอาหารตามนัยพุทธศาสนาจะทำให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่อย่างเป็นสุขมากขึ้น นอกจากนั้นเดิมทีที่มนุษย์มีความตระหนกและหวาดผวาอยู่เสมอว่า “เราคือเหยื่อของยุคเทคโนโลยีชีวภาพ” “เราคือเหยื่อของอาหารดัดแปลงพันธุกรรมหรืออาหารแฟรงเก็นสไตน์” “เราเป็นเป้านิ่งหรือหนูทดลองของนักวิทยาศาสตร์” นั้น ความรู้สึกทุกข์ต่อสถานการณ์ต่างๆ เหล่านี้จะค่อยๆ เจือจางลง เพราะการที่เรารับรู้และเข้าใจอย่างถ่องแท้ว่าอาหารมิใช่ “จุดมุ่งหมาย” ที่สำคัญที่สุดต่อชีวิตมนุษย์ จะทำให้มนุษย์ค่อยๆ เปลี่ยนมุมมองว่า หากเรายังคงบริโภคอย่างหวาดระแวงอยู่ตลอดเวลาคงไม่ก่อให้เกิดคุณประโยชน์อันใดต่อชีวิต เพราะเมื่อพิจารณาตามข้อเท็จจริงแล้วมันไม่ได้มีสาระสำคัญ มิเพียงเท่านั้นยังสร้างความทุกข์ให้กับชีวิตโดยไม่จำเป็นเสียอีก การหันมาบริโภคอย่างเห็นคุณค่าตามความเป็นจริงเปลี่ยนจากการบริโภคด้วย “ตัณหา” มาเป็นการบริโภคด้วย “สติ” ต่างหากที่สำคัญ ทั้งนี้เพราะเราจะตระหนักรู้ต่อการบริโภคเพียงแค่ “กินเพื่อกิน” เปลี่ยนจุดมุ่งหมายจากการ “บริโภคอะไร” มาเป็น “บริโภคอย่างไร” การตระหนักและพิจารณาอยู่เสมอว่า “บริโภคอย่างไร” จะทำให้เราเกิดโยนิโสมนสิการ[17] ซึ่งเป็นแนวทางของการนำไปสู่ความเข้าใจว่า “วิธีการบริโภคอย่างพอดี” “บริโภคแบบสมดุล” หรือ “บริโภคแบบทางสายกลาง” ควรเป็นอย่างไร ตัวอย่างเช่น กระเทียมหากรับประทานมากเกินความพอดีก็จะส่งผลให้เกิดแรงขับทางเพศที่มากเสียจนก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพ แต่หากบริโภคน้อยเกินไปก็จะทำให้สุขภาพนั้นขาดสารอาหารหรือไม่สามารถป้องกันโรคได้ ฉะนั้นเราจึงควรบริโภคแต่พอดี พอประมาณ การแสดงจุดยืนเพื่อย้ำให้เห็นถึงความ

---

[15] พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมะในฐานะวัฒนธรรมและการประยุกต์ให้เต็มตามความหมาย** , (กรุงเทพมหานคร : กระทรวงวัฒนธรรม, 2551), หน้า 111.

[16] ในที่นี้หมายถึงความเชื่อพื้นฐานที่มีล่วงหน้า...ผู้เขียน

[17] เมื่อกล่าวถึงโยนิโสมนสิการแล้วพึงเข้าใจโดยปริยายว่ารวมถึงปรโตโฆสะด้วย ซึ่งเป็นปัจจัยร่วมกันที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ทั้งนี้มีผู้ชี้ว่าหลักธรรมทั้งสองนี้มิอาจแยกขาดจากกันได้ ต้องพิจารณาร่วมกันเสมอ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระเดโชพล เหมนาไลย, “อุปาทานในพุทธศาสนาเถรวาทกับปัญหาในโลกปัจจุบัน,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2549), หน้า 155.

สำคัญดังกล่าวได้สะท้อนให้ผู้เขียนเห็นแง่มุมบางอย่างที่ว่า หากเราไม่ตระหนักในหลักของการบริโภคที่ถูกต้องแล้ว ไม่ว่าอาหารนั้นจะผิดธรรมชาติหรือแม้ไม่ผิดธรรมชาติก็ตาม สุดท้ายมันก็สามารถส่งผลร้ายอันก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพและความปลอดภัยต่อชีวิตมนุษย์ได้เท่ากัน การจะแก้ปัญหาจึงต้องแก้ที่ตัวมนุษย์ร่วมด้วย ความไม่ลุ่มหลงต่อการบริโภคที่จอมปลอมจะทำให้มนุษย์ไม่เป็น "โรคทางจิตวิญญาณ" ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วน่าจะมีความน่ากลัวและร้ายกาจมากกว่า "โรคทางกาย" เสียด้วยซ้ำ ฉะนั้นเมื่อกล่าวอย่างถึงที่สุดแล้ว การตระหนักรู้ว่า "บริโภคเพื่ออะไร" จะทำให้เราเห็นคุณค่าของการ "บริโภคอย่างมีความหมาย" อันจะนำไปสู่ความสมดุลและความสุขในชีวิตนั้นเอง

เป้าหมายสูงสุดของชีวิตตามทัศนะของพุทธศาสนา

มาถึงขั้นตอนนี้เราจะพิจารณาและเชื่อมโยงต่อไปในประเด็นของเป้าหมายสูงสุดของชีวิตที่เรียกว่า "ความสุข" (happiness) เพื่อให้ทราบว่าสิ่งที่เรียกว่าความสุขในชีวิตมนุษย์ที่แท้จริงคืออะไร พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ถือเอาความสุขเป็นเป้าหมายของชีวิตเฉกเช่นศาสนาอื่นๆ แต่เป้าหมายและนัยของความสุขในพุทธศาสนามีหลายระดับ ด้วยเหตุนี้เป้าหมายสูงสุดตามอุดมคติของพุทธศาสนาคือ ความสุขที่ไม่มีการเสพเสวยใดๆ เป็นความสุขที่ไร้ทุกข์อย่างสิ้นเชิง ซึ่งนี้คือนัยสำคัญที่แตกต่างไปจากศาสนาอื่นๆ และปรัชญาสุขนิยม (hedonism)[18]

หากกล่าวถึงความสุขที่เกิดจากการบริโภค ก็สามารถจัดได้ว่าเป็นเพียงความสุขที่ยังคงเจือปนด้วยความทุกข์ เหตุที่ความสุขเหล่านี้เป็นทุกข์ก็เพราะไม่อาจทนอยู่ได้นาน เช่น เมื่อเราบริโภคอาหารเราก็จะมีความสุขในขณะบริโภค แต่เมื่อบริโภคอาหารจนอิ่ม ความสุขนั้นก็จบลงทำให้เราบริโภคต่อไปอีกไม่ได้ เพราะหากขืนบริโภคต่อจากความสุขก็จะกลายเป็นความทุกข์เนื่องจากความอืดอัดและความทรมานร่างกาย ความสุขประเภทนี้จึงเป็นเพียงความสุขที่เป็นสุขเวทนา[19]เท่านั้น หากกล่าวต่อไปอีกก็คือความสุขเหล่านี้เป็นเพียงความสุขเทียมเพราะความสุขที่แท้จริงคือความสุขของการดับความรู้สึก ความสุขที่แท้จริงจึงไม่ใช่ความสุขที่ต้องดิ้นรนแสวงหาวัตถุภายนอกแต่เป็นความสุขจากการระงับและดับไปของกิเลสและขันธ์ 5 นั่นเอง ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏตอนหนึ่งความว่า "ไฟเสมอด้วยราคะไม่มี โทษเสมอด้วยโทสะไม่มี ทุกข์เสมอด้วยเบญจขันธ์ไม่มี สุข (อื่น) ยิ่งกว่าความสงบไม่มี"[20]

เช่นนี้แล้ว เราพึงตระหนักอยู่เสมอว่าความสุขที่ยังคงวนเวียนในวัฏสงสารนั้น เป็นสุขที่ไม่มีความจีรังยั่งยืน ความสุขเหล่านี้แม้เราจะมีมากหรือน้อย มันก็ยังคงมีทุกข์ตามมาเสมอ การที่ผู้เขียนนำเสนอในประเด็นนี้ ก็เพราะต้องการให้มนุษย์ทุกคนตระหนักว่า ความสุขแบบลัทธิบริโภคนิยมนั้นมิได้เป็นความสุขแบบเส้นตรง หากแต่เป็นความสุขแบบเส้นโค้ง หมายความว่า ความสุขจะเพิ่มขึ้นตามจำนวนวัตถุที่เสพมาก เป็นการเสพเพื่อความอยู่รอดและความสบาย ถ้ามากไปกว่า

---

[18] ปรัชญาสุขนิยม (hedonism) หมายถึงคำสอนทางจริยศาสตร์ที่ว่าสุขารมณ์ (pleasure), ในกรณีที่เป็นความสุขของทั้งปัจเจกชนและของสังคมนั้น เป็นสิ่งที่ดียิ่งและเป็นเป้าหมายของการกระทำที่เหมาะสม ใน เจษฎา ทองรุ่งโรจน์, **พจนานุกรมปรัชญาอังกฤษ – ไทย** , (กรุงเทพมหานคร : โบแดง, 2547), หน้า 81.

[19] ความสุขสามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่คือ ประเภทแรกความสุขที่เป็นสุขเวทนา เป็นเวทนาประเภทหนึ่งในเวทนาขันธ์ เป็นความสุขจากการได้เสพเสวยสิ่งที่ตนพอใจแล้วเกิดความรู้สึกสบายเพลิดเพลิน ความสุขประเภทนี้ไม่จีรังยั่งยืน ความสุขประเภทนี้เป็นความสุขที่คนทั่วไปปรารถนาและแสวงหาจนเกิดความทุกข์ตามมาเป็นความสุขเทียม ความสุขประเภทนี้เจือปนด้วนทุกข์มี 2 ความหมาย ได้แก่ ความสุขเหล่านี้เป็นทุกข์เพราะไม่อาจคงทนอยู่ได้ตลอดไป ท้ายสุดต้องหมดและหายไป ในความหมายที่สอง ความสุขเหล่านี้เป็นทุกข์เพราะทำให้เกิดความทุกข์อื่นตามมา ประเภทที่สองความสุขที่ไม่ใช่สุขเวทนา แต่เป็นความสุขของความสงบที่ไม่ต้องการวัตถุสิ่งของหรืออารมณ์ใดๆ มากระตุ้น ความสุขประเภทนี้จะสมบูรณ์ที่สุด คือความสุขในอนุปาทิเสสนิพพาน ใน รศ.ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ, **พุทธศาสนาเถรวาท** , (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2550), หน้า 425-426.

[20] ขุ.ธ. 25/202/95

นั้นก็จะเป็นการเสพเพื่อความหรูหรา ฟุ่มเฟือย วัตถุสิ่งเสพเพิ่มจำนวนมากขึ้นเท่าไร ก็ยิ่งสุขน้อยลงเท่านั้น เศรษฐีที่มีความสุขจึงหาได้ยากกว่าคนที่สุขเพราะพออยู่พอกิน[21]

ความเข้าใจในหลักของความสุขตามนัยพุทธศาสนาดังกล่าวนี้ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะเป็นประโยชน์ที่ทำให้มนุษย์ลดความอยาก ความกระหายในเรื่องปากท้องหรือการบริโภคลงได้บ้าง เพราะหากเรายังคงให้ความสำคัญใน "สามิสสุข" หรือ "สุขอิงอามิส" "สุขอาศัยเหยื่อล่อ" "สุขทางเนื้อหนัง"[22] เหล่านี้อยู่ เราก็จะไม่สามารถเผชิญต่อการแก้ปัญหาหรือต่อสู้กับปัญหาต่างๆ ได้เลย โดยเฉพาะในยุคที่มนุษย์กำลังเผชิญกับภาวะวิกฤตของการขาดแคลนอาหารในโลกปัจจุบันและอนาคต การที่นักวิทยาศาสตร์บางกลุ่มมีความพยายามสร้างและนำเสนอผลิตภัณฑ์จีเอ็มหรืออาหารจีเอ็มผลิตภัณฑ์ทางเลือกที่เชื่อว่าจะเข้ามาช่วยเพื่อแก้ปัญหาความอดอยาก ปัญหาสิ่งแวดล้อมและอื่นๆ หากวิธีการนี้สามารถแก้ปัญหาตามที่นักวิทยาศาสตร์กลุ่มนี้คาดคะเนได้จริงมันก็จะเป็นเพียงการแก้ไขในระดับหนึ่งเท่านั้น ท้ายที่สุดมนุษย์ก็จะยังคงตกอยู่ภายใต้ความสุขเทียมในรูปแบบนี้วนเวียนเป็นวังวนของชีวิตอย่างไม่รู้จบ

ฉะนั้นแม้ว่าเทคโนโลยีจะเข้ามาช่วยให้มนุษย์มีอาหารเพื่อการดำรงชีวิตอย่างเพียงพอแบบไม่มีวันสิ้นสุด มนุษย์มีกินอย่างเหลือเฟือเหลือใช้ อยู่อย่างสบายและมีความสุขไปจนชั่วชีวิต แต่กระนั้นเราก็ลืมไปเสียสนิทเลยว่าความเพียงพอในปริมาณจะไม่สามารถแก้ไขหรือทดแทนความพอเพียงในจิตใจของมนุษย์ลงได้เลย หากพิจารณาปัญหาอย่างครบถ้วนทำให้พบว่า การที่นักวิทยาศาสตร์เร่งพัฒนาเทคโนโลยีต่างๆ เพื่อให้มนุษย์อยู่ดีมีสุขนั้น ผู้เขียนเห็นว่าในอนาคตนักวิทยาศาสตร์กลุ่มนี้น่าจะต้องรับภาระหนักและเจอกับบททดสอบที่ยากขึ้นเรื่อยๆ ตามลำดับ เพราะความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเหล่านี้จะสนองความสุข (เทียม) ของมนุษย์เสียจนเคยตัว ส่งผลให้มนุษย์งอมืองอเท้า เกิดความอหังการ หากเป็นเช่นนี้มนุษย์ก็จะมีความสุขแค่เพียงจอมปลอมและผิวเผินเท่านั้น อันไม่มีทางที่จะยังให้เกิดประโยชน์[23]ใดๆ ตามมาได้เลย

บทสรุปและส่งท้าย

สุดท้ายนี้ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่ากระบวนทัศน์ (paradigm)[24] ทางพุทธศาสนาน่าจะช่วยตอบคำถามต่างๆ ซึ่งผู้เขียนได้กล่าวเปิดประเด็นไว้ในตอนต้น (บทนำ) เพื่อหวังให้ทุกคนหันกลับมาทบทวนตลอดจนพิจารณากันอีกทีว่า แท้ที่จริงแล้วเราทุกคนมีความต้องการและจำเป็นต้องพึ่งพิงผลิตภัณฑ์จีเอ็มนี้หรือไม่ ซึ่งเมื่อผู้เขียนพิจารณาและวินิจฉัยตามหลักพุทธศาสนาตามลำดับแล้วก็ยิ่งทำให้พบกับคำตอบที่หนักแน่นขึ้นเรื่อยๆ ว่า ถึงแม้ว่าวันนี้จะมีหรือไม่มีผลิตภัณฑ์

---

[21] พระไพศาล วิสาโล, **พุทธศาสนากับประชาสังคม**, ใน วิถีสังคมไทย : สารนิพนธ์ทางวิชาการ เนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษปรีดี พนมยงค์ ชุดที่ 4 ประชาสังคมและวัฒนธรรมชุมชน, รวบรวมจัดพิมพ์โดย คณะกรรมการดำเนินงานฉลอง 100 ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส, (กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, 2544), หน้า 29-30.

[22] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 565.

[23] ในทางพุทธศาสนาสามารถจำแนกประโยชน์ได้เป็น 2 แบบคือ ประโยชน์ที่แบ่งตามเป้าหมายของผู้รับผลประโยชน์มีอยู่ 3 อย่างคือ 1) อัตตัตถะ ประโยชน์ตน 2) ปรัตถะ ประโยชน์ผู้อื่น และ 3) อุภยัตถะ ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ในแบบที่สองคือประโยชน์ที่แบ่งตามกาลเวลาและคุณภาพมี 3 อย่างเช่นกันคือ 1) ทิฏฐ ธัมมิกัตถะ ประโยชน์ปัจจุบัน 2) สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ในภพหน้า และ 3) ปรมัตถะ ประโยชน์สูงสุด ใน รศ.ดร. วัชระ งามจิตรเจริญ, **พุทธศาสนาเถรวาท**, หน้า 434-436.

[24] กระบวนทัศน์ (paradigm) หมายถึง วิธีคิด วิธีปฏิบัติ วิธีให้คุณค่า ซึ่งตั้งอยู่บนฐานการมองโลกความจริงแบบหนึ่ง บางคนแปลว่าทัศนะแม่บท เพราะเป็นทัศนะพื้นฐานที่เป็นตัวกำหนดวิธีคิด วิธีปฏิบัติ วิธีให้คุณค่าและวิถีชีวิตทั้งหมดของผู้คน ใน เสรี พงศ์พิศ, **ร้อยคำที่ควรรู้**, หน้า 14.

จีเอ็ม อาหารจีเอ็ม เทคโนโลยีทางพันธุวิศวกรรมอื่นๆ หรือไม่ก็ตาม สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนเป็นเพียงเปลือกที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสแห่งกาลเวลา ซึ่งต้องปรับเปลี่ยน ตลอดจนพัฒนาไปตามความก้าวหน้าของยุคสมัย

การกล่าวเช่นนี้มิได้หมายความว่า ผู้เขียนสนับสนุนและเห็นด้วยต่อผลผลิตที่เกิดจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีชีวภาพนี้แต่อย่างใด หากแต่เป็นการกล่าวเพื่อให้ทุกคนฉุดคิดว่าแท้ที่จริงแล้วสิ่งต่างๆ ที่วิทยาศาสตร์ได้สรรสร้างขึ้นมานั้นล้วนแล้วแต่เป็นเพียงเปลือกทั้งสิ้น หากเรากระโดดข้ามขั้นตอนในการพิจารณาเพื่อแก้ไขปัญหาโดยให้ความสำคัญกับเปลือกมากเสียจนลืมเนื้อแท้ เราก็จะตกเป็นเครื่องมือของการแสวงหาผลประโยชน์จากผู้ที่อ้างตนว่าเป็นผู้หวังดีในการช่วยบรรเทาให้มนุษย์อยู่รอดจากการมีอาหารบริโภคในอนาคต ประกอบกับมนุษย์ก็ยังคงต้องเผชิญกับความทุกข์อันเกิดจากความกลัว ความกังวล ความเสี่ยงที่ไม่พึงไว้วางใจได้เลยว่าอาหารที่บริโภคเข้าไปนั้นปลอดภัยหรือไม่ ด้วยเหตุผลเหล่านี้เอง เราจึงยังคงติดกับดักทางความคิดเพียงระดับแค่เปลือกหรือระดับผิวเผิน หากเป็นเช่นนี้เราก็มิอาจพิจารณาบ่อเกิดของปัญหาที่แท้จริงตลอดจนไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างตรงจุดให้ลุล่วงได้เลย

เช่นนี้แล้วการให้ความสำคัญและพิจารณาให้เห็นถึงเนื้อแท้นั้นคืออะไร เนื้อแท้ก็คือแก่นสารหรือสาระที่แท้จริงซึ่งมนุษย์ต้องยึดถือไว้เพื่อตระหนักในการบริโภคเสมอคือ ความเข้าใจที่ว่า อาหารมีความสำคัญเพียงแค่หล่อเลี้ยงชีวิตให้ดำรงอยู่ได้เท่านั้น **นี่ตัวสัจธรรม (ความจริง)** และเมื่อตระหนักในหลักสัจธรรมดังกล่าวเป็นอย่างดีแล้วก็จะส่งผลให้เกิดการปฏิบัติตนที่สอดคล้องและถูกต้องตามหลักสัจธรรมนั้นคือการ “บริโภคแบบทางสายกลาง” “บริโภคอย่างมีสติ” นี่คือ **ตัวจริยธรรม (ความดีงาม)** สังเกตได้ว่าด้านจริยธรรมหมายถึง การถือเอาประโยชน์จากความรู้ความเข้าใจในสภาพและความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายหรือการรู้กฎธรรมชาติแล้วนำมาใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ หรืออีกนัยหนึ่งคือความรู้ในการประยุกต์สัจธรรม[25] นั้นเอง โดยมิติทั้ง 3 ด้าน[26] ที่สำคัญซึ่งเราจะต้องปฏิบัติเพื่อให้สอดคล้องกับสัจธรรม ได้แก่ ประการแรก **ชีวิตของมนุษย์เอง** (ผู้เขียนเห็นว่าน่าจะรวมถึงสิ่งที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นมาด้วยทั้งนี้เพราะเป็นผลพวงที่มาจากมนุษย์) ประการที่สอง**สังคม** และประการสุดท้าย **ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**

สุดท้ายสามารถสรุปรวมความได้ว่า การวางท่าทีทางความคิด ความรู้สึก และการปฏิบัติตนของมนุษย์ต่อเรื่องการบริโภคดังกล่าวสามารถนำไปใช้ได้ทุกสถานการณ์จะด้วยท่ามกลางภาวะปกติหรือวิกฤตก็ล้วนต้องตระหนักและยึดถือตามหลักสัจธรรม (ความจริง) และจริยธรรม(ความดีงาม) เสมอ มุมมองเช่นนี้จะช่วยแก้ความตระหนกและความหวั่นวิตกของมนุษย์ต่อการเผชิญหน้ากับอาหารรูปแบบใหม่ นอกจากนั้นประเด็นเรื่องความขาดแคลนอาหารในโลกก็สามารถที่จะช่วยให้มีบริโภคได้อย่างพอเพียงโดยไม่ต้องพึ่งพิงเทคโนโลยี กล่าวในทางกลับกันหากวันใดเราจำเป็นต้องอาศัยและพึ่งพิงเทคโนโลยี ประเด็นจะไม่อยู่ที่การระงับหรือปฏิเสธ หากแต่อยู่ที่การประยุกต์ใช้ร่วมกันโดยไม่ขัดกับหลักสัจธรรมและจริยธรรม

ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่า หากเราจะแก้วิกฤตการณ์ต่างๆ ต้องเริ่มแก้ตั้งแต่ระดับ “**ทิฏฐิ**” เพราะในปัจจุบันไม่ว่าปัญหานั้นจะเป็นปัญหาในระดับปัจเจกหรือในระดับโครงสร้างล้วนแล้วมาจาก “**ทิฏฐิ**”[27] เป็นฐานทั้งสิ้น ซึ่งคำนี้ พระพรหม

---

[25] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า 10.

[26] พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **การศึกษาที่สากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย** (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์, 2532), หน้า 292.

[27] หากจะเทียบเคียงกับคำภาษาอังกฤษ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) เห็นว่าทิฏฐิจะครอบคลุมถึง theory (ทฤษฎี) view (ทรรศนะ, ความเห็น) belief (ความเชื่อ) opinion (ความคิดเห็น, ความเห็น) speculation (การคาดคะเน, การเก็งความจริง) dogma (สิทธันต์, คำสอนต้องเชื่อ) value (ค่านิยม) attitude (เจตคติ, ทัศนคติ) สำหรับ attitude ท่านกล่าวว่ามีความหมายล้ำเข้าไปในสังกัปปะแห่งองค์มรรคที่ 2 ด้วยและในทำนองเดียวกันน่าจะรวมไปถึงคำว่า paradigm (กระบวนทัศน์) concept (มโนทัศน์, แนวคิด) conception (แนวคิด) understanding (ความเข้าใจ) vision (วิสัยทัศน์, วิทัศน์) knowledge (ความรู้) perspective (ทัศนมิติ, มุมมอง) notion (ความเห็น, ความเชื่อ) standpoint (จุดยืน, ทัศนคติ) principle (หลักการ) อ้างใน พระเดโชพล เหมนาไลย, “อุปาทานในพุทธศาสนาเถรวาทกับปัญหาในโลกปัจจุบัน,” หน้า 139.

คุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายว่า

ทิฏฐิ หรือเขียนลดรูปเป็น ทิฐิ แปลว่า ความเห็น หมายรวมถึงความเชื่อถือ ลัทธิ ทฤษฎี ความเข้าใจตามนัยเหตุผล ข้อที่เข้ากับความเข้าใจของตน หลักการที่ เห็นสม ข้อที่ถูกใจ ข้อที่เชิดชูเอาไว้ ความใฝ่นิยม หรือที่ปัจจุบันเรียกกันว่าค่านิยม รวมไปถึงอุดมการณ์ แนวทัศนะในการมองโลกและชีวิตที่เรียกกันว่า โลกทัศน์และชีวทัศน์ต่างๆ ตลอดจนทัศนคติพื้นฐานที่สืบเนื่องจากความเห็น ความเข้าใจและความใฝ่นิยมเหล่านั้น[28]

สุดท้ายการนำเสนอบทความชิ้นนี้ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะทำให้เราทุกคนเกิดความเข้าใจ "ความหมาย" (Meaning) อันจะนำไปสู่การประยุกต์อย่าง "มีความหมาย" (Meaningful) ในทุกด้านอย่างแท้จริงต่อไป

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย** . กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(1) หนังสือ :

จักรกฤษณ์ ควรพจน์,ดร. **GMO สงครามเทคโนโลยีชีวภาพ**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เนชั่น มัลติมีเดีย กรุ๊ป จำกัด, 2545.

เจษฎา ทองรุ่งโรจน์. **พจนานุกรมปรัชญาอังกฤษ – ไทย** . กรุงเทพมหานคร : โบแดง, 2547.

นเรศ ดำรงชัย. **สถานภาพ GMOs ในประเทศไทย** . ในรวมบทความ GMOs มหัศจรรย์หรือมหันตภัยของสหัสวรรษ. รวบรวมจัดพิมพ์โดย มูลนิธิบัณฑิตยสภาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : มปส, 2543.

ประศาสตร์ เกื้อมณี, ผศ.ดร. **GMOs: ชีวิตที่ถูกดัดแปรพันธุกรรม**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2548.

พระเดโชพล เหมนาไลย. **"อุปาทานในพุทธศาสนาเถรวาทกับปัญหาในโลกปัจจุบัน.** " วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2549.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **การศึกษาที่สากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย** . กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์, 2532.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์** . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2536.

พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** . พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมมิก จำกัด, 2538.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543.

พระไพศาล วิสาโล. **พุทธศาสนากับประชาสังคม** . ใน วิถีสังคมไทย : สรรนิพนธ์ทางวิชาการ เนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์ ชุดที่ 4 ประชาสังคมและวัฒนธรรมชุมชน. รวบรวมจัดพิมพ์โดย คณะกรรมการดำเนินงานฉลอง 100 ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส. กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, 2544.

[28] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, น. 735-736.

พุทธทาสภิกขุ. **ธรรมะในฐานะวัฒนธรรมและการประยุกต์ให้เต็มตามความหมาย** . กรุงเทพมหานคร : กระทรวงวัฒนธรรม, 2551.

วัชระ งามจิตรเจริญ,รศ.ดร. **พุทธศาสนาเถรวาท** . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2550.

วิไล เทียนรุ่งโรจน์ หนุนภักดี,รศ.ดร. **หลักการการประเมินความปลอดภัยทางชีวภาพของจุลินทรีย์ดัดแปลงพันธุกรรม** . ในรวมบทความ รายงานการประชุมวิชาการ เรื่อง ความปลอดภัยทางชีวภาพของสิ่งมีชีวิตดัดแปลงพันธุกรรม. รวบรวมจัดพิมพ์โดย ศูนย์ความหลากหลายทางชีวภาพ สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พี.เอ. ลีฟวิ่ง จำกัด, 2545.

สมภาร พรมทา. "กิน : มุมมองของพุทธศาสนา." **วารสารพุทธศาสน์ศึกษา**. ปีที่ 10 ฉบับที่ 3. กันยายน – ธันวาคม 2546 .

สุพัฒน์ อรรถธรรม. **พันธุวิศวกรรมด้านพืชกับจีเอ็มโอ** . ในรวมบทความ จี.เอ็ม.โอ. : สิ่งมีชีวิตแต่งพันธุ์. รวบรวมจัดพิมพ์โดย ภาควิชาเคมี คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,สาขาชีวเคมี สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ และศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, 2543.

เสรี พงศ์พิศ. **ร้อยคำที่ควรรู้**. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2547.

(2) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ :

ไคล์ฟ เจมส์. "**สถานภาพการผลิตพืชเทคโนชีวภาพ/พืชจีเอ็ม ในเชิงการค้าทั่วโลก : พ.ศ. 2550** " .<http://safetybio.agri.kps.ku.ac.th/i images/stories/pdf/ISAAA%20_brief2008.pdf>

Wikipedia. "**Green Revolution** ".<http://en.wikipedia.org/wiki/ Green_Revolution>. 29 July 2008.

พุทธจริยศาสตร์กับการศึกษา

ผศ.พูนทรัพย์ เกตุวีระพงศ์
อาจารย์ประจำ ม.มจร. วิทยาเขตแพร

ความนำ

บนพื้นฐานแห่งการปฏิบัติในชีวิตประจำวันและเป็นที่ทราบกันดีว่า ประเทศไทยได้รับพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติในทางพฤตินัยมาตั้งแต่แผ่นดินสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี และยึดเป็นแก่นของการปฏิบัติโดยได้นำหลักคำสอนของพระพุทธเจ้ามาเป็นรากฐานของการดำรงอยู่ตลอดและถือเป็นจุดเริ่มต้นทางด้านจารีตประเพณีและวัฒนธรรมที่ดีงาม ปัจจุบันในประเทศไทยมีคนไทยที่นับถือพระพุทธศาสนาเกินกว่าร้อยละ 96 เปอร์เซ็นต์ และได้รับการยอมรับจากชาวต่างชาติว่าเป็น **"ดินแดนแห่งความสงบสุขและเป็นเมืองแห่งผ้าเหลือง"** คงจะด้วยเหตุผลสำคัญที่ชาวต่างชาติเหล่านั้นได้มาสัมผัสและประจักษ์กับวิถีชีวิตความเป็นจริงของคนไทยในสังคมไทย ที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของการประกอบกิจกรรมต่างๆ และเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจของประชาชนคนไทยทั้งชาติ ปัจจุบันมีวัดจำนวนมากมายโดยมีพระภิกษุสงฆ์องค์สามเณรตามวัดต่างๆ ทั่วประเทศไทยเป็นผู้นำทางด้านศาสนาในฐานะที่เป็นผู้สืบทอดและเป็นศาสนทายาทเพื่อเผยแผ่หลักคำสอนของพระพุทธองค์ ภาพสำคัญอีกประการหนึ่งที่เกิดขึ้น คือ ความมีอัธยาศัยไมตรีที่งดงาม มีใบหน้าที่มีรอยยิ้มแจ่มใสอยู่เสมอจนได้รับสมญานามว่า **"เป็นสยามเมืองยิ้ม"** แสดงให้เห็นถึงภาวะแห่งจิตใจที่ดีงามและงดงามเป็นผลมาจากการได้รับอิทธิพลด้านพระพุทธศาสนาและการได้รับอิทธิพลทางด้านคำสอน ด้านคุณธรรม ด้านพุทธธรรม และด้านจริยธรรมที่กล่อมเกลาจิตใจคนไทยให้มีความอ่อนโยนเยือกเย็นและเป็นกัลยาณมิตรที่ดีต่อชนทุกชาติทุกภาษาทุกชั้นวรรณะนั่นเอง

หลักพุทธธรรมคำสอน หลักคุณธรรม และหลักจริยธรรมแห่งการปฏิบัติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า[1] ผู้ทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยดีโดยชอบ และทรงมีพระมหากรุณาธิคุณทรงโปรดสอนแก่ชนนิกรทั่วถ้วนหน้ากัน

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ เป็นสิ่งที่ถูกต้อง เป็นหลักธรรมชาติ เป็นวิทยาศาสตร์ สามารถที่จะพิสูจน์ได้ด้วยเหตุผลเป็นสภาวะที่เป็นอมตะ ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา มีความทันสมัยอยู่เสมอ โดยเน้นหลักการประพฤติดีและปฏิบัติชอบ หลักพุทธธรรม หลักคุณธรรม หลักจริยธรรมเป็นศาสตร์ที่ให้คุณและรักษาผู้ประพฤติธรรมที่ดีงามโดยสม่ำเสมอ ดังบาลีได้กล่าวไว้ว่า **ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ** หมายความว่า ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม สำหรับหลักพุทธธรรมที่จะนำไปสู่การปฏิบัติที่ดีงามนั้นมี 3 ระดับ คือ ระดับต้น ระดับกลาง และระดับสูง ระดับต้นเป็นธรรมสำหรับสาธุชนคนธรรมดาทั่วไป ระดับกลางเป็นธรรมสำหรับคนทั่วไปที่หวังความก้าวหน้าขึ้นไปสู่ระดับสูง และระดับสูงสำหรับผู้ที่ประสงค์ก้าวไปสู่ความสะอาด สว่าง สงบ พบความสุขที่เป็นอมตะ ได้แก่ การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานและศึกษาธรรมในเรื่องของจิตมนุษย์เป็นต้น

ประเทศไทยได้นำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาและความเป็นมาของพระพุทธศาสนาบรรจุไว้ในหลักสูตรทางการศึกษาสำหรับการเรียนรู้ของนักเรียนในสถานศึกษาประกอบด้วยหลักสูตรก่อนวัยเรียน หลักสูตรประถมศึกษา

[1] ศรี แนวณรงค์, บทความทางวิชาการหลักพุทธธรรม, **วารสารวิทยาลัยเอกชน**, 2523, หน้า 27.

หลักสูตรมัธยมศึกษา และหลักสูตรระดับอุดมศึกษา โดยมีจุดประสงค์เพื่อให้นักเรียนได้นำเอาหลักพุทธธรรมคำสอนไปประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดความดีงามแก่ตนเองและทำให้สังคมสงบร่มเย็นและเกิดสันติสุขได้

ความหมายของพุทธจริยศาสตร์

พุทธจริยศาสตร์ หมายถึง วิชาที่ว่าด้วยจริยศาสตร์ในทางพระพุทธศาสนา และเมื่อวิเคราะห์สาระธรรมของพื้นฐานจริยธรรมแบบพุทธศาสตร์แล้ว ทำให้ต้องนิยาม คำว่า “จริยธรรม” และ “จริยศาสตร์” ด้วยว่าหมายถึงอะไร ซึ่งมีความสอดคล้องกันโดยตรง

จริยธรรม (Ethics) ในความหมาย มาจากคำ 2 คำ คือ

- จริย หมายถึง ความประพฤติ
- ธรรม หมายถึง ความดี หลักคำสอนทางศาสนา หลักปฏิบัติ

ดังนั้น จริย + ธรรม = จริยธรรม หมายถึง หลักความประพฤติหรือแนวทางแบบอย่างของความประพฤติ

จริยธรรมตรงกับความหมายของศัพท์ภาษาอังกฤษว่า Ethics, Ethicality, Ethical rules หมายถึง ประมวลกฎหมายที่กลุ่มชนในสังคมหนึ่งๆ ยอมรับเป็นแนวควบคุมความประพฤติและ Ethics อีกความหมายหนึ่ง ซึ่งนักปราชญ์ได้แปลว่า จริยศาสตร์ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้ความหมายว่า เป็นปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยความประพฤติและการครองชีวิต ว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรถูก อะไรควร อะไรไม่ควร

สรุปแล้ว จริยธรรม คือ หลักการประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นคนดีและเป็นกฎเกณฑ์ความประพฤติของมนุษย์ที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติของมนุษย์ คือ ความเป็นผู้มีเหตุผลทำให้มนุษย์มีมโนธรรม รู้จักไตร่ตรองแยกแยะ ความดี-ความชั่ว ความถูก-ความผิด อะไรควร-ไม่ควรทำให้เกิดการควบคุมตนเองและกลุ่มหรือศีลธรรมเฉพาะกลุ่ม

ศาสตราจารย์ ดร.วิทย์ วิศทเวทย์ และเสถียรพงษ์ วรรณปก ให้ความหมาย จริยธรรม ไว้ว่า เป็นหลักคำสอนว่าด้วยความประพฤติเป็นหลักสำหรับให้บุคคลยึดถือปฏิบัติ

จากความหมายตามรูปศัพท์ทั้ง 3 ศัพท์เบื้องต้น ล้วนเป็นศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นให้มนุษย์ในสังคมได้ประพฤติดีปฏิบัติชอบและทำตนให้เป็นคนดีโดยยึดหลักศีลธรรมทางศาสนาเป็นกรอบในการปฏิบัติจริยธรรม คือ การประพฤติปฏิบัติร่วมกันของมนุษย์ในสังคมซึ่งเกี่ยวข้องกับปัจจัยต่างๆ 4 ประการ คือ

1. ธรรมชาติ
2. ตัวเราเอง
3. ผู้อื่น
4. ความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติ ตัวเราเอง และผู้อื่น

พื้นฐานจริยธรรมแบบพุทธจริยศาสตร์

เมื่อพูดถึงพุทธจริยศาสตร์เป็นสาระทางธรรมที่สอดคล้องกันระหว่างจริยธรรมกับพุทธจริยศาสาตร์แล้ว พื้นฐานของจริยธรรมแบบพุทธนั้นไม่ได้มีพื้นฐานความเชื่ออยู่ที่ภาวะสูงสุดหรือพระผู้เป็นเจ้าเท่านั้น แต่ให้พิจารณาสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในภาวะที่เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติโดยอาศัยจากเหตุปัจจัยเพื่อรวมกันเป็นหนึ่งเดียวแบบพระผู้เป็นเจ้า

ในทางศาสนาพระผู้เป็นเจ้าได้ชี้ให้เห็นถึงวิธีการพื้นฐานหรือจริยธรรมพื้นฐานที่ดำเนินชีวิตไปสู่ความสุขแบบพื้นฐานระดับกลางและระดับสูงสุด

พื้นฐานจริยธรรมแบบพุทธ คือ ธรรมสำหรับควบคุมความประพฤติเบื้องต้น 3 ทาง คือ

1. ทางกาย – กายทวาร
2. ทางวาจา – วจีทวาร
3. ทางใจ – มโนทวาร

ทางกาย คือ การทำความดีทางกาย 3 ประการ คือ

1) การละเว้นจากการฆ่าสัตว์
2) การละเว้นจากการลักทรัพย์
3) การละเว้นจากการประพฤติผิดในกาม

ทางวาจา คือ การประพฤติดีทางวาจา 4 ประการ คือ

1) การละเว้นจากการพูดเท็จ
2) การละเว้นจากพูดส่อเสียด
3) การละเว้นจากการพูดคำหยาบ
4) การละเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล

ทางใจ คือ การประพฤติดีทางใจ 3 ประการ คือ

1) การละเว้นจากการเพ่งโทษหรือมุ่งร้ายผู้อื่น
2) การละเว้นจากการพยาบาทผู้อื่น
3) การละเว้นจากการประพฤติผิดธรรม (ประพฤติถูกต้องตามหลักธรรม)

จุดมุ่งหมายของพุทธจริยศาสตร์

ในการศึกษาทางพระพุทธศาสนาได้กำหนดจุดมุ่งหมายทางพุทธจริยศาสตร์ ออกเป็น 4 ระดับ คือ

1. จุดหมายระดับพื้นฐาน เป็นระดับที่พระพุทธเจ้าต้องการให้พุทธศาสนิกชน มีศีลเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตเพื่อทำให้ชีวิตเป็นปกติสุข ไม่เบียดเบียน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เกื้อกูลกันและกัน คือ มี กาย วาจา ใจ ที่สภาพและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ซึ่งจะเป็นพื้นฐานที่ดีต่อไปยังจุดหมายระดับกลาง

2. จุดหมายระดับกลาง เป็นจุดหมายที่พระพุทธองค์ต้องการให้พุทธศาสนิกชนมีจิตใจที่เป็นสมาธิ คือ สงบและเยือกเย็นแน่วแน่เด็ดเดี่ยวและเข้มแข็งในการดำเนินชีวิตซึ่งจะเป็นพื้นฐานพัฒนาความดีให้สูงยิ่งขึ้นไปถึงจุดหมายระดับสูง

3. จุดหมายระดับสูง เป็นจุดหมายที่พระพุทธเจ้าทรงต้องการให้พุทธศาสนิกชน มีปัญญา ความรู้คู่คุณธรรม ใช้ปัญญาความรู้เป็นเครื่องมือหลักในการดำเนินชีวิตและใช้ปัญญาความรู้เพื่อนำชีวิตไปสู่จุดมุ่งหมายที่สูงสุด คือ พระนิพพาน

หลักธรรมทางพุทธจริยศาสตร์กับการศึกษา

หลักธรรมพุทธจริยศาสตร์กับการศึกษาประกอบด้วยหลักธรรมสำคัญดังต่อไปนี้

1. จริยธรรมสำหรับนักเรียน
2. การบูรณาการจริยธรรมแบบพุทธจริยศาสตร์กับการศึกษา
3. การประยุกต์วิธีการสอนแนวไตรสิกขากับการศึกษา
4. จริยธรรมกับหลักสูตรทางการศึกษา

จริยธรรมสำหรับนักเรียน

จริยธรรมสำหรับนักเรียนนักศึกษาในสถานศึกษา คือ จริยธรรมที่มาจากศาสนา เพราะศาสนาเป็นแหล่งรวบรวมคำสอนและหลักปฏิบัติในการกระทำความดี ละเว้นความชั่ว เป็นตัวกำหนดศีลธรรม จรรยา เพื่อให้มนุษย์มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน การประพฤติปฏิบัติจริยธรรมยิ่งปฏิบัติมากเท่าใดก็เท่ากับได้ใกล้ชิดกับศาสนามากเท่านั้น หลักจริยธรรมของพระพุทธศาสนาสอนให้ประพฤติตามหลักสัจธรรม คือ การนำเอาหลักธรรมของพระพุทธศาสนามาปฏิบัติได้ตลอดเวลา และเป็นการสอนให้อยู่ในสังคมโดยใช้หลักความเมตตามากกว่าการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน และให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในสายกลางที่เรียกว่า "**มัชฌิมาปฏิปทา**" คือปฏิบัติเป็นกลางๆ ไม่ตึงหรือหย่อนจนเกินไป และเป็น "วิถีของคนดี" สามารถที่จะสร้างดุลยภาพในการดำรงชีวิตได้

หลักจริยธรรมที่นักเรียนควรยึดในการศึกษาเล่าเรียน[2]

- หัวใจนักปราชญ์
- อิทธิบาท 4
- หลักจริยธรรมสำหรับปลูกฝังตัวเอง

1. หัวใจนักปราชญ์ มี 4 ประการ คือ

1. สุ - สุตตะ - คือ การฟังอย่างตั้งใจ
2. จิ - จิตตะ - คือ คิดติดตามและไตร่ตรอง
3. ปุ - ปุจฉา - คือ การให้ถามหากมีความสงสัย
4. ลิ - ลิขิต - คือ การจดบันทึกย่อไว้ให้อ่าน

หัวใจนักปราชญ์เป็นหลักธรรมเบื้องต้นสำหรับนักเรียนถ้าหากปฏิบัติตามได้ทั้ง 4 ประการจะช่วยให้การเรียนดีขึ้นสามารถที่จะจัดลำดับความสำคัญของเนื้อหาก่อนหลังดังบทกลอนหัวใจนักปราชญ์ คือ

สุ. สดับถ้อยท่าน วิญญู ชนเฮย
จิ. จุ่งตริตรองดู ท่านให้
ปุ ถามเพื่อเพิ่มพูน เตือนสติ
ลิ. จิตบันทึกไว้ เพื่อได้กันลืม

2. อิทธิบาท 4 เป็นหลักธรรมที่จะก่อให้เกิดความสำเร็จในการดำเนินกิจการต่างๆ 4 ประการ คือ

1. ฉันทะ - มีความพอใจรักใคร่ในสิ่งที่กระทำ
2. วิริยะ - มีความเพียรพยายามในการปฏิบัติสิ่งนั้น
3. จิตตะ - การเอาใจใส่ในสิ่งที่กระทำอยู่
4. วิมังสา - หมั่นไตร่ตรองพิจารณาในการกระทำนั้น

---

[2] ผศ.ดร.สิริพัชร์ เจษฎาวิโรจน์, **จริยธรรมและภาวะผู้นำในการพัฒนาหลักสูตร** , (กรุงเทพมหานคร:มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2550), หน้า 23.

3. หลักจริยธรรม สำหรับปลูกฝังตัวเอง ได้แก่

การพึ่งตนเองขยันหมั่นเพียรและมีความรับผิดชอบ
การประหยัดและรู้จักอดออม
ความซื่อสัตย์สุจริต
การมีระเบียบวินัยและเคารพกฎหมาย
การปฏิบัติตามคุณธรรมของศาสนา
ความรักชาติศาสน์ กษัตริย์

นอกจากนี้ยังมีคุณธรรมที่นักเรียนควรยึดถือปฏิบัติซึ่งมีเนื้อหาและตัวอย่างของพฤติกรรม ดังนี้
จริยธรรมที่ควรปลูกฝังสำหรับเยาวชนนักเรียนและนักศึกษา 10 ประการ

1. ความมีระเบียบวินัย
2. ความซื่อสัตย์สุจริตและยุติธรรม
3. ความขยัน ประหยัดและยึดมั่นในสัมมาชีพ
4. การสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบต่อสังคมและประเทศชาติ
5. ความคิดริเริ่มวิจารณ์และตัดสินใจอย่างมีเหตุผล
6. ความกระตือรือร้นในการปกครองระบอบประชาธิปไตยรักและเทิดทูน ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์
7. การมีพลานามัยสมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ
8. การรู้จักพึ่งตนเองและมีอุดมคติ
9. ความภาคภูมิใจและรู้จักบำรุงศิลปวัฒนธรรมและทรัพยากรของชาติ
10. ความเสียสละ เมตตาอารีกตัญญูกตเวทีกล้าหาญและสามัคคี

การบูรณาการจริยธรรมแบบพุทธจริยศาสตร์กับการศึกษา

ได้กล่าวถึงความหมายของพุทธจริยศาสตร์และพื้นฐานทางจริยธรรมแบบพุทธศาสตร์และการกำหนดจุดมุ่งหมายโดยรวมแล้วเป็นหลักธรรมทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ในแง่ของการประพฤติและการปฏิบัติ ซึ่งในยุคปัจจุบันนี้สังคมโลกมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว มีการนำเอาวัตถุนิยมทางเทคโนโลยีเข้ามาปนเปื้อนในชีวิตประจำวันอย่างไม่มีขีดจำกัด ประเทศไทยก็เป็นสังคมโลกอีกสังคมหนึ่งที่นำวัตถุนิยมเหล่านี้มาใช้จนกระจายไปทั่วในกลุ่มชนทุกระดับ ทำให้มีผลกระทบสภาพต่อความเป็นอยู่ ทางการศึกษา ทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ประเพณีและวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มของเยาวชนที่กำลังเติบโตเป็นกำลังสำคัญของประเทศชาติ สิ่งที่น่าเป็นห่วงในขณะนี้คือ ความบกพร่องทางด้านจริยธรรม จึงจำเป็นต้องสร้างภูมิคุ้มกันทางจริยธรรมให้เข้มแข็งโดยบรรจุสาระธรรมเหล่านี้ไว้ในหลักสูตรการศึกษาของสถานศึกษา

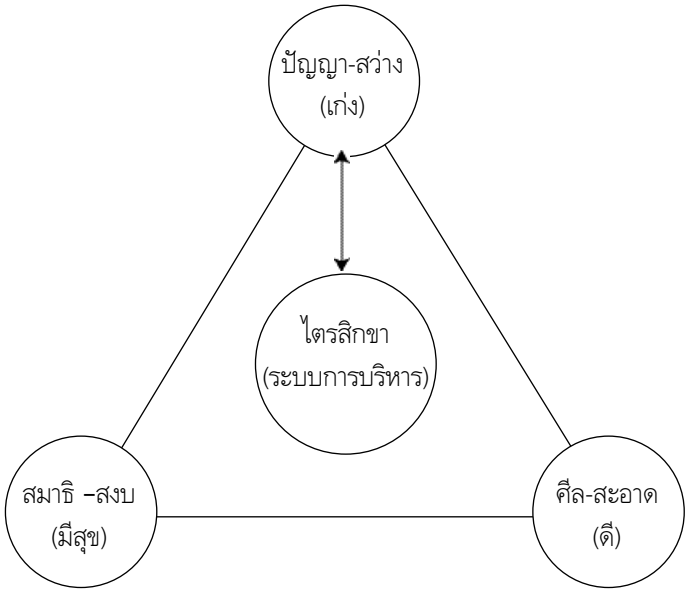
การจัดการศึกษาให้แก่เยาวชนในสถานศึกษานั้นมีการจัดความรู้ที่หลากหลาย ในส่วนของจริยธรรมได้ถูกบรรจุไว้ในหลักสูตรกลุ่มสาระสังคม ศาสนาและวัฒนธรรม ที่มีจุดมุ่งหมายให้เยาวชนได้พัฒนาตนเองให้เป็นผู้ที่มีความสมบูรณ์ในตนและในกิจกรรมการเรียนการสอนวิชาจริยศึกษานั้นได้ประยุกต์เอาหลักวิธีการสอนแนวไตรสิกขา ที่ประกอบด้วยขั้นตอนในการศึกษา 3 ชั้นคือ ศีล สมาธิและปัญญา เป็นพื้นฐานสำคัญที่จะพัฒนาเยาวชนต่อไป

การประยุกต์วิธีการสอนแนวไตรสิกขากับการศึกษา[3]

หลักไตรสิกขาเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ใกล้กับความเป็นอยู่ของมนุษย์มากที่สุดสามารถที่จะปฏิบัติได้ในเบื้องต้น และกระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน จึงจำเป็นต้องจัดการเรียนรู้ที่เน้นความรู้คู่คุณธรรมตามสาระรัฐธรรมนูญ พุทธศักราช 2540 มาตรา 81 เมื่อนำมาประยุกต์กับกิจกรรมการเรียนการสอนในสถานศึกษาแล้ว มีจุดประสงค์เพื่อกระตุ้นให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้และค้นพบจากการปฏิบัติหลักธรรมด้วยตนเองทุกขณะจิต และทุกอิริยาบถและจะทำให้มีสติรู้เสมอที่ได้ยิน ได้เห็น ได้คิด ได้พูด สามารถที่จะควบคุมตนเองให้อยู่ในระเบียบวินัย ทั้งทาง กาย วาจา ใจ รวมถึงควบคุมสติให้มีความแน่วแน่ในจุดเดียวกันเมื่อมีสติมั่นแล้วจะทำให้เกิดปัญญาและเกิดความรู้แจ้งเข้าใจและแก้ปัญหาได้

ไตรสิกขาเป็นหลักธรรมที่เน้นบทบาทของนักเรียนในการปฏิบัติให้ถูกต้อง ทางกาย วาจา คือ ขั้นศีล การฝึกจิตให้ตั้งมั่นมีระเบียบทางการคิด คือ ขั้นสมาธิและพิจารณาสภาวธรรมหรือสภาพปัญหานั้นจนเกิดความรู้ถึงขั้นปัญญานั่นเอง ดังกรอบแนวคิดทฤษฎีไตรสิกขา

จากกรอบแนวคิดทฤษฎีไตรสิกขาทำให้เห็นความสัมพันธ์ของรูปแบบในการบริหารแนวไตรสิกขาด้วยการเทียบกับมรรคมีองค์แปดโดยเริ่มต้นที่ปัญญามีความสว่าง (เก่ง) ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ คือ การทำให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าของจริยธรรมและปัจจัยสัมมาสังกัปปะ คือ การคิดที่จะสร้างจริยธรรม คือ มีความสะอาด (ดี) ประกอบด้วยสัมมาวาจา คือ การใช้คำพูดที่ถูกต้องเหมาะสม ปัจจัยสัมมากัมมันตะ คือ การฝึกฝนลงมือปฏิบัติ ปัจจัยสัมมาอาชีวะ คือ การประพฤติตามกฎระเบียบ วินัย วัฒนธรรมและประเพณี สมาธิ มีความสงบ (มีความสุข) ประกอบด้วยสัมมาวายามะ คือ การพยายามปฏิบัติ

แสดงกรอบแนวคิดทฤษฎีไตรสิกขา

[3] พระเมธีธรรมาลังการ และคณะ. งานวิจัยเรื่อง **"การศึกษาศักยภาพการบริหารการศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีตามทรรศนะของผู้บริหารและครูผู้สอนและนักเรียน: ศึกษาเฉพาะกรณีวัดจองคำ จังหวัดลำปาง"** . 2547. หน้า 64-65.

ให้เอื้อต่อหลักการศึกษาของสังคม ปัจจัยสัมมาสติ คือ การระลึกถึงจริยธรรม หน้าที่ผู้เรียนอยู่เสมอ และปัจจัยสัมมาสมาธิ คือ การตั้งจิตมั่นต่อหลักจริยธรรม

กระบวนการเรียนรู้ไตรสิกขาสำหรับนักเรียนสรุปการเรียนรู้ได้ใน 3 ประเด็น คือ

1. การเรียนรู้ขั้นที่ 1 นักเรียนได้ใช้ความรู้เดิมประกอบกับการเรียนรู้ใหม่ที่ได้รับจากครูเป็นการพึ่งพิง ผลพลอยได้จากการเรียนรู้ตรงนี้ ครูผู้สอนจะต้องให้ความรัก ความเมตตา ซึ่งอยู่ในขั้น ศีล คือความบริสุทธิ์ใสสะอาดไม่มีสิ่งใดมารบกวน

2. การเรียนรู้ขั้นที่ 2 นักเรียนเริ่มใช้ข้อมูลใหม่ๆ มาสร้างรูปแบบการเรียนรู้ การคิด การปฏิบัติ สามารถแก้ปัญหาของตนเองด้วยการคิดวิเคราะห์มีความมั่นใจ ซึ่งอยู่ในขั้น สมาธิ หรือการเรียนรู้อย่างอิสระ

3. การเรียนรู้ขั้นที่ 3 นักเรียนได้ใช้ความคิดในการสร้างรูปแบบใหม่ๆ ร่วมพัฒนาสังคมเป็นการเรียนรู้แบบบูรณาการระหว่างความรู้รอบ รู้ลึกและรู้แจ้ง ซึ่งอยู่ในขั้นปัญญา

จริยธรรมกับหลักสูตรทางการศึกษา

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ[4] พุทธศักราช 2542 (ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 2) พุทธศักราช 2544 ได้กำหนดในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 เพื่อความเป็นไทย ความเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ การดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ ตลอดจนเพื่อการศึกษาต่อและให้สถานศึกษาจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสภาพปัญหาและความเป็นอยู่ในชุมชนและสังคม วัฒนธรรมและประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณลักษณะที่พึงประสงค์ เพื่อให้เป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติ สอดคล้องกับมาตรา 6 ได้กำหนดจุดมุ่งหมาย และหลักการจัดการศึกษา ต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้คู่กับคุณธรรมมีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข และมาตรา 23 การจัดการศึกษา ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ต้องเน้นความสำคัญทั้งความรู้คุณธรรม กระบวนการเรียนรู้และบูรณาการ ตามความเหมาะสมของแต่ละระดับการศึกษา มาตรา 24 (4) จัดการเรียนการสอนโดยผสมผสานสาระความรู้ด้านต่างๆ อย่างได้สัดส่วนสมดุลกันรวมทั้งปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่ดีงามและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ และ

ในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ได้กำหนดกลุ่มสาระการเรียนรู้มาตรฐานการเรียนรู้แต่ละกลุ่ม โดยแบ่งมาตรฐานเรียนรู้ออกเป็นช่วงชั้น กำหนดช่วงชั้นละ 3 ปี คือ

- ช่วงชั้นที่ 1 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 - ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3
- ช่วงชั้นที่ 2 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 - ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6
- ช่วงชั้นที่ 3 ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นปีที่ 1 - ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นปีที่ 3
- ช่วงชั้นที่ 4 ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายปีที่ 4 - ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายปีที่ 6

ในแต่ละช่วงชั้นจัดเฉพาะในส่วนที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นไทย ความเป็นพลเมืองดีของชาติการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ ตลอดจนการศึกษาต่อ ให้สถานศึกษาจัดทำสาระในรายละเอียดเป็นปีการศึกษาและภาคการศึกษาเหมาะกับสภาพปัญหาของชุมชน สังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีคุณสมบัติอันพึงประสงค์เป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติ ให้สอดคล้องกับความรู้ความสามารถ ความถนัดและความสนใจของผู้เรียนแต่ละกลุ่มเป้าหมายเป็นสำคัญ

[4] **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ** (ฉบับที่ 1-2) พุทธศักราช 2542-2544, ปรับปรุง 2546-8.หน้า 6.

จากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 (ฉบับปรับปรุง 2544) ในมาตราที่ 40 ได้กำหนดให้ผู้แทนพระภิกษุสงฆ์หรือผู้แทนองค์กรศาสนาอื่นในพื้นที่ได้เป็นคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ยิ่งทำให้เกิดการทำงานประสานกันในท้องถิ่น ประกอบด้วย 3 หน่วยงานหลัก คือ บ้าน วัด โรงเรียน = **บวร**, **บ้าน** คือ ตัวแทนผู้ปกครอง/ศิษย์เก่า/องค์ปกครองส่วนท้องถิ่น **วัด** คือ ตัวแทนจากพระภิกษุสงฆ์ และ **โรงเรียน** คือ ตัวแทนจากตัวแทนครู ที่จะได้ช่วยกันพัฒนาการจัดการศึกษาในโรงเรียนได้ก้าวไปพร้อมๆกันและในมาตราที่ 27 วรรคแรกของพระราชบัญญัติการศึกษาฉบับนี้ ให้คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานกำหนดหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อความเป็นไทย **ความเป็นพลเมืองดีของชาติ** การดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ ตลอดจนการศึกษาต่อ หมายถึง[5] ความเป็นคนดีมีศีลธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยโดยครอบคลุมสาระของวิชาพระพุทธศาสนา มาตรา 23 การจัดการศึกษาต้องเน้นความสำคัญทั้ง**ความรู้ คุณธรรม จริยธรรม** และ (3) คือ ความรู้ที่เกี่ยวกับ **ศาสนา** ศิลปะ วัฒนธรรม การกีฬา ภูมิปัญญาไทยและการประยุกต์ภูมิปัญญาไทย ซึ่งหมายความว่า ความรู้เกี่ยวกับศาสนาหมายถึง วิชาเกี่ยวกับศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนาประจำชาติ ศาสนาได้ถูกกำหนดไว้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติในหลายมาตรามีผลต่อการจัดการศึกษาของชาติในแต่ละช่วงชั้นตามมาตรฐานของการเรียนรู้

นอกจากนั้นยังได้เปิดโอกาสให้สถาบันศาสนา คือ วัด ได้จัดตั้งศูนย์เด็กเล็กขึ้นในวัด สำหรับเด็กก่อนวัยเรียนขึ้นอีกทางหนึ่งด้วยเป็นการปลูกฝังเยาวชนก่อนวัยเรียนให้มีความพร้อมทางด้านร่างกายและจิตใจ เป็นการสร้างความเข้มแข็งจริยธรรมขั้นพื้นฐานให้กับเด็กๆ ได้ซึมซับตั้งแต่วัยเยาว์

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานกับการบูรณาการเนื้อหาจริยธรรม

หลักสูตรสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 กำหนดรายวิชาสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 สาระ สาระที่ 1 เป็นเรื่องศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม มี 3 มาตรฐาน คือ

มาตรฐานสังคมศึกษา 1.1: เข้าใจประวัติความสำคัญหลักธรรมของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือและนำหลักธรรมของศาสนามาเป็นหลักปฏิบัติในการอยู่ร่วม

มาตรฐานสังคมศึกษาที่ 1.2: ยึดมั่นในศีลธรรม การกระทำความดี มีค่านิยมที่ดีงามและศรัทธาในพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ

มาตรฐานสังคมศึกษาที่ 1.3: ประพฤติดีปฏิบัติตนตามหลักธรรมและศาสนพิธีของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือค่านิยมที่ดีงามและนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคนบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมสิ่งแวดล้อมและการอยู่รวมกันอย่างสันติสุข

สาระที่ 2 หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคม มี 2 มาตรฐาน คือ

มาตรฐานสังคมศึกษาที่ 2.1: ปฏิบัติตนตามหน้าที่ของการเป็นพลเมืองดีตามกฎหมายประเพณีและวัฒนธรรมไทยดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมไทยและสังคมโลกอย่างสันติสุข

มาตรฐานสังคมศึกษาที่ 2.2: เข้าใจระบบการเมืองการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานได้จัดรายวิชาสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม โดยนำสาระทางพุทธศาสนาด้านหลักธรรมและจริยธรรมในมาตรฐานที่ 1-3 นั้นเน้นและให้ความสำคัญกับหลักธรรมและจริยธรรมทางศาสนาสู่การปฏิบัติการยึดมั่นในศีลธรรมและสอนให้เป็น คนดี ศรัทธาในศาสนาของตนเองสามารถที่จะนำไปปรับใช้และพัฒนาตนเอง พัฒนา

---

[5] พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **การคณะสงฆ์กับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ** , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542), หน้า 18-19.

สังคมโดยองค์รวมทั้งหมดเพื่อให้เกิดสันติสุขในภาพใหญ่เมื่ออยู่ร่วมกัน ในมาตรฐานที่ 2 สอนให้เคารพกฎหมายและสิทธิที่พึงมีพึงได้ในสังคมไม่ล่วงละเมิดและยึดมั่นในระบอบของประชาธิปไตย จะเห็นได้ว่าจริยธรรมที่บรรจุอยู่ในหลักสูตรทางการศึกษาได้ถูกปูพื้นฐานให้นักเรียนได้เกิดการเรียนรู้สู่การปฏิบัติมาตั้งแต่ช่วงชั้นที่ 1 ถึงช่วงชั้นที่ 4 ซึ่งความยากง่ายของเนื้อหาทางจริยธรรมเป็นการเริ่มต้นจากสิ่งที่อยู่ใกล้ตัว คือ การเรียนรู้จากครอบครัวการได้เห็นในสิ่งที่พ่อแม่ปฏิบัติจะทำให้เกิดการซึมซับสิ่งที่ดีงามเป็นประสบการณ์ของชีวิต เพื่อต่อยอดการเรียนรู้จากสิ่งที่อยู่ไกลตัวที่ละเอียดและซับซ้อนขึ้น

ในการจัดการศึกษาปัจจุบันมุ่งเน้นและให้ความสำคัญทาง ด้านความรู้ ความคิด ความสามารถ ทางคุณธรรม - ศีลธรรม และจริยธรรม เป็นกระบวนการเรียนรู้ให้นักเรียนมีความรับผิดชอบต่อสังคม และพัฒนาคนให้มีความพอดีโดยยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ ขณะเดียวกันผู้เรียนทุกคนมีความสามารถในการเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ พร้อมกันนั้นก็ส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตนเองได้ตามธรรมชาติอย่างเต็มตามศักยภาพ ให้ความสำคัญต่อความรู้เกี่ยวกับตนเองและความสัมพันธ์ของคนในสังคม ได้แก่ ครอบครัว ชุมชน ชาติและสังคมโลก รวมทั้งความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และความเป็นมาของสังคมไทยที่มีระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข เพิ่มความรู้ทางด้านศาสตร์สาขาอื่นๆ เช่น วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ความรู้ความเข้าใจและประสบการณ์การจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลยั่งยืน ความรู้เกี่ยวกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม การกีฬาภูมิปัญญาไทย และการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา ความรู้ ทักษะในประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 มุ่งพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นคนดี มีปัญญา มีความสุขและมีความเป็นคนไทย มีศักยภาพในการศึกษาจึงกำหนดจุดหมายซึ่งถือเป็นมาตรฐานการเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนได้เกิดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ที่สำคัญๆ คือเห็นคุณค่าของตนเองและมีวินัยสามารถปฏิบัติตนตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ มีคุณธรรม จริยธรรมและค่านิยมอันพึงประสงค์

ในการจัดกิจกรรมสำหรับผู้เรียน เป็นกิจกรรมที่จัดให้ผู้เรียนได้พัฒนาความสามารถของตนเองตามศักยภาพ มุ่งเน้นให้ได้เรียนรู้ตามกลุ่มสาระการเรียนรู้ทั้ง 8 กลุ่มสาระ การเข้าร่วมและปฏิบัติกิจกรรมที่เหมาะสมร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุขกับกิจกรรมที่เลือกด้วยตนเอง ตามความถนัด ตามความสนใจอย่างแท้จริง การพัฒนาที่สำคัญได้แก่ การพัฒนาองค์รวมของความเป็นมนุษย์ให้ครบทุกด้าน ทั้งทางร่างกาย สติปัญญา อารมณ์และสังคม โดยอาจจัดเป็นแนวทางหนึ่งที่จะสนองต่อนโยบายในการสร้างเยาวชนของชาติให้เป็นผู้ที่มีศีลธรรม จริยธรรม มีระเบียบวินัยและมีคุณภาพ เพื่อพัฒนาองค์รวมของความเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ ปลูกฝังและการสร้างจิตสำนึกของการทำประโยชน์เพื่อสังคมและประเทศชาติ

สำหรับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ในสาระการเรียนรู้ต่างๆ มีกระบวนการและวิธีการที่หลากหลาย ผู้สอนต้องคำนึงถึงความพร้อมและพัฒนาการ ทางด้านร่างกาย อารมณ์ สังคมและสติปัญญา เทคนิควิธีการเรียนรู้ การรับรู้ ความสนใจและความสามารถของผู้เรียน โดยใช้วิธีการประเมินจากการติดตามผลการเรียนและการสังเกตเป็นระยะๆ อย่างต่อเนื่อง ดังนั้นการจัดการเรียนรู้ในแต่ละช่วงชั้น ควรที่จะใช้รูปแบบ/วิธีที่หลากหลายและวุฒิภาวะของผู้เรียน เน้นการจัดการเรียนการสอนตามสภาพจริงและสถานการณ์จริง เช่น การเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้ร่วมกัน การเรียนรู้จากธรรมชาติ การเรียนจากสถานการณ์จริง การเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงในห้องทดลอง/ภาคสนามและการเรียนรู้แบบบูรณาการ การใช้การวิจัยมาเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้สู่คุณธรรม สอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 มาตรา 24 (5) ส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียนและอำนวยความสะดวก เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้รวมทั้งสามารถใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ทั้งนี้ผู้สอนและผู้เรียนอาจเรียนรู้ไปพร้อมๆ กันจากสื่อการเรียนการสอนและแหล่งวิทยาการประเภทต่างๆ และ มาตรา 30 ให้สถานศึกษาพัฒนากระบวนการเรียนการสอนที่มีประสิทธิภาพรวมทั้งการส่งเสริมให้ผู้สอนสามารถวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนรู้เหมาะสมกับผู้เรียนในแต่ละระดับการศึกษา

จริยธรรมเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในตัวมนุษย์โดยธรรมชาติ ซึ่งจะต้องพัฒนาขึ้นโดยอาศัยกฎเกณฑ์ความประพฤติที่มนุษย์ควรประพฤติที่ได้จากการทางศีลธรรม หลักปรัชญา ประเพณีและวัฒนธรรม กฎหมายหรือจารีตประเพณี เพื่อประโยชน์สุขอันเกิดแก่ตนเองและสังคมนอกจากนี้จริยธรรมยังใช้แนะแนวทางประกอบการตัดสินใจเลือกความประพฤติหรือการกระทำที่ถูกต้องเหมาะสมในแต่ละสถานการณ์ด้วย ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้สามารถใช้ระบบการศึกษาพัฒนาให้เกิดแก่ผู้เรียนทุกคน

สรุป

การประยุกต์หลักพุทธจริยศาสตร์กับการศึกษา คือ การกำหนดหรือการตีกรอบแห่งการเรียนรู้ทางด้านพระพุทธศาสนา หลักจริยธรรม หลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสู่การปฏิบัติที่ดี ดังนั้นในระบบการศึกษาแล้วจะเห็นได้ว่าหลักจริยธรรมทางพระพุทธศาสนานั้นเป็นหัวใจสำคัญที่จะช่วยพัฒนาการเรียนรู้ของเยาวชนให้ดีขึ้นทำให้เกิดการเรียนรู้คู่คุณธรรมได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วยพัฒนาฐานการเรียนรู้เดิมให้มั่นคงเพื่อที่จะพัฒนาไปสู่สาระความรู้ใหม่ๆ ได้เป็นอย่างดี ในขณะเดียวกันต้องประยุกต์พุทธจริยศาสตร์ในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 สอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 นอกจากนั้นในปัจจุบันเป็นที่น่ายินดียิ่งนักที่กระทรวงศึกษาธิการได้จัดโครงการครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน โดยมอบหมายให้มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นผู้ดำเนินการโครงการนี้ทั่วประเทศ ทำให้วางใจได้ว่าพระพุทธศาสนาและหลักธรรมทางพุทธศาสนาได้รับการดูแลและนำไปสู่การบูรณาการการเรียนการสอนในสถานศึกษาอย่างเป็นรูปธรรม เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันทาง กาย วาจา และใจให้กับเยาวชนของชาติให้เข้มแข็งตลอดไปดังบทกลอนของนักภาษาศาสตร์ คือ ผศ. ศรี แนวณรงค์ ประพันธ์ไว้ว่า

จริยศาสตร์พุทธวิสุทธิ
สร้างเสริมผลิคุณธรรมนำศึกษา
การเรียนดีมีวินัยใช้ปัญญา
แก้ปัญหา การศึกษา พัฒนาไกล
วิชาการ นั่นงาน การเรียนเล่า
จริยา นั่นเรา เฝ้าอาศัย
คู่การเรียน เพียรระวัง หยุดรั้งใจ
สังวรใน พฤติกรรม นำอบาย
สติมั่น หมั่นตรอง ผองการกิจ
เรียนสัมฤทธิ์ ชิดธรรม นำเฉิดฉาย
สมาธิ มั่นคง ดำรงกาย
จุดมุ่งหมาย คนดี-เก่ง เชลงบุญ.

บรรณานุกรม

พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **การคณะสงฆ์กับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ** . กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542.

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ 1-2) พุทธศักราช 2542-2544, ปรับปรุง 2546-8.

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 . กรุงเทพมหานคร: อาทรการพิมพ์, 2540.

พระเมธีธรรมาลังการ และคณะ. งานวิจัยเรื่อง **"การศึกษาศักยภาพการบริหารการศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีตามทรรศนะของผู้บริหารและครูผู้สอนและนักเรียน: ศึกษาเฉพาะกรณีวัดจองคำ จังหวัดลำปาง"** . 2547.

ศรี แนวณรงค์. บทความทางวิชาการหลักพุทธธรรม. **วารสารวิทยาลัยเอกชน**. 2523.

สิริพัชร์ เจษฎาวิโรจน์.ผศ.ดร. **จริยธรรมและภาวะผู้นำในการพัฒนาหลักสูตร** . กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2550.

สุวรรณ เพชรนิล.รศ. **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดแสงจันทร์การพิมพ์, 2528.

ลำดวล ศรีมณี. พ.ต.ท. ดร. **จริยธรรมและจริยศาสตร์ตะวันออก**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกแก้ว, 2538.

สนิท ศรีสำแดง. **พุทธศาสนาหลักการศึกษา:ภาคทฤษฎีความรู้** . กรุงเทพมหานคร: นีลนาราการพิมพ์, 2534.

บุญมี แท่นแก้ว.ผศ. **จริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2539.

ประภาศรี สีหอำไพ.ศ. **พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม** .กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

พุทธจริยศาสตร์กับการศึกษา

รองศาสตราจารย์ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์
อาจารย์พิเศษประจำ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
อาจารย์พิเศษ ภาควิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยรามคำแหง

บทนำ

เมื่อประมาณ 60 ปีล่วงมาแล้ว เราจะได้ยินคำว่า *"ศีลธรรม"* (Morality) เพราะในโรงเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาได้มีการเรียนการสอนวิชาศีลธรรมอยู่ เพื่อให้นักเรียนหรือเยาวชนศึกษาเรียนรู้แบบอย่างแห่งความประพฤติที่ดีงามและเหมาะสมที่จะอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข แต่ในยุคโลกาภิวัฒน์นี้ เราจะได้ยินได้ฟังคำว่าคุณธรรมและจริยธรรมจนคุ้นหู ครั้นลองไปถามคนผู้เป็นนักการศึกษาสมัยใหม่บางคนว่า คำดังกล่าวนั้นมีความหมายและขอบเขตอย่างไร ก็มักจะได้รับคำตอบที่ไม่ชัดเจนและไม่มีเหตุผลเพียงพอที่จะเชื่อถือได้เพราะผู้มีการศึกษาสมัยใหม่เหล่านั้นได้รับการศึกษาจากมหาวิทยาลัยในทวีปยุโรปและอเมริกา ซึ่งมีศาสนาและปรัชญาการศึกษาแบบตะวันตกนำมาใช้ในสถาบันการศึกษาของไทย โดยยึดถือปรัชญาที่ว่า **ทำอย่างเขาและเรียนอย่างเขา คิดว่าเราฉลาด แต่แล้วกลับตกเป็นทาสทางปัญญาของเขาอีกต่างหากจนเป็นสาเหตุให้เกิดวิกฤติทางการศึกษา** เพราะผู้บริหารสถาบันการศึกษาแต่ละแห่งมุ่งเน้นให้นักเรียนและนักศึกษาแสวงหาความรู้ในสาขาวิชานั้นๆ ให้มีความรู้ความชำนาญในวิชาชีพต่างๆ มิใช่เป็นการแสวงหาความรู้เพื่อความเข้าใจในวิชาการเหล่านั้น

ครั้นต่อมา ใน พ.ศ.2541 ได้มีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการท่านหนึ่ง คือ นายแพทย์บุญสม มาร์ติน ได้ตัดวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม ออกจากหลักสูตรของโรงเรียน แล้วนำคำว่า จริยธรรม เข้ามาใช้แทนคำว่า ศีลธรรม ด้วยเหตุนี้ คำว่า คุณธรรม จริยธรรม และ จริยศาสตร์ จึงเกิดขึ้นในวงการศึกษาของไทย

อนึ่ง เพื่อความเข้าใจในคำศัพท์เหล่านี้ จึงใคร่ขออธิบายคำดังกล่าวข้างต้นพอเป็นแนวทางแห่งการศึกษาในเบื้องต้นดังต่อไปนี้

1. **ศีลธรรม** หมายถึง ระเบียบแบบแผนซึ่งเป็นข้อบังคับและข้อที่ควรประพฤติ เพื่อเป็นเครื่องควบคุมกาย วาจา และใจ ให้มีความสงบและความสุข มีขอบเขตแคบกว่าจริยธรรม ยกตัวอย่าง เช่น ศีล 5 ข้อหรือเบญจศีลและเบญจธรรม เรื่องศีลธรรมนี้แต่ละศาสนาย่อมมีลักษณะศีลธรรมอันดีงามเป็นของตนเองโดยเฉพาะ

2. **จริยธรรม** หมายถึง หลักธรรมที่ควรประพฤติหรือเป็นหลักควบคุมความประพฤติทางกาย วาจา และใจ ของบุคคลให้ตั้งอยู่ในความดี ความงาม และความถูกต้อง

3. **คุณธรรม** หมายถึง ธรรมที่เป็นคุณและเป็นประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติ เช่น ความขยันหมั่นเพียร การประหยัด การมีสติอยู่เสมอ ความเป็นผู้รู้จักประมาณ ฯลฯ

4. **จริยศาสตร์** เมื่อกล่าวตามหลักนิรุกติศาสตร์ คำว่า *"จริยศาสตร์"* เป็นภาษาสันสกฤต มาจากคำว่า จริย + ศาสตร์ สำเร็จเป็นจริยศาสตร์ แปลตามตัวอักษรว่า *"ศาสตร์ที่ว่าด้วยความประพฤติหรือหลักแห่งความประพฤติ"* จริยศาสตร์ตรงกับภาษาละตินว่า *"อีธอส"* (Ethos) ซึ่งหมายถึงหลักแห่งความประพฤติ จริยศาสตร์ตรงกับภาษาอังกฤษว่า *"เอธิคส์"* (Ethics) ซึ่งหมายถึงศาสตร์ที่ว่าด้วยศีลธรรม กฎที่ว่าด้วยความประพฤติและพฤติกรรม

นอกจากนี้ ยังมีคำอีก 2 คำ ซึ่งมีความหมายสัมพันธ์กันซึ่งเห็นสมควรนำมากล่าวไว้ในที่นี้ คือ คำว่า มนุษยธรรม และมโนธรรม คำว่า มนุษยธรรม หมายถึง ธรรมที่จำเป็นสำหรับความเป็นมนุษย์คือผู้มีใจสูง ซึ่งได้แก่เบญจศีลและเบญจธรรม (รายละเอียดจะได้กล่าวในภายหลัง) คำว่า มโนธรรม คือ ความรู้สึกสำนึกทางศีลธรรมว่าอะไรถูก อะไรผิด อะไรควร และอะไรไม่ควร มโนธรรมเท่านั้นจะเป็นแว่วเสียงสวรรค์บอกให้เราทราบว่า อะไรควรเว้น และอะไรควรทำ

เมื่อได้อ่านคำเหล่านั้นตามที่ได้พรรณนามาแล้ว หวังว่าท่านผู้อ่านคงเข้าใจความหมายและขอบเขตของคำดังกล่าวเป็นอย่างดี ต่อไปนี้จะขอกล่าวถึงหัวข้อที่ว่าด้วยพุทธจริยศาสตร์กับการศึกษา เรื่องนี้ขอแยกออกเป็น 2 ประเด็น คือ

1. พุทธจริยศาสตร์ 2. การศึกษา

พุทธจริยศาสตร์ ขอแยกออกเป็นพุทธะคำหนึ่งกับจริยศาสตร์คำหนึ่ง เมื่อรวมกันเข้าเป็นพุทธจริยศาสตร์ หมายถึงหลักแห่งความประพฤติและการปฏิบัติตามหลักคำสอนของผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ซึ่งหลักแห่งความประพฤติและการปฏิบัติก็คือหลักธรรมต่างๆ ที่จำเป็นต้องศึกษาให้เกิดความเข้าใจแล้วนำมาประพฤติและปฏิบัติ เพื่อประโยชน์และความสุขของผู้ศึกษาและผู้ปฏิบัติคือมนุษย์นั่นเอง

แนวคิดทางจริยศาสตร์ในพระพุทธศาสนา

เพื่อความเข้าใจที่ชัดเจนจึงใคร่ขอให้คำจำกัดความของคำว่า จริยศาสตร์ อีกส่วนหนึ่ง คำว่า จริยศาสตร์คือศาสตร์ที่ว่าด้วยความดีอันสูงสุด

ลักษณะของจริยศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยอุดมคติอันสูงสุด มีความสัมพันธ์อยู่กับชีวิตของมนุษย์ จริยศาสตร์ได้กล่าวถึงลักษณะที่ดีหรือเลวแห่งความประพฤติของมนุษย์และยังบ่งถึงความดี ความชั่ว ความถูก ความผิด ธรรมและอธรรม ที่แตกต่างกันของมนุษย์อีกด้วย

ความดีคืออะไร ความชั่วคืออะไร ในพระพุทธศาสนา

คำว่า *"ความดี"* หรือ บุญ กุศล เมื่อกล่าวโดยธรรมชาติคือคุณสมบัติทางจิตใจของมนุษย์ กล่าวโดยเหตุคือคุณธรรมเป็นเครื่องชำระจิตใจให้สะอาด บริสุทธิ์ และผ่องใส และกล่าวโดยผลคือความสุขที่เราได้รับ ส่วนคำว่า *"ความชั่ว"* หรือ บาปนั้นมีนัยตรงกันข้ามกับที่กล่าวมานี้

นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังได้สอนเรื่องมูลเหตุให้บุคคลทำความดี มูลเหตุให้บุคคลทำความดีแล้วได้ดี มูลเหตุให้บุคคลทำความดีแล้วไม่ได้ดี และมูลเหตุให้บุคคลทำความชั่วแล้วกลับได้ดี ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

1. มูลเหตุให้บุคคลทำความดี

การที่บุคคลจะได้มีโอกาสทำความดีนั้นต้องมีองค์ประกอบดังนี้

1) เกิดหรืออยู่ในถิ่นหรือประเทศที่เจริญรุ่งเรือง (ปฏิรูปเทสวาสะ)
2) ตั้งตนไว้ในทางดี (ตั้งใจ) (อัตตสัมมาปณิธิ)
3) คบหรือสมาคมกับคนดี (กัลยาณมิตตตา)
4) มีความดีที่ได้ทำไว้ในชาติก่อน (ปุพเพกตปุญญตา)

2. มูลเหตุที่บุคคลทำความดีแล้วได้ดี

การที่บุคคลทำความดีแล้วได้ดีต้องมีองค์ประกอบดังนี้

1) ทำดีในสภาพอันเหมาะสมคือต้องเลือกสถานที่ทำความดี

2) ทำความดีกับคนดี คือ ต้องเลือกทำความดีกับคนดี เช่น พระภิกษุ พระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมและกัลยาณชน

3) ทำความดีถูกต้องและเหมาะสมกับกาลเวลา

4) ทำความดีแล้วติดตามความดี เปรียบเหมือนการปลูกต้นไม้แล้วเอาใจใส่ รดน้ำ ใส่ปุ๋ย และพรวนดิน

3. มูลเหตุที่บุคคลทำความดีแล้วไม่ได้ดี

การที่บุคคลทำความดีแล้วไม่ได้ดี มีองค์ประกอบดังนี้

1) ทำความดีผิดสถานที่คือทำความดีแต่ไม่เลือกสถานที่ในการทำความดี

2) ทำความดีผิดบุคคลคือทำความดีกับคนชั่ว คนเลวหรือคนเนรคุณ

3) ทำความดีผิดกาลเวลา คือ ไม่เลือกกาลเวลาในการทำความดี

4) ทำความดีแล้วไม่ติดตามความดีที่ได้ทำไว้หรือไม่ติดตามผล เปรียบเหมือนปลูกต้นไม้แล้วไม่เอาใจใส่ รดน้ำ ใส่ปุ๋ย และพรวนดิน

4. มูลเหตุที่บุคคลทำความชั่วแล้วกลับได้ดี

การที่บุคคลทำความชั่วแล้วกลับได้ดี มีองค์ประกอบดังนี้

1) ความชั่วที่ทำไปแล้ว ผลแห่งความชั่วยังไม่มีโอกาสให้ผลในขณะนั้น

2) คนทำชั่วแล้วมีบริวารป้องกันหรือผู้มีอำนาจให้ความช่วยเหลือให้พ้นผิดในทางกฎหมาย

3) คนชั่วทำความชั่วแล้วสำคัญผิดคิดว่า ถ้าไม่มีหลักฐานและพยานเพียงพอ ศาลก็ตัดสินว่าไม่ผิด (นี้คือข้อบกพร่องของกฎหมาย) แต่ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า ผู้ทำผิดหรือความชั่วย่อมรู้ด้วยตนเอง ย่อมได้รับผลชั่วแน่นอนเมื่อมีโอกาส

คำว่า บุญกับกุศลแตกต่างกันอย่างไร

คำว่า บุญ บุญนี้เป็นชื่อของความสุขและความดี ส่วนคำว่า กุศล กุศลนี้เป็นชื่อของความดีเหมือนกัน และยังมีความหมายว่า**งาม รู้ ฉลาด ตัด กำจัด** และ **ระวัง** อีกด้วย ซึ่งมีความหมายระดับสูงกว่าคำว่า บุญ

ที่มีความหมายว่า **งาม** ก็คือบุคคลผู้มีกุศลเจตนาทำอะไรด้วยความตั้งใจดีและมีความบริสุทธิ์ใจแล้ว ผลของการกระทำก็จะออกมางามหรืองดงาม เช่น การสร้างพระพุทธรูป ฯลฯ

ที่มีความหมายว่า **รู้ ฉลาด** ก็คือเป็นการกระทำความดีหรือบำเพ็ญประโยชน์ด้วยความรู้ความฉลาด วิญญูชนยกย่องสรรเสริญและทำความดีก็ยิ่งรู้ยิ่งฉลาดในเรื่องการทำความดีมากยิ่งขึ้น

ที่มีความหมายว่า **ตัด กำจัด** ก็หมายความว่า ความดีนั้นมีลักษณะเป็นการตัดหรือกำจัดความชั่วให้ลดน้อยลงจนกระทั่งหมดสิ้นไปในที่สุด ฉะนั้น ยิ่งทำความดี ความชั่วก็ยิ่งลดลง

ที่มีความหมายว่า **ระวัง** ก็คือความดีมีลักษณะเป็นการระวัง เช่น คนดีเป็นคนสำคัญของประเทศและของสังคมโลก จะคิด จะพูด และจะทำอะไร ต้องระวังหรือป้องกันความชั่วมิให้เข้ามากล้ำกลายชีวิตหรือจิตใจของเรา

หลักการทำความดีในทัศนะของพระพุทธศาสนา

หลักการทำความดีนี้ มีเรื่องที่จะต้องพิจารณาอยู่ 5 เรื่อง คือ 1. ความดีและความชั่วคืออะไร 2. ความดีและความชั่วเกิดจากอะไรและเกิดได้กี่ทาง 3. พื้นฐานของความดีคืออะไร 4. อุดมการณ์ในการทำความดีมีอะไรบ้าง 5. วิธีทำความดีมีอยู่กี่วิธี 6. ผลของการทำความดีเป็นอย่างไร

ก่อนที่จะอธิบายต่อไป ขอให้ท่านผู้อ่านพิจารณาถึงวิธีสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งนี้ เพื่อความเข้าใจในหลักการสอนของพระองค์ พระพุทธเจ้าจะสอนเป็นคู่ๆ เป็นการเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นชัด โดยเฉพาะในเรื่องความดี ความชั่ว ควบคู่กันไป ต้องสอนเรื่องความชั่วควบคู่กันไป เพราะเป็นสิ่งตรงกันข้าม และอีกอย่างหนึ่ง เพื่อว่าให้เกิดความฝังใจในความดี ให้เห็นชัดว่า ความดีนั้นเป็นอย่างไร บุคคลจะได้เว้นจากความชั่ว หันมาประพฤติดีด้วยใจ เหมือนกับเวลาจะบอกคนเดินทางว่าทางนี้ทางเดินเท้า ทางนี้ทางเดินรถ หรือทางนี้ทางซ้าย ทางนี้ทางขวา คนเดินทางจะได้เดินถูกทางตามที่ต้องการ

ฉะนั้น การสอนเรื่องความดีและความชั่วนั้น เป็นสาระสำคัญของพระพุทธศาสนา โดยได้วางหลักการซึ่งนับว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาไว้ 3 ประการ หมายความว่า บรรดาคำสั่งสอนของพระพุทธองค์แม้มีอยู่ 84,000 พระธรรมขันธ์ เมื่อย่นย่อให้สั้น พอยึดถือเป็นแนวปฏิบัติได้ก็มีเพียง 3 ประการ คือ

1. สอนไม่ให้ทำความชั่วทั้งปวง (To avoid all evils) (สพฺพปาปสฺส อกรณ)
2. สอนให้ประกอบแต่ความดี (To do good) (กุสลสฺสูปสมฺปทา) และ
3. สอนให้ชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส (To purify one's own mind) (สจิตฺตปริโยทปน)

ข้อ 3 นับว่าเป็นจุดเด่นที่สุด ซึ่งคำสอนเช่นนี้มีเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น นี่คือหลักคำสอนทั่วไปในพระพุทธศาสนา และเมื่อได้ทราบหลักคำสอนเบื้องต้น พอสังเขปเช่นนี้แล้ว จะได้อธิบายหลักการทำความดีต่อไป

1. ความดี และ ความชั่ว คืออะไร

เรื่องนี้ได้มีนักปรัชญาโดยทั่วไปเคยถกเถียงกันมาตลอด ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนี้ เช่น จี. อี. มัวร์ (G.E. More) ได้ให้คำอธิบายไว้ว่า *"ความดีคือคุณสมบัติที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เป็นสิ่งที่เราเข้าใจได้ เป็นเอกภาพ จำกัดลงไปไม่ได้ (คือไม่แน่นอน) และแบ่งแยกไม่ได้ ซึ่งก็เป็นวิสัยของนักคิด นักพูด ที่มุ่งให้เกิดปัญญาและบางทีก็เป็นปัญญาที่ห่างจากการปฏิบัติ"* และนักปรัชญาบางท่านก็ได้กล่าวไว้ให้เราคิดว่า *"จงทำตามที่ฉันสอน แต่อย่าทำตามที่ฉันทำ"*

เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงมุ่งที่จะสอนเรื่องความดีและความชั่วให้เห็นชัดและสามารถนำมาปฏิบัติได้ โดยอธิบายความดีและความชั่วไว้ดังนี้

1. ความดีคือสิ่งที่เราทำไปแล้วตนเองและคนอื่นไม่เดือดร้อน เป็นประโยชน์โดยทั่วไป และทำให้ผู้ทำมีคุณค่าสูงขึ้น เด่นขึ้น โดยยึดถือนัยจากพุทธภาษิตว่า *"ตญฺจ กมฺมํ กตๅ สาธุ ยๅ กตฺวา นานุตปฺปติ"* สิ่งใดทำลงไปแล้ว ไม่ทำให้ตัวเองหรือคนอื่นเดือดร้อน สิ่งนั้นดีแน่

2. ความชั่วคือสิ่งที่ทำลงไปแล้ว ทำให้ตนเองและคนอื่น เดือดร้อน ไม่เป็นประโยชน์โดยประการทั้งปวง หรือทำให้คุณค่าของตนเองต่ำลง หรือ เลวลง โดยยึดถือตามนัยจากพุทธภาษิตว่า *"น ตๅ กมฺมๅ กตๅ สาธุ ยๅ กตฺวา อนุตปฺปติ"* สิ่งใดที่ทำลงไปแล้ว ทำให้ตนเองเดือดร้อนหรือคนอื่นเดือดร้อน สิ่งนั้น ไม่ดีแน่

2. ความดีและความชั่วเกิดจากอะไรและเกิดได้กี่ทาง

ความดีและความชั่วเกิดจากจิต จิตเป็นตัวสะสมความดีและความชั่ว ทั้งในอดีตและปัจจุบัน จิตที่เป็นฝ่ายดีเรียกว่า กุศลจิต จิตที่เป็นฝ่ายชั่ว เรียกว่า อกุศลจิต และความดีและความชั่วเกิดได้ 3 ทาง คือ ทางกาย เรียกว่า กายทวาร ทางวาจา เรียกว่า วจีทวาร ทางใจ เรียกว่า มโนทวาร

นอกจากนี้ ท่านยังได้จำแนกความดีและความชั่วที่เกิดได้ 3 ทางไว้ ดังนี้ รายละเอียดดังนี้ 1. ไม่ฆ่ามนุษย์และสัตว์ 2. ไม่ลักทรัพย์ 3. ไม่ประพฤติผิดในกาม

ความดีที่เกิดจากทางวาจามี 4 คือ 1. ไม่พูดเท็จ 2. ไม่พูดส่อเสียด 3. ไม่พูดคำหยาบ 4. ไม่พูดเพ้อเจ้อ ไร้สาระ

ความดีที่เกิดจากทางใจก็มี 3 คือ 1. ไม่โลภอยากได้สิ่งของของคนอื่น 2. ไม่คิดประทุษร้ายคนอื่น 3. มีความเห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรมและกฎหมายของบ้านเมือง

ความชั่วที่เกิดจากทางกายมี 3 คือ 1. ฆ่ามนุษย์และสัตว์ 2. ลักทรัพย์ 3. ประพฤติผิดในกาม

ความชั่วที่เกิดจากทางวาจามี 4 คือ 1. พูดเท็จ 2. พูดส่อเสียด 3. พูดคำหยาบ 4. พูดเพ้อเจ้อ ไร้สาระ

ความชั่วที่เกิดจากทางใจ มี 3 คือ 1. โลภอยากได้สิ่งของของคนอื่น 2. คิดประทุษร้ายคนอื่น 3. มีความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรมและกฎหมายของบ้านเมือง

สรุปแล้วก็คือตัวความดีและความชั่วที่เด่นๆ ก็มีอยู่อย่างละ 10 เท่ากัน ท่านเรียกว่ากรรมบถ แปลว่า ทางเกิดของกรรม

3. พื้นฐานของความดีคืออะไร

ความดีที่เป็นพื้นฐานของความดีทั้งหลาย ท่านเรียกว่าบุญกิริยาวัตถุ 3 ซึ่งได้แก่ 1) ทาน ได้แก่ การให้หรือการบริจาค ซึ่งเป็นเสมือนฐานการปฏิบัติการทำลายความเห็นแก่ตัว ส่งเสริมให้เห็นแก่ประโยชน์สาธารณะ ชาวตะวันตกเรียกว่า *"Marty"* (อมตชนคือคนที่ไม่มีวันตาย) นั้นก็เพราะมีคุณธรรมข้อนี้ เป็นพื้นฐานทางจิตใจ 2) ศีล ได้แก่ ความประพฤติเรียบร้อยทางกายและวาจา เป็นคนมีระเบียบวินัยในชีวิต ดำรงชีพด้วยความซื่อสัตย์สุจริต 3) ภาวนา คำนี้แปลว่า ทำให้เกิด ทำให้เจริญเพิ่มพูน หมายถึง การทำให้คุณความดีเกิดขึ้นในจิตใจของตนเอง เช่น มีเมตตาธรรม ครั้นจะพูด จะทำ และจะคิดก็พูด ทำ และคิด ด้วยจิตเมตตาต่อบุคคลอื่นและสัตว์ทั้งหลาย การสร้างความดีขึ้นในใจของเราเป็นอย่างๆ เช่นนี้แหละเรียกว่า "ภาวนา"

ตามที่กล่าวมานี้ คุณธรรมทั้ง 3 นี้ เป็นพื้นฐานของความดีทั้งหลายอย่างแท้จริง

4. อุดมการณ์ในการทำความดี มีอะไรบ้าง

อุดมการณ์ในการทำความดีนี้สืบเนื่องมาจากแนวความคิดของบุคคลเรื่องอธิปไตย 3 ในทางพระพุทธศาสนา โดยเป็นเหตุให้เกิดแรงดลใจทำให้บุคคลกระทำความดีอย่างต่อเนื่องคือ 1) บุคคลบางจำพวกทำความดีเพราะปรารภตนเป็นใหญ่ เรียกว่า อัตตาธิปไตย หมายถึง ผู้ทำความดีเพื่อเกียรติยศของตนเองหรือวงศ์ตระกูลของตน ถ้าไม่ทำก็กลัวคนอื่นจะติฉินนินทา จึงทำความดีเพื่อให้มีหน้ามีตาและมีเกียรติ 2) บุคคลบางจำพวกทำความดีตามกระแสโลกนิยม หรือทำความดีเพื่อประโยชน์ส่วนรวม เรียกว่า โลกาธิปไตย โดยถือเอาประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง 3) บุคคลบางจำพวกทำความดีเพื่อความดี โดยไม่คิดหวังผลตอบแทนใดๆ ทั้งสิ้น ลักษณะอย่างนี้ เรียกว่า ธัมมาธิปไตย โดยถือเอาธรรมเป็นที่ตั้ง

นอกจากนี้ ในพระพุทธศาสนาท่านยังได้ชี้ให้เห็นระดับการทำความดีไว้โดยอุปมาด้วยการเสียสละเป็นขั้นๆ ดังนี้ *"พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะไว้ พึงสละทั้งทรัพย์และอวัยวะเพื่อรักษาชีวิตให้คงอยู่ แต่พึงสละทั้งทรัพย์ อวัยวะ และชีวิตเพื่อรักษาธรรมเถิด"* นี่คืออุดมการณ์ในการทำความดี

5. วิธีทำความดี

วิธีทำความดีมีอยู่หลายวิธีด้วยกัน เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วมีอยู่ 4 วิธี คือ 1) การจำกัดความชั่วออกไปจากจิตใจ (ปหานปธาน) 2) การระมัดระวังไม่ให้ความชั่วไหลกลับมา (สังวรปธาน) 3) พยายามสร้างความดีหรือเพิ่มพูนความดีขึ้นในจิตใจของเราให้สม่ำเสมอ (ภาวนาปธาน) 4) พยายามรักษาความดีที่สร้างขึ้นแล้วสั่งสมมาแล้วให้คงอยู่ (อนุรักขณาปธาน)

6. ผลของการทำความดีและความชั่วเป็นอย่างไร

เรื่องผลของการทำความดีและความชั่วนี้ ถ้าจะกล่าวตามความเป็นจริงแล้ว ก็เป็นเรื่องกฎแห่งกรรมนั่นเอง ถ้าจะว่ากันไปแล้วก็เป็นเรื่องเก่าที่สุด เพราะสอนกันมานานแล้ว เป็นเวลาพันๆ ปี และยังเป็นเรื่องใหม่ที่สุด สำหรับคนที่ไม่เข้าใจ เพราะไม่ว่าจะกล่าวถึงกฎแห่งกรรมเมื่อใด ก็มักจะมีปัญหาใหม่ๆ มีข้อคิดใหม่ๆ และมีข้อสงสัยใหม่ๆ เกิดขึ้นเสมอ ทำให้นักวิชาการทั้งหน้าเก่าและหน้าใหม่ต้องคิดหาคำตอบบทใหม่ๆ แล้วชี้แจงให้ผู้ฟังได้เข้าใจทุกครั้งไป ที่เป็นเช่นนี้ คงเนื่องมาจากเหตุ 2 ประการ คือ 1. เรื่องกฎแห่งกรรมเป็นเรื่องสลับซับซ้อน ทั้งนี้ ก็โดยที่คนหนึ่งๆ ต่างๆ ก็ได้ทำทั้งกรรมดีและกรรมชั่วในช่วงชีวิตของแต่ละคน จนตัวเองก็จำไม่ได้ มองไม่เห็น แต่กรรมจำตัวเองได้ มองเห็นตัวเองเสมอ 2. เรื่องกฎแห่งกรรม จัดอยู่ในประเภทเรื่องที่คิดไม่ถึง ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า อจินไตย ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 4 อย่าง คือ 1) พุทธวิสัย

ความสามารถของพระพุทธเจ้า 2) ฌานวิสัย อำนาจอันลึกซึ้งของฌานสมาบัติ 3) กัมมวิปากวิสัย อำนาจกฎแห่งกรรม 4) โลกจินตา ความคิดประเภทปัญหาโลกแตก

จะเห็นได้ว่า เรื่องกฎแห่งกรรมเป็นเรื่องหนึ่งในสี่ของอจินไตย คือ เรื่องที่ไม่ควรคิดแต่ไม่ได้ห้ามคิด ใครอยากคิดก็คิดได้ แต่ต้องระวัง มิฉะนั้น ก็จะกลายเป็นมิจฉาทิฏฐิไปหรือฟุ้งซ่านขนาดบ้าทีเดียว

นอกจากนี้ ยังมีข้อสังเกตว่า เรื่องกฎแห่งกรรมนี้ คนเชื่อก็มี คนไม่เชื่อก็มี แม้ในจำนวนที่เชื่อ บางคนก็เชื่อไม่สนิทและจะตั้งข้อสงสัยใน 2 ข้อ คือ 1) เกิดสงสัยว่า ทำดีแล้ว ทำไปไม่เห็นรวย ไม่เห็นได้ชื่อเสียง เกียรติยศ แต่คนที่ไม่ได้ทำอะไรหรือทำชั่วแล้วกลับร่ำรวยและมีชื่อเสียงและมีเกียรติยศ ก็ยังเห็นๆ กันอยู่ ซึ่งข้อสงสัยนี้เกิดจากความเข้าใจผิดในเรื่องดีและชั่ว

ความจริง พระพุทธเจ้าท่านทรงสอนตรงต่อความจริงอย่างชัดแจ้งอยู่แล้ว คือ ทรงสอนว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว (บาลี : กลฺยาณการี กลฺยาณ์ ปาปการี จ ปาปกำ) พระองค์ไม่ได้ทรงสอนว่า ทำดีแล้วร่ำรวยหรือได้เกียรติยศ ได้ชื่อเสียง ทำชั่วแล้วอับโชค อัปยศ อับรัศมี ท่านไม่ได้สอนอย่างนั้นเลย แต่เราคิดเอาเองว่า เป็นอย่างนั้น ได้อย่างนี้

ขอเปรียบเทียบกับผลของการทำงานและผลของการเรียนหนังสือ เมื่อถามว่า ทำงานได้อะไร คนทั่วไปต้องตอบว่า ทำงานแล้วได้เงิน ก็เป็นคำตอบที่ไม่ผิด แต่ยังไม่ถูกต้อง เพราะความจริงแท้นั้น ทำงานก็ได้งาน ทำงาน การเกิดคือได้งานเดี๋ยวนั้น ส่วนเงินเป็นผลพลอยได้ และเงินที่ได้ก็เป็นไปตามผลของงาน มีงานแล้ว จึงมีเงิน

ฉะนั้น เมื่อทำงานก็ต้องได้เงินแน่นอน แต่งานบางอย่างทำไปแล้ว อาจได้แต่งานไม่ได้เงิน เช่น งานอาสาสมัครต่างๆ อีกตัวอย่างหนึ่ง เรื่องเรียนหนังสือ เมื่อถามว่า เรียนหนังสือได้อะไร นักศึกษาแทบทุกคนต้องตอบว่า ได้ปริญญาหรือประกาศนียบัตร แต่โดยความเป็นจริงแล้ว เรียนหนังสือก็ได้ความรู้ได้วิชา ส่วนปริญญาหรือประกาศนียบัตรเป็นผลพลอยได้ และปริญญาหรือประกาศนียบัตร สถาบันการศึกษาก็จะออกให้ตามผลของความรู้ที่นักศึกษาสอบผ่านตามกระบวนการ

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ที่พระพุทธองค์ตรัสว่า *"ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว"* จึงเป็นความจริงแท้แน่นอน ไม่มีทางผันและเป็นอย่างอื่น ส่วนที่เราสงสัยว่า ทำไมจึงไม่เป็นอย่างที่เราหวังไว้หรือคิดไว้ เรื่องนี้จึงใคร่ขอนำไปอธิบายตอนที่ว่าด้วยกฎเกณฑ์การให้ผลของกรรม

สรุปความว่า กรรมย่อมให้ผล 2 ชั้น คือ ชั้นหนึ่ง เป็นผลโดยตรง ส่วนชั้นที่ 2 เป็นผลโดยอ้อม ข้อสงสัยประการที่ 2 ก็คือ เมื่อบุคคลทำกรรมใดๆ ไว้แล้ว จะหลบลี้กรรมไปให้พ้นได้หรือไม่ ? เพื่อตอบปัญหาข้อสงสัยในเรื่องนี้ จึงได้ขออัญเชิญพุทธวจนะที่ทรงยืนยันไว้ว่า *"นตฺถิ โลเก รโห นาม ปาปกมฺมำ ปกุพฺพโต"* แปลว่า *"ไม่มีที่เร้นลับสำหรับคนทำชั่ว"* และว่า

"น อนฺตลิกฺเข *น สมุทฺทมชฺเฌ*
น ปพฺพตานำ *วิวรำ ปวิสฺส*
น วิชฺชตี *ชคติปฺปเทโส*
ยตฺรฏฺฐิโต *มุญเจยฺย ปาปกมฺมา"*

แปลว่า *"ถึงจะหลงอยู่บนสวรรค์ ลอยอยู่บนฟ้า ซุกอยู่ในหุบเขาลึก หรือกบดานอยู่ใต้สะดือทะเลหลวง ก็ไม่มีทางหลบลี้หนีกรรมไปได้พ้น"*

นี่คือ ข้อสังเกตเบื้องต้นเดียวกับเรื่องกฎแห่งกรรมและการที่จะทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้งในเรื่องนี้ ก็คงจะต้องยอมรับกันก่อนว่า เรื่องนี้เป็นเรื่องมีกฎมีเกณฑ์ เพราะเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ธรรมดา ในทางธรรมชาติก็มีกฎเกณฑ์ของตัวเองด้วยซึ่งเรียกว่า Law of Nature อันเป็นบ่อเกิดของความรู้ทางวิทยาศาสตร์เช่นเรายิงลูกศรขึ้นบนท้องฟ้า ทำไมลูกศรไม่พุ่งออกไปนอกโลกแต่ตกลงมาบนพื้นดินอีก คำตอบก็คือเพราะโลกดึงดูดเอาไว้นี้เป็นกฎว่าด้วยความแรงดึงดูดของโลก (Law of Gravitation)

เรื่องกรรมเป็นเรื่องธรรมชาติประเภทหนึ่งต้องมีกฎของเราเองจึงสามารถวางหลักเกณฑ์ของความดีและความ

ชั่วไว้ 2 หลักคือ 1. หลักว่าด้วยกฎแห่งการให้ผลของกรรม 2. หลักว่าด้วยการให้ผลของกรรมซึ่งพอจะอธิบายได้ดังนี้

1. หลักว่าด้วยกฎแห่งการให้ผลของกรรม

เราจะเห็นได้จากที่ปรากฏในที่ต่างๆ ขอสรุปหลักกฎแห่งกรรมได้ดังนี้ ทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว แต่ผลพลอยได้หรือวิบากของกรรม บางทีอาจต้องรอเวลา เพราะกรรมย่อมให้ผลพลอยได้ ตามหลักเกณฑ์ของตัวเอง ทั้งนี้ โดยอาศัยพระพุทธภาษิต 3 บทเป็นหลักฐาน คือ

1. กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปาปการี จ ปาปกํ

"ผู้ทำดี ย่อมได้ดี ผู้ทำชั่ว ย่อมได้ชั่ว"

2. ปาโปปิ ปสฺสตี ภทฺรํ ยาว ปาปฺ น ปจฺจติ
ยทา จ ปจฺจตี ปาปฺ อถ ปาปานิ ปสฺสติ
ภทฺโรปิ ปสฺสตี ปาปฺ ยาว ภทฺรํ น ปจฺจติ
ยทา จ ปจฺจตี ภทฺรํ ยาว ภทฺรานิ ปสฺสติ

"คนชั่วยังเห็นความชั่วว่าดีตลอดเวลาที่ความชั่วยังไม่ให้ผล
ความชั่วให้ผลเมื่อใด เขาจะเห็นความชั่วว่าชั่วเมื่อนั้น
คนดียังเห็นความดีว่าชั่วตลอดเวลา ที่ความดี ยังไม่ให้ผล
ความดีให้ผลเมื่อใด เขาจะเห็นความดีว่าดีเมื่อนั้น"

3. กมฺมสฺสกา กมฺมโยนิ กมฺมพนฺธู กมฺมปฏิสรณา ยํ กมฺมํ กริสฺสนฺติ
กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา ตสฺส ทายาทา ภวิสฺสนฺติ

"สัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับมรดกกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่ง เมื่อทำกรรมใดไว้ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม จักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น"

2. หลักว่าด้วยการให้ผลของกรรม

หลักเกณฑ์ ก็ได้แต่ กรรม 12 ซึ่งพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป ย่อมรู้จักดี โดยได้แบ่งหลักเกณฑ์ไว้ 3 หลักการ แต่ละหลักก็มีอยู่ 4 อย่าง แสดงถึงวิธีที่กรรมให้ผลและพอจะทำตารางเพื่อเข้าใจง่าย ดังนี้

ตารางหลักเกณฑ์การให้ผลของกรรม

หลักเกณฑ์ที่เกี่ยวกับหน้าที่ของกรรม	หลักเกณฑ์เกี่ยวกับเวลาให้ผล	หลักเกณฑ์เกี่ยวกับแรงกรรม
1. กรรมที่ทำหน้าที่ให้เกิดให้มี (ชนกกรรม)	1. กรรมที่ทำให้ผลทันตา (ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม)	1. กรรมหนัก (ครุกรรม)
2. กรรมที่หน้าที่ส่งเสริมให้ยิ่งๆ ขึ้นไป (อุปัตถัมภกกรรม)	2. กรรมที่ให้ผลคราวหน้า (อุปปัชชเวทนียกรรม)	2. กรรมที่ทำมาจนเคยชิน (พหุลกรรม)
3. กรรมที่ทำหน้าที่บรรเทาให้เพลาลง (อุปปีฬกกรรม)	3. กรรมที่ให้ผลในคราวต่อไป (อปราปรเวทนียกรรม)	3. กรรมที่ทำเมื่อใกล้ตาย (อาสันนกรรม)
4. กรรมที่ทำหน้าที่ตัดให้ขาดสะบั้น (อุปฆาตกกรรม)	4. กรรมที่หมดโอกาสให้ผลแล้ว (อโหสิกรรม)	4. กรรมสักแต่ว่าทำ (กตัตตากรรม)

ตามตารางดังกล่าวนี้ ท่านจะได้ชัดเจนถึงหลักเกณฑ์การให้ผลของกรรมยิ่งขึ้น แต่เพื่อความเข้าใจง่าย จึงขอขยายความดังนี้

1. การที่ได้แบ่งกรรมออกเป็น 12 กรรม (4 x 3 = 12) นั้น มิได้หมายความว่า กรรมทั้งหมดมี 12 อย่างเท่านั้น แต่ท่านแบ่งตามหลักบัญชาของกรรม กล่าวคือ คนเราตั้งแต่เกิดจนตาย ต้องทำทั้งกรรมดี และกรรมชั่วตลอดมา นับตั้งร้อยกรรมพันกรรมซ้อนไปหมด สรุปลงแล้วก็มีเพียง 12 หลักการเท่านั้น และวิธีให้ผลตามหลักเกณฑ์ 3 อย่างในตารางนั่นแหละ

2. เนื่องจากคนเรามีกรรมสลับซับซ้อนยิ่งกว่าปมด้าย การให้ผลของกรรมบางครั้ง จึงทำให้เราสงสัยว่า ทำชั่วแล้วไม่เห็นได้ชั่วหรือทำดีแล้วไม่เห็นได้ดี ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น เรื่องนี้ถึงเป็นหลักเกณฑ์อีกเช่นเดียวกัน เราลองสมมติเรื่องอะไรขึ้นมาสักเรื่องหนึ่งดังนี้

นายวิทยากรมีอาชีพเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยในกรุงเทพมหานครได้ฆ่าเพื่อนร่วมงานตาย เพราะความโกรธแล้วหนีไปอยู่ในชนบท ต่อมาได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ เนื่องจากเขาเป็นคนมีความรู้จนสามารถอบรมสั่งสอนชาวบ้านได้ จึงมีคนเคารพนับถือมาก ต่อมาเจ้าหน้าที่บ้านเมืองสืบทราบว่า นายวิทยากรที่ฆ่าเพื่อนร่วมงานตายนั้นคือพระภิกษุวิทยากรที่เคยเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยนั่นเอง จึงทำการจับกุมแล้วฟ้องศาลตามกระบวนการยุติธรรม ศาลพิพากษาลงโทษจำคุกตามกฎหมายทำให้ชาวบ้านถึงกับร้องไห้เสียใจ

ถามว่า ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น เมื่อเราดูตามตารางหลักเกณฑ์แล้ว จะหายสงสัยทันที กล่าวคือในเรื่องการฆ่าคนตายเป็นกรรมหนัก ถ้าดูตามลำดับน้ำหนักแล้วจะให้ผลก่อนและให้ผลทันทีที่เป็นทิฏฐธัมมเวทนียกรรม แต่ได้มีอุปปีฬกกรรมช่วยไว้คือหนีไปอุปสมบทคนไม่รู้ จึงยังต้องรอให้ผลในคราวหน้า (อุปปัชชเวทนียกรรม) ต่อมาอุปฆาตกรรมให้ผล ความเป็นพระก็มีกรรมที่มีคนเคารพนับถือก็มี ก็ถูกตัดขาดสะบั้น จะด้วยเหตุใดก็ตาม จึงทำให้เจ้าหน้าที่บ้านเมืองรู้เข้า และถูกจับไปลงโทษได้และขอสมมติอีกต่อไปว่า ในเรื่องเดียวกันนี้ พระภิกษุวิทยากรถูกจับฟ้องศาล แต่ในการสืบพยานหลักฐานปรากฏว่า พระภิกษุวิทยากรได้ทำความผิดมาเป็นเวลา 21 ปีแล้ว ศาลจึงยกฟ้อง เพราะคดีขาดอายุความ

ถามว่า ในกรณีนี้ เข้าหลักเกณฑ์ข้อไหน ก็ตอบได้ว่า เข้าหลักอโหสิกรรม คือ กรรมที่หมดโอกาสจะให้ผลแล้วจึงให้ผลไม่ได้

นอกจากนี้ ยังมีอีกหลายกรณีที่ท่านอาจจะเห็นเองหรือได้ยินมาเอง แล้วทำให้สงสัยว่า ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น เช่น ในกรณีพาครอบครัวไปทำบุญที่วัดในชนบทบางทีก็ไปไม่ถึงวัด ถูกรถชนตายทั้งครอบครัวก็มี เหล่านี้เป็นเรื่องอยู่ในหลักเกณฑ์การให้ผลของกรรมทั้งสิ้น ท่านลองนำไปคิดเป็นการบ้านดูเถิด จะพบคำตอบเอง กรณีที่กล่าวมานี้ เป็นตัวอย่างของกรรมที่ให้ผลในชาตินี้ภพนี้ ส่วนกรรมที่จะให้ผลชาติหน้า ภพหน้า ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ควรนำไปคิด ไปพิจาณาต่อไป

อนึ่ง ยังมีข้อเท็จจริงในชีวิตจริงๆ อยู่อีกหลายเรื่อง ซึ่งเห็นกันอยู่บ่อยๆ แล้วก็เข้าหลักเกณฑ์การให้ผลของกรรมดังกล่าวแล้วทุกกรณี ทั้งนี้โดยมีพระพุทธวจนะร้อยกรองทุกเรื่อง ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นประเภทได้ดังนี้

1. บางคนเกิดมาดี อาจจะเกิดในตระกูลสูง ตระกูลต่ำ แต่ได้รับการศึกษาอย่างดี แล้วก็เจริญเติบโตรุ่งเรืองตลอดไปก็มี อย่างนี้เข้าหลักเกณฑ์ที่ว่า *"โชติ โชติปรายโน"* รุ่งเรืองมาแล้ว รุ่งเรืองไปในภายหน้า

2. บางคนเกิดมาไม่ดี อาจจะเกิดในตระกูลต่ำหรือตระกูลสูง แต่ถูกบังคับให้คับแค้นใจต่างๆ นานา แต่ก็เจริญเติบโตขึ้นได้รับความรุ่งเรืองในชีวิตก็มี อย่างนี้ เข้าหลักเกณฑ์ที่ว่า *"ตโม โชติ ปรายโน" "มืดมาแล้วก็รุ่งเรืองไปในภายหน้า"*

3. บางคนเกิดมาดีเช่นเดียวกับข้อ 1 แต่ตกอับต่ำทรามไปชั่วชีวิตก็มี อย่างนี้เข้าหลักเกณฑ์ที่ว่า *"โชติ ตมปรายโน" "รุ่งเรืองมาแล้ว มืดไปในภายหน้า"*

4. บางคนเกิดมาไม่ดี เช่นเดียวกับข้อ 2 แล้วตกต่ำอับเฉาไปชั่วชีวิตก็มีอย่างนี้ เข้าหลักเกณฑ์ที่ว่า *"ตโม ตมปรายโน" "มืดมาแล้ว ก็มืดไปในภายหน้า"*

นี่คือ เรื่องจริงที่เราเห็นๆ กันอยู่แล้ว ก็เข้าสูตรกฎแห่งกรรมดังกล่าวแล้วนั่นเอง ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ เราขอสรุปเรื่องกฎแห่งกรรมด้วยถ้อยคำที่เข้าใจง่ายๆ ดังนี้

ทำดีได้ดีนั้นมีแน่ ทำชั่วแต่ได้ดีมีที่ไหน
ที่ทำชั่วเห็นมีอยู่รู้เอาไว้ เป็นเหมือนไฟใต้ถ่านไม่นานร้อน

ต่อไปนี้ขอเสนอหลักจริยศาสตร์ 3 ระดับ ของพระพุทธศาสนา ดังนี้

1. จริยศาสตร์ระดับมูลฐาน

จริยศาสตร์ขั้นมูลฐาน คือ เบญจศีล ได้แก่ ศีล 5 และเบญจธรรม ได้แก่ ธรรม 5 เป็นข้อปฏิบัติฝ่ายศีลและธรรมจุนเจือกัน คือ

เบญจศีล	เบญจธรรม
1. เว้นจากการฆ่าสัตว์	1. มีเมตตากรุณาในสัตว์
2. เว้นจากการลักทรัพย์	2. เลี้ยงชีวิตในทางที่ถูกต้อง
3. เว้นจากการประพฤติผิดประเวณี	3. มีความสำรวมระวังในกาม
4. เว้นจากการพูดปด	4. พูดแต่คำสัตย์คำจริง
5. เว้นจากการดื่มสุราเมรัย	5. มีสติรักษาตนไว้เสมอ

ที่เรียกว่าเป็นจริยศาสตร์ขั้นมูลฐานเพราะเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้น เมื่อปฏิบัติขั้นสูงขึ้นไปได้เป็นพื้นฐานรองรับคุณธรรมสูงๆ ขึ้นไป เช่นเดียวกับการลงรากเข็มไว้เป็นอย่างดี ย่อมสามารถรับน้ำหนักอาคารสูงใหญ่หลายชั้นได้ การที่จะดูพื้นฐานหรือความมั่นคงของบุคคลก็สามารถจะอ่านกันได้ที่หลักเบญจศีลเบญจธรรมนี้

2. จริยศาสตร์ระดับกลาง

จริยศาสตร์ระดับกลางได้แก่หลักกุศลกรรมบถ 10 ประการ แยกเป็นทางกาย วาจา และใจ คือ

1. ทางกายมี 3 คือ เว้นการฆ่าสัตว์ เว้นการลักทรัพย์ เว้นประพฤติผิดในกาม
2. ทางวาจามี 4 คือ เว้นพูดปด เว้นพูดส่อเสียด เว้นพูดเพ้อเจ้อไร้สาระ
3. ทางใจมี 3 คือ ไม่โลภอยากได้ของคนอื่น ไม่คิดปองร้ายใคร ไม่เห็นผิดจากทำนองครองธรรม คือเห็นว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว พ่อแม่มีบุญคุณ สัตว์เกิดโดยจุติมี พระอริยบุคคล พระอรหันต์มี

เหล่านี้เรียกว่าจริยศาสตร์ระดับกลาง เพิ่มการใช้ถ้อยคำที่ประณีตขึ้นและสิ่งที่สำคัญที่สุดคือเพิ่มข้อปฏิบัติทางจิตใจเข้าด้วย เป็นข้อปฏิบัติที่สูงขึ้นที่เรียกว่า *"กุศลกรรมบถ"* นั้นแปลว่า *"ทางแห่งกรรมดี"* หรือ *"ทางความดี"* หมายความว่า การที่พุทธศาสนาสอนเรื่องความดีนั้นไม่ใช่เพียงแต่สอนว่าให้ทำดี แต่ได้บอกวิธีการทำความดีกำกับไว้ด้วย เพื่อผู้รักที่จะทำดีจะได้ทำถูกทาง เป็นลักษณะการสอนที่สมบูรณ์ประการหนึ่งและการปฏิบัติตามกุศลกรรมบถ 10 เหล่านี้ เป็นการสร้างความดีไว้กับตนทั้งสิ้น

3. จริยศาสตร์ระดับสูง

หลักจริยศาสตร์ระดับสูงคือ ข้อปฏิบัติสำหรับบรรลุมรรคผลนิพพานโดยตรง ข้อปฏิบัติในขั้นนี้เรียกว่า *"อริยมรรค"* แปลว่า *"ทางอันประเสริฐ หรือทางทำผู้ปฏิบัติให้เป็นผู้ประเสริฐ"* มีองค์ประกอบ 8 ข้อ คือ

1. สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ หมายถึงความรู้เห็นอริยสัจ 4 ชัดแจ้งทุกประการเชื่อมโยงเข้าสู่การตรัสรู้อริยสัจ
2. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ คือดำริปลดเปลื้องจิตจากอารมณ์โลกีย์จากความพยาบาท จากการเบียดเบียน
3. สัมมาวาจา เจรจาชอบ หมายถึงวาจาสุจริต 4 ในกุศลกรรมบถตามที่กล่าวมาในจริยศาสตร์ระดับกลาง
4. สัมมากัมมันตะ การงานชอบ หมายถึงการไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์และเป็นพรหมจารีบุคคลไม่เกี่ยวกับกาม

5. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ หมายถึงการเลี้ยงชีวิตไม่ผิดกฎหมายและศีลธรรมเว้นการเลี้ยงสัตว์เพื่อฆ่า
6. สัมมาวายามะ เพียรชอบ คือเพียรไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้น แต่ให้ความดีเกิดขึ้นแทนและเพียรรักษาความดีไว้
7. สัมมาสติ ระลึกชอบ หมายถึงระลึกแล้วให้เกิดสติสมบูรณ์ขึ้น จนกลายเป็นปัญญาแก่กล้าและตัดกิเลสได้
8. สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ หมายถึงการบำเพ็ญฌานให้เกิดขึ้นเป็นพื้นฐานการบรรลุอริยสัจในสัมมาทิฏฐิข้อต้น

องค์ประกอบ 8 อย่างของอริยมรรคเหล่านี้สงเคราะห์ลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิและปัญญา คือ ข้อ 1-2 เป็นปัญญา ข้อ 3-4-5 เป็นศีล ข้อที่ 6-7-8 เป็นสมาธิ

4. หลักจริยธรรมสำหรับบุคคลทั่วไป

จริยธรรมของครู

ปิโย	ทำตนให้ศิษย์รัก
ครุ	ทำตนให้เป็นที่ยำเกรง
ภาวนีโย	ทำตนให้เชี่ยวชาญยิ่งขึ้น เคารพและยำเกรงในวิชาการยิ่งขึ้น
วัตตา	อุตสาห์พร่ำสอนวิชาต่างๆ
วจนักขโม	อดทนต่อถ้อยคำ
คัมภีรัญจะ กถัง กัตตา	ขยายคำลุ่มลึกให้แจ่มแจ้ง
โน จัฏฐาเน นิโยชเย	ไม่ชักนำศิษย์ไปในทางผิด

จริยธรรมของนักเรียน

สุ หนึ่งฟังอย่าฟังดายให้ตั้งจิตกำหนดจำ
จิ หนึ่งอุตสาหะเอาจิตพินิจจำ
ปุ หนึ่งห้ามอย่าเอื้อนอำ ฉงนใดให้เร่งถาม
ลิ หนึ่งให้เอาจิตคิดลิขิตข้อสุขุมความพร้อมองค์จึงทรงนามว่า

จริยธรรมของชาวนาชาวไร่

สัทธา พีชัง	มีศรัทธาต่างพืช
ตโป วุฏฐิ	มีความเพียรบากบั่นต่างฝน
ปัญญา เม ยุคนัง คลัง	มีปัญญาต่างแอกต่างไถ
หิริ อีสา	มีหิริความละอายต่างงอนไถ
สติ เม ผาลปาจนัง	มีสติต่างผาลและปฏัก

จริยธรรมของแพทย์

ขันติ โสรัจจะ	อดทน สงบเสี่ยมด้วยจรรยาแพทย์
เมตตา กรุณา	ปรารถนาดีมีความสงสารคนไข้
พยาปาระ	ขวนขวายงานในหน้าที่
อัตถจริยา	ประพฤติประโยชน์ทั่วไป

จริยธรรมของผู้ว่าราชการจังหวัด

อุบายโกศล	ฉลาดในการหลีก ละเว้นความเสื่อม มาดำเนินทางเจริญ
ทักขตา	หมั่นขยันในกรณียกิจอำนวยประโยชน์แก่ส่วนรวม รู้ถึงความต้องการของประชาชน
ยาจโยคตา	มีอัธยาศัยใจคอกว้างขวาง วางตนเป็นที่พึ่งของทุกฝ่าย

ปัคคัณเห	รู้จักใช้คน ยกย่องคนเป็น ไม่กดขี่ข่มเหง หวงอำนาจ
อาชชวัง	ซื่อตรงต่อหน้าที่ มีสัจจะความจริงใจตามเหตุผล

จริยธรรมของทนายความ

สัจจะ	มีความจริงใจ
นลาภมุขา	ไม่เห็นแต่จะได้ถ่ายเดียว
นมายา	ไม่เจ้าเล่ห์ให้ลูกความหลงกล
นสาเถยยะ	ไม่โอ้อวดหลอกลูกความ
อัปปปมาทะ	ไม่เลินเล่อ
มัชฌิมปฏิปทา	เดินทางสายกลาง

จริยธรรมของลูกความ

ม มัจฉริยะ	ไม่ตระหนี่ในการให้กำลังใจ
น มายา	ไม่เจ้าเล่ห์ให้ทนายหลงผิด
สัจจะ	ไม่ซ่อนเร้นเรื่องความจริง และข้อเท็จจริง
จาคะ	รู้จักเสียสละให้บ้างจึงจะได้ผล

จริยธรรมของผู้พิพากษา

น ฉันทาคติ	ไม่ลำเอียงเพราะชอบ
น โทสาคติ	ไม่ลำเอียงเพราะไม่ชอบ
น ภยาคติ	ไม่ลำเอียงเพราะกลัว
น โมหาคติ	ไม่ลำเอียงเพราะหลงรู้เท่าไม่ถึงการณ์
มัชฌิมาปฏิปทา	ดำเนินสายกลาง

จริยธรรมของตำรวจ

น ลาภมุขา	ไม่เห็นแต่จะได้ถ่ายเดียว
ยาจโยคตา	เห็นความทุกข์เดือดร้อนของประชาชน ทำตนให้เขาพึ่งได้
ทุกขัปหานา	บำบัดทุกข์
สุขายนา	บำรุงสุข
วาจาเปยยัง	รู้จักใช้วาจาที่นิ่มนวล
นิวาตา	รู้จักถ่อมตน
สนธัมมจารี	ประพฤติตนเหมาะสมกับหน้าที่
ปชาปิยมิตตา	เป็นมิตรของประชาชน
สัพเพสัง สังฆภูตานัง	ความเจริญมาจากความสามัคคี

จริยธรรมของประชาชน

นิวาตา	ไม่แบ่งอวดดีกับตำรวจ
คารวตา	รู้จักยำเกรงผู้ปฏิบัติตามหน้าที่
อติมานะ	ไม่ดูหมิ่นเจ้าหน้าที่ด้วยการให้สินบน
อัตตสัมมาปณิธิ	ตั้งตนไว้ชอบเป็นพลเมืองดี
สัมมาอาชีวะ	ทำงานเลี้ยงชีพในทางชอบ

ปสาสนโกศล	ฉลาดในการปกครองตนเอง
โสวจัสสตา	เชื่อฟังเคารพในคำสั่งระเบียบกฎหมาย
สามัคคี	มีความพร้อมเพรียงกันตามฐานะ อาชีพ
สมานัตตตา	รู้จักวางตัวให้เหมาะสม
อัปปมาท	ไม่มัวเมาหลงใหลในคำยุยงส่งเสริมจากคนอื่น

จริยธรรมของลูกจ้าง

อาชชวัง	ซื่อตรงต่อนายจ้าง
มัททวัง	ถ้อยทีถ้อยอาศัยไม่เอาเปรียบนายจ้างด้วยการอู้งาน
สัจจะ	ตรงต่อเวลาทำงานตามหน้าที่ๆ ได้รับมอบหมาย
วินัย	เคารพระเบียบแบบแผน ไม่ทำอะไรตามชอบใจ
อุบายโกศล	ฉลาดในการแก้ไขความเสื่อมมาดำเนินทางเจริญ

จริยธรรมของนายจ้าง

เมตตา	ปรารถนาดีต่อลูกจ้าง ยามดีก็ใช้ยามไข้ก็รักษา
ปิยวาจา	เอาใจให้กำลังด้วยการรู้จักใช้คำพูดให้เหมาะ
สังคหะ	สงเคราะห์ในคราวที่ควรสงเคราะห์
วิธานโกวิโท	ฉลาดในการแบ่งงานมอบหมายให้คนที่ควรมอบหมาย

จริยธรรมของรัฐบาล

ปสาสโนบาย	รู้จักวิธีการปกครองที่ใช้ธรรมะเป็นอำนาจ
สังคหวัตถุ	รู้จักสงเคราะห์ประชาชน ผู้ควรสงเคราะห์
นิคคหะ	ปราบและกำจัดคนที่ควรปราบ ควรกำจัด
ปัคคัยหะ	ยกย่องสรรเสริญประกาศเกียรติคุณคนที่ควรประกาศ
มัชฌิมาปฏิปทา	ไม่ลำเอียงเดินทางสายกลางเหมือนเป็นมารดาบิดาของบุตรธิดา

จริยธรรมของผู้แทนราษฎร

น มุยหิกาวาท	ไม่หลอกลวงให้เขาหลงเชื่อ
น อุทธัจจตา	ไม่ฟุ้งซ่านเพ้อเจ้อขาดเหตุผล
ยถาวาที ตถาการี	พูดอย่างใด ทำอย่างนั้น
สมัคคานุโยค	ตามประกอบประสานสามัคคี
สันตินายโก	เป็นผู้นำปวงชนไปสู่ความสงบสุข
อัตถจริยา	บำเพ็ญประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน

เมื่อได้กล่าวถึงพุทธจริยศาสตร์มาพอสมควรแล้ว ท่านผู้อ่านคงจะได้เห็นตามความเป็นจริงแล้วว่า พระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับการศึกษาอย่างแยกกันไม่ออก เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษาหรือกล่าวให้ชัดเจนลงไปอีก คือ **พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญา**

ผู้เขียนใคร่ขอแสดงความคิดเห็นตามความเป็นจริงของโลกปัจจุบันว่า การศึกษาของมนุษย์ตั้งแต่อดีตนั้นถือได้ว่าศาสนาเป็นศูนย์กลางของการศึกษา ตัวอย่างเช่น ศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูถือเอาพระพรหมเป็นจุดศูนย์กลาง มุ่งพัฒนาทางด้านจิตใจ โดยเน้นความเคารพและความภักดีต่อพระพรหมหรือพระเป็นเจ้า การสร้างนิสัย การพัฒนาบุคลิกภาพ การทำหน้าที่ทางสังคมภายในกรอบที่ศาสนากำหนดไว้ซึ่งมีรายละเอียดอยู่ในคัมภีร์พระเวท ศาสนาคริสต์ถือเอาพระเป็นเจ้าเป็น

จุดศูนย์กลาง (God-center) มุ่งสอนให้คนมีความเชื่อ มีความจงรักภักดีต่อพระเป็นเจ้าและศาสนาอิสลามก็เช่นเดียวกัน ในกาลต่อมา นักการศึกษาสมัยใหม่ถือเอาครูเป็นศูนย์กลางบ้าง (Teacher-Center) และถือเอาเด็กเป็นศูนย์กลาง (Child-Center) โดยเสนอเป็นสูตรสำเร็จว่า *"ให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม ร่วมทำ ร่วมคิด ร่วมแก้ปัญหา และต่อไปในอนาคต เมื่อแก้ปัญหาทางการศึกษาไม่ได้ ก็ไม่รู้ว่าจะยึดเอาอะไรเป็นศูนย์กลาง สิ่งที่พวกเราเห็นอยู่ทุกวันนี้มีทั้งความสำเร็จและความล้มเหลวทางการศึกษาของโลก จึงขอฝากไว้ให้นักการศึกษาสมัยใหม่ช่วยกันนำไปคิดหาทางแก้ไขให้ถูกต้อง"*

ส่วนพระพุทธศาสนากับการศึกษานั้น หลังจากที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และได้ทรงเผยแพร่พระธรรมคำสั่งสอนแก่เวไนยสัตว์จนเป็นที่แพร่กระจายไปทั่วโลกแล้ว ซึ่งแสดงให้เห็นประจักษ์ว่าพระธรรมคำสอนของพระองค์มีลักษณะเป็นอัศจรรย์ยิ่งนักจนผู้ศึกษาเพื่อเข้าใจแล้วสามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดผลจริง มีความสุข มีความสงบ และความสำเร็จในชีวิตประจำวัน เพราะพระพุทธศาสนามี 1. หลักการศึกษา 2. วิธีการศึกษา 3. มีจุดมุ่งหมาย ที่เหมาะสมกับกาลสมัย ถูกต้องและชัดเจน

หลักการศึกษาทางพระพุทธศาสนา

หลักการศึกษาทางพระพุทธศาสนานั้นมุ่งตรงไปที่ตัวมนุษย์ โดยถือเอามนุษย์เป็นจุดศูนย์กลาง ถ้าไม่มีมนุษย์พระพุทธศาสนาก็คงไม่เกิดขึ้น การเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนานี้ก็เพื่อต้องการพัฒนามนุษย์ตามลำดับ คือ เริ่มจากมนุษย์ที่เป็นปุถุชนหรือสามัญชนก่อน มนุษย์ปุถุชนเหล่านี้ต้องได้รับการศึกษาอย่างถูกวิธี ด้วยการศึกษาหลักไตรสิกขา

อันดับแรก คือ การศึกษาเรื่องศีล (สีลสิกขา) เป็นการฝึกฝนอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ความสุจริตทางกาย วาจา และอาชีพ

อันดับที่ 2 คือ การศึกษาเรื่องจิต (จิตตสิกขา) เป็นการฝึกฝนอบรมทางจิตใจ การปลูกคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพและสมรรถภาพของจิตให้ตั้งมั่นและมั่นคง ไม่หวั่นไหวไปตามกระแสกิเลส

อันดับที่ 3 การศึกษาเรื่องปัญญา (ปัญญาสิกขา) เป็นการฝึกฝนอบรมทางปัญญา ให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในทุกสิ่งตามความเป็นจริง รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย รู้เท่าทันโลก ความเปลี่ยนแปลงของโลกและชีวิต จนสามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นในสิ่งต่างๆ ดับกิเลส ดับความทุกข์ได้ เมื่อเข้าใจและปฏิบัติได้เช่นนี้แล้ว ผู้นั้นก็กลายเป็นกัลยาณชน

ส่วนการที่ก้าวไปสู่ความเป็นอริยชนได้นั้น ผู้ศึกษาต้องปฏิบัติตามทางอันประเสริฐ ซึ่งเรียกว่าอริยมรรคมีองค์ 8 ประการ คือ

1. สัมมาทิฏฐิ (Right View) ความเห็นชอบ ได้แก่ ความคิดเห็น แนวความคิด ความเชื่อถือ ทัศนคติ ค่านิยมต่างๆ ที่ดีงาม ถูกต้อง สอดคล้องกับความเป็นจริง

2. สัมมาสังกัปปะ (Right Concept) ความดำริชอบ ได้แก่ ความคิดต่างๆ หรือความไตร่ตรอง ที่ไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียนตนเองและคนอื่น ไม่เศร้าหมองขุ่นมัว เป็นไปในทางสร้างสรรค์ประโยชน์สุข เช่น คิดในทางลด ละ เลิก ความเห็นแก่ตัว ความเดียดแค้น ชิงชัง มุ่งคิดทำลาย แล้วหันมาคิดแต่ในทางที่ดี เสียสละ มีไมตรีช่วยเหลือเกื้อกูลต่อคนอื่นและมีความคิดที่บริสุทธิ์ผุดผ่อง

3. สัมมาวาจา (Right Speech) การพูดชอบหรือเจรจาชอบ มีวจีสุจริต พูดแต่ถ้อยคำที่ก่อให้เกิดความสามัคคี มีเหตุผล เป็นไปในทางสร้างสรรค์และก่อให้เกิดประโยชน์และความสุขแก่ตนเองและคนอื่น

4. สัมมากัมมันตะ (Right Action) การกระทำที่ดีงามหรือการกระทำที่ชอบ เป็นการกระทำที่สุจริต เป็นไปในทางสร้างสรรค์ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และสร้างความสัมพันธ์ที่ดีงาม ทำให้อยู่ร่วมกันด้วยดี ทำให้สังคมสงบสุข

5. สัมมาอาชีวะ (Right Livelihood) มีอาชีพที่สุจริตหรือประกอบสัมมาชีพ ไม่ผิดกฎหมายและศีลธรรม ไม่เอา

รัดเอาเปรียบ คนที่ด้อยกว่าในการประกอบอาชีพ มีฐานะร่ำรวยแล้วรู้จักเสียสละ เพื่อเป็นประโยชน์แก่พระศาสนาและประเทศชาติ

6. สัมมาวายามะ (Right Effort) เพียรพยายามในทางที่ดีงาม ชอบธรรม คือ เพียรหลีกเว้นสิ่งที่ชั่วร้าย (อกุศล) ที่ยังไม่เกิดขึ้น เพียรละ เลิก และกำจัดสิ่งที่ชั่วร้าย (อกุศล) ที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม (กุศล) ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียงส่งเสริมพัฒนาสิ่งที่ดีงามหรือกุศลที่เกิดมีแล้วให้เพิ่มพูน เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปจนเพียบพร้อมไพบูลย์

7. สัมมาสติ (Right Mindfulness) การระลึกชอบ คือ การมีสติกำกับตัว ควบคุมใจไว้ให้อยู่กับสิ่งที่เกี่ยวข้องต้องทำในเวลานั้นๆ ระลึกได้ถึงสิ่งที่ต้องใช้สิ่งที่ดีงาม สิ่งที่เกื้อกูลและเป็นประโยชน์ ไม่หลงใหล เลื่อนลอย ไม่ละเลย หรือปล่อยตัว เผอเรอ โดยมีสติกำกับทันต่อพฤติกรรม พฤติกรรมของร่างกาย ความรู้สึก สภาพจิตใจ และความนึกคิดของตน ไม่ปล่อยให้อารมณ์ที่เย้ายวนหรือยั่วยุมาฉุดกระชากให้หลง เลื่อนลอยไป

8. สัมมาสมาธิ (Right Meditation) ความมีจิตตั้งมั่น คือ การที่จิตใจดำเนินอยู่ในกิจการงานที่กำลังทำหรือในสิ่งที่กำหนด (อารมณ์) ได้สม่ำเสมอ แน่วแน่ เป็นอันหนึ่งอันเดียว สงบ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วอกแวกหวั่นไหว บริสุทธิ์ ผ่องใส นุ่มนวล ผ่อนคลาย ไม่เครียด เข้มแข็ง เอางาน ไม่หดหู่ท้อแท้ พร้อมที่จะใช้งานทางปัญญาอย่างได้ผลดี

นอกจากนี้ อริยมรรคมีองค์ 8 ประการ เหล่านี้ ยังสงเคราะห์ลงในไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา คือ ข้อ 1-2 เป็นปัญญาสิกขา ข้อ 3-4-5 เป็นศีลสิกขา และ ข้อ 6-7-8 เป็นจิตตสิกขา (สมาธิ)

เมื่อผู้ศึกษาได้เกิดมีความรู้ ความเข้าใจ แล้วปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 ประการ ครบบริบูรณ์ย่อมสามารถบรรลุถึงความเป็นอริยชน (Noble man) ได้อย่างแน่นอน โดยไม่ต้องสงสัย ซึ่งไม่เหมือนกับผู้ที่ศึกษาวิชาการทางโลก ถึงแม้ว่ามนุษย์เหล่านั้นจะได้รับการศึกษาถึงขั้นสูงสุดแล้วก็ตาม แต่ก็ยังมีโอกาสที่จะทำความผิด ความชั่ว ความเดือดร้อน แก่ตนเองและคนอื่นอยู่ ดังที่เราเห็นได้ในปัจจุบัน เพราะเขาเหล่านั้นถูกความโลภ ความโกรธ และความหลงผิด ครอบงำจิตใจที่ไม่ฝึกฝนมาอย่างผิดวิธี เนื่องจากเขาเหล่านั้นเมื่อศึกษาแล้วเกิดความรู้ มุ่งแสวงหาแต่ทรัพย์สินเงินทองและสิ่งที่ตนเองต้องการโดยไม่ได้แสวงหาคุณธรรม ความดีทางพระพุทธศาสนา (อริยทรัพย์) เปรียบเหมือนบุคคลผู้มุ่งแสวงหาแต่เนื้อโดยไม่แสวงหาเกลือมาหมักเนื้อ เพื่อเก็บไว้กินหลายวัน เนื้อ (ทรัพย์) จึงเน่าบูด รับประทานไม่ได้ เกลือก็คือคุณธรรม ความดี เนื้อก็คือทรัพย์สมบัติ เนื้อที่ขาดเกลือหมักจึงเน่าเหม็น ดังนั้น คนที่มีทรัพย์สมบัติแต่ขาดคุณธรรม ความดี จึงเป็นคนเน่าในคนเน่าในจึงมีอยู่ในโลกนี้จำนวนมาก จนเป็นที่รังเกียจของคนในสังคมโลก

หลักการเรียนการสอนทางพระพุทธศาสนา

หลักการเรียนทางพระพุทธศาสนา ท่านได้จัดไว้ 3 ระดับ คือ

1. **การศึกษาขั้นปริยัติ** หมายถึง การฝึกฝนอบรมตนให้เกิดความรู้ความเข้าใจในทฤษฎีต่างๆ จนเกิดความทรงจำคล่องแคล่ว และความชำนาญ ท่านจำแนกไว้ตามลักษณะของผู้ศึกษามีอยู่ 3 จำพวก คือ 1) การเรียนเป็นดุจงูพิษ หมายถึง ผู้เรียนทำตนเป็นดุจงูพิษ คือ เรียนรู้แล้ว ไม่ปฏิบัติตาม ชื่อว่า เรียนทำลายศาสนา ก่อให้เกิดอัปมงคลในตัวเอง 2) การเรียนเพื่อความหลุดพ้น คือ เรียนเพื่อความพ้นทุกข์ หมายถึง ผู้เรียนน้อยแล้วปฏิบัติตามหลักธรรม ชื่อว่า เรียนเพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ในชีวิต 3) เรียนเพื่อเป็นศาสนทายาทที่ดี หมายถึง ผู้เรียนแล้วรู้แล้ว ปฏิบัติแล้ว กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน สอนคนอื่นให้รู้ตามและปฏิบัติธรรม จนกระทั่งบรรลุมรรคผลหมดกิเลส ดับทุกข์ในสังสารวัฏได้ ชื่อว่า เรียนเพื่อเป็นศาสนทายาทหรือพุทธสาวก

2. **การศึกษาขั้นปฏิบัติ** หมายถึง การศึกษาเพื่ออบรมไตรทวารให้ดำเนินไปในทางที่ชอบ เพื่อดัดกาย วาจา ให้มีมรรยาทที่ดีงาม ฝึกหัดใจให้สงบมั่นคง และเพื่อชำระทิฏฐิ ความเห็นให้บริสุทธิ์แจ่มใส

การศึกษาขั้นปฏิบัติมี 3 ขั้น คือ 1) การฝึกหัดกาย วาจา ให้ดี เป็นปกติเรียบร้อย รักษากายให้เป็นกายสุจริต

รักษาวาจาให้เป็นวจีสุจริต จัดเป็นศีลสิกขา 2) การฝึกหัดจิตให้อยู่ในอำนาจ ควบคุมให้แน่วแน่และมั่นคง ควรแก่การงานในคราวที่ต้องการและรักษาจิตให้เป็นมโนสุจริต อันเป็นจิตตสิกขา 3) การฝึกหัดใช้ปัญญาให้รอบรู้ในกฎของธรรมชาติ ความจริงของชีวิต ความเป็นเหตุและผลของสรรพสิ่ง และให้รู้จักเว้นทุจริต ประกอบสุจริต จัดเป็นปัญญาสิกขา

3. **การศึกษาขั้นปฏิเวธ** หมายถึง การศึกษาขั้นสูงสุดของพระพุทธศาสนา อันได้แก่ การปฏิบัติ เพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ซึ่งเรียกว่า วิมุตติ นับเป็นผลสุดยอดในพระพุทธศาสนา ผู้บรรลุวิมุตติแล้วชื่อว่าอยู่จบพรหมจรรย์ สำเร็จการศึกษาแล้ว บริบูรณ์เรียกว่า อเสขบุคคล เป็นพระอรหันต์ ผู้ดับกิเลสโดยสิ้นเชิง ไม่หวนกลับมาเกิดอีกในชาติต่อไป ส่วนผู้ที่ยังศึกษาอยู่ในระดับปริยัติและปฏิบัติ เรียกว่า เสขบุคคล คือ ผู้ต้องศึกษาอยู่อีกต่อไป ได้แก่ พระโสดาบันจนถึงพระอนาคามี

เมื่อผู้ศึกษาได้ผ่านขั้นตอนการศึกษา 3 ระดับแล้ว จะพบความจริงด้วยตนเอง เห็นความแจ่มแจ้งด้วยตนเอง เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธศาสนาในเรื่องนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงเปรียบเทียบคำสอนทั้งหมดเหมือนพาหนะหรือเครื่องใช้ เครื่องอาศัย มิใช่มีไว้เพื่อโอ้อวด ข่มคนอื่นหรือเพื่อยึดมั่นสำคัญผิด แต่มีไว้เพื่อนำมาใช้เป็นเครื่องมือนำไปสู่การปฏิบัติได้และก่อให้เกิดผลจากการปฏิบัตินั้น ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ เพราะหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์เมื่อผู้ศึกษานำไปปฏิบัติตามภูมิปัญญาของตนนั้น ย่อมมีผลเป็นความจริงทุกประการ ดังนั้น เราควรก้าวไปสู่การศึกษาเรื่องความจริงตามหลักพระพุทธศาสนาอีกต่อไป ซึ่งมีลักษณะดังนี้ 1) มีเหตุผล (สนิทานัง) 2) พิสูจน์ทดลองได้ (เอหิปัสสิกะ) 3) เป็นที่ยอมรับกันโดยผู้รู้ทั้งหลาย (เวทิตัพโพ วิญญูหิ) 4) เป็นความจริงสากลตลอดไป (อกาลิกะ)

เพื่อความเข้าใจในประเด็นเหล่านี้ให้ชัดเจน ควรศึกษาหลักที่บุคคลไม่ควรเชื่อ 10 ประการ ซึ่งปรากฏในกาลามสูตร อันเป็นสูตรที่แสดงถึงเสรีภาพทางความคิดที่ไม่เคยมีปรากฏ ณ ที่ใดในประวัติศาสตร์ศาสนาของโลก เสรีภาพดังกล่าว เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับมนุษย์ที่จะเรียนรู้ เพราะความหลุดพ้นจากอวิชชาของบุคคลนั้นขึ้นอยู่กับการรู้แจ้งความจริงด้วยตัวของเขาเอง มิใช่ด้วยอาศัยการดลบันดาลของพระเป็นเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์แต่ประการใด

ข้อความดังกล่าวนี้ ปรากฏชัดแจ้งในพุทธพจน์ที่ตรัสกับชาวกาลามะถึงวิธีขจัดความสงสัยและปลูกฝังความเชื่อมั่นในตนเอง โดยได้ประกาศหลักการที่บุคคลไม่ควรปลงใจเชื่อ 10 ประการ คือ

1. อย่าเพิ่งปลงใจเชื่อ เพราะได้ฟัง (เรียน) ตามกัน (มา อนุสฺสเวน-Be not led by report)
2. อย่าเพิ่งปลงใจเชื่อ เพราะยึดถือสืบๆ กันมา (มา ปรมฺปราย-Be not led by tradition)
3. อย่าเพิ่งปลงใจเชื่อ เพราะตื่นข่าวลือ (การโฆษณาชวนเชื่อ) (มา อิติกิราย-Be not led by hearsay)
4. อย่าเพิ่งปลงใจเชื่อ เพราะมีในคัมภีร์หรือตำรา (มา ปิฏกสมฺปทาเนน-Be not led by the authority of text)
5. อย่าเพิ่งปลงใจเชื่อ เพราะโดยการนึกเดาเอาเอง (มา ตกฺกเหตุ-Be not led by mere logic)
6. อย่าเพิ่งปลงใจเชื่อ โดยการอนุมาน (มา นยเหตุ- Be not led by inference)
7. อย่าเพิ่งปลงใจเชื่อ เพราะคิดตรองตามแนวเหตุผล (มา อาการปริวิตกฺเกน-Be not led by considering appearances)
8. อย่าเพิ่งปลงใจเชื่อ เพราะตรงกันหรือเข้ากันได้กับทัศนะของตน (มา ทิฏฐินิชฺฌานกฺขนฺติยา-Be not led by the agreement with a considered and approved theory)
9. อย่าเพิ่งปลงใจเชื่อ เพราะ มองเห็นรูปลักษณะน่าเชื่อ (มา ภพฺพรูปตาย-Be not led by seeing possibility)
10. อย่าเพิ่งปลงใจเชื่อ เพราะเห็นว่าสมณะผู้นี้หรือครู-อาจารย์ผู้นี้เป็นครู-อาจารย์ของเรา (มา สมโณ โน ครูติ-Be not led by the idea, this is our teacher)

หลัก 10 ประการที่ปรากฏในกาลามสูตรนี้แม้ว่าจะชี้ถึงในแง่ไม่ให้ปลงใจเชื่อหรือด่วนเชื่อสิ่งใดๆ แต่ข้อความก็โยงถึงการไม่ด่วนปฏิเสธในทันทีเช่นเดียวกันนั่นคือทรงเน้นให้ใช้สติปัญญาและการพิสูจน์ด้วยตนเอง ดังที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสไว้ว่า *“เมื่อพวกเธอรู้ เมื่อพวกเธอเข้าใจด้วยตนเองว่าอะไรเป็นกุศล เป็นสิ่งที่ดี ไม่มีโทษ ผู้รู้สรรเสริญ ทำแล้วได้รับ*

ประโยชน์และความสุข ก็ควรยอมรับและปฏิบัติตามสิ่งนั้น และสิ่งนั้นคือความไม่โลภ ความไม่โกรธ และความไม่หลงงมงาย"

ส่วนในจังกีสูตรนั้น ได้ระบุออกมาอย่างชัดแจ้งว่าความเชื่อก็ดี ความชอบใจก็ดี การฟัง (เรียน) ตามกันก็ดี ความคิดตรองตามเหตุผลก็ดี ความตรงกันหรือความเข้ากันได้กับทัศนะของตนก็ดี ทั้งหมดนี้อาจเป็นได้ทั้งถูกและผิดก็ได้ คือ ไม่มีหลักประกันว่าจะถูกหรือผิดโดยส่วนเดียว เพราะฉะนั้น จึงไม่ควรด่วนสรุปว่าอย่างนี้เท่านั้นถูก อย่างอื่นเหลวไหล คือ ผิดใช้ไม่ได้ทั้งสิ้น

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ เป็นการแสดงออกถึงความใจกว้างของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏต่อสายตาของชาวโลก

จุดมุ่งหมายของการสอน

การที่พระพุทธองค์ประสบความสำเร็จในการให้การศึกษาหรือการสอนนั้น เพราะพระองค์ทรงมีปาฏิหาริย์ 3 และทรงมีวิธีการสอนและลีลาการสอนที่สมบูรณ์ นอกจากนี้ พระองค์ทรงมีบุคลิกภาพดีเยี่ยม สามารถควบคุมพฤติกรรมของเวไนยสัตว์ได้เสนอ

ปาฏิหาริย์ 3 นั้น มีอะไรบ้าง ปาฏิหาริย์ 3 ได้แก่ 1. อิทธิปาฏิหาริย์ หมายถึง พลังเหนือธรรมชาติ ทรงแสดงฤทธิ์ให้ชฏิล-อุรุเวลกัสสปะ เห็นเป็นอัศจรรย์จนยอมรับในที่สุด 2. อาเทศนาปาฏิหาริย์ หมายถึง ทรงมีความสามารถในการทายใจผู้ฟัง รอบรู้กระบวนการของจิต จนสามารถในการสังเกตพฤติกรรมแล้วทำนายความรู้สึก ความคิด ความสนใจ ทัศนคติ เป็นต้น ของผู้ฟังได้ ปัจจุบันเรียกว่าวิชาจิตวิทยา 3. อนุสาสนีปาฏิหาริย์ ทรงมีความสามารถในการสอน คือ สอนให้ผู้ฟังเข้าถึงความจริงตามที่ทรงสอน

ในปาฏิหาริย์ทั้งสาม พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญอนุสาสนีปาฏิหาริย์ คือ ความสามารถทางการนำเสนอ ดังตรัสว่า *"ภิกษุทั้งหลาย เราสอนให้ผู้ฟังรู้ลึกซึ้ง มีเหตุ มีที่อ้าง และมีปาฏิหาริย์"*

วิธีการสอน

พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการสอนหลายแบบตามสถานะของบุคคล และจำนวนผู้ฟังซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1. **ทรงสอนแบบบรรยาย** การสอนแบบบรรยายนี้ ตัวอย่าง เช่น ทรงแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตรแก่ปัญจวัคคีย์โดยแสดงแต่ละประเด็นอย่างชัดแจ้งประกอบด้วยเนื้อหาที่ครบถ้วนสมบูรณ์

2. **ทรงสอนแบบถามตอบ** การสอนแบบถามตอบนี้ อย่างเช่น ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร ใจความว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นอนัตตา" พอตรัสบรรยายจบ ทรงตั้งคำถามว่า "พวกท่านเข้าใจเป็นอย่างไร รูปเป็นของเที่ยงหรือไม่เที่ยง" ผู้ฟังตอบว่า "ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า" ทรงถามว่า "สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข" ผู้ฟังตอบว่า "เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า" ทรงถามว่า "สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความเปลี่ยนแปลง ควรเห็นว่า สิ่งนั้น เป็นของเรา เราเป็นสิ่งนั้นนั่น เป็นตัวตน (อัตตา) ของเราไหม" ผู้ฟังตอบว่า "ไม่ควร พระเจ้าข้า"

3. **ทรงสอนแบบอุบายโกศล** พระพุทธเจ้าทรงใช้ธรรมเนียม จารีต ประเพณี พิธีกรรม ประกอบการสอนเพื่อปลุกเร้าผู้ฟังให้เกิดความเข้าใจและความสนใจ ตัวอย่าง เช่น ทรงสอนเพื่อทิศ 6 แก่สิงคาลกะ ปรากฏในสิงคาลกสูตร

4. **ทรงสอนโดยวิธีใช้ตัวอย่างประกอบ** หมายถึง ทรงสอนโดยการเปรียบเทียบ อุปมา และเรื่องที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันเป็นตัวอย่างประกอบการสอน เช่น ทรงเปรียบเทียบจิตที่ควบคุมได้ยากย่อมดิ้นรนไปหาอารมณ์ที่ต้องการเหมือนปลาที่นายพรานเบ็ดยกขึ้นบนบกย่อมดิ้นรนไปหาน้ำ ทรงเปรียบราคะ โทสะ และโมหะ เหมือนกองไฟ

นอกจากนี้ ยังมีวิธีการสอน ลีลาการสอนที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกอีกหลายวิธีและหลายลีลา แต่ในที่นี้ขอกล่าวไว้เพียงเท่านี้ก่อน

จุดมุ่งหมายของการศึกษาในพระพุทธศาสนา

จุดมุ่งหมายของการศึกษาในพระพุทธศาสนา เมื่อกล่าวโดยสรุปมี 2 ระดับ คือ 1. **ระดับโลกียะ** หมายถึง ความสามารถในการแก้ปัญหาชีวิตและสังคม ให้ได้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข มีความเจริญทางด้านอายุ ทรัพย์ ขวัญ กำลังใจ ความสุขและมีพลังสมบูรณ์ (เสขบุคคล) 2. **ระดับโลกุตตระ** หมายถึง ความหลุดพ้นจากกิเลส อาสวะทั้งปวง และอวิชชา สามารถมองเห็นสรรพสิ่งตามความเป็นจริง (อเสขบุคคล)

สรุป

การนำเสนอบทความเรื่องพุทธจริยศาสตร์กับการศึกษานี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อเผยแพร่แนวความคิดเรื่องพุทธจริยศาสตร์กับการศึกษาของพระพุทธศาสนาให้ชาวพุทธและบุคคลทั่วไปได้เข้าใจตามความเป็นจริงโดยได้กล่าวถึงหลักพุทธจริยศาสตร์ระดับต้น ระดับกลาง และระดับสูง ประกอบด้วยหลักการทำความดี วิธีการทำความดี และจุดมุ่งหมายของการทำความดี ความหมายของคำว่า บุญ บาป กุศล อกุศล คำสอนเรื่องการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เมื่อบุคคลได้เข้าใจอย่างแจ่มชัดแล้ว จะได้เป็นพลังให้เกิดการปฏิบัติที่ถูกต้อง ผลที่เกิดตามมาก็คือความสุข ความเจริญด้วยลาภ ยศ สรรเสริญ สุขทุกประการ

นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงหลักจริยศาสตร์ในอาชีพต่างๆ ของบุคคลทั่วไปไว้เป็นแนวปฏิบัติอีกด้วย ส่วนการศึกษาทางพระพุทธศาสนานั้นเป็นการศึกษาเพื่อทำชีวิตให้มั่นคง อยู่เย็น เป็นสุข ปราศจากความทุกข์ ความบีบคั้นต่างๆ ในชีวิต มิใช่เป็นการศึกษาเพื่อวิชาชีพ แต่เมื่อพิจารณาตามความเป็นจริงแล้วจะเห็นได้ว่า การศึกษาทางพระพุทธศาสนานั้นเป็นหลักประกันคุณภาพชีวิตและอาชีพของมวลมนุษยชาติให้เกิดสันติสุขและความมั่นคง เพื่อการอยู่ร่วมกันในโลกใบนี้ มีคำถามว่า ทำไม มวลมนุษย์ในโลกใบนี้ เราจึงเห็นเป็นประจักษ์ว่าเป็นอยู่อย่างเดือดร้อน นอนเป็นทุกข์ ทั้งที่ในปัจจุบันนี้ได้มีการศึกษากันอย่างกว้างขวาง เจริญก้าวหน้า ด้วยวิชาการหลายสาขา หลากหลายด้วยเทคโนโลยี มีนักการศึกษาอยู่ทุกมุมโลกหรือว่านักจัดการศึกษาทุกวันนี้เดินทางผิด มองใกล้ ใจแคบ ใฝ่ต่ำ มุ่งแต่ผลสำเร็จ แต่ไม่มีคุณภาพ ให้ความสำคัญแก่สิ่งที่มีมูลค่ามากกว่าสิ่งที่มีคุณค่า โดยสร้างคุณค่าเทียมขึ้นมาแทนคุณค่าแท้ สร้างปัญญาเทียมขึ้นมาแทนปัญญาแท้ และพวกเราชาวพุทธจะมีวิธีแก้ปัญหานี้กันอย่างไร ช่วยกันคิดด้วยเถิด

บุคคลผู้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องคุณค่าแท้ ปัญญาแท้ในทางพระพุทธศาสนาก็ไม่มีอำนาจในการจัดการศึกษาหรือมีบทบาททางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมโลก ในทางตรงกันข้าม บุคคลผู้ไม่รู้บาป-บุญ คุณ-โทษ ประโยชน์-มิใช่ประโยชน์กลับมีอำนาจในการจัดการ การบริหาร และการปกครอง ถึงแม้ว่า นโยบายการศึกษาของชาติมีความประสงค์ให้ผู้เรียนได้รับผลคือความเป็นผู้ฉลาด เป็นคนดี และมีความสุขก็ตาม แต่ยังให้ความสำคัญต่อการศึกษา หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาน้อยไปเท่าที่ดำเนินการอยู่ก็ยังอยู่ในขอบเขตที่จำกัด

ดังนั้น ถึงเวลาแล้วที่พวกเราชาวพุทธโลกจะต้องร่วมกันสร้างบุคลากรทางพระพุทธศาสนาให้มีพลังศรัทธา พลังวิริยะที่เข้มแข็ง พลังสติ พลังสมาธิ และพลังปัญญา พร้อมกับมีอริยทรัพย์ (Noble Wealth) คือ ศรัทธา ศีล หิริ-โอตตัปปะ พาหุสัจจะ จาคะ และ ปัญญา ให้เกิดมีในตนแบบบูรณาการ เมื่อนำมาปฏิบัติแล้วได้ผลทุกเรื่องพร้อมกันไป ทั้งทางเศรษฐกิจ จิตใจ สิ่งแวดล้อม สังคม วัฒนธรรมและการเมือง ด้วยวิธีการดังกล่าวนี้ จึงจะสามารถแก้ปัญหาชีวิตและสังคมโลกได้

บรรณานุกรม

ก. ภาษาไทย

พระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ : กรุงเทพมหานคร.

สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกฉบับประชาชน** : กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** : กรุงเทพมหานคร, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน** : กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์เบิกบาน, 2542.

รศ. ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์, **จริยศาสตร์** : กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2517.

รศ. ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์, **หลักพุทธศาสนา** : กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2520.

รศ. สุเชาว์ พลอยชุม, **พุทธจริยศาสตร์** : กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2540.

สนิท ศรีสำแดง, **พระพุทธศาสนากับการศึกษา** : กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547.

ศาสตราจารย์ ประเวศ วะสี, **ยุทธศาสตร์ทางปัญญาของชาติ** : กรุงเทพมหานคร, มูลนิธิภูมิปัญญา, 2542.

กระทรวงศึกษาธิการ, **ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ (รวมเล่ม)** : สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ.

ข. ภาษาอังกฤษ

John Dewey, The Source of Science of Education, Chiveight Publishing Corporations, New York, 1927.

John S. Brubacher, Modern Philosophy of Education, Me Gnaw-Hill Company, New Youk, 1969.

Veer Kean Narth Ram, Theory, Practice and Philosophy of Education, Publisher Meerut, India, 1977.

I.K.N. Jayatileke, Early Buddhist Theory of Knowledge, London : George, Allens & Unwin, 1963.

Thomas E. Shielas, The Ultimate Aims of Christian Education, Catholic Education Review, 1916.

การศึกษาในพระพุทธศาสนากับแนวคิดเรื่องศูนย์กลางทางการศึกษา

เสถียร ทั่งทองมะดัน

นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทนำ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า หลังจากตรัสรู้แล้ว ได้ทรงตัดสินพระทัยแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้รับประโยชน์ตามสมควรแก่อุปนิสัย เพื่อประดิษฐานพระพุทธศาสนา แล้วจึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระธรรมคำสอนที่พระองค์ทรงแสดงตลอด 45 พรรษานั้น มีคำสอนอยู่ 84,000 พระธรรมขันธ์ บันทึกไว้ในหนังสือ 45 เล่ม เรียกว่า พระไตรปิฎก คือ

1) พระวินัยปิฎก มีหนังสืออยู่ 8 เล่ม (เล่มที่ 1 ถึงเล่มที่ 8) จัดเป็นคัมภีร์มีอยู่ 5 คัมภีร์ มีคำสั่งสอนอยู่ 21,000 พระธรรมขันธ์

2) พระสุตตันตปิฎก มีหนังสืออยู่ 25 เล่ม (เล่มที่ 9 ถึง เล่มที่ 33) จัดเป็นคัมภีร์มีอยู่ คัมภีร์ มีคำสอนอยู่ 21,000 พระธรรมขันธ์

3) พระอภิธรรมปิฎก มีหนังสืออยู่ 12 เล่ม (เล่มที่ 34 ถึงเล่มที่ 45) จัดเป็นคัมภีร์มีอยู่ 7 คัมภีร์ มีคำสอนอยู่ 42,000 พระธรรมขันธ์

คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด 84,000 พระธรรมขันธ์ ย่อลงในไตรสิกขาได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ย่อลงเป็นแนวปฏิบัติ ได้แก่ ความไม่ประมาท[1] ดังปรากฏในอรรถกถาธรรมบทภาค 2 ว่า "คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจบทั้งพระไตรปิฎกแม้ทั้งสิ้นที่พระธรรมกถึกนำมาเทศน์สอนพุทธบริษัทอยู่นั้น รวมลงในที่แห่งเดียว คือความไม่ประมาท"[2]

หลักไตรสิกขาเป็นหลักการศึกษา สำหรับฝึกหัด ขัดเกลา เพื่อให้เกิดเป็นผลสำเร็จในการปฏิบัติ กล่าวกันว่าหลักธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา รวมลงในไตรสิกขา จึงกล่าวได้ว่า ไตรสิกขาเป็นกรอบหลักของการศึกษาอบรมหรือเป็นหลักสูตร โดยมีครูกับผู้เรียนเป็นอีกส่วนหนึ่ง โดยทั้ง 3 ส่วนต้องเกี่ยวเนื่องกัน กล่าวคือ ครูผู้สอน ใช้ไตรสิกขาเป็นหลักสูตรสอน ผู้เรียนปฏิบัติตามที่ผู้สอนแนะนำ ย่อมได้บรรลุผลทางการศึกษา ซึ่งในทัศนะของพระพุทธศาสนาก็คือการเป็นพระอริยบุคคล ดังนั้น จึงเกิดมีโครงสร้างดังนี้

พระพุทธ → พระธรรม → พระสงฆ์ → **พุทธะ (อนุพุทธ กับ สุตพุทธ)**

จากแผนผังนี้ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอน หลักสูตร และผู้เรียน พระพุทธเจ้าเป็นผู้สอนพระธรรม (ซึ่งก็คือหลักไตรสิกขา) แก่พระสงฆ์ พระสงฆ์ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อปฏิบัติตามแล้ว ย่อมได้รับผลคือ

---

[1] "พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถร), **หลักปฏิบัติสมถะและวิปัสสนากัมมัฏฐาน,** พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,2542), หน้า คำปรารภ.

[2] สกลฺปิ เตปิฏกำ พุทฺธวจนำ อาหริตฺวา กถิยมานำ อปฺปมาทำเอว โอตรติ. ธ.อ.2/63 : สามาวตีวตฺถุ

เป็นพุทธะ ผู้รู้ตามพระพุทธเจ้า ที่เรียกว่า “อนุพุทธะ” แปลว่า ผู้รู้แจ้ง เป็นพระอริยบุคคล กับ “สุตพุทธะ” ผู้รู้จำ คือเป็นผู้คงแก่เรียน

จากมิติดังกล่าวมีประเด็นที่น่าสนใจว่า การที่บุคคลจะได้บรรลุเป็น “อนุพุทธะ” หรือ “สุตพุทธะ” นั้น ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบใดเป็นสำคัญ (จาก 3 องค์ประกอบคือผู้เรียน ผู้สอน และหลักสูตร) องค์ประกอบที่สำคัญที่สุด มักจะถูกเรียกว่าเป็น “ศูนย์กลาง” (Center) ของการศึกษา ในประเด็นนี้ เมื่อพิจารณาจากพุทธพจน์แล้ว จะเห็นว่าได้มีการกล่าวไว้แตกต่างกัน บางแห่งก็ให้ผู้สอนเป็นศูนย์กลาง บางแห่งก็ให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ดังเช่น

การให้ความสำคัญกับผู้สอน

*“ดูก่อนอานนท์ **ความมีกัลยาณมิตร** เท่ากับทั้งหมดของพรหมจรรย์ (การครองชีวิต) ทีเดียว ผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังสิ่งเหล่านี้ได้คือ จักเจริญ จักทำให้อริยมรรคมีองค์ 8 เจริญ...”*[3] พุทธพจน์นี้ชี้ให้เห็นว่า การจะบรรลุมรรคผลนิพพานได้จะต้องมีกัลยาณมิตรคอยแนะนำ มองในมุมนี้กัลยาณมิตรจึงมีความสำคัญมากที่สุด

การให้ความสำคัญกับผู้เรียน

*“...ความเพียรเครื่องเผากิเลส เป็นสิ่งที่พวกเธอพึงทำเอง **พระตถาคตทั้งหลาย เป็นแต่เพียงผู้บอก** เมื่อพวกเธอปฏิบัติ พากเพียรอยู่ ย่อมพ้นจากบ่วงแห่งมารได้”*[4] พุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นว่า บทบาทของผู้สอนนั้นเป็นแต่เพียงผู้แนะนำ ส่วนการไปถึงจุดหมายเป็นหน้าที่ที่ผู้เรียนต้องลงมือกระทำด้วยตนเอง

จาก 2 ตัวอย่างนี้ ลองย้อนกลับไปดูองค์ประกอบทางการศึกษา 3 อย่างที่กล่าวไว้เบื้องต้น สามารถเขียนเป็น 2 แนวคิดที่แตกต่างกันคือ

แนวคิดที่ 1 บอกว่า พระพุทธเจ้าถือว่าสำคัญที่สุด เพราะถ้าไม่มีพระพุทธเจ้าเป็นผู้สอนแล้ว พระสาวกหรือพุทธบริษัทก็จะไม่สามารถบรรลุได้ ดังเช่น กรณีของพระสารีบุตรแม้จะมีปัญญามากสามารถนับเม็ดฝนที่ตกได้ แต่ถ้าไม่ได้อาศัยพระพุทธเจ้าเป็นผู้แนะนำแล้ว ก็จะไม่สามารถบรรลุมรรคผลได้[5] ดังนั้น ผู้สอนจึงมีความสำคัญที่สุด เพราะเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้

แนวคิดที่ 2 มองว่า ต่อให้ผู้สอนสอนดีแค่ไหนถ้าผู้เรียนไม่สนใจที่จะปฏิบัติตาม ก็ไม่เกิดประโยชน์ ไม่ได้รับผลของการปฏิบัติ ผู้นั้นก็จะเป็นเพียงผู้รักษาประเพณี รักษาศาสนาเอาไว้เท่านั้น[6] หรือไม่ก็เปรียบเหมือนบุคคลผู้รับจ้างเลี้ยงโคแต่ไม่ได้ดื่มรสโค ได้เพียงค่าจ้างเท่านั้น[7] แนวคิดนี้ก็คือ ผู้สอนเป็นแต่เพียงผู้แนะนำแนวทาง แต่การจะไปถึงจุดหมายจะต้องเป็นหน้าที่ของผู้ศึกษาเอง

จากประเด็นปัญหาตรงนี้นั่นเอง ที่ทำให้ผู้เขียนสนใจที่จะศึกษาแนวคิดเรื่องการศึกษาในพระพุทธศาสนาโดยเอาแนวคิดเรื่องศูนย์กลาง (Center) ทางการศึกษามาเป็นประเด็นหลัก เพื่อตอบปัญหาว่า การศึกษาในพระพุทธศาสนายึดเอาอะไรเป็นศูนย์กลาง ระหว่างผู้สอน ผู้เรียน (หรือหลักสูตร) โดยตั้งประเด็นการศึกษาไว้ ดังนี้

1. แนวคิดเรื่องศูนย์กลางทางการศึกษา โดยแบ่งย่อยเป็น ศูนย์กลางคืออะไร ? ทำไมต้องมีศูนย์กลาง ? รวมไปถึงการสำรวจดูว่า มีแนวคิดทางการศึกษาใดบ้างที่พูดถึงเรื่องศูนย์กลาง (แนวคิดทางการศึกษาที่ใช้ในบทความนี้ หมายเอาสำนักปรัชญาการศึกษาตะวันตก ที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดและการจัดการศึกษาของไทย)

---

[3] สำ.ม. 19/5/2 และ องฺ.เอก. 20172/16

[4] ธ.อ.7/59

[5] ธ.อ.8/40

[6] ธ.อ.7/45

[7] ธ.อ.1/147

2. การศึกษาในพระพุทธศาสนายึดเอาอะไรเป็นศูนย์กลาง โดยจะศึกษาในด้านประวัติศาสตร์การศึกษาปริยัติธรรมตั้งแต่สมัยพุทธกาล จนถึงในประเทศไทย ศึกษาด้านหลักธรรมที่เกี่ยวกับการสอน รวมไปถึงทัศนะของนักการศึกษาไทย

แนวคิดเรื่องศูนย์กลางทางการศึกษา

คำที่มักถูกพูดถึงอยู่เสมอในการศึกษาคือ “ศูนย์กลาง” หมายความว่าในการศึกษานั้น มีอะไรเป็นศูนย์กลาง ศูนย์กลางมีความหมายอยู่ 2 ลักษณะคือ 1) เป้าหมายในการจัดการศึกษาที่เป็นเป้าหมายหลัก ที่จะพัฒนาให้เกิดความเจริญอย่างถึงที่สุด เช่น ถ้ามีผู้เรียนเป็นศูนย์กลางก็หมายความว่าผู้เรียนคือเป้าหมายหลักที่จะต้องพัฒนาให้เจริญรุ่งเรือง 2) กระบวนการในการให้การศึกษา คือมองว่าถ้ามีอะไรเป็นศูนย์กลางแล้ว สิ่งนั้นแหละจะสะท้อนให้เห็นกระบวนการรูปแบบการจัดการศึกษา เราสามารถมองเห็นการจัดการศึกษา ผ่านแนวคิดเรื่องศูนย์กลาง ซึ่งแสดงหรือสื่อความหมายให้เห็นว่ามีความสำคัญหรืออะไรคือเป้าหมายหลักในการจัดการศึกษา

ดูเหมือนจะเป็นที่รู้กันโดยทั่วไปว่า เป้าหมายของการจัดการศึกษาก็คือเพื่อพัฒนามนุษย์ มนุษย์ถือว่าเป็นศูนย์กลางแห่งการพัฒนา หากจะกล่าวถึงความเป็นมาของแนวคิดเรื่องศูนย์กลางการศึกษาแล้ว คงต้องกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของการศึกษาในตะวันตก พอสรุปได้ดังนี้[8]

1. การศึกษาตะวันตกสมัยโบราณ เน้นพัฒนาบุคคลให้เป็นคนของสังคม เช่น ให้เป็นนักรบที่เก่งกล้า เป็นนักวิชาการนักสอนศาสนาที่มีความสามารถ

2. การศึกษาในสมัยกลาง มนุษย์ถือว่าเป็นสมบัติของพระเจ้า หน้าที่หลักของการให้การศึกษาคือเน้นการฝึกหัดวินัยทางจิต และความประพฤติเพื่อชีวิตที่ดีในโลกหน้า เน้นพัฒนาบุคคลให้มีความรู้และวิชาชีพเพื่อการเป็นอยู่ในสังคม

3. สมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาและปฏิรูปศาสนา เกิดแนวความคิดมนุษย์นิยม เพื่อให้มนุษย์มีเสรีภาพในการศึกษาอย่างเต็มที่ เน้นความมีเหตุผล ดังนั้น การจัดการศึกษาจึงมีจุดเน้นเพื่อพัฒนามนุษย์ ให้เป็นคนมีเหตุผลให้สอดคล้องกับยุควิทยาศาสตร์

จึงพอสรุปได้ว่า มนุษย์ถือว่าเป็นศูนย์กลางในการศึกษา จากประวัติการศึกษาตะวันตกจะเห็นว่า ทุกสมัยจะจัดการศึกษาเพื่อให้สอดคล้องกับการพัฒนามนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นด้านความรู้ ความสามารถ และความสุข เพราะมีความเชื่อพื้นฐานว่า ถ้ามนุษย์มีการศึกษา สังคมก็จะเกิดสันติสุข มนุษย์เป็นหน่วยสำคัญในการพัฒนาสังคม

แนวคิดทางการศึกษาที่พูดถึงเรื่องศูนย์กลาง

แนวคิดทางการศึกษาที่ว่านี้ ก็คือปรัชญาการศึกษาที่พูดถึงเรื่องศูนย์กลางทางการศึกษาไว้แตกต่างกัน แต่การจะเข้าใจลักษณะศูนย์กลางได้ชัดเจนและถูกต้อง จำเป็นต้องนิยามความหมายคำที่เกี่ยวข้องในหัวข้อนี้คือคำว่า “การศึกษา” และคำว่า “ปรัชญาการศึกษา” จากนั้นก็จะได้พูดถึงกลุ่มแนวคิดที่มีจุดเน้นเรื่องศูนย์กลางแตกต่างกัน

ความหมายของการศึกษา

ได้มีนักวิชาการให้ความหมายไว้มากมาย แต่ในที่นี้จะนำมากล่าวเพียง 3 กลุ่ม เพราะ 3 กลุ่มที่ให้ความหมายนี้มองการศึกษาโดยยึดหลักพื้นฐานที่แตกต่างกัน ดังนี้ [9]

---

[8] ดูรายละเอียดในมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, **เอกสารชุดวิชาพื้นฐานการศึกษา,** พิมพ์ครั้งที่ 8, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2535), หน้า 292-321.

[9] ดร.ศักดา ปรางค์ประทานพร, **ปรัชญาการศึกษา ฉบับพื้นฐาน,** (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2526), หน้า 38.

กลุ่มที่ 1 มองว่า การศึกษาเป็นกระบวนการที่นำความสามารถที่มีอยู่แล้วในตัวผู้เรียน ออกมาพัฒนาให้เจริญยิ่งๆ ขึ้นไป

กลุ่มที่ 2 มองว่า เป็นกระบวนการที่จะนำความรู้จากภายนอกเข้าไปสั่งสมไว้ในตัวผู้เรียน

กลุ่มที่ 3 มองว่า การศึกษาเป็นกิจกรรมตอบสนองกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มนุษย์เรียนรู้จากสิ่งแวดล้อม

หากเอา 3 กลุ่มนี้เป็นตัวตั้งแล้ว จะเห็นว่าแต่ละกลุ่มมีสิ่งที่เป็นศูนย์กลางในการศึกษาต่างกันกล่าวคือ กลุ่มที่ 1 เน้นที่ตัวผู้เรียน กลุ่มที่ 2 เน้นที่ตัวผู้เรียน กลุ่มที่ 3 เน้นที่สื่อการเรียนรู้ ผู้เขียนจะยึดเอาแนวคิดทั้ง 3 กลุ่มนี้ พูดถึงแนวคิดเรื่องศูนย์กลางทางการศึกษา

ความหมายของปรัชญาการศึกษา

แนวทางในการศึกษา และทำความเข้าใจเรื่องปรัชญาการศึกษานั้น อาจจะแบ่งคร่าวๆ ได้เป็น 3 แนวทางใหญ่ๆ คือ แนวทางแรกศึกษาในเชิงทฤษฎี โดยพิจารณาดูว่าทฤษฎีทางการศึกษาใหญ่ๆ มีอะไร เป็นอย่างไร แนวทางที่สอง ศึกษาเป็นหัวข้อเป็นเรื่อง เช่น จริยศึกษา เพศศึกษา เป็นต้น และแนวทางที่สามเป็นการศึกษาในเชิงทัศนะ แนวคิด ของบุคคลสำคัญทางการศึกษา[10] นักวิชาการการศึกษาได้นิยามความหมายของปรัชญาการศึกษาไว้ซึ่งจะนำมาพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

รองศาสตราจารย์วิไล ตั้งจิตสมคิด ให้ความหมายว่า "ปรัชญาการศึกษา จึงเป็นการเอาปรัชญามาประยุกต์ใช้กับการศึกษานั่นเอง ประโยชน์จากเนื้อหาและวิธีการของปรัชญาช่วยให้นักการศึกษาสามารถกำหนดภาพของการศึกษา แล้ววิพากษ์วิเคราะห์สภาพรวมนั้น จนมองเห็นขั้นตอนในการจัดการศึกษาอย่างมีระบบและสมเหตุสมผล..."[11]

ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมบูรณ์ พรรณนาภพ ให้ความหมายว่า "ปรัชญาการศึกษา ย่อมหมายถึงแนวความคิดทางปรัชญาที่มีอยู่ในปรัชญาแม่บท แล้วถูกนำมาเรียบเรียง ร้อยกรองใหม่จนเป็นระบบสำหรับประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษา"[12]

ส. ศิวรักษ์ ให้ความหมายว่า "ปรัชญาการศึกษา หมายถึง เมื่อเราพยายามที่จะพิจารณาดูการศึกษาโดยตลอดแล้วพยายามที่จะให้ได้ความคิดที่ลงรอยเกี่ยวกับการศึกษาทั้งหมดนั้นให้สมเหตุสมผล และใช้ให้ได้ผลมากที่สุดเท่าที่จะทำได้นั่นแหละคือปรัชญาการศึกษา"[13]

อบรม สินภิบาล และ ชาญชัย ศรีไสยเพชร ให้ความหมายว่า "ปรัชญาการศึกษา หมายถึงแนวคิด ความเชื่อทัศนคติและวัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษา โดยระบบโรงเรียนซึ่งโรงเรียนและบุคคลมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาได้ยึดเป็นแนวทางในการปฏิบัติ เพื่อพัฒนาบุคคลตามความมุ่งหมายที่ต้องการ"[14]

กล่าวโดยสรุป ปรัชญาการศึกษา คือการนำเอาแนวคิดจากปรัชญาแม่บท มาใช้เป็นแนวทางกำหนดทิศทางและจัดการศึกษาโดยบุคคลและโรงเรียนที่เกี่ยวข้อง เพื่อพัฒนาบุคคลตามความสามารถ ดังนั้น จึงมีกรอบในการจัดการศึกษาว่าจะจัดการศึกษาอย่างไร? และเพื่อใครเป็นสำคัญ? จากที่กล่าวมา แนวคิดการศึกษาจะพูดถึงเรื่องศูนย์กลางทางการศึกษาไว้ 3 กลุ่ม ดังนี้

---

[10] ไพฑูรย์ สินลารัตน์, **ปรัชญาการศึกษาและปรัชญาการศึกษาของไทย,** (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2523), คำนำ.

[11] รองศาสตราจารย์วิไล ตั้งจิตสมคิด, **การศึกษาไทย,** (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2539), หน้า 95.

[12] ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมบูรณ์ พรรณาภพ, **ประวัติและปรัชญาการศึกษาไทย,** (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2524), หน้า 5.

[13] ส. ศิวรักษ์, **ปรัชญาการศึกษา,** พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สรรพสาส์น, 2545), หน้า 3.

[14] อบรม สินภิบาล และ ชาญชัย ศรีไสยเพชร, **พื้นฐานการศึกษา,** (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2522), หน้า 5.

1. กลุ่มที่ยึดครูหรือผู้สอนเป็นศูนย์กลาง (Teacher Center)

1) ปรัชญาสาขาสารัตถนิยม (Essentialism)

ปรัชญาสาขานี้ ได้ชื่อว่า "หนทางแห่งการอนุรักษ์วัฒนธรรมของสังคม (Concervative Road to Culture) เรียกกันว่า กลุ่มอนุรักษ์นิยม (Conservative View) เพราะเป็นกลุ่มที่เน้นเนื้อหา เน้นทางมรดกทางวัฒนธรรมมากกว่ากิจกรรมและความรู้ใหม่[15] ในการกล่าวถึงปรัชญาการศึกษาทั่วไป จะมีกรอบในการกล่าวถึงเรื่องหลักๆ คือ ลักษณะทั่วไป จุดมุ่งหมายทางการศึกษา องค์ประกอบของการศึกษา และกระบวนการในการศึกษา และข้อดีข้อเสียของปรัชญาแต่ละกลุ่ม ในบทความนี้จะยกมากล่าวตามสมควร เพื่อให้มองเห็นจุดเน้นที่เป็นศูนย์กลาง

ก. จุดมุ่งหมายของการศึกษา

การศึกษาตามปรัชญาสาขานี้มีจุดมุ่งหมายหลักคือ การถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรมและค่านิยมไว้ เพราะแบบแผนและวัฒนธรรมเหล่านั้นเป็นของซึ่งได้ผ่านการพิจารณากลั่นกรองมาแล้วเป็นของดีเหมาะสม เราจึงควรเรียนรู้ เข้าใจ จดจำและรักษาเอาไว้ เมื่อถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรมเช่นนี้แล้ว วัตถุประสงค์ที่ติดตามมาก็คือ การสืบทอดวัฒนธรรมเอาไว้ให้กับคนรุ่นหลังๆ อีกต่อหนึ่ง การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงที่มีขึ้นก็จะเป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้คงของเดิมเอาไว้เป็นหลักสำคัญ เราอาจสรุปจุดมุ่งหมายเป็นข้อๆ ได้ คือ

1. ให้การศึกษาในสิ่งที่เป็นเนื้อหาสาระอัน (Essence subject- matter) ได้มาจากมรดกทางวัฒนธรรม
2. ให้การศึกษาเพื่อการเรียนรู้ ในเรื่องของความเชื่อ ทัศนคติ และค่านิยมของสังคมในอดีต
3. ธำรงรักษาสิ่งต่างๆ ในอดีตเอาไว้ นอกจากนี้ปรัชญาสารัตถนิยมยังมุ่งการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนมีระเบียบวินัย ทำงานหนัก ใช้สติปัญญาให้มาก และรักษาอุดมคติอันดีงามของสังคม

ข. องค์ประกอบของการศึกษา

1. หลักสูตร หลักสูตรตามแนวของปรัชญาสาขานี้ ก็สืบเนื่องจากจุดมุ่งหมายคือ จะเป็นหลักสูตรที่เน้นเนื้อหา (Subject- matter Oriented) เป็นหลักสำคัญ เนื้อหาหลักๆ ก็คือ เนื้อหาที่เกี่ยวกับความรู้พื้นฐาน (Basic Knowledge) เช่น ภาษา ประวัติศาสตร์ คำนวณ เป็นต้น ซึ่งจะต้องจัดให้ทุกคนเรียน นอกจากนั้นหลักสูตรก็ต้องเน้น เนื้อหาที่ควรเน้นเป็นพิเศษอีกด้วยคือ เนื้อหาที่เกี่ยวเนื่องกับ ศิลปะ ค่านิยมและวัฒนธรรมของสังคมที่ควรรักษาไว้ในขณะเดียวกันกับความรู้พื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ ธรรมชาติก็ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ควรบรรจุไว้ในหลักสูตรของปรัชญากลุ่มนี้

การคัดเลือกและสรรหาเนื้อหาในหลักสูตร รวมถึงการร่างหลักสูตรทั้งหมดนั้น ถือเป็นหน้าที่ของครูหรือผู้เชี่ยวชาญทั้งหมด เพราะครูหรือผู้เชี่ยวชาญซึ่งเป็นคนที่ผ่านการศึกษาอบรมมาเพื่อการคัดเลือกและถ่ายทอดเฉพาะอยู่แล้ว แบบแผนของหลักสูตรจึงมักเป็นแบบเดียวกันทั่วประเทศ เพราะเป็นสิ่งซึ่งควรธำรงรักษา และให้ได้มาตรฐานอันเดียวกัน

2. ครู ปรัชญาสาขาสารัตถนิยมนี้ ครูเป็นบุคคลสำคัญอย่างมาก เพราะครูเป็นผู้กำหนด ตัดสิน และดำเนินการเกี่ยวกับการศึกษาทั้งหมด ครูจะเป็นผู้คัดเลือกว่าสิ่งใดสำคัญ Essence ไม่สำคัญ ครูจะคอยตัดสินว่าสิ่งที่นักเรียนเรียนและรู้นั้นถูกต้องเหมาะสมหรือเปล่า บทบาทของครูสรุปเป็นข้อๆ ได้คือ

1. ครูเป็นผู้รู้เนื้อหาที่ถูกต้องเหมาะสมที่สุดในห้องเรียน
2. ครูเป็นผู้กำหนดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อให้เด็กเรียนดีที่สุด
3. ครูเป็นผู้ตัดสินว่านักเรียน เรียนรู้ไปมากน้อยแค่ไหน
4. ครูเป็นผู้กำหนดมาตรฐานว่า การเรียนรู้จะเรียนได้มากน้อยแค่ไหนเพียงไร

---

[15] บรรจง จันทรสา, **ปรัชญากับการศึกษา,** พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2527), หน้า 236.

5. ครูเป็นผู้นำของห้องเรียนและถือว่าเป็นผู้นำที่ฉลาดรอบรู้

6. ครูเป็นแบบแผนและแม่พิมพ์ของการศึกษา

ตามปรัชญานี้ ครูจึงมีบทบาทและความสำคัญอย่างมาก ถ้าได้ครูดีการศึกษาจะดำเนินไปด้วยดี การปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาจึงเริ่มที่ครูก่อน

3. ผู้เรียน ตามปรัชญาการศึกษาสาขานี้ผู้เรียนมีความสำคัญเช่นกัน เพราะผู้เรียนเป็นผู้เรียนรู้ เป็นผู้สืบทอดค่านิยมไว้และสืบต่อให้คนรุ่นหลังต่อไป ดังนั้น ผู้เรียนจึงเป็นบุคคลสำคัญ โดยเหตุนี้ สถาบันการศึกษาจึงควรให้ความสนใจแก่เด็กเป็นพิเศษ แต่ความสนใจและการให้การศึกษานั้นควรจะเป็นไปตามแนวทางที่ผู้ใหญ่ หรือสังคม หรือครู ได้กำหนดไว้ นักเรียนจึงเป็นผู้รับฟังและทำความเข้าใจกับเนื้อหาต่างๆ ที่ครูได้กำหนดไว้ให้เพื่อจะได้เข้าใจจดจำและนำไปถ่ายทอดต่อไปได้

2) ปรัชญาการศึกษาสาขานิรันตรนิยม (Perennialism)

ปรัชญาสาขานี้ ได้รับอิทธิพลจากปรัชญาพื้นฐานกลุ่มวัตถุนิยมเชิงเหตุผล หรือบางทีก็เรียกกันว่าเป็นพวกโทมัสนิยมใหม่ แต่เมื่อได้พัฒนาเป็นปรัชญาการศึกษาเฉพาะแล้วก็มีลักษณะของตนอย่างชัดเจน

คำว่า นิรันตร หรือ Perennial โดยคำก็หมายถึงสิ่งคงที่ ถาวรไม่เปลี่ยนแปลง เป็นนิรันดร ปรัชญานี้จึงเชื่อว่าการศึกษาควรจะได้สอนสิ่งซึ่งเป็นนิรันดรไม่เปลี่ยนแปลง มีคุณค่าไม่ว่าจะเป็นยุคใดสมัยใด สิ่งซึ่งจะมีคุณค่าไม่เปลี่ยนแปลงตามปรัชญาสาขานี้ก็คือสิ่งที่มีคุณค่าในสมัยกลางของยุโรป ซึ่งได้แก่คุณค่าของเหตุผล และคุณค่าของศาสนาอันเป็นหลักคำสอนของปรัชญานิรันตรนิยม

ปรัชญาสาขานี้เห็นว่า เนื้อหาวิชามีความสำคัญจริงแต่ไม่ใช่เนื้อแท้ของการศึกษา เนื้อหาเป็นเพียงพาหะที่จะนำคนไปสู่สิ่งที่สูงกว่า คือการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ จึงปฏิเสธแนวคิดของสารัตถนิยมในหลายส่วน

ก. จุดมุ่งหมายของการศึกษา

ปรัชญาการศึกษาสาขานี้มีจุดมุ่งหมายที่การสร้างคนให้เป็นคนที่สมบูรณ์ เป็นคนที่แท้จริง การที่จะสร้างคนที่สมบูรณ์ได้นั้นก็จะต้องรู้และเข้าใจตัวเอง พร้อมทั้งเห็นว่าตัวเองนั้นมีพลังธรรมชาติอยู่ภายในแล้ว การศึกษาก็คือการส่งเสริมให้พลังธรรมชาตินั้นพัฒนาเต็มที่ พลังธรรมชาติในที่นี้ก็คือ สติปัญญาของมนุษย์ ถ้าสติปัญญาได้รับการขัดเกลาและพัฒนาอย่างดีพอ มนุษย์ก็จะทำอะไรอย่างมีเหตุผลเสมอ เป้าหมายของการศึกษา จึงควรเป็นไปเพื่อการพัฒนาคุณสมบัติในเชิงของสติปัญญาและเหตุผลในตัวมนุษย์นี่เองเป็นหลักสำคัญ ซึ่งอาจจะกล่าวเป็นข้อๆ ได้คือ

1. มุ่งให้ผู้เรียนรู้จักและทำความเข้าใจตนเองให้มากที่สุดโดยเฉพาะในเรื่องของเหตุผลสติปัญญา

2. มุ่งพัฒนาสติปัญญาและเหตุผลในตัวมนุษย์ให้ดีขึ้น สูงขึ้น สมบูรณ์ เพื่อความเป็นคนที่สมบูรณ์

3. เมื่อมนุษย์มีเหตุผลกันทุกคน การศึกษาในทุกแห่งทุกสถาบันจึงเหมือนกับเป็นสากล

จุดมุ่งหมายของการศึกษาในแนวนี้จึงต่างกับปรัชญาการศึกษาสาขาสารัตถนิยมที่เน้นเนื้อหา แต่ปรัชญาสาขานี้เน้นความเป็นคนที่สมบูรณ์

ข. องค์ประกอบของการศึกษา

1. หลักสูตร หลักสูตรการศึกษาตามแนวของปรัชญาสาขานี้คือ หลักสูตรที่เรียกกันว่า ศิลปศาสตร์ (Liberal Arts Curriculum) นั่นเอง หรือในบางครั้งก็เรียกว่า เสรีศึกษา (Liberal Education) เป้าหมายของหลักสูตรในแนวนี้คือ การฝึกฝนให้ผู้เรียนเป็นผู้ที่รู้จักใช้สติปัญญาเหตุผล และความรู้อย่างอิสระ มีความคิดความอ่านกว้างขวาง ไม่ถูกครอบงำด้วยอวิชชา หรืออำนาจใฝ่ต่ำ หรือความไม่มีเหตุผลอื่นๆ

ศิลปศาสตร์โดยทั่วไปแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือศิลปทางภาษา (Literary Arts) หรือเรียกตามศัพท์เดิมว่า “ตรีบถ” (Trivium) ซึ่งประกอบด้วยไวยากรณ์ วาทศิลป์และตรรกศาสตร์ ซึ่งเป็นเรื่องของการเขียน การพูดและการใช้เหตุผลนั่นเอง

อีกกลุ่มหนึ่งคือศิลปะทางคำนวณ (Mathematical Arts) หรือเรียกตามศัพท์เดิมว่า จตุรบถ (Quadrivium) ซึ่งประกอบไปด้วย เลขคณิต เรขาคณิต ดาราศาสตร์ และดนตรี วิชาศิลปศาสตร์เหล่านี้มุ่งที่การพัฒนาสติปัญญาของผู้เรียนเป็นหลักสำคัญ

ในเรื่องเนื้อหาและตำราเรียนนั้น ปรัชญาสาขานี้ เน้นเนื้อหาที่เรียกว่า "The Great Books" หรือ Classics Works เป็นงานที่ถือว่าเป็นอมตะทุกยุคทุกสมัย งานที่เป็นอมตะเหล่านี้จะประกอบไปด้วย งานทางศิลปะ งานทางวรรณกรรม งานทางด้านการเมืองสังคม รวมทั้งงานด้านวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ด้วย

ถ้าเป็นระดับอุดมศึกษา หลักสูตรตามแนวของนิรันตรนิยมก็คือ หลักสูตรวิชาการศึกษาทั่วไปที่เน้นหนักในเรื่องของสติปัญญาและเหตุผล ส่วนระดับมัธยมศึกษานั้นจะเป็นหลักสูตรที่เตรียมเพื่อการศึกษาในมหาวิทยาลัยเป็นสำคัญ ส่วนระดับประถมศึกษานั้นก็เป็นไปในลักษณะเดียวกันคือเน้นหนักในด้านการอ่าน การเขียน และการใช้เหตุผล เพื่อเป้าหมายปลายทางคือการเป็นคนที่สมบูรณ์เช่นกัน

หลักสูตรตามปรัชญาการศึกษาสาขานี้ ให้ศึกษาเนื้อหาเช่นเดียวกับสารัตถนิยม แต่สารัตถนิยมเรียนเนื้อหาเพื่อการเรียนรู้เข้าใจในฐานะเป็นมรดกทางวัฒนธรรม แต่ว่านิรันตรนิยมถือว่าเนื้อหาเป็นเครื่องมือนำไปสู่ความสามารถทางปัญญาเพื่อให้ผู้เรียนเป็นผู้ที่ล้ำเลิศทางปัญญา

2. ครู เมื่อเทียบกับปรัชญาสารัตนิยมแล้ว บทบาทของครูในปรัชญานี้แตกต่างกันมากขึ้น ครูในปรัชญาสาขานี้เป็นผู้รู้ด้วย แต่ไม่เป็นผู้รู้ชนิดที่จะป้อนความรู้ให้กับนักเรียนฝ่ายเดียว แต่ถือว่าผู้เรียนมีความสามารถอยู่บ้างแล้ว ผู้สอนจึงเพิ่มบทบาทในการจัดกิจกรรม เป็นผู้สร้างบรรยากาศ และเป็นผู้เสนอความรู้ ข้อคิด เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และพัฒนาความคิดสติปัญญาของผู้เรียน ครูในบทบาทนี้จึงควรเป็นผู้นำทางสติปัญญา มีความคิด ความอ่านสูง มีความรู้กว้างขวาง และมีความสามารถในการถกเถียง อภิปรายและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น แต่ครูก็ยังมีบทบาทและอำนาจสำคัญอยู่

3. นักเรียน เด็กนักเรียนตามปรัชญาสาขานี้ ถือว่าเด็กเป็นผู้มีสติปัญญา มีศักยภาพอยู่ในตัวเองแล้ว แต่ไม่ได้รับการพัฒนาอย่างเต็มที่และอย่างพอเพียง การเรียนรู้หรือสติปัญญาจะเกิดขึ้นได้ดี ก็ด้วยการฝึกฝนของเด็กเอง เด็กจึงมีบทบาทในการเรียนอย่างมากเท่าๆ กันหรือมากกว่าครู และเป็นลักษณะของการถกเถียงแลกเปลี่ยนอภิปรายกับครู แต่ก็ภายใต้คำแนะนำของครู[16]

2. กลุ่มที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (Learner Center)

1) พัฒนาการนิยม (Progressivism)

พัฒนาการนิยม ได้ชื่อว่า "หนทางก้าวหน้าไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม"[17] และ "ทางแห่งเสรีภาพที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เหมาะสมกับกาลสมัย"[18] ปรัชญาสาขานี้ เชื่อว่านักเรียนสามารถเรียนรู้ได้โดยอาศัยประสบการณ์และการกระทำจริงๆ ครูจึงมีหน้าที่จัดเตรียมประสบการณ์ที่ดีและเหมาะสมให้กับนักเรียนเพื่อให้เขาได้รับประสบการณ์และมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของสังคม พัฒนาการนิยม มีหลักการสำคัญคือ[19]

---

[16] ดูเพิ่มเติมใน รองศาสตราจารย์วิไล ตั้งจิตสมคิด, **การศึกษาไทย,** หน้า 95-98.

[17] มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, **เอกสารการสอนชุดวิชาพื้นฐานการศึกษา,** หน้า 272.

[18] บรรจง จันทรสา, **ปรัชญากับการศึกษา,** หน้า 237.

[19] รองศาสตราจารย์วิไล ตั้งจิตสมคิด, **การศึกษาไทย,** หน้า 98.

1. ยึดเด็กเป็นศูนย์กลาง ถ้าเด็กเป็นฝ่ายกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมและริเริ่มกิจกรรมการเรียนรู้ ครูเป็นผู้คอยแนะนำและจัดเตรียมประสบการณ์ ไม่เน้นเนื้อหาวิชา แต่มุ่งให้เด็กพัฒนาทั้งทางร่างกาย อารมณ์ สังคมและสติปัญญา

2. เน้นการทดลอง และการปฏิบัติจริง โดยเฉพาะการฝึกแก้ปัญหา

3. ถือว่าการศึกษาคือชีวิตเป็นการพัฒนาเด็กในทุกด้าน มุ่งให้เด็กเกิดความเจริญงอกงาม และเพิ่มพูนสติปัญญาสำหรับการดำเนินชีวิต

4. เน้นการร่วมมือมากกว่าการแข่งขัน เน้นความรับผิดชอบ

5. มุ่งเสริมวิถีทางประชาธิปไตย สอนให้นักเรียนรู้จักทำงานเป็นหมู่คณะ รู้จักเป็นผู้นำและผู้ตามที่ดี ฝึกให้รู้จักแสดงความคิดเห็น

ก. จุดมุ่งหมายของการศึกษา

การศึกษาตามปรัชญาพิพัฒนนิยมนี้ ดังได้กล่าวมาบ้างแล้วว่าเกิดขึ้นเพื่อต้านแนวคิดและวิธีการเก่าของการศึกษาที่เน้นแต่เพียงคุณสมบัติด้านใดด้านหนึ่ง เพราะคิดว่าด้านนั้นสำคัญกว่าดังที่สารัตถนิยมเน้นความสามารถทางความจำและเข้าใจในขณะที่นิรันตรนิยมเน้นความสามารถทางเหตุผลสติปัญญา แต่พิพัฒนนิยมมองกว้างไปกว่านั้น โดยมองว่าการศึกษาจะต้องให้การศึกษาทุกด้าน ทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม อาชีพและสติปัญญาควบคู่กันไป ความสนใจ ความถนัดและลักษณะพิเศษของผู้เรียนควรได้รับความสนใจและได้รับการส่งเสริมให้มากที่สุด สิ่งที่เรียนที่สอนควรเป็นประโยชน์สัมพันธ์สอดคล้องกับชีวิตประจำวัน และสังคมของผู้เรียนให้มากที่สุด ส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตย ทั้งในและนอกห้องเรียน และส่งเสริมให้ผู้เรียนได้รู้จักตนเองและสังคมเพื่อผู้เรียนจะได้รับปรับตัวให้เข้ากับสังคมได้อย่างมีความสุข ไม่ว่าสังคมจะเปลี่ยนไปอย่างไรก็ตาม ผู้เรียนต้องรู้จักแก้ปัญหาได้

ข. องค์ประกอบของการศึกษา

1. หลักสูตร เนื่องจากปรัชญาสาขานี้ไม่เน้นในมรดกทางวัฒนธรรม และสังคมเหมือนกับสาขาก่อนๆ แต่เน้นในสภาพปัจจุบันโดยเฉพาะการมีชีวิตอยู่อย่างมีความสุขและสมบูรณ์ในปัจจุบันและอนาคต หรือมาตรฐานความดีของสังคมก็จะต้องได้รับการทดสอบและปรับปรุงเปลี่ยนไปตามประสบการณ์ การศึกษาต้องส่งเสริมความสนใจของแต่ละบุคคล และเป็นประชาธิปไตยประสบการณ์และความสนใจของคนก็เปลี่ยนไปตามประสบการณ์ที่ได้รับใหม่และวิเคราะห์แล้ว

โดยเหตุนี้หลักสูตรในแนวปรัชญาสาขานี้ จึงเน้นที่ประสบการณ์ของผู้เรียนเป็นหลักสำคัญ ประสบการณ์นั้นควรเป็นประสบการณ์ที่สัมพันธ์กับสังคมและเด็กได้มีส่วนโดยตรงในประสบการณ์นั้น หลักสูตรในแนวนี้จึงมักจะเรียกกันว่าเป็นหลักสูตร Child- centered Curriculum หรือ Activity centered Curriculum เนื้อหาเป็นส่วนประกอบของหลักสูตรที่ทำให้เข้าใจตนเอง สังคม และประเมินประสบการณ์ของตนเองให้ดีขึ้น เนื้อหาที่ได้รับความสนใจเป็นพิเศษ คือ สังคมศึกษาและวิชาการสื่อความหมายเพื่อประโยชน์ในชีวิตประจำวัน (ภาษา) วิชาทางวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ก็ถือว่าสำคัญ แต่เป็นความสำคัญในแง่ของวิธีการ คือวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Method) ไม่ใช่ตัวเนื้อหา นอกจากนี้วิชาหรือเนื้อหาที่เกี่ยวกับสภาพและปัญหาต่างๆ ของสังคมก็จะได้รับการสนับสนุนให้จัดสอนในสถาบันการศึกษาด้วย

2. ครู ครูในปรัชญาสาขานี้ ทำหน้าที่คือการเตรียม การแนะนำ และการให้คำปรึกษาเป็นหลักสำคัญ ครูอาจจะเป็นผู้รู้ แต่ไม่ควรไปกำหนดหรือกะเกณฑ์ (Dictate) ให้เด็กทำตามอย่างหรือควรเป็นผู้สนับสนุนให้เด็กได้เรียนรู้ เข้าใจและเห็นจริงด้วยตัวเอง

บทบาทที่สำคัญของครูคือ ครูจะต้องเป็นผู้*กระตุ้น หนุน และหนี* ในระยะแรกครูจะต้องกระตุ้นให้เด็กได้สนใจตัวเองได้ศึกษา เรียนรู้จากประสบการณ์ของตนเองเมื่อเด็กสนใจแล้วครูก็จะต้องเป็นแรงหนุนคือ คอยให้คำปรึกษา ให้กำลังใจแก่ผู้เรียนอยู่เสมอ เมื่อเด็กทำเองได้แล้วครูจึงควรจะหนีออกให้เด็กทำเอง เรียนรู้เองคอยดูแลอยู่ห่างๆ

ลักษณะของครูตามปรัชญาสาขานี้จะต้องมีบุคลิกที่ดี เห็นอกเห็นใจ และเข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคลของเด็ก รู้จักคิดแปลงและปรับปรุงภาพห้องเรียนให้เหมาะสมกับลักษณะของนักเรียนและกิจกรรมในห้องเรียน ครูจะต้องเป็นผู้วางแผน

ประสานงานให้เด็กสนใจและร่วมมือกัน คือการร่วมมือกัน โรงเรียนจะมีคณะกรรมการโรงเรียนซึ่งประกอบไปด้วยบุคคลหลายฝ่ายมาร่วมปรึกษาวางนโยบาย และตัดสินปัญหาต่างๆ ของโรงเรียน ผู้บริหารเป็นผู้ดำเนินงานไปตามข้อตกลงหรือตามมติของคณะกรรมการ

2) ประสบการณ์นิยม (Pragmatism) [20]

การจัดการศึกษาโดยอาศัยแนวปรัชญาสาขานี้จะมีลักษณะดังนี้ คือ

1. โรงเรียนและผู้เรียน เน้นการสร้างสิ่งแวดล้อมที่จะเอื้ออำนวยให้ผู้เรียนเกิดประสบการณ์ต่อเนื่อง สิ่งแวดล้อมควรจะไม่แตกต่างจากชีวิตจริง ถ้าเป็นไปได้โรงเรียนควรจะมีสภาพเป็นสังคมย่อที่จำลองแบบสังคมใหญ่ ทั้งนี้เพื่อให้ประสบการณ์ในโรงเรียนมีส่วนสัมพันธ์และเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตในสังคม การให้ความรู้เพื่อใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตเป็นเป้าหมายสำคัญของโรงเรียน ความรู้เพื่อการนำไปใช้ประโยชน์จึงเป็นอุดมการณ์ทางการศึกษาสาขานี้

ลักษณะของโรงเรียน จะต้องมุ่งสร้างสิ่งแวดล้อมเหมือนชีวิตจริงในบ้านและในสังคมเพื่อส่งเสริมให้เกิดประสบการณ์ต่อเนื่อง

2. หลักสูตร เน้นการเสริมสร้างประสบการณ์ทางสังคม ลักษณะของหลักสูตรตามแนวปรัชญาสาขานี้แทนที่จะเน้นเนื้อหาสาระ กลับให้ความสำคัญแก่กระบวนการในการศึกษาหาความรู้มากกว่า หลักสูตรจึงเป็นการจัดมวลประสบการณ์เพื่อให้ผู้เรียนได้มีโอกาสทำกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างประสบการณ์ดังกล่าว กลุ่มวิชาที่ได้รับการเน้นเป็นพิเศษคือสังคมศึกษา ส่วนวิธีการเรียนการสอนตามหลักสูตรแบบนี้คือ การแก้ปัญหา การทำโครงการและกิจกรรมโดยถือความถนัดความสนใจของผู้เรียนเป็นหลัก

3. การเรียนการสอน การเรียนการสอนตามแนวประสบการณ์นิยมมีลักษณะ 3 ประการ คือ

(1) การเรียนโดยวิธีแก้ปัญหา (Problem – solving) ถือว่าการเรียนรู้ที่ดีคือ การที่ให้ผู้เรียนได้มีประสบการณ์ในการแก้ปัญหา โดยได้รู้สภาพการณ์ที่เป็นปัญหา หาวิธีแก้ปัญหาและทดสอบผลการแก้ปัญหาเพื่อจะได้เผชิญกับชีวิตจริงได้โดยอาศัยประสบการณ์จากการเรียนการสอนในโรงเรียนที่ได้ช่วยเสริมสร้างประสบการณ์ดังกล่าวให้

(2) การเรียนการสอนโดยยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (Learner - centered Learning) เป็นกระบวนการเรียนการสอนที่คำนึงถึงความต้องการ ความถนัด และความสนใจของผู้เรียนเป็นหลักในการจัดการเรียนการสอน

(3) การเรียนรู้ในขณะที่นำความรู้นั้นๆ มาใช้ (Learning While Using Knowledge) กระบวนการเรียนรู้และนำความรู้มาใช้เกิดขึ้นพร้อมๆ กัน การเรียนการสอนแบบนี้มักจะทำในรูปโครงการและกิจกรรมที่ให้ผู้เรียนได้มีการศึกษาค้นคว้าแสวงหาคำตอบและแนวทางแก้ปัญหา ความรู้ที่ค้นคว้าได้จะใช้เป็นพื้นฐานในการแก้ปัญหาหรือทำโครงการหรือกิจกรรมนั้นๆ ให้เสร็จสมบูรณ์

3. อัตถิภาวนิยม (Existentialism) [21]

นักอัตถิภาวนิยมเชื่อว่า สิ่งที่เป็นจริง คือสิ่งที่เรามีชีวิตอยู่อย่างนั้นจริงๆ นั่นเอง การมีอยู่ของมนุษย์มีมาก่อนลักษณะที่เป็นแก่นหรือสารัตถะของมนุษย์ จุดเน้นสำคัญของปรัชญาสาขานี้คือ เสรีภาพของปัจเจกบุคคลและการใช้เสรีภาพในการดำเนินชีวิต เน้นเอกัตบุคคลมากกว่าสังคมโดยส่วนร่วม

---

[20] มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, **เอกสารการสอนชุดวิชาพื้นฐานการศึกษา** , หน้า 254-259.

[21] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า 261-263.

แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษา

1. โรงเรียนและผู้เรียน หากจะจัดโรงเรียนตามแนวปรัชญาสาขานี้ก็คงจะจัดได้ยาก เพราะหารูปแบบการจัดไม่ได้อย่างมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ก็คือ เสริมสร้างบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมต่างๆ ให้มีหลายแบบให้มากที่สุดเพื่อที่จะได้ให้นักเรียนแต่ละคนสามารถเลือกหาประสบการณ์การเรียนรู้ตามที่ปรารถนา ได้เคยมีความพยายามจัดบรรยากาศแบบนี้เมื่อประมาณ 20 ปีมาแล้ว ในมหาวิทยาลัยใหญ่ๆ หลายแห่งในสหรัฐอเมริกา โดยคณาจารย์และนักศึกษาได้ทดลองจัดมหาวิทยาลัยเสรี โดยให้นักศึกษาเลือกเรียนวิชาต่างๆ ตามใจชอบ และจัดการสอนโดยวิธีกลุ่มนักศึกษาจะตกลงกันเองอาจเป็นการบรรยาย จัดกลุ่มอภิปราย สนทนา หรือนักศึกษาตามลำพัง ก็สุดแต่ละคนจะเลือก มีการสอนทั้งในห้องเรียนใต้ร่มไม้ ในสวนสาธารณะ ฯลฯ ทำอยู่ได้ไม่นานก็เลิกรากันไป เพราะไม่อาจตอบสนองความต้องการของคนแต่ละคนได้และปราศจากรูปแบบจนขาดแนวทางการจัดที่จะให้ได้ผล

2. หลักสูตร ในแง่ของหลักสูตรไม่อาจกำหนดรูปแบบได้ชัดเจน นอกจากจะเปิดให้มีวิชาเลือกเพื่อส่งเสริมเสรีภาพให้กว้างขวางที่สุด การจะทำเช่นนี้ได้จะต้องมีทรัพยากรมากและมีความพร้อมอย่างยิ่ง จึงยังไม่มีโรงเรียนใดที่จะจัดหลักสูตรตามแนวนี้ได้เต็มที่ วิชาที่ปรัชญาสาขานี้มักจะเน้นเพราะส่งเสริมเสรีภาพการแสวงหาความรู้คือ ศิลปะและปรัชญา

3. การเรียนการสอน เน้นการสอนให้เด็กแต่ละคนค้นพบความจริงด้วยตนเอง เป็นวิธีการสอนทำนองเดียวกันกับโสกราตีสใช้ (Socratic Method) และจะต้องกระตุ้นให้ผู้เรียนแต่ละคนรู้จักแนวทางที่จะเลือกอย่างมีความรับผิดชอบ

3. กลุ่มที่ยึดเอาสื่อเป็นศูนย์กลาง

กลุ่มนี้เป็นกลุ่มนักการศึกษาที่ มีความคิดว่าการศึกษาที่ดีและเกิดประโยชน์นั้น จะต้องสร้างสื่อหรือสัญลักษณ์ในการเรียนรู้ ความสำคัญส่วนหนึ่งอยู่ที่ครูที่จะจัดสื่อการศึกษาให้เอื้ออำนวยแต่การเรียนรู้ของนักเรียน และนักเรียนต้องขบคิดพิจารณาศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมด้วย เพื่อความงอกงามทางสติปัญญา ปรัชญาที่พูดถึงในกลุ่มนี้คือปรัชญามโนคตินิยม (Idealism)[22]

ปรัชญาสาขามโนคตินิยม (สารนิยม) เป็นปรัชญาสาขาที่เก่าแก่ที่สุด ปรัชญาเมธีผู้ให้กำเนิดปรัชญาสาขานี้ได้แก่ พลาโต (Plato) นักปราชญ์ชาวกรีกผู้ซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วงปี 427-347 ก่อนคริสตกาล ชื่อปรัชญาสาขานี้คือ Idealism มาจากคำ Idea - ism เติมตัว 1 เพื่อสะดวกแก่การออกเสียงเป็น Idealism คำหลักของปรัชญาสาขานี้ คือ มโนคติ หรือ Idea ปรัชญาสาขานี้จึงมีลักษณะเป็นจิตนิยม คือ เน้นโลกแห่งจิต มากกว่าโลกแห่งวัตถุ (A World of Mind)

แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษา

หลักสำคัญของปรัชญาสาขามโนคตินิยมทางด้านภววิทยา ญาณวิทยา และคุณวิทยา เมื่อนำมาประยุกต์เป็นแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการศึกษาที่เรียกว่า "ปรัชญาการศึกษา" จะพบว่า การจัดการศึกษาตามแนวปรัชญาสาขานี้จะมีลักษณะดังนี้ คือ

1. โรงเรียนและผู้เรียน เนื่องจากปรัชญาสาขามโนคตินิยมเน้นการพัฒนาความคิดและจิตใจ โรงเรียนตามแบบมโนคตินิยมจึงเน้นการเสริมสร้างสิ่งแวดล้อมทางความคิดให้แก่ผู้เรียน โดยมุ่งพัฒนาคุณภาพของความคิดและความเจริญงอกงามทางจิตใจ สิ่งแวดล้อมทางความคิดคือ "สัญลักษณ์" ซึ่งเป็นสื่อความคิดที่สำคัญ โรงเรียนจึงใช้สัญลักษณ์ต่างๆ เช่น ภาษา คณิตศาสตร์ และศิลปะเป็นสื่อให้ผู้เรียนได้ฝึกการคิดและการแสดงออกเป็นการพัฒนาจิตใจ โรงเรียนตามแนวมโนคตินิยมมุ่งสร้างคนให้เป็นคน "นักศิลปะและภาษา" (Man of Arts and Letters)

---

[22] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า 241-246.

2. หลักสูตร เมื่อโรงเรียนตามแบบมโนคตินิยมเน้นการสร้างคนให้เป็นคน "นักศิลปะและภาษา" หลักสูตรของโรงเรียนจึงเน้นเนื้อหาวิชาทางด้านการพัฒนาความคิดและจิตใจ วิชาการด้านมนุษยศาสตร์ ซึ่งเน้นการใช้สัญลักษณ์ การสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของชีวิต สร้างมโนธรรม คุณธรรม และฝึกการคิดหาเหตุผล จึงได้รับการเน้นเป็นพิเศษ วิชาดังกล่าวได้แก่ วิชาภาษา วรรณคดี ปรัชญา ศิลปะ คณิตศาสตร์และประวัติศาสตร์ โดยมีกลุ่มวิชาทางด้านศิลปะภาษา (Language Arts) เป็นแกนสำคัญของหลักสูตร

3. การเรียนการสอน การเรียนการสอนในโรงเรียนที่ยึดปรัชญาการศึกษาสาขามโนคตินิยม เน้นการใช้สัญลักษณ์เป็นสื่อในการเรียนการสอน กิจกรรมการเรียนการสอนจึงเกี่ยวข้องกับการใช้สัญลักษณ์เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งได้แก่ การฟัง การจดจำ จากการบรรยายของครู การอ่านหนังสือ การค้นคว้าจากตำราและเอกสารทางวิชาการต่างๆ ห้องเรียนและห้องสมุดจึงเป็นหัวใจของกระบวนการเรียนการสอนของโรงเรียน ทั้งนี้ เพราะห้องเรียนจะเป็นแหล่งกลางที่ครูใช้สัญลักษณ์ต่างๆ อธิบายถ่ายทอดความรู้ให้แก่นักเรียน ทำให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจน ทำให้การใช้สัญลักษณ์เป็นเรื่องที่มีชีวิตชีวา บรรยากาศของห้องเรียนจะเกี่ยวข้องกับการใช้สัญลักษณ์ในรูปของการบรรยาย การซักถาม การท่องจำ การแสดงออกของนักเรียน ทั้งฟัง พูดอ่าน เขียน ส่วนห้องสมุดซึ่งเป็นแหล่งรวมของสัญลักษณ์ในรูปของหนังสือตำรา เป็นที่ดำเนินกิจกรรมการใช้สัญลักษณ์เพิ่มเติมจากชั้นเรียนเพื่อขยายวงกว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น การเรียนการสอนจะเน้นการเรียนในห้องเรียนและห้องสมุดมากกว่าการศึกษานอกสถานที่หรือทัศนศึกษา เพราะถือว่าผู้เรียนสามารถอ่านและทำความเข้าใจเรื่องต่างๆ จากหนังสือได้โดยไม่จำเป็นต้องมีประสบการณ์ตรง บทบาทของครูตามแนวสาขานี้ถือว่า ครูคือแม่พิมพ์ เป็นต้นแบบที่ดีทั้งด้านความรู้และความประพฤติ ต้องมีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้โดยใช้สัญลักษณ์ได้ดีมีประสิทธิภาพ

จากที่กล่าวมาทั้ง 3 กลุ่มพอจะสรุปได้ว่า กลุ่มแนวคิดหรือปรัชญาการศึกษาที่กล่าวถึงเรื่องศูนย์กลาง ก็จะมี 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ยึดเอาผู้สอนเป็นสำคัญ กลุ่มที่ยึดเอาผู้เรียนเป็นสำคัญ และกลุ่มผู้ยึดเอาสื่อหรือสัญลักษณ์เป็นสำคัญ อนึ่งมีข้อสังเกตว่า แม้แต่ละกลุ่มจะให้ความสำคัญสิ่งที่เป็นศูนย์กลางแตกต่างกัน แต่เมื่อพิจารณาองค์ประกอบของการศึกษาแล้ว (อันได้แก่ ครู ผู้เรียน การเรียนสอน รวมไปถึงโรงเรียน) จะเห็นว่าก็ยังมีความสำคัญและอิงอาศัยกันและกันอยู่เสมอ เช่น สารัตถนิยม แม้จะเน้นไปตัวผู้สอนเป็นศูนย์กลาง แต่ผู้เรียนก็มีความสำคัญเช่นกัน ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบหนึ่งของการอนุรักษ์สิ่งที่ดีงามของสังคม หรืออย่าง พัฒนาการนิยม แม้จะให้ความสำคัญกับผู้เรียน แต่ผู้สอนก็มีความสำคัญในฐานะเป็นผู้ริเริ่มหรือจุดประกายการเรียนรู้

การศึกษาในพระพุทธศาสนายึดเอาอะไรเป็นศูนย์กลาง

การพิจารณาว่าในพระพุทธศาสนายึดเอาอะไรเป็นศูนย์กลางในการจัดการศึกษา สามารถพิจารณาได้จากหลายแง่มุม หมายความว่า เราจะพิจารณาจากแง่มุมของอะไร แง่มุมที่พิจารณาจะสะท้อนแนวคิดเรื่องศูนย์กลางได้ หากพิจารณาคำนิยามการศึกษาจากทัศนะทั่วไปและทัศนะทางพระพุทธศาสนาแล้วจะเห็นว่า การศึกษาในความหมายทั่วไป จะมี 3 ลักษณะ คือ 1) การนำความรู้จากภายในของผู้เรียนให้แสดงออกมา โดยการดึงศักยภาพของผู้เรียนออกมา 2) การนำความรู้จากแหล่งเรียนรู้ภายนอกมาสู่ผู้เรียน และ 3) กระบวนการปฏิสัมพันธ์หรือการสร้างการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน นอกจากนี้ คำว่า "การศึกษา" เป็นคำที่มีความหมายแตกต่างกันไปตามความเข้าใจของแต่ละคน เป็นคำที่มีความหมายเปลี่ยนแปลงตลอดมาดังหนึ่งว่าเป็นสิ่งที่มีชีวิต[23]

[23] W.O.Lester Smith. **Education** (Penguin Books, 1959) p.7 อ้างใน จิตรกร ตั้งเกษมสุข. **พุทธปรัชญากับปรัชญาการศึกษาของไทย.** (กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2525), หน้า 11.

ความหมายของการศึกษาตามแนวพุทธ หลวงพ่อพุทธทาสนิยามว่า “สิกฺขา” มาจาก สยं + อิกฺขติ, สมฺมา + อิกฺขติ, สห + อิกฺขติ มีความหมายว่า ผู้ศึกษาจะต้องเห็นชัดในสิ่งต่างๆ ด้วยตนเองอย่างถูกต้องจนดับทุกข์ได้ และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยความสงบสุข ดังนั้น การศึกษาจึงไม่ใช่การเรียนทางภาษาและอาชีพเท่านั้น แต่หมายถึงการดับทุกข์ของตนเองและผู้อื่นได้ ทำให้ตนเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ให้ทัศนะว่า การศึกษามีจุดมุ่งหมายเพื่อทำให้ชีวิตเข้าถึงอิสรภาพคือทำให้ชีวิตหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำจากเหตุปัจจัยภายนอกให้ได้มากที่สุด และมีความเป็นใหญ่ในตัว สามารถกำหนดความเป็นอยู่ของตนเองให้ได้มากที่สุด[24] พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ให้ทัศนะว่า การศึกษาเป็นกระบวนการแสวงหาปัญญาและกำจัดอวิชชาไปพร้อมกัน พระพุทธเจ้าจึงเปรียบปัญญาเหมือนดังแสงสว่าง[25]

การพิจารณาแนวคิดเรื่องศูนย์กลางทางการศึกษาในพระพุทธศาสนา สามารถพิจารณาจากมิติต่างๆ ดังนี้

1. มิติด้านประวัติศาสตร์การศึกษาในพระพุทธศาสนา
2. มิติด้านหลักคำสอนที่เกี่ยวกับการสอน

1. มิติด้านประวัติศาสตร์การศึกษาในพระพุทธศาสนา

ด้านนี้เป็นการศึกษาประวัติการศึกษาในพระพุทธศาสนา โดยแบ่งยุคการศึกษาออกเป็น 3 ยุค[26] คือ

1) การศึกษาพระพุทธศาสนาในยุคพุทธกาล

การศึกษาในพระพุทธศาสนาดั้งเดิมแบ่งเป็น 2 ฝ่าย คือ (1) คันถธุระ การศึกษาพระไตรปิฎก (2) วิปัสสนาธุระ การฝึกหัดขัดเกลาจิตโดยพิจารณานามรูป แต่ส่วนที่เป็นหลักสูตรจริงๆ เน้นอยู่ 3 เรื่อง คือ

1. สีลสิกขา ศึกษาเรื่องศีล
2. สมาธิสิกขา ศึกษาเรื่องสมาธิ
3. ปัญญาสิกขา ศึกษาเรื่องปัญญา

วัตถุประสงค์ของหลักสูตร คือ เพื่อให้ผู้ศึกษาบรรลุนิพพาน ภาวะบริสุทธิ์แห่งจิตซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุด ประเด็นนี้เห็นได้จากการแบ่งบุคคลผู้เข้ามาสู่พระพุทธศาสนาเป็น 2 กลุ่ม คือ (1) ผู้มีภารกิจยังต้องศึกษาเรียกว่า “เสขะ” (2) ผู้สำเร็จการศึกษาแล้วเรียกว่า “อเสขะ” ทั้งเสขะและอเสขะล้วนเป็นพระอริยบุคคล มีภูมิธรรมสูงส่ง เสขบุคคลซึ่งมีถึง 7 ระดับนั้น ระดับสูงสุดกำจัดกิเลสได้ 5 ส่วน คือ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน (สักกายทิฏฐิ) ความลังเลสงสัย (วิจิกิจฉา) ความถือมั่นศีลพรต (สีลัพพตปรามาส) ความกำหนัดในกาม (กามราคะ) และความหงุดหงิดขัดเคือง (ปฏิฆะ) ส่วนอเสขบุคคลกำจัดกิเลสได้ทั้งหมด โดยกำจัด 5 ส่วนข้างต้นและกำจัดเพิ่มได้อีก 5 ส่วน คือ ความติดใจในรูปฌาน (รูปราคะ) ความติดใจในอรูปฌาน (อรูปราคะ) สำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ (มานะ) ฟุ้งซ่าน (อุทธัจจะ) และความไม่รู้ (อวิชชา)

เพราะฉะนั้น ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาฝ่ายคันถธุระหรือวิปัสสนาธุระ มีจุดประสงค์สูงสุดเพียงหนึ่งเดียวคือบรรลุนิพพาน ภาวะบริสุทธิ์แห่งจิต ประเด็นที่น่าพิจารณา คือ การศึกษาพระพุทธศาสนาดั้งเดิมไม่ได้ขึ้นอยู่กับข้อเขียนตำรา แต่เน้นความทรงจำ ถ่ายทอดกันปากต่อปาก (มุขปาฐะ) ในวัดหนึ่งจะต้องมีภิกษุอย่างน้อยหนึ่งรูปทรงจำพระปาติโมกข์ได้

---

[24] พระมหาณรงค์ จิตฺตโสภโณ, **พระไตรปิฎกวิจารณ์,** (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2529), หน้า 22.

[25] พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ขอบฟ้าแห่งความรู้,** (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540), หน้า 3.

[26] มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **จากนาลันทาถึงมหาจุฬา ฯ,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542), หน้า1-7.

รูปแบบการเรียนการสอน เน้นการโต้วาทีและอภิปราย โดยเฉพาะเมื่อสอนคนที่นับถือลัทธิอื่นอยู่ก่อนแล้ว มีอาจารย์ประจำ คือ อุปัชฌาย์และอาจารย์ และอาจารย์พิเศษซึ่งหมายถึงผู้เชี่ยวชาญ พิเศษเฉพาะเรื่อง เช่น พระอุบาลีเชี่ยวชาญในพระวินัย พระอานนท์เชี่ยวชาญในพระสูตร พระสารีบุตรเชี่ยวชาญในเรื่องปัญญา พระโมคคัลลานะเชี่ยวชาญในเรื่องฤทธิ์ พระอนุรุทธะเชี่ยวชาญในเรื่องฌาน ท่านเหล่านี้จะบรรยายพิเศษในบางโอกาส

สรุปได้ว่า การศึกษาพระพุทธศาสนาในยุคพุทธกาล มีประเด็นสำคัญ ดังนี้

จุดมุ่งหมายของการศึกษา : ความหลุดพ้นจากกองกิเลส บรรลุพระนิพพาน

องค์ประกอบของการศึกษา : หลักสูตร พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ครูผู้สอนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ ผู้เรียนมีสิทธิ์ที่จะเลือกเรียนตามหลักสูตรที่วางไว้ การเรียนการสอน ใช้วิธีการท่องจำที่เรียกว่า “มุขปาฐะ” เมื่อมองจากข้อสรุปนี้จะเห็นว่าสอดคล้องกับแนวคิดทางการศึกษาสาขาสารัตถนิยม ในแง่ที่หลักสูตรที่ให้เรียนมีพร้อมอยู่แล้ว และสาขาอัตถิภาวนิยม ในแง่ที่ผู้เรียนมีสิทธิ์ที่จะเรียนอะไรก็ได้ แต่บทบาทสำคัญจะอยู่ที่ครูผู้สอน

2) การศึกษาพระพุทธศาสนาในยุคหลังพุทธกาล

ระบบการศึกษาพระพุทธศาสนายุคแรก เป็นการศึกษาเฉพาะภายในวัดระหว่างครูกับศิษย์ เน้นพระธรรมวินัยเป็นหลัก หลังพุทธปรินิพพาน มีความคิดเห็นแตกแยกมากขึ้นในหมู่ภิกษุด้วยกันเอง รวมกับความขัดแย้งทางแนวคิดกับลัทธิร่วมสมัยอื่น ทำให้วัด (วิหาร) พัฒนาเป็นสถานศึกษาวิชาการในวงกว้างมากขึ้น เพื่อตอบสนองความสนใจใคร่ศึกษาของคนภายนอกวัด และเพื่อพัฒนาความสามารถเชิงวิเคราะห์วิจารณ์ของพระภิกษุสงฆ์เอง ประมาณ พ.ศ. 400 ได้มีการเขียนตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนามาก สมณะชาวจีนบันทึกไว้ว่า “มหาวิทยาลัยต่างๆ มิได้เปิดรับเฉพาะภิกษุในนิกายต่างๆ ของพระพุทธศาสนาเท่านั้น แม้คฤหัสถ์ผู้สนใจในพระพุทธศาสนาก็อาจเข้าเรียนได้ ยิ่งกว่านั้นนักบวชในศาสนาอื่นก็อาจเรียนได้เช่นเดียวกัน แต่การศึกษาแยกเป็น 2 ฝ่าย คือ ภิกษุฝ่ายหนึ่ง คฤหัสถ์และคนนอกฝ่ายหนึ่ง”[27]

รัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นยุคที่การศึกษาเชิงคันถธุระเจริญมาก เห็นได้จากการที่มีกลุ่มความคิดเกิดขึ้นมากปรากฏชื่อในสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย 11 กลุ่ม คือ (ดู วินย.อ.1/97-99)(1) สัสสตวาที-เห็นว่าโลกเที่ยง (2) เอกัจจสัสสตวาที-เห็นว่าเที่ยงบางอย่าง (3) อันตานันติกะ-เห็นว่าโลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด (4) อมราวิกเขปิกะ-เห็นไม่แน่นอน (5) อธิจจสมุปบัน-เห็นว่าไม่มีเหตุปัจจัย (6) สัญญีวาที-เห็นว่าอัตตามีสัญญา (7) อสัญญีวาที-เห็นว่าอัตตาไม่มีสัญญา (8) เนวสัญญี นาสัญญีวาที-เห็นว่าอัตตามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ (9) อุจเฉทวาที-เห็นว่าโลกขาดสูญ (10) ทิฏฐธรรมนิพพานวาที-เห็นว่านิพพานมีในปัจจุบัน (11) วิภัชชวาที-เห็นแยกประเด็น

กลุ่มความคิดเหล่านี้ไม่ใช่มาจากบุคคลนอกพระพุทธศาสนาทั้งหมด บางกลุ่มเป็นพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนานี่เอง แต่แสดงความเห็นหลากหลายแตกต่างกันเพราะผลจากการศึกษาเชิงคันถธุระ ซึ่งเป็นการศึกษาเชิงปริยัติล้วน รัชสมัยของพระเจ้ากนิษกะ (พ.ศ.643 โดยประมาณ) ซึ่งครองอำนาจอยู่ในอินเดียภาคเหนือ ได้มีการสังคายนาของนิกายสัพพัตถิกวาท (สรวาสติวาทิน,หรือไวภาษิกะ) ณ เมืองชาลันธร (หรือกาษมีระ) สมณะ เฮี่ยนจั๋ง บันทึกไว้ว่า

พระเจ้ากนิษกะหันมาสนใจพระพุทธศาสนาและตำรับตำราแห่งศาสนานี้ จึงอาราธนาภิกษุหนึ่งรูปให้สอนทุกๆ วัน และเนื่องจากภิกษุแต่ละรูปที่ไปสอนก็สอนต่างๆ กันออกไป บางครั้งถึงกับขัดกัน... พระเจ้ากนิษกะลังเลสงสัย จึงปรึกษากับพระปารัศวะ และพระเถระแนะนำให้จัดพิธีสังคายนา[28]

---

[27] สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, **พุทธศาสนประวัติระหว่าง 2500 ปีล่วงมาแล้ว,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุรวัฒน์, 2537), หน้า 156-157.

[28] สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน** , พิมพ์ครั้งที่ 17, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, 2534), หน้า 15.

วิเคราะห์ได้ว่า สาเหตุแห่งสังคายนา ครั้งนี้คือการศึกษาพระพุทธศาสนาเชิงวิชาการนั่นเอง แม้จุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาจะเป็นเรื่องความหลุดพ้นจากกิเลส แต่ในระดับวิถีชีวิตทั่วไป การศึกษาพระไตรปิฎกหรือคัมภีร์พระพุทธศาสนาอื่นๆ ยังมีความจำเป็น ยิ่งมีความเชื่อมั่นในจุดหมายสูงสุดมากเท่าใด บุคคลยิ่งจะศึกษาปริยัติให้มากขึ้นเท่านั้น เนื่องจากประสงค์จะรู้ให้ชัดว่า ภาวะสูงสุดอย่างที่ว่านี้เป็นอย่างไร เพราะจุดเริ่มต้นของการศึกษาคือความเชื่อมั่นในหลักแห่งเหตุผล และมีแรงใจจูงใจใฝ่ต่อสัจธรรมและวิธีการที่จะเข้าถึงสัจธรรมนั้น

การศึกษาในสมัยหลังพุทธกาล ยังคงยึดแนวคิดเช่นเดียวกับสมัยพุทธกาล คือยึดบทบาทผู้สอนยังมีความสำคัญ หลักสูตรจัดเอาไว้คือพระไตรปิฎก การเรียนการสอนใช้การบรรยาย การอภิปรายสิ่งที่เพิ่มเข้ามาคือ พระเจ้าแผ่นดินเข้ามามีบทบาทต่อการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ส่งเสริมทำนุบำรุง แนวคิดในยุคนี้จึงมีลักษณะเป็นสารัตถนิยม และอัตถิภาวนิยม

3) การศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

การที่ยกเอาการจัดการศึกษาในประเทศไทย (ในที่นี้หมายเอาการศึกษาปริยัติธรรมแผนกธรรม-บาลี ของคณะสงฆ์อย่างเดียว) ขึ้นมากล่าว เพราะจากอดีตถึงปัจจุบัน การศึกษาของคณะสงฆ์ไม่ได้เปลี่ยนแปลงอะไรมากนัก ไม่ว่าจะเป็นจุดมุ่งหมายการศึกษา องค์ประกอบการศึกษา หลักสูตร ผู้สอน ผู้เรียน การเรียนการสอน โรงเรียน ภาพรวมของการศึกษาคณะสงฆ์ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน สรุปได้ดังนี้[29]

1. จุดมุ่งหมายการศึกษา เพื่อธำรงรักษาพระพุทธศาสนาไว้ เพื่อพัฒนาบุคลากรทางศาสนาให้มีความรู้ความสามารถและมีปฏิปทายอดเยี่ยม ทำงานรับใช้สังคม

2. หลักสูตร กำหนดไว้ตายตัว คือพระไตรปิฎก และวรรณคดีพระพุทธศาสนาบางเรื่อง เช่น วิสุทธิมรรค มังคลัตถทีปนี ธัมมปทัฏฐกถา เป็นต้น

3. ผู้สอน เป็นพระสงฆ์ และเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ

4. ผู้เรียน เป็นพระภิกษุสามเณร

5. การเรียนการสอน ครูบรรยายให้ฟัง ท่องจากตำรา เน้นการจำเป็นสำคัญ

ลักษณะการจัดการศึกษาเช่นนี้ สอดคล้องกับแนวคิดทางการศึกษาของสารัตถนิยม ซึ่งในแนวคิดนี้ครูจะมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดความรู้และปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้กับผู้เรียน

2. มิติด้านแนวคิดเกี่ยวกับคำสอน

ในประเด็นนี้ จะมาดูกันว่า หลักคำสอนที่เกี่ยวกับการศึกษานั้นบ่งชี้ไว้ชัดหรือเปล่าว่ามีอะไรเป็นศูนย์กลางระหว่างผู้เรียนกับผู้สอนหรือสื่อ เกี่ยวกับประเด็นนี้มีการตีความหลักคำสอนออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 ถือว่าหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาสะท้อนแง่คิดเกี่ยวผู้เรียนเป็นศูนย์กลางไว้ชัด หลักธรรมที่ว่านี้คือไตรสิกขา อันหมายถึงหลักเพื่อการศึกษาและปฏิบัติ 3 ประการ มีการตีความกันว่า ไตรสิกขาคือหลักคำสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมมจิตฺโต) ตีความไตรสิกขาเกี่ยวกับโรงเรียนวิถีพุทธว่า “โรงเรียนวิถีพุทธคือโรงเรียนที่จัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาผู้เรียนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยภาวนา 4 คือพัฒนาทางกาย สังคม จิต และปัญญา กระบวนการจัดการศึกษาในโรงเรียนวิถีพุทธ ต้องบูรณาการไตรสิกขาเข้ากับกลุ่มสาระและกิจกรรมต่างๆ ใน

[29] ดูรายละเอียดงานวิจัยนี้ทั้งหมดใน ดร. วีรชาติ นิ่มอนงค์, **พัฒนาการศึกษาของพระภิกษุสงฆ์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน.** http://www.veerachart.au.edu/files/research/chapter 3.doc.

หลักสูตรนั่นคือศีล สมาธิ ปัญญาเป็นเหมือนเส้นด้ายที่ร้อยเรียงทุกกลุ่มสาระและกิจกรรมเข้าด้วยกัน สรุปว่า โรงเรียนวิถีพุทธต้องฝึกอบรมผู้เรียนให้กิน อยู่ ดู ฟังเป็น คำว่า **เป็น** ในกรณีนี้หมายถึงกิน อยู่ ดู ฟัง ตามหลักไตรสิกขานั่นเอง"[30]

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) มองว่า ไตรสิกขาเป็นการฝึกฝนสู่การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ด้วยการศึกษาเรียนรู้ ตั้งแต่สิ่งที่มีอยู่ภายนอกเพื่อให้เกิดความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม[31]

กลุ่มที่ 2 มองว่า มีหลักคำสอนบางหมวดที่สะท้อนแนวคิดเรื่องผู้สอนเป็นศูนย์กลาง หรือให้ความสำคัญกับผู้สอน ธีรโชติ เกิดแก้ว กล่าวไว้ว่า

"ครูนับว่ามีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษาทุกระดับเนื่องจากครูจะเป็นผู้จุดประกายแห่งการเรียนรู้ เป็นต้นแบบความคิด ฉุดรั้งสติของศิษย์ให้ดำเนินไปในแนวทางที่ถูกต้อง อีกประเด็นหนึ่ง ครูคือผู้สร้างดุลยภาพให้แก่ศิษย์ทั้งวิชาวัตถุและวิชาชีพ และวิชาชีวิตและวิชาเชิงจริยธรรม รูปแบบการสอนไม่ว่าจะรูปแบบใดก็ตาม องค์ประกอบที่สำคัญยิ่งของการถ่ายทอดความรู้คือครู แม้ว่าวิธีการสอนแบบผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง จะเน้นความสำคัญที่ตัวผู้เรียนก็ตาม แต่ถ้าขาดองค์ประกอบแรกคือครูสอนแล้วก็เกิดปัญหา... ในอดีต ทุกๆ สังคมจะยกย่องให้เกียรติครูอาจารย์ผู้สอนเป็นอย่างมากและยึดเอาผู้สอนเป็นศูนย์กลางในการเรียนรู้ ทำให้ครูมีบทบาทและอิทธิพลต่อศิษย์ในหลายๆ ด้าน คุณสมบัติที่ดีของครูมี 2 ประการ คือ 1) องค์ความรู้ และ 2) องค์ธรรม[32] แนวคิดเกี่ยวกับครูผู้สอนในพระพุทธศาสนามีอยู่หลายๆ เรื่อง ดังจะยกมาเป็นบางส่วน ดังนี้

องค์คุณของกัลยาณมิตร

บุคคลผู้ที่เป็นกัลยาณมิตรที่เรียกว่าคนดีหรือสัตบุรุษดังกล่าวมานั้น จะต้องประกอบด้วยองค์คุณของกัลยาณมิตร หรือที่เรียกว่า กัลยาณมิตรธรรม 7 ประการ ดังนี้

1. ปิโย น่ารัก ในฐานเป็นที่สบายใจและสนิทสนม ประกอบด้วยความเมตตากรุณา ใส่ใจคนและประโยชน์สุขของเขา สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนให้อยากให้เข้าไปปรึกษาไต่ถาม

2. ครุ น่าเคารพ ในฐานประพฤติสมควรแก่ฐานะ เป็นผู้หนักแน่น ถือหลักการเป็นสำคัญ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นเป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย

3. ภาวนีโย น่าเจริญใจ น่ายกย่อง น่าเอาอย่าง ในฐานทรงคุณคือความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนเองเสมอ เป็นที่น่ายกย่องควรเอาอย่าง ทำให้ศิษย์เอ่ยอ้างและรำลึกถึงด้วยความซาบซึ้ง มั่นใจ และภาคภูมิใจ

4. วตฺตา รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือนเป็นที่ปรึกษาที่ดี

5. วจนกฺขโม อดทนต่อถ้อยคำ คือพร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถามแม้จุกจิก ตลอดจนคำล่วงเกินและคำตักเตือนวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ อดทนฟังได้ ไม่เบื่อหน่าย ไม่เสียอารมณ์

6. คมฺภีรญฺจ กถं กตฺตา กล่าวชี้แจงแถลงเรื่องต่างๆ ที่ลึกซึ้งให้เข้าใจได้ และสอนศิษย์ให้รู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

---

[30] พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), โรงเรียนวิถีพุทธในสังคมไทย, ใน **รวมบทความวิชาการทางพระพุทธศาสนา,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2548), หน้า 61.

[31] พระณรงค์ กตฺติธโร, "การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของพุทธทาสภิกขุและพระพรหมคุณาภรณ์", **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต,** (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549), หน้า 33.

[32] ธีรโชติ เกิดแก้ว, "การสอนแบบผู้เรียนเป็นศูนย์กลางในพระพุทธศาสนา", **วารสารพุทธศาสน์ศึกษา,** ปีที่ 9 : ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม) 51.

7. โน จฏฺฐาเน นิโยชเย ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหลหรือชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย ไม่สมควร[33]

หลักธรรมดังกล่าวมานี้ ถ้าพิจารณาให้ถ่องแท้แล้วจะเห็นว่าครอบคลุมบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบของครูอย่างครบถ้วน หากครูอาจารย์คนใดสามารถปฏิบัติตามคุณธรรมพื้นฐานของความเป็นครูนี้ได้อย่างสมบูรณ์ ก็สมควรได้รับการยกย่องว่าเป็นครูที่ดีอย่างแท้จริงได้ คุณสมบัติของครูทั้ง 7 ข้อข้างต้นสะท้อนให้เห็นภาพลักษณ์ของครูที่ดีในทัศนะของพระพุทธศาสนาโดยรวบยอด 2 ประการคือ

1. ความสามารถในการสอน คือองค์ประกอบข้อที่ 4,6 และ 7 เรียกว่า องค์ความรู้

2. การเป็นแบบอย่างที่ดี คือองค์ประกอบข้อ 1, 2, 3 และ 5 เรียกว่า องค์ธรรม

ตั้งใจประสิทธิ์ความรู้

ครูผู้สั่งสอนหรือให้การศึกษาควรดำรงตนอยู่ในธรรมของผู้แสดงธรรม เรียกว่า *ธรรมเทศกธรรม* 5 ประการคือ

1. อนุปุพพีกถา สอนให้มีขั้นตอนถูกลำดับ คือแสดงหลักธรรมหรือเนื้อหาตามลำดับความยากง่ายลุ่มลึก มีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ สอนมีลำดับขั้น ไม่กระโดดไปกระโดดมา

2. ปริยายทัสสาวี จับจุดสำคัญมาขยายให้เข้าใจเหตุผล คือชี้แจงให้เข้าใจชัดในแต่ละแง่แต่ละประเด็น อธิบายยักเยื้องไปต่างๆ ให้มองเห็นกระจ่างตามแนวเหตุผล

3. อนุทยตา ตั้งจิตเมตตาสอนด้วยความปรารถนาดี คือสอนเขาด้วยจิตเมตตา มุ่งให้เป็นประโยชน์แก่ผู้รับคำสอน ปรารถนาให้ผู้ฟังเข้าใจ

4. อนามิสันดร ไม่มีจิตเพ่งเล็งมุ่งเห็นแก่อามิส คือสอนเขาไม่ใช่มุ่งที่ตนจะได้ลาภสินจ้าง หรือผลประโยชน์ตอบแทน สอนด้วยความเต็มใจ

5. อนุปหัจจ์ วางจิตตรง ไม่กระทบตนและผู้อื่น คือสอนตามหลักตามเนื้อหามุ่งแสดงอรรถแสดงธรรม ไม่ยกตน ไม่เสียดสีข่มขู่ผู้อื่น[34]

ดำเนินลีลาครู

ครูที่สามารถในการสอนควรมีลีลาของนักสอน ดังนี้

ลีลาที่ 1 สันทัสสนา สอนโดยชี้ชัด ได้แก่ชี้ให้ชัด จะสอนอะไร ก็ชี้แจงแสดงเหตุผลแยกแยะอธิบายให้ผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง ดังจูงมือไปดูให้เห็นกับตา

ลีลาที่ 2 สมาทปนา สอนโดยชี้ชวนให้ปฏิบัติ ได้แก่ สิ่งใดควรทำ ก็บรรยายให้มองเห็นความสำคัญ และซาบซึ้งในคุณค่า เห็นสมจริง จนผู้ฟังยอมรับ อยากลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ

ลีลาที่ 3 สมุตเตชนา สอนโดยเร้าใจให้กล้าปฏิบัติ ได้แก่ ปลุกใจให้คึกคัก เกิดความกระตือรือร้น มีกำลังใจแข็งขัน มีความหวัง มองเห็นผลดีและทางสำเร็จ

ลีลาที่ 4 สัมปหังสนา สอนโดยปลุกใจให้ร่าเริง ได้แก่ทำบรรยากาศให้สนุกสดชื่น แจ่มใส เบิกบานใจ ให้ผู้ฟังแช่มชื่น มีความหวัง มองเห็นผลดีและทางสำเร็จ[35]

สุดท้าย ธีรโชติ เกิดแก้ว ได้สรุปบทบาทและความสำคัญของครูที่มีต่อการศึกษาว่า

---

[33] องฺ.สตฺตก.23/37/57

[34] องฺ.ปญฺจก. 22/159/263

[35] พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม,** (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532), หน้า 158.

"...ครูเป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งในกระบวนการเรียนรู้ เนื่องจากเป็นผู้จุดประกายในการเรียนรู้ ให้คำชี้แนะ หรือแนวทางแห่งการเรียนรู้ให้ผู้เรียนได้ค้นคิด หาความจริงให้แก่ตัวเอง ตลอดทั้งให้แบบอย่างที่ดีแห่งการดำเนินชีวิต โดยมีเป้าหมายที่ต้องการให้ผู้เรียนได้บรรลุสัมฤทธิผลของการศึกษาอย่างบริบูรณ์ทั้งระดับโลกิยะและโลกุตตระที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของการศึกษาในพระพุทธศาสนา ดังนั้น ครูในทัศนะของพระพุทธศาสนาจึงไม่ใช่ทำหน้าที่เพียงถ่ายทอดข้อมูลให้แก่ผู้เรียนโดยเน้นการท่องจำเท่านั้น เพราะนั่นจะทำให้ครูมีค่าน้อยกว่าคอมพิวเตอร์ที่ถูกบรรจุข้อมูลหรือเป็นแหล่งค้นคว้าข้อมูลที่ทันสมัยและรวดเร็ว แต่ครูจะต้องเป็นผู้นำทางความคิด วิเคราะห์และประเมิน ในขณะเดียวกันก็สร้างผู้เรียนให้เป็นนักคิด วิเคราะห์และประเมินผลที่มีประสิทธิภาพด้วย"[36]

บทสรุป

จากแนวคิดของทั้ง 2 กลุ่มนี้ มีข้อสังเกตว่า แม้จะเห็นไปคนละอย่าง แต่ทั้งสองแนวคิดก็อิงอาศัยกัน ไม่ยืนยันสุดโต่งไปแบบปรัชญาทางการศึกษา การศึกษาแนวพุทธสิ่งที่เป็นจุดเน้นมากที่สุดคือจริยะจะต้องคู่กับวิทยาการในหลักสูตร เพราะเน้นจริยะนี้เอง การศึกษาในพระพุทธศาสนาจึงเห็นว่าบทบาทของครูมีความสำคัญมากในการสอนและเป็นตัวอย่างของศิษย์ในแง่นี้

การวิเคราะห์ ism ในแง่ต่างๆ ของปรัชญาการศึกษาปัจจุบัน พระพุทธศาสนาไม่อาจยอมรับ ism ใดๆ ได้อย่างเต็มภาคภูมิ ในการจัดการศึกษา พระพุทธศาสนาอาจยอมรับวิธีการและความคิดอื่นๆ ในบางแง่ที่ไม่ขัดแย้งกับความคิดพื้นฐานของตนได้ ซึ่งวิธีการดังกล่าวนี้ ก็เป็นไปตามหลักวิภัชชวาท (analysis) ซึ่งเป็นการเลือกคัดตามหลักเหตุผลและความเป็นจริง ดังนั้น หากจะถามว่าการศึกษาในพระพุทธศาสนายึดเอาอะไรเป็นศูนย์กลาง ก็คงตอบได้ว่าไม่ได้ยึดเอาอะไรเป็นศูนย์กลางแบบสุดโต่ง แต่มีลักษณะอิงอาศัยกัน หากจะมองแบบแยกส่วน โดยพิจารณาในแง่ของประวัติการศึกษาปริยัติธรรมในสมัยพุทธกาลก็ดี ในประเทศไทยก็ดี จะเห็นว่ายึดเอาครูผู้สอนเป็นศูนย์กลางหรือจัดการศึกษาตามแนวคิดของสารัตถนิยม แต่ถ้ามองในมิติของหลักคำสอนแล้วจะเห็นว่า พระพุทธศาสนาไม่ได้ยึดเอาแนวคิดใดแนวคิดหนึ่งเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นผู้เรียนหรือผู้สอน กล่าวอีกนัยหนึ่งพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญทั้งผู้เรียนและผู้สอนว่ามีความสำคัญเท่าๆ กัน ผู้เขียนขอเรียกแนวคิดแบบนี้ว่า "ทวิสัมพันธ์ทางการศึกษา" (Educational Dual Relation)

[36] ธีรโชติ เกิดแก้ว, "การสอนแบบผู้เรียนเป็นศูนย์กลางในพระพุทธศาสนา", หน้า 54.

บรรณานุกรม

พระไตรปิฎกและอรรถกถา

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาเตปิกฎ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2500.

_____. **ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทอฏฺฐกถา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2495.

หนังสือ / บทความ / วิทยานิพนธ์

ธีรโชติ เกิดแก้ว. "การสอนแบบผู้เรียนเป็นศูนย์กลางในพระพุทธศาสนา". **วารสารพุทธศาสน์ศึกษา**. ปีที่ 9 : ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม) 51.

บรรจง จันทรสา. **ปรัชญากับการศึกษา.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2527.

พระณรงค์ กตฺติธโร. "การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของพุทธทาสภิกขุและพระพรหมคุณาภรณ์", **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม.** กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). โรงเรียนวิถีพุทธในสังคมไทย. ใน **รวมบทความวิชาการทางพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2548.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถร). **หลักปฏิบัติสมถะและวิปัสสนากัมมัฏฐาน**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,2542.

ไพฑูรย์ สินลารัตน์. **ปรัชญาการศึกษาและปรัชญาการศึกษาของไทย.** กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2523.

พระมหาณรงค์ จิตฺตโสภโณ. **พระไตรปิฎกวิจารณ์.** กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2529.

พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **ขอบฟ้าแห่งความรู้.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ 2540.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **จากนาลันทาถึงมหาจุฬา ฯ.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. **เอกสารชุดวิชาพื้นฐานการศึกษา.** พิมพ์ครั้งที่ 8. นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2535.

วิไล ตั้งจิตสมคิด, รองศาสตราจารย์. **การศึกษาไทย.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2539.

สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย. **พุทธศาสนประวัติระหว่าง 2500 ปีล่วงมาแล้ว.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุรวัฒน์, 2537.

สมบูรณ์ พรรณาภพ,ผู้ช่วยศาสตราจารย์. **ประวัติและปรัชญาการศึกษาไทย.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2524.

ส. ศิวรักษ์. **ปรัชญาการศึกษา.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สรรพสาส์น, 2545.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน.** พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534.

ศักดา ปรางค์ประทานพร, ดร. **ปรัชญาการศึกษา ฉบับพื้นฐาน.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2526.

อบรม สินภิบาล และ ชาญชัย ศรีไสยเพชร. **พื้นฐานการศึกษา.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2522.

W.O. Lester Smith. **Education** Penguin Books, 1959. อ้างใน จิตรกร ตั้งเกษมสุข. **พุทธปรัชญากับปรัชญาการศึกษาของไทย.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2525.

http://www.veerachart.au.edu/files/research/chapter 3.doc.

ภาค 3

พุทธจริยศาสตร์กับวรรณคดี

พุทธจริยศาสตร์กับวรรณคดี

ผศ. ประพันธ์ กุลวินิจฉัย

วรรณคดีหมายถึงหนังสือที่ได้รับการยกย่องว่าแต่งดีและถูกต้องตามหลักภาษาในสมัยนั้นๆ ไทยเป็นชาติที่มีวัฒนธรรมการแต่งหนังสือมานาน มีทั้งชนชั้นสูงและสามัญชนรวมถึงพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาด้วยที่สร้างสรรค์ผลงานจนเป็นที่ปรากฏโดดเด่นมากมายหลายเรื่องเช่น พระราชพิธี 12 เดือน บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ปฐมสมโพธิกถา พระอภัยมณี ขุนช้างขุนแผน เป็นต้น

ปัจจุบันมีผู้ให้ความหมายคำว่าวรรณคดีไว้หลายท่านอย่างเช่น เสฐียร โกเศศ ได้ให้ความเห็นว่า "วรรณคดีคือหนังสือที่มนุษย์แต่งขึ้น นี่คือความหมายคำว่า วรรณคดีเช่นกองวรรณคดี กรมศิลปากร เป็นต้น" ในพระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสร ลงวันที่ 22 กรกฎาคม พุทธศักราช 2457 กำหนดไว้ว่า หนังสือไม่ว่าเรื่องใด จะเป็นหนังสือที่โบราณบัณฑิตแต่งไว้ก็ดี ถ้าเป็นหนังสือดีและแต่งดี ก็จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ได้รับประโยชน์จากวรรณคดีสโมสร ในที่นี้กำหนดชนิดของหนังสือที่แต่งไว้ด้วยว่า ถ้าเป็นหนังสือดีและแต่งดี ก็จะได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสร คำว่า "ดี" ในที่นี้คือดังที่วรรณคดีสโมสรเห็นว่าดี และอยู่ในประเภทเรื่องของหนังสือตามที่กำหนดไว้ในพระราชกฤษฎีกานั้น[1]

อย่างไรก็ตามบรรดาวรรณคดีที่มีอยู่ในประเทศไทยนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องที่มีศาสนาเกี่ยวข้องหรือมีเรื่องลึกลับทางไสยศาสตร์แทรกอยู่เสมอ โดยเฉพาะวรรณคดีในยุคต้นๆ ของไทยเช่นสมัยสุโขทัย อาทิ ไตรภูมิพระร่วง สุภาษิตพระร่วงและตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์เป็นต้น

ความหมายของลัทธิประเพณี

ลัทธิ หมายถึง คติความเชื่อถือ หรือความคิดเห็น[2]ประเพณีคือสิ่งที่ประพฤติสืบต่อกันมาเป็นแบบแผน หรือเป็นขนบธรรมเนียมของมนุษย์ที่อยู่บนโลกนี้ เรียกว่าเป็นกฎระเบียบของกลุ่มสังคมนั้นๆ ที่กำหนดขึ้นเพื่อใช้ปฏิบัติร่วมกัน แม้แต่พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นศาสดาของศาสนาพุทธก็ทรงผ่านขั้นตอนของกฎนี้ก่อนที่จะมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ประเพณี 3 ประการ

1. จารีตประเพณี กฎระเบียบที่ตั้งไว้อย่างหนัก
2. ขนบประเพณี กฎระเบียบที่ตั้งไว้อย่างกลาง
3. ธรรมเนียมประเพณี กฎระเบียบที่ตั้งไว้อย่างเบา

ทั้งสามประการนั้น นักปราชญ์กำหนดขึ้นภายหลังเพื่อให้สอดคล้องหลักวิชาการสมัยใหม่เท่านั้น แต่คนสมัยโบราณถือปฏิบัติสืบทอดกันมาโดยพฤตินัย

ตัวอย่างลัทธิความเชื่อเรื่องการเกิด

ในหนังสือลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ของกรมศิลปากรได้กล่าวถึงเรื่องประเพณีการเลี้ยงลูกเรียบเรียงโดยพระยาราชวรานุกูล (อ่วม)[3] ดังนี้ "เมื่อบิดามารดาทราบว่าบุตรมาปฏิสนธิในครรภ์มารดา แล้วก็มีความยินดี ตั้งใจทะนุบำรุงรักษาบุตรในครรภ์ตามสมควรแก่ความสามารถของบิดามารดา มารดานั้นแม้อยากจะบริโภคอาหารที่เผ็ดร้อนเป็นของที่ชอบใจก็สู้อดงดเว้นไม่บริโภคเมื่อจะนั่งนอนเดินไปมาก็ระวังรักษากายเพื่อจะมิให้บุตรในครรภ์เจ็บป่วยเป็นอันตรายด้วยเหตุต่างๆฝ่ายบิดาก็หาหมอมาประกอบยาให้มารดาบุตรนั้นรับประทานเพื่อจะได้รักษาบุตรในครรภ์ให้มีความสุขสบายเจริญตามวัยวัฒนาขึ้นจนครรภ์มารดาถ้วนกำหนดจวนจะคลอดบุตรแล้วจึงหาหมอพยุงครรภ์ หมอยา หมอนวดมาประจำรักษาครรภ์มารดาอยู่ เผื่อจะเจ็บครรภ์ หรือจะขัดขวางประการใดจะได้แก้ไขให้ทันท่วงที มารดาต้องทนทุกขเวทนารักษาครรภ์บุตรนั้นมาได้ความลำบากถึง 9 เดือน 10 เดือน.. เมื่อคลอดบุตรแล้วมารดาบิดาต่างก็มีความยินดี ..จัดการเลี้ยงดูโดยประเพณีที่นับถือเป็นคติสืบกันมา ตั้งต้นแต่หาสมุดดินสอมาจดฤกษ์ยามวันคืนเดือนปีบุตรไว้เพื่อจะได้ให้โหรดูชะตาราศีบุตรให้ถูกต้องตามตำรา ส่วนหมอพยุงครรภ์ (หมอตำแย) ก็รับเอาบุตรมาเอานิ้วควักโลหิตในปากบุตรนั้นออก แล้วเอาน้ำผึ้งทองคำเปลวกวาดที่ต้นลิ้นเพื่อจะมิให้ทารกนั้นมีโรคป่วยเจ็บตานทรางต่างๆ

ความเชื่อของคนโบราณในช่วงนี้คือ เอาน้ำผึ้งและทองคำเปลวกวาดที่โคนลิ้น เพราะน้ำผึ้งถือได้ว่าเป็นยารักษาโรคได้ แลทองคำเปลวเป็นทองบริสุทธิ์ถือเป็นของมีค่าที่สุดเมื่อผสมกับน้ำผึ้งจึงเข้าใจว่าเป็นยาวิเศษ

ต่อจากนั้น ..หมอก็เอาบุตรนั้นมาตัดสายอุทร (สายสะดือ) ที่ติดอยู่กับรก วิธีที่ตัดสายอุทรนั้น ต้องไว้สายยาวเสมอกับเข่าทารก แล้วเอาด้ายดิบย้อมครามผูกสายอุทรให้แน่น เพื่อไม่ให้เลือดลมเดินผ่าน แล้วเอาก้อนดินที่แข็งรองสายอุทรไว้ เสร็จแล้วนำผิวไม้ไผ่ตัดสายอุทร และรกที่ขาดแล้วให้นำล้างใส่หม้อตาลเอาเกลือใส่ทับรกนั้น มีความเชื่อว่า ป้องกันไม่ให้เด็กเจ็บป่วยเป็นฝีหนอง พุพอง แล้วหมอตำแยก็นำเอาบุตรนั้นไปอาบนำชำระร่างกายให้หมดมลทิน ปูเบาะและผ้ากระด้งยกบุตรวางลง ถ้าบุตรเป็นชาย บิดาและญาติก็เอาสมุดดินสอวางไว้บนกระด้งข้างเบาะ ถ้าบุตรเป็นหญิงก็เอาเข็มและด้ายใส่ลงไว้ ความประสงค์ของบิดามารดาเพื่อจะให้บุตรชายบุตรหญิงรู้วิชาในการหนังสือ และการเย็บปักถักร้อย แล้วหมอพยุงครรภ์มีสิทธิยกกระด้งที่รองบุตรนั้นขึ้นร่อนออกวาจาว่า สามวันลูกผีสี่วันลูกคน ลูกของใครๆ มารับเอาเน้อ แล้วทิ้งกระด้งลงกับพื้นเบาๆ พอให้บุตรที่นอนในกระด้งตกใจสะดุ้งร้องดังขึ้น แต่หมอยกกระด้งรองบุตรขึ้นร่อนแล้วทิ้งลงออกวาจาดังกล่าวมาแล้วนั้นถึง 3 ครั้ง บางทีบิดาบ้างญาติผู้ใหญ่ซึ่งมีอายุบ้างออกวาจาว่า "ลูกของข้าเอง" หมอจึงได้ส่งกระด้งรองทารกนั้นให้ ท่านผู้รับก็วางลงไว้ในที่สมควรใกล้มารดา ฝ่ายข้างมารดานั้น บุตรคลอดพ้นออกจากครรภ์แล้วก็รับประทานน้ำส้มมะขามเปียกกับเกลือก่อนนอนไฟ อยู่ด้วยเตาเชิงกรานมีฟืน 3 ดุ้นอยู่ 3 วัน แล้วบิดาและญาติจึงหาวันดีตั้งเตาไฟใหญ่ เมื่อจะทอดเตาไฟนั้นมีหมอทำน้ำมนต์ธรณีสารประพรมเตาไฟ เสกข้าวกับเกลือเคี้ยวพ่นหลังพ่นท้องผู้ที่จะอยู่ไฟและพ่นเตาไฟด้วย เรียกว่าดับพิษไฟ มีธูปเทียนข้าวตอกดอกไม้หมากพลูกระทงเล็กๆ ใส่กุ้งพล่าปลายำวาง 4 มุมเตาไฟ แล้วมารดาต้องกราบไหว้เตาไฟ ระลึกถึงคุณพระเพลิงพระพายพระธรณีพระคงคาเป็นที่พึ่ง หมอเสกขมิ้นกะปูนทาหลังทาท้องแล้วจึงขึ้นอยู่บนกระดาน รับประทานยาแก้โลหิตเช้าเย็นกว่าจะออกไฟ แต่การที่ไฟนั้นลางทีนอนอยู่ครบเดือนบ้าง ไม่ครบเดือนบ้าง สุดแต่จะอยู่ได้ไม่ได้ หม้อตาลที่ใส่รกนั้นต้องวางไว้ริมเตาไฟด้วย เพราะจะให้สายอุทรบุตรแห้งเร็ว ครั้นสายอุทรบุตรนั้นหลุดแล้วหมอจึงเอาใบพลูสดลนควันไฟไต้เสม็ดให้ร้อนพอประมาณ มาทาบกับสะดือบุตรโรยผงดินสอพองบ้าง พิมเสนบ้าง แล้วเอาผสมมะกรูดลนไฟไต้เสม็ดมาคลึงท้องบุตรปรารถนาจะให้สะดือแห้งเร็ว และเนื้อที่ท้องทารกนั้นหนา จะได้ไม่ปวดท้อง"

ดังที่ยกตัวอย่างมาเป็นเพียงความเชื่อหนึ่งของไทย ยังมีลัทธิความเชื่ออีกมากมายของโลก แตกต่างกันบ้างเหมือนกันบ้าง อย่างเช่นชาวอียิปต์โบราณก็นับว่ามีลัทธิความเชื่อและวิวัฒนาการมาตามลำดับก่อนประทศใดๆ ในโลก พลังแห่งความเชื่อนั้นก่อให้เกิดสิ่งอัศจรรย์ของโลกอย่างเช่น พีรมิดได้ฉันใด ลัทธิความเชื่อของพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ของเราก็สามารถทำให้ชีวิตของเราอยู่รอดมาจนปัจจุบันฉันนั้น และบางครั้งยังสร้างให้เป็นอัจฉริยบุคคลด้วย

วรรณกรรม

วรรณกรรมได้แก่เรื่องของหนังสือ อย่างเช่น เรื่องลัทธิความเชื่อเรื่องการเกิด ที่กล่าวมาก็จัดว่าเป็นวรรณกรรมด้วยเช่นกัน คำว่า[4] "วรรณกรรม" มีปรากฏเป็นหลักฐานครั้งแรกในพระราชบัญญัติคุ้มครองศิลปวรรณกรรม พ.ศ. 2475 คำนี้ใกล้เคียงกับ "วรรณคดี" เพราะแปลมาจากคำ Literature เช่นเดียวกัน แต่คำว่า วรรณกรรม นั้นมีความหมายอีกอย่างหนึ่งว่า สิ่งที่เขียนขึ้นทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นรูปใด หรือเพื่อความมุ่งหมายใด เช่น คำอธิบายการใช้กล้องถ่ายรูป การใช้เตารีดไฟฟ้า หม้อหุงข้าวไฟฟ้า เสื้อเชิ้ต รวมทั้งใบปลิว หนังสือพิมพ์ นวนิยาย ก็ล้วนแต่เรียกว่า Literature ทั้งสิ้น

วรรณกรรมที่แต่งดี ได้รับการยกย่องจากคนทั่วไปจึงเรียกว่า "วรรณคดี" คุณสมบัติที่ทำให้วรรณกรรมและวรรณคดีต่างกันก็คือ "วรรณศิลป์" หรือศิลปะแห่งการเรียบเรียง

วรรณศิลป์

ความหมายก็คือ "ศิลปะแห่งการเรียบเรียง" เมื่อพูดถึงศิลปะก็ย่อมเป็นที่เข้าใจกันอยู่ ว่า เป็นเรื่องของความละเอียดอ่อน ความประณีต ความงาม และมีลักษณะพิเศษไปกว่าปรกติธรรมดา ศิลปะเป็นผลงานอันเกิดจากฝีมือมนุษย์อันมีเหตุมาจากอารมณ์สะเทือนใจ โดยอาศัยวัตถุดิบเป็นเครื่องมือในการแสดงออก ใครจะเลือกใช้วัตถุดิบใดก็ขึ้นอยู่กับความถนัดและความชำนาญของตนเองเป็นสำคัญ เช่น จิตรกรถนัดในการใช้ เส้น แสง สี ก็ถ่ายทอดความคิด และอารมณ์ความรู้สึกออกมาเป็นภาพเขียน นักดนตรี นักร้อง ถนัดในการใช้เสียง ก็ถ่ายทอดออกมาเป็นเสียงดนตรีหรือเสียงเพลง เป็นต้น

วรรณคดีไทย

เป็นที่รู้กันทั่วไปแล้วว่าไทยเป็นชาติที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง จึงมีผลงานด้านต่างๆ ออกมาอวดชาวโลกอยู่เสมอ โดยเฉพาะด้าน วรรณกรรม วรรณคดี ที่มีประวัติมายาวนานตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

วรรณคดีสมัยสุโขทัย

[5]วรรณคดีสมัยสุโขทัยโดยทั่วไปมักกล่าวกันมีอยู่ 5 เรื่องคือ

1. ศิลาจารึกที่ 1 หรือศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง
2. ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง
3. สุภาษิตพระร่วง
4. ไตรภูมิพระร่วง
5. นางนพมาศหรือเรวดีนพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์
   (เรื่องที่ 3 เป็นร้อยกรอง ส่วนอีก 4 เรื่องเป็นร้อยแก้ว)

ศิลาจารึกที่ 1 หรือศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง แบ่งออกเป็นตอนๆ ได้ 3 ตอน ดังนี้ คือ

ตอนที่ 1 บรรทัดที่ 1-18 เป็นพระราชประวัติของพระเจ้ารามคำแหงใช้คำแทนชื่อว่า "กู" เป็นพื้น

ตอนที่ 2 เป็นประวัติเหตุในระยะเวลาต่อมา เช่นเรื่องสร้างพระแท่นมนังคศิลาอาสน์ การสร้างวัดศรีสัชนาลัยบรรจุพระธาตุ ฯลฯ

ตอนที่ 3 จารึกหลังตอนที่สองหลายปี รูปลักษณ์อักษรแปลกไป เนื้อความกล่าวสรรเสริญพระเกียรติพระเจ้ารามคำแหง และบรรยายแผนที่ขอบเขตอำนาจของกรุงสุโขทัยในสมัยนั้นหลักศิลาจารึกนี้ เห็นเจตนาได้ชัดว่าไม่ได้ตั้งใจให้เป็นวรรณคดี อ่านเพื่อความบันเทิงทางอารมณ์แต่ต้องการจะบันทึกเรื่องราวต่างๆ ไว้เป็นหลักฐาน แต่ได้แสดงลักษณะประโยคสั้นๆ ง่ายๆ ไม่ซับซ้อน ทำให้อ่านง่าย และเข้าใจสะดวกประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ข้อความเรียบเรียงนี้บางตอนมีลักษณะเป็นกลอนมีเสียงสัมผัสกระทบกระทั่ง ไพเราะ เช่น "ไพร่ฟ้าหน้าใสเพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย" ข่อเข้า

ผู้ลักมักผู้ซ่อน" ฯลฯ ส่วนที่กล่าวซ้ำเน้นความให้กระจ่าง และสละสลวยก็มี เช่น "สร้างป่าหมากป่าหลู ทั่วเมืองนี้ ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้"

2. ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง

พระมหาธรรมราชาลิไท โปรดให้จารึกขึ้น เนื้อความกล่าวถึงพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น การขึ้นครองราชย์ พระราชจริยาวัตรของพระองค์ และการที่ทรงศึกษาพระไตรปิฎกแตกฉานและทรงทำนุบำรุงศาสนาตลอดจนออกผนวชในพุทธศาสนาอีกด้วยศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงนี้ ไม่แพร่หลายเท่าหลักศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหงที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่าศิลาจารึกของวัดป่ามะม่วงนี้เป็นเรื่องให้ความรู้เกี่ยวกับความเป็นไปในกรุงสุโขทัย ในระยะเวลาต่อจากสมัยพระเจ้ารามคำแหง

3. สุภาษิตพระร่วงหรือบัญญัติพระร่วง [6]

เขียนเป็นทำนองสั่งสอน (Didactic poetry) มีลักษณะแต่งเป็นร่ายสุภาพ นักวรรณคดีหลายท่านกล่าวว่าบัญญัติพระร่วงเป็นวรรณกรรมเขียนขึ้นให้มีในระยะเวลาหลังจากสุโขทัยมาก (แต่ไม่อาจบอกได้ว่าใครแต่งและแต่งเมื่อใด) แต่ที่กล่าวว่าเป็นของพระร่วงนั้นก็เพราะว่าอาศัยความศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น แต่มีบางท่านที่เห็นว่าน่าจะเป็นของเก่าที่ดัดแปลงแก้ไขในสมัยหลังๆ มาจนมีลักษณะใหม่เช่นนั้น ในวารสารสยามสมาคม พ.ศ.1904 ก็กล่าวว่าบัญญัติพระร่วงเป็นของเก่า เหตุที่นำมากล่าวอ้างคือ รูปลักษณะประโยคคล้ายหลักศิลาจารึก เป็นคำง่าย ความไม่ซับซ้อน ภาษิต ต่างๆ ที่กล่าวไว้นั้น เป็นภาษิตพื้นเมือง ไม่มีอิทธิพลของภาษิตต่างประเทศเข้ามาปะปนแสดงว่าพุทธศาสนาพึ่งเจริญขึ้นมาทีหลัง ส่วนภาษิตเหล่านี้สั่งสอนควบคุมความประพฤติคนไทยซึ่งพึ่งหลุดจากอำนาจขอมใหม่ๆ จึงพอเหมาะกับระยะเวลาเหตุการณ์ ภาษิตทั้งหมดมีประมาณ 158 บท ถือว่าเป็นที่รวบรวมไว้ซึ่งภาษิตไทยแท้ และมีคุณค่าแสดงถึงอุดมคติ และค่านิยมของสังคมไทยในอดีต ไตรภูมิพระร่วง เดิมเรียกว่า เตภูมิกถา หอสมุดแห่งชาติพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2455 และได้เปลี่ยน ชื่อเป็นไตรภูมิพระร่วงเพื่อถวายพระเกียรติแด่พญาลิไทกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงซึ่งเป็นผู้ทรงพระราชนิพนธ์ พญาลิไทกษัตริย์ในราชวงศ์พระร่วง ซึ่งครองราชย์มาเป็นเวลานานและทรงรอบ รู้ภาษาและปริยัติธรรมเป็นอย่างดี ทรงสร้างหลักศิลาจารึกทั้งที่เป็นภาษาไทย เขมร และบาลี เป็นกษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ออกผนวช พระดำริในการทรงพระราชนิพนธ์ที่มีว่า "เพื่อเจริญพระอภิธรรม" และ "เพื่อโปรดพระมารดาท่าน" ทรงแต่งไตรภูมิกถานี้ เมื่อศักราช 23 ปีระกาเมื่อเสวยราชย์ได้ 6 ปีนางนพมาศมีชื่อเรียกอีกอย่างคือ นางนพมาศ เรวดีนพมาศ แลตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ตามประวัติว่าผู้แต่ง คือ นางนพมาศ เป็นพระสนมเอกของพระเจ้าร่วง (พระพญาลิไท) ตำแหน่งศรีจุฬาลักษณ์เนื้อเรื่องของหนังสือตอนต้นกล่าวถึงมนุษยชาติ และกล่าวถึงกำเนิดนางนพมาศการถวายตัวเข้ารับราชการฝ่ายใน พิธีต่างๆ ที่ทำกันเป็นประเพณีในกรุงสุโขทัยตลอดเวลา 9 เดือน เช่น พิธีเผาข้าว พิธีตัดปี และพิธีลอยกระทง เป็นต้น และยังกล่าวถึงวัตรปฏิบัติอันควรของข้าราชการฝ่ายในทั้งโดยตรง และโดยใช้นิทานเปรียบเทียบเชิงสอนเรื่องนางนพมาศ เป็นเรื่องเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีสมัยสุโขทัย ในขณะที่กำลังเจริญรุ่งเรืองด้านวัฒนธรรมอย่างยิ่ง ซึ่งต่อมาก็ได้เป็นแบบแผนสำหรับกรุงศรีอยุธยา ซึ่งนำไปประพฤติปฏิบัติตามด้วย

วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยา

แบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น (พ.ศ. 1893-2027) วรรณคดียุคนี้อยู่ในระหว่างพระเจ้าทรงธรรม รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชวรรณคดีในสมัยของพระเจ้าทรงธรรมเรื่องที่น่าสนใจอยู่ คือ กาพย์มหาชาติ มีเนื้อเรื่องเป็นเรื่องมหาเวสสันดรชาดกเหมือนกับมหาชาติคำหลวง แต่ต่างกันที่พระเจ้าทรงธรรมใช้วิธีการใหม่ให้มีการเขียนทำนองง่ายขึ้น คำว่า "กาพย์" ในที่นี้มิได้แต่งเป็นกาพย์อย่างที่เราเข้าใจผิดกัน พระองค์ทรงแต่งเป็นร่ายยาว

ตอนกลางสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.2199-2231) ในยุคนี้มีนักกวีมากมาย รวมทั้งพระมหากษัตริย์ก็ทรงเป็นนักกวีด้วย ลักษณะการแต่งที่นิยมกันมาก คือการแต่งฉันท์และโคลงสี่สุภาพนั้นได้นับนิยมแต่งกันมาก

และภาษาที่นิยมใช้แต่งกันก็คือ ภาษาสันสกฤตแผลงในระยะเวลานี้มีวรรณคดีต่างๆ ดังนี้ คือวรรณคดีร้อยกรอง จำแนกออกเป็น ฉันท์โคลงสี่สุภาพกาพย์ห่อโคลงวรรณคดีร้อยแก้ว คือ จินดามณี พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา หรือต่อมาเรียกว่า พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. 2275-3210) วรรณคดียุคนี้อยู่ในระหว่างรัชกาลของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศหรือพระบรมราชาธิราชที่ 3 (ราชวงศ์บ้านพลูหลวงเอกทัศ) ความเจริญของวรรณคดีในช่วงสมัยนี้ระยะเวลาแค่ 35 ปี แต่ก็มีเรื่องราวที่ควรแก่การศึกษาหลายประการคือความเจริญของการละครและบทละคร ในส่วนของการแสดงให้รับความสนใจและการทำนุบำรุงของกษัตริย์ ทำให้ก้าวหน้าไปมาก วรรณกรรมบทละครจึงมีจำนวนมากขึ้นการขยายตัวของลักษณะการแต่งคือ กลอน ซึ่งเป็นที่นิยมแพร่หลายมากขึ้นในสมัยพระเจ้าบรมโกศ มีกวีแต่งกลอนเพลงยาว กลอนดอกสร้อยสักวา เป็นต้น ความเจริญในการแต่งกาพย์ กาพย์มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางแล้ว แต่งได้เจริญเพิ่มขึ้นมากในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ในสมัยนี้ถึงแม้ว่าจะมีระยะเวลาอันสั้นแต่ก็เป็นสมัยที่มีกวีที่เป็นหญิงและชายมากกว่าสมัยอยุธยาตอนต้นและกลาง และการแต่งที่ครบลักษณะการแต่งทุกประเภทคือ มีกาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ มีบทละคร และว่าโดยคุณภาพของวรรณคดีแล้วก็กล่าวได้ว่ามีกวีโวหารและอรรถรสเป็นเอกอีกด้วย

บทละครในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

ละครรำรุ่งเรืองมากในสมัยนี้มีบทละครที่ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและสมัยที่แต่ง เหลือมา 15 เรื่อง แต่ขาดไปไม่ครบบริบูรณ์สักเรื่องเดียว ได้แก่ รามเกียรติ์ การเกษ คาวี ไชยทัต พิกุลทอง พิมพ์สวรรค์ พิณสุริวงศ์ นางมโนราห์ โมงป่า มณีพิไชย สังข์ศิลป์ไชย สุวรรณหงส์ สุวรรณศิลป์ สังข์ทอง โสวัต

วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี

วรรณคดีสมัยนี้ อยู่ในช่วง พ.ศ.2310 – 2325 ในระหว่างปี พ.ศ. 2310 นั้นเป็นที่รู้ประจักษ์กันดีอยู่ว่า เป็นปีที่เราเสียกรุงแก่พม่า และเราต้องสูญเสียวรรณคดีไปเป็นจำนวนมาก และที่สูญหายไปเลยก็มี ในสมัยนี้เป็นยุคของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (พระเจ้ากรุงธนบุรี) ได้ทรงกอบกู้เอกราชได้สำเร็จ ทำให้บ้านเมืองเริ่มอยู่เย็นเป็นสุขขึ้น ทำให้วรรณคดีของเรากลับตั้งตัวได้ใหม่ ประกอบกับความสนพระทัยของพระเจ้ากรุงธนฯ จึงได้เริ่มงานแต่งหนังสือขึ้นใหม่ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงแต่งละครรำเรื่องรามเกียรติ์ เป็นบทละครรำทรงแต่งไว้ 4 ตอน คือตอนพระมงกุฎ เรื่องนี้เป็นเรื่องตอนท้ายของรามเกียรติ์ เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระมงกุฎ พระสบโอรส ของพระรามกับนางสีดา อยู่ในป่ากับฤาษีวาลิกิ ตอนที่ 2 เป็นตอนหนุมานเกี้ยวนางวารินทร์ เนื้อความตอนต้นขาดไปจึงมาเริ่มต้นที่หนุมานไปฆ่าวิรุณจำบัง จากการบอกทางของนางวารินทร์ และหนุมานก็แต่งงานกับนางวารินทร์ ตอนที่ 3 เป็นตอนท้าวมาลีวราชว่าความด้วยความเที่ยงตรงให้โจทย์จำเลย และนางสีดามาสนามรบด้วย และให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดา แต่ทศกัณฐ์ไม่ยอมรับที่จะคืน จึงถูกท้าวมาลีวราชสาบแช่ง ตอนที่ 4 เป็นตอนที่ทศกัณฐ์ตั้งพิธีและปลุกเสกหอกบิลพัสดุ์ และส่วนมากเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทศกัณฐ์มากที่สุด

นักกวียุคนี้ที่สำคัญอื่นๆ มีดังนี้ หลวงสรวิชิต (เจ้าพระยาคลังหน) เป็นนามที่ได้รับการยกย่องจากรัชสมัยของพระเจ้าอยู่หัวพุทธยอดฟ้าฯ ในสมัยที่ท่านยังรับราชการอยู่กับพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น หลวงสรวิชิตได้แต่งเรื่องลิขิตเพชรมงกุฎ อิเหนาคำฉันท์ นายสวน (มหาดเล็ก) เขียนโคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี และลักษณะการแต่งโคลงเป็นโคลงสี่สุภาพล้วน มีโคลงทั้งสิ้น 85 บท และมีวิธีการแต่งแปลกออกไปคือ ไม่มีบทบาทไหว้ขึ้นต้น แต่ได้แจ้งชื่อผู้แต่งและเวลาแต่งภิกษุอินและพระยาราชสุภาบดี แต่งกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ (ปนกาพย์) ท่านเป็นชาวเมืองนครศรีธรรมราช เค้าเรื่องได้มาจากมหากาพย์เรื่องมหาภารตะของอินเดียตัดมาเฉพาะตอนนางกฤษณามเหสีของกษัตริย์ปาณฑพทั้ง 5 สอนความประพฤติของสตรีผู้เป็นภรรยาและแม่ศรีเรือนว่าควรประพฤติตนและปฏิบัติต่อสามีอย่างไร

วรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

วรรณคดียุคนี้อยู่ในช่วง พ.ศ.2325-2394 ระหว่างรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรี ทรงย้ายเมืองหลวงจากกรุงธนบุรีมาอยู่ที่กรุงเทพฯ และทรงครองราชย์ถึง 25 ปี ในช่วงที่ทรงครองราชย์อยู่ได้มีการสงครามกับพม่าถึง 7 ครั้งด้วยกัน แต่เมื่อยามใดที่ทรงว่างจากสงคราม พระองค์ก็จะหยิบปากกาเขียนกลอนกวีและสำนวนต่างๆ ดังนี้

วรรณคดีที่เป็นวรรณกรรมในสมัยนี้ อาจแบ่งออกได้เป็นหมวดๆ ดังนี้ คือหมวดศาสนจักร ได้แก่ วรรณคดีที่เป็นเรื่องของศาสนา จากการที่พระองค์ทรงสนพระทัยมากในการศาสนา และมีวรรณกรรมที่สำคัญๆ ดังนี้ คือ สังคีติยวงศ์ มหายุทธการวงศ์ ทั้งสองเรื่องนี้แต่งโดยสมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน และยังมีตันพิมพวงศ์ และมหาวงศ์ แต่งโดยพระยาธรรมปรีชา (แก้ว) เหล่านี้ เป็นต้นหมวดอาณาจักร คือ วรรณกรรมที่เกี่ยวกับกฎหมาย ระเบียบบ้านเมือง และประวัติศาสตร์ เช่น กฎหมายตราสามดวง พงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ เป็นต้นบทละครรำ มีเรื่องรามเกียรติ์ อุณรุท ดาหลัง อิเหนา ทั้งหมดนี้เป็นงานบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ร้อยแก้วเรื่องแปล เช่น แปลจากเรื่องจีน สามก๊ก จากพงศาวดารมอญ ราชาธิราช โดยมีพระยาคลังหนเป็นผู้อำนวยการแปล และเรื่องไซ่ฮั่น แปลโดยพระราชวังหลัง ร้อยกรองอื่นๆ ที่สำคัญๆ เช่น นิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เพลงยาวรบพม่าที่ลำน้ำแม่กษัตริย์ เพลงยาวรบพม่าที่นครศรีธรรมราช เป็นพระราชนิพนธ์กรมพระราชวังบวรฯ และยังมีร่ายยาวมหาชาติกัณฑ์มหาพน นิราศตลาดเกรียบ พระเทพโมลี (กลิ่น) แต่ง

วรรณคดีไทยที่แทรกด้วยพุทธจริยศาสตร์

เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่าพระพุทธศาสนามีอิทธิพลไปทั่วโลก โดยเฉพาะชาวพุทธเองและนักวิชาการแทบทุกสาขาวิชาทำให้มีการค้นคว้าวิจัยหลักธรรมที่ได้จากพระไตรปิฎกมานานนับหลายศตวรรษ ดังนั้น วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาจึงได้ปรากฏมีมากมาย แต่ในที่นี้จะชี้เอาเฉพาะวรรณคดีไทยมานำเสนอเพื่ออวดชาวโลกว่า ประเทศไทยเป็นประเทศที่ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธ ดังนั้น วรรณคดีต่างๆ จึงแทรกด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไม่มากน้อย ถือเป็นพุทธจริยศาสตร์ที่ได้จากวรรณคดี ส่งผลให้ชนในชาติได้รับอิทธิพลจากเรื่องนั้นๆ โดยถ่ายทอดออกมาทางสังคม วัฒนธรรมประเพณี ที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเองเช่น รักอิสระ สงบ มีจิตใจโอบอ้อมอารี ยิ้มแย้ม ชอบให้มากว่ารับ เคารพสิทธิผู้อื่นและรักษาสิทธิของตน เหล่านี้ล้วนได้รับจากธรรมทางพระพุทธศาสนาโดยตรงและที่แทรกอยู่ตามวรรณคดีต่างๆ ดังจะชี้ให้เห็นต่อไปนี้ตามสมัยของประวัติศาสตร์ชาติไทยดังต่อไปนี้

สมัยสุโขทัย ตั้งแต่ พ.ศ. 1800- 1893 วรรณคดีในสมัยนี้เป็นสมัยที่เปลี่ยนผ่านจากการอยู่ภายใต้การปกครองของขอมมาเป็นอิสระและได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาแบบลังกาซึ่งตรงกับอัธยาสัยของคนไทยยิ่งและพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ก็ทรงเคร่งครัดในพระพุทธศาสนา ทะนุบำรุงและส่งเสริมพระพุทธศาสนา ทรงเป็นแบบอย่างที่ดีทั้งยังทรงนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ในการปกครองบ้านเมือง ทรงสั่งสอนราษฎรเสมือนพระที่แสดงธรรม บางพระองค์ทรงผนวชเป็นพระภิกษุศึกษาภาษาบาลี สันสกฤต จนเชี่ยวชาญจนทรงสามารถแปลพระไตรปิฎกได้ ดังนั้นวรรณคดีในยุคนี้ส่วนใหญ่จึงเป็นวรรณคดีหลวงคือเป็นผลงานของกษัตริย์ เช่น เตภูมิกถา สุภาษิตพระร่วง และหลักศิลาจารึก สำหรับเรื่องของคนทั่วไปมีปรากฏอยู่เรื่องเดียวคือ เรื่อง ตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์

พุทธจริยศาสตร์ใน เตภูมิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง เรื่องนี้เป็นพระราชนิพนธ์ในพระมหาธรรมราชาลิไท หรือพญาลิไท กษัตริย์ในราชวงศ์พระร่วง ซึ่งครองราชย์มาเป็นเวลานานและทรงรอบรู้ภาษาและปริยัติธรรมเป็นอย่างดี ทรงสร้างหลักศิลาจารึกทั้งที่เป็นภาษาไทย เขมร และบาลี เป็นกษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ออกผนวช พระดำริในการทรง

พระราชนิพนธ์ที่มีว่า “เพื่อเจริญพระอภิธรรม” และ “เพื่อโปรดพระมารดาท่าน” ทรงแต่งไตรภูมิกถานี้ เมื่อศักราช 23 ปีระกา เมื่อเสวยราชย์ได้ 6 ปี

เนื้อหาในพระราชนิพนธ์ เทียบได้กับฎีกาพระมาลัย ซึ่งพรรณนาถึงสามภพ สวรรค์ มนุษย์ นรก เพื่อชี้ให้เห็นบาป บุญ คุณ โทษ เป็นอุทาหรณ์ สอนให้ราษฎรไม่ทำบาป ไม่ทำผิดกฎหมาย นับว่าเป็นพระกุศโลบายในการใช้หลักศาสนาให้เป็นนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ควบคู่กันไป การปกครองด้วยการใช้หลักศาสนานี้แหละคือพื้นฐานการปกครองมาก่อนที่ปัจจุบันได้แบบอย่างที่ปฏิเสธไม่ได้อย่างเช่น กฎหมายปัจจุบันก็เริ่มมาแต่จารีตประเพณีที่โบราณได้วางไว้เป็นบทลงโทษผู้ทำผิด พระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง จึงถือเป็นวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาเล่มแรกของไทยที่พระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชทรงใช้ปกครองบ้านเมืองให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยมาในอดีต การถ่ายทอดหลักพุทธศาสนาให้ออกมาในรูปของจารีตประเพณีโดยปริยายเช่น เรื่องข้อห้ามที่มีโทษหนักที่สุดคือการฆ่าพ่อแม่หรือผู้มีพระคุณอื่นๆ นอกจากต้องถูกลงโทษหนักมากที่สุดแล้ว ทางศาสนายังถือเป็นบาปหนักโดยมีโทษที่ผูกพันไปถึงชาติหน้าเช่น ได้รับทุกข์ในนรกเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน ดังนั้น พสกนิกรจึงต้องสังวรระมัดระวังในการทำความผิด ส่งผลให้เกิดความละอายและกลัวต่อบาป ทำให้จำนวนผู้ทำผิดมีน้อยหรือไม่มีเลยเพราะความเชื่อหรือศรัทธาในพระศาสนา การบริหารราชการแผ่นดินจึงทำได้อย่างเต็มที่

พุทธจริยศาสตร์ในวรรณคดี สุภาษิตพระร่วง

เขียนเป็นทำนองสั่งสอน (Didactic poetry) มีลักษณะแต่งเป็นร่ายสุภาพ นักวรรณคดีหลายท่านกล่าวว่าบัญญัติพระร่วงเป็นวรรณกรรมเขียนขึ้นให้มีในระยะเวลาหลังจากสุโขทัยมาก (แต่ไม่อาจบอกได้ว่าใครแต่งและแต่งเมื่อใด) แต่ที่กล่าวว่าเป็นของพระร่วงนั้นก็เพราะว่าอาศัยความศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น แต่มีบางท่านที่เห็นว่าน่าจะเป็นของเก่าที่ดัดแปลงแก้ไขในสมัยหลังๆ มาจนมีลักษณะใหม่เช่นนั้น ในวารสารสยามสมาคม พ.ศ.1904 ก็กล่าวว่าบัญญัติพระร่วงเป็นของเก่า เหตุที่นำมากล่าวอ้างคือ รูปลักษณะประโยคคล้ายหลักศิลาจารึก เป็นคำง่าย ความไม่ซับซ้อนภาษิตต่างๆ ที่กล่าวไว้นั้น เป็นภาษิตพื้นเมือง ไม่มีอิทธิพลของภาษิตต่างประเทศเข้ามาปะปนแสดงว่าพุทธศาสนาพึ่งเจริญขึ้นมาทีหลัง ส่วนภาษิตเหล่านี้สั่งสอนควบคุมความประพฤติคนไทยซึ่งพึ่งหลุดจากอำนาจขอมใหม่ๆ จึงพอเหมาะกับระยะเวลาเหตุการณ์ ภาษิตทั้งหมดมีประมาณ 158 บท ถือว่าเป็นที่รวบรวมไว้ซึ่งภาษิตไทยแท้ และมีคุณค่าแสดงถึงอุดมคติ และค่านิยมของสังคมไทยในอดีต

1. ให้ประพฤติตามจารีตประเพณี เช่น

เมื่อน้อยให้เรียนวิชา	ให้หาสินเมื่อใหญ่
ประพฤติตามบูรพรบอบ	เอาแต่ชอบเสียผิด
อย่าปลุกผีกลางคลอง	อย่าปองเรียนอาถรรพ์
อย่าทำการที่ผิด	คิดขวนขวายที่ชอบ

2. ให้รู้จักระมัดระวังตน เช่น

เข้าเถื่อนอย่าลืมพร้า	หน้าศึกอย่านอนใจ
เดินทางอย่างเดินเปลี่ยว	น้ำเชี่ยวอย่าขวางเรือ
ที่ทับจงมีไฟ	ที่ไปจงมีเพื่อน
ที่มีภัยพึงหลีก	ปลีกตนไปโดยด่วน

3. ให้รู้จักฐานะตนเอง เช่น

ไปเรือนท่านอย่างนั่งนาน	การเรือนตนเร่งคิด
อย่านั่งชิดผู้ใหญ่	อย่าไฝ่สูงให้พ้นศักดิ์
อย่าใฝ่ตนให้เกิน	มีสินอย่าอวดมั่ง
ของแพงอย่ามักกิน	เป็นคนอย่าทำใหญ่

4. ให้รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ผู้อื่น เช่น

ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง	สร้างกุศลอย่ารู้โรย
เป็นคนอย่าทำใหญ่	ข้าคนไพร่อย่าไฟฟุน
พึงผันเผื่อต่อญาติ	ปลูกไมตรีทั่วชน
พรรคพวกพึงทำนุก	คนจนอย่าดูถูก

5. ให้รู้จักคบคน เช่น

อย่าผูกมิตรคนจร	คนทรยศอย่าเชื่อ
ข้าเก่าร้ายอดเอา	อย่ารักเหากว่าผม
อย่ารักลมกว่าน้ำ	อย่ารักถ้ำกว่าเรือน
ความแหนให้ประหยัด	เผ่ากษัตริย์เพลิงงู

6. ให้รู้จักวิธีผูกมิตร เช่น

อย่าอวดหาญแก่เพื่อน	อย่าขอของรักมิตร
ไปเรือนท่านอย่านั่งนาน	เมตตาตอบต่อมิตร
อย่าเบียดเสียดแก่มิตร	อย่าคะนึงถึงโทษท่าน
ยอครูยอต่อหน้า	ยอมิตรเมื่อลับหลัง

ฯลฯ

ถ้าวิเคราะห์กันตามความเป็นจริง สุภาษิตพระร่วงแม้จะเป็นสำนวนภาษาโบราณ ในเนื้อหานั้นจะแทรกด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เช่น การคบมิตรหรือกัลยาณมิตร เป็นเรื่องของทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ การไม่คบคนพาลคบแต่บัณฑิตเป็นเรื่องความเป็นมงคล

สำหรับเรื่องจารีตประเพณีเช่น เรื่องความขยันหมั่นเพียรเพื่อยกฐานะของตนให้สูงขึ้นเป็นคำสอนในพระพุทธศาสนาที่ให้คนรอรับจากผู้อื่นอย่างเดียว เรื่องนี้อาจไม่เป็นจารีตประเพณีเพราะถือเป็นการบังคับให้ต้องทำ แต่เป็นหน้าที่ที่ทุกคนจะต้องปฏิบัติเพื่อตนเองในการที่จะมีชีวิตอยู่ในโลกอย่างมั่นคง

พระร่วงเจ้าทรงเป็นเจ้าชีวิตของทุกคนในสมัยสุโขทัย เป็นที่รู้กันทั่วไปว่า ทรงวาจาสิทธิ์ ดังนั้น พระดำรัสคำสอนพสกนิกรรับใส่เกล้าฯปฏิบัติตามอย่างเต็มใจเสมือนหนึ่งว่า “ต้องปฏิบัติ”พระร่วงเจ้าทุกพระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะและพระจริยาวัตรของพระองค์ก็ทรงเป็นแบบอย่างในทางที่ดีงาม

พุทธจริยศาสตร์ในวรรณคดีเรื่องนางนพมาศ

นางนพมาศหรือตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ เป็นเรื่องราวเล่าขานกันมาตั้งสมัยสุโขทัย แม้จะเชื่อกันว่าเขียนขึ้นใหม่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งสันนิษฐานจากสำนานภาษาแล้วไม่น่าจะเป็นต้นฉบับจากสมัยกรุงสุโขทัย แต่จะอย่างไรก็ตาม เรื่องราววรรณคดีตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประเพณีทั้ง 12 เดือนต่างปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ในราชสำนักก็ปฏิบัติเป็นจารีตและขนบประเพณี ในเดือนที่สำคัญคล้ายเป็นกฎมณเฑียรบาลอย่างหนึ่ง

ดังนั้น วรรณคดีเรื่องนี้จึงได้เล่าสืบทอดกันมาปากต่อปากพร้อมทั้งการปฏิบัติเป็นประจำจึงทำให้เชื่อได้ว่าเป็นวรรณกรรมสุโขทัยที่นางนพมาศพระสนมเอกในพระร่วงเจ้า นางนพมาศได้รับการยกย่องจากมหาชนทุกหมู่เหล่า แม้พระร่วงเจ้าก็ทรงพอพระทัยชื่นชมในปัญญาของนางด้วย จึงมีคำประพันธ์ยอเกียรติไว้ตอนหนึ่งดังนี้

เพลงขับยอเกียรตินางนพมาศ

*พระศรีมโหสถ	ยศกมเลศครรไลหงส์
มีธิดาประเสริฐเฉิดโฉมยง	ชื่ออนงค์นพมาศวิลาสลักษณ์
ละไมละม่อมพร้อมพริ้งยิ่งนารี	จำเริญศรีสมบูรณ์ประยูรศักดิ์
เนื้อเหลืองเล่ห์ทองผ่องผิวพักตร์	เป็นที่รักดังดวงจิตบิดรเอยฯ
*โฉมนวลนพมาศ	เป็นนักปราชญ์ฉลาดด้วยบิดรสอน
ช่างกล่าวถ้อยมธุรสบทกลอน	ถวายพรพรรณนาพระพุทธคุณ
สารพัดจะพึงใจไปครบสิ่ง	เป็นยอดหญิงยิ่งธิดาทุกหมื่นขุน
แต่ก่อนปางสร้างกุศลผลบุญ	มาเกื้อหนุนให้งามวิไลเอยฯ

นางนพมาศเกิดในสกุลชาวพุทธทั้งยังได้รับการอบรมจากครอบครัวอย่างดีนับเป็นแบบอย่างแก่กุลสตรีทั้งหลาย ดังจะยกตัวอย่างที่บิดาสั่งสอนก่อนที่จะเข้าไปอยู่ในราชสำนักดังนี้

"ลำดับนั้นท่านบิดาจึงถามข้าน้อยว่า นี่แน่นางนพมาศ บัดนี้ตัวเจ้าจะไปเป็นข้าบาทพระเจ้าแผ่นดินเหมือนด้วยบุตรนัดดาตระกูลทั้งปวงมีตระกูลขัตติยคหบดีเป็นต้นอันธรรมดาพระมหากษัตริย์ย่อมมีพระราชอาชญาเหมือนด้วยกองเพลิงมีพระเดชเดชานุภาพเหมือนด้วยอสรพิษ มิได้สนิทสนมด้วยตระกูลทั้งหลายเลย ถ้าผู้ใดมีความประมาทและหาปัญญามิได้ ประดุจตั๊กแตนแมลงเม่าบินเข้าไปในกองเพลิงๆ ก็สังหารให้ถึงซึ่งมรณาสิ้น บางทีเพลิงนั้นลุกลามไหม้เผาบ้านเรือนทรัพย์สิ่งสินให้ พินาศฉิบหายสิ้นทั้งเจ็ดตระกูล อนึ่งบุคคลอันอยู่ใกล้เคียง ด้วยอสรพิษนั้นเล่า ถ้าลืมความกลัวทำบังอาจหมิ่นแคลนเมื่อใดอสรพิษก็จะพิโรธขบเอาให้ถึงกาลมรณะเป็นแท้ดูกรนางนพมาศ อันสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเสวยสิริราชสมบัติบริบูรณ์ด้วยบาทบริจาริกามีพระอัครมเหสีก็สองพระองค์ พระสนมกำนัลนางบำเรอก็มีเป็นอันมาก ล้วนแต่ทรงลักษณะรูปสิริวิลาส เป็นที่จำเริญพระหฤทัย เจ้าตัวยังจะประพฤติในราชกิจให้ทรงพระเมตตาได้หรือจะมิได้เป็นดังฤๅ"

ครั้นข้าน้อยได้สดับดังนั้น จึงสนองคำท่านบิดาว่ามนุษย์ในโลกนี้พระมหากษัตริย์ถึงซึ่งเป็นใหญ่ ทรงอิสรภาพมีพระราชอาชญา เป็นที่ยำเกรงขามแห่งหมู่มหาชนทั่วทั้งพระราชอาณาเขต บุคคลผู้ใดจะเข้าเป็นข้าท้าวบ่าวพญายากที่จะหยั่งใจตนได้ว่าพระมหากษัตริย์จะทรงพระเมตตาและไม่เมตตาติควรจะพึงคิด แม้ผู้ใดมีอุปนิสัยวาสนากุศลหนหลังช่วยอุดหนุนทั้งประกอบด้วยความพากเพียร มีสติปัญญารู้จักสิ่งผิดสิ่งชอบ อย่าเกียจคร้านในราชกิจราชการทั้งปวง ย่อมสอดส่องปัญญาหยั่งดูพระราชอัชฌาสัยแล้วจงประพฤติตามน้ำพระทัยให้ทุกสิ่ง อย่าเอาแต่ใจตัวเองเป็นประมาณ พึงมีอุตสาหะทุกเช้าค่ำทำราชกาลจงสม่ำเสมออย่าทำบ้างไม่ทำบ้างเป็นหมู่ๆ วับๆ แวบๆ เหมือนแมลงหิ่งห้อย อย่ารักผู้อื่นมากกว่ารักตัว อย่ากลัวคนมีบุญมากกว่าเกรงเจ้า อย่าเข้าด้วยผู้กระทำผิด จะเพ็ดทูลความสิ่งใด อย่าได้กล่าวเท็จแกมจริง อย่านำพระราชกิจอันเป็นความลับฝ่ายในออกไปไขฝ่ายนอก อย่าพึงทำใจโลเลริแรแชเชือนเช่นตั๊กแตนแล่นไปแล่นมา ราชกิจหลวงและประโยชน์ตนก็จะขาด ลาภสักการะของราษฎรก็จะพลอยเสื่อมสูญจงมีใจสวามิภักดิ์รักใครในพระเดชพระคุณสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอันเป็นที่พึ่งที่พำนักแก่สรรพสัตว์ทุกหย่อมหญ้า และใบไม้ ถ้านรชนชายหญิงจำพวกใด ซึ่งเป็นข้าเฝ้าท้าวพญาประพฤติได้ ดุจคำสุภาษิตซึ่งข้าน้อยกล่าวนี้ฯ"

จริยธรรมที่ได้รับในวรรณคดีเรื่องนพมาศ ไฮไลท์ หรือจุดเด่นของเรื่องอยู่ที่เดือน 12 คือประเพณีลอยกระทงที่เป็นประเพณีพราหมณ์อย่างสมบูรณ์ แต่นางนพมาศถือเป็นตัวละครเอกของวรรณคดีนำเอาพระพุทธศาสนาเข้าไปแทนที่ศาสนาพราหมณ์ เช่นเปลี่ยนจากการบูชาเทพเจ้ามาเป็นการบูชารอยพระบาทของพระพุทธเจ้าที่ริมฝั่งแม่น้ำนัมทาและการบูชาเจดีย์จุฬามณีที่บรรจุพระทันตธาตุและพระเกศแก้ว ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทำให้ชาวพุทธมีความมั่นใจและศรัทธาในการปฏิบัติตามประเพณีนี้อย่างเต็มใจ อีกทั้งเรื่องการประดิษฐ์กระทงของนางนพมาศก็นับว่าเป็นศิลปะชั้นเลิศจนได้รับพระดำรัสชมจากพระร่วงเจ้าและพระองค์ยังทรงวาจาสิทธิ์ (สาปสรรค์) ว่า ให้ประเพณีลอยกระทงคงอยู่ในสยามประเทศชั่วกัลปาวสาน และปัจจุบันลอยกระทงถือว่าเป็นสีสรรค์ที่มีชีวิตชีวาเป็นบรรยากาศมีมนต์ขลังและความบันเทิงตามเทศกาล จึง

นับว่าเป็นเรื่องที่ประสบความสำเร็จในการเผยแผ่พุทธจริยธรรมจนทำให้มีการเปลี่ยนแปลงประเพณีที่เคยเป็นพราหมณ์มาเป็นประเพณีพุทธในเดือนต่างๆ ต่อมาจนมาถึงราชการที่สี่แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเพิ่มพิธีสงฆ์เข้าไปในพระราชพิธีต่างๆ ทุกเดือน

วรรณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยอยุธยา

สมัยนี้แม้จะเปลี่ยนมาเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชที่นำลัทธิเทวราชาเข้ามาอย่างเต็มรูปแบบ แต่วรรณคดีก็มีให้เห็นควบคู่ไประหว่างพระพุทธศาสนากับลัทธิพราหมณ์ ดังตัวอย่างเช่น **มหาชาติคำหลวง คำประพันธ์ที่ใช้** ร่าย กาพย์ โคลง และฉันท์ นักปราชญ์ราชบัณฑิตในรัชสมัย สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่งขึ้น

พุทธจริยศาสตร์ในเรื่องนี้นับว่ามีอิทธิพลต่อประเทศไทยมากเรื่องการเสียสละตามเนื้อเรื่องที่ปรากฏในเรื่องราวอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ควบคุมเกือบทั้งพื้นที่ของประเทศที่เป็นพุทธศาสนิกชน ดังนั้น**คุณค่าด้านคติธรรม** คติธรรมหลักในเรื่องมหาชาติคำหลวง คือ “การให้ทานเป็นสิ่งประเสริฐ” ในเรื่องพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญบารมีตั้งแต่ประสูติ จนกระทั่งปัจฉิมวัย ดังบทร้อยกรองจากเรื่องว่า “อันว่ามหาสัตว์เมื่อออกจากครรภ์มารดา ก็ทอดไนยนาลีมพลันฯ ปสาเรตฺวา ก็เหยียดพระหัตถ์ ก็ตรัสพระวาจาฯ อมฺม ข้าแต่พระมารดา ทรัพย์อันใดมีมา ข้าจะขอให้ทานอันนี้ จงพลันฯ อถสฺส มาตา อชฺฌาสเยน เทหีติ อันว่าพระมารดา เจ้าจึงหยิบเอาทรัพย์พันตำลึง ให้ถึงมือเจ้านั้นฯ อถสฺส นามคหณฺทวเส เวสฺสวีถิยำ ชาตตฺตา เวสสนฺตโรติฯ อันว่าพระญาติทั้งหลายก็ถวายพระนามตามเหตุ ชื่อ พระเพศยันดร

ยังมีวรรณคดีเรื่องอื่นๆ ดังนี้

1. **สมุทรโฆษคำฉันท์**
2. **เสือโคคำฉันท์**
3. **ศรีวิชัยชาดก**
4. **ปุณโณวาทคำฉันท์**
5. **โคลงโลกนิติ ฯลฯ**

เหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาที่ก่อให้เกิดจริยธรรมขึ้นกับคนไทยมาในสมัยอยุธยา ยังมีวรรณคดีอีกเรื่องหนึ่งแม้จะเขียนขึ้นในต้นกรุงรัตนโกสินทร์ก็ตาม แต่ก็สะท้อนให้เห็นเรื่องราวในสมัยอยุธยาในเป็นอย่างดีคือ **“ขุนช้างขุนแผน”** เค้าเรื่อง สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นจริงในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ระหว่าง พ.ศ. 2034-2072 สมัยกรุงศรีอยุธยา แล้วมีผู้จดจำเล่าสืบกันมา **พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย** ทรงพระราชนิพนธ์ร่วมกับกวีในราชสำนักหลายท่าน **ลักษณะคำประพันธ์** เป็นกลอนเสภา ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าเป็นยอดแห่งวรรณคดีกลอนเสภา สะท้อนให้เห็นจารีต ขนบธรรมเนียมประเพณีวิถีชีวิตของชาวพุทธไทยสมัยอยุธยาได้โดยตลอดดังตัวอย่างบางตอนดังนี้

พลายแก้วบวชเณร

ความเชื่อชาวพุทธไทยครั้งโบราณเรื่องการเรียนวิชาคือ การแสวงหาอาจารย์ที่มีวิชาอยู่ยงคงกระพัน นั่นก็คือความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการ จึงมักนิยมนำบุตรหลานไปบวชศึกษาที่วัดจนเป็นประเพณีมาถึงปัจจุบัน

ตอนพลายแก้วบวชเณร

⊙ จะกล่าวถึงพลายแก้วแววไว เมื่อบิดาบรรลัยแม่พาหนี
ไปอาศัยอยู่ในกาญน์บุรี กับนางทองประศรีผู้มารดา
อยู่มาจนเจ้าเจริญวัย อายุนั้นได้ถึงสิบห้า
ไม่วายคิดถึงพ่อที่มรณา แต่นึกถึงตรึกตรามากกว่าปี
อยากจะเป็นทหารชาญชัย ให้เหมือนพ่อขุนไกรที่เป็นผี
จึงอ้อนวอนมารดาให้ปราณี ลูกนี้จะใครรู้วิชาการ

พระสงฆ์องค์ใดวิชาดี แม่จงพาลูกนี้ไปฝากท่าน
ให้เป็นอุปัชฌาอาจารย์ อธิษฐานบวชลูกเป็นเณรไว้ฯ
(เสภา ขุนช้างขุนแผนหน้า 45)

ประเพณีการสู่ขอในเรื่องก็เป็นต้นแบบประเพณีไทยมาจนปัจจุบัน แต่มาดูสำนวนภาษาที่กวีใช้ ได้ถ่ายทอดมาเป็นร้อยกรองได้น่าฟังมาก

นางทองประศรีตอบคำศรีประจัน ว่าทุกวันเราทุกข์หาสุขไม่
ยากยับอับจนเป็นพ้นไป ออเจ้าย่อมแจ้งใจแต่ไรมา
ตกยากจากเมืองสุพรรณไป เมื่อครั้งขุนไกรดับสังขาร์
ถูกริบฉิบหายไปทุกตา วัวควายไร่นาทั้งบ้านเรือน
ได้เงินใส่สมุกกับลูกรัก กลัวนักหนีวางเข้ากลางเถื่อน
แต่ซุกซนต้นป่าไปกว่าเดือน พอพบเพื่อนกันเข้าเขาเอ็นดู
เขาพากันเมตตาต้อนรับไว้ ยกเหย้าเรือนให้อาศัยอยู่
ยากยับอับจนเป็นพ้นรู้ อุตส่าห์สู้บุกแฝกแบกหน้ามา
จะขอพันธุ์ฟักแฟงแตงน้ำเต้า ที่ออเจ้าไปปลูกในไร่ข้า
ทั้งอัตคัดขัดสนจนเงินตรา จะมาขายออแก้วให้ช่วงใช้
อยู่รองเท้านึกเอาว่าเกือกหนัง ไม่เชื่อฟังก็จะหาประกันให้
ได้บากบั่นมาถึงเรือนอย่าเบือนไป จะได้หรือไม่ได้ให้ว่ามาฯ
(เสภา ขุนช้างขุนแผนหน้า 157)

พลายแก้วปลูกเรือนหอ

ประเพณีปลูกเรือนหอเป็นประเพณีนิยมแต่โบราณมา มาดูการปลูกเรือนไทยในเรื่องนี้จะเห็นภาพบ้านทรงไทยอย่างแท้จริง

คานั้นจึงโฉมเจ้าพลายแก้ว ครั้นถึงกำหนดแล้วจึงนัดหมาย
บอกแขกปลูกเรือนเพื่อนผู้ชาย มายังบ้านท่านยายศรีประจัน
ให้ขุดหลุมระดับปักชักเสาหอ เอาเครื่องเรือนมารอไว้ที่นั้น
ตีสิบเอ็ดใกล้รุ่งฤกษ์สำคัญ ก็ทำขวัญเสาเสร็จเจ็ดนาที
แล้วให้ลั่นฆ้องหึ่งโห่กระหน่ำ ยกเสาใส่ซ้ำประจำที่
สับขื่อพริ้งติดสนิทดี ตะปูตียกเสาตั้งขึ้นตั้งไว้
ใส่เต้าจึงเข้าแปลานพลัน เอาจันทันเข้าไปรับกับอกไก่
พาดกลอนผ่อนมุงกันยุ่งไป จั่วใส่เข้าฝาเช็ดหน้าอึง
บ้างเจาะถากถุ้งเถี่ยงเสียงเอะอะ เกะกะเหล็กไสไชเหล็กจี้
บ้างผ่าฟันสนั่นอึงคะนึง วันหนึ่งแล้วเสร็จสำเร็จการ
ศรีประจันแกเรียกบ่าวข้า ให้ยกสำรับมาทั้งคาวหวาน
เลี้ยงดูสับสนคนทำงาน อิ่มแล้วไปบ้านด้วยทันใดฯ
(เสภา ขุนช้างขุนแผนหน้า 160)

ฯลฯ

จะเห็นประเพณีไทยที่มีพระพุทธศาสนาเป็นหลักในสังคมสมัยนั้น แต่เจือด้วยความเชื่อดั้งเดิมผสมกับลัทธิพราหมณ์และพระพุทธศาสนามหายานที่ได้รับอิทธิพลจากล้านนาไทย จึงมีเรื่องไสยศาสตร์ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะชายนิยมเรียนวิชาอาคมจากสำนักต่างๆ แม้แต่พระสงฆ์เป็นที่เคารพนับถือในการเป็นอาจารย์สอนวิชาอาคมอย่างเช่นบทเสภาตอนพลายแก้วบวชเณร เพราะเป็นอนาคตทางหน้าที่การงานของชายไทยสมัยนั้น วัดจึงเป็นโรงเรียนอย่างหนึ่งเพื่อนำวิชาความรู้ในการรับราชการ

ตัวอย่างอีกประการหนึ่งสมัยสมเด็จพระนารายมหาราชมีสมุหนายกท่านหนึ่งเป็นฝรั่งต่างชาติ ท่านเปิดรับสมัครคนที่เข้ามารับราชการจำนวนมากพอถึงเวลาสอบคัดเลือก ผลปรากฏว่าผู้ที่สึกมาจากพระสอบได้มากกว่า เพราะมีความชำนาญด้านอักษรศาสตร์ภาษาศาสตร์ดีทั้งลายมือการเขียนหนังสือก็สวย ดังนั้นจึงประกาศให้พระที่มีความรู้ลาสิกขามาสมัครรับราชการ จนทำให้ไม่พอใจจากขุนนางที่เป็นห่วงพระพุทธศาสนาเข้าใจว่าฝรั่งจะทำลายพระพุทธศาสนา จึงมีเรื่องทักท้วงกันใหญ่โตในครั้งนั้น

สำหรับเรื่องไสยศาสตร์นั้นเป็นวิชาหลักของทหารสมัยโบราณที่จะต้องออกรบเพื่อป้องกันประเทศชาติ ทุกคนจะต้องมีเครื่องรางของขลังไว้กับตัว ดังปรากฏในประวัติศาสตร์ว่าครั้งหนึ่ง เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) สมญานาม ทูตลิ้นทอง สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตอนที่พระเจ้าหลุยส์แห่งกรุงฝรั่งเศสมีพระดำรัสถามว่า “วิชาการยิงปืนของทหารในกรุงสยามเป็นอย่างไร” ท่านโกษาปานทูลว่า “วิชาการยิงปืนอย่างนี้พระเจ้าอยู่หัวของข้าพระองค์ไม่ทรงโปรดแต่จะทรงโปรดให้เรียนวิชาป้องกันปืนมากกว่า” นี้เป็นตอนหนึ่งในหลายตอนที่ทูลต่อหน้าพระที่นั่ง ดังนั้นไสยศาสตร์จึงมีความสำคัญในสมัยนั้น วิชาที่เรียนนั้นมีทั้งคาถาอาคม เลขยนต์ เดินบนน้ำ บังกายไม่ให้ศัตรูเห็นเป็นต้น เหล่านี้ล้วนได้มาจากวัดในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น แม้พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ก็ทรงมีสิ่งเหล่านี้ เพื่อป้องกันพระองค์ยามยาตราทัพสู้กับอริราชศัตรูจนได้รับชัยชนะมามากต่อมาก อย่างไรก็ตามในการใช้คาถาอาคมใดใดก็ตามต้องรำลึกถึงพระรัตนตรัยก่อนทุกครั้งในฐานะชาวพุทธ นับว่าเป็นประเพณีที่ยึดมั่นมาตลอด

อิทธิพลพุทธศาสตร์-ไสยศาสตร์

เนื่องจากอยู่ในช่วงการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในช่วงเวลาที่มีศึกสงคราม จึงต้องหายุทธวิธีต่างๆ ออกมาใช้เพื่อให้เกิดผลทางปฏิบัติ ดังนั้นขวัญกำลังใจจึงเป็นเรื่องสำคัญถือเป็นหัวใจหลักที่คนในชาติจะต้องออกมาช่วยกันเพื่อป้องกันประเทศชาติ พระพุทธศาสนาถือเป็นองค์กรหนึ่งที่มีพลังเพื่อช่วยชาติ พระมหากษัตริย์ทรงรับผิดชอบสูงสุดโดยตรงร่วมกับฝ่ายสงฆ์เพื่อหาวิธีต่างๆ ในการรักษาชาติบ้านเมือง เช่นฝ่ายกษัตริย์ทรงมีหน้าที่เตรียมกำลังกายพร้อมยุทโธปกรณ์ ฝ่ายสงฆ์เตรียมกำลังใจเป็นจุดศูนย์รวมเพื่อให้เกิดความสามัคคี มีจุดมุ่งหมายอันเดียวกันคือ รักษาพระพุทธศาสนาไว้ให้อยู่คู่กับชาติต่อไปคือรักษาดินแดนไว้เพื่อเป็นพุทธบูชา นอกจากพระพุทธศาสนาที่มีพระรัตนตรัยเป็นจุดศูนย์รวมแล้ว ไสยศาสตร์ที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมที่ผสมผสานระหว่างพุทธ-พราหมณ์รวมถึงพระพุทธศาสนานิกายมหายานที่เชื่อเรื่องเวทมนต์คาถาต่างๆดังกล่าวแล้วนำมาใช้เป็นอุปกรณ์อย่างหนึ่งเพื่อเป็นกำลังใจในการต่อสู้เพื่อชาติ ทั้งหมดถือเป็นการพัฒนาการด้านวัฒนธรรมสังคมในอดีตที่ได้วิวัฒนาการมาจนปัจจุบัน

อันที่จริงมนุษย์โลกนั้นถ้ามีแต่พระอริยะหรือเหล่ากอของพระอริยะก็ไม่จำเป็นต้องเตรียมการต่อสู้เพื่อป้องกันอะไรกัน แต่ผืนโลกที่กว้างใหญ่ใบนี้มีผู้คนที่อาศัยอยู่มากมายมีกิเลสห่อหุ้มมากบ้างน้อยบ้าง คนเหล่านั้นต่างรักชีวิตของตนเท่าๆ กัน จึงต้องแสวงหาสิ่งที่ตนต้องการมาเพื่อให้ชีวิตของตนอยู่รอด ดังนั้นจึงต้องเกิดการแข่งขันกัน เมื่อฝ่ายหนึ่งถูกเอาเปรียบอีกฝ่ายจึงต้องลุกขึ้นมาต่อสู้ เมื่อต่อสู้คนเดียวไม่ได้จึงต้องหาแนวร่วมทำให้เกิดกลุ่ม เกิดสังคมขึ้นมาเล็กใหญ่ตามกำลัง ศาสนาเป็นหนึ่งในบ่อเกิดสังคมแต่เป็นเครื่องป้องกันไม่ให้เกิดความรุนแรง ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับศาสนานั้นๆ จะมีวิธีการอย่างไรเพื่อสังคมของตน สำหรับพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ถือทางสายกลางเป็นเรื่องใหญ่ ดังนั้นการนำพาประเทศไทยมาตั้งแต่อนารยะมาเป็นอารยะมีเรื่องราวมากมายที่ให้อนุชนหยิบมาเล่าขานอย่างไม่รู้จบ

วรรณคดีเป็นอีกเรื่องหนึ่งถือเป็นวรรณกรรมที่ได้รับการยอมรับในสังคมไทยมีผู้สร้างสรรค์บรรจงแต่งไว้ทั้งประเภทร้อยแก้วและร้อยกรอง ผู้ประพันธ์เหล่านั้นมีทั้งสามัญชนและพระราชามหากษัตริย์ วรรณคดีเหล่านั้นบางเล่มถือเป็นตำราทางวิชาการเป็นที่ยอมรับทั้งในและนอกประเทศ มีอิทธิพลที่ก่อให้เกิดการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมในที่นี้จะยกตัวอย่างวรรณคดีที่พระมหากษัตริย์พระราชนิพนธ์ไว้เช่น

1. วรรณคดี ไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพระร่วงเจ้า พญาลิไท หรือพระมหาธรรมราชา สมัยสุโขทัย **ส่งผลในทางพุทธจริยศาสตร์** คือประชาชนมี หิริ โอตตัปปะ อายชั่วกลัวบาปไม่กล้าทำชั่ว ในทางการปกครองเป็นการช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่รับผิดชอบทั้งยังลดงบประมาณด้านนี้ลงได้มาก ถือเป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาด้วยพระปรีชาของพระมหากษัตริย์ไทยในยุคต้น

2. วรรณคดี มหาชาติคำหลวง ถือเป็นวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาต้อนต้น คำว่า “คำหลวง” ถือเป็นพระราชนิพนธ์ในพระมหากษัตริย์ ในที่นี้หมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จนทำให้เกิดประเพณีเทศน์มหาชาติขึ้นดังนี้

ในระยะแรกการเทศน์มหาชาติจะใช้ภาษาบาลีล้วน หรือที่เรียกว่า “เทศน์คาถาพัน” เพียงอย่างเดียว ซึ่งประชาชนทั่วๆ ไปฟังไม่เข้าใจเนื้อเรื่อง ขาดความน่าสนใจ นอกจากความเชื่อที่ว่าได้บุญเพียงอย่างเดียว สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพิจารณาเห็นว่าหากปล่อยให้เป็นเช่นนี้ต่อไป มหาเวสสันดรชาดกจะสูญสิ้นไป จึงมีรับสั่งให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่ง**มหาชาติคำหลวง**ขึ้น มหาชาติคำหลวงไม่ได้แต่งสำหรับเทศน์ แต่แต่งสำหรับสวดให้อุบาสกอุบาสิกาฟังในเวลาไปอยู่บำเพ็ญกุศลที่วัด ในวันพระ ขึ้น/แรม 8 ค่ำ 15 ค่ำหรือนำมาสวดในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา มาถึงสมัยรัตนโกสินทร์นี้ก็ยังรักษาประเพณีการสวดมหาชาติคำหลวงอยู่ โดยสวดมหาชาติคำหลวงทำนองเก่าถวายขณะเสด็จพระราชดำเนินไปบำเพ็ญพระราชกุศลพุ่มเทียนแก่เจ้าอาวาสพระอารามหลวงต่างๆ นับเป็นวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาอีกเรื่องหนึ่งสมัยอยุธยาที่มีอิทธิพลต่อคนไทยมาจนปัจจุบัน **ส่งผลทางพุทธจริยศาสตร์** คือ การเสียสละ เป็นการขจัดความตระหนี่ เป็นการช่วยเหลือสังคม มีการสงเคราะห์ผู้ยากไร้ ทำให้สังคมเกิดเป็นสังคมที่มีการเอื้ออาทรต่อกัน ก่อให้เกิดการร่วมมือร่วมใจคือพลังของชาติทางอ้อม

3. วรรณคดี พระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ในล้นเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ถือเป็นวรรณคดีเล่มแรกที่ได้รับการตีพิมพ์ในโอกาสที่ หมอบรัดเลย์ ตั้งโรงพิมพ์ครั้งแรกในกรุงสยาม พระราชพิธีสิบสองเดือน ได้รับการยอมรับจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดแห่งหนังสือความเรียงในสมัยนั้น **ส่งผลในทางพุทธจริยศาสตร์** คือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอธิบายพิธีกรรมต่างๆ ครั้งในอดีตทั้งที่เป็นพิธีพราหมณ์และพุทธ แต่พระองค์ทรงชี้ในแนวทางที่ถูกต้องและยกเลิกในพิธีกรรมที่เห็นว่าฟุ่มเฟือยให้ตัดออก สรุปก็คือส่งเสริมให้ประกอบพิธีแบบพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าพระราชกุศล เช่น พิธีกรรมตามเทศกาลต่างๆ นั้นจะปิดท้ายด้วยพระราชกุศลกาลานุกาลเสมอ นี่คือพระปรีชาของพระมหากษัตริย์ไทย

อย่างไรก็ตามวรรณคดีทั้ง 3 เรื่อง ดังกล่าวมาเป็นการยกตัวอย่างเอาเฉพาะผลงานของเจ้านายทั้งสามสมัยคือ สุโขทัย อยุธยาและรัตนโกสินทร์ อย่างละหนึ่งเล่ม แต่มีพระราชนิพนธ์มากมายเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย ดังวรรณกรรม พระมหาชนก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ซึ่งได้รับความสนใจจากสถาบันการศึกษาและพสกนิกรทั่วไปเป็นอย่างมาก

วรรณคดี ถือเป็นความงามของหนังสือที่ได้รับการยอมรับด้านการประพันธ์ เป็นศิลปะแห่งการเรียบเรียงหรือวรรณศิลป์ ยิ่งเป็นเรื่องที่ผู้เขียนศรัทธาแล้วจะเป็นงานชิ้นเอกเพราะมีความพยายามอย่างมากที่จะให้ผลงานของตนนั้นปรากฏไปชั่วกาลนาน วรรณคดีไทยแทบทุกเรื่องอาจกล่าวได้ว่า “มีพุทธจริยศาสตร์แทรกอยู่เสมอ” ไม่ว่าเรื่องนั้นๆ จะเขียนเกี่ยวกับเรื่องสามัญทั่วไป แต่อิทธิพลของคำสอน ในทางพระพุทธศาสนามักจะแทรกเข้าไปอยู่เสมอ เป็นคติเตือนใจ เป็นอุทาหรณ์สอนใจ วรรณคดีไทยจึงสามารถกล่าวได้ว่าเป็นเบ้าหลอมสังคมไทยให้มีลักษณะที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ จนองค์การยูเนสโกต้องยกย่องนักเขียนไทยเช่น สุนทรภู่ ให้เป็นบุคคลของโลกหนึ่งในหลายๆ คนของคนไทยที่ได้รับเกียรติอันสูงยิ่งนี้

พุทธจริยศาสตร์กับวรรณคดี

พระมหาวรชัย ติสฺสเทโว

ในสังคมโลกปัจจุบัน มีปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้บุคคลในสังคม แสดงออกมาในรูปแบบต่างๆ โดยอาศัยความประพฤติและจิตใจที่ซึมซับรับเอาอารมณ์ไว้ทั้งทางดี และทางไม่พึงปรารถนา ถ้าหากพฤติกรรมบุคคลนั้นที่แสดงออกมาในทางที่พึงปรารถนา ก็จะทำให้เขาและสังคมสิ่งแวดล้อมได้ผลกระทบในทางที่เป็นประโยชน์ และสร้างสรรค์ แต่ถ้าหากพฤติกรรมของบุคคลที่แสดงออกมาในทางที่ไม่พึงปรารถนาหรือทางลบนั้น บุคคลและสิ่งแวดล้อมในสังคมนั้นย่อมได้รับผลกระทบอย่างแน่นอนในทางใดทางหนึ่งไม่มากก็น้อย

ทางพระพุทธศาสนาจึงจำเป็นต้องหาแนวทางนำหลักธรรมที่เป็นคำสอนซึ่งผู้รู้ โดยเฉพาะพระพุทธเจ้าถือว่าเป็นบรมครูของเทวดาและมนุษย์จะมีคำสอนส่วนไหนที่พระองค์ทรงแสดงไว้ซึ่งจะได้คัดสรรหามาแสดงเปิดเผยต่อชาวโลกเพื่อให้พวกเขาได้นำไปประพฤติปฏิบัติ และช่อมรักษาคนในสังคมโลกที่กำลังป่วยได้หายป่วยหายทุกข์ต่อไป

ด้านวรรณคดี ซึ่งหมายถึงงานที่ผู้เขียนแต่งไว้ดีและถือว่าเป็นวรรณกรรมที่ส่วนมากจะบันทึกเกี่ยวกับพฤติกรรมต่างๆ ออกมาทั้งทางดีและไม่ดีอย่างไร ที่ตัวละครในเรื่องนั้นๆ ที่ผู้เขียนประสงค์จงใจ ถ่ายทอดออกมาตามยุคตามสมัยและมีกันทั่วโลกซึ่งเป็นสิ่งที่น่าศึกษาและนำมาเปรียบเทียบให้เห็นว่า วรรณคดีแต่ละยุคนั้นเขาใช้ธรรมะหรือแสดงพฤติกรรมอันเป็นแนวสร้างสรรค์กันมาอย่างไร

1. พุทธจริยศาสตร์ : ความหมายและใจความสำคัญ

คำว่า **จริยศาสตร์ จริยธรรม และพุทธจริยศาสตร์** มีความหมายต่างกัน

จริยศาสตร์ (Ethics) เป็นวิชาที่ว่าด้วยความประพฤติและการครองชีวิตว่า อะไรดี อะไรชั่ว อะไรถูก อะไรผิด หรืออะไรควรทำไม่ควรทำ จะศึกษาเกี่ยวกับคุณค่าทางศีลธรรมของการกระทำหรือความประพฤติของมนุษย์ว่า การกระทำหรือความประพฤติในลักษณะใด ที่ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ หรือที่ถือว่า มีค่าทางศีลธรรม ซึ่งประเด็นดังกล่าว อาจแยกออกไปเป็นประเด็นย่อยๆ หลายประเด็น เช่น อะไร คือสิ่งที่มีคุณค่าสูงสุดที่มนุษย์พึงแสวงหา มีเกณฑ์ หรือมาตรการอะไรที่จะตัดสินว่า ความประพฤติที่ดีคืออย่างไร หรือว่าเมื่อเราตกอยู่ในสถานการณ์อันหนึ่งอันใดที่จำเป็นแล้วเราควรตัดสินใจอย่างไร นอกจากนี้จริยศาสตร์ยังวิเคราะห์ถึงคุณค่าทางจริยธรรมหรือค่าทางศีลธรรมว่า ที่เราเรียกว่าดี ชั่ว ถูก ผิด นั้น มันมีอยู่จริงๆ ในโลกหรือไม่ หรือว่า เป็นเพียงความเห็นของผู้พูดเท่านั้น และถ้ามันมีอยู่จริง มันมีอยู่ในลักษณะใดเป็นต้น

จริยธรรม (Morality) เป็นวิชาที่จะต้องศึกษาและปฏิบัติเป็นปกติไปเรื่อยๆ เหมือนกันกับศีลธรรม ให้เป็นไปตามคำสั่งสอนของศาสดาที่ตนเคารพนับถือด้วยศรัทธาเป็นสำคัญ การเรียนการสอนวิชาจริยธรรม หรือศีลธรรมจะเน้นหนักไปในทางชักจูงและแนะนำให้เห็นดีเห็นชอบด้วยลักษณะการสอนอยู่ในรูปว่า จงทำอย่างนั้นเพราะอย่างนั้นดี หรืออย่าทำอย่างนั้น เพราะอย่างนั้นไม่ดี และยังมีการปราบปรามมิให้กระทำชั่ว คือมีการสอนเรื่องอบายภูมิมีนรกเป็นต้น ในขณะเดียวกันก็เสนอให้รางวัลเป็นเสมือนแรงจูงใจแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติคือสุคติภูมิ มีสวรรค์เป็นต้น ส่วนจริยศาสตร์ ไม่มีการ

ชักจูงให้เชื่อในเรื่องการเลื่อมใสศรัทธา แต่เป็นการชี้แจงให้เห็นด้วยเหตุและผลว่า ดีและชั่วเป็นอย่างไร ถูกและผิดเป็นอย่างไร ควรทำและไม่ควรทำอย่างไร ไม่มีการสอนในลักษณะบังคับ ใครจะเชื่อแล้วยึดถือประพฤติปฏิบัติก็เป็นเรื่องของความสมัครใจของแต่ละบุคคล ถึงอย่างไรก็ตาม จริยศาสตร์และจริยธรรมหรือศีลธรรม ก็มีความสัมพันธ์กัน คือนักจริยศาสตร์ท่านเปรียบเสมือนสถาปนิกผู้ออกแบบความประพฤติของมนุษย์ส่วนนักศาสนาเปรียบเสมือนวิศวกรหรือนายช่างที่นำเอาแบบแปลนของสถาปนิก ไปก่อสร้างบ้านเรือน แต่จริยศาสตร์มีขอบข่ายกว้าง ครอบคลุมความประพฤติของมนุษย์ทั่วทั้งโลก ส่วนจริยธรรม หรือศีลธรรมมีความหมายแคบกว่า และเจาะจงไปตามคำสอนของแต่ละศาสนาแล้ว นำเอาหลักจริยศาสตร์ที่สังคมยอมรับไปใช้บังคับให้ปฏิบัติตามในลักษณะที่สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน เพื่อแก้ปัญหาในเรื่องศีลธรรมหรือจริยธรรมทางศาสนาต่อไป

พุทธจริยศาสตร์ มีรากศัพท์ มาจากคำบาลีและสันสกฤต แยกไว้ 3 คำ คือพุทธะ (บาลี) จริยะ (สันสกฤต) พุทธ หมายถึงผู้ตรัสรู้ ผู้มีปัญญา บัณฑิต หมายถึง พระพุทธเจ้า คำว่า จริยะ + ศาสตร์ หมายถึงศาสตร์หรือวิชา ที่ว่าด้วยความประพฤติ ข้อควรประพฤติปฏิบัติ ตำราหรือวิชาที่ว่าด้วยความประพฤติ เมื่อรวมเป็นพุทธจริยศาสตร์ ก็หมายถึงศาสตร์ที่ว่าด้วยหลักเกณฑ์ทางจริยธรรมที่ท่านผู้มีปัญญาตรัสรู้ทรงวางไว้ เพื่อเป็นมาตรฐานความประพฤติของมนุษย์ มีทั้งระดับพื้นฐานเบื้องต้นระดับกลางและระดับสูง เพื่อให้มนุษย์ได้ดำเนินชีวิตที่ดีงามตามอุดมคติเท่าที่มนุษย์จะเข้าถึงได้ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์พร้อม มีสติมีปัญญามีความสุขอันสมบูรณ์ที่สุด เพราะเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยอุดมคติของชีวิต หรือความดีอันสูงสุดของมนุษยโลก

พุทธจริยศาสตร์นั้น เป็นพุทธจริยธรรมของพุทธศาสนา พุทธจริยธรรมมีความหมายต่างจากคำว่า จริยธรรมเหมือนกับที่เข้าใจกันทั่วไป จริยธรรมเชิงพุทธไม่ใช่หมายเอาแต่ความประพฤติภายนอกอย่างเดียวเท่านั้น แต่จริยธรรมของพุทธมีความหมายถึงความประพฤติภายในที่ลึกลงไปด้วย พุทธจริยศาสตร์ไม่ใช่ข้อปฏิบัติที่จะกำหนดเอาตามความพอใจของใครคนใดคนหนึ่ง และไม่ใช่เป็นหลักการที่สักแต่ว่า จะยึดถือเชื่อตามๆ กันมา จริยธรรมที่แท้จริงมีไม่ได้ ถ้าไม่อิงอาศัยความรู้แจ้งสัจธรรม และจริยธรรมที่แท้แม้จะเกิดแล้วก็จะประพฤติให้สำเร็จผลไม่ได้ถ้าไม่สัมพันธ์กับความรู้ความเข้าใจในสัจธรรม ฉะนั้น เมื่อถือตามหลักพระพุทธศาสนามรรคหรือมัชฌิมาปฏิปทา คือระบบจริยธรรม

พุทธจริยศาสตร์ คือธรรมะที่บุคคลควรปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ได้แบ่งออกเป็น 3 ระดับคือ

1.1 พุทธจริยศาสตร์ระดับต้นหรือระดับมูลฐาน ได้แก่จริยธรรมขึ้นมูลฐานที่บุคคลต้องมีไว้ หรือปฏิบัติดัดกาย วาจา ให้เกิดความเรียบร้อยไม่ให้เดือดร้อนทั้งตนเองและผู้อื่นไม่ก่อให้เกิดปัญหาในสังคม

ก. เบญจศีลมี 5 ประการดังนี้

1. เจตนางดเว้นการฆ่าสัตว์ การเบียดเบียน และการทรมานสัตว์
2. เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของหรือทรัพย์สินผู้อื่นโดยอาการลักขโมยและหลอกลวง
3. เจตนางดเว้น จากการประพฤติผิดในกามคือผิดในลูกเมียสามีคนอื่น ซึ่งเป็นที่รักหวงแหนของผู้อื่น
4. เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ
5. เจตนางดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย สิ่งเสพติด อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

นอกจากเบญจศีลนี้ยังมีธรรมอันเกื้อกูลแก่การปฏิบัติศีลทั้ง 5 อีกด้วยเรียกว่า เบญจธรรม หรือกัลยาณธรรม อันหมายถึงธรรมที่ส่งเสริมให้คนเป็นคนดีงาม

เบญจศีลและเบญจธรรม 5 หรือ รวม 10 ข้อนี้ เป็นจริยธรรมขั้นมูลฐาน ทางพระพุทธศาสนา บุคคลระดับทั่วๆ ไปควรสมาทานประพฤติปฏิบัติกันให้ได้เพราะเป็นศีลประจำมนุษย์ หรือนิตยศีล ถ้าเป็นธรรมก็คือมนุษยธรรม เป็นธรรมสำหรับมนุษย์ชาติที่ทุกคนไม่ว่าชาติใด ภาษาใดควรจะใส่ใจปฏิบัติ เพื่อให้เป็นพื้นฐานไปสู่การประพฤติปฏิบัติในระดับกลางหรือระดับสูง ตามที่พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงทดลองและปฏิบัติมาแล้ว

ข. เบญจธรรมมี 5 ประการคือ

6. เมตตา คือความรักความมีใจโอนอ่อนมีไมตรีจิตต่อสัตว์ไม่อยากกำจัดหรือเบียดเบียนโดยวิธีใดๆ ใช้คู่กับศีลข้อที่ 1

7. สัมมาอาชีวะ คือการเลี้ยงชีพชอบคือประพฤติตนให้อยู่ในทางสุจริต ทำมาหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ ใช้คู่กับศีลข้อที่ 2

8. กามสังวร คือความระวังหักห้ามจิตใจใฝ่กามรู้จักระงับยับยั้งชั่งใจ ควบคุมตนเองมิให้ลุ่มหลงมัวเมาในรูป รส กลิ่น เสียง โดยมิเกี่ยวข้อง เรื่องคู่นอนของคนอื่น ใช้คู่กับศีลข้อที่ 3

9. สัจจะ คือความจริงใจ หรือความซื่อสัตย์ สุจริต พูดแต่คำที่เป็นจริง ทำแต่สิ่งที่เป็นจริง ไม่ปลิ้นปล้อนหลอกลวง เพื่อหวังอยากได้ทรัพย์หรือของของคนอื่น ใช้คู่กับศีลข้อที่ 4

10. สติสัมปชัญญะ คือ ความระลึกรู้ได้ขณะทำ คำที่พูด มีสติรู้ระลึกอยู่เสมอๆ ไม่หลงลืมหรือสามารถควบคุมตนเองได้ไม่ล่วงล้ำไปเสพสุรายาเมา หรือสารเสพติดชนิดต่างๆ อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท มัวเมาและหลงลืมที่สำคัญ ใช้คู่กับศีลข้อที่ 5

1.2 พุทธจริยธรรมชั้นกลาง

หมายถึงธรรมคือกุศลกรรมบถ 10 ประการ หรือธรรมจริยา

1. เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์
2. เจตนางดเว้นจากการลักขโมยทรัพย์สินของคนอื่น
3. เจตนางดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม

ทั้ง 3 ข้อนี้ จัดเป็นกายกรรม เพราะเกิดจากการกระทำทางกาย

4. เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ
5. เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด
6. เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ
7. เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

ทั้ง 4 ข้อนี้ จัดเป็นวจีกรรม เพราะเกิดขึ้นทางวจีทวารโดยมาก

8. เจตนางดเว้นจากการโลภอยากได้ของเขา
9. เจตนางดเว้นจากการพยาบาทปองร้ายเขา
10. เจตนางดเว้นจากการเห็นผิดจากทำนองครองธรรม

ทั้ง 3 ข้อนี้จัดเป็นมโนกรรม เพราะเกิดขึ้นจากมโนทวารโดยมาก

คำว่า กุศลกรรมบถ แปลได้ 2 นัย (1) แปลว่า ทางเกิดแห่งกุศลกรรมที่ส่งผลในปฏิสนธิกาลได้ และ (2) แปลว่า กุศลกรรมที่เป็นเหตุเกิดในสุคติภูมิ และความสุขในสุคติภูมินั้น

กุศลกรรมบถ 10 ประการนี้ ทรงแสดงไว้ในพระสูตรมากมาย เฉพาะในอังคุตรนิกาย มีอยู่หลายสูตร มีชื่อเรียกต่างกันไป ดังนี้

ในสาธุสูตร	เรียกว่า	สาธุธรรมบ้าง เพราะเป็นธรรมดี
ในอริยสูตร	เรียกว่า	อริยธรรมบ้าง เพราะเป็นธรรมของอารยชน
ในกุศลสูตร	เรียกว่า	กุศลธรรมบ้าง เพราะเป็นธรรมที่ทำลายความชั่ว
ในอรรถสูตร	เรียกว่า	อรรถธรรมบ้าง เพราะเป็นธรรมที่มีประโยชน์
ในสาสวสูตร	เรียกว่า	อนาสวธรรมบ้าง เพราะเป็นธรรมที่ไม่มีกิเลส
ในวัชชสูตร	เรียกว่า	อนวัชชธรรมบ้าง เพราะเป็นธรรมที่ไม่มีโทษ

ในตปนียสูตร เรียกว่า อตปนียธรรมบ้าง เพราะเป็นธรรมที่สร้างความร่มเย็น

ในอาจยคามิสูตร เรียกว่า อปจยคามิธรรมบ้าง เพราะเป็นธรรมที่ไม่ก่อให้เกิดความทุกข์

ในสาเลยยกสูตร ปัญจมวรรค แห่งมูลปัณณาสก์ ทรงเรียกว่า ธรรมจริยสมจริยาบ้าง

ธรรมจริยา แปลว่า การประพฤติที่เป็นธรรม

สมจริยา แปลว่า การประพฤติธรรมที่ถูกต้อง

พระพุทธเจ้าทรงแสดงผลดีที่จะพึงได้รับ จากการประพฤติธรรม และการประพฤติธรรมที่ถูกต้องนี้ว่า ใครปรารถนาอะไร จะเป็นมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ พรหมสมบัติ มรรค ผล และนิพพานสมบัติ ล้วนสำเร็จสมประสงค์ (สาเลยยผลสูตร)

1.3 พุทธจริยศาสตร์ชั้นสูง

หลักจริยศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาระดับสูง นั้นหมายเอาข้อปฏิบัติสำหรับบรรลุมรรคผล นิพพาน โดยตรง ดังพุทธภาษิตว่า เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มคฺโค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา ทางนี้เป็นทางสายเอก คือเป็นทางสายเดียวนี้เท่านั้นที่จะนำสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ไปสู่ความบริสุทธิ์ได้

ข้อปฏิบัติเช่นนี้เรียกว่า อริยมรรค แปลว่า ทางอันประเสริฐ หรือทางนำผู้ปฏิบัติให้เป็นผู้ประเสริฐ

1. สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ หมายถึงความรู้เห็นอริยสัจ 4 คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค อย่างชัดแจ้งทุกประการ คือเห็นเชื่อมโยงแนวการปฏิบัติจนเข้าสู่การตรัสรู้อริยสัจ

2. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ หมายถึงความดำริที่จะปลดเปลื้องจิตของตนออกจากอารมณ์กามโลกีย์ จากความพยาบาท จากการเบียดเบียน

3. สัมมาวาจา เจรจาชอบ หมายถึงวาจาสุจริต 4 ในกุศลกรรมบถตามที่กล่าวมาในจริยศาสตร์ชั้นกลาง

4. สัมมากัมมันตะ การงานชอบ หมายถึงการไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์และเป็นพรหมจารีบุคคลไม่เกี่ยว ด้วยกาม

5. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ หมายถึงการเลี้ยงชีวิตไม่ผิดกฎหมายและศีลธรรมเว้นการเลี้ยงสัตว์เพื่อฆ่า

6. สัมมาวายามะ เพียรชอบ คือเพียรไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้น ตามหลักสัมมัปปธาน 4

7. สัมมาสติ ระลึกชอบ หมายถึงการระลึกแล้วให้เกิดสติสมบูรณ์ขึ้นตามหลักสติปัฏฐานสูตร จนกลายเป็นปัญญาแก่กล้าและตัดกิเลสได้

8. สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ หมายถึงการบำเพ็ญฌานให้เกิดขึ้นเป็นพื้นฐาน การบรรลุอริยสัจในสัมมาทิฐิข้อต้น

องค์ประกอบ 8 ประการของอริยมรรคเหล่านี้สงเคราะห์ลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ข้อ 1-2 เป็นปัญญา ข้อ 3-4-5 เป็นศีล ข้อ 6-7-8 เป็นสมาธิ

หลักการชนะความทุกข์ หรือหลักอริยสัจ 4 คือ

1. ทุกข์ หมายถึงความไม่สบายกายไม่สบายใจตลอดจนถึงความทุกข์ตามสภาพของร่างกาย ทุกข์เป็นความจริงสูงสุด

2. สมุทัย คือเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อจะกล่าวถึงเหตุดั้งเดิมให้เกิดทุกข์ คือความทะยานอยากของมนุษย์เรานี้เอง สมุทัยก็เป็นสาเหตุแห่งความชั่วสูงสุด

3. นิโรธ ความดับทุกข์ หมายความว่า ความทุกข์นั้นไม่เป็นสิ่งนิรันดร ย่อมมีทางที่จะพึงดับได้จึงได้ตรัสนิโรธไว้เป็นหลักแห่งการดับทุกข์ได้สูงสุด เพราะกล่าวคือ พระนิพพาน

4. มรรค หมายถึงหนทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ หรือวิธีการดับทุกข์ให้สิ้นซาก ซึ่งมีองค์ประกอบอยู่ 8 ประการ กล่าวโดยย่อก็ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นทางนำสัตว์สู่ความพ้นทุกข์ได้อย่างสุดยอด เพราะจะต้องดำเนินไปตามทางสายเดียวนี้เท่านั้นตามที่กล่าวมาแล้ว

ทุกข์เป็นที่ประจักษ์อยู่แล้วในชีวิตของบุคคลทั่วไป เมื่อยอมรับว่า ทุกข์มีอยู่จริงก็ต้องค้นหาสาเหตุที่ก่อให้เกิดทุกข์ต่อไปอีก เช่นเดียวกับเมื่อพบว่ามีอาการไข้จึงไปให้หมอตรวจหาสมุฏฐานของไข้หรือโรค เมื่อปฏิบัติตามมรรคสมบูรณ์นิโรธความดับทุกข์เกิดขึ้น เช่นเดียวกับรับประทานยาครบตามชุดแล้วโรคก็หาย อริยสัจ 4 ยังเป็นแม่บทในการแก้ปัญหาต่างๆ เพราะอริยสัจ 4 ให้แนวปฏิบัติคือ เริ่มต้นด้วยการทำความรู้จักปัญหา ค้นหาสมุฏฐานของปัญหานั้น มีความเห็นว่าปัญหาต้องมีทางแก้ได้แน่นอน และดำเนินการแก้ปัญหาต่างๆ นั้นให้ถูกวิธี หรือเดินถูกทาง คืออริยมรรคมีองค์ 8 นี้ทุกอย่างก็จะถึงซึ่งเป้าหมายตามเป้าหมาย คือพระนิพพานทุกประการ

2. ความรู้เกี่ยวกับวรรณคดี

2.1 ความหมายของวรรณคดี

ผู้ศึกษาวรรณคดีทั้งหลายได้ให้ความหมายของคำ วรรณคดี ไว้ต่างๆ ที่น่าจะนำมาเสนอไว้ในที่นี่พอสังเขปได้ดังนี้

พระยาอนุมานราชธนกล่าวไว้ในหนังสือการศึกษาวรรคดีในแง่วรรณศิลป์ว่า วรรณคดีเป็นศัพท์หมู่ เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ.2457 เข้าใจว่า บัญญัติขึ้นเพื่อให้ตรงกับคำว่า Literature ในภาษาอังกฤษ และมีความหมายโดยสรุป 2 นัย คือ วรรณคดีทั่วไป และวรรณคดีที่มีวรรณศิลป์

พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงกล่าวว่า วรรณคดีในความหมายอย่างกว้าง หมายถึง หนังสือที่แต่งขึ้นทุกชนิด แต่ในความหมายอย่างแคบหมายเฉพาะหนังสือที่แต่งขึ้นโดยนิยมกันว่า เป็นศิลปกรรม กล่าวคือนักประพันธ์จะต้องเป็นช่างผู้ชำนาญงานในการใช้ถ้อยคำ เพื่อประกอบขึ้นเป็นร้อยแก้ว หรือร้อยกรองตามหลักของภาษาและฉันทลักษณ์ต่างๆ และต้องแต่งบทประพันธ์ตามความรู้สึกนึกคิดของตน เพื่อให้วรรณคดีที่แต่งนั้นเป็นสิ่งสวยงามน่าพึงชม

ส่วนความหมายของคำ Literature นั้นตามพจนานุกรม Wester,s New World Dictionary of American Language อธิบายไว้ดังนี้

1. ผลิตผลทางการเขียน หมายเฉพาะงานประพันธ์ที่อาศัยจินตนาการต่างๆ เขียนด้วยร้อยแก้ว หรือร้อยกรอง
2. งานเขียนทั้งร้อยแก้วร้อยกรอง หมายเฉพาะงานที่มีลักษณะเด่นทางจินตนาการ และประณีตงดงาม
3. งานเขียนที่ปรากฏในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งในประเทศใดประเทศหนึ่ง
4. งานเขียนดังกล่าวทั้งหมด ที่ได้รับการพิจารณาแล้วว่า มีคุณค่าและมีผลต่ออารมณ์อย่างมาก
5. งานเขียนทั้งหมดที่กล่าวถึงเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ
6. งานประพันธ์ ทั้งหมดที่เรียบเรียงขึ้นเพื่อเล่นกับเครื่องดนตรี

ในภาษาพูด วรรณคดีหมายถึงสิ่งตีพิมพ์อย่างใดอย่างหนึ่งเช่น ใบปลิวโฆษณา

2.2 รสวรรณคดีในวรรณคดีไทยส่วนมากจะมีอยู่ 4 รสคือ

1. เสาวรจนี คือ ชมความงาม
2. นารีปราโมทย์ คือ อารมณ์รัก ชื่นชม เกี้ยวพาราสี
3. นิโรธวาทัง คือ ฉุนเฉียว โกรธเคือง
4. สัลลาปังควิสัย คือ ความเศร้าโศกเสียใจ ร้องไห้คร่ำครวญ

(ในตำราฝ่ายสันสกฤตมีรสวรรณคดี อยู่ 9 รส)

2.3 คุณค่าของวรรณคดี

วรรณคดีมีคุณค่าต่อผู้อ่านทั้งทางตรง และทางอ้อมหลายประการ คุณค่าทางตรงที่ผู้อ่านได้รับ คือ คุณค่าทางอารมณ์หรือสุนทรียศาสตร์ ผู้อ่านจะได้ประจักษ์รสความไพเราะและความสวยงามของภาษา สำนวนโวหาร ตลอดจนความงดงามของจินตภาพที่กวีสร้างขึ้น ส่วนคุณค่าทางอ้อมนั้น ผู้อ่านจะได้เกร็ดความรู้ต่างๆ เกี่ยวกับวัฒนธรรม ศิลปะ สภาพ

สังคมที่ผู้เขียน สะท้อนให้เห็น และรวมถึงคติธรรมที่สอดแทรกอยู่ในวรรณคดีด้วย ตามที่ผู้รู้ได้สรุปไว้ดังนี้ ด้านอารมณ์ ได้รับอารมณ์สะเทือนใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้านปัญญาจะได้รับความรู้ต่างๆ กว้างขวางขึ้น ด้านศีลธรรมจะได้คติหรือแง่คิดต่างๆ ด้านวัฒนธรรมจะได้รับมรดกทางวัฒนธรรมต่างๆ ด้านประวัติศาสตร์จะทราบเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของสมัยต่างๆ ด้านจินตนาการ จะกระตุ้นจินตนาการและความคิดฝัน ดังนี้เป็นต้น

3. วรรณคดีสมัยสุโขทัยกับพุทธจริยศาสตร์

วรรณคดีแต่ละยุคๆ นั้น ล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับจริยศาสตร์ไม่มากก็น้อย หรือทั้งหมดด้วยเพราะจริยศาสตร์เป็นเรื่องของความดี ความงาม ความชั่ว ความควรหรือไม่ควร เป็นต้น

ส่วนพุทธจริยศาสตร์นั้น ก็ว่าด้วยความประพฤติ เช่นกัน คือความประพฤติ ทางกาย ทางวาจา เรียกว่า ศีล เป็นพุทธจริยศาสตร์ขั้นต้น การประพฤติทางกาย 3 ทางวจีกรรม 4 ทางมโนกรรม 3 หรือกุศลกรรมบถ 10 นั้นก็เป็นพุทธจริยศาสตร์ชั้นกลาง ส่วนอริยมรรคมีองค์ 8 หรืออริยสัจ 4 ก็เป็นขั้นสูงสุด

ดังนั้น วรรณคดีในแต่ละยุคซึ่งจะกล่าวต่อไปนี้ได้ให้แนวปฏิบัติและความประพฤติอย่างไร ต่อปัจเจกบุคคลจนสะท้อน ให้เกิดต่อสังคมและเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยอาศัยผ่านทางประเพณี และวัฒนธรรมสืบต่อกันมาตามยุคตามสมัย จะยกมากล่าวตั้งแต่สมัยสุโขทัย มายุคอยุธยา และรัตนโกสินทร์ เพื่อให้เห็นคลื่นวัฒนธรรม ที่สืบทอดกันมาอย่างไร และสังคมแต่ละยุคได้รับผลสะท้อนอย่างไร และด้านพุทธจริยศาสตร์ สามารถทำให้คนในยุคนั้นๆ มีนิสัยและความประพฤติต่างกันอย่างไร เพราะได้รับอิทธิพลของวรรณคดีประเภทไหน และเสื่อมหรือเจริญงอกงามอย่างไร หรือจะมีแนวทางในการนำคติธรรมอันปรากฏอยู่ในงานนิพนธ์นั้นๆ มาดำเนินวิถีชีวิตอย่างไร ก็จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งอีกด้วย

3.1 ลักษณะวรรณคดีสมัยสุโขทัย

ส่วนมากจะเป็นแนวจารึกมากกว่า เช่น ศิลาจารึก ทวาราวดี จารึกศรีวิชัย จารึกกัมพูชา จารึกหริภุญไชย เป็นต้น ด้านเนื้อหา แน่นอนต้องเกี่ยวข้องกับพุทธจริยศาสตร์อย่างมากเพราะผู้แต่งก็ได้รับวัฒนธรรมมาจากพระพุทธศาสนา เช่น ในจารึกทวาราวดี เป็นคาถาสำหรับบูชาว่า “ธรรมทั้งหลายมีเหตุเป็นแดนเกิดก่อน พระตถาคตเจ้าได้ตรัสแล้วเทียว ซึ่งเหตุแห่งธรรมนั้น” ซึ่งถือว่า เป็นหลักหรือหัวใจของพระพุทธศาสนาทีเดียว ว่าคำสอนของพระพุทธเจ้า มีเหตุมีผล และอิทธิพลก็ทำให้เกจิอาจารย์นำมาเป็นคาถาปลุกเสกเลขยันต์ และนำมาเทศนาสั่งสอนพุทธบริษัทมาจนถึงบัดนี้

ไตรภูมิพระร่วง

ว่าด้วยเรื่องความดี ความชั่ว เป็นเรื่องของการทำกรรมตามความเชื่อความศรัทธาของคนในยุคนั้น เป็นอิทธิพลที่พระพุทธศาสนาได้เข้ามาจากศรีลังกา ผู้นิพนธ์ก็เป็นถึงพระมหากษัตริย์คือพระญาลิไท ซึ่งทรงพระนิพนธ์ขึ้นมาเพื่อประสงค์จะอธิบายพระอภิธรรม เพื่อเทศนาสั่งสอนพระมารดา และเพื่อให้ประชาชนใช้เป็นคู่มือปฏิบัติพระอภิธรรม ก็เห็นได้ว่า เป็นพุทธจริยศาสตร์อย่างชัดเจน

ตัวอย่างข้อความบางตอน โลกันตนรก

โลกันตนรกนั้นอยู่นอกกำแพงจักรวาลไส้ อยู่หว่างเขาจักรวาลภายนอกเรานี้จึงบ่มิได้เห็นหนไห้เพื่อดังนั้นแลฯ เพราะว่าเดือนแลตระวันมิได้ส่องได้ เพราะว่าปลายเขากำแพงจักรวาลนั้นสิสูงกว่าปลายเขายุคุนธร ...

ลักษณะเปรต

เปรตลางจำพวกตัวเขาใหญ่ปากเขาน้อยเท่ารูเข็มนั้นก็มีฯ เปรตลางจำพวกผอมหนักหนา เพื่ออาหารจะกินบ่มิได้ แม้นว่าจะขอดเอาเนื้อน้อย 1 ก็ดี เลือดหยด 1 ก็ดีบ่มิได้เลยเท่าว่ามีแต่กระดูกแลหนังพอกกระดูกภายนอกอยู่ไส้...

คุณค่าทางพุทธศาสนาหรือจริยศาสตร์

พระยาอนุมานราชธน กล่าวว่า การกล่าวถึงกำเนิดของสัตว์ ยักษ์มารและอื่นๆ ในไตรภูมิพระร่วงเป็นความรู้ที่คนสมัยก่อนพยายามศึกษาเป็นเรื่องความคิดความเห็นมีอยู่ด้วยกันทุกชาติทุกภาษา คัมภีร์ยกมาอ้างในบานแพนกเดิมของ

หนังสือ เป็นคัมภีร์ชั้นรองแต่งขึ้นเพื่ออธิบายเพิ่มเติมข้อความในพุทธศาสนา ไม่ใช่เนื้อหาแท้จริงของพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าถือว่า เรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องอจินไตย คือ เรื่องที่ไม่ควรคิด เพราะไม่ทำให้หนีทุกข์ได้เด็ดขาด เรื่องไตรภูมิเป็นเรื่องของโลก หรือโลกียะไม่ใช่โลกุตตระ แต่การพรรณนาถึงนรกสวรรค์อันมนุษย์จะต้องไปเกิด ด้วยอำนาจบาปบุญที่ตนทำไว้ทำให้คนกลัวบาปอยากทำบุญเรื่องทำนองนี้ถูกใจคนกว่าเรื่องนิพพานอันเป็นเรื่องลึกซึ้งคนสามัญคิดไม่ถึง การนำเรื่องนรกสวรรค์มากล่าวไว้ในไตรภูมิพระร่วง จึงเป็นการสอนศาสนาทางอ้อม และได้ผลดีกว่าการสอนทางตรง

สตรีในอุตรกุรุทวีป

"แลมีฝูงผู้หญิงอยู่ในแผ่นดินนั้นงามทุกคนรูปทรงเขานั้นบมิต่ำบมิสูงบมิพีบมิผอมบมิขาวบมิดำ สีสมบูรณ์ทองอันสุกเหลือง..."

และบนสวรรค์ยังมีพระธาตุจุฬามณีเหมือนแก้วอินทนิลโอบด้วยทองเนื้อแท้ ประดับด้วยแก้วสัตตรัตน และสูงถึง 80,000 วา ดังนี้เป็นต้น

คุณค่าต่อชีวิตประจำวัน ผู้ที่เคยอ่านหนังสือไตรภูมิพระร่วงแล้วคงจะรู้สึกคล้ายคลึงกันอย่างหนึ่ง คือรู้สึกเมตตาสรรพสัตว์ หนังสือได้ชี้ให้เห็นว่า สรรพสัตว์ที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารนั้น ล้วนตกอยู่ใต้กฎแห่งอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาทั้งสิ้น เมื่อทุกชีวิตตกอยู่ในสภาพเช่นนี้แล้ว ก็ไม่ควรจะเบียดเบียนกัน และกันต่อไปอีก ควรเมตตาสงสารและช่วยเหลือเกื้อกูลแก่กันและกัน เพื่อจะได้ปลดเปลื้องความทุกข์ที่มีอยู่ตามธรรมดาให้เบาบางลงบ้าง

นี้ก็แสดงให้เห็นว่า เรื่องนี้ได้เน้นในเรื่องพุทธจริยศาสตร์โดยตรงเพราะว่าเรื่องความดี ความชั่ว สิ่งไหนควรทำไม่ควรทำ ทำแล้วจะได้ผลเช่นไร และจัดอยู่ในระดับพุทธจริยศาสตร์ระดับกลางๆ และถือว่าเป็นหนังสือที่มีคุณค่าด้านต่างๆ มากมายและติดเป็นอุดมคติของชาวไทยมาจนทุกวันนี้

สุภาษิตพระร่วง

สุภาษิตพระร่วง เป็นสุภาษิตเก่าแก่ที่คนไทยนับถือกันมานานแล้ว ลักษณะการแต่งเป็นแบบร่ายสุภาพ เช่น

ปางสมเด็จพระร่วงเจ้า	เผ้าแผ่นภพสุโขทัย
มลักเห็นในอนาคต	จึงผายพจนประภาษ
เป็นอนุสาสนกถา	สอนคณานรชน

และตอนที่เป็นคำสอน ที่ว่า

ให้หาสินเมื่อใหญ่	อย่าใฝ่เอาทรัพย์ท่าน
อย่าริระรานแก่ความ	ประพฤติตามบูรพรบอบ
เอาแต่ชอบเสียผิด	อย่าประกอบกิจเป็นพาล
อย่าอวดหาญแก่เพื่อน	เข้าเถื่อนอย่าลืมพร้า...

ลักษณะคำสอน

1. คำสอนของหนังสือสุภาษิตพระร่วงอาจจะแยกได้เป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

2. ความประพฤติส่วนบุคคล ให้ประพฤติตามผู้ใหญ่ เช่น เมื่อน้อยให้เรียนวิชา ให้หาสินเมื่อใหญ่ เป็นต้น

3. ความประพฤติระหว่างบุคคล ให้รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่คนอื่น เช่น "ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย เป็นคนอย่าทำใหญ่ ข้าคนไพร่อย่าไฟฟุน พึงผันเผื่อต่อญาติ ปลูกไมตรีทั่วชน ..."

คุณค่าของหนังสือทำให้เห็นค่าทางจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ก่อให้เกิดคำสอนต่อๆ กันมาจนถึงปัจจุบัน ได้นำเนื้อหาสาระจากวรรณคดีทั้งสิ้นนำมาปรับประยุกต์ใช้สอนกันในหลักสูตรต่างๆ ในทุกวันนี้

5. วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นกับคุณค่าทางพุทธจริยศาสตร์

กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแห่งที่สองของอาณาจักรไทย สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ได้ทรงสถาปนาขึ้นใน พ.ศ. 1893 มีพระมหากษัตริย์สืบสันตติวงศ์รวม 34 พระองค์

ลิลิตโครงการแช่งน้ำ

ลิลิตโองการแช่งน้ำเป็นวรรณกรรมเก่าแก่ เขียนขึ้นเพื่อใช้สวดในพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เป็นพิธีประกอบขึ้นเพื่อแสดงความภักดีของข้าราชการและขุนนาง

สรุปและวิเคราะห์

1. เป็นการใช้บังคับเพื่อให้การปกครองระหว่างเจ้านาย และข้าราชการซื่อสัตย์ต่อกันเกิดความเกรงกลัวกับความสาบาน

2. ให้รู้ว่า เกิดลัทธิเทวราช คือเชื่อว่ากษัตริย์เป็นเทวดาลงมาเกิด และยังได้รับอิทธิพลมาจนบัดนี้ว่า พระมหากษัตริย์คือสมมติเทพ

วิเคราะห์ด้านพุทธจริยศาสตร์ เป็นด้านความเชื่อ ความอยู่ในระเบียบ เกรงกลัวต่อทั้งอำนาจกษัตริย์ และอำนาจลึกลับที่มองไม่เห็น และอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ก็ยังมีสืบสายต่อมาจนทุกวันนี้

มหาชาติคำหลวง

เป็นวรรณกรรมสำคัญมากสมัยอยุธยาตอนต้น และสืบทอดมาถึงปัจจุบัน ในเรื่องทำความดี ทำบุญกุศล

ด้านพุทธจริยศาสตร์

1. เชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะสงสาร การสร้างบารมี

2. ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว และทำให้ชาวประชาพร้อมที่จะทำความดี เพื่อสั่งสมบารมีและจะได้ไปเกิดในสุคติภพ หรือจะได้ไปพบพระศรีอริยเมตไตยเป็นต้น

3. ทำให้เห็นว่า ชาวบ้านชาวเมือง มีจิตใจใฝ่ธรรม ด้านภาษาศาสตร์ก็แสดงออกทาง โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร่าย เป็นต้น

4. การเทศน์มหาชาติ หรือเทศน์พระเวสสันดร ก็นิยมกันทุกภาคของประเทศไทย และเป็นวัฒนธรรมที่ยั่งยืนมาจวบจนปัจจุบัน

5. ได้คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ คำประพันธ์สละสลวย

6. ได้คุณค่าทางสารัตถประโยชน์ เป็นอุดมการณ์ของมหาบุรุษอ่านแล้วมีคติสอนใจ เช่น “สามีแก่ย่อมเป็นศัตรูของภรรยาสาว”

ลิลิตพระลอ

ลิลิตพระลอ วรรณคดีสโมสร สมัยรัชกาลที่หก ยกย่องให้เป็นยอดของหนังสือประเภทกลอนลิลิต ทั้งเรื่องดี และคำประพันธ์ดี ผู้แต่งไม่ปรากฏสมัยที่แต่ง แต่งสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมไตรโลกนาถ

เนื้อเรื่อง แต่งขึ้นมาเพื่อยอพระเกียรติและเป็นเรื่องของหญิงสองกับชายหนึ่งนามว่าพระลอเป็นถึงกษัตริย์เมืองแมนสรวง และมีเมืองหนึ่งชื่อสรอง มีพระธิดาของเมืองนี้สองพระองค์ ชื่อพระเพื่อนและพระแพง เมื่อทรงได้รับข่าวว่าพระลอมีพระรูปโฉมทรงสลวยสวยงามมากก็คิดอยากจะเห็นและอยากจะได้มาเป็นคู่ครอง จึงทำให้ทั้งสองพระนางหาอุบายไปจนได้ ส่วนอุบายนั้นก็มีไสยศาสตร์มาเกี่ยวข้องด้วยจนได้พระลอมาสมประสงค์ และต่อมาก็มีการอิจฉาริษยากันจนทำให้ทั้งสามพระองค์ต้องสิ้นพระชนม์ไป

เรื่องพุทธจริยศาสตร์ ทำให้รู้ว่า เป็นเรื่องของปุถุชนทั่วไปที่จะต้องมีรักมีโลภ และมีโกรธ ได้สิ่งที่ปรารถนาก็ชอบใจ เมื่อไม่ได้ก็เสียใจเป็นธรรมดา และมีความเศร้าโศกเสียใจกันไปเมื่อประสบสิ่งที่ตนไม่ปรารถนา ก็เป็นทุกข์ตามกรรมนั้นๆ

ด้านสำนวนภาษา แสดงสำนวนออกมาให้เห็นจริยธรรมแบบพุทธศาสนาชัดเจน เช่น สำนวนว่า

สิ่งใดในโลกล้วน อนิจจัง
คงแต่บาปบุญยัง เที่ยงแท้
คือเงาติดตัวตรัง ตรึงแน่น อยู่นา
ตามแต่บุญบาปแล้ ก่อเกื้อรักษา

ชาวพุทธก็ได้นำสำนวนเหล่านี้ไปประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ทำใจให้ปลงได้ เพราะรู้ว่าทุกสิ่งในโลกไม่เที่ยงแท้แน่นอน จะมีทรัพย์มากมายแต่ตายแล้วนำอะไรไปไม่ได้เลยสักอย่าง มีแต่บุญกับบาปเท่านั้นที่จะติดตามไปสู่โลกหน้า ด้วยอิทธิพลนี้ชาวพุทธจึงได้แต่ทำความดี เพื่อที่จะได้เป็นปัจจัยให้ไปเกิดในภพชาติที่ดีๆ ต่อไป

และว่าด้วยบทแห่งกรรมดังบทว่า

ถึงกรรมจักอยู่ได้ ฉันใด พระเอย
กรรมบ่มีมีใคร ฆ่าเข้า
กุศลส่งสนองไป ถึงที่ สุขนา
บาปส่งจำตกเข้า ช่วยได้ฉันใด

ในด้านวิถีชีวิต ได้มองเห็นความเป็นอยู่ของคนไทยสมัยนั้นที่ยังเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์อยู่มาก มีการนับถือผีสางนางไม้แม้ปัจจุบันก็ยังมีอยู่ แสดงให้เห็นว่า ทั้งพุทธและพราหมณ์ยังผสมผสานกันมานานแล้วเรื่องนี้ ยังถือว่าเป็นพุทธจริยศาสตร์ระดับต้นอยู่

6. วรรณกรรมหรือวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลาง

วรรณกรรมในยุคนี้อยู่ระหว่างสองสมัยใกล้เคียงกัน คือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กับสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม อิทธิพลทางวรรณคดีก็ติดตามมาด้วย เช่นกาพย์มหาชาติของสมัยพระเจ้าทรงธรรมเป็นต้น

กาพย์มหาชาติ ก็เป็นที่ซ้ำๆ กันกับมหาชาติคำหลวง คือเรื่องทำทานการให้โดยมีพระมหาเวสสันดรเป็นตัวนำเรื่อง ในฐานะเป็นโพธิสัตว์จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ซึ่งก็ถือว่า เป็นความเชื่อทางพุทธจริยศาสตร์โดยแท้

โครงทศรถสอนพระราม

เป็นเหตุการณ์ในเรื่องรามเกียรติ์ตอนท้าวทสรถ กษัตริย์เมืองอโยธยาสอนพระโอรส ให้รู้จักการปกครองโดยแต่งเป็นสุภาษิต ผู้แต่งคือสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เช่น

อาณาประชาราษฎร์ทั้ง กรุงไกร
จักสุขเกษมเปรมใจ ชื่นช้อย
ไมตรีที่ประชุมใน นรนารถ
เป็นบุษบาปรากฏร้อย กลิ่นกลุ้มขจรขจาย

โครงทวาทศมาส

เป็นโคลงที่ว่า ด้วยเรื่อง 12 เดือน เพราะว่า โคลงนี้เป็นการเอาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละเดือนทั้ง 12 เดือน มาประพันธ์

สาระสำคัญ เริ่มด้วยกล่าวสดุดีเทพเจ้าของฮินดู จากนั้นก็เกิดพระรัตนตรัย กล่าวคือพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ อันเป็นการแสดงความเทิดทูนพระพุทธศาสนา ต่อไปก็สรรเสริญพระมหากษัตริย์ ชมความงามของหญิงคนรัก เป็นต้น มีการพูดถึงเทศกาลงานพิธีต่างๆ ที่มีในแต่ละเดือนแล้วขอพรจากเทพยดาขอให้ได้พบนางอันเป็นที่รัก จบลงด้วยการสรรเสริญพระบารมีของพระมหากษัตริย์อันเป็นที่รักยิ่งเหนือสิ่งอื่นใด แล้วก็บอกชื่อคนแต่ง ซึ่งได้สาระด้านต่างๆ

ส่วนทางจริยศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา ด้านวัฒนธรรมประเพณี ทำให้รู้ถึงว่า ชาวไทยนั้นจะมีประเพณีทุกเดือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือพระราชพิธี 12 เดือน คนเรายิ่งมีอะไรเป็นความสุขของตนได้ ยิ่งน่าภาคภูมิใจ

ด้านวิถีชีวิต ทำให้ได้รู้เห็นถึงความเป็นอยู่ของชาวบ้านในสมัยนั้นในเรื่องของการทำมาหากินอย่างสมัยนั้น จะมีการไถนาปลูกข้าวกันในเดือนหกยังมีการทำบุญ การจัดงานมหรสพต่างๆ อันเป็นการเฉลิมฉลองเป็นสิ่งที่คนไทยนิยมมาแต่โบราณ

ด้านศาสนา จะเห็นว่าอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมาจากอินเดียมีอิทธิพลต่อสังคมไทยมากถึงกระนั้นการนับถือพระรัตนตรัยก็ยังฝังใจปวงชนชาวไทยอยู่ตลอดมา

โครงราชสวัสดิ์

เป็นโคลงพระราชนิพนธ์สุภาษิตที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาพระราชนิพนธ์ประยุกต์ใช้เพื่อใช้สอนข้าราชการในการปฏิบัติหน้าที่ มีเนื้อหาละเอียดมาก แต่จะขออัญเชิญมาพอเป็นตัวอย่าง

ไม่เสพของมึนเมา

อย่าใฝ่ในส้องเสพ	สุราบาน
มิตรมนท์อนธการพาล	เรื่องร้าย
ติเตียนตำเนียรสถาน	ทุกประเทศ
พึงแสวงแห่งโอชบ้าย	มุ่งแม้นมฤธุรัง

ไม่นั่งบนเตียงตั่งของพระเจ้าแผ่นดิน

เตียงตั่งตั้งไว้อย่า	เถลิงกาย
แท่นทองผองพรรณราย	เพริดแพร้ว
ขององค์พงศสุทธสาย	กษิรโลก
อย่านั่งจังไรแล้ว	เสนียดร้ายรังแสลง

ก็เป็นคำสอนทางจริยศาสตร์ ว่าสิ่งไหนควร ไม่ควร เป็นต้น

จินดามณี

จินดามณี แปลว่า แก้วสารพัดนึก คือเป็นแก้ววิเศษที่ใครนึกอะไรก็จะได้อันนั้น เป็นหนังสือแบบเรียนไทยเล่มแรกที่ใช้กันมานานนม ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยามาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์

วัตถุประสงค์ในการแต่ง ด้วยเกรงว่าพวกบาทหลวงนักบวชฝรั่งจะพาคนไทยไปเข้ารีตเป็นคริสต์กันมาก จึงโปรดฯ ให้มีการแต่งหนังสือภาษาไทยขึ้นเพื่อสั่งสอนให้เด็กไทยรักชาติของตัวเองรักศาสนาของตัวเอง ไม่ไปเข้ารีต โดยจะสั่งสอนสอดแทรกไว้ในหนังสือจินดามณีที่ว่านี้แหละ

จะเห็นว่า มีการไหว้ครูเสมอ เท่ากับเป็นกฎบังคับของกวีทีเดียว เช่น “ศรีสิทธิวิวิธบวร กรประณต ทศนัขประนบ บรมไตรโลกยโมลี ศรีบรมไตรรตน.....” เป็นต้น

คุณค่าของจินดามณี ด้านอักษรศาสตร์ เป็นหนังสือแบบเรียนของไทย ยังมีอิทธิพลต่อนักปราชญ์รุ่นหลังที่ได้ใช้เป็นแบบอย่างในการจัดทำหนังสือเป็นภาษาไทย ในการแต่งคำประพันธ์ชนิดต่างๆ **ในด้านพระศาสนา** นับว่าช่วยกันไม่ให้ฝรั่งในยุคนั้นรุกรานในทางพระศาสนามากเกินไป และทำให้คนไทยมั่นคงอยู่กับพระศาสนาดั้งเดิมของตนที่ดีอยู่แล้ว แต่ถึงอย่างไรก็ย่อมเล็ดลอดไปบ้างที่หันไปนับถือคริสต์ ด้านการปกครอง ทำให้รู้ว่าเหตุการณ์ไม่ดีจะมีขึ้น ก็รีบกันไว้ดีกว่า แก้รอให้แย่แล้วจะแก้ไม่ทัน และด้านสังคม เช่นทำให้สังคมไทยมีตำราดีๆ สมัยนั้นไว้ศึกษาเล่าเรียนเพื่อพัฒนาบุคลากรในชาติของตน

ด้านพุทธจริยศาสตร์ ทำให้สังคมไทยได้เกิดความรู้ที่ถูกต้อง คือยึดแนวทางพระพุทธศาสนาไว้ก่อนที่ทางศาสนา

อื่นจะมาชักจูงให้เข้ารีต ทางพุทธศาสนาเรียกว่า เป็นมิจฉาทิฏฐิทีเดียว และทำให้ลูกหลานไทยรักและหวงแหนในวัฒนธรรมอันมีพื้นฐานมาแต่พระพุทธศาสนาไว้

7. วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย

ลักษณะของวรรณกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย มีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง มีละครใน ละครชาตรี มีตำราเรียนและประชาชนมีความรู้กันมากขึ้น

โคลงชะลอพระพุทธไสยาสน์

ผู้แต่งคือสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ขณะยังทรงเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ลักษณะที่แต่ง เพื่อบันทึกเหตุการณ์ที่น่าอัศจรรย์ที่สามารถชะลอพระพุทธไสยาสน์องค์ใหญ่ได้โดยไม่เกิดอันตรายเลย ตัวอย่าง

ขอพรจากพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

เดชะพระพุทธให้	สถาผล
เดชะพระธรรมผจญ	บาปนี้
เดชะพระสงฆ์ดล	แดนมารค
เดชะตระบะบุญมลี้	หลีกร้ายขจายหนี

คุณค่าทางด้านอักษรศาสตร์ ใช้ถ้อยคำไพเราะพรรณนาเห็นเป็นจริง ด้านประวัติศาสตร์ ใช้อ้างอิงในการบูรณปฏิสังขรณ์ปูชนียสถานโบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนา ด้านวัฒนธรรม เกิดวัฒนธรรมการร่วมมือร่วมใจในการบำเพ็ญประโยชน์ในทางพระศาสนาหรือประโยชน์ส่วนรวม ได้ความศรัทธา และสามัคคีอันเป็นธรรมะในพระพุทธศาสนา

นันโทปนันทสูตรคำหลวง

เป็นเรื่องที่มาจากพระสูตร ทีฆนิกาย เป็นเรื่องราวที่ทรมานพญานาคให้เปลี่ยนทิฏฐิเสีย เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศทรงแต่ง ด้านอักษรศาสตร์ สำนวนโวหารมีความไพเราะมาก ด้าน**พระพุทธศาสนา** มีอิทธิพลต่อความเชื่อเพราะจะทำให้คนเชื่อในเรื่องกรรม เชื่อการกระทำของตัวมากกว่าการไปบนบานศาลกล่าว ซึ่งก็เป็นการเชื่อเรื่องกรรมซึ่งเป็นพุทธจริยศาสตร์ระดับต่างๆ

พระมาลัยคำหลวง

พระมาลัยคำหลวงนี้มาจากคัมภีร์มาลัยสูตร ซึ่งพระลังกาแต่งไว้ ต่อมาพระพุทธวิลาส พระชาวเชียงใหม่ ได้นำมาเรียบเรียงใหม่ และสุดท้ายเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงนิพนธ์ ให้ชื่อว่า พระมาลัยคำหลวง วัตถุประสงค์ในการแต่งเพื่อให้ได้รับบุญกุศล และขอให้บุญหนุนส่งพบพระศรีอาริยเมตไตรย

วิธีปฏิบัติทำให้พบพระศรีอาริยเมตไตรย

“แม้นผู้ใดจะใคร่พบ จงเคารพตามโอวาท ให้ทำมหาชาติเนืองนันต์เครื่องสิ่งละพันจงบูชา ให้จบในทิวาวันนั้น ตั้งประทีปพันบูชา ดอกปทุมาถ้วนพันบัวเผื่อนผันอินทนิลา ...”

คุณค่าของพระมาลัยคำหลวง

ด้านพระพุทธศาสนาหรือด้านจริยธรรม ทำให้ผู้คนหันเข้าหาพระพุทธศาสนาศึกษาในด้านศีลธรรมมากขึ้น กล่าวคือละชั่วเพราะกลัวบาป และทำดีเพราะอยากไปสวรรค์ นี้ก็จัดว่าเป็นพุทธจริยศาสตร์ตั้งแต่ชั้นต้นถึงระดับกลาง เพราะการฟังเทศน์พระเวสสันดร หรือทำบุญทำทานก็เพื่อจะได้เกิดในสุคติ ยังไม่ถึงระดับสูง

กลบทศิริวิบูลกิติ

เป็นเรื่องแต่งขึ้นจากนิทานชาวบ้าน มี 50 เรื่อง เรียกว่า ชาดกนอกนิบาต เป็นผลงานของภิกษุชาวเชียงใหม่ วัตถุประสงค์ที่แต่ง**เพื่อเป็นอานิสงส์จะได้ถึงพระนิพพาน**

ลักษณะคำประพันธ์แต่งเป็นกลบท เช่น

เจ้าโศกแคนแค่นแค้นดังแสนศร มารานร่านร้อนนอนให้ตักษัย
ว่าโอโอ้กรรมมาจำไกล เวรชื่อใดจองจ่องจ้องประจาน

คุณค่าของหนังสือ

เป็นกลบทเรื่องแรกของวรรณคดีไทยเรา มีสำนวนไพเราะ ใช้คำเหมาะกับเรื่องดี สมัยรัชกาลที่ 3 ก็ทรงให้นำแบบอย่างนี้มาแต่งจารึกไว้ที่วัดพระเชตุพน (วัดโพธิ์ ท่าเตียน) กรุงเทพมหานคร

ในด้านพุทธจริยศาสตร์ เรื่องนี้ได้สอดแทรกคำสั่งสอนพระพุทธศาสนาไว้มากที่สอนไม่ให้โลภ ไม่ให้โกรธ ไม่ให้หลง เป็นการช่วยขัดเกลากมลสันดานของผู้คนให้สะอาด สงบ สว่าง มากยิ่งขึ้นด้วย ก็มีเรื่องนี้แหละที่สามารถจัดได้ว่าเป็นจริยศาสตร์ชั้นสูง คือ ปรารถนาถึงพระนิพพานทีเดียว

บทละครนอก

คือบทละครที่ใช้ผู้ชายเป็นคนแสดงทั้งหมดและเล่นได้ทั้งหมด เว้นเรื่องที่จะแสดงเป็นละครในเช่น เรื่องอิเหนา รามเกียรติ และอนุรุทธ การเล่นมักเป็นเรื่องตลกขบขัน สร้างความสนุกสนานเพลิดเพลิน

ยกตัวอย่างในเรื่องสังข์ทอง

เมื่อนั้นท้าวยศวิมลก็หรรษา
จึงลาท้าวสามนต์ราชา เสด็จมาเกยสุวรรณทันที
ท่านท้าวสามนต์นางมณฑา เสด็จมาสั่งลูกทั้งสองศรี
พร้อมทั้งวงษาในธานี ตามพระภูมีเสด็จไป
ครั้นถึงเกยแก้วมณีศรี พรั่งพร้อมเสนีอยู่ไสว
ทั้งพวกพหลพลไกร กำนัลในแวดล้อมอยู่พร้อมกัน
ได้ฤกษ์สั่งให้เลิกโยธา ทั้งเสนาพหลพลขันธ์
เคลื่อนออกนอกพาราสามันต์ พระทรงธรรม์ขึ้นนั่งหลังกุญชร
พระสังข์ทรงนั่งหลังพาชี นางจันทรเทวีศรีสมร
กับนางรจนาบังอร ขึ้นทรงรถบทจรไคลคลา

คุณค่าทางพุทธจริยศาสตร์ ทำให้มองภาพวิถีชีวิตคนไทยได้ว่า คนไทยนั้นชอบเล่นสนุกสนานเพลิดเพลิน เป็นการผ่อนคลายความเครียดไปในตัว สิ่งสำคัญก็คือทำให้เห็นความเป็นไทยที่มีอยู่ตลอดเวลา ในสมัยอยุธยา **คือความศรัทธาในพระพุทธศาสนา และความถือมั่นไว้ด้วยดีซึ่งลัทธิประเพณีของตน**

8. วรรณคดีไทยสมัยกรุงธนบุรี

วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ

ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น มีช่วงระยะเวลาเป็นราชธานีเพียง 15 ปี มีวรรณกรรมเกิดขึ้นน้อยมากเห็นเพียงเรื่อง"โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี" นายสวน มหาดเล็กเป็นผู้แต่ง เนื้อเรื่องก็กล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพระเจ้ากรุงธนบุรี ในด้านต่างๆ เช่น การรบ การปกครอง **การศาสนา** และการสมโภชพระนคร และแสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งมีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีอย่างที่สุด เช่นบทโคลงว่า

คิดด้วยสุจริตด้วย กตัญญู
คุณพระปกกระหม่อมชู ชื่นช้อง
หาสิ่งสนองภู ธรสุด สนองนา
จึงแต่งความขบวนต้อง เรื่องไว้เป็นเฉลิม

เนื้อเรื่องเป็นการพรรณนาสภาพบ้านเมือง ชมปราสาทราชวังและสดุดี และวิงวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้คุ้มครองพระเจ้ากรุงธนบุรี ยังมีวรรณคดีที่เป็นจารึกอีกด้วย เช่นจารึกของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงประกาศความยิ่งใหญ่ใฝ่ฝัน คล้ายกับพระองค์ทรงตั้งพระราชปณิธานในพระราชหฤทัยมานานแล้วได้ทรงจารึกเป็นอักษรไว้ในวัดอรุณราชวราราม ดังนี้ว่า

อันตัวพ่อ ชื่อว่า พระยาตาก
ทนทุกยาก กู้ชาติ พระศาสนา
ถวายแผ่นดิน ให้เป็น พุทธบูชา
แก่พระศาสดา สมณะ พระพุทธโคดม
คิดถึงพ่อ พ่ออยู่ คู่กับเจ้า
ชาติของเรา คงอยู่ คู่พระศาสนา
พุทธศาสนา คงอยู่ คู่องค์กษัตรา
พระศาสดา ฝากไว้ให้คู่กัน..

แสดงให้เห็นถึงความเป็นห่วงพระพุทธศาสนาของพระองค์ ทรงพระประสงค์ให้พระพุทธศาสนาคงอยู่คู่กับแผ่นดินไทยคู่กับคนไทย ตลอดไป แม้แต่พระวิญญาณของพระองค์จะรับดับขันธ์ไปแล้ว ก็ยังประกาศตนให้รู้ว่า ยังคงอยู่คู่กับคนไทยทุกเมื่อ

9. วรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

กฎหมายตราสามดวง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้อาลักษณ์ 3 คนเขียนขึ้นมา เรื่องก็มีเรื่องผัวเมียกัน เมียมีชู้แต่กลับมาฟ้องขอหย่าผัวได้ ทรงเห็นว่าน่าจะไม่ยุติธรรม แต่ทำไมลูกขุนจึงว่าหย่าได้ และทรงเห็นว่า ขัดกันก็จึงทรงมาสอบทานดู เมื่อถูกต้องแล้วโปรดให้ประทับตราเป็นสำคัญ 3 ดวง

คุณค่าหนังสือ ทำให้รู้ว่าพระมหากษัตริย์ใช่ว่าจะทรงเป็นนักรบอย่างเดียว ยังทรงเป็นนักปราชญ์อีกด้วย เช่น ทรงนิพนธ์เรื่องต่างๆ ไว้ เป็นโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน เป็นต้น และยังทรงเป็นนักปกครองที่ดี มีตุลาการทรงความยุติธรรม โดยตราเป็นกฎหมายไว้และให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเปรียบเทียบแก้ไขปรับปรุงต่อมา ความยุติธรรมก็เป็นเกณฑ์ตัดสินทางจริยศาสตร์ด้วยทางหนึ่ง คุณค่าทางจริยธรรม ให้รู้ว่าทางไสยศาสตร์ยังมีอิทธิพลมาก และสอนให้มีความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมและการทำความดีต่างๆ

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน

ลักษณะทั่วไป เป็นการบันทึกเรื่องราวต่างๆ ที่จารึกไว้ในฝาผนังในบริเวณวัดพระเชตุพนเปรียบเสมือน เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย ที่เปิดให้คนไทยได้ศึกษาค้นคว้าโดยทั่วหน้ากันอันประกอบไปด้วยจารึกบนแผ่นศิลา รูปเขียน รูปปั้น ทั้งที่เป็นความรู้ ส่วนวรรณคดี โบราณ ศาสนา และศาสตราคมต่างๆ สมัยที่แต่ง มีสมัยรัชการที่ 1 และสมัยรัชกาลที่ 3 มาขยายทั้งภาคบูรณปฏิสังขรณ์ และภาควิชาการ รวบรวมจารึกจากที่ต่างๆ มีจากสมัยอยุธยาเป็นต้น

เนื้อหา มี 2 หมวดใหญ่ๆ คือ พวกความเรียงและร้อยแก้ว พวกบทกลอนหรือร้อยกรองคุณค่าทางวรรณคดี ให้คุณค่าเป็นอย่างมาก จะเห็นได้จากตำราฉันท์เพลงยาว และกลบทต่างๆ ซึ่งอยู่ในหมวดวรรณคดีและหมวดสุภาษิต ในหมวดบทกลอนหรือร้อยกรอง

ด้านศาสนาหรือพุทธจริยศาสตร์ จารึกต่างๆ นั้นได้ให้คุณค่าทางศาสนาเอาไว้มากมาย เป็นต้นว่า ได้บันทึกเรื่องราว เอตทัคคะ เรื่องนิรยกถา เปรตกถา ฯ และอื่นๆ ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนาทั้งนั้น ตัวอย่างคำประพันธ์ เช่น

กุลบุตรผู้ใดหมาย วิมลมิ่งอับษรสวรรค์
คือไตรยปิฎกอัน อุดมเลิศวิชาชาย
เริ่มเรียนให้เร่งรู้ ทั้งสี่องค์ประมาณหมาย
หนึ่งฟังอย่าฟังดาย ให้ตั้งจิตร์กำหนดจำ

พิธีสิบสองเดือน ได้พรรณนาถึงการทำพิธีต่างๆ ในแต่ละเดือนจนครบทั้งสิบสองเดือน เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่พระเจ้าแผ่นดินและราษฎร อย่างเช่น ในเดือนแปด กล่าวถึง พระราชพิธีเข้าพรรษาและพิธีการบุญการกุศล หลักฐานที่จารึกเกี่ยวกับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีว่า

พระเกียรติ์ปรากฏด้วย เดชา
ทำนุกสาสนแสน เษกสร้าง
วัดศรีรัตนศาสดา รามรุ่ง เรืองเฮย
ในนิเวศน์วรสล้าง หลากหลาย ฯ

พระราชพิธีเดือนแปด

เดือนแปดประเทศทั้ง หญิงชาย
เริ่มเรื่องรสธรรมเปน ปิ่นเกล้า
วิฆเนศอิศรนารายณ์ ฤทธิ์ยิ่ง
ชาวพ่อพฤฒิพราหมณ์เถ้า เทียบถวาย ฯ

พระราชพิธีเดือนแปด คือพระราชพิธีเข้าพรรษา อันประกอบไปด้วยพระราชกุศลฉลองเทียนพรรษา การเสด็จพระราชดำเนินถวายพุ่ม นอกจากนี้ยังมีการสวดมหาชาติคำหลวงในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามอีกด้วย

สำหรับพระราชกุศลฉลองเทียนพรรษานั้น จะเริ่มให้พระสงฆ์ราชาคณะ 20 รูปสวดมนต์ตั้งแต่วันขึ้น 13 ค่ำ รุ่งขึ้นเลี้ยงพระ ต่อจากนั้นก็จะนำเทียนไปถวายตามวัดต่างๆ พระมหากษัตริย์จะเสด็จไปจุดเทียนเองบ้าง และโปรดเกล้า ฯ ให้ไปแทนบ้าง นี้ก็แสดงให้เห็นว่า ด้านพุทธจริยศาสตร์นั้นพระมหากษัตริย์ไทยทุกๆ พระองค์ ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่เป็นอย่างมาก คู่กันไปกับการปกครองไพร่ฟ้าประชาชน เพื่อให้อยู่เย็นเป็นสุขร่มเย็นในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

ลิลิตตะเลงพ่าย

เป็นวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติที่สำคัญยิ่งฉบับหนึ่ง เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งทรงนิพนธ์ในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ในเรื่องราวที่ล่วงเลยมาแล้วในอดีตเกี่ยวกับเรื่องวีรกรรรม ของสมเด็จพระนเศวรมหาราช ทำให้เห็นว่า ชาวไทยไม่ได้ยกย่องสถาบันแต่เพียงประการเดียว แต่เป็นการเทิดทูนสถาบันประกอบกับความดี ในทัศนะของชาวไทยนั้นพระมหากษัตริย์ที่ดีจะต้องทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม คือ ธรรมของพระราชา 10 ประการ คือ ทาน ศีล บริจาค อาชวะ มัทวะ ตปะ อโกธะ อวิหิงสา ขันติ และอวิโรธนะ และจักรพรรดิวรรต 12 ประการ เป็นต้น จะเห็นได้จากโคลงที่ว่า

พระห้ามห่อนให้ประทุษร ทวยสัตว์ สรรพ์นา
มวลมฤคทวิชาหลาย เหล่าอ้าง
อย่าเริ่มอย่ารังประหัฏ ประหารวอด วายเอย
อวยอไภย กั้นก้าง เกียจกร

ทรงเลี้ยงคนจนเพื่อมิให้ประกอบการทุจริต ดังโคลงที่ว่า

ชนใดไร้ขัดข้น ขุ่นเข็ญ ใจเอย
ทรงแจกจ่ายธนทุน ท่านเกื้อ

ปวงปูนประชาเย็น ยินลาก แลพ่อ
เพราะพระไทยท่านเอื้อ โอบครัน

ทำให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์ทรงมีพระเมตตาต่อสรรพสัตว์ เพราะทรงมั่นคงในพระธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา มีทศพิธราชธรรม จักรวรรดิธรรม เป็นต้น และที่สำคัญพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ ทรงเป็นพุทธมามกะ ตามกฎมนเทียรบาล และตามรัฐธรรนูญของไทยทุกฉบับอีกด้วย

สรุปได้ว่า วรรณคดีกับพุทธจริยศาสตร์นั้น วรรณคดีเป็นหนังสือที่แต่งไว้ดีอันมีจริยธรรมหรือคุณธรรมเป็นหลักนั้นเอง โดยเฉพาะวรรณคดีไทยที่นำยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างในบทความนี้นั้นก็หมายความว่า เป็นหนังสือที่ใช้หลักเกณฑ์ทางพุทธจริยศาสตร์ คือหลักธรรมในการทำความดี คือทาน ศีล ภาวนา เบญจศีล เบญจธรรม กายกรรม 3 วจีกรรม 4 มโนกรรม 3 จนถึงขั้นสูงในข้อปฏิบัติของชาวพุทธคือ อริยมรรคมีองค์ 8 เพื่อให้ตนเองได้หมดทุกข์ประสบสุขคือพระนิพพาน ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดแห่งการทำความดีทั้งหลายนั้นเอง ดังนั้น ในวรรณกรรมหรือวรรณคดีทุกเรื่องในประวัติศาสตร์ของไทยจึงจารึกหรือเขียนไว้ เพื่อแสดงให้เห็นว่าการกระทำอย่างหรือสอนไว้โดยถ่ายทอดลงบนอักษรนั้นก็ประสงค์ให้ทำความดีทุกอย่างตามระดับต่างๆ ระดับประชาชนทั่วไป ระดับบุคคลที่มีปัญญาอันจะเรียกว่า อริยะ ก็ได้ ตลอดถึงระดับที่จะถึงซึ่งนิพพานได้ ดังนั้น พุทธจริยศาสตร์หรือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจึงมีไว้ทุกระดับ ก็เพื่อประโยชน์ 3 ประการ คือ เพื่อประโยชน์ตนและประโยชน์ของคนในสังคม และประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพาน

ดังนั้นจึงขอให้ชาวโลกทั้งมวลได้หันมาศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาหรือพุทธจริยศาสตร์ เพื่อนำมาประพฤติปฏิบัติ จะได้ลดละการกดขี่ข่มเหง รังแก แยกพวก แยกเหล่า อาฆาต จองเวรกันและกัน จนเกิดสงครามล้างผลาญซึ่งกันและกันทำให้สังคมโลกเดือดร้อนเป็นไฟอย่างที่ปรากฏอยู่นี้ จึงขอให้ทุกคนมั่นคงในพุทธธรรมและเกิดสันติสุขสันติภาพอย่างถาวรตลอดไป ทุกคน ทุกชาติทุกศาสนา เทอญ

บรรณานุกรม

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม** ฉบับปรับปรุงและขยายความ. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2529.

พจนานุกรม ฉบับเฉลิมพระเกียรติ. กรุงเทพฯ:วัฒนาพานิช,2532.

แม่ชีดวงพร คำหอมกุล. **การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ในธัมมปทัฏฐกถา.** กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544.

พิชิต อัคนิจ. **วรรณกรรมไทย สมัยกรุงสุโขทัย- กรุงศรีอยุธยา.** กรุงเทพฯ:โอ.เอส.พรินติ้งเฮ้าส์, 2536.

พระมหาวีระ ถาวโร. **ไตรภูมิ.** กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.,2518.

บุญยงค์ เกศเทศ, ผศ. **ประวัติวรรณกรรม.** กรุงเทพฯ: ทิพย์อักษรการพิมพ์, ม.ป.พ.

เอกรัตน์ อุดมพร. **วรรณกรรม สมัยรัตน์โกสินทร์.** กรุงเทพฯ: บริษัทธนธัชการพิมพ์ จำกัด, ม.ป.พ.

_____. **วรรณกรรม สมัยอยุธยา.** กรุงเทพฯ: บริษัทธนธัชการพิมพ์ จำกัด,ม.ป.พ.

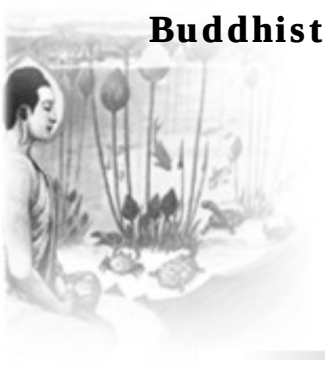
พระมหากิติศักดิ์ ฐานวโร. **คู่มือการอบรม ธรรมศึกษาชั้นเอก.** กรุงเทพฯ: สำนักเรียนวัดพระเชตุพน, ม.ป.พ.

ชำนะ พาชื่อ, ผศ. **เอกสารคำสอน วิชาจริยศาสตร์.** กรุงเทพฯ: มหาจุฬาบรรณาคาร, 2547.

บุญมี แท่นแก้ว ผศ, **จริยศาสตร์**. กรุงเทพฯ: โอเดี้ยนสโตร์, 2539.

ภาค 4

พุทธจริยศาสตร์กับการพัฒนาจิต

Buddhist Ethics and Mental Development

Phramaha Theerapan Vajiranâno, Ph.D.
The Acting Director of Foreign Co-operation Office
Mahachulalongkornrajvidyalaya University, Thailand

A society in the current world is changing into an age of information and technology which brings about various material facilities such as updated information, immediate and convenient communication, modern medicine, and so on. For these facilities, if we superficially look them; they are seem to be useful development, but on the other hand, these technologies have created disaster to human being as much as their usefulness, for instance, the convenient road by which we go everywhere quickly, it causes variously industrial factories in which many things are produced, the industrial factories themselves cause a new community, when young people have to abandon their own homeland to go and work in the factories, and they have to live and work together in a such society without moral standard. The new community itself has destroyed the original community in which the family members have ever lived happily together. When the new community of the young people has arisen; if the members of this new community are moral, many problems such as narcotic, abortion, suicide, gambling house, contagious disease, prostitution and many other moral problems do not arise. This material prosperity, of cause, cannot be stopped; otherwise we were out-of-date as same as ancient man. However, the man himself has to know how to live in the new community as well-informed person, and he should know how to utilize the technologies in creative way. So, he should be trained as both the good producer and the good consumer. The man, therefore, should return to morality which has been neglected for long time in order that the morality comes back into the human society as the most venerable Buddhadâsa said “if the morality does not return; the world would be destroyed”. Nowadays, the man is being affected by the material prosperity such as global warming, water pollution, air pollution, and high cost of living because of over material demand and so on.

According to the Buddha’s teachings, man composts of body and mind, so, human body and mind are important equally, but most of people see significance of physicality more than mentality. Actually, the material prosperity is mind-made; mind precedes all things as the Buddha said

"Mind foreruns all mental conditions,
Mind is chief, mind-made are they;
If one speaks or acts with a wicked mind,
Then suffering follows him
Even as the wheel the hoof of the ox".[1]

From the Buddha's word as mentioned above, to develop the man, we ought to develop the mind; because good and bad actions of the man arise from the mind that is led by intension.

What is ethics?

Ethics is a science of human behavior that searches for the highest good of the life and a standard criterion of the behavior "What is right? What is wrong? What should be done? And what should not be done?" which is concerning with morality. The ethics is mentioned about the highest goal of the life such as what is the highest value in the life, what is good, what is bad; how is good life, how we can reach the good lives.[2]

Buddhist ethics[3]

The important principle of Buddhist ethics is "doing good begets good, doing bad begets bad". For good and bad are complex, a fool doubts the action and its result that will follow in the track.

However, the good and the bad are difficult to understand, having known, they are difficult for us to follow the good and to abstain from the bad; because there are conditions causing the man to practice or not to practice as his wish.

According to Buddha's teaching, the Buddha has pointed out that bodily action, verbal action and mental action must not harm to oneself and others, it is called "the good" that is opposite to the bad. This is general principle of Buddhist ethics that there may be many subordinate points to be explained.

The principles of Buddhist ethics as mentioned assumes advantage essentially, that is, seeing the advantage, even oneself and others are troubled is regarded as "the good", such as parents are troubled to earn money for

---

[1] Dhammapada, vol. 1

[2] ชำนะ พาซื่อ, ผศ., เอกสารประกอบการสอนวิชาพุทธปรัชญาเถรวาท 2, กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. 2548 หน้า 6-7

[3] Ibid pp. 6-9

supporting their children3s education. Parents are troubled for earning money; and their children are troubled for being patient to study, and patients with temptation and entertainment. The troubles of both parents and children will be benefit in the future; therefore, it is called “the good”.

On the other hand, what makes oneself and others happy may not be benefit such as the search of happiness from allurement which leads to ruin is regarded as “the bad”. Considering the high principle of Buddhist ethics, the standard of good and bad is caused by greed (lobha), hatred (dosa) and delusion (moha), it is called “the bad”; if it is caused by non-greed (alobha), non-hatred (adosa) and non-delusion (amoha), it is regarded as “the good”.

Greed (lobha), hatred (dosa) and delusion (moha) are roots of unwholesome; in same way, the roots of wholesome are non-greed (alobha), non-hatred (adosa) and non-delusion (amoha).

Buddhist ethics is classified into three levels as follows:-

1.Fundamental ethics: it is basic principle regarded as necessary for men to live together in society is five precepts and five ennobling virtues.

It means five precepts that ordinary people always practice them as the following items:

(1) to abstain from killing,

(2) to abstain from stealing,

(3) to abstain from sexual misconduct,

(4) to abstain from false d to abstain from speech,

(5) to abstain from intoxicants.

The five precepts should not be violated, because it is a cause of troubles of oneself and others, if the five precepts are not offended; it is regarded as physical and verbal normality, because it is free from all troubles.

The five ennobling virtues are gracing virtues as follows:

(1) loving kindness and compassion,

(2) right means of livelihood,

(3) sexual restraint,

(4) truthfulness,

(5) mindfulness.

These five are practical that grace the man, the moral man acts rightly in bodily action and verbal action.

2.Middle ethics: it is wholesome cause of action (kusalakammapatha) that means a way of good leading to prosperity and peace which promotes the man highly. There are ten kinds of wholesome cause of action:

2.1 Good conduct in act; it means three bodily wholesome acts:

(1) to abstain from killing,

(2) to abstain from stealing,

(3) to abstain from sexual misconduct.

2.2 Good conduct in word; it means four verbal wholesome acts:

(1) to avoid lying,

(2) to avoid malicious speech,

(3) to avoid harsh language,

(4) to avoid frivolous talk.

2.3 Good conduct in thought; it means three mental wholesome acts:

(1) to be without covetousness,

(2) to be free from ill-will,

(3) to possess right view such as that gifts are fruitful.

The ten wholesome causes of action are called virtues of a gentleman, the virtues of good man.

2.Higher ethics: it is the high ethical behavior that means the Noble eightfold Path purifying the mind of the man who has followed from all kinds of defilement, changes the common man into the noble one.

The Noble eightfold Path:-

1.Right Understanding
2.Right Thought
3.Right Speech
4.Right Action
5.Right Livelihood
6.Right Effort
7.Right Mindfulness
8.Right Concentration.

The Noble Eightfold Path is the only way, even it has many items, but the man has to practice the Noble Eightfold Path simultaneously, as if a rope composes of many twists.

Mental Development

The fundamental Buddhist ethics that are five precepts and five ennobling virtues is important for developing a person as a good ordinary man by following them without any committing an offence of them; therefore, the man is both bodily good and verbal good which is regarded as morality, i.e. right action, right speech and right livelihood as the Buddha said:-[4]

[4] พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธธรรม, กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. 2538 หน้า 759-760

When the Buddha was staying in Pâvâ city at mango garden of Cunda, he went and talked to him “he believe in cleansing himself accordance with regulation of Brahmins who get up early in the morning, take a pot of water, wear a garland, do a sacrifice and take a bath in the changes; when these Brahmins get up early in the morning, touch the earth or cow dung or grass by their hands or do the sacrifice or go into the water three time a day”

The Buddha said “the regulation of Brahmins for cleansing themselves is different from regulation of Ariya-discipline, that is, a man does ten unwholesome causes of act which is bodily, verbal and mental impurity; even though a such man gets up early in the morning, touches or does not touch the earth, touches or does not touch the cow dung, does or does not do sacrifice, pays respect or does not pay respect to the sun, he is still an impure man; because ten unwholesome causes of act is both impurity itself and impurity” and further said “the ten wholesome causes of act is the cleanser of body, speech and mind, i.e. right action, right speech and right thought which is to intend to abstain from wrong livelihood, the such man of the ten wholesome causes of act gets up early in the morning; even he touches or does not touch the earth, touches or does not touch the cow dung, does or does not do sacrifice, pays respect or does not pay respect to the sun, he is still a pure man. Because, the ten wholesome causes of act causes him to be cleaned”

To upgrade the mind into higher level of virtue, the man has to have right effort that is human effort, and directed to the principle of Buddhism which is regarded as what is discovered, and disclosed by the Buddha. So, everyone has to endeavor to build the achievement by his own effort as the Buddha said “the attempt belongs to you, the Tathâgata is only a teller.”

However, to make right effort is the same as practicing other Dhamma that has to be started firstly in the mind. The right effort as mentioned is follows:-[5]

1. The effort to prevent unwholesome roots that do not yet arise not to arise,

2.The effort to overcome the unwholesome roots that have arisen,

3.The effort to develop wholesome roots that do not yet arise to arise,

4.The effort to maintain wholesome roots that have arisen to be last long.

The right effort is an important virtue, because it encourages other Maggas. To emphasize on this virtue should be considered from the Buddha’s word “this right effort belongs to diligent man; it is not for an inactive man.”

[5] Ibid p. 800

The right effort can be flourished because of relation with outside world that are the objects received through six senses, and these objects are known by the mind; and then like and dislike of the objects arise in order to become intention that come out from the mind to actions in daily life; so, energetic effort and development of internal virtue are effected by the influence of surroundings in the aspect of promotion or obstruction, the effort especially called "Padhâna" that has to relate to bodily, natural and social surroundings. At this point itself, the role and significance of those surroundings are affected to creation of the good life and attainment of highest goal of Buddhism.[6]

Right mindfulness is emphasized on practice of Dhamma; so, way of life with the mindfulness is always called "Appamâda" that is carefulness. This carefulness is way of life with the mindfulness, it reminds always us to remember our duties that have been done, and have not been done yet; as well as helps us to work cautiously. The mindfulness is an important ethics of the general practicing which commences from the level of morality to level of concentration. It is importance for the process of mental work to develop wisdom, in this level of wisdom itself; the mindfulness does its duty completely that is the mindfulness in the four foundations of mindfulness.

A main point of the four foundations of mindfulness is to tell us that we have to live with four foundations of mindfulness, i.e. 1) mindfulness of body 2) mindfulness of feeling 3) mindfulness of mind and 4) mindfulness of mind-objects. If our way of lives is protected by mindfulness, it is leading to realization of the noble truth as far as we can change our behavior into good conduct, and finally be free from all kinds of suffering.

Right concentration is the last item of the eightfold path that is due to the deep training of mind, it is elaborateness both in the aspect of elaborate mind and in the aspect of complicated practice. It is center point of all practices.

The right concentration is stability of mind, one-pointedness of mind; it is used for developing insight wisdom in order to realize things as they really are. So, the concentration as mentioned is momentary concentration and access concentration.

The basic element leading to development of concentration is mindfulness, because it is a device for controlling the mind with only one object that is what should be related, or should be done in here and now. Therefore, the mindfulness is a resting place of mind; so, there are two kinds of development of concentration[7]:-

[6] Ibid p.802

[7] Ibid p. 169

1. Development of concentration for wisdom by using the mindfulness to control the mind to stay with any object, and then the wisdom will contemplate and realize it.

2. Development of concentration for only concentration by using the mindfulness to control the mind in order that it can stay with only one object stably and constantly to build up only the concentration.

In good way of life of the man, right understanding plays its role as mental action more than bodily action and verbal action, because it is the forerunner to lead a life, a society and mankind to the progress; in the life of the man, it can be seen that view is specification of way of life of man in aspect of both input and output, i.e. how the man will act to the world and his life.

In the practical way, the importance of view can be seen easily such as when the man has a point of view that the material rich is an aim of life. He will search for the material rich, and he will have an opinion that a value of man is the material wealth. Moreover, if he is an unwholesome man, he will look for the rich trough both wholesome action and unwholesome action, and in his sight, the wholesome man is a foolish man; merit and evil are only treat, but he will attach to his life, his body, his properties and people around him, and behaves oneself giving an expression of suffering that is in line with the power of attachment or desire. So, wrong view is called wrong understanding, right view is called right understanding. The factors of the right understanding are good surrounding (Paratoghosa) and proper consideration (Yonisomanasikâra).

The good surrounding (Paratoghosa) is an outside factor that is connected by faith, or the faith is a persuader that arises from good society; if the society is good, the persuader is also good. This good society will instruct the mind of a man to become meritorious mind; naturally human mind is pure, so, the human mind will be pure or impure, it depends on social surrounding.

The proper consideration (Yonisomanasikâra) is an inside factor that is the man himself, when he has stayed within the society, he has to look for the good man so that he can learn good teachings from him, then he can apply his life in order to stay in the society rightly and happily. Therefore, the good life is based on the right understanding.

Generally, a ordinary man, receiving objects through six senses by seeing, hearing, smelling, tasting, touching and thinking, will feel either good or bad; if it is satisfied, he will like it, if it is unsatisfied, he will dislike it; from this point itself, the various thoughts base on the power of the like and the dislike. The like or dislike influences thought of ordinary man; it make him not to see the reality of things because of lacking of the proper consideration(Yonisomanasikâra), that is, the ordinary man looks the things

superficially by lacking of mindfulness, does not use it to analyze his own thought according to a principle of the proper consideration (Yonisomanasikâra). Because of this, a viewpoint of the things arises wrongly, so, wrong view encourages the wrong thought.

On the contrary, to realize the things as they really are; the proper consideration (Yonisomanasikâra) must be used, the thought of man will be free both the like and the dislike; right view and right thought arise, and they encourage each other. The thought of man is clear of the like and the dislike. The thought of the proper consideration is opposite to the mental unwholesome act.

The way of human life is seen in two aspects; one is to struggle for safety of life; and other is to search for happiness. Whatever that has been done by booth rich man and poor man that there is the happiness behind them. Therefore, what is behind the process of searching for the happiness of man is nothing but desire, the man has to do everything for responding to his desire; when he gets what he wishes, and he is happy and peaceful. His happiness is to have responded to desire. So, the man has to train oneself according to social agreement that a wise man has laid down in order that persons in the society follow, because he believes that the man is good or bad neither by birth, race nor by the family, but by action that is bodily action, verbal action and mental action. For these actions, mind is their chief; they are mind-wrought. If a man acts or speaks or thinks with impure mind, suffering follows him. So, the man should develop his mind with the Buddhist ethics that there are three levels i.e. fundamental ethics, middle ethics and higher ethics as mentioned before. Each level of ethics plays its role for each kind of man. The fundamental ethics is for ordinary man to make him become a good ordinary man. He has to behave oneself away from killing, stealing, sexual misconduct, false speech and drinking intoxicants; and he has to follow the five ennobling virtues i.e. loving kindness and compassion, right means of livelihood, sexual restraint, truthfulness, mindfulness.

The Buddhist ethics for developing the man to become a good man which is higher than the good ordinary man is middle ethics that are the ten kinds of wholesome cause of action i.e. three bodily wholesome acts, four verbal wholesome acts and three mental wholesome acts, because, this level of ethics instructs the man to control his mind according to a principle of three mental wholesome acts.

To develop the man to become a noble one is to follow the eightfold path by applying it into threefold training i.e. morality, concentration and wisdom that are the level of highest Buddhist ethics to purify one's mind that is the mental development

ความคิดถูกกับความสุขที่ยั่งยืน

อรทัย มีแสง

นิสิตปริญญาเอก สาขาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

1. ความนำ

สิ่งที่มนุษย์ทุกคนปรารถนาเหมือนกันคือความสุข ไม่ว่าคนคนนั้นจะนับถือศาสนาหรือไม่ก็ตาม ความสุขนี้ประกอบไปด้วยการประสบความสำเร็จในชีวิตทุกๆ ด้าน เช่น การมีครอบครัวที่สมบูรณ์ หรือมีคนรัก มีการงานที่มั่นคง มีการเงินที่มั่งคั่ง มีเพื่อนฝูงที่ช่วยเหลือเกื้อกูล รวมถึงการมีสุขภาพที่ดี มนุษย์ทุกคนรักสุขและเกลียดทุกข์ เมื่อมีทุกข์คราใดก็ต้องพยายามหาทางกำจัดทุกข์นั้นให้สิ้น เช่นการไปดูหนัง ฟังเพลง รับประทานอาหาร ไปเที่ยวสถานที่ต่างๆ หรือบางรายกำจัดความทุกข์ด้วยการทำร้ายตนเอง และอาจถึงขั้นเสียชีวิต เหตุเพราะรับความทุกข์นั้นไม่ได้ คนส่วนใหญ่มักจะเห็นว่าความทุกข์ที่เกิดขึ้นนั้น เกิดจากผู้อื่นเป็นผู้กระทำ และตนเองเป็นผู้ถูกกระทำ เช่น จากคนรัก พ่อแม่ เจ้านาย เพื่อน หรือถ้าหาทางลงไม่ได้ เช่น การเป็นโรคติดต่อร้ายแรงหรือโรคมะเร็งก็โทษกรรม แต่เมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วพบว่าแท้จริงแล้วคนส่วนใหญ่สร้างความทุกข์ให้กับตนเองจาก*การคิด*ของตนทั้งสิ้น คิดว่าตนเองไม่ดีพอ ไม่เก่งพอ ไม่รวยพอ ไม่หล่อ ไม่สวยพอ และอีกสารพัดไม่ บางคนคิดแล้วคิดอีก ย้ำคิดบ่อยๆ จนเกิดอาการเครียดหรือฟุ้งซ่าน หรือเมื่อผิดหวังไม่ถูกใจก็ย้ำคิดกับเรื่องที่ทำให้เป็นทุกข์ หาทางออกไม่เจอ บางรายฆ่าตัวตายเพราะคิดว่าตนเองเรียนไม่เก่งพอ ตามที่เป็นข่าวปรากฏบนสื่อต่างๆ อยู่บ่อยครั้ง ปัญหาที่น่าสนใจคือ ความคิดเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งที่จะสร้างความสุขหรือความทุกข์ให้เกิดกับตนเอง แล้วทำอย่างไรให้เราคิดเพื่อเป็นสุขหรือเพื่อดับทุกข์อย่างถาวร จะปรับเปลี่ยนตนเองอย่างไรให้คิดเป็นและมาสร้างความสุขแทนที่ความทุกข์ต่างๆ แล้วเราควรจะมีวิธีจัดการกับความทุกข์ที่มาจากความคิดอย่างไร และความสุขที่เกิดจากความคิดเพื่อให้ได้บรรลุกับสิ่งที่ปรารถนาจะขัดแย้งกับคำสอนในพุทธศาสนาหรือไม่ มนุษย์ควรละทิ้งความสุขทางโลก ออกบวชเพื่อค้นหาความสุขที่แท้จริงหรือไม่ สัมมาสังกัปปะ (Right Thought) ซึ่งเป็นหนึ่งในมรรคมีองค์ 8 และเป็นมรรคส่วนปัญญา เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ว่าเป็นหนทางเพื่อการดับทุกข์ จะทำให้เกิดการพัฒนาจิตให้เกิดความสุขที่ยั่งยืนอย่างไร

2. ความหมายของความคิด

การคิด หรือความคิด เป็นสิ่งที่มีนัยสำคัญทั้งต่อการพัฒนาตนเองและสังคม ดร. อานันท์ กาญจนพันธุ์[1] แห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้ให้นิยามว่า “วิธีคิด ถือเป็นทั้งการคิด ระบบคิด และกระบวนการคิด ในการให้ความหมาย การ

[1] อานันท์ กาญจนพันธุ์ ดร., “**วิธีคิดของคนไทย: กรอบความคิดและแนวทางการวิจัย**”, กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2539, หน้า 3 (เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง “วิธีคิดของคนไทย”)

ตีความ การแยกแยะ การผสมผสาน การโต้แย้ง ตลอดจนการครอบงำความคิด" และ รศ. สุวรี ศิวะแพทย์[2] ได้ให้ความหมายเรื่องการคิดว่า "ความหมายของการคิดมีลักษณะต่างๆ กัน คือ ความเชื่อ ความจำ การระลึกถึงสิ่งของที่เคยมีข้อมูลอยู่แล้ว และเรื่องกระบวนการหาเหตุผล เพื่อสนองตอบสถานการณ์ที่มีความจำเพาะซึ่งรวมถึงการคิดแก้ปัญหาด้วย" ส่วนในทางจิตวิทยาการรู้คิด (Cognitive Psychology) ได้ให้คำนิยามว่า "การรู้คิด (cognition) คือ การปรับเปลี่ยน ย่อย ขยายความ จัดเก็บ และประยุกต์ใช้ข้อมูลจากประสาทสัมผัส ดังนั้น การรู้คิดจึงเกี่ยวข้องกับทุกๆ สิ่งที่มนุษย์ทำ"[3] จะเห็นได้ว่า การกระทำต่างๆ ที่แสดงออกเป็นพฤติกรรมของมนุษย์นั้น เกิดจากการรับรู้ การคิด การตีความ ความเข้าใจ การหาเหตุผลที่มาจากประสบการณ์ความรู้ จึงแสดงออกมาเพื่อสนองตอบสถานการณ์ที่เกิดขึ้นมาทั้งสิ้น เช่น เมื่อเกิดแก๊สรั่วในครัว ในขณะนั้น เราไม่มีทางทราบได้ว่าเกิดอะไรขึ้น เพราะแก๊สไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า แต่ประสาทสัมผัส (หรือผัสสะ) ทางจมูกยังทำงาน เราจึงได้กลิ่นเหม็นแก๊ส สิ่งที่เกิดขึ้นคือ เราจะคิดได้ทันทีว่า แก๊สรั่ว พฤติกรรมแรกคือ การวิ่งไปปิดถังแก๊สหรือเปิดหน้าต่างเพื่อระบายแก๊สออกไปก่อนที่จะมีประกายไฟหรือสิ่งใดๆ ไปทำให้เกิดไฟลุกไหม้ได้ การรับรู้ว่านี่คือ กลิ่นแก๊สก็เกิดจากการจำได้หมายรู้ของข้อมูลที่เคยบันทึกไว้หรือเกิดขึ้นมาก่อน การวิ่งไปปิดถังแก๊สหรือเปิดหน้าต่างก็เกิดจากการเรียนรู้ที่จำได้หรือเคยได้ยินมาก่อนว่าคือ วิธีการแก้ไข จึงได้มีพฤติกรรมออกมาเช่นนั้น *ความคิด*จึงเป็นผลมาจากประสบการณ์เดิมหรือข้อมูลเดิม วิเคราะห์ ตีความ แล้วจึงส่งผลเป็นพฤติกรรมแสดงออกมา หรือในกรณีที่เด็กร้องไห้แล้วลงไปดิ้นที่กลางพื้นห้างสรรพสินค้า เมื่อพ่อแม่ไม่ซื้อของเล่นให้ พฤติกรรมที่แสดงออกมานั้น พบว่าการกระทำเช่นนั้นเด็กได้มาจากการเรียนรู้ว่าถ้าทำเช่นนี้ เป็นการเรียกร้องความสนใจ พ่อแม่จะตอบสนองความต้องการของตนเองได้ จึงแสดงพฤติกรรมออกมาเช่นนั้น นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังได้ให้ความสำคัญกับเรื่องของความคิดไว้มาก และมีคำหลายคำที่ใช้หรือมีความหมายใกล้เคียงกันเป็นไวพจน์กัน ได้แก่ โยนิโสมนสิการ (ความรู้จักคิด, คิดถูกวิธี)[4] วิจารณ์ (พิจารณา, ไตร่ตรอง, คิดการ) วิตักกะหรือวิตก (การคิด, ความดำริ) สังขาร (ธรรมที่มีเจตนาเป็นประธานที่ปรุงแต่งความคิด)[5] สังกัปปะ (ความดำริ, ความคิด, ความตรึกตรอง)[6]

*การคิด*คือตัวกำหนดทุกสิ่งทุกอย่างที่เรารับรู้ เพราะเมื่อเรารับรู้ซึ่งเกิดจากผัสสะตามความหมายทางพุทธศาสนาที่มากระทบด้วย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ (อายตนะภายนอก) ผ่านทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ (อายตนะภายใน) รวมเข้ากับประสบการณ์เดิมหรือความรู้เดิม (คือทิฏฐิซึ่งมีทั้งสัมมาทิฏฐิและมิจฉาทิฏฐิ และสัญญา การจำได้หมายรู้) เกิดการคิดปรุงแต่งสร้างสิ่งต่างๆ ขึ้นมา กระแสความคิดของเราจึงส่งผ่านออกสู่โลกภายนอก สะท้อนตามความคิดของเรา *ดังนั้นชีวิตคือภาพสะท้อนของสิ่งที่เราคิด* ถ้าเราอยากมีความสุข เราก็ต้องคิดอย่างมีความสุข เมื่อใดคิดแล้วเป็นทุกข์ ความทุกข์ก็เกิดมาตามความคิดเรา ดังนั้นความคิดของเราจึงขึ้นอยู่กับ*การรับรู้*และ*ความรู้เดิม*ของเรา พฤติกรรมหรือการกระทำที่แสดงออกมาจึงมีผลมาจากความคิดทั้งสิ้น

---

[2] สุวรี ศิวะแพทย์ รศ., **จิตวิทยาทั่วไป General Psychology** , (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์, 2549), หน้า189

[3] Nigel C. Benson, **Introducing Psychology เจาะจิตวิทยา** , แปลโดย ดร. กุลยา พิสิษฐ์สังฆการ และ สมบุญ จารุเกษมทวี, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก, 2550), หน้า 104

[4] วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (ตำแหน่งปัจจุบัน) ได้รวบรวมเท่าที่พบในบาลี มีอยู่ 10 ประเภท เช่น วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย เป็นต้น ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม,** พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 667 - 727

[5] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์,** พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 206, 227, 229, 260

[6] พระธรรมกิติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.9, ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์,** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, 2550), หน้า 37, 647 – อัปปนายังแปลว่าความแนบแน่นได้ด้วย - ผู้เขียน

ในทางจิตวิทยากล่าวว่า พฤติกรรมของมนุษย์นั้นเกิดจากแรงจูงใจ ที่เป็นแรงขับไม่ว่าจากภายในหรือภายนอก[7] แรงขับนี้จะกระตุ้นทำให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ออกมา ดังนี้

ร่างกาย หรือ จิตใจ ¾→ ดิ้นรน (พฤติกรรม) ¾→ จุดหมาย ¾→ สมประสงค์
แรงขับ (แรงขับได้รับการตอบสนอง)

Abraham Maslow ได้ศึกษาทฤษฎีว่าด้วยแรงจูงใจ (Theory of Motivation)[8] พบว่า เมื่อเรามีความต้องการจะเกิดแรงขับ (Drive) ผลักดันให้ค้นหาเป้าหมายที่จะทำให้ชีวิตของเขาได้รับความต้องการ ตามความปรารถนา และได้รับสิ่งที่มีความหมายต่อตนเอง ความต้องการเหล่านี้นอกจากความต้องการพื้นฐานทางกายแล้วล้วนมาจากใจทั้งสิ้นหรือมาจากความคิดของเรานั่นเอง

ดังนั้น การที่คนทำทุกอย่างตามใจหรือใช้อารมณ์ (ตัณหา) มากกว่าเหตุผลหรือปัญญา ก็เป็นเพราะมนุษย์ทำตามแรงขับที่ตนเองต้องการและนี่คือบ่อเกิดของปัญหา และความทุกข์ทั้งหลาย การใช้อารมณ์ก็เกิดมาจากผัสสะและจิตปรุงแต่งไปตามอารมณ์ จะเห็นได้ว่า ความรู้เรื่องความคิดทั้งของพุทธศาสนาและทางจิตวิทยาสมัยใหม่มีความเข้าใจตรงกันว่ามีสาเหตุอย่างเดียวกัน (กิเลส ตัณหา) เป็นแรงผลักและแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมสู่โลกภายนอก

การคิดเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่งของจิต ในฎีกาคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี อธิบายว่า "ธรรมชาติชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่าคิด อธิบายว่า รู้อารมณ์...จิตมีการรู้แจ้งอารมณ์เป็นลักษณะ."[9]

"จิต" มีชื่อเรียกในพระพุทธศาสนาอยู่หลายคำ เช่น มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ และมโนวิญญาณธาตุ[10] ผศ.ดร. บรรจบ บรรณรุจิ[11]" ได้รวบรวมลักษณะของจิตที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี[12] ว่า "จิต" มีลักษณะดังต่อไปนี้

1. จิตสร้างสิ่งต่างๆ อันวิจิตร ทุกอย่างเกิดได้เพราะอาศัยจิตเป็นต้นคิด (วิจิติกรณา)
2. ตัวจิตเองก็วิจิตร มีอารมณ์ทั้งที่เลว ประณีตและปานกลาง (อตฺตโน จิตฺตตาย)
3. จิตเป็นที่วิบากอันเกิดจากกรรมและกิเลสสั่งสมไว้ (จิตฺตํ กมฺมกิเลสเสหิ)
4. จิตเป็นที่สั่งสมไว้ซึ่งสันดานของตน (จิโนติ อตฺตสนฺตานํ)
5. จิตรับอารมณ์ได้มากมายหลายชนิดไม่มีที่สิ้นสุดและเว้นเสียจากอารมณ์ไม่ได้ (วิจิตฺตารมฺมณา)

ถ้าเรารู้และเข้าใจว่าความคิดมาจากจิต รู้จักธรรมชาติของจิต และจิตคือความสำคัญของเหตุทั้งมวล ความคิดหรือจิตเป็นหัวหน้า เป็นตัวการใหญ่ เป็นจุดเปลี่ยนในตัวมนุษย์ที่ทำให้เกิดพฤติกรรมต่างๆ ออกมา ถ้าเรารู้จักควบคุมจิตของตน คิดแต่สิ่งที่ความสุข ความสุขก็จะเกิดในใจตน ดังพุทธพจน์ว่า

---

[7] สุชา จันทน์เอม ผศ., **จิตวิทยาทั่วไป**, พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2531), หน้า 101 - 102

[8] Abraham Maslow เป็นนักจิตวิทยาชาวอเมริกัน ผู้คิดทฤษฎี *A Theory of Human Motivation* และ *hierarchy of human needs*

[9] พระอนุรุทธาจารย์, **คัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี**, พระไตรปิฎกอรรถกถาไทย (ฉบับกองทุนใต้ร่มเงาพระบรมสารีริกธาตุ), หน้า 19, [VCD ROM]

[10] อภิ. สงฺ. (ไทย) 34/111/47

[11] บรรจบ บรรณรุจิ, ผศ. ดร., **จิตวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่าง พระพุทธเจ้า กับ ซิกมันด์ ฟรอยด์** , (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, 2537), หน้า 10 - 11

[12] พระอนุรุทธาจารย์, **คัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี**, หน้า 20

"ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า
มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ"[13]

เมื่อจิตคือผู้ที่กระทำการคิด จิตจึงทำงานหรือมีหน้าที่ต่างๆ ซึ่งเรียกว่า "กิจ"[14] มีทั้งหมด 14 อย่าง เช่น **ปฏิสนธิกิจ** ทำหน้าที่สืบต่อภพใหม่ **ภวังคกิจ**[15] ทำหน้าที่รักษาภพชาติ **สันตีรณกิจ** ทำหน้าที่ไต่สวนปัญจารมณ์ **โวฏฐัพพนกิจ** ทำหน้าที่ตัดสินปัญจารมณ์ โดยตัดสินอารมณ์ว่าเป็นกุศล อกุศล **ชวนกิจ** ทำหน้าที่เสพอารมณ์ บุญหรือบาปจะเกิดในชวนกิจนี้ จิตที่ทำหน้าที่ก็คือ กุศลจิตและอกุศลจิต **จุติกิจ** ทำหน้าที่เคลื่อนจากภพ เป็นต้น ซึ่งเรียกอย่างรวมๆ ว่า **วิถีจิต** (จิตที่ทำกิจยกเว้น ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ และจุติกิจ)

จะเห็นได้ว่า ในหนึ่งขณะจิตที่กำลังคิดอยู่นั้น จิตจะตัดสินอารมณ์ (โวฏฐัพพนกิจ) และเสพอารมณ์ (ชวนกิจ) ที่เป็นกุศลหรืออกุศล หรือที่เป็นสิ่งดีหรือไม่ดี ต่อเนื่องกันไป เพราะธรรมชาติของจิตเกิดดับรวดเร็วและคิดตลอดเวลา คนที่คิดมาก คิดหลายเรื่อง คิดแล้วหาคำตอบไม่ได้ คิดจนเครียด หรือฟุ้งซ่าน จิตจะเกิดการสับสน ทำให้มนุษย์นั้นมีพฤติกรรมที่สับสน พลังงานของจิตจะอ่อนลง[16] ความคิดเกิดเพราะจิตทำหน้าที่อย่างไม่หยุดหย่อน เพื่อทำให้ความคิดนั้นเกิดพลังที่ดีมากขึ้น เราต้องทำให้จิตนั้นคิดแต่สิ่งที่เป็นกุศลเท่านั้น เพราะจิตเกิดดับอย่างรวดเร็วมาก หรือเป็นอนิจจัง วิธีการปฏิบัติคือการฝึกจิตนั้นให้มีสติอยู่ตลอดเวลาและให้มันทำงานแต่ที่เป็นสุขหรือมีสมาธิ เพื่อป้องกันการเกิดพลังงานคลื่นความคิดที่สับสน พลังแห่งความคิดที่เป็นความสุขจึงแสดงผลออกมาให้ปรากฏ จะช่วยให้พลังความคิดของตนมีอำนาจสูงสุด การทำจิตให้เกิดสมาธิ ก็คือ การเลือกคิดเรื่องใดๆ แค่เพียงเรื่องเดียว คิดทีละเรื่อง ด้วยจิตที่ไม่วอกแวก[17] จิตที่ได้รับการฝึกฝนแล้ว จึงนำสุขมาให้ ดังพุทธพจน์ว่า *"จิตฺตํ ทนฺตํ สุขาวหํ"*[18]

ในทางจิตวิทยาก็เช่นเดียวกัน ได้แบ่งจิตนี้เป็น 2 ประเภท คือ จิตสำนึก (conscious mind หรือวิถีจิตในพุทธศาสนา) และจิตใต้สำนึก (subconscious mind หรือภวังคจิตในพุทธศาสนา) จิตสำนึกทำหน้าที่ขณะที่ยังรับรู้ข้อมูลข่าวสารในชีวิตประจำวัน และยังรวมถึงอาการของจิตชนิดอื่นๆ ด้วย คือ เพทนาการ (Sensation) มโนภาพ (Mental Image) จินตนาการ (Thought) ความปรารถนา (Desire) อารมณ์ (Emotion) เจตนา (Volition) ความชอบ (Like)[19] ขณะที่จิตใต้สำนึกจะบันทึกข้อมูลและเก็บไว้ทุกๆ ขณะจิต สืบต่อภพชาติ และสามารถถูกปลุกขึ้นมาค้นหาข้อมูลเดิมได้ เช่น การสะกดจิต ดังนั้น ความคิดซึ่งเป็นการทำงานของจิตจึงมีพลังถ้ารู้จักฝึก รู้จักใช้ เพื่อนำมาซึ่งประโยชน์และความสุขให้แก่มนุษย์ทุกคน

โดยธรรมชาติของจิตที่รู้อารมณ์ จิตแยกประเภทได้ 4 ประเภทคือ กุศล อกุศล วิบาก และ กิริยา[20] การเกิดเป็นมนุษย์นั้นจึงมีทั้งความคิดที่จะทำซึ่งกุศลและอกุศลได้เสมอ เพราะการที่เรายังเวียนว่ายในสังสารวัฏอยู่ได้นี้ เพราะยังมี

---

[13] ขุ. ขุ. (ไทย) 25/1/23

[14] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระศรีวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), **จิตวิทยาในพระอภิธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามงกุฎราชวิทยาลัย, 2528), หน้า 49

[15] ภวังคกิจทำหน้าที่รักษาการเกิดเป็นบุคคลนั้นๆ เช่น เกิดเป็นนกก็ต้องรักษาความเป็นนก สืบต่อกันตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย – เรื่องเดียวกัน หน้า 50

[16] ปริญญา ตันสกุล, **มหัศจรรย์พลังอำนาจแม่เหล็กโลก**, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ยู-บอส คอร์ปอเรชั่น, 2542), หน้า 272

[17] เรื่องเดียวกัน, หน้า 273

[18] สุ.ขุ. (บาลี) 25/13/19, มหามกุฎราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล**, ชุดพระไตรปิฎกอรรถกถาไทย (ฉบับกองทุนใต้ร่มเงาพระบรมสารีริกธาตุ), [VCD ROM]

[19] บรรจบ บรรณรุจิ, **จิต! มโน! วิญญาณ!,** พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ ไร่เรือนสมาธิ, 2533), หน้า 191

[20] พระศรีวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), **จิตวิทยาในพระอภิธรรม**, หน้า 18 - 19

เชื้อของจิตทั้ง 3 ประการแรกอยู่ จนกว่าจะฝึกจิตเป็นกิริยาได้ ซึ่งเป็นจิตของพระอรหันต์ และหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ดังพุทธดำรัสว่า *"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง แต่ว่าจิตนั้นแลเศร้าหมอง ด้วยอุปกิเลสที่จรมา"*[21] จิตนั้นจึงมักถูกหลอกล่อและไปดึงเอาความชอบต่างๆ เข้ามาที่เรียกว่า กิเลส เข้ามาเพื่อสร้างเชื้อแห่งการเวียนว่ายตายเกิดต่อไปเพราะเป็นธรรมชาติของจิตเอง เป็นปรกติของจิตเอง ที่จะต้องสืบต่อภพชาติต่อไปให้ได้ กิเลสทั้งหลายที่มีอยู่ก็เป็นปรกติเช่นเดียวกัน มันอยู่ของมันอย่างนั้น แต่จิตไปยึด ไปเกี่ยว ไปเกาะเอาไว้เพราะเป็นอาหารที่จะหล่อเลี้ยงให้จิตดิ้นรนอยู่ต่อไปได้ เพื่อจิตจะได้สืบต่อภพชาติต่อไป จิตเดิมถ้าไม่ไปยึดเอากิเลสมาก็บริสุทธิ์ ผุดผ่อง จึงเป็นเครื่องพิสูจน์ว่าถ้ามนุษย์รู้เท่าทันจิตที่มีกิเลสล่อหลอกอยู่ การบรรลุเป็นพระอรหันต์ไม่ใช่เรื่องไกลเกินไปหรือปฏิบัติไม่ได้

ลักษณะของจิตที่ว่าจิตสั่งสมกรรม กิเลสและสันดานของตน จิตมีลักษณะสั่งสมไว้ซึ่งการสืบต่อของตนสั่งสมไว้ซึ่งการสืบต่อเพื่อการมีตัวตนต่อไป คือ เมื่อดับแล้วต้องเกิดทันที เมื่อจิต (ความคิด) เกิด นามรูป ก็เกิด เมื่อนามรูปเกิด จิตนั้นจะมีการยึดถือ (อุปาทาน) เกิดร่วมด้วย และจะเป็นอย่างนี้ตลอดกาลตราบเท่าที่ตัณหาอุปาทานอันเป็นต้นตอแห่งวัฏฏะยังไม่ถูกขจัดไปจากจิตของเรา[22]

จิตมีการเสพอารมณ์ที่มีทั้งความเป็นกุศล อกุศล ตลอดเวลา แต่เนื่องจากจิตต้องการสร้างภพ สร้างชาติต่อไปจึงรับเอาอุปกิเลสที่จรมาเสมอๆ จะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม อันเป็นลักษณะธรรมชาติของจิต เมื่อมีสิ่งที่ทำให้ตนเองสืบต่อไปได้ ก็จะรับเอาเข้ามาเสมอ เปรียบเสมือนสิ่งมีชีวิต เช่น มนุษย์หรือสัตว์ที่มีสัญชาตญาณที่ต้องรักษาเผ่าพันธุ์ตนเองไว้ให้ได้ จะมีการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม ถ้ามีการขาดแคลนอาหารก็สามารถอดอาหารจนกว่าจะถึงฤดูกาลอาหารสมบูรณ์ใหม่ เช่น กบจำศีล เป็นต้น หรือในกรณีของมนุษย์ ก็มีการพยายามที่จะรักษาตัวเองและดำรงไว้ซึ่งสายพันธุ์หรือเผ่าพันธุ์ของตน จึงมีการสร้างให้เกิดความรักโดยมีกามราคะเป็นเชื้อเพื่อให้มีบุตรเพื่อสืบทอดเชื้อสายตนต่อไป หรือในกรณีที่มีบาดแผล ร่างกายก็จะสมานแผลให้หายเองได้ หรือการเป็นหวัด ไม่ต้องรับประทานยาก็หายเองได้ ร่างกายจะมีขบวนการรักษาชีวิตตนเองให้ยืนยาวที่สุดเพื่อรักษาภพชาติ จิตก็เช่นเดียวกัน เพื่อรักษาภพชาติ จึงชอบที่จะรับเอาแต่สิ่งที่เป็นอกุศล คือกิเลสทั้งปวง เพื่อเป็นเชื้อให้เกิดกรรมเกิดสังสารวัฏ เพื่อรักษาภพชาติของตนเองต่อไปดังที่ ศ. ดร. ระวี ภาวิไล กล่าวว่า "จิตมนุษย์เป็นธรรมชาติลี้ลับและล้ำลึก มีลักษณะอาการและกระบวนการหลากหลาย ทั้งรวดเร็วและยอกย้อนซ่อนเงื่อน สามารถหลอกล่อ หลอกลวงทั้งจิตอื่น และขบวนแถวของจิตนั้นเอง...จิตสามารถสร้างสรรค์ปรุงแต่งอารมณ์...และเสพเสวยเวทนาที่หลงติดต่อไปไม่หยุดหย่อน...โลกซึ่งปุถุชนทั้งปวงเวียนว่าย เสพลาภ ยศ สรรเสริญ สุข และวิบัติ สิ้นยศอำนาจ ถูก ติเตียนว่าร้าย เป็นทุกข์อยู่นี้ คือ โลกมายาอันจิตสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อจิตเองนั่นแหละมัวเมาลุ่มหลงอยู่"[23]

ถ้าพิจารณาพุทธพจน์เรื่องจิตเดิมผุดผ่อง สามารถเปรียบเทียบโดยลองจินตนาการตามดังนี้ จิตนั้นเปรียบเหมือนตลิ่งที่เป็นแนวดินโดยมีแม่น้ำไหลผ่านอยู่ตลอดเวลา แม่น้ำนี้ทำหน้าที่ไหลไปเรื่อย เมื่อมีเศษดิน เศษหิน เศษไม้ หรืออาสวะขยะใดๆ (อุปกิเลส) ล่องลอยมา จิตหรือแนวดินตลิ่งซึ่งมีธรรมชาติที่จะรักษาความเป็นตลิ่งไว้ ก็จะดักเก็บเอาสิ่งต่างๆ ที่ลอยมา ให้มาเกาะพอกพูนเกิดเป็นดินงอกเป็นตลิ่งที่มั่นคงเพิ่มพูนอยู่ตลอดไป เพื่อต้องการรักษาความเป็นตลิ่งดินนั้นไว้ เปรียบเหมือนจิตที่มีธรรมชาติรักษาภพชาติของตนให้ดำรงอยู่ตลอดไป ก็จะขวนขวาย ดิ้นรน เก็บเกี่ยวเกาะเอาอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมาเพื่อทำให้ตนเองสร้างพบสร้างชาติต่อไปได้ การพยายามสร้างภพชาติให้คงอยู่ จึงเป็นเรื่องธรรมชาติ เป็นหน้าที่จิตมันเป็นของมันอย่างนั้น

---

[21] อง. เอก. (ไทย) 12/50/8, มหามงกุฎราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล**

[22] บรรจบ บรรณรุจิ, **จิต! มโน! วิญญาณ!,** หน้า 21 - 25

[23] ระวี ภาวิไล ศ. ดร., **อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2548), หน้า 402 - 403

จึงเป็นการยากที่จะเอาชนะกิเลส เป็นการยากที่จะชนะใจตนเอง เป็นการยากที่จะฝืนความรู้สึกอย่างโลกๆ ที่จะทำให้จิตบริสุทธิ์ ผุดผ่องเพราะเราจะรู้สึกว่าขัดกับธรรมชาติ มีเพียงพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์เท่านั้นที่เอาชนะกิเลสและตัดสังสารวัฏที่แสนจะยากเย็นนี้ได้ ดังปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น

ในเทวสัททสูตรที่เทวดาได้กล่าวไว้ว่า *"ท่านบุรุษอาชาไนย ขอนอบน้อมต่อท่าน ผู้ครอบงำ**กิเลสที่ชนะได้ยาก** เอาชนะเสนาของมัจจุราชอันไม่มีใครกั้นไว้ได้"*[24]

ในทัพพเถรคาถามีดังนี้ *"พระทัพพะผู้ฝึกได้ยาก ถูกพระศาสดาผู้ฝึกทรงฝึกแล้ว เป็นผู้สันโดษ ปราศจากความสงสัย **ชนะกิเลส** ได้แล้ว"*[25]

ในภัลลิยเถรคาถามีดังนี้ *"ผู้ที่ขจัดเสนาพญามัจจุราช (ความแก่ ความเจ็บ ความตาย) ได้ เหมือนกระแสน้ำหลากพัดพังทลายสะพานไม้อ้อซึ่งไม่มีกำลังต้านทาน **นับว่าเป็นผู้ชนะกิเลส***[26]

ในอุปสมาเถรีคาถามีดังนี้ *"อุปสมา **เธอพึงข้ามโอฆะ (สังสารวัฏ) ซึ่งเป็นบ่วงมารที่ข้ามได้แสนยาก** จงชนะมารพร้อมทั้งเสนามาร ดำรงไว้ซึ่งกายที่มีในภพสุดท้ายเถิด"*[27] เป็นต้น

เมื่อการชนะจิตที่มีธรรมชาติชอบกิเลสเช่นนี้เป็นเรื่องขัดธรรมชาติ ขัดความรู้สึก จึงเป็นเรื่องปรกติที่เราจะคุ้นเคยกับความทุกข์หรือความสุขจอมปลอม โดยไม่รู้ว่า บรมสุขคืออย่างไร หรืออาจจะดูเหมือนไกลเกินเอื้อม แต่เป็นเรื่องที่สามารถเอาชนะได้และเป็นไปได้แล้ว ตัวอย่างคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันต์ แม้จะเป็นเพียงส่วนน้อย แต่เป็นเรื่องที่ทำได้จริง การฝืนธรรมชาติเพื่อชนะกิเลสเพื่อบรมสุขเป็นเรื่องที่ทำได้จริง ในยุคปัจจุบัน ซึ่งเป็นยุคปัญญาชน มีชีวิตอยู่กับการคิดทั้งวันทั้งคืน การจะทำให้เกิดความสุขในยุคปัจจุบันจึงต้องพัฒนาจากความคิด รู้ให้เท่าทันความคิด รู้ให้เท่าทันจิตที่ทำให้เป็นทุกข์ รู้ให้เท่าทันธรรมชาติของจิตว่ามันต้องการเชื้อเพื่อสร้างวัฏสังสารนี้ต่อไปเท่านั้น การรู้เท่าทันจิตที่มันหลอกล่อเราเพื่อสร้างภพชาติของมันจึงเป็นวิธีจัดการความทุกข์ที่มาจากความคิดได้ตรงที่สุด

3. ความคิดพิดนำมาซึ่งความทุกข์

ความทุกข์ซึ่งเกิดจากการคิดจะไม่สามารถพัฒนาในเกิดความสุขที่ยั่งยืนได้ เพราะเรากำลังเดินตามจิตที่ชอบให้เราสร้างเชื้อแห่งการเกิด ความคิดผิดในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า **มิจฉาสังกัปปะ** ประกอบด้วย ความดำริในกาม (กามสังกัปปะ) ความดำริในความพยาบาท (พยาปาทสังกัปปะ) และ ความดำริในการเบียดเบียน[28] (วิหิงสาสังกัปปะ) หรือที่เรียกว่า อกุศลสังกัปปะ 3[29]

การคิดที่เกี่ยวข้องกับกามหรือตรึกในกาม เรียกว่า **กามสังกัปปะ**หรือ**กามวิตก** เป็นเรื่องที่สำคัญมากในชีวิตมนุษย์ปุถุชนทั่วไปและสามารถตอบเรื่องความต้องการทั้งหลายได้ เช่น การ***ต้องการมี***ครอบครัวที่สมบูรณ์ หรือ***ต้องการมี***คนรัก ***ต้องการมี***การงานที่มั่นคง ***ต้องการมี***การเงินที่มั่งคั่ง ***ต้องการมี***เพื่อนฝูงที่ช่วยเหลือเกื้อกูล รวมถึง***ต้องการมี***สุขภาพที่ดี การต้องการมีความสุขความสำเร็จดังกล่าว เป็นความต้องการในกามทั้งสิ้น เพราะ กาม[30]หมายถึงความใคร่ ความอยาก ความต้องการ สิ่งที่น่าปรารถนา มี 2 อย่าง คือ (1) *กิเลสกาม* คือ ความพอใจ ความชอบใจ ได้แก่ ราคะ โลภะ อิจฉา ตัณหา

---

[24] ขุ.อิ. (ไทย) 25/82/446

[25] ขุ. เถร. (ไทย) 26/5/305

[26] ขุ. เถร. (ไทย) 26/7/305

[27] ขุ. เถรี. (ไทย) 26/10/554

[28] ม. อุ. (ไทย) 14/137/176

[29] ที. ปา. (ไทย) 11/305/261

[30] องฺ. ปญฺจก. อ.(ไทย) 22/7/9, ขุ. ม.(ไทย) 29/2/1-2

เป็นต้น กามชนิดนี้ เกิดจากการคิด หรือ ดำริ ดังข้อความที่พระเจ้าอัฑฒมาสกอุทานออกมาว่า[31] "นี่กาม เราได้เห็นรากเหง้าของเจ้าแล้ว เจ้าเกิดได้*เพราะความดำริ* เราจะไม่ดำริถึงเจ้าอีก เจ้าจะไม่มีอย่างนี้อีกต่อไป" (2) *วัตถุกาม* คือ วัตถุอันน่าใคร่ ได้แก่ กามคุณ 5 (รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ ที่ชื่นชอบใจ ที่พอใจ) กามจึงเป็นเครื่องรัดทำให้ยังวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏและหลุดได้ยาก

ในขณะที่ความคิด ความปรารถนา ความอยากมี อยากเป็น อยากได้[32] ความพอใจ ความชอบใจ[33] เป็นเรื่องที่มนุษย์ทุกคนรู้สึก ใฝ่ฝันหาเพราะเข้าใจว่านำมาซึ่งความสุข เช่น การมีคนรัก มีทรัพย์สินมากมาย การได้เป็นนายกรัฐมนตรี เป็นต้น ถ้าเพียงแต่บอกให้พิจารณาว่าควรมีความปรารถนาอย่างพอเหมาะพอควร ไม่ถึงกับต้องสลัดออกให้หมด ก็รู้สึกจะเข้าใจได้ยากในยุคปัจจุบัน และรู้สึกว่าทำให้มนุษย์ปุถุชนทั่วไปอยู่ได้อย่างลำบากใจ หรือ เพราะมนุษย์ปุถุชนก็ยังต้องการอยากมีอยากเป็นเพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมโลกได้อย่างปรกติ และอาจจะอยากมากจนต้องการแสดงตัวตนเพื่อให้รู้สึกว่าเป็นที่ยอมรับของสังคม การดำรงชีวิตเช่นนี้ คือความเป็นอยู่อย่างโลกียะในทางพุทธศาสนา พุทธศาสนาไม่ได้สอนให้มนุษย์ต้องตัดขาดความต้องการและความสุขแบบโลกๆ ไปในทันที แต่เพียงให้รู้เท่าทันและไม่ติดในสุขจนถึงกับทำให้หลงอย่างถอนตัวไม่ขึ้น และเกิดเป็นทุกข์ขึ้นมาอีก ทำให้เกิดภพ เกิดชาติในสังสารวัฏต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด

การไม่รู้เท่าทันจิต ทำให้ความอยากมีอยากเป็น เป็นเรื่องใหญ่สำหรับบางคน เช่น นักศึกษาที่เคยเรียนดี หวังอย่างมากว่าจะต้องได้เกียรตินิยม เมื่อพลาดไป ก็ยังยึดติดในความอยากเป็นที่หนึ่งนั้นอยู่ตลอดเวลา ย้ำคิด คิดวนไปวนมา โทษตนเอง รู้ไม่เท่าทันว่าถูกจิตหลอกให้มีความอยากซึ่งเป็นอุปกิเลสจรมา คิดไม่ทัน รับกับความผิดหวังไม่ได้ ไม่อยากมีชีวิตอยู่ต่อไป (เกิดวิภวตัณหา) จึงฆ่าตัวตาย เพราะรู้ไม่เท่าทันความคิดตน ไม่เท่าทันจิตของตนนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ข้อดีของกามสำหรับปุถุชนหรือในทางโลกียะก็มีอยู่ กล่าวคือ กามหรือความปรารถนา ใคร่ดี ความอยาก ทำให้เกิดแรงจูงใจ เกิดแรงบันดาลใจ ให้การทำกิจต่างๆ และสามารถสร้างความเจริญในทางโลกได้ เทคโนโลยีต่างๆ ในโลกนี้เกิดขึ้นเพราะความอยากรู้อยากเห็น และต้องการตอบสนองตัณหาต่างๆ ของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นตู้เย็น รถยนต์ หรือโทรศัพท์ เครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ จึงไม่แปลกใจว่า ผู้ที่ประสบความสำเร็จด้านการตลาด ทำโฆษณา มักจะเล่นกับกิเลสของมนุษย์ เพราะเข้าใจหลักพื้นฐานนี้ ในขณะที่คนที่ไม่รู้จักพอประมาณ ไม่เข้าใจความจริงของธรรมชาติ (กิเลส) กามก็ทำให้เกิดโทษ เกิดความเร่าร้อนเพราะอยากมี อยากได้ อยากเป็น เมื่อไม่มี ไม่ได้ ไม่เป็น ก็หงุดหงิด ไม่สบายใจ กระวนกระวายดิ้นรน เกิดเป็นทุกข์ อาจถึงขั้นลักขโมย ฉ้อฉลและคอรัปชั่นในที่สุด

ในพุทธศาสนาได้แบ่งความสุขอยู่ 3 ระดับ คือ 1) กามสุข 2) ฌานสุข และ 3) นิพพานสุข ดังพุทธอุทาน[34]ว่า "กามสุขในโลกและทิพยสุข ยังไม่ถึงเสี้ยวที่ 16 แห่งความสุขคือความสิ้นตัณหา[35]"

จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธความสุขที่เป็นกามสุข แต่สิ่งนี้ไม่ใช่ความสุขที่ยั่งยืน แม้ไม่ปฏิเสธ แต่เราก็ไม่สามารถหาหลักฐานในพระไตรปิฎกพบได้เลยที่พระพุทธองค์จะทรงสรรเสริญว่าเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติให้ได้มาหรือขวนขวายให้ได้มาว่าเป็นความสุข มีแต่ให้ระวังถึงความสุขชนิดนี้เพราะเป็นเส้นบางๆ กับความทุกข์เหมือนลิ้นงูในปากงู

---

[31]ขุ. ชา.(ไทย) 27/29/291; ขุ. ม. (ไทย) 29/1/2; ขุ. ม. (ไทย) 29/7/35; ขุ. จู. (ไทย) 30/8/67

[32]ความทะยานอยากทั้งหลาย เรียกว่า ตัณหา ประกอบด้วย 1) กามตัณหา เพื่อตอบสนองด้านผัสสะทั้งห้า 2) ภวตัณหา ความอยากมีอยากเป็น 3) วิภวตัณหา ความไม่อยากมี ไม่อยากเป็น ดูเพิ่มเติมใน อภิ. วิ. (ไทย) 35/916/573

[33]ความพอใจ ชอบใจ เป็นหนึ่งในนิวรณ์ 5 เรียกว่า กามฉันทะ ดูเพิ่มเติมใน อง. ปญฺจก. (ไทย) 22/52/92

[34]สุ. ขุ. (ไทย) 25/12/192

[35]ความสุขคือความสิ้นตัณหา หมายถึง สุขอันเกิดจากผลสมาบัติ (ขุ.อุ.อ. 12/112)

แม้พระพุทธองค์ จะตรัสเรื่อง **กามโภคี** ซึ่งเป็นความสุขของปุถุชนทั่วไปๆ ในอานัณยสูตร[36] หรือผู้บริโภคกามที่เรียกว่าผู้ครองเรือน ว่า ประกอบด้วย

1. อัตถิสุข (สุขเกิดจากความมีทรัพย์)
2. โภคสุข (สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์)
3. อนณสุข (สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้)
4. อนวัชชสุข (สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ)

ผู้เขียนคิดว่า พระพุทธองค์ทรงให้เห็นความสำคัญของทรัพย์สำหรับผู้ครองเรือน เพราะเป็นพื้นฐานในการครองชีวิตในการนำมาซึ่งปัจจัย 4 ซึ่งเป็นความจำเป็นขั้นพื้นฐานของมนุษย์ และทรงรู้ว่าเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนปรารถนาที่จะไขว่คว้าหามาซึ่งทรัพย์ซึ่งใช้ได้ดีกับยุคบริโภคนิยมนี้ เพียงแต่ทรัพย์ทั้งหลายที่หามาได้หรือใช้จ่ายไปนั้นต้องประกอบด้วยธรรม คือ บริสุทธิ์ไม่ได้ไปโกงใครมา หาได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงของตนเอง และการใช้จ่ายทรัพย์ พระองค์ก็จัดว่ามันเป็นความสุขของชาวโลกจริงๆ เรื่องนี้ หญิงสาวยุคปัจจุบันจะไม่สามารถปฏิเสธความคิดของพระองค์ได้เลย ในขณะเดียวกันทรงบอกให้ทำบุญจากทรัพย์ที่ได้มาด้วยจะทำให้เกิดความสุขมากขึ้น สำหรับสุขจากการไม่มีหนี้จะทำให้ซาบซึ้งกับข้อธรรมนี้อย่างมาก ในยุคของข้าวยากหมากแพง ใครที่เป็นหนี้ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่สำหรับยุคนี้ จะทราบซึ้งมากเพราะการจะหาเงินเพื่อไปใช้หนี้นั้นเป็นเรื่องลำบากในยุคนี้ *การไม่มีหนี้เป็นสุขอย่างยิ่ง* ดังมีพุทธพจน์รับรอง อย่างไรก็ตาม ความสุขจากเรื่องทรัพย์ทั้ง 3 นี้ *มีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ 16 แห่งสุขเกิดจากความประพฤติอันไม่มีโทษ*[37] จะเห็นได้ว่า การประพฤติตนที่ถูกต้องทั้งกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม จะทำให้เกิดความสุขมากกว่ามีทรัพย์ เพราะการประพฤติตนดี ย่อมได้พบคนดี และมีโอกาสทำให้ได้มาซึ่งทรัพย์ได้มากกว่าด้วยการชักนำให้พบแต่สิ่งดีๆ หรืองานดีๆ พร้อมกับมีใจที่คิดแต่เรื่องที่ดีที่เป็นสุขสงบเพราะมีมโนกรรมที่ดีนั่นเอง

การแสวงหาความสุขจากกามอย่างเต็มที่ ซึ่งเรียกว่า *กามสุขัลลิกานุโยค* พระพุทธองค์กล่าวว่าทางนี้ไม่ใช่ทางที่ถูกต้องที่จะทำให้หลุดพ้นอย่างแท้จริง เพราะทำให้เกิดการหลง มัวเมา ติดพัน ไม่สามารถถอนตัวออกมาได้ เมื่อไม่ได้เสพก็เกิดทุกข์ และทำให้เกิดสังสารวัฏไม่จบสิ้น

ความคิดผิดประการที่สองคือ **พยาบาทสังกัปปะ** คือ ความดำริในการพยาบาท การคิดร้าย เคียดแค้น เกลียด และการมีทัศนคติที่ไม่ดี

ปัญหาสำคัญๆ ของประเทศและของโลกในปัจจุบันเกิดจากการขาดความรักความเมตตาซึ่งกันและกัน เกิดความริษยาเคียดแค้น เห็นแก่ตัว เอาชนะคะคานกัน เช่น ความไม่สงบในบ้านเมือง การมีความคิดแตกแยก แบ่งฝักแบ่งฝ่ายกันชัดเจน มุ่งประโยชน์ตนหรือพวกพ้องมากกว่าประเทศชาติหรือความสงบของส่วนรวม ทำให้ประเทศชาติขาดการพัฒนาที่ต่อเนื่อง ถ้าเรามีพื้นฐานในการรักเพื่อนมนุษย์ทุกคน ความรุนแรง ความไม่สงบก็จะไม่เกิด รวมถึงความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ หรือแม้แต่ในต่างประเทศความไม่สงบในอิรัก ในอัฟกานิสถาน ปากีสถาน แคชเมียร์ ศรีลังกา เนปาล ความรุนแรงในทิเบต ในพม่า และอีกมากมายทั่วโลก เกิดเพราะการขาดความรักความเมตตาทั้งสิ้น ถ้าทุกคนบนโลกใบนี้ตระหนักรู้ว่า จิตได้หลอกล่อให้เรามีความวุ่นวายเช่นนี้แล้ว ย่อมจะแก้ไขปัญหาทั้งปวงได้

ดังนั้น การที่เราคิดพยาบาท ย่อมนำมาซึ่งความทุกข์ เพราะจิตอันเป็นอกุศลนี้ ยังส่งผลให้ขาดแคลนเพื่อนฝูง คนจ้องทำร้าย และไม่หวังดี จิตโลภก็คือจิตที่ประกอบด้วยกามราคะ บุคคลอาจมีความยินดี คือ โสมนัสราคะ เมื่อถูกขัดขวางจึงเกิดจิตโกรธ ปรารถนาทำลายผู้ขัดขวางนั้น โดยความแรงของพลังเจตสิกที่เคยสนับสนุนความโลภหรือราคะนั้นเอง ราคะ

[36]องฺ. จตุ. (ไทย) 21/62/106

[37]องฺ. จตุ. (ไทย) 21/62/107

ยิ่งแรงจัดเท่าใด โทสะจิตก็ยิ่งร้อนแรงยิ่งขึ้นตามกัน และในโลกยุคปัจจุบันมีบทบาทสูง กำหนดพฤติกรรมของผู้คน กามราคะจึงเป็นสาเหตุของพฤติกรรมรุนแรงมากมาย[38]

เรื่องความดำริในการเบียดเบียน **วิหิงสาสังกัปปะ** เป็นการทำร้ายผู้อื่นทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ทำให้ผู้อื่นเสียใจ เจ็บช้ำน้ำใจ ทั้งด้านทรัพย์สินและด้านการทำร้าย ทำลายผู้อื่น แม้ทางกายกรรม วจีกรรมก็ดี ความเบียดเบียนยังเป็นผลมาจากการขาดความรับผิดชอบจะโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ได้ เช่น บางบ้านชอบที่จะเลี้ยงสุนัข หรือเลี้ยงแมว เมื่อมันโตขึ้นจนหมดความน่ารักแล้ว เอาไปปล่อยในวัด ทำให้เป็นภาระของพระภิกษุสงฆ์ ที่ต้องหาอาหารมาเลี้ยงดูสุนัขเหล่านั้น เป็นการเบียดเบียนผู้อื่นอย่างชัดเจน หรือบางบ้านเลี้ยงสุนัข แต่ไม่ดูแลปล่อยให้มาถ่ายหน้าบ้านเพื่อนบ้าน เกิดการทะเลาะเบาะแว้งจนเป็นเรื่องฟ้องร้องขึ้นโรงพักก็มีตามที่ปรากฏเป็นข่าว ดังนั้น การเบียดเบียนผู้อื่นย่อมนำความทุกข์มาให้และอาจเสียทรัพย์ได้ ร่วมถึงอาจทำให้สังคมเช่นเพื่อนบ้านไม่มีความสงบสุขดังกล่าว ไม่มีความร่วมมือช่วยเหลือ ขาดความสามัคคีในที่สุด

จะเห็นได้ว่า ความคิดที่หมกมุ่นในกาม ขาดความเมตตา พยายาทเบียดเบียนทั้งต่อตนเองและผู้อื่น นำมาซึ่งความเร่าร้อน ความทุกข์ ขาดแคลนเพื่อนฝูง ทำให้ดำรงตนในชีวิตประจำวันเต็มไปด้วยความลำบาก ไม่สบายใจ กลุ้มใจ เกิดความเครียดและจะมีผลต่อสุขภาพกายในที่สุด

4. ความคิดถูกมีลักษณะเช่นไร

ความคิดถูกที่จะทำให้เรามีความสุข ในทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า **สัมมาสังกัปปะ** คือความคิดถูก คิดชอบ เป็นหนึ่งในอริยมรรคมีองค์ 8 ที่พระพุทธองค์ได้ค้นพบทางสายกลางนี้ หรือเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา

สัมมาสังกัปปะ แบ่งเป็น 3 ประการ คือ **ความดำริในการออกจากกาม** *(เนกขัมมสังกัปปะ)* **ความดำริในการไม่พยาบาท** *(อพยาบาทสังกัปปะ)* และ**ความดำริในการไม่เบียดเบียน** *(อวิหิงสาสังกัปปะ)* หรือเรียกว่า กุศลสังกัปปะ 3[39]

ความคิดถูกประการแรก คือ **เนกขัมมสังกัปปะ**เป็นธรรมฝ่ายตรงข้ามกับกามวิตก เนกขัมมะ หมายถึง การออกจากกาม การออกบวช ความปลอดโปร่งจากสิ่งล่อเร้าเย้ายวน[40] เป็นเรื่องที่อยู่ตรงข้ามกับการนึกคิดเกี่ยวกับกามอย่างคนละขั้ว เหมือนขาวกับดำ หรือเป็นยาแก้โรคโดยตรง แต่น้อยคนหนักที่จะสามารถสลัดกามออกบวชได้ทั้งหมด ดังนั้น ความทุกข์เช่นนี้ก็ยังคงต้องเกิดขึ้นเป็นแน่แท้ อย่างไรก็ตาม สัมมาสังกัปปะในอริยมรรคนั้นพระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่ามี 2 อย่างคือ สัมมาสังกัปปะที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นไปเพื่อการหลุดพ้น บรรลุมรรค ผล นิพพานอันเป็นจุดหมายสูงสุด หรือโลกุตตระ อีกอย่างหนึ่งคือ สัมมาสังกัปปะที่ยังมีอาสวะหรือระดับโลกียะ ผลที่ได้ยังพัวพันอยู่กับกิเลส (อุปธิ)[41] ดังนั้น สำหรับบุคคลที่ยังไม่สามารถสลัดกามออกได้ ธรรมะในระดับโลกียะจึงสามารถนำมาแก้ไขปัญหาในระดับชาวบ้านอย่างเราๆ ท่านๆ ได้ เพราะธรรมะของพระพุทธเจ้านั้นสอนกับคนทุกระดับ และเหมาะสมกับภาวะฐานะของตน

ดังนั้นเมื่อพิจารณาทางสายกลาง หมายความว่า บุคคลทั่วไป อยากมี อยากเป็น แต่ต้องรู้จักประมาณ รู้อย่างพอเพียง และรู้วัตถุประสงค์ จุดหมายว่าทำไปเพื่อความดับทุกข์ เช่น ต้องการเงินเพราะมาแลกเพื่อปัจจัย 4 เป็นต้น ไม่ใช่เพื่อความฟุ้งเฟ้อ อวดผู้อื่นหรือเพื่อเอาชนะ การคิดเพื่อให้ได้กามหรือสนองความต้องการหรือความสุขเช่นนี้ จึงควรระลึกตัวอยู่เสมอ อย่าประมาทจนตกเป็นทาสของกิเลส เพราะความอยากทั้งหลายมาจากกิเลสทั้งสิ้นจึงเป็นเรื่องที่ชอบใจตามธรรมชาติของจิตอยู่แล้ว จิตจึงถูกหลอกล่อได้ง่าย จึงต้องระมัดระวังจิตอย่างมาก โดยพุทธศาสนาได้สอนวิธีป้องกันไว้ให้แล้ว ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

---

[38]ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ระวี ภาวิไล ศ. ดร., **อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่**, หน้า 100 - 109

[39]ที. ปา. (ไทย) 11/305/261

[40]พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์,** หน้า 106

[41]ม. อุ (ไทย) 14/137/177

ความคิดนั้น สามารถเกิดได้ 2 ประการคือ กุศลหรือคิดดี กับอกุศลหรือคิดไม่ดี การคิดดีก่อให้เกิดกรรมดี ผลกรรมดีย่อมตอบสนองผู้คิดดี ทำดี การคิดที่ทำให้เกิดเรื่องความสุขแบบโลกียะ และเป็นไปโดยไม่เบียดเบียนใคร เมื่อคิดแล้วเกิดปิติ เกิดสุข ก็จัดว่าเป็นเรื่องของกุศลได้ การคิดที่เป็นกุศลย่อมนำความสุข ความเจริญมาให้ การคิดดี คิดบวก จึงนำมาซึ่งความสุข ความสำเร็จ ในขณะที่ความคิดในเชิงลบ คิดร้าย คิดเบียดเบียนหรือคิดในทางอกุศลย่อมนำทุกข์มาให้เช่นกัน ความคิดในเชิงลบจึงไม่มีทางที่จะทำให้สิ่งที่เป็นบวกหรือเป็นสุขมาให้

ถ้าเรายังคงเวียนว่ายอยู่ในทางโลกๆ เช่นนี้ ความปรารถนาเรื่องกาม (ความต้องการ ความพอใจ) ก็ไม่ได้ขัดแย้งกับหลักการทางพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด การคิดและกระทำเพื่อสิ่งที่ตนต้องการนั้นก็เพื่อตอบสนองตามกระแสสังคมโลกก็จัดว่าเป็น ความคิดดีหรือคิดในทางดี จะสงเคราะห์ว่าเป็น สัมมา (ถูก) สังกัปปะ (ดำริ) ในทางโลกียะได้ แต่อย่างไรก็ตามการจะคิดดี คิดถูก จะต้องเป็นไปตามคุณธรรมและจริยธรรมด้วย นั่นคือ ต้องให้ถูกทั้งกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม การคิดเพื่อการใด การทำเพื่อการใด ควรทำให้ถูกทั้งสามประการจึงนับว่าใช้ได้ ทั้งสามประการนี้จึงเป็นตัวชี้วัดสำหรับบุคคลว่ามีการแสดงออกที่เป็นฝ่ายดีหรือกุศลกรรมหรือไม่

ดังนั้นการที่เรายังอยู่ในโลกที่เป็นปุถุชนนี้ ถ้าเรายังละซึ่งหน้าที่หรือความปรารถนาอย่างโลกๆ ไม่ได้ เราสามารถบวชทางใจได้โดยปฏิบัติตนให้อยู่ในทางอริยมรรค ดังเช่นอนาถบิณฑิกเศรษฐีที่ได้บรรลุโสดาบันขณะมีชีวิตและเมื่อสิ้นชีวิตได้ไปเกิดเป็นเทพบุตรในชั้นดุสิต[42] หรือนางวิสาขามหาอุบาสิกาที่ดำรงตนได้บรรลุเป็นโสดาบันเมื่อสิ้นชีวิตก็ได้ไปเกิดเป็นเทพธิดาในชั้นนิมมานรดี[43] แต่ก็ยังอยู่ในกามภพ (คือสวรรค์) ซึ่งยังไม่ได้หมดสิ้นกิเลส จนกว่าจนได้บรรลุนิพพาน ดังนั้นถ้าใครปรารถนาทางลัด สั้น เร็วและสายตรง การออกจากกามโดยการออกบวชจึงเป็นวิธีทางเดียวเท่านั้นที่จะได้พบบรมสุข แต่ต้องเป็นการออกบวชจริงๆ ไม่ใช่พวกที่ยึดการบวชเป็นอาชีพอย่างหนึ่งดังที่ปรากฏเป็นข่าว

ความคิดถูกประการที่สอง คือ **อพยาบาทสังกัปปะ** ความดำริในการไม่พยาบาท คือ การไม่คิดร้าย ไม่เคียดแค้น ไม่เกลียด และการมีทัศนคติที่ดี หรือการมีเมตตา ความมีเมตตาคือความรัก ความปรารถนาดีที่มีต่อทุกสรรพสิ่ง เมื่อเรามีความรัก ความเมตตาปรารถนาดีแล้ว ผลที่ได้รับคือ ความรัก ความปรารถนาดีกลับคืนมา ดังที่ปรากฏในเมตตาสูตร[44] เรื่องอานิสงส์ของการเจริญเมตตา 8 ประการ ผลที่ได้รับเช่น เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย เป็นต้น การมีเมตตาก่อให้เกิดการให้ทาน เกิดปิยวาจา เกิดการต้องการทำตัวให้เป็นประโยชน์ ช่วยเหลือผู้อื่น หรือสังคม และการไม่ถือตัว วางตัวเข้ากับผู้อื่นได้ หรือ*สังคหวัตถุ 4* นั่นเอง เมื่อมีการให้หรือบริจาคทาน ผลที่ได้รับคือ “ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก” นี้คืออานิสงส์ที่ปรากฏในทานานิสังสสูตร[45] และผู้ประพฤติปฏิบัติตนตามหลักสังคหวัตถุ 4 ย่อมผูกมิตรไว้ได้ เกิดเป็นมิตรแท้[46] เกิดมีกัลยาณมิตร มีคนให้ความช่วยเหลือ เกิดปัจจัยที่จะช่วยส่งเสริม เกิดโอกาสและการเกื้อกูล ช่วยเหลือ เราก็มีความสุข ความคิดดี คิดถูกในอพยาบาทสังกัปปะจึงทำให้ประสบแต่ความสุข ความสำเร็จนอกจากจะเป็นความสุขระดับปัจเจกแล้ว สังคหวัตถุ 4 ทำให้เกิดสังคมที่เป็นสุขด้วย

ความคิดถูกประการที่สาม เรื่องความดำริในการไม่เบียดเบียน **อวิหิงสาสังกัปปะ** ธรรมคู่ตรงข้ามในมิจฉาสังกัปปะคือ วิหิงสาสังกัปปะ การที่เราคิดไม่เบียดเบียนผู้อื่น คิดจะช่วยเหลือผู้อื่น ซึ่งก็คือ*ความกรุณา*นั่นเอง เกิดขึ้นเมื่อเห็นผู้อื่นมีความทุกข์ ก็คิดหาทางแก้ไขเพื่อให้พ้นจากทุกข์ ความคิดเรื่องการไม่เบียดเบียน ไม่สนับสนุนเรื่องการเบียดเบียน เป็นการ

---

[42]ม.อุ. (ไทย) 14/383-386/433-439

[43]ขุ. วิ. (ไทย) 26/745/86

[44]อง. อฏฐก. (ไทย) 23/1/194

[45]อง. ปญฺจก (ไทย) 22/35/57

[46]พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต**), พุทธธรรม**, หน้า 635

คิดในเชิงบวก คือเรื่องความรัก เรื่องสันติภาพ ซึ่งมักจะเกิดคู่กับเมตตาดังที่กล่าวมาข้างต้น การคิดเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นเป็นการแสดงออกถึงการกระทำจริงๆ เป็นการแสดงผลในการปฏิบัติของการมีเมตตา ซึ่งจะเห็นความมุ่งมั่นในความรักที่แสดงออกมาอย่างชัดเจน ในขณะที่ความเมตตาเป็นผลในใจหรือเป็นมโนกรรม

การมีกรุณา จัดเป็นอัปปมัญญาเจตสิก[47] หมายถึงธรรมที่แผ่ไปในสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ มี 2 ดวงคือ

1. กรุณา ความสงสารต่อสัตว์ทั้งหลายที่มีทุกข์ ต้องการให้พ้นจากทุกข์

2. มุทิตา ความพลอยยินดีต่อสัตว์ทั้งหลายที่มีสุข

การที่เราคิดเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ ไม่เบียดเบียนผู้อื่นนั้นแสดงถึงอานุภาพของความรักที่ยิ่งใหญ่มาก เมื่อความรักแผ่ขยายออกไป ย่อมนำมาซึ่งความสงบและความสุขทางใจ ผลที่กลับมาคือ การได้รับความรัก ความเอื้อเฟื้อกลับมา ทำให้เกิดเรามีความสุข

ทั้ง*อพยาบาทสังกัปปะและอวิหิงสาสังกัปปะ*นั้น เมื่อเกิดขึ้นจะระงับกิเลสที่สำคัญคือ โทสะ เมื่อโทสะระงับลง กรรมที่เกิดขึ้น หรือผลของกรรมก็จะลดลง ในขณะที่*เนกขัมมสังกัปปะ*จะทำให้ราคะลดลง นั้นหมายถึง สัมมาสังกัปปะ จะทำให้กิเลส 2 ตัว คือ โทสะ และ ราคะถูกกำจัด ในขณะที่สัมมาทิฏฐิที่เป็นความเห็นชอบเป็นการกำจัด กิเลสคือ โมหะ ทั้งสัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ คือมรรคฝ่ายปัญญา จะกำจัดกิเลสหลัก 3 ตัวคือ ราคะ โทสะและโมหะ ก็ทำให้การดำเนินชีวิตเข้าสู่กระแสแห่งพระนิพพานใกล้ขึ้นเพราะการตัดกิเลสได้สิ้นคือการเข้าสู่การเป็นพระอรหันต์

5. ความคิดถูกกับความสุขที่ยั่งยืน

ความคิดถูกหรือสัมมาสังกัปปะ เกิดพร้อมกับองค์ธรรม 3 ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ[48] หมายความว่า การจะมีความคิดที่ดีหรือถูกต้องจะต้องมีความเห็น หรือความเข้าใจ ความรู้ที่ถูกต้องก่อน ในขณะที่กำลังคิดก็ต้องอาศัยความพยายามหรือการกระทำที่ต่อเนื่อง และต้องมีสติกำกับอยู่เสมอ ถ้าจิตไม่มีสติ ความคิดก็ฟุ้งซ่านเป็นผลในเกิดความทุกข์ ความคิดจึงสำคัญเพราะเป็นกระบวนการ เหมือน processor ในเครื่องคอมพิวเตอร์ ขณะที่ฐานข้อมูลเดิมคือ ทิฏฐิหรือความเห็น หรือ input และสติคือ controller ถ้าข้อมูลหรือ input ถูกต้อง processor ทำงานไม่ผิดพลาดและ controller ทำงานได้ดี ผลที่ได้รับหรือ output ย่อมถูกต้องเสมอ องค์ธรรมทั้ง 3 ก็เช่นกัน ต้องทำงานประสานสอดคล้องกัน และเป็นสัมมาทั้งหมด ผลที่ได้ก็เป็นสัมมา

การคิดที่ถูกย่อมนำมาให้ซึ่งความสุข ตามสัมมาสังกัปปะ แต่สำหรับเบื้องต้นยังอยู่ในขั้นโลกียะ จึงยังมีโอกาสประสบกับความทุกข์ที่จรมาอยู่เสมอๆ พระพุทธองค์ทรงตระหนักว่านี้ไม่ใช่บรมสุขหรือความสุขที่ยั่งยืน การที่จะได้พบสุขที่แท้จริงนั้น เราจะต้องรู้ทันอุปกิเลสที่จรมาเพื่อไม่ให้สร้างเชื้อในจิตเพิ่มการเกิดอีกต่อไป การเฝ้าระวังจิตไม่ให้ถูกหลอกล่อคือ การต้องมีสติกำกับอยู่เสมอ ซึ่งเป็นหนึ่งในองค์ธรรมที่ประกอบให้เกิดความคิดถูก คือ สัมมาสติ การทำให้เกิดสติจะต้องกำหนดรู้ตามทวารที่จะรับกิเลสเข้ามา และเจตสิกหรืออารมณ์ที่เกิดกับจิตนั้น คือการเจริญตามสติปัฏฐานทั้ง 4 อันประกอบด้วย กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธรรมานุปัสสนา การที่เจริญสติทั้ง 4 ฐานทำให้จิตเลือกที่จะไม่รับเอาสิ่งที่จะมาทำให้เกิดเชื้อแห่งความทุกข์เพื่อสร้างสังสารวัฏต่อไป พบกับความสุขที่แท้จริงคือการหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงเข้าสู่นิพพานในที่สุด

---

[47]พระศรีวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), **จิตวิทยาในพระอภิธรรม**, หน้า 47

[48]ม. อุ. (ไทย) 14/137/177

คำว่า “สติ” หมายถึง การระลึกรู้ กำหนดรู้สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ไม่เผลอ ไม่ฟั่นเฟือนเลื่อนลอย[49] และปัฏฐาน คือ ที่ตั้ง “สติปัฏฐาน” รวมความแล้วหมายถึง “การทำให้สติเกิดขึ้นและดำรงอยู่อย่างแน่นแฟ้นมั่นคงและแนบสนิทกับอารมณ์ที่กำหนดรู้อยู่”[50] การเจริญสติเป็นหนทางเดียวที่จะนำไปเพื่อการหลุดพ้น ดังพุทธพจน์ในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน 4 ประการ”[51]

องค์คุณของผู้เจริญสติปัฏฐาน มี 4 ประการ ดังต่อไปนี้

1. อาตาปี – บริบูรณ์ด้วยความเพียรเพื่อทำลายกิเลส เพียรตั้งสติกำหนดรูปนามมีความรู้ตัว มีสติ

2. สัมปชาโน – มีความรู้เท่าทันอารมณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน คือ สัมปชัญญะ ปัญญารู้สภาวะของรูปนาม พิจารณาให้เห็นอนิจจัง ทุกขัง หรือ อนัตตา เว้นบัญญัติถือเอาแต่ปรมัตถ์

3. สติมา – มีสติระลึกอยู่ในอารมณ์นั้นทุกขณะที่นามรูปเกิดขึ้น คือการระลึกให้รู้ทันอารมณ์ปัจจุบันของรูปนามตั้งแต่แรกปรากฏ ตั้งอยู่ และดับไป ตามความเป็นจริงขณะเป็นอยู่เฉพาะหน้า

ดังนั้น การระลึกรู้ เท่าทันความคิดของจิตเรา ด้วยการฝึกเจริญสติบ่อยๆ มีสัมปชัญญะกับสิ่งที่เกิดขึ้น เราก็สามารถเข้าถึงบรมสุขที่แท้จริงหรือพระนิพพานนั่นเอง

การเจริญสติปัฏฐาน 4 ซึ่งมีปรากฏใน มหาสติปัฏฐานสูตร[52] เป็นวิธีการที่ทำให้เราควบคุมความคิดให้อยู่ในทำนองคลองธรรม และคิดในทางที่ถูกที่ชอบเพราะมีสติกำกับตลอดเวลา เราจึงพบความสุขเสมอ โดยเฉพาะการปฏิบัติใน

---

[49]พระธรรมปิฎก, **พุทธธรรม**, หน้า804

[50]วรเดช ปัญจรงคะ, **การเจริญสติ ด้วยวิปัสสนากรรมฐานในแนวสติปัฏฐาน 4** , พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์พรรณการพิมพ์ จำกัด 2550), หน้า 17

[51]ที. ม. (ไทย) 10/373/301

[52] **1. กายานุปัสสนา** คือ การพิจารณาเห็นกายในกาย เห็นเป็นที่ประชุมของอวัยวะต่างๆ ประกอบกัน วิธีปฏิบัติ มี 14 วิธี คือ อานาปานบรรพ 1 อิริยาปถบรรพ 1 สัมปชัญญบรรพ 1 ปฏิกูลมนสิการบรรพ 1 ธาตุมนสิการบรรพ 1 นวสีวถิกบรรพ 9 เช่น การดูลมหายใจเข้าออก ว่า “...เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่า หายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่า หายใจออกยาว...” การพิจารณาอสุภกรรมฐาน การตามดูการเคลื่อนไหวของอิริยาบถใหญ่ ยืน เดิน นั่ง นอน และอิริยาบถย่อย เช่น กิน เคี้ยว คู้เหยียด เป็นต้น ดูเพิ่มเติมใน ที. ม. (ไทย) 10/374/1202

2. เวทนานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา รู้การเสวยอารมณ์ ความรู้สึก มีทั้งเวทนาทางกาย และทางใจ กล่าวว่ามีถึง 108 ประการ เช่นในเวทนา 3 ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอารมณ์กลางๆ คือ ไม่สุขไม่ทุกข์ หรืออทุกขมสุขเวทนา เป็นต้น มีวิธีปฏิบัติ 9 วิธี เมื่อเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เกิดเวทนาขึ้นมาก็ให้ตามรู้ตามดูความเปลี่ยนแปลงของเวทนานั้นตามความเป็นจริง ดังพุทธพจน์ว่า “...มื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า ‘เราเสวยสุขเวทนา’ เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดว่า ‘เราเสวยทุกขเวทนา’ เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า ‘เราเสวยอทุกขมสุขเวทนา’...”ดูเพิ่มเติมใน ที. ม. (ไทย) 10/380/313

3. จิตตานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นจิตในจิต ตามดูรู้ทันจิต ว่าจิตขณะนั้นเป็นอย่างไร จิตในที่นี้คือ ธรรมชาติรู้อารมณ์ ซึ่งกระบวนการปฏิบัติธรรมก็เพื่อฝึกให้จิตมีคุณภาพ จิตจึงมีความสำคัญในการที่ต้องเจริญสติให้มาก มีวิธีปฏิบัติ 16 วิธี เช่น จิตมีราคะก็รู้ว่าจิตมีราคะ จิตมีโทสะก็รู้ว่าจิตมีโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ว่าจิตมีโมหะ หรือจิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นสมาธิ เป็นการพิจารณาสภาวะของจิตที่เป็นกุศล อกุศล เป็นต้น มีการระลึกรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของกระแสจิต โดยตามดูกระบวนการทำงานของจิต

4. ธรรมานุปัสสนา คือการพิจารณาเห็นธรรมในธรรมที่เกิดขึ้น คำว่า “ธรรม” หมายถึงทรงไว้ซึ่งภาวะของตน เป็นการพิจารณาในหมวดของกุศลธรรมและอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นกับจิต มีวิธีปฏิบัติ 5 วิธี เช่น นิวรณ์ 5 ขันธ์ 5 อายตนะ 12 โพชฌงค์ 7 และอริยสัจ 4

ฐานจิตตานุปัสสนา เพราะเป็นการดูกระบวนการทำงานของจิตซึ่งความคิดจากเรื่องที่จิตฟุ้งซ่าน เมื่อตามรู้ตามดูก็จะเท่าทันความคิดก็จะพ้นทุกข์ได้

พระพุทธองค์ทรงมีพุทธประสงค์ของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอยู่ 5 ประการ[53] คือ

1. เพื่อความบริสุทธิ์ของจิต
2. เพื่อกำจัดความเศร้าโศกเสียใจพิไรรำพัน
3. เพื่อกำจัดความทุกข์กายทุกข์ใจ
4. เพื่อเข้าถึงความจริงของชีวิต
5. เพื่อความดับทุกข์คือพระนิพพาน

อานิสงส์แห่งการปฏิบัติภาวนาตามแนวทางแห่งมหาสติปัฏฐานสูตรนั้น พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลอย่างใดอย่างหนึ่งใน 2 อย่าง คือ บรรลุอรหัตผลหรือหากยังมีอุปาทิคือ อุปาทานขันธ์ 5 หลงเหลืออยู่ก็จะบรรลุอนาคามิผลในปัจจุบันชาตินี้

การเจริญสติจนเกิดสัมมาสติจะช่วยหล่อเลี้ยงให้สัมมาสังกัปปะเดินไปได้ถูกทาง ดังที่กล่าวว่าเป็นองค์ธรรมที่ต้องเกิดขึ้นพร้อมกันเสมอ เมื่อเรามีสติประคับประคองจิต ความคิดในเรื่องกามหรือ ความอยากทั้งหลายจะมีอย่างพอประมาณ ความมีเมตตาต่อทุกสรรพสิ่ง และความมีกรุณาต่อทุกสรรพสิ่ง จะเป็นผู้เบิกทางให้เราคิดให้เรากระทำที่เกิดเฉพาะความสุขเท่านั้น เพราะความดำริทั้งสามเป็นรากฐานให้มนุษย์แสดงออกทั้งทางโลกและทางธรรมที่นำไปสู่ความสงบในจิตใจและสังคมอย่างแท้จริง

เมื่อเราทราบว่าจิตเป็นหัวหน้าที่ทำให้เราคิดเป็นสุขหรือคิดเป็นทุกข์ ผู้เขียนขอเสนอ **วิธีปรับเปลี่ยนความคิด**ให้เกิดความสุขและวิธีจัดการกับความคิดที่เป็นทุกข์ดังนี้

1. ถามตนเองว่าเรื่องที่คิดอยู่นั้นทำให้ตนเองเป็นทุกข์ใช่หรือไม่
2. ถามตนเองว่าเรื่องที่คิดอยู่นั้นกำลังเบียดเบียนผู้อื่นใช่หรือไม่
3. ถามตนเองว่ากำลังถูกจิตหลอกอยู่ใช่หรือไม่

ตัวอย่างเช่น เมื่อเรารู้สึกผิดหวังที่เพื่อนร่วมงานได้รับการเลื่อนขั้น ขึ้นเงินเดือนทั้งๆ ที่เราคิดว่าเราทำงานดีกว่าขยันมากกว่า แต่ไม่ได้รับการเลื่อนขั้น เราจึงคิดวนไปวนมา น้อยใจ เสียใจว่าเจ้านายไม่รักหรือลำเอียง จนอยากจะลาออกจากงาน คิดซ้ำๆ เป็นทุกข์ หน้าตาก็พลอยหมองเศร้า ไม่มีกำลังใจ เมื่อเป็นเช่นนี้ เราต้องกลับมาถามตนเองว่า “เรื่องที่คิดอยู่นั้นทำให้ตนเองเป็นทุกข์ใช่หรือไม่” คำตอบคือใช่ เมื่อเป็นทุกข์ เพราะใจไม่สบาย เบียดเบียนตนเองไม่ได้ประโยชน์อะไร เราก็ต้องเลิกคิด แล้วหันกลับมาทำงานด้วยความตั้งใจต่อไป เพราะการที่คนอื่นได้สิ่งที่ดีอาจมีมาจากหลายสาเหตุที่เราอาจจะไม่รู้ก็ได้ สำหรับตัวเราก็ต้องหันไปคิดทำสิ่งที่เป็นสุข เรื่องเช่นนี้ก็ไม่สามารถทำอะไรเราได้ ถ้ายังคิดไม่ตก ก็ถามตนเองต่อไปในข้อที่ 2 เรื่องที่คิดนี้ไม่ได้เบียดเบียนใคร ก็ข้ามไปได้ ในข้อที่ 3 “ถามตนเองว่ากำลังถูกจิตหลอกอยู่ใช่หรือไม่” คำตอบคือใช่ จิตกำลังถูกกิเลส ตัณหาหลอกเราอยู่ อยากได้อยากเป็น เมื่อรู้ว่าถูกหลอกก็จะหยุดคิด ความคิดที่ทำให้เป็นทุกข์ก็ไม่สามารถทำให้เราทุกข์ได้อีกต่อไป

หรือตัวอย่างที่สอง ในทำนองเดียวกัน เราเกิดรู้สึกอิจฉาเพื่อน แล้วไปใส่ร้ายนินทาให้คนอื่นฟัง ทำให้เสื่อมเสีย แสดงว่า “ความคิดเรากำลังเบียดเบียนผู้อื่น” คือ คิดร้ายต่อผู้อื่น ใจก็จะเร่าร้อนเป็นทุกข์ เมื่อคิดได้รู้ทัน ความคิดก็จะหยุด ถ้าไม่หยุดก็กลับไปถามข้อที่สามดังตัวอย่างดังกล่าวว่าถูกจิตหลอกอยู่หรือไม่ ถ้ารู้เท่าทันว่าจิตหลอก ก็จะหยุดคิดได้

ถ้าฝึกถามตนเองบ่อยๆ ตามวิธีข้างต้น จะรู้เท่าทันความคิดที่ทำให้เราเป็นทุกข์ เลิกเป็นทุกข์ได้ แล้วกลับมาคิดและทำแต่เรื่องที่เป็นสุข จิตใจก็เป็นสุข พฤติกรรมที่แสดงออกมาก็เป็นสุข

---

[53] วรเดช ปัญจรงคะ, **การเจริญสติด้วยวิปัสสนากรรมฐานในแนวสติปัฏฐาน 4** , หน้า 24

การคิดถูกจึงนำไปสู่ความสุขที่ยั่งยืนได้โดยตอบประเด็นปัญหาที่ตั้งไว้ดังต่อไปนี้

1. การที่เราจะคิดเพื่อเป็นสุขหรือเพื่อดับทุกข์ถาวร คือ การที่เราจะต้องฝึกให้มีสติกำกับจิตอยู่ตลอดเวลา จิตที่ฝึกดีแล้ว จะรู้ว่าการหมกมุ่นอยู่ในกาม การขาดความเมตตาและพยาบาทจะทำให้จิตใจเร่าร้อน เป็นทุกข์ ก็จะส่งผลให้พฤติกรรมที่แสดงออกมาเป็นการทำร้ายผู้อื่นหรือทำร้ายตนเอง จึงควรฝึกสติให้อยู่ในชีวิตประจำวันอย่างสม่ำเสมอ

2. วิธีจัดการความทุกข์ที่มาจากความคิด สามารถปฏิบัติได้ตามที่ผู้เขียนเสนอใน **วิธีปรับเปลี่ยนความคิด**

3. ความสุขที่เกิดจากความคิดเพื่อให้ได้บรรลุกับสิ่งที่ปรารถนาก็ไม่ได้ขัดแย้งกับคำสอนในพระพุทธศาสนา เพราะมีคำสอนที่จะอยู่อย่างมีความสุขในระดับโลกียะ ที่ผู้เขียนได้อภิปรายในหัวข้อที่ 4 ความคิดถูกมีลักษณะเช่นไร

4. มนุษย์ควรละทิ้งความสุขทางโลก ออกบวชเพื่อค้นหาความสุขที่แท้จริงหรือไม่ ผู้เขียนเห็นว่า การออกบวชเป็นอุบายที่ชัดเจนที่จะทำให้หลุดพ้นจากกามทั้งปวง และเป็นวิธีทางเดียวที่จะทำให้หลุดออกจากสังสารวัฏอย่างแท้จริง ดังที่ผู้เขียนได้อภิปรายในเนกขัมมสังกัปปะ

5. สัมมาสังกัปปะ จะทำให้เกิดการพัฒนาจิตให้เกิดความสุขที่ยั่งยืน เพราะเรื่องกามเป็นเรื่องที่ใหญ่และเกี่ยวข้องกับความเป็นปุถุชนอย่างที่สุด การละจากกามทั้งปวงได้ เป็นการดูที่จิตโดยตรงและเป็นการขัดเกลาจิตที่ทำให้เกิดการพัฒนาเพื่อไปสู่มรรค ผล นิพพาน รวมทั้ง การมีความเมตตา ไม่เบียดเบียนทุกสรรพสิ่ง เป็นการฝึกจิตและพัฒนาจิตเพื่อบรมสุขอย่างแท้จริง

6. บทส่งท้าย

ความคิดเป็นกระบวนการที่สำคัญที่จะผลักดันให้มนุษย์มีพฤติกรรมที่แสดงออกมาว่ามีความสุขหรือมีความทุกข์ ความคิดเป็นเรื่องของจิตล้วนๆ จิตมีหน้าที่คิด ก็คิดได้ตลอด เป็นธรรมชาติของจิตเอง ดังนั้น ถ้าควบคุมจิตได้ ไม่ให้ตกเป็นทาสของอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา กิเลสทั้งหลายก็ไม่สามารถทำจิตทั้งหลายให้เศร้าหมองได้ การที่มนุษย์ทุกคนปรารถนาความสุขที่เป็นระดับโลกๆ ก็ไม่ใช่เรื่องผิดปรกติแต่ประการใด เพราะเป็นธรรมชาติของจิตอีกเช่นเดียวกัน ดังนั้น บุคคลใดที่ตระหนักรู้ได้ก่อน รู้เท่าทันจิตตนเอง รู้ว่าเรากำลังดำเนินชีวิตเพราะถูกจิตล่อลวงอยู่หรือไม่ ถ้าได้ศึกษาหลักธรรมคำสอนได้ก่อนก็จะพบกับบรมสุขก่อน พระพุทธองค์ได้ทรงมาบอก มาชี้ทาง มาเปิดเผยให้เราได้ปฏิบัติเพื่อความสุขที่แท้จริง อยู่ที่เราจะรับฟังและปฏิบัติตามหรือไม่ สัมมาสังกัปปะเป็นหลักการและวิธีการที่จะชี้นำ ที่จะทำให้เรามีความคิดดำเนินไปในทางที่ถูก และให้ได้พบความสุขที่ยั่งยืนและแท้จริง ความรู้จักพอประมาณในกาม ทำให้จิตใจไม่เร่าร้อน ถ้าสลัดออกทั้งหมดก็เดินทางสู่นิพพาน การมีความรักความเมตตา ทำให้ใจสงบเย็น เป็นบุคคลอันเป็นที่รัก มีเพื่อนฝูงมากมาย ความกรุณาช่วยทำให้เกิดความสุขทั้งในใจ และสุขใจที่ได้ช่วยเหลือผู้อื่น ทำให้เป็นบุคคลอันเป็นที่รักเช่นเดียวกัน

ความคิดดี คิดถูกช่วยทำให้เกิดกระบวนการพัฒนาทั้งในด้านชีวิตและสังคม เกิดการเรียนรู้เพื่อทำให้ตนเองมีความสุขไม่เบียดเบียนผู้อื่น พร้อมทั้งมีความสุขความเจริญทั้งด้านกาย (กามสุขทั้งหลาย) และด้านจิตใจ ในขณะที่การสร้างความสุขให้ตนเอง ส่งผลให้เกิดความสุขต่อคนรอบข้างต่อครอบครัวและสังคม ดังนั้นการคิดจึงมีความสำคัญต่อชีวิตของแต่ละบุคคลมาก นอกจากนี้ ความคิดที่ทำให้เกิดความสำเร็จ ความสุข ในระดับโลกียะนั้น ก็ไม่ได้ขัดแย้งกับหลักการในพระพุทธศาสนา เพียงแต่ว่าความสุขในระดับโลกียะนั้น ยังไม่ใช่ความสุขที่แท้จริงเพราะยังทำให้เกิดสังสารวัฏต่อไป ถ้าไม่รู้เท่าทันตามความเป็นจริง ไม่รู้เท่าทันกิเลส ก็จะทำให้เกิดทุกข์ ดังนั้นเราควรจะเรียนรู้การใช้ความคิดให้เป็นไปในทางที่ถูกต้อง และรู้เท่าทันอารมณ์ ความคิดถูกย่อมทำให้เกิดความสุขที่ยั่งยืน

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักการเจริญสติปัฏฐาน 4 เป็นวิธีการปฏิบัติเพื่อทำให้จิตตระหนักรู้กับกิเลสทั้งหลาย ควบคุมให้จิตไม่ฟุ้งซ่าน มีความคิดที่ถูกที่เป็นกุศล มีกำลังในการพัฒนาตนเองและสังคม เพื่อความสุขที่ยั่งยืนทั้งต่อตนเองและสังคมโดยรวม

บรรณานุกรม

1. ข้อมูลปฐมภูมิ :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539

2. ข้อมูลทุติยภูมิ :

พระธรรมกิติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.9, ราชบัณฑิต). **ศัพท์วิเคราะห์.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ เลี่ยงเชียง, 2550.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬา ลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** , พิมพ์ครั้งที่ 11, โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 25456.

Nigel C. Benson. **Introducing Psychology เจาะจิตวิทยา.** แปลโดย ดร. กุลยา พิสิษฐ์สังฆการ และ สมบุญ จารุเกษมทวี. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก, 2550.

บรรจบ บรรณรุจิ, ผศ. ดร. **จิตวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่าง พระพุทธเจ้า กับ ซิกมันด์ ฟรอยด์.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ธรรมสภา, 2537

_____. **จิต! มโน! วิญญาณ!.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ ไร่เรือนสมาธิ, 2533.

ปริญญา ตันสกุล. **มหัศจรรย์พลังอำนาจแม่เหล็กโลก.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ยู-บอส คอร์ปอเรชั่น, 2542

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกาแปล** . ชุดพระไตรปิฎกอรรถกถาไทย (ฉบับกองทุนใต้ร่มเงาพระบรมสารีริกธาตุ). [VCD ROM]

ระวี ภาวิไล ศ. ดร. **อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2548.

วรเดช ปัญจรงคะ. **การเจริญสติ ด้วยวิปัสสนากรรมฐานในแนวสติปัฏฐาน 4** . พิมพ์ครั้งที่ 2.กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์พรรณการพิมพ์ จำกัด 2550.

พระศรีวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ). **จิตวิทยาในพระอภิธรรม** . กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามงกุฎราชวิทยาลัย, 2528.

สุวรี ศิวะแพทย์ รศ. **จิตวิทยาทั่วไป General Psychology** . กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2549**.**

สุชา จันทน์เอม ผศ. **จิตวิทยาทั่วไป**. พิมพ์ครั้งที่ 5. (กรุงเทพมหานคร: บริษัท โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2531.

พระอนุรุทธาจารย์. **คัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี** พระไตรปิฎกอรรถกถาไทย (ฉบับกองทุนใต้ร่มเงาพระบรมสารีริกธาตุ). [VCD ROM]

3. บทความ :

อานันท์ กาญจนพันธุ์ ดร. "**วิธีคิดของคนไทย: กรอบความคิดและแนวทางการวิจัย** ". กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2539.

การเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจ กับการพัฒนาจิตในพระพุทธศาสนา

พิชญรัชต์ บุญช่วย
นิสิตปริญญาเอก สาขาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

1. บทนำ

ปัจจุบันการใช้เทคโนโลยีเพื่อเพิ่มขีดความสามารถของมนุษย์ได้มีการพัฒนาขึ้นอย่างกว้างขวาง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ "ปรับปรุงสิ่งที่มีอยู่หรือเป็นอยู่ ให้สามารถทำหน้าที่ได้ดีขึ้นกว่าเดิม" และไม่ใช่การซ่อมแซมความเสียหายหรือแก้ไขความผิดปกติของร่างกายที่เกิดจากโรคต่างๆ[1] ตัวอย่างเช่น การใส่แว่นสายตา เป็นการปรับปรุงประสิทธิภาพในการมองเห็นให้ชัดเจนขึ้น แต่แว่นตาไม่ได้ช่วยแก้ไขความผิดปกติทางสายตาของผู้สวมใส่แต่อย่างใด ตัวอย่างนี้ต้องการแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างทางบริบทของ "การเพิ่มขีดความสามารถ" กับ "การบำบัดโรค" ซึ่งนักวิจัยทางด้านนี้ได้พยายามอธิบายว่า การเพิ่มขีดความสามารถนั้นมีขอบเขตของการเพิ่มประสิทธิภาพให้ทั้งผู้ที่มีความบกพร่องในตนเอง และผู้ที่ไม่มีความบกพร่องใดๆ เลยแต่อาจได้รับประโยชน์จากการเพิ่มความสามารถบางอย่างขึ้นมา ขณะที่การบำบัดโรคได้จำกัดขอบเขตของการดำเนินการไว้เพียงเพื่อช่วยเหลือผู้ป่วยให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บเท่านั้น ซึ่งการกำหนดแนวทางในการเพิ่มขีดความสามารถดังที่ได้กล่าวมานั้น ได้ก่อให้เกิดคำถามทางจริยธรรมตามมามากมาย ทั้งเรื่องความปลอดภัย วัตถุประสงค์เชิงพาณิชย์ที่แฝงมากับการค้นคว้าทดลอง คุณค่าที่แท้จริงของมนุษย์ สิทธิในการเพิ่มขีดความสามารถของสมาชิกในสังคม รวมถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับสังคมในอนาคต

ข้อถกเถียงในประเด็นต่างๆ เหล่านี้กำลังได้รับความสนใจในวงวิชาการเพิ่มมากขึ้น พร้อมๆ กับความก้าวหน้าในการค้นคว้าทดลองที่สามารถแบ่งโครงการพัฒนาเทคโนโลยีออกเป็น 5 สาขา คือ การยืดอายุให้ยืนยาว (life extension), การเพิ่มขีดความสามารถทางกายภาพ (physical enhancement) การเพิ่มขีดความสามารถทางอารมณ์และบุคลิกภาพ (mood and personality enhancement) การเพิ่มขีดความสามารถทางการรู้คิด (cognitive enhancement) การควบคุมกำกับการในระยะก่อนคลอดและปริกำเนิด[2] (pre- and perinatal interventions)[3] ซึ่งโดยสรุปแล้วอาจจัดให้เหลือเพียง 2 กลุ่ม คือ การเพิ่มขีดความสามารถทางร่างกาย และการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจ

ที่ผ่านมานั้น การเพิ่มขีดความสามารถทางร่างกายและการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจดูจะมีแนวทางที่แยกออกจากกันอย่างชัดเจน และเป็นที่ยอมรับกันในสังคมว่า อย่างแรกเป็นผลมาจากการศึกษาค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ อย่าง

---

[1] Nick Bostrom and Anders Sandberg, **Cognitive Enhancement: Methods, Ethics, Regulatory Challenges** , <http://www.nickbostrom.com/cognitive.pdf>, p. 2.

[2] ระยะปริกำเนิด (perinatal period) หมายถึง ช่วงระยะเวลาที่มีอายุครรภ์ 22 สัปดาห์ขึ้นไปจนถึง 7 วันหลังคลอด - ผู้เขียน

[3] Nick Bostrom and Rebecca Roache, **Ethical Issues in Human Enhancement**, <http://www.nickbostrom.com/ethics/human-enhancement.pdf>, p. 3.

หลังเป็นผลมาจากการฝึกฝนอบรมตนทางศาสนา จนกระทั่งนักประสาทวิทยาศาสตร์ (neuroscience) ได้พยายามข้ามเส้นแบ่งด้วยการศึกษาการทำงานของระบบประสาทที่มีส่วนควบคุมอารมณ์และการแสดงออกทางพฤติกรรม ทำให้สามารถผลิตยาควบคุมอารมณ์ได้อย่าง ยาโพรแซค (prozac) ที่ใช้รักษาโรคอารมณ์ซึมเศร้า ซึ่งนอกจากจะทำให้คนไข้สามารถควบคุมอารมณ์ได้ดีขึ้นแล้ว[4] ยังพบว่า ทำให้เกิดการพัฒนาบุคลิกภาพขึ้นอีกด้วย โดยคนไข้ที่ขี้อายกลายเป็นคนชอบออกสังคมและมีความมั่นใจ คนไข้ที่มีลักษณะย้ำคิดย้ำทำกลายเป็นคนผ่อนคลายไม่เข้มงวด คนไข้ที่มีความภูมิใจในตนเองต่ำกลับมีความมั่นใจมากขึ้น[5] ซึ่งปีเตอร์ เครเมอร์ ผู้เป็นจิตแพทย์ได้เขียนรายงานออกมาว่า โพรแซคช่วยให้คนไข้ของเขาค้นพบ "ตัวตนที่แท้จริง" ในระหว่างการใช้ยา พวกคนไข้ ยังมองว่า บุคลิกเดิมที่เป็นธรรมชาติของตนนั้น คือ ความผิดปกติอันยาวนานที่เขาเหล่านั้นไม่สามารถหลีกหนีไปได้[6]

การผลิตเภสัชภัณฑ์ทางประสาท (neuropharmaceuticals) เพื่อควบคุมจิตใจ ถูกมองว่า เป็นรูปแบบหนึ่งของการใช้อำนาจเทคโนโลยีเข้าครอบงำแก่นแท้ของความเป็นมนุษย์ ซึ่งก่อให้เกิดคำถามที่สำคัญตามมา คือ หลักคำสอนทางจริยธรรม และวิธีการพัฒนาจิตทางศาสนาจะยังมีความสำคัญอยู่หรือไม่ หากมีการพัฒนายาเพื่อเพิ่มขีดความสามารถด้านการรู้คิด หรือ มีการใช้ยาเพื่อควบคุมอารมณ์ไม่ให้ก่อพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ในสังคม เช่น การติดเหล้า ยาเสพติด การพนัน การจี้ ปล้น ฆ่า ยิ่งไปกว่านั้น หากมีการค้นพบยาที่ช่วยเพิ่มขีดความสามารถให้บุคคลเจริญสมาธิภาวนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถเข้าฌานได้โดยไม่จำเป็นต้องใช้เวลาในการฝึกปฏิบัติที่ยาวนานอีกต่อไป พระพุทธศาสนาจะมีทรรศนะอย่างไรต่อการใช้ยาที่ช่วยให้เกิดผลการปฏิบัติได้รวดเร็วเช่นนี้ และจะถือเป็นการพัฒนาจิตตามหลักของพระพุทธศาสนาหรือไม่

บทความนี้จึงมุ่งพิจารณาถึงความเหมาะสมของการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจในวิทยาการสมัยใหม่ที่มีส่วนสัมพันธ์กับแนวทางการพัฒนาจิตทางพระพุทธศาสนาโดยใช้หลักจริยศาสตร์ที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงประทานไว้ในโอวาทปาติโมกข์ คือ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว มาเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาหาคำตอบที่สอดคล้องกับความงาม ความดี ความจริง ในพระพุทธศาสนาต่อไป

2. ประสาทวิทยาศาสตร์กับการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจ

2.1. ประสาทวิทยาศาสตร์

ประสาทวิทยาศาสตร์เป็นการศึกษาเกี่ยวกับชีววิทยาของสมอง ได้แก่ โครงสร้าง (neuroanatomy) หน้าที่ การเจริญเติบโต (neural development) พันธุศาสตร์ ชีวเคมี สรีรวิทยา เภสัชวิทยา และพยาธิวิทยาของโรคที่เกิดจากความผิดปกติทางระบบประสาท เช่น โรคซึมเศร้า โรคสมองเสื่อม โรคสมาธิสั้น โดยมุ่งเน้นไปที่การทำความเข้าใจการทำงานของสารสื่อประสาท (neurotransmitter) ที่เกิดขึ้นบริเวณจุดประสานประสาท (synapse)[7] กลไกทางชีววิทยาที่เกี่ยวข้อง

---

[4] โพรแซค (Prozac) เป็นยาช่วยหยุดยั้งการเก็บกลับสารเซโรโตนินคืนสู่เซลล์ประสาทก่อนไซแนปส์ ช่วยให้เกิดการกระตุ้นสารเซโรโตนินมากขึ้น เพราะถ้าระดับของสารในสมองชนิดนี้ลดต่ำลงจะทำให้นอนไม่หลับ ไม่กระฉับกระเฉง ขาดสมาธิและซึมเศร้า - ผู้เขียน

[5] Peter Kramer, **Listening to Prozac** , (New York : Penquin, 1993), cited in Nick Bostrom and Rebecca Roache, **Ethical Issues in Human Enhancement**, p. 11.

[6] Ibid., p. 13.

[7] จุดประสานประสาท (synapse) เป็นช่องว่างพิเศษระหว่างเซลล์ประสาทก่อนไซแนปส์ (presynaptic neuron) กับเซลล์ประสาทหลังไซแนปส์ (postsynaptic neuron) หรือเซลล์ชนิดอื่น เช่น เซลล์กล้ามเนื้อลาย และเซลล์ของต่อม เป็นต้น โดยใช้สารเคมีที่เรียกว่า สารสื่อประสาท (neurotransmitter) เป็นตัวสื่อสารและถ่ายทอดข้อมูลจากนิวรอนไปยังเซลล์อีกตัวหนึ่งในการทำงานของระบบประสาท, ดูรายละเอียดใน "ไซแนปส์" **วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี** , <http://th.wikipedia.org/>.

กับการเรียนรู้ การหลั่งและการเก็บกลับ (reuptake) สารสื่อประสาท ผลของยีนต่อการเจริญเติบโตของระบบประสาทตั้งแต่ระยะเอ็มบริโอไปจนระยะผู้ใหญ่ ฯลฯ[8]

แนวโน้มในอนาคตของการศึกษาด้านประสาทวิทยาศาสตร์ จะเป็นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการทำงานของสมองและระบบประสาทที่มีส่วนควบคุมการแสดงออกของ พฤติกรรมทางสังคม เพื่อหาวิธีการรักษาพฤติกรรมที่เป็นปัญหาและไม่เป็นที่ยอมรับในสังคม ซึ่ง รศ.ดร. นัยพินิจ คชภักดี[9] เผยว่า "ในอนาคตการศึกษาทางด้านประสาทวิทยาศาสตร์จะมีบทบาทสำคัญมากยิ่งขึ้น เพราะสมองและระบบประสาทมีผลกับชีวิตและสังคมมากยิ่งกว่ายีนหรือดีเอ็นเอเสียอีก ซึ่งจากการศึกษาทางพันธุกรรมพบว่า ยีนมากกว่า 60% เป็นยีนที่เกี่ยวข้องกับระบบประสาท"[10] นักวิจัยจึงเริ่มรู้ว่าการแสดงออกทางพฤติกรรมลักษณะต่างๆ นั้นถูกควบคุมด้วยสมองส่วนใด ดังนั้น หากได้ทำการศึกษาต่อไป ประสาทวิทยาศาสตร์จะช่วยตอบคำถามและแก้ปัญหาพฤติกรรมที่เป็นปัญหาทางสังคมได้ (Social neuroscience)

2.2. การเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจ

การศึกษาทางด้านประสาทวิทยาศาสตร์มีทัศนะพื้นฐานว่า พฤติกรรมทางอารมณ์ ทางการเรียนรู้และสร้างความจำและทางการแสดงออกของมนุษย์ ได้รับอิทธิพลมาจากสารสื่อประสาทและ/หรือสารขยายสัญญาณประสาท (neuromodulator) ในสมอง เช่น เซโรโตนิน โดพามีน ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่จุดประสานประสาทและการเชื่อมต่อวงจรโครงข่ายเซลล์ประสาท ด้วยเหตุนี้ ประสาทวิทยาศาสตร์จึงมีบทบาทต่อการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจของมนุษย์ ใน 2 ด้าน คือ

ก. การเพิ่มขีดความสามารถด้านอารมณ์และบุคลิกภาพ เกี่ยวข้องกับการควบคุมอารมณ์ให้คงที่ และมีผลสืบเนื่องต่อความเข้าใจตนเอง

การเพิ่มขีดความสามารถในด้านนี้ ทำได้ด้วยวิธีการใช้ "ยา" หรือ "ประสาทเทคโนโลยี" ในการเพิ่มขีดความสามารถด้วยยานั้น ผู้เขียนได้เกริ่นไว้แล้วในบทนำถึงประสิทธิภาพของกลุ่มยาต้านอาการซึมเศร้าที่ไปยับยั้งการเก็บกลับของเซโรโตนิน (selective serotonin reuptake inhibitors - SSRIs) ซึ่งพบว่า สามารถนำมาใช้ได้กับบุคคลที่ไม่ได้มีปัญหารุนแรงนักและสารเคมีในระบบประสาทอาจไม่ได้ผิดปกติ โดยช่วยให้มีอารมณ์ผ่องใสและมีเสถียรภาพ ทั้งนี้นักวิทยาศาสตร์เองยังไม่ทราบว่า การยับยั้งการเก็บกลับของสารเซโรโตนินนั้น ไปเปลี่ยนแปลงภาวะทางจิตใจได้อย่างไร หรือแม้กระทั่งความซึมเศร้านั้นจะเกิดจากเซโรโตนินหรือไม่ ก็ยังเป็นสิ่งที่ต้องค้นคว้าต่อไป[11]

นอกเหนือจากนี้ ยังมีความก้าวหน้าทางเทคนิคอื่นๆ ที่สามารถเปลี่ยนแปลงการทำงานของสมองและมีแนวโน้มในการเพิ่มขีดความสามารถทางอารมณ์ได้โดยไม่ต้องใช้ยา ได้แก่ การกระตุ้นสมองเฉพาะที่ด้วยสนามแม่เหล็ก (transcranial magnetic stimulation - TMS) และการกระตุ้นเส้นประสาทสมองด้วยกระแสไฟฟ้า (vagus nerve stimulation - VNS)

---

[8] ดูรายละเอียดใน "ประสาทวิทยาศาสตร์" **วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี**, <http://th.wikipedia.org/>.

[9] อุปนายกสมาคมประสาทวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย และผู้อำนวยการศูนย์วิจัยชีววิทยาระบบประสาทและพฤติกรรม มหาวิทยาลัยมหิดล.

[10] ปาฐกถาพิเศษเรื่อง " ประสาทวิทยาศาสตร์ในประเทศไทย: อดีต, ปัจจุบัน และอนาคต (Neuroscience in Thailand : Past, Present, and Future)" ในการประชุมวิชาการครั้งแรกด้านประสาทวิทยาศาสตร์ (The First National Conference on Neuroscience) ระหว่างวันที่ 25-26 มี.ค. 51 จัดโดยสมาคมประสาทวิทยาศาสตร์ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, ทันตแพทยสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์, สมาคมพยาบาลแห่งประเทศไทย และศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ, <http://www.biotec.or.th/biotechnology-th/newsdetail.asp?id=3856>.

[11] President3s Council on Bioethics, **Beyond therapy : Biotechnology and the pursuit of happiness**, (New York : ReganBooks, 2003), cited in **Mood Enhancement**, <http://www.enhanceproject.org/mood.html>.

และ การกระตุ้นสมองด้วยกระแสไฟฟ้า (deep brain stimulation - DBS) ที่ได้ถูกนำมาใช้ในการปรับปรุงภาวะทางจิตใจและอารมณ์ของผู้ป่วยทางประสาทจิตเวชที่ยากจะรักษาด้วยการใช้ยา[12]

การทดลองของ มาร์ค จอร์จ เป็นตัวอย่างหนึ่งของการรักษาโดยใช้อุปกรณ์ทางประสาทเทคโนโลยี เมื่อเขาได้ให้คนไข้คนหนึ่งที่มีอาการหดหู่และสะเทือนใจอย่างรุนแรง ทดลองฝังเครื่องกระตุ้นเส้นประสาทสมองด้วยกระแสไฟฟ้า (VNS) ขนาดเล็กไว้บริเวณหน้าอกของเธอ ซึ่งอุปกรณ์ชนิดนี้สามารถก่อกระแสไฟฟ้าอ่อนๆ ประมาณ 2 มิลลิแอม และส่งไปยังขั้วไฟฟ้าอีกด้านหนึ่งที่พันไว้กับเส้นประสาทที่คอ (vagus nerve) เพื่อกระตุ้นการหลั่งสารเซโรโตนินและนอร์เอพิเนฟรินซึ่งเป็นสารเคมีในสมองที่เกี่ยวข้องกับความสุข และช่วยให้เลือดไหลเวียนไปสู่สมองส่วนต่างๆ ได้ดีขึ้น[13]

แนวทางการเพิ่มขีดความสามารถด้วยประสาทเทคโนโลยีเช่นนี้ เป็นผลมาจากการผนวกองค์ความรู้ทางด้านประสาทวิทยาศาสตร์เข้ากับนาโนเทคโนโลยี ซึ่งเป็นที่คาดการณ์ว่า การผลิตไบโอชิปและการถ่ายภาพสมอง (brain imaging) จะทำให้ประสาทเทคโนโลยีมีการพัฒนาที่ก้าวหน้ายิ่งขึ้น ส่งผลให้การวิจัยเกี่ยวกับสมองและการรักษาโรคทางระบบประสาทไม่จำเป็นต้องจำกัดอยู่ที่การใช้ยาอีกต่อไป และยังสามารถนำไปใช้กับคนที่มีสุขภาพดีให้มีสุขภาพจิตที่ดียิ่งขึ้นได้เช่นกัน แต่นักวิทยาศาสตร์ยังไม่สามารถหาคำอธิบายที่เหมาะสมว่า เมื่อมีการเพิ่มขีดความสามารถทางอารมณ์แล้ว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางบุคลิกภาพตามมาได้อย่างไร การศึกษาในปัจจุบันจึงสรุปได้เพียงว่า การเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์อาจมีนัยสำคัญต่อการพัฒนาบุคลิกภาพเท่านั้น

ข. การเพิ่มขีดความสามารถด้านการรู้คิด เกี่ยวข้องกับกระบวนการประมวลผลข้อมูลที่เริ่มตั้งแต่การรับข้อมูล การเลือกเฟ้นข้อมูล การบรรยายข้อมูล และการจดจำข้อมูล ซึ่งจะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจและการปฏิบัติงานของบุคคลให้มีประสิทธิภาพดีขึ้น การเพิ่มขีดความสามารถในลักษณะนี้จะเป็นการแทรกแซงเพื่อให้กระบวนการต่างๆ ในการจัดระบบข้อมูลดังที่ได้กล่าวมาแล้ว สามารถทำหน้าที่ได้ดีกว่าเดิม[14] ด้วยการกระตุ้นกระบวนการสร้างเซลล์ประสาทในสมอง การเพิ่มปริมาณสารเคมีในสมอง ไม่ว่าจะเป็นสารสื่อประสาท เอนไซม์ และฮอร์โมน เป็นต้น แต่ไม่ใช่การซ่อมแซมความเสียหายหรือแก้ไขโรคที่เกิดจากความผิดปกติในการทำงานของสมอง เช่น โรคอัลไซเมอร์ โรคความจำเสื่อม โรคสมาธิสั้น

ตัวอย่างที่แสดงภาพที่ชัดเจนขึ้น ได้แก่ การใช้สารสกัดของใบแป๊ะก๊วย (Ginkgo biloba extract) ที่เรียกว่า EGb 761 ในประเทศสหรัฐอเมริกา เพื่อวัตถุประสงค์ในการเพิ่มความจำ เนื่องจากสารสกัดนี้สามารถป้องกันการจับตัวกันของโมเลกุลเปปไทด์อะไมลอยด์เบต้า (amyloid beta oligomerization) ที่ส่งผลให้เกิดความสูญเสียเซลล์ประสาทในสมองลงอย่างต่อเนื่อง ทำให้สมองฝ่อเล็กลงและมีภาวะสมองเสื่อมตามมา[15] เมื่อปริมาณของอะไมลอยด์เบต้าลดลง จึงทำให้เกิดกระบวนการสร้างเซลล์ประสาทใหม่ (neurogenesis) ที่เพิ่มขึ้น[16] จะเห็นได้ว่า สารสกัด EGb 761 เป็นแต่เพียงทำหน้าที่

---

[12] Berghmans, R.L.P. & De Wert, G.M.W.R., Wilsbekwaamheid in de context van elektrostimulatie van de hersenen. [Mental competence in the context of deep brain stimulation] Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, 2004 Jul 10; 148(28): 1373-5, cited in **Mood Enhancement**.

[13] Weed, W.S., **Brain Pacemaker : Implantable electroshock therapy eases depression** , < http://www.popsci.com/scitech/article/2004-08/brain-pacemaker>.

[14] Nick Bostrom and Anders Sandberg, **Ibid.**, p. 1-2.

[15] การจับตัวกันของโมเลกุลเปปไทด์อะไมลอยด์เบต้าได้ไปยับยั้งการแบ่งตัวของเซลล์ต้นกำเนิด (neuronal precursor cells) เพื่อสร้างเซลล์ประสาทใหม่ (neurons) ในสมองส่วนที่รับผิดชอบการเรียนรู้และความจำ (Hippocampus) ทำให้กระบวนการสร้างเซลล์ประสาทใหม่ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ – ผู้เขียน.

[16] **Flaubert Tchantchou, Yanan Xu, Yanjue Wu, Yves Christen and Yuan Luo,** "EGb 761 enhances adult hippocampal neurogenesis and phosphorylation of CREB in transgenic mouse model of Alzheimer3s disease", in **The FASEB Journal**. 21, August (2007), Published available online at <http://www.fasebj.org/cgi/content/full/21/10/2400>.

ยับยั้งการจับตัวกันของอะไมลอยด์เบต้า แต่ไม่ได้ทำให้เกิดกระบวนการสร้างเซลล์ประสาทใหม่โดยตรง จึงไม่ถือเป็นการบำบัดโรค และสามารถเพิ่มประสิทธิภาพในการเพิ่มความจำให้แก่คนธรรมดาได้เช่นกัน

การใช้สารสกัดจากใบแป๊ะก๊วยจัดเป็นวิธีการเพิ่มขีดความสามารถทางการรู้คิด ประเภทการใช้ยาบำรุงสมอง (nootropics or smart drugs) อีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า เภสัชภัณฑ์ทางประสาทบางอย่างนั้นอาจถูกใช้เพื่อรักษาโรค แต่กลับมีคุณสมบัติในการเพิ่มขีดความสามารถ ได้แก่ ยาโมดาฟินิล (Modafinil) ซึ่งแต่เดิมเป็นยาที่แพทย์ใช้รักษาโรคงีบหลับ โดยไม่รู้ตัว (narcolepsy) เพราะออกฤทธิ์ให้เกิดการหลั่งสารโมโนอะมิเนส (Monoamines) เพิ่มขึ้น ทำให้คนรับยารู้สึกตื่นตัว และไม่รู้สึกง่วงนานถึง 24 ชั่วโมง ซึ่ง จากการศึกษาพบว่า โมดาฟินิล สามารถเพิ่มประสิทธิภาพให้กับความจำระยะสั้น เช่น การจดจำตัวเลข การจดจำสิ่งต่างๆ โดยใช้จินตภาพ ปฏิกิริยาตอบสนองต่องานที่ต้องใช้ความจำระยะสั้นต่างๆ[17] ดังที่แดเนียล เทอเนอร์ นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ได้ทดลองให้อาสาสมัคร จินตนาการถึงลูกบอลสีต่างๆ ที่เรียงเป็นระเบียบแล้วลองย้ายตำแหน่งลูกบอลห้าครั้ง โดยใช้อุปกรณ์คอมพิวเตอร์ตรวจดูภาพการทำงานของสมอง และพบว่า ยิ่งย้ายตำแหน่งลูกบอลในจินตนาการบ่อยขึ้น ความผิดพลาดจะยิ่งเกิดมากขึ้นเช่นกัน แต่เมื่อให้อาสาสมัครกินยาโมดาฟินิลกลับพบว่า ความผิดพลาดเกิดน้อยลง[18] ผลอีกประการหนึ่งจากการใช้โมดาฟินิล ยังเพิ่มความสามารถในการยับยั้งชั่งใจของผู้รับยาให้ประเมินสถานการณ์ปัญหาอย่างรอบคอบ ก่อนจะตอบสนองออกไป ดังนั้น จึงช่วยปรับปรุงความแม่นยำในการดำเนินการให้ผิดพลาดน้อยลง สตีฟ อาร์มสตรอง รายงานว่า แพทย์ผู้เชี่ยวชาญจัดยานี้ให้เขาทานวันละ 100 มิลลิกรัมทุกวันตลอดสัปดาห์ ควบคู่กับการฝึกสมองด้วยวิธีผสมผสาน โดยมีอาหารและการออกกำลังเป็นปัจจัยสนับสนุน เพื่อเตรียมตัวทดสอบไอคิว ผลปรากฏว่า เขาสามารถทำคะแนนได้สูงตามที่ตั้งใจไว้ และแสดงความประทับใจไว้ในบทความว่า “ผมต้องขอบคุณยาโมดาฟินิลที่ช่วยให้ผมมีสมาธิดีอย่างที่ไม่เคยเป็น”[19]

อย่างไรก็ตาม การใช้ยาที่มีผลต่อการทำงานของสารสื่อประสาทและเซลล์ประสาทในสมองที่ได้ยกมาข้างต้นนั้น ยังถูกจำกัดให้ใช้เพื่อวัตถุประสงค์ทางการรักษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้มีการโฆษณาสรรพคุณด้านการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจเพื่อใช้ประโยชน์ทางการค้า ด้วยเหตุนี้ จึงอยู่ภายใต้การตกลงร่วมกันของแพทย์ที่จะวินิจฉัยอาการออกมาให้เป็นโรคกับการยอมรับสถานภาพคนไข้ของผู้ที่ต้องการรับยานั้นไปเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจ

นอกจากนี้ ยังมีวิธีการขีดความสามารถด้านการรู้คิดด้วยประสาทเทคโนโลยีอื่นๆ เช่น การกระตุ้นสมองเฉพาะที่ด้วยสนามแม่เหล็ก (transcranial magnetic stimulation - TMS)[20] ที่สามารถกระตุ้นการแบ่งตัวของเซลล์ต้นกำเนิดประสาทในฮิปโปแคมปัส เหนี่ยวนำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของกระแสไฟฟ้าในสมอง ที่มีความสัมพันธ์กับความยืดหยุ่นในการทำงานของวงจรประสาทและสารสื่อประสาท ทำให้เกิดการสื่อสารกันในวงจรประสาท (ซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญในการ

---

[17] Nick Bostrom and Anders Sandberg, **Ibid.**, p. 8.

[18] สตีฟ อาร์มสตรอง, “กลยุทธ์เพิ่มพลังสมอง : เพียงเจ็ดวัน ผมก็ลับสมองให้เฉียบแหลมถึงระดับพวกหัวกะทิ”, ใน **นิตยสารสรรสาระออนไลน์**, มกราคม 2551, <http://www.readersdigest.co.th/rd/rdhtml/th/magazine/mag_fullcontent.jsp?cid=5482>.

[19] **เรื่องเดียวกัน**.

[20] เครื่องกระตุ้นสมองเฉพาะที่ด้วยสนามแม่เหล็ก (TMS) มีหลักในการทำงานด้วยการปล่อยกระแสไฟฟ้าให้วิ่งผ่านขดลวดวงกลม เพื่อสร้างสนามแม่เหล็กความแรงสูง ที่จะสามารถทะลุทะลวงผ่านเข้าสู่เนื้อเยื่อสมองก็จะเป็นผลทำให้เกิดกระแสไฟฟ้าขึ้นภายในเนื้อสมอง โดยที่ไม่ต้องผ่านกระแสไฟฟ้าเข้าสู่สมองโดยตรง การกำหนดตำแหน่งการกระตุ้นจากการถ่ายภาพสมองจาก MRI ช่วยให้ประสาทแพทย์รู้ว่าปัญหาผู้ป่วยอยู่ที่ใด การใช้สนามแม่เหล็กกระตุ้นสมองในส่วนนั้นๆ จึงทำให้เกิดความแม่นยำในการตรวจรักษาโรคทางสมองและระบบประสาท – ผู้เขียน.

เรียนรู้และเกิดเป็นความจำ)[21] ทั้งนี้ยังมีวิธีการผ่าตัดเปลี่ยนยีน (genetic modifications) และการปลูกถ่ายระบบประสาท (neural implants) ซึ่งยังอยู่ในขั้นทดลองศึกษาเป็นส่วนใหญ่ อีกทั้งต้องผ่านกระบวนการตรวจสอบผลข้างเคียงในระยะยาว การควบคุมดูแล และการกำหนดข้อบังคับใช้อย่างรอบคอบ ดังนั้น จึงไม่มีข้อมูลเพียงพอที่จะทำให้เกิดการยอมรับกันได้ในปัจจุบัน

ถึงกระนั้น นักวิทยาศาสตร์เชื่อว่า การเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจทั้งสองประเภทจะช่วยให้บุคคลเป็นสุข เกิดความภูมิใจในตนเอง มีความฉลาด สามารถแก้ไขปัญหาในการทำงานและการดำเนินชีวิตซึ่งจะนำไปสู่ความอยู่ดีกินดี ความมีสุขภาพดี นอกจากนี้ ยังช่วยให้บุคคลเกิดความคิดสร้างสรรค์ สามารถวางแผนเพื่อให้บรรลุเป้าหมายในชีวิตได้ตามที่ตนปรารถนา เสริมสร้างความสุขขึ้นในสังคมได้ในที่สุด

3. ทัศนะของพระพุทธศาสนากับการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจ

สำหรับการพิจารณาความเหมาะสมของการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจ เพื่อการพัฒนาจิตนั้น ผู้เขียนเลือกใช้เกณฑ์ตัดสินตามแนวโอวาทปาติโมกข์ ซึ่งนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นทัศนะแม่บทของพุทธจริยศาสตร์ ที่ชาวพุทธยึดถือเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง หลักการสำคัญในโอวาทปาติโมกข์มี 3 ประการ ได้แก่ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว[22] ซึ่งเป็นหัวใจของพุทธธรรมทั้งหมดในศาสนา ทำให้ศาสนธรรมมีความงามในเบื้องต้นด้วยการตรัสรู้ของพระบรมศาสดา มีความงามในท่ามกลางด้วยหลักคำสอนที่สมบูรณ์ทั้งอรรถและพยัญชนะ มีความงามในที่สุดด้วยการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบของพุทธศาสนิกชน ในบทความนี้ผู้เขียนจึงได้ตั้งเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อพิจารณา 3 ด้าน คือ 1) ความงาม ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องของการปฏิบัติตามหลักโอวาทปาติโมกข์ 2) ความดี ที่ใช้เป็นข้อกำหนดในความประพฤติ เพื่อละชั่ว ทำดี 3) ความจริง ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาจิตให้ตื่นรู้เบิกบาน

3.1 ทัศนะด้านความงาม

ก. ความงามตามธรรมชาติของสรรพสิ่ง

พระพุทธศาสนามองว่า ความงามเกิดขึ้นจากความหลากหลายทางชีวภาพและพันธุกรรม ที่ทำให้สิ่งต่างๆ มีคุณสมบัติเฉพาะตน ความหลากหลายทางความรู้ ความสามารถและความชำนาญ ความหลากหลายทางประเพณีวัฒนธรรม ตลอดจนการพัฒนาประดิษฐกรรมและนวัตกรรมต่างๆ ซึ่งในที่นี้ ได้แก่ การเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจของมนุษย์ด้วยประสาทเทคโนโลยี ก็จัดว่าเป็นความงาม ที่เป็นความวิจิตรด้วยอารมณ์ด้วยเช่นกัน สิ่งเหล่านี้เป็นผลของการกระทำที่พืช สัตว์ และมนุษย์ร่วมกันสร้างสรรค์ขึ้นมาในธรรมชาติ หรืออาจกล่าวได้ว่า สรรพสิ่งในโลกนี้ล้วนมีความงามในตัวเองตามธรรมชาติที่แตกต่างกันไป แต่เมื่อนำมาเปรียบเทียบกันแล้ว กลับทำให้ความงามตามธรรมชาติบางอย่างเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา และความงามบางอย่างเป็นสิ่งไม่น่าปรารถนา ด้วยเหตุนี้ การสัมผัสกับความงามบางครั้งจึงนำมาซึ่งความสุข แต่บางครั้งก็นำมาซึ่งความทุกข์ ซึ่งเป็นผลมาจากการตัดสินอารมณ์ของจิตใจ พระพุทธองค์จึงตรัสคาถาประพันธ์ไว้ว่า “ความกำหนัดที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจความดำริของบุรุษ ชื่อว่า กาม อารมณ์ที่วิจิตรทั้งหลายในโลก ตั้งอยู่ตามสภาพของตนเท่านั้น แต่ธีรชนทั้งหลายย่อมกำจัดความพอใจในอารมณ์ที่วิจิตรเหล่านั้นได้”[23] จึงเป็นที่มาของการพัฒนาจิตในพระพุทธศาสนา เพื่อให้จิต

---

[21] Thawatchai Krisanaprakornkit (M.D.) and Suchat Paholpak (M.D.), **Transcranial Magnetic Stimulation(TMS) : An Innovative Treatment for the Psychiatric and Neuropsychiatric Disorders** , <http://psychi.md.kku.ac.th/academic_1/TMS.doc>.

[22] **มหาปทานสูตร**, ที.ม. (ไทย) 10/90/50 และ**อานันทเถรปัญหวัตถุ**, ขุ.ธ. (ไทย) 25/183/90.

[23] **นิพเพธิกสูตร**, องฺ.ฉกฺก. (ไทย) 22/63/572.

รับรู้อารมณ์อย่างเป็นกลาง แต่ไม่เข้าไปพัวพันตัดสินอารมณ์ จึงจะสามารถเข้าถึงความงาม “ตามสภาพ” ของสิ่งทั้งหลายในโลกที่ “แตกต่าง” กันแต่มี “คุณค่า” ในตัวเองเหมือนกัน

ความแตกต่างทางอารมณ์ บุคลิกภาพ และการเรียนรู้ ทำให้ประสาทวิทยาศาสตร์มองเห็นความบกพร่องไม่สมบูรณ์แบบของจิตใจ แต่ในทัศนะของพระพุทธศาสนา สิ่งเหล่านั้น เป็นผลจากการกระทำที่ผ่านมาในอดีตของบุคคลแต่ละคน ความสามารถทางจิตใจที่แตกต่างกันจึงเป็นความงดงามที่ลงตัวด้วยเหตุและผล เพราะบุคคลทำเหตุเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ในอีกด้านหนึ่ง ความสามารถนั้นจึงเป็นสิ่งที่พัฒนาได้ หากบุคคลมีทางเลือกอื่นที่เหนือชั้นกว่า ทั้งนี้ ความก้าวหน้าทางประสาทเทคโนโลยีก็เป็นหนทางหนึ่งในการเพิ่มขีดความสามารถของจิตใจ ให้สัมผัสรับรู้ความงามตามธรรมชาติของสิ่งต่างๆ ได้อย่างเป็นสุข เพราะทำให้การเลือกรับอารมณ์ การตัดสินอารมณ์ และการตอบสนองต่ออารมณ์ของจิตใจ มีประสิทธิภาพดีขึ้น แต่นั่นยังไม่ใช่การเข้าถึงความงามตามธรรมชาติของสิ่งต่างๆ อย่างแท้จริง เนื่องจากยังอาศัยการแทรกแซงจากปัจจัยภายนอกมาช่วยผลักดัน การเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจด้วยประสาทเทคโนโลยี จึงไม่สามารถนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาจิตในพระพุทธศาสนา ที่มุ่งหวังให้บุคคลสามารถเผชิญความงามทั้งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาได้โดยปราศจากการปรุงแต่งอารมณ์ ด้วยจิตที่มีความสงบ เป็นสุข ไม่หวั่นไหวอยู่ทุกเมื่อ

ข. ความงามตามธรรมชาติของจิต

จิตเป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งที่เป็นนามธรรม ไม่มีรูปร่าง เป็นองค์ประกอบที่เรียกว่า “นามขันธ์” ในขันธ์ 5 อันเป็นสภาวธรรมที่แท้จริงของสัตว์ บุคคล จิตทำหน้าที่ด้านการรับรู้ ความรู้สึก ความจำ ความคิด ซึ่งพระพุทธศาสนาถือว่า จิตมีทั้งความงามตามธรรมชาติ ความงามในการกระทำ และความสามารถในการสร้างสรรค์ความงาม[24] กล่าวคือ ธรรมชาติของจิต มัก ดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยาก เปลี่ยนแปลงง่ายและรวดเร็ว ชอบใฝ่หาแต่อารมณ์ที่ปรารถนา เห็นได้ยากละเอียด รับอารมณ์ที่อยู่ไกลได้ ปรากฏทีละครั้งในแต่ละขณะ ไม่มีสัณฐาน อาศัยอยู่ในร่างกาย[25] ยิ่งไปกว่านั้น จิตยังสามารถรับรู้อารมณ์ได้ 6 ช่องทาง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และสามารถปรุงแต่งอารมณ์ต่างๆ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่ถูกต้องกาย เรื่องราว ในใจ ให้เป็นไปตามความจงใจ เพื่อเสพเสวยอารมณ์ได้ถึง 3 แบบ คือ ความรู้สึกสุข หรือทุกข์ หรือเฉยๆ และมีการตอบสนองต่ออารมณ์นั้นได้ 3 ช่องทาง คือ กาย วาจา ใจ ให้เป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขก็ได้ หรือให้เป็นไปเพื่อโทษและความทุกข์ก็ได้ ด้วยเหตุนี้ จิตในทัศนะของพระพุทธศาสนาจึงเป็นประธานในการกระทำ มีศักยภาพที่ยิ่งใหญ่ในการกระทำ และมีความงามยิ่งกว่าความงามทั้งปวง

ประสาทวิทยาศาสตร์ ถือว่า การทำหน้าที่ด้านการรับรู้ ความรู้สึก ความจำ ความคิด เป็นความสามารถทางจิตใจที่เกิดจากการทำงานของเซลล์ประสาทในสมอง ดังนั้น ความงามตามธรรมชาติของจิตในพระพุทธศาสนา จึงถูกมองว่าเป็นความงามตามธรรมชาติของสารเคมีในสมองและการเชื่อมต่อโครงข่ายของเซลล์ประสาท ทำให้การศึกษาปรากฏการณ์ทางจิตในทางประสาทวิทยาศาสตร์ จึงจำกัดอยู่ภายในคุณสมบัติพื้นฐานของจิต ขณะที่พระพุทธศาสนาถือว่า จิตยังมีคุณสมบัติพิเศษในการสั่งสมสันดานการสืบต่อของตนได้ยาวนานข้ามภพข้ามชาติ และสั่งสมผลของกรรมที่จะปรากฏขึ้นเมื่อสบโอกาส[26] ด้วยเหตุนี้ จึงอธิบายได้ว่า เหตุใดบุคคลที่มีความรู้ความสามารถทัดเทียมกัน อยู่ในสภาพแวดล้อมเดียวกัน แต่กลับเรียนรู้ได้ไม่เหมือนกัน หรือมีการตอบสนองต่ออารมณ์ที่ต่างกัน ตัวอย่างเช่น ในการแสดงพระปฐมเทศนาของพระพุทธองค์ต่อปัญจวัคคีย์ หากพิจารณาด้วยทัศนะทางประสาทวิทยาศาสตร์แล้ว ย่อมถือว่า ปัญจวัคคีย์ล้วนมีความสามารถทางจิตใจที่ทัดเทียมกัน จากการที่ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยกัน ประพฤติพรหมจรรย์เหมือนกัน อาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมเดียวกันเป็นเวลานาน แต่เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาจาก พระผู้มีพระภาคกลับมีเพียงพระโกณฑัญญะผู้เดียวเท่านั้น ที่ได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นท่านแรก หรือ สัจจกนิครนธ์ที่ได้รับยกย่องจากมหาชนว่าเป็นนักปราชญ์ ถือตนว่ามีความรู้มากกว่า

[24] ดูรายละเอียดใน **อรรถกถาจิตตุปปาทกัณฑ์**, อภิ.สงฺ.อ. (ไทย) 75/228.

[25] ดูรายละเอียดใน **จิตตวรรค**, ขุ.ธ. (ไทย) 25/33-37/35-37.

ใคร[27] แม้จะได้สนทนาธรรมกับพระพุทธองค์หลายครั้ง จนเกิดความเข้าใจแจ่มแจ้ง แต่กลับไม่ได้บรรลุธรรม แสดงให้เห็นว่า จิตมีความสามารถเฉพาะตัวที่แยกออกมาจากการทำงานของสมอง

ค. ความงามในการฝึกอบรมจิต

เนื่องจากจิตของแต่ละบุคคลมีความสามารถไม่เท่ากัน การแสดงธรรม เพื่อฝึกอบรมจิตในพระพุทธศาสนา จึงมีความหลากหลายไปตามจริตและอุปนิสัยของบุคคล ทั้งการแสดงธรรมที่ลุ่มลึกลงไปโดยลำดับ เพื่อขัดเกลาอัธยาศัยของผู้ฟัง การยกอุปมา นำเอาข้อเปรียบเทียบและเหตุผลมาประกอบหลักธรรมนั้น เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจและน้อมนำไปปฏิบัติได้ เมื่อพิจารณาถึงแนวทางในการฝึกอบรมจิต พระพุทธศาสนามีอุบายที่หลากหลาย ทั้งการเจริญกัมมัฏฐาน 40 วิธี เพื่อความสงบใจ และการเจริญกัมมัฏฐานในสติปัฏฐาน 4 ประการ เพื่อให้เกิดปัญญา แต่อุบายวิธีเหล่านี้ล้วนรวมลงอยู่ในอริยมรรคมีองค์ 8 ที่ประกอบด้วยองค์ธรรมที่เป็นตัวปฏิบัติการ คือ อาตาปี สัมปชาโน สติมา หรือ ความเพียรเผากิเลส ความรู้สึกตัวทั่วพร้อม ความมีสติกำกับอยู่กับอารมณ์ปัจจุบัน เป็นพื้นฐาน ด้วยเหตุนี้ แม้บุคคลจะมีความสามารถในการเรียนรู้ไม่เท่ากัน แต่ด้วยความงามในการแสดงธรรมและความงามในแนวทางการฝึกอบรมจิต จึงทำให้ทุกคนมีโอกาสเข้าถึงสัจธรรม แม้จะต้องใช้เวลาต่างกัน อีกประการหนึ่ง การประพฤติธรรมมีความงาม เพราะเริ่มต้นจากความศรัทธาในศาสนธรรมที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดการประพฤติทางกายวาจาที่ตรงตามคำสอน จนบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่พึงประสงค์ทางศาสนา ผลจากการปฏิบัตินั้นยังทำให้จิตบริสุทธิ์ปราศจากกิเลส เกิดความสุขกายสุขใจ สงบระงับจากความทุกข์ทั้งปวงโดยไม่กลับกำเริบอีก เมื่อรู้แจ้งสัจธรรมด้วยตนเองแล้ว ยังเกิดความกรุณาช่วยเหลือผู้อื่นให้สามารถพึ่งตนเองได้

ถึงแม้ว่าทั้งพระพุทธศาสนาและประสาทวิทยาศาสตร์จะมีวิธีการพัฒนาจิตที่หลากหลาย แต่มีเป้าประสงค์ที่ต่างกัน จึงมีแนวทางในการพัฒนาจิตที่ต่างกัน กล่าวคือ พระพุทธศาสนาใช้วิธีการควบคุมจิตให้สำรวมระวัง เพื่อฝึกอบรมจิตให้เข้าถึงความงามตามสภาพ แต่ประสาทวิทยาศาสตร์ใช้วิธีการเพิ่มขีดความสามารถของระบบประสาท เพื่อควบคุมจิตให้มีความพร้อมที่จะเรียนรู้ และตอบสนองต่ออารมณ์ ตลอดจนสร้างสรรค์ความงามตามใจ

พระพุทธศาสนาไม่ได้มองว่า ความสามารถทางจิตใจที่แตกต่างกันของบุคคล จะเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาจิต ดังที่พระพุทธองค์ทรงสอนได้ทั้งพระสารีบุตรผู้มีปัญญามาก พระจูฬปันถกผู้มีความจำไม่ดี นางกีสาโคตมีผู้เป็นบ้าเพราะความเศร้าโศก เพราะทรงทราบว่าบุคคลเหล่านั้นมีจริตที่แตกต่าง เป็นผลมาจากการกระทำในอดีตของแต่ละบุคคล ซึ่งจัดเป็นความงามตามสภาพ พระองค์จึงเพียงใช้อุบายในการแสดงธรรมที่เหมาะสม ทำให้บุคคลเหล่านั้นสามารถบรรลุธรรมได้ทั้งหมด และมองเห็นความงามตามสภาพของสรรพสิ่งได้เช่นเดียวกันกับพระองค์ แม้ในกรณีของผู้ที่ยังไม่บรรลุธรรมในชาติปัจจุบัน ดังกรณีของสัจจกนิครนถ์ที่ได้กล่าวไปแล้ว พระพุทธองค์ก็ทรงยืนยันว่า การได้ฟังธรรมของสัจจกนิครนถ์จะทำให้เขาบรรลุธรรมในอีก 200 ปี ภายหลังพุทธปรินิพาน[28] ซึ่งมีนัยว่า การใช้อุบายในการแสดงธรรมให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจนั้น จะส่งผลให้ผู้นั้นบรรลุธรรมได้ในที่สุด ขณะที่ประสาทวิทยาศาสตร์มองว่า ความสามารถในการทำงานของสมอง อาจบกพร่องด้วยปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง นักประสาทวิทยาเพียงแต่แสวงหาวิธีสกัดกั้นปัจจัยเหล่านั้น เพื่อให้สมองทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ถึงกระนั้น ก็ไม่อาจรับประกันได้ว่า ผู้ที่ได้รับการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจนั้น จะสามารถเข้าถึงความงามที่แท้จริงในสิ่งทั้งหลายได้

นอกจากนี้ ความงามที่เกิดจากการประพฤติธรรม กับความงามที่เกิดจากการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจก็แตกต่างกัน เพราะการประพฤติธรรมนั้นต้องอาศัยความ เพียรชอบของตนที่เกิดจากฉันทะในการประคองจิตอย่างมุ่งมั่น

---

[26] ดูรายละเอียดใน **อรรถกถาจิตตุปปาทกัณฑ์**, อภิ.สงฺ.อ. (ไทย) 75/228.

[27] **อรรถกถาจูฬสัจจกสูตร,** ม.มู.อ. (ไทย) 19/90.

[28] **อรรถกถามหาสัจจกสูตร**, ม.มู.อ. 19/143-144.

เพื่อระวังมิให้อกุศลธรรมเกิดขึ้น ละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ทำกุศลธรรมให้เกิดขึ้น รักษากุศลธรรมที่เจริญแล้วให้ดำรงอยู่[29] การประพฤติธรรมจึงทำให้เกิดความงอกงามของกุศลธรรมซึ่งเป็นความงามภายใน และทำให้เกิดการประพฤติตามคำสอนซึ่งเป็นความงามภายนอก ขณะที่การเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจนั้น ใช้ความพยายามที่เกิดจากตัณหาที่ไม่พอใจในสภาพที่เป็นอยู่ และปรารถนาในสิ่งที่ตนเองต้องการ จึงก่อให้เกิดความงามได้เพียงภายนอกเท่านั้น ตัวอย่างเช่น คนที่เลิกดื่มสุรา เพราะเกรงกลัวโทษของความขาดสติ กับคนที่เลิกดื่มสุรา เพราะเป็นมะเร็งที่ตับ หากในอนาคตประสาทเทคโนโลยีสามารถผลิตอุปกรณ์เพื่อทำงานแทนตับได้ โอกาสที่บุคคลหลังจะกลับไปดื่มสุราย่อมมีอีก

3.2 ทัศนะด้านความดี

แม้ว่าการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจตามแนวประสาทวิทยาศาสตร์จะดูเป็นเรื่องไกลตัว เพราะในปัจจุบันการใช้ยาและเทคโนโลยีต่างๆ ยังอยู่ในขั้นค้นคว้าทดลอง แต่ในอนาคตสิ่งเหล่านี้อาจเป็นเรื่องที่เราหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่นเดียวกับเทคโนโลยีบางอย่างที่มนุษย์ประดิษฐ์คิดค้นขึ้นมาในระยะแรกๆ อาจยังไม่ใช่สิ่งจำเป็นที่ทุกคนต้องใช้ เช่น การพัฒนาเทคโนโลยีจากเครื่องพิมพ์ดีด มาสู่เครื่องพิมพ์ดีดไฟฟ้าซึ่งบางคนไม่เคยใช้เลย แต่เมื่อพัฒนาเทคโนโลยีได้สมบูรณ์ขึ้นจนเป็นเครื่องคอมพิวเตอร์ กลับกลายเป็นปัจจัยสำคัญในชีวิตที่บุคคลต้องหันมาสนใจเรียนรู้เพื่อตามให้ทันกระแสโลก ในกรณีเดียวกัน ถ้าวันหนึ่งเภสัชภัณฑ์ทางประสาทกลายมาเป็นยาสามัญประจำบ้าน หรืออุปกรณ์ทางประสาทเทคโนโลยีกลายเป็นของใช้สามัญประจำตัว จึงมีความจำเป็นที่เราจะต้องพิจารณาการใช้สอยสิ่งเหล่านั้น ตลอดจนประเมินผลดีผลเสียที่จะตามมาอย่างรอบคอบ

พระพุทธศาสนาตัดสินความดีจากเกณฑ์หลัก คือ การตัดสินที่เจตนาในการกระทำ และตัดสินจากเกณฑ์รอง คือ ผลของการกระทำนั้น และทัศนะของวิญญูชน

ก. การกระทำนั้นประกอบด้วยเจตนาที่เป็นกุศล

พระพุทธศาสนาตัดสินความดีจากเจตนาของบุคคลที่เป็นกุศล มีรากฐานมาจากความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง[30] เป็นไปเพื่อให้เกิดมโนสุจริต หรือความประพฤติชอบทางใจ ได้แก่ ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของผู้อื่น ความมีจิตไม่พยาบาทปองร้าย ความเห็นชอบตามพระธรรมคำสอน[31] ทั้งนี้การพิจารณาความเหมาะสมของการเพิ่มความขีดความสามารถทางจิตใจต้องพิจารณาจากเจตนาของผู้ผลิตและเจตนาของผู้ใช้ทั้งสองฝ่าย

นักประสาทวิทยาศาสตร์ได้ให้เหตุผลในการค้นคว้าเพื่อเพิ่มขีดความสามารถ ทางจิตใจว่า เนื่องจากมนุษย์มีศักยภาพด้านความรู้สึกนึกคิดไม่เท่ากัน การเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจจะช่วยลดช่องว่างเหล่านั้นให้แคบลง ทำให้ผู้มีความบกพร่องในด้านนี้มีความสามารถทัดเทียมกับคนปกติได้อย่างรวดเร็ว โดยไม่จำเป็นต้องปรับตัวหรือเรียนรู้ที่จะใช้ชีวิตร่วมกับคนปกติ เป็นความพยายามที่จะช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ ทั้งยังไม่ปิดกั้นโอกาสนี้สำหรับคนปกติอีกด้วย โดยคาดหวังว่า ผู้ที่ได้รับโอกาสในการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจ จะสามารถดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพขึ้น ทั้งในแง่การทำงานเพื่อหาเลี้ยงตนเอง และการสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับคนในสังคม ซึ่งถือว่าเป็นเจตนาที่เป็นกุศล แต่หากพิจารณาในทัศนะของพระพุทธศาสนา ยังเป็นกุศลเจตนาที่ไม่ได้ประกอบไปด้วยปัญญาเห็นชอบเพื่อความพ้นทุกข์ ดังนั้น จึงถือว่า เป็นกุศลเจตนาในระดับโลกียะ

ส่วนผู้ใช้ที่ตัดสินใจรับยาหรือใช้เทคโนโลยีเพิ่มความสามารถทางจิตใจนั้น แม้จะมุ่งหวังเพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้โดยไม่เป็นภาระและไม่สร้างปัญหาให้แก่สังคม ทั้งอาจต้องการทำประโยชน์เพื่อช่วยเหลือสังคมอีกด้วย ก็ยังจัดว่า

---

[29] **สังคีติสูตร**, ที.ปา. (ไทย) 11/306/277.

[30] ดูรายละเอียดใน **เกสปุตติสูตร**, องฺ.ติก. (ไทย) 20/66/255-263.

[31] ดูรายละเอียดใน **สังคีติสูตร**, ที.ปา. (ไทย) 11/347/362-363.

เป็นกุศลเจตนาในระดับโลกียะเช่นกัน เพราะไม่ได้มุ่งหวังที่จะพัฒนาจิตให้มีความเห็นถูกตามคำสอนจนเกิดศรัทธาที่แท้จริงลึกๆ แล้ว ยังเป็นเจตนาที่เจือด้วยตัณหา จะเห็นได้ว่า การเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจ ยังไม่ใช่การพัฒนาจิตในพระพุทธศาสนา เพราะไม่ได้ทำให้เกิดการละกิเลสตัณหา ซึ่งเป็นสาเหตุที่แท้จริงที่ทำให้ จิตบกพร่อง จุดนี้เป็นสิ่งที่ต้องระวัง เพราะการพิจารณาเพียงกุศลเจตนาในระดับโลกียะอย่างเดียว กลับจะเป็นปัจจัยให้เกิดความประมาทในการมองข้ามปัญหาที่แท้จริงของชีวิตได้ ในแง่ของการพัฒนาจิตแล้ว การกระทำทุกอย่างจะต้องมีเจตนาที่สอดคล้องกับเป้าหมายสูงสุดทางศาสนาเสมอ จึงจะเป็นการปฏิบัติธรรมน้อยคล้อยธรรมใหญ่ หรือเรียกว่า ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม ดังนั้น ไม่ว่าจะเลือกเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจหรือไม่ ก็ยังต้องพัฒนาจิตตามแนวพระพุทธศาสนาต่อไป

ข. ผลของการกระทำนำความสุขมาให้ : มีประโยชน์ ไม่มีโทษ และไม่ก่อความเดือดร้อน

พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายผลที่เกิดจากกุศลเจตนาว่า มีความผ่องแผ้วและมีวิบากที่น่าปรารถนาเป็นผลปรากฏ เนื่องจากมีโยนิโสมนสิการ หรือมีความไม่มีโทษเป็นเหตุใกล้[32] ผลของกุศล เรียกอีกอย่างว่า ผลบุญ “เพราะกุศลธรรมนั้นเป็นเหตุแห่งกองบุญ”[33] ซึ่งมีนัยว่า การกระทำที่จัดว่าเป็นความดีนั้น นอกจากจะประกอบไปด้วยกุศลเจตนาแล้ว ยังต้องให้ผลเป็นความสุข มีประโยชน์ ไม่มีโทษ ไม่นำความเดือดร้อนมาให้

เมื่อพิจารณาในแง่ความสุข บุคคลที่เพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจอาจรู้สึกมีความสุขมากกว่าเดิม ซึ่งหากจะมองว่า สิ่งใดนำสุขมาให้ สิ่งนั้นเป็นบุญ ก็ต้องพิจารณาต่อไปว่า บุญนั้น ต้องเป็นผลมาจากการชำระกิเลสในใจด้วย แต่การเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจไม่ได้ช่วยชำระกิเลส เพียงแต่ไปปรับปรุงสภาพการทำงานของระบบประสาทในสมองเท่านั้น ซึ่งทางพระพุทธศาสนาอธิบายว่า เป็นการทำให้องค์ประกอบทางร่างกายมีความสมบูรณ์ หรือเรียกว่า “อุปธิสมบัติ” ที่เอื้ออำนวยแก่การให้ผลของกรรมดี จึงกล่าวได้ว่า การเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจช่วยสร้างเงื่อนไขให้บุคคลสามารถรับผลกรรมที่ดีได้ แต่เมื่อพิจารณาถึงความมีประโยชน์ ความไม่มีโทษ ไม่นำความเดือดร้อนมาให้แล้ว แม้นักประสาทวิทยาจะเชื่อมั่นว่า การเพิ่ม ขีดความสามารถทางจิตใจมีประโยชน์มากมาย แต่จากการทดลองพบว่า ยาและเทคโนโลยีเหล่านั้นยังมีผลข้างเคียงอยู่บ้าง เช่น การกระตุ้นเส้นประสาทสมองด้วยไฟฟ้า (VNS) ทำให้เกิดอาการเสียงแหบ เจ็บคอ ไอ หายใจลำบาก รู้สึกชา[34] การกระตุ้นสมองด้วยกระแสไฟฟ้า (TMS) ทำให้รู้สึกปวดบริเวณกะโหลกศีรษะที่ถูกกระตุ้นด้วยแม่เหล็กไฟฟ้า[35] โมดาฟินิล ส่งผลให้เกิดอาการปวดศีรษะ คลื่นไส้[36] โพรแซค ส่งผลให้เกิดอาการคลื่นไส้ นอนไม่หลับ เบื่ออาหาร[37] ผลข้างเคียงเหล่านี้ ทำให้การเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจยังไม่จัดเป็นความดีที่สมบูรณ์ เพราะมีแนวโน้มที่จะสร้างปัญหาใหม่ขึ้นมาด้วย

ขณะที่ผลจากการพัฒนาจิตในทางพระพุทธศาสนานั้น นอกจากจะเปลี่ยนแปลงสภาวะของจิตใจให้สงบ เป็นสุข ตั้งมั่น เหมาะแก่การใช้งานแล้ว ยังสามารถพัฒนาจิตวิญญาณของบุคคลให้มีกุศลธรรมงอกงามขึ้นในจิตใจ ส่งผลให้เกิดความภาคภูมิใจและมองเห็นคุณค่าในตนเอง มีความอดทนอดกลั้น ไม่ทำร้ายหรือเบียดเบียนผู้อื่น ทั้งให้ผล คือ ความสุขได้ 3 ระดับ คือ กามสุข ฌานสุข และนิพพานสุข ผลสองอย่างแรกเป็นสุขเวทนาที่ต้องเสวยอารมณ์ จัดอยู่ในระดับเดียวกับ

---

[32] ดูรายละเอียดใน **อรรถกถาจิตตุปปาทกัณฑ์**, อภิ.สงฺ.อ. (ไทย) 75/227.

[33] **อรรถกถาโมฑสูตร**, ขุ.อิติ.อ. (ไทย) 45/134.

[34] “Vagus nerve stimulation”, **Wikipedia, the free encyclopedia**, <http://en.wikipedia.org/ wiki/Vagus_nerve_ stimulation>.

[35] “Transcranial magnetic stimulation”, **Wikipedia, the free encyclopedia**, <http://en. wikipedia.org/wiki/ Transcranial_magnetic _stimulation>.

[36] “Modafinil”, **Wikipedia, the free encyclopedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/ Modafinil>.

[37] “Prozac”, **Wikipedia, the free encyclopedia**,<http://en.wikipedia.org/wiki/Prozac>.

ความสุขที่เกิดจากการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจ แต่ผลอย่างหลังเป็นความสุขเนื่องด้วยภาวะไร้ตัณหา ไม่ต้องอิงอาศัยกระบวนการรับรู้ที่ขึ้นต่ออารมณ์ของโลกภายนอก เป็นความสุขที่ทำให้ชีวิตนี้มีความเป็นอิสระ[38] จึงไม่มีผลข้างเคียงที่เป็นอันตรายต่อตนเองและผู้อื่น เพราะทำให้บุคคลพ้นไปจากความทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง และดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นสุขไม่ว่าจะอยู่ในสภาพแวดล้อมเช่นไร

ค. การกระทำนั้นเป็นสิ่งที่วิญญูชนยกย่อง

การประเมินความดีในมิตินี้ เป็นการตัดสินตามมาตรฐานของสังคม ซึ่งปัจจุบันนักวิชาการยังคงเป็นกังวลเกี่ยวกับผลกระทบของการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจที่จะมีต่อสังคม โดยเฉพาะการเพิ่มขีดความสามารถทางอารมณ์ ที่จะทำให้บุคคลเกิดความเหินห่างทางอารมณ์อย่างที่ควรจะเป็นในการใช้ชีวิต ซึ่งฤทธิ์ยาอาจส่งผลให้ผู้ใช้รู้สึกเบิกบานทั้งๆ ที่กำลังเผชิญกับเหตุการณ์ที่น่าโศกเศร้า เช่น การจากไปของบุคคลสำคัญในชีวิต หรือประสบกับเรื่องราวอันน่าเห็นใจของผู้อื่น การแสดงความรู้สึกที่ขัดแย้งกับบริบทของเหตุการณ์ในลักษณะนี้ เป็นสิ่งที่สังคมไม่อาจยอมรับได้

นอกจากนี้ ยังมีประเด็นเรื่องคุณค่าที่เป็นลักษณะของแท้ (authenticity) ซึ่งหากพิจารณาถึงความก้าวหน้าทางวิชาการประสาทวิทยาศาสตร์ ที่คิดค้นยาและเทคโนโลยีที่ช่วยเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจได้แล้ว จัดว่าเป็นสิ่งที่น่ายกย่องชื่นชม แต่การเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจด้วยประสาทเทคโนโลยี อาจไปลดคุณค่าในตัวมนุษย์ลงเมื่อนำมาใช้ เพราะผลจากการเพิ่มขีดความสามารถนั้น ไม่ได้เกิดจากคุณสมบัติที่อยู่ในตัวผู้ใช้โดยตรงเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับ ผู้ที่ไม่ได้รับการเพิ่มขีดความสามารถ ตัวอย่างเช่น ความสามารถในการเผชิญความทุกข์ของผู้ที่ใช้ยาต้านอาการซึมเศร้ากับผู้ที่ไม่ได้ใช้ยานั้นอาจมีเหมือนกัน แต่วุฒิภาวะของบุคคลทั้งสองย่อมไม่เท่ากัน เพราะคุณสมบัติประจำตัวบุคคลที่เกิดจากการฝึกฝนจนมีความชำนาญในเรื่องนั้นๆ ได้ถูกตัดตอนไปด้วยใช้ยาหรือเทคโนโลยีมาช่วย แต่ถึงอย่างไร การเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจก็เป็นสิ่งที่ยอมรับได้ในระดับหนึ่ง หากถูกนำมาใช้เพื่อช่วยบุคคลให้ดำเนินชีวิตได้อย่างคนปกติทั่วไป เพื่อให้สามารถพัฒนาศักยภาพภายในตนเองได้ต่อไป

3.3. ทัศนะด้านความจริง

เป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาจิตในพระพุทธศาสนาอยู่ที่การรู้แจ้งความจริง อันประเสริฐ 4 ประการ คือ ทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และทางให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งเป็นความจริงที่สามารถปลดปล่อยจิตใจจากแรงขับของตัณหา ซึ่งจำกัดทางเลือกและควบคุมชีวิตของมนุษย์ให้ตกเป็นทาสอย่างลุ่มหลงไร้สติ การตัดสินความเหมาะสมของการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจในด้านนี้ จึงพิจารณาจากความสามารถเพื่อให้เข้าถึงความจริงดังกล่าว

ก. เป้าหมายสำคัญกว่าวิธีการ

นักประสาทวิทยาศาสตร์มองว่า เป้าหมายเป็นสิ่งที่มีคุณค่าในตนเองอยู่แล้ว วิธีการจึงไม่มีความสำคัญเท่ากับเป้าหมาย ซึ่งพระพุทธองค์ก็ตรัสไว้ในทำนองเดียวกันว่า “เราแสดงธรรมมีอุปมาด้วยแพเพื่อต้องการสลัดออก ไม่ใช่เพื่อต้องการจะยึดถือแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายรู้ทั่วถึงธรรมซึ่งเปรียบดุจแพที่เราแสดงแล้ว ควรละแม้ธรรมทั้งหลาย”[39] เป้าหมายของการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจอยู่ที่ความรู้สึกเป็นสุข และความสามารถในการเรียนรู้และจดจำสิ่งต่างๆ เพื่อกำหนดพฤติกรรมการแสดงออกของตนให้เหมาะสมกับสถานการณ์ แต่พระพุทธศาสนามีทัศนะว่า ความสุขเช่นนั้น ยังเป็นความสุขที่ไม่สมบูรณ์ในตัวเอง เจือไว้ด้วยความทุกข์ ส่วนความสามารถเพียงแค่ “รู้คิด” นั้น ยังไม่ทำให้แทงตลอดความจริงได้[40] จึงต้องอบรมความรู้ชัด หรือปัญญาด้วยการเจริญวิปัสสนา เพราะความรู้จำอารมณ์นั้นไม่อาจให้ถึงการแทงทะลุ

---

[38] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ 9, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 555-556.

[39] **อลคัททูปมสูตร**, ม.มู. (ไทย) 12/240/256.

[40] ดูรายละเอียดใน, **อลคัททูปมสูตร**, ม.มู. (ไทย) 12/236/250 และ 12/239/252.

ลักษณะทั้งสาม คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนได้ ส่วนความรู้จากประสาทสัมผัสนั้น ทำให้เกิดความรู้จำอารมณ์ได้ และทำให้แทงทะลุไตรลักษณ์ได้ แต่ยังไม่อาจทำให้รู้แจ้งอริยสัจ 4 แต่ความรู้ชัดที่เกิดจากวิปัสสนาปัญญานั้น สามารถนำไปสู่การรู้แจ้งอริยสัจ 4 โดยอาศัยการสั่งสมความรู้ทั้งสองส่วนแรกเป็นปัจจัย[41] ซึ่งการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจช่วยให้บรรลุเป้าหมายได้เพียง 2 ส่วน คือ รู้คิด และ รู้จำ เท่านั้น

ข. วิธีการนำไปสู่จุดมุ่งหมาย

แม้พระพุทธศาสนาจะให้ความสำคัญกับเป้าหมายมากกว่าวิธีการ แต่ก็คำนึงถึง ความสำคัญของวิธีการที่จะนำไปสู่จุดมุ่งหมายด้วย เพราะถึงจะมีองค์ประกอบครบถ้วน แต่ถ้าหลักปฏิบัติไม่ถูกต้องตามลำดับขั้นตอนก็ไม่อาจบรรลุเป้าหมายได้ เช่น ในการจุดไฟให้ติด จะต้องมีอุปกรณ์ คือ มีด ไม้ ไม้สีไฟ แต่ถ้าผู้จุดไฟไม่รู้วิธีที่ถูกต้อง ไม่ปฏิบัติตามขั้นตอน เอามีดไปผ่า ไม้สีไฟเพื่อมาทำฟืน แล้วเอาไม้ที่เตรียมไว้สำหรับเป็นฟืน มาถูกันเพื่อให้เกิดประกายไฟ ก็ไม่สามารถติดไฟได้ ดังนั้น การเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจ ยังเป็นเพียงการเตรียมสภาพร่างกายและจิตใจให้พร้อมเท่านั้น

อีกประการหนึ่ง การพัฒนาจิตตามแนวพุทธนั้น ต้องอาศัยกำลัง 5 ประการ คือ ความเชื่อมั่นในคำสอน ความเพียร ความมีสติ ความมีสมาธิจดจ่อตั้งมั่น และความมีปัญญา ซึ่งการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจช่วยให้เกิดพลังเหล่านี้ได้เพียง 3 ส่วน คือ ความเชื่อมั่นที่เกิดจากการรู้คิด ความมีสติรู้สึกตัว และความมีสมาธิจดจ่อตั้งมั่น แต่พลังความเพียรและพลังปัญญานั้นต้องเกิดจากการฝึกฝนอบรมอยู่ซ้ำๆ เป็นประจำอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดความชำนาญในการกำหนดรู้เท่าทันอารมณ์ ไม่คล้อยไปกับอารมณ์ จึงจะสังเกตเห็นสภาวธรรมได้ตรงตามความเป็นจริง

นอกจากนี้ การพัฒนาจิตยังมุ่งเน้นที่การเผชิญอารมณ์ทั้งหลายอย่างตรงไปตรงมา และไม่เลือกอารมณ์ ซึ่งหากผู้ฝึกเผชิญความทุกข์ในระหว่างการปฏิบัติ ก็ไม่ควรหลีกเลี่ยงสภาวะนั้น แต่ควรกำหนดรู้ไปตามอาการ โดยไม่สำคัญมั่นหมายและไม่พยายามเปลี่ยนอารมณ์ด้วยความจงใจ เพราะจะเป็นการหลีกหนีความจริง อีกกรณีหนึ่ง ผู้ปฏิบัติอาจพบว่ามีสภาวธรรมบางอย่างปรากฏขึ้นกับตนเฉพาะในช่วงที่ปฏิบัติเท่านั้น เช่น รู้สึกเหมือนถูกของหนักๆ ทับศีรษะไว้ รู้สึกตัวร้อนอย่างรุนแรง หรือรู้สึกเหมือนถูกบีบคอ สภาวะเหล่านี้จะหายไปเมื่อออกจากการปฏิบัติ แต่เมื่อกลับมาปฏิบัติก็จะปรากฏอีก ดังนั้น เมื่อไม่สามารถหลีกเลี่ยงสภาวะเหล่านี้ไปได้ จึงต้องกำหนดรู้สภาวธรรมนั้นต่อไป จนหยั่งเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริงว่า เป็นสิ่งบังคับไม่ได้ และในที่สุดก็จะหายไป จึงคลายความยึดถือว่า เราเป็น หรือ เป็นเรา และ “รู้” ได้ว่าการดิ้นรนเพื่อหลีกหนีจากอารมณ์นั่นเองที่ก่อทุกข์ให้แก่จิตใจ ซึ่งท่านภัททันตะ อาสภมหาเถระได้อธิบายไว้ว่า การกำหนดรู้ไตรลักษณ์อยู่เสมอๆ อย่างต่อเนื่อง จะทำให้ปัญญามีกำลังสามารถรู้แจ้งอริยสัจ 4 หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ในที่สุด[42] กล่าวได้ว่า นี้คือ การรู้แจ้งอริยสัจ 4 ที่เกิดจากการพัฒนาจิต ด้วยเหตุนี้ ในขั้นตอนของการปฏิบัติเพื่อรู้แจ้งความจริงจึงไม่สามารถอาศัยการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจช่วยได้เลย

ค. การปลดปล่อยจิตใจให้เป็นอิสระ

การพัฒนาจิตในพระพุทธศาสนา มีเป้าหมายเพื่อปลดปล่อยจิตใจให้เป็นอิสระ ซึ่งอรรถกถาจารย์อธิบายว่า การกำหนดรู้อารมณ์มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดความรู้ยิ่งในสิ่งนั้นๆ จนสามารถแทงทะลุลักษณะของอารมณ์นั้นได้ด้วยปัญญาในวิปัสสนา และมีการละอย่างตัดขาดเป็นเป้าหมาย เพราะอาศัยสัมมาทิฏฐิเป็นที่ตั้งของการปฏิบัติ แต่ปัญญาที่ใช้ในทางโลกนั้นแม้ต้องการความรู้ยิ่งในสิ่งต่างๆ เช่นกัน แต่มีการละโดยการข่มไว้เป็นที่หมาย[43] หรือกล่าวได้ว่า การแสวงหาความจริงในทางโลก มีเป้าหมายเพื่อการเรียนรู้ให้ได้มากที่สุด เพื่อขยายองค์ความรู้ให้แตกกิ่งก้านสาขาออกไปเรื่อยๆ เช่นเดียวกับการ

---

[41] ดูรายละเอียดใน, **อรรถกถามหาเวทัลลสูตร**, ม.มู.อ. (ไทย) 19/302 และ 19/305.

[42] ดูรายละเอียดใน ภัททันตะ อาสภมหาเถระ, **วิปัสสนาธุระ**, พิมพ์ครั้งที่ 7, (กรุงเทพฯ : C100 Design Co.,Ltd., 2536), หน้า 126-127, 145, 303.

[43] ดูรายละเอียดใน **อรรถกถามหาเวทัลลสูตร**, ม.มู.อ. (ไทย) 19/308.

เพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจที่มุ่งให้เกิดความฉลาดทางอารมณ์ และความฉลาดในการเรียนรู้ แต่การแสวงหาความจริงเช่นนั้นกลับทำให้มนุษย์ผูกติดอยู่กับ “ความฉลาด” และ “ความรู้” จนไม่เป็นอิสระ ซึ่งพระพุทธศาสนามองว่า ความฉลาดและความรู้จะมีคุณค่าต่อเมื่อถูกนำไปใช้ ถ้ายังไม่จำเป็นต้องใช้ก็ต้องรู้จักปล่อยวางด้วย พระพุทธศาสนาจึงไม่ได้ปฏิเสธการพัฒนาความฉลาดและการสั่งสมความรู้ แต่นั่นเป็นเพียงเป้าหมายสูงสุดในทางโลกที่ทำให้สามารถเผชิญปัญหาและแก้ปัญหาไปได้เรื่อยๆ ในขณะที่ เป้าหมายสูงสุดทางศาสนาอยู่ที่การพ้นไปจากปัญหา ดังนั้น สิ่งที่มีคุณค่าที่แท้จริง คือ สิ่งที่ ไม่เปลี่ยนแปลงและไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นสิ่งสัมบูรณ์ทั้งโดยสภาวะ โดยบัญญัติ โดยการกระทำที่เป็นอันเสร็จสิ้นแล้ว มีลักษณะสงบและเป็นสุขโดยตัวเอง ผู้ที่รู้แจ้งอริยสัจ 4 หลุดพ้นจาก ความทุกข์จึงมีอิสระที่จะอยู่เหนือโลกเพื่อเข้าถึงความสุขที่แท้จริง หรืออยู่กับโลกเพื่อทำประโยชน์ให้แก่โลกได้ตามความเหมาะสม

4. บทส่งท้าย

จากการพิจาณาความเหมาะสมโดยใช้เกณฑ์ทั้ง 3 ด้านนั้น ทำให้เห็นว่า เราสามารถใช้การเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจ เพื่อการพัฒนาตนได้ในกรณีที่จำเป็น เมื่อความผิดปกติทางจิตใจนั้นมีมากจนไม่สามารถดำเนินชีวิตตามปกติได้ ซึ่งเป็นอุปสรรคขวางกั้นต่อการปฏิบัติธรรม ถึงแม้ว่าเทคโนโลยีในการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจยังคงอยู่ในช่วงการทดลองและพัฒนา จนดูเหมือนไม่ใช่ประเด็นที่เราจะต้องให้ความสำคัญมากนักในปัจจุบัน แต่จากการศึกษาในประเด็นดังกล่าวได้ให้แง่คิดสำคัญ คือ การเพิ่มขีดความสามารถเป็นเพียงปัจจัยสนับสนุนการแก้ปัญหาเท่านั้น แต่ยังไม่ใช่การแก้ปัญหา ทำให้เราหันกลับมาพิจารณาตนเองกันใหม่ว่า การพัฒนาตนตามแนวพระพุทธศาสนาเองก็มีวิธีการเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจให้กับบุคคลมากมาย ทั้งการคบกัลยาณมิตร การศึกษาหาความรู้จากคัมภีร์ต่างๆ ที่ช่วยเพิ่มความสามารถทางการรู้คิดให้บุคคลเรียนรู้ได้เร็วขึ้น ในทางปฏิบัติ การสวดมนต์ การระลึกถึงพระพุทธคุณ ก็ช่วยเพิ่มความสามารถทางอารมณ์ให้เกิดความสงบในจิตใจได้ในทันที หรือการสมาทานศีลที่ช่วยเพิ่มความสามารถทางบุคลิกภาพภายนอกให้งดงามเป็นไปตามคำสอน ซึ่งชาวพุทธเองต่างใช้วิธีการเหล่านี้เพื่อเพิ่มขีดความสามารถทางจิตใจจนเคยชิน และอาจมองข้ามความจริงไปว่าวิธีการดังกล่าวช่วยแก้ปัญหา คือ ความทุกข์ ได้ชั่วคราว หรือทำให้บรรเทาลงเท่านั้น หากเรามัวประมาทไม่พัฒนาจิตให้หลุดพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง ก็ยังต้องเผชิญกับปัญหา คือ ความทุกข์นั้นอยู่ ร่ำไปไม่รู้จบ

บรรณานุกรม

ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2539.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล. ชุด 91 เล่ม** .กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์** . พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2536.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543.

พระศรีวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตวณฺโณ). **จิตวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ เล่ม 2 ภาค 2 ตอนปลาย** . กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, 2526.

สมภาร พรมทา. **พุทธปรัชญาในอภิธรรมปิฎก** . กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2547.

พระมหาสมบูรณ์ วุฑฺฒิกโร. "จิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ : ทัศนะของเถรวาทกับมหายาน". **โครงการส่งเสริมและเผยแพร่งานวิจัย เนื่องในวาระ 4หนึ่งทศวรรษ พุทธศาสนศึกษา3** . โครงการปริญญาโท สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา ภาควิชาปรัชญา คณะศิลปศาสตร์. วันพุธที่ 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2551 ห้องประชุมศศ. 405 ชั้น 3 อาคารคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ท่าพระจันทร์).

"ไซแนปส์". **วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี**. <http://th.wikipedia.org/ไซแนปส์>.

"ประสาทวิทยาศาสตร์". **วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี**. <http://th.wikipedia.org/ประสาทวิทยาศาสตร์>.

ปาฐกถาพิเศษเรื่อง " ประสาทวิทยาศาสตร์ในประเทศไทย: อดีต, ปัจจุบัน และอนาคต (Neuroscience in Thailand : Past, Present, and Future)" ในการประชุมวิชาการครั้งแรกด้านประสาทวิทยาศาสตร์ (The First National Conference on Neuroscience) ระหว่างวันที่ 25-26 มี.ค. 51 จัดโดยสมาคมประสาทวิทยาศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, ทันตแพทยสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์, สมาคมพยาบาลแห่งประเทศไทย และศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ, <http://www.biotec.or.th/biotechnology-th/newsdetail.asp?id=3856>.

สตีฟ อาร์มสตรอง. "กลยุทธ์เพิ่มพลังสมอง : เพียงเจ็ดวัน ผมก็ลับสมองให้เฉียบแหลมถึงระดับพวกหัวกะทิ". ใน **นิตยสารสรรสาระออนไลน์**. มกราคม 2551. <http://www.readersdigest.co.th/rd/rdhtml/th/magazine/mag_fullcontent.jsp?cid=5482>.

2. English :

A. Primary Sources :

Bostrom, Nick and Roache, Rebecca. **Ethical Issues in Human Enhancement**. <http://www.nickbostrom.com/ethics/human-enhancement.pdf>.

Bostrom, Nick and Sandberg, Anders. **Cognitive Enhancement: Methods, Ethics, Regulatory Challenges** . <http://www.nickbostrom.com/cognitive.pdf>.

Sandberg, Anders and Bostrom, Nick. **Cognitive Enhancement: A Review of Technology**. <http://www.enhanceproject.org/documents/Cognitive%20 Enhancement%20Tech%20Review.pdf>.

Mood Enhancement. <http://www.enhanceproject.org/mood.html>.

B. Secondary Sources :

Kramer, Peter. **Listening to Prozac** . New York : Penquin, 1993.

President3s Council on Bioethics. **Beyond therapy : Biotechnology and the pursuit of happiness** . New York : ReganBooks, 2003.

elektrostimulatie van de hersenen. [Mental competence in the context of deep brain stimulation] Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, 2004 Jul

Berghmans, R.L.P. & De Wert, G.M.W.R., Wilsbekwaamheid in de context van elektrostimulatie van de hersenen. [Mental competence in the context of deep brain stimulation] Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, 2004 Jul 10; 148(28): 1373-5.

"Modafinil". **Wikipedia, the free encyclopedia** . <http://en.wikipedia.org/wiki/Modafinil>.

"Prozac". **Wikipedia, the free encyclopedia** . <http://en.wikipedia.org/wiki/Prozac>.

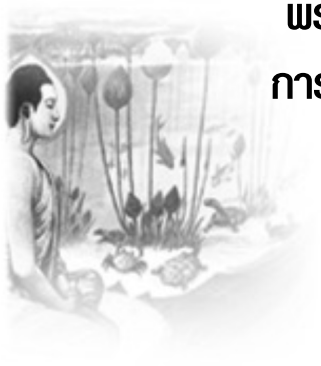
"Transcranial magnetic stimulation". **Wikipedia, the free encyclopedia** . <http://en. wikipedia.org/wiki/ Transcranial_magnetic _stimulation>.

"Vagus nerve stimulation". **Wikipedia, the free encyclopedia** . <http://en.wikipedia.org/ wiki/ Vagus_nerve_stimulation>.

Flaubert Tchantchou, Yanan Xu, Yanjue Wu, Yves Christen and Yuan Luo. "EGb 761 enhances adult hippocampal neurogenesis and phosphorylation of CREB in transgenic mouse model of Alzheimer3s disease", in **The FASEB Journal**. 21. August (2007). Published available online at <http://www.fasebj.org/cgi/ content/full/21/10/2400>.

Thawatchai Krisanaprakornkit (M.D.) and Suchat Paholpak (M.D.). **Transcranial Magnetic Stimulation(TMS) : An Innovative Treatment for the Psychiatric and Neuropsychiatric Disorders** . <http://psychi.md.kku.ac.th/academic_1/ TMS.doc>.

Weed, W.S. **Brain Pacemaker : Implantable electroshock therapy eases depression** . <http://www. popsci.com/scitech/article/2004-08/brain-pacemaker>.

พระพุทธศาสนากับการพัฒนาจิต : การตามดูจิตเพื่อรู้ความจริงของชีวิต

พระมหาบุญเลิศ ธมฺมทสฺสี

นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทนำ

เมื่อกล่าวถึงเรื่องจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่า เป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งที่รู้ถึงสิ่งที่มากระทบ หรือรับรู้สิ่งต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาอยู่เสมอ เรียกว่า "รู้อารมณ์"[1] จิตมีความหมายหลักๆ อยู่ 4 อย่าง คือ 1) คิด หรือ รู้ หมายถึงรู้อารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะ 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ 2) ก่อ หรือ สร้าง หมายถึงก่อหรือสร้างอารมณ์ต่างๆ ให้วิจิตรพิสดาร รวมถึงการคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์โลกแห่งจินตนาการด้วย 3) เก็บ หรือสั่งสม หมายถึงเก็บหรือสะสมกรรมและกิเลสทั้งหลาย 4) วิจิตร หมายความถึงวิจิตรในธรรมชาติของตัวจิตเองด้วย และจิตนี้ เป็นธรรมชาติที่เป็นนามธรรม ไม่มีรูปร่างอาศัยอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย มักดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามได้ยาก มักตกไปในอารมณ์ที่ตนปรารถนา เกิดเร็ว ดับเร็ว เที่ยวไปไกลและเที่ยวไปดวงเดียว[2] อนึ่ง จิตนี้ มีชื่อเรียกตามพุทธพจน์ที่ว่า "ตถาคตเรียกสิ่งนี้ว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง[3] และมีชื่อต่างๆ กันดังปรากฏในธัมมสังคณีว่า "จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุ"[4] ชื่อของจิตทั้ง 10 ประการดังที่กล่าวมานี้ จะมีลักษณะเป็นอย่างเดียวกัน แต่ที่เรียกชื่อไปต่างๆ กันนั้น เพราะทำหน้าที่ต่างกัน เหมือนกับคนคนเดียวทำหน้าที่หลายอย่าง เช่น เป็นผู้ชาย ซึ่งเป็นพ่อของลูกๆ แต่ในขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่เป็นครูบ้าง เป็นผู้อำนวยการบ้าง เป็นประธานบ้าง เป็นลุงบ้าง เป็นตาบ้าง เป็นต้น ตามหน้าที่และภาวะของตน ดังข้อความที่ว่า "ธรรมชาติใดย่อมคิด ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า จิต, ธรรมชาติใด เมื่อน้อมไปสู่อารมณ์ก็รู้อยู่ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า มโน ก็ใจนั่นแหละ ชื่อว่า มนัส ธรรมชาติใดรู้ ธรรมชาตินั้น ชื่อวิญญาณ"[5]

อาจกล่าวได้ว่า มนุษย์เราก็ยังไม่มั่นใจในธรรมชาติของจิตอันแท้จริงเป็นอย่างไร แต่ศาสนาทุกศาสนายืนยันว่าจิตวิญญาณมีอยู่จริง สิงสถิตอยู่ในร่างกาย เป็นอมตะไม่รู้จักตาย เมื่อร่างกายแตกสลายลง จิตวิญญาณยังคงอยู่ในรูปใด

---

[1] ดูรายละเอียดใน วิภาวินี. 2/166.

[2] ขุ.ธ.อ. (ไทย) 116/ 124/132.

[3] สำ.นิ. (ไทย) 16/61/115, สำ.นิ. (บาลี) 16/61/91.

[4] อภิ.สงฺ. (ไทย) 34/6/28.

[5] วิสุทธิ. 3/156. : ยं ตสฺมึ สมเย จิตฺตं มโน มานสं หทยं ปณฺฑรं มนายตนं มนินฺทฺริยं วิญฺญาณं วิญฺญาณกฺขนฺโธ ตชฺชามโนวิญฺญาณธาตุ อิทं ตสฺมึ สมเย มนินฺทฺริยं โหติ.

รูปหนึ่ง[6] ในทัศนะของเถรวาทกับมหายานสรุปแนวคิดเรื่องจิตของพระพุทธศาสนาว่า จัดอยู่ในกรอบ 3 อย่าง ดังนี้ (1) ในแง่ความหมายของจิต ทั้งสองนิกายมองคล้ายกันว่าจิตมีความหมายหลักๆ 4 อย่าง คือ รับรู้อารมณ์ ก่อสร้าง เก็บสั่งสม และวิจิตร (2) ซึ่งความหมายของทั้ง 4 อย่างนี้ มีความสัมพันธ์กับการแบ่งโครงสร้าง-หน้าที่ (structural-functional) ของจิตเป็น 3 ระดับ คือ ก. ระดับพื้นผิว ได้แก่ จิตที่ออกมารับรู้อารมณ์ภายนอก เรียกว่า "วิญญาณ" ข. ระดับกลาง ได้แก่ จิตระดับที่คิดปรุงแต่งอยู่ภายใน ซึ่งจิตในระดับนี้สมัยพุทธกาลเรียกว่า "มโนวิตักกะ" เป็นต้น สมัยพระอรรถกถาจารย์เรียกว่า "ชวนจิต" ส่วนนิกายมหายานเรียกว่า "มโน" หรือ "มนัส" และ ค. ระดับลึก ได้แก่ จิตที่ทำหน้าที่เก็บสั่งสมผลกรรมดีกรรมชั่ว ซึ่งจิตระดับนี้สมัยพุทธกาลเรียกว่าจิตประภัสสร สมัยพระอรรถกถาจารย์เรียกว่า "ภวังคจิต" ส่วนมหายานเรียกว่า "อาลยวิญญาณ" (3) ในแง่ธรรมชาติของจิต ทั้งสองนิกายมีทัศนะคล้ายกันว่า จิตโดยธรรมชาติหรือโดยเนื้อแท้ของมัน มีความสะอาดบริสุทธิ์ผุดผ่อง กิเลสเป็นเพียงอาคันตุกะหรือสิ่งแปลกที่จรเข้ามาทำให้จิตเศร้าหมอง อย่างไรก็ตาม การแบ่งโครงสร้าง-หน้าที่ของจิตออกเป็น 3 ระดับดังกล่าวมานี้ ไม่ได้หมายความว่าพระพุทธศาสนายอมรับเรื่องจิตสามระดับที่อยู่ในเวลาเดียวกัน เหมือนแนวคิดของซิกมันด์ ฟรอยด์ ที่มองว่ามนุษย์มีโครงสร้างจิต 3 ระดับลดหลั่นกันในแนวดิ่ง คือ จิตสำนึก (conscious) จิตก่อนสำนึก (preconscious) และจิตไร้สำนึก (unconscious) พระพุทธศาสนาเพียงแต่บอกว่าจิตของเรามีการเกิดดับอย่างต่อเนื่องในรูปของกระแส เมื่อจิตออกมารับรู้โลกทางอายตนะก็หมายความว่าขณะนั้นไม่มีจิตระดับกลางและระดับลึก เหมือนกับคนคนเดียวที่ทำกิจกรรมหลายอย่างในแต่ละวัน เช่น สอนหนังสือ เล่นกีฬา และนอนหลับพักผ่อน ขณะที่เขากำลังสอนหนังสือที่โรงเรียน ก็หมายความว่าในขณะนั้นการเล่นกีฬาและการนอนหลับพักผ่อนไม่มีสำหรับเขา[7] แต่พฤติกรรมในทัศนะของฟรอยด์หมายเอาจิตใจ (นามธรรม) ที่สามารถพบเห็นได้จากการแสดงออกที่เป็นพฤติกรรม (รูปธรรม) ซึ่งพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกในรูปของการเคลื่อนไหวเป็นไดนามิกส์ต่างๆ นั้น เพราะฟรอยด์ยึดหลักหรือกฎของพลังงานในวิชาฟิสิกส์เป็นสำคัญโดยที่ฟรอยด์ได้บัญญัติศัพท์เรียกพฤติกรรมต่างๆ ใหม่ว่า อิด (Id) อีโก้ (Ego) และซูเปอร์อีโก้ (Superego)[8] เพราะพฤติกรรมที่แสดงออกเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาจากภาวะภายในของมนุษย์ที่ฟรอยด์เรียกว่า จิต ซึ่งแบ่งจิตออกเป็น 3 ระดับคือ (1) จิตรู้สำนึก (Conscious) ได้แก่ จิตที่อยู่ในการควบคุมของบุคคล จิตที่ควบคุมพฤติกรรมได้แสดงออกมาในทิศทางที่ถูกที่ควร รวมทั้งอารมณ์ ความต้องการ และความปรารถนาก็เป็นไปในลักษณะที่ถูกที่ควร และมีความเหมาะสม (2) จิตใต้สำนึก (Subconscious) หรือจิตก่อนสำนึก (preconscious) เป็นจิตคาบเกี่ยวระหว่างจิตรู้สำนึกกับจิตไร้สำนึก มีทั้งความวิตกกังวล ความขัดแย้ง และการใช้กลไกการป้องกันตนเอง (defense mechanism) ในเรื่องจิตใต้สำนึกนี้ได้มีทั้งนักเขียนและนักปรัชญาเป็นจำนวนมาก ได้ตระหนักถึงความสำคัญของจิตใต้สำนึกที่คอยควบคุมการแสดงออกของบุคคลมานานแล้วแต่อาจจะกล่าวได้ว่ามีฟรอยด์คนแรกที่เห็นความสำคัญและศึกษาค้นคว้าจิตใต้สำนึกอย่างจริงจัง (3) จิตไร้สำนึก (Unconscious) ได้แก่ จิตที่เปรียบเหมือนภูเขาน้ำแข็งส่วนที่อยู่ใต้ผิวน้ำ อันเป็นที่รวมของกระบวนความคิด ความรู้สึก ความจำ ความต้องการ และเรื่องราวต่างๆ ที่สะสมไว้ในจิตไร้สำนึก พฤติกรรมหรือการแสดงออกมาจะเป็นการกระทำโดยไม่รู้สึกตัว ดังนั้นจึงพอสรุปได้ว่า สิ่งต่างๆ หรือเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น ล้วนมีสาเหตุส่วนใหญ่มาจากจิตที่อยู่ในระดับ "จิตไร้สำนึก" (Unconscious Mind) คือไม่รู้สึกตัว ซึ่งทำให้เราไม่สามารถเข้าใจตนเอง (อาการไม่ปกติ) ได้[9] ในกลุ่มจิตวิเคราะห์นี้ยังเชื่อว่าการแสดงออกของ

---

[6] แสง จันทร์งาม, **ปรากฏการณ์ทางจิต,** (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด,2544), หน้า 1.

[7] พระมหาสมบูรณ์ วุฑฺฒิกโร, **รวมบทความเรื่องมหาจุฬาวิชาการ** , "จิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ : ในทัศนะของเถรวาทกับมหายาน", (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,2550), หน้า 213-214.

[8] กิติกร มีทรัพย์, แปล-เรียบเรียง, **พื้นฐานทฤษฎีจิตวิเคราะห์** , (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2531), หน้า 13.

[9] พรรณทิพย์ ศิริวรรณบุศย์, **ทฤษฎีจิตวิทยาพัฒนาการ** , หน้า 160.

พฤติกรรมที่ไม่ปกติ อันเนื่องมาจากสภาวะอันเป็นธรรมชาติภายในของมนุษย์ ซึ่งมีการทำงานที่ต่อเนื่องอย่างเป็นระบบ[10] แต่ก็เป็นจิตวิทยาซึ่งเป็นวิชาหนึ่งที่ศึกษาถึงพฤติกรรมของมนุษย์ และประสบการณ์ของมนุษย์[11]

จากข้อความที่กล่าวมานี้ พอสรุปได้ว่า จิตเรียกง่ายๆ ว่า "ใจ" เพราะเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง และใจดวงนี้มีความสำคัญตรงที่ว่า สภาพทั้งหลายทั้งปวงมีใจเป็นสภาพถึงก่อน สำเร็จมาจากใจ ถ้าใจไม่ดี การทำ การพูดก็พลอยไม่ดีไปด้วย เพราะความไม่ดีนั้นเป็นเหตุ ความทุกข์ก็ติดตามไปเหมือนล้อเกวียนหมุนตามรอยเท้าโค[12] จะเห็นได้ว่า ใจของมนุษย์เราเป็นสิ่งที่มีค่าที่สุด เป็นตัวบ่งที่ชี้ชัดว่า คนนี้เป็นคนเช่นไร เป็นคนดีหรือเป็นคนไม่ดี เพราะใจเป็นผู้สร้างจินตนาการมีอำนาจเด็ดขาดในการให้ความทุกข์หรือสุขแก่บุคคล อาจกล่าวได้ว่า ใจเป็นนายกายเป็นบ่าว คนที่มีความทุกข์เพราะใจเป็นทุกข์ คนที่มีความสุข เพราะใจเป็นสุข

ในสังคมปัจจุบัน ใจของมนุษย์เราเต็มไปด้วยความต้องการ จึงแสวงหาวัตถุที่เป็นรูปร่างด้านเทคโนโลยีที่ทันสมัย รวดเร็ว สะดวกทันใจ เช่น บางคนมีบุตรหลานที่ส่งไปศึกษาอยู่ต่างประเทศก็สามารถที่จะพูดคุยหรือเห็นหน้ากันได้ทางโทรศัพท์เป็นต้น แต่เมื่อมีสิ่งอำนวยความสะดวกครบครันแล้วยังไม่เพียงพอ ยังมีความปรารถนาความต้องการอย่างไม่สิ้นสุด ก็พยายามแสวงหามาให้ได้โดยวิธีการต่างๆ ทั้งสุจริตและไม่สุจริตตามที่ใจสั่งการมา ถ้าทำการใดๆ ที่สุจริตเพื่อจะเป็นคนดี เช่น ใฝ่ฝันอยากเป็นโน่นเป็นนี่ เมื่อมีความต้องการมากขึ้นก็เป็นเครื่องกระตุ้นให้มีความพยายาม ความพยายามก็ก่อให้เกิดความสำเร็จ ความเป็นคนดีมาจากความตั้งใจที่จะเป็นคนดี[13] ดังนั้น จากที่กล่าวมานี้ ชี้ให้เห็นว่า ใจมีความสำคัญมาก บุคคลจึงจำเป็นต้องเริ่มต้นพัฒนาที่ใจก่อน เพราะคนจะเป็นอย่างไรก็เพราะใจของเขาน้อมไปเป็นอย่างนั้นก่อน ใจของคนเราต้องพัฒนาเท่านั้น เพราะปัญหาจิตใจของคนในปัจจุบันนี้ขัดแย้งกันระหว่างสภาพความเป็นจริงในชีวิตและสังคม หรือไม่มีปัญญาพอที่จะปรับจิตใจให้เท่าทันกับสภาพเช่นนั้นได้ และมีค่านิยมในการแสวงหาความพรั่งพร้อมทางด้านวัตถุ คือ ลาภผล เกียรติยศ ชื่อเสียง และความสุข[14] ให้กับตัวเอง เพื่อจะบำรุงบำเรอตอบสนองตามความต้องการที่สุขสบาย แต่กลับต้องเผชิญกับความทุกข์ในรูปแบบต่างๆ เช่น ความเครียด ความวิตกกังวล ความเบื่อหน่าย ความท้อแท้ ความคับข้องใจ หรือป่วยเป็นโรคทางตา โรคทางหู โรคทางจมูก โรคทางลิ้น โรคทางกาย โรคศีรษะ โรคหู โรคปาก โรคฟัน โรคไอ โรคหืด ไข้หวัด ไข้พิษ ไข้เซื่องซึม โรคท้อง เป็นลมสลบ ลงแดง จุกเสียด อหิวาตกโรค โรคเรื้อน ฝี กลาก มองคร่อ ลมบ้าหมู หิดเปื่อย หิดด้าน หิดหูด โรคละลอก โรคดีซ่าน โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวงทวาร เป็นต้น[15] เมื่อสุขภาพกายอ่อนแอ ทรุดโทรม หรือแปรปรวนจนเกิดเป็นโรคต่างๆ ก็เป็นเหตุทำให้มีปัญหาทางจิตใจ ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนามองปัญหาจิตใจของคนเราเป็นสำคัญ จึงเน้นเรื่องการปฏิบัติทางจิต[16] การพัฒนาตรงกับภาษาบาลีว่า ภาวนา แปลว่า ทำให้เกิดให้มีขึ้น ทำให้มีให้เป็นขึ้นหมายความว่า อะไรที่ยังไม่มีก็ทำให้มีขึ้น อะไรที่ยังไม่เกิดก็ทำให้เกิดขึ้น ซึ่งหมายถึงการฝึกอบรมหรือการเจริญกัมมัฏฐาน

---

[10] กิติกร มีทรัพย์, แปล-เรียบเรียง, **พื้นฐานทฤษฎีจิตวิเคราะห์** , หน้า 34.

[11] Norman l. Munn, **Introduction to Psychology** , 4th .Ed, (Boston : Houghton Mifflin Co., 1963.

[12] ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ. (ไทย)) 25/1/23.

[13] วศิน อินทสระ, **ทางแห่งความดี เล่ม 1,** (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา,2548), หน้า 30.

[14] ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) 11/338/348 : โลกธรรม 8 ได้แก่ 1. ได้ลาภ 2. เสื่อมลาภ 3. ได้ยศ 4. เสื่อมยศ 5. นินทา 6. สรรเสริญ 7. สุข 8.ทุกข์

[15] ขุ.ม. (ไทย) 19/5/16-17.

[16] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **จากจิตวิทยาสู่จิตภาวนา**, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก,2537), หน้า 5.

การพัฒนาจิต จึงเป็นการยกระดับคุณภาพจิตใจของมนุษย์เราให้สูงขึ้น ด้วยวิธีการทำจิตใจให้สงบ เกิดปัญญาแก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวัน อยู่ในโลกแห่งความเป็นจริงได้อย่างไม่มีความทุกข์ ปฏิบัติหน้าที่ไปอย่างดีที่สุดในทุกๆ ด้าน หมายถึงการฝึกฝนจิตใจให้สงบ มีสติสัมปชัญญะ มีสมาธิ มีเหตุผล มีความขยันหมั่นเพียร มีความอดทน มีพลังทางจิต ทำให้เกิดมีสุขภาพจิตดี มีจิตใจเข้มแข็งควรแก่การทำงาน เป็นต้น ซึ่งตรงกันข้ามกับการฝึกกายนั่นเอง แต่มีข้อแตกต่างกันตรงที่ว่าการฝึกกายนั้นจะต้องทำให้ร่างกายเคลื่อนไหว เพราะปกติแล้ว กายมักจะหยุดนิ่งจึงต้องทำให้เคลื่อนไหวในอิริยาบถต่างๆ จึงค่อยสบายขึ้นและมีพลังมากขึ้น ส่วนการฝึกฝนจิตนั้น จะต้องทำให้จิตหยุดนิ่ง เพราะปกติแล้วจิตมักจะไม่ค่อยหยุดนิ่ง จึงจำเป็นต้องทำให้หยุดนิ่งเสียบ้าง แล้วมันก็จะเกิดพลังขึ้น และมีความสุขสบายมากขึ้นด้วย โดยปกติแล้วธรรมชาติของจิตจะมีลักษณะดังที่กล่าวแล้วคือ

1. ดิ้นรน (ผนฺทนํ) ดิ้นรนไปเพื่อจะหาอารมณ์ที่เป็นเหยื่อ มีรูปและเสียงเป็นต้น
2. กวัดแกว่ง (จปลํ) ไม่หยุดอยู่ในอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดนาน
3. รักษายาก (ทุรกฺขํ) รักษาให้อยู่กับที่ไม่ให้คิดถึงเรื่องต่างๆ นั้นทำได้ยาก
4. ห้ามยาก (ทุนฺนิวารยํ) ป้องกันไม่ให้คิดถึงเรื่องที่เราไม่ต้องการนั้นทำได้ยาก
5. ข่มได้ยาก (ทุนฺนิคฺคหํ) ฝึกได้ยาก
6. เป็นธรรมชาติที่รวดเร็ว (ลหุ) เกิดขึ้นแล้วดับไป
7. มักตกไปตามอารมณ์ที่ชอบ (ยตฺถ กามนิปาตินํ)
8. ไปได้ไกล (ทูรงฺคมํ)
9. เที่ยวไปดวงเดียว (เอกจรํ) เกิดทีละดวง รับอารมณ์ได้ครั้งละ 1 อย่าง
10. ไม่มีรูปร่าง (อสรีรํ) ไม่มีรูปร่างแต่สัมผัสได้
11. มีคูหา คือ ร่างกายเป็นที่อาศัย (คูหาสยํ)

แม้จิตจะมีลักษณะดังที่กล่าวมาแล้วก็ตาม แต่ผู้มีปัญญาสามารถฝึกฝนจิตนี้ให้ตรงได้ คือ นำประโยชน์ไปใช้ได้ เหมือนนายช่างศรดัดลูกศรที่คดให้ตรงได้ ดังพุทธพจน์ว่า “จิตที่ดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยาก ผู้มีปัญญาสามารถควบคุมให้ตรงได้ เหมือนช่างศรดัดลูกศรให้ตรงฉะนั้น[17]

ในชีวิตประจำวัน เราทุกคนต่างรับเอาสิ่งต่างๆ เข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ สิ่งที่รับเข้ามานั้นมีทั้งสิ่งที่เราชอบใจ และไม่ชอบใจ ถ้าเป็นเรื่องที่เราชอบใจ ก็จะปรุงแต่งและกลายไปเป็นความโลภที่ฝังอยู่ในจิต ถ้าเป็นเรื่องที่ไม่ชอบใจ ก็จะปรุงแต่งและกลายเป็นความโกรธที่อยู่ในจิต ด้วยเหตุนี้ในแต่ละวัน เราจึงสั่งสมเอาความโลภและความโกรธเข้าไว้ในจิตโดยไม่รู้ตัว ขณะที่ไม่รู้ตัวก็คือความหลง ทำอะไรด้วยสัญชาตญาณ เมื่อจิตซึมซับเอากิเลสเหล่านี้เข้าไว้มากๆ ปริมาณกิเลสที่สะสมอยู่ก็จะเปลี่ยนคุณภาพของจิต ให้เป็นไปตามอำนาจของกิเลส โดยที่เราไม่ปรารถนาจะให้เป็นเช่นนั้น เช่น ถ้าเราโกรธบ่อยๆ กิเลสคือความโกรธก็จะซึมซับเข้าไปในจิต และเปลี่ยนคุณภาพของจิตให้เป็นคนโกรธง่าย เจ้าอารมณ์ฉุนเฉียว แม้บางครั้งเป็นเรื่องขัดใจเล็กๆ น้อยๆ แต่เราก็โกรธเป็นฟืนเป็นไฟ โดยไม่สามารถควบคุมอารมณ์เอาไว้ได้ เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะเชื้อความโกรธเข้าไปสะสมอยู่ในจิตเป็นจำนวนมาก เมื่อมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดมากระทบเป็นเรื่องที่เราไม่ชอบ เชื้อความโกรธก็จะผุดขึ้นมาจากก้นบึ้งของจิต ปรุงแต่งสิ่งที่มากระทบนั้นให้เป็นไปในทางที่ไม่พอใจหนักขึ้น ทำให้ความโกรธทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และระเบิดออกมาทางสีหน้า ท่าทาง คำพูด และกิริยา โดยที่เรา

[17] ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ. (ไทย) 25/33-34/35.

ไม่รู้ตัว แต่ไม่สามารถควบคุมเอาไว้ได้แล้วเราจะแก้ไขตัวเองให้เป็นคนอารมณ์เย็น ไม่ขี้โมโหนี้ได้อย่างไร? วิธีแก้ที่ได้ผลมีอยู่ทางเดียว คือ ไม่เติมเชื้อ ความโกรธเข้าไปอีก เพื่อไม่ให้มันมีปริมาณหรือพลังเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันก็หาวิธีขจัดเชื้อกิเลสเก่าที่สะสมอยู่ในก้นบึ้งของจิต (ที่เรียกว่า จิตไร้สำนึก หรือ ภวังคจิต) ให้มันออกมาแล้วสลายตัวไป วิธีนี้เป็นวิธีของสติปัฏฐาน ดังนั้น การเจริญสติปัฏฐาน หรือวิปัสสนากัมมัฏฐาน จึงเป็นวิธีที่ป้องกันมิให้กิเลสใหม่เกิดขึ้น และช่วยขจัดกิเลสเก่าที่มีอยู่ให้เบาบางลงจนหมดไปในที่สุด ทำให้จิตสะอาดและบริสุทธิ์ขึ้น เมื่อนั้นเราก็จะพบว่าจิตใจของเราเปลี่ยนไปในทางที่ดี เป็นคนที่อารมณ์เย็นลง แม้จะมีความโกรธอยู่แต่ก็ไม่รุนแรงเหมือนก่อน และรู้ตัว เร็วขึ้น ควบคุมอารมณ์ได้ดีขึ้น มีความรักความเมตตามากขึ้น ความถือตัวถือตนลดลง รู้จักให้อภัยผู้อื่น และเข้าใจผู้อื่นได้ดีกว่าเดิม สามารถทนต่อสิ่งที่มากระทบทางจิตใจได้ เพราะมีใจที่สงบตั้งมั่น ความคิดฟุ้งซ่านและความเครียดลดลง เป็นคนที่อยู่ง่ายกินง่าย พฤติกรรมในทางที่ไม่ดีก็ค่อยๆ เปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้น ความทุกข์ที่เคยมีอยู่ลดลง หากเราปฏิบัติสติปัฏฐานให้ก้าวหน้าต่อไปไม่หยุดยั้ง จนสามารถขจัดกิเลสได้หมด จิตจะมีความบริสุทธิ์ผ่องใส เมื่อนั้นเราก็จะหลุดพ้นจากความทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง และได้พบกับสันติสุขซึ่งไม่มีสิ่งอื่นใดเทียบทัน

การเจริญสติปัฏฐาน หรือวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นการตามดูจิตให้คุณประโยชน์อย่างมีค่าสูงยิ่งในการดำเนินชีวิต กล่าวคือ ช่วยส่งเสริมสุขภาพ สร้างความรู้ ช่วยให้มีความสามารถในการทำงานดีขึ้น ช่วยแก้ปัญหาส่วนตัวได้ ทำให้เกิดความกล้าหาญ และเป็นเพื่อนที่แสนดีของเราตลอดไป จวบจนกระทั่งในวาระสุดท้ายที่เป็นตัวอย่างของตัวอย่างที่แท้จริง คือในเวลาใกล้ตายนั่นเอง จิตไม่รับรู้อะไรภายนอกแล้วในเวลานั้นไม่มีใครสามารถจะช่วยอะไรได้ ทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ไม่ว่ามากเท่าใด ก็ไม่อาจช่วยอะไรเราได้ แต่การเจริญสติปัฏฐาน หรือวิปัสสนากัมมัฏฐานที่บำเพ็ญมาอย่างดีแล้วจะเป็นภาวนากุศลในทางไปสุคติ ตามกำลังกรรมที่เราได้ทำมา และที่สำคัญที่สุดก็คือให้การตามดูตนเองได้แล้ว จะสามารถอ่านตนออก บอกตนได้ ใช้ตนเป็น และพัฒนาสังคมส่วนรวมได้ทุกระดับอย่างไม่มีขีดจำกัดต่อไปจนกว่าจะประสบสันติสุขที่มวลมนุษยชาติปรารถนาทุกประการ วิปัสสนากัมมัฏฐาน (Insight meditation) เป็นวิธีการเจริญภาวนาอย่างหนึ่ง เพื่อก่อให้เกิดความเห็นแจ้งในรูปนาม (materiality and mentality) ตามความเป็นจริง ว่ามีลักษณะของความไม่เที่ยง (อนิจจัง) ความเป็นทุกข์ (ทุกขัง) และความไม่เป็นตัวตน (อนัตตา) ความเห็นแจ้งเช่นนี้ย่อมให้เกิดปัญญา (wisdom) อันจะนำไปสู่ความพ้นทุกข์ และปัญญาที่เกิดขึ้นสามารถทำลายกิเลสต่างๆ ได้ โดยเฉพาะความโลภ ความโกรธ และความหลงให้ลดน้อยลงจนหมดไปในที่สุด[18] รูปแบบของวิปัสสนากัมมัฏฐานอย่างหนึ่งที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย คือ การเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวสติปัฏฐาน 4 โดยเอาสติ (mindfulness) ไปตั้งไว้ที่ฐานทั้ง 4 คือ (1) กาย (body) (2) เวทนา (feeling) (3) จิต (mind) และ (4) ธรรม (mind-object) จุดมุ่งหมายที่สำคัญอย่างหนึ่งของวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้แก่ การพัฒนาสติ คือ การระลึกได้ และสัมปชัญญะ คือ ความรู้ตัวทั่วพร้อม จากฐานทั้ง 4 จนมีพลัง เช่น การยืน การเดิน การนั่ง การนอน การรับประทานอาหาร การคู้ การเหยียด การนุ่งห่มเสื้อผ้า การอาบน้ำ ตลอดจนการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ เป็นต้น สิ่งที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ การกำหนดรู้อารมณ์ หรือสิ่งเร้าที่มากระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ เพื่อมิให้กิเลสเกิดขึ้น

[18] ดูรายละเอียดใน U Janakabhivamsa Sayadaw, **The ICD-10 Classification of Mental and Behavioral Disorders : Clinical Descriptions and Diagnostic Guidelines** , (Geneva : World Health Organization, 1992), p. 30-31 ; Mahasi Sayadaw, **The Great Discourse on the Turning of the Wheel of Dhamma (Dhammacakkappavattana Sutta)** , (Bangkok : Buddhadhamma Foundation, 1996), p. 71-78.

จนทำให้จิตขุ่นมัวและเศร้าหมอง[19] นอกจากนี้ การตั้งสติไว้ที่ฐานทางกายแล้ว ยังสามารถตั้งไว้ที่ เวทนา จิต และธรรม อีกด้วย คือ การมีสติระลึกรู้จับอยู่กับสิ่งที่ต้องการกำหนด เช่น ความโกรธ ความฟุ้งซ่าน ความคิด อาการปวด การเห็น การได้ยิน การถูกต้อง เป็นต้น ใช้สัมปชัญญะ คือ ความเข้าใจในสิ่งนั้นตามที่เป็นจริง ซึ่งจะสามารถควบคุมกระแสการรับรู้และความคิดให้บริสุทธิ์ ไม่มีช่องว่างที่กิเลสต่างๆ จะเกิดขึ้นได้ และยังเป็นวิธีกำจัดอาสวะ (กิเลสอย่างละเอียด) เก่า และป้องกันอาสวะใหม่ไม่ให้เกิดขึ้น เป็นการหลุดพ้นจากการถูกบังคับด้วยกิเลสที่เป็นแรงขับหรือแรงจูงใจในจิตไร้สำนึก (unconscious drives or motivations)[20] เพราะกิเลสในจิตไร้สำนึกหรือภวังคจิตคือสาเหตุของปัญหาหรือความทุกข์ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า การเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานสามารถทำลายรากเหง้าของโลภะ โทสะ และโมหะ ทำให้พัฒนาจิตใจได้ผลเป็นอย่างมากที่เดียว และที่เห็นผลได้ชัดเจนคือ ทำให้คนเราลดความเห็นแก่ตัว รู้จักการปล่อยวางและการให้อภัย มีความเมตตากรุณาและความเอื้ออาทรต่อกัน อันเป็นผลดีต่อตนเอง ครอบครัว ประเทศชาติ และสังคมโลกโดยส่วนรวม

จากที่กล่าวมาทั้งหมดได้ชี้ให้เห็นว่า จิตหมายถึงอะไร จิตมีความสำคัญอย่างไรบ้างแล้ว ทำไมจึงต้องมีการพัฒนาจิต และพระพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับการพัฒนาจิตอย่างไร ต่อจากนี้ผู้เขียนต้องการมุ่งเน้นไปที่ปัญหาการพัฒนาจิตด้วยสติปัฏฐาน 4 ในประเด็นว่าด้วยการตามดูจิตเพื่อรู้ความจริง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า จิตตานุปัสสนา เพราะผู้เขียนตั้งข้อสังเกตเรื่องการพัฒนาจิตนั้นมีหลายรูปแบบ โดยเฉพาะการตามดูจิตเท่านั้นก็จะสามารถเข้าถึงความจริงของชีวิตได้ หรือว่ารูปแบบของการตามดูกาย เวทนา และธรรมเท่านั้นที่ทำให้เกิดปัญญารู้เท่าทันความจริงได้ ดังจะได้อธิบายขยายความต่อไป

การตามดูจิตเพื่อเจริญปัญญา

ความหมายของการตามดูจิต

คำว่า "การตามดูจิต" เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "จิตตานุปัสสนา" ซึ่งเป็นหลักธรรมข้อที่ 3 ในสติปัฏฐาน 4 ดังพุทธพจน์ที่ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นที่ไปอันเอก (เป็นไปของบุคคลผู้เดียว) เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อดับความโศกและความร่ำไรรำพัน เพื่อดับความทุกข์ (ทุกข์กาย) และโทมนัส (ทุกข์ใจ) เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง (ญายธรรม คือ อริยมรรค) เพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง ทางนี้คือ สติปัฏฐาน 4 ได้แก่

1. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้
2. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มี สัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้
3. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้
4. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้[21]

---

[19] ดูรายละเอียดใน Bhaddhanta Asabha, The Practice of Vipassana Meditation for Mindfulness Development, (Bangkok : Sahadhammika, 2001), p. 4-14. ; อ้างใน พระมหาไสว ญาณวีโร, **คู่มือหลักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2544), หน้า 70-102.

[20] ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพิมพ์เผยแพร่ พิมพ์ครั้งที่ 8, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2544), 285-817.

[21] ที.ม. (ไทย) 10/273/301–302, ที.ม. (ไทย) 10/273/ .

คำว่า "จิตตานุปัสสนา" หมายถึง การตามดูจิตเนืองๆ มีรายละเอียดที่พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า "ภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่อย่างไร?

> คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ จิตมีราคะก็รู้ชัดว่า 'จิตมีราคะ' จิตปราศจากราคะก็รู้ชัดว่า 'จิตปราศจากราคะ' จิตมีโทสะก็รู้ชัดว่า 'จิตมีโทสะ' จิตปราศจากโทสะก็รู้ชัดว่า 'จิตปราศจากโทสะ' จิตมีโมหะก็รู้ชัดว่า 'จิตมีโมหะ' จิตปราศจากโมหะก็รู้ชัดว่า 'จิตปราศจากโมหะ' จิตหดหู่ก็รู้ชัดว่า 'จิตหดหู่' จิตไม่หดหู่ก็รู้ชัดว่า 'จิตไม่หดหู่' จิตเป็นมหัคคตะก็รู้ชัดว่า 'จิตเป็นมหัคคตะ' จิตไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ชัดว่า 'จิตไม่เป็นมหัคคตะ' จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ชัดว่า 'จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า' จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ชัดว่า 'จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า' จิตเป็นสมาธิก็รู้ชัดว่า 'จิตเป็นสมาธิ' จิตไม่เป็นสมาธิก็รู้ชัดว่า 'จิตไม่เป็นสมาธิ' จิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ชัดว่า 'จิตหลุดพ้นแล้ว' จิตไม่หลุดพ้นก็รู้ชัดว่า 'จิตไม่หลุดพ้น' ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตภายในอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นจิตในจิตทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรม เป็นเหตุเกิดในจิตอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในจิตอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในจิตอยู่หรือว่า ภิกษุนั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า 'จิตมีอยู่' ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตัณหาและทิฏฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ อย่างนี้แล"[22]

จากข้อความข้างต้นนี้ชี้ให้เห็นว่า จิตตานุปัสสนา หมายถึง การเอาสติตามดูจิต เพราะจิตเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ คือ รู้รูป รู้เสียง รู้กลิ่น รู้รส รู้โผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณ์อยู่เนืองๆ 16 ประเภท ได้แก่

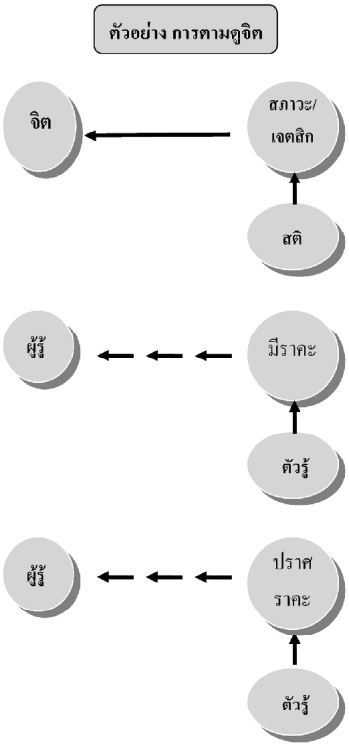
(1) สราคจิต จิตมีราคะ ได้แก่ จิต 8 ดวง ที่เกิดพร้อมด้วยโลภะ
(2) วีตราคจิต จิตปราศจากราคะ ได้แก่ กุศลจิตที่ละอัพยากฤตฝ่ายโลกีย์
(3) สโทสจิต จิตมีโทสะ ได้แก่ จิต 2 ดวง ที่เกิดพร้อมกับโทสะ
(4) วีตโทสจิต จิตปราศจากโทสะ ได้แก่ จิตที่เป็นโลกียกุศล และจิตที่เป็นอัพยากฤต
(5) สโมหจิต จิตมีโมหะ ได้แก่ จิต 2 ดวง คือจิตที่เกิดพร้อมกับวิจิกิจฉาและเกิดพร้อมกับอุทธัจจะ
(6) วีตโมหจิต จิตปราศจากโมหะ ได้แก่ จิตที่เป็นโลกียกุศลและอัพยากฤต
(7) สังขิตตจิต จิตหดหู่ง่วงนอน ได้แก่ จิตที่ถูกถีนมิทธะครอบงำ
(8) วิขิตตจิต จิตปราศจากหดหู่ ได้แก่ จิตที่ไม่ประกอบด้วยความหดหู่
(9) มหัคคตจิต จิตที่เป็นมหัคคตะ คือ มีอานุภาพมาก ได้แก่ จิตที่เป็นรูปาวจรและอรูปาวจร
(10) อมหัคคตจิต จิตที่ไม่เป็นมหัคคตะ ได้แก่ จิตที่เป็นกามาวจร (ไม่เป็นรูปาวจร และอรูปวจร)
(11) สอุตตรจิต จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า ได้แก่ จิตที่เป็นกามาวจร
(12) อนุตตรจิต จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า สูงกว่า ได้แก่ จิตที่เป็นรูปาวจรและอรูปาวจร แม้ในจิต 2 ประเภทนั้น รูปาวจรจิตเป็นสอุตตระคือมีจิตอื่นยิ่งกว่า อรูปาวจรจิตเท่านั้นเป็นอนุตตระ คือไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า
(13) สมาหิตจิต จิตเป็นสมาธิ ได้แก่จิตที่เป็นอุปาจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิ
(14) อสมาหิตจิต จิตไม่เป็นสมาธิ ได้แก่ จิตที่ปราศจากสมาธิทั้ง 2 นั้น
(15) วิมุตตจิต จิตหลุดพ้นจากกิเลส ได้แก่ จิตที่หลุดพ้นจากกิเลสด้วย ตทังควิมุตติ และวิกขัมภนวิมุตติ
(16) อวิมุตตจิต จิตไม่หลุดพ้นจากกิเลส ได้แก่ จิตที่ไม่หลุดพ้นจากวิมุตติ

[22] ที.ม. (ไทย) 10/381/314-315, ที.ม. (บาลี) 10/381/255.

จิต 16 ประเภทข้างต้นนี้ เป็นจิตทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล เป็นกระบวนการทำงานของจิตที่สามารถตามดูเพื่อให้รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงหรือความเป็นไปของจิตได้ และผลของการตามดูจิตดังกล่าว พระพุทธองค์ก็ตรัสไว้ว่า

> "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระศาสนานี้ ย่อมพิจารณาเห็นจิตภายในบ้าง พิจารณาเห็นจิตในจิตภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นจิตทั้งภายในและภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นสิ่งที่เกิดขึ้นในจิตบ้าง พิจารณาเห็นสิ่งที่ดับไปในจิตบ้าง พิจารณาเห็นสิ่งที่เกิดขึ้นและดับไปในจิตบ้าง ก็หรือว่า เข้าไปตั้งสติไว้ว่า "จิตมีอยู่" ดังนี้เพียงเพื่อรู้ไว้เท่านั้น เพียงเพื่ออาศัยระลึกไว้เท่านั้น เป็นผู้ไม่มีตัณหา และทิฏฐิอาศัยอยู่ด้วย และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลกด้วย ภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ชื่อว่าย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่เนืองๆ"[23]

จากผลของการตามดูจิตข้างต้นจะเห็นว่า เป็นการตามดูจิตภายในหมายถึงจิตของตน จิตภายนอกหมายถึงจิตของคนอื่น จิตทั้งภายในและภายนอกหมายถึงทั้งจิตของตนและจิตของคนอื่น สิ่งที่เกิดขึ้นในจิต และสิ่งที่ดับไปในจิตหมายถึงการเกิด การดับของจิต ซึ่งเป็นธรรมดาของจิต ส่วนการเข้าไปตั้งสติไว้ว่า "จิตมีอยู่" ดังนี้ เพียงเพื่อรู้ไว้เท่านั้น เพียงเพื่ออาศัยระลึกไว้เท่านั้น แล้วจะเป็นผู้ไม่มีตัณหาและทิฏฐิอาศัยอยู่ด้วย และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลกคือชีวิตนี้ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า เมื่อจิตคิดถึงเรื่องต่างๆ หรือคิดไปที่อื่นก็ตามดูจิตคิด เมื่อจิตยินดีในอารมณ์ก็ตามดูจิตยินดีในอารมณ์ เมื่อจิตอยากได้ในอารมณ์ก็ตามดูจิตอยากได้ในอารมณ์ เมื่อจิตโกรธก็ตามดูจิตโกรธ เมื่อจิตหลงก็ตามดูจิตหลง เมื่อจิตสงบเป็นสมาธิ ก็ตามดูจิตสงบเป็นสมาธิ การตามดูจิตดังที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จะมีส่วนประกอบอยู่ 3 อย่าง คือ (1) ผู้รู้อารมณ์หรือความนึกคิด ได้แก่ ตัวจิต (2) สภาวะที่เป็นความรู้สึกในจิต ได้แก่ เจตสิก และ (3) ตัวผู้รู้ ได้แก่ สติเจตสิก ดังมีแผนผังต่อไปนี้

[23] ที.ม. (ไทย) 10/381/315, ที.ม. (บาลี) 10/381/255.

จากแผนผังข้างต้นนี้ มีประเด็นที่จะต้องทำความเข้าใจให้ชัดเจน ดังนี้คือ

1) จิต คือธรรมชาติที่รู้อารมณ์

จิต คือธรรมชาติที่รู้อารมณ์ดังได้กล่าวมาแล้ว ลักษณะพิเศษประจำตัวโดยเฉพาะของจิตมี 4 ประการ ที่เรียกว่า ลักขณาทิจตุกกะของจิต คือ (1) มีการรับอารมณ์เป็นลักษณะ (วิชานนลกฺขณ) (2) มีการเป็นประธานในธรรมทั้งปวงเป็นหน้าที่ (ปุพฺพงฺคมรสं) (3) มีการเกิดขึ้นต่อเนื่องกันไม่ขาดสายเป็นอาการปรากฏ (สนฺธานปจฺจุปฏฺฐานं) (4) มีนามรูปเป็นเหตุใกล้ให้เกิด (นามรูปปทฏฺฐานं) จิตนอกจากจะมีลักษณะพิเศษประจำตัวโดยเฉพาะ (สภาวลักษณะ) ดังกล่าวแล้วก็ยังมีอำนาจในการกระทำความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลายให้วิจิตรอีกด้วย คือ จิตนี้สามารถทำธรรมชาติทั้งหลายให้วิจิตรได้ 6 ประการ[24] คือ

1) วิจิตรโดยการกระทำ คือ เพราะจิตนี้เอง จึงทำให้วัตถุสิ่งของและความประพฤติของสัตว์ทั้งหลายในโลก มีการกระทำต่างๆ คือ ให้มีทั้งงดงาม น่าดู แปลกประหลาด และน่าสะพรึงกลัว

2) วิจิตรด้วยตนเอง หมายถึง สภาพของจิตนั่นเองทั้งที่เป็นกุศล อกุศล วิบาก กิริยา เช่น จิตมีราคะ จิตมีโทสะ จิตฟุ้งซ่าน หรือจิตมีศรัทธา จิตมีปัญญา จิตสงบเป็นต้น

3) วิจิตรในการสั่งสมกรรมและกิเลส คือ จิตนี้เป็นตัวเก็บสั่งสมกรรมและกิเลสที่ทำไว้ทั้งหมด คือ บาปบุญทั้งหลาย จิตเป็นตัวสั่งสมเก็บเอาไว้และสามารถนำข้ามภพข้ามชาติไปได้อีกด้วย

4) วิจิตรในการรักษาวิบาก คือ กรรมทั้งหมดที่ทำไว้นั้น จิตเป็นตัวที่รักษาวิบากคือผลของกรรมนั้นเอาไว้ไม่ให้สูญหายไปไหน แล้วผลของกรรมนั้นก็จะปรากฏขึ้นมาเมื่อถึงโอกาส

5) วิจิตรในการสั่งสมสันดานของตน คือสิ่งใดก็ตาม เมื่อทำไว้เสมอๆ แล้ว จิตก็ย่อมสั่งสมสิ่งนั้นไว้ ทำให้เกิดความชำนาญหรือความคุ้นเคยในการกระทำสิ่งนั้นๆ ขึ้นเรื่อยๆ จนทำให้ติดเป็นนิสัยสันดาน

6) วิจิตรด้วยอารมณ์ต่างๆ คือ จิตนี้รับอารมณ์ต่างๆ อยู่เสมอ ทั้งในด้านการเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส และถูกต้องธรรมารมณ์ สับเปลี่ยนเวียนอยู่ในอารมณ์ทั้ง 6

จิตนี้ เมื่อกล่าวตามสภาวลักษณะแล้วก็มีเพียง 1 เท่านั้น คือเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ แต่เมื่อจำแนกออกเป็นประเภทต่างๆ ตามลักษณะของตนแล้ว จิตอย่างย่อมี 89 ดวง อย่างพิสดารมี 121 ดวง

จิตทั้ง 89 ดวง หรือ 121 ดวงนั้น แบ่งเป็นนัยต่างๆ ได้ 6 นัยคือ

1) ชาติเภทนัย คือ การแยกประเภทของจิตออกเป็นชาติสกุล คือ จิตนี้เมื่อจำแนกโดยชาติสกุลแล้วก็มี 4 ชาติ คือ จิตฝ่ายกุศล (กุศลชาติ) จิตฝ่ายอกุศล (อกุศลชาติ) จิตที่เป็นฝ่ายวิบาก (วิบากชาติ) จิตที่เป็นกิริยา (กิริยาชาติ) ชาติสกุลของจิตทั้ง 4 ประเภทนี้ นิยมเรียกกันแต่เพียงโดยย่อว่า กุศล อกุศล วิบากและกิริยา

2) ภูมิเภทนัย คือ การแยกประเภทของจิตโดยรูป จิตที่แยกโดยภูมินี้มี 4 ภูมิ คือ ระดับจิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในกามภพ (กามภูมิหรือกามาวจรภูมิ) ระดับจิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูปภพหรือระดับจิตของผู้ได้รูปฌาน (รูปภูมิหรือรูปาวจรภูมิ) ระดับจิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูปภพหรือระดับจิตของผู้ได้อรูปฌาน (อรูปภูมิหรืออรูปาวจรภูมิ) ระดับจิตของพระอริยเจ้าผู้พ้นแล้วจากโลกียภูมิ 3 ข้างต้น (โลกุตตรภูมิ)

3) โสภณเภทนัย คือ การแยกจิตเป็นประเภทโสภณและอโสภณมี 2 อย่าง คือ จิตที่ดีงาม (โสภณจิต), จิตที่นอกจากโสภณจิต (อโสภณจิต)

---

[24] วิภาวินี. หน้า 67.

4) โลกเภทนัย คือ แยกประเภทของจิตที่เป็นอยู่ในโลกทั้ง 3 และที่พ้นจากโลกมี 2 ประเภท คือ จิตที่เป็นไปในโลกทั้ง 3 คือ กามโลก รูปโลก และอรูปโลก (โลกิยจิต) จิตที่พ้นไปจากความเป็นไปในโลกทั้ง 3 หรือจิตที่เหนือโลก (โลกุตตรจิต)

5) เหตุเภทนัย คือ การแยกประเภทของจิตที่ประกอบด้วยเหตุและไม่ประกอบด้วยเหตุมี 2 ประเภท คือ จิตที่ประกอบด้วยเหตุ คือ โลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ อโมหะ(สเหตุกจิต) และจิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ คือไม่ประกอบด้วยโลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ (อเหตุกจิต)

6) เวทนาเภทนัย คือ การแยกจิตออกโดยการเสวยอารมณ์ตามเวทนาทั้ง 5 มี 5 ประเภท คือ การเสวยความสุขทางกาย (สุขเวทนา) การเสวยความทุกข์ทางกาย (ทุกขเวทนา) การเสวยความสุขทางใจ (โสมนัสเวทนา) การเสวยความทุกข์ทางใจ (โทมนัสสเวทนา) การเสวยอารมณ์ที่เป็นกลางๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ (อุเบกขาเวทนา)

การที่จะเข้าใจเรื่องจิตในพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนนั้น จะต้องศึกษาให้เข้าใจนัยต่างๆ ของจิตแต่ละประเภทอย่างถูกต้อง จิตแต่ละประเภทที่กล่าวมาข้างต้นนี้ อาจจะสรุปให้เข้าใจง่ายๆ คือมี 89 ดวงหรือ 121 ดวง ได้แก่ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัส การคิดเรื่องกุศลหรืออกุศล

การอธิบายจิตที่จำแนกออกโดยภูมิตามแนวที่ท่านพระอนุรุทธาจารย์ได้แสดงไว้ในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะนั้น เป็นการแสดงถึงความเป็นไปของจิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในภูมิต่างๆ มีกามภูมิเป็นต้น อย่างที่มนุษย์ทั้งหลายกำลังประสบอยู่นี้ เหตุที่จะต้องอธิบายจิตโดยภูมิก่อนก็เพื่อจะทำให้เข้าใจสภาวะของจิตเองได้ง่ายกว่าการอธิบายจิตประเภทอื่นๆ ก่อน อีกทั้งยังเป็นเหตุให้เข้าใจ จิตประเภทอื่นๆ ไปในตัวด้วย ดังมีแผนผังดังต่อไปนี้

จำนวนจิต 89 ดวง หรือ 121 ดวงนั้น เมื่อจำแนกโดยภูมิแล้ว มีจำนวนดังนี้

จิตโดยย่อ		**จิตโดยพิสดาร**	
1. กามาวจรจิต	54 ดวง	1. กามาวจรจิต	54 ดวง
2. รูปาวจรจิต	15 ดวง	2. รูปาวจรจิต	15 ดวง
3. อรูปาวจรจิต	12 ดวง	3. อรูปาวจรจิต	12 ดวง
4. โลกุตตรจิต	8 ดวง	4. โลกุตตรจิต	40 ดวง
รวม	**89 ดวง**	**รวม**	**121 ดวง**

จิต 89 ดวง ที่ขยายเป็น 121 ดวง ก็เพราะนับโลกุตตรจิต 8 ดวง ของท่านผู้ได้ฌาน 5 เข้าไปด้วย คือเอา 5 คูณ 8 เป็น 40 (5x8=40) คือ จิต 89 ดวง ชักออกเสีย 8 ดวงเหลือ 81 ดวง แล้วเอา 40 ที่กระจายออกไปแล้วนั้นมานับรวมเข้าจึงเป็น 121 ดวง ตัวอย่าง เช่น โสดาปัตติมรรคจิต ปฐมฌานจิต 1 ดวง ทุติฌานจิต 1 ดวง ตติยฌานจิต 1 ดวง จตุตถฌานจิต 1 ดวง ปัญจมฌานจิต 1 ดวง รวมเป็น 5 ดวง

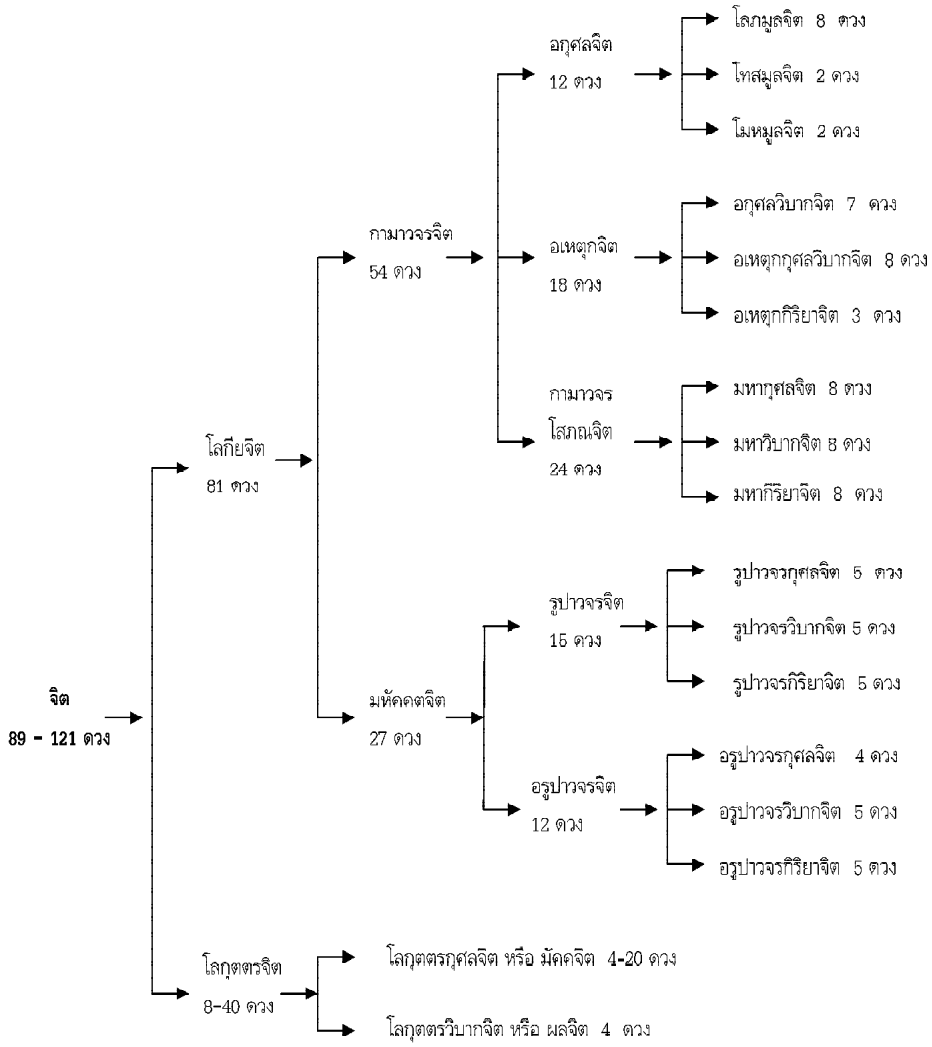
ดังนั้น โสดาปัตติผลจิต นับปฐมฌานจิต 1 ดวง ทุติยฌานจิต 1 ดวง ตติยฌานจิต 1 ดวง จตุตถฌานจิต 1 ดวง ปัญจมฌานจิต 1 ดวง รวมเป็น 5 ดวง สกทาคามิมรรคจิต, สกทาคามิผลจิต, อนาคามิมรรคจิต, อนาคามิผลจิต, อรหัตตมรรคจิต, อรหัตตผลจิต ก็จำแนกออกเป็นองค์ละ 5 ดวง เช่นเดียวกัน จึงรวมเป็นโลกุตตรจิตทั้งหมด 40 ดวง

สรุปว่า จิตทั้ง 121 ดวง ได้แก่ โลกียจิต 81 ดวง และโลกุตตรจิต 40 ดวง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้ กามาวจรจิต 54 ดวงนั้น คือ อกุศลจิต 12 ดวง แบ่งออกเป็นโลภมูลจิต 8 ได้แก่ โทสมูลจิต 2 ดวง และโมหมูลจิต 2 ดวง, อเหตุกจิต 18 ดวง แบ่งออกเป็นอกุศลวิปาก จิต 7 อเหตุกกุศลวิปากจิต 8 ดวง และอเหตุกกิริยาจิต 3 ดวง, กามาวจรโสภณจิต 24 แบ่ง

ออกเป็นกามาวจรมหากุศลจิต 8 ดวง กามาวจรมหาวิปากจิต 8 ดวง และกามาวจรมหากิริยาจิตดวง, รูปาวจรจิต 15 ดวง คือ รูปาวจรกุศลจิต 5 ดวง รูปาวจรวิบากจิต 5 ดวง และรูปาวจรกิริยาจิต 5 ดวง อรูปาวจรจิต 12 ดวง คือ อรูปาวจรกุศลจิต 4 ดวง อรูปาวจรวิบากจิต 5 ดวง และอรูปาวจรกิริยาจิต 5 ดวง

ส่วนโลกุตตรจิต 40 ดวง คือ โลกุตตรกุศลจิตหรือมรรคจิต 20 ดวง ได้แก่ โสดาปัตติมรรคจิต 5 ดวง สกทาคามิมรรคจิต 5 ดวง อนาคามิมรรคจิต 5 ดวง และอรหัตตมรรคจิต 5 ดวง โลกุตตรวิบากจิตหรือผลจิต 20 ดวง ได้แก่ โสดาปัตติผลจิต 5 ดวง สกทาคามิผลจิต 5 ดวง อนาคามิผลจิต 5 ดวง และอรหัตตผลจิต 5 ดวง ดังแผนผังต่อไปนี้

แผนผังแสดงจำแนกจิตโดยย่อ 89 ดวง โดยพิสดาร 121 ดวง [25]

[25] ขุนสรรพกิจโกศล, **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมปริจเฉทที่ 1**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, 2538), หน้า 8.

จากประเด็นที่กล่าวมาข้างต้นพอสรุปว่า จิตมีหลายดวง เพราะนับจากการกระทำหน้าที่ต่างๆ กัน แต่การกระทำทุกอย่างที่เกิดขึ้นทางกาย ทางวาจา และทางใจ จะสำเร็จลุล่วงไปได้ก็ต้องอาศัยจิต และเจตสิกที่เกิดขึ้นทำกิจหน้าที่ของตนๆ ทั้งสิ้น จิตจึงเกิดขึ้นและดับไปรวดเร็วดุจแล่นไปในอารมณ์อยู่ตลอดเวลา ดังมีพุทธพจน์ในคัมภีร์สังยุตตนิกายกล่าวว่า "ภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่เรียกว่า จิตก็ดี มโนก็ดี วิญญาณก็ดีนั้น ย่อมเกิดดับ (ตามๆ กัน) ทีละขณะ ทั้งกลางวันและกลางคืน เมื่อดวงหนึ่งเกิดดวงหนึ่งก็ดับ"[26] ด้วยเหตุที่จิตมีธรรมชาติเกิดดับนี้เอง การถือจิตเป็นตัวตนจึงเป็นการผิดพลาดอย่างมาก การถือกายเป็นตัวเป็นตนยังดีเสียกว่า เพราะกายตั้งอยู่ได้นาน พอเห็นว่าเป็นตนของตน ดังมีพุทธพจน์ในสังยุตตนิกายกล่าวว่า

"ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย แต่ธรรมชาติที่เรียกว่า มโนบ้าง วิญญาณบ้าง จิตบ้าง ปุถุชนผู้มิได้สดับธรรม ย่อมไม่สามารถจะเบื่อหน่ายความกำหนัดและพ้นไปได้เพราะเหตุไร ก็เพราะว่า ธรรมชาติอันปุถุชนมิได้สดับ ยึดถือว่า คิดว่าเป็นของเรา และลูบคลำมานานแล้วว่า นั่นเป็นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ทำให้ปุถุชนผู้มิได้สดับธรรม ไม่สามารถจะเบื่อหน่ายได้เป็นต้น"[27]

"ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย การที่ปุถุชนผู้มิได้สดับธรรม ถือว่ากายอันประกอบด้วยธาตุ 4 เป็นตน ยังดีกว่า ส่วนพวกที่ถือว่าจิตเป็นตน ไม่ดีเลย นั่นเพราะเหตุไร ก็เพราะว่า กายอันประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 นี้ ที่ตั้งอยู่ปีหนึ่ง สองปี สามปี ร้อยปี หรือยิ่งกว่านั้น ยังพอเห็นได้บ้าง ส่วนธรรมชาติที่เรียกว่าจิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้างนั้น เพียงคืนหนึ่งกับวันหนึ่ง ดวงหนึ่งเกิดขึ้น อีกดวงหนึ่งดับไป ก็ยังเห็นได้ยาก"[28]

ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่เห็นความเกิดดับของจิตแม้เพียงวันเดียวก็ยังจัดได้ว่า เป็นผู้ประเสริฐ ปัญหามีอยู่ว่า จิตเกิดดับรวดเร็วหรือไม่เพียงไร และเกิดดับอย่างไร ข้อนี้พระอภิธรรมตอบว่า จิตเกิดดับรวดเร็วกว่ารูป 17 เท่า ในกรณีที่กล่าวมาแล้วว่า รูปเกิดดับ 176,470 ล้านครั้งในเวลาที่ฟ้าแลบครั้งหนึ่งนั้น จิตจะเกิดดับรวดเร็วถึง 3 ล้าน ล้านครั้งในเวลาเดียวกัน[29] รูปที่เป็นอารมณ์ต่างๆ เกิดดับครั้งหนึ่ง นานถึง 17 เท่าของจิตเกิดดับครั้งหนึ่ง คือ เวลาเราเห็นรูป หรือได้กลิ่นอะไรครั้งหนึ่งนั้น จิตของเราจะเกิดดับแล้วถึง 17 ครั้ง

ดังมีรูปผังแสดงกระบวนการของจิตทางปัญจทวารวิถี

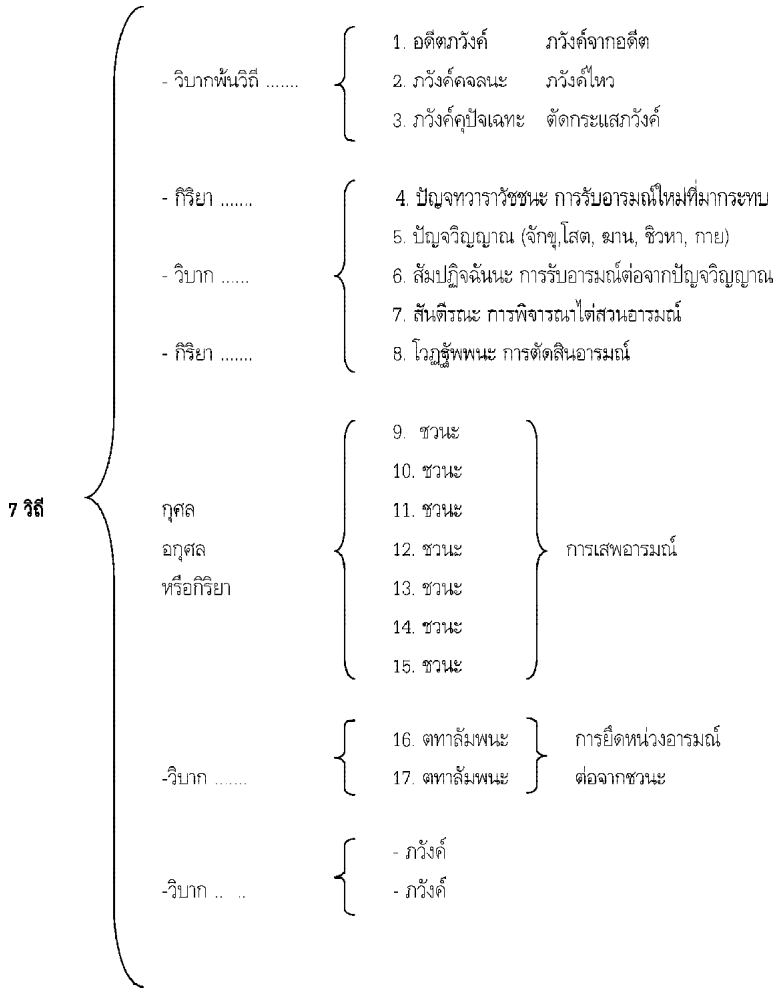
[26] สำนิ. (ไทย) 16/61/116, สำนิ. (บาลี) 16/61/91.

[27] สำนิ. (ไทย) 16/61/115, สำนิ. (บาลี) 16/61/91.

[28] สำนิ. (ไทย) 16/61/116, สำนิ. (บาลี) 16/61/91.

[29] สมัคร บุราวาส, **พุทธปรัชญา 25 ทศวรรษ**, (กรุงเทพมหานคร : มปป.), หน้า 172.

ปัญจทวารวิถี อติมหันตารมณ์

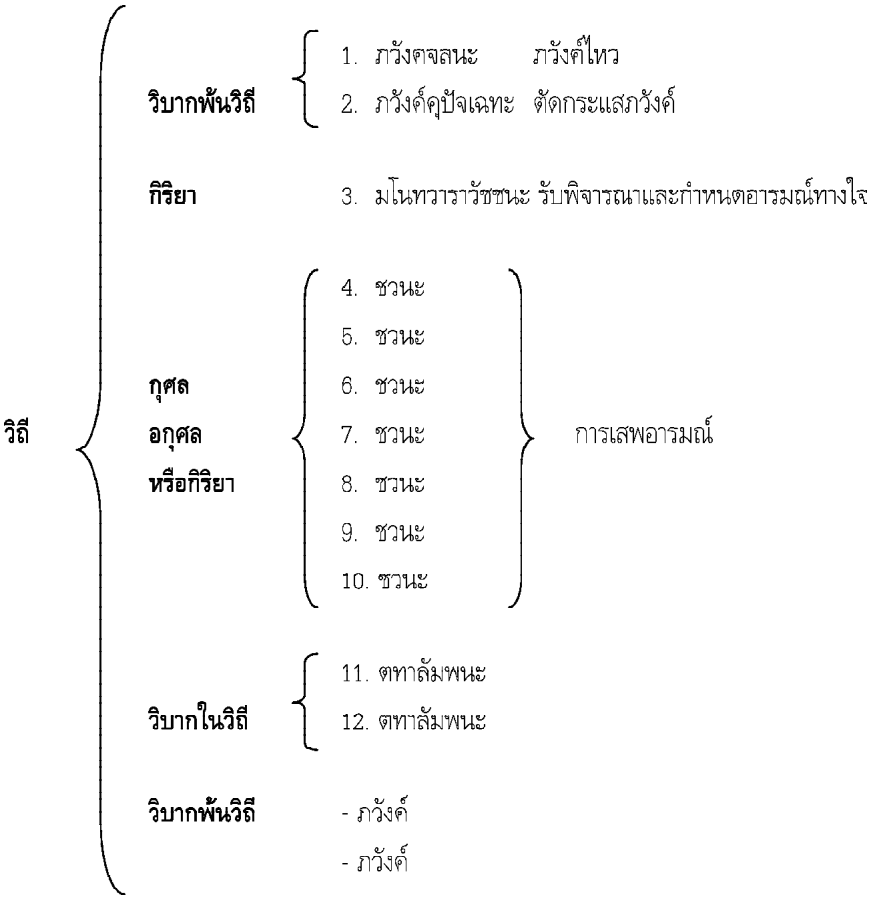

จากผังแสดงกระบวนการของจิต (thought process) ที่เกิดทางปัญจทวาร เช่น โสตทวาร (ทางทหารหู) หมายเลข 1 คือ อดีตภวังค์ จากอดีตอารมณ์ (หรือสิ่งเร้าที่มากระทบทางทวารหูจะก่อให้เกิดการหวั่นไหวต่อภวังค์เก่า หรือภวังค์เกิดจนกลายเป็นหมายเลข 2 คือ ภวังคจลนะ หรือภวังค์ไหว จิตเตรียมทิ้งอารมณ์เก่าเพื่อจับอารมณ์ใหม่ที่มากระทบ หมายเลข 3 คือ ภังคุปัจเฉทะ ตัดกระแสภวังค์เก่าจะขึ้นวิถีแล้ว แต่ยังมิได้พ้นจากภวังค์ หมายเลข 4 คือ ปัญจทวาราวัชชนะ หรือประตูรับอารมณ์ทั้ง 5 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ในกรณีนี้เป็นตัวอย่างของเสียงที่มากระทบกับหู หมายเลข 5 คือ โสตวิญญาณ หมายความว่า เสียงได้เกิดขึ้นทางหูแล้ว ขั้นนี้มีเพียงรู้แต่ได้ยินเท่านั้น ยังไม่รู้ว่าเป็นเสียงอะไร หรือเรื่องอะไร หมายเลข 6 คือ สัมปฏิจฉันนะ จิตดวงนี้เพียงแต่รับอารมณ์ต่อจากโสตวิญญาณเพื่อส่งมอบให้สันตีรณะพิจารณา หมายเลข 7 คือ สันตีรณะ ได้แก่การพิจารณาอารมณ์เพียงแต่พิจารณาเท่านั้น เช่น พิจารณาว่าเป็นเสียงดีหรือไม่ดี หมายเลข 8 คือ โวฏฐัพพนะ หมายความว่า ตัดสินอารมณ์เด็ดขาดแล้วว่า เสียงที่มากระทบนั้นจะทำให้จิตเป็นกุศลหรืออกุศลเป็นบุญหรือบาป ถ้าเปรียบเทียบกับคนก็เหมือนผู้พิพากษาตัดสินคดีว่าผิดหรือไม่ผิด เมื่อตัดสินลงไปแล้ว โจทก์

จำเลยไม่อาจโต้แย้งต่อไป หมายเลข 9-15 คือ ชวนะ หมายถึง การเสพอารมณ์หรือกินอารมณ์ เมื่อโวฏฐัพพนะตัดสินแล้วก็ลงมือกินทันที ถ้าเป็นเสียงที่ดี เช่น คำยกย่องชมเชยก็เกิดความยินดี ถ้าเป็นเสียงด่าก็โกรธ บาปหรือบุญ อกุศลหรือกุศล โลภะ โทสะ โมหะ หรือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ก็เกิดขึ้นที่ชวนะทั้ง 7 ดวงนี้ จิตดวงอื่นไม่เกิดเป็นบาปเป็นบุญเลย ส่วนหมายเลข 16 และ 17 คือ ตทาลัมพนะเป็นจิตที่รับหรือหน่วงอารมณ์ต่อจากชวนะ หลังจากนั้นจิตก็เป็นภวังค์ต่อไป หนุนเวียนกับอยู่อย่างนี้อย่างรวดเร็วมาก หมายความว่า วิถีจิตที่เกิดขึ้น 17 ขณะนี้ เมื่อครบ 17 ขณะแล้วก็เป็นภวังค์ต่อไป แล้วก็ขึ้นวิถีอีก สลับกันอยู่อย่างนี้ไม่ขาดสาย ตัวอย่างของปัญจทวารวิถีที่แสดงให้ดูนี้เป็นอติมหันตารมณ์คือ เป็นอารมณ์ที่มีวิถีจิตเกิดมากที่สุดได้ถึง 7 วิถี และจะตั้งอยู่ในอารมณ์ได้มากถึง 14 ขณะจิต เมื่อรวมจิตที่พ้นวิถีอีก 3 ขณะจิต ก็จะได้เป็น 17 ขณะจิตพอดี แม้วิถีทางปัญจทวารจะมีการเกิดขึ้นของจิตถึง 17 ขณะ และมีการทำงานที่ละเอียดซับซ้อนเป็นลำดับขึ้นรวมทั้งมีการเสวยอารมณ์เป็นบุญบาปเป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม จะต้องมีการทำงานของจิตทางมโนทวารร่วมด้วย ตัวอย่าง การได้ยินเสียง จะรู้ว่าเป็นเสียงคน เสียงสัตว์ หรือเสียงเพลงได้นั้นจะต้องมีวิถีจิตทางมโนทวารเกิดต่อไปด้วย นอกจากนั้นบาปหรือบุญที่เกิดขึ้นทางปัญจทวารก็มีกำลังไม่สู้มากหรือไม่แรงพอที่จะนำไปสู่การปฏิสนธิในชาติหน้าได้ อนึ่ง การตัดสินว่าเสียงที่ได้ยินเป็นเสียงคน เสียงสัตว์ หรือเสียงเพลง ก็ต้องอาศัยสัญญาคือความจำได้หมายรู้ ในอดีตเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ถ้าเสียงที่ได้ยินตรงกับสัญญาเดิมว่าเป็นเสียงคน จึงจะตัดสินใจลงไปอย่าเด็ดขาดว่า เป็นเสียงคน ไม่ใช่เสียงสัตว์หรือเสียงเพลง ดังนั้นอดีตกรรมหรือประสบการณ์เก่าในอดีตจึงมีบทบาทสำคัญการตัดสินด้วย รวมความว่าปรากฏการณ์ของอารมณ์ที่เกิดขึ้นทางตา หู จมูก ลิ้น และกายที่เรียกว่าปัญจทวารวิถีนั้นจะต้องมีการเกิดขึ้นของอารมณ์ทางใจที่เรียกว่ามโนทวารวิถีร่วมด้วยเสมอ มิฉะนั้นแล้วก็จะไม่มีการรู้อารมณ์จริงๆ ได้เลย

มโนทวารวิถีเป็นจิตที่เกิดขึ้นมาทำงานประตูใจหรือมโนทวาร และวิถีนี้เป็นวิภูตารมณ์คือหมายถึงอารมณ์ที่มีกำลังมาก เมื่อจิตรับกระทบอารมณ์ที่เกิดทางใจมักจะมีการกระทบกระเทือนอย่างแรง เช่น ดีใจ เสียใจ ตกใจ เศร้าใจ โกรธ วิตกกังวลอย่างท่วมท้น ดังนั้นวิภูตารมณ์ในมโนทวารจึงมีตทาลัมพนะอีก 2 ดวง (ดวงที่ 11, 12) เพราะตทาลัมพนะเป็นวิบากจิตหรือเป็นผลของกรรมที่ได้ทำมาแล้วในอดีต เข้ามาช่วยรองรับอารมณ์ที่กำลังแรงเหล่านั้นให้เบาบางลงเสียก่อนแล้วจึงจะตกภวังค์ได้ ต่อไปจะเป็นรายละเอียดของจิตที่เกิดขึ้นทางมโนทวารวิถีวิภูตารมณ์ตั้งแต่หมายเลข 1 เป็นต้นไป

มโนทวารวิถี วิภูตารมณ์

จิตดวงแรกได้แก่ภวังคจลนะหรือภวังค์ไหว กล่าวคือ ภวังคจิตได้รับการกระทบของอารมณ์จนเกิดการไหวตัวขึ้นมา มีข้อสังเกตว่าในมโนทวารวิถีไม่มีอดีตภวังค์เหมือนอย่างในปัญจทวารวิถี การกระทบของอารมณ์ทางปัญทวารวิถีคือทางตา หู จมูก ลิ้น และกายนั้น อารมณ์ที่มากระทบเป็นอารมณ์ที่หยาบ เช่น รูป (คลื่นแสง) เสียง (คลื่นเสียง) กลิ่น รส หรือสิ่งสัมผัส อารมณ์ทางปัญจทวารยังเป็นอารมณ์ที่มาจากภายนอกไม่เหมือนกับอารมณ์ที่เข้ามากระทบทางมโนทวารซึ่งเป็นอารมณ์ที่ละเอียดและประณีตกว่า และยังเป็นอารมณ์ที่รับช่วงต่อมาจากปัญจทวารอีกที ดังนั้นวิถีทางมโนทวารจึงไม่ต้องมีอดีตภวังค์ แต่จะเริ่มต้นโดยภวังค์จลนะเป็นต้นไป

จิตดวงที่ 2 ได้แก่ ภวังคุปัจเฉท เป็นการตัดกระแสภวังค์ จิตดวงนี้ก็เหมือนกันจิต ภวังคุปัจเฉทะ ทางปัญจทวารนั่งเอง เป็นจิตดวงสุดท้ายที่เป็นวิบากจิต ซึ่งเป็นจิตที่รับผลของกรรมสืบต่อมา เป็นภวังค์ดวงสุดท้าย ก่อนที่จิตจะขึ้นวิถีทำงาน

จิตดวงที่ 3 ได้แก่ มโนทวาราวัชชนะ จนถึงจิตดวงที่ 12 ที่มีชื่อว่า ตทาลัมพนะ รวมเรียกว่า "วิถี" ซึ่งหมายถึงจิตที่กำลังทำงาน เช่น การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น เป็นต้น ที่รับเอามาทางปัญจทวาร หรือเป็นการทำงานที่เกิดขึ้นมาจากมโนทวาร (ธัมมารมณ์ หรืออารมณ์ที่เกิดขึ้นทางใจ) โดยตรง

จิตดวงที่ 4 เป็นกิริยา จิตดวงที่ 4 ถึง 10 เป็นกุศล อกุศล หรือกิริยา ส่วนดวงที่ 11 และ 12 เมื่อพิจารณาดูวิถีทางมโนทวารแล้วจะเห็นว่า จิตหลายประเภทไม่มีอยู่ในมโนทวารวิถี เช่น ปัญจทวาราวัชชนะ สัมปฏิจฉันนะ สันตีรณะ โวฏฐัพพนะ มีแต่มโนทวาราวัชชนะแล้วก็เข้าไปถึงชวนะซึ่งเป็นตัวเสพอารมณ์เลยทีเดียว ชวนะทั้ง 7 ดวงนี้ไม่ใช่วิบาก ไม่ใช่กิริยา (ยกเว้นพระอรหันต์) หากแต่เป็นจิตที่ได้ทำบุญหรือทำบาปแล้วเป็นจิตที่แสดงออกซึ่งพฤติกรรมทางมโนทวาร ถ้ามีความยินดีติดใจก็เป็นโลภะ ถ้ามีความไม่ชอบใจก็เป็นโทสะ ถ้ามีความหลงก็เป็นโมหะ ชวนะจิตจึงเป็นตัวเสพอารมณ์ที่ยินดีหรือหรือยินร้ายหรือเฉยๆ ดังนั้น วิภูตารมณ์วิถีนี้ สามารถรับอารมณ์อันต่อเนื่องจากปัญจทวารวิถีและยังสามารถรับอารมณ์ทางมโนทวารวิถีที่เป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต และกาลวิมุตได้ ทั้งที่เป็นปรมัตถ์ และบัญญัติธัมมารมณ์

2) สภาวะที่เป็นความรู้สึกในจิต หรือเจตสิก

สภาวะที่เป็นความรู้สึกในจิต หรือเจตสิก คือ สภาพความปรุงแต่งต่างๆ เช่น ชอบ ไม่ชอบ ฟุ้งซ่าน หงุดหงิด รำคาญ ท้อถอย สงสัย ขุ่นมัว เศร้าหมอง ผ่องใส เอิบอิ่ม เบิกบาน สงบ ไม่สงบ เสียใจ ดีใจ สุขสบาย เฉยๆ เป็นต้น ชื่อว่าเจตสิก

เรื่องเจตสิกเป็นสิ่งยากที่จะเข้าใจ เพราะเป็นเรื่องที่สลับซับซ้อนมาก อาศัยอารมณ์กระทบปสาทรูปอย่างเดียว การรับรู้ต้องมีมนสิการ หรือการตั้งใจสังเกตด้วย จึงจะเกิดการรับรู้หรือเกิดปัญจวิญญาณได้ และเมื่อเข้าใจเรื่องวิถีจิตแล้วก็จะเห็นว่า จิตต้องรับอารมณ์มาพิจารณาแล้ว ตัดสิน และเสวยอารมณ์อีกในขณะต่อๆ มา จึงจะรู้อารมณ์นั้นอย่างแจ้งชัดเสร็จแล้วจิตจึงจำอารมณ์นั้นไว้ได้ ที่เรียกว่า สัญญา ทางอภิธรรมได้แยกแยะกลไกในการรับรู้ไว้ดังนี้

1) เมื่อปัญจวิญญาณมากระทบใจ เกิดมโนวิญญาณก็ชื่อว่าได้เกิด ผัสสะ ของนามต่อนามขึ้น ปัญจวิญญาณล้วนไหลไปสู่มโนวิญญาณทั้งสิ้น ทำนองเดียวกับน้ำจากที่ต่างๆ ไหลไปสู่ที่ลุ่ม หมายถึงผัสสะที่สะท้อนขึ้นในสมอง แต่เรื่องยังไม่จบแค่นี้ คือ เกิดการรับรู้ในสมองอีกดังกล่าวมาแล้ว ด้วยเหตุนี้ผัสสะในสมอง จึงอาศัยกลไกทางกายในสมองนั่นเอง ผัสสะเกิดแล้ว จิตจึงรู้ว่า มีผัสสะแล้ว จิตจึงเป็นผู้รู้เท่านั้น

2) ระหว่างนั้น ย่อมมีการสนใจสังเกตอารมณ์ เรียกว่า มนสิการ นี่ก็เป็นเรื่องที่อาศัยกลไกทางกายในสมอง ซึ่งจิตรับรู้อีกต่อหนึ่ง

3) ระหว่างนั้นเหมือนกัน ย่อมมีการสนใจอยู่ในอารมณ์เดียว เรียกว่า เอกัคคตา นี่ก็เป็นเรื่องที่อาศัยกลไกทางกายในสมอง ซึ่งจิตรับรู้อีกต่อหนึ่ง

4) ย่อมมีการอาศัยสภาพที่เป็นชีวิตด้วย คือ ชีวิตินทรีย์ ซึ่งเป็นเรื่องทางกายเช่นเดียวกัน หาไม่แล้ว การรับรู้จะมีหาได้ไม่

5) ย่อมอาศัย สัญญา หรือ ความทรงจำ ที่อาศัยกลไกทางกายในสมอง จึงจะรู้ได้ว่าเป็นอารมณ์อย่างไร

6) เมื่อรู้ว่าเป็นอารมณ์อย่างไรแล้ว ก็เกิดความรู้สึกชอบไม่ชอบหรือเฉยๆ ที่เรียกว่า เวทนา เรื่องนี้จะได้อธิบายให้ละเอียดในภายหลัง เวทนาเกิดขึ้นพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงในร่างกายหลายอย่าง หลายประการ

7) หลังจากนั้นก็เกิด เจตนาขึ้น เช่น อยากได้ หรือไม่อยากได้ อันเป็นมโนกรรม ในการนี้ก็จะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายได้เช่นเดียวกัน เจตนากับสภาพจิตอีก 6 อย่าง คือ สังขารในขันธ์ 5

แม้ในการคิดอารมณ์ ธัมมารมณ์ก็ต้องมีผัสสะกับมโน เกิดมโนวิญญาณ แล้วมีมนสิการ เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ สัญญา เวทนา และเจตนา เกิดติดตามมาเช่นเดียวกัน และจิตก็รับรู้ เจตสิก เหล่านี้[30]

[30] สมัคร บุราวาส, พุทธปรัชญา 25 ทศวรรษ, หน้า 182.

ดังนั้น เจตสิกคือสภาพของจิตนั่นเอง และเกิดพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงในร่างกาย คำว่า “Emotion” ของจิตวิทยาสมัยใหม่ ก็น่าจะเป็นเจตสิกของพระอภิธรรม แต่เจตสิกเป็นอารมณ์ที่เกิดกับใจ เรียกว่า ธัมมารมณ์

ในพระอภิธรรมแสดงลักษณะของเจตสิก 4 ประการ ไว้ คือ ธรรมชาติเจตสิกนั้น เกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์เดียวกันกับจิต และมีวัตถุที่อาศัย (คือ หทยวัตถุ) อย่างเดียวกับจิต[31]

อย่างไรก็ตาม จิตก็เป็นประธานแม้ในการเกิดพร้อม ดังมีอรรถ 4 ประการ ของเจตสิก ระบุว่า “มีการอิงอาศัยจิตเป็นลักษณะ มีเกิดร่วมกับจิตเป็นกิจ มีอารมณ์อย่างเดียวกับจิตเป็นปรากฏการณ์ และมีอาการเกิดขึ้นกับจิตเป็นเหตุใกล้[32] สภาวะดังกล่าวมานี้ คือเจตสิก พอสรุปได้ว่า เจตสิกมีอยู่ถึง 52 ประเภท คือ (1) อัญญสมานเจตสิก 13 อกุสลเจตสิก 14 และโสภณเจตสิก 25 โดยย่อมีอยู่ 3 คือ กุศลเจตสิก ได้แก่ ความระลึกได้ ความเชื่อ ความเลื่อมใส ความไม่โลภ ความเมตตาเป็นต้น อกุศลเจตสิก ได้แก่ ความหลง ความฟุ้งซ่าน ความโลภ ความโกรธ เป็นต้น และอัพยากตเจตสิก ได้แก่ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เป็นต้น

3) ตัวรู้ หรือสติ

ตัวรู้ หรือสติ ได้แก่ การตามรู้ดูจิตที่มีเจตสิก 16 อย่าง

(1) การตามดูจิตที่มีราคะก็รู้ชัดว่า ‘จิตมีราคะ’ หมายถึง การตั้งสติกำหนดรู้จิตที่มีความกำหนัดย้อมใจอยากได้ ซึ่งเป็นสภาพของกิเลสอันมาทำจิตให้เศร้าหมองว่า สักแต่ว่าเป็นจิตที่มีความกำหนัด ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นเพียงอาการที่เกิดดับไปเท่านั้น หรือเป็นอนิจจัง-ตั้งอยู่ไม่ได้ เป็นทุกขัง-ทนอยู่ไม่ได้ เป็นอนัตตา-บังคับบัญชาไม่ได้

(2) การตามดูจิตที่ปราศจากราคะก็รู้ชัดว่า ‘จิตปราศจากราคะ’ หมายถึง การตั้งสติกำหนดรู้จิตที่ปราศจากราคะ ไม่มีโลภประกอบ สักแต่ว่า จิตปราศจากราคะไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นเพียงจิตปรมัตถ์อย่างหนึ่งที่ไม่ใช่โลภมูลจิตเท่านั้น หรือ เมื่อวิตราคจิตเกิดขึ้นก็ตั้งสติกำหนดว่า “จิตไม่มีราคะเป็นนาม” ทุกขณะที่วิตราคจิตเกิด จะเห็นว่า จิตไม่มีราคะ เป็นนาม ขันธ์ อายตนะ ธาตุ และสัจจะเกิดดับเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาอยู่เสมอ

(3) การตามดูจิตที่มีโทสะก็รู้ชัดว่า ‘จิตมีโทสะ 3 หมายถึง การตั้งสติกำหนดรู้จิตโกรธ สักแต่ว่าจิตโกรธ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นเพียงจิตปรมัตถ์อย่างหนึ่งคือโทสมูลจิตเท่านั้น หรือเมื่อจิตโกรธเกิดขึ้นก็ตั้งสติกำหนดว่า “จิตโกรธเป็นนาม” หรือเมื่อขณะที่จิตโกรธเกิดขึ้น จะเห็นว่า จิตโกรธเป็นนาม ขันธ์ อายตนะ ธาตุ สัจจะ เกิดขึ้นแล้วดับไป ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

(4) การตามดูจิตที่ปราศจากโทสะก็รู้ชัดว่า ‘จิตปราศจากโทสะ’ หมายถึง การตั้งสติกำหนดรู้จิตที่ไม่มีความโกรธ สักแต่ว่าจิตไม่โกรธ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา เป็นเพียงจิตปรมัตถ์ คือจิตไม่โกรธ หรือว่า เมื่อจิตไม่โกรธเกิดขึ้นก็ตั้งสติกำหนดว่า “จิตไม่โกรธเป็นนาม” ในเมื่อขณะที่จิตไม่โกรธเกิดขึ้นก็เห็นตามความเป็นจริงว่า “จิตที่ไม่โกรธเป็นนาม ขันธ์ อายตนะ ธาตุ และสัจจะเกิดดับเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

(5) การตามดูจิตที่มีโมหะก็รู้ชัดว่า ‘จิตมีโมหะ’ หมายถึง การตั้งสติกำหนดรู้จิตหลง ก็สักแต่ว่าจิตหลง ไม่ใช่สัตว์

---

[31] เอกุปฺปาทนิโรธา จ เอกลมฺพนวตฺถุกา เจโตยุตฺตา ทฺวิปญฺญส ธมฺมา เจตสิกา มตา

[32] จิตฺตนยุตฺต ลกฺขณ การอิงอาศัยจิตเป็นลักษณะ
อวิโยคุปฺปทนรส มีการเกิดร่วมกับจิตเป็นกิจ
เอการมฺมณ ปจฺจุปฏฺฐาน มีอารมณ์อย่างเดียวกับจิตเป็นปรากฏการณ์
จิตฺคุปฺปาทปฏฺฐาน มีอาการเกิดขึ้นกับจิตเป็นเหตุใกล้

ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา เป็นเพียงธรรมชาติ จิตปรมัตถ์คือโมหมูลจิต คือจิตหลงเท่านั้น หรือเมื่อจิตหลงเกิดก็ตั้งสติกำหนดว่า จิตหลงเป็นนาม” ก็จะเห็นตามความเป็นจริงว่า จิตหลงเป็นนาม ขันธ์ อายตนะ ธาตุ สัจจะเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาอยู่เสมอ

(6) การตามดูจิตที่ปราศจากโมหะก็รู้ชัดว่า ‘จิตปราศจากโมหะ’ หมายถึง การตั้งสติกำหนดรู้จิตที่ไม่มีความหลงสักแต่ว่าจิตไม่หลง ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา เป็นเพียงจิตปรมัตถ์ คือจิตไม่หลง หรือว่า เมื่อจิตไม่หลงเกิดขึ้นก็ตั้งสติกำหนดว่า “จิตไม่หลงเป็นนาม” ในเมื่อขณะที่จิตไม่หลงเกิดขึ้นก็เห็นตามความเป็นจริงว่า “จิตที่ไม่หลงเป็นนาม ขันธ์ อายตนะ ธาตุ และสัจจะเกิดดับ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

(7) การตามดูจิตที่หดหู่ท้อถอยก็รู้ชัดว่า ‘จิตหดหู่ท้อถอย’ หมายถึง การตั้งสติกำหนดรู้จิตที่มีถีนมิทธะหดหู่ท้อถอย สักแต่ว่าจิตหดหู่ท้อถอย ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา เป็นเพียงธรรมชาติจิตปรมัตถ์ที่ไม่ประกอบด้วยถีนมิทธเจตสิกได้แก่ อกุศลจิตที่มีการปรุงแต่ง หรือว่า เมื่อสังขิตตจิต (จิตฟุ้งซ่าน) เกิดก็ตั้งสติกำหนดว่า “จิตหดหู่ท้อถอยเป็นนาม” ก็เห็นตามความเป็นจริงว่าจิตหดหู่ท้อถอยซึ่งเป็นนาม เป็นขันธ์ อายตนะ ธาตุ สัจจะนั้น เกิดดับ มีลักษณะไม่เที่ยง ไม่คงทน ไม่อยู่ในสภาพเดิมอีกต่อไป

(8) การตามดูจิตที่ไม่หดหู่ท้อถอยก็รู้ชัดว่า ‘จิตไม่หดหู่ท้อถอย’ หมายถึง การตั้งสติกำหนดรู้จิตที่ไม่มีถีนมิทธะหดหู่ท้อถอย สักแต่ว่าจิตไม่หดหู่ท้อถอย ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา เป็นเพียงธรรมชาติจิตปรมัตถ์ที่ประกอบด้วยถีนมิทธเจตสิกได้แก่เป็นจิตที่ไม่หดหู่ท้อถอยเท่านั้น หรือเมื่อวิชิตตจิตเกิดขึ้นก็ตั้งสติกำหนดว่า “จิตไม่หดหู่ท้อถอยเป็นนาม” ทุกครั้งที่วิชิตตจิตเกิดขึ้นก็เห็นตามความเป็นจริงว่า “จิตไม่หดหู่ท้อถอยนี้เป็นนามธรรม เป็นขันธ์ อายตนะ ธาตุ และสัจจะ มีลักษณะเกิดดับ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาอยู่เสมอ

(9) การตามดูมหัคคตจิตก็รู้ชัดว่า ‘จิตเป็นมหัคคตะ’ หมายถึง การตั้งสติกำหนดรู้จิตที่มีอานุภาพมากได้แก่ รูปาวจรจิต จิตที่ได้รูปฌาน 4 และอรูปาวจรจิต ได้แก่ จิตที่ได้อรูปฌาน 4 อันเป็นจิตที่เลิศและใหญ่ยิ่งในโลกีย์ เพราะเป็นจิตที่ได้รับความสุขทางใจเป็นพิเศษ ก็สักแต่ว่ามหัคคตจิต ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา เป็นเพียงธรรมชาติจิตปรมัตถ์เท่านั้น หรือเมื่อมหัคคตจิตเกิดขึ้นก็ตั้งสติกำหนดว่า “มหัคคตจิตเป็นนาม” ก็จะเห็นนามธรรมนั้นตามความเป็นจริงว่าเกิดดับ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาอยู่เสมอ

(10) การตามดูอมหัคคตจิตก็รู้ชัดว่า ‘จิตเป็นอมหัคคตะ’ หมายถึง การตั้งสติกำหนดรู้จิตที่ไม่เป็นมหัคคตะอันเป็นจิตที่ไม่เลิศไม่ใหญ่ยิ่งได้แก่ กามาวจรจิต ก็สักแต่ว่าอมหัคคตจิต ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นเพียงจิตปรมัตถ์เท่านั้น หรือ เมื่ออมหัคคตจิตเกิดขึ้นก็ตั้งสติกำหนดว่า “จิตที่ไม่เป็นมหัคคตจิต หรือกามาวจรจิตเป็นนาม” ขณะนั้นก็จะ เห็นนามธรรมจิต ซึ่งเป็นขันธ์ อายตนะ ธาตุ สัจจะ ว่าเกิดขึ้นแล้วดับไป เป็นอนิจจัง ทุกขังเสมอ

(11) การตามดูสอุตตรจิตก็รู้ชัดว่า ‘จิตเป็นสอุตตรจิต’ หมายถึง การตั้งสติกำหนดรู้ สอุตตรจิตคือ กามาวจรที่ยังมีมหัคคตจิตเยี่ยมกว่า ก็สักแต่ว่ากามาวจรจิต ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นเพียงจิตปรมัตถ์เท่านั้น ในขณะสอุตตรเกิดขึ้นก็รู้ชัดว่า “สอุตตรจิตเป็นนาม” ก็จะเห็นนามเกิดดับด้วยวิปัสสนาญาณ ประกอบด้วยไตรลักษณ์ คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

(12) การตามดูอนุตตรจิตก็รู้ชัดว่า ‘จิตเป็นอนุตตรจิต’ หมายถึง การตั้งสติกำหนดรู้

รูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิต ซึ่งไม่เยี่ยมกว่าโลกุตตรจิต ก็สักว่าอนุตตรจิต ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา เป็นเพียงปรมัตถธรรม ซึ่งจัดเป็นนาม ขันธ์ อายตนะ ธาตุ สัจจะเท่านั้น หรือในขณะรูปาวจรจิตหรืออรูปาวจรจิตเกิดขึ้นก็รู้ชัดว่า “รูปาวจรจิต และอรูปาวจรเป็นนาม” อยู่เสมอ ก็จะเห็นนามธรรมนี้เกิดดับ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาอยู่เสมอ

(13) การตามดูสมาหิตจิตก็รู้ชัดว่า 'จิตเป็นสมาหิตจิต' หมายถึง การตั้งสติกำหนดรู้จิตที่เป็นสมาธิ สักว่าสมาหิตจิต ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นเพียงปรมัตถธรรม ซึ่งจัดเป็นนาม ขันธ์ อายตนะ ธาตุ สัจจะเท่านั้น หรือการกำหนดรู้ว่า"จิตสมาธิเป็นนาม" ในขณะที่เกิดขึ้น จนเห็นนามธรรมนี้ตามความเป็นจริงว่าเกิดดับ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาอยู่เสมอ

(14) การตามดูอสมาหิตจิตก็รู้ชัดว่า 'จิตเป็นอสมาหิตจิต' หมายถึง การตั้งสติกำหนดรู้จิตที่ไม่เป็นสมาธิ สักว่าอสมาหิตจิต ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นเพียงปรมัตถธรรม ซึ่งจัดเป็นนาม ขันธ์ อายตนะ ธาตุ สัจจะเท่านั้น หรือการกำหนดรู้ว่า"จิตไม่เป็นสมาธิเป็นนาม" ในขณะที่เกิดขึ้น จนเห็นนามธรรมนี้ตามความเป็นจริงว่าเกิดดับ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาอยู่เสมอ

(15) การตามดูวิมุตตจิตก็รู้ชัดว่า 'จิตเป็นวิมุตตจิต' หมายถึง การตั้งสติกำหนดรู้จิตที่ทำหน้าที่ประหารกิเลสอันได้แก่กุศลจิต ว่าสักแต่วิมุตตจิต ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา เป็นเพียงปรมัตถธรรม ซึ่งจัดเป็นนาม ขันธ์ อายตนะ ธาตุ และสัจจะเท่านั้น หรือกำหนดว่า "วิมุตตจิตเป็นนาม" ใน ทุกขณะที่กุศลจิตทำหน้าที่ประหารกิเลสจนเห็น เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

(16) การตามดูอวิมุตตจิตก็รู้ชัดว่า 'จิตเป็นอวิมุตตจิต' หมายถึง การตั้งสติกำหนดรู้จิตที่ไม่ทำหน้าที่ประหารกิเลสอันได้แก่อกุศลจิตวิปากและกิริยาจิต สักแต่ว่าอวิมุตตจิต ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา เป็นเพียงปรมัตถธรรม ซึ่งจัดเป็นนาม ขันธ์ อายตนะ ธาตุ และสัจจะเท่านั้น หรือกำหนดว่า "อวิมุตตจิตเป็นนาม" ในทุกขณะที่อกุศลจิตวิปากและกิริยาจิต ไม่ทำหน้าที่ประหารกิเลส จนเห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

จากประเด็นที่ได้กล่าวถึงการตามดูจิตทั้ง 16 อย่างนี้ ผู้เขียนเห็นว่า โดยลำพังการตามดูจิต (จิตตานุปัสสนา) ก็สามารถที่จะเจริญปัญญาที่เป็นโลกุตตระได้ เพราะจิตทั้ง 16 อย่างนี้ เป็นโลกียจิตอยู่แล้ว จิตที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาได้ต้องเป็นโลกียจิตเท่านั้น ส่วนโลกุตตรจิตนั้นพ้นวิสัยของวิปัสสนาญาณจะรู้ได้ เพราะโลกุตตรจิตเป็นประธานของมรรคญาณ ผลญาณ มีแต่ปัจจเวกขณญาณเท่านั้นที่จะสามารถรู้โลกุตตรจิตได้ และการตามดูจิตก็เป็นทางสายหนึ่งที่เป็นทางสายเอกในบรรดาสติปัฏฐาน 4 ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า สติปัฏฐาน 4 ทางเป็นที่ไปอันเอก หรือเอกายมรรค เพราะเป็นข้อปฏิบัติอย่างประเสริฐให้สำเร็จผล คือความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เป็นต้น เป็นทางที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบลำพังด้วยพระองค์เอง และได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยทางนี้ทางเดียว ทางสายนี้จึงเป็นทางอันสำคัญยิ่ง เพราะมีอยู่เฉพาะในพระพุทธศาสนานี้เท่านั้น ซึ่งข้อความนี้ พระอรรถกถาจารย์แสดงไว้เป็น 4 อย่าง คือ (1) เป็นทางดำเนินไปของบุคคลคนเดียว คือผู้ปฏิบัติจะต้องไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ อยู่ในที่สงัดแต่ผู้เดียว (2) เป็นทางดำเนินของท่านผู้เป็นเอก คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ได้เคยดำเนินมาก่อน แล้วทรงชี้บอกทางให้ผู้อื่นเดินตาม (3) เป็นทางดำเนินไปที่เดียว คือมีอยู่เฉพาะในพระธรรมวินัย หรือในพระพุทธศาสนานี้เท่านั้น (4) เป็นทางดำเนินไปสู่ที่แห่งเดียว คือไปสู่พระนิพพานแห่งเดียวเท่านั้น[33] คำว่า ทาง ในที่นี้ หมายถึงทางดำเนินไปสู่พระนิพพาน หรือทางที่ผู้ต้องการพระนิพพานควรดำเนินไป[34] และสติปัฏฐาน 4 ยังได้ถึงกล่าวเฉพาะความระลึกมีอยู่อย่างเดียว แต่ที่จำแนกออกเป็น 4 อย่างนั้น ก็เพราะจำแนกไปตามอารมณ์ของจิต เพื่อให้เหมาะกับจริตและอุปนิสัยของบุคคล 4 จำพวก คือ (1) ผู้มีตัณหาจริตที่มีปัญญาน้อย และผู้เป็นสมถยานิก (ผู้ได้สมถะเป็นบาทของวิปัสสนา) ที่มีปัญญาน้อย ควรเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพราะ

[33] ที.ม.อ. 373/359

[34] ที.ม.อ.371/361.

มีอารมณ์หยาบ (2) ผู้มีตัณหาจริตที่มีปัญญามาก และผู้เป็นสมถยานิกที่มีปัญญามาก ควรเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพราะมีอารมณ์ละเอียด (3) ผู้มีทิฏฐิจริตที่มีปัญญาน้อย และผู้เป็นวิปัสสนายานิกที่มีปัญญาน้อย (ผู้เจริญวิปัสสนาล้วนๆ) ควรเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพราะมีอารมณ์ไม่ค่อยกว้างขวางนัก (4) ผู้มีทิฏฐิจริตที่มีปัญญามาก และผู้เป็นวิปัสสนายานิกที่มีปัญญามาก ควรเจริญธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพราะมีอารมณ์กว้างขวางมาก[35] อีกประการหนึ่ง การที่พระพุทธองค์ตรัสสติปัฏฐานไว้ทั้ง 4 อย่าง โดยไม่ยิ่งไม่หย่อนกว่านั้น ก็เพื่อจะให้ละหรือขจัดวิปัลลาสคือความเข้าใจคลาดเคลื่อนหรือความเข้าใจผิด 4 อย่าง คือ (1) สุภวิปัลลาส ความเข้าใจคลาดเคลื่อนในสภาพที่ไม่งาม ว่างาม ซึ่งความจริงนั้นร่างกายทุกส่วนล้วนเป็นของไม่สะอาด มีประการต่างๆ (2) สุขวิปัลลาส ความเข้าใจคลาดเคลื่อนในสภาพที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข ซึ่งความจริงนั้นเวทนาเป็นทุกข์ แม้สุขเวทนาก็เป็นทุกข์ เรียกว่าวิปริณามทุกข์ เป็นทุกข์เพราะต้องแปรไป (3) นิจจวิปัลลาส ความเข้าใจคลาดเคลื่อนในสภาพที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ซึ่งความจริงนั้น จิตหรือวิญญาณไม่เที่ยง (4) อัตตวิปัลลาส ความเข้าใจคลาดเคลื่อนในสภาพที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา ซึ่งความจริงนั้น ขันธ์ 5 คือร่างกายจิตใจเป็นอนัตตา ที่เรียกกันว่า เป็นคนนั้นคนนี้นั้นเป็นเพียงสมมติเท่านั้น[36] เพราะฉะนั้น สติปัฏฐาน 4 แต่ละข้อล้วนเป็นธรรมมีอานุภาพมาก ปราบกิเลสตัณหาได้ทั้งอย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างละเอียด นำอภิชฌา คือความยินดี และโทมนัส คือความยินร้ายในโลกให้พินาศ และเป็นทางดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางเช่นเดียวกัน คือพระนิพพาน ในสุมังคลวิลาสินี จึงแสดงไว้ว่า พระนิพพานเปรียบเหมือนมหานคร อริยมรรคมีองค์ 8 เปรียบเหมือนประตูมหานคร สติปัฏฐาน มีกายานุปัสสนา เป็นต้น เปรียบเหมือนทิศทั้ง 4 มีทิศตะวันออก เป็นต้น คนที่มาจากทิศทั้ง 4 เข้าไปภายในมหานครโดยทางประตูทิศไหน ย่อมถึงภายในมหานครแห่งเดียว ฉันใด ผู้ปฏิบัติเมื่อเจริญสติปัฏฐาน 4 แม้ข้อใดข้อหนึ่งให้เหมาะกับจริตหรืออัธยาศัยของตน ไม่ยิ่งไม่หย่อนกว่ากัน ย่อมได้ผลเท่ากัน ฉันนั้น[37] ในสติปัฏฐาน 4 ที่มีเหมือนกัน คือมีความเพียรเผากิเลส มีปัญญารู้สภาวะรูปนามตามความเป็นจริง มีความระลึกตามอารมณ์ ตั้งแต่แรกปรากฏ ตั้งอยู่ และดับไปตามความเป็นจริงขณะเป็นอยู่เฉพาะหน้า กำจัดความยินดีและความยินร้ายในโลกให้พินาศ ดังพระพุทธพจน์ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระศาสนานี้ เป็นผู้มีความเพียร มีสติ มีสัมปชัญญะ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย... ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิต...ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกให้พินาศ”[38] การเจริญสติปัฏฐาน 4 ได้ชื่อว่าเจริญมรรคมีองค์ 8 เพราะเป็นการปฏิบัติได้ทั้งสมถะและวิปัสสนา ผู้ปฏิบัติอาจเจริญสมถะจนได้ฌานก่อนแล้วจึงเจริญวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐานไปจนถึงที่สุดก็ได้ หรือจะอาศัยสมาธิเพียงขั้นต้นๆ แล้วเจริญวิปัสสนาไปจนถึงที่สุด และได้ชื่อว่าเจริญมรรคมีองค์ 8 ดังพระพุทธพจน์ว่า “องค์ 8 คือ สัมมาทิฏฐิสัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า ปฏิปทาอันให้ถึงการเจริญสติปัฏฐาน”[39]

---

[35] ที.ม.อ. (บาลี) 2/468.

[36] วิสุทฺธิ. (บาลี) 3/335.

[37] ที.ม.อ. (บาลี) 2/469–470.

[38] ม.มู. (ไทย) 12/106/77.

[39] สำ.ม. (ไทย) 19/817/202.

สรุป

พระพุทธศาสนาได้มุ่งเน้นการพัฒนาจิต เพราะเหตุว่า จิตเป็นธรรมชาติที่ต้องคิด หรือ รู้อารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย โดยคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์โลกแล้วเก็บสั่งสมกรรมและกิเลสทั้งหลายไว้ ซึ่งสามารถที่จะสร้างอารมณ์ต่างๆ ให้วิจิตรพิสดาร และเป็นธรรมชาติที่เป็นนามธรรม ไม่มีรูปร่างแต่อาศัยอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย มักดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามได้ยาก ชอบตกไปในอารมณ์ที่ตนปรารถนา เกิดดับเร็ว เที่ยวไปไกลแต่ดวงเดียว และเป็นนายที่มีอำนาจสั่งกายและวาจาให้กระทำการใดๆ ทั้งดีทั้งไม่ดีก็ได้ ดังนั้น พุทธศาสนาจึงต้องพัฒนาจิตด้วยรูปแบบของวิปัสสนากัมมัฏฐาน (Insight meditation) ซึ่งเป็นวิธีการเจริญภาวนาอย่างหนึ่ง เพื่อก่อให้เกิดความเห็นแจ้งในรูปนาม (materiality and mentality) ตามความเป็นจริง ว่ามีลักษณะของความไม่เที่ยง (อนิจจัง) ความเป็นทุกข์ (ทุกขัง) และความไม่เป็นตัวตน (อนัตตา) ความเห็นแจ้งเช่นนี้ย่อมให้เกิดปัญญา (wisdom) อันจะนำไปสู่ความพ้นทุกข์ และปัญญาที่เกิดขึ้นสามารถทำลายกิเลสต่างๆ ได้ โดยเฉพาะความโลภ ความโกรธ และความหลง ให้ลดน้อยลงจนหมดไปในที่สุด สามารถทำลายรากเหง้าของโลภะ โทสะ และโมหะ ทำให้การพัฒนาจิตใจได้ผลเป็นอย่างมากทีเดียว และที่เห็นผลได้ชัดเจนคือทำให้คนเราลดความเห็นแก่ตัว รู้จักการปล่อยวางและการให้อภัย มีความเมตตากรุณาและความเอื้ออาทรต่อกัน อันเป็นผลดีต่อตนเอง ครอบครัว ประเทศชาติ และสังคมโลกโดยส่วนรวม

ดังนั้น รูปแบบการพัฒนาจิตดังกล่าวนั้นประกอบด้วยสติปัฏฐาน 4 และในสติปัฏฐาน 4 นั้นจิตตานุปัสสนา คือ การตามดูจิตโดยใช้ตัวผู้รู้ (สติเจตสิก) ตามดู ก็จะเห็นสภาวะในจิต (เจตสิก) 16 อย่าง คือจิตมีราคะ จิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะ จิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะ จิตปราศจากโมหะ จิตหดหู่ จิตไม่หดหู่ จิตเป็นมหัคคตะ จิตไม่เป็นมหัคคตะ จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิ จิตไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้นแล้ว จิตไม่หลุดพ้น ด้วยการตามดูจิตอย่างนี้ ย่อมเห็นจิตของตน จิตของคนอื่น หรือทั้งจิตของตนและจิตของคนอื่น การเกิด การดับของจิต ตลอดถึงการตั้งสติตามรู้ว่า “จิตมีอยู่” แล้วอาศัยระลึกไว้แล้วไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของความอยาก ความเห็น และความยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในชีวิตนี้อีกต่อไป อย่างนี้แหละ ชื่อว่าเป็นการตามดูจิตจนเห็นความเป็นจริงของชีวิตคือ ไม่เที่ยงแท้แน่นอนแปรเปลี่ยนไปได้ตลอดเวลา ถูกบีบคั้นทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ในที่สุดก็ไม่เป็นไปในอำนาจตามคำสั่งบังคับบัญชา ต้องแตกสลายไปตามกาลเวลา

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกำ 2500.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

_____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอฏฺฐกถา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาณ, 2532.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2542.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

1. หนังสือ

กิติกร มีทรัพย์. แปล-เรียบเรียง, **พื้นฐานทฤษฎีจิตวิเคราะห์** . กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2531**.**

จำลอง ดิษยวณิช และพริ้มเพรา ดิษยวณิช. **ภาวะสุขภาพจิตกับการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน**. อนุสรณ์พระวิปัสสนาจารย์ รุ่นที่ 22, กรุงเทพมหานคร : บริษัทบุญศิริการพิมพ์ จำกัด, 2547.

ขุนสรรพ กิจโกศล, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ 1. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, 2538.

พระพุทธโฆษาจารย์. อฏฺฐสาลินี ธมฺมสงฺคณีวณฺณนา, อภิธมฺมฏฺฐกถา. พิมพ์ครั้งที่ 1, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2462.

พระพุทธโฆษาจารย์. ธมฺมปทฏฺฐกถา ทุติโย ภาโค. พิมพ์ครั้งที่ 27, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.

พระอนุรุทธาจารย์, พระสุมังคลาจารย์. อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ-อภิธมฺมตฺถวิภาวินี. พิมพ์ครั้งที่ 7, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538.

พระโพธิญาณเถร (หลวงพ่อชา สภทฺโท). ตามดูจิต. กรุงเทพมหานคร : วี.เอส.เยนเนอรัล เคม, 2543.

พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต). **จากจิตวิทยาสู่จิตภาวนา**. พิมพ์ครั้งที่ 6, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, 2537**.**

_____. **พุทธธรรม ฉบับขยายความ.** พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2544.

พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ). **จิตวิทยาในพระอภิธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537.

พระไสว ญาณวีโร. **คู่มือพระวิปัสสนาจารย์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2548.

พระมหาสมบูรณ์ วุฑฺฒิกโร. **รวมบทความเรื่องมหาจุฬาวิชาการ** . "จิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ : ในทัศนะของเถรวาทกับมหายาน", กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550.

วศิน อินทสระ. **ทางแห่งความดี เล่ม 1.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, 2548.

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ). แปลและเรียบเรียง. **วิสุทธิมรรค เล่ม 1** กรุงเทพฯ : บจก อมรินทร์ พริ้นติ้ง, 2533.

_____ . แปลและเรียบเรียง. **วิสุทธิมรรค เล่ม 2** กรุงเทพมหานคร : บจก อมรินทร์ พริ้นติ้ง, 2533.

แสง จันทร์งาม. **ปรากฏการณ์ทางจิต.** กรุงเทพมหานคร : บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, 2544.

สมัคร บุราวาส. **พุทธปรัชญา 25 ทศวรรษ**. กรุงเทพมหานคร : มปป.

2. ภาษาอังกฤษ

Bhaddhanta Asabha. **The Practice of Vipassana Meditation for Mindfulness Development** . Bangkok : Sahadhammika, 2001.

Mahasi Sayadow, Venerable. **The Great Discourse on the Teaching of the Wheel of Dhamma**. Bangkok : Buddhadhamma Foundation, 1996.

Nyanaponika Thera. **The Heart of Buddhist Meditation**. USA:Samuel Wciser, 1965.

U Janakabhivamsa Sayadaw, **The ICD-10 Classification of Mental and Behavioral Disorders : Clinical Descriptions and Diagnostic Guidelines** . Geneva : World Health Organization, 1992.

Norman l. Munn, **Introduction to Psychology** . Ed, Boston : Houghton Mifflin Co., 1963.

ความจริงเกี่ยวกับชีวิต

พระมหาขวัญชัย กิตติปาโล
คณบดีคณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ความนำ

มนุษย์เกิดมาต้องอยู่บนเงื่อนไขของธรรมชาติ เกิดมาแล้วก็ต้องตาย เรื่องความตายจากมิติของพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาความทุกข์ที่เกี่ยวเนื่องกับความตายจะเห็นว่าอวิชชา หรือความไม่รู้ไม่เข้าใจความตายตามสภาพความเป็นจริง คือสาเหตุของความทุกข์ เพราะอวิชชาย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดความทุกข์ ดังนั้นการแก้ปัญหาจึงอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงสภาพอวิชชาให้เป็นวิชชา โดยการศึกษาหรือทำความเห็นให้ถูกต้องว่าแท้จริงความตายคืออะไร ความเห็นที่ถูกต้องหรือสัมมาทิฏฐินี้จะช่วยเป็นบรรทัดฐานที่จะนำให้ก้าวหน้าเดินไปสู่ความจริงหรือการปฏิบัติที่ถูกต้อง เพื่อจะทำให้เข้าใจความจริงเกี่ยวกับชีวิตมากขึ้น

กรอบแนวคิดของปรัชญาเชิงพุทธคือการพยายามตอบปัญหาเกี่ยวกับแก่นแท้หรือตามความเป็นจริงของสรรพสิ่ง หรือความเป็นจริงของสรรพสิ่งรวมทั้งกระบวนการของความเป็นไปของมัน ซึ่งได้แก่ การศึกษาเกี่ยวกับโลก มนุษย์ พระเจ้า ชีวิต สสาร จิต ธรรมชาติ เอกภพหรือความเป็นจริงทุกสิ่งทุกอย่างบรรดาที่มีอยู่ไม่ว่าสิ่งที่มีอยู่นั้นจะอยู่ในรูปของพลังงานของสสารก็ตาม สัมผัสได้หรือไม่ก็ตาม[1]

ในพุทธปรัชญาเองก็ยอมรับหรือกล่าวถึงเรื่องเกี่ยวกับความจริงเหมือนกัน พระพุทธศาสนาเห็นว่าความจริงหรือสัจจะมี 2 อย่าง ดังนี้[2]

1. สมมติสัจจะ (Conventional Truth) คือความจริงโดยสมมติ หรือสิ่งที่เป็นจริงเพราะบัญญัติของชาวโลกเพื่อรับรู้ร่วมกัน สิ่งนั้นไม่มีความเป็นจริงในตัวเอง เช่น คน พ่อ แม่ ลูก แมว สุนัข ต้นไม้ ภูเขา สิ่งเหล่านี้เกิดจากการรวมเข้ากันของขันธ์ 5 จึงไม่มีความเป็นจริงโดยภาวะของตนเอง จัดเป็นความจริงโดยสมมติของชาวโลก

2. ปรมัตถสัจจะ (Ultimate Truth) ความจริงโดยปรมัตถ์ คือ ความจริงแท้สูงสุดตามสภาวะที่เป็นเอง โดยไม่อาศัยการสมมติบัญญัติของชาวโลก ดังคำอธิบายว่า

> *"ธรรมทั้งหลายมีรูปเป็นต้น แม้ปราศจากสมมติก็ยังชื่อว่ามีอยู่*
> *เพราะมีสภาวะให้รู้ได้ด้วยสามารถแห่งลักษณะเฉพาะตนและสามัญลักษณะ"*

---

[1] สถิต วงศ์สวรรค์. **ปรัชญาเบื้องต้น.** กรุงเทพมหานคร: อักษรพิทยา, 2540 :72.

[2] พระมหาประยูร ธมฺมจิตฺโต, **พุทธปรัชญาเถรวาท. มหาจุฬาวิชาการ: ปรัชญาบุรพทิศ** , บรรณาธิการโดย ทรงวิทย์ แก้วศรี. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532: 45.

คัมภีร์ฝ่ายอภิธรรมจำแนกประเภทของปรมัตถสัจจะออกเป็น จิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งตรงกับขันธ์ 5 ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท และกรรม ในคัมภีร์ฝ่ายพระสูตร

การศึกษาความตายโดยอาศัยธรรมะ อาทิ ขันธ์ 5 ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท และกรรม เป็นกรอบในการพิจารณาหรือตอบปัญหา จึงเป็นการศึกษาความตายในพระพุทธศาสนาในแง่อภิปรัชญาส่วนการศึกษาเพื่อแสวงหาคำอธิบายเกี่ยวกับแนวทางในการปฏิบัติที่สอดคล้องกับความจริงทางอภิปรัชญา เรียกว่า จริยศาสตร์ การศึกษาเพื่อให้เข้าใจความจริงเกี่ยวกับความตายตลอดจนหลักหรือแนวทางในการปฏิบัติที่สอดคล้องกับความจริงของความตายในพระพุทธศาสนาในที่นี้ก็อาศัยหลักการพื้นฐานดังกล่าวนี้เช่นกัน แม้ในพุทธศาสนาจะมีลักษณะพิเศษเฉพาะตน แต่อภิปรัชญาที่มุ่งหมายในที่นี้ก็เป็นแต่เพียงรูปแบบหนึ่งของการศึกษาที่พยายามอธิบายพระพุทธศาสนาในรูปแบบปรัชญาสากล ทั้งนี้เพื่อค้นหาความจริงแท้ของธรรมชาติที่รวมตัวกันเป็นปรากฏการณ์ อีกนัยหนึ่งอภิปรัชญาในพุทธศาสนาก็คือ สัจจธรรมในพระพุทธศาสนา ส่วนจริยธรรมก็คือ การถือเอาประโยชน์ความรู้ความเข้าใจในสัจจธรรมดังกล่าวมาใช้ในทางที่เป็นประโยชน์หรือเป็นฝ่ายข้อปฏิบัติที่สัมพันธ์กับสัจจธรรม

ธรรมชาติของสิ่งที่จะต้องตาย

หลักทางพระพุทธศาสนา ได้อธิบายถึงสภาวะหรือธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ซึ่งอยู่ในฐานะเป็นสิ่งที่จะต้องตาย พระพุทธศาสนาได้เสนอมิติที่ชัดเจนในการพิจารณาเพื่อให้เข้าใจความจริงเกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์อย่างเป็นลำดับขั้นตอน ซึ่งทุกคนสามารถพิสูจน์ได้โดยพิจารณาตรวจสอบกับประสบการณ์จริงในชีวิต เริ่มแรกก่อนที่จะก้าวไปสู่รายละเอียดใดๆ เกี่ยวกับมนุษย์ พระพุทธศาสนาได้ชี้ให้พิจารณาวิเคราะห์ชีวิตในปัจจุบันขณะ แล้วทุกคนจะเห็นตรงกันว่าชีวิตก็คือกลุ่มของความรู้สึกที่มีต่อสิ่งต่างๆ นั่นเอง ความรู้สึกที่มีต่อสิ่งต่างๆ สามารถวิเคราะห์ได้เป็นสององค์ประกอบ คือ ธรรมชาติที่เป็นฝ่ายรู้กับธรรมชาติฝ่ายที่ไม่รู้ ธรรมชาติที่เป็นฝ่ายผู้รู้พระพุทธศาสนา เรียกว่า จิต จิตหมายถึง สภาพธรรมที่รู้อารมณ์หรือธาตุรู้ ส่วนธรรมชาติฝ่ายที่ไม่รู้แต่เป็นสิ่งที่ถูกรู้พระพุทธศาสนาเรียกว่า อารมณ์ อารมณ์หมายถึง สิ่งที่จิตรู้ สิ่งที่จิตรู้หมายถึง สรรพธรรมหรือสรรพสิ่งซึ่งปรากฏเป็นโลกและชีวิตทั้งหมดทั้งสิ้น[3] ดังนั้นจึงสรุปในขั้นต้นนี้ได้ว่าความเป็นจริงพื้นฐานของชีวิตคือจิตรู้อารมณ์ หรืออีกนัยหนึ่ง ปรากฏการณ์ที่เป็นโลกเป็นชีวิตวิเคราะห์ได้ว่าคือ จิตรู้อารมณ์ จะเห็นว่าสภาพการรับรู้หรือการเข้าใจสิ่งทั้งหลายของมนุษย์ก็เกิดขึ้นจากกลไกธรรมชาตินี้เอง

การรับรู้อารมณ์ทั้งหลายที่ปรากฏแก่การรับรู้ของจิตหนึ่งในนั้นก็คือตัวของมนุษย์เอง พระพุทธศาสนาชี้ว่าการรับรู้ตนเองอย่างไม่ถูกต้องหรือผิดเพี้ยนไปจากสภาพความเป็นจริงของมนุษย์ เป็นสาเหตุสำคัญของความขัดแย้งความทุกข์หรือแม้แต่ถือว่าเป็นจุดกำเนิดแห่งความทุกข์ทั้งหมดทั้งมวลในสังสารวัฏนี้ก็ว่าได้ ในทางกลับกันการรับรู้หรือการเข้าใจตนเองอย่างถูกต้องตามความเป็นจริงก็เป็นกุญแจสำคัญสำหรับการบรรลุถึงที่สุดแห่งปัญหาหรือความทุกข์เช่นกัน ทั้งนี้เพราะการเข้าใจตนเองอย่างถูกต้องถือเป็นรากฐานหรือเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดกระบวนการรับรู้สิ่งทั้งหลายได้อย่างถูกต้อง เพราะเหตุว่ามนุษย์ในฐานะผู้รู้ย่อมรับรู้สิ่งต่างๆ อย่างสัมพันธ์กับตนเองเสมอ หรือพิจารณาอีกนัยหนึ่งแท้จริงมนุษย์แต่ละคนก็คือโลกแห่งสัจจะหน่วยหนึ่ง การเข้าใจตนเองย่อมเท่ากับการเข้าใจสิ่งอื่นซึ่งเป็นโลกแห่งสัจจะเช่นกัน สัจจะไม่ว่าจะปรากฏตัวอยู่ในสิ่งหรือมิติใดย่อมแฝงเอาธาตุแห่งสัจจะซึ่งเป็นสิ่งเดียวกันไว้ในนั้นเสมอ มนุษย์จึงเพียงแต่เข้าใจตนเองให้ถ่องแท้เท่านั้น ดังพุทธพจน์

> *"เรารู้ย่อมบัญญัติโลก เหตุเกิดของโลกและปฏิปทาให้ถึงความดับแห่งโลกลงในอัตภาพอันมีประมาณวาหนึ่งที่มีสัญญาและใจนี้เท่านั้น"*[4]

---

[3] ระวี ภาวิไล. **อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2537:19.

[4] สำ.ส. 15/298/90

ส่วนประกอบของมนุษย์

ตามทัศนะของพระพุทธศาสนามนุษย์หรือสิ่งที่คนโดยทั่วไปเข้าใจกันว่าเป็นตัวตนบุคคลหรืออัตตานั้น แท้จริงเป็นเพียงสภาพธรรมอย่างหนึ่งอันเป็นผลของการประชุมกันของส่วนประกอบต่างๆ ตัวตนแท้จริงของมนุษย์นั้นไม่มีเพราะเมื่อแยกส่วนประกอบต่างๆ ที่มาประชุมกันออกให้หมดก็จะไม่พบตัวตนของมนุษย์เหลืออยู่เลย มนุษย์หรือคนจึงเป็นเพียงคำที่บัญญัติขึ้นเพื่อใช้เรียกสภาพธรรมที่บัญญัติเรียกว่ามนุษย์หรือตัวตน บุคคล สามารถวิเคราะห์ออกได้เป็น 5 ส่วน เรียกว่า ขันธ์ 5 หรือเบญจขันธ์ คือ[5]

1. รูป (รูปขันธ์) รูปหมายถึงส่วนประกอบของชีวิตฝ่ายที่เป็นรูปธรรมทั้งหมดหรืออีกนัยหนึ่งรูปก็คือสิ่งประกอบกันเป็นรูปร่างหรืออวัยวะต่างๆ ของร่างกาย ตลอดจนพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย

2. เวทนา (เวทนาขันธ์) ได้แก่ ส่วนที่เป็นความรู้สึก 3 ประการหลัก[6] คือ 1) สุข สุขกาย (สุขเวทนา) สุขใจ (โสมนัสเวทนา) 2) ทุกข์ ทุกข์กาย (ทุกขเวทนา) ทุกข์ใจ (โทมนัสเวทนา) และ 3) ไม่สุขไม่ทุกข์ (อุเบกขาเวทนา) ความรู้สึกดังกล่าวนี้เกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง 5 และ ทางใจหรืออายตนะ 6[7] "คือ เวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางตา (จักขุสัมผัสเวทนา) เวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางหู (โสตสัมผัสเวทนา) เวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางลิ้น (ชิวหาสัมผัสเวทนา) เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกาย (กายสัมผัสเวทนา) และเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางใจ (มโนสัมผัสเวทนา)

ในส่วนของเวทนานี้มีความสำคัญมาก เพราะมนุษย์โดยทั่วไปต่างปรารถนาความสุขไม่ปรารถนาความทุกข์ เวทนาจึงมักจะเป็นแรงผลักดันหรือเป็นตัวกำหนดลักษณะพฤติกรรมของมนุษย์ว่าจะดำเนินไปในทางใด

3. สัญญา (สัญญาขันธ์) ได้แก่ ส่วนที่เป็นความกำหนดได้หมายรู้อารมณ์ หรืออาการเป็นเหตุให้จำอารมณ์นั้นได้ โดยความเป็นจริงทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรากฏเป็นอารมณ์ขึ้นแล้วก็ย่อมจะถูกบันทึกหรือประทับรอยไว้เป็นที่หมายรู้ของอารมณ์เสมอ สัญญามี 6[8] คือ ความจำได้หมายรู้รูป (รูปสัญญา) ความจำได้หมายรู้เสียง (สัททสัญญา) ความจำได้หมายรู้กลิ่น (คันธสัญญา) ความจำได้หมายรู้รส (รสสัญญา) ความจำได้หมายรู้สิ่งที่มากระทบกาย (โผฏฐัพพสัญญา) และความจำได้หมายรู้อารมณ์ที่เกิดทางใจ (ธัมมสัญญา)

4. สังขาร (สังขารขันธ์) ได้แก่ ส่วนที่เป็นคุณสมบัติต่างๆ ของจิตโดยมีเจตนาเป็นตัวนำในการปรุงแต่งให้ดีชั่วหรือกลางๆ ความนึกคิดปรุงแต่งจิตนี้เองที่เป็นตัวกำหนดลักษณะการแสดงออกทางกาย วาจา ใจ จัดได้ว่าเป็นที่มาของกรรมทั้งกุศลกรรม อกุศลกรรม และ อัพยากตกรรม สังขารขันธ์จำแนกออกเป็น 6[9] คือ

เจตนาหรือจำนงในรูป (รูปสัญเจตนา) เจตนาหรือจำนงในเสียง (สัททสัญเจตนา) เจตนาหรือจำนงในกลิ่น (คันธสัญเจตนา) เจตนาหรือจำนงในรส (รสสัญเจตนา) เจตนาหรือจำนงในสัมผัส (โผฏฐัพพสัญเจตนา) และเจตนาหรือจำนงในธรรมารมณ์ (ธัมมสัญเจตนา)

5. วิญญาณ (วิญญาณขันธ์) ได้แก่ ส่วนที่เป็นความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 และทางใจหรือทางอายตนะ 6[10] คือ ความรู้อารมณ์ทางตา (จักขุวิญญาณ) ความรู้อารมณ์ทางหู (โสตวิญญาณ) ความรู้อารมณ์ทางจมูก (ฆานวิญญาณ) ความรู้อารมณ์ทางลิ้น (ชิวหาวิญญาณ) ความรู้อารมณ์ทางกาย (กายวิญญาณ) และความรู้อารมณ์ทางใจ

---

[5] สำ.ข. 17/95/51.

[6] ที.ปา. 11/228/231.

[7] สำ.สฬ. 18/434/287

[8] ที.ปา. 11/309/255

[9] สำ.ข. 17/116/65

[10] ที.ปา. 11/306/255

(มโนวิญญาณ) วิญญาณเกี่ยวข้องกับนามขันธ์อื่นทั้งหมด โดยเป็นพื้นฐานหรือเป็นทางเดินให้นามขันธ์อื่นๆ คือไม่ว่าจะเกิดเวทนา สัญญาหรือสังขารขึ้นย่อมมีความรู้ควบคู่พร้อมกันโดยตลอด เช่น เมื่อใดมนุษย์มีความสุขสบาย แสดงว่าเกิดเวทนาก็รู้ว่าเป็นสุขคือเกิดวิญญาณ ในทางตรงกันข้ามเมื่อใดมนุษย์รู้สึกเป็นทุกข์แสดงว่าเกิดเวทนาก็รู้ว่าเป็นทุกข์คือวิญญาณเป็นต้น ลักษณะการรู้ของวิญญาณแตกต่างจากการรับรู้แบบวิชชา การรู้แบบวิชชา หมายถึง การรู้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง แต่การรู้แบบวิญญาณเป็นการรู้ที่สักแต่ว่ารู้ เช่น เมื่อมีอะไรมากระทบสัมผัสทางตาก็รู้อารมณ์ว่าเป็นรูปนั้นรูปนี้เท่านั้นเป็นต้น

สิ่งที่เข้าใจกันว่าเป็นตัวตนบุคคลนั้น ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเห็นเป็นเพียงสภาพธรรมอันประกอบอยู่ด้วยขันธ์ทั้ง 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณดังกล่าวข้างต้นนี้เท่านั้น หาได้เป็นตัวตนบุคคลแต่อย่างใดไม่ เพราะเมื่อแยกขันธ์ 5 ออกจากกันหมดก็จะไม่พบตัวตนบุคคลเหลืออยู่เลย ขันธ์ 5 ที่ประชุมกันเข้าเป็นชีวิตแม้จะมิใช่ตัวตนบุคคล แต่เนื่องจากขันธ์ 5 มีการทำงานประสานสอดคล้องกันอย่างเป็นระบบหรือเป็นปัจจัยแก่กันและกัน หากเราไม่พิจารณาตามอย่างละเอียดย่อมจะไม่เห็นความจริงว่าเป็นเพียงการทำงานของกลไกต่างๆ คือขันธ์ 5 มิใช่ตัวตน บุคคล การทำงานอย่างเป็นระบบของขันธ์ 5 เป็นอย่างไรมีคำอธิบายไว้ดังนี้ “ผัสสะเป็นปัจจัย การเสวยอารมณ์จึงมี บุคคลเสวยอารมณ์ใดย่อมหมายรู้อารมณ์นั้น หมายรู้อารมณ์ใดย่อมตรึกตรองอารมณ์นั้น”[11] ผัสสะหมายถึง การกระทบกันระหว่าง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กับ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งสัมผัส ความนึกคิดซึ่งเป็นรูปรวมกับวิญญาณเป็นเหตุให้เกิดการเสวยอารมณ์ อารมณ์หมายถึงเวทนา การหมายรู้อารมณ์ หมายถึง สัญญา และการตรึกตรองอารมณ์ หมายถึง สังขาร ขันธ์ 5 นอกจากจะเกิดขึ้นอย่างสัมพันธ์เป็นกระบวนการติดต่อกันอย่างเป็นระบบแล้ว ในการเกิดขึ้นแต่ละครั้งยังเกิดขึ้นและดับลงติดต่อกันไปอย่างรวดเร็ว เพื่อความเข้าใจในเรื่องขันธ์ 5 ยิ่งขึ้น โปรดพิจารณาตัวอย่างการเกิดของขันธ์ 5 ทางโสตทวารต่อไปนี้

1. รูป เสียงที่ปรากฏขึ้นกับประสาทหู
2. เวทนา เสวยอารมณ์ในเสียงว่าเป็นเสียงดีชั่วหรือไม่ดีไม่ชั่ว
3. สัญญา หมายรู้ว่าเสียง
4. สังขาร ปรุงแต่งนึกคิดในเสียงนั้น
5. วิญญาณ รู้เสียงคือได้ยิน

การเกิดขึ้นของขันธ์ 5 ทางโสตทวารหรือการได้ยินเสียงข้างต้นจะเห็นได้ว่า เสียงเกิดขึ้นแว็บเดียวแล้วก็ดับไป แล้วเสียงใหม่ก็ปรากฏ ขันธ์ 5 ก็เกิดใหม่แล้วก็ดับไปใหม่ ดังนั้นชีวิตของมนุษย์ก็คือการเกิดดับของขันธ์ 5 เช่นนี้อยู่เนืองนิตย์ การเกิดดับซึ่งเป็นอาการปกติธรรมชาติของขันธ์ 5 ถือเป็นสิ่งชี้วัดอีกประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นความจริงสำคัญยิ่งของชีวิตที่ว่า ขันธ์ 5 มิใช่ตัวตนบุคคล เพราะหากเป็นตัวตนของคนเราย่อมสามารถกำหนดหรือควบคุมขันธ์ 5 ได้ แต่ในความเป็นจริงขันธ์ 5 ย่อมเป็นเช่นนั้นเอง คือมีลักษณะเกิดดับเช่นนั้นอยู่เนืองนิตย์ ไม่ขึ้นต่อความปรารถนาของผู้ใดสิ่งใดทั้งนั้น การเกิดดับของขันธ์ 5 นอกจากจะปรากฏขึ้นในขณะสั้น คือปัจจุบันขณะ ดังตัวอย่างข้างต้น เรายังสามารถพิจารณาการเกิดดับของขันธ์ 5 ได้ในช่วงระยะเวลาที่ยาวขึ้น โดยอาจจะเปรียบกับช่วงชีวิตหนึ่งๆ ของบุคคลก็ได้ กล่าวคือเมื่อบุคคลได้กำเนิดขึ้นและดำรงอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่งในที่สุดก็ตายไป อาการเหล่านี้ย่อมถือเป็นการเกิดดับของขันธ์ 5 ได้ในอีกมิติหนึ่ง ซึ่งความจริงถือเป็นการเกิดดับของขันธ์ 5 ที่คนโดยทั่วไปเห็นตามได้ง่ายกว่าการเกิดดับของขันธ์ 5 ในปัจจุบันขณะ อย่างไร

[11] ม.มู. 12/248/184

ก็ตามไม่ว่าการเกิดดับของขันธ์ 5 ทั้งในปัจจุบันขณะและในช่วงชีวิต การเกิดดับดังกล่าวนั้นก็ล้วนแต่สะท้อนให้เห็นความจริงเดียวกัน คือ ขันธ์ 5 มิใช่ตัวตนบุคคล มิใช่เกิดแล้วดับอย่างที่เป็นอยู่นี้เท่านั้น

ส่วนประกอบของมนุษย์นอกจากจะวิเคราะห์ออกเป็น 5 ส่วน ยังสามารถพิจารณาวิเคราะห์ออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ ส่วนที่เป็นรูปกับนามหรือกายกับจิต ทั้งนี้โดยอาศัยธรรมชาติที่แตกต่างกันเป็นเกณฑ์ในการพิจารณา กล่าวคือนามหรือจิตเป็นสภาพธรรมที่รู้อารมณ์หรือธรรมชาติฝ่ายรู้ ส่วนรูปนามหรือกายเป็นธรรมชาติที่ไม่รู้หากแต่เป็นสิ่งที่ถูกรู้ อย่างไรก็ตามทั้งรูปกับนามหรือกายกับจิตต่างก็อิงอาศัยกันและกันเสมอในการทำงานหรือการปรากฏขึ้น ดังเราได้พิจารณาแล้วจากตัวอย่างข้างต้น ความจริงรูปกับนามหรือกายกับจิตก็เป็นการย่อลงมาจากขันธ์ 5 นั่นเอง โดยรูปขันธ์เป็นฝ่ายรูปหรือกาย ส่วนเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์เป็นฝ่ายนามหรือจิตนั่นเอง

ธรรมชาติของความตาย

ปรากฏการณ์ธรรมชาติ จะเห็นว่าถ้าสิ่งใดเกิดขึ้นเป็นปัญหาขึ้นมา ความจริงประการแรกที่จะตระหนักก็คือภาวะของความเป็นปัญหามิใช่สิ่งที่ดำรงหรือผูกติดอยู่กับสิ่งที่รู้สึกว่าเป็นปัญหานั้น แท้จริงภาวะของความเป็นปัญหาเป็นความรู้สึกอันเป็นผลมาจากการรับรู้และให้ความหมายต่อสิ่งนั้นของเราเอง ความรู้สึกที่เกิดขึ้นจึงตกเป็นความรับผิดชอบของเราที่จะต้องจัดการแก้ไขด้วยตนเองที่ตนเอง กล่าวคือโดยความเป็นจริงเมื่อใดที่สิ่งใดได้กลายเป็นปัญหาขึ้นมา ย่อมหมายความว่ามนุษย์ได้เข้าไปรับรู้สิ่งนั้นด้วยความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง ซึ่งเป็นเหตุให้มนุษย์มีท่าทีและปฏิบัติต่อสิ่งนั้นไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง สุดท้ายความขัดแย้งหรือสภาพความรู้สึกที่เห็นว่าสิ่งนั้นเป็นปัญหาจึงเกิดสืบเนื่องตามมา การแก้ปัญหาจึงมิใช่การเข้าไปเปลี่ยนแปลงสภาพความเป็นจริงของสิ่งนั้น ซึ่งมีความหมายเท่ากับการเข้าไปเปลี่ยนแปลงธรรมชาติของสิ่งนั้น ซึ่งเป็นไปไม่ได้ เพราะธรรมชาติของสิ่งใดย่อมหมายความว่าสิ่งนั้นจะต้องดำเนินไปในลักษณะเช่นนั้นอย่างแน่นอน อีกทั้งชื่อว่าธรรมชาติย่อมทรงลักษณะหรือสภาวะแห่งตนโดยไม่ขึ้นต่อความปรารถนาของสิ่งใดหรือใคร สิ่งที่มนุษย์สามารถทำได้จึงเป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงความเข้าใจของตนให้ถูกต้องตรงตามความเป็นจริงของสิ่งนั้นเท่านั้น กรณีเกี่ยวกับความตายก็เช่นเดียวกัน การศึกษาเพื่อให้เข้าใจความจริงเกี่ยวกับความตายจึงเป็นการแก้ปัญหาที่ตรงสาเหตุที่สุด อย่างไรก็ตามการจะเข้าใจความจริงเกี่ยวกับความตายได้นั้น จำเป็นต้องอาศัยความเข้าใจในประเด็นต่างๆ ประกอบ อาทิ ธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งได้พิจารณาไปแล้วในตอนต้น

ความหมายของความตาย

ทัศนะเกี่ยวกับความตาย ตามความเข้าใจของคนทั่วไปมักจะหมายถึง ความสิ้นสุดของชีวิต โดยพิจารณาจากการหยุดการทำงานของอวัยวะต่างๆ ของร่างกาย แต่ในมุมมองของพระพุทธศาสนาความตายมีความหมายกว้างขวางกว่าความเข้าใจของคนทั่วไปอยู่มาก หากพิจารณาธรรมหรือคำสอนของพระพุทธเจ้าให้ละเอียด จะเห็นว่าธรรมะหรือคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น แท้จริงก็คือการกล่าวถึงความจริงที่เป็นจริงโดยไม่ขึ้นต่อหรือไม่ถูกจำกัดด้วยมิติของเวลา (อกาลิโก) กล่าวคือหากมนุษย์พัฒนาศักยภาพของตนเองให้สูงถึงระดับหนึ่งก็สามารถจะพิจารณาจนประจักษ์ความจริงนั้นได้นับตั้งแต่ปัจจุบันขณะ ซึ่งกำหนดด้วยการเกิดดับของจิตดวงหนึ่งๆ หรือช่วงระยะเวลาที่ยาวขึ้น อาจจะเป็นช่วงความคิดหนึ่งๆ ช่วงชีวิตในวัยหนึ่งๆ หรือช่วงชีวิตในภพชาติหนึ่งๆ เป็นต้น เหตุนี้ทัศนะใดๆ ของพระพุทธศาสนาจึงแฝงลักษณะดังกล่าวอยู่ด้วยเสมอ กรณีความตายก็เช่นเดียวกัน โดยทั่วไปคำว่าตายมักจะถูกบัญญัติขึ้นมาเพื่อใช้เรียกสภาพหรืออาการที่แสดงถึงความสิ้นสุดหรือดับลงของสิ่งต่างๆ เมื่อกล่าวเฉพาะมนุษย์เมื่อใดที่ชีวิตของบุคคลได้สิ้นสุดลง คนทั่วไปก็เรียกว่าบุคคลนั้นถึงแก่ความตาย ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาแม้จะถือว่าการที่ชีวิตของบุคคลสิ้นสุดลงจะเรียกว่า “ความตาย” โดยพระพุทธศาสนาเรียกความตายในลักษณะนี้ว่า ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์[12] หรือความสิ้นชีวิตจากภพชาติ แต่ความตายใน

พระพุทธศาสนาก็มิได้หมายเอาเฉพาะการสิ้นหรือการดับลงแห่งชีวิตในภพชาติหนึ่งๆ เท่านั้น ความตายยังหมายรวมไปถึงความดับลงของรูปนาม หรือกายกับจิตในขณะหนึ่งๆ ด้วย เพราะชีวิตมนุษย์ซึ่งประกอบด้วยขันธ์ 5 หรือกายกับจิตนี้แท้จริงมิได้สิ้นสุดหรือดับลงเฉพาะเมื่อสิ้นสุดลมหายใจเท่านั้น หากแต่เกิดดับสืบต่อกันอยู่ขณะการดับลงในขณะหนึ่งๆ ของกายกับจิตนั้น พระพุทธศาสนาเรียกว่า ขณิกมรณะ[13] ในแง่นี้ย่อมถือได้ว่ามนุษย์เกิดและตายตลอดเวลา เพราะขันธ์ 5 หรือกายกับจิตนี้ย่อมเกิดดับสืบเนื่องกันไป จนกว่าจะเข้าถึงอนุปาทิเสสนิพพาน[14]

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ความตายตามความหมายของพระพุทธศาสนา ก็คือความดับหรืออาการดับของขันธ์ 5 หรือกายกับจิต ส่วนระยะเวลาตั้งแต่การเกิดจนถึงการดับจะครอบคลุมระยะเวลาเท่าใด ย่อมขึ้นอยู่กับว่าเป็นความตายประเภทขณิกมรณะ หรือความขาดแห่งชีวิตินทรีย์

ในปัจจุบันมีกระแสท่าทีที่เห็นว่าความตายเป็นสิ่งที่มนุษย์ซึ่งยังคงดำรงอยู่ไม่มีทางที่จะสัมผัสหรือมีประสบการณ์ได้ เพราะขณะที่ดำรงอยู่ก็ยังไม่ตาย หรือขณะที่ตายก็ไม่มีประสาทสัมผัสที่จะรับรู้ความตายนั้นได้ ดังนั้นผู้ที่มีความเห็นในลักษณะเช่นนี้ จึงสรุปว่าความตายเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่สามารถเข้าใจได้ หากพิจารณาปัญหานี้จากแง่มุมของขณิกมรณะความเห็นนี้น่าจะไม่ถูกต้อง เพราะความตายไม่ใช่สิ่งที่มนุษย์ไม่สามารถมีประสบการณ์ได้ เพราะแท้จริงในชีวิตที่ดำรงอยู่นี้มนุษย์ต่างก็กำลังเกิดและตายอยู่ทุกขณะ เพียงแต่มนุษย์จะต้องพัฒนาศักยภาพที่จะรู้เห็นความจริงนี้เท่านั้น เว้นแต่จะหมายถึงความตายในความหมายที่เป็นการสิ้นสุดของชีวิต

แต่กระนั้นการสรุปว่าเมื่อไม่มีประสบการณ์ย่อมจะไม่มีทางที่จะรู้หรือเข้าใจความตาย ก็ถือว่าเป็นการสรุปที่ไม่สมเหตุสมผลเช่นกัน เพราะการจะเข้าใจสิ่งหนึ่งสิ่งใดนอกจากการมีประสบการณ์ตรงแล้วยังมีวิธีการต่างๆ อีกมาก เช่น การพิจารณาอย่างมีเหตุผล จากประสบการณ์ของท่านผู้รู้แล้วจึงตรวจสอบความจริงด้วยวิธีการที่เหมาะสม เป็นต้น ความตายก็เหมือนความจริงของชีวิตในแง่มุมอื่นๆ ที่มนุษย์สามารถเข้าใจได้ การกล่าวว่ามนุษย์ไม่สามารถเข้าใจความตายเท่ากับการกล่าวว่ามนุษย์ไม่สามารถเข้าใจชีวิต เพราะชีวิตและความตายแท้จริงก็คือสิ่งเดียวกัน ย่อมไม่ถูกต้องเพราะจากประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติได้แสดงให้เห็นแล้วว่ามนุษย์ผู้บรรลุความจริงสูงสุดของชีวิตเคยมีอยู่จริง เช่น พระพุทธเจ้าเป็นต้น ส่วนพระพุทธเจ้าได้บรรลุความจริงสูงสุดหรือไม่ การปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ย่อมเป็นการพิสูจน์ที่ดีที่สุด

พระพุทธศาสนาจึงเน้นหรือเสนอแนวทางการปฏิบัติเพื่อให้ผู้ปฏิบัติประจักษ์แจ้งความจริงด้วยตนเองมากกว่าความจริงการพิจารณาความตายทั้งที่เป็นขณิกมรณะหรือความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ย่อมถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าชีวิตแก่กันทั้งคู่ เพราะต่างก็ช่วยให้เข้าใจว่าแท้จริงชีวิตไม่ใช่สิ่งที่คงที่ถาวรแต่อย่างใด เพราะในที่สุดชีวิตก็ต้องพบกับความตายและแม้ในขณะนี้เราก็กำลังเกิดและตายอยู่เช่นกัน ความเข้าใจในลักษณะนี้ย่อมช่วยหรือคลายความยึดมั่นถือมั่น ซึ่งเป็นสาเหตุของความทุกข์ได้ ดังได้กล่าวแล้วว่าในส่วนของความขาดแห่งชีวิตินทรีย์หรือการตายที่เป็นการตายจากภพชาติ หากไม่พิจารณาโดยอาศัยความรู้จากผู้รู้แจ้งชีวิต การจะเข้าใจความตายดังกล่าวย่อมเป็นไปได้ยาก

ในพระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนา[15] มีคำศัพท์ซึ่งเป็นภาษาบาลีในมหาสติปัฏฐานสูตรใช้เรียกความตายหลายคำ เช่น จุติ จวนฺตา เภโท อนฺตรธานำ มจฺจุ มรณำ กาลกิริยา ขนฺธานำ เภโท กเฬวรสฺส นิกฺเขโป ชีวิตินทริยสฺส อุปเฉโท โดยแปลตามลำดับได้ว่า ความเคลื่อน ภาวะความเคลื่อน ความแตกทำลาย ความหายไป มฤตยู ความตาย ความทำกาละ ความทำลายแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งซากศพไว้ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์

---

[12] มหามกุฏราชวิทยาลัย. **วิสุทธิมรรค แปล ภาค 2 ตอน 1** .กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534:1-2.

[13] อ้างแล้ว

[14] ขุ.อิติ. 25/222/258

[15] ที.ม. 10/295/341

คำศัพท์ข้างต้นนี้ แม้แต่ละคำจะมีความหมายตามรูปศัพท์แตกต่างกันไปบ้าง แต่โดยอรรถต่างมุ่งอธิบายถึงความตายหรือสภาพการตายเหมือนกัน การย้อนกลับไปพิจารณาสภาพของชีวิตจะช่วยให้เข้าใจความตายมากยิ่งขึ้น ดังเคยทราบมาแล้วว่า

พระพุทธศาสนากำหนดสภาพความเป็นชีวิตของมนุษย์อยู่ที่ส่วนประกอบต่างๆ คือ ขันธ์ 5 หรือกายกับจิต ประชุมเข้ากัน ทำงานประสานสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน แต่เมื่อใด ณ จุดชั่วขณะที่ขันธ์ 5 หรือกายกับจิตดับลงคือไม่สามารถดำรงสภาพดังกล่าว ไม่สามารถประชุม ไม่ทำงานประสานสัมพันธ์หรือไม่อิงอาศัยกันอีกต่อไป จุดนั้นเรียกว่าตาย ดังปรากฏคำอธิบายในพระไตรปิฎกว่า

> "ผู้ตายไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ ทั้งกายสังขาร คือลมหายใจเข้าออกก็ดับไป วจีสังขารได้แก่ วิตก วิจาร คือความตรึกความตรองก็ดับไป และจิตสังขาร คือ สัญญาและเวทนา คือ ความกำหนดได้หมายรู้ก็ดับไป อายุก็สิ้นไป ไออุ่นคือไฟ ที่เกิดแก่กรรมก็สงบ อินทรีย์ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็แตกทำลายไป"[16] หรือ "ความตาย คือ การที่ขันธ์ 5 (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) แตกสลาย การทอดทิ้งร่างกาย หรือการที่ชีวิตสูญสิ้น"[17] หรือ "ความสิ้นไป ความเสื่อมไป ความแตก ความทำลาย ความไม่เที่ยง ความหายไปแห่งธรรมเหล่านั้นอันใดนี้เรียกว่า มรณะ"[18] เป็นต้น

เมื่อเราทราบแล้วว่าความตายคือ การที่ขันธ์ 5 หรือกายกับจิตไม่สามารถประชุมกันเข้า คือต่างฝ่ายต่างแยกออกจากกัน คำถามที่สามารถเกิดขึ้นได้ในลำดับต่อมาก็คือ เมื่อกายและจิตแยกออกจากกันแล้ว กายและจิตดังกล่าวนั้นเป็นอย่างไรต่อไป คำตอบก็คือกายในฐานะรูปก็สลายคืนสู่ภาวะความเป็นธาตุดั้งเดิม ส่วนจิตหากยังมีเหตุปัจจัยคือกิเลสซึ่งประกอบด้วย อวิชชา ตัณหา และอุปาทาน ก็จะยังคงสำแดงศักยภาพตามธรรมชาติของตนคือสร้างรูป สร้างชีวิต เพื่อรองรับการประกอบกรรม ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดวิบากคือผลแห่งกรรมต่อไป

การพิสูจน์เรื่องตายแล้วเกิด

หลักเกี่ยวกับพุทธประวัติ พระพุทธเจ้าได้สอนเรื่องตายแล้วเกิด ปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎกมากมาย พระพุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลที่น่าเชื่อถือที่สุดคนหนึ่งในประวัติศาสตร์โลก ดังนั้นเรื่องตายแล้วเกิดที่พระพุทธเจ้าสอนไว้จึงมีเหตุผลน่าเชื่อถือตามหลักกฎแห่งกรรม[19] ในพระพุทธศาสนาแล้วถือว่ามนุษย์เราทุกคนล้วนเวียนว่ายตายเกิดมาแล้วทั้งสิ้นนับชาติไม่ถ้วน ประสบทั้งสุคติภพ และทุคติภพ ตามอำนาจผลของกรรมที่ได้สร้างสมไว้ในอดีตชาติ[20] ดังพุทธพจน์ที่แสดงถึงการเวียนว่ายตายเกิดว่า

"คพฺภเมเก อุปฺปชฺชนฺติ นิรยํ ปาปกมฺมิโน
สุคตึ สุคติโน ยนฺติ ปรินิพฺพนฺติ อนาสวา."

---

[16] ม. มู. 12/502/145

[17] ขุ. ปฏิ. 13/33/3

[18] ที. ม. 10/420/484-485

[19] แสง จันทร์งาม. **ตายแล้วเกิดตามหลักพระพุทธศาสนา.** นานาสระอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมดิลก (ขันติ์ ขนฺติโก). เชียงใหม่ : ส.ทรัพย์การพิมพ์. 2535:143.

[20] ขุ. ธ. 25/19/22

"คนบางพวกเกิดในครรภ์ คนบางพวกที่ทำกรรมชั่วไว้ไปนรก
คนบางพวกที่ทำกรรมดีไว้ไปสู่สวรรค์ ส่วนท่านที่หมดกิเลสแล้ว
ทั้งหลายย่อมนิพพาน"

จากหลักฐานความจริงแห่งชีวิตประการแรกที่พระพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบในคืนวันตรัสรู้ ก็คือ ความจริงเรื่องตายแล้วเกิดนี้เอง พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า "เรานั้นครั้นเมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ ผ่องใสไม่มีกิเลส ปราศจากกิเลสเป็นธรรมชาติอ่อน ควรแก่การงานถึงความไม่หวั่นไหว ตั้งอยู่เช่นนั้น ได้น้อมจิตไปเฉพาะต่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณ เรานั้นระลึกถึงขันธ์ที่เคยอยู่ภพก่อนหลายประการ คือ ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติ..ห้าชาติ..ตลอดหลายสังวัฏกัป หลายวิวัฏกัป หลายสังวัฏกัป และวิวัฏกัปบ้าง ว่าเมื่อเราอยู่ในภพโน้น มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีวรรณะอาหารอย่างนั้นๆ เสวยสุขและทุกข์เช่นนั้นๆ ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้ไปเกิดในภพโน้น มีชื่อ โคตร วรรณะอาหารอย่างนั้นๆ ได้เสวยสุขและทุกข์เช่นนั้นๆ มีอายุสูงสุดเท่านั้นๆ ครั้นจุติจากภพนั้นๆ แล้วมาเกิดในภพนี้...

การได้ชีวิตใหม่ในมนุษย์โลก

ความโชคดีของภาวะความเป็นมนุษย์นั้น ในมนุษย์ภูมิ หรือโลกที่เราอาศัยอยู่นี้ จัดเป็นสุคติระดับหนึ่ง ผู้ที่ได้เกิดเป็นมนุษย์ นับว่าเป็นผู้มาในทางที่ดี และมีโชคดี เพราะการได้เกิดมาเป็นมนุษย์มีโอกาสประพฤติธรรม มีโอกาสสร้างบุญสร้างกุศล สามารถเห็นแจ้งในอริยสัจ 4 ได้ ถ้าไปเกิดในแดนนรก หรือทุคติภูมิอื่นๆ ก็หมดโอกาส ได้รับแต่ทุกขเวทนาอย่างเดียว ผู้ที่จะได้ชีวิตใหม่ในภูมิของมนุษย์นั้นมีหลักฐานในพระไตรปิฎกว่า จะต้องมีคุณธรรม คือ[21] มีศีล 5 มีเมตตา กรุณา เป็นต้น เพราะสิ่งเหล่านี้จะเป็นกรรมฝ่ายดีที่จะสนับสนุนให้เกิดในสุคติภูมิ

การตายที่ไม่ถูกตำหนิ

ประเด็นหลักที่แสดงมาทั้งหมดย่อมแสดงให้เห็นแล้วว่า ชีวิตแท้จริง คือ กระแสของการหมุนเวียน ความตายเป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงช่วงหนึ่งของกระแสชีวิตเท่านั้น สัตว์ทั้งหลายที่ตายลง หากยังไม่สิ้นกิเลสก็ย่อมต้องอุบัติหรือเกิดใหม่ในภพภูมิต่างๆ ตามสภาพของกรรมที่ตนได้ทำเอาไว้ ในทัศนะของพระพุทธศาสนาแม้จะยอมรับ และยืนยันข้อเท็จจริงเรื่องชีวิตในสังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายแล้วเกิดใหม่ในภพภูมิต่างๆ ดังหลักฐานที่ยกมาแสดงข้างต้น แต่อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาธรรมจากพระพุทธเจ้าโดยภาพรวมทั้งระบบ จะเห็นว่าการตายที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องหรือไม่ตำหนิ ก็คือการตายที่ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก ซึ่งก็คือการนิพพาน ทั้งนี้เพราะนิพพานคือการหยุดเวียนตายเวียนเกิดในสังสารวัฏอันเป็นเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนา ซึ่งต้องปฏิบัติเท่านั้นจึงจะได้ผล

สาเหตุของความตาย

เมื่อกล่าวโดยหลักความจริงทุกสิ่งย่อมมีที่มาหรือสาเหตุ และการจะเข้าใจสิ่งใดต้องแสวงหาหลักการหรือกฎเกณฑ์ที่ทำให้เกิดสิ่งนั้น ความตายในฐานะลักษณะหรืออาการอย่างหนึ่งของชีวิต ก็ย่อมมีสาเหตุเช่นกัน ตามทัศนะของ

[21] ที. ปา.11/286/247 อง. ปญจก. 22/172/227; 264/307; อภิ. วิ. 35/767/388

พระพุทธศาสนา สาเหตุของความตายสามารถพิจารณาได้หลายระดับ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความลึกตื้นของการสืบสาว อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาโดยภาพรวม สาเหตุของความตายสามารถจำแนกออกเป็น 2 ประเภท คือ

สาเหตุพื้นฐานของความตาย

ในการอธิบายว่า เหตุใดมนุษย์ต้องมีสภาพเป็นสิ่งที่ต้องตาย พุทธศาสนามีหลักธรรมที่ให้คำอธิบายต่อประเด็นดังกล่าวได้เป็นอย่างดีอยู่ 2 หมวด คือ หลักธรรมที่เรียกว่า ไตรลักษณ์และหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในเรื่องสังสารวัฏ โดยจะพิจารณาตามลำดับ ดังนี้

1. ไตรลักษณ์

ก่อนอื่นต้องทราบก่อนว่าพระพุทธศาสนาจำแนกธรรม หรือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่ทรงตัวอยู่ออกเป็น 2 อย่าง[22] คือ

1) สังขตธรรม หมายถึง ธรรมที่ถูกปรุงแต่ง ได้แก่ธรรมที่มีปัจจัย สภาวะที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่งขึ้น สภาวะที่เป็นปัจจัยทั้งหลายมาร่วมกันแต่งสรรค์ขึ้น สิ่งที่ปัจจัยประกอบเข้าหรือสิ่งที่ปรากฏและเป็นไปตามเงื่อนไขของปัจจัย เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังขาร ซึ่งมีรากศัพท์และคำแปลเหมือนกัน หมายถึง สภาวะทุกอย่างทั้งทางวัตถุและทางจิตใจ ทั้งรูปธรรมและนามธรรม ทั้งที่เป็นโลกียะและโลกุตตระ ทั้งที่ดีและที่ชั่วที่เป็นกลางๆ ทั้งหมด เว้นแต่นิพพาน

2) อสังขตธรรม หมายถึง ธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่ง ได้แก่ ธรรมที่ไม่มีปัจจัย หรือสภาวะที่ไม่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เป็นไปตามเงื่อนไขของปัจจัย เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิสังขาร ซึ่งแปลว่าสภาวะปลอดสังขาร หรือสภาวะที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง หมายถึงนิพพาน

พระพุทธศาสนาเห็นว่า ทุกสิ่งที่มีสภาพเป็นสังขตธรรม หรือสังขารธรรม ย่อมตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติที่เรียกว่า ไตรลักษณ์ ไตรลักษณ์แปลว่าลักษณะ 3 ประการ หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า สามัญญลักษณะ แปลว่า ลักษณะทั่วไปของสิ่งทั้งหลาย ลักษณะ 3 ประการ คือ

1) อนิจจตา คือ ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความเปลี่ยนแปลง ความไม่ยั่งยืน ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายไป

2) ทุกขตา คือ ความเป็นทุกข์ ความคงทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมบูรณ์มีความบกพร่องหรือขัดแย้งอยู่ในตัว

3) อนัตตา คือ ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริง

การเป็นอยู่ของมนุษย์ในฐานะสิ่งที่มีสภาพเป็นสังขตธรรม หรือสังขารธรรม หรือสิ่งที่เกิดขึ้นจากปัจจัยปรุงแต่งย่อมจะต้องมีความเป็นไปตามลักษณะทั้ง 3 เหมือนกับสิ่งอื่นๆ อย่างไม่มีข้อยกเว้น เพราะกฎแห่งธรรมชาติหรือไตรลักษณ์นี้เป็นธรรมธาตุ คือภาวะที่ทรงตัวอยู่โดยธรรมดาเป็นธรรมฐิติ คือภาวะที่ตั้งอยู่หรือยืนตัวเป็นหลักแน่นอนอยู่โดยธรรมดา ไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติขึ้นหรือไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม สังขตธรรม หรือสังขารธรรมทั้งหลายก็ย่อมจะมีลักษณะเป็นไปเช่นนั้นเอง ดังพุทธพจน์

"สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา"[23]

---

[22] อภิ.สं. 34/702/278; 907/354

[23] อง. ติก. 20/576/368

ความตายหากพิจารณาจากกรอบของไตรลักษณ์ ก็คือรูปแบบหนึ่งของอนิจจตา และทุกขตา หรือความไม่เที่ยง ความคงทนเป็นสภาพชีวิตอยู่อย่างเดิมไม่ได้ หากแต่ต้องแตกสลายหรือตายไปเป็นธรรมดา ในอีกแง่มุมหนึ่งหากพิจารณาให้ละเอียดลงตามหลักปรมัตถ์ ความเป็นอนิจจตาและทุกขตา หรือความไม่เที่ยง ความเปลี่ยนแปลงตลอดจนความตายย่อมเกิดขึ้นกับมนุษย์หรือนามรูปนี้ทุกขณะตลอดเวลา ในลำดับนี้จึงสามารถสรุปได้ว่า สาเหตุพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์หรือนามรูปนี้ เป็นสิ่งที่ต้องเสื่อมสลายหรือตายไป แท้จริงก็คือสภาพความเป็นสิ่งปรุงแต่ง หรือเป็นสังขตธรรมซึ่งเป็นคุณลักษณะของมนุษย์นั่นเอง

2. สังสารวัฏ

ในตอนต้นเราได้ทราบแล้วว่า สภาพความเป็นสังขตธรรม หรือสิ่งปรุงแต่ง อันเป็นคุณลักษณะประจำของมนุษย์นั่นเอง คือสาเหตุพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์เป็นสิ่งที่จะต้องตาย อย่างไรก็ตามคำถามเกี่ยวกับสาเหตุของความตายอีกประการหนึ่งที่สามารถเกิดขึ้นได้ก็คือ ในเมื่อมนุษย์เกิดเป็นมนุษย์แล้วก็ต้องตายในที่สุด แล้วเหตุใดหรือเพราะอะไร จึงทำให้มนุษย์ต้องเกิดขึ้นมาเพื่อที่จะต้องเดินไปสู่ความตายอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้เช่นนี้ หากพิจารณาจากข้อเท็จจริงง่ายๆ ก็จะพบว่าเพราะเกิดมานั่นเองมนุษย์จึงต้องตาย ถ้าไม่เกิดก็ไม่ต้องตาย ในการตอบปัญหาดังกล่าว พุทธศาสนาชี้ให้เห็นความจริงว่าแท้จริงแล้วมนุษย์หรือตัวเราเป็นผลของการหมุนเวียน สัตว์ทั้งหลายทุกรูปทุกนามต่างต้องท่องเที่ยววนเวียน เกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่ในภพภูมิต่างๆ อย่างไม่มีวันสิ้นสุด สภาพเช่นนี้เราเรียกว่า สังสารวัฏ เพื่อให้เกิดความเข้าใจว่าเหตุใดมนุษย์จึงต้องเกิดขึ้นมาเพื่อที่จะต้องประสบกับความตาย หรือเหตุใดมนุษย์หรือสัตว์ทั้งหลายจึงต้องเวียนเกิดเวียนตายไม่รู้จบสิ้น เราจะพิจารณาสาระสำคัญของสังสารวัฏ ดังนี้

สังสารวัฏ หมายถึง การเวียนเกิด เวียนตาย อยู่ในโลกหรือวงจรแห่งทุกข์[24] อีกนัยหนึ่งสังสารวัฏ ก็คือ วังวน หรือภาวะที่เนื่องกัน เป็นเหตุเป็นปัจจัยของกันและกันเป็นวงกลม ซึ่งเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายต้องท่องเที่ยวหรือเวียนว่ายตายเกิด สังสารวัฏประกอบด้วยองค์ 3 คือ กิเลส กรรม และวิบาก ตามหลักพระพุทธศาสนาชีวิตไม่ใช่สิ้นสุดเมื่อบุคคลตาย เพราะตราบเท่าที่บุคคลยังมีกิเลสและกรรมอยู่ ชีวิตใหม่หรือชาติหน้าจะต้องมีอยู่ด้วย นั่นคือความตายในชีวิตปัจจุบันจะนำไปสู่การเกิดใหม่ ซึ่งก็จะนำไปสู่การตายอีก วนเวียนไปเช่นนี้เรื่อยไปจนกว่าบุคคลจะรู้แจ้งความจริงอยู่เหนือกฎแห่งกรรมได้ จึงจะหยุดและสิ้นสุดการเกิด แก่ เจ็บ และตาย

สาเหตุของความตาย หรือที่เรียกในภาษาบาลีว่า มรณุปปัตติ แปลว่า การเกิดขึ้นแห่งความตายไว้ 4 ประการ คือ[25]

1. อายุกขยมรณะ หมายถึง ตายเพราะสิ้นอายุ
2. กัมมักขยมรณะ หมายถึง ตายเพราะสิ้นกรรม
3. อุภยักขยมรณะ หมายถึง ตายเพราะสิ้นอายุและสิ้นกรรมทั้งสอง
4. อุปัจเฉทกมรณะ หมายถึง ตายเพราะประสบอุบัติเหตุ ขณะที่อายุและกรรมยังไม่ถึงกำหนด

---

[24] พระเทพเวที (ประยุทธ์ ประยุตโต).**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.** กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,2528:317.

[25] มหามกุฏราชวิทยาลัย,**อภิธัมมัตตสังคหบาลี และอภิธัมมัตถภาวภาวินีฏีกา.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร" โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2520:247.

ความตายทั้ง 4 ประการ ดังนี้

1. อายุกขยมรณะ ตายโดยสิ้นอายุ หมายความว่าสัตว์ทั้งหลายต้องตายโดยสิ้นอายุ เพราะสัตว์ทุกชนิดย่อมจะมีชีวิตอยู่ภายในขอบเขตของอายุขัย สัตว์ทั้งหลายมีอายุมากบ้างน้อยบ้าง เมื่อผ่านพ้นวัยทารก วัยเด็ก วัยหนุ่มสาว วัยกลางคนไปแล้วก็สู่วัยชรา จากแรกเริ่มชราน้อยไปหาชรามากที่สุด ท้ายที่สุดก็สิ้นอายุเวลา เรียกว่า ตายเพราะสิ้นอายุ

2. กัมมักขยมรณะ ตายโดยสิ้นกรรม หมายถึงว่า การที่สัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้นมากและเป็นไปต่างๆ นานานั้น อาศัยกำลังของกรรมหล่อเลี้ยงหรือสนับสนุนไว้ หากหมดกำลังของกรรมเมื่อใด ผู้นั้นก็จะถึงแก่ความตาย

3. อุภยักขยมรณะ ตายเพราะสิ้นอายุและสิ้นกรรม ข้อนี้หมายความว่า บุคคลถึงแก่ความตายด้วยเหตุทั้ง 2 คือ สิ้นอายุ แก่เฒ่า อายุมาก ร่างกายก็หมดกำลังที่จะอยู่ต่อไปได้ ทั้งกรรมที่สนับสนุนให้คงชีวิตอยู่ก็หมดลงด้วย

4. อุปัจเฉทกมรณะ ตายเพราะอุบัติเหตุ หมายถึงความตายของผู้มีอายุยังไม่ครบกำหนด หรือยังไม่ถึงอายุขัยและยังไม่สิ้นกรรม แต่ผู้นั้นก็มาเสียชีวิตลงก่อน อาจจะด้วยอุบัติเหตุต่างๆ แต่กระนั้นการตายในลักษณะนี้ ก็อาศัยกรรมแต่อดีตเป็นแรงส่งให้เกิดขึ้นได้เช่นกัน

สำหรับการตายทั้ง 4 ประการนี้มีการเปรียบเทียบไว้กับดวงประทีปที่ใช้น้ำมัน กล่าวคือชีวิตทั้งหลายเปรียบเหมือนประทีปหรือโคมไฟที่อาศัยน้ำมัน ธรรมดาโคมไฟที่อาศัยน้ำมันนั้น ไฟจะดับได้ก็ด้วยเหตุ 4 ประการ ได้แก่[26]

1. เพราะเหตุที่หมดน้ำมัน
2. เพราะเหตุที่หมดไส้
3. เพราะเหตุที่หมดทั้งน้ำมันและหมดไส้
4. เพราะเหตุที่มีอุบัติเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ลมพัดไฟดับ หรือมีอะไรที่มาทับทำให้ไฟดับ

การเปรียบเทียบสาเหตุของการตายทั้ง 4 ประการ มีรายละเอียด ดังนี้

1. เมื่อโคมไฟหมดน้ำมัน ไฟก็จะดับ ข้อนี้หมายถึงชีวิตทั้งหลายจะถึงแก่ความตายเมื่อสิ้นอายุ

2. เมื่อโคมไฟหมดไส้ ไฟก็จะดับ หมายถึงชีวิตทั้งหลายเมื่อสิ้นกำลังของกรรมที่จะสนับสนุนให้ชีวิตคงอยู่แล้ว ก็จะถึงแก่ความตาย

3. เมื่อโคมไฟหมดทั้งน้ำมันและหมดไส้ หมายความว่า ชีวิตทั้งหลายต้องดับสลายไป เพราะหมดอายุและกำลังของกรรมที่จะให้คงอยู่

4. เมื่อโคมไฟถูกลมพัดดับ ข้อนี้หมายความว่า ในกรณีที่ยังไม่สิ้นอายุและยังไม่สิ้นกรรม แต่ต้องตายด้วยได้รับอุบัติเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง สำหรับในข้อ 1,2,3 นั้นตายเพราะถึงเวลาที่จะต้องตาย สำหรับในข้อ 4 ข้อเดียวเท่านั้นที่ผู้ตายยังไม่ถึงคราวที่จะต้องตาย แต่ก็ได้ตายลงไปเพราะเหตุในปัจจุบัน

การมองความตายในมิติต่างๆ ในลำดับนี้สามารถสรุปได้ว่า แท้ที่จริงแล้ว “ความตาย” เป็นเพียงคำที่มนุษย์เราสมมติบัญญัติขึ้นมา เพื่อใช้เรียกสภาพหรืออาการที่มันเป็นไปตามธรรมดาของสิ่งที่มีสภาพพื้นฐานเป็นสิ่งปรุงแต่ง คือเมื่อมีการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ ก็ต้องเสื่อมสลายหรือตายไปในที่สุด อย่างไรก็ตามหากมีปัจจัยคือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ซึ่งเป็นเหตุผลักดันให้มนุษย์จะต้องประกอบกรรม ไม่ว่าจะเป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม กรรมนั้นก็ย่อมจะต้องมีผลคือวิบากอันได้แก่นามรูปหรือชีวิตใหม่ เหตุนี้เห็นว่าชีวิตก็คือการหมุนเวียนอยู่ในสังสารวัฏสืบต่อไม่มีสิ้นสุด และที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะตัวมนุษย์เรานั่นเองเป็นผู้เลือก โดยการสร้างเหตุปัจจัยที่จะนำมาสู่สภาพดังกล่าว อย่างไรก็ดี เมื่อทราบความเป็นจริงเกี่ยวกับการตายเช่นนี้แล้ว มนุษย์น่าจะมีท่าทีและปฏิบัติต่อความตายได้อย่างถูกต้องเหมาะสมยิ่งขึ้นด้วย

---

[26] วิศิน อินทสระ. **หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด.** พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,2531:30.

บทสรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ความจริงเกี่ยวกับชีวิต ในพุทธปรัชญา สามารถสรุปได้ว่า หากเรายึดถือเอาคำว่า “ตาย” แทนความหมายของลักษณะหรืออาการของการดับลง ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาก็ถือว่าความตายเป็นภาวะที่มีอยู่จริง เพราะตามทัศนะของพระพุทธศาสนาถือว่าสิ่งทั้งหลายที่มีสภาพเป็นสังขารธรรมหรือสังขตธาตุ หรือสิ่งปรุงแต่งย่อมมีสภาพเปลี่ยนแปลงไม่คงที่ มนุษย์ในฐานะสังขารธรรม ก็มีสภาพเปลี่ยนแปลงไม่คงที่เหมือนกัน การเปลี่ยนแปลงไม่คงที่ของมนุษย์สามารถพิจารณาได้จากการเกิดดับของจิตดวงหนึ่งๆ ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาถือว่าจิตมีธรรมชาติเกิดแล้วดับอยู่ตลอดเวลา การดับลงครั้งหนึ่งๆ ของจิต พุทธศาสนาเรียกว่า ขณิกมรณะ การเปลี่ยนแปลงของชีวิต นอกจากจะพิจารณาได้จากการเกิดดับของจิตขณะหนึ่งแล้วยังสามารถพิจารณาได้จากการเกิดดับของขันธ์ 5 หรือนามรูปเกิดดับจากภพชาติหนึ่งๆ ได้ด้วย การที่ขันธ์ 5 หรือนามรูปดับไปจากภพชาติ พระพุทธศาสนาเรียกว่า ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ ซึ่งก็คือความตายตามที่คนโดยทั่วไปเข้าใจนั่นเอง อย่างไรก็ตาม ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาถือว่าหากจิตของมนุษย์ หรือของผู้ตายนั้นยังมีกิเลส คือ ตัณหาและอุปาทาน ก็ย่อมจะปฏิสนธิในภพภูมิต่างๆ คือ กามภพ รูปภพ และอรูปภพ ตามสภาพกรรมของตนต่อไป ความตายหรือความขาดแห่งชีวิตินทรีย์จึงเป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงช่วงหนึ่งของกระแสชีวิตในสังสารวัฏ เคลื่อนจากจุดหนึ่งไปอีกจุดหนึ่ง

จากเหตุผลดังกล่าวเกี่ยวกับความจริงของชีวิต พระพุทธศาสนาเห็นว่าตราบใดที่มนุษย์ยังมีอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ซึ่งเป็นเหตุผลักดันให้มนุษย์จะต้องประกอบกรรม ไม่ว่าจะเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่ว กรรมนั้นก็ย่อมจะต้องมีผลคือวิบาก อันได้แก่นามรูปหรือชีวิตใหม่ เหตุนี้จะเห็นว่าชีวิตก็คือการหมุนเวียนอยู่ในสังสารวัฏสืบต่อไปไม่สิ้นสุด ในประเด็นนี้จะเห็นว่าการเกิดขึ้นของมนุษย์เพื่อที่จะต้องเติบโตและเดินไปสู่ความตายอย่างแท้จริง ก็เป็นเพราะตัวมนุษย์เรานั้นเองเป็นผู้เลือกโดยการสร้างเหตุปัจจัยที่จะนำไปสู่สภาพนั้น ดังนั้นการเวียนว่ายตายเกิดหรือการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดจึงเป็นผลของการเลือกของมนุษย์โดยตรง นี้คือ ความจริงของชีวิต

บรรณานุกรม

การศาสนา, กรม.กระทรวงศึกษาธิการ **พระไตรปิฎกภาษาไทย** ฉบับหลวง.กรุงเทพฯ โรงพิมพ์กรมการศาสนา,2525.

มหาวิทยามหิดล. สำนักคอมพิวเตอร์. **พระไตรปิฎกและอรรถกถา** ฉบับคอมพิวเตอร์. (ภาษาบาลี)(CD-ROM) กรุงเทพมหานคร 2537: BUDSIRIV.

เอกสารชั้นรอง (Secondary Sources)

เขมานันทะ,**ความหมายของชีวิต.** พิมพ์ครั้งที่ 6 กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ม.ป.ป.

เดือน คำดี. **พุทธปรัชญา.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2534.

ท่านพระคุณเจ้าดาบสมุมโน . แนะแนวทางทำจิตต์ในเวลาใกล้จะตาย. เชียงราย. โรงพิมพ์บุญผดุง, 2528.

นานาสระอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมดิลก(ขันติ์ ขนฺติโก). เชียงใหม่ : วัดเจดีย์หลวง, 2538.

บุญมี เมธางกูร. **คนตายแล้วไปเกิดได้อย่างไร.** พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามประเทศ, 2538.

บรรยง บุญฤทธิ์. **ตายแล้วเกิดใหม่กับการระลึกชาติ.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ชีวิน, 2529.

ประเวศ วะสี.**ปัจฉิมอาพาธท่านพุทธทาสมหาเถระ.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, 2536.

พระดุษฎี เมธังกุโร. **มรณสติกถา.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, 2536.

_____ . บรรณาธิการ. **มรณสติพุทธวิธีต้อนรับความตายด้วยสติและปัญญา.** กรุงเทพมหานคร: ประสิทธิ์สเตชั่นเนอรี่, 2530.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ประยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.** กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

_____ . **พุทธธรรม** ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **รักษาใจยามป่วยไข้.** พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก, 2539.

พระธรรมมหาธีราชมหามุนี (วิลาศ ญาณวโร). **โลกทีปนี**, กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, 2535.

พระเมธีธรรมาภรณ์. **กรรมและการเกิดใหม่.** พิมพ์ครั้งที่ 2 . กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.

พระราชปริยัติโมลี (อุปสโม). ผู้แปล. **ธาตุวัตถสังคมหปาฐนิสสยะ.** รจนาโดย พระวิสุทธาจารมหาเถระ. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

พุทธทาส. **กรรมเหนือกรรม.** กรุงเทพมหานคร: อตัมมโย, ม.ป.ป.

_____ . **การเกิดใหม่ที่น่ากลัว.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2519.

_____ . **ธรรมกถาหน้าเชิงตะกอน.** นนทบุรี สำนักพิมพ์ใจสบาย, ม.ป.ป.

_____ . **วิธีชนะความตาย.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เพื่อนพ้อง, ม.ป.ป.

_____ . **สังขารธรรม.** กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ม.ป.ป.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **วิสุทธิมรรค** แปล ภาค 2 ตอน 1. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2531.

_____ . **วิสุทธิมรรค** แปล ภาค 3 ตอนจบ. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2531

_____ . **อภิธัมมัตตสังคหบาลี และอภิธัมมัตถภาวภาวินีฎีกา.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2520.

มิลินทปัญหาฉบับพิสดาร, กรุงเทพมหานคร: ศิลปะบรรณาการ. 2526.

ระวี ภาวิไล. **อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2537.

วรรณสิทธิ์ ไวทยเสวี. **คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ** ปริเฉกที่ 1. กรุงเทพมหานคร: พัฒนวิทย์การพิมพ์, 2532.

วิศิน อินทสระ. **หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด.** พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2531.

_____ . **สาระสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค.** กรุงเทพมหานคร: พี่น้องการพิมพ์, 2512.

สมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา. **พระวิสุทธิมัคค์.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2511.

สุนทร ณ รังสี. **พุทธศาสนาเถรวาท.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2530.

แสง จันทร์งาม. **พุทธศาสนวิทยา.** กรุงเทพมหานคร: บรรณาคาร, 2521.

The Encyclopedia Americana, Tnternational ed, vol.18, New York: Americana corporation, 1968.

พุทธศิลป์และศาสตร์เกี่ยวกับ การพัฒนาจิตใจในการดำเนินชีวิต

ภก.พีระ เกริงกำจรกิจ

มนุษย์เราเกิดมาในโลกนี้ หากจะอยู่กันด้วยความสุขสงบดี ต้องมีกฎระเบียบ เพื่อบังคับพฤติกรรมการแสดงออกให้ประพฤติเฉพาะสิ่งที่ดีงามตามกฎเกณฑ์เท่านั้น แต่ผลของการปฏิบัติยังไม่ค่อยดีนัก เนื่องจากคนเรามักหลงลืมกฎระเบียบวินัยเสีย เมื่อถูกยั่วยวนด้วยสิ่งแวดล้อมที่เป็นกิเลส ฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย เช่น แสง สี เสียง ซึ่งเป็นกามคุณ 5 อันหมายถึงวัตถุนิยม ฉะนั้นเราจึงต้องหันมาสนใจเรื่อง การพัฒนาจิตใจ โดยเฉพาะตามหลักพุทธจริยศาสตร์ เนื่องจากทุกอย่างเริ่มที่ใจ ใจเป็นผู้สั่งให้กายปฏิบัติ สมดังคำที่ว่า ใจเป็นนาย กายเป็นบ่าว เมื่อจิตใจได้รับการพัฒนาหรือ **ภาวนา** ดีแล้ว กฎระเบียบวินัยต่างๆ จะได้รับการตอบสนองด้วยดีต่อมาเอง การภาวนาที่ดีที่สุดคือ การลดละตัณหามิให้เกิดขึ้นหรือให้หมดไปเลย หรือถ้าหากเกิดขึ้นก็มิให้สูงเกินจาก **ราคะ** และ **อัตตวาทุปาทานะ** จนกลายเป็น

1. กามุปาทานะ = ความยึดติดในกามคุณ 5

2. โลภะ = ความอยากได้อยากเป็นเกินฐานะ

3. อภิชฌา = ความโลภเกินจนหลงผิดคิดเอาของผู้อื่น

4. การลักขโมย = เป็นกายวจีทุจริต เอาของผู้อื่นเป็นบาปและผิดกฎหมายด้วย มนุษย์เราเกิดมาในโลกนี้เพราะตัณหาคือความอยาก อันก่อเกิดปฏิจจสมุปบาท ความอยากที่ดีพอเหมาะเบื้องต้น คือความจำเป็นพื้นฐานที่เป็นปัจจัยเพื่อการดำรงชีวิตให้อยู่รอด ซึ่งไม่น่าเรียกว่าความอยากที่แท้จริง แต่น่าจะเป็นความจำเป็นมากกว่า หรือแค่ **ฉันทะ** = ความพอใจ ความต้องการ มี 4 ประการคือ

1. อาหาร 2. เครื่องนุ่งห่ม 3. ที่อยู่อาศัย 4. ยารักษาโรค

ความพอใจที่มากกว่านี้ก็คือ **"อัตตวาทุปาทานะ** และ **ราคะ"** ซึ่งเป็นความอยากแล้ว ถ้าหากไม่เกินฐานะและความสามารถของแต่ละบุคคล แต่ถ้าเป็นความอยากที่เกินความสามารถหรือฐานะ ก็ถือว่าเป็นความโลภ **โลภะ** ฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย ซึ่งทำให้เกิดความลำบากเหนื่อยยาก หรือเสี่ยงต่อการเป็นหนี้ และล้มละลาย อันเป็นเหตุให้เกิดความเครียดกดดัน ที่เรียกว่า **โทสะ** คือความทุกข์ที่เป็นผล ส่วนปัจจัยที่ทำให้เกิด **โทสะ**นี้ คือ **โมหะ** ความหลงมี 3 ประการ ดังนี้ คือ

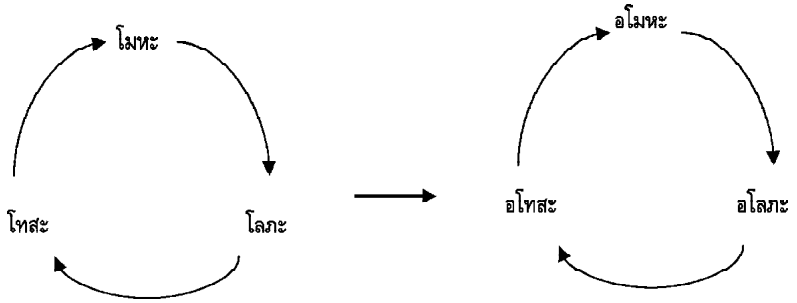
1. หลง**สักกายทิฏฐิ** = ความหลงเชื่อมั่นในศักดิ์กายภาพ (ศักยภาพ) ของตนเอง

2. หลง**วิจิกิจฉา** **=** ความหลงลังเลสงสัยในกฎแห่งกรรมและอริยสัจ 4

3. หลง**สีลัพพตปรามาส** = หลงไม่มั่นใจในศีลพรต คือไตรสิกขา

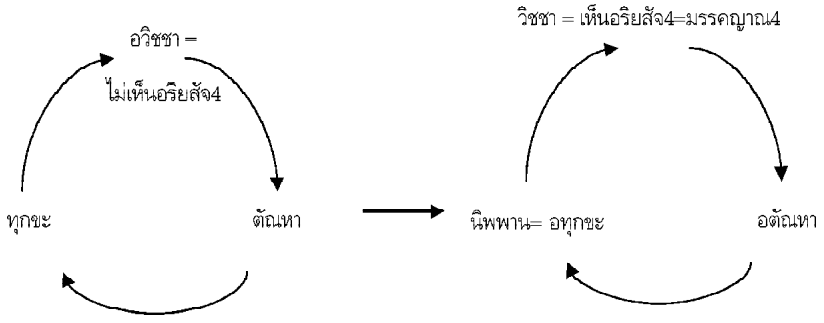
โลภะนั้นดับได้ชั่วคราวแต่ไม่แท้จริง ด้วยการดับที่เหตุ คือ การสนองตอบ **โลภะ**นั้น(แต่ต้องเหนื่อยยากลำบากหา) หรือดับแท้จริงแต่ชั่วคราวด้วยการรักษาศีล เข้าสมถสมาธิหรือฌานสมาบัติ แต่ถ้าจะดับทุกข์ **โทสะ** ให้ได้อย่างถาวร

และแท้จริง ต้องดับที่ปัจจัย คือ **โมหะ** ด้วย **อโมหะโสดาปัตติมรรคญาณ** จากวิปัสสนาสมาธิ จนเกิด**อโลภะ-อโทสะโสดาปัตติผลญาณ** คือ ดับเหตุและผลได้ จึงเกิด**อโลภะ อโทสะ** อันเป็น**นิโรธ** ความดับทุกข์เป็นผลตามมา จัดเป็นวัฏจักรดังนี้

โสดาบัน----------ละโลภะได้

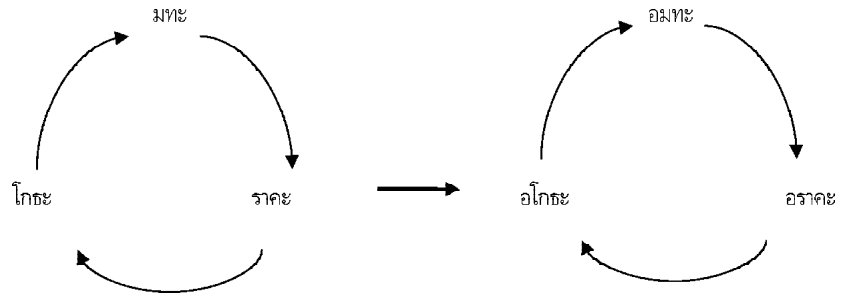
ตัณหาคือความอยากรวมทุกระดับ ถ้าไม่ได้รับการตอบสนอง ก็จะเป็นต้นเหตุก่อให้เกิดโทษทุกข์รวมทุกระดับ เรียกว่า **ทุกขะ** มีอาการหิวโหย ร้อนรุ่ม ตั้งแต่กังวลห่วงใย ขัดใจ เสียใจ เครียด กดดัน มุ่งร้าย เกลียดกลัว จนกระทั่งทำประทุษร้าย อันเป็นทุกข์ที่ร้อนแรงด้วยไฟกิเลส**ตัณหาทุกขะ** ถ้าได้รับการตอบสนองตัณหานั้นๆ ทุกข์ก็จะดับลงชั่วคราวแต่ไม่แท้จริงด้วย หากไม่ได้รับการตอบสนอง ก็ต้องขจัดออกไปแบบชั่วคราวแต่ไม่แท้จริง คือ การถือศีลเข้าสมถสมาธิหรือฌานสมาบัติ หากต้องการขจัดทุกข์เหล่านั้นให้ดับลงอย่างถาวรและแท้จริงด้วยทุกระดับ เป็น **อทุกขะ** ก็ต้องแก้ที่ปัจจัย คือ**อวิชชา** หมายถึงความไม่รู้เห็นแจ้งในอริยสัจ 4 ทุกระดับ ทำให้ไม่สามารถเกิด **วิชชา** คือ มรรคญาณ 4 ระดับได้ ถ้าทำวิปัสสนาสมาธิ พิจารณาอริยสัจ 4 จนเห็นแจ้งจะเกิด **วิชชาอรหัตตมรรคญาณ** ขึ้นมาเป็นปัจจัยให้ขจัด**ตัณหา**และ**ทุกขะ**ด้วย **อตัณหา-อทุกขะอรหัตตผลญาณ** ทำให้เกิดการดับทุกข์รวมทุกระดับเป็นผลตามมา คือ **นิโรธ**รวมทุกระดับเรียกว่า **นิพพาน** ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก จัดเป็นวัฏจักร ดังนี้

อรหันต์----------ละอวิชชาได้

ตัณหามีอยู่ 3 อย่างคือ

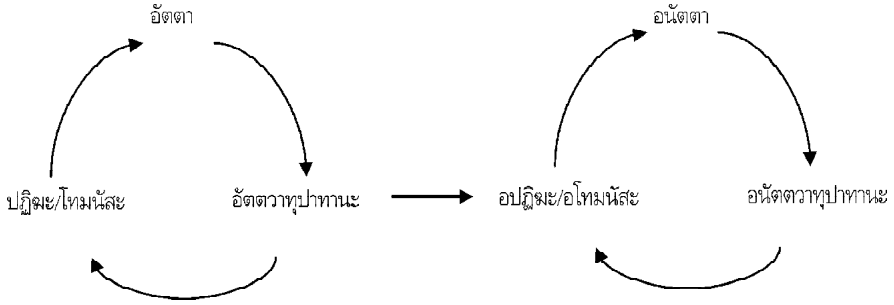
1. กามตัณหา คือความอยากในกามคุณ 5 ได้แก่รูป รส กลิ่น เสียงและสัมผัส ซึ่งมีอยู่คู่โลกของเราตลอดมา เรียกว่า **ราคะ** จัดเป็นวัฏจักร ดังนี้

สกิทาคามี----------ละราคะได้

2. ภวตัณหา คือความอยากได้เป็นโน่นเป็นนี่ที่มีสภาวะซึ่งเป็นธรรมารมณ์ อันยังเป็นกามแฝงอยู่ ทำให้เกิดความยึดติด เรียกว่า อัตตวาทุปาทานะ ในสภาวะที่เป็นธรรมารมณ์นั้นๆ เช่น อยากรวย อยากเป็นใหญ่ เป็นต้น

3. วิภวตัณหา คือความอยากไม่ต้องเป็นโน่นเป็นนี่ ซึ่งเป็นความอยากที่ไม่มีใครต้องการ อันเป็นสภาวะที่เป็นธรรมารมณ์ อันยังเป็นกามแฝงอยู่ ทำให้เกิดอาการผลักไสไล่หนีจากสภาวะธรรมารมณ์นั้นๆ จึงเป็นความยึดติดอยู่ในธรรมารมณ์ที่เรียกว่า **อัตตวาทุปาทานะ** ตรงกันข้ามด้วยอีกชนิดหนึ่ง เช่นอยากไม่จน อยากไม่แก่ เป็นต้น ทั้งภวตัณหาและวิภวตัณหาจัดเป็นวัฏจักรของ **อัตตวาทุปาทานะ**ได้ ดังนี้

อนาคามี----------ละอัตตวาทุปาทานะได้

ตัณหา เป็นเหตุแห่งทุกข์รวม โดยมี

อวิชชา เป็นปัจจัยแห่งทุกข์รวม

ทั้ง**ตัณหา**และ**อวิชชา**เป็น**สมุทัย**รวมแห่งทุกข์ร่วมทุกระดับ

ทุกข์ คือ ผลของตัณหา เป็นความไม่สบายกายและใจทุกระดับ

นิโรธ คือ ความดับทุกข์ เป็นวิธีการดับทุกข์ เป็นผลของมรรค 8 คือมรรคญาณ 4 และผลญาณ 4 จนเกิดนิโรธที่สมบูรณ์ทั้ง 4 ระดับ เรียกว่า **"นิพพาน"**

นิพพาน คือ บรมสุข เรียกว่า **"อทุกขะ"** อาการไร้ทุกข์ที่สมบูรณ์ ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก

มรรค คือ วิถีทางแห่งการดับทุกข์ เป็นเหตุแห่งนิโรธที่สมบูรณ์ จึงเกิดนิพพานได้

ตัณหา คือ ความอยากในอารมณ์ 6 อันประกอบด้วยกามคุณ 5 และ ธรรมารมณ์ 1 รวมเป็นตัณหา 6 ซึ่งเป็นของที่มีอยู่คู่โลกและวัฏสงสาร ฉะนั้น ตัณหาจึงเรียกอีกนัยหนึ่งว่าเป็น วัฏสงสารุปาทานะ ด้วยประการฉะนี้ ตัณหา

จึงมี 6 ระดับ ตั้งแต่อ่อนไปจนถึงแก่กล้า ดังนี้

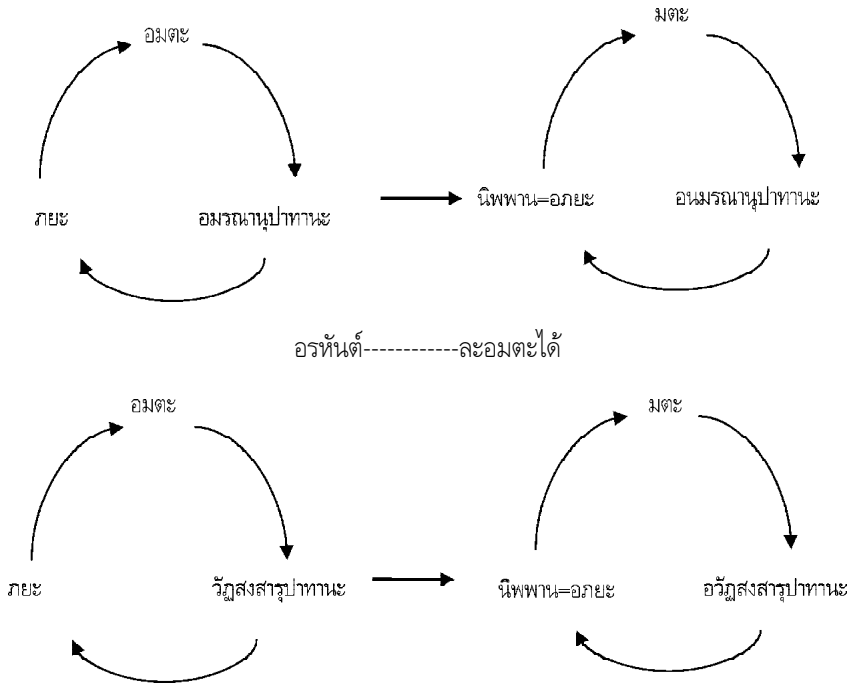
1. อมรณานุปาทานะ - ความยึดติดอยู่ในความอยู่ยั่งยืนตลอดไปของชีวิต
2. อัตตวาทุปาทานะ - ความยึดติดว่าเป็นตัวตนในภาวและวิภวตัณหาแห่งธรรมารมณ์
3. ราคะ - ความอยากในกามคุณ 5
4. โลภะ - ความอยากได้ อยากเป็นเกินฐานะ
5. อภิชฌา - ความหลงผิดจนอยากได้ของผู้อื่น เป็นมโนทุจริต
6. อภิชฌาวิสมโลภะ - ความอยากได้ของผู้อื่นอย่างรุนแรง-มโนทุจริตรุนแรง

อวิชชา คือ ความไม่รู้ไม่เห็นอริยสัจ 4 ซึ่งอยู่ในวัฏสงสารของชีวิต หากเห็นแจ้งในวัฏสงสาร คือ วิวัฏสงสาระ แล้วเห็นว่าวัฏสงสารนั้นเป็นไตรลักษณ์ คือ อนัตตา = **มตะ** ฉะนั้นอวิชชาก็**คืออวิวัฏสงสาระ**= **อมตะ**= อัตตา นั่นเอง อวิชชามี 6 ระดับเช่นกัน ดังนี้

1. อมตะ - หลงเชื่อมั่นว่า ชีวิตยั่งยืนได้ตลอดไป
2. อมตะ - หลงเชื่อมั่นว่า สภาวะนั้นๆ อยู่ยั่งยืนได้ตลอดไป
3. มทะ - มัวเมาอกุศล ที่ก่อ **ราคะ**
4. โมหะ - หลงทางกุศลไปก่อ **โลภะ**
5. มิจฉาทิฏฐิ - หลงเห็นผิด
6. อภิมิจฉาทิฏฐิ - หลงเห็นผิดรุนแรงเป็นมโนทุจริตอย่างแรง

ทุกขะ คือความทุกข์กายทุกข์ใจอันเป็นภัยของวัฏสงสาร ฉะนั้น จึงเรียกอีกนัยหนึ่งว่า **ภยะ** คือความกลัวความเป็นภัย มี 6 ระดับ ดังนี้

1. ภยะ - ความกลัวภัย แห่งวัฏสงสาร เช่น ความตาย ความทุกข์กายทุกข์ใจ = **ทุกขะ**
2. ปฏิฆะ - ความขัดใจ (หากมีจำเลย) -**โทมนัสะ**-เสียใจ (ไม่มีจำเลย)
3. โกธะ - เครียด
4. โทสะ - กดดัน วุ่นวาย
5. พยาบาท - เดือดดาล มุ่งร้ายเป็นมโนทุจริตอย่างแรง
6. อภิพยาบาท - ระเบิดอารมณ์รุนแรง เป็นมโนทุจริตรุนแรง

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า ในการดำเนินชีวิตของคนเรานั้น ต้องมีทั้งศิลป์และศาสตร์ในการจัดการพัฒนา**ภาวนา** จิตใจเป็นหลัก ส่วนกายเป็นรองให้ลดละตัณหาในทุกระดับเพื่อความสงบสุขของชีวิตและสังคม โดยมีปัจจัยหลักคือปัญญาญาณ **วิชชา** ในทุกระดับที่จะจัดการกับตัณหาเหล่านั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงตรัส**โอวาทปาฏิโมกข์**ไว้ดังนี้ คือ

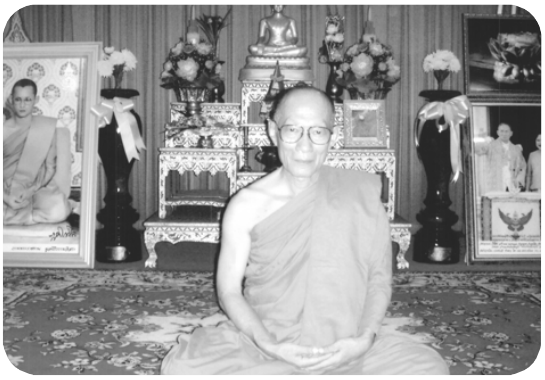
1. การไม่กระทำบาปทั้งปวง
2. การยังกุศลให้ถึงพร้อม
3. ความชำระจิตใจของตนให้ผ่องใส

เพื่อเป็นหลักในการเทศนาสั่งสอน โดยทรงตรัสอบรมแก่พระอรหันต์ทั้งหมดในการลงอุโบสถทุกวันขึ้น 15 ค่ำ และแรม 15 ค่ำ แต่ต่อมาเมื่อมีพระสงฆ์มากขึ้น จึงทรงให้สวดวินัยปาฏิโมกข์กันเองเท่านั้น โดยมิต้องมีพระองค์ท่านเป็นประธานสงฆ์ในที่นั้นอีก ด้วยประการฉะนี้ จึงอาจทำให้พระโอวาทปาฏิโมกข์ลบเลือนสูญหายไปจากพระไตรปิฎก ในรายละเอียดเป็นจำนวนมาก จึงเหลือแต่หลักการใหญ่ๆ เพียง 3 ข้อเท่านั้นเอง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ขณะที่ท่านทรงผนวชอยู่ก่อนครองราชบัลลังก์ ท่านได้ทรงประพันธ์บทสวดขยายความโอวาทปาฏิโมกข์เดิมขึ้นมาใหม่ เพื่อใช้สวดในวันมาฆะบูชา จึงจัดเป็น**โอวาทปาฏิโมกขปาฐะ** ไว้ใช้ต่อมา

เพื่อให้ง่ายต่อการปริยัติด้วยความละเอียดลออ และเกิดปฏิเวธได้ง่ายขึ้น อดีตหลวงพ่อพีระ สมจิตโต (เภสัช กรพีระ เกริงกำจรกิจ) จึงตัดสินใจออกบวชพระเป็นเวลา 99 วัน โดยผ่านการเป็นนาคหลวงในวาระพระชนม์พรรษาครบรอบ 80 ปี เพื่อศึกษาค้นคว้าวิจัยวิปัสสนาโอวาท 3 ของพระองค์ท่านให้เกิดญาณเห็นได้อย่างถ่องแท้ละเอียดลออ แล้วบันทึกธรรมนำเสนอเป็นบทความ จะทูลเกล้าเพื่อเป็นบทปริยัติศึกษา ถวายเป็นพระราชกุศลในวาระเฉลิมฉลองพระชนม์พรรษาครบรอบ 80 ปี มีดังนี้

สร้างสุขดับทุกข์ได้ด้วยปัญญา

โอวาท 3
ของพระพุทธองค์ท่าน
Email:rrandaom@hotmail.com
Fax:02-9496207

ผ่านญาณ
หลวงพ่อพีระ สมจิตโต
โทร. 02-9453481
081-9413307

ลายแทงสู่นิพพาน – ถอดรหัสสู่อรหันต์

1. <u>หมั่นละบาป</u> ความชั่วทุกข์ จากความอยากในโลกียสุขที่ผิด แล้วทำทุจริตเพราะเห็นผิด อาจมีพยาบาทร่วมด้วย ละได้โดย **ภาวนา 4** ซึ่งขยายเป็น **บุญ 3** (ทาน-ศีล-ภาวนา)แล้วเป็น **กุศลบถ 8** ดังนี้

ก) ละกายวจีทุจริต โดยมีสติรู้ตัวระลึกถึงศีล 5 ได้เสมอ ไม่ละเมิดสิทธิ์ผู้อื่นทั้งต่อหน้าและลับหลัง ด้วย 1) **กายภาวนา** 2) **ศีลภาวนา** → เป็น**โครตภู** (ปุถุชนผู้กำลังจะเป็นอริยบุคคล)

ข) ละมโนทุจริต (มิจฉาทิฏฐิ–อภิชฌา–พยาบาท) ด้วยการภาวนาอบรมจิต คือ

1) **จิตตภาวนา** – เห็นคุณค่าของกุศลธรรมเสริม เช่น เมตตา ความรัก สันติ และขันติ เป็นต้น รวมทั้งคำสั่งสอนของบิดามารดา ครูอาจารย์ และศาสดาต่างๆ ที่ช่วยให้ละบาปได้ แม้แต่เป็นอุบายก็ตาม

2) **ปัญญาภาวนา** – ด้วยการวิจัยคิดพิจารณาไตร่ตรองหาเหตุผล

ก. พิจารณาเห็นเกียรติศักดิ์ศรีของตนเองและเห็นวิบากกรรมของทุจริตบาปจนเกิด**หิริ-**ความละอายบาปและ**โอตตัปปะ**-ความเกรงกลัวบาป

ข. พิจารณา **อหิงสา** ว่าไม่มีใครอยากถูกกระทำทุจริตด้วยกันทั้งนั้น โดยยึดหลักเอาใจเขา (ผู้ถูกกระทำ) มาใส่ใจเรา (ผู้กระทำ)

ค. พิจารณาเห็นโทษทุกข์ของ อภิชฌา-พยาบาท จนเกิด **สัมมาทิฏฐิ-อนภิชฌา-อพยาบาท** → มโนสุจริต → จิตสงบ → **เป็นบัณฑิต**เทียบเท่า**เทวดา**ในศาสนาพราหมณ์

2. <u>สร้างกุศลให้ถึงพร้อม</u> คือ **กุศลบถ 8 –** ทั้งทางกายและใจเพื่อละบาป ดังนี้

ก) ความเห็นชอบ-เป็นกุศลทางใจ เห็นว่าบาปเป็นความชั่วทุกข์หนักที่ต้องละ โดยเชื่อกฎแห่งกรรม

ข) ดำริชอบ- เป็นกุศลทางใจ คิดจะละบาปด้วยการ**ทำบุญ 3 กุศลกรรมบถ 8** เพื่อให้เกิด **คิหิสุข** คือ โลกียสุขที่เหมาะควรแก่คฤหัสถ์ มีดังนี้

1) สุขจากการมีทรัพย์สิน

2) สุขจากการใช้จ่ายทรัพย์สิน

3) สุขจากการไม่เป็นหนี้

4) สุขจากการประพฤติไม่มีโทษ-ประพฤติสุจริต ไม่ติดอบายมุขโดย

ค) **เจรจาชอบ- เป็นกุศลทางกาย** อยู่ในกรอบของจริยธรรมตามศีล 5

ง) **การงานชอบ-** เป็นกุศลทั้งทางกายและใจ โดยปฏิบัติมงคลสูตร 18 ข้อต้น ดังนี้

1) ไม่คบคนพาล	10) มีวาจาสุภาษิต
2) คบบัณฑิต	11) บำรุงบิดามารดา
3) บูชาบุคคลที่ควรบูชา	12) เลี้ยงดูบุตร
4) อยู่ในถิ่นที่ปฏิรูป	13) สงเคราะห์คู่ครอง
5) มีบุญมาแต่ปางก่อน	14) การงานไม่อากูล
6) ตั้งปณิธานชอบ	15) ให้ทาน
7) มีวิชา - ทางโลกและทางธรรม	16) ประพฤติธรรม-วัฒนธรรมด้วย
8) มีศิลป - รู้ประยุกต์ใช้วิชาการ	17) สงเคราะห์ญาติ.
9) มีวินัย-ทั้งทางโลกและทางธรรม	18) การงานไม่มีโทษ–กายและวจีสุจริต “ไม่ติดอบายมุข”

จ) **เลี้ยงชีพชอบ-** เป็นกุศลทางกาย อยู่ในกรอบของจริยธรรมตามศีล 5

ฉ) **ความเพียรชอบ** เป็นกุศลทั้งทางกายและใจ หมั่นทำตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น และดังต่อไปนี้อีก คือ

1) กุศลประโยชน์ปัจจุบัน 4 – เพียรทางกาย-รักษากายให้ดีเพื่อ

ก. ขยันแสวงหาทรัพย์สิน - ด้วยความรู้และปัญญา

ข. ขยันรักษาทรัพย์สิน - ด้วยความรู้และปัญญา

ค. มีเพื่อนที่ดี

ง. ดำเนินชีวิตพอเหมาะควร

2) กุศลประโยชน์อนาคต 4 – เพียรทางใจ - รักษาจิตให้ดีเพื่อสร้าง

ก. ศรัทธา ข. ศีล ค. จาคะ ง. ปัญญา-รู้ผิดชอบชั่วดีมีทักษะ

ช) **ให้ทานชอบ** เป็นกุศลทางกาย ต้องมีองค์ประกอบดังนี้ คือ

1) ผู้รับมีศีลธรรม 2) ปัจจัยบริสุทธิ์ 3) ให้ด้วยใจบริสุทธิ์ 4) ผู้รับจำเป็นมาก

ซ) **ภาวนาชอบ -** เป็นกุศลทางใจขั้นสุดท้ายเพื่อละบาป คือ 1) กายภาวนา–ระวังอินทรีย์ 5 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น และผิวกาย มิให้มัวเมาใน รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัสทางผิวกาย จนกระทั่งชวนให้ละเมิดศีล เกิดบาปได้ 2) ศีลภาวนา–ระลึกถึงศีล 5 ได้ตลอดเวลา แม้ถูกยั่วยวนด้วยกิเลสอย่างแรง 3) จิตตภาวนา–เจริญกุศลธรรมเสริม เช่น เมตตา ความรัก สันติ และขันติ เป็นต้น เพื่อช่วยละบาป 4) ปัญญาภาวนา–พิจารณาศักดิ์ศรีตนและวิบากจนเกิด หิริโอตตัปปะ แล้วเบื่อบาป → **อหิงสา** → **หมดบาป**

จึงเห็นว่า **บุญ** (ทาน-ศีล-ภาวนา) ขยายเป็น **กุศลกรรมบถ 8** แล้วเป็น**มงคลสูตร 19 ข้อต้น** ช่วยละบาปได้เกิดจิตสุขสงบ → **เป็นนรชน** → **บัณฑิต**

และยังเห็นว่า ทุกศาสนาควรสามัคคีกัน สอนให้มนุษย์ทุกคนเป็นคนดี ทำบุญเพื่อละบาป แต่ก็มีวิธีการสอนที่ยังไม่เหมือนกัน

3. <u>ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส</u> – เป็นกุศลละเอียดทั้งทางกายและใจ เป็นโลกุตตรสุข ต้องละธุลีกิเลสเหล่านี้ ด้วย **ไตรสิกขา** (ศีล-สมาธิ-ปัญญา) ซึ่งขยายเป็น **มรรค 8** ได้ดังนี้

ก) **ความเห็นชอบ** – เป็นกุศลทางใจ เห็นว่าชีวิตยังเป็นทุกข์อยู่อีกเพราะกาม ต้องตัดกามจึงจะ**นิโรธ**ได้ โดย

ข) **ดำริชอบ** – เป็นกุศลทางใจ ดำริออกจากกามตามไตรสิกขา โดย

ค) **เจรจาชอบ** – เป็นกุศลทางกาย อยู่ในกรอบของพรหมจรรย์ตามศีล 8-227

ง) **การงานชอบ –** เป็นกุศลทั้งทางกายและใจ โดยปฏิบัติ มงคลสูตรข้อ 20-32 ดังนี้

1) สำรวมในการดื่มสุรายาเมา
2) ไม่ประมาทในธรรม
3) มีความเคารพ
4) อ่อนน้อม
5) สันโดษ
6) กตัญญู
7) รับธรรมตามกาล
8) อดกลั้น
9) สอนง่าย
10) เห็นสมณะ
11) สนทนาธรรมตามกาล
12) บำเพ็ญตบะ - แบบใดก็ได้แล้วแต่จริต
13) ประพฤติพรหมจรรย์ – แบบมหายานหรือหินยานก็ได้

จ) เลี้ยงชีพชอบ – เป็นกุศลทางกาย อยู่ในกรอบของพรหมจรรย์ตามศีล 8-227 รวมทั้งละมิจฉาวณิชชา 5 ด้วย คือ 1) ค้าขายอาวุธ 2) ค้าขายมนุษย์และสัตว์ 3) ค้าขายเนื้อมนุษย์และสัตว์ 4) ค้าขายสุรายาเมา 5) ค้าขายยาพิษ

ฉ) ความเพียรชอบ – เป็นกุศลทางใจ คือ พอใจและหมั่นเจริญสัมมัปปธาน 4 คือ

1) เพียรระวังอกุศลธรรม
2) เพียรขจัดอกุศลธรรม
3) เพียรเจริญกุศลธรรมเพิ่ม
4) เพียรรักษากุศลธรรมเดิมไว้ให้ดี ด้วยภาวนา 4 ตามศีล 8-227
   1) กายภาวนา-ระวังอินทรีย์ 5 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น และผิวกาย มิให้มัวเมาในรูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัสทางผิวกายจนเกิดตัณหา
   2) ศีลภาวนา-ระลึกถึงศีล 8-227 ได้ แม้ถูกยั่วยวนด้วยกามคุณ 5
   3) จิตตภาวนา-เจริญโลกุตตรธรรมเสริม เช่น อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 มรรค 8 และสังโยชน์ 10 เป็นต้น
   4) ปัญญาภาวนา-พิจารณาความจริงของชีวิต เช่น โลกธรรม 8 และปฏิจจสมุปบาท 12

ช) ระลึกชอบ – เป็นกุศลทางใจ เพื่อละความพอใจและไม่พอใจ คือปล่อยวางหรือ **อุเบกขา** ด้วยสติสัมปชัญญะพิจารณา โดยทำ **สติปัฏฐาน 4** จนเห็นเป็นไตรลักษณ์(อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา) คือ

1) กายานุปัสสนา - พิจารณากายจนเห็นเป็นไตรลักษณ์
2) เวทนานุปัสสนา - พิจารณาเวทนาจนเห็นเป็นไตรลักษณ์
3) จิตตานุปัสสนา - พิจารณาจิตจนเห็นเป็นไตรลักษณ์
4) ธัมมานุปัสสนา – พิจารณาธรรมจนเห็นเป็นไตรลักษณ์

จึงปล่อยวาง (อนุปาทาน) หรือวางเฉย (อุเบกขา) เสียได้อย่างถาวร

ช) ตั้งจิตมั่นชอบ – เป็นกุศลทางใจขั้นสุดท้ายเพื่อให้เกิด **อุเบกขา** (ชั่วคราว) โดยการเข้ารูปฌาน 4 ด้วยสติเพ่งดังนี้

1) ปฐมฌาน – ฌานที่ 1 – มีองค์ 5 คือ วิตก วิจาร ปิติ สุข และเอกัคคตา

2) ทุติยฌาน – ฌานที่ 2 – มีองค์ 3 คือ ปิติ สุข และเอกัคคตา

3) ตติยฌาน – ฌานที่ 3 – มีองค์ 2 คือ สุข และเอกัคคตา

4) จตุตฌาน – ฌานที่ 4 – มีองค์ 2 คือ อุเบกขา และเอกัคคตา

จึงเกิดอุเบกขา เช่นเดียวกับอุเบกขาของญาณ จากสติปัฏฐาน 4 แต่อุเบกขาของฌานนี้เสื่อมง่าย ไม่มั่นคงเหมือนของญาณ ที่มีศีล สติ และปัญญารองรับ อยู่ในสติ ปัฏฐาน 4 แห่งมรรค 8

แล้วต่อมาใช้**โพชฌงค์ 7** พิจารณา **โลก ชีวิต และจิต (**วัฏสงสาร – ขันธ์ 5) จนเห็นไตรลักษณ์และอริยสัจ4 (ทุกข์-สมุทัย-นิโรธ-มรรค) จึงเกิด **วิชชา** โดยพิจารณา **ทุกข์** (โทสะจริต) ก่อนแล้วเห็น ตัณหา **และ** อวิชชา **(เหตุและปัจจัย) อันเป็น** สมุทัย **ที่มีโทษก่อทุกข์กายใจ ซึ่งควรละจึง** นิโรธ-นิพพาน **⟶ มงคลสูตร 6 ข้อสุดท้าย คือ 1) เห็นอริยสัจ 4 2) ทำพระนิพพานให้แจ้ง 3) จิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม 4) จิตไม่โศก 5) จิตปราศจากธุลี 6) จิตเกษม..... มีขั้นตอนรายละเอียดดังต่อไปนี้**

โมหะ ⟶ มทะ ⟶ อมตะ ⟶ อมตะ ⟶ **อวิชชา** ⟶ เป็นปัจจัยให้เกิดเหตุคือสมุทัย อันเป็นโทษได้แก่

โลภะ ⟶ ราคะ ⟶ อัตตวาทุปาทานะ ⟶ อมรณานุปาทานะ ⟶ **ตัณหา** ⟶ เป็นเหตุคือสมุทัย อันเป็นโทษให้เกิดทุกข์ คือ

โทสะ ⟶ โกธะ ⟶ ปฏิฆะ/โทมนัสะ ⟶ ภยะ ⟶ **ทุกขะ** ⟶ แล้วเห็นผลเสียคือโทษและทุกข์ จึงเกิด **มรรคญาณ** คือ

อโมหะ ⟶ อมทะ ⟶ มตะ ⟶ มตะ ⟶ **วิชชา** ขึ้นมา ทำให้โทษดับลง ด้วยการเกิด **ผลญาณ** ดังนี้

อโลภะ - อโทสะ ⟶ อราคะ – อโกธะ ⟶ อนัตตวาทุปาทานะ - อปฏิฆะ/อโทมนัสะ ⟶ อนมรณานุปาทานะ - อภยะ ⟶ **อตัณหา** - **อทุกขะ**

แล้วจึงเกิด **นิโรธะ** อันเป็นผลรวมของ**มรรคญาณและผลญาณ**

หากรวมได้ทั้ง 4 ระดับ คือ มรรคญาณ 4 และผลญาณ 4 โดยสมบูรณ์แล้วจะเข้าสู่นิพพาน=บรมสุข คือ ทุกข์ดับสนิท ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไปเลย

สุดท้ายจึงเกิดปัญญาญาณ เห็นทางแห่งการดับทุกข์คือ ไตรสิกขา ขยายเป็น**มรรค 8** แล้วเป็น**มงคลสูตร 19 ข้อท้าย** นั่นเอง

วิธีการดับทุกข์ โดยปฏิบัติมรรค 8 ⟶ เห็นทุกข์ → สมุทัย → นิโรธ → มรรค ตามลำดับของ มรรคญาณ 4 และผลญาณ 4 → นิพพาน

เมื่อรู้นิพพานหรือเริ่มเห็นนิพพานแล้ว ต้องหมั่นปฏิบัติมรรค 8 หรือไตรสิกขา อย่างเคร่งครัดต่อไปเพื่อให้เห็นนิพพานแจ้ง (ปฏิบัติได้เป็นผลทุกขั้นตอน) → จนสำเร็จเป็น**พระอรหันต์** เรียงลำดับดังนี้

ก) เริ่มเห็นอริยสัจ 4 เกิดสัมมาทิฏฐิ **เห็นว่าชีวิตเป็น อนิจจัง** แล้วแต่ **กรรมของกาม** เป็นทุกข์ แก้ได้ด้วย**ไตรสิกขา** ละ **วิจิกิจฉา**-ความลังเลสงสัย ในคุณค่าของไตรสิกขา **สีลัพพตปรามาส**-ความหย่อนยานหลงในข้อปฏิบัติ (ไตรสิกขา) และละ **สักกายทิฏฐิ**-หลงในศักยภาพตนเองเกิดอโมหะ-โสดาปัตติมรรคญาณ ขจัดโมหะ **เห็นโทษของโลภะ จึงจาคะ-ละทิ้งเสีย** เกิด อโลภะ-อโทสะ โสดาปัตติผลญาณ 'จึงดับทุกข์จากโลภะโทสะได้' **เป็นพระโสดาบัน** (เริ่มเข้าสู่กระแสนิพพาน)

ข) เห็นอริยสัจ 4 <u>ชัดขึ้น</u> เห็นว่าชีวิตเป็น ทุกขัง (ทุกข์) เพราะกามราคะขจัดสุขังได้ เกิดอมทะ-สกิทาคามีมรรคญาณ ขจัดมทะ **จึงเห็นโทษของกามว่าไม่สุขจริง แล้วละทิ้งเสีย** เกิดอราคะ- อโกธะ- สกิทาคามีผลญาณ → จึงดับทุกข์จากราคะ โกธะได้ ⟶ **เป็นพระสกิทาคามี**

ค) เห็นอริยสัจ 4 ชัดยิ่งขึ้น เห็นว่าชีวิตเป็น อนัตตา ขจัดอัตตา แล้วเกิด มตะ-อนาคามีมรรคญาณ จึง**เห็นโทษของ ภว-วิภวตัณหาแล้วปลงเสีย** เกิดอนัตตวาทุปาทานะ-อปฏิฆะ/อโทมนัสะอนาคามีผลญาณ → จึงดับทุกข์จากอัตตวาทุปาทานะ ปฏิฆะ/โทมนัสะ ได้ → **เป็นพระอนาคามี**

ง) เห็นอริยสัจ 4 โดยชัดแจ้ง เห็นว่าชีวิตเป็นอนัตตา ขจัดอัตตา แล้วเกิด มต-อรหัตตมรรคญาณ จึง**เห็นโทษของ อมรณานุปาทานะในภวตัณหาของมรณะ** แล้วมรณานุเปกขา-ปล่อยวางเฉยเสีย เกิดอนมรณานุปาทานะ-อภยะ อรหัตตผลญาณ → จึงดับทุกข์จากอมรณานุปาทานะ-ภยะได้ → **นิพพานแจ้ง** → **เป็นพระอรหันต์** ได้จากการวิเคราะห์ 4 ขั้นตอนนี้เอง

จ) เห็นอริยสัจ 4 โดยชัดแจ้ง เห็นว่าชีวิตเป็นอนัตตา ขจัดอัตตา แล้วเกิดวิชชา-อรหัตตมรรคญาณ ขจัดอวิชชา **จึงเห็นโทษของสมุทัย** ในขันธ์ 5 ได้แก่ **ตัณหา-อุปาทาน** แล้วสังขารุเปกขา-ปล่อยวางเฉยเสีย เกิดอตัณหา-อทุกขะ-อรหัตตผลญาณ → จึงดับทุกข์จากตัณหา-ทุกขะได้ → **นิพพานแจ้ง** → **เป็นพระอรหันต์** ได้โดยการสังเคราะห์ดังนี้เอง

สรุปย่อ

ละมิจฉาทิฏฐิด้วยสัมมาทิฏฐิ เห็นโทษของอภิชฌา จึงละทิ้งเสีย เกิดอพยาบาท → ทุกข์ลดลง - หมดบาปเป็น**บัณฑิต** (**เทียบเท่า**เทวดา **ในศาสนาพราหมณ์)**

ละโมหะด้วยอโมหะ เห็นโทษของโลภะ จึงละทิ้งเสีย เกิดอโทสะ → ทุกข์ลดลงเป็น **พระโสดาบัน**

ละมทะด้วยอมทะ เห็นโทษของราคะ จึงละทิ้งเสีย เกิดอโกธะ → ทุกข์ลดลงเป็น **พระสกิทาคามี**

ละอมตะด้วยมตะ เห็นโทษของอัตตวาทุปาทานะ จึงปลงเฉยเสีย เกิดอปฏิฆะ/อโทมนัสะ → ทุกข์ลดลงเป็น **พระอนาคามี**

ละอมตะด้วยมตะ เห็นโทษของอมรณานุปาทานะ จึงปลงเฉยเสีย เกิดอภยะ → หมดทุกข์ภัยเป็น **พระอรหันต์**

ละอวิชชาด้วยวิชชา เห็นโทษของตัณหา จึงอุเบกขาเสีย เกิดอทุกขะ → หมดทุกข์เป็น **พระอรหันต์ - นิพพาน – บรมสุข**

อ่านร้อยเที่ยวถึงโสดาบัน ล้านเที่ยวอรหันต์ ? หมั่นอ่านไปเถิดจนเกิดญาณ
สู่นิพพานบรมสุขด้วยไตรสิกขา ไม่ต้องหลับตาหรือพึ่งพาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เลย

วิเคราะห์การเข้าสู่อริยบุคคล 4 ขั้นตอน

การวิเคราะห์แยกแยะหลักธรรมเพื่อการเข้าสู่อริยบุคคล 4 ขั้นตอนนี้ เป็นแบบอย่างค่อนข้างใหม่ อาจจะไม่ค่อยคุ้นเคยผ่านสายตาท่านนัก โปรดอดทนเปิดใจกว้างรับไว้พิจารณาด้วยเหตุผล และลองปฏิบัติอาจจะเป็นประโยชน์บ้างอย่างน้อยก็เพื่อให้เกิดความเข้าใจอริยสัจ 4 อย่างง่ายและชัดเจนขึ้น หรือรับไว้เป็นทางเลือกใหม่ก็ได้ เนื่องจากการเข้าสู่อริยบุคคลแบบปัจจุบันที่มีอยู่ทั่วไปนั้น เป็นแบบรวมหลักธรรม จึงขาดรายละเอียดของมรรคญาณ 4 และผลญาณ 4 ไป มีขั้นตอนหลักดังที่ได้เคยอธิบายมาแล้วข้างต้นในเรื่องวัฏจักรของตัณหา และการดับทุกข์จากตัณหาแบบรวมหมู่

สังโยชน์ 10 คือ ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ คือปลดทุกข์ไม่ได้หมด

1. **สักกายทิฏฐิ** - ความหลงเชื่อมั่นในศักดิ์กายภาพ (ศักยภาพ) ของตนเอง
2. **วิจิกิจฉา** - ความหลงลังเลสงสัยในกฎแห่งกรรมและอริยสัจ4
3. **สีลัพพตปรามาส** - ความหย่อนยานในศีลพรตคือไตรสิกขา

ละ 3 ข้อนี้ได้ เป็นพระโสดาบัน

4. **กามราคะ** } พระสกิทาคามีละได้บางส่วน
5. **ปฏิฆะ** }
6. **รูปราคะ** - ความติดอยู่ในรูปพรหม
7. **อรูปราคะ** - ความติดอยู่ในอรูปพรหม
8. **มานะ** - ความถือตัว
9. **อุทธัจจะ** - ความฟุ้งซ่าน
10. **อวิชชา** - ความไม่รู้เห็นแจ้งในอริยสัจ4

ละข้อ 6-10 ได้หมดเป็นพระอรหันต์

จากเหตุ 10 ข้อข้างบนนี้จึงทำให้เกิดผลการจัดขั้นตอนแบบวิเคราะห์แยกแยะการเข้าสู่อริยบุคคล 4 ระดับได้ดังนี้คือ

1. **พระโสดาบัน** ละ โลภะ-โทสะ-โมหะ ได้
2. **พระสกิทาคามี** ละ ราคะ-โกธะ-มทะได้
3. **พระอนาคามี** ละอัตตวาทุปาทานะ-ปฏิฆะ/โทมนัสะ-อมตะได้
4. **พระอรหันต์** ละอมรณานุปาทานะ-ภยะ-อมตะได้/
5. **พระอรหันต์** ละวัฏสงสารุปาทานะ-ภยะ-อมตะได้ จากวัฏสงสาร

(แบบสังเคราะห์) ละตัณหา-ทุกขะ-อวิชชา ได้ จากขันธ์ 5

การเข้าสู่พระโสดาบันด้วยอริยสัจ 4

ทุกข์ โทสะ กดดัน **สมุทัย** คือ โลภะ - โมหะ
นิโรธ คือ อโมหะ - อโลภะ - อโทสะ **มรรค 8** คือ ศีล - สมาธิ - ปัญญา

I หลักการดับทุกข์จากกิเลส โลภะ-โทสะ-โมหะ **ด้วยมรรค 8** (ภาคปริยัติ) ดังนี้คือ

1. ละ**โลภะ** ด้วยศีล 8-227 สติและสมถสมาธิ แต่ได้ผลไม่ถาวร

2. ละ**โทสะ** ด้วยด้วยศีล 8-227 สติและสมถสมาธิ แต่ได้ผลไม่ถาวรเช่นกัน

3. ละ**โมหะ** ด้วยวิปัสสนาสมาธิ จนเกิดปัญญาญาณเห็น **อนิจจัง**ในไตรลักษณ์ และต่อมาจึงเห็นโทษของ **โลภะ** ใน**ตัณหา**ของอริยสัจ 4 แห่งวัฏสงสาร(ชีวิต) และ ขันธ์ 5 (จิตใจ) จึงเกิด**อโมหะโสดาปัตติมรรคญาณ** ใช้ละ **โมหะ** อันเป็นปัจจัยของทุกข์ แล้ว**เกิดอโลภะ-อโทสะ-โสดาปัตติผลญาณ** ขึ้นมาทันทีเพื่อขจัด **โลภะ**และ**โทสะ**ออกไป จึงเกิด**นิโรธะ** ตามมาในที่สุด

II วิถีทางดับทุกข์ จากกิเลส โลภะ-โทสะ-โมหะด้วย**มรรค 8** (ภาคปฏิบัติ)

เพียงแต่การเรียนรู้หลักการและวิธีการดับทุกข์นั้น ไม่เพียงพอ เพราะลืมง่าย ต้องลงมือปฏิบัติทั้งกาย วาจา และใจ ให้เกิดความชำนาญ คล่องแคล่วฝังแน่นอยู่ในจิตใจเลย จนเกิดเป็นทักษะ-สัญญาและปัญญาในวิญญาณ ที่เรียกว่า**ปัญญาญาณ** ด้วยศีล-สมาธิ-ปัญญา (ไตรสิกขา)

เพื่อจะได้โสดาปัตติมรรคญาณ และโสดาปัตติผลญาณต้องเชื่อในกฎแห่งกรรมมาก่อน และเริ่มละบาปได้บ้างแล้ว (ไม่จำเป็นต้องหมดเลย) จึงปฏิบัติมรรค 8 ดังนี้

1. ความเห็นชอบ-เห็นว่าความโลภเป็นโทษยากลำบากและก่อทุกข์โทสะ เนื่องจากโมหะ

2. ดำริชอบ-คิดจะดับโลภะและโทสะ เนื่องจากโมหะด้วยไตรสิกขา

3. เจรจาชอบ-เจรจาสุจริต-ไม่โลภะ โทสะ เนื่องจากโมหะ อยู่ในจริยธรรมตามศีล 8-227

4. การงานชอบ-กระทำการสุจริต-ไม่โลภะ-โทสะ เนื่องจากโมหะ อยู่ในจริยธรรมตาม ศีล 8-227 สำรวมอินทรีย์ 5 ไม่ให้เกิดโลภะ โทสะ แม้จะถูกยั่วยวนด้วยกามคุณ 5 ก็ตาม

5. เลี้ยงชีพชอบ-มีอาชีพสุจริต ไม่มีมิจฉาวณิชชา ไม่โลภจนเกิดโทสะ

สันโดษ ไม่ฟุ้งเฟ้อ อยู่ในจริยธรรมตามศีล 8-227

6. เพียรชอบ-เพียรในมรรค 8 ข้อ เพียรอยู่ในจริยธรรมตามศีล 8-227 ไม่โลภะ-โทสะ-เนื่องจากโมหะ

7. ระลึกชอบ-ระลึกได้ถึงมรรค 8 ข้อเสมอ ระลึกได้ถึง**สติปัฏฐาน 4** จนเกิดอุเบกขา แม้ถูกยั่วด้วย**โลภะ**ก็ตาม

8. ตั้งจิตมั่นชอบ-ด้วยสมถะและวิปัสสนาสมาธิ พิจารณาให้เห็นโทษของ**โลภะ** จนเกิด**อโมหะ โสดาปัตติมรรคญาณ** ใช้ละ**โมหะ** และ**เกิดอโลภะ-อโทสะ-โสดาปัตติผลญาณ** ขึ้นทันที เพื่อใช้ละโลภะ และโทสะ จึงเกิด**นิโรธะ** ตามมา

III วิธีการใช้มรรค 8 ดับทุกข์ให้เกิดผล= นิโรธจากโลภะ-โทสะ-โมหะ(ภาคปฏิเวธ)

ผลของการปฏิบัติไตรสิกขา คือการได้**ญาณ** ความรู้พิเศษจากการวิปัสสนาสมาธิ เพื่อดับทุกข์ **นิโรธะ** จากกิเลส โลภะ โทสะ โมหะ มี 2 ชนิดคือ

1. มรรคญาณ 2. ผลญาณ

ในระดับโสดาบันเรียกว่า **โสดาปัตติมรรคญาณ** คือ **อโมหะและ โสดาปัตติผลญาณ** คือ **อโลภะ-อโทสะ** เพื่อดับ โมหะ-โลภะ-โทสะ จนเกิด**วิมุตติ** ตามมาดังนี้

1. โสดาปัตติมรรคญาณ-เป็นคุณสมบัติของพระโสดาบัน คือมี **อโมหะโสดาปัตติมรรคญาณ** มีรายละเอียดเป็นขั้นตอน ดังนี้

ก) การมีปัญญาญาณเห็นคุณค่าในการปฏิบัติไตรสิกขา ให้อยู่ในจิตใจและวิญญาณ อย่างแนบแน่นมั่นคงตามแนวอริยมรรค 8 (ศีล-สมาธิ-ปัญญา) แบบ**เอกสมังคี** ในการดับทุกข์ที่เกิดจากความโลภ.....นี้คือการละ**สีลัพพตปรามาส**อย่างจริงจัง อันนำไปสู่ โสดาปัตติมรรคญาณ ต่อมาดังนี้

ข) จึงมีปัญญาญาณเห็น**อนิจจัง**ในไตรลักษณ์ขึ้นมาก่อนเพื่อขจัด**นิจจัง**

ค) จึงมีปัญญาญาณเห็นว่า **วัฏสงสาร** (ชีวิต) และ**ขันธ์ 5** (จิตใจ) นี้ก็ไม่เที่ยง เป็น**อนิจจัง** เช่นกัน

ง) แล้วต่อมาจึงมีปัญญาญาณเห็น **โลภะ**ใน**ตัณหา**ของอริยสัจ 4 แห่งชีวิตและจิตใจว่ามีโทษทุกข์ ดังนี้คือ

1) ไม่เที่ยงเป็นอนิจจัง จึง

2) เป็นความเสี่ยง อาจล้มเหลวผิดหวัง

3) เกิดจากการประเมินศักยภาพของตนเองผิดพลาด เรียกว่า **สักกายทิฏฐิ** จึง

4) ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือยเหนื่อยยากลำบากหาพาเป็นหนี้

5) ทำให้เกิดความเครียดกดดันจนเป็นทุกข์**โทสะ**ได้

จ) จึงเห็นว่า **โลภะ** คือส่วนหนึ่งของ**ตัณหา** ที่เป็นสมุทัยแห่งทุกข์ ระดับ**โทสะ**

ฉ) เห็นแนวทางดับทุกข์ ซึ่งต้องเริ่มจากการดับที่ปัจจัย คือ**โมหะ**ก่อน

ช) จึงเกิดปัญญาญาณ มีดวงตาเห็นธรรม เรียกว่า **อโมหะโสดาปัตติมรรคญาณ** เพื่อขจัด**โมหะแล้ว**จึงเกิด

2. โสดาปัตติผลญาณ เป็นคุณสมบัติต่อมาของพระโสดาบัน ซึ่งเป็น 1 ใน 4 ผลญาณของพระอริยบุคคล คือ **อโลภะ-อโทสะโสดาปัตติผลญาณ** มีรายละเอียดเป็นขั้นตอนดังนี้ คือ

ก) เนื่องจากมีดวงตาเห็นธรรม **อโมหะโสดาปัตติมรรคญาณ** เพราะว่าเห็นโทษทุกข์ของ**โลภะ-โทสะ**แล้ว จึงเกิด

ข) **อโลภะ-อโทสะ=โสดาปัตติผลญาณ**ขึ้นมาทันทีทันใดเลยตามเหตุและผล ทำให้

ค) เกิด**นิโรธะ** ความดับทุกข์ตามมาเองเลย

จ) ทำให้เกิดผลพลอยได้อื่นๆ อีกมากมายตามมาได้จากการเข้าสู่พระโสดาบันแล้ว

การเข้าสู่พระสกิทาคามีด้วยอริยสัจ 4

ทุกข์ คือ โกธะ เครียด **สมุทัย** คือ ราคะ-มทะ
นิโรธ คือ อมทะ – อราคะ-อโกธะ **มรรค 8** คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

I หลักการดับทุกข์ จากกิเลส ราคะ-โกธะ-มทะด้วย**มรรค8 (**ภาคปริยัติ) ดังนี้ คือ

1) ละ**ราคะ** ด้วยศีล 8-227 สติและสมถสมาธิ แต่ได้ผลไม่ถาวร

2) ละ**โกธะ** ด้วยศีล 8-227 สติและสมถสมาธิ แต่ได้ผลไม่ถาวรเช่นกัน

3) ละ**มทะ** ด้วยวิปัสสนาสมาธิ จนเกิดปัญญาญาณเห็น**อนิจจัง**และ**ทุกขัง**ในไตรลักษณ์ และต่อมาจึงเห็นโทษของ**ราคะ**ในตัณหาของอริยสัจ 4 แห่งวัฏสงสาร (ชีวิต) และขันธ์ 5 (จิตใจ) จึงเกิด **อมทะสกิทาคามีมรรคญาณ** ใช้ละ**มทะ** อันเป็นปัจจัยของทุกข์ แล้วเกิด **อราคะ-อโกธะ สกิทาคามีผลญาณ**ขึ้นมาทันที เพื่อขจัด **ราคะ**และ**โกธะ**ออกไปจึงเกิด **นิโรธะ** ตามมาในที่สุด

II วิถีทางดับทุกข์จากกิเลส ราคะ-โกธะ-มทะ**ด้วยมรรค8** (ภาคปฏิบัติ)

มีหลักการและเหตุผลเดียวกันกับ วิถีทางดับทุกข์ด้วยมรรค 8 ของการเข้าสู่พระโสดาบัน ดังที่กล่าวมาแล้ว ฉะนั้น จึงสามารถประยุกต์ใช้ตามแนวทางนั้นได้เลย จึงไม่ขอกล่าวซ้ำอีกในที่นี้

III วิธีการใช้มรรค 8 ดับทุกข์ให้เกิดผล = นิโรธจากราคะ-โกธะ-มทะ (ภาคปฏิเวธ) - ก็ให้ใช้หลักการเดียวกัน กับในข้อ II ดังที่กล่าวมาแล้วได้เลย

การเข้าสู่พระอนาคามีด้วยอริยสัจ 4

ทุกข์ คือ ปฏิฆะ/โทมนัสะ ขัดใจ/เสียใจ **สมุทัย** คือ อัตตวาทุปาทานะ-อมตะ
นิโรธ คือ มตะ – อนัตตวาทุปาทานะ-อปฏิฆะ/อโทมนัสะ **มรรค 8** คือ ศีล-สมาธิ-ปัญญา

I หลักการดับทุกข์ จากกิเลส อัตตวาทุปาทานะ-ปฏิฆะ/โทมนัสะ-อมตะ**ด้วยมรรค 8**

(ภาคปริยัติ) ดังนี้ คือ

1. ละ**อัตตวาทุปาทานะ**ด้วยศีล 8-227 สติและสมถสมาธิ แต่ได้ผลไม่ถาวร

2. ละ**ปฏิฆะ/โทมนัสะ** ด้วยศีล 8-227 สติและสมถะสมาธิ แต่ได้ผลไม่ถาวร

เช่นกัน

3. ละ**อมตะ** ด้วยวิปัสสนาสมาธิ จนเกิดปัญญาญาณเห็นอนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา

ครบทั้ง 3 ในไตรลักษณ์ และต่อมาจึงเห็นโทษของ**อัตตวาทุปาทานะ**ในตัณหาของอริยสัจ 4 แห่ง**วัฏสงสาร** (ชีวิต) และ**ขันธ์ 5** (จิตใจ) จึงเกิด **มตะอนาคามีมรรคญาณ** ใช้ละอมตะอันเป็นปัจจัยของทุกข์ แล้วเกิด**อนัตตวาทุปาทานะ-อปฏิฆะ/อโทมนัสะ อนาคามีผลญาณ** ขึ้นมาทันทีเพื่อขจัด**อัตตวาทุปาทานะ** และปฏิฆะ/โทมนัสะออกไปจึงเกิด**นิโรธะ** ตามมาในที่สุด

II วิธีทางดับทุกข์จากกิเลสอัตตวาทุปาทานะ-ปฏิฆะ/โทมนัสะ-อมตะ **ด้วยมรรค 8** (ภาคปฏิบัติ)

ให้ประยุกต์ใช้หลักการเดียวกันกับการเข้าสู่พระโสดาบันและพระสกิทาคามี ดังเช่นที่กล่าวมาแล้ว

III วิธีใช้มรรค 8 ดับทุกข์ให้เกิดผล =นิโรธ จากอัตตวาทุปาทานะ-ปฏิฆะ/โทมนัสะ-อมตะ(ภาคปฏิเวธ)-ก็ใช้หลักการเดียวกันกับในข้อ II ดังที่กล่าวมาแล้วได้เลย

การเข้าสู่พระอรหันต์ด้วยอริยสัจ 4

ทุกข์ คือภยะความกลัว **สมุทัย** คืออมรณานุปาทานะ-อมตะ

นิโรธ คือ มตะ – อนมรณานุปาทานะ - อภยะ **มรรค 8** คือศีล-สมาธิ-ปัญญา

I หลักการดับทุกข์จากกิเลสอมรณานุปาทานะ-ภยะ-อมตะ**ด้วยมรรค 8** (ภาคปริยัติ) ดังนี้คือ

1.ละ**อมรณานุปาทานะ** ด้วยศีล 8-227 สติและสมถสมาธิ แต่ได้ผลไม่ถาวร

2.ละ**ภยะ** ด้วยศีล 8-227 สติและสมถสมาธิ แต่ได้ผลไม่ถาวรเช่นกัน

3.ละ**อมตะ** ด้วยวิปัสสนาสมาธิจนเกิดปัญญาญาณเห็นอนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา ครบทั้ง 3ในไตรลักษณ์ และต่อมาจึงเห็นโทษของ**อมรณานุปาทานะ** ใน**ตัณหา** ของอริยสัจ 4 แห่ง**วัฏสงสาร** (ชีวิต) และ**ขันธ์ 5** (จิตใจ) จึงเกิด**มตะอรหัตตมรรคญาณ** ใช้ละ**อมตะ** อันเป็นปัจจัยของทุกข์ แล้วเกิด**อนมรณานุปาทานะ-อภยะ อรหัตตผลญาณ** ขึ้นมาทันที เพื่อขจัด**อมรณานุปาทานะ** และ**ภยะ** ออกไป จึงเกิด**นิโรธะ**แล้วเข้าสู่**นิพพาน** ตามมาในที่สุด

II วิถีทางดับทุกข์ จากกิเลสอมรณานุปาทานะ-ภยะ-อมตะ**ด้วยมรรค 8** (ภาคปริยัติ) ดังนี้คือ

ให้ประยุกต์ใช้หลักการเดียวกันกับการเข้าสู่พระโสดาบัน-พระสกิทาคามีและพระอนาคามี ดังเช่นที่เคยกล่าวมาแล้ว

III วิธีการใช้มรรค 8 ดับทุกข์ให้เกิดผล -นิโรธจากอมรณานุปาทานะ-ภยะ-อมตะ (ภาคปฏิเวธ) ก็ใช้หลักการเดียวกันกับในข้อ II ดังที่เคยกล่าวมาแล้วเช่นกัน

การเข้าสู่พระอรหันต์แบบสังเคราะห์ด้วยอริยสัจ 4 แห่งวัฏสงสาร

ทุกข์ คือ ภยะ - ความกลัว **สมุทัย** คือ วัฏสงสารุปาทานะ-อมตะ

นิโรธ คือ มตะ - อวัฏสงสารุปาทานะ - อภยะ **มรรค 8** คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

I หลักการดับทุกข์จากกิเลสวัฏสงสารุปาทานะ –ภยะ-อมตะ**ด้วยมรรค 8** (ภาคปริยัติ) ดังนี้คือ

1. ละ**วัฏสงสารุปาทานะ** ด้วยศีล สติ สมถสมาธิแต่ได้ผลไม่ถาวร

2. ละ**ภยะ** ด้วยศีล-สติ-สมถสมาธิ แต่ได้ผลไม่ถาวรเช่นกัน

3. ละ**อมตะ** ด้วยวิปัสสนาสมาธิ จนเกิดปัญญาญาณเห็นอนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตาในไตรลักษณ์ และต่อมาจึงเห็นโทษของ**วัฏสงสารุปาทานะ** คือ **ตัณหา** ของอริยสัจ 4 แห่งวัฏสงสาร (ชีวิต) และขันธ์ 5 (จิตใจ) จึงเกิด **มตะอรหัตต**

มรรคญาณ ใช้ละ**อมตะ** อันเป็นปัจจัยของทุกข์ แล้วเกิด **อวัฏสงสารุปาทานะ-อภยะ อรหัตตผลญาณ**ขึ้นมาทันทีเพื่อขจัด **วัฏสงสารุปาทานะและภยะ**ออกไป จึงเกิด**นิโรธะ** นำสู่**นิพพาน** ในที่สุด

II วิถีทางดับทุกข์ จากกิเลสวัฏสงสารุปาทานะ-ภยะ-อมตะด้วย**มรรค 8** (ภาคปฏิบัติ)-มีหลักการและเหตุผลเดียวกันกับวิถีทางดับทุกข์ด้วยมรรค 8 ของการเข้าสู่พระอนาคามี และพระอรหันต์แบบวิเคราะห์ ดังที่กล่าวมาแล้ว ฉะนั้น จึงสามารถประยุกต์ใช้ตามแนวทางนั้นได้เลย

III วิธีการใช้มรรค 8 ดับทุกข์ให้เกิดผล -นิโรธจากวัฏสงสารุปาทานะ-ภยะ-อมตะ (ภาคปฏิเวธ) ก็ให้ใช้หลักการเดียวกันกับในข้อ II ดังที่กล่าวมาแล้วได้เลย

การเข้าสู่พระอรหันต์แบบสังเคราะห์ด้วยอริยสัจ 4 แห่งขันธ์ 5

ทุกข์ คือ ทุกขะ ความทุกข์กายใจ **สมุทัย** คือตัณหา-อวิชชา
นิโรธ คือ วิชชา – อตัณหา-อทุกขะ **มรรค 8** คือศีล สมาธิ ปัญญา

I หลักการดับทุกข์จากกิเลส ตัณหา-ทุกขะ-อวิชชา **ด้วยมรรค 8** (ภาคปฏิบัติ) ดังนี้ คือ

1.ละ**ตัณหา-**ด้วยศีล 8-227 สติและสมถสมาธิ แต่ได้ผลไม่ถาวร

2.ละ**ทุกขะ**-ด้วยศีล 8-227 สติและสมถสมาธิ แต่ได้ผลไม่ถาวรเช่นกัน

3.ละ**อวิชชา**- ด้วยวิปัสสนาสมาธิจนเกิดปัญญาญาณ เห็นอนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตาในไตรลักษณ์ และต่อมาจึงเห็นโทษของ**ตัณหา** คือ **วัฏสงสารุปาทานะ** ของอริยสัจ 4 แห่งวัฏสงสาร (ชีวิต) และขันธ์ 5 (จิตใจ) จึงเกิด**วิชชาอรหัตตมรรคญาณ**ใช้ละ**อวิชชา** อันเป็นปัจจัยของทุกข์ แล้วเกิด **อตัณหา-อทุกขะอรหัตตผลญาณ** ขึ้นมาทันทีเพื่อขจัด **ตัณหา** และ**ทุกขะ**ออกไป จึงเกิด**นิโรธะ**นำสู่**นิพพาน** ในที่สุด

II วิถีทางดับทุกข์จากกิเลส ตัณหา-ทุกขะ-อวิชชา ด้วย**มรรค 8** (ภาคปฏิบัติ) มีหลักการและเหตุผลเดียวกันกับวิถีทางดับทุกข์ด้วยมรรค 8 ของการเข้าสู่พระอรหันต์แบบสังเคราะห์ด้วยอริยสัจ 4 แห่งวัฏสงสาร ฉะนั้น จึงสามารถประยุกต์ใช้ตามแนวทางนั้นได้เลย

III วิธีการใช้มรรค 8 ดับทุกข์ให้เกิดผล -นิโรธจากตัณหา-ทุกขะ-อวิชชา (ภาคปฏิเวธ) ก็ให้ใช้หลักการเดียวกันกับในข้อ II ดังที่กล่าวมาแล้วได้เลย

การใช้อริยสัจ 4 แก้ปัญหา (ตัณหา) ทั้งทางโลกและทางธรรมเฉพาะสิ่งหรือทั้งหมดเลย

ทุกข์=ความเครียด **ทุกขะ** กลัวไม่สมอยาก เฉพาะสิ่งใดสิ่งหนึ่งเท่านั้น หรือทั้งหมดเลย **สมุทัย=**เหตุปัจจัยแห่งทุกข์ เฉพาะสิ่งนั้น หรือทั้งหมดเลย

1. เหตุ=ตัณหา เฉพาะสิ่งนั้นหรือทั้งหมดเลย

2. ปัจจัย=อวิชชา-อวิทยา เฉพาะสิ่งนั้นหรือทั้งหมดเลย

นิโรธ=ความดับทุกข์ คือวิธีการดับทุกข์

1. ด้วยศีล สติและสมถสมาธิ (ฌาน) ของมรรค 8 แต่ได้ผลไม่ถาวร

2. ด้วยการสร้างสรรค์เพื่อสนองตอบตัณหา เฉพาะสิ่งนั้น หรือทั้งหมดเลย จนสมอยาก เป็นโลกีย์สุขที่ปนทุกข์ (สุขไม่แท้จริง) ด้วยวิทยาญาณและความสำเร็จ

3. ด้วยไตรสิกขา คือมรรค 8 เป็นโลกุตตรสุขที่ถาวรและแท้จริง ด้วยการสละกิเลสตัณหา-ทุกขะ-อวิชชา-ในเฉพาะสิ่งนั้นหรือทั้งหมดเลย

4. ทุกข์ดับ **อทุกขะ** เฉพาะสิ่งนั้นหรือทั้งหมดเลย → **วิมุตติ**

มรรค 8 =วิถีทางดับทุกข์เฉพาะสิ่งนั้นสิ่งเดียวเท่านั้นก่อน

1. ความเห็นชอบ-เห็นว่า **ตัณหา**เป็นเหตุแห่งทุกข์ **ทุกขะ**ที่มี**อวิชชา-อวิทยา**เป็นปัจจัย

2. ความดำริชอบ-คิดว่าจะขจัด**ตัณหา-ทุกขะ**-(**อวิชชา-อวิทยา**) ในสิ่งนั้นออกไป

3. การเจรจาชอบ-สุจริตเหมาะงาม ไม่ฟุ้งเฟ้อยึดติดเกินฐานะ ไม่มีตัณหาในสิ่งนั้น

4. การงานชอบ-สุจริตเหมาะงาม ไม่ฟุ้งเฟ้อยึดติดเกินฐานะ ไม่มีตัณหาในสิ่งนั้น

5. เลี้ยงชีพชอบ-สุจริตเหมาะงาม เว้นมิจฉาวณิชชา เว้นตัณหา 6 ทางในสิ่งนั้น

6. ความเพียรชอบ-เพียรในมรรค 8 ดังกล่าวแล้ว 5 และจะกล่าวอีก 2 ข้อ

7. ระลึกชอบ-ระลึกไว้ในมรรค 8 ข้อดังกล่าวแล้ว 6 และจะกล่าวอีก 1 ข้อได้เสมอๆ

8. ตั้งจิตมั่นชอบ-ตั้งจิตมั่นชอบจนเกิด

ก) สมถสมาธิ-ขจัดอกุศลกิเลส**ตัณหา** และ**ทุกขะ**ในสิ่งนั้นด้วยอุเบกขาและเอกัคคตา แต่ได้ผลไม่ถาวร

ข) วิปัสสนาสมาธิ-ตั้งจิตมั่นแล้ว พิจารณาอริยสัจ 4 ในสิ่งนั้นจนเกิด

1. ทางโลก-ลดละตัณหา **อตัณหา**ได้แล้ว หรือยังไม่ได้ก็ตาม แล้วต่อมาจึงเกิด

ก) วิทยามรรคญาณ ในการสร้างสรรค์วัตถุที่อยากได้สิ่งนั้น คือ

1. รู้วิทยาการ เพื่อใช้สร้างสรรค์สิ่งที่อยากได้นั้น → **ศาสตร์**
2. รู้การจัดการประยุกต์ใช้วิทยาการเหล่านั้นเพื่อสร้างสรรค์สิ่งที่อยากได้นั้น → **ศิลป์**
3. ดำเนินการให้เกิด**ผลผลิต**
4. ทำการบริหาร**ผลกำไร** ให้ยั่งยืนเหมาะสม

} = ทักษะ จึงเกิด

ข) อตัณหา-อทุกขะผลญาณ ในสิ่งนั้น เพราะสมอยาก ทุกข์จึงดับ **นิโรธ** → **วิมุตติ**

ค) ผลกำไรเป็นโลกียสุขที่ปนทุกข์ ไม่เที่ยงแท้ถาวรเฉพาะสิ่งนั้น แล้วก็เกิดทุกข์ตามมาเป็นคู่แฝด เพราะว่ายึดติดในโลกียกามสุขจากผลกำไรในสิ่งนั้น

ง) แม้ดับทุกข์ได้สิ่งหนึ่งแล้ว แต่ก็จะต้องมีทุกข์อื่นๆ ให้ดับอีกมากมาย เพราะความอยากในสิ่งใหม่ๆ อย่างไรก็ตาม หลักอริยสัจ 4 นี้ ก็ใช้แก้ปัญหาความอยากทางโลกได้ทุกชนิดเลย ทั้งทางโลกและทางธรรม

2. ทางธรรม-จากการทำวิปัสสนาอริยสัจ 4 ในสิ่งนั้น จนเกิด

ก) **วิชชามรรคญาณ** - เห็นอริยสัจ 4 โดยชัดแจ้ง จนเห็นโทษของ**ตัณหา**ในสิ่งนั้นที่ก่อ**ทุกขะ** อันเป็นทุกข์จนเกิด

ข) **อตัณหา-อทุกขะผลญาณ** - ความกลัวโทษของ**ตัณหา**ในสิ่งนั้นจนเกิดอาการหมดอยาก **อตัณหา**ในสิ่งนั้นเหลือเพียงแต่ความพอใจ**ฉันทะ**เท่านั้น จึงเกิด

ค) **อทุกขะ** การดับทุกข์ความเครียด กดดัน กลัว จากความอยาก**ตัณหาใ**นสิ่งนั้น ได้อย่างมั่นคงถาวรด้วย**ฉันทะ**ที่หมดความอยากแล้ว

ง) หากจะดับทุกข์ให้ได้ครบทุกสิ่งทุกอย่างทั้งหมดแบบครอบจักรวาล ในมรรค 8 ต้องให้ควบคุม**ตัณหาทุกชนิดในโลก** เลย ได้แก่

1. กามตัณหา คือความอยากได้อยากยึดในกามคุณ 5 คือ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส มี 4 ระดับ คือ ราคะ-กามุปาทานะ-โลภะ-อภิชฌา

2. ภว-วิภวตัณหา คือความอยากเป็นและไม่เป็น-เป็นความยึดติดในสภาวะความเป็นอยู่ จัดเป็นธรรมารมณ์ชนิดหนึ่งมี 4 ระดับ ดังนี้ คือ อมรณานุปาทานะ-อัตตวาทุปาทานะ-โลภะ-อภิชฌา

จ) จึงเกิดมรรคญาณ 4 และผลญาณ 4 รวมเป็นญาณ 8 ดังนี้

1. อโมหะมรรคญาณ-อโลภะ-อโทสะผลญาณของพระโสดาบัน-ไม่โลภฟุ้มเฟือย สันโดษ
2. อมทะมรรคญาณ – อราคะ-อโกธะผลญาณของพระสกิทาคามี-ไม่มัวเมากามคุณ 5-สมถะ
3. มตะมรรคญาณ – อนัตตวาทุปาทานะ-อปฏิฆะ/อโทมนัสะผลญาณของพระอนาคามี-ไม่ยึดติด ไม่ถือตัว-ปล่อยวาง
4. มตะมรรคญาณ – อนมรณานุปาทานะ-อภยะผลญาณของพระอรหันต์-ไม่กลัวตาย ไม่เวียนว่ายตายเกิด-นิพพาน=บรมสุข

ฉ) หากไม่ปรารถนาเข้าสู่นิพพาน อาจแต่งงานมีครอบครัวได้ ดังเช่นที่ปฏิบัติกันในนิกายมหายาน ก็ยังสามารถบำเพ็ญทศบารมี เพื่อปรารถนาเป็น พระโพธิสัตว์ ช่วย**อุ้มโลก** แล้วต่อมาค่อยเข้าสู่ "นิพพาน" **พ้นโลก** เป็นศาสดาของชาวโลกได้ในอนาคต

งบดุลชีวิต 6 ส่วน

ในการดำเนินชีวิตของคนเรา จงอย่าประมาท ควรสร้างสรรค์ งบดุลเป็นสิ่งหนึ่งที่ควรจัดการให้เรียบร้อย เพื่อปณิธานที่ดีงาม จึงควรทำงบดุลชีวิต 6 ส่วน (สิ่ง) มากน้อยแล้วแต่ความสามารถของแต่ละบุคคล ดังนี้

1. งบดุลเพื่ออาหาร -อาหารเป็นสิ่งจำเป็นอันดับแรกของมนุษย์ ปราศจากอาหารและน้ำ เราจะตายภายใน 1-2 อาทิตย์ อาหารควรเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ อาหารอร่อยบางครั้งก็ให้โทษ การบริโภคเกินไปเป็นความ "โลภะ".ในอาหารจะทำให้เสียสุขภาพ งบดุลอาหารตลอดชีวิตอาจจะเป็น 1-5 ล้านก็ได้แล้วแต่ฐานะของบุคคล

2. งบดุลเพื่อเสื้อผ้าอาภรณ์ รวมถึงรถยนต์ส่วนตัวด้วย อาจจะเป็น 1-10 ล้านก็ได้ งบดุลนี้ต้องรวมถึงเชื้อเพลิงรถยนต์ การซ่อม การเปลี่ยนคันใหม่ด้วย นับว่าค่อนข้างแพงมาก

3. งบดุลเพื่อบ้านที่อยู่อาศัย -รวมทั้งคอนโดมิเนียมและบ้านพักร้อนด้วย ไม่เหมือนรถยนต์ที่เสื่อมค่าเร็วมาก จนสุดจะซ่อมให้ใช้ได้ แต่บ้านมูลค่ามีแต่จะเพิ่มขึ้น ส่วนค่าซ่อมแซมและค่าบำรุงรักษาไม่มากนัก งบดุลอาจจะเป็น 1-10 ล้านก็ได้

4. งบดุลเพื่อยารักษาโรค และการพักผ่อน-การพักผ่อนก็จัดเป็นการรักษาโรค รักษาใจ และรักษากายได้อย่างหนึ่งด้วย จึงจัดรวมกันกับงบดุลยารักษาโรค อาจจะตั้งงบไว้ 1-5 ล้านก็ได้

5. งบดุลสำรอง เพื่อความมั่นคงปลอดภัยหรือยามฉุกเฉิน หากใช้ไม่หมดก็จัดเข้าเป็นกองมรดกได้ อาจเป็น 1-5 ล้านก็ได้

6. งบดุลเพื่อการทำบุญกุศล ทำมูลนิธิช่วยสังคม อาจจะเป็น 1-10 ล้านก็ได้

การตั้งปณิธานเป้าหมายชีวิต แค่เป็นความพอใจ **ฉันทะ** หรืออาจกลายเป็นความอยาก **ตัณหา**ก็ได้ แต่อย่าให้กลายเป็นความโลภ **โลภะ** จะเกิดความทุกข์ **โทสะ** กดดันเสี่ยงที่จะล้มเหลวผิดหวังเกิดเศร้าโศกเสียใจได้

เมื่อมีความอยากจะเกิดความเครียดกังวล เกิดแรงผลักดันสร้างสรรค์ให้เกิด **วิทยามรรคญาณ** และดำเนินงานจนประสบผลสำเร็จ จนเกิด**อตัณหา-อโทสะผลญาณ** เป็นความสุขตามมา เพราะว่าตัณหาถูกตอบสนองสำเร็จแล้ว อย่าให้เกิดความกดดันโทสะ เพราะความโลภ (อยากได้เกินฐานะความสามารถตนเอง)

จงอยากแค่ 4-6 สิ่งเหล่านี้ก็พอแล้ว และใช้หลักอริยสัจ 4 สนองตอบด้วย**ภูมิโลก** คือ**วิทยามรรคญาณ** หากทำไม่ได้ก็ใช้การลดละด้วย **ภูมิธรรม** คือ **วิชชามรรคญาณ** และถ้าใช้ทั้ง**ภูมิโลก** และ **ภูมิธรรม** 2 อย่าง ก็จะดีสุดยอดเลย โดยสร้างสรรค์ทำหน้าที่ด้วยความไม่อยาก

เศรษฐี คือ ผู้ที่มี**ภูมิโลก**ระดับวิทยามรรคญาณ และมี**ภูมิธรรม**ระดับอโลภะ อโทสะผลญาณ หรืออตัณหาอทุกขะผลญาณได้ยิ่งดีสุดยอดเลย

มหัศจรรย์อริยสัจ 4 สู่เศรษฐีและนิพพาน

ดับปัจจัยหนึ่ง ในสมุทัย คือ	**ด้วยปัญญา**เห็นโทษ ก่อทุกข์จากเหตุ (มรรคญาณ)	เกิดการดับเหตุและดับผลได้อย่างถาวร **จึงเกิด (ผลญาณ)**	ดับกิเลสเหตุผลด้วยศีลและสมถสมาธิ (ได้ชั่วคราว)
มิจฉาทิฏฐิ →	สัมมาทิฏฐิ →	อนภิชฌา →	อพยาบาท → อุเบกขา-เอกัคคตา
โมหะ →	อโมหะ →	อโลภะ →	อโทสะ → อุเบกขา-เอกัคคตา
มทะ →	อมทะ →	อราคะ →	อโกธะ → อุเบกขา-เอกัคคตา
อมตะ →	มตะ →	อนัตตาทุปาทานะ →	อปฏิฆะ/อโทมนัสะ → อุเบกขา-เอกัคคตา
อมตะ →	มตะ →	อนมรณานุปาทานะ →	อภยะ → อุเบกขา-เอกัคคตา
อวิชชา →	วิชชา →	อตัณหา →	อทุกขะ → อุเบกขา-เอกัคคตา
	↳ ด้วยการวิปัสสนาอริยสัจ 4 ในสัมมาสมาธิของมรรค ๘ แล้วจึงเกิด **อตัณหา-อทุกขะ อรหัตตผลญาณ** นำสู่นิโรธและ **นิพพาน**		
โมหะ →	อโมหะ →	อโลภะ →	อโทสะ → อุเบกขา-เอกัคคตา
	↳ ด้วยการวิปัสสนาอริยสัจ 4 ในสัมมาสมาธิของมรรค ๘ พิจารณาเห็นโทษของโลภะจนเกิด **อโมหะโสดาปัตติมรรคญาณ** แล้วเกิด **อโลภะ-อโทสะโสดาปัตติผลญาณ** ตามมา จึงเป็นคนไม่โลภะ ไม่โทสะ แต่ร่ำรวยมั่นคงได้ด้วย ดังนี้		
อวิทยา →	วิทยา →	อตัณหา →	อทุกขะ → อุเบกขา-เอกัคคตา
	↳ ด้วยการวิปัสสนา อริยสัจ 4 ในสัมมาสมาธิแห่งมรรค ๘ พิจารณาเห็น		

1. **วิทยามรรคญาณ** (ทางโลก)

ก. เรียนรู้วิทยาการเป้าหมายที่จะสร้างสรรค์เป็นเศรษฐีนั้น → **ศาสตร์**

ข. รู้การจัดการประยุกต์ใช้วิทยาการที่จะสร้างสรรค์เหล่านั้น → **ศิลป**

ค. ดำเนินการให้เกิด**ผลผลิต**
ง. ทำการบริหาร**ผลกำไร**ให้ยั่งยืน
} = ทักษะ จึงเกิด

2. **อตัณหา-อทุกขะผลญาณ**ในเป้าหมายที่ต้องการนั้น เพราะสมอยากสู่ความเป็นเศรษฐี แล้วโดยใช้จ่ายตามฐานะบริจาคทาน ไม่ยึดติดตระหนี่มากเกินไป เป็นอยู่แบบโลกียสุข-สุขปนทุกข์-ไม่เที่ยงแท้เช่นทางธรรม (โลกุตตรสุข)

บทสรุปท้ายเล่ม

หลังจากบรรยายเรื่อง พุทธศิลป์และศาสตร์เกี่ยวกับการพัฒนาจิตใจในการดำเนินชีวิตมาพอสมควรแก่เวลา ขอสรุปว่า ความสุขของมนุษย์มี 2 ชนิด จากการพัฒนา **ภาวนา** จิตใจ คือ

1. โลกียสุข คือความสุขที่ระคนด้วยกามโลกีย์ของกามคุณ 5 เป็นความสุขที่ไม่แท้จริง ไม่ถาวรยั่งยืน มีดังนี้ คือ

ก) สุขจากการสร้างสรรสำเร็จ ที่มี**บุญ** คือ ทาน-ศีล-ภาวนากำกับ ทำวิปัสสนาภาวนา จนเกิด**วิทยามรรคญาณ** ดังนี้ คือ

1. รู้วิทยาการสร้างสรร(ศาสตร์)
2. รู้การจัดการเพื่อสร้างสรร(ศิลป์)
3. ทำการดำเนินการให้เกิดผลสำเร็จ
} = ทักษะ จึงเกิด
4. ทำการบริหารผลกำไรให้ดี

อตัณหา-อทุกขะผลญาณ เป็นความสุขตามมา เนื่องจาก**ตัณหา** ได้รับการสนองตอบ คือ ผลสำเร็จในวัตถุกามด้วยแรงกายของตนเอง เป็นความสุขที่ปนทุกข์ และอาจก่อทุกข์จากความอยากในสิ่งอื่นๆ อีกได้ เป็นความสุขแบบไม่พ้นโลก คือยัง **ร่วมโลก**อยู่ หากสร้างสรรสุขแบบมิจฉาทิฏฐิหลงผิดเบียดเบียนเอาของผู้อื่นมา ก็จะเกิดทุกข์บาปมีเวรภัยตามมา

ข) โพธิสัตว์สุข คือความสุขของพระโพธิสัตว์ที่จวนเจียนจะพ้นโลกจะเข้าสู่นิพพานได้แล้ว แต่ห่วงชาวโลก มี**ตัณหา**อยากที่จะช่วยชาวโลก**อุ้มโลก**อยู่อย่างเดียวเท่านั้น จึงยังไม่ต้องการเข้าสู่นิพพาน ขออธิษฐานเพื่อบำเพ็ญ**ทศบารมี** เป็นพระโพธิสัตว์ หวังผลเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตต่อไป ดังเช่นในลัทธิมหายาน เป็นต้น

2. โลกุตตรสุข เป็นความสุขอย่างแท้จริงที่ปราศจากกามโลกีย์ อยู่เหนือกามคุณ 5 และตัณหา 6 เป็นทั้งชั่วคราวและแบบถาวร ดังนี้ คือ

ก) สุขจากสมถสมาธิและฌาน เป็นโลกุตตรสุขที่ชั่วคราวไม่ถาวร เพราะขาดศีลและปัญญากำกับ เป็นความสุขแบบ**พ้นโลก**ชั่วคราว

ข) นิพพานสุข เป็นความสุขของพระอรหันต์ ซึ่งละตัณหาแห่งกามได้หมดแล้ว ด้วยไตรสิกขา(ศีล-สมาธิ-ปัญญา) จนเกิดโลกุตตรสุขถาวรจากมรรคญาณ 4 ผลญาณ 4 และนิพพาน 1 รวมเรียกว่าโลกุตตรธรรม 9 = พุทธ = ตื่น = สว่าง = **พ้นโลก**ถาวร

บทความนี้มิได้แสดงบรรณานุกรมไว้ เนื่องจากว่า ข้อความส่วนใหญ่เขียนด้วยประสบการณ์ตรงจากผลึกความคิด คือ วิปัสสนาญาณของผู้เขียนเอง

ประวัติผู้เขียน

เภสัชกร พีระ เกริงกำจรกิจ อายุ 65 ปี เกิดที่จังหวัดฉะเชิงเทรา บิดามารดา เป็นชาวจีนฮกเกี้ยน ตระกูล แซ่ตั๊น อาชีพบิดามารดา ทำไร่นาสวนผสม และต่อมาเปลี่ยนเป็นค้าขายยา

การศึกษา

ประถมศึกษา	โรงเรียนวัดดอนทอง	จังหวัดฉะเชิงเทรา
มัธยมศึกษา	โรงเรียนเบญจมราชรังสฤษฎ์	จังหวัดฉะเชิงเทรา
เตรียมอุดมศึกษา	โรงเรียนสินสมุทร์	จังหวัดชลบุรี
	และโรงเรียนอินทรศึกษา	กรุงเทพฯ
อุดมศึกษา	Collage of Pharmacy, Manila Central University ประเทศฟิลิปปินส์ และ Philadelphia collage of Pharmacy & Sciences ประเทศสหรัฐอเมริกา	

อาชีพ

1. อดีตผู้จัดการแผนก Vick International บริษัท Richardson & Merell
2. อดีตผู้จัดการ – เจ้าของ ร้านขายยา พีระเภสัช
3. อดีต ผู้อำนวยการ หจก.พีอาร์ คอสเมด กทมฯ ผลิตเครื่องสำอาง
4. เจ้าของหอพักนักศึกษา “เคหะโภชนาการ์เด้น” จังหวัดจันทบุรี

การงาน

1. อดีต คณะกรรมการแลกเปลี่ยนเยาวชนโรตารี่ประเทศไทย
2. อดีต ประธานฝ่ายต่างประเทศ หอการค้า จังหวัดจันทบุรี
3. อดีต ประธานคณะกรรมการวัฒนธรรม จังหวัดจันทบุรี ภาคเอกชน
4. อดีต ที่ปรึกษากิตติมศักดิ์พุทธสมาคม จังหวัดจันทบุรี
5. อดีต นายกสโมสรโรตารี่จันทบูร จังหวัดจันทบุรี
6. ผู้ประพันธ์ร่วม หนังสือ “บันไดทองแห่งชีวิต”
7. ผู้ถวายธรรมะแด่คณะพระวิปัสสนาจารย์ รุ่นที่ 35–36 ณ วัดสุวรรณประสิทธิ์ กรุงเทพฯ
8. เคยเข้าเฝ้าโป๊ปที่ นคร Vatican ประเทศอิตาลี

ฯลฯ

ครอบครัว

ภรรยา	พิมพ์ผกา ประทาน
บุตรชาย	1 คน
หญิง	6 คน

อื่นๆ

1. ได้ตั้งกองทุน เพื่อมูลนิธิชื่อ เภสัชกร พีระ เกริงกำจรกิจ จำนวน 1.6 ล้านบาท
2. บวชเป็นนาคหลวงถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในวโรกาส 80 พรรษา เป็นเวลา 3 เดือนเศษ มีฉายาว่า พระพีระ สมจิตโต
3. ได้คัดเลือก ดร.นิติภูมิ นวรัตน์ เป็นตัวแทนเยาวชนแลกเปลี่ยนจาก จังหวัดจันทบุรี ไปอยู่ยังประเทศ Australia เป็นเวลา 1 ปี เมื่อ พ.ศ. 2525
4. มีบ้านพักผ่อนอยู่ที่เมือง Melbourne ประเทศออสเตรเลีย และที่จังหวัดจันทบุรี ณ อู่ต่อเรือพระเจ้าตากฯ และบ้านหัวแหลม อ่าวคุ้งกระเบน ด้วย

หมายเหตุ

1. พระไตรปิฎกยังต้องมีการแก้ไขใหม่เสมอ แสดงว่าแม้แต่ข้อมูลปฐมภูมิก็ยังผิดพลาดได้ ฉะนั้นผู้เขียนจึงต้องอาศัยพุทธวจนะและ “ญาณ” ในการเขียนเรื่องนี้
2. อริยสัจ 4 เป็นของจริงแท้อยู่คู่โลกมานานแล้ว ใครๆ ก็ค้นพบได้ หากมี“ญาณ”ที่มีพลังมากพอ แม้คนนอกศาสนาพุทธ ก็มีสิทธิค้นพบได้ ขึ้นอยู่กับการปฏิบัติ
3. พระพุทธเจ้าเป็นแต่เพียงผู้ค้นพบ และบอกทางสู่นิพพานที่เรียกว่า “มรรค 8” ท่านเผยแผ่ให้ดู แต่ยากที่จะทำการเผยแพร่ได้กว้างขวาง
4. มรรค 8 ช่วยให้ถึงนิพพาน ง่ายยิ่งกว่าการค้นหา(มรรค) ทางสู่นิพพานด้วยตนเอง
5. อย่าปฏิเสธของใหม่และแบบแผนใหม่ๆ แต่ยังอยู่ในแนวทาง (มรรค) เช่นเดิม เพราะว่าของเก่าอาจลบเลือนหรือต่างสมัยในสำนวนโวหารแล้ว จึงยากแก่การเข้าใจได้

ภาค 5

พุทธจริยศาสตร์กับการเมือง

การบัญญัติพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญ : หนังตัวอย่างของ ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ ระหว่าง ศาสนา การสื่อสาร และการเมือง[1]

ทัศนีย์ เจนวิถีสุข[2]

บทนำ

การเมืองในความหมายหนึ่ง หมายถึง กระบวนการและวิธีการที่จะได้มาและรักษากิจกรรมที่ทำในนามสาธารณะ หรือกิจกรรมที่มีผลกระทบต่อส่วนรวม กิจกรรมที่มีลักษณะของการเมืองเป็นที่สังเกตได้ทั่วไปในทุกกลุ่มคนที่ปฏิสัมพันธ์กัน[3] ในอีกความหมายหนึ่ง การเมืองเป็นเรื่องของปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสมาชิกในกลุ่มในการต่อรองแบ่งปันผลประโยชน์ในเรื่องต่างๆให้แก่ สมาชิกที่เกี่ยวข้องในกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นสมาชิกระดับครอบครัว สมาชิกในองค์กร สมาชิกในชุมชน สมาชิกในระดับประเทศ จนถึงสมาชิกในระดับโลก[4] ดังนั้นการเมืองจึงมิได้มีความเกี่ยวพันเฉพาะแต่ในฝ่ายการเมืองการปกครองของฝ่ายบ้านเมืองเท่านั้น แต่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องแม้ในวงการศาสนา หรือการที่ศาสนาจะต้องเข้าไปสัมพันธ์ข้องเกี่ยวกับฝ่ายการเมืองการปกครอง

ปัจจุบันการสื่อสารเข้ามามีบทบาทอย่างมากต่อปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างศาสนา และการเมือง ระบบสื่อสารมวลชนทำให้รัฐบาลสามารถเข้าถึงประชาชนได้อย่างทั่วถึงและครอบคลุม จนทำให้ฝ่ายการเมืองการปกครองแทบไม่จำเป็นต้องพึ่งพิงพระสงฆ์ หรือฝ่ายศาสนาดังในอดีตอีกต่อไป และจากตัวอย่างวาทกรรมทางการสื่อสาร เช่น “การเมืองไม่ใช่เรื่องของพระสงฆ์” “พระสงฆ์ห้ามยุ่งเกี่ยวกับการเมือง” “ไม่ใช่กิจของสงฆ์” “เรื่องของอาณาจักรไม่เกี่ยวกับศาสนจักร” เหล่านี้เป็นวาทกรรมที่กักขังอิสรภาพฝ่ายพุทธศาสนาในทางการเมืองในสังคมไทยไม่ว่าในลักษณะใด จนแทบจะกล่าวได้ว่าปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการเมืองนั้น มีลักษณะเป็นแบบไม่มีอิทธิพลต่อกันและกัน (Autonomy) ในแง่ที่จะนำประโยชน์ของแต่ละฝ่ายมาเกื้อกูลซึ่งกันและกัน แต่ในความเป็นจริงขณะที่ฝ่ายการเมืองไม่ให้ความสนใจต่อศาสนา ฝ่ายพุทธศาสนากลับยังคงต้องการพึ่งพิงฝ่ายการเมืองอยู่ เพื่อเรียกร้องและปกป้องสิทธิประโยชน์ในฝ่ายพุทธศาสนา

---

[1] บทความนำเสนอในรายวิชาสัมมนาพระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่ โปรดอย่าใช้อ้างอิงเพื่อการใดๆ โดยปราศจากความยินยอมของผู้เขียน

[2] นิสิตปริญญาเอก สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[3] http://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B8%81%E0%B8%B2%E0%B8%A3%E0%B9% 80%E0%B8%A1%E0%B8%B7%E0%B8%AD%E0%B8%87

[4] ศ.ดร.เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. บทความเรื่อง “การเมืองเรื่องใกล้ตัวที่ไม่ควรมองข้าม” ที่มา : http://www.kriengsak.com/index.php?components=content&id_content_category_main=21&id_content_topic_main=36&id_content_management_main=335

นอกจากนี้วาทกรรมที่สื่อสารกันดังกล่าวนั้นก็เป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างศาสนากับการสื่อสารด้วย กล่าวคือ วาทกรรมที่สื่อสารกันดังกล่าวนั้นมีผลต่อปฏิบัติการต่างๆ ของฝ่ายศาสนา ในลักษณะที่มีอำนาจเหนือการกระทำ นั่นคือ จำกัดการกระทำหรือปฏิบัติการใดๆ ที่ฝ่ายศาสนาจะมีต่อทางการเมือง

จากบทบาทของการสื่อสารที่เพิ่มมากขึ้น บทความนี้จึงต้องการนำเสนอทัศนะการมองปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างศาสนา การสื่อสาร และการเมืองผ่านการสื่อสาร เพราะการสื่อสารคือตัวกลางที่เชื่อมร้อยปฏิสัมพันธ์ขององคาพยพต่างๆ ในสังคมเข้าไว้ด้วยกัน และเป็นเสมือนพื้นที่ของการแสดงออกซึ่งปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีต่อกัน ในประเด็นใดประเด็นหนึ่งที่แต่ละฝ่ายต้องเข้าไปเกี่ยวข้อง อีกทั้งการสื่อสารนั้นยังเป็นคู่ปฏิสัมพันธ์กับฝ่ายศาสนาเสียเองด้วย ในบทความนี้จึงนำเหตุการณ์การบัญญัติพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญมาเป็นตัวอย่างการวิเคราะห์โดยนำแนวคิดการกระทำเชิงการสื่อสารและพื้นที่สาธารณะตามแนวคิดของฮาเบอร์มาส มาเป็นแนวทาง เพื่อทำความเข้าใจและหาแนวทางที่จะบรรลุประโยชน์ร่วมกัน หรือได้แนวทางสำหรับหาข้อยุติในประเด็นความขัดแย้งด้วยการสื่อสาร และเพื่อเป็นตัวอย่างในสถานการณ์ที่พุทธศาสนาจะต้องเข้าไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับฝ่ายการเมืองในสถานการณ์อื่นๆ ต่อไป

การเปิดเผยข้ออ้างอิงของแต่ละฝ่าย

จากกรณีการเรียกร้องให้บัญญัติพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. 2550 ฝ่ายที่เรียกร้องให้บัญญัติฯ ได้แสดงความสำคัญหรือความจำเป็นที่ต้องบัญญัติฯ โดยมีสาระสำคัญ คือ เพื่อเป็นการยืนยันทางประวัติศาสตร์ สร้างการยอมรับทางนิตินัย เพื่อให้ได้รับการดูแลเอาใจใส่ และงบประมาณจากรัฐในการผลิตบุคลากร การทำนุบำรุงดูแลศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ตลอดจนการเผยแผ่ผ่านสื่อสารมวลชนในช่วงเวลาที่เหมาะสม การปฏิรูปตนเอง นอกจากนี้ยังเพื่อเหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งนั่นคือ เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงและป้องกันภัยที่ถูกคุกคามจากศาสนาอื่น

ในขณะที่ฝ่ายคัดค้านไม่สนับสนุนให้บัญญัติฯ มีข้อโต้แย้งสรุปสาระสำคัญ ได้คือ พระพุทธศาสนาเป็นของสูง ไม่ควรดึงลงมาให้มัวหมองโดยการบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญที่อาจถูกฉีกได้ในอนาคต ดังนั้นพระสงฆ์และชาวพุทธไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในเรื่องนี้ แต่ควรคำนึงถึงและมุ่งปฏิบัติตามหลักธรรมให้มาก ในอดีตก็ไม่ได้มีการบัญญัติไว้ จึงไม่จำเป็นที่จะต้องบัญญัติฯ การบัญญัติฯ จะเป็นเรื่องการเมือง และมีความเกี่ยวพันกับความมั่นคงของประเทศ โดยเฉพาะกรณีที่เกี่ยวกับปัญหาจังหวัดชายแดนภาคใต้และศาสนาอื่น นอกจากนี้ยังมีความวิตกกังวลและความไม่เข้าใจในอีกหลายประการทั้งที่เกี่ยวกับแนวทางปฏิบัติในเรื่องกฎหมายลูกที่จะตามมา และความสัมพันธ์กับศาสนิกของศาสนาอื่น หากพุทธศาสนาได้รับการบัญญัติเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญ

ฮาเบอร์มาส[5] ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารว่า “การสื่อสารที่แท้จริง” นั้น ทั้งผู้พูดและผู้ฟังต้องเริ่มต้น “ผลประโยชน์” ของการสื่อสารที่ความต้องการที่จะ “เข้าใจซึ่งกันและกัน” เสียก่อน มิใช่จะมุ่งโน้มน้าวชักจูงอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งหมายความว่า คู่สื่อสารแต่ละฝ่ายต้องตระหนักถึง “ความน่าเชื่อถือ หรือความถูกต้อง” (validity) ของคำพูดที่ใช้กัน และทั้งผู้พูดและผู้ฟังจะไม่มีทางบรรลุข้อตกลงกันได้เลย หากทั้ง 2 ฝ่ายไม่ตระหนักถึง “ข้ออ้างอิง” ที่แต่ละฝ่ายยึดถืออยู่ นอกจากนี้ยังต้องเป็นการกระทำที่มีทิศทางและจุดมุ่งหมาย ที่จะนำไปสู่การสร้างข้อตกลงร่วมกันด้วย

---

[5] ดูรายละเอียดใน กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน. **สายธารนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา.** กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2551.

ในกรณีการบัญญัติพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญ แต่ละฝ่ายได้เปิดเผยข้ออ้างอิงของตนเอง แต่ดูเหมือนว่าแต่ละฝ่ายอาจยังไม่ตระหนักถึงของอ้างอิงของอีกฝ่ายหนึ่ง อีกทั้งมิได้ตั้งอยู่บนจุดมุ่งหมายที่จะนำไปสู่การสร้างข้อตกลงร่วมกัน แต่ต่างฝ่ายต่างมุ่งหวังผลสำเร็จที่เป็นชัยชนะของฝ่ายตนเอง นั่นคือ การบัญญัติหรือการไม่บัญญัติพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญ

ความเท่าเทียมกันในการเพยแสดงข้ออ้างอิง

ตามแนวคิดของฮาเบอร์มาส การกระทำเชิงการสื่อสารจะนำไปสู่ระบบที่มีความสมดุลทั้งด้านผลประโยชน์ การใช้เหตุผล และการใช้อำนาจ ทั้งนี้โดยอาศัยปัจจัยเงื่อนไขภายใน และเงื่อนไขภายนอกรองรับ[6] อย่างไรก็ดีในความเป็นจริง การสื่อสารที่เป็นอยู่ก็ยังไม่สามารถนำไปสู่เป้าหมายดังกล่าวได้ ทั้งไม่อยู่ในสภาพการณ์ของเงื่อนไขทั้งภายในและภายนอกด้วย จากกรณีตัวอย่างกรณีการเรียกร้องให้บัญญัติพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญนี้ เมื่อพิจารณาจากข้ออ้างอิงหรือเหตุผลที่แต่ละฝ่ายออกมาเปิดเผยนั้น สำหรับฝ่ายที่ออกมาเรียกร้องให้บัญญัติฯ ในแง่ของเงื่อนไขภายในการใช้ภาษาเพื่อสื่อถึงสิ่งที่ต้องการเรียกร้องมีการยกเอาหลักฐานข้อเท็จจริงมาสนับสนุนที่ทำให้เกิดความชอบธรรม ซึ่งเป็นการใช้วาทกรรมเชิงทฤษฎี (theoretical discourse) กล่าวคือ เป็นวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับข้อเท็จจริง (truth) มีการยกเอาหลักฐานข้อเท็จจริงออกมานำเสนอ ซึ่งเป็นการกระทำเชิงภาษาที่มีลักษณะ constatives คือ มีความน่าเชื่อถือได้จากความเป็นจริงที่อ้างถึง เช่น การกล่าวถึงความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์ ตัวเลขสถิติแสดงจำนวนผู้นับถือศาสนาต่างๆ ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสภาพการณ์ของการได้รับงบประมาณและการได้รับการดูแลเอาใจใส่จากภาครัฐ ที่มิได้รับอย่างเหมาะสมและทั่วถึง

แต่สำหรับเงื่อนไขภายนอกนั้น ฝ่ายที่ออกมาเรียกร้องให้มีการบัญญัติฯ ซึ่งประกอบไปด้วยพระสงฆ์กลุ่มหนึ่ง พุทธบริษัทกลุ่มหนึ่ง นักวิชาการด้านพุทธศาสนา องค์กรชาวพุทธจากทุกภาคส่วน ประกอบด้วยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย สำนักงานใหญ่เจ้าคณะอนัมนิกาย องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ และพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ รวม 7 องค์กร เป็นแกนนำ ดูเหมือนจะไม่สามารถพูดทุกอย่างได้โดยไม่มีข้อบังคับ เพราะผู้ที่ออกมาเรียกร้องกลุ่มหนึ่งนั้นเป็นพระสงฆ์ ซึ่งมีข้อจำกัดในเรื่องของธรรมวินัย และยังถูกกักขังอิสรภาพในการพูดและการแสดงความคิดเห็น จากวาทกรรมที่ว่า “ไม่ใช่กิจของสงฆ์” หรือ “พระสงฆ์ไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับการเมือง” ทั้งๆ ที่ประเด็นการเรียกร้องให้บัญญัติฯ นี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาโดยตรง นอกจากนี้ยังมีประเด็นที่มีความอ่อนไหวมาก อย่างเช่น กรณีปัญหาจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งจะเกี่ยวพันกับข้อกริ่งเกรงของชาวพุทธในแง่ความมั่นคงและภัยคุกคามต่อพุทธศาสนาร่วมด้วย ซึ่งทำให้ไม่มีการพูดถึงประเด็นนี้โดยตรง แต่กลับเป็นประเด็นที่ชาวพุทธหวั่นไหวมากที่สุดประเด็นหนึ่ง

---

[6] เงื่อนไขภายใน คือ สมรรถนะทางการสื่อสาร ซึ่งฮาเบอร์มาสหมายถึง ความสามารถที่จะควบคุมการใช้ภาษาให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ที่จะทำให้เกิดความชอบธรรม และเกิดความน่าเชื่อถือว่าถูกต้องเป็นจริง ส่วนเงื่อนไขภายนอก คือ สภาพการสื่อสารแบบอุดมคติ (ideal speech situation) ซึ่งเป็นสภาพการสื่อสารที่ปราศจากการบีบบังคับและการจำกัดขอบเขต ซึ่งมีคุณลักษณะที่สำคัญ 3 ประการ คือ (1) สภาพการณ์ที่ผู้สื่อสารสามารถพูดทุกอย่างออกมาได้โดยไม่มีข้อบังคับ หรือข้อจำกัดอันใดมายับยั้ง (2) สภาพการณ์ที่ทุกคนมีโอกาสเข้าร่วมสนทนาได้อย่างเท่าเทียมกัน และ (3) เป็นการสื่อสารที่อยู่ภายในบริบททางสังคมที่มีการกระจายอำนาจให้คนทุกกลุ่มทุกชนชั้นได้แสดงออก

ส่วนฝ่ายที่คัดค้านไม่ให้บัญญัติฯ เมื่อพิจารณาเงื่อนไขภายใน พบว่าภาษาที่สื่อแสดงข้ออ้างอิงเป็นการใช้วาทกรรมเชิงปฏิบัติการ (practical discourse) กล่าวคือ เป็นวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับข้อตกลงหรือบรรทัดฐาน เช่น ที่กล่าวว่าไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ควรปฏิบัติตามหลักธรรมให้มาก นอกจากนี้ยังมีลักษณะการกระทำเชิงภาษาแบบ avowals อยู่มาก ซึ่งเป็นการกระทำเชิงภาษาที่แสดงความรู้สึก เช่น การกล่าวว่าพระพุทธศาสนาเป็นของสูง หรือการแสดงความวิตกกังวลเกี่ยวกับแนวทางปฏิบัติในทางกฎหมายที่จะตามมา ตัวอย่างเช่น การละเมิดศีล 5 ต้องถือว่าหมิ่นเหม่ผิดกฎหมาย ละเมิดรัฐธรรมนูญต้องมีโทษ เป็นต้น รวมทั้งความวิตกกังวลเกี่ยวกับความน้อยออกน้อยใจของศาสนิกในศาสนาอื่น คือเกรงว่าจะกลายเป็นพลเมืองชั้นสอง และปัญหาความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้น เช่น จะเกิดการทำสงครามกลางเมืองกันระหว่างศาสนาหรือระหว่างนิกาย หรือพระสงฆ์จะตั้งพรรคการเมือง เป็นต้น จนดูเหมือนเป็นความวิตกกังวลที่เกินกว่าเหตุ ซึ่งหากพิจารณาน้ำหนักของความชอบธรรมของข้ออ้างอิงที่แต่ละฝ่ายนำมาแสดงแล้ว ก็ดูเหมือนว่าข้ออ้างอิงของฝ่ายที่คัดค้านนั้นดูจะมีความชอบธรรมน้อยกว่า สำหรับเงื่อนไขภายนอกของฝ่ายที่คัดค้านไม่ให้บัญญัติฯ ซึ่งประกอบไปด้วยนักวิชาการ (ไม่ใช่นักวิชาการทางพุทธศาสนา) พระสงฆ์บางรูป นักเคลื่อนไหวทางการเมือง นักบวชในศาสนาอื่น และสื่อมวลชนบางฉบับก็ดูเหมือนจะไม่มีข้อใดที่จะเป็นข้อจำกัดที่มายับยั้งการพูดการแสดงความคิดเห็นในฝ่ายของตน

ดังนั้น เมื่อพิจารณาในแง่ความเท่าเทียมกันในการเปิดเผยหรือการนำเสนอข้ออ้างอิงของแต่ละฝ่าย ก็ดูจะมีความไม่เท่าเทียมกัน กล่าวคือ เงื่อนไขภายใน ทั้ง 2 ฝ่ายไม่ได้ใช้การกระทำเชิงการสื่อสารในระดับเดียวกัน ในขณะที่เงื่อนไขภายนอก ก็มีข้อจำกัดที่ไม่เท่าเทียมกัน

ความไม่เท่าเทียมกันในการเปิดเผยหรือการนำเสนอข้ออ้างอิง ยังปรากฏในแง่ของการเปิดพื้นที่ผ่านสื่อของแต่ละฝ่าย เพื่อให้สาธารณชนได้รับทราบด้วย กล่าวคือ ฝ่ายเรียกร้องให้บัญญัติฯ อาศัยรูปแบบการสื่อสารเพื่อเปิดพื้นที่ในสื่อด้วยการประท้วง ด้วยการเดินขบวน เพื่อให้เกิดเป็นข่าว ซึ่งกลับกลายเป็นข่าวที่ให้ความรู้สึกเชิงลบมากกว่าเชิงบวก เมื่อเทียบกับสถานภาพของผู้ที่ออกมาประท้วง ในขณะที่ฝ่ายคัดค้านไม่ได้ใช้รูปแบบเช่นนั้นเลย แต่อาศัยต้นทุนสถานภาพของตนเอง ก็สามารถทำให้เป็นข่าวได้ และข่าวที่นำเสนอนั้นถึงแม้จะไม่ส่งผลต่อความรู้สึกเชิงบวก แต่ก็ไม่ส่งผลต่อความรู้สึกเชิงลบแต่อย่างใด ประกอบกับข้ออ้างอิงที่นำเสนอนั้นไปกระทบกับข้อเท็จจริงที่เป็นจุดอ่อนของศาสนบุคคล เช่น การประกอบพิธีที่ไม่ใช่พิธีกรรมในพุทธศาสนาของพระสงฆ์ ก็สามารถเรียกความรู้สึกร่วมของประชาชนได้จำนวนไม่น้อยเลย นอกจากนี้สื่อบางฉบับยังใช้พื้นที่ของตนเองนำเสนอข้ออ้างอิงด้วย พิจารณาในแง่มุมนี้ก็แสดงให้เห็นถึง “อำนาจ” ในการเปิดเผยหรือแสดงข้ออ้างอิงของแต่ละฝ่ายที่แตกต่างกัน รวมไปถึงการช่วงชิงปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีต่อกันเพื่อเรียกร้องการยอมรับสนับสนุนจากประชาชน และผู้มีอำนาจตัดสินใจ ที่มีชั้นเชิงของการช่วงชิงที่แตกต่างกัน

พื้นที่กับความตระหนักในความเป็นตัวของตัวเอง

พื้นที่ : อาณาเขตแห่งดินแดน และพื้นที่แห่งสำนึก

การเรียกร้องให้บัญญัติพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญ มีมิติในเรื่องเกี่ยวกับพื้นที่ที่น่าสนใจ คือ การบัญญัติข้อความว่า “พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ” ให้ปรากฏในรัฐธรรมนูญ เท่ากับเป็นการเรียกร้องพื้นที่ในลักษณะทางกายภาพ ซึ่งอยู่บนวิธีคิดเกี่ยวกับพื้นที่ในแง่ของอาณาเขตแห่งดินแดน มีลักษณะติดตรึงกับพื้นที่ ซึ่งมีนัย 2 ระดับ กล่าวคือ ระดับแรกต้องมีพื้นที่ในรัฐธรรมนูญให้มีข้อความที่ต้องการปรากฏอยู่ และนัยระดับที่สอง คือ การออกมาเรียกร้องนั้นเป็นการแสดงตัวตนของพระสงฆ์และชาวพุทธ ซึ่งเป็นการแสดงถึงพื้นที่ของกลุ่มพระสงฆ์และชาว

พุทธในสังคมที่ถูกลดความสำคัญลงจากฝ่ายการเมือง ดังที่พระครูปลัดสัมพิพัฒนวิริยาจารย์ (สุเทพ)[7] กล่าวว่า "พระสงฆ์ถูกสังคมลิดรอนสิทธิ์ ลดบทบาท ลดสถานะลงมากเกินไป ถ้าขืนทนอยู่เฉยอาจจะถูกรุกรานมากขึ้น จึงต้องออกมาเรียกร้องเพื่อทำให้สังคมเห็นว่าพระยังมีตัวตนอยู่ในสังคม" สถานการณ์การเรียกร้องให้บัญญัติฯ นี้เป็นพื้นที่ของการต่อสู้ เพื่อแย่งชิงอำนาจและความมีตัวตนของกลุ่มพระสงฆ์และชาวพุทธ เป็นปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจที่กระทำผ่านการสื่อสารในรูปแบบของการออกมาประท้วง เพื่อตอบโต้ต่อสังคมและฝ่ายผู้มีอำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าว ซึ่งก็คือ ฝ่ายการเมืองนั่นเอง การต่อสู้ในมิติด้านพื้นที่ในลักษณะดังกล่าวนี้ ทางหนึ่งก็ต้องกระทำต่อไป เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับโครงสร้างอำนาจที่จะทำให้เกิดความชอบธรรม ในการบริหารจัดการต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งตามระบอบการปกครองซึ่งต้องมีกฎหมายมารองรับ แต่อย่างไรก็ดีการมองประเด็นพื้นที่ในมิติที่ติดตรึงกับพื้นที่หรือดินแดนเช่นนี้มักนำไปสู่ข้อขัดแย้งจากฝ่ายที่คัดค้านหรือเสียประโยชน์ เพราะสามารถมองเห็นเป็นรูปธรรมได้อย่างชัดเจน ถึง "การได้หรือเสียพื้นที่" "การชนะหรือแพ้" ในการต่อสู้แย่งชิงพื้นที่ดังกล่าว ตัวอย่าง เช่น การทำสงครามเพื่อแย่งชิงพื้นที่ ที่ถือว่าเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ของพวกปาเลสไตน์และอิสราเอล หรือกรณีปราสาทพระวิหาร ก็เช่นกัน

คุปตะและเฟอร์กูสัน[8] ได้เสนอวิธีคิดเกี่ยวกับเรื่องดินแดนแบบใหม่ โดยไม่ได้ยึดติดกับพรมแดนของรัฐชาติ หรือการติดตรึงกับพื้นที่ในแง่ของอาณาเขตแห่งดินแดน ซึ่งเป็นวิธีคิดที่สอดคล้องกับชุมชนในจินตนาการของเบน แอนเดอร์สัน[9] ที่ผู้อพยพได้ใช้ความทรงจำจากดินแดนมาสร้างโลกทางจินตนาการใหม่ในพื้นที่แห่งใหม่ พื้นที่ในที่นี้จึงเป็นพื้นที่ของการสร้างและนำเสนอตัวตน ซึ่งเป็นการเปิดพื้นที่ของตนในรูปแบบอันหลากหลาย การใช้ความทรงจำนั้นก็คือ การดำรงอัตลักษณ์ของตนไว้นั่นเอง แม้ว่าพื้นที่ทางกายภาพจะเปลี่ยนรูปไป แต่พื้นที่แห่งสำนึกยังคงอยู่ และนั่นเป็นการช่วงชิงปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจทางวัฒนธรรมที่สามารถก่อรูปพื้นที่ทางกายภาพแห่งใหม่ ให้กลายเป็นพื้นที่ของกลุ่มขึ้นมาได้ การออกมาเรียกร้องเพื่อทำให้สังคมเห็นว่าพระยังมีตัวตนอยู่ในสังคม ก็มีลักษณะการต่อสู้เพื่อพื้นที่แห่งสำนึกด้วยเช่นกัน แต่เพียงลำพังแค่การเรียกร้องให้เห็นว่าพระยังมีตัวตนอยู่ในสังคมเท่านั้นคงยังไม่เพียงพอ ต้องดึงอัตลักษณ์ของความเป็นพระสงฆ์และชาวพุทธออกมานำเสนอ ในลักษณะของการกระทำที่บ่งชี้ถึงการดำรงอยู่ของอัตลักษณ์นั้นด้วย ซึ่งในกรณีที่ผ่านมานั้นจึงเห็นได้ว่าเพียงแค่การออกมาประท้วง เดินขบวน เพื่อเรียกร้องให้บัญญัติฯ แม้จะเป็นการเปิดพื้นที่ของพระสงฆ์และกลุ่มชาวพุทธ แต่ก็ยังไม่ใช่วิธีการที่เพียงพอ ต้องสร้างพื้นที่แห่งสำนึกให้เกิดขึ้นในหมู่พระสงฆ์และชาวพุทธให้มีสำนึกแห่งพื้นที่ในลักษณะดังกล่าวให้มากขึ้น และอย่างเป็นเอกภาพด้วย

---

[7] พระมหาบุญไทย ปุญญมโน ที่มา : http://www.mbu.ac.th/index.php?option=com_content&task =view&id=543&Itemid =148&limit=1&limitstart=1

[8] ดูรายละเอียดใน ยศ สันตสมบัติ. **อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองวัฒนธรรมของรัฐชาติในสังคมไทย.** กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิริธร (องค์การมหาชน), 2551.

[9] อ้างแล้วใน 8

พื้นที่ : พื้นที่สาธารณะ

นอกไปจากพื้นที่ในมิติของอาณาเขตแห่งดินแดน และพื้นที่แห่งสำนึกแล้ว ยังมีวิธีคิดเกี่ยวกับพื้นที่ในอีกมิติหนึ่ง นั่นคือ พื้นที่สาธารณะ ซึ่งตามทัศนะของฮาเบอร์มาส[10] ได้นิยามว่าพื้นที่สาธารณะ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ "ความรู้สึกเป็นส่วนรวม" (sense of public) พื้นที่เช่นนี้ประกอบด้วยพื้นที่ต่างๆ ทางสังคม ซึ่งปัจเจกชนทั้งหลายมารวมตัวกันเพื่อพูดคุยถึงเรื่องราวสาธารณะร่วมกัน และรวมตัวกันต่อต้านอำนาจตามอำเภอใจและการกดขี่ต่างๆ ที่มีต่อพลังสาธารณะและพลังทางสังคมโดยรัฐ หลักการทั้งหลายเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะเกี่ยวพันกับการสนทนาที่เปิดกว้างในทุกๆ ประเด็นปัญหาที่ได้รับความเอาใจใส่โดยทั่วไป ซึ่งข้อถกเถียงเชิงเหตุผลทางอ้อมถูกนำมาใช้เพื่อสืบค้นเกี่ยวกับผลประโยชน์ต่างๆ และสิ่งที่ดีสำหรับสาธารณะ ด้วยเหตุดังนั้น พื้นที่สาธารณะจึงได้รับการสมมุติล่วงหน้าในฐานะที่เป็นพื้นที่ซึ่ง "สามารถพูดคุยกันได้อย่างอิสระ" และ "ชุมนุมกันได้อย่างเสรี" หรือเป็นพื้นที่บนสิ่งพิมพ์ที่มีเสรีภาพ และมีสิทธิ์ที่จะมีส่วนร่วมอย่างอิสระในการถกเถียงกันทางการเมืองและทำการตัดสินใจ เช่นเดียวกับสถาบันทั้งหลายของการพูดคุยกันทางการเมือง อย่างเช่น รัฐสภา คลับต่างๆ ทางการเมือง พื้นที่สาธารณะจึงอาจเป็น หนังสือพิมพ์และนิตยสารต่างๆ ที่ประชุมพบปะกันของนักเขียน ที่ประชุมสาธารณะต่างๆ ร้านเหล้าและร้านกาแฟ ห้องประชุม และพื้นที่สาธารณะที่เป็นลานโล่งต่างๆ ก็ได้ ซึ่งประกอบด้วยปากเสียงหรือเครื่องมือต่างๆ ของข้อมูลข่าวสารและข้อถกเถียงทางการเมือง ซึ่งการสนทนากันนั้นสามารถเกิดขึ้นได้อย่างเป็นอิสระ

พื้นที่สาธารณะในศตวรรษที่ 17 – 18 เป็นกลไกการทำงานที่มีประสิทธิภาพอย่างมาก เพราะสามารถใช้เป็นเครื่องมือสำคัญของชนชั้นกลาง ในการโค่นล้มสังคมแบบศักดินาในหลายๆ ประเทศ เช่น ฝรั่งเศส อังกฤษ ได้เป็นผลสำเร็จ และในระหว่างที่ชนชั้นกลางใช้พื้นที่สาธารณะเป็นเครื่องมือทางการเมืองนั้น ชนชั้นล่าง เช่น กรรมกร และชาวนาในสมัยนั้นมักใช้รูปแบบการต่อสู้ด้วยการลุกฮือ หรือการเดินขบวนมากกว่า อย่างไรก็ดีเมื่อชนชั้นกลางได้ก้าวขึ้นสู่อำนาจรัฐ พื้นที่สาธารณะก็กลายเป็นเครื่องมือที่หมดประโยชน์ต่อชนชั้นกลาง ดังนั้นชนชั้นกลางที่มีอำนาจรัฐอยู่ในมือ จึงได้แปลงความหมายและหน้าที่ของพื้นที่สาธารณะที่เคยเป็น "เขตพูดคุยเรื่องการเมือง" ให้กลายเป็น "เขตปลอดการเมือง" จากพื้นที่หนึ่งของการพูดคุยกันด้วยเหตุผล การถกเถียงกัน และการมีฉันทามติ สู่อาณาเขตหนึ่งของการบริโภคทางวัฒนธรรมมวลชน และการบริหารจัดการโดยบริษัทต่างๆ และชนชั้นสูงทั้งหลายที่ทรงอิทธิพล ทำให้พื้นที่สาธารณะที่มีลักษณะนามธรรมในมิติของพื้นที่แห่งสำนึกนั้น กลายเป็นรูปธรรมในมิติของอาณาเขตแห่งดินแดน เช่น เป็นสวนสาธารณะ ศูนย์การค้า หรือสถานที่พักผ่อนแบบต่างๆ ตัวอย่างเช่น สนามหลวง

ฮาเบอร์มาสได้อธิบายต่อไปว่าขณะที่พื้นที่สาธารณะกำลังเสื่อมทรามลง พลเมืองทั้งหลายก็กลายเป็นผู้บริโภค และเป็นผู้บริโภคแบบยอมจำนนมากขึ้น และให้ความเอาใจใส่ต่อเรื่องส่วนตัวมากกว่าประเด็นปัญหาความดีงามและการมีส่วนร่วมในเรื่องของส่วนรวม อย่างไรก็ดีในสังคมปัจจุบันเรื่องราวหรือประเด็นทางการเมืองยังคงมีอยู่ และจิตสำนึกทางการเมืองของประชาชนบางกลุ่มก็ยังมีอยู่ แต่พื้นที่สาธารณะในความหมายและหน้าที่เดิมไม่มีอยู่ ในสังคมปัจจุบันพื้นที่สาธารณะเป็นเพียง "พื้นที่สาธารณะแบบเทียม หรือแบบปลอมๆ" (pseudo-public sphere) เท่านั้น และประชาชนผู้มี

[10] อ้างแล้วใน 8 และจากบทความเรื่อง "การเปลี่ยนรูปโครงสร้างของพื้นที่สาธารณะ ฮาเบอร์มาส : พื้นที่สาธารณะที่ถูกรัฐและทุนนิยมปล้นเอาไป" เรียบเรียงโดยสมเกียรติ ตั้งนโม. ที่มา : http://www.midnight univ.org/midnight2544/0009999927.html

จิตสำนึกทางการเมือง ก็เป็น “ผู้บริโภคการเมือง” มากกว่าจะเป็นนักต่อสู้ที่มีความรู้สึกเป็นส่วนรวม เพื่อรวมกันต่อสู้ต่ออำนาจที่ไม่เป็นธรรมต่างๆ ผู้บริโภคการเมืองจะปล่อยให้การจัดการเรื่องชีวิตสาธารณะเป็นเรื่องของมืออาชีพทางการเมืองที่ฮาเบอร์มาสเรียกว่า “ spatial-Interest group” หรือ “knowledge broker” ตัวอย่างเช่น พวกนักการเมืองอาชีพ พวกล็อบบียิสต์ (lobbyist) ราษฎรอาวุโส นักวิเคราะห์ข่าวการเมืองของหนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ เป็นต้น และบุคคลเหล่านี้ก็คือ “แหล่งข่าว” ของสื่อนั่นเอง คือกลุ่มคนที่สื่อจะไปสัมภาษณ์ สอบถามความคิดเห็นมานำเสนอ ซึ่งบุคคลเหล่านี้ไม่ใช่ตัวแทนของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่อประเด็นปัญหาอย่างแท้จริง แต่เนื่องจากสื่อมวลชนมีศักยภาพในการให้สถานภาพแก่บุคคล (status conferral) กล่าวคือ สามารถทำให้ “ผู้ที่มีความรู้ความสามารถ” (expert) กลายมาเป็น “ผู้ที่มีชื่อเสียงที่คนรู้จักไปทั่ว” (celebrity) ดังนั้น ในสังคมยุคข่าวสาร สื่อมวลชนจึงทำหน้าที่ประดุจพื้นที่สาธารณะที่นำเสนอปัญญาชน นักวิชาการ ผู้ที่มีความชำนาญการสาขาวิชาชีพต่างๆ รวมทั้งบุคลากรของสื่อมวลชนเองให้พูดในนามของ “สาธารณะ” ดังเช่นที่ปรากฏในรายการซักถามอภิปรายต่างๆ เป็นต้น

พื้นที่ : ความตระหนักในความเป็นตัวของตัวเอง

จากกรณีการเรียกร้องให้บัญญัติพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญ ทั้งฝ่ายเรียกร้องให้บัญญัติฯ และฝ่ายคัดค้าน ต่างก็ใช้พื้นที่สาธารณะ และการสื่อสารผ่านพื้นที่สาธารณะนี้กันทั้งสองฝ่าย แต่มีชั้นเชิงในการใช้ที่แตกต่างกัน เริ่มตั้งแต่รูปแบบการใช้พื้นที่สาธารณะ ฝ่ายเรียกร้องให้บัญญัติใช้การประท้วงเป็นเครื่องมือหลัก ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ชนชั้นล่างของยุโรปในสมัยศตวรรษที่ 17 – 18 นิยมใช้ วิธีการนี้ได้ผลในระดับหนึ่ง คือ สามารถเปิดพื้นที่ให้กับฝ่ายพระสงฆ์และกลุ่มชาวพุทธที่ออกมาเรียกร้องให้บัญญัติฯ ได้ แต่ก็มีผลเสียตามมาด้วย นั้นคือ ทำให้เกิดความรู้สึกทางลบของคนทั่วไป รวมทั้งความรู้สึกของสื่อเองด้วย ดังตัวอย่างพาดหัวข่าวหนังสือพิมพ์ ซึ่งใช้คำกล่าวที่ไม่ได้ให้ความเคารพพระสงฆ์ อีกทั้งยังสื่อความหมายที่สะท้อนความรู้สึกที่ไม่ชื่นชม เช่น “ชาวบ้านแฉเจ้าอาวาสขอร้องให้มาชุมนุมกับม็อบพระ”[11] “กลุ่มภิกษุกร้าวฮือดันประตูเข้ารัฐสภากดดัน ส.ส.ร. / ม็อบสงฆ์ขู่ปิดรัฐสภาไม่ให้เข้าออก / ม็อบพระฮือพังประตูรัฐสภา”[12] และ “ปชช.ไม่เห็นด้วยบรรจุพุทธศาสนาในรธน.เชื่อยิ่งสร้างความแตกแยก”[13]

ความรู้สึกทางลบนั้นส่วนหนึ่งเนื่องมาจากประชาชนส่วนมาก ไม่มีความรู้เรื่องเกี่ยวกับพระสงฆ์เพียงพอที่จะวินิจฉัยสิ่งใดที่เกี่ยวกับการกระทำของพระสงฆ์ได้ ดังที่พระศรีประยัติโมลี[14] กล่าวว่า “ชาวบ้านทั่วไปไม่ค่อยรู้เรื่องพระสงฆ์ จึงไม่มีข้อมูลเพียงพอที่จะตัดสินใจ เวลามีปัญหาเกี่ยวกับพระสงฆ์” นอกจากนี้ต้องไม่ลืมว่า ประชาชนส่วนใหญ่ หรือ “พลเมือง” ได้กลายเป็น “ผู้บริโภคที่ยอมจำนน” หรือเป็น “ผู้บริโภคการเมือง” ไปแล้ว ในขณะที่ฝ่ายคัดค้าน ได้ใช้พื้นที่สาธารณะในรูปแบบของ knowledge broker ผ่านสื่อมวลชน ซึ่งเข้ากันได้ดีกับผู้บริโภคการเมือง ดังนั้นความมีตัวตนของแต่ละฝ่าย หรือ “ที่ยืน” ในพื้นที่สาธารณะที่แม้จะเป็นพื้นที่สาธารณะเทียมก็มีความไม่เท่าเทียมกัน ในแง่ที่จะทำให้เกิดการยอมรับ หรือการเรียกร้องความมีส่วนร่วมจากประชาชน

ส่วนในประเด็นของความตระหนักในความเป็นตัวของตัวเองในพื้นที่สาธารณะ ฝ่ายเรียกร้องให้บัญญัติฯ ซึ่งประกอบไปด้วยพระสงฆ์จำนวนมากนั้น มีข้อจำกัดที่เชื่อมโยงกับวาทกรรมที่พันธนาการเสรีภาพการแสดงออกที่เกี่ยวกับเรื่องทางการเมืองของพระสงฆ์ ในประเด็นนี้พระสงฆ์ที่ออกมาเรียกร้องคงได้ตระหนักในหน้าที่และความเป็นตัวของตัวเอง

[11] http://www.komchadluek.net/2007/04/25/a001_110225.php?news_id=110225

[12] http://www.kanmuang.org/NT/index.php?action=insert&que=NT&catid=1&topicnum=481&htm=79& ref=0079-1

[13] http://breakingnews.nationchannel.com/read.php?newsid=256181

[14] อ้างแล้วใน 16

อย่างชัดเจน แต่คนทั่วไป รวมทั้งฝ่ายที่ออกมาคัดค้านกลับไม่รับรู้ในความตระหนักนั้น สิ่งเหล่านี้ได้นำไปสู่ความรู้สึกทางลบต่อการออกมาเรียกร้องของพระสงฆ์ได้ และนี่แสดงว่าฝ่ายเรียกร้องให้บัญญัติฯ ยังไม่ได้เปิดเผยข้อมูลและเหตุผลอีกส่วนหนึ่งผ่านพื้นที่สาธารณะ นั่นคือ ข้อมูลที่จะทำให้ประชาชนเกิดความเข้าใจอย่างถูกต้องแท้จริงต่อบทบาทของฝ่ายที่ออกมาเรียกร้องให้บัญญัติฯ โดยเฉพาะผู้เรียกร้องที่เป็นพระสงฆ์ ดังที่พระศรีปริยัติโมลี[15] ได้แสดงไว้ว่า "ชาวพุทธไทยส่วนมาก ยังไม่มีความรู้ความเข้าใจเรื่องกิจของสงฆ์ กิจของพระ ยังไม่รู้ไม่เข้าใจพระวินัยของภิกษุ และยังไม่รู้ไม่เข้าใจพระพุทธศาสนากันโดยส่วนมาก"

อีกประการหนึ่งที่ต้องตระหนักก็คือ ฝ่ายเรียกร้องให้บัญญัติฯ นั้นแท้จริงแล้วมีพื้นที่สาธารณะอยู่ในมืออยู่แล้ว แต่ยังไม่ได้ใช้ให้เกิดประสิทธิภาพ เพราะไปคำนึงถึงพื้นที่สาธารณะเทียม คือ สื่อมวลชน มากกว่า

การบัญญัติพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ : ความมั่นคงของ...

เมื่อพิจารณาจากข้ออ้างอิงของแต่และฝ่าย พบว่าข้ออ้างอิงหนึ่งที่มีทั้งสองฝ่าย นั่นคือ เพื่อความมั่นคง อย่างไรก็ดีความมั่นคงของแต่ละฝ่ายนั้นคงไม่ใช่ความมั่นคงในความหมายเดียวกัน ฝ่ายที่เรียกร้องให้บัญญัติฯ เชื่อว่าหากบัญญัติพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญ จะเป็นหลักประกันความมั่นคงสำหรับพระพุทธศาสนา แต่ฝ่ายคัดค้านเชื่อว่า หากบัญญัติฯ จะมีผลกระทบต่อความมั่นคงของประเทศ ทั้งสองฝ่ายใช้วาทกรรมที่เชื่อมโยงกับวิธีคิดเรื่องพื้นที่เพื่อช่วงชิงความชอบธรรมของข้ออ้างอิงของฝ่ายตน แต่เป็นวิธีคิดเกี่ยวกับพื้นที่ที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ฝ่ายเรียกร้องให้บัญญัติฯ มีวิธีคิดเกี่ยวกับพื้นที่ในลักษณะของพื้นที่ที่เป็นนามธรรม เป็นพื้นที่แห่งสำนึก นั่นคือ ความมั่นคงนั้นหมายถึงการที่พระพุทธศาสนาจะได้รับการเอาใจใส่ดูแลในทุกด้านที่ดีขึ้นกว่าเดิม พุทธบริษัทสามารถปฏิบัติหน้าที่และเผยแผ่ได้อย่างสบายใจ โดยที่ไม่ต้องกริ่งเกรงภัยคุกคามใดๆ และสามารถธำรงสืบทอดพระพุทธศาสนาในสังคมไทยได้ยาวนานสืบไป ทั้งนี้เพราะความมั่นคง ความเจริญหรือความเสื่อมลงของพระพุทธศาสนานั้นก็ต้องอิงอาศัยอำนาจรัฐในการสนับสนุนอุ้มชู ดังเช่นในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาและที่ปรากฏในหลายๆ ประเทศ[16] ดังที่ดร.ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธินันท์[17] ได้อธิบายว่า

"การบัญญัติก็เพื่อให้รัฐบาลให้ความอุปถัมภ์สนับสนุนกิจกรรมชาวพุทธระดับชาติ เพื่อพัฒนาศีลธรรมและคุณธรรมคนในชาติบ้านเมืองให้ดีขึ้น มีการดูแลการบริหารกิจการชาวพุทธให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น มีความหนักแน่นในการลด ละ เลิกอบายมุขซึ่งมาพร้อมๆ กับทุนนิยมเสรีตะวันตก เพราะหากวัฒนธรรมพุทธไม่ได้รับการส่งเสริมจากรัฐบาลอย่างเพียงพอแล้ว จะไปต้านทานกระแสวัฒนธรรมทุนนิยมเสรีได้อย่างไร ... จากประวัติศาสตร์สังคายนา ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้น เจริญและถูกทำลายไปในประเทศต่างๆ ภัยจากศาสนาอื่น รวมทั้งเมื่อประมวลข้อมูลและเหตุการณ์ต่างๆ เห็นว่าถ้าไม่ขยับให้เกิดการปฏิรูปอย่างจริงจัง พระพุทธศาสนาไม่มั่นคงแน่นอน"

ในขณะที่ความมั่นคงในความหมายของฝ่ายคัดค้านนั้นต่างออกไป กล่าวคือ นำทั้งวิธีคิดเกี่ยวกับพื้นที่ในมิติของอาณาเขตดินแดน และพื้นที่แห่งสำนึกมาผสานเข้าด้วยกัน กล่าวคือ ฝ่ายคัดค้านมีการเชื่อมโยงการบัญญัติฯ เข้ากับปัญหาจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งเป็นเรื่องของพื้นที่ในมิติของอาณาเขตดินแดน โดยเกรงว่าจะทำให้เกิดความขัดแย้งในพื้นที่

---

[15] พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสจิตฺโต). **การเมือง (มิใช่) เรื่องของสงฆ์.** กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2543.

[16] อ้างแล้วใน 9 และ 13

[17] http://www.bodhinanda.com/index.php?tpid=0022

นั้นเพิ่มมากขึ้น ด้วยการนำไปเชื่อมโยงกับความหวั่นวิตกถึงการที่ศาสนิกในศาสนาอื่นจะสูญเสียสิทธิประโยชน์ สิทธิทางกฎหมาย หรือความเป็นตัวตนของตนเองในสังคมไป หรือได้รับความสำคัญ ความเอาใจใส่ที่ไม่เท่าเทียมกัน ดังที่ อิหม่ามอะหมัดซิค อับดุลเราะห์มาน[18] เครือข่ายมุสลิมรักมนุษยชาติแห่งประเทศไทย ได้กล่าวว่า "หากมีการบัญญัติฯ ก็ไม่เป็นไร แต่ทางที่ดีควรจะบัญญัติทุกศาสนาให้เท่าเทียมกัน และเชื่อว่าหากมีการตัดสินใจอย่างหนึ่งอย่างใดก็จะไม่กระทบต่อปัญหาภาคใต้" (การกล่าวว่าไม่กระทบต่อปัญหาภาคใต้ เป็นวาทกรรมที่เป็นการกระทำเชิงภาษาที่ออกแบบมาเพื่อต้องการแสดงความรู้สึกภายในของผู้พูด หรือต้องการตอกย้ำบางสิ่งบางอย่าง (avowals) ซึ่งในที่นี้ผู้พูดเลือกพูดในเชิงปฏิเสธ แต่เป็นการตอกย้ำว่ามีความเกี่ยวพันเชื่อมโยงกับปัญหาภาคใต้) จากตัวอย่างวาทกรรมนี้เป็นเรื่องของพื้นที่แห่งสำนึก ในแง่มุมนี้ฝ่ายคัดค้านได้พยายามต่อสู้เพื่อพื้นที่ในส่วนนี้ของตนโดยเฉพาะผู้คัดค้านที่เป็นศาสนิกในศาสนาอื่น

การเชื่อมโยงเข้ากับปัญหาจังหวัดชายแดนภาคใต้ ทำให้มีน้ำหนักต่อฝ่ายการเมือง ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจในการตัดสินใจเป็นอย่างมาก เพราะฝ่ายการเมืองยังไม่สามารถแก้ปัญหาจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหานั้นเป็นปัญหาที่เชื่อมโยงไปถึงเรื่องการแบ่งแยกดินแดน ซึ่งกล่าวได้ว่ามีผลกระทบต่อความมั่นคงของประเทศโดยตรง ดังนั้นการพิจารณาเรื่องความมั่นคงนี้ จึงต้องพิจารณาด้วยว่าฝ่ายการเมืองผู้มีอำนาจตัดสินใจจะให้ความสำคัญกับความมั่นคงอย่างไรและของใครมากกว่ากัน

ข้อสรุปของการไม่บัญญัติฯ และแนวทางสำหรับอนาคต

การเรียกร้องให้บัญญัติพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญ แม้ว่าจะมีองค์กรทางพุทธศาสนาถึง 7 องค์กร รวมทั้งกลุ่มชาวพุทธอีกจำนวนมาก ร่วมกันเรียกร้อง และจังหวะที่ออกมาเรียกร้องนั้นก็อยู่ในจังหวะเวลาที่ดูว่าน่าจะทำให้เกิดผลตามที่ต้องการได้ นั่นคือ เป็นจังหวะเวลาที่ฝ่ายการเมืองกำลังต้องการเสียงสนับสนุนจากประชาชนให้รับร่างรัฐธรรมนูญ จึงทำให้ฝ่ายเรียกร้องสามารถวางเงื่อนไขต่อรองได้ว่า หากไม่บัญญัติฯ จะรณรงค์ให้ประชาชนไม่รับร่างรัฐธรรมนูญ ดังคำให้สัมภาษณ์ของพระมหาโชว์ ทสสนีโย[19]ว่า

"...หลังเดือนกรกฎาคมนี้ซึ่งการยกร่างรัฐธรรมนูญเสร็จสิ้น หากไม่มีการบัญญัติให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ เชื่อว่าจะมีการเคลื่อนไหวใหญ่ของชาวพุทธเกิดขึ้น ... และเชื่อว่าชาวพุทธทั่วประเทศ จะพร้อมใจกันคว่ำร่างรัฐธรรมนูญแน่นอน"

อย่างไรก็ดี ผลก็ไม่เป็นไปดังความต้องการของฝ่ายเรียกร้องให้บัญญัติฯ อีกทั้งเสียงส่วนใหญ่ของประชาชนก็ลงมติรับร่างรัฐธรรมนูญด้วย เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น

จากการนำแนวคิดเรื่องการกระทำเชิงการสื่อสารและพื้นที่สาธารณะมาวิเคราะห์ ประเด็นการเรียกร้องให้บัญญัติพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญนี้ พบว่า

1. การเปิดเผยหรือการนำเสนอข้ออ้างอิง ไม่ได้ใช้การกระทำเชิงการสื่อสารในระดับเดียวกันดังนี้

1.1 เงื่อนไขภายในของการกระทำเชิงการสื่อสาร

ในขณะที่ฝ่ายเรียกร้องให้บัญญัติฯ ใช้การกระทำเชิงการสื่อสารในลักษณะวาทกรรมเชิงทฤษฎี (theoretical discourse) ที่มีการกระทำเชิงภาษาในลักษณะ constatives คือ มีความน่าเชื่อถือได้จากความเป็นจริงที่อ้างถึง ฝ่ายคัดค้านใช้การกระทำเชิงการสื่อสารในลักษณะวาทกรรมเชิงปฏิบัติการ (practical discourse) กล่าวคือ เป็นวาทกรรมที่

[18] อ้างแล้วใน 18

[19] http://www.komchadluek.net/2007/02/13/k001_90684.php?news_id=90684

เกี่ยวข้องกับข้อตกลงหรือบรรทัดฐาน นอกจากนี้ยังมีลักษณะการกระทำเชิงภาษาแบบ avowals ซึ่งเป็นการกระทำเชิงภาษาที่แสดงความรู้สึก หรือตอกย้ำบางสิ่งบางอย่าง

1.2 เงื่อนไขภายนอกของการกระทำเชิงการสื่อสาร

ฝ่ายเรียกร้องให้บัญญัติฯ มีข้อจำกัดในเรื่องของธรรมวินัย และยังถูกกักขังอิสรภาพในการพูดและการแสดงความคิดเห็น จากวาทกรรมที่ว่า “ไม่ใช่กิจของสงฆ์” หรือ “พระสงฆ์ไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับการเมือง” และยังต้องระมัดระวังการนำเสนอที่อาจไปกระทบกับปัญหาจังหวัดชายแดนภาคใต้ ในทางกลับกันฝ่ายคัดค้านดูเหมือนจะไม่มีข้อจำกัดใดในการแสดงความคิดเห็น

ฮาเบอร์มาสได้หวังไว้ว่า การกระทำเชิงการสื่อสารนั้นจะเป็นประดุจพาหนะนำทางมนุษย์เราไปสู่การมีระบบที่มีสมดุลทั้งด้านผลประโยชน์ การใช้เหตุผล และการใช้อำนาจ แต่ในสภาพความเป็นจริงของการสื่อสาร พบว่ายังห่างไกลจากความฝัน อยู่มาก ซึ่งการกระทำเชิงการสื่อสารที่จะเข้าใกล้อุดมคตินั้น จะต้องมีทั้งเงื่อนไขภายในและเงื่อนไขภายนอกมารองรับ การกระทำเชิงการสื่อสารแบบอุดมคติ (ideal speech situation) เป็นสภาพการณ์ของการสื่อสารที่ปราศจากการบีบบังคับและการจำกัดขอบเขต โดยมีลักษณะที่สำคัญคือ เป็นสภาพการณ์ที่ผู้สื่อสารสามารถพูดทุกอย่างออกมาได้โดยไม่มีข้อบังคับหรือข้อจำกัดอันใดมายั้บยั้ง ทุกคนมีโอกาสเข้าร่วมสนทนาได้อย่างเท่าเทียมกัน ภายในบริบททางสังคมที่มีการกระจายอำนาจให้คนทุกกลุ่มทุกชนชั้นได้แสดงออก จะต้องไม่มี “ชนชั้นที่ไม่มีปากมีเสียง” ต้องไม่มีมาตรการกำราบให้ “สงบปากสงบคำ” ในสังคมนั้นๆ

จากกรณีการเรียกร้องให้บัญญัติฯ เมื่อมองจากแนวคิดของฮาเบอร์มาสแล้วพบว่า ในฝ่ายเรียกร้องให้บัญญัติแม้ว่าในเงื่อนไขภายในจะใช้การกระทำเชิงการสื่อสารในลักษณะวาทกรรมเชิงทฤษฎีก็ตาม แต่สำหรับเงื่อนไขภายนอกแล้วถึงจะอยู่ภายในบริบททางสังคมที่เปิดโอกาสให้คนทุกกลุ่มได้แสดงออก แต่ข้อจำกัดเฉพาะของผู้ทำการสื่อสารก็มีอยู่ และยังถูกกำราบให้ “สงบปากสงบคำ” ให้ไม่มีปากไม่มีเสียง หรือถูกพันธนาการอิสรภาพในการแสดงออกจากวาทกรรมที่สังคมได้กำหนดไว้อีกด้วย

ฮาเบอร์มาสมีความเห็นว่า การที่สังคมยังห่างไกลจากการกระทำเชิงการสื่อสารแบบอุดมคติ ก็เพราะบุคคลที่กำลังใช้ชีวิตประจำวันอยู่ในโลกแห่งชีวิต (lifeworld) นั้น ไม่มีโอกาสที่จะได้พูดทุกอย่างอย่างที่ใจคิดโดยเสรี (ดังเช่นฝ่ายเรียกร้องให้บัญญัติฯ) ฮาเบอร์มาสเสนอว่า การออกจากสภาวการณ์ดังกล่าวต้องใช้การสื่อสารเพื่อการปลดปล่อย (emancipatory communication)[20] ในกรณีของการเรียกร้องให้บัญญัติฯ ข้ออ้างอิงของแต่ละฝ่ายที่นำเสนอนั้นเป็นการกระทำเชิงการสื่อสารที่มีลักษณะวาทกรรมที่ต่างระดับกัน ฝ่ายเรียกร้องให้บัญญัติฯ ใช้วาทกรรมเชิงทฤษฎี ในขณะที่ฝ่ายคัดค้านใช้วาทกรรมเชิงปฏิบัติการ หากจะใช้การสื่อสารเพื่อการปลดปล่อยจะต้องใช้วาทกรรมระดับสูงชนิดใด ในกรณีเช่นนี้สังคมไทยยังไม่มีภาคส่วนใดที่จะทำหน้าที่นี้ อีกทั้งประชาชนที่เป็นชาวพุทธเองก็ยังไม่เข้าใจสถานการณ์ เหตุผล และความจำเป็นหรือไม่จำเป็นของการเรียกร้องให้บัญญัติพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญอย่างแท้จริง และนี่คือภาพสะท้อนหนึ่งของการช่วงชิงปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีต่อกัน เพื่อเรียกร้องการยอมรับสนับสนุนจากประชาชน และผู้มีอำนาจตัดสินใจ

---

[20] การสื่อสารเพื่อการปลดปล่อย (emancipatory communication) คือ รูปแบบวาทกรรมในระดับสูง (high-level discourse) ซึ่งจำเป็นมากสำหรับการเปลี่ยนแปลงสังคมที่มีทิศทางในอันที่จะตอบสนองความต้องการของปัจเจกบุคคล วาทกรรมในระดับสูงมี 2 ชนิด ชนิดแรกคือ metatheoretical discourse กล่าวคือ ในกรณีที่คู่สื่อสารต่างยกเอาหลักฐานข้อเท็จจริงของฝ่ายตนมองมาโต้แย้งกันโดยที่หลักฐานและเหตุผลของแต่ละฝ่ายล้วนแตกต่างกัน ในท้ายที่สุดจะมีปฏิบัติการทางวาทกรรมอีกชุดหนึ่งที่มีระดับสูงกว่านั้น (สูงกว่าวาทกรรมเชิงทฤษฎี) เข้ามาเกี่ยวข้อง คือ การตัดสินว่าบทสรุปสุดท้ายของข้อเท็จจริงและเหตุผลนั้นเป็นอย่างไร วาทกรรมระดับสูงชนิดอีกชนิดหนึ่ง คือ metaethical discourse ซึ่งเป็นการตัดสินโดยต้องมีการพิจารณาอย่างละเอียดมากขึ้นจากวาทกรรมเชิงปฏิบัติการ เช่น กรณีการทำแท้ง หรือการุณยฆาต

อย่างไรก็ดีในทางพุทธศาสนา ยามเมื่อเกิดข้อขัดแย้งขึ้น มีวิธีตัดสินข้อขัดแย้งหลายวิธี ที่สามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้กับปัจจุบันได้ เช่น สัมมุขาวินัย[21] หมายถึงวิธีระงับอธิกรณ์ในที่พร้อมหน้า และในบางกรณีใช้วิธี เยภุยยสิกา[22] หมายถึงวิธีระงับอธิกรณ์โดยตัดสินตามเสียงข้างมาก สงฆ์จะใช้วิธีการนี้ในกรณีที่บุคคลหลายฝ่ายมีความเห็นไม่ตรงกัน

ในกรณีการเรียกร้องให้บัญญัติฯ นี้ แม้ว่าจะมีการนำข้อเรียกร้องและข้อคัดค้านเข้าสู่สภาร่างรัฐธรรมนูญเพื่อพิจารณาร่วมกันและตัดสินตามเสียงข้างมาก แต่ผู้ทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญในสภาร่างฯ นั้นเป็นเพียงตัวแทนของคู่กรณี ยังมิใช่คู่กรณีหรือบุคคลที่เกี่ยวข้องในเรื่องนั้นโดยตรง (ยังไม่พร้อมหน้าบุคคล) **สัมมุขาวินัยเป็นวิธีที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย** ในกรณีที่ไม่ทราบว่าควรจะใช้วาทกรรมระดับชนิดใดในกรณีการเรียกร้องให้บัญญัติฯ ตามแนวทางการสื่อสารแบบอุดมคติของฮาเบอร์มาส **หากใช้วิธีการสัมมุขาวินัย ก็น่าจะเป็นทางออกของการกระทำเชิงการสื่อสารทางหนึ่งที่จะนำไปสู่ข้อยุติร่วมกันทั้งฝ่ายเรียกร้องให้บัญญัติ ฝ่ายคัดค้าน และฝ่ายการเมือง** กล่าวคือ ตั้งองค์คณะเพื่อศึกษาและพิจารณา (พร้อมหน้าสงฆ์) ซึ่งประกอบไปด้วยผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเป็นกลาง คู่กรณีทุกฝ่าย (พร้อมหน้าบุคคล) ประชุมร่วมกันเพื่อพิจารณาประเด็นนี้ (พร้อมหน้าวัตถุ) ด้วยเหตุด้วยผลจากการศึกษา (พร้อมหน้าธรรม) นั่นคือ การพูดกันด้วยหลักฐานข้อมูลซึ่งเป็นเหตุเป็นผล ไม่ใช้หลักฐานที่โน้มเอียงไปทางอารมณ์หรือความคิดเห็นส่วนตัวของแต่ละฝ่าย ซึ่งในประเด็นนี้เทียบเคียงกับการใช้วาทกรรมในระดับเดียวกันระดับทฤษฎี จากนั้นจึงใช้วิธีเยภุยยสิกาในลำดับต่อมา

2. การมองประเด็นเกี่ยวกับพื้นที่ และความมั่นคงที่แตกต่างกัน

การมองประเด็นเกี่ยวกับพื้นที่แตกต่างกัน นำไปสู่จุดยืนที่แตกต่างกันและความมุ่งมั่นที่จะต้อง “ได้” หรือ “ชนะ” ซึ่งนำไปสู่ข้อขัดแย้งที่มักจะหาข้อยุติหรือทางออกได้ยาก ไม่ว่าจะมองประเด็นเกี่ยวกับพื้นที่ในมิติของอาณาเขตดินแดน หรือพื้นที่แห่งสำนึก โดยเฉพาะสำหรับกรณีนี้เมื่อมีการเชื่อมโยงไปสู่ปัญหาความมั่นคงเกี่ยวกับอาณาเขตดินแดน เพราะเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ง่ายและชัดเจนถึงผลแพ้ชนะ หรือการได้การเสีย ในขณะที่ผลดังกล่าวนั้นมองเห็นได้ยากในกรณีพื้นที่แห่งสำนึก และเมื่อประกอบกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการเมืองที่มีลักษณะเป็นแบบไม่มีอิทธิพลต่อกันและกัน (Autonomy) ในแง่ที่จะนำประโยชน์ของแต่ละฝ่ายมาเกื้อกูลซึ่งกันและกันดังในอดีต[23] อีกทั้งประชาชนทั่วไปยังไม่มีความรู้ความเข้าใจเรื่องพระพุทธศาสนากันโดยส่วนมาก ซึ่งกล่าวได้ว่าฝ่ายพุทธศาสนานั้น ได้สูญเสียมวลชนไป ดังนั้นฝ่ายการเมืองผู้มีอำนาจการตัดสินใจจึงให้ความสำคัญกับการบัญญัติฯ น้อยกว่า และคำนึงถึงพื้นที่ซึ่งเชื่อมโยงกับปัญหาความมั่นคงในมิติของอาณาเขตดินแดน มากกว่าความมั่นคงของพื้นที่ในมิติพื้นที่แห่งสำนึก แม้ว่าข้ออ้างอิงของฝ่ายคัดค้านจะเป็นวาทกรรมที่มีลักษณะการกระทำเชิงภาษาแบบ avowals ก็ตาม แต่อะไรก็ตามที่ยังคลุมเครือไม่ชัดเจน ไม่แน่นอน และมีผลกระทบต่ออารมณ์ความรู้สึก ย่อมได้รับการใส่ใจเสมอโดยเฉพาะในสังคมที่ผู้รับสารมีลักษณะเอาตัวเข้าผูกพันกับเรื่อง

---

[21] สัมมุขาวินัย หมายถึงวิธีระงับอธิกรณ์ในที่พร้อมหน้าคือต้องพร้อมทั้ง 4 พร้อมดังนี้ (1) พร้อมหน้าสงฆ์ได้แก่ ภิกษุเข้าร่วมประชุมครบองค์ประชุมตามที่กำหนดไว้ในแต่ละกรณี (2) พร้อมหน้าบุคคล ได้แก่ คู่กรณีหรือบุคคลที่เกี่ยวข้องในเรื่องนั้นอยู่พร้อมหน้า (3) พร้อมหน้าวัตถุได้แก่ ยกเรื่องที่เกิดขึ้นนั้นมาวินิจฉัย (4) พร้อมหน้าธรรม ได้แก่ วินิจฉัยถูกต้องตามธรรมวินัย (อง.สตฺตก. 23/84/179 ที่มา : โปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

[22] อง.สตฺตก. 23/84/180 ที่มา : โปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[23] ดูรายละเอียดใน จุฑามาศ วารีแสงทิพย์, ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, พระมหาบุญเลิศ ธมฺมทสฺสี, พิชญรัชต์ บุญช่วย, ศรัณย์ เลิศรักษ์มงคล, เสาวลักษณ์ เลิศบุศย์ สุรพลชัย, อุทัย สติมั่น. รายงาน**เรื่อง “พัฒนาการปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาเถรวาทกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย”** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551.

ราวในสื่อสูง และมีลักษณะใช้อารมณ์มากกว่าใช้เหตุผล[24] ดังเช่นในหลายๆ กรณีที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วในสังคมไทย เกี่ยวกับกรณีที่มีข้อขัดแย้งทางจริยธรรมกับผลประโยชน์ของนักการเมือง

ในกรณีเช่นนี้ประเด็นสำคัญก็คือ ทำอย่างไรที่ฝ่ายศาสนาจะได้มวลชนกลับคืนมา เพราะนั่นคือเสียงสนับสนุนที่มีน้ำหนักพอที่ฝ่ายการเมืองจะต้องให้ความใส่ใจ ดังได้กล่าวข้างต้นว่าลำพังแค่การเรียกร้องให้เห็นว่าพระยังมีตัวตนอยู่ในสังคมเท่านั้นคงยังไม่เพียงพอ แต่ต้องทำให้เห็นว่าชาวพุทธก็ยังมีตัวตนอยู่ในสังคมไทยด้วย ต้องทำให้ชาวพุทธตระหนักในพื้นที่แห่งสำนึกร่วมกัน ซึ่งหากทำได้เช่นนั้น วาทกรรมในทำนองที่แสดงถึงความวิตกกังวล ไม่เข้าใจในแนวทางปฏิบัติทางกฎหมายก็จะไม่เกิดขึ้น โดยเฉพาะวาทกรรมที่ว่าการบัญญัติฯ ไม่ใช่ประเด็นสำคัญของชาวพุทธ ความสำคัญอยู่ที่ชาวพุทธได้ศึกษาคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาและนำไปปฏิบัติเพียงใด หรือถ้าพุทธศาสนาตั้งมั่นในใจเราแล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ เพราะในพื้นที่แห่งสำนึกนั้นพระพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นแล้วอย่างมั่นคง ซึ่ง**ความมั่นคงในพื้นที่แห่งสำนึกนั้นจะแปรเปลี่ยนเป็นความมั่นคงในพื้นที่แห่งอาณาเขตดินแดนในที่สุด**

3. การใช้พื้นที่สาธารณะของฝ่ายเรียกร้องให้บัญญัติฯ

จะโดยจงใจหรือไม่ก็ตามของทั้งฝ่ายเรียกร้องให้บัญญัติฯ และฝ่ายคัดค้านในการเลือกใช้รูปแบบการกระทำเชิงการสื่อสารในพื้นที่สาธารณะ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่สาธารณะในทางกายภาพ หรือพื้นที่สาธารณะเทียม แต่ผลลัพธ์ที่ปรากฏนั้นเป็นภาพสะท้อนที่ควรต้องใส่ใจวิเคราะห์ถึงการกระทำเชิงการสื่อสารนั้น ฝ่ายเรียกร้องให้บัญญัติฯ ใช้การประท้วงเป็นเครื่องมือหลัก ที่แม้จะสามารถเปิดพื้นที่ให้กับฝ่ายตนได้ แต่ก็มีผลเสียตามมาด้วย นั้นคือ ทำให้เกิดความรู้สึกทางลบของคนทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งข่าวการประท้วงไปปรากฏอยู่ในพื้นที่สาธารณะเทียม คือ สื่อมวลชนประกอบกับฝ่ายเรียกร้องให้บัญญัติฯ ยังไม่ได้เปิดเผยข้อมูลและเหตุผลอีกส่วนหนึ่งผ่านพื้นที่สาธารณะ นั่นคือ ข้อมูลที่จะทำให้ประชาชนเกิดความเข้าใจอย่างถูกต้องแท้จริงต่อบทบาทของฝ่ายที่ออกมาเรียกร้องให้บัญญัติฯ ซึ่งสิ่งเหล่านั้นมีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชาวพุทธอีกจำนวนมาก (มวลชนที่สูญเสียไป) ในการเรียกร้อง ดังนั้นทำอย่างไรให้ชาวพุทธตระหนักในพื้นที่แห่งสำนึกร่วมกัน ด้วยกระบวนการของการใช้พื้นที่สาธารณะ ทั้งพื้นที่สาธารณะทางกายภาพ และพื้นที่สาธารณะเทียม

แท้จริงแล้วฝ่ายพระสงฆ์และกลุ่มชาวพุทธมีพื้นที่สาธารณะบางประเภทอยู่ในมืออยู่แล้ว แต่ยังไม่ได้ใช้ให้เกิดประสิทธิภาพ เช่น กิจกรรมทางศาสนา หรือกิจกรรมอื่นใด ที่จัดขึ้นตามวาระโอกาสสำคัญทางพุทธศาสนา หรือในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็นที่วัด นอกวัด หรือแม้แต่การบิณฑบาต (ซึ่งถือเป็นการสื่อสารเชิงรุกที่เข้าถึงกลุ่มผู้รับสารโดยตรงวิธีหนึ่ง) โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ การสัมมนาในมหาวิทยาลัยสงฆ์และในเวทีวิชาการอื่นๆ เป็นต้น รวมไปถึงการใช้ช่องทางการสื่อสารผ่านสื่อสมัยใหม่ เช่น บล็อกในอินเตอร์เน็ต ซึ่งถือเป็นช่องสารทางการเมืองที่สำคัญ[25]

---

[24] McLuhan ได้สรุปไว้ว่า การอ่านจะส่งเสริมวิธีคิดแบบมีเหตุมีผล (rational) เนื่องจากการอ่านมีช่วงเวลาให้หยุดคิด และจะส่งเสริมให้คนมีทัศคติแบบปัจเจกบุคคลนิยม (individualistic) เป็นอิสระทางความคิด เป็นตัวของตัวเอง อันเป็นผลลัพธ์มาจากวิธีการที่คนสัมผัสกับรูปแบบการสื่อสาร ในทางตรงกันข้ามประสบการณ์ของผู้รับสารที่สัมผัสกับสื่อโทรทัศน์จะมีลักษณะเอาตัวเข้าผูกพันกับเรื่องราวในสื่อสูงมาก (involving) และจากคุณสมบัติของสื่อโทรทัศน์จะทำให้ประสบการณ์ของผู้ชมมีลักษณะใช้อารมณ์มากกว่าใช้เหตุผล และไม่ค่อยมีเวลาคิดหน้าคิดหลัง (less rational & less calculate) และสถิติการอ่านหนังสือของคนไทย คือ อ่านหนังสือเฉลี่ย 8 บรรทัดต่อปี หรือวันละ 3 นาทีเท่านั้น ซึ่งนับว่าน้อยมาก (กาญจนา แก้วเทพ. **สื่อสารมวลชน : ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา.** กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2541. และ http://www.dek-d.com/board/view.php?id=976374, http://www.thaiedresearch.org/thaied_news /index1.php?id=9982)

[25] เสถียร เชยประทับ. **การสื่อสารกับการเมือง : เน้นสังคมประชาธิปไตย.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

ส่วนการสื่อสารในพื้นที่สาธารณะทางกายภาพที่เลือกใช้ (เป็นหนทางหนึ่งที่จำเป็นต้องใช้) มีวาทกรรมหนึ่งที่มักถูกหยิบยกมากล่าวให้ได้ยินกันบ่อยๆ ในปัจจุบัน สำหรับการสื่อสารด้วยการเดินขบวนประท้วงของพระสงฆ์หรือกลุ่มชาวพุทธ นั่นคือ วาทกรรมว่า "ธรรมยาตรา[26]" วาทกรรมนี้หากถูกนำมาใช้บ่อยๆ โดยนำไปเชื่อมโยงหรือเกี่ยวข้องกับการกระทำเชิงการสื่อสารในรูปแบบของการเดินขบวนประท้วง ที่ประกอบไปด้วยการกระทำที่รุนแรง หรือไม่เหมาะสม เช่น การชูป้าย โห่ร้อง หรือใช้มิจฉาวาจา จะทำให้ความหมายของคำนี้บิดเบือนไปจากความหมายที่แท้จริง และผลที่จะตามมาก็คือ กิจกรรมที่ใช้วาทกรรมนี้จะไม่ได้รับการยอมรับ หรือก่อให้เกิดความรู้สึกทางลบได้ ทั้งๆ ที่ธรรมยาตราเป็นการส่งเสริมสันติวิธี ในแง่ที่ทำให้เรารับรู้ความจริง หาข้อยุติและแก้ไขปัญหาได้โดยไม่ต้องใช้ความรุนแรงแบบปะทะกัน

ส่วนการใช้พื้นที่สาธารณะเทียม หรือสื่อมวลชนนั้น ก็ยังเป็นเงื่อนไขที่สำคัญด้วยเช่นกัน เนื่องจากสื่อมวลชนทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมสำหรับเครือข่ายอื่นๆ และเป็นผู้ให้ข่าวสารเพื่อกระตุ้นให้เกิดการอภิปราย (ทำหน้าที่พื้นที่สาธารณะ) การดึงสื่อมวลชนให้มาสนับสนุนจนทำให้สามารถกำหนดวาระสาร (setting agenda) ในการรณรงค์ได้เป็นยุทธศาสตร์ที่สามารถนำไปสู่ความสำเร็จ[27] โดยในส่วนของเนื้อหาสารที่จะนำเสนอผ่านสื่อมวลชนนั้น ต้องมีการมองจากมุมที่แตกต่าง เป็นการมองด้วยพื้นฐานทางทฤษฎีและหลักฐานที่เชื่อถือได้ มิใช่การมองต่างมุมด้วยทิฐิหรือความเชื่อและอคติของแต่ละฝ่าย โดยต้องนำมากรองด้วยหลักการทางวิชาการก่อน (สอดคล้องกับวิธีสัมมุขาวินัย ข้อพร้อมธรรม ดังที่กล่าวแล้ว) ซึ่งหากเนื้อหาสารนั้นเป็น "ข้อมูลดิบ" และหลั่งไหลมาเร็วและมากเกินไปก็มีผลต่อการตัดสินใจ **ข้อมูลข่าวสารที่จะถูกนำเสนอในพื้นที่สาธารณะที่ถูก "กลั่นกรอง" แล้วต้องมีเพียงพอสำหรับการตัดสินใจ โดยเฉพาะเป็นการตัดสินใจเกี่ยวกับนโยบาย** [28] ดังในกรณีการเรียกร้องให้บัญญัติฯ ก็เป็นการเรียกร้องให้เกิดการตัดสินใจในระดับนโยบายเช่นเดียวกัน จึงต้องใช้การกระทำเชิงการสื่อสารที่ให้ข้อมูลข่าวสารผ่านพื้นที่สาธารณะในลักษณะ ที่เป็นเหตุเป็นผล (constatives) หรือเป็นข้อมูลที่ได้รับการกลั่นกรองแล้วมิใช่ข้อมูลดิบที่แฝงไปด้วยทิฐิ ความเชื่อหรืออคติ หรือวาทกรรมที่มีลักษณะแบบ avowals

สรุป

การเรียกร้องให้บัญญัติพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญ เปรียบ เสมือนภูเขาไฟที่ยังไม่ดับสนิท เมื่อมีปัจจัยเงื่อนไขกระตุ้นก็สามารถที่จะปะทุขึ้นมาได้อีก การศึกษาวิเคราะห์ประเด็นด้วยทัศนะมุมมองที่ต่างไปจากการนำเสนอข้อมูลของแต่ละฝ่ายดังที่ผ่านมา ด้วยแนวคิดการกระทำเชิงการสื่อสาร พื้นที่และพื้นที่สาธารณะ ทำให้ได้ทราบลักษณะการสื่อสารที่เป็นข้อเด่นข้อด้อย รวมไปถึงอุปสรรคและโอกาสในการที่จะทำการสื่อสารในกรณีนี้ต่อไปในอนาคต หากมีการหยิบยกเรื่องการบัญญัติฯ ขึ้นมาอีก อย่างไรก็ดีปฏิสัมพันธ์ระหว่างศาสนา การสื่อสาร และการเมืองใน

---

[26] ธรรมยาตรา มีความหมายโดยศัพท์ คือ การเคลื่อนไปด้วยธรรม เป็นวิธีการสื่อสารที่สะท้อนการใช้ปัญญา ซึ่งเป็นอัตลักษณ์แก่นแกนของชาวพุทธวิธีหนึ่ง นั่นคือ ธรรมยาตรา เป็นการหาแง่มุมที่เหมาะสม และเปิดโอกาสการมีส่วนร่วม หรือเป็นทางเลือกหนึ่งของการต่อสู้เชิงปัญญา ซึ่งเป็นเรื่องที่จำเป็นในปัจจุบัน เพียงแต่ปัญญาในที่นี้ไม่ใช่แค่ความคิด ความจำ หรือการฟังมา แต่ไปถึงปัญญาอันเกิดจากการปฏิบัติ จากการประจักษ์แจ้งความเป็นจริงเชิงประสบการณ์จากการเรียนรู้ทั้งตนเอง และผู้อื่นโดยไม่จำกัดเชื้อชาติหรือศาสนา (http://www. thaingo.org/cgi-bin/content/content2/show.pl?0213, http://www.thaingo.org/story/ThammaYatra. html)

[27] ดูรายละเอียดในสุรพงษ์ โสธนะเสถียร. **การสื่อสารกับการเมือง.** กรุงเทพฯ : ประสิทธิ์ภัณฑ์ แอนด์ พริ้นติ้ง, 2544.

[28] สุรพงษ์ โสธนะเสถียร.**การสื่อสารกับการเมือง.** กรุงเทพฯ : ประสิทธิ์ภัณฑ์ แอนด์ พริ้นติ้ง, 2544. และ เสถียร เชยประทับ. **การสื่อสารกับการเมือง : เน้นสังคมประชาธิปไตย.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

กรณีอื่นๆ ก็เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา กรณีการเรียกร้องให้บัญญัติฯ จึงเป็นเสมือนตัวอย่างหนึ่งของการมองภาพปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดขึ้น โดยมีการสื่อสารเป็นตัวกลางในการสถาปนาอำนาจนั้น และมีผลต่อการตัดสินใจของฝ่ายการเมือง

จากตัวอย่างการวิเคราะห์นี้การกระทำเชิงการสื่อสารที่ต้องการ คือ การกระทำเชิงการสื่อสารแบบอุดมคติ ที่มีเงื่อนไขภายในและเงื่อนไขภายนอกมารองรับ อย่างไรก็ดีในที่สุดของข้อขัดแย้งในกรณีนี้เกิดจากการกระทำเชิงภาษาที่ต่างระดับกัน รวมไปถึงวิธีคิดเกี่ยวกับพื้นที่ก็ต่างกัน ซึ่งทำให้การสื่อสารแบบอุดมคติ ที่ต้องอาศัยวาทกรรมระดับสูงเพื่อแก้ไขปัญหานั้นเกิดขึ้นไม่ได้ อีกทั้งรูปแบบวิธีการสื่อสารผ่านพื้นที่สาธารณะก็มีชั้นเชิงที่แตกต่างกัน โดยมีผลต่อการมีส่วนร่วม การสนับสนุนจากชาวพุทธ และการตัดสินใจจากฝ่ายการเมือง แม้กระนั้นก็ยังมีวิธีการสื่อสารเพื่อแก้ไขข้อขัดแย้ง ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้หลายวิธี หนึ่งในวิธีเหล่านั้น นั่นก็คือ สัมมุขาวินัย และเยภุยยสิกา ซึ่งเป็นหลักการแก้ปัญหาด้วยสันติวิธีและการสื่อสารที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม โดยอาศัยปัญญาเป็นแนวทางหลัก ทั้งนี้เมื่อการต่อสู้อยู่บนฐานของสัจจะย่อมไม่มีทางแพ้ แต่ต้องมีกุศโลบายและบริบทที่เหมาะสมถูกกาลเทศะด้วย

อย่างไรก็ดีแม้จะได้มีการกระทำเชิงการสื่อสารและใช้กลไกของพื้นที่สาธารณะแล้ว ก็มิได้หมายความว่าจะต้องประสบความสำเร็จได้ชัยชนะเสมอไป **การกระทำเชิงการสื่อสารไม่ใช่เพื่อมุ่งหวังชัยชนะ แต่เพื่อการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วม เพื่อทำความเข้าใจร่วมกัน และอยู่ร่วมกันอย่างมีเหตุมีผล มีความสมดุลทางปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อกันของแต่ละฝ่าย** ซึ่งในกรณีการเรียกร้องให้บัญญัติฯ นี้ หากได้ใช้การกระทำเชิงการสื่อสารแบบอุดมคติ หรือได้ใช้การสื่อสารด้วยวิธีสัมมุขาวินัยแล้ว ชาวพุทธทั้งหลายที่มีความห่วงใยในภารกิจต่างๆ ในกิจการของพระพุทธศาสนา ก็น่าจะมีหนทาง หรือวิธีการที่เหมาะสมในการบริหารภารกิจต่างๆ เพื่อการธำรงสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวต่อไป พร้อมๆ ไปกับการอยู่ร่วมกันกับศาสนิกในศาสนาอื่นๆ ในสังคมไทยอย่างสันติ และเข้าใจกันและกัน ไม่ว่าพุทธศาสนาจะได้รับการบัญญัติเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญหรือไม่ก็ตาม

บรรณานุกรม

หนังสือ :

กาญจนา แก้วเทพ. **สื่อสารมวลชน : ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา.** กรุงเทพฯ ; ภาพพิมพ์. 2541.

กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน. **สายธารนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา.** กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2551.

จุฑามาศ วารีแสงทิพย์, ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, พระมหาบุญเลิศ ธมฺมทสฺสี, พิชญรัชต์ บุญช่วย, ศรัณย์ เลิศรักษ์มงคล, เสาวลักษณ์ เลิศบุศย์ สุรพลชัย, อุทัย สติมั่น. รายงานเรื่อง **"พัฒนาการปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาเถรวาทกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย"** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551.

ยศ สันตสมบัติ. **อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองวัฒนธรรมของรัฐชาติในสังคมไทย.** กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิริธร (องค์การมหาชน), 2551.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสจิตฺโต). **การเมือง (มิใช่) เรื่องของสงฆ์.** กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2543.

สุรพงษ์ โสธนะเสถียร. **การสื่อสารกับการเมือง.** กรุงเทพฯ : ประสิทธิ์ภัณฑ์ แอนด์ พริ้นติ้ง, 2544.

เสฐียร พันธรังสี. **พุทธประวัติ มหายาน (พุทธประวัติ ฉบับค้นพบใหม่).** พิมพ์ครั้งที่ 6.กรุงเทพฯ : ศยาม, 2550.

เสถียร เชยประทับ. **การสื่อสารกับการเมือง : เน้นสังคมประชาธิปไตย.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

โปรแกรมคอมพิวเตอร์ :

โปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Website :

http://breakingnews.nationchannel.com/read.php?newsid=256181,

http://forum.serithai.net/index.php?topic=13497.msg179527;topicseen,

http://news.thaieasyjob.com/politic/show_news-1024-3.html,

http://newweb.bpct.org/content/view/69/2/, http://www.oknation.net/blog/den/2007/05/30/entry-3,

http://watsansai.igetweb.com/index.php?mo=14&newsid=5130,

http://www.bodhinanda.com/index.php?tpid=0022,

http://www.kanmuang.org/NT/index.php?action=insert&que=NT&catid=1&topicnum=481&htm=79&ref=0079-1,

http://www.komchadluek.net/2007/02/13/k001_90684.php?news_id=90684,

http://www.komchadluek.net/2007/04/25/a001_110225.php?news_id=110225, http://larndham.net/index.php?showtopic=25941&st=12,

http://www.kriengsak.com/index.php?components=content&id_content_category_main=21&id_content_topic_main=36&id_content_management_main=335

http://www.mbu.ac.th/index.php?option=com_content&task=view&id=447&Itemid=149&limit=1&limitstart=2,

http://www.mbu.ac.th/index.php?option=com_content&task=view&id=543&Itemid=148&limit=1&limitstart=1,

http://www.mcu.ac.th/site/news_in.php?group_id=1&NEWSID=1284,

http://www.mcu.ac.th/site/news_in.php?group_id=1 &NEWSID=1875,

http://www.thaingo.org/cgi-bin/content/content2/show.pl?0213

http://www.thaingo.org/story/ThammaYatra.html

http://www5.nesac.go.th/forumReply.php?fId=307,

พุทธจริยศาสตร์กับรัฐศาสตร์

ผศ. ปฐมพงศ์ ทินบรรเจิดฤทธิ์
หัวหน้าภาควิชาภาษาไทย
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ความนำ

สรรพสิ่งในโลกปัจจุบันนี้ มีหมู่ประชากรดำรงชีวิตอยู่ 6,300 ล้านโดยประมาณ ล้วนเป็นที่ปรากฏชัดทั่วไปว่า ในยุคข้อมูลข่าวสารอันไร้พรมแดน ของสังคมโลกซึ่งเกิดวิกฤตการณ์อย่างที่ไม่ค่อยจะมีให้เห็นบ่อยนัก โดยเฉพาะปัญหาโภชนาหารและอุปกรณ์เกี่ยวกับพลังงานเชื้อเพลิงขาดแคลนเช่นปัจจุบันนั้น เป็นบริบทที่น่ากลัวอย่างรุนแรง สำหรับหมู่ประชากรดังกล่าวที่วิตกกับภัยจะขาดแคลนด้านโภชนาหารและพลังงานจนเกินเหตุ แต่ก็ไม่พยายามไตร่ตรองพิจารณาโดยโยนิโสมนสิการด้วยการกำหนดรู้ทั่วเท่าทันปัจจุบันข้อมูลข่าวสารอย่างเป็นระบบ สมควรจะดำรงตนอยู่ในศีลในธรรมและความไม่ประมาทตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา

ดังนั้น ในสังคมไทยศาสนาจึงมีความสัมพันธ์กับการควบคุมความประพฤติของหมู่ประชากรและมนุษย์ ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว 90 กว่าเปอร์เซ็นต์โดยประมาณจะนับถือพระพุทธศาสนา การดำเนินชีวิตแบบไทยๆ จึงได้รับอิทธิพลหล่อหลอมด้วยหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นด้านหลัก หากนำการประยุกต์หลักพุทธธรรมมาใช้กับการแก้ปัญหาความหวาดวิตกความขัดแย้งและความกลัวเกินเหตุในปัจจุบันของสังคมแล้ว ถือเป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งในสังคมไทยซึ่งรับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนามาพร้อมกับสังคมไทยเอง

ในสังคมทุกๆ สังคม ย่อมมีผู้นำซึ่งเป็นผู้มีความรู้ความสามารถในการนำสมาชิกของสังคมไปสู่เป้าหมายที่ได้วางไว้ เมื่อเราจะเปรียบเทียบกันระหว่างพุทธจริยศาสตร์กับรัฐศาสตร์ซึ่งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยโดยรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการได้กรุณาตั้งหัวข้อเรื่อง และให้ส่งบทความเข้ามาร่วมนำเสนอในการประชุมสัมมนาอธิการบดีมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนานานาชาติขึ้น ในเดือนกันยายน พุทธศักราช 2551 นี้ เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในบริบทแห่งการปกครองและการบริหารจัดการ ทั้งด้านพุทธจักรและด้านราชอาณาจักร

ทั้งนี้ โดยมุ่งประเด็นในภาวะผู้นำเป็นด้านหลัก ให้สอดคล้องประสานรับกันพร้อมกับปรับคลื่นให้เกิดความสมดุลกัน (Balances) ด้วยการนำเสนอประเด็นสาระสำคัญโดยเฉพาะ ในการเปรียบเทียบการปกครองและการบริหารจัดการ ระหว่างพุทธจริยศาสตร์กับหลักรัฐศาสตร์ ดังต่อไปนี้

แม้พระพุทธเจ้าพระองค์เองทรงดำรงตำแหน่งเป็นพระธรรมราชาสมัยพุทธกาลคือทรงเป็นผู้นำในการปกครอง และจัดการบริหารกิจการสูงสุดในองค์กรของพระพุทธศาสนาในสมัยชมพูทวีป รวมถึงลักษณะอันสำคัญยิ่งของพุทธธรรมซึ่งพระองค์ได้ทรงค้นพบด้วยพระองค์เอง อันแสดงถึงทรงมีภาวะด้านผู้นำต่อสังคมโลกโดยทรงนำหลักพุทธธรรมไปเพื่อเผยแผ่ประยุกต์ใช้ในการปกครองในฐานะของความเป็นพระธรรมราชา

ความหมายพระธรรมราชา

คำว่า ธรรม หมายถึง ความถูกต้อง ดีงาม ความยุติธรรม

คำว่า ราชา หมายถึง กษัตริย์ที่ปวงประชานิยมชมชอบ จงรักภักดี เพราะทรงปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับความมอบหมายโดยความยุติธรรม

หลักพุทธธรรม แสดงความเป็นสากลที่ทุกคนพึงปฏิบัติธรรมอย่างเดียวกัน ใครปฏิบัติได้มากก็อยู่ในฐานะสูง ยิ่งอยู่ในฐานะที่สูงก็ยิ่งเป็นที่หวังว่าจะต้องประพฤติให้สูงตามไปด้วย หากประพฤติตนไม่อยู่ในธรรมจะถูกโลกตำหนิ กษัตริย์จึงประพฤติธรรมและเผยแพร่ธรรมซึ่งก็ต้องรวมหน้าที่เป็นองค์อัครศาสนูปถัมภกไปด้วย โดยปริยายนั้น กษัตริย์ในความหมายเช่นนี้ จึงได้ชื่อว่าเป็นธรรมราชา ศาสนาพราหมณ์ผนวกความเชื่อเรื่องเทพเจ้าเข้ากับลักษณะของกษัตริย์ และโยงวรรณะกษัตริย์เข้ากับพระผู้เป็นเจ้า จึงเกิดความคิดแบบเทวราช ส่วนพระพุทธศาสนาไม่ยอมรับความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวท จึงไม่ยอมรับการเกิดวรรณะจากพระผู้เป็นเจ้า และมิได้ให้ฐานะอันสำคัญแก่เทพเจ้าทั้งหลาย หากแต่กำหนดว่าความเป็นเทพก็เกิดจากบุญอันบุคคลได้กระทำ คนธรรมดาก็อาจสูงส่งเท่าเทพและพรหมได้หากประพฤติธรรมสูงพอ

ดังนั้น พระเจ้าแผ่นดินที่ดีจึงเป็นสมมติเทพ คือเทียบได้กับเทพในแง่การปฏิบัติธรรม และมีสิทธิ์ในการปกครองเพราะคุณธรรมดังกล่าว หากปราศจากคุณธรรมเมื่อใด ผู้อื่นก็มีสิทธิโค่นล้มเสียได้ ดังนั้น ธรรมราชาจึงปกครองโดยเน้นการปฏิบัติตามธรรมและสอนให้ผู้อื่นปฏิบัติธรรม มากกว่าปล่อยให้ประชาชนเดือดร้อนแล้วใช้อำนาจปราบปรามเมื่อประชาชนทำผิด ยิ่งกว่านั้น นอกจากธรรมราชาไม่ถืออำนาจเป็นเครื่องมือปกครองแล้ว ยังทรงควบคุมพระองค์มิให้ลุแก่อำนาจ หรือให้ความสำคัญแก่ฐานะอันสูงของพระองค์ยิ่งกว่าความสุขของประชาชน ดังจะเห็นได้จากพรหมวิหารธรรมและธรรมหลายข้อในทศพิธราชธรรม คือ ความอ่อนโยน ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียนความหนักแน่นในธรรม เมื่อกษัตริย์ปฏิบัติพระองค์ตามธรรมดังกล่าว ย่อมใช้อำนาจในทางที่เป็นธรรม แม้จะทรงพระราชอำนาจอยู่สักเพียงใดก็ตาม การเน้นลักษณะของผู้นำที่ดีอาจเป็นเหตุให้พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าเพียงพอแล้วสำหรับการปกครองแว่นแคว้นต่างๆ

พระพุทธศาสนาซึ่งได้รับอิทธิพลเรื่องของผู้นำเข้ามาตลอดจนได้มีการประยุกต์และพัฒนาคุณภาพของผู้นำตามแนวพุทธธรรมในพระพุทธศาสนา โดยให้ผู้ปกครองนำธรรมของพระพุทธศาสนาไปใช้ เพื่อมุ่งสร้างสรรค์สังคมมนุษย์ให้เป็นสังคมที่มีระเบียบให้อยู่ด้วยความสงบสุข เหตุใดพระพุทธศาสนาจึงต้องการให้ผู้นำมีคุณธรรมเป็นพิเศษ เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อผู้นำมาก เพราะผู้นำมิใช่เป็นเพียงผู้นำในทางการเมืองเท่านั้น แต่เป็นศูนย์กลางที่ทำให้เกิดความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ เพราะเป็นผู้ที่ต้องนำสังคมด้วยอีกประการหนึ่ง

ดังนั้น ถ้าผู้ปกครองมีคุณธรรม สังคมก็จะอยู่ด้วยสันติสุข ประชาชนก็จะถือเอาตัวอย่างคุณธรรมของผู้นำไปปฏิบัติ ถ้าประเทศใดมีผู้นำเป็นผู้ทรงความสามารถและมีคุณธรรม ประเทศนั้น บ้านเมืองนั้นก็จะเจริญก้าวหน้า สังคมก็จะไม่เดือดร้อน คุณธรรมของผู้นำจึงเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา เพราะถ้าผู้นำไม่มีคุณธรรมแล้ว ผู้นำนั้นก็จะใช้แต่อำนาจตามความพอใจ และอาจสามารถเปลี่ยนแปลงอุปนิสัยจากคนที่มีเมตตากรุณาจนกลายเป็นคนที่โหดร้ายจนกลายเป็นเทวราชได้ ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงเสนอหลักธรรมให้ผู้นำ ดังเช่น กำนันและผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งจะพัฒนาความเป็นผู้นำ โดยใช้หลักพุทธธรรมให้เป็นภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ได้

บริบทแนวคิดเกี่ยวกับความสำคัญของผู้นำและภาวะผู้นำมีลักษณะดังนี้

ในพระสุตตันตปิฎก (พระไตรปิฎก) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ได้แสดงเรื่องราวเกี่ยวกับผู้นำและภาวะผู้นำไว้ แม้จะเป็นการบันทึกเรื่องราวต่างๆ ในเชิงประวัติศาสตร์แต่จะเห็นถึงความเป็นผู้นำเมื่อวิเคราะห์ในหลักการสำคัญจะพบเนื้อหาอันเกี่ยวเนื่องกับภาวะผู้นำตามคติพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากผู้นำไม่ว่าจะดำรงฐานะ หรือตำแหน่งใด เช่น กษัตริย์ ราชา มหาสมมุติ เป็นต้น ได้สะท้อนถึงภาวะผู้นำอันสืบเนื่อง หรือมีรากฐานจากพุทธธรรมสังเกตได้จากจริยวัตรต่างๆ ของผู้นำล้วนมีความเกี่ยวข้องกับภาวะอำนาจ และความสัมพันธ์ของผู้นำและสมาชิกในสังคม ร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ดังปรากฏออกมาในลักษณะของคุณธรรม หรือการปฏิบัติธรรมตามหน้าที่ของทั้งผู้นำและสมาชิกในกลุ่ม

ฉะนั้น พุทธธรรมจึงเป็นเครื่องชี้ให้เห็นความสำคัญของผู้นำและภาวะผู้นำ เพื่อบริหารจัดการในการปกครองโดยความบริสุทธิ์ยุติธรรมโดยแท้ แม้ในอัคคัญญสูตรนั้นเอง (พระไตรปิฎก) ก็ได้กล่าวถึงกำเนิดของมนุษย์สังคม ซึ่งแสดงออกมาในรูปของความสัมพันธ์ของคนในสังคมหรือรัฐ นั่นคือความเกี่ยวข้องของผู้นำและสมาชิก พุทธธรรมที่บ่งถึงภาวะของผู้นำนั้นมีพื้นฐานที่ธรรมชาติทางกายและทางใจของมนุษย์ สภาพธรรมชาติ (State of Nature) ของปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลงเริ่มด้วยสมัยที่โลกพินาศ สัตว์โลกที่มีบุญ ได้เกิดในชั้นอาภัสสรพรหม มีปีติเป็นอาหาร ไม่มีเพศ มีรัศมี อยู่ในวิมานอันงาม เมื่อโลกกำลังเกิดใหม่ จักรวาลยังเป็นน้ำ มืดมน ไม่มีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว ไม่มีกลางวัน กลางคืน ต่อมาเกิดพื้นดินลอยขึ้นบนผิวน้ำ มีสี กลิ่น และรสดี สัตว์โลกคนหนึ่งจึงลองชิมดูและสัตว์โลกอื่นๆ ก็ชิมตาม ตัณหาหรือ ความอยากก็เกิดขึ้นร่างกายก็หยาบขึ้น แล้วเกิดการดูหมิ่นผิวพรรณกัน จึงทำให้เกิดชนชั้นวรรณะ และระบบสังคมในเวลาต่อมา

ข้อความตอนหนึ่งในพระสูตรดังกล่าว แสดงความเกิดขึ้นของสังคม ที่มีสมาชิกนั้นเป็นเครื่องหมายของความตกต่ำทางจิตใจ พฤติกรรมต่างๆ ที่ดีและไม่ดีของมนุษย์ล้วนมีผลกระทบถึงกันระหว่างผู้นำและผู้อยู่ภายใต้การนำ กิจกรรมต่างๆ เช่น การเก็บกักตุนข้าวสาลีมาบริโภค ซึ่งยังผลให้เกิดมีการจัดระเบียบต่างๆ ขึ้นมาภายหลัง โดยจัดให้มีคนทำหน้าที่รักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยดีงามและมีวินัยในตนเอง

ดังเราจะเห็นได้ว่า มนุษย์สมัยแรกของโลกไม่ค่อยมีปัญหาในการนี้จึงเลือกหรือมอบหมายบุคคลบางคนที่เห็นว่าฉลาดสามารถเป็นหัวหน้าซึ่งมีอำนาจในการควบคุมและให้กำเนิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้นในสังคม พร้อมกับให้มีอำนาจในการตัดสินลงโทษผู้กระทำความผิดอีกด้วย

กระบวนการวิวัฒน์หมู่มนุษย์ฐานะผู้นำสังคมในยุคสมัยต่างๆ มีลักษณะคือ

ยุคที่หนึ่ง เมื่อมนุษย์เหล่านั้น ดำรงชีพอยู่ด้วยปัจจัยเลี้ยงชีพพื้นฐาน คือ อาหาร ซึ่งสามารถเก็บเกี่ยวได้จากพื้นดินอันอันอุดมสมบูรณ์ยังไม่รู้จักการสะสม เพราะยังไม่มีความจำเป็นต้องสะสม ทรัพย์สินส่วนบุคคลจึงไม่มี ทรัพยากรที่มีอยู่จึงเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนรวม ปัญหาความขัดแย้งต่างๆ จึงไม่เกิดขึ้น

ยุคที่สอง มนุษย์ยุคบรรพกาลยังมีความดีพร้อม แต่มนุษย์เหล่านั้นต้องสูญเสียความดีไป เมื่อมีความแตกต่างกันเกิดขึ้น โดยเฉพาะคือความแตกต่างทางผิวพรรณจึงเกิดความชั่ว คือการดูหมิ่นเหยียดหยามกันมากขึ้น ความดีจึงเริ่มถูกบดบัง

ยุคที่สาม การสืบพันธุ์เป็นสัญชาตญาณดั้งเดิม และเป็นเหตุให้เกิดครอบครัว เมื่อเกิดครอบครัวขึ้นแล้ว ทำให้เกิดความผูกพันเฉพาะครอบครัว จึงเกิดความคิดที่จะสะสม ต้องปักปันเขตแดนการทำมาหากินเป็นสัดส่วนอย่างเป็นระบบในเวลาต่อมา

ยุคที่สี่ เมื่อสังคมเติบโตขึ้น มนุษย์มีมากขึ้น ภาวะที่แท้จริงของมนุษย์ตั้งแต่บรรพกาล จวบจนปัจจุบันนี้ก็คือ มนุษย์มีดีมีชั่ว ความชั่วที่ปรากฏครั้งแรกในหมู่มนุษย์คือ ความโลภเป็นต้นเหตุให้เกิดความเห็นแก่ตัว ความเกียจคร้าน และการลักขโมย ความชั่วต่อมาคือ การทะเลาะวิวาท ผลก็คือทำให้สังคมชุมชนเกิดความขัดแย้ง ก่อการทะเลาะวิวาทกันและปั่นป่วนระส่ำระสาย

ยุคที่ห้า ความต้องการของมนุษย์ทุกยุคทุกสมัยก็คือความสุขสงบ ความระส่ำระสายในสังคม จึงเป็นสิ่งขัดแย้งต่อความต้องการของมนุษย์ เป็นเหตุให้มนุษย์แสวงหาทางคืนสู่ความสุขสงบที่เคยมีมาแต่เดิม โดยร่วมใจกันไปขอให้ผู้มีความสามารถ มีกำลังแข็งแรงกว่าทำหน้าที่ขจัดปัดเป่าความระส่ำระสายในสังคมโดยให้มีอำนาจที่จะลงโทษผู้ทำผิดซึ่งเป็นต้นเหตุแห่งความระส่ำระสาย

ยุคที่หก ผู้ที่รับเลือกนี้มีฐานะเป็นหัวหน้าเป็นตำแหน่งมหาชนสมมุติ ตำแหน่งที่ได้มาจึงคล้ายๆ กับผู้แทนราษฎร ซึ่งได้มาโดยการเลือกตั้ง ความสัมพันธ์ระหว่างมหาชนสมมุติกับคนอื่นๆ ในสังคมมีลักษณะคล้ายคลึงกับความสัมพันธ์ระหว่างผู้แทนราษฎรกับผู้เลือกตั้ง แต่ต่างกันที่ผู้แทนราษฎรมีกำหนดเวลา ส่วนผู้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นมหาชนสมมุติครั้งเดียวสามารถทำหน้าที่ไปตลอดชีวิต และมีผู้แข่งขันน้อยกว่าผู้แทนราษฎร

ยุคที่เจ็ด มหาชนสมมุติได้รับมอบหมายอำนาจจากมหาชนให้เป็นผู้แทนปกป้องคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สิน ช่วยเป็นผู้ตัดสินในกรณีที่มีความขัดแย้งในสังคม หน้าที่หลักสำคัญที่สุดคือ การลงโทษผู้กระทำผิด

ตามอัคคัญญสูตร อาจสรุปได้ว่าความขัดแย้ง การทะเลาะวิวาท และการเอารัดเอาเปรียบกันในหมู่มนุษย์เป็นเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความจำเป็นต้องมีผู้นำและผู้ตาม เพราะเมื่อมนุษย์จำนวนมาก รวมตัวกันเป็นสังคม ปัญหาที่ตามมาคือความขัดแย้ง แม้ในปัจจุบันนี้ลักษณะเช่นนั้นยังปรากฏอยู่

ส่วนในจักกวัตติสูตร (พระไตรปิฎก) เนื้อหาหลักของจักกวัตติสูตรนี้ได้แสดงความสัมพันธ์ของผู้นำและสมาชิกในสังคมตามเงื่อนไขสำคัญคือ การประพฤติธรรมจะยังผลให้เกิดความดีงามทั้งผู้นำและสมาชิกของสังคม ความดีงามดังกล่าวคือความเป็นอยู่ที่ดี เช่นสมาชิกในสังคมมีพลานามัยดี อายุยืน เป็นต้น ความผาสุกของบ้านเมืองนี้ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของผู้นำและสมาชิกในสังคมและรัฐนั้นๆ คุณธรรมของผู้นำและการปฏิบัติธรรมของมวลสมาชิก ถือเป็นหลักสำคัญที่ยังผลให้เกิดความดีงามทั้งแก่ผู้นำและความวัฒนาสถาพรของอาณาจักร ดังสาระสำคัญส่วนหนึ่งของจักกวัตติสูตรได้กล่าวไว้ดังนี้

การอาศัยธรรม สักการะธรรม ทำความเคารพธรรมนับถือธรรม บูชาธรรม ยำเกรงธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันเป็นธรรมในชนภายใน ในหมู่พล ในพวกพราหมณ์และคฤหบดีในชาวนิคมและชาวชนบททั้งหลายในพวกสมณพราหมณ์ ในเหล่าเนื้อและนก ดูกรพ่อ การอธรรมอย่าให้มีได้ในแว่นแคว้นของพ่อเลย ดูกรพ่อ อนึ่งบุคคลเหล่าใดในแว่นแคว้นของพ่อ ไม่มีทรัพย์ พ่อพึงให้ทรัพย์แก่บุคคลนั้นด้วย ดูกรพ่อ อนึ่งสมณพราหมณ์เหล่าใด ในแว่นแคว้นของพ่อ งดเว้นจากความเมาและความประมาท ตั้งมั่นอยู่ในขันติและโสรัจจะ ฝึกตนแต่ผู้เดียว สงบตนแต่ผู้เดียว ให้ตนดับกิเลสอยู่ผู้เดียว พึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น โดยกาลอันสมควร แล้วไต่ถามสอบถามว่า ท่านขอรับ อกุศลคืออะไร กรรมมีโทษคืออะไร กรรมไม่มีโทษคืออะไร กรรมอะไรควรเสพ กรรมอะไรไม่ควรเสพ กรรมอะไรอันข้าพเจ้ากระทำอยู่พึงมีเพื่อไม่มีประโยชน์ เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน หรือว่ากรรมอะไรที่ข้าพเจ้ากระทำอยู่พึงมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน พ่อได้ฟังคำของสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว สิ่งใดเป็นอกุศล พึงละเว้นสิ่งนั้นเสีย สิ่งใดเป็นกุศลพึงถือมั่นสิ่งนั้นควรประพฤติ ดูกรพ่อ นี้แล คือจักกวัตติอันประเสริฐนั้นแล

พุทธธรรมเพื่อความเป็นพระจักรพรรดิ ตามหลักจักกวัตติวัตร เป็นหน้าที่ของผู้นำในฐานะผู้ปกครอง บริหารอาณาจักรให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง 5 ประการ ได้แก่

1. การตั้งตนให้ดำรงอยู่ในธรรมและการรักษาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรม (ธรรมาธิปไตยและธรรมิการักขาวรรณคุปติ) จะสร้างความชอบธรรมแก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน ได้แก่ บริวารในปกครอง คือ มเหสี โอรส ธิดา ข้าราชการและสมาชิกภายใต้รัฏฐาภิบาล (good governance) ได้แก่ ชนทุกหมู่เหล่าชาวบ้านชนชั้นต่างๆ ตลอดจนพระสงฆ์บรรพชิตผู้ทรงคุณธรรม แม้กระทั่งบรรดาสัตว์ชนิดต่างๆ

2. การจัดให้มีการป้องกัน ปราบปรามการกระทำความผิดผู้นำจะมีการจัดการมิให้มีการกระทำความผิด ความชั่วร้ายเดือดร้อนขึ้นในบ้านเมืองอย่างเด็ดขาด

3. การกระจายรายได้ (ธนานุปทาน) ผู้นำจัดให้มีการปันทรัพย์สินเฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนยากไร้ในอาณาจักร

4. การแสวงหาปัญญาและคุณธรรม (สมณพราหมณปริปุจฉา) ผู้นำจะต้องหมั่นปรึกษาสอบถามปัญหากับสมณพราหมณ์ นั่นคือ การมีคณะที่ปรึกษาซึ่งเป็นนักปราชญ์ ผู้มีคุณธรรมเพื่อช่วยงานกิจการบริหารราชอาณาจักรให้เกิดความเจริญก้าวหน้า จะเห็นได้ว่า ผู้นำในฐานะผู้บริหารราชอาณาจักร มีส่วนอย่างมากในการสร้างสรรค์ความเจริญรุ่งเรืองแก่อาณาจักร และยังให้เกิดความผาสุกแก่สมาชิก หรือประชาชนในอาณาเขต จุดสำคัญที่แสดงถึงภาวะความเป็นผู้นำที่สามารถสร้างสรรค์ความเจริญ ดังปรากฏในหลักพุทธธรรมว่าด้วยความเป็นจักรพรรดิ คือ การให้ทาน การเฉลี่ยแบ่งปันทรัพย์และดูแลความประพฤติของสมาชิกในเขตแดนสิ่งที่คำนึงถึงอย่างมาก คือ ความเป็นอยู่สุขสบาย หรือความมั่งคั่งของสมาชิกในราชอาณาจักรนั้น มิใช่เป้าหมายสำคัญของความรุ่งเรืองสถาพรของรัฐ แต่ความเป็นอยู่ตามธรรม คือ ความสงบสุขที่มีรากฐานมาจากความมีศีลธรรมคุณธรรมของสมาชิกทุกๆ คนในราชอาณาจักร ถือว่าเป็นเป้าหมายที่สำคัญอย่างยิ่ง ของผู้นำอันจะสามารถแสดงถึงภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ตามหลักพุทธธรรม

กูฏทันตสูตร (พระไตรปิฎก) แสดงถึงหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองของผู้นำ ในฐานะผู้ปกครองรัฐ ตามหลักพุทธธรรม สูตรนี้กล่าวถึง สาเหตุของอาชญากรรม และแนวทางแก้ไขที่จะทำให้อาชญากรรมนั้นหมดไป จะต้องทำให้สมาชิกในฐานะประชาชนในรัฐมีความเป็นอยู่ที่ดี ชาวบ้านจะต้องมีอยู่มีกิน ชาวนาจะต้องได้สิ่งที่จำเป็นแก่การทำนา พ่อค้าจะต้องมีทุน ลูกจ้างผู้ใช้แรงงานมีงานทำมีเงินได้พอเลี้ยงชีพ คนเดือดร้อนควรที่จะได้รับการยกเว้นภาษี ทำให้ประชาชนมีรายได้พอเพียง วิธีการดังกล่าว ถือเป็นสิ่งที่ผู้นำต้องปฏิบัติ ดังนี้

1. พลเมืองเหล่าใดในบ้านเมืองของพระองค์ ขมักเขม้นในกสิกรรม และโครักขกรรมขอพระองค์จงเพิ่มข้าวปลูกและข้าวกินให้แก่พลเมืองเหล่านั้นในโอกาสอันสมควร

2. พลเมืองเหล่าใด ในบ้านเมืองของพระองค์ ขมักเขม้นในพาณิชยกรรม ขอพระองค์ทรงเพิ่มทุนให้แก่พลเมืองเหล่านั้น ในโอกาสอันสมควร

3. ข้าราชการเหล่าใด ในบ้านเมืองของพระองค์ขยันขอพระองค์จงพระราชทานเบี้ยเลี้ยงและเงินเดือนแก่ข้าราชการเหล่านั้น ในโอกาสอันสมควร

กิจกรรมที่ผู้นำต้องดำเนินการนั้น มีความเกี่ยวพันกับความเป็นอยู่ของมวลสมาชิก ถ้าผู้นำดีนั้นหมายถึง ต้องสามารถจัดการกับปัญหาต่างๆ บำบัดทุกข์บำรุงสุขของอาณาประชาราษฎรได้ นับเป็นการนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการบริหารประเทศ ทั้งสะท้อนให้เห็นถึงภาวะความเป็นผู้นำที่พึงประสงค์ของมวลสมาชิกในสังคมชุมชน

มหาโคปาลสูตรและจูฬโคปาลสูตร (พระไตรปิฎก) พุทธธรรมที่ปรากฏในสูตรนี้ พระพุทธเจ้าทรงยกเป็นอุปมาเปรียบเทียบว่า ภิกษุที่จะเข้าถึงฝั่งนิพพาน มีความเจริญในพระธรรมวินัยได้นั้น จะต้องประกอบด้วยลักษณะ 11 ประการ เช่นเดียวกับโคบาลผู้ประสบความสำเร็จจะต้องรู้จักบริหารจัดการฝูงโค หลักการดังกล่าวได้รับการอธิบายใหม่ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับผู้นำ และการทำหน้าที่ของผู้นำที่ดี หรือที่พึงประสงค์ของหมู่คณะ สามารถนำพาสมาชิกไปสู่เป้าหมายกล่าว คือ ความสำเร็จได้จึงขึ้นกับภาวะผู้นำของหัวหน้า ผู้เป็นแกนองค์กร ดังข้อความต่อไปนี้

นายโคบาลประกอบด้วยองค์ประกอบ 11 ประการ เป็นผู้ควรจะครอบครองฝูงโค ควรทำฝูงโคให้เจริญได้... ดูกรภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลในโลกนี้ รู้จักรูป ฉลาดในลักษณะ เป็นผู้คอยเขี่ยไข่ขังปิดบังแผล สุมควันให้รู้จักให้โคดื่ม รู้จักทาง ฉลาดในสถานที่โคเที่ยวหากิน รีดน้ำนมให้เหลือไว้ บูชาโคที่เป็นเพื่อนฝูง เป็นผู้นำฝูง ด้วยการบูชาเป็นอดิเรก ดูกรภิกษุทั้งหลาย นายโคบาลประกอบด้วย 11 ประการนี้เป็นผู้ควรจะครอบครองฝูงโค ควรทำฝูงโคให้เจริญได้

จากพุทธพจน์บทนี้ มีคำอธิบายแนวทางของการเป็นผู้นำที่ถูกต้องตามหลักธรรม ที่นำมาประยุกต์ใช้ต่อการปกครองเพื่อขยายความภาวะผู้นำ ดังนี้

1. การรู้จักรูป ผู้นำจะต้องรู้จักและเข้าใจผู้ร่วมงาน หรือผู้ใต้บังคับบัญชาในฐานะของสมาชิกองค์กร ความรู้นี้นอกจากจะสร้างความสนิทสนมกันแล้ว ยังก่อให้เกิดมิตรไมตรีต่อกัน เข้าใจความต้องการประวัติพื้นเพของมวลสมาชิก

2. ฉลาดในลักษณะ เมื่อผู้นำรู้จักตัวบุคคล ก็สามารถพิจารณาจัดสรรตำแหน่งงานต่างๆ ให้เหมาะสมกับบุคคล การทำงานภายใต้การแนะนำมอบหมายนั้นก็จะสัมฤทธิ์ผล

3. คอยเขี่ยไข่ขัง ผู้นำสามารถแสดงศักยภาพของตนได้ จากการแก้ไขปัญหา ข้อบกพร่องต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นพื้นฐานต่อความเชื่อถือในอำนาจ

4. คอยปิดบังแผล ผู้นำจะต้องมีความระมัดระวัง สำรวจตรวจตรามิให้เกิดความเสียหาย อันเป็นการทำลายชื่อเสียงของสมาชิกในสังคม ป้องกันมิให้ปรากฏออกมาภายนอก

5. สุมควัน ผู้นำจะสามารถแสดงความสามารถของตน แก่ผู้อื่นอย่างถูกต้องในแง่การนิเทศ งานแก่มวลสมาชิกต้องอาศัยประสบการณ์และภาวะผู้นำที่พึงประสงค์

6. รู้จักท่า (น้ำ) ผู้นำจะต้องแสวงหาความรู้ รู้จักจัดความคิดในการทำงาน มีคณะทำงานที่ดี มีคณะที่ปรึกษาในกิจกรรมต่างๆ เพื่อประโยชน์แก่มวลสมาชิก

7. รู้ว่าโคกินน้ำแล้วหรือยัง ผู้นำจะต้องรู้จักกระบวนการพัฒนา ให้โอกาสแก่ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของมวลสมาชิกด้วยการอบรม เพิ่มพูนความรู้ฝึกฝนทักษะอาชีพ

8. การรู้ทาง ผู้นำจะต้องรู้แนวทางในการบริหารจัดการขณะเดียวกันก็จะต้องรู้จักจุดร่วมของชีวิตมนุษย์ โดยนำพาสมาชิกของตนไปสู่จุดหมายของชีวิตร่วมกัน

9. ฉลาดในสถานที่โคจร ผู้นำจะต้องสามารถประเมินศักยภาพของกลุ่ม ด้วยการกำหนดเป้าหมาย วางแผนการทำงานและแนวทางปฏิบัติจนกว่าจะบรรลุวัตถุประสงค์

10. รีดนมให้เหลือไว้ ผู้นำจะต้องคำนึงถึงประโยชน์ของมวลสมาชิก รู้จักประสานประโยชน์ ดำเนินกิจกรรมของกลุ่มด้วยความเหมาะพอดี รักษาสมดุลระหว่างการให้กับการรับ

11. การบูชาโคที่เป็นพ่อฝูง หรือจ่าฝูง ผู้นำจะสามารถเสริมภาวะของตนให้เด่นชัด ด้วยการรู้จักให้บำเหน็จรางวัลแก่ผู้ทำงานดี มีคุณธรรม อันเป็นการสร้างเสริมความเชื่อถือต่อผู้นำ และเป็นกำลังใจในการทำกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มและมวลสมาชิก

จะเห็นว่าผู้นำมีความสำคัญอย่างมากทั้งในแง่การบริหารงาน คือ มีการวางแผนการทำงาน การนำแผนไปปฏิบัติและการประเมินผล ขั้นตอน หรือวิธีการดังนี้ มีความแตกต่างกันไปตามภาวะของผู้นำแต่ละบุคคล แต่สิ่งที่จะแสดงถึงภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ ตามหลักพุทธธรรมอันนำไปประยุกต์ให้เกิดผล มิใช่เพียงสร้างความมั่นคงกับฐานอำนาจ หรือตำแหน่งสถานะของผู้นำในกลุ่มเท่านั้น แก่นแท้ของพุทธธรรมได้แสดงให้เห็นภาวะของผู้นำซึ่งต้องเป็นบุคคลที่ฉลาด รอบรู้ มีความมุ่งหมายในการทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวมและมวลสมาชิก

ภาวะผู้นำที่ดี หรือตรงตามหลักพุทธธรรม ที่มีส่วนสำคัญในการกำหนดบทบาท และหน้าที่ของผู้นำในสังคม สมาชิกของสังคมนั้นจะชี้ให้เห็นถึงศักยภาพของผู้นำ จากการทำงานและกิจกรรมต่างๆ ที่ผู้นำปฏิบัติด้วย มีปฏิสัมพันธ์กับมวลสมาชิก สมาชิกก็จะยอมรับและเชื่อถือในคุณธรรมของผู้นำที่พึงประสงค์ตามหลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนา

การกระทำอันเป็นการปฏิบัติหน้าที่ หรือคุณธรรมของผู้นำจะมีผลอย่างมากต่อภาวะผู้นำ ดังนั้น ผู้นำจึงมีความสำคัญต่อกลุ่มและสมาชิกในกลุ่ม ในฐานะผู้นำพามวลสมาชิกไปสู่เป้าหมายซึ่งก็ต้องอาศัยผู้นำที่ดี เห็นแก่ส่วนรวม ดังข้อความกล่าวยืนยันว่า

นายโคบาลนั้น ให้เหล่าโคที่เป็นพ่อฝูงนำฝูงข้ามไปก่อน โคเหล่านั้น ว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาขวางไปได้ถึงฝั่งโดยสวัสดี ต่อนั้นจึงให้โคที่มีกำลังและโคที่ฝึกว่ายข้ามไป โคเหล่านั้นว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาขวางไปได้ถึงฝั่งโดยสวัสดี ต่อนั้นจึงให้เหล่าโคหนุ่มโคสาวข้ามไป ว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาขวางไปได้ถึงฝั่งโดยสวัสดี ต่อนั้น จึงให้พวกลูกโคที่มีกำลังยังน้อยข้ามไป ลูกโคเหล่านั้นว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาขวางไป

ผู้นำจึงมีความสำคัญทั้งต่อกลุ่ม และสมาชิกของสังคม นอกจากนี้ผู้นำยังเป็นปัจจัยสำคัญของการร่วมกลุ่มและจูงใจมวลสมาชิก ผู้นำเป็นผู้ทำให้ศักยภาพที่แฝงอยู่ของมวลสมาชิกแสดงออกมาโดยเป็นรูปธรรม ความเป็นภาวะผู้นำจึงเป็นภาวะแห่งปฏิบัติการ ส่งผลกระทบต่อผลผลิตที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการปฏิบัติการ ดังนั้น ภาวะผู้นำ จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการเป็นผู้นำ ตามเป้าหมายแห่งพุทธธรรม อันเป็นการสร้างประโยชน์แก่มวลสมาชิก ดังพุทธพจน์แสดงความสำคัญของผู้นำ ในราโชวาทชาดกว่า

ถ้าเมื่อโคทั้งหลาย ว่ายน้ำไป โคหัวหน้าฝูงว่ายคด เมื่อโคผู้นำฝูงว่ายคดอย่างนี้ โคทั้งหมดก็ย่อมว่ายคดไปตามกัน ในมนุษย์ทั้งหลายก็เหมือนกัน ผู้ใด ได้รับสมมติแต่งตั้งเป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนนอกนี้ก็ประพฤติไม่เป็นธรรมโดยแท้ถ้าพระราชาเป็นใหญ่ไม่ตั้งอยู่ในธรรม รัฐก็ย่อมอยู่ไม่เป็นสุขทั่วกัน ถ้าเมื่อโคทั้งหลาย ว่ายข้ามแม่น้ำไป โคหัวหน้าฝูงว่ายข้ามตรง เมื่อมีโคผู้นำว่ายข้ามตรงอย่างนั้น โคทั้งหมดก็ย่อมว่ายข้ามตรงไปตามกัน ในหมู่มนุษย์ทั้งหลายก็เหมือนกัน ผู้ใด ได้รับสมมติแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติเป็นธรรมประชาชนนอกนี้ก็ย่อมประพฤติเป็นธรรมไปตามโดยแท้ ถ้าพระราชาทรงเป็นผู้ใหญ่ตั้งอยู่ในธรรม รัฐก็ย่อมอยู่เป็นสุขทั่วกัน

จะเห็นได้ว่า ผู้นำไม่ว่าจะดำรงอยู่ในฐานะใด ตำแหน่งใด มีที่มาโดยการสมมติแต่งตั้ง หรือเลือกตั้ง ให้มีอำนาจในสถานะผู้นำประชาชน เป็นสมมุติราช พระราชามีความสำคัญต่อการกำหนดทิศทางความเป็นไปของสังคมและรัฐ ยังผลถึงความเป็นอยู่สมาชิกหรือประชาชนภายใต้การนำนั้น ดังเช่น โคหัวหน้าฝูงย่อมนำฝูงโคทั้งหลายตามที่ตนพาไป เช่นเดียวกับผู้นำตามเงื่อนไขคือการประพฤติธรรม จะยังให้เกิดความผาสุขทั้งในสังคมและรัฐต่างๆ ก็ได้ ตามแต่ผู้นำและมวลสมาชิกในกลุ่มจึงเป็นเหตุผลสืบเนื่องกันไป

จุดสำคัญของความเป็นผู้นำ ก็คือ ภาวะที่กำหนดความเป็นผู้นำว่า จะมีความประพฤติที่ก่อให้เกิดประโยชน์ หรือมิใช่ประโยชน์แก่มวลสมาชิก สิ่งที่สำคัญที่ระบุถึงความเป็นผู้นำ หรือภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ตามหลักธรรม คือ คุณธรรมหรือการประพฤติธรรมของผู้นำนั่นเอง

แนวคิดเกี่ยวกับวิธีการใช้อำนาจการนำและภาวะผู้นำตามหลักพุทธธรรม

ผู้นำตามหลักพุทธธรรม มีที่มาจากการเลือกสรรของสมาชิกในสังคม โดยการมอบอำนาจให้แก่บุคคลที่มีคุณสมบัติพิเศษ ต่างจากบุคคลอื่น เช่นมีผิวพรรณวรรณะดี มีร่างกายแข็งแรง นั่นหมายถึง ศักยภาพในการใช้อำนาจซึ่งเป็นพื้นฐานสำหรับปกครองหมู่คณะ การใช้อำนาจตามที่ปรากฏในหลักพุทธธรรม มีวิธีการต่างๆ เพื่อสนองตอบตามวัตถุประสงค์ของการใช้อำนาจตามลักษณะของผู้นำ อำนาจจึงมิใช่สิ่งสมบูรณ์ในตัวเอง แต่เป็นวิถีทาง (means) ไปสู่จุดหมาย (purposes) จึงเป็นไปเพื่อประโยชน์โดยรวมของมวลสมาชิก ดังนี้

1. เพื่อทำลายอธรรม ความชั่วร้าย หรือปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากสมาชิกในสังคม จึงมีการลงโทษเพื่อเป็นการหยุดยั้งความชั่วที่เกิดขึ้น

2. เพื่อรักษาความเป็นธรรมของมวลสมาชิกในสังคม ถือเป็นแนวทางที่ดีงาม เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมและสนับสนุนความถูกต้อง ในรูปของกฎระเบียบของสังคม

3. เพื่อสร้างความสงบสุข และความเจริญให้เกิดขึ้นในสังคมทั้งทางวัตถุและจิตใจ

อำนาจของผู้นำ ตามที่ปรากฏในพุทธธรรม แสดงให้เห็นถึงที่มาอันสำคัญของอำนาจดังกล่าวจากความยินยอม สละอำนาจของสมาชิกในสังคมนั้นๆ ได้รับรองความชอบธรรมของอำนาจผู้นำของสังคม จึงมีสิทธิ์ใช้อำนาจในฐานะผู้นำดังปรากฏออกมาในรูปของการเมือง โดยเนื้อหาก็คือ การบริหารหรือทำให้เกิดความสงบและผาสุกในรูปของการปกครอง โดยเนื้อหาก็คือ การยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่มวลชน ดังนั้น อำนาจสิทธิ์ขาดและการยอมรับการใช้อำนาจของผู้นำ จึงเป็นสิ่งที่มวลสมาชิกได้ทำการตกลงร่วมกันแล้ว สิ่งที่ผู้นำปฏิบัติจะต้องเป็นไปโดยชอบธรรม คำนึงถึงสมาชิกในสังคม ขณะเดียวกันก็มุ่งหวังให้เกิดประโยชน์แก่มวลสมาชิก อำนาจดังกล่าวนี้จึงขึ้นอยู่กับเงื่อนไขสำคัญคือ ความเชื่อศรัทธาของสมาชิก ที่มีต่อตัวผู้นำและการใช้อำนาจของผู้นำแบบต่างๆ จะเห็นว่า การใช้อำนาจของผู้นำมีความเชื่อมโยงระหว่างความสัมพันธ์ของผู้นำกับมวลสมาชิกในสังคม ดังปรากฏข้อความว่า

อย่ากระนั้นเลย พวกเราควรสมมุติสัตว์ผู้หนึ่งให้เป็นผู้ว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ ให้เป็นผู้ติเตียนผู้ที่ควรติเตียนได้โดยชอบ ให้เป็นผู้ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่ได้โดยชอบ ส่วนพวกเราจัดแบ่งส่วนข้าวสาลีให้แก่ผู้นั้น ดังนี้ ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้นเมื่อสัตว์เหล่านั้นพากันไปหาสัตว์ที่สวยงามกว่า น่าดูน่าชมกว่าและน่าเกรงขามมากกว่าสัตว์ทุกตัว แล้วจึงแจ้งเรื่องนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญมาเถิดพ่อคุณ ขอพ่อว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว จงติเตียนผู้ที่ควรติเตียน จงขับผู้ที่ควรขับไล่ได้โดยชอบเถิด ส่วนพวกข้าพเจ้าจักเฉลี่ยกันแบ่งส่วนข้าวสาลีให้แก่พ่อ ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะสัตว์ผู้นั้นและรับคำของสัตว์เหล่านั้นแล้ว จงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ติเตียนผู้ที่ควรติเตียน ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ ส่วนสัตว์เหล่านั้น ต่างก็เฉลี่ยแบ่งส่วนข้าวสาลี ให้แก่สัตว์ที่เป็นหัวหน้านั้น

แม้ว่าผู้นำจะดำรงฐานะกษัตริย์ต้องฟังเสียงของประชาชนด้วย ดังตัวอย่างในเวสสันดรชาดก จะเห็นได้จากการที่พระเวสสันดร ซึ่งขณะนั้นดำรงพระยศเป็นพระโอรสของพระเจ้าสัญชัย กษัตริย์เมืองสีพี พระราชทานพญาช้างคู่บ้านคู่เมืองให้แก่พวกพราหมณ์ต่างเมืองทั้ง 9 คน ที่มาขอพญาช้างคู่บ้านคู่เมือง ทำให้ประชาชนเมืองสีพีทั้งหลายโกรธเป็นอันมาก พากันมาเข้าเฝ้าพระเจ้าสัญชัยทูลให้ขับไล่ พระเวสสันดรพระราชโอรสออกนอกเมือง พระเจ้าสัญชัยก็ต้องทำตามดังใจความที่ชาวเมืองสีพีทูลแก่พระเจ้าสัญชัยว่า “พระองค์อย่าได้รับสั่งให้ฆ่าพระเวสสันดรนั้นด้วยท่อนไม้หรือศาตราเลย ทั้งพระเวสสันดรนั้น ก็ไม่ควรแก่เครื่องพันธนาการ แต่จงทรงขับไล่พระเวสสันดรเสียจากแว่นแคว้น จงไปอยู่ที่เขาวงกตเถิด ถึงแม้ว่าพระนางผุสดีซึ่งเป็นพระมเหสีของพระเจ้าสัญชัยจะทัดทาน ดังที่ปรากฏในพระเวสสันดรชาดกว่า ข้าแต่มหาราช เพราะฉะนั้น เกล้ากระหม่อมฉันขอกราบทูลพระองค์ว่าประโยชน์อย่าได้ล่วงพระองค์ไปเสียเลย ขอพระองค์อย่าทรงขับไล่พระราชโอรสผู้ไม่มีความผิด เพราะถ้อยคำของชาวนครสีพีเลย เราทำความยำเกรงพระราชประเพณี จึงขับไล่พระโอรสผู้เป็นชาวสีพี เราจำต้องขับไล่ลูกของตน ถึงแม้จะเป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิตของเรา

การที่กษัตริย์ หรือผู้นำที่ปกครองบ้านเมืองโดยธรรม จะสามารถใช้อำนาจนั้นได้ยาวนานและเป็นขวัญใจของอาณาประชาราษฎร จะได้รับการสดุดีถวายพระนามว่า “**ราชา**” ซึ่งหมาย ถึงผู้ที่ยังชนให้สุขใจได้โดยธรรม ดังข้อความที่ปรากฏในพระสูตรกล่าวยืนยันว่า

ดูก่อน วาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้าอันมหาสมมุติ ดังนี้แล อักษรที่ว่ามหาชนสมบัติ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับแรก เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้าอันมหาสมบัติ ดังนี้แล อักษรที่ว่ามหาชนสมบัติ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับแรก เพราะเหตุที่เป็นหัวหน้าเป็นใหญ่ยิ่งแห่งแผ่นดินทั้งหลาย ดังนี้ และอักษรว่า **กษัตริย์** กษัตริย์จึงอุบัติขึ้นอันดับที่สอง เพราะเหตุที่ผู้เป็นหัวหน้ายังชนเหล่าอื่นให้สุขใจได้โดยธรรม ดังนี้แล อักษรว่า**ราชา** ราชา จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับที่สาม ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ด้วยประการดังนี้ การบังเกิดขึ้นแห่งพวกกษัตริย์นั้นมีขึ้นได้

เนื่องจากอำนาจกษัตริย์ดังกล่าว เป็นไปในลักษณะการยินยอมพร้อมใจของสมาชิกที่จะสละอำนาจส่วนบุคคลให้แก่ผู้นำคือกษัตริย์ ผู้มีอิสระในการใช้อำนาจในการปกครองได้เต็มที่ เพื่อรักษาความชอบธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม แต่ก็ยัง

อยู่ในการควบคุมดูแลของประชาชนผู้เป็นเจ้าของอำนาจเดิมเพราะถ้ากษัตริย์ประพฤติอธรรม หรือไม่มีคุณสมบัติพอก็จะถูกถอดถอนลงและหาผู้ที่เหมาะสมกว่าเป็นแทน การใช้อำนาจในทางพระพุทธศาสนาต้องมีธรรมกำกับ เพราะความคิดทางพุทธศาสนายกย่องกษัตริย์ทรงคุณธรรม เป็นธรรมราชาหรือกษัตริย์ผู้เอาชนะด้วยธรรมมากกว่ากษัตริย์ผู้ทรงปราบโลกด้วยกำลัง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า การปกครองของกษัตริย์ในพระพุทธศาสนามีอยู่อย่างเดียว คือ อำนาจธรรม จะเห็นได้ว่าพุทธธรรมที่ปรากฏในคำสอนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวกับผู้นำและสมาชิกในสังคมนั้น ได้เน้นถึงตัวผู้นำ หรือผู้ใช้อำนาจ ในเชิงระบบแต่พุ่งเป้าไปที่ตัวผู้ใช้อำนาจนั้น ประกอบกับการใช้อำนาจไปตามวัตถุประสงค์ หรือจุดหมายรวมกันของมวลสมาชิกจึงเป็นการอธิบายของคุณธรรม และการใช้อำนาจโดยธรรม ลักษณะวิธีการใช้อำนาจของผู้นำที่มีความเป็นใหญ่ตามหลักพุทธธรรม ได้แสดงออก เป็น 3 ลักษณะของการใช้อำนาจ ดังต่อไปนี้

1. **อัตตาธิปไตย** (supremacy of self) หมายถึงการถือตนเองเป็นใหญ่ คือ ถือตนเองเป็นศูนย์กลางของการตัดสินใจ เขาเชื่อมั่นตนเองสูงมาก คิดว่าตัวเองฉลาดกว่าใครจึงไม่รับฟังความคิดเห็นใคร เขาไม่อดทนต่อการวิพากษ์วิจารณ์ เขานิยมใช้พระเดชมากกว่าพระคุณ เมื่อบริหารงานนานๆ ไปจะไม่มีคนกล้าคัดค้านหรือทัดทาน ลงท้ายนักบริหารประเภทนี้มักเป็นเผด็จการ วิธีการบริหารแบบนี้ทำให้ได้งานแต่เสียคน นั่นคืองานเสร็จเร็วทันใจนักบริหาร แต่ไม่ถูกใจคนร่วมงาน เขาผูกใจคนไม่ได้ เขาได้ความสำเร็จของงานแต่เสียเรื่องการครองใจคน

2. **โลกาธิปไตย** (supremacy of the world) หมายถึงการถือคนอื่นเป็นใหญ่ นักบริหารประเภทนี้ มีวิธีทำงานที่ตรงกันข้ามกับประเภทแรกนั่นคือ นักบริหารโลกาธิปไตยไม่มีจุดยืนเป็นของตัวเอง เขาขาดความเชื่อมั่นในตนเอง ไม่สามารถตัดสินใจอะไร ถ้านั่งเป็นประธานอยู่ในที่ประชุมเขาจะฟังทุกฝ่ายก็จริง แต่เมื่อฝ่ายต่างๆ พูดขัดแย้งกัน เขาจะไม่ตัดสินชี้ขาด แต่เปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายทุ่มเถียงทะเลาะกันเอง ใครเสนอความคิดเห็นอะไรมาเขาเห็นคล้อยตามด้วย จนไม่ยอมตัดสินใจเด็ดขาดลงไปว่าฝ่ายไหนถูกหรือผิด ในที่สุดลูกน้องต้องวิ่งเต้นเข้าหานักบริหารประเภทนี้อยู่เรื่อยไปผลลงเอยด้วยลูกน้องตีกันเอง เพราะนักบริหารไม่ยอมวินิจฉัยชี้ขาดว่าจะทำตามข้อเสนอของใคร

นักบริหารประเภทนี้ได้คนแต่เสียงาน นั่นคือทุกคนเป็นคนของเขา เพราะเขาเป็นคนอ่อนไม่เคยตำหนิใคร ลูกน้องจะทำงานหรือทิ้งงานก็ได้ เขาไม่กล้าลงโทษ เขาสุภาพกับทุกคน แต่องค์กรยังวุ่นวาย ไร้ระเบียบและไม่มีผลงาน

3. **ธรรมาธิปไตย** (supremacy of the dharma) หมายถึง การถือธรรมหรือหลักการเป็นสำคัญ นักบริหารประเภทนี้ถือหลักการ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารภสิ่งที่ได้ศึกษาตรวจสอบตามข้อเท็จจริง และความคิดเห็นที่รับฟังอย่างกว้างขวางแจ้งชัดและพิจารณาอย่างดีที่สุด เต็มขีดแห่งสติปัญญาจะมองเห็นได้ด้วยความบริสุทธิ์ใจว่า เป็นไปโดยชอบธรรม และเพื่อความดีงาม เป็นปริมาณอย่างสามัญ ได้แก่ ทำการด้วยความเคารพหลักการ กฎ ระเบียบ กติกา

วิธีการใช้อำนาจของผู้นำ ไม่ว่าจะดำรงอยู่ในตำแหน่งใดถือเป็นผู้ที่มีฐานะสูงกว่าสมาชิกในแง่ของอำนาจ และการใช้อำนาจคือ คุณธรรมและความชอบธรรมที่มีรากฐานมาจากความศรัทธาของสมาชิกต่อตัวผู้นำ คือคุณธรรมของความเป็นผู้นำ หรือภาวะที่แสดงถึงความเป็นผู้นำที่ดีที่พึงประสงค์ ขณะเดียวกัน สมาชิกก็จะต้องได้รับประโยชน์ตามจุดหมายที่ได้ตกลงกันไว้ อันเป็นความผาสุกของชีวิต ฉะนั้น ลักษณะวิธีการใช้อำนาจที่ถูกต้องชอบธรรม จึงขึ้นอยู่กับเกณฑ์แห่งธรรมทั้งผู้นำและมวลสมาชิก ที่ต้องประสานให้สอดคล้องสมดุลกันในทุกๆ บริบทของสังคมชุมชน

ผู้ที่จะเป็นผู้นำสังคมที่ดี ต้องเข้าใจในกฎเกณฑ์หรือหลักอันเป็นธรรมชาติของสิ่งเหล่านั้น เริ่มต้นด้วยการศึกษาตัวเองก่อนว่ามีจุดอ่อน จุดแข็ง ข้อดีและข้อเสีย อย่างไร เช่น การที่เป็นผู้นำแบบอัตตาธิปไตย (Autocratic Leaders) ในแง่ที่ถือตัวเองเป็นใหญ่ มีความเชื่อมั่นยึดมั่นในตัวเองมากไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นจากใคร ผลลัพธ์ที่ออกมาคือการทำงานล้มเหลวหรือ ไม่ได้รับความร่วมมือจากผู้ใต้บังคับบัญชาอาจจะทำงานได้บ้างแต่ก็ไม่ดีเท่าไรที่ควร ก็จะต้องวิเคราะห์หรือพิจารณาที่ตัวเองเป็นปัจจัยภายในก่อน มิใช่จะคอยมุ่งที่จะจับผิดผู้อื่นโดยมิได้พิจารณาว่าตนเองตั้งมั่นสิ่งที่ควรแล้วเพียงใด

ในกรณีนี้เมื่อเข้าใจตัวเองแล้วว่าเป็นผู้นำแบบอัตตาธิปไตยอุปทานแล้ว ก็คือความยึดมั่นเชื่อมั่นยึดถือตัวตนเองอย่างสูง (The Egobelief) มากเกินไปใจแคบไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นจากผู้อื่น จนขาดลักษณะความเป็นผู้นำที่ดีในแง่ที่จะต้องมีจิตใจกว้าง ไม่ปฏิเสธที่รับฟังความคิดใหม่ๆ (Open minded) เมื่อผู้นำเข้าใจดังนี้แล้ว จะเป็นวิธีการใช้อำนาจของผู้นำที่พึงประสงค์ของผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาหรือมวลสมาชิกในสังคม

แนวคิดเกี่ยวกับลักษณะการทำงานของภาวะผู้นำตามหลักพุทธธรรม

วิธีการทำงานของผู้นำแบบต่างๆ มีความแตกต่างกัน ไม่ว่าผู้นำนั้นจะปฏิบัติงานหรือแสดงพฤติกรรมออกมา โดยอาศัยหลักของการทำงานแบบใดก็ตาม ใช้วิธีการที่ยึดสถาบันเป็นหลัก (The Nomothoric Leaders) ยึดตัวบุคคลเป็นหลัก (The Ideograph Leaders) ผู้นำแบบอาศัยแรงจูงใจ (The persuasive Leaders) และผู้นำที่อาศัยการประสานประโยชน์ วิธีการทำงานย่อมยังผลให้เกิดงานและกิจกรรมต่างๆ วิธีการทำงานของผู้นำแบบยึดสถาบัน จำเป็นต้องมีกฎระเบียบต่างๆ เพื่อประสิทธิภาพของการทำงานของหน่วยงานหรือสังคม ต่างจากผู้นำแบบยึดตัวบุคคลจำต้องอาศัยความสามารถ ลักษณะพิเศษเฉพาะด้านบุคคล ผู้นำแบบประสานประโยชน์ มุ่งที่ประสิทธิภาพของการทำงานโดยการปรับองค์กรและบุคลากรในหน่วยงานให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด

วิธีทำงานของผู้นำตามหลักธรรม ได้แสดงออกมาหลายรูปแบบ ไม่ตายตัว แต่ได้อาศัยหลักสำคัญเสมือนเป็นเป้าหมายโดยรวม คือธรรม ได้แก่ คุณธรรมของผู้นำ และคุณธรรมของมวลสมาชิก มุ่งไปสู่ความเป็นผู้มีธรรม ดังหลักสำคัญในการทำงานของผู้นำ 6 ประการ ได้แก่

1. ความอดทน (ขันติ)
2. ความตื่นตัว (ชาคริยะ)
3. ความขยันหมั่นเพียร (อุฏฐานะ)
4. อัธยาศัย เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ (สังวิภาค)
5. จิตใจเอ็นดู (ทยา)
6. เอาใจใส่ตรวจตรา (อิกขนา) อาจกล่าวได้ว่า เป็นวิธีการทำงานตามเงื่อนไข หรือลักษณะงาน ที่มุ่งประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ มิได้ตายตัวอยู่กับโครงสร้างของสังคม ตามแนวคิด อย่าง Hersey และ Boachard อธิบายลักษณะของผู้นำเชิงโครงสร้าง ในขณะที่นักสังคมวิทยา อย่าง Murray G.Rross และ Charles E. Hendry ท่านได้กรุณาอธิบายถึงคุณลักษณะของความเป็นผู้มีภาวะผู้นำว่า จะต้องขึ้นอยู่กับสถานการณ์ (situations)

แนวคิดวิธีการใช้อำนาจของนักรัฐศาสตร์ตามหลักพุทธธรรม

1. **หลักอัตตาธิปไตย** หมายถึงผู้ที่ปรารภความเดือดร้อนที่ตนเองได้รับเมื่อครั้งยังอยู่ในฐานะประชาชน เมื่อได้โอกาสมาทำงานการเมืองรับใช้ประชาชน ก็จะใช้อำนาจการเมืองที่ตนเองได้รับมาบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้กับราษฎร เนื่องจากก่อนมาเป็นนักการเมือง (politicians) เป็นผู้ที่ค้นพบสัจธรรมความจริงแท้ มีลักษณะกล่าวคือ

   1) เห็นทุกขเวทนาที่เกิดจาก ความเกิด (ชาติ) ความแก่ (ชรา) ความตาย (มรณะ)
   2) เห็นทุกขเวทนาที่เกิดจากการดิ้นรนแสวงหาทรัพย์ แม้จะถูกความทุกขเวทนาทั้ง 2 เบียดเบียนอยู่ ก็สามารถดำรงตนทำมาหากินด้วยความซื่อสัตย์ สุจริตได้ แต่กลับประสบทุกข์
   3) การถูกรีดนาทาเร้นจากผู้บริหารบ้านเมืองโดยมิชอบ

ก็เพราะทุกขเวทนาทั้ง 3 นี้เอง ที่บีบคั้นให้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารบ้านเมืองที่มาเล่นการเมืองจึงมิได้มาเพื่อหวังกอบโกย คดโกงใคร แต่ตั้งใจมาทำงานการเมืองเพื่อทำให้ประชาชนละอกุศล ทำแต่กุศลกรรมตำแหน่งทางการเมืองที่ได้มานี้จะนำมาเป็นอุปกรณ์ในการสร้างบุญสร้างกุศลคุณงามความดี เพื่อให้บังเกิดความสงบสุขร่มเย็นแก่ประชาราษฎรเมื่อได้แนวคิดและวิธีการใช้อำนาจการทางเมือง จึงควรใช้หลัก ดังนี้

มีความเพียร ทำงานให้ประสบผลสำเร็จ โดยไม่ย่อท้อหวั่นเกรงต่ออุปสรรคขวากหนาม มุ่งมั่นแน่วแน่แก้ไขปัญหาราษฎร

มีสติแน่วแน่ แก้ไขงานที่ได้รับมอบหมายอย่างครบถ้วน รอบคอบไม่แสวงหาผลประโยชน์ ไม่ลืมเลือนตน ไม่บ้ายศไม่บ้าอำนาจ ไม่มีความลำเอียง ไม่ปล่อยปละละเลยงานที่รับผิดชอบ ทุ่มเทกำลังกาย กำลังใจ ทุกหยดทุกหยาดเพื่อประชาชน เพราะตระหนักรู้ว่าประชาชนฝากความหวัง เหมือนครั้งก่อนๆ ที่ตนก็เคยฝากความหวังไว้กับนักการเมือง มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรมทั้ง 8 คือ ลาภ สักการะ ยศ สรรเสริญ สุข ความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา และทุกข์

2. หลักโลกาธิปไตย นักรัฐศาสตร์ที่ถือโลกเป็นใหญ่ จึงเป็นผู้ที่คำนึงถึงหลัก ดังต่อไปนี้ ความลับไม่มีในโลก โกหกคนอื่นได้แต่โกหกตนเองไม่ได้ อย่าดูถูกตนเอง บุคคลที่มีศักยภายในการทำความดี แต่ไม่ทำ ซ้ำกลับไปทำความชั่ว ได้ชื่อว่าเป็นผู้ดูหมิ่นตนเอง การปกปิดความชั่วที่ตนเองทำไว้ ทวยเทพเทวดาพรหมย่อมรู้เห็นมนุษย์ผู้มีปัญญาก็รู้เห็น รู้เท่าทันจึงไม่ควรคิดว่าประชาชนไม่รู้ ร้ายที่สุดคนที่มีส่วนร่วมทำความชั่วก็รู้ ถ้าวันใดเขาเปลี่ยนใจพลิกลิ้นเปิดเผยความจริงขึ้นมาความชั่วก็ย่อมปรากฏต่อสาธารณชนโดยกฎเกณฑ์ตามหลักสมมุติสัจจวาจา

โลกาธิปไตยนี้ เป็นหลักธรรมเตือนสติให้นักรัฐศาสตร์ทั้งหลายใช้ปัญญาวิเคราะห์ปัญหา คิดอะไรก็ให้รอบคอบด้วยความสุขุมเยือกเย็นไม่ประมาทในความคิดของผู้อื่นแต่ห้ามใช้ปัญญาความรอบรู้โดยขาดสติ

3. หลักธรรมาธิปไตย นักรัฐศาสตร์ที่ยึดธรรมาธิปไตยเป็นผู้ที่เตือนตนเองว่าจะทำอะไร จะยึดถือกฎเกณฑ์ มิใช่กฎเราโดยการเลี่ยงบาลีเอาสีข้างเข้าถู ที่สำคัญระลึกเสมอว่า เราอาจหลีกเลี่ยงกฎหมาย กฎเกณฑ์กติกาของสังคมได้ แต่ไม่อาจหลีกเลี่ยงกฎแห่งกรรม ซึ่งเป็นกฎเหล็กของวัฏฏสงสารได้ กฎหมาย กฎของสังคมอาจปรับเปลี่ยนได้ แต่กฎแห่งกรรมไม่มีวันเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม เมื่อละเมิดกฎแห่งกรรมก็ต้องได้รับวิบากผลของกรรม เพราะฉะนั้น จะทำอะไรถ้านึกถึงกรรมดีกรรมชั่วก็จะเพียรละกรรมที่มีโทษ จึงควรรักษาตนให้บริสุทธิ์ บำเพ็ญกุศลกรรม เมื่อมาทำงานการเมืองจึงควรยึดหลักกฎแห่งกรรม มิใช่เอาพวกมากลากไป แต่ให้เอาความดีและศีลธรรมนำประเทศไปยังรัฐธรรมาภิบาล (good governance) จึงจะประสบความเจริญรุ่งเรืองนักรัฐศาสตร์ที่ยึดธรรมเป็นใหญ่ จึงเป็นผู้ประพฤติตามกฎระเบียบประเพณี โดยเฉพาะกฎแห่งกรรม ต้องยึดถือเป็นหลักในการดำเนินชีวิตเป็นสำคัญ

ความหมายในธรรมะข้อนี้หมายถึง ให้ผู้นำปรารภตัวเองว่าในเมื่อได้ตั้งใจที่จะบำบัดทุกข์บำรุงสุข ให้ประชาชนเกิดความร่มเย็นเป็นสุขก็ต้องใช้หลักทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นธรรมะสำหรับผู้ที่จะเป็นผู้นำทุกคน เพราะการเป็นผู้นำก็คือการมีโอกาสได้สร้างความดีเหนือกว่าคนอื่น ในการสะสมบารมีให้สูงยิ่งขึ้นไป เมื่อมีโอกาสจะได้ทำบุญถวายมหากุศลแล้วทำไมจะเบี่ยงเบนไปจากเป้าหมายอันสูงยิ่งกว่าคนธรรมดา

ธรรมข้อนี้ เป็นข้อคิดที่บรรดาผู้นำทั้งหลาย จะได้ยึดถือเป็นต้นแบบแห่งการใช้หลักธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นหลักในการดำรงชีวิต ตั้งเป้าหมายในชีวิตให้สูงยิ่งๆ ขึ้นไป เป็นยุทธศาสตร์ ในการบริหารและปฏิบัติตนเจริญรอยตามพระบรมศาสดา

ความหมายของพระสูตรนี้ มีความลึกซึ้งที่ทรงสอนให้มนุษย์ใช้สตินำหน้า ใช้ปัญญาเป็นตัวปฏิบัติ และใช้ธรรมะเป็นหลักยึดไม่ให้ชวนเซหรือล้มลง ตรงกับคำพูดที่เรียกว่า “สติปัญญา” ซึ่งเท่ากับเป็นการเตือนมนุษย์ให้มีสติก่อนที่จะใช้ปัญญาเพราะเหตุร้ายและความผิดพลาดในโลกนี้ที่เกิดขึ้น มักจะเกิดจากการใช้ปัญญาเป็นตัวนำหน้า ใช้ความเก่งความกล้าความสามารถโดยไม่ได้ใช้สติไตร่ตรองก่อน

ความไม่สงบในโลกนี้เกิดขึ้นก็เกิดจากเหตุนี้แหละ การใช้ปัญญาความรู้รอบในทางไม่ชอบ เพื่อนำหน้าในการแข่งขันในการทำการค้า ในการรุกราน ครอบครองดินแดน ในการติดยึดความเจริญทางวัตถุ การแข่งขันทางวัตถุ การใช้ดัชนีตัวเลขเป็นตัวชี้วัดความสำเร็จทางการเมือง ความสำเร็จทางเศรษฐกิจ ความสำเร็จทางธุรกิจ สิ่งที่เป็นความไม่สงบในโลกนี้เกิดขึ้นก็เกิดจากเหตุนี้แหละ การใช้ปัญญาความรู้รอบในทางไม่ชอบ เพื่อนำหน้าในการแข่งขัน ในการทำการค้า ในการรุกราน ครอบครองดินแดน ในการติดยึดความเจริญทางวัตถุ การแข่งขันทางวัตถุ การใช้ดัชนีตัวเลขเป็นตัวชี้วัดความสำเร็จทางการเมือง ความสำเร็จทางเศรษฐกิจ ความสำเร็จทางธุรกิจ สิ่งที่มนุษย์ทั้งโลกโดยเฉพาะผู้ยิ่งใหญ่ขาดก็คือ สติ ซึ่งเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งใจ และที่สำคัญคือการขาดธรรมะของพุทธองค์เป็นหลักเป็นแก่นในการตันสินใจ เป็นเกาะยึดของจิตใจไม่ให้ไขว้เขวตกต่ำ

ผู้นำของประเทศของโลกที่ยิ่งใหญ่ เกรียงไกรไปด้วยความสามารถปัญญาเฉียบแหลม จะมีประโยชน์อะไรถ้าขาดสติหรือเสียสติ และไม่ยึดหลักธรรมในการปกครองบริหารประเทศ ความสำเร็จที่ได้มาไม่ว่ายุคใดสมัยใด ถ้าขาดองค์ประกอบดังกล่าวนี้จะเป็นความสำเร็จที่ไม่ยั่งยืน ย่อมสามารถเสื่อมสลายได้ ยิ่งเจริญสูงส่งทางด้านวัตถุขึ้นเท่าใด ก็ยิ่งมีโอกาสเสื่อมสลายเร็วขึ้นเท่านั้น หากสังคมมนุษย์ไม่ดำรงอยู่ในหลักพุทธธรรม ตามพุทธจริยศาสตร์ ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาความขัดแย้งของสังคมมนุษย์ได้ เพราะหลักพุทธธรรมนั้นจะดำเนินการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมมนุษย์ ด้วยเหตุผลและสติปัญญาอย่างยั่งยืน

สรุป

หลักพุทธธรรม มิได้มีจุดหมายเพื่อการพัฒนาองค์กรหรือเป็นทฤษฎีขององค์กร หรือในหน่วยงาน แต่หลักพุทธธรรมได้ให้ความหมายสำคัญของสมาชิกทุกคน ในสังคมที่ร่วมอยู่ด้วยกันนั้น คือพุทธธรรมมุ่งหมายให้มนุษย์ ไม่ว่าจะดำรงตนอยู่ในฐานะใดจะเป็นผู้นำหรือสมาชิกภายใต้การนำของกษัตริย์ ผู้ปกครอง หรือคณะบุคคลต่างๆ สามารถพัฒนาตนในทางคุณธรรม ดังนั้น โดยวิธีการทำงานของภาวะผู้นำตามคำนิยามพุทธธรรม ได้แสดงออกมาโดยธรรมที่ควรประพฤติ ควรที่จะมุ่งไปให้ถึงสภาวะอันสูงสุดต่อปัญหาอุปสรรคขององค์กรที่ผู้นำขาด ทั้งองค์ความรู้ความสามารถก็เจริญไม่ได้ กล่าวในทางหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ได้แก่ ความไม่รู้ คืออวิชชา ผลออกมาคือความเดือดร้อนต่อองค์กรที่เป็นภัยตนเอง ยิ่งผู้นำไม่มีความรู้ด้านหลักธรรมทางพุทธศาสนา ก็ย่อมเกิดปัญหามาก ด้วยเหตุนี้จำเป็นต้องเข้าใจหลักธรรม หรือรอบรู้ในเรื่องของศาสนาบ้าง การที่ผู้นำไม่มีวิสัยทัศน์ในการแก้ไขปัญหา ก็ไม่สามารถมองคน มองงาน มองค์กรให้กระจ่างแจ่มแจ้งได้ ก็จะก่อให้เกิดปัญหาตามมา ผู้นำจะต้องรู้จักสร้างความสามัคคี ในหมู่คณะให้จงได้ สร้างองค์ความรู้ ความสามารถในการบริหารจัดการองค์กรของผู้นำเชิงพุทธ พบว่า ผู้นำจำเป็นต้องเอาความรู้ ความคิด ความสามารถและคุณธรรมมาสู่ภาคปฏิบัติเริ่มจากการทำงานได้ ทำงานดี ทำงานเป็น จนเกิดความชำนาญอันสืบเนื่องมาจากความรอบรู้ในหลายๆ ด้าน เช่น การงบประมาณ แผนการรักษาศิลปะขนบธรรมเนียม แผนงานที่มีความจำเป็น และรู้จักใช้เมตตาธรรม หลักธรรมาภิบาล หลักการรู้จักยกย่องผู้อื่น และให้มีการลงโทษแก่ผู้ที่ทำผิดล่วงละเมิดกฎหมาย โดยไม่มีอคติแอบแฝงอยู่ในใจ สมควรตามโทษานุโทษ

นอกจากนั้น หากเราพิจารณาตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาสรรพสิ่งจะดำรงอยู่ได้ โดยอาศัยซึ่งกันและกันเท่านั้นจะอยู่แบบอิสระตามลำพังไม่ได้นี่ คือหัวใจของกฎธรรมชาติที่เรียกว่าธรรมนิยามอันครอบคลุมถึงความสัมพันธ์กันและความอิงอาศัยกันของสิ่งทั้งปวง ซึ่งรู้จักกันดีว่าเป็นกฎของธรรมชาติตามหลักปฏิจจสมุปบาทในทางพระพุทธศาสนา

ตามทัศนะสังคมของชาวพุทธที่มองเห็นโลก ในฐานะซึ่งเป็นสิ่งที่อิงอาศัยกันและกันแล้วก็จะมีการพัฒนาความรู้สึกรับผิดชอบ กตัญญูและกรุณาต่อกฎแห่งธรรมชาติเพื่อปลูกฝัง ให้สังคมมนุษย์มีการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติทั้งมวล แบบกลมกลืนกัน และแบบสันติซึ่งจะต้องพัฒนา หลักจริยธรรม ศีลธรรมและคุณธรรมขึ้นไว้ในใจอย่างมั่นคง ด้วยหลักธรรม 3 ประการ กล่าว คือ

1. ปัญญา หมายถึงความรู้ตามความเป็นจริงว่า ทุกอย่างในโลกล้วนอาศัยกันและกันเกิดขึ้นทั้งสิ้น

2. สุทธิ ความบริสุทธิ์ซึ่งเป็นสภาวะที่ใจปราศจากความโลภที่เป็นตัวก่อให้เกิดมลภาวะทางด้านสิ่งแวดล้อม และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไป

3. ความกรุณา หมายถึงความเห็นอกเห็นใจที่มีต่อบรรดาเหล่าสัตว์และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เพราะพระพุทธศาสนามุ่งสอนให้กายกรรมเต็มเปี่ยมด้วยความกรุณา มีใจกตัญญูต่อธรรมชาติทั้งมวลโดยแท้

บรรณานุกรม

พระครูสิริจันทนิวิฐ (บุญจันทร์ เขมกาโม), พระ. **ภาวะผู้นำเชิงพุทธ.** กรุงเทพฯ : นิติธรรมการพิมพ์, 2548.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ศาสตราจารย์. **โลกทัศน์ชาวพุทธ.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2548.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต),ศาสตราจารย์.**พุทธวิธีบริหาร.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์** . ฉบับประมวลธรรม.กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538.

พระภาวนาวิริยคุณ. **รัฐศาสตร์เชิงพุทธ.** กรุงเทพฯ : ดอกหญ้ากรุ๊ป, 2549.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต.** ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, 2513.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **มิลินทปัญหา.** พระไตรปิฎก พระสุตตันตปิฎกสังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่มที่ 5 ภาคที่ 2.

การใช้กระบวนการธัมมิกประชาธิปไตย เพื่ออภิวัฒน์สังคมไทย

พระมหาอรุณ จิตฺตคุตฺโต

นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทนำ

คนไทยต้องการประชาธิปไตยเหมือนต้องการ**ลมหายใจ** แต่ประชาธิปไตยที่ไม่ประกอบด้วยธรรมซึ่งเน้นทุนนิยมและบริโภคนิยมกลับเป็นลมหายใจประกอบด้วยก๊าซพิษและมลพิษทรมานคนไทยดังที่ปรากฏในปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯทรงพระราชทาน**เศรษฐกิจพอเพียง** มาเพื่อบรรเทาก๊าซพิษและมลพิษนั้น **พุทธทาสปณิธานสามประการกับโอวาทปาติโมกข์จากพระไตรปิฎก** ก็เช่นกัน พวกเราจึงควรทบทวนถึง**ระบบธัมมิกประชาธิปไตยและวิธีนำไปใช้เพื่ออภิวัฒน์สังคมไทย** ซึ่งจะทำให้สังคมไทยใช้**ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง** ที่พระองค์พระราชทานมาอย่างสมบูรณ์และครบวงจร

การปกครองระบบประชาธิปไตยเป็นการปกครองที่ประชาชนไทยถือเอาว่าดีที่สุดสำหรับประเทศไทยในปัจจุบัน แต่นักปราชญ์หลายท่านกลับกล่าวว่ายังไม่ดีที่สุด ทำให้มีปัญหาที่ผู้เขียนอยากทราบว่าแล้ว**ประชาธิปไตยที่ดีที่สุดเป็นอย่างไร ในพระพุทธศาสนามีคำตอบหรือไม่ ถ้าไม่มีโดยตรงจะประยุกต์หรือสร้างมาใช้อภิวัฒน์สังคมไทยได้อย่างไร**

ในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนาเพราะเป็นที่ประทับอยู่ของพระพุทธเจ้า ทำหน้าที่ของพระธรรม รองรับการเกิดขึ้นของพระสงฆ์ และสามารถตอบปัญหาทั้งสามระดับของทุกคนได้ กล่าวคือตอบปัญหาชีวิต ปัญหาสังคม และปัญหาสิ่งแวดล้อมได้[1] เราพบคติของการปกครองโดยธรรมหลายประการ กล่าวคือ จักกวัตติสูตร กูฏทันตสูตร อัคคัญญสูตร

ในสมัยพุทธกาล วันมาฆปุรณมี วันเพ็ญเดือนสาม พระจันทร์เต็มดวงเสวยมาฆฤกษ์ พระพุทธองค์ทรงประทานโอวาทปาติโมกข์ ซึ่งพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงสอนโอวาทปาติโมกข์ด้วยถ้อยคำที่เหมือนกัน จึงเป็นเหมือน**นโยบายสาธารณะ** วิสัยทัศน์ และข้อปฏิบัติตนของชาวพุทธ ในส่วนแรกของโอวาทปาติโมกข์จัดเป็นนโยบายสาธารณะมี 3 ประการ คือ การไม่ทำบาปทั้งปวง,การทำกุศลให้ถึงพร้อม,การทำใจให้ผ่องใสบริสุทธิ์[2] ซึ่งมีความเป็นกลาง ประยุกต์ใช้ได้กับทุกประเทศ เชื้อชาติ และศาสนา แม้คำว่านโยบายสาธารณะจะหมายถึงการดำเนินกิจกรรมของภาครัฐบาล การตัดสินใจดำเนินการของรัฐบาล และการที่รัฐบาลจัดสรรทรัพยากรทั้งหมดให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนของประเทศ แต่คำสอนของพระพุทธองค์มีความเป็นกลางและเป็นสัจจธรรมที่ให้ประโยชน์แก่สรรพสัตว์ทั้งโลก

---

[1] พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), **พระไตรปิฎก สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้**, หน้า 7,29-31

[2] มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** เล่มที่ 10, หน้า 50-51

พระธรรมโกศาจารย์(พุทธทาส อินฺทปญฺโญ) มิได้กล่าวถึงธัมมิกประชาธิปไตยคือประชาธิปไตยที่ประกอบด้วยธรรมไว้โดยตรง หากแต่เน้นย้ำเรื่องธัมมิกสังคมนิยม แต่ท่านก็ปรารภไว้ว่า ระบบประชาธิปไตยจะเป็นระบบการเมืองที่ดีที่สุดก็ต่อเมื่อมีธรรมะมากำกับ **หากขาดธรรมะมากำกับแล้ว ประชาธิปไตยจะเป็นระบบการปกครองที่เลวร้าย หรือเป็นประชาธิปไตยอย่างสัตว์**[3] ทำให้เรามองเห็นภาพที่ว่า เราจะใช้ระบบใดก็ตามหากประกอบด้วยธรรมแล้วทุกฝ่ายจะได้สิ่งที่ดีที่สุดและสังคมนิยมนั้นเอื้ออำนวยให้ความดีเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว

พระพรหมคุณาภรณ์(ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า ในพระพุทธศาสนามีรัฐศาสตร์เพื่อโลก[4] ทำให้เรามองเห็นภาพที่ว่า **นโยบายสาธารณะสามประการในโอวาทปาติโมกข์** นั้น เป็นนโยบายสาธารณะเพื่อโลกทั้งโลก ซึ่งหากนำมาทำให้เป็นจริงได้จะเป็นการอภิวัฒน์ครั้งสำคัญของสังคมไทย

การอภิวัฒน์สังคมไทยนั้นมีขึ้นอย่างน้อยสามครั้งอันเป็นความเจริญครั้งยิ่งใหญ่ คือการเลิกทาสในสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 การเปลี่ยนมาเป็นประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขในสมัยพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 และการรับพระราชทานเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้กับสังคมไทยในสมัยพระภูมิพลอดุลยเดชฯ รัชกาลที่ 9 แต่ในครั้งหลังสุดนี้ จะสำเร็จผลเป็นจริงได้นั้น ต้องสร้างระบบที่ทำให้ประชาธิปไตยสอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง นั่นคือเราต้องมี**ประชาธิปไตยโดยธรรม**

การจะสร้าง**ประชาธิปไตยที่ประกอบด้วยธรรม** จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับนักการเมืองอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ จริงอยู่เมื่อเราอยากให้สิ่งใดเกิดขึ้นกับสังคมไทย เราต้องเริ่มต้นด้วยการสร้างสิ่งนั้นขึ้นในระบบการศึกษา แต่การศึกษาที่ประกอบด้วยธรรมจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อนักการเมืองนักปกครองและข้าราชการมีกายและใจประกอบด้วยธรรม มีสัมมาทิฏฐิ เพราะประชาธิปไตยที่ประกอบด้วยธรรมและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อบุคคลเหล่านี้เปลี่ยนจากปุถุชนเป็นกัลยาณชน มีจิตสำนึกสาธารณะ ใจสูงเท่านั้น ในส่วนนี้**ศาสตราจารย์นายแพทย์ ประเวศ วะสี**ได้เสนอเรื่อง**กลวิธีขับเคลื่อนยุทธศาสตร์รัตนโกสินทร์**ว่าต้องมีคณะทำงานที่มาจากทุกฝ่ายมาเป็นคณะกรรมการยุทธศาสตร์เพื่อสร้างสัมมาทิฏฐิ สร้างพลังจิตสำนึกของคนไทย สร้างพลังสังคม สร้างพลังแห่งการพัฒนาจิต สร้างพลังปัญญา สร้างระบบสนับสนุนการเรียนรู้[5] และ **มยุรา อุรเคนทร์** ผู้ทำงานวิจัยเรื่องพระพุทธศาสนากับการเมือง:กรณีศึกษาการปฏิบัติตนของนักการเมืองปัจจุบัน ได้เสนอแนะไว้ว่า ควรมีการฝึกอบรมผู้ที่ต้องการสมัครเข้ารับการเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เมื่อได้รับการเลือกตั้งแล้วก็มีการฝึกอบรมประมาณ 1 เดือน และก่อนการประชุมสภา ควรให้สมาชิกรัฐสภานั่งสมาธิเพื่อฝึกให้เป็นบุคคลที่มีจิตใจสงบและมีอารมณ์เยือกเย็น[6]

สิ่งที่เราทำได้มีสามประการคือ รอให้นักการเมืองใจสูงเอง สร้างระบบออกระเบียบข้อบังคับที่นำให้นักการเมืองใจสูงและสนับสนุนบุคคลที่ใจสูงอยู่แล้วเข้าไปเป็นนักการเมือง ประการแรกเราไม่ต้องทำอะไร แต่สองประการหลังเราต้องทำอย่างมุ่งมั่น อดทนต่อเสียงตำหนิจากคนผู้ไม่เข้าใจ และไม่ได้อย่างใจที่ตามใจกิเลสของเขา เราต้องมีระบบที่ทำให้คนชั่วอยากหนีห่างการเมืองและคนดีอยากเข้าสู่การเมือง และพัฒนาสังคมไปสู่ความดีสูงสุด ระบบนี้เริ่มจาก**โครงการ 15 วัน สร้างสรรค์สังคมไทย** สู่ธัมมิกประชาธิปไตยที่สมบูรณ์และครบวงจร

---

[3] พระธรรมโกศาจารย์(พุทธทาส อินฺทปญฺโญ), **ธรรมะกับการเมือง**,หน้า 313

[4] พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), **รัฐศาสตร์และจริยธรรมนักการเมืองแนวพุทธ** ,หน้า 30

[5] ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี, **ยุทธศาสตร์รัตนโกสินทร์**,หน้า 89-94

[6] นางมยุรา อุรเคนทร์, **พระพุทธศาสนากับการเมือง:กรณีศึกษาการปฏิบัติตนของนักการเมืองใน ปัจจุบัน** ,หน้า 122-123

เมื่อทุกคนเข็ดหลาบต่อระบบการปกครองทุกรูปแบบแล้ว คงมีสักสมัยหนึ่งที่ผู้คนจะหันมาชื่นชอบและใช้ระบบ "**ธัมมิกประชาธิปไตย**" อย่างสมบูรณ์และครบวงจร ซึ่งจะเป็นผลดีแก่ทุกฝ่ายร่วมกัน จึงเป็นเรื่องที่รู้ไว้เพื่อรอสมัยนั้น หรือพยายามไปสู่สมัยนั้น

บทที่หนึ่ง อะไรคือธัมมิกประชาธิปไตย

ธัมมิกประชาธิปไตย หมายถึง ประชาธิปไตยที่ประกอบด้วยธรรมที่ครบวงจรกล่าวคือ ด้านการศึกษา การปกครอง เศรษฐกิจ และการประเมินผลต้องประกอบด้วยธรรมทั้งหมด ซึ่งเกิดมาจากการบูรณาการโดยดุลยภาพของโอวาทปาติโมกข์ พุทธทาสปณิธาน เศรษฐกิจพอเพียง และนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ไม่ได้เป็นหมวดเดียวกันมาเทียบเคียงกับเศรษฐกิจพอเพียง[7] จึงขอเรียกว่าหลักพุทธปัจเจกธรรมซึ่งดูได้ตามตารางประกอบที่ 1 และตารางประกอบที่ 2 ได้ขยายเนื้อความทั้งสามตอนของโอวาทปาติโมกข์ให้เห็นเด่นชัดเป็นนโยบายพระพุทธศาสนา วิสัยทัศน์ และข้อปฏิบัติ แล้วเพิ่มข้อเปรียบเทียบกับนโยบายทางการเมืองที่ดีไว้ด้านล่างนี้

ตารางประกอบที่ 1
ความสอดคล้องระหว่างโอวาทปาติโมกข์ พุทธทาสปณิธาน เศรษฐกิจพอเพียง หลักพุทธปัจเจกธรรมและธัมมิกประชาธิปไตย

นโยบาย พระพุทธศาสนา	พุทธทาสปณิธาน	เศรษฐกิจพอเพียง	หลักพุทธปัจเจกธรรม	ธัมมิกประชาธิปไตย
1. การไม่ทำบาปทั้งปวง Not to do Any evil	3. นำเพื่อนมนุษย์ออกมาเสียจากอำนาจของวัตถุนิยม	1. พอประมาณ (Moderation) ความรู้คุณธรรม	3. มัชฌิมาปฏิปทาไปสู่จุดหมายด้วยข้อปฏิบัติอันพอดี The Middle Path	- การศึกษาวิถีพุทธ - การปกครองวิถีพุทธ - เศรษฐกิจวิถีพุทธ - การประเมินผลวิถีพุทธฐานความรู้+คุณธรรม
2. การทำกุศลให้ถึงพร้อม To cultivategood\	2. ทำความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา	2. มีเหตุมีผล (Cause and Effect) ความรู้คุณธรรม	2. โยนิโสมนสิการ พิจารณาโดยอุบายอันแยบคาย Analytical thinking	- การศึกษาวิถีพุทธ - การปกครองวิถีพุทธ - เศรษฐกิจวิถีพุทธ - การประเมินผลวิถีพุทธฐานความรู้+คุณธรรม

[7] นายพิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์, **การใช้การตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงโดยเปรียบเทียบกับพุทธเศรษฐศาสตร์** , หน้า 22-32

ตารางประกอบที่ 1 (ต่อ)

นโยบายพระพุทธศาสนา	พุทธทาสปณิธาน	เศรษฐกิจพอเพียง	หลักพุทธปัจเจกธรรม	ธัมมิกประชาธิปไตย
3. การชำระใจให้ขาวรอบ To purifyThe mind	1. นำให้ศาสนิกทุกคนเข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตน	3. มีภูมิคุ้มกัน (Self-Immunity) ความรู้คุณธรรม	1. อัปปมาทธรรมมีสติรู้ปัจจุบันตลอดเวลา Diligence	- การศึกษาวิถีพุทธ - การปกครองวิถีพุทธ - เศรษฐกิจวิถีพุทธ - การประเมินผลวิถีพุทธ ฐานความรู้+คุณธรรม

ตารางประกอบที่ 2

ความสอดคล้องระหว่างโอวาทปาติโมกข์ พุทธทาสปณิธาน เศรษฐกิจพอเพียง หลักพุทธปัจเจกธรรมและธัมมิกประชาธิปไตย

นโยบายพระพุทธศาสนา	วิสัยทัศน์	ข้อปฏิบัติ	นโยบายทางการเมือง	พุทธทาสปณิธาน	เศรษฐกิจพอเพียง	หลักพุทธปัจเจกธรรม	ธัมมิกประชาธิปไตย
1. การไม่ทำบาปทั้งปวง Not to do Any evil	1. อดทนพ้นได้ 2. ใช้พระนิพพานเป็นอารมณ์ 3. กายไม่ฆ่า 4. วาจาไม่เบียดเบียน	1. การไม่พูดร้าย 2. การไม่ทำร้าย	1. นำความชั่วออกจากสังคม	3. นำเพื่อนมนุษย์ออกมาเสียจากอำนาจของวัตถุนิยมปลุกใจตื่นจากวัตถุนิยม	1. พอประมาณ (Moderation) ความรู้คุณธรรม	3. มัชฌิมาปฏิปทาไปสู่จุดหมายด้วยข้อปฏิบัติอันพอดี The MiddlePath	- การศึกษาวิถีพุทธ - การปกครองวิถีพุทธ - เศรษฐกิจวิถีพุทธ - การประเมินผลวิถีพุทธ ฐานความรู้ + คุณธรรม
2. การทำกุศลให้ถึงพร้อม To culti-vate good	1. อดทนพ้นได้ 2. ใช้พระนิพพานเป็นอารมณ์ 3. กายไม่ฆ่า 4. วาจาไม่เบียดเบียน	3. การสำรวมในปาติโมกข์ 4. การรู้จักประมาณการบริโภค	2. นำความดีมาสู่สังคม	2. ทำความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนาเชื่อมใจคนศาสนาอื่น	2. มีเหตุมีผล (Cause and Effect) ความรู้คุณธรรม	2. โยนิโสมนสิการ พิจารณาโดยอุบายอันแยบคาย Analytical thinking	- การศึกษาวิถีพุทธ - การปกครองวิถีพุทธ - เศรษฐกิจวิถีพุทธ - การประเมินผลวิถีพุทธ ฐานความรู้ + คุณธรรม
3. การชำระใจให้ขาวรอบ To purifyThe mind	1. อดทนพ้นได้ 2. ใช้พระนิพพานเป็นอารมณ์ 3. กายไม่ฆ่า 4. วาจาไม่เบียดเบียน	5. การนั่ง การนอนในที่อันสงัด 6. การฝึกจิตให้สูงขึ้นไป	3. พัฒนาสังคมสู่ธัมมิกประชาธิปไตย	1. นำให้ศาสนิกทุกคนเข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตนเข้าถึงหัวใจศาสนาตน	3. มีภูมิคุ้มกัน (Self-Immunity) ความรู้คุณธรรม	1. อัปปมาทธรรม มีสติรู้ปัจจุบันตลอดเวลา Diligence	- การศึกษาวิถีพุทธ - การปกครองวิถีพุทธ - เศรษฐกิจวิถีพุทธ - การประเมินผลวิถีพุทธ ฐานความรู้ + คุณธรรม

พุทธทาสปณิธาน หมายถึง ปณิธานของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินฺทปญฺโญ) แห่งวัดสวนโมกขพลาราม ทั้งสามประการ คือ

1. พยายามให้เข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตน
2. พยายามสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา
3. พยายามนำเพื่อนมนุษย์ออกมาเสียจากอำนาจของวัตถุนิยม

หรือท่องจำอย่างง่ายเป็นคำคล้องจองว่า เข้าถึงหัวใจศาสนาตน เชื่อมใจคนศาสนาอื่น ปลุกใจตื่นจากวัตถุนิยม

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง แนวความคิดที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชฯทรงพระราชทานแก่ปวงชนชาวไทย โดยให้มีหลักการทั้งสามคือ พอประมาณ มีเหตุมีผล และมีภูมิคุ้มกัน ทั้งนี้ให้มีความรู้กับคุณธรรมเป็นรากฐาน

สร้างแนวคิด ธัมมิกประชาธิปไตยที่มีความสมบูรณ์ทั้งระบบโดยสอดคล้องกับโอวาทปาติโมกข์ พุทธทาสปณิธาน และเศรษฐกิจพอเพียง โดยแบ่งเป็น 4 ด้าน ดังนี้

การศึกษาวิถีพุทธ เป็นการศึกษาตามหลัก ศีล สมาธิ ปัญญาจนสามารถเปลี่ยนปุถุชนให้เป็น**กัลยาณชน** คือคนใจสูง รู้สึกรับผิดชอบส่วนรวมเช่นกินขนมในรถแล้วไม่ทิ้งถุงพลาสติกข้างถนนเป็นต้น แม้จะไม่ถึงขั้นเป็นอริยชน แต่ก็ได้ชื่อว่าฆราวาสวิถีพุทธ หรือธัมมิกฆราวาส ฝึกฝนตนด้วยศีล สมาธิ ปัญญา จนกลายเป็นฆราวาสวิถีพุทธหรือธัมมิกฆราวาส คือเปลี่ยนจากปุถุชนเป็น**กัลยาณชน**

การปกครองวิถีพุทธ ฆราวาสวิถีพุทธเลือกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรวิถีพุทธจากพรรคการเมืองวิถีพุทธเพื่อสร้างรัฐสภาวิถีพุทธ บุคคลที่ประกอบด้วยธรรมหรือบุคคลวิถีพุทธนั้นมีกุศลกรรมบถ 10 เป็นตัวชี้วัด จึงจะสามารถสร้างธัมมิกนิติบัญญัติ ธัมมิกบริหารและธัมมิกตุลาการให้เป็นไปได้ในทางปฏิบัติ

เศรษฐกิจวิถีพุทธ เศรษฐกิจพอเพียงที่คนมีความสุข ชุมชนพึ่งตนได้ ธรรมชาติยั่งยืนพอประมาณ มีเหตุมีผล และมีภูมิคุ้มกันบนฐานของความรู้คู่คุณธรรม

การประเมินผลวิถีพุทธ จำแนกได้ 4 ประการ

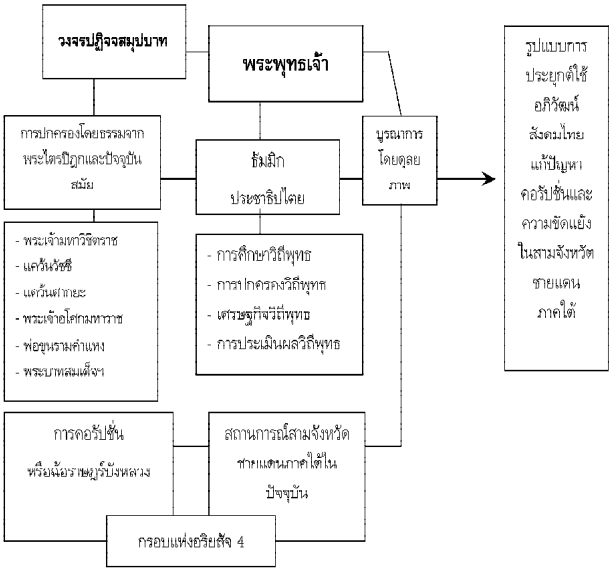
กายภาวิตา มีกายเจริญแล้ว หมายถึงมีปัจจัย 4 คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรคอย่างพอดีเป็นตัวชี้วัด

สีลภาวิตา มีศีลเจริญแล้ว หมายถึง สังคมที่ดีมีศีล 5 เป็นตัวชี้วัด มีชีวิตที่ปลอดภัย ไม่อยู่ท่ามกลางสงครามและการก่อการร้าย มีทรัพย์สินที่ปลอดภัย ไม่อยู่ท่ามกลางโจร และคนฉ้อฉลโกงกิน มีคนรักที่ปลอดภัย จากการข่มเหงหรือพรากคนรักไปจากเรา มีการรับรู้ความจริงที่ปลอดภัย ไม่ถูกปิดหูปิดตาจากความจริง มีสติสัมปชัญญะปลอดภัย ไม่ถูกสารพิษมาทำลายเซลล์สมองและสติสัมปชัญญะ

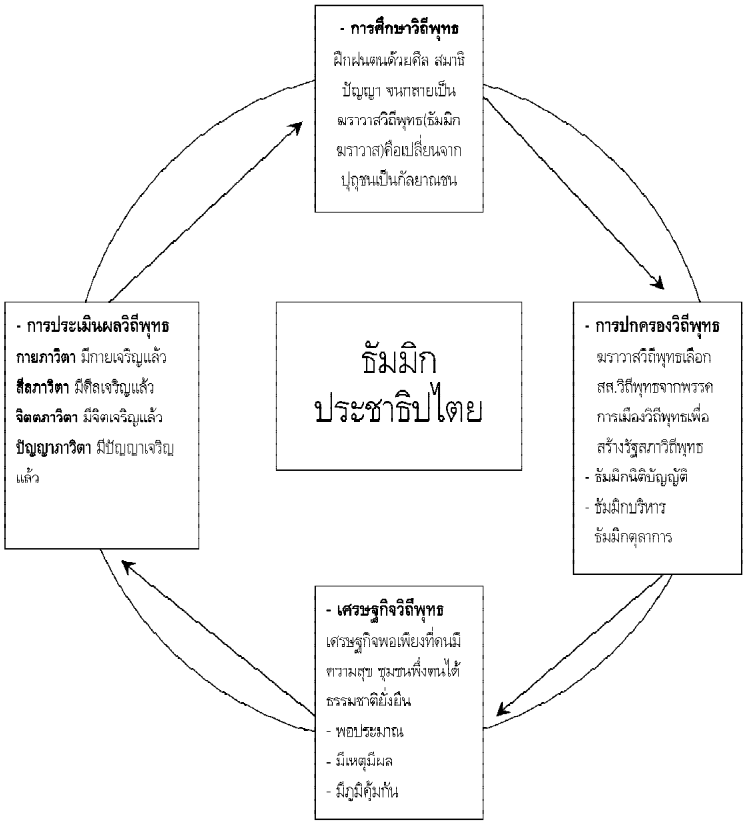
จิตตภาวิตา มีจิตเจริญแล้ว มีคุณภาพจิต 3 คือ ปริสุทโธ จิตบริสุทธิ์ สมาหิโต จิตมั่นคง กัมมนีโย จิตควรแก่การงาน และพรหมวิหารธรรม 4 คือเมตตา ปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุขใช้กับผู้มีความสุขอยู่แล้ว กรุณา คิดช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ใช้กับผู้มีความทุกข์ มุทิตา พลอยชื่นใจเมื่อผู้อื่นทำความดีใช้กับมนุษย์และเทวดา อุเบกขา ปล่อยวางเมื่อรู้จังหวะของสิ่งทั้งหลายจนใจผ่อนคลายสู่สมดุลใช้กับใจของตนเองเป็นตัวชี้วัด

ปัญญาภาวิตา มีปัญญาเจริญแล้ว มีการเห็นอริยสัจ 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค และพระไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเป็นตัวชี้วัด

ฉะนั้น การใช้กระบวนการธัมมิกประชาธิปไตยเพื่ออภิวัฒน์สังคมไทย ผู้เขียนได้จัดขั้นตอนไว้ดังนี้

ภาพ “ธัมมิกประชาธิปไตย”

บทที่สอง 1. ปัญหาร่วมกันเป็นฐานสู่การเชื่อมโยงอย่างมีเหตุผล

เมื่อใช้ปัญหาเชิงโครงสร้างทั้ง 4 ประการ คือ 1. วัฒนธรรมเชิงอำนาจและโครงสร้างเชิงอำนาจ 2. ระบบราชการและการเมืองที่ด้อยประสิทธิภาพ 3. ระบบการศึกษาที่คับแคบและอ่อนแอ 4. ทิศทางการพัฒนาที่เน้นเงินนิยม วัตถุนิยม บริโภคนิยมและอำนาจนิยม[8] มาเป็นหลักในการพิจารณา ถามว่าวิธีอื่นนอกเหนือจากการผนึกรวมพลังทั้งห้าที่อาจารย์ประเวศเสนอแล้วยังมีวิธีอื่นอีกหรือไม่ เช่นใช้ระบบเศรษฐกิจพอเพียงอย่างเดียวแก้ปัญหานี้ได้หรือไม่ คำตอบคือถ้านำมาใช้ได้เต็มพลังจริงเศรษฐกิจพอเพียงอย่างเดียวก็แก้ได้ทั้งสี่ปัญหา แล้วแต่มุมที่เรามองต่างหาก จุดสำคัญคือจะขับเคลื่อนยุทธศาสตร์หรือกลวิธีเหล่านี้ให้เป็นจริงหรือเป็นรูปธรรมได้อย่างไร คำว่าเป็นจริงกับคำว่าเป็นรูปธรรมหากฟังโดยผิวเผินก็จะนึกว่าใช้แทนกันและกันได้ แต่คำที่ควรใช้คือเป็นรูปธรรมหรือเกิดขึ้นได้ในทางปฏิบัติ ควรเริ่มที่ใครและเริ่มที่จุดใด

บทที่สอง 2. สาเหตุที่ไม่สามารถใช้ธัมมิกประชาธิปไตย

การใช้กระบวนการธัมมิกประชาธิปไตยก็เช่นกัน จะแก้ปัญหาทั้งสี่ประการนี้ได้หรือไม่ จึงสำคัญที่กระบวนการขับเคลื่อนหรือกระบวนการผลักดันให้กระบวนการทั้งสี่ประการให้เป็นไปได้ในทางปฏิบัติ ควรเริ่มที่การศึกษาวิถีพุทธเป็นลำดับแรก **นักวิชาการของประเทศไทยควรมาทำความเข้าใจว่า อะไรคือการศึกษาวิถีพุทธ** จำเป็นกับสังคมไทยอย่างไร จะอธิบายกับศาสนิกชนที่นับถือศาสนาอื่นว่าอย่างไร ต่อจากนั้นการปกครองวิถีพุทธ เศรษฐกิจวิถีพุทธ การประเมินผลวิถีพุทธก็เช่นกัน ว่าวิถีก็คือถนน ธรรมดาว่า**ถนนนั้นจะสร้างโดยงบประมาณของพุทธ คริสต์หรืออิสลามก็ตามเถิด รถที่ขับมานั้นจะขับโดยผู้นับถือศาสนาใดก็รู้สึกสบายใจที่ถนนเส้นนี้ไม่มีหลุมบ่อ ไม่มีอันตราย ไม่มีโจรร้ายคอยดักปล้น และวิถีพุทธเป็นวิถีที่ดีพร้อมแน่นอน**

หากเรามีความคิดพื้นฐานว่า แนวคิดของอาจารย์ประเวศเป็นนามธรรม ยากที่จะนำมาทำให้เกิดขึ้นในสังคมไทย เพราะท่านเสนอแนวคิดอย่างนี้มานานอย่างน้อยก็ยี่สิบปีแล้ว ก็ไม่เห็นว่าสังคมไทยจะดีขึ้นเลย การที่สังคมไทยไม่ดีขึ้นไม่ได้เป็นความผิดของอาจารย์ประเวศ แต่เป็นเพราะความชั่วยังมีเสน่ห์โดยสร้างสิ่งเร้าตรึงผู้คนตั้งแต่เด็กจนถึงผู้สูงอายุไว้กับบ่วงของความชั่ว ผู้คนยังไม่เข็ดหลาบกับอันตรายที่ความชั่วส่งมาให้ เมื่อผู้คนไม่เอาแนวคิดที่ดีมาปฏิบัติ จะโทษผู้คิดหาได้ไม่ **เช่นเมื่อผู้คนยังละโมบโลภมาก จะโทษระบบเศรษฐกิจพอเพียงว่าไม่ดีคงไม่ได้ เมื่ออาชญากรรมและสิ่งเลวร้ายมีอยู่ในสังคมไทยจะโทษว่า เมืองไทยคนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ คงเป็นความผิดของพระพุทธศาสนากระมัง อย่างนี้ก็คงไม่ได้** ต้องไม่ลืมว่าสิ่งดีในสังคมไทยก็มีมากมายเช่นกัน มองหาสิ่งดีก็เห็นสิ่งดีมีอยู่ มองหาสิ่งชั่วก็เห็นชั่วทั่วไป เมื่อเราคิดถึงระบบที่ดีควรคิดบนพื้นฐานที่ว่า ผู้คนเข็ดหลาบต่ออาชญากรรมและความเลวร้ายที่ความชั่วหยิบยื่นให้ แล้วจะหันมาใช้ระบบที่ดีที่เหมาะสมได้ในทันทีที่เข็ดหลาบนั้น เช่นเมื่อเข็ดหลาบกับการเมืองที่ข่มขู่ ทะเลาะและโกหกกันทุกวัน ก็จะถามหาประชาธิปไตยแบบไม่ทะเลาะกัน หรือประชาธิปไตยของคนใจสูงว่าควรจะเป็นอย่างไร ในพระพุทธศาสนามีอยู่หรือไม่ การเขียนกระบวนการธัมมิกประชาธิปไตย รอไว้ก็เช่นกัน

[8] ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี, **ยุทธศาสตร์รัตนโกสินทร์**, หน้า 9-95

บทที่สอง 3. แนวทางในการใช้ธัมมิกประชาธิปไตย

ในการทำให้สังคมถูกปกครองโดยธรรมหรือปกครองโดยคนดีนี้ อาจารย์ประเวศ วะสีจะกล่าวถึงองค์กร หน่วยงาน บุคคลว่าควรจะดำเนินการอย่างไร เช่น ให้ทำแผนที่คนดีเป็นต้น แต่ในปัจจุบันนั้น การจะให้บุคคลไปทำสิ่งใดที่ฝืนต่อกิเลสในใจ เราต้องมีผลประโยชน์ตอบแทนให้เขาเสมอ ถ้าเราให้ผลตอบแทนเป็นวัตถุไม่ได้ เขาก็คงไม่ทำตามที่เรานำเสนอแม้ว่าสิ่งนั้นจะอำนวยประโยชน์ต่อส่วนรวมมากมายเพียงไรก็ตาม ดังนั้น การผลักดันแนวความคิดที่ดีให้เป็นจริง ก็ต้องนึกว่า **ผลตอบแทนที่เป็นวัตถุคืออะไร และเขาจะได้รับเมื่อไหร่**

ดังนั้น ในการนำเสนอธัมมิกประชาธิปไตย จึงต้องกำหนดสิ่งเหล่านี้ให้ชัดเจน เช่น ที่มาของการปกครองวิถีพุทธจุดเริ่มอยู่ที่ข้าราชการเมื่อจะเลื่อนขั้นตำแหน่งหรือขึ้นเงินเดือนต้องเข้าร่วมโครงการสิบห้าวันสร้างสรรค์สังคมไทยโดยฝึกกัมมัฏฐานสิบสองวันและเรียนรู้ธัมมิกประชาธิปไตยสามวัน

วิธีทำให้คนชั่วหลีกหนีการเมือง คือธัมมิกฆราวาสผู้ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ 10 เท่านั้น ที่มีสิทธิเป็นคณะกรรมการรับรองกุศลกรรมบถ 10, ธัมมิกฆราวาสผู้ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ 10 เท่านั้นที่มีสิทธิตั้งพรรคการเมือง ธัมมิกฆราวาสผู้ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ 10 เท่านั้น ที่มีสิทธิลงสมัครรับเลือกตั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติ เมื่อลงสมัครแล้วต้องเข้าร่วมโครงการสิบห้าวันสร้างสรรค์สังคมไทยโดยฝึกกัมมัฏฐานสิบสองวันและเรียนรู้ธัมมิกประชาธิปไตยสามวัน, ธัมมิกฆราวาสผู้ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ 10 เท่านั้นที่มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง,ธัมมิกฆราวาสผู้ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ 10 เท่านั้นที่มีสิทธิเป็นนายกรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรี และข้าราชการก่อนรับตำแหน่งต้องเข้าร่วมโครงการสิบห้าวันสร้างสรรค์สังคมไทยโดยฝึกกัมมัฏฐานสิบสองวันและเรียนรู้ธัมมิกประชาธิปไตยสามวันและต้องฝึกทุกปีในขณะที่ดำรงตำแหน่งอยู่

คำถามจึงเกิดขึ้นว่า เรื่องธัมมิกประชาธิปไตยนี้จะเกิดขึ้นได้อย่างไรเหมือนกับหนูฝูงหนึ่งที่ถูกแมวรบกวนจึงประชุมสานเสวนาทำ dialogue กัน ได้ข้อสรุปว่าเพียงเราเอากระดิ่งไปแขวนคอแมวไว้ เวลามันมาใกล้เราจะรู้ตัวและหลบได้ทัน แต่หนูตัวใดเล่าจะเอากระดิ่งแขวนคอแมวได้สำเร็จ ถ้าแมวเป็นนักการเมือง ประชาชนเป็นหนูฝูงนั้น การจะให้นักการเมืองมีใจสูงใจสากล ใจคิดเพื่อคนรุ่นหลัง ก็ยากเหมือนการเอากระดิ่งไปแขวนคอแมว จึงเป็นความคิดที่แทบจะเป็นไปไม่ได้ ถ้าคิดไว้รอคงต้องรอจนแก่ตายก็ไม่ได้ใช้ธัมมิกประชาธิปไตย ตัวอย่างข้างต้นนั้นไม่แยบคายนัก เพราะฝูงหนูแม้มีจำนวนมากก็ไม่สามารถจะต่อรองผลประโยชน์หรือให้ผลประโยชน์กับแมวได้ แต่ประชาชนจำนวนมากสามารถให้ผลประโยชน์กับนักการเมืองได้ ถ้าประชาชนส่วนใหญ่พร้อมใจกันเสนอสิ่งดีที่นักการเมืองควรทำ เชื่อว่าธัมมิกประชาธิปไตยเกิดขึ้นได้ เพราะแม้แมวจะดื้อดึงต่อความเห็นของหนูจำนวนมากได้ แต่นักการเมืองจะดื้อดึงต่อความเห็นของประชาชนส่วนใหญ่ไม่ได้ และก่อนการเลือกตั้งนักการเมืองจะลดตัวลงมาเป็นหนูให้ฝูงหนูเลือกเขาเข้าไป แต่หลังเลือกตั้งเขาจะกลายเป็นแมวที่เห็นหนูเป็นอาหาร เราจึงควรสอนให้เขามีสัมมาทิฏฐิเสียตั้งแต่เขาเตรียมลงเลือกตั้งยังไม่เป็นนักการเมือง และตรวจสอบเขาด้วยกุศลกรรมบถ 10

กุศลกรรมบถ 10 ที่สามารถวัดได้มี 7 ประการ คือกายกรรม 3 เว้นจากการเข่นฆ่า 1 เว้นจากการลักฉ้อ 1 เว้นจากการประพฤติผิดในกาม 1 และวจีกรรม 4 เว้นจากการพูดเท็จ 1 เว้นจากการพูดส่อเสียด 1 เว้นจากการพูดคำหยาบ 1 เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ 1 ที่ยากต่อการวัดได้คือมโนสุจริต 3 อย่าง คือไม่โลภอยากได้ของเขา 1 ไม่พยาบาทปองร้ายเขา 1 มีความเห็นที่ถูกต้อง 1 แม้จะวัดได้เพียง 7 ประการนั่นก็เพียงพอแล้วที่จะทำให้เราได้คนดีมาเป็นนักการเมือง เพราะสิ่งที่อยู่ภายในใจมักจะถูกแสดงให้ปรากฏทางกายและวาจาเสมอมา

บทสรุป

เมื่อกล่าวถึงรัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ เรามีจุดเริ่มจากพระไตรปิฎกหรือจะเรียกว่า “รัฐศาสตร์จากพระโอษฐ์” ก็ได้ ในพระไตรปิฎกนี่เอง ที่เราจะได้พบกับจริยธรรมเชิงบวกหรือจริยธรรมวิถีพุทธ และต่อมาพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินฺทปญฺโญ)ได้ประยุกต์ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ในขณะนั้น โดยท่านเรียกระบบนี้ว่า “ธัมมิกสังคมนิยม” และในช่วงปลายของชีวิตท่านจะแสดงธรรมเน้นเรื่องความไม่เห็นแก่ตัวเป็นสำคัญเช่น “คนเราเกิดมาโง่และเห็นแก่ตัวจึงเป็นทุกข์ ต่อมาเกิดความเข็ดหลาบหายโง่แล้วรักผู้อื่นจึงไม่เป็นทุกข์” น่าจะเป็นไปเพื่อให้พวกเราตระหนักถึงการปกครองวิถีพุทธโดยผู้นำวิถีพุทธในกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคม จำต้องมีเศรษฐกิจวิถีพุทธหรือเศรษฐกิจพอเพียงเป็นรากฐาน จะเกิดขึ้นได้ต้องมีการศึกษาวิถีพุทธเสียก่อน นั่นหมายถึงการมีโรงเรียนเด็กเล็กวิถีพุทธ มีโรงเรียนระดับประถมและมัธยมวิถีพุทธ และยังต้องมีมหาวิทยาลัยวิถีพุทธ จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยนักปกครองทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่นที่ต้องเป็นผู้นำวิถีพุทธ ซึ่งได้รับการเลือกตั้งมาจากฆราวาสวิถีพุทธ ถ้ามีความกังวลว่า “แล้วจะทำให้เป็นรูปธรรมได้จริงหรือ เหมือนกับว่าเรารู้ว่าเป็นคนควรทำแต่ความดี แต่คนทำผิดทำชั่วกลับมีมากมาย แม้กระทั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ยังทรงยอมและขอเพียงให้คนดีได้ปกครองคนไม่ดี ขอเพียงอย่าให้คนไม่ดีมีอำนาจ แล้วเรื่องวิถีพุทธนี่จะทำได้จริงหรือ” คำตอบคือ “คำตอบนี้อยู่ที่ประชาชนชาวไทยว่าจะพร้อมใจกันเป็นฆราวาสวิถีพุทธเพื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯได้หรือไม่ ถ้าได้ก็คิด พูด และลงมือทำแบบวิถีพุทธ เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงเป็นฆราวาสวิถีพุทธต้นแบบอยู่แล้วอย่างนี้แหละรูปธรรมก็จะเกิดขึ้น”

การเรียบเรียงแนวความคิดนี้อาจจะยังไม่ลงตัวพร้อม เพราะเป็นความคิดที่ต้องนำนามธรรมมาสู่รูปธรรม แต่เป็นการย่างเท้าไปสู่หนทางที่ถูกต้อง นับก้าวที่กล้าหาญ ซึ่งก้าวสืบมาจากพระไตรปิฎกจนมาถึงท่านอาจารย์พุทธทาสและพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ซึ่งอนุชนรุ่นต่อมาควรได้สืบสานทั้งแนวคิดและการปฏิบัติให้ระบบที่ดีได้สร้างคนดี ยังผลให้เกิดสังคมดี ที่คนมีสุข ชุมชนเข้มแข็ง ธรรมชาติยั่งยืน **เปลี่ยนติรัจฉานคตประชาธิปไตยมาเป็นธัมมิกประชาธิปไตยได้ในที่สุด**

บรรณานุกรม

จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์. **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2548.

ธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์. **นักการเมืองไทย:จริยธรรม ผลประโยชน์ทับซ้อน การคอรัปชั่น** . พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สายธาร, 2549.

ประเวศ วะสี. **ยุทธศาสตร์รัตนโกสินทร์.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ร่วมด้วยช่วยกัน, 2550.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พระไตรปิฎก สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้.** กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, 2549.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต).**รัฐศาสตร์และจริยธรรมนักการเมืองแนวพุทธ** . กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, 2549.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินฺทปญฺโญ). **ธรรมะกับการเมือง**,กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ,2549

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินฺทปญฺโญ). **สันติภาพของโลก.** ไชยา: ธรรมทานมูลนิธิ, 2531.

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. **"รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธีด้วยวิถีแห่งบูรณาการ: ศึกษาวิเคราะห์กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จ.เชียงใหม่". ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต,** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2548.

นายพิพัฒน์ ยอดพฤติการ. **การใช้การตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงโดยเปรียบเทียบกับพุทธเศรษฐศาสตร์** . **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต** มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549.

นางมยุรา อุรเคนทร์.**พระพุทธศาสนากับการเมือง:กรณีศึกษาการปฏิบัติตนของนักการเมืองในปัจจุบัน** . **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต** มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.

การเมือง: ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความรุ่งเรือง และความเสื่อมของพระพุทธศาสนา

นางวรพิมพ์สุข ผ่องสมัย

นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ความนำ

การเมืองเป็นสิ่งใกล้ตัวคนเราทุกคนในสังคมจนไม่อาจปฏิเสธได้ว่าไม่มีผลกระทบต่อการดำรงชีวิตประจำวัน ผลของความเจริญรุ่งเรืองหรือเสื่อมของประเทศชาติเกิดจากการเมือง จะสามารถยืนยันคำกล่าวนี้ได้จากตัวอย่างที่ได้เห็นเป็นที่ประจักษ์ตลอดมาตั้งแต่บรรพกาล ในประเทศที่นับถือศาสนาพุทธตั้งแต่สมัยพุทธกาลตลอดจนถึงปัจจุบัน ยามใดที่ผู้ปกครองที่ถืออำนาจรัฐทำการปกครองด้วยไม่ว่าระบอบใดที่มีคุณภาพเป็น“ธรรมาธิปไตย” โดยยึดหลักธรรมแห่งพระพุทธองค์เป็นประทีปนำทางบ้านเมืองก็สุขสงบร่มเย็นไพร่ฟ้าประชาราษฎร์จะมีวิถีชีวิตที่ดีสามารถดำเนินกิจกรรม ค้าขายศึกษาหาความรู้เสริมสร้างงานศิลปะ รักษาขนบธรรมเนียมประเพณี ก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองอย่างมีอารยธรรมที่สามารถบันทึกเป็นประวัติศาสตร์ไว้ให้ลูกหลานได้ศึกษาหาความรู้ ด้วยความภาคภูมิใจในผลงานของบรรพบุรุษ แต่ยามใดที่ผู้ปกครองรัฐไร้ความสามัคคีเกิดความแตกแยก ช่วงชิงอำนาจโหดร้ายมุ่งทำลายต่อกัน ต้องการเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองการปกครองหรือเปลี่ยนศาสนาก็จะนำมาซึ่งความเสื่อมล่มสลาย ทำให้ประชาชนในชาตินั้นๆ พลอยได้รับผลกระทบ สังคมไร้ความสงบสุข ก่อให้เกิดความทุกข์อย่างใหญ่หลวง หลักทั้งสองประการนี้ดำรงอยู่คู่โลกมาช้านาน ตั้งแต่สมัยพุทธกาลจวบจนถึงปัจจุบันไม่เคยเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าเราจะใช้ทฤษฎีอันทันสมัยที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองใดๆ ตามอย่างโลกตะวันตกอันได้ชื่อว่าเป็นประเทศที่พัฒนาแล้วก็ตาม ก็ไม่สัมฤทธิ์ผลสูงสุดที่ยึดถือได้ ผู้เขียนมีความเห็นว่า ถ้าเราใช้วิธีการปกครองแนวธรรมาธิปไตยเป็นจุดหมายในการเมืองการปกครอง จะสามารถแก้ปัญหาความวุ่นวายต่างๆ ลงได้ ผู้เขียนมองว่า มีเพียงหลักการปกครองแห่ง “ธรรมาธิปไตย” เท่านั้น ที่จะยึดถือได้

บทความเรื่องนี้ต้องการที่จะค้นคว้าหาคำตอบ เพื่อยืนยันคำเกริ่นนำข้างต้นโดยจะศึกษาพิจารณา ความเป็นมาของการเมืองที่ปรากฏจากคำสอนในพระไตรปิฎก ศึกษาว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้อย่างไรในพระสูตรบทไหน สามารถนำมาปรับใช้ในปัจจุบันได้หรือไม่ สังคมการเมืองที่แตกต่างกันระหว่างสมัยพุทธกาลกับสมัยปัจจุบัน จะเป็นอุปสรรคในการยึดตามแนวทางคำสอนในพระไตรปิฎกของพระพุทธองค์ได้หรือไม่ ในการเมืองปัจจุบัน จะศึกษาแนวคิดของผู้สนับสนุนว่าการเมืองมีผลทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อปฏิบัติตามคำสอนขององค์พระศาสดาแห่งศาสนาพุทธจะทำให้การเมืองมีเสถียรภาพอันมั่นคง และแนวคิดของผู้ที่เห็นว่าการเมืองมีอิทธิพลทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมสูญถูกทำลายลงไป เมื่อผู้ปกครองรัฐใช้อำนาจมีความโหดเหี้ยมไร้ธรรมะในหัวใจ หรือดำเนินนโยบายการปกครองที่ผิดพลาด โดยจะศึกษาถึงเรื่องจริงที่ปรากฏเป็นกรณีศึกษาถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น และนำเสนอแนวคิดที่เป็นทางออกที่พึงประสงค์ ระหว่างพระพุทธศาสนากับการเมืองที่มีความสัมพันธ์ทั้งด้านบวกและด้านลบ อันเป็นผลกระทบถึงความเป็นอยู่ของประชาชนในสังคมโดยรวม

การศึกษาจะเน้นจากการค้นคว้าหาหลักฐานที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและเอกสารทางวิชาการ โดยจะนำหลักธรรม ข้อบัญญัติ คำสั่งสอนของพระพุทธองค์ที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสแก่เหล่าสาวกและบุคคลในวาระต่างๆ นำมาประยุกต์กับแนวคิดการเมืองการปกครองของนักปราชญ์ทางรัฐศาสตร์สมัยใหม่ ว่าจะหาแนวคิดใดที่สามารถจะยึดเป็นแนวการปกครองที่สร้างความสุขแก่คนในสังคมให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ และระหว่างความคิดของทั้งสองฝ่ายมีทางออกใดที่เรียกได้ว่าเป็นการสมานฉันท์ หรือไม่ ? อย่างไร ?

คำนิยามศัพท์

การเมือง หมายถึง กระบวนการและวิธีการ ที่จะได้มาและรักษาการสนับสนุนกิจกรรมที่ทำในนามสาธารณะ หรือกิจกรรมที่มีผลกระทบต่อส่วนรวม แม้คำนี้มักจะถูกใช้กับรัฐบาล แต่กิจกรรมที่มีลักษณะของการเมืองก็เป็นที่สังเกตได้ทั่วไปในทุกกลุ่มคนที่ปฏิสัมพันธ์กัน ซึ่งรวมไปถึงใน บรรษัท, แวดวงวิชาการ และในวงการศาสนา

การปกครอง หมายถึง การใช้อำนาจอธิปไตยตามกฎหมายในการบริหารและจัดการประเทศ การปกครองมีหลายรูปแบบ เช่น การปกครองแบบประชาธิปไตย และการปกครองแบบเผด็จการ นอกจากนี้การปกครองยังมีได้หลายระดับ เช่น การปกครองส่วนกลาง การปกครองส่วนภูมิภาค และ การปกครองส่วนท้องถิ่น

ปัจจัย หมายถึง เหตุย่อยๆ ที่มีหลายเหตุ หรือหมายถึง สิ่งที่มาช่วยสนับสนุนเหตุใหญ่ คือถ้ามีแต่เหตุเพียงอย่างเดียวไม่มีปัจจัย ก็จะไม่สามารถปรุงแต่งให้เกิดสิ่งใดขึ้นมาได้ หรือถ้ามีแต่ปัจจัย ไม่มีเหตุ ก็ไม่สามารถปรุงแต่งให้เกิดสิ่งใดขึ้นมาได้อีกเหมือนกัน จะต้องมีทั้งเหตุและปัจจัยประกอบกัน

อิทธิพล หมายถึง การรวมกลุ่มโดยสมัครใจของบุคคลต่างๆ เพื่อปกป้องผลประโยชน์ อาจจะเป็นประโยชน์โดยทั่วไป หรือเฉพาะเจาะจง ของกลุ่มและภายใต้การเข้าร่วมกันนี้ก็เพื่อจะให้มีอิทธิพล ต่อนโยบายสาธารณะ ตลอดจนพยายามเข้าไปแทกแซงในเรื่องที่ตนจะได้ประโยชน์ เช่น การออกกฎหมาย การแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ การส่งคนเข้าไปสมัครรับเลือกตั้ง เพื่อพยายามให้พรรคพวกของตนมีตำแหน่งในหน่วยงานต่างๆ ที่จะให้ผลประโยชน์แก่ตน

ความเจริญ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เหมาะสมชีวิตทุกชีวิต และสิ่งที่เนื่องด้วยชีวิตทุกอย่างย่อมแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของมัน ตราบใดที่ยังเป็นชีวิตอยู่หรือยังมีชีวิตอยู่
ก็จะหนีความเปลี่ยนแปลงไปไม่พ้น เพราะถ้าหยุดเปลี่ยนแปลงเมื่อใดก็ย่อมถึงความสิ้นสุดเมื่อนั้น

ความเสื่อม หมายถึง ความเสื่อมถอย, ความเสื่อมโทรม ความตกต่ำและความถดถอย

ปัญหาทางการเมืองที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนา

ปัญหาของชาติบ้านเมืองในปัจจุบัน มีปรากฏชัดเจนให้เราได้รับรู้รับฟัง ได้สัมผัสถึงความยุ่งยากนานาประการ บางอย่างก็เป็นผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของเราทุกเมื่อเชื่อวันไม่ว่าจะเป็นการใช้ชีวิตที่ไร้ความมั่นคงปลอดภัย อันเกิดจากการบริหารการเมืองการปกครอง ที่เกิดจากผู้มีอำนาจรัฐที่ไร้ซึ่งเสถียรภาพ ขาดเอกภาพในการตัดสินใจ ความสับสนวุ่นวายของผู้ที่ช่วงชิงผลประโยชน์ซึ่งกันและกันระหว่างอำนาจสองขั้ว การบริหารงานของรัฐขาดความชัดเจน อำนาจอธิปไตยอันเป็นอำนาจสูงสุดที่ใช้ปกครองประเทศถูกแทรกแซง ทุกสิ่งทุกอย่างมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วยากแก่การคาดเดาได้ดังเช่นอดีต

สาเหตุแห่งปัญหาต่างๆ ที่ได้กล่าวมานี้ ผู้เขียนมีความเห็นว่าล้วนเกิดจากความย่อหย่อนในการประพฤติปฏิบัติตามหลักแห่งพระพุทธศาสนาทั้งๆ ที่การปกครองประเทศไทยแต่โบราณมา ไม่อาจที่จะแยกศาสนาออกจากการเมืองได้ นับตั้งแต่พระพุทธศาสนาได้แผ่ขยายมาประดิษฐานยังประเทศไทยตั้งแต่สมัยของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์อาณาจักรสุโขทัย

เป็นต้นมา องค์ศาสนูปถัมภกที่โอบอุ้มให้พระพุทธศาสนายืนยงอยู่คู่กับประเทศไทยคือพระมหากษัตริย์ การประพฤติปฏิบัติขององค์พระมหากษัตริย์ต่อพระศาสนาเป็นไปด้วยความนอบน้อม ในยุคที่การเมืองการปกครองในประเทศเจริญสูงสุด ประชาชนมีการกินดีอยู่ดีมีความสุข ก็ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองไปด้วยประเพณีต่างๆ อันเป็นวัตรปฏิบัติของคนโดยทั่วไปล้วนมีความเกี่ยวพันกับศาสนาแทบทั้งสิ้น ดังตัวอย่างที่ปรากฏชัดเจนให้เราได้เห็นความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา คือวัดวาอารามต่างๆ มากมายหลายแห่งกระจายอยู่ทุกภาคของประเทศไทย ถ้าศึกษาลงไปในเชิงลึกจะปรากฏให้เห็นชัดว่าการเมืองการปกครองที่พระมหากษัตริย์ทรงใช้ปกครองประเทศให้มีความเจริญรุ่งเรือง อาณาประชาราษฎร์ร่มเย็นเป็นสุข ล้วนเป็นไปในแบบธรรมาธิปไตยทั้งสิ้น แม้จะปกครองโดยแบบราชาธิปไตยแต่ก็เป็นราชาธิปไตยแบบธรรมาธิปไตย ตามตัวอย่างที่เห็นได้ชัดในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชที่ให้ความสำคัญต่อไพร่ฟ้า โดยพระองค์จะเป็นผู้ตัดสินคดีเองเมื่อมีปัญหาใดๆ ในอาณาจักรที่ทรงปกครองทรงใช้หลักธรรมาธิปไตยเช่นกัน และในทางกลับกันยามใดที่บ้านเมืองถึงยุคเสื่อมก็จะพลอยทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมไปด้วยอย่างปฏิเสธไม่ได้ ดังที่ได้กล่าวมาว่าการเมืองและการศาสนาไม่อาจแยกออกจากกันได้ ระบบการเมืองในสมัยโบราณปกครองโดยระบอบราชาธิปไตย พระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงซึ่งอำนาจสูงสุด ในยุคที่พระมหากษัตริย์ไม่ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม อ่อนแอ ลุ่มหลงในโลกียวิสัย ไม่ถือธรรมไม่ปกครองชาติบ้านเมืองดูแลประชาชนโดยธรรมและซื่อสัตย์สุจริต ยังผลให้เกิดผู้ทุศีลตามมาในทุกระดับตั้งแต่ชนชั้นปกครองจนถึงประชาชนทั่วไป เป็นเหตุแก่การสูญเสียอันยิ่งใหญ่ตามมา ดังเช่นกรณีการเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าในสมัยพระเจ้าบุเรงนองถึง 2 ครั้ง ในราชวงศ์สุพรรณภูมิคือการเสียกรุงครั้งที่ 1 ในพ.ศ.2112 และครั้งที่ 2 ในพ.ศ. 2310

เมื่อบ้านเมืองเสื่อมก็เกี่ยวโยงมาถึงการศาสนาย่อมเสื่อมตามไปด้วย ข้าศึกได้เผาวัดวาอารามอันสวยงามพินาศย่อยยับ ไฟได้เผาพลาญองค์พระพุทธรูปอันเป็นที่เคารพสักการะสูงสุดของชาวพุทธ เพื่อหลอมทองคำนำกลับไปยังพม่า เมื่อบ้านเมืองมีภัยประชาชนก็ตกอยู่บ่วงของความทุกข์ ถูกกวาดล้อมไปเป็นเชลยศึก ผู้หญิงถูกข่มขืนเป็นความทุกข์อย่างใหญ่หลวง ตามตัวอย่างที่ได้ยกมากล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าในความเจริญและความเสื่อมที่เกิดแก่พระพุทธศาสนาล้วนมีปัจจัยที่มีอิทธิพลมาจากการเมืองการปกครองแทบทั้งสิ้น

เปรียบเทียบแนวคิดและสิ่งที่เป็นต้นเหตุแห่งความรุ่งเรืองและความเสื่อมของพระพุทธศาสนาที่มาจากการเมือง

ผู้เขียนจะเสนอแนวคิดของบุคคลและสิ่งที่ยืนยันถึงเรื่องการเมืองที่มีอิทธิพลต่อความรุ่งเรืองและความเสื่อมสูญของพระพุทธศาสนา

อิทธิพลในด้านความเจริญ

1. แนวคิดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำริให้มีการนำระบบเศรษฐกิจพอเพียงเป็นหลักในการเมืองการปกครองบริหารประเทศชาติ เพราะเมื่อประชาชนยึดถือปฏิบัติ ไม่ฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมตามระบบทุนนิยม อันเป็นการเพิ่มพูนกิเลสที่ทำให้เกิดความต้องการต่างๆ นำไปสู่การต่อสู้ดิ้นรนช่วงชิง เพื่อให้ได้มาซึ่งความปรารถนาที่จะครอบครอง ย่อมละรานผู้อื่นทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจในหนทางเดินไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายนั้น ไม่ว่าจะในระดับใหญ่หรือเล็กในสังคม แต่ในระบบเศรษฐกิจพอเพียงของพระองค์จะช่วยให้ในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างแบ่งปันผลประโยชน์ โดยทั่วถึง ไม่รุกรานซึ่งกันและกันเพื่อชิงความเป็นเจ้า ยังหรือรบราฆ่าฟันกันในที่สุด เมื่อทุกคนรู้จักคำว่า “พอเพียง” ชีวิตก็ร่มเย็นเป็นสุขอันเป็นการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์คือ “มัชฌิมาปฏิปทา” แสดงให้เห็นถึงความศรัทธาที่ประชาชนมีต่อพระพุทธศาสนาทำให้พระพุทธศาสนามั่นคงสถาพรต่อไป

2. การที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภกต่อพระพุทธศาสนามาช้านานตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ ทำให้คนไทยได้ซึมซับในกิจประเพณีที่ปฏิบัติในพิธีกรรมแห่งพระพุทธศาสนาตลอดมา อย่างที่ไม่สามารถจะขาดจากกันได้ พระพุทธศาสนาทำให้คนมีกิจวัตรปฏิบัติอันเป็นประเพณีที่ดีงาม แม้บางคนจะคิดว่าปฏิบัติตามพิธีกรรมเพราะเป็นหน้าที่เป็นประเพณีที่จะต้องทำ ก็ยังมีส่วนส่งเสริมให้บวรพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงทุกวันนี้

3. นโยบายทางการเมืองที่ส่งเสริมพระพุทธศาสนา จัดตั้งให้มีกรมศาสนาเป็นการตั้งขึ้นมา เพื่อปกครองสงฆ์ กำกับดูแลส่งเสริมการศึกษาของสงฆ์ ทั้งในระดับต้นจนถึงระดับมหาวิทยาลัย และกิจกรรมอันเป็นการส่งเสริมศีลธรรมแก่ประชาชนโดยรัฐได้จัดสรรงบประมาณเพื่อการนี้ตลอดมา และให้ศาสนาเป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรมที่ฝ่ายการเมืองการปกครองจัดขึ้นในทุกองค์กรตลอดมา นอกเหนือจากการส่งเสริมสนับสนุนงบประมาณดังกล่าวแล้ว ยังเผยแผ่พุทธศาสนาไปยังต่างแดน จัดตั้งวัดไทยในต่างประเทศหลายประเทศให้ประชาชนที่อยู่ต่างแดนได้ปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนกิจอย่างทั่วถึง เช่นในประเทศสหรัฐอเมริกา อังกฤษ ออสเตรเลีย เดนมาร์ค เยอรมัน อินเดีย ฯลฯ จัดให้มีพระสงฆ์ผู้มีความรู้ความสามารถไปประจำอยู่ตามวัดต่างๆ ในต่างแดน เพื่อให้การอบรมสั่งสอนให้ชาวไทย และชาวต่างประเทศที่สนใจได้ศึกษาพุทธศาสนา จนในปัจจุบันนี้พระพุทธศาสนาได้รับการเชิดชูนิยมชมชอบจากชาวต่างประเทศเป็นอันมาก มีชาวต่างประเทศหันมานับถือศาสนาพุทธอย่างแพร่หลาย เมื่อได้ศึกษาถึงพระธรรมคำสอนเข้าใจถ่องแท้แล้ว

4. พระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด ที่ทำให้พระพุทธศาสนายืนยงอยู่ได้จนถึงทุกวันนี้ คำสอนของพระองค์คือพระพุทธศาสนาหาใช่องค์พระตถาคตไม่ พระองค์ทรงดับขันธ์ปรินิพพานไปกว่า 2551 ปีแล้ว แต่คำสอนของพระองค์ยังมีความทันสมัย นำมาปฏิบัติเมื่อไรก็ได้ผลเมื่อนั้น หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาไม่บังคับใช้ผู้ใดหลงเชื่อปฏิบัติอย่างงมงาย ผู้ใดปฏิบัติและเข้าถึงพระพุทธศาสนาแล้วจะสามารถค้นหาคำตอบในข้อสงสัยทั้งหมดของตนได้ และได้ความสงบสุขในใจตนตามมา เพราะการปฏิบัติเห็นผลด้วยตัวเองไม่มีใครสามารถกระทำแทนใครได้ และเมื่อปฏิบัติไปเรื่อยๆ จนถึงจุดแห่งการหลุดพ้นเป็นพระอรหันต์แล้วจะดับทุกข์ได้ชั่วนิรันดร์ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอีกต่อไป

คำสอนในเรื่องของกรรม, ไตรสิกขา, ไตรลักษณ์, ปฏิจจสมุปบาท, อริยสัจ 4, มรรคองค์ 8 ฯลฯ ล้วนแต่เป็นคำสอนที่ประทับใจแก่ประชาชนโดยทั่วไป และเป็นสัจธรรมมายาวนานตั้งมั่นอยู่ในใจของพุทธบริษัทจนตราบเท่าทุกวันนี้ สมดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ว่า “เราตถาคตเป็นแต่ผู้บอกผู้สอนเท่านั้น ท่านทั้งหลายฟังแล้วปฏิบัติตามคำสอนของเราก็จักพ้นทุกข์ได้ด้วยตนเอง”หรือ “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา”

5. การเผยแผ่ของพุทธศาสนามหายาน อันเป็นสัญลักษณ์ของพระโพธิสัตว์ที่มีความเมตตากรุณาต่อสัตว์โลก เป็นความคิดที่จูงใจและครองใจคนได้อย่างกว้างขวางยาวนานตั้งแต่สมัยดินแดนชมพูทวีปเรื่อยมาจนถึงทุกวันนี้ มีผู้นับถือพุทธศาสนานิกายมหายานอย่างแพร่หลายในประเทศ เช่น ทิเบต, จีน, ไต้หวัน, มองโกเลีย, เกาหลี, ญี่ปุ่น, เวียดนาม ฯลฯ และนับวันจะขยายตัวเป็นวงกว้างได้อย่างรวดเร็ว มีผู้ที่เป็นชนชั้นนำและฐานะดีสนับสนุนด้วยความศรัทธาที่แท้จริง แม้กระทั่งในประเทศไทยในปัจจุบันนี้พุทธศาสนามหายานได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็วมีการสร้างศาลเจ้าหรือวัดมหายานที่ยิ่งใหญ่เป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้ศรัทธาหลายแห่งทั่วประเทศ มีการรวมตัวของผู้สนับสนุนอย่างเข้มแข็ง เพราะเชื่อในวิถีชีวิตของการนับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายานจะเป็นทางออกที่ดีที่สุดของชีวิตของผู้ครองเรือนทั้งหลาย เพราะไม่จำเป็นต้องสันโดษดังเช่นการปฏิบัติแบบพระพุทธศาสนาเถรวาท มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันร่วมอยู่กันเป็นหมู่คณะปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาร่วมกันไม่แยกไปปฏิบัติคนเดียว เพื่อการหลุดพ้น เช่น พระพุทธศาสนาเถรวาท จึงทำให้ได้ความศรัทธาจากผู้คนอย่างล้นหลามทำให้พระพุทธศาสนาเจริญอย่างรวดเร็วและมั่นคงและนับวันจะเจริญมากขึ้นๆ ยิ่งๆ ขึ้นไป

ประเทศไทยเป็นประเทศที่ไม่เคยมีความรังเกียจศาสนาใด นโยบายทางการเมืองก็ไม่เคยเข้าไปแทรกแซงในกิจวัตรปฏิบัติหรือพิธีกรรมของศาสนาใด ปล่อยการนับถือศรัทธาเรื่องศาสนาเป็นไปอย่างเสรีตามความนิยมชมชอบของแต่ละคนไม่ก้าวก่าย หรือบังคับให้ประชาชนนับถือศาสนาพุทธเถรวาทเท่านั้น จึงทำให้พระพุทธศาสนายิ่งเจริญรุ่งเรือง เพราะเกิดจากศรัทธาที่แท้จริงของคน

อิทธิพลในด้านความเสื่อมสูญ

1. การปล่อยเสรีของนโยบายรัฐ ต่อความเชื่อความศรัทธาของคนในเรื่องศาสนา ทำให้ขาดวินัยในการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์ ในปัจจุบันเกิดเหตุการณ์ที่รุนแรงขึ้นมากมายในสังคม แสดงให้เห็นถึงการขาดศีลธรรมจรรยาที่ดีของคนที่ประพฤติล่วงละเมิดต่อกัน สังคมเต็มไปด้วยความขัดแย้ง แก่งแย่ง ชิงดีชิงเด่น ให้ร้าย ประหัตประหารซึ่งกันและกันอย่างกว้างขวาง ถ้าหากผู้มีอำนาจรัฐปล่อยให้เหตุการณ์ต่างๆ เป็นไปในรูปการเช่นที่กล่าวมานี้ อาจเป็นผลให้พระพุทธศาสนาเสื่อมสูญไปในที่สุด

2. ชาวพุทธมีการเรียกร้องที่จะบรรจุพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ แต่ไม่ได้รับการสนใจจากภาครัฐ แต่ตามความเป็นจริงแล้วแม้จะบรรจุหรือไม่บรรจุก็ตาม ถ้าชาวพุทธมีวินัยในการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์อย่างเคร่งครัดให้มีศีลจากใจ จะไม่มีใครมาทำลายพระพุทธศาสนาได้เลย หลักธรรมต่างๆ ที่เป็นคำสอนของพระพุทธองค์มีมากมาย ถ้าจะนำเพียงบทใดบทหนึ่งเป็นหลักยึดแล้ว ปัญหาความยุ่งยากต่างๆ จะหมดไปทันที ชาวพุทธกลัวการถูกรุกรานจากศาสนาอื่นจะครอบงำประเทศไทย แต่ชาวพุทธไม่เคยยึดมั่นในคำสอนของพระพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องศาสนาเป็นไปอย่างหลวมๆ ไม่ใช่ศรัทธาอย่างแท้จริง ในวันหนึ่งข้างหน้าพุทธศาสนาย่อมเสื่อมสูญลงด้วยมือของชาวพุทธเอง

3. พุทธศาสนาเป็นเพียงกลไกของรัฐ ไม่ถือเป็นหลักที่ใช้ในการปกครอง รัฐไม่มีการบังคับในการปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนต่อพระศาสนา ศาสนาเป็นเพียงพิธีกรรมในการนำไปปฏิบัติต่อกิจกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับการเมืองการปกครองเท่านั้น หาใช่กฎระเบียบข้อบังคับดังเช่นศาสนาอื่น เช่น อิสลาม หรือ คริสต์ศาสนาไม่

4. รัฐไม่ให้ความสำคัญกับพระพุทธศาสนาเท่าที่ควร คำปฏิญาณของเหล่าทหารกล้ารวมทั้งข้าราชการทั้งหลาย หรือนักการเมืองเวลาเข้ารับพระราชทานการโปรดเกล้ารับตำแหน่งทางการเมือง จะกล่าวให้คำสัตย์ปฏิญาณเหมือนกันว่า "ข้าพเจ้าจะรักชาติ ศาสน์ กษัตริย์และจะดำรงไว้ยิ่งชีวิต" แต่ในทางปฏิบัติหาเป็นเช่นนั้นไม่ จะเห็นได้จากตัวอย่างที่ผ่านมาหลายครั้งในอดีต ที่เห็นเด่นชัดคือ

ก. การล่วงละเมิดต่อองค์พระมหากษัตริย์ของคณะราษฎร์ ใน พ.ศ. 2475 ที่ทำการยึดอำนาจจากกษัตริย์ที่ปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช เพราะต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย ทั้งๆ ที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 ต้องการพระราชทานรัฐธรรมนูญให้เป็นกฎหมายปกครองประเทศในระบอบประชาธิปไตยอยู่แล้ว แต่เนื่องด้วยความไม่พร้อมทางการศึกษาของคนไทยจึงชะลอไว้ก่อน ยังผลให้พระองค์ทรงเสียพระทัยเป็นอย่างมากเสด็จไปประทับอยู่ต่างแดนจนสิ้นพระชนม์ไม่เคยเสด็จกลับมายังประเทศไทยอีกเลย

ข. สำหรับในเรื่องศาสนาในอดีตจะมีการสอนวิชาศีลธรรมอันเป็นการสอนเรื่องพุทธศาสนา ศีล

ธรรม จรรยาที่ดีแก่เยาวชน แต่ในยุคหนึ่งเพราะนโยบายของรัฐทำให้วิชาศีลธรรมหายไปจากระบบการศึกษาของประเทศไทย ยังผลให้เกิดความวุ่นวายไร้ศีลธรรมขึ้นอย่างมากมายในปัจจุบัน อันเป็นเหตุหนึ่งของความเสื่อมทางพระพุทธศาสนา

5. สังคมที่แตกแยก แบ่งขั้วเป็นสองฝ่ายอย่างชัดเจน มุ่งร้ายต่อกันอย่างขาดความเมตตากรุณาเหมือนไม่ใช่คนไทยด้วยกัน ไม่ใช่เมืองพุทธศาสนา หลักธรรมของพระพุทธองค์ถูกละเลยจนเกือบไม่หลงเหลือ ผู้ถืออำนาจการปกครองไม่

เป็นตัวอย่างที่ดีแก่สังคม มีแต่ความโลภแสวงหาประโยชน์เพื่อตนเองและพวกพ้อง โดยไม่คำนึงถึงส่วนรวมจนในที่สุดทำให้สังคมกลายเป็นสองฝักสองฝ่าย แตกแยกไม่ว่าในระดับประทศหรือสังคมหน่วยเล็กๆ

6. ความย่อหย่อนในการใช้หลักธรรมในการบริหารของผู้มีอำนาจปกครอง มุ่งสนับสนุนแต่ระบบทุนนิยม ทำให้ประชาชนลุ่มหลงอยู่แต่ในกิเลส เพื่อสนองตัณหาความอยากของตนเอง พระพุทธศาสนาเคยเป็นหลักยึดเมื่อยามมีความทุกข์กลับกลายเป็นยึดวัตถุเข้ามาแทนที่ ทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมสูญลงได้ในที่สุด

7. การขาด "ผู้นำ" ที่เสียสละเพื่อชาติบ้านเมืองที่ตั้งมั่นอย่างแท้จริง ผู้นำมุ่งแต่กอบโกยผลประโยชน์เพื่อตนเองและพวกพ้อง ผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นเรื่องรอง นโยบายประชานิยมที่จัดให้มีขึ้น เป็นไปแบบฉาบฉวยหวือหวาในระยะสั้น ประชาชนในระดับรากหญ้ายังขาดการศึกษา ก็รับความเจริญที่ถูกยัดเยียดให้ในรูปแบบของวัตถุต่างๆ แทนการส่งเสริมศีลธรรมจรรยาที่ดี ที่จะนำพาชีวิตให้เป็นสุขอย่างพอเพียง ในระยะยาวย่อมส่งผลเสียแก่ประเทศชาติ เมื่อคนมุ่งแต่แสวงหาวัตถุ การปฏิบัติศีลทางศาสนาก็ย่อหย่อนลงไป แม้แต่การศึกษาพระธรรมคำสอนก็ไม่มีใครสนใจ อันเป็นเหตุหนึ่งของความเสื่อมในพระพุทธศาสนา วัดบางวัดไม่มีพระจำวัดเพื่อเป็นที่พึ่งทางใจของคนและปฏิบัติกิจทางศาสนา

8. พระราชดำรัสที่เกี่ยวกับการเมืองและพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2550 ที่ได้ทรงมีพระราชดำรัสแก่คณะบุคคลที่เข้าเฝ้า ณ ศาลาดุสิตดาลัย พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิตในเรื่องการเรียกร้องของชาวพุทธที่ต้องการใช้บัญญัติพระพุทธศาสนาใช้รัฐธรรมนูญให้เป็นศาสนาประจำชาติ กระแสพระราชดำรัสเป็นการตอกย้ำถึงเรื่องการเมืองมีอิทธิพลทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อม

พระราชดำรัส ทรงแนะว่า "อย่านำพุทธศาสนายุ่งการเมือง มีพระราชดำรัสแก่พสกนิกร ทรงแนะไม่ควรนำพระพุทธศาสนาไปยุ่งกับการเมือง ควรเทิดทูนไว้เหนือเกล้า เพราะเป็นสิ่งประเสริฐสุด" ทรงตรัสว่า "พระบวรพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่ประเสริฐสุดสูงส่งแล้ว และได้รับการสนับสนุนมาตลอด ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจากคนไทยทั้งชาติ พระบวรพุทธศาสนาเป็นของที่สะอาด สูงสุด ทุกคนคิดว่า ไม่อยากให้เข้าไปพัวพันกับคำว่า "การเมือง" ควรเทิดทูนไว้เหนือเกล้า เพราะเป็นแสงสว่างในหัวใจของคนไทยทั้งหลาย การเมืองบางครั้งก็มีผิดพลาด บางครั้งก็มัวหมองได้หลายเรื่อง เพราะฉะนั้นไม่ควรนำพระบวรพุทธศาสนาไปไว้กับกฎหมายสูงสุดของประเทศไทย คือ รัฐธรรมนูญ ควรจะทิ้งพระบวรพุทธศาสนาไว้เช่นนี้ ที่ถูกเทิดทูนโดยประชาชนทั้งชาติ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่คนนับถือมากกว่า 90 % คงจะไม่ให้ใครมาแตะได้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าการเมืองบางครั้งก็มีอะไรหลายๆ อย่างไม่ค่อยตรงไปตรงมานัก เพราะฉะนั้นดีแล้วที่พระบวรพุทธศาสนาแยกไปเสียให้พ้นจากการเมืองจะดีกว่า พระบวรพุทธศาสนาเป็นศาสนาของชาวไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย พระเจ้าแผ่นดินองค์แรกๆ ของสุโขทัยเวลาที่จะขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินก็จะต้องกล่าวคำปฏิญาณว่าจะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาไว้ด้วยชีวิต พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นี้ก็เช่นกัน ก็ยังถือธรรมเนียมเหมือนอย่างคนไทยทั้งหลายถือว่าพระบวรพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ล้ำค่าของชีวิตคนไทยที่จะพึ่งพาเวลามีปัญหาเกิดขึ้นอะไรกับชีวิต พระบวรพระพุทธศาสนาเป็นแสงสว่าง เพราะฉะนั้นไม่มีวันให้สลายหรือล่มลงไปเป็นอันขาด"

ธรรมาธิปไตย ทางออกของการแก้ไขที่พึงประสงค์

ได้ชี้ให้เห็นเหตุแห่งความรุ่งเรืองและความเสื่อมสูญของพระพุทธศาสนาที่มีสาเหตุมาจากปัจจัยทางการเมืองมาโดยสังเขป ความเห็นของผู้เขียนที่ต้องการแสดงแนวทางที่จะเป็นทางออกอันพึงประสงค์ของความรุ่งเรืองและความเสื่อมสูญของพระพุทธศาสนา อันเป็นผลกระทบถึงความเป็นอยู่ของประชาชนในสังคม คือ "ธรรมาธิปไตย" ซึ่งเป็นจุดหมายของระบอบการเมืองการปกครอง ไม่ใช่ระบอบการปกครอง เป็นระบอบการเมืองที่มีคุณภาพ เช่น ประเทศไทยปกครองโดยระบอบประชาธิปไตย ก็เป็นระบอบประชาธิปไตยแนวธรรมาธิปไตย

การเมืองการปกครองแนวธรรมาธิปไตยเพื่อให้เป็นทางออกในการแก้ไขปัญหา ผู้เขียนได้ศึกษาค้นคว้าเหตุแห่งความรุ่งเรืองและความเสื่อมสูญที่ได้รับอิทธิพลมาจากการเมือง และแสดงให้เห็นไว้อย่างละเอียดหลายแนวทาง ดังที่ได้แสดงความคิดเห็นไว้ในเบื้องต้นว่า "ความเจริญ" เปรียบเสมือน "ธรรมะ" "ความเสื่อม" เปรียบเสมือน "อธรรม" ทั้งสองอย่างนี้เป็นขั้วสองขั้วที่ไม่มีวันที่จะประนีประนอมได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเมืองเป็นเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์จะต้องมีผู้ที่ได้ผลประโยชน์ และเสียประโยชน์อย่างชัดเจนทุกสิ่งทุกอย่างต้องมีการเลือกขั้วแบ่งฝ่าย อันเป็นเหตุนำมาซึ่งผลสองประการคือ ความเจริญ และความเสื่อม ดังกล่าว ซึ่งไม่ว่าจะเป็นความเจริญหรือความเสื่อมก็จะมีบทสรุปของความล้มเหลวในการปกครองอันเป็นการใช้อำนาจในการบริหารที่ไม่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ย่อมทำให้เกิดปัญหาจากฝ่ายตรงข้ามเสมอ ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างของความขัดแย้งอันนำไปสู่การรบราฆ่าฟันจนกลายเป็นสงครามหลายครั้งหลายหน ในอดีตที่ผ่านมาในทุกประเทศชาติบ้านเมืองไม่ว่าจะมีความมั่งคั่ง เจริญรุ่งเรืองสุดขีดเพียงใดก็ตาม ยกตัวอย่างเช่น อาณาจักรโรมันอันยิ่งใหญ่บ้านเมืองเต็มไปด้วยปราชญ์ผู้รู้ เป็นต้นแบบของการปกครองระบอบประชาธิปไตยของโลก ความเจริญนั้นเมื่อมีมากจนเกินไปก็ถึงเหตุแห่งความเสื่อมตามมาและล่มสลายไปในที่สุด สาเหตุใหญ่มาจากการเมืองที่ไร้คุณธรรมนั่นเอง

ผู้เขียนขอเสนอแนวทางที่มีคุณภาพสามารถปรับใช้ได้ในทุกระบบการปกครอง ที่ถูกเลือกใช้เป็นการปกครองในทุกสังคมทั่วไป ให้ใช้แนวการปฏิบัติที่เป็น "ธรรมาธิปไตย" เพราะได้มีผลสรุปปรากฏมาแล้วหลายครั้งในอดีตที่ผ่านมา ว่าเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการบริหารไม่ว่าจะในระดับใหญ่ หรือเล็กก็ตาม จะขอชี้แจงโดยสังเขปดังต่อไปนี้

"ธรรมาธิปไตย" หมายถึง การถือธรรมหรือหลักการเป็นสำคัญและยึดเอาความสำเร็จของงานเป็นที่ตั้งเพื่อทำงานให้สำเร็จ ยินดีรับฟังคำแนะนำจากทุกส่วนที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งฝ่ายตรงข้ามแยกเรื่องงานออกจากความชอบหรือชังส่วนตัว ใช้วิธีบริหารงานแบบ "ธรรมาธิปไตย" ที่ใช้ทั้งพระเดชพระคุณซึ่งทำให้ได้น้ำใจคนและผลของงานได้รับการร่วมมือที่ดี มีทางออกให้ทุกฝ่าย ลดการขัดแย้งได้

หลักธรรมสำหรับนักบริหารแบบธรรมาธิปไตยมี 3 หลักธรรมดังนี้

1. "พละ 4"

ก. ปัญญาพละ หมายถึง กำลังความรู้ความฉลาด โดยนักบริหารต้องมีความรู้ 3 เรื่อง ได้แก่ รู้ตน รู้คน และรู้งาน

ข. วิริยพละ หมายถึง กำลังความขยัน คนมีความขยันต้องมีกำลังใจเข้มแข็ง อาจกล่าวได้ว่า วิริยพละก็คือกำลังใจนั่นเอง กำลังใจต้องมาคู่กับกำลังปัญญาเสมอ "คนมีกำลังใจแต่ไม่มีกำลังปัญญาจะเป็นคนบ้าบิ่น คนมีกำลังปัญญาแต่ขาดกำลังใจจะเป็นคนขลาด คนที่มีทั้งกำลังใจและกำลังปัญญาจึงจะเป็นคนกล้าหาญ"

ค. อนวัชชพละ หมายถึง กำลังการงานที่ไม่มีโทษหรือความสุจริต นักบริหารต้องถนอมตัวไว้อย่าให้มีประวัติด่างพร้อมด้วยการรักษาศีล 5 และหลีกเว้นจากอบายมุข นักบริหารผู้ประพฤติธรรมดำรงมั่นในความสุจริตเช่นนั้นย่อมเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับผู้ร่วมงานเมื่อผู้นำที่ดี คนดีอื่นๆ ในองค์การย่อมมีกำลังใจ และคนชั่วก็ไม่กล้าทำชั่ว

ง. สังคหพละ หมายถึง กำลังการสงเคราะห์ หรือมนุษย์สัมพันธ์

2. "สังคหวัตถุ 4" หมายถึง วิธีผูกใจคน ประกอบด้วย

ก. ทาน หมายถึง การให้ (โอบอ้อมอารี) รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้ทานแก่เพื่อนร่วมงาน และผู้ใต้บังคับบัญชา

ข. ปิยวาจา หมายถึง การพูดถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน (วจีไพเราะ) จะต้องรู้จักผูกใจคนด้วยคำพูดอ่อนหวาน ไม่พูดจาหยาบกระด้าง

ค. อัตถจริยา หมายถึง การทำตัวให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น (สงเคราะห์ประชาชน)

ง. สมานัตตตา หมายถึง การวางตัวสม่ำเสมอ (วางตนพอดี) ไม่ทอดทิ้งผู้ร่วมงาน กล้ารับผิดชอบในผลการตัดสินใจของตน

3. "พรหมวิหาร 4" คือ ธรรมผู้ใหญ่ 4 ประการ คือ

ก. เมตตา ได้แก่ ความรักความหวังดีที่ปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข

ข. กรุณา คือความสงสารเห็นใจปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์

ค. มุทิตา คือความรู้สึกพลอยชื่นชมยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีมีสุข

ง. อุเบกขา คือความรู้สึกวางเฉยเป็นกลาง ไม่ลำเอียงเข้าข้างคนใดคนหนึ่งนั่นคือมีความยุติธรรมในการให้รางวัลและลงโทษ ต้องวางเฉยด้วยปัญญา คืออุเบกขาอย่างรู้เท่าทันคน

ในการปกครองทุกระบอบ มีองค์ประกอบสำคัญ คือ อำนาจตัดสินใจ หมายความว่า อำนาจตัดสินใจสูงสุดอยู่ที่ไหนการปกครองก็คือระบอบนั้น การปกครองในแนวธรรมมาธิปไตยคือการเมืองการปกครองที่ยึดถือมั่นความจริงความถูกต้องดีงาม หลักการ กฎ กติกา เหตุผล ประโยชน์ที่แท้จริงของชีวิตและสังคม เป็นเกณฑ์ตัดสิน โดยใช้ปัญญาข้อมูลตรวจสอบข้อเท็จจริงและความคิดเห็นที่รับฟังอย่างกว้างขวาง ให้ถ่องแท้ ชัดเจน และพิจารณาอย่างที่ดีที่สุด เต็มขีดแห่งสติปัญญาจะมองเห็นได้ด้วยความบริสุทธิ์ใจ

ยกตัวอย่างการปกครองของประเทศไทยในปัจจุบัน คือ ระบอบเป็นประชาธิปไตย ซึ่งถือว่าเป็นระบอบที่เป็นธรรมาธิปไตยที่ดีที่สุด เป็นระบอบที่ให้ประชาชนทุกคนเป็นธรรมาธิปไตย เพราะประชาชนทุกคนมีอำนาจตัดสินใจ ตั้งแต่เลือกตั้งทุกคนต้องตัดสินใจเลือกเกณฑ์ธรรมาธิปไตย ธรรมาธิปไตยจะต้องเป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจของทุกกิจกรรมในระบอบประชาธิปไตย เริ่มตั้งแต่การเลือกตั้ง ซึ่งเป็นบททดสอบการใช้อำนาจตัดสินใจครั้งสำคัญยิ่งใหญ่ สำหรับประชาชนในระบอบประชาธิปไตย คนที่มีอำนาจตัดสินใจใหญ่ที่สุด คือผู้บริหารสูงสุด ในกรณีนี้ก็คือนายกรัฐมนตรี เพราะได้รับมอบความไว้วางใจให้เป็นผู้ใช้อำนาจตัดสินใจนี้แทนประชาชน ในนามของประชาชน หรือในนามของประเทศชาติทั้งหมด การใช้อำนาจตัดสินใจของนายกรัฐมนตรีจึงสำคัญที่สุด นายกรัฐมนตรีผู้ทำหน้าที่ตัดสินใจแทนประชาชนนี้ ใช้อำนาจตัดสินใจสูงสุดนั้น ด้วยเกณฑ์ธรรมาธิปไตย ก็จะรักษาประเทศชาติไว้ได้ด้วยดีและจะได้เป็นรัฐบุรุษ แต่ถ้านายกรัฐมนตรีใช้เกณฑ์อัตตาธิปไตย หรือโลกาธิปไตยในการตัดสินใจ ประเทศชาติก็จะปั่นป่วนวุ่นวาย ระบอบประชาธิปไตยที่ดีต้องเป็นธรรมาธิปไตย คือ ประชาชน ผู้เป็นเจ้าของอำนาจตัดสินใจ แต่ละคนต้องทำการตัดสินใจในการเลือกตั้ง ที่จะเลือกผู้แทนมารับมอบอำนาจตัดสินใจของตนไป โดยใช้เกณฑ์ธรรมาธิปไตย นายกรัฐมนตรี และผู้ร่วมขบวนการปกครองซึ่งใช้อำนาจตัดสินใจในนามของประชาชน จะต้องทำการตัดสินใจในการบริหารกิจการของประเทศชาติโดยใช้เกณฑ์ธรรมาธิปไตย ธรรมาธิปไตยมิใช่เป็นระบอบที่มาแข่งกับประชาธิปไตย แต่ธรรมาธิปไตยเป็นแกนกลาง อยู่ที่ตรงหัวใจของประชาธิปไตย

จักรวรรดิสูตร

ในพระสูตรนี้ได้มีการอธิบายถึงการเมืองการปกครอง ที่ผู้เขียนได้ค้นคว้ามาที่พระพุทธองค์ได้ทรงกล่าวสอนไว้แก่บุคคลและเหล่าสาวกในวาระต่างๆ มีดังนี้ ทศพิธราชธรรม 10 จักรวรรดิสูตร สังคหวัตถุ 4 อัคคัญญสูตร สังคีติสูตร กูฏทันตสูตร ราชพละ ขัตยพละ5 พรหมวิหาร4 การเว้นอคติ 4 สัปปุริสธรรม 7 สัปปุริสธรรม 8 สาราณียธรรม 6 อปริหานิยธรรม 7

ผู้เขียนจะขอมากล่าวคำในบทความฉบับนี้เพียง พระสูตรเดียวคือ จักรวรรดิสูตร อันมีเนื้อหาดังนี้

"จักรวรรดิสูตร" เป็นรากฐานของความคิดเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในอดีต หรือเรียกอีกนัยหนึ่งว่า "ธรรมรัฐ" เป็นการปกครองที่เป็นอำนาจที่ได้มาโดยธรรม ไม่ต้องใช้ความรุนแรงแต่อย่างใด เป็นรัฐในอุดมคติมีความหมายอย่างกว้าง คือการวางหลักเกณฑ์เพื่อการเมืองก่อประโยชน์สุขแก่สังคมผู้ปกครองที่ถือจักรวรรดิวัตรจะต้องอาศัยธรรมเป็นใหญ่ "มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่" และปฏิบัติภารกิจเหล่านี้

1. รักษาคุ้มครองชนกลุ่มต่างๆ ในสังคมอย่างเสมอกัน ซึ่งในพระสูตรก็ระบุรายละเอียดลงไปว่า มีข้าราชบริพาร หมู่พล กษัตริย์ที่อยู่ใต้อำนาจ พราหมณ์ คฤหบดี ชาวเมือง ชาวชนบท ตลอดจนนักบวช

2. แม้กระทั่ง “เหล่าเนื้อและนก” ก็ต้องรักษาคุ้มครอง ซึ่งในความหมายที่กว้างก็คงรวมถึงสัตว์ พืช และสภาพแวดล้อม

3. ต้องคอยดูแลไม่ให้เกิด “การอธรรม” หรือความไม่เป็นธรรมขึ้นในสังคม

4. จะต้องจัดการสงเคราะห์ผู้ไม่มีทรัพย์

5. หมั่นปรึกษาผู้รู้ที่ตั้งมั่นในคุณธรรมว่าอะไรคือ กุศล อะไรคืออกุศล การกระทำใดมีประโยชน์หรือเป็นโทษอย่างไร ฯลฯ เมื่อปรึกษาแล้วก็ให้ปฏิบัติตามคำแนะนำของผู้รู้เหล่านั้น

จุดสำคัญที่พระสูตรชี้ให้เห็นก็คือโดยในของจักรวรรดิวัตร รัฐเป็นธรรมจะต้องมีลักษณะเป็น “รัฐสวัสดิการ” ด้วย จะต้องมีการอุดหนุนจุนเจือผู้ขัดสนในสังคม

ในจักรวรรดิสูตรได้กล่าวถึงการเมืองการปกครองที่มีอำนาจรัฐ ต้องได้อำนาจมาโดยชอบธรรม ไม่ต้องใช้ความรุนแรง ไม่ต้องใช้ศัตราวุธใดๆ เป็นการปกครองที่เรียกอีกนัยว่า “ธรรมรัฐ” เป็นการปกครองเพื่อก่อประโยชน์สูงสุดคือให้ความสุขแก่ประชาชนเป็นหลักใหญ่ ผู้ปกครองต้องปกครองโดยธรรม อาศัยธรรมเป็นใหญ่ มีธรรมเป็นยอด นอกจากปกครองโดยธรรมแล้วต้องช่วยเหลือจุนเจือให้ทรัพย์แก่คนยากจนในสังคม ในความเห็นของผู้เขียนพระสูตรนี้มีหลักธรรมที่สามารถใช้ในการบริหารการปกครองประเทศ ปกครองสังคมได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นยุคใดสมัยใด เพียงแต่ผู้นำประเทศใช้หลักธรรมในพระสูตรนี้เป็นแนวทาง สังคมจะสงบสุข ไร้ความวุ่นวายในทันที จึงขอนำพระสูตรนี้เป็นแนวทางการประณีประนอมระหว่างความเห็นของผู้มีแนวคิดทางบวกและทางลบ เพื่อหาทางออกร่วมกันอันเป็นประโยชน์สูงสุดที่พึงมีพึงได้ การปกครองแบบ “ธรรมรัฐ” นี้ ก็คือแนวธรรมาธิปไตย ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั่นเอง

ทรรศนะของพระพุทธศาสนาต่อการเมืองปัจจุบัน

ความชอบธรรมทางการเมืองในปัจจุบันมักจะอธิบายกันด้วยมโนทัศน์สำคัญๆ ทางการเมือง เช่น สิทธิ เสรีภาพ อำนาจ ความเสมอภาค พันธะทางการเมือง ความคิดเหล่านี้มีรากฐานมาจากการวิเคราะห์รัฐในเชิงตรรกวิทยา โดยเฉพาะจากทฤษฎีพันธสัญญา มโนทัศน์ทางการเมืองกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ตามวิธีดังกล่าวเพื่อให้เห็นว่าพระพุทธศาสนากับการเมืองปัจจุบันมีแนวคิดในเรื่องเหล่านี้ต่างกันอย่างไร และแนวคิดในพระพุทธศาสนาจะมีประโยชน์ทางการเมืองอย่างไร

หลักธรรมที่สามารถนำมาใช้ในปกครองที่ดีที่สุด คือ พรหมวิหาร 4 ประกอบ ด้วย **เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา** จะกล่าวถึงหลักแห่งความเมตตาสะท้อนให้เห็นถึงผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นเมื่อผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ต่อกัน

“เมตตากับสิทธิ” คนเรามีความเมตตาแล้วก็จะให้อะไรแก่ผู้อื่นมากกว่าสิทธิที่เขามีและเรียกร้อง ถ้าคนมีเมตตาแล้วสิทธิก็เกือบไม่ต้องพูดถึง แต่ถ้าคนเราใช้สิทธิอย่างเดียว คนก็จะไม่ต้องทำอะไรหลายอย่างที่มาจากความเมตตา เช่น การช่วยเหลือผู้อื่น การเอารัดเอาเปรียบอย่างถูกกฎหมาย ความเมตตานั้นไม่ต้องการแยกคนออกจากกัน แบบต่างคนต่างอยู่แต่ช่วยให้คนที่เหนือกว่าคอยดูแลผู้ที่ด้อยกว่า ไม่เอารัดเอาเปรียบแม้เมื่อทำได้อย่างถูกกฎหมาย และจะช่วยผู้อื่นแม้ไม่มีกฎหมายบังคับให้ช่วย แต่ทั้งนี้ต้องถือว่าคนมีความสัมพันธ์กัน และพึงช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สุขด้วยกัน ทำให้คนร่วมมือกันแทนที่จะพยายามแยกกัน ในปัจจุบันเราจะเห็นว่าคนถูกทำร้ายมักไม่ได้รับความช่วยเหลือ เพราะคนถือว่าไม่ใช่กงการอะไรของตัวแม้ไม่ช่วยก็ไม่ได้ละเมิดสิทธิใคร แต่ถ้าคนมีเมตตาแล้วก็ช่วยเหลือโดยไม่ต้องพิจารณาเรื่องสิทธิ ข้อนี้

สะท้อนให้เห็นผลเสียของการเน้นสิทธิแทนเมตตา สิทธิทำให้คนอ้างว้าง ว้าเหว่และขาดเพื่อน เมื่อไรที่คนอ้างสิทธิที่จะได้ อีกคนหนึ่งก็จะอ้างสิทธิที่จะไม่ให้ คนทั้งสองก็จะขาดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันหรืออาจกลายเป็นศัตรูกัน ซึ่งตรงกันข้ามกับหลักเมตตาอย่างเห็นได้ชัด สิทธิเป็นแนวความคิดเชิงลบ ส่วนเมตตาเป็นแนวความคิดเชิงบวก คนในสังคมถ้าคิดเฉพาะเรื่องสิทธิ คนรวยอาจไม่ละเมิดสิทธิคนจน เขาก็อาจปล่อยให้คนจนทุกข์ยากโดยไม่ช่วยเหลือ ตรงกันข้ามถ้าคนรวยมีเมตตา แม้ไม่พูดถึงสิทธิจะได้รับความช่วยเหลือ คนรวยที่มีเมตตาก็จะช่วยให้คนจนให้อยู่ในสภาพดีขึ้น ดังที่เราได้บริจาคช่วยการกุศลทั้งๆ ที่โดยสิทธิแล้วเราจะไม่บริจาคก็ได้ เพราะเป็นหน้าที่โดยตรงของรัฐที่จะต้องจัดการเรื่องเหล่านั้น ระหว่างสิทธิกับความเมตตา พระพุทธศาสนาเลือกความเมตตาเป็นหลัก เมื่อใช้หลักเมตตาไม่ได้ผลแล้วจึงจะคำนึงถึงหลักของสิทธิ ซึ่งพระพุทธศาสนาพูดกันด้วยสิทธิจะไม่ทำให้คนมีใจผูกพันกัน และไม่ทำให้คนดีขึ้นแต่เมตตาสร้างคนให้ดี และคบหาด้วยน้ำใสใจจริง เป็นเครื่องทำลายรั้วกั้นมนุษย์ซึ่งสิทธิสร้างขึ้น ในเรื่องกฎหมายและการศึกษาในแง่พระพุทธศาสนาอันเป็นเรื่องของศีลธรรม มีความสัมพันธ์กันดังนี้

- กฎหมายกำหนดตามศีลธรรม ศีลธรรมเปลี่ยนกฎหมายก็เปลี่ยน เช่น คัมภีร์มนูศาสตร์ เดิมบัญญัติตามพราหมณ์ เมื่อเป็นสังคมพุทธก็บัญญัติตามพุทธ
- สมัยกรุงศรีอยุธยาปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กษัตริย์เป็นเทพเจ้า ถือกฎมณเฑียรบาล/ รัตนโกสินทร์เปลี่ยนเป็นประชาธิปไตย ใช้กฎหมายคุ้มครองสิทธิเสรีภาพแทน
- หลักพระพุทธองค์ ลดการใช้กฎหมาย ต้องอบรมสร้างความอยู่ดีกินดีจนคนไม่ทำผิด ใช้ศีลธรรมก่อน เมื่อไม่ได้ผลจึงใช้กฎหมาย
- ต้องให้การศึกษาโดยมีศีลธรรมเป็นจุดหมาย การอบรมสั่งสอน สำคัญกว่าการกดด้วยอำนาจ

แนวคิดทางการเมืองของเปลโต

- **ความหมาย**

เปลโต (Plato) 427 - 347 ก่อน ค.ศ.ได้กล่าวถึงการเมืองในลักษณะ คือ พฤติกรรมของรัฐ ที่รัฐจำเป็นต้องกระทำเพื่อให้เกิดกิจกรรมต่างๆ การกระทำใดๆ ที่รัฐควรทำและต้องทำทั้งในอดีต ปัจจุบัน และ อนาคต ตั้งแต่การวางนโยบาย ออกกฎหมาย และบริหารงานกิจการต่างๆ ของรัฐเพื่อให้เกิดความสงบสุขในสังคม

- **แนวคิด** ของเปลโต ผู้ปกครองประเทศที่ดีได้คือผู้มีคุณสมบัติดังนี้

1. มีความรู้ในวิชาการบริหารประเทศ / องค์กร
2. เป็นคนดีตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม
3. เขาให้ชื่อว่าเป็นกษัตริย์นักปรัชญา (Philosopher – King)

สิ่งต่างๆ ดำเนินไปด้วยดีและเจริญรุ่งเรืองได้ถ้าสิ่งนั้นมีระเบียบและสมส่วนยกตัวอย่างว่า

“เรือดีแล่นได้ถึงเป้าหมาย เรือไม่ดีจะล่มกลางทาง
บ้านเมือง/องค์กรที่ดีจะเจริญรุ่งเรือง และส่งเสริมสนับสนุนให้คนดีเข้าถึงความเป็นเลิศได้
บ้านเมือง / องค์กรที่ไม่ดีจะเสื่อมลงทุกวันๆ และทำให้คนดีล้มหายตายจากไป”

- **คำกล่าวของเปลโต**

ได้กล่าวไว้ตั้งแต่ 400 ปี ก่อนคริสตศักราชในยุคนั้น อาณาจักรโรมันในขณะนั้นมีความเจริญในเรื่องการเมืองการปกครอง มีปราชญ์เกิดขึ้นมากมายคำกล่าวนี้เปรียบเสมือนเป็นต้นแบบของหลักรัฐศาสตร์ตะวันตก แต่ละประเทศมีความเจริญและความเสื่อมตามมานับครั้งไม่ถ้วน ให้เราได้รับรู้จากประวัติศาสตร์ยาวนานกว่า 2,500 ปีที่ผ่านมา แต่ในปัจจุบันการเมืองการปกครองรับอิทธิพลมาจากระบอบประชาธิปไตยในสมัยโรมันที่ได้ชื่อเป็นการปกครองที่ดีที่สุดในโลก มีหลายประเทศใช้เป็นระบอบการปกครอง แต่ในการปฏิบัติก็ยังมีปัญหาล้มลุกคลุกคลานในความบกพร่อง ซ้ำซาก ไม่สามารถพัฒนารูปแบบที่มั่นคงได้ ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนกรณีประเทศไทยมีการปฏิวัติรัฐประหารมาหลายครั้งหลายหน นับตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา รัฐธรรมนูญถูกฉีกทิ้งไปแล้วหลายฉบับเราก็ยังไม่ค้นพบการปกครองที่ดีและถูกต้องกับประเทศชาติที่จะนำความสงบสุขแบบยั่งยืนให้เกิดขึ้นเสียที ผู้เขียนได้เสนอทางออกในการแก้ไขปัญหาในแนวธรรมาธิปไตย ซึ่งตรงกับคำกล่าวของเปลโตที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น เป็นการยืนยันว่าไม่ว่ายุคใดสมัยใดผู้ถืออำนาจการปกครองจะต้องปกครองโดยธรรมคือ “ธรรมาภิบาล” เท่านั้นประชาชนจึงจะเป็นสุขได้นำพาให้ประเทศเจริญรุ่งเรืองมั่นคงปลอดภัย

ผู้เขียนขออัญเชิญกระแสพระราชดำรัสของพระมหากษัตริย์ไทยสองพระองค์ เพื่อยืนยันความถูกต้องของแนวคึกษาเปลโต ในเรื่องการใช้อำนาจของผู้ถืออำนาจปกครองว่าต้องใช้ “หลักธรรม” ปกครองเท่านั้น ชาติและศาสนาจึงจะรุ่งเรืองไม่เสื่อมสูญไป

- กระแสพระราชดำรัสแห่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 พระราชทานในวันพระราชทานรัฐธรรมนูญ เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2475 ความว่า *“ข้าพเจ้า มีความเต็มใจที่จะสละอำนาจอันเป็นของข้าพเจ้าอยู่แต่เดิมให้แก่ราษฎรโดยทั่วไป แต่ข้าพเจ้าไม่ยินยอมยกอำนาจทั้งหลายของข้าพเจ้าให้แก่ผู้ใด คณะใด โดยเฉพาะเพื่อใช้อำนาจนั้นโดยสิทธิขาดและโดยไม่ฟังเสียงอันแท้จริงของประชา ราษฎร”*

- กระแสพระราชดำรัสแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชรัชกาลที่ 9 พระบรมราโชวาท ในพิธีเปิดงานชุมนุมลูกเสือแห่งชาติ ครั้งที่ 6 ณ ค่ายลูกเสือวชิราวุธ อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี วันพฤหัสบดี ที่ 11 ธันวาคม 2512 *“...ในบ้านเมืองนั้น มีทั้งคนดีและคนไม่ดี ไม่มีใครจะทำให้คนทุกคนเป็นคนดีได้ทั้งหมด การทำให้บ้านเมืองมีความปรกติสุขเรียบร้อย จึงมิใช่การทำให้ทุกคนเป็นคนดี หากแต่อยู่ที่การส่งเสริมคนดี ให้คนดีได้ปกครองบ้านเมืองและควบคุมไม่ดีไม่ให้มีอำนาจ ไม่ให้ก่อความเดือดร้อนรุ่นวายได้...”*

คุณสมบัติของผู้นำประเทศอันเป็นที่ปรารถนาของหมู่ชน

ในปัจจุบัน ความสับสนของผู้คนในสังคมเกิดขึ้นทุกภาคส่วนคนในสังคมมีความเป็นอยู่อย่างไร้ที่พึ่งพิง เพราะความแตกแยกแบ่งเป็นฝักเป็นฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งขั้วอำนาจในระบบการเมืองการปกครองที่ไม่มีความมั่นคง สามารถจะเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา การเมืองที่ไร้เสถียรภาพดังที่เป็นอยู่ เป็นผลทำให้ประชาชนทั่วไปมีความเป็นอยู่อย่างหวั่นวิตก ระบบการเมืองที่อ่อนไหวในปัจจุบันเกิดจากการขาดผู้นำที่มีความรู้ความสามารถมีคุณธรรม อันจะทำให้ได้ผู้นำที่มีบารมี ที่จะสามารถแก้ไขปัญหาอันรุ่มร้อนต่างๆ ให้ผ่อนคลายลง ตัวอย่างความไม่สง่างามของผู้นำ ยังผลให้เกิดความไม่เชื่อถือในหมู่คนทั่งภายในและภายนอกประเทศ ความไม่แน่นอนของการเมืองการปกครองเช่นนี้ ย่อมเกี่ยวโยงไปถึงระบบเศรษฐกิจของชาติ เมื่อประกอบธุรกิจไม่คล่องตัวผลประโยชน์ต่างๆไม่เป็นไปตามเป้าหมาย กิจการล้มละลายผู้คนไร้งานทำไม่มีรายได้เพียงพอที่จะเลี้ยงครอบครัว ทำให้สังคมครอบครัวอันเป็นพื้นฐานของประเทศ เกิดภาวะกดดันประพฤติผิดในรูปแบบต่างๆ นำมาซึ่งความทุกข์ยากเดือดร้อน จะเห็นได้ว่าทุกสภาพการณ์เกี่ยวพันกันหมดตั้งแต่หน่วยเล็กที่สุดจนถึงหน่วยใหญ่

ที่สุด เพียงแต่เรามี “ผู้นำ” ที่มีคุณสมบัติเป็นนักปกครองที่มีคุณธรรมเป็นที่ตั้งก็จะทำให้พ้นจากสภาพความเลวร้ายต่างๆ ไปได้ ผู้นำที่มีคุณสมบัติที่หมู่ชนปรารถนาควรมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. มีความรู้ความสามารถที่โดดเด่นเป็นที่ประจักษ์
2. ปราศจากการยึดมั่นถือมั่นรับฟังความเห็นของผู้อื่น แม้แต่ฝ่ายตรงข้าม
3. เป็นคนคิดดี ทำดี พูดดี มีเมตตา
4. มีคุณธรรมตั้งอยู่ในศีลธรรมจรรยาที่ดี
5. ซื่อสัตย์สุจริต
6. กระทำในสิ่งที่ถูกที่ควร ไม่มีวาระซ่อนเร้นปากกับใจตรงกัน
7. มีจุดมุ่งหมายเพื่อส่วนรวมเป็นหลัก ผลประโยชน์ของประเทศชาติเป็นที่ตั้ง
8. ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว และพวกพ้องมากกว่าส่วนรวม

เมื่อผู้นำกระทำได้ดังนี้ จะได้ชื่อว่าเป็นผู้นำที่ดีมีคุณภาพเป็นธรรมาธิปไตย

สรุป

นับแต่อาณาสุโขทัยในสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เป็นพระมหากษัตริย์ปกครองอาณาจักรสุโขทัยจวบจนสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชปกครองประเทศ สถาบันพระพุทธศาสนาเป็นองค์ประกอบของรัฐหรือเป็นหัวใจของประเทศยามนั้น หลักการปกครองที่พ่อขุนรามคำแหงใช้ปกครองไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร์ คือ ระบบ **“พ่อปกครองลูก”** ใครมีความทุกข์ก็สามารถไปร้องทุกข์ต่อพระองค์ได้ โดยการให้ไปสั่นกระดิ่ง พระองค์ทรงใช้หลักธรรม ใช้หลักเมตตาในการปกครองทำให้ประเทศชาติเจริญรุ่งเรือง ประชาชนได้อยู่อาศัยทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยความสุข ไม่เบียดเบียนแก่งแย่งแข่งขัน ช่วยเหลือเกื้อกูล มีความซื่อสัตย์สุจริตต่อกัน ปัญหาต่างๆ ก็หมดไปโดยสิ้นเชิง

ยุคต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา การเมืองการปกครองยังมีความผูกพันกับพระพุทธศาสนาอย่างเหนียวแน่น หลังจากมีศึกสงครามทั้งภายในและภายนอก ยามประเทศชาติบ้านเมืองสงบสุขประชาชนก็หันเข้าสู่ศาสนา มีการสร้างวัดวาอารามมากมายหลายแห่งในกรุงศรีอยุธยา โดยมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นองค์ศาสนูปถัมภก มีความเจริญในการปกครองถึงขั้นติดต่อทำมาค้าขายกับชาวต่างประเทศ มีการนำสินค้า ศิลป วัฒนธรรมต่างชาติต่างภาษาเข้ามา แต่เมื่อความเจริญเริ่มเกิดขึ้นความเสื่อมก็ตามมา เมื่อมีศึกสงครามเข้ามาประชิดเมือง ประชาชนคนไทยแตกความสามัคคีคนไทยด้วยกันเกิดทรยศหักหลังต่อประเทศชาติเปิดประตูเมืองให้พม่า ซึ่งนำทัพโดยพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง กรุงศรีอยุธยาจึงเสียกรุงแก่พม่า พม่าได้จุดไฟเผาบ้านเมืองทำลายวัดวาอาราม พระราชวังอันเป็นศิลปวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษได้ทุ่มเทชีวิตจิตใจสร้างขึ้นไว้ให้ลูกหลานไทยจนหมดสิ้น ไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร์ต่างระทมทุกข์ไปทั่วแผ่นดินทั่วหัวระแหงจะเห็นได้ว่าการเมืองมีผลต่อการศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ทำให้กิจวัตรปฏิบัติของบ้านเมืองต้องหยุดลงไป จนกระทั่งพระเจ้าตากสินร่วมกับพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกร่วมกันกู้แผ่นดินไทยจึงมีการฟื้นฟูชาติ มีการสร้างอาณาจักรใหม่คือ กรุงธนบุรีและสถาปนาพระยาตากสินเป็นเจ้ากรุงธนบุรี จึงมีการทำนุบำรุงสร้างบ้านเมืองใหม่พร้อมกับศาสนาโดยการสร้างวัดหลายแห่งทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาปรากฏให้เห็นจนถึงทุกวันนี้

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พร้อมกับพระราชอนุชาคือสมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทได้ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นมา เมื่อ พ.ศ.2325 ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาพร้อมกับการสร้างบ้านเมือง ให้มีพิธีกรรมทางศาสนาเกี่ยวข้องในพิธีสำคัญๆ ศาสนากับการเมืองจึงเป็นไปในลักษณะมีความสัมพันธ์เกื้อหนุนกันอย่างไม่อาจแยกจากกันได้ดังพระราชปณิธานแห่งองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

มหาราช (รัชกาลที่ 1) ได้ทรงประกาศพระราชปณิธานในการเสด็จขึ้นครองราชย์ เมื่อ พ.ศ.2325 (พระราชนิพนธ์นิราศท่าดินแดง) ว่า

ตั้งใจจะอุปถัมภก ยอยกพระพุทธศาสนา
ป้องกันขอบขัณฑสีมา รักษาประชาชนและมนตรี

ในปัจจุบันพระพุทธศาสนาเป็นเพียงกลไกของรัฐ รัฐให้ความสำคัญกับพระพุทธศาสนาน้อยมากแต่กลับไปส่งเสริมความเจริญในด้านวัตถุอันเป็นเครื่องเพิ่มพูนกิเลส บางคนที่นับถือศาสนาพุทธเหตุเพราะนับถือตามบรรพบุรุษ แต่ไม่เคยรู้ซึ้งถึงแก่นของธรรมะอันเป็นพระธรรมคำสั่งสอนที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสรู้ และนำมาเผยแผ่ทิ้งไว้เป็นมรดกอันล้ำค่าแก่พุทธศาสนิกชนทุกคนให้ยึดปฏิบัติตามโดยเท่าเทียมกัน เนื่องจากพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ไม่ต้องการบังคับให้ผู้นับถือปฏิบัติเคร่งครัดในกฎระเบียบวินัย ผู้นับถือต้องศรัทธาด้วยตัวเองก่อน จึงน้อมใจปฏิบัติตามถึงจะได้เป็นผู้เบิกบานห่างไกลจากกิเลสทั้งปวงได้ การที่คนส่วนมากไม่ให้ความสำคัญแก่พระพุทธศาสนาดังที่เป็นอยู่ในสังคมปัจจุบัน ทำให้สังคมเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็วเป็นที่เศร้าใจยิ่งนัก การที่รัฐไม่มีการส่งเสริมพระพุทธศาสนาอย่างเข้มแข็งเท่าที่ควร ให้เป็นหลักยึดของคนในสังคมยามมีความทุกข์ ความย่อหย่อนต่อการปฏิบัติบูชาในด้านต่างๆ ตามอย่างชาวพุทธโบราณกาลได้กระทำสืบต่อกันมา ทำให้สังคมปัจจุบันเต็มไปด้วยความแตกแยก ไร้ซึ่งความสามัคคี ประพฤติชั่วต่อกันอย่างไร้ความเมตตาปราณีและละอายต่อบาป ตั้งแต่ระดับหน่วยที่เล็กที่สุดในสังคมคือครอบครัว จนกระทั่งถึงหน่วยใหญ่คือประเทศชาติ เกิดความแตกแยกแบ่งขั้วกันอย่างชัดเจน ทะเลาะเบาะแว้ง แข่งขัน ช่วงชิง อิจฉา ริษยา รบราฆ่าฟัน เป็นประจำวัน ความแตกแยกนั้นขยายวงแผ่ออกไปอย่างรวดเร็วเหมือนไฟลามทุ่ง ยากที่จะดับได้ นับวันมีแต่จะเกิดเหตุอาเพศอันไม่คาดคิดรุนแรงมากขึ้นๆ ในทุกหย่อมหญ้า นับเป็นความผิดพลาดอย่างร้ายแรงที่สุดของชาวพุทธ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความผิดพลาดในกลไกแห่งรัฐที่นำมาซึ่งความเสื่อมถอยในศรัทธาของคนต่อพระพุทธศาสนาให้มีความเข้มแข็งเช่นในอดีต เหตุการณ์ไม่สงบสุขในทุกๆ ด้านที่ปรากฏอยู่ในสังคม ล้วนเกิดจากกิเลสตัณหาที่พอกพูนด้วยการพัฒนาทางวัตถุที่มนุษย์โลกได้ให้คำบัญญัติว่า **"ความเจริญ"** เมื่อประเทศอันเกิดจากระบบการเมืองการปกครองของชาติเสื่อม พระพุทธศาสนาย่อมมีความเสื่อมตามด้วย การที่คนไม่มีศีลธรรม ไม่รู้จักบาปบุญคุณโทษก็เป็นสิ่งสะท้อนถึงความเสื่อมของศาสนา ซึ่งไม่สามารถขัดเกลาให้คนหยุดการกระทำความชั่ว หรือปลูกฝังศีลธรรมในจิตวิญญาณให้คนประพฤติดี เว้นห่างไกลจากความชั่วทั้งปวง การเมืองและการศาสนา จึงไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด

ผู้เขียนได้นำเสนอแนะแนวบางประการที่สำคัญสำหรับผู้บริหารรัฐที่จะใช้เป็นหลักในการปกครองของพระพุทธเจ้านำมาปรับใช้กับสถานการณ์ปัจจุบันกับสภาพสังคม องค์ความรู้ความเข้าใจต่างๆ ของคนที่เปลี่ยนไปจากอดีต อาทิ หลักธรรมพรหมวิหาร 4 ทศพิธราชธรรม สังคหวัตถุ 4 ราชพละ 4 สาราณียธรรม 6 อปริหานิยธรรม 7 อัคคัญญสูตร จักกวรรดิสูตร กูฏทันตสูตร หรือระบบเศรษฐกิจพอเพียงแห่งองค์พระมหาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ อันเป็นทฤษฎีที่ชาวโลกยอมรับ และนำไปปฏิบัติตามอย่างกว้างขวาง ซึ่งจะสามารถแบ่งปันผลประโยชน์ให้เพียงพอกับคนในสังคมได้โดยทั่วถึง หลักธรรมบทใดบทหนึ่งที่ผู้บริหารสามารถยึดเป็นหลักในการบริหารประเทศชาติ เพื่อความสงบสุขของประชาชนในบ้านเมือง จะเป็นวิธีหนึ่งที่จะแก้ปัญหาสังคมที่วุ่นวายนี้ได้ ถ้าเราทุกคนไม่มุ่งมั่นร่วมมือที่จะแก้ไขความแหลกเหลวในสังคมปัจจุบันร่วมกันก็สามารถที่จะกล่าวได้เลยว่า ความล่มสลายของชาติอันเป็นที่รักยิ่งของเรากำลังจะมาเยือนในไม่ช้านี้ทุกคนในชาติจะต้องพบกับความหายนะอย่างไม่ต้องสงสัย

ที่ได้กล่าวมาทั้งหมดแล้วนี้ได้แสดงให้เห็นถึงผลของการเมืองที่มีอิทธิพลต่อความรุ่งเรืองหรือความเสื่อมสูญแห่งพระพุทธศาสนาแสดงให้เห็นถึงแนวคิดของบุคคลที่สนับสนุนความเป็นไปทั้งสองด้านนี้อย่างชัดเจน ขั้วทั้งสองขั้วนี้ไม่มีทางใดที่จะประนีประนอมกันได้เปรียบเสมือน **"ธรรมะ"** กับ **"อธรรม"** ตามกฎธรรมชาติแห่งความเป็นไปของโลก ว่าทุกสรรพ

สิ่งล้วนเป็นไปตามกฎอันเข้มแข็งของโลก**"พระไตรลักษณ์"** อันเป็นการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปในที่สุดไม่มีสิ่งใดจะยืนยงอยู่ได้โดยไม่เสื่อมสลายความรุ่งเรืองและความเสื่อมจะอยู่คู่กันไปจนกว่าจะถึงวันอวสานของโลก พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีความเชื่อ คำสอนในเรื่องของ **"กรรม"** เป็นอันดับต้นๆ **"กรรม"** คือการกระทำ มนุษย์จะสุขหรือทุกข์จะพบกับความสำเร็จหรือความหายนะล้วนแล้วแต่เกิดจากการกระทำของตนเองทั้งสิ้น ไม่มีใครหนีกฎแห่งกรรมไปได้แม้แต่คนเดียว มนุษย์เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในทะเลใหญ่วัฏฏสงสารมายาวนานหลายภพหลายชาติ ได้มีการกระทำทั้งกรรมดีและกรรมชั่วไว้นานาประการ ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นในภพปัจจุบันจะสะท้อนให้เห็นถึงการกระทำของตนในอดีตภพ ไม่ว่าจะเกิดจากเซลล์ใดที่ก่อเกิดเป็นชีวิตทุกชีวิต ล้วนเสกสรรปั้นแต่งมาจากกรรมของตนทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นความดีความชั่วในจิต รูปร่างน่าตา ผิวพรรณ บุคลิกลักษณะ นิสัยใจคอ สติปัญญา แม้แต่ชาติตระกูล แหล่งกำเนิดหรือความสุขสมปรารถนาในความต้องการของมนุษย์ในเรื่องคู่ครอง ครอบครัว ความมั่งคั่ง ทรัพย์สินเงินทอง ความสำเร็จทั้งหลาย ทุกอย่างล้วนเกิดแต่กรรมของตนทั้งสิ้น ดังพุทธภาษิตที่กล่าวว่า **"สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและปราณีตได้"** (จูฬกัมมวิภังคสุกร พระไตรปิฎกเล่มที่ 14) คำว่า **"มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์"** บางคนอาจจะคิดว่าเป็นเพราะบรรพบุรุษกระทำกรรมชั่วมาลูกจึงได้รับผลของกรรมนั้น แต่ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ ความทุกขเวทนาของลูกที่ได้รับเกิดจากการกระทำของลูกเอง ที่ทำให้ไปเกิดในครอบครัวของพ่อแม่ที่ประกอบกรรมชั่วร่วมกัน ต้องรับผลของความเศร้าโศกอันเกิดจากความทุกข์ที่ไม่สมหวังในชีวิต จึงเกิดความผิดหวังตามกันในชีวิตตามความเป็นจริงของภพชาติปัจจุบัน

บทความนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความเจริญและความเสื่อมสูญของพระพุทธศาสนาอันเกิดจากการเมือง โดยได้อธิบายถึงต้นเหตุไว้หลายประการอันเป็นต้นเหตุแห่งความรุ่งเรืองหรือล่มสลายของประเทศชาติ **"การเมือง"** เป็นเรื่องของการใช้อำนาจของผู้ที่มีอำนาจรัฐในการปกครองผู้คนสังคม เพื่อจัดสรรผลประโยชน์ให้กับสังคม เพื่อบรรลุซึ่งเป้าหมายของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ความหมายของการเมืองดูเหมือนจะวนเวียนอยู่ในบริบทของคำว่า **"อำนาจ"** และ **"ผลประโยชน์"** ที่บ่มเพาะเป็นองค์ความรู้ในเรื่องการเมืองที่คนทั่วๆ ไปมักพูดว่า **"การเมืองเป็นเรื่องของผลประโยชน์"** ผลประโยชน์ในที่นี้สามารถแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ

1. ผลประโยชน์ส่วนตน
2. ผลประโยชน์ของพวกพ้อง
3. ผลประโยชน์ของส่วนรวม

นัยของคำว่า "ผลประโยชน์" ตามความรู้สึกนึกคิดของประชาชนส่วนใหญ่ในสังคมที่มองการกระทำของนักการเมืองคือ "ผลประโยชน์ของตนเองและพวกพ้อง" เป็นสำคัญ การรักษาผลประโยชน์ของส่วนรวมมีไม่มากในสังคมปัจจุบัน อันเนื่องมาจากคนส่วนใหญ่มองว่า "ผลประโยชน์ส่วนตนและพวกพ้อง" ของนักการเมืองเป็นเรื่องปกติเป็นความชาชินที่เกิดขึ้นในสังคมไทยมาช้านาน สะท้อนถึงการยอมรับว่า "โกงกินบ้างก็ไม่เป็นไร ขอให้หว่านเม็ดเงินหรือผลประโยชน์นั้นมาแจกชาวบ้านสร้างความเจริญให้ชาวบ้านบ้าง ดีกว่าซื่อสัตย์แล้วไม่ทำอะไรให้" ความคิดเช่นนี้เกิดขึ้นโดยทั่วไปในสังคมของประเทศไทยในปัจจุบัน โดยเฉพาะสังคมรากหญ้าอันเป็นพื้นฐานของคนในประเทศที่มองว่า "การเมืองเป็นเรื่องของผลประโยชน์ (ส่วนตนและพวกพ้อง)" เป็นเรื่องปกติมีอิทธิพลและครอบงำความคิดของคนส่วนใหญ่มากกว่าที่จะคิดว่า "การเมืองเป็นเรื่องของความเสียสละของผู้นำ" ความคิดเช่นนี้เป็นอันตรายยิ่งนัก เราจึงได้เห็นความแตกแยกเป็นสองขั้วที่ชัดเจน สร้างความเดือนร้อนไปทุกหัวระแหงในประเทศในปัจจุบัน ทั้งๆ ที่มีตัวอย่างให้เห็นถึงความเดือดร้อนของผู้มีอำนาจทางการเมืองที่ได้ประพฤติผิดในรูปแบบต่างๆ และได้รับผลของความทุกข์นั้นปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน แต่ความสำนึกของนักปกครองที่ถืออำนาจรัฐอยู่ก็หาได้สำนึกดูไว้เป็นบทเรียนไม่ให้เป็นเยี่ยงอย่าง ยังคงหมกหมุ่นมัวเมาอยู่ในความไม่ถูกต้องกันอยู่ทุกฝ่าย

ผู้เขียนได้นำเสนอหลักการปกครองที่มีคุณภาพที่ทรงตรัสสอนไว้ในพุทธกาลของพระพุทธองค์เพราะจะเป็นสิ่งที่ช่วยจรรโลงแก้ไขความวุ่นวายอันจะนำไปสู่ความล่มสลายของชาติศาสนาในอนาคต เมื่อคนแตกความสามัคคีกันจนยากแก่การสมานฉันท์ หลักธรรมในเรื่องการปกครองที่จะขอนำเสนอเพื่อนำมาปรับใช้ในการแก้ไขเหตุการณ์เลวร้ายที่เกิดขึ้นนี้ คือ “ธรรมาธิปไตย” เป็นหลักธรรมที่เน้นความมีคุณภาพของระบอบที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน คือระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข โดยนำมาปรับใช้เป็นแนวทางการบริหารในการปกครองประเทศ เนื้อหาของหลักธรรมล้วนเป็นสัจธรรมที่พระพุทธองค์ทรงรู้แจ้งเห็นจริงแล้ว ที่จะใช้เป็นหลักในการเมืองการปกครอง เพราะผู้ที่เป็นผู้นำประเทศจะต้องปราศจากการยึดมั่นถือมั่น ไม่ต้องถึงขั้นหลุดพ้น เพียงแค่ขอให้เป็นคนคิดดี ทำดี มีความเมตตาต่อผู้อื่น ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมจรรยาที่ดี กระทำในสิ่งที่ถูกที่ควร ไม่มีวาระซ่อนเร้นปากกับใจตรงกัน มีจุดมุ่งหมายเพื่อส่วนรวมเป็นหลัก มีประเทศชาติเป็นที่ตั้งไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวและพวกพ้องมากกว่าส่วนรวม

พระพุทธองค์มิได้ทรงเน้นว่าระบอบการปกครองใดดีที่สุด มิได้ทรงเสนอว่าจะเลือกผู้ปกครองด้วยวิธีใด หรือมีระบบในการจัดสรรอำนาจอธิปไตยอย่างไร ทุกระบอบต่างก็เชื่อว่าระบอบของตนเป็นธรรมาธิปไตยทั้งสิ้น ธรรมาธิปไตยจึงเป็นจุดหมายของระบบการปกครอง มิใช่หมายถึงระบอบการปกครอง เพราะไม่มีระบอบการปกครองใดที่ไม่ถือว่าระบอบของตนเป็นธรรมาธิปไตย

ผู้ถืออำนาจรัฐหรือนักการเมืองในปัจจุบัน จะเป็นผู้มีส่วนสำคัญและมีอิทธิพลต่อความเจริญรุ่งเรือง หรือความเสื่อมของประเทศชาติอย่างไม่สามารถปฏิเสธความจริงในข้อนี้ได้ เมื่อผู้ปกครองใช้การปกครองแนว “ธรรมาธิปไตย” เมื่อใด ความสงบสุขร่มเย็นของประเทศจะกลับมาอีกครั้งหนึ่ง ยังผลให้เกิดความรุ่งเรืองในพระศาสนาตามไปด้วย เมื่อผู้นำประเทศเป็นต้นแบบของการใช้หลักธรรมในการปกครอง ประชาชนโดยทั่วไปไม่ว่าจะอยู่ในระดับใดของสังคมย่อมประพฤติปฏิบัติตามไปด้วยอย่างแน่นอน เพราะได้เห็นเป็นที่ประจักษ์ว่าสามารถขจัดความขัดแย้งใดๆให้หมดลง ยังผลให้ชีวิตของตนและครอบครัวสงบร่มเย็น สามารถปฏิบัติภาระกิจ ดำเนินชีวิตได้อย่างมั่นคงและปลอดภัย

ในสังคมปัจจุบันความแตกแยกแบ่งขั้ว ที่นับวันจะทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ถ้าผู้นำแต่ละฝ่ายจะหันหน้าเข้าหากันโดยใช้หลัก “ธรรมาธิปไตย” เป็นทางออกเพื่อแก้ไขปัญหาแบบพบกันครึ่งทาง เพราะเป็นสิ่งเดียวที่จะประณีประนอมระหว่างความคิดที่สุดโต่งของแต่ละขั้ว การแตกความสามัคคีโดยไม่ยอมหันหน้าเข้าหากัน นอกจากจะทำให้ประเทศชาติศาสนาย่อยยับ ยังผลให้ประชาชนทั่วไปเป็นทุกข์และเดือดร้อนแล้ว ตามหลักพระพุทธศาสนา “กรรม” ที่ได้กระทำไว้สำหรับผู้ที่เป็นต้นเหตุแห่งความแยกในแต่ละฝ่าย ผลกรรมนั้นย่อมตอบสนองตนและครอบครัวให้ได้รับความทุกข์ร้อนแสนสาหัสอย่างแน่นอน ดังตัวอย่างที่ปรากฏอยู่เนืองๆ ในปัจจุบันความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นในความคิดของตนว่าเป็นฝ่ายถูกอีกฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายผิด ไม่อาจจะสมานฉันท์กันได้ ถ้าทุกคนอ้างความถูกต้องของฝ่ายตนเช่น เหตุการณ์ที่เกิดการประท้วงในถนนมัฆวาน ฝ่ายรัฐบาลอ้างว่าใช้อำนาจอย่างถูกต้องเพราะมาจากการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญ ฝ่ายต่อต้านอ้างความชอบธรรมในสิทธิของตนที่จะทำการประท้วง โดยใช้มวลชนเป็นสิ่งกดดัน ไม่มีใครยอมใคร ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเมื่อไม่สามารถใช้หลัก “ธรรมาธิปไตย” มาแก้ไขแล้ว ทุกสิ่งทุกอย่างจะพบกับความล่มสลายในทุกสถาบันที่เกี่ยวข้องอย่างไม่ต้องสงสัย เพียงแต่ผู้ใช้อำนาจถือหลักธรรม “พรหมวิหาร 4” ประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ความเมตตาจะเป็นความเย็นซึ่งเมื่อตกไปอยู่ ณ ที่ใด ไฟแห่งความทุกข์ยาก ร้อนแรง ด้วยเพลิงกิเลสใดจะดับมอดลงไปในที่สุด

การปกครองโดยธรรมคือธรรมาธิปไตยยังผลที่จะทำให้ประเทศชาติสงบสุขได้อีกครั้งหนึ่ง “ธรรมาธิปไตย” จึงเป็นสิ่งที่จะช่วยไม่ให้ “การเมือง” เป็นตัวทำลายความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา แต่จะช่วยส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาธำรงอยู่อย่างมั่นคงไม่เสื่อมสูญไป

บรรณานุกรม

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **การปกครองคณะสงฆ์ไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 1, กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยลัย, 2551.

ปรีชา ช้างขวัญยืน, **ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา** , กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2540.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **นิติศาสตร์แนวพุทธ,** กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, 2539.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมาธิปไตยไม่มา จึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ. พิมพ์ครั้งที่ 2,** กรุงเทพมหานคร : พิมพ์สวย, 2549.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตโต), **พระสงฆ์กับการเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 2,** กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546

พระเทพเวที, **คู่มือดำเนินชีวิต,** กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, 2520

พระเทพเวที, **พุทธธรรม**, กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2529.

พระธรรมปิฎกราชวรมุนี. (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2528.

พระธรรมปิฎกราชวรมุนี. (ประยุทธ์ ปยุตโต**). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.** กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538

พระธรรมปิฎกราชวรมุนี. (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ,ฉบับปรับปรุงขยายความ.** กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538

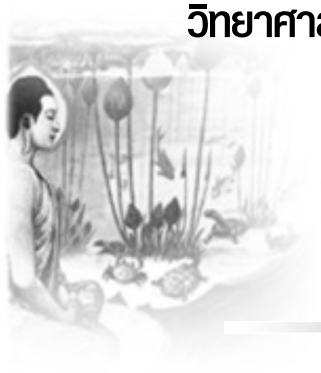
วีระ สมบูรณ์, **รัฐธรรมในอดีต. พิมพ์ครั้งที่ 2** , กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ OPENBOOKS, 2542.

สุจิตตรา อ่อนค้อม, **ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ 7.** กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิก, 2545

แสวง อุดมศรี. **การปกครองคณะสงฆ์ไทย**, กรุงเทพมหานคร

ภาค 6

พุทธจริยศาสตร์กับวิทยาศาสตร์

วิทยาศาสตร์ใหม่ กับ พุทธจริยศาสตร์แนวใหม่ : สอดคล้องหรือขัดแย้ง?

พระเดโชพล ชนาสโภ
นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทนำ

คงเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า "กระบวนทัศน์" (paradigm)[1] ที่ "ครอบโลก" เอาไว้อย่างกว้างขวางและลึกซึ้งมากที่สุดในปัจจุบัน ได้แก่ กระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ (Scientific paradigm) กล่าวคือ นับตั้งแต่ "การปฏิวัติวิทยาศาสตร์" (the scientific revolution) ซึ่งเกิดขึ้นในยุโรปช่วงระหว่าง ค.ศ.1599-1759 ได้ก่อให้เกิด "วิทยาศาสตร์สมัยใหม่" (modern science) ขึ้น[2] วิทยาการและเทคโนโลยีด้านต่างๆ ซึ่งเกิดจากองค์ความรู้จากวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ก็

---

[1] ฟริตจ็อฟ คาปร้า (Fritjof Capra) ให้นิยามคำว่า "paradigm" ไว้ว่า "ชุดแนวคิด (concepts) ค่านิยม ความเข้าใจรับรู้ (perception) และการปฏิบัติของคนกลุ่มหนึ่ง ชุมชนหนึ่ง ที่ก่อตัวเป็นแบบแผนของทัศนะอย่างเฉพาะแบบหนึ่งเกี่ยวกับ 'ความเป็นจริง' (reality) ซึ่งเป็นฐานของวิถีการจัดการตนเองของชุมชนนั้น" ความจริงแล้วเป็นที่ทราบกันดีว่าคำว่า "paradigm" เป็นคำที่โทมัส เอส. คูนส์ (Thomas S. Kuhn) นำมาใช้เป็นคนแรกในหนังสือชื่อ **The Structure of Scientific Revolutions** (Chicago: University of Chicago Press, 1962) โดยคูนส์ใช้คำนี้จำกัดอยู่เพียงในบริบททางวิทยาศาสตร์เท่านั้น ต่อมาคาปร้าจึงได้นำมาขยายขอบเขตการใช้คำนี้ให้ครอบคลุมปริมณฑลของสังคมทั้งหมด เพราะเขาเห็นว่ากระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์สามารถขยายปริมณฑลไปสู่ทุกพื้นที่ของสังคม จนก่อตัวเป็นวัฒนธรรม มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต ระบบคิด และวิธีคิดของผู้คนในสังคมทั้งหมด ด้วยเหตุผลดังกล่าวผู้เขียนจึงเลือกใช้นิยามของคาปร้าในที่นี้ สำหรับความสำคัญของกระบวนทัศน์นั้นอยู่ที่ว่า "กระบวนทัศน์มีฐานะที่เป็นทัศนะแม่บท หรือเป็นความเชื่อระดับรากหรือฐานคิดยิ่งไปกว่านั้น คือเป็นความเชื่อ ทัศนะที่เกี่ยวกับ "ความเป็นจริง" (reality) ของโลกและของสรรพสิ่งว่าเป็นอย่างไร ดำรงอยู่ในลักษณะใดด้วย จึงมีอิทธิพลก่อให้เกิดชุดของทัศนะ ค่านิยม ความเชื่ออื่นๆ ตามมาอีกมาก (เป็นกระบวน)" โปรดดู อรศรี งามวิทยาพงศ์, "กระบวนทัศน์และการจัดการความยากจนในชนบทของรัฐในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-8: พ.ศ. 2594-2544," (วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต สาขาการบริหารสังคม คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546), หน้า 24-26.

[2] Samir Okasha, **Philosophy of Science: A Very Short Introduction** (Oxford: Oxford University Press, 2002), p.2. กล่าวโดยสรุป กระแสของพัฒนาการของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เริ่มต้นจากการที่ นิโคลัส โคเปอร์นิคัส (Nicolaus Copernicus, 1473-1543) ได้เสนอว่าดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางของจักรวาล ซึ่งเป็นการหักล้างแนวคิดทางดาราศาสตร์ของโทเลมี (Ptolemy) ที่เห็นว่าโลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาล แนวคิดของโคเปอร์นิคัสไม่เพียงทำให้เกิดความก้าวหน้าทางดาราศาสตร์ หากยังส่งผลต่อพัฒนาการทางฟิสิกส์สมัยใหม่ ซึ่งมีโยฮันเนส เคปเลอร์ (Johannes Kepler, 1571-1639) และกาลิเลโอ กาลิเลอี (Galileo Galilei, 1564-1642) เป็นผู้บุกเบิก ต่อมา เรอเน เดส์การ์ตส์ (Rene Descartes, 1596-1659) นักปรัชญาและนักวิทยาศาสตร์ชาวฝรั่งเศส ได้สร้างแนวคิด "ปรัชญาแนวจักรกล" (mechanical philosophy) ซึ่งสามารถอธิบายโครงสร้างของจักรวาลในแบบของโคเปอร์นิคัสได้เป็นอย่างดี การปฏิวัติวิทยาศาสตร์มาถึงจุดสูงสุดเมื่อเซอร์ไอแซค นิวตัน (Sir Isaac Newton,

ได้ทำให้โลกเจริญรุดหน้าไปมากมาย วิทยาศาสตร์ไม่เพียงเข้าไปมีบทบาทในแทบทุกภาคส่วนของสังคมเท่านั้น หากยังหยั่งลึกลงไปถึงระดับชีวิตและจิตใจของมนุษย์เลยทีเดียว ดังที่มีผู้กล่าวว่า "วิทยาศาสตร์ (หมายรวมคณิตศาสตร์และเทคโนโลยี) ในปัจจุบัน ถือกันว่าเป็น "พลังขับเคลื่อนสำคัญของสังคม"[3]

อย่างไรก็ดี เมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 29 วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ซึ่งมีฟิสิกส์แบบนิวตัน (Newtonian Physics) เป็นฐานคิดหลัก[4] ก็ได้มี "การเปลี่ยนกระบวนทัศน์" (paradigm shift)[5] มาเป็นวิทยาศาสตร์แบบกระบวนทัศน์ใหม่ ที่มักเรียกสั้นๆ ว่า "วิทยาศาสตร์ใหม่" ("New science") ซึ่งมีฟิสิกส์สมัยใหม่ (Modern Physics) เป็นฐานคิดหลัก สิ่งที่น่าสนใจก็คือกระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ที่เปลี่ยนไปเช่นนี้ แน่นอนว่าย่อมส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงใน "ปริมณฑล" (sphere) อื่นๆ ของสังคมดังที่เคยเป็นมาเมื่อครั้งมีการปฏิวัติวิทยาศาสตร์ไม่มาก ก็น้อย และปริมณฑลทางศาสนาก็มิใช่ข้อยกเว้นด้วยเช่นกัน

กล่าวสำหรับปริมณฑลทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเคยได้รับผลกระทบจากกระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ "แบบเดส์การ์ตส์-นิวตัน"[6] มามิใช่น้อย เมื่อล่วงเข้าสู่ยุคปัจจุบันก็ได้มีการ เปลี่ยนกระบวนทัศน์ไปด้วยเช่นกัน ดังที่นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาชาวตะวันตกท่านหนึ่ง คือ คริสโตเฟอร์ เอส. ควีน (Chirstopher S. Queen) ได้เสนอเอาไว้[7] ควีนชี้ว่า กระบวนทัศน์ทางพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน ได้แก่ กระบวนทัศน์แบบพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม (engaged Buddhism) ซึ่งเขาเห็นว่าเป็น "พระพุทธศาสนาแนวใหม่" (Neo-Buddhism/New Buddhism) หรือ "นวยาน" (Navayana) โดยคำๆ นี้มีนัยสำคัญว่าเป็น "ยาน" ใหม่ ซึ่งเป็นพัฒนาการล่าสุดของพระพุทธศาสนาที่ต่อเนื่องจากพระพุทธศาสนาหินยาน (เถรวาท) มหายาน และวัชรยานนั่นเอง โดยสารัตถะของกระบวนทัศน์ที่เปลี่ยนไปในพระพุทธศาสนาตามความเห็นของควีนนั้นอยู่ในขอบเขตของ "พุทธจริยศาสตร์" (Buddhist ethics) กล่าวคือ พุทธจริยศาสตร์แนวใหม่เป็น "จริยศาสตร์แห่งการผูกพัน (กับสังคม)" ("The Ethics of Engagement") หรือที่มักเรียกกันว่า "จริยศาสตร์เพื่อสังคม"

1643-1727) ได้พบกฎแห่งการเคลื่อนที่และกฎแห่งแรงโน้มถ่วง (Laws of motion and gravitation) โปรดดูรายละเอียดใน **Ibid.**, p.3-8.

[3] อนุช อาภาภิรม, "อนาคตศึกษาในศตวรรษที่ 21: ทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์กับอนาคตศึกษา" **มติชนสุดสัปดาห์** ฉบับที่ 1449 วันที่ 23-29 พฤษภาคม พ.ศ.2551: 41.

[4] ในบรรดาสาขาวิชาทางวิทยาศาสตร์ ฟิสิกส์ถือว่าเป็นสาขาวิชาที่พื้นฐานที่สุด สาขาใหญ่อื่นๆ ของวิทยาศาสตร์ได้แก่ เคมี ชีววิทยา เป็นต้น ล้วนมีฟิสิกส์เป็นรากฐานทั้งสิ้น

[5] ขั้นตอนของการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ตามทัศนะของโทมัส คูห์น มีดังนี้ เมื่อกระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์แบบเก่าหรือแบบที่ยึดถือกันอยู่ ถูกทำให้อ่อนกำลังลง ถูกดัดแปลง ถูกดัดทิ้ง และถูกดูดซับเข้าไปในกระบวนทัศน์ใหม่ที่กำลังเกิดขึ้น การค้นพบใหม่ๆ ที่ไม่สอดคล้องกับกระบวนทัศน์ที่มีอิทธิพลอยู่ จะสะสมมากขึ้นเรื่อยๆ จนถึงจุดวิกฤติ (crisis) จากนั้นจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบวิธีคิดในเชิงปฏิวัติ (revolution) แล้วนำไปสู่การเปลี่ยนจากวิธีคิดแบบเดิมไปสู่วิธีคิดแบบใหม่ ณ จุดเปลี่ยนตรงนี้เองที่ เรียกว่า "การเปลี่ยนกระบวนทัศน์" (paradigm shift) ดูรายละเอียดใน สิริเพ็ญ พิริยจิตรกรกิจ, **บทวิพากษ์คูห์นในเรื่องการเปลี่ยนแพราไดม์** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิภาษา, 2549), หน้า 1-29.

[6] เป็นคำที่ฟริตจ็อฟ คาปร้า ใช้เรียก "วิทยาศาสตร์สมัยใหม่" (Modern Science) ซึ่งเป็นวิทยาศาสตร์แบบกระบวนทัศน์เก่า ผู้เขียนเลือกใช้คำนี้เพื่อป้องกันความสับสนกับคำว่า "วิทยาศาสตร์ใหม่" (New Science) ที่มักนิยมใช้เรียกวิทยาศาสตร์แบบกระบวนทัศน์ใหม่ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

[7] Christopher S. Queen, "Introduction: A New Buddhism" in **Engaged Buddhism in the West**, Christopher S. Queen (ed.) (Boston: Wisdom Publications, 2000), p.1-26.

นักวิทยาศาสตร์คนสำคัญอย่าง อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ (Albert Einstein, 1879-1955) ได้เคยกล่าวไว้ว่า "Science without religion is lame, religion without science is blind"[8] (วิทยาศาสตร์ที่ปราศจากศาสนาย่อมพิการ, ศาสนาที่ปราศจากวิทยาศาสตร์ย่อมมืดบอด) คำกล่าวนี้มีนัยที่ผู้เขียนเห็นว่าควรนำมาพิจารณาก็คือ ในทัศนะของไอน์สไตน์ ทั้งวิทยาศาสตร์และศาสนาซึ่งเป็นกระบวนทัศน์ที่สำคัญสำหรับมนุษยชาตินั้น ไม่อาจแยกขาดจากกันหากแต่ควรจะต้องเคียงคู่กันไป จึงจะสามารถร่วมกันสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่มนุษย์ได้มากที่สุด ซึ่งก็มีความเห็นจากหลายฝ่ายว่าศาสนาที่มีคุณสมบัติเหมาะสมที่สุดในความเห็นของไอน์สไตน์ ได้แก่พระพุทธศาสนานั่นเอง[9] แต่หากจะกล่าวโดยเฉพาะเจาะจงลงไปในบริบทโลกปัจจุบัน ซึ่งทั้งวิทยาศาสตร์และพระพุทธศาสนาต่างได้เปลี่ยนไปเป็นกระบวนทัศน์แบบใหม่นั้น คำถามสำคัญที่เกิดขึ้นตามมาก็คือกระบวนทัศน์ใหม่ทั้ง 2 มีความสอดคล้องกันหรือขัดแย้งกันหรือไม่ อย่างไร และที่เป็นเช่นนั้น เป็นเพราะเหตุใด

ในบทความนี้ ผู้เขียนจึงมุ่งที่จะตอบคำถามดังกล่าว โดยจะเริ่มต้นด้วยการศึกษาลักษณะของวิทยาศาสตร์ใหม่ โดยส่วนนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นการศึกษาในด้าน "อภิปรัชญา" (metaphysics) และ "ญาณวิทยา" (epistemology) จากนั้นจะศึกษาแนวคิดและแนวปฏิบัติของ "จริยศาสตร์เพื่อสังคม" ซึ่งแน่นอนว่าเป็นการศึกษาในด้าน "จริยศาสตร์" (ethics) และลำดับสุดท้ายผู้เขียนจะได้วิเคราะห์เพื่อหาคำตอบว่าวิทยาศาสตร์ใหม่ขัดแย้งหรือสอดคล้องกับพุทธจริยศาสตร์แนวใหม่นี้ ซึ่งหมายความว่าผู้เขียนต้องการพิจารณาว่าแนวคิดทางอภิปรัชญาและญาณวิทยาของวิทยาศาสตร์ใหม่สามารถนำมาใช้เป็น "ฐานความคิด" (foundation) ให้แก่แนวคิดทางจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมได้หรือไม่ อย่างไร นั่นเอง

แนวคิดทางอภิปรัชญาและญาณวิทยาของวิทยาศาสตร์ใหม่

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า วิทยาศาสตร์ใหม่มีฟิสิกส์สมัยใหม่ (Modern Physics) เป็นพื้นฐาน ซึ่งฟิสิกส์สมัยใหม่สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 แขนงใหญ่ๆ ตามทฤษฎีสำคัญ 2 ทฤษฎี ได้แก่ "ทฤษฎีควอนตัม" (Quantum Theory)[10] และ "ทฤษฎีสัมพัทธภาพ" (Theory of Relativity)[11] โดยทฤษฎีทั้ง 2 ได้พิสูจน์ให้เห็นว่า "ปรัชญาแนวจักรกล" (mechanical philosophy) ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของฟิสิกส์แผนเดิม (Classical Physics) หรือฟิสิกส์แบบ นิวตัน (Newtonian Physics) นั้นไม่ใช่ "กฎสากล" ที่ใช้ได้อย่างครอบจักรวาลดังที่เคยเชื่อกันมาก่อนหน้านั้น กล่าวคือ หลักปรัชญาแนวจักรกล

---

[8] Albert Einstein, **Science, Philosophy and Religion: a Symposium** (1941) ch.13 in The Pop-up Oxford Dictionary of Quotations [CD-ROM]

[9] โปรดพิจารณา ตัวอย่างของความเห็นดังกล่าวใน Filita P. Bharucha, **Buddhist Theory of Causation and Einstein's Theory of Relativity** (Delhi: Sri Satguru Publications, 1992); Bhikkhu P. A. Payutto, **Toward Sustainable Science, A Buddhist Look at Trends in Scientific Development.** (Bangkok: Buddhadhamma Foundation, 1993), p. 103-128.; Amrit Srecko Sorli, "Bridging Science And Buddhism" **The General Science Journal**; Dr. Martin J. Verhoeven, "Buddhism and Science: Probing the Boundaries of Faith and Reason" **Religion East and West**, Issue 1, June 2001, pp.77-97; ธนู แก้วโอภาส, **ไอน์สไตน์ในพุทธปรัชญา** (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, 2547); ทันตแพทย์สม สุจีรา, **ไอน์สไตน์พบ พระพุทธเจ้าเห็น**, พิมพ์ครั้งที่ 36 (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, 2551)

[10] สำหรับรายละเอียดเพิ่มเติม โปรดดู "quantum mechanics." Encyclopedia Britannica. **Ultimate Reference Suite**. Chicago: Encyclopedia Britannica, 2008.

[11] สำหรับรายละเอียดเพิ่มเติม โปรดดู "relativity." Encyclopedia Britannica. **Ultimate Reference Suite**. Chicago: Encyclopedia Britannica, 2008.

ไม่สามารถใช้ได้ใน 2 ขอบเขตคือ 1) ระดับของสิ่งที่เล็กกว่าอะตอม (subatomic scale) ซึ่งทฤษฎีควอนตัมทำให้พบว่ามีลักษณะของความไม่แน่นอน และเป็นพลวัต (dynamic) และ 2) ขอบเขตของวัตถุที่เคลื่อนที่ด้วยความเร็วใกล้เคียงแสง ซึ่งทฤษฎีสัมพัทธภาพแสดงให้เห็นถึงลักษณะสัมพัทธ์ว่า "มวล" (mass) ของ"สสาร" (matter) มีความสัมพันธ์กับความเร็ว นั่นคือสามารถเปลี่ยนแปลงไปตามความเร็วของสสารวัตถุ ทฤษฎีทั้ง 2 จึงได้หักล้างความคิดที่ว่าสสารมีความเป็น "วัตถุวิสัย" (objective) และมวลของสสารวัตถุมีความแน่นอนไม่สามารถเปลี่ยนแปลงคือไม่สามารถสร้างขึ้นหรือทำลายได้[12]

สิ่งที่เกิดสืบเนื่องตามมาก็คือทฤษฎีทางฟิสิกส์สมัยใหม่ ได้ส่งผลกระทบไปยังแนวคิดหรือความเชื่อพื้นฐานอื่นๆ ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของวิทยาศาสตร์แบบกระบวนทัศน์เก่า หรือที่เราเรียกว่าวิทยาศาสตร์ "แบบเดส์การ์ตส์-นิวตัน" ได้แก่ การมองปรากฏการณ์ต่างๆ (มีจักรวาล ร่างกายมนุษย์และสัตว์ เป็นต้น) ในลักษณะที่เป็นจักรกล ลักษณะที่เป็น"นิยัตินิยม" (Determinism) และลักษณะที่เป็น "เหตุภาพ" (Causality)[13] รวมทั้งแนวคิดทางอภิปรัชญา ญาณวิทยา และจริยศาสตร์ที่เกี่ยวเนื่องกับลักษณะสำคัญดังกล่าว

กล่าวสำหรับแนวคิดทางอภิปรัชญาของวิทยาศาสตร์แบบเดส์การ์ตส์-นิวตัน มีพื้นฐานของ "มโนทัศน์เกี่ยวกับความจริง" (concept of reality)ว่า ปรากฏการณ์ต่างๆ ล้วนประกอบด้วยสสารและการเคลื่อนที่ของสสารซึ่งล้วนสามารถวัดปริมาณได้ (quantitative) มโนทัศน์ดังกล่าวนำไปสู่การปฏิเสธจิตของมนุษย์และพระเจ้า รวมทั้งแนวคิดทางญาณวิทยาที่ปฏิเสธสิ่งที่ถูกรับรู้ซึ่งมีลักษณะเป็น "จิตวิสัย/อัตวิสัย" (subjective) ว่าไม่ใช่ความรู้ เนื่องจากเห็นว่าความรู้ต้องมีลักษณะเป็นวัตถุวิสัยและแน่นอน เพราะสสารเป็นอิสระจากผู้รู้ ที่สำคัญก็คือแนวคิดเหล่านี้ทำให้เกิดการปฏิเสธหรือไม่เห็นความสำคัญของจริยศาสตร์[14] ซึ่งจะเห็นได้ว่ากระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์แบบเดส์การ์ตส์-นิวตันสะท้อนแนวคิด "สสารนิยม"(materialism)[15] "คตินิยมลดทอน" (reductionism)[16] และแนวคิดแบบ "ทวินิยม" (dualism)[17] ออกมาอย่างชัดเจน

แนวคิดทางอภิปรัชญาและญาณวิทยาของวิทยาศาสตร์ใหม่จึงเป็นไปในทิศทางที่ตรงข้ามกับแนวคิดต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นนั่นเอง กล่าวคือ ในทางอภิปรัชญา วิทยาศาสตร์ใหม่มีโลกทัศน์ว่าความเป็นจริงมีลักษณะของ "ความเป็นองค์รวม" (holism/wholeness) อันเป็นแนวคิดที่ปฏิเสธคตินิยมลดทอน เนื่องจากสสารมิได้เป็นสิ่งที่คงรูป ไม่เปลี่ยนแปลง เพราะสสารและพลังงานสามารถเปลี่ยนรูปกลับกันไปมาได้ ดังที่ เดวิด โบห์ม (David Bohm) นักฟิสิกส์สมัยใหม่ที่มีชื่อเสียงที่สุดในปัจจุบันท่านหนึ่ง กล่าวไว้ว่า

> ในระดับของควอนตัมแล้ววัตถุ (object) ไม่มีคุณสมบัติ "อันแท้จริง" ("intrinsic" properties) ที่เป็นของตัวเองโดยลำพัง แต่มันต้องมีคุณสมบัติของมันร่วมกับวัตถุอื่นที่มันมีปฏิกิริยาร่วมกันอยู่ ...

---

[12] วีระ บูรณบัญญัติ, "ความคิดทางปรัชญาในฟิสิกส์สมัยใหม่" (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544), หน้า 37-38.

[13] เรื่องเดียวกัน, หน้า 28-31.

[14] เรื่องเดียวกัน, หน้า 31-36.

[15] หรือเรียกว่า "วัตถุนิยม" หมายถึง "ทัศนะที่ว่าข้อเท็จจริงทั้งปวง (รวมทั้งข้อเท็จจริงเกี่ยวกับจิตและเจตจำนงของมนุษย์และภารกิจทางประวัติศาสตร์ของมนุษย์) ล้วนขึ้นต่อกระบวนการทางกายภาพ" โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เจษฎา ทองรุ่งโรจน์, **พจนานุกรมปรัชญา อังกฤษ-ไทย** (กรุงเทพมหานคร: โบว์แดง, 2547), หน้า 122.

[16] หมายถึง "วิธีหรือทฤษฎีเกี่ยวกับการลดทอนข้อมูล, กระบวนการ หรือข้อความ ลงเป็นสิ่งที่ดูเหมือนว่ามีค่าเท่ากันหรือเป็นอย่างเดียวกันได้ ซึ่งทำให้มีความซับซ้อนหรือความยุ่งยากน้อยลง: โดยปกติแล้วเป็นคำที่ใช้ในเชิงดูหมิ่น" ดู **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 159.

[17] หมายถึง "ทฤษฎีที่ถือว่าโลกประกอบด้วยสัตพื้นฐาน 2 รูปการ คือ จิตกับสสาร, ซึ่งไม่ขึ้นต่อกันแต่สัมพันธ์กันได้" โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 58.

> (นั่นคือ) สำหรับในระดับของควอนตัมแล้ว จักรวาลมีลักษณะเป็นองค์รวมที่ไม่สามารถแบ่งแยกได้ และไม่สามารถมองได้ว่ามันเกิดจากส่วนย่อยๆ ที่แยกขาดจากกันได้[18]

จากคำกล่าวของโบห์ม แสดงให้เห็นได้ว่าสำหรับวิทยาศาสตร์ใหม่แล้ว การแบ่งแยกระหว่าง "ผู้รู้" และ "สิ่งที่ถูกรู้" ย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ ดังนั้นการอธิบายโลกและธรรมชาติอย่างเป็นวัตถุวิสัยที่เป็นแนวคิดของวิทยาศาสตร์แบบเดส์การ์ตส์-นิวตันจึงเป็นไปไม่ได้เช่นเดียวกัน นอกจากนั้น ความเป็นองค์รวมที่ไม่สามารถลดทอนลงไปหาส่วนย่อยที่ชัดเจนนี้ ทำให้เราไม่อาจจะรู้แต่ละส่วนย่อยในลักษณะที่แน่นอนได้ จึงเป็นการปฏิเสธลักษณะของ เหตุภาพที่แน่นอน และลักษณะที่เป็นนิยัตินิยมตามแนวคิดของวิทยาศาสตร์แบบเดส์การ์ตส์-นิวตันไปอีกด้วย ซึ่งเป็นไปดังที่ ดร.นพ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ได้กล่าวไว้ว่า

> จะว่าไปแล้ว มายาคติเรื่องความมั่นคงในสังคมสมัยใหม่ที่ทำให้เราลืมความเปราะบางเอาแน่เอานอนไม่ได้ของชีวิตนั้น เป็นผลจากอิทธิพลแนวคิดวิทยาศาสตร์แบบวัตถุนิยมกลไกเป็นสำคัญ การมองแบบกลไกทำให้เราคิดว่าเราสามารถรู้กฎเกณฑ์และตัวแปรต่างๆ ของธรรมชาติได้อย่างสมบูรณ์ และเมื่อรู้กฎเกณฑ์และตัวแปรทุกตัว เราก็สามารถควบคุมความเสี่ยงและจัดการกับสิ่งต่างๆ ให้เป็นไปตามเจตจำนงของเราได้อย่างเบ็ดเสร็จ นั่นเป็นความคิดวิทยาศาสตร์แบบเก่า วิทยาศาสตร์ใหม่ไม่ว่าจะเป็นควอนตัมฟิสิกส์ ทฤษฎีสัมพัทธภาพ ทฤษฎีระบบซับซ้อน หรือทฤษฎีเคออส ไม่เชื่อในเรื่องการทำนายหรือการควบคุมได้อย่างเบ็ดเสร็จ เพราะโลกที่วิทยาศาสตร์ใหม่ค้นพบนั้นซับซ้อนเกินกว่าที่จะทอนลงมาเป็นกฎเกณฑ์หรือกลไกตายตัวง่ายๆ ได้ พูดง่ายๆ ก็คือ ชีวิตในทัศนะของวิทยาศาสตร์ใหม่นั้นมีความเปราะบางและเอาแน่เอานอนไม่ได้มากกว่าที่วิทยาศาสตร์แบบกลไกอยากให้มันเป็น[19]

สำหรับทฤษฎีเคออส (Chaos Theory) หรือทฤษฎีระบบซับซ้อน (Theory of complex system) ที่ปรากฏในข้อความที่อ้างข้างต้นนั้น นิยมเรียกกันว่า "ทฤษฎีไร้ระเบียบ" เป็นอีกทฤษฎีที่มีความสำคัญในการอธิบายความเป็นจริงของวิทยาศาสตร์ใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งลักษณะของความเป็นองค์รวม ชัยวัฒน์ ถิรพันธุ์ ผู้เป็นคนแรกที่นำทฤษฎีไร้ระเบียบมาสู่ความสนใจของสังคมไทย อธิบายว่า ทฤษฎีไร้ระเบียบทำให้เราทราบว่า "ระบบ" (system) ต่างๆ ในฐานะที่เป็นองค์รวมนั้น มีสภาพและกระบวนการที่ไร้เสถียรภาพ (unstable) นั่นคือมีความอ่อนไหวสูงและเปราะบาง มีความซับซ้อนที่เป็นพลวัต (dynamic complexity)[20]

ส่วนในทางญาณวิทยา[21] วิทยาศาสตร์ใหม่มองว่าการรับรู้ความเป็นจริงของมนุษย์ไม่สามารถจะเป็นไปอย่างสมบูรณ์ แต่ทำได้เพียงแค่ในขอบเขตของปรากฏการณ์เท่านั้น เนื่องจากความเป็นจริงมีลักษณะเป็นองค์รวมดังที่ได้กล่าว

---

[18] Wolfram Schommers, The Visible and the Invisible Matter and Mind in Physics (Singapore: World Scientific Publishing, 1998), p. 161-162. อ้างใน วีระ บูรณบัญญัติ, "ความคิดทางปรัชญาในฟิสิกส์สมัยใหม่," หน้า 43.

[19] ดร.นพ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, "ความพลัดพราก การสูญเสีย และบทเรียนจากโศกนาฏกรรม สึนามิ" **โพสต์ทูเดย์** ฉบับประจำวันที่ 26 มีนาคม 2548

[20] ชัยวัฒน์ ถิรพันธุ์, **ทฤษฎีไร้ระเบียบกับทางแพร่งของสังคมสยาม**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม, 2544), หน้า 27-37. ผู้สนใจศึกษาเพิ่มเติม โปรดดู Ziauddin Sardar, **ทฤษฎีไร้ระเบียบ พลิกมุมมองต่อโลกธรรมชาติสู่กระแสวิทยาศาสตร์ใหม่**, แปลโดย เมธาวี เลิศรัตนา (กรุงเทพมหานคร: โครงการสรรพสาส์น สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก, 2549)

[21] วีระ บูรณบัญญัติ, "ความคิดทางปรัชญาในฟิสิกส์สมัยใหม่," หน้า 72-99.

มาแล้ว ความรู้ในทัศนะของวิทยาศาสตร์ใหม่จึงเป็นความรู้แบบมีเงื่อนไขมีลักษณะสัมพัทธ์ขึ้นอยู่กับบริบทในการรับรู้ นอกจากนั้นสิ่งที่เรารับรู้มีลักษณะเป็น "อันตรจิตวิสัย" (intersubjective) กล่าวคือ สิ่งที่เรารับรู้เกิดจากการมีปฏิกิริยากันระหว่าง "ฉัน" (ผู้รู้) กับ "โลก" (สิ่งที่ถูกรู้) ซึ่งไม่อาจแยกจากกันได้ ท่าทีต่อที่มาหรือบ่อเกิดแห่งความรู้ของวิทยาศาสตร์ใหม่จึงไม่ใช่ "เหตุผลนิยม" (rationalism) แบบพวกที่เชื่อความเป็นจิตวิสัย หรือ "ประจักษ์นิยม" (empiricism) แบบพวกที่เชื่อความเป็นวัตถุวิสัย แต่เป็น "ปฏิบัตินิยม" (pragmatism) ซึ่งเป็นแนวคิดที่

> ตั้งอยู่บนหลักการว่าความเป็นประโยชน์ ความสามารถในการสร้างผลที่ต้องการ และการปฏิบัติได้จริงของความคิด นโยบาย และแนวคิดของเรื่องต่างๆ ถือเป็นเกณฑ์ตัดสินความดีของสิ่งนั้นๆ แนวคิดนี้เน้นลำดับความสำคัญ ว่าการกระทำมาก่อนคำสอน ประสบการณ์มาก่อนหลักการที่ตายตัว...[22]

อีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญ คือ วิธีการสร้างความรู้ ในเมื่อความรู้ในทัศนะของวิทยาศาสตร์ใหม่เป็นความรู้ที่เป็นลักษณะมีเงื่อนไขขึ้นอยู่กับบริบทในการรับรู้ วิธีการสร้างความรู้ของวิทยาศาสตร์ใหม่จึงใช้หลักเสริมกันและกัน คือการเปิดใจกว้าง ยอมรับในมุมมองที่แตกต่างและหลากหลาย ไม่ควรยึดติดกับมุมมองใดมุมมองหนึ่งแล้วปฏิเสธมุมมองอื่นๆ โดยสิ้นเชิง เนื่องจากทุกสิ่งย่อมมีความถูกต้องภายใต้บริบทหนึ่งๆ เสมอ เราจึงควรมีท่าทียืดหยุ่นมากกว่าท่าทีที่ตายตัว เพราะว่ายิ่งเราเปิดใจยอมรับมุมมองที่หลากหลายมากเท่าใด ยิ่งทำให้เราเข้าใกล้ความจริงมากขึ้นเท่านั้น ดังที่วิศิษฐ์ วังวิญญู ผู้รู้ด้านวิทยาศาสตร์ใหม่ท่านหนึ่ง ชี้ว่า "คำตอบหนึ่งเดียวหรือคำตอบที่ตายตัวคงไม่ใช่วิถีแห่งการเรียนรู้ในวิทยาศาสตร์ใหม่ คำตอบที่ดีที่สุดคำตอบเดียวไม่มีอยู่ หากมีแต่คำตอบที่ใช้การได้หลายๆ คำตอบ และความหลากหลายนั้นจะช่วยบ่มเพาะให้เกิดนวัตกรรมต่างๆ ขึ้นอีกไม่มีที่สิ้นสุด"[23]

พุทธจริยศาสตร์แนวใหม่

ดังที่ได้กล่าวไปตั้งแต่ตอนต้นแล้วว่าพุทธจริยศาสตร์แนวใหม่ ได้แก่ จริยศาสตร์เพื่อสังคม อันเป็นแนวคิดทางจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม ซึ่งในปัจจุบันได้รับการยอมรับว่าเป็นขบวนการ (movements) ทางพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญที่สุดขบวนการหนึ่งในยุคร่วมสมัย[24] และเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ของพระพุทธศาสนาตามทัศนะของคริสโตเฟอร์ เอส. ควีน อย่างไรก็ตาม อาจมีคำถามเกิดขึ้นได้ว่าทัศนะของควีนมี "ความสมเหตุสมผล" (validity) หรือไม่ อย่างไร ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าการตอบปัญหานี้ ไม่เพียงมีความสำคัญในตัวเองเท่านั้น หากยังจะทำให้เกิดความเข้าใจในการวิเคราะห์ว่าพุทธจริยศาสตร์แนวใหม่กับวิทยาศาสตร์ใหม่สอดคล้องหรือขัดแย้งกัน ซึ่งเป็นปัญหาหลักโดยบทความนี้มุ่งหาคำตอบต่อไปอีกด้วย ดังนั้นผู้เขียนจึงจะขอเริ่มต้นการอภิปรายในส่วนของพุทธจริยศาสตร์แนวใหม่นี้ด้วยการพิจารณาความสมเหตุสมผลของทัศนะของควีนดังกล่าว

---

[22] "Pragmatism." Encyclopædia Britannica. **Ultimate Reference Suite**. Chicago: Encyclopædia Britannica, 2008. ต้นฉบับมีดังนี้ "based on the principle that the usefulness, workability, and practicality of ideas, policies, and proposals are the criteria of their merit. It stresses the priority of action over doctrine, of experience over fixed principles"

[23] วิศิษฐ์ วังวิญญู, "บทเรียนหนึ่งของการเป็นกระบวนกร จุดสุดยอดของการเป็นกระบวนกรอยู่ที่การตั้งคำถาม?" **มติชน** ฉบับประจำวันที่ 17 กันยายน 2548

[24] Jim Deitrick, "Engaged Buddhism" in **Enclyclopedia of Buddhism**, Damien Keown and Charles S. Prebish (eds.) (London and New York: Routledge, 2007), p. 310-311.

ทั้งนี้ ควีนได้เสนอว่า พุทธจริยศาสตร์ มี 4 รูปแบบ[25] ได้แก่

1) จริยศาสตร์แบบวินัย/ศีล (The Ethics of Discipline) คือจริยศาสตร์ที่ว่าด้วยการวางกฎ ระเบียบ ข้อห้าม ข้อบังคับ เป็นเรื่องของการละเว้น ขัดเกลาตนเอง เช่น ศีล 5 และปาติโมกข์ศีล จริยศาสตร์แบบนี้เน้นไปที่ตัวบุคคลผู้ปฏิบัติ จึงเป็นเรื่องระดับปัจจเจกบุคคล แม้ว่าการปฏิบัตินั้นจะส่งผลดีต่อสังคมก็ตาม รูปแบบนี้เป็นจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนา เถรวาท

2) จริยศาสตร์แบบคุณธรรม (The Ethics of Virtue) คือจริยศาสตร์ที่ว่าด้วยการสร้างคุณธรรมขึ้นภายในจิตใจ เช่น พรหมวิหาร 4 จริยศาสตร์แบบนี้เน้นไปที่ตัวบุคคลผู้ปฏิบัติและเป็นจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนาเถรวาท เหมือนกับจริยศาสตร์แบบวินัย/ศีล

3) จริยศาสตร์แบบ "ปรัตถนิยม" (The Ethics of Altruism) คือจริยศาสตร์ที่ว่าด้วยการมุ่งทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น แต่ผู้อื่นในที่นี้ก็ยังอยู่ในระดับปัจเจกบุคคลเท่านั้น รูปแบบนี้เป็น จริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนามหายาน

4) จริยศาสตร์เพื่อสังคม (The Ethics of Engagement) คือจริยศาสตร์ที่ว่าด้วยการมุ่งทำประโยชน์เพื่อสังคม คือเน้นไปที่การแก้ปัญหาในระดับโครงสร้างสังคม (socialstructure)[26] รูปแบบนี้เป็นจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม

ผู้เขียนเห็นว่ารูปแบบของจริยศาสตร์เหล่านี้เองที่เป็นสาระสำคัญในการเปลี่ยนไปของกระบวนทัศน์ในพระพุทธศาสนา ซึ่งฮันส์ คุง (Hans Kung) นักเทววิทยาชาวสวิสได้เคยเสนอไว้[27] และควีนได้นำมาพัฒนาต่อ ซึ่งเขาได้กล่าวว่าจริยศาสตร์ทั้ง 4 นี้เป็น "รูปแบบของการปฏิบัติ" (styles of practice) มากกว่าเป็น "ระยะเวลาทางประวัติศาสตร์" (historical stages) และที่สำคัญรูปแบบของจริยศาสตร์เหล่านี้อาจมองว่าเป็น "การซ้อนเหลื่อม" (overlapping) และ "สะสม/ต่อยอด" (cumulative)[28] ของแนวคิดหรือแนวทางในการปฏิบัติก็ได้

ถ้าหากเราจะลองพิจารณาสิ่งที่ควีนกล่าวไว้ เปรียบเทียบกับการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ที่คูห์นเคยเสนอไว้ก็จะพบว่ามีความสอดคล้องกัน เนื่องจากเราจะเห็นว่าการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ไม่ได้เกิดจากการที่กระบวนทัศน์ที่เกิดขึ้นใหม่ซึ่งถูกต้องมาทดแทนกระบวนทัศน์เก่าซึ่งไม่ถูกต้อง ในลักษณะก้าวหน้าเป็นเส้นตรงไปสู่ความจริง[29] ในการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทาง พุทธจริยศาสตร์ก็เช่นเดียวกัน กระบวนทัศน์ที่เกิดขึ้นภายหลังอย่างจริยศาสตร์เพื่อสังคมก็ไม่ได้ หมายความว่า "เหนือกว่า" หรือ "ดีกว่า" พุทธจริยศาสตร์รูปแบบอื่น หรือเราควรล้มเลิกและ ปฏิเสธพุทธจริยศาสตร์รูปแบบอื่นแต่อย่างใด

---

[25] Christopher S. Queen, "Introduction: A New Buddhism," in **Engaged Buddhism in the West**, p.12-17.

[26] ทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์การเมืองได้แบ่งโครงสร้างสังคมออกเป็น 2 ระดับ คือ โครงสร้างส่วนล่าง (infrastructure) ได้แก่ โครงสร้างเศรษฐกิจ อันหมายถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่อยู่ในมิติทางเศรษฐกิจ ซึ่งก็คือ พลังการผลิต (productive force) และความสัมพันธ์ทางการผลิต (relation of production) และโครงสร้างส่วนบน (superstructure) คือ สถาบันสังคมต่าง ๆ ที่อยู่นอกเหนือจากสถาบันทางเศรษฐกิจ ได้แก่สถาบันการเมือง (เช่น รัฐ) สถาบันด้านสังคม วัฒนธรรม และแหล่งผลิตความคิด-อุดมการณ์ (เช่น สถาบันครอบครัว ศาสนา โรงเรียน สื่อมวลชน) โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติม ใน กาญจนา แก้วเทพ, **การวิเคราะห์สื่อ: แนวคิดและเทคนิค** (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า 47.

[27] Hans Kung, "To Turn Further the Wheel of Dharma: Paradigm Changes in Buddhism and Christianity," in **Socially Engaged Spirituality**, David Chappell (ed.) (Bangkok: Sathirakoses-Nagapradipa Foundation, 2003), p. 468-475.

[28] Christopher S. Queen, "Introduction: A New Buddhism," in **Engaged Buddhism in the West** p.11.

[29] Samir Okasha, **Philosophy of Science: A Very Short Introduction**, p.84.

หากแต่เป็นเรื่องของมิติของการปฏิบัติที่มี "จุดเน้น" แตกต่างกัน ผู้เขียนเห็นว่านี่เป็นการมองความจริงเดียวกันด้วยมุมมองหรือจุดเน้นที่แตกต่าง มากกว่าการไปที่มองความจริงคนละอย่าง ดังที่คูห์นใช้ "ภาพลวงตาเป็ด-กระต่าย" (Duck-Rabbit optical illusion) (ดูภาพที่ 1) เพื่อเป็นตัวอย่างให้เห็นว่าการเปลี่ยนกระบวนทัศน์สามารถทำให้เรามอง "สาร" (information) ชุดเดียวกันในวิถีทางที่ต่างกันโดยสิ้นเชิง

ภาพที่ 1 : "ภาพลวงตาเป็ด-กระต่าย" (Duck-Rabbit optical illusion)[30]

ผู้เขียนเห็นว่าภาพตัวอย่างนี้ ยังสามารถช่วยให้เราเข้าใจในประเด็นถกเถียงที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมได้ดีขึ้น ประเด็นนั้นคือประเด็นปัญหาว่าพระพุทธศาสนามีมิติทางสังคม (social dimension) หรือไม่ มีความเห็นของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาต่อประเด็นนี้แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ[31] ซึ่งการแบ่งกลุ่มดังกล่าวจะสัมพันธ์กับกำเนิดของพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมด้วย กล่าวคือ กลุ่มแรกมีความเห็นว่าแนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมเป็นแนวคิดที่ไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา นักวิชาการกลุ่มนี้จะมองว่าพระพุทธศาสนาดั้งเดิมไม่มีมิติทางสังคม ตรงข้ามกับกลุ่มที่ 2 ที่มีความเห็นว่าแนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมเป็นแนวคิดที่เป็นพัฒนาการมาจากพระพุทธศาสนาดั้งเดิม ภาพรวมของแนวคิดกลุ่มนี้ คือการมองว่าในพระพุทธศาสนามิติทางจิตวิญญาณและมิติทางสังคมไม่ได้แยกออกจากกัน ฉะนั้นมิติทางสังคมจึงมีมาตั้งแต่ดั้งเดิมแล้ว

โดยส่วนตัวแล้วผู้เขียนเห็นด้วยกับนักวิชาการกลุ่มที่ 2 แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่าหลายท่านมักกล่าวว่ามิติทางสังคมนั้นอาจจะมีลักษณะที่ "แฝงอยู่" (latent) เช่น ศาสตราจารย์เค็นเน็ธ คราฟท์ (Prof.Kenneth Kraft) ซึ่งกล่าวว่า "เมื่อเรากลับไปสำรวจตรวจสอบมรดกที่สืบทอดมา 2599 ปีของพุทธศาสนาอีกครั้ง เราจะพบว่าตัวหลักการต่างๆ หรือแม้แต่เทคนิคการปฏิบัติบางประการของพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม ได้**แฝงอยู่**ในจารีตนั้นนับแต่ครั้งพุทธกาลแล้ว"[32] ผู้เขียนคิดว่าคำๆนี้ มีนัยที่บ่งชี้ว่า มิติทางสังคมมีอยู่จริง แต่อาจถูกมองไม่เห็น เหมือนเวลาที่เราดูภาพลวงตาเป็ด-กระต่าย เมื่อมองเห็นเป็ดเราก็ไม่อาจมองเห็นกระต่าย หรือเมื่อมองเห็นกระต่ายเราก็ไม่อาจมองเห็นเป็ด แต่ในขณะที่เราเห็นสัตว์ตัวหนึ่ง สัตว์อีก

---

[30] ที่มา <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Duck-Rabbit_illusion.jpg>

[31] Thomas Freeman Yarnall, "Engaged Buddhism: New and Improved! (?) Made in the U.S.A. of Asian Materials," <http://www.buddhistethics.org/7/yarnall001.html>, พระมหาสมบูรณ์ วุฑฺฒิกโร (พรรณนา), "ประเด็นโต้แย้งว่าด้วยพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม" **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์** ปีที่ 2 ฉบับที่ 4 ตุลาคม-ธันวาคม 2549, หน้า 81.

[32] Kenneth Kraft, "Engaged Buddhism" In **Engaged Buddhist Reader**, Arnold Kotler (ed.) (Berkeley, CA: Parallax Press, 1996), p. 65. ต้นฉบับมีดังนี้ "When we reexamine Buddhism's 2,500-year-old heritage, we find that the principles and even some of the techniques of engaged Buddhism have been **latent** in the tradition since the time of its founder" ตัวเน้นเป็นของผู้เขียน

ตัวหนึ่งก็ยังแฝงอยู่ในภาพ ไม่ได้หายไปไหน เพียงแค่เราเปลี่ยนมุมมองหรือจุดเน้น ก็จะทำให้เราเห็นภาพของสัตว์อีกตัวปรากฏขึ้นมาทันที

มีตัวอย่างจากพระสูตรหนึ่งในพระไตรปิฎก ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าจะทำให้เราเข้าใจการเปลี่ยนมุมมองในประเด็นมิติทางสังคมได้เป็นอย่างดี นั่นคือ เรื่องราวในกูฏทันตสูตรซึ่งกล่าวถึงการบูชายัญของพวกพราหมณ์ โดยได้กล่าวว่า "พราหมณ์กูฏทันตะกำลังเตรียมพิธีบูชามหายัญ โคเพศผู้ ลูกโคเพศผู้ ลูกโคเพศเมีย แพะ และแกะอย่างละ 799 ตัว ถูกนำเข้าไปผูกที่หลักเพื่อ**ฆ่า**บูชายัญ"[33] จะเห็นได้ว่าหากมองในแง่ปัจเจกบุคคลพระสูตรนี้เป็นคำสอนที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ละสีลัพพตปรามาส ซึ่งหมายถึง "ความยึดมั่นในการปฏิบัติผิด"[34] แต่ก็เชื่อมโยงให้เห็นไปพร้อมกันว่าสีลัพพตปรามาสของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลยังส่งผลกระทบต่อสังคมอีกด้วย ข้อเท็จจริงที่ว่าการบูชายัญต้องมีการฆ่าสัตว์เป็นจำนวนมากนั้น นอกจากจะผิดศีลธรรมขัดกับคำสอนของพระพุทธศาสนาแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นว่าวรรณะพราหมณ์ทรงอิทธิพลในสังคมอินเดียในขณะนั้นเพียงใด การที่จะได้สัตว์จำนวนมากขนาดนั้น (รวมทั้งหมดคือ 3,599 ตัว) มาทำพิธีย่อมไม่ใช่เรื่องง่าย แม้ว่าอาจจะเป็นพระราชทรัพย์ที่กษัตริย์พระราชทานมา แต่ก็มีความเป็นไปได้มากกว่าการนำสัตว์มาฆ่าบูชายัญเช่นนี้ ในด้านหนึ่งย่อมเป็นการเบียดเบียน "ทรัพยากร" ของสังคมโดยรวม เพราะเป็นการ "ดึงดูด" ทรัพยากรมาใช้เฉพาะชนชั้นตนเอง ชนชั้นวรรณะต่ำขาดโอกาสที่จะเข้าถึงทรัพยากรเหล่านี้เพื่อใช้เป็นอาหารหรือแรงงาน พิธีบูชายัญของวรรณะพราหมณ์ จึงเป็นตัวทำลายความสมดุลเชิงอำนาจและเศรษฐกิจของสังคม ซึ่งจะส่งผลให้เกิดปัญหาสังคมขึ้นได้ ซึ่งพระสูตรนี้ก็ชี้ให้เห็นประเด็นนี้เช่นกัน ดังที่พระพุทธองค์ทรงเล่าเรื่องครั้งอดีตชาติที่พราหมณ์ปุโรหิต (ซึ่งก็คือพระองค์เองในเวลานั้น) ได้กราบทูลแนะนำ พระเจ้ามหาวิชิตว่าการทำพิธีบูชายัญ (พลีกรรม) ในขณะที่บ้านเมืองยังมีโจรผู้ร้ายออกจี้ปล้นสร้างความเดือดร้อนแก่ประชาชนเป็นสิ่งที่ไม่สมควร และวิธีแก้ปัญหาที่ถูกต้องคือการให้ทุนและอาหารแก่เกษตรกร พ่อค้า และข้าราชการให้เพียงพอ เนื่องจากการลงโทษโจรด้วยการประหาร จองจำ หรืออื่นๆ เป็นวิธีที่ปราบปรามโจรได้เพียงชั่วคราวเท่านั้น[35] ซึ่งการแก้ปัญหาในลักษณะดังกล่าวพระไพศาล วิสาโล[36] เห็นว่า โดยสาระแล้วเป็นการส่งเสริมให้เกิดสัมมาอาชีวะนั่นเอง ความเห็นนี้สามารถเชื่อมโยงต่อไปอีกว่า สัมมาอาชีวะซึ่งเป็น 1 ในอริยมรรคมีองค์ 8 อันเป็นข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์นั้น ไม่ใช่ข้อปฏิบัติเฉพาะในมิติของปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่ยังเป็นข้อปฏิบัติในมิติทางสังคมอีกด้วย นั่นคือเมื่อปฏิบัติตามหลักสัมมาอาชีวะแล้วไม่เพียงทำให้ปัจเจกบุคคลพ้นทุกข์ แต่ยังทำให้สังคมมีความสงบสุขไปพร้อมๆ กัน

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ต้องกล่าวเน้นเป็นพิเศษก็คือ ไม่ควรเข้าใจว่าเมื่อปัจเจกบุคคลต่างปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพุทธศาสนาแล้วจะทำให้สังคมดีขึ้นเองโดยอัตโนมัติ เพราะเราต้องไม่ลืมว่าคำสอนของพระองค์นั้นรวมเรียกว่า "ธรรมวินัย" ที่ประกอบด้วย "ธรรม" และ "วินัย" ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมปิฎก) ได้สรุปความหมายของคำ 2 คำนี้ว่า

๑. **ธรรม** คือ คำสอนแสดงความจริง ความดีงาม เป็นเรื่องเนื้อหา หลักการ สิ่งที่ค้นพบ คำเปิดเผย เน้นที่ชีวิตด้านใน ที่จิตใจ และที่ตัวบุคคล หรือปัจจัตตบุคคล (แก้และกันปัญหาพร้อมทั้งเสริมสร้างจากภายใน)

๒. **วินัย** คือระเบียบและการจัดระเบียบ เป็นเรื่องของรูปแบบ วิธีปฏิบัติตามหลักการ ข้อบัญญัติ การวางกฎและจัดระบบ คือ เป็นเครื่องมือของธรรม สำหรับจัดระบบชีวิต ระบบสังคมหรือ

---

[33] ที. สี. (ไทย) 9/323/125. ตัวเน้นเป็นของผู้วิจัย. (พระไตรปิฎกที่ใช้ในที่นี้เป็นฉบับ มจร.)

[34] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ 19 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิกจำกัด, 2546), หน้า 399-392.

[35] ที. สี. (ไทย) 9/338/131.

[36] พระไพศาล วิสาโล, **ฝ่าพันวิกฤตศีลธรรมด้วยทัศนะใหม่** (กรุงเทพมหานคร: เครือข่ายพุทธิกา, 2549), หน้า 47.

> ชุมชน ให้เป็นไปตามความมุ่งหมายของธรรม นำเอาเนื้อหาหรือหลักการของธรรมไปจัดวางเป็นระบบ ปฏิบัติการที่มีผลเป็นจริงเป็นจัง ในท่ามกลางสภาพที่เป็นอยู่จริงของสังคมและโลกแห่งรูปธรรม เน้นที่การแสดงออกหรือชีวิตด้านนอก ความเป็นอยู่ประจำวัน สภาพแวดล้อม สังคม ความสัมพันธ์ และความรับผิดชอบต่อประโยชน์สุขร่วมกัน (แก้และกันปัญหาพร้อมทั้งเสริมสร้างจากภายนอก)[37]

เราอาจกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า ธรรมใช้ในมิติของปัจเจกบุคคล ส่วนวินัยใช้ในมิติทางสังคม และทั้ง 2 ส่วนจำเป็นต้องใช้ควบคู่กันไปตลอดจะแยกจากกันไม่ได้โดยเด็ดขาด ด้วยเหตุนี้ ความเข้าใจผิดที่ว่าเมื่อปัจเจกบุคคลต่างปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาแล้วจะทำให้สังคมดีขึ้นเองโดยอัตโนมัติ เช่น การมองว่าหากผู้ปกครองเป็นผู้ทรงธรรมเหมือนพระราชาในกูฏทันตสูตร ก็เพียงพอในการทำให้ประชาชนเป็นสุขนั้น ถือเป็นการมองข้ามความสำคัญของวินัยหรือมิติทางสังคมไป เราต้องไม่ลืมว่าความเป็นพระราชาไม่ได้ดำรงอยู่ในสังคมอย่างลอยๆ หากจะต้องมีความสัมพันธ์กับส่วนต่างๆ ของสังคม (เช่น ขุนนาง ประชาชน) ซึ่งความสัมพันธ์ที่ว่านี้จะเป็นอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขอะไรบางอย่างเช่น ระบบการปกครอง ในกรณีนี้หากเราพิจารณาบริบททางประวัติศาสตร์ จะพบว่าพระราชาในพระสูตรทั้ง 2 นั้น ปกครองอาณาจักรของพระองค์ด้วยระบอบที่เรียกว่า “สมบูรณาญาสิทธิราชย์” (absolute monarchy) คือพระราชาเป็นใหญ่ มีพระราชอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาด เป็นเจ้าของอาณาจักรและทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่ในอาณาจักร เพราะฉะนั้นการที่พระราชาเพียงแค่ทรงทำตามวัตรปฏิบัติก็ทำให้ประชาชนเป็นสุขได้แล้ว จะเห็นได้ว่าระบบการปกครองในที่นี้ก็จัดอยู่ในขอบข่ายของวินัยนั่นเอง

ควรกล่าวอีกด้วยว่า โครงสร้างสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลเป็นโครงสร้างง่ายๆ กล่าวคือ โครงสร้างการเมืองและเศรษฐกิจแทบจะเป็นโครงสร้างเดียวกันคือเป็นระบบวรรณะ จึงทำให้การจัดวางระบบเพื่อนำธรรมะไปใช้อาจทำได้โดยง่าย จึงมีผู้รู้มองว่าในกูฏทันตสูตร คำแนะนำของพระพุทธองค์ในฐานะพราหมณ์ปุโรหิตที่ให้แก่พระเจ้ามหาวิชิตนั้นเป็นทัศนะที่ปฏิวัติแนวความคิดทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองไปพร้อมๆ กัน[38] แต่หากสังคมมีความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆ สลับซับซ้อนมากขึ้นเรื่อยๆ ย่อมทำได้ยากขึ้นตามไปด้วย อาจกล่าวได้ว่านี่เป็นสิ่งที่พระพุทธศาสนาเพื่อสังคมได้เล็งเห็น จึงได้มี “จุดเน้น” ไปที่ “วินัย” ซึ่งก็คือมิติทางสังคมหรือระดับโครงสร้างนั่นเอง ทั้งนี้เพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาที่ปรากฏอยู่ในสังคมสมัยใหม่ อันถือเป็นภารกิจหลักของพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม[39]

ในเมื่อโดยแท้จริงแล้ว “ธรรม” (ที่ใช้ในมิติของปัจเจกบุคคล) และ “วินัย” (ที่ใช้ในมิติทางสังคม) ไม่อาจแยกออกจากกันได้ ดังนั้นจริยศาสตร์เพื่อสังคมจึงเป็นแนวทางปฏิบัติที่ เรียกว่า “การบังเกิดร่วมกันของปฏิบัติการทางจิตวิญญาณและทางการเมือง” (the conjunction of spiritual and political practice)[40] ที่เป็นไปเพื่อ “การหลุดพ้นแบบควบคู่กัน” (dual liberation)[41] ของปัจเจกบุคคลและสังคม แนวทางดังกล่าวสะท้อนหลักการสำคัญประการหนึ่งของพุทธจริยศาสตร์

---

[37] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า 924. ตัวเน้นเป็นไปตามต้นฉบับ.

[38] อติศักดิ์ ทองบุญ, “วิเคราะห์มหายัญในกูฏทันตสูตร” ใน **สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต** เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการ พุทธศาสตรบัณฑิตรุ่นที่ 44/2545 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547), หน้า 178-181.

[39] Jim Deitrick, “Engaged Buddhism” in **Enclyclopedia of Buddhism**, p. 311.

[40] Christopher S. Queen, “Introduction: The Shapes and Sources of Engaged Buddhism” in **Engaged Buddhism: Buddhist Liberation Movements in Asia**, Christopher S. Queen (ed.) (New York: State University of New York Press, 1996), p. 5.

[41] George D. Bond, “A.T. Ariyaratne and the Sarvodaya Shramadana Movement,” in **Ibid**., p. 129-134.

แนวใหม่ ได้แก่ "การทำตนเป็นหนึ่งเดียวกับโลกอย่างลึกซึ้ง" (a deep identification of the self and the World) ซึ่งหมายถึง "ความเป็นหนึ่งเดียว" (oneness) ความเป็น "อทวินิยม" (nondualism) "การพึ่งพาซึ่งกันและกัน" (interdependence) และ "ความร่วมรู้สึก" (empathy) กับสรรพสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งหลักการสำคัญประการนี้ ก็มิได้แยกออกจากหลักการสำคัญอีก 2 ประการ ได้แก่ "การตระหนักรู้" (awareness) คือ "เห็น" ด้วยสติและปัญญาในความเป็นหนึ่งเดียวนั้น และ "ความไม่หลีกเลี่ยงในการลงมือกระทำ" (the imperative of action) บางสิ่งบางอย่างเมื่อ "เห็น" ความทุกข์ของผู้อื่นซึ่งมีความเป็นหนึ่งเดียวกับเรา[42]

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์ใหม่กับพุทธจริยศาสตร์แนวใหม่

จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมด ผู้เขียนเห็นว่าเราคงได้คำตอบแล้วว่าวิทยาศาสตร์ใหม่กับพุทธจริยศาสตร์แนวใหม่นั้นมีความสัมพันธ์ในลักษณะที่มีความสอดคล้องกัน ทั้งนี้ด้วยเหตุผลอย่างน้อย 4 ประการ ดังต่อไปนี้

1. ความเป็นจริงที่มีลักษณะของความเป็นองค์รวมตามทัศนะของวิทยาศาสตร์ใหม่ ซึ่งมี "ความไม่สามารถแบ่งแยกได้" (Nonseparability)[43] สอดคล้องเป็นอย่างยิ่งกับจริยศาสตร์เพื่อสังคม ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ "การทำตนเป็นหนึ่งเดียวกับโลก" ความเป็นองค์รวมไม่เพียงเป็นฐานความคิดเบื้องต้นให้แก่จริยศาสตร์เพื่อสังคม เฉพาะในแง่ที่ว่าปัจเจกบุคคลไม่สามารถแยกออกจากสังคมเท่านั้น ยังช่วยสนับสนุนแนวทางการปฏิบัติในประเด็นต่างๆที่พระพุทธศาสนาเพื่อสังคมเข้าไปเกี่ยวข้อง เนื่องจากการแบ่งแยกไม่ว่าในลักษณะใดก็ตามล้วนขัดแย้งกับความจริงตามธรรมชาติทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศน์[44] (เพราะมนุษย์กับธรรมชาติไม่อาจแยกจากกัน) ปัญหาทางการเมือง[45] (เพราะการเมืองและศาสนาไม่อาจแยกจากกัน) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรณรงค์เพื่อสันติภาพโลกซึ่งถือว่าเป็นประเด็นที่พระพุทธศาสนาเพื่อสังคมส่วนใหญ่ให้ความสำคัญ[46] (เพราะสันติสุขภายใน บุคคลย่อมไม่อาจแยกจากสันติภาพโลก ดังคติพจน์ว่า "inner peace and World peace") นอกจากนี้ยังรวมไปถึงการที่พระพุทธศาสนาเพื่อสังคมไม่มีการแบ่งแยก (ในการทำงาน) ระหว่างนักบวชกับฆราวาส หรือไม่มีการแบ่งแยกนิกาย (nonsectarian)[47] เป็นต้น

2. เมื่อกล่าวในเชิงสังคม องค์รวมซึ่งมีความหมายว่า "แบบแผนเชื่อมโยงองค์ประกอบต่างๆ อย่างมีความหมายในบริบทหนึ่งๆ"[48] สอดคล้องกับหลักการของ "การพึ่งพาซึ่งกันและกัน" ของจริยศาสตร์เพื่อสังคมซึ่งก็คือหลักอิทัปปัจจยตา

---

[42] Christopher S. Queen, "Introduction: A New Buddhism," in **Engaged Buddhism in the West**, p. 6.

[43] ดูรายละเอียดใน Richard Healey, "Holism and Nonseparability in Physics" in **Stanford Encyclopedia of Philosophy**, <http://plato.stanford.edu/entries/physics-holism/>

[44] ดูกรณีตัวอย่างใน Stephanie Kaza, "To Save All Beings: Buddhist Environmental Activism," in **Engaged Buddhism in the West**, p. 159-183.

[45] ดูกรณีตัวอย่างใน John Powers, The Free Tibet Movement: A Selective Narrative in **Ibid**., p. 218-244.

[46] Christopher S. Queen, "Introduction: The Shapes and Sources of Engaged Buddhism" in **Engaged Buddhism: Buddhist Liberation Movements in Asia**, p. 5.

[47] Damien Keown, **A Dictionary of Buddhism** (Oxford: Oxford University Press, 2003), p. 86.

[48] วีระ สมบูรณ์, **แบบแผนและความหมายแห่งองค์รวม** (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2559), หน้า 6.

นั่นเอง ผู้รู้บางท่านถือว่าหลักการนี้เป็น "เกณฑ์กำหนดค่า" (touchstone) ของพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมเลยทีเดียว[49] หลักการนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นส่วนขยายของ "ความไม่สามารถแบ่งแยกได้" นั่นคือ นอกจากองค์ประกอบต่างๆ ในระบบแบ่งแยกออกจากกันอย่างเด็ดขาดไม่ได้แล้ว องค์ประกอบเหล่านั้นยังต้องพึ่งพิงอิงอาศัยซึ่งกันและกัน และล้วนมีความสัมพันธ์ (connection) เชื่อมโยงถึงกันและกัน [50] เมื่อเกิดการตระหนักรู้ในหลักการนี้แล้ว จึงทำให้เกิดความรู้สึกร่วมกับผู้อื่นในฐานะที่เป็น "เพื่อนร่วมทุกข์" เช่น ความรู้สึกอย่างที่เรียกว่า "ความรับผิดชอบสากล" (universal responsibility) ตามแนวคิดขององค์ทะไลลามะ[51] และในที่สุดก็จะเกิดการลงมือกระทำเพื่อให้ความช่วยเหลือพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมจึงเข้าไปมีส่วนร่วมในประเด็นเกี่ยวกับความ อยุติธรรมทางสังคมต่างๆ เช่น ปัญหาสิทธิมนุษยชน ปัญหาความยากจน

3. การอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติตามทฤษฎีไร้ระเบียบนั้น สามารถนำไปใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมได้เช่นเดียวกัน[52] ประเด็นนี้ นพ.วิธาน ฐานะวุฑฒ์ อธิบายว่า

> ในระบบที่มีความไร้ระเบียบนั้นจะสามารถเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบได้โดยเกิดจากการเปลี่ยนของจุดเล็กๆ ในระบบ ผ่านวงจรขยาย (Amplify Loop) คล้ายๆ กับเครื่องขยายเสียง เกิดเป็นปรากฏการณ์ที่เรียกว่า "Butterfly Effect" หรือคำพูดที่ท่านผู้อ่านหลายท่านอาจจะเคยได้ยินบ่อยๆ ว่า "ผีเสื้อขยับปีกที่ปักกิ่งแล้วทำให้เกิดพายุทอร์นาโดที่ฟลอริด้า" ตามแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์ใหม่ การเปลี่ยนแปลงของระบบจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับ "ฮีโร่" แต่จะขึ้นอยู่กับจุดเล็กๆ ที่เชื่อมโยงกันเป็นชุมชน แล้วขยายผลตามเหตุตามปัจจัยที่เหมาะสม[53]

คำอธิบายดังกล่าวทำให้เห็นได้ว่า วิทยาศาสตร์ใหม่ เชื่อในความเป็นชุมชน ความเป็นเครือข่าย ไม่เชื่อใน "อัศวินม้าขาว" แนวคิดดังกล่าวตรงกันกับแนวคิดของพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมที่เชื่อในการกระทำของ "คนเล็กคนน้อย" และให้ความสำคัญกับกลุ่ม ชุมชน ดังจะเห็นได้ชัดเจนในกรณีของขบวนการสรรโวทัยในศรีลังกา[54] นอกจากนั้นวิทยาศาสตร์ใหม่ยังเชื่อว่ามีโอกาสเสมอ เพราะ "ในวิทยาศาสตร์ใหม่ โอกาสใหม่ๆ เกิดขึ้นตลอดเวลา"[55] วิธีคิดเช่นนี้เอื้อต่อการกระทำตามอุดมคติของพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม ที่เชื่อในการลงมือกระทำในปัจจุบันขณะ

---

[49] Kenneth Kraft, "Engaged Buddhism: An Introduction" In **The Path of Compassion: Writings on Socially Engaged Buddhism**, Fred Eppsteiner (ed.) (Berkeley, California: Parallax Press, 1988), p. xiii.

[50] นพ.วิธาน ฐานะวุฑฒ์, "เส้นสายกับทฤษฎีโลกใบเล็ก" **มติชน** ฉบับประจำวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2549.

[51] Kenneth Kraft, "Engaged Buddhism: An Introduction" In **The Path of Compassion: Writings on Socially Engaged Buddhism**, p. xiv.

[52] อนุช อาภาภิรม, "อนาคตศึกษาในศตวรรษที่ 21: ทฤษฎีไร้ระเบียบกับอนาคตศึกษา" **มติชนสุดสัปดาห์** ฉบับที่ 1451 วันที่ 6-129 มิถุนายน พ.ศ.2551: 41.

[53] นพ.วิธาน ฐานะวุฑฒ์, "ความเป็นฮีโร่กับวิทยาศาสตร์ใหม่," **มติชน** ฉบับประจำวันที่ 39 กรกฎาคม 2548.

[54] ดูรายละเอียดใน George D. Bond, "A.T. Ariyaratne and the Sarvodaya Shramadana Movement," in **Engaged Buddhism: Buddhist Liberation Movements in Asia**, p. 121-146.

[55] นพ.วิธาน ฐานะวุฑฒ์, "มีโอกาสใหม่เสมอในแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์ใหม่," ใน **จับจิตด้วยใจ (3)** (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2551), หน้า 19.

4. แนวคิดทางญาณวิทยาของวิทยาศาสตร์ใหม่ โดยเฉพาะวิธีการสร้างความรู้ ซึ่งใช้หลักเสริมกันและกัน คือการเปิดใจกว้าง ยอมรับในมุมมองที่แตกต่างและหลากหลาย เป็นวิธีการที่สอดรับกับหลักการที่เรียกว่า "สัจจานุรักษ์" (คุ้มครองสัจจะ) ของพระพุทธศาสนา นั่นคือ ไม่ควรลงความเห็นในเรื่องนั้นเด็ดขาดลงไปอย่างเดียวว่า "นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง"[56] ซึ่ง พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายเพิ่มเติมว่าหมายถึง การ "ยินดีรับฟังหลักการ ทฤษฎี คำสอน ความเห็นต่างๆของทุกฝ่ายทุกด้าน ด้วยใจเป็นกลาง ไม่ด่วนตัดสินสิ่งที่ยังไม่รู้ไม่เห็นว่าเป็นเท็จ ไม่ยึนกรานยึดติดแต่สิ่งที่ตนรู้หรือคิดเห็นเท่านั้นว่าถูกต้องเป็นจริง"[57] ซึ่งกล่าวโดยสรุปก็คือมีท่าทีที่ไม่"ผูกขาด"ว่าความรู้หรือความเชื่อของตนเท่านั้นที่จริงหรือถูกต้อง และเปิดกว้างพร้อมรับฟังด้วยความเคารพต่อความเห็นของผู้อื่น ท่าทีเช่นนี้ถือว่าเป็นลักษณะที่สำคัญของจริยศาสตร์เพื่อสังคมด้วยเช่นกัน เนื่องจากในปัจจุบัน สังคมโลกเป็นสังคมแบบ พหุวัฒนธรรม (multicultural society) ที่ผู้คนมีศาสนา ความคิด ความเชื่อที่มากมายหลายหลาก การที่พระพุทธศาสนาเพื่อสังคมจะเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับศาสนาหรือแนวคิดความเชื่ออื่นๆ ต้องเน้น "ความเปิดกว้าง" (openness)[58] รวมไปถึงการรับรู้และรับฟังกันอย่างลึกซึ้งด้วย[59]

บทสรุป

เราคงได้ข้อสรุปแล้วว่าความเป็นจริงที่วิทยาศาสตร์ใหม่อธิบายเอาไว้ กับแนวคิดและแนวปฏิบัติของพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมมีความเหมาะสมสอดคล้อง (relevance) กัน แม้ข้อสรุปที่ได้จากการศึกษาในบทความนี้ อาจจะห่างไกลจากคำว่า "สมบูรณ์แบบ"มากนัก เนื่องจากข้อจำกัดที่ผู้เขียนมิใช่ผู้มีความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นอย่างดี (โดยเฉพาะฟิสิกส์ใหม่) แต่ผู้เขียนก็ยังคิดว่าข้อสรุปที่ได้น่าจะเป็นประโยชน์แก่ทุกฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่อยู่ในแวดวงวิทยาศาสตร์หรือพุทธศาสนิกชนเอง ผู้เขียนเห็นว่าองค์ความรู้เชิงอภิปรัชญาและญาณวิทยาของวิทยาศาสตร์ใหม่ได้ช่วยสร้างคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเพื่อสังคมเป็นอย่างสูง อาจทำให้ผู้ที่ละเลยมิติทางสังคมในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในนิกายเถรวาทของเราเอง ได้หันกลับมาพิจารณาว่าความเป็นจริงว่าสิ่งที่ถูกต้องตามเจตนารมณ์ของพระพุทธองค์นั้นเป็นเช่นไรกันแน่ ในขณะที่ฝ่ายนักวิทยาศาสตร์เอง หากได้นำเอาจริยศาสตร์ที่เน้นมิติทางสังคมไปใช้ในชีวิตการทำงาน บางทีปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่แยกขาดจากศีลธรรม คงจะไม่มีมาให้มนุษย์ต้องคอยแก้ไม่รู้จบอย่างที่เห็นอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้เราคงกล่าวได้ว่า ไม่ว่าจะเป็นความรู้ทางศาสนาหรือวิทยาศาสตร์ หากได้ยึดหลักการที่ทำเพื่อสังคม การอยู่ร่วมกันของคนในสังคมก็คงเป็นไปอย่างสงบสุข และทุกคนคงยอมรับโดยทั่วกันว่าสิ่งนี้ก็คือเป้าหมายสูงสุดของมนุษยชาตินั่นเอง

****

[56] ม.ม.(ไทย) 13/429/539

[57] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า 659.

[58] Christopher S. Queen, "Introduction: The Shapes and Sources of Engaged Buddhism" in **Engaged Buddhism: Buddhist Liberation Movements in Asia**, p. 5.

[59] นพ.วิธาน ฐานะวุฑฒ์, "ความเป็นฮิโรกับวิทยาศาสตร์ใหม่"

พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์

สมชัย ศรีนอก
อาจารย์ประจำคณะครุศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ความนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีเหตุผลรองรับ นักวิชาการมักจะลงความเห็นตรงกันว่าสามารถพิสูจน์ได้ เนื่องจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นตรงกับหลักทางวิทยาศาสตร์ทุกอย่าง หากจะศึกษาอย่างลึกซึ้งจะเห็นถึงความชัดเจนในหลักการทางพระพุทธศาสนา เช่นกระบวนการดับทุกข์ และกระบวนการเกิดดับของสังขารและการเกิดของมนุษย์ที่ต้องอาศัยองค์ประกอบที่ไม่ขัดต่อหลักวิทยาศาสตร์ที่นักวิทยาศาสตร์ในโลกนี้ดังเช่นไอสไตล์ที่ยอมรับพระพุทธศาสนาว่าเป็นศาสนาที่มีหลักธรรมะที่เป็นจริงสามารถพิสูจน์ได้ดังเช่นวิทยาศาสตร์ ซึ่งพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ย่อมจะค่อนข้างจะถึงจิตใจมนุษย์มากกว่าวิทยาศาสตร์ล้วน ๆ

ทำไมมนุษย์จึงต้องอาศัยศาสนาอยู่ ทำไมศาสนาจึงยังอยู่ในโลกได้จนกระทั่งปัจจุบัน ก็เพราะมนุษย์ยังต้องการคำตอบชนิดครอบคลุมรวบยอดทีเดียวและใช้ได้ทันทีนี้อยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะจริงหรือไม่จริง เพราะพิสูจน์ยังไม่ได้และวิทยาศาสตร์ก็ช่วยขั้นนี้ไม่ได้ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้มนุษย์ต้องอยู่ด้วยความเชื่ออย่างนั้น

ถ้ามองในแง่นี้จะเห็นว่า แม้ปัจจุบันนี้วิทยาศาสตร์จะได้เจริญก้าวหน้ามาแล้วอย่างมากมายเหลือเกิน แต่วิทยาศาสตร์ทำได้แต่ขยายมิติด้านวัตถุเพียงอย่างเดียวออกไปอย่างกว้างขวางละเอียดพิสดาร แต่เมื่อพูดถึงการตอบปัญหาพื้นฐานของมนุษย์ ที่จะให้มนุษย์จัดวางชีวิตของตนลงในโลกอย่างลงตัวได้ดีแล้ว ตลอดเวลาที่ยาวนานนี้ วิทยาศาสตร์ยังเสมือนว่าย่ำอยู่กับที่ ยังไม่ไปถึงไหนเลย[1] จะเห็นได้ว่าแม้แต่ในแวดวงของนักวิทยาศาสตร์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันในแง่บางอย่างก็ยังพิสูจน์ไม่ได้ เนื่องจากเกิดการซับซ้อนในบางอย่างเช่นในกรณีของโรคเอดส์นักวิทยาศาสตร์ก็ยังหายามารักษาไม่ได้ แต่ทางพระพุทธศาสนามีทางออกก็คือให้ดำรงตนอยู่ในศีล 5 กรณีไข้หวัดนกนักวิทยาศาสตร์ยังคงวิจัยหายามารักษา แต่การพยายามของแพทย์นั้นดูเหมือนจะไม่ทันการของโรคที่มันพัฒนาไปเกินกว่าที่หมอจะไหวตัวทัน

อย่างไรก็ตามแนวคิดในทางพระพุทธศาสนานั้น ก็คือแนวคิดตามทางสายกลาง หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาแม้จะมีมากมายแต่ก็รวมลงในหลักธรรมทางสายกลางทั้งสิ้น พระพุทธเจ้าเมื่อยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ทรงแสดงธรรมสั่งสอนประชาชนมากมายตลอดระยะเวลา 45 พรรษาภายหลังการตรัสรู้หลักธรรมของพระองค์ที่ทรงสั่งสอนนั้นสรุปได้สองประการคือ

1.แสดงหลักความจริงสายกลางว่าด้วยความจริงตามแนวเหตุผลบริสุทธิ์ตามกระบวนการของธรรมชาติ
2.แสดงข้อปฏิบัติสายกลางอันเป็นหลักการครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน[2]

---

[1] พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535), หน้า 71.

[2] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 6.

ลักษณะจิตวิทยาพุทธและจิตวิทยาตะวันตก

อันดับแรกต้องมองถึงความแตกต่างของพื้นฐานความเชื่อความศรัทธาอันมีผลต่อด้านจิตใจของชาวพุทธเสียก่อนซึ่งเป็นปกติวิสัยของชาวพุทธที่มีความศรัทธาในหลักธรรมคำสอนว่า การทำดีจะต้องได้ผลตอบแทนคือความดี ยกตัวอย่างนาย ก ศรัทธาต่อพระสงฆ์รูปหนึ่ง ในแต่ละวันจะต้องมีการสนทนาปัญหาธรรมะ แน่นอนที่สุดเมื่อพระสงฆ์สั่งสอนอะไรก็จักเชื่อ และจะมีการทำบุญเนือง ๆ ต่อพระสงฆ์รูปนั้นที่ตนเคารพ

ทีนี้เมื่อถามว่าการทำบุญไปแล้วนั้น เขาได้อะไร ในประเด็นนี้ชาวพุทธเองสามารถอธิบายได้อย่างชัดเจน เพราะการทำบุญนั้นชาวพุทธจะไม่ทิ้งหลัก 3 ประการคือ

1. ก่อนทำมีจิตศรัทธา
2. ในขณะที่ทำเกิดเอิบอิ่มยินดีในบุญ
3. ทำไปแล้วไม่เสียดายในทรัพย์[3]

ทั้งสามประการนี้ย่อมส่งผลให้เป็นทานที่ได้ผลเกินคาดในแง่ของจิตวิทยา ชาวพุทธจะถูกสอนมาแต่โบร่ำโบราณว่าการทำบุญก็เหมือนการทำนา ถ้าทำมากก็ได้ข้าวมาก แต่ถ้าทำน้อยก็ได้ข้าวน้อยเป็นธรรมดา อันนี้ก็ต้องศึกษาในเรื่องทานและผู้รับทานต่อไปอีก หลวงพ่อพุทธทาสท่านจะสอนเสมอในเรื่องของการละอัตตา อย่ามีทิฏฐิมากนักมันจะเป็นทุกข์เพราะปล่อยวางไม่ได้ก็เพราะทุกสิ่งทุกอย่างมันเป็นเช่นนั้นเอง

การที่พระพุทธองค์ได้ตอบคำถามของนางกีสาโคตมี เป็นการเสี่ยงมากแต่ก็ได้ผล พระองค์ใช้จิตวิทยาในการเข้าถึงจิตใจ ซึ่งในตอนนั้นไม่มีใครแล้วที่จะเป็นที่พึ่งได้ แต่พอได้รับคำปลอบโยนจากพระพุทธองค์ทำให้นางคลายความโศกลงได้

เช่นเดียวกันที่พระองค์ได้เสด็จไปโปรดพระวักกลิในวันที่ท่านเกิดน้อยเนื้อต่ำใจจะกระโดดหน้าผาเป็นเพราะพุทธองค์ทรงใช้จิตวิทยาในสถานการณ์หน้าสิ่วหน้าขวานเช่นนั้น ทำให้พระวักกลิมีกำลังใจ ต่อมาก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ในพระพุทธศาสนาการที่พระพุทธองค์ทรงใช้พระดำรัสเช่นนั้นกับพระวักกลินั้น ถ้าหากจะวิเคราะห์ก็ถือว่าเป็นการดีที่พระองค์ได้ให้สติแก่พระวักกลิไม่เช่นนั้นแล้ว พระวักกลิก็คงไม่มีสมาธิในการปฏิบัติธรรมเป็นแน่

การศึกษาวิชาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีช่วยให้เราประสบความสำเร็จในการทำงานดำรงชีพได้ แต่ว่าเพียงเท่านี้ยังไม่พอที่จะพาให้ชีวิตรอดพ้นจากปัญหาได้ เราต้องศึกษาพระพุทธศาสนาและปฏิบัติธรรมจึงจะสามารถแก้ปัญหาและนำพาชีวิตไปสู่เป้าหมายที่ดีได้ พระพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญสำหรับชาวบ้านไม่แพ้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ใครศึกษาเฉพาะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็ชื่อว่ามีดวงตาแห่งปัญญาเพียงข้างเดียว[4] มีความสนใจกันอยู่ไม่น้อยในการเปรียบเทียบวิทยาศาสตร์กับพระพุทธศาสนา พุทธบริษัทถือว่าพุทธธรรมประกาศความจริงสูงสุดหรือสัจจะเรื่องโลกและชีวิต วิทยาศาสตร์เป็นระบบความรู้อันมวลมนุษย์ร่วมกันแสวงหาสะสมและถ่ายทอดกันมาและประยุกต์เป็นเทคโนโลยีใช้สนองความปรารถนาจะดำรงชีวิตอย่างสะดวกสบาย ดังนั้น สำหรับผู้คนจำนวนหนึ่งจึงเกิดความเชื่อถือว่าวิทยาศาสตร์สามารถเข้าถึงความจริงในธรรมชาติได้

อย่างไรก็ตาม หากวิเคราะห์รายละเอียดในแง่มุมต่างๆ อย่างถ้วนถี่ ทำให้ต้องสรุปว่า ความรู้ความเข้าใจทางวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน ยังไม่กว้างขวางลุ่มลึกเพียงพอและยังไม่ถึงมติร่วม แน่นอนว่าสามารถเข้าถึงระดับสัจธรรมเช่นกันกับพระพุทธศาสนา

---

[3] **ม.อ. 19/376/225.**

[4] พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) "วิทยาศาสตร์ในทรรศนะของพระพุทธศาสนา"**.** ใน **เสียงธรรม,** ปีที่ 49 ฉบับที่ 3 มกราคม - มีนาคม 2541, หน้า 13.

การเปรียบเทียบซึ่งมักมีผู้อ้างถึงประการหนึ่งคือ หลักความเป็นเหตุผล อันวิทยาศาสตร์รับตกทอดมาจากปรัชญากรีก ส่วนทางพุทธธรรมก็ประกาศหลักปัจจยาการหรืออิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาทซึ่งย่อลงเป็นอริยสัจ 4 มีตัณหาเป็นเหตุ ชีวิตทุกข์เป็นผล มรรคเป็นเหตุ จิตรู้นิพพานเป็นผล นิพพานซึ่งเป็นบรมธรรมในพระพุทธศาสนานั้น นอกเหตุเหนือผลไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นวิสังขารธรรม หรืออสังขตธรรม

วิชาควอนตัมฟิสิกส์ของวิทยาศาสตร์ยุคใหม่ก็พยายามชี้แนวทางนอกเหตุเหนือผลด้วย แต่เนื่องจากวิทยาศาสตร์เป็นผลสะสมการคาดคะเนด้วยความคิดปรุงแต่งของผู้คนนับไม่ถ้วน จึงไม่อาจมีข้อสรุปลงตัวได้ ดังเช่นพุทธธรรม วิทยาศาสตร์แตกต่างโดยประการสำคัญจากพุทธธรรม คือวิทยาศาสตร์เป็นสสารนิยม เพราะยืนยันตลอดมาว่าสรรพสิ่งมีสาระอยู่เบื้องหลังการปรากฏในรูปลักษณ์หลากหลายและเรียกวาระนั้นว่า "สสาร" อำนาจที่ทำให้สสารเปลี่ยนแปรภาวะหรือเป็นไปต่าง ๆ คือ พลังงานก็เป็นอีกรูปแบบของสสารนั่นเอง[5] พุทธธรรมยืนยันว่าสรรพสิ่งเป็นอนัตตา มีคำกล่าวของพระสารีบุตรว่า "ที่ว่าอนัตตานั้นเพราะไร้สาระ" เป็นการชี้ชัดว่าสรรพสิ่งเป็นอสาระ และเมื่อขยายความต่อไปก็จะถึงหลักสุญญตาด้วย

ปัญญาในพระพุทธศาสนาสมบูรณ์แล้วในความตรัสรู้ของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า และเป็นรากฐานของพุทธพจน์ตลอดช่วงเวลา 45 ปีของการจาริกประกาศธรรม พุทธธรรมที่ประกาศเปี่ยมด้วยสาระอันนำประโยชน์สุขแก่พหุชนตลอด ตั้งแต่ปฐมกาล หลังตรัสรู้ จวบจนปัจฉิมกาลก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ความรู้เชิงวิทยาศาสตร์ไม่เคยและจะไม่มีวันสมบูรณ์ เพราะเป็นการคาดคะเน จึงเป็นเพียงสมมติบัญญัติที่มนุษย์ปุถุชนพยายามหาหลักเกณฑ์และความหมายในปรากฏการณ์ทางทวารห้า และอุปกรณ์ขยายความครอบคลุมและคมชัดของทวารห้าโดยเน้นความสำคัญของจักขุทวาร

โลกของวิทยาศาสตร์ เป็นโลกแห่งสมมติบัญญัติไม่ว่าจะมีการจำแนกแยกประเภทอย่างไร ดังเช่นกาลอวกาศ การเคลื่อนที่ มวลสสาร พลังงาน โมเลกุล อะตอม โปรตอน นิวตรอน อิเล็กตรอน ควอร์ค ฮาดร็อน เลปตรอน แรง ฯลฯ ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่จิตสร้างสรรค์ขึ้น เพื่อพัฒนาระบบความรู้ที่จะกลับอธิบายสนองความกระหายใคร่รู้อยากเข้าใจของจิตเองระบบความรู้นั้นคือวิชาวิทยาศาสตร์

ในประวัติศาสตร์ของการพัฒนาสติปัญญาของมนุษย์ในแนวนี้ วิทยาศาสตร์ได้ก้าวกระโดดในลักษณะที่เรียกว่าการปฏิวัติสามครั้ง ครั้งแรกในศตวรรษที่ 17 กาลิเลโอ นิวตัน และผู้ร่วมสมัยอื่นอีก กำหนดหลักระเบียบวิธีการทางวิทยาศาสตร์และใช้วางรากฐานการศึกษาเรื่องสสาร แรง และการเคลื่อนที่อย่างเป็นระบบ

ต่อมาเมื่อต้นศตวรรษที่ 29 นี้ ไอน์สไตน์ บอร์ และคนอื่น ๆ สร้างสัมพัทธ์ทฤษฎี และทฤษฎีควอนตัม นอกจากนี้ก็มีการค้นพบกัมมันตภาพรังสี

ครั้งที่สาม ในช่วงราวยี่สิบปีมาถึงปัจจุบันนักฟิสิกส์อาจหาญพยายามอธิบายทุกปรากฏการณ์ในเอกภพถึงขั้นที่จะพิจารณาต้นกำเนิดของสรรพสิ่ง[6] วิทยาศาสตร์อุบัติและพัฒนาในถิ่นทวีปที่สภาพแวดล้อมรุนแรงคุกคามวิถีชีวิตปกติสุข จึงแฝงด้วยทัศนคติว่าสรรพสิ่งเป็นปรปักษ์ที่จะต้องต่อสู้ชิงชัยให้สยบยอมอยู่ใต้อำนาจนักวิทยาศาสตร์ตะวันตกจึงมุ่งเรียนรู้หลักการและวิถีทางของสสารพลังงานเป็นสำคัญ และก็ได้ละเลยมองข้ามความสำคัญของจิตใจ หรือมิเช่นนั้นก็กำหนดให้เป็นรองเรื่องสสารธรรมโดยถือว่าปรากฏการณ์ทางจิต สามารถอธิบายได้โดยอาศัยกฎเกณฑ์ของสสารพลังงาน ในปัจจุบันมีแนวคิดทางประสาทสรีระวิทยาถือเอาว่าจิตคือพฤติกรรมทางไฟฟ้าเคมีของเซลสมองเป็นต้น เราอาจเรียกได้ว่านี่คือลัทธิสสารธรรมนิยมสุดโต่ง

พระพุทธองค์หลังตรัสรู้ไม่นาน ทรงมีดำริว่าสัจธรรมอันทรงประจักษ์นั้นลึกซึ้งยากที่ปุถุชนผู้ยังคิดติดข้องอยู่กับโลกสมมติบัญญัติจะเข้าถึง ต่อมาเมื่อได้พิจารณาอุปมาบัวสี่เหล่าแล้ว จึงได้กำหนดแนวทางที่จะประกาศธรรมต่อผู้คนใน

---

[5] ศ.ดร.ระวี ภาวิไล, "วิทยาศาสตร์กับพระไตรปิฎก" ใน **พุทธจักร**, ปีที่ 53 ฉบับที่ 11พฤศจิกายน 2542, หน้า 31 – 32.

[6] ศ.ดร.ระวี ภาวิไล**, "วิทยาศาสตร์กับพระไตรปิฎก",** ใน **พุทธจักร**, อ้างแล้ว, หน้า 32.

ยุคสมัยวัฒนธรรมประเพณีขณะนั้น ทรงบัญญัติ ขันธ์ อายตนะ ธาตุ สัจจะ อินทรีย์ และบุคคล ขึ้นเป็นแกนหลักของระบบปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธธรรม เพื่อโปรดพหุชนในบริบทหลากหลายในพุทธสมัยให้ละอวิชชา ตัณหา อุปาทาน นับเป็นการกำหนดและแผ่ขยายพุทธธรรมอันยังถ่ายทอดสืบเนื่องมาถึงปัจจุบันสมัยในรูปแบบของพระไตรปิฎก

การอุบัติขึ้นของพุทธธรรมจึงเป็นปรากฏการณ์มหัศจรรย์พิเศษสุดของโลกภพไม่อาจมีสิ่งใดเทียบเท่า เป็นดอกผลสะพรั่งแห่งวิวัฒนาการของมนุษยชาติซึ่งก็เป็นยอดสุดของสังขารธรรมทั้งปวง อย่างน้อยควรเป็นที่อัศจรรย์ใจแม้เพียงได้คิดทบทวนว่าในโลกธาตุที่เคยมืดมนอนธการตลอดมาเกิดความแจ่มจ้ารุ่งโรจน์ขึ้นเพราะการประสูติ ตรัสรู้ ประกาศธรรม และปรินิพพาน ของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

คำสวดสรรเสริญพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ แม้กระทำด้วยจิตตั้งมั่น ดื่มด่ำในความหมายลึกซึ้งของไวยากรณ์เพียงใดก็ยังเป็นเพียงบทนำสู่ความหมายเต็มเปี่ยมเหนือถ้อยคำทั้งปวงอันควรกระทำให้ประจักษ์แจ้งในดวงจิต[7] ศาสนามีความแตกต่างจากวิทยาศาสตร์ในความเชื่อซึ่งมีความคิดที่แตกต่างในเรื่องของความรู้ พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์รู้จักการหลุดพ้นห่างไกลจากกิเลสในขณะเดียวกันวิทยาศาสตร์สอนให้รู้จักในสิ่งที่ค้นพบ ซึ่งการค้นพบนั้นไม่แน่เสมอไปว่าจะเป็นความจริงหรือไม่แต่วิทยาศาสตร์ก็พยายามให้คำตอบแก่ชาวโลกว่าสิ่งนี้จริงไม่จริงค้นพบแล้ว ถ้าหากติดตามข่าวอยู่เป็นประจำจะรู้ว่านักวิทยาศาสตร์มักจะเจอทางตันเหมือนกัน ในที่สุดนักวิทยาศาสตร์ก็จะเข้าหาหลักทางศาสนา

ปัจจุบัน วงการวิทยาศาสตร์กำลังทำงานสองอย่างควบคู่กัน นักวิทยาศาสตร์กลุ่มหนึ่งกำลังทำหน้าที่ค้นหาและรายงานข้อเท็จจริงในธรรมชาติ ส่วนอีกกลุ่มกำลังค้นหาคำอธิบายว่าทำไมปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในธรรมชาติจึงเป็นเช่นนั้นไม่เป็นอย่างอื่น แม้จะมีการถกเถียงกันอย่างกว้างขวางในวงการปรัชญาวิทยาศาสตร์ว่าวิทยาศาสตร์ควรมีหน้าที่แค่เพียงรายงานสิ่งที่ตนค้นพบเท่านั้นก็ตาม แต่นักวิทยาศาสตร์ส่วนหนึ่งก็พอใจที่จะทำหน้าที่อธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ งานของนักวิทยาศาสตร์กลุ่มนี้เริ่มหันเหออกนอกขอบเขตของวิทยาศาสตร์มากขึ้น มากจนขนาดว่าบางครั้งทฤษฎีที่ตั้งขึ้นโดยนักวิทยาศาสตร์กลุ่มนี้แทบจะไม่ต่างจากแนวคิดของนักปรัชญาหรือนักศาสนาเลยทีเดียว[8]

โลกทุกวันนี้มีการเบียดเบียนธรรมชาติทำให้อุณหภูมิของโลกสูงขึ้น ทุกวันนี้เรารับคาร์บอนไดออกไซด์มากขึ้น เพราะเกิดภาวะเรือนกระจก ความสงบสุขทั้งโลกอาจจะน้อยลง ก็เพราะเป็นที่ทราบกันดีว่าเรานั้นไปทำลายธรรมชาติ กรณีที่โลกร้อนขึ้นอาจจะมีอุ่นมีหนาว อาจจะไม่เท่ากันโดยภาพรวม นักวิทยาศาสตร์ต่างก็ให้ความเห็นว่าโลกกำลังป่วย ในบางประเทศจู่ ๆ อากาศก็ร้อนขึ้น บางประเทศเคยร้อนกลับเป็นหนาว นั่นคือความเปลี่ยนแปลงของโลกที่มนุษย์เราประสบแตกต่างกัน

ในประเทศเดียวกันอาจจะมีอุณหภูมิต่างกันอย่างสิ้นเชิงอุณหภูมิสูงขึ้น น้ำก็จะเพิ่มขึ้น ในประเทศกรีนแลนด์ 39% เกิดน้ำแข็งละลายบางส่วนเกิดปัญหามากมาย เกิดการร้อนขึ้น น้ำทะเลก็จะสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว น้ำหนักที่เพิ่มขึ้นอย่างไม่สมดุลกันโลกก็จะเอียง และจะนำไปสู่ความหายนะในที่สุด เพียงน้ำทะเลหนุนขึ้นมาเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โลกแกว่งขึ้น สึนามิ (tsunami) ก็จะเกิดบ่อยขึ้น

เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้น มนุษย์จะเริ่มรู้ตัวและหันมาช่วยกันมากขึ้น อย่างเช่นการงดเว้นในการใช้วัตถุที่เป็นอยู่อย่างฟุ่มเฟือย ถ้าไม่ปรับตัวก็ต้องเร่งชะตากรรมมากขึ้น ความเปลี่ยนแปลงมีอยู่ทุกวัน ในขณะที่โลกร้อนขึ้น ๆ แต่ในขณะเดียวกันตะวันตกกลับเย็นลง ๆ ในซีกโลกใต้ไม่เคยเกิดพายุก็เกิดพายุ จากการคำนวณของนักวิทยาศาสตร์เคยสันนิษฐานว่าการที่น้ำเพิ่มขึ้นมันก็จะส่งผลไปทั่วโลก ทุกประเทศก็มีการตกลงกันในเรื่องการผลิตคาร์บอนไดออกไซด์ เราจะต้องหยุดการทำร้ายหยุดการเห็นแก่ตัว ปัญหาที่พบก็คือเราไปทำลายธรรมชาติ เมื่อไม่มีธรรมชาติ สัตว์ป่าก็ไม่มี สัตว์

---

[7] ศ.ดร.ระวี ภาวิไล, **"วิทยาศาสตร์กับพระไตรปิฎก",** อ้างแล้ว, หน้า 32-33.

[8] สมภาร พรมทา, **พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533), หน้า 8-9.

เป็นตัวช่วยทำลายคาร์บอนไดออกไซด์เหมือนกับป่าไม้ ที่สำคัญก็คือมีใจเป็นเมตตา

การฟื้นฟูป่าไม้เป็นเรื่องเร่งด่วน ถ้าโลกเปรียบเป็นบ้านเราก็ต้องซ่อมแซมให้ดีที่สุด เราจะต้องตระหนักถึงโลกสังคม วิทยาศาสตร์ค้นพบในประเด็นนี้ แต่สิ่งที่ตระหนักในเรื่องนี้ก็คือเราต้องยอมรับการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ เป็นการเข้าถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในกฎของไตรลักษณ์[9] คือ

1. อนิจจัง ความไม่เที่ยง มีการเกิดขึ้นดับไปเป็นกฎของธรรมชาติ
2. ทุกขัง ความกังวลใจเป็นทุกข์ในเรื่องที่จะพบเจอ
3. อนัตตา มันมิใช่ของใคร เพราะมันเป็นธรรมชาติที่จะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย

หลักการทางพระพุทธศาสนานั้น เป็นหลักการที่มีหลักฐานชัดเจน สามารถอ้างอิงตามความเป็นจริงได้ วิทยาศาสตร์เป็นศาสตร์ที่พิสูจน์ความจริง เช่นเดียวกับพระพุทธศาสนาที่มีหลักธรรมคำสอนที่สามารถพิสูจน์ได้ เพราะเป็นหลักการที่เป็นวิถีของชาวไทยที่กระทำเสมอ ๆ จนติดเป็นนิสัย อย่างในเรื่องของการทำบุญที่เรียกว่าบุญกิริยาวัตถุ[10] เป็นทางแห่งการทำคุณงามความดีคือ

1. ทานมัย ให้ปันสิ่งของ
2. สีลมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีล ประพฤติดี
3. ภาวนามัย ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา
4. อปจายนมัย ทำบุญด้วยการประพฤติอ่อนน้อม
5. เวยยาวัจจมัย ทำบุญด้วยการช่วยขวนขวายรับใช้
6. ปัตติทานมัย ทำบุญด้วยการแบ่งปันสิ่งของให้แก่คนอื่น
7. ปัตตานุโมทนามัย ทำบุญด้วยการยินดีในความดีของคนอื่น
8. ธัมมัสสวนามัย ทำบุญด้วยการฟังธรรมศึกษาหาความรู้
9. ธัมมเทสนามัย ทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรม
10. ทิฏฐุชุกัมม์ ทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ตรง

จะเห็นว่าวิถีชีวิตที่มีความสุขของมนุษย์นั้น ไม่ว่าจะเป็นชาติใดภาษาใดก็จะอยู่ในหลักเกณฑ์เช่นนี้ คำว่าเศรษฐกิจพอเพียงในมุมมองของนักวิทยาศาสตร์นั้น ก็อาจจะโยงเข้าหากันได้ในเรื่องของความพอดีที่เกี่ยวโยงกับเรื่องจิตใจ ซึ่งความสุขที่แสวงหานั้นอาจจะเป็นความสุขทางด้านจิตใจที่ทางวิทยาศาสตร์ไม่อาจจะค้นพบได้ นอกจากธรรมะของพระพุทธองค์ โดยความเป็นจริงแล้วชีวิตของคนเราในแต่ละวันเราสามารถทำบุญได้ทุกคน ขอเพียงให้ตั้งใจไว้ตั้งแต่วันนี้ว่าเราทำชีวิตให้เป็นบุญ จะสร้างลมหายใจเพื่อความดี เพียงเท่านี้ลมหายใจในแต่ละวันก็จะพาเราบำเพ็ญบุญตามโอกาสได้อย่างจุใจ

หลักการทางพระพุทธศาสนากับหลักการทางวิทยาศาสตร์

หลังจากพระพุทธองค์ทรงรู้ความจริงที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์แห่งความจริงและโลกธรรมชาติแล้ว และได้ตรัสไว้ในตอนหนึ่งว่า พระองค์จะเกิดขึ้นมาในโลกหรือไม่ก็ตามสรรพสิ่งหรือกฎของสรรพสิ่งก็มีอยู่แล้ว พระองค์เป็นแต่เพียงผู้รู้และผู้เข้าใจกฎธรรมชาติแล้วจึงได้ตรัสบอกกับชาวโลกให้เข้าใจกันเท่านั้น จากความตอนนี้แสดงให้เห็นว่าพระองค์

---

[9] ขุ.ธ. 25/39/51.

[10] ที.อ. 3 / 256.

มิได้แสดงอ้างสัจธรรมความจริงเป็นของพระองค์ แต่สัจธรรมดังกล่าวมีอยู่แล้วในธรรมชาติ พระองค์เป็นเพียงผู้ไขประตูโลกแห่งสัจธรรมนั้นแล้วนำมาบอกกล่าวเท่านั้น

พระพุทธศาสนามองโลกทุกอย่างเป็นอนิจจัง และสอนให้มองเป็นเรื่องธรรมดา มันเป็นเช่นนั้นเอง การที่ยอมรับว่าทุกสิ่งทุกอย่างมันเปลี่ยนไป เราจะเอาสิ่งที่มันเป็นอนิจจังนี้มาใช้ประโยชน์อย่างไร การเปลี่ยนแปลงมีอยู่ 2 อย่าง คือ เปลี่ยนแปลงในทางอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ การสอนคนรุ่นใหม่จะใช้วิธีใดให้เขาเข้าใจในเมื่อเขามีคำตอบอยู่ในใจของเขาอยู่แล้ว

จำเป็นหรือเปล่าที่พระสงฆ์จะต้องมองความเปลี่ยนแปลงของสังคม แม้เราจะห้ามความแก่ไม่ได้ แต่ก็มีธรรมะชะลอความแก่ลงได้ ในเรื่องนี้พระพุทธองค์ทรงยอมรับความเปลี่ยนแปลง คนสมัยใหม่มองว่าศาสนาดูเหมือนจะมองว่าเป็นทางที่หลุดพ้น คำสอนดีแต่เขาปฏิบัติไม่ได้ วิถีชีวิตของการกระทำคือคิดดี ทำดี จุดสำคัญที่คนสมัยใหม่มองเขาจะเน้นแต่เรื่องทำบุญ สิ่งที่ดีทำไมเขาจึงทำไม่ได้ รู้ว่าดีแต่ว่าทำไม่ได้ ทำไมเน้นการทำบุญอย่างเดียว

ทำอย่างไรถึงจะให้คนรุ่นใหม่ได้เห็นคุณค่าในการรักษาศีล 5 ห้ามปาณาติบาตและมองไปถึงด้านการอนุรักษ์ ทำอย่างไรถึงจะให้คนเชื่อเรื่องศาสนา นักศิลปะกลับบอกว่าศิลปะคือศาสนา ตื่นนอนมาจะต้องเจอเรื่องศิลปะ บางคนเขาก็ใช้ชีวิตแบบชาวพุทธแต่เขาปฏิเสธพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาคือประสบการณ์

มีบางอย่างทำให้เราเชื่อเรื่องกรรมจากการที่ลงมือปฏิบัติ คนสมัยเก่ามองพระพุทธศาสนาแบบนามธรรม คนสมัยใหม่มองเป็นรูปธรรม คนสมัยใหม่จะบอกว่าไปวัดแล้วก็เน้นเรื่องพิธีกรรม เด็กบางคนจะชอบอ่านวิทยาศาสตร์ พอไปถึงอีกจุดหนึ่งก็จะไปอ่านปรัชญาแล้วกลับมาอ่านพระพุทธศาสนา แล้วได้คำตอบว่า พระพุทธศาสนาให้คำตอบได้ ทำให้เกิดการเปรียบเทียบกับศาสนาอื่น ๆ แล้วหันมาสนใจเรื่องพุทธเพราะชาบซึ้งจากการอ่านธรรมะ

วิทยาศาสตร์พิสูจน์ให้เห็นอะไรบางอย่าง แต่ใช่ว่าจะเห็นหมดทุกอย่าง โดยเฉพาะจิตใจมนุษย์ คนสมัยเก่าจะเน้นในเรื่องความเชื่อซึ่งถือว่าเป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมไทยซึ่งได้มาจากพระพุทธศาสนานั่นเอง

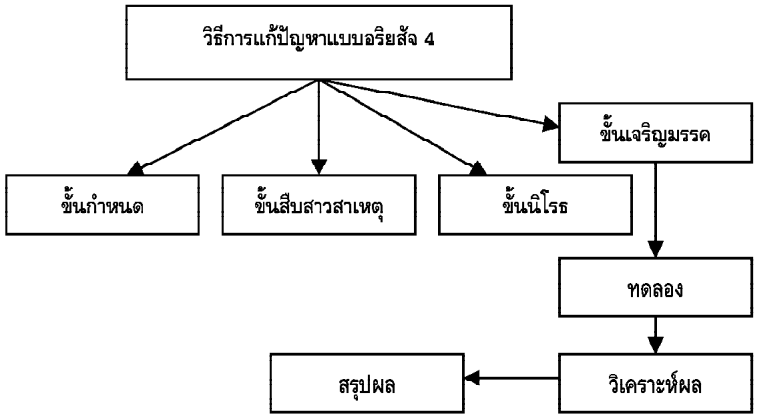
สิ่งที่วิทยาศาสตร์ค้นพบ เปรียบเสมือนภูเขาน้ำแข็งที่ลอยอยู่ในน้ำเห็นได้เฉพาะส่วนที่อยู่ข้างบนแต่ลึกลงไปกว่านั้นวิทยาศาสตร์พิสูจน์ไม่ได้ อย่างไรก็ตาม วิธีการทางศาสนาถือว่าสำคัญเพราะว่ามันเป็นขวัญและกำลังใจ ความศักดิ์สิทธิ์มันมีผลต่อจิตใจ แม้กระทั่งเวลาพระขึ้นเทศน์จะต้องมีเพลงสาธุการ กระทั่งการรับปริญญาบัตรก็เป็นพิธีการที่ศักดิ์สิทธิ์จะต้องทำจริง ๆ ในแง่สายตาเราสามารถมองได้แต่ตัดสินไม่ได้ ในแง่จิตวิทยา การได้เห็นสัญลักษณ์ทางศาสนาในตอนนั้นจะทำให้จิตใจสงบขึ้น

ในขณะที่วิทยาศาสตร์ก็ได้ทำการค้นคว้าทดลองโลกธรรมชาติ จนเข้าใจถึงลักษณะบางประการสามารถสรุปเป็นกฎเกณฑ์หรือทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ขึ้นมาได้ ความจริงในมุมมองของวิทยาศาสตร์จึงเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในโลกธรรมชาติ เพียงแต่วิทยาศาสตร์ได้ใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ค้นคว้าจนเข้าถึงหลักแห่งความจริงบางประการนั้น ๆ แล้วนำออกเผยแพร่เท่านั้นทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์เป็นความรู้ที่ได้รับการยอมรับและมีความเชื่อถือ โดยผ่านกระบวนการทดสอบอย่างเป็นระบบตามขั้นตอนของวิทยาศาสตร์

โดยทั่วไป องค์กรความรู้ที่จัดเป็นทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ มักจะได้รับการพิสูจน์ตามกฎเกณฑ์วิทยาศาสตร์ เช่น การพิสูจน์ในห้องปฏิบัติการทางฟิสิกส์และทางเคมี เป็นต้น หรือไม่ก็ผ่านการสังเกตอย่างเป็นระบบ และมีการบันทึกไว้ดังเช่นการสังเกตของนักวิทยาศาสตร์ เกี่ยวกับความผันแปรของลมฟ้าอากาศ แล้วบันทึกเป็นข้อมูลไว้ตลอดเวลา ข้อมูลที่บันทึกไว้จะถูกนำมาศึกษาและวิเคราะห์จนเกิดความมั่นใจและน่าเชื่อถือ ในที่สุดก็มีการเสนอเป็นหลักการหรือทฤษฎี เช่น ทฤษฎีว่าด้วยเรื่องแรงดึงดูดของโลก (Gravity) ของนิวตัน (Isaac Newton)

ทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ ถือว่าเป็นกฎทางวิทยาศาสตร์ก็ได้ กล่าวคือเป็นข้อความที่อธิบายความจริงเกี่ยวกับปรากฏการณ์ในโลกตามธรรมชาติ เช่น อธิบายถึงลักษณะปรากฏการณ์ของธรรมชาติ สาเหตุแห่งการเกิดขึ้นและการเปลี่ยนแปลงสภาวะของธรรมชาติ[11]

ในการแสวงหาความจริงนั้น พระพุทธศาสนาเน้นการปฏิบัติและการเข้าใจแจ่มแจ้งด้วยตนเอง ในขณะที่วิทยาศาสตร์ก็คล้ายกับพระพุทธศาสนา เพราะเน้นการพิสูจน์ทดลองจริง ๆ นอกจากนี้ ในกระบวนการแสวงหาความจริงทางวิทยาศาสตร์ยังคล้ายกับหลักการแก้ปัญหาแบบอริยสัจ 4 นั่นเอง ดังภาพตัวอย่าง

การแสวงหาความรู้แบบวิทยาศาสตร์

คำว่า "วิทยาศาสตร์" เป็นศัพท์บัญญัติที่มีความหมายตามอักษรว่า ระบบวิชาความรู้สำหรับใช้หมายถึงคำในภาษาอังกฤษว่า Science ซึ่งมาจากคำในภาษาลาตินว่า Scientia แปลว่าความรู้ อย่างไรก็ตาม วิทยาศาสตร์ไม่ใช่ระบบความรู้ธรรมดาที่ทุกคนก็มีได้ วิทยาศาสตร์เป็นระบบความรู้พิเศษที่เกิดจากการสังเกตและพิสูจน์ทดลองแล้วตั้งเป็นกฎหรือหลักการขึ้นมา

การที่คำว่า Science (วิทยาศาสตร์) หมายถึง ระบบความรู้นี้ใกล้เคียงกับความหมายของคำว่า philosophy (ปรัชญา) ที่หมายถึงความรักในความรู้

เหตุที่เป็นเช่นนี้ เพราะวิทยาศาสตร์และปรัชญามีจุดกำเนิดเดียวกันนั่นคือปรัชญากรีกสมัยโบราณเป็นผู้ให้กำเนิดวิทยาศาสตร์ในตะวันตก พวกเขาจัดวิทยาศาสตร์เป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาและตั้งชื่อว่าปรัชญาธรรมชาติ (Natural Philosophy) วิทยาศาสตร์เติบโตในนามของปรัชญาธรรมชาติ 2,999 ปี จึงได้แยกออกไปเป็นวิทยาศาสตร์เต็มตัวเมื่อ 359 ปีที่ผ่านมา[12]

วิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่ให้ความสำคัญแก่การปฏิบัตินี้มีส่วนคล้ายกับวิธีการแก้ปัญหาแบบอริยสัจในพระพุทธศาสนา เราอาจเรียกวิธีการแก้ปัญหาตามแบบอริยสัจ 4 ว่าเป็นวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific method)

---

[11] รศ.ดร.จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2545), หน้า 44.

[12] พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), "วิทยาศาสตร์ในทรรศนะของพุทธศาสนา", ใน **สารนิพนธ์ พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ 42**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 22.

ลักษณะสำคัญของการแสวงหาความรู้

เมื่อพูดถึงความรู้ ก็เริ่มเป็นปัญหาว่า ความรู้คืออะไร ขอบเขตของความรู้มีมากน้อยเพียงใดและมนุษย์สามารถเข้าถึงความรู้เหล่านี้ได้อย่างไร เป็นที่ยอมรับกันมาช้านานแล้วว่าความรู้ในจักรวาลนี้มีทั้งสิ่งที่เรียกว่า "ความจริงแท้" และ "ความจริงสมมติ" ซึ่งผู้ที่ศึกษาปรัชญาและศาสนาจะต้องตระหนักถึงกระบวนการแห่งความรู้ว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร เพราะถ้าเรารู้แหล่งกำเนิดของความรู้แขนงใดแล้ว จะทำให้เราเกิดความรู้ความเข้าใจความรู้ในแขนงนั้น ๆ ตามปกติ ความรู้ทุกแขนงที่มีอยู่ในโลกนี้ย่อมเกิดมาจากแหล่งที่สำคัญ 5 ประการต่อไปนี้

1. **เกิดจากประสาทสัมผัส** (Sense contact) เป็นความรู้เกิดจากประสาทสัมผัสคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยไปกระทบกับสิ่งที่เรียกว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมย์
2. **เกิดจากการคิดอนุมาน** (Inference) เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นทางอ้อมที่ได้มาโดยการอนุมานเป็นความรู้ทางปรัชญา แต่จะต้องมีความรู้หลักหรือความรู้พื้นฐานก่อนเพื่อจะได้นำไปอ้างในขั้นสรุปได้ เช่น เด็ก ๆ เคยเห็นสุนัข แมว นก ลิง คน ต้นไม้ และอื่น ๆ ที่เป็นสิ่งมีชีวิตต้องล้มตาย เด็กก็สามารถสรุปได้ว่า สิ่งมีชีวิตทุกชนิดต้องตาย
3. **เกิดจากการเปิดเผยของพระเจ้า** (Revelation) มีความรู้บางอย่างที่มนุษย์ไม่สามารถรู้ได้ เพราะมนุษย์มีความสามารถทางสติปัญญาจำกัด พระเจ้าซึ่งเป็นองค์สัพพัญญู (Omniscience) รู้ทุกสิ่งทุกอย่างได้เปิดเผยความรู้ให้มนุษย์ทราบได้โดยวิธีต่าง ๆ กัน
4. **เกิดจากวิชชุญาณ** (Intuition) คือความรู้ที่เกิดขึ้นโดยปัจจุบันทันด่วน สว่างวาบขึ้นมาคล้ายกับเปิดไฟสว่างจ้าขึ้นในที่มืด ทำให้เห็นความจริงแท้ของสิ่งต่าง ๆ อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน
5. **เกิดจากหลักฐานต่าง ๆ** (Authority) หลักฐานในที่นี้หมายถึง ครู อาจารย์ นักปราชญ์ ศาสดา คัมภีร์ และขนบธรรมเนียมประเพณี

ส่วนความรู้ทางศาสนาซึ่งเป็นศูนย์รวมแห่งความรู้ของพระศาสดาเกี่ยวกับธรรมชาติของชีวิตและจักรวาล ความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตและจักรวาล ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าตลอดทั้งเป้าหมายสูงสุดของชีวิต ความรู้เหล่านี้ล้วนเป็นนามธรรมยากที่จะอธิบายได้ด้วยภาษา และยากที่จะค้นคว้าให้ถึงซึ่งความรู้เหล่านี้ได้ด้วยตำรา แต่เนื่องจากพระศาสดาทั้งหลายพระองค์ทรงเป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติพิเศษ พระศาสดาจึงทรงรู้ "ความรู้" ที่เป็นปัญหาอภิปรัชญาเหล่านี้ได้ด้วยวิธีการต่างกัน ซึ่งปราชญ์ทางศาสนาได้สรุปที่มาของความรู้ทางศาสนาฝ่ายเทวนิยมและอเทวนิยม[13] ส่วนพระพุทธศาสนานั้นจัดเป็นอเทวนิยม

แม้ว่าความเชื่อของคนในสังคมไทยส่วนใหญ่ จะได้รับอิทธิพลจากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาก็ตาม แต่อีกส่วนหนึ่งไม่อาจจะหลีกพ้นความเชื่อทางเรื่องผีสางเทวดาและภูตผีปีศาจ ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมของคนไทยโบราณ โดยมีมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน พระพุทธศาสนานั้น เมื่อไม่มีพระเจ้า คำว่า "ศาสนา" ที่ใช้จึงไม่เหมือนคำว่า "Religion" ในศาสนาเทวนิยมทั้งหลายคำที่ใช้มาในพระพุทธศาสนาจะมีอยู่ 2-3 คำด้วยกัน เช่นคำว่า "ธรรม" ซึ่งหมายถึงศาสนา หรือ "พุทธธรรม" นั่นเอง คำนี้นำไปใช้ในตะวันตกมากขึ้น เมื่อบอกว่าพุทธธรรมเขาจะรู้เลย เขาจะเข้าใจว่าเป็นพระพุทธศาสนาหรือคำว่าธรรมวินัยนี้ก็หมายถึงพระพุทธศาสนา ดังพุทธพจน์ว่า

---

[13] นิรมล เตชะปณิต, **ศาสนาเปรียบเทียบ**, (เอกสารประกอบการสอน ภาควิชาปรัชญาศาสนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏจันทรเกษม, 2536), หน้า 22-23.

"โย โว อานันทะ มยา ธัมโม จะ วินะโย จะ เทสิโต
ปัญญัตโต โส โว มะมัจจะเยน สัตถา"

"ดูก่อนอานนท์ ธรรมวินัยใดที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วธรรมวินัยนั้นจักเป็นครูของท่านทั้งหลายเมื่อเราตถาคตล่วงไปแล้ว"

ธรรมวินัยก็คือพระพุทธศาสนาหรือพรหมจรรย์นั่นเอง เพราะในพระพุทธศาสนายุคแรกจริง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงส่งสาวกไปประกาศพระพุทธศาสนา 69 รูป พระพุทธเจ้าทรงบอกให้ไปแสดงธรรมไปประกาศพรหมจรรย์ ซึ่งตัวธรรมกับพรหมจรรย์ก็มีความหมายเป็นอันเดียวกัน[14]

พระพุทธศาสนากับเบื้องหลังความเจริญของวิทยาศาสตร์

ถ้าหากมองว่า พระพุทธศาสนาสอนเรื่องเหตุผลโดยไม่มีเรื่องศรัทธาเข้ามาเกี่ยวข้อง ท่านกำลังออกห่างจากพุทธธรรมหรือพุทธศาสนา เข้าไปสู่ดินแดนของวิทยาศาสตร์บางคนอาจจะสรุปว่าพระพุทธศาสนาเป็นระบบปรัชญาหรือระบบจริยธรรม ไม่ใช่ศาสนาเพราะไม่มีพระเจ้า แต่ในความเป็นจริงนั้นพระพุทธศาสนาไม่ใช่พุทธปรัชญาอย่างเดียว พระพุทธศาสนายังเป็นศาสนาในความหมายที่ว่า เป็นวิทยาศาสตร์ด้วยซึ่งสามารถพิสูจน์ได้ด้วย ฉะนั้นตัวศาสนา คือ ธรรมะ เป็นระบบที่สามารถสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวโลกที่มีข้อเท็จจริงสำหรับผู้ที่นำมาปฏิบัติ พระพุทธศาสนามิใช่สักแต่ว่าเป็นทฤษฎีที่ให้คนหลับตาปฏิบัติอย่างเดียว แต่มีส่วนในการแสวงหาข้อเท็จจริงและสามารถพิสูจน์ได้ตามหลักของวิทยาศาสตร์ทุกประการ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นจากการค้นพบความจริงของธรรมชาติและสอนหลักความจริงแห่งธรรมชาตินั้นเพื่อที่จะให้สามารถปรับตัวเข้ากับธรรมชาตินั้นได้อย่างเหมาะสม

ดังนั้นในพระพุทธศาสนาจึงมีหลักคำสอนหลายประการที่สามารถนำไปใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ควรนำมาเป็นหลักในการวิเคราะห์สังคมก็คือ หลักคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ หลักคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทหลักคำสอนเรื่องไตรสิกขาเป็นต้น[15]

สามยุคของคำอธิบายเรื่องโลกและจักรวาล[16]

นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสชื่อว่าออกุสต์ กองต์ (Auguste Comte) บิดาแห่งวิชาสังคมวิทยา ได้แบ่งช่วงพัฒนาการแห่งคำอธิบายปรากฏการณ์ของโลกและจักรวาลออกเป็น 3 ยุคด้วยกันคือ[17]

1. ยุคเทววิทยา (Theological Stage) เป็นยุคแรกที่นักศาสนาอธิบายกำเนิดและปรากฏการณ์ของโลกและมนุษย์โดยอ้างเรื่องพระเจ้าหรือพลังเหนือธรรมชาติ นั่นคือคำสอนของศาสนาเทวนิยมที่เน้นว่าพระเจ้าสร้างโลก คำสอนศาสนามีอิทธิพลมากในยุคนี้ ดังเช่น ศาสนาพราหมณ์ในสมัยของพระพุทธเจ้าสอนว่าพระพรหมสร้างโลกและมนุษย์ พระเวทเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นหลักฐานยืนยันเรื่องนี้

---

[14] พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตฺโต), **ฤาศาสนาสิ้นท่า? โลกาพินาศ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544), หน้า 79.

[15] ผศ.มงคล หวังสุขใจ, "ทฤษฎีพระพุทธศาสนาว่าด้วยความเปลี่ยนแปลงทางสังคม", ใน **พุทธจักร** (ฉบับที่ 8 สิงหาคม ปีที่ 57 พ.ศ. 2546), หน้า 42.

[16] พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), "วิทยาศาสตร์ในทรรศนะของพระพุทธศาสนา", ใน **สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ 42**, ปีการศึกษา 2539, หน้า 2-3.

[17] Honderich,T., The Oxford Companion to Philosophy, University Press,1995, p.145.

2. ยุคอภิปรัชญา (Metaphysical Stage) เป็นยุคที่นักปรัชญาได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับกำเนิดและปรากฏการณ์ของโลกและมนุษย์โดยอ้างว่าสรรพสิ่งเกิดจากกฎธรรมชาติ แต่กฎเหล่านั้นเป็นนามธรรมที่รู้ได้ด้วยการคาดคิดตามหลักตรรกศาสตร์ ในระยะนี้ ปรัชญามีอิทธิพลต่อความเชื่อของมนุษย์ แม้แต่ศาสนาก็พยายามผูกมิตรกับปรัชญาดังที่ศาสนาคริสต์ได้นำเอาปรัชญาของพลาโต้และอริสโตเติ้ลมาช่วยอธิบายตีความคัมภีร์ไบเบิ้ล พระพุทธศาสนาในอินเดียได้พัฒนาไปเป็นสำนักพุทธปรัชญาทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายาน

3. ยุควิทยาศาสตร์ (Scientific Stage) เป็นยุคที่นักวิทยาศาสตร์ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับกำเนิดและปรากฏของโลกและมนุษย์โดยอ้างข้อมูลรูปธรรมซึ่งได้มาจากการสังเกตและพิสูจน์ทดสอบ ยุคนี้เริ่มมีขึ้นตั้งแต่สี่ร้อยปีที่แล้วและสืบต่อเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน อันที่จริงวิทยาศาสตร์ได้เจริญเติบโตภายใต้ร่มเงาของปรัชญาเป็นเวลากว่าพันปี นักปรัชญา เช่น อริสโตเติ้ล เดมอคริตุส ต่างก็พูดเรื่องวิทยาศาสตร์ ที่พวกเขาเรียกชื่อว่าปรัชญาธรรมชาติ (Natural philosophy) แม้นักปรัชญาจะพูดเรื่องวิทยาศาสตร์ไว้อย่างมีระบบ ปรัชญาธรรมชาติของพวกเขาก็ยังไม่เป็นวิทยาศาสตร์เพราะเป็นเพียงทฤษฎีที่ขาดการสนับสนุนด้วยการสังเกตและพิสูจน์ทดลอง

ในปัจจุบัน เรากำลังอยู่ในโลกยุควิทยาศาสตร์ คำพูดของนักวิทยาศาสตร์มีน้ำหนักน่าเชื่อถือมากสำหรับคนทั่วไป สมมติว่าถ้ามีชาย 2 คนมาพบท่านเล่าให้ฟังว่า พวกเขาเห็นคนเหาะจากภูเขาทองลอยมาลงที่ท้องสนามหลวง

เมื่อท่านถามว่า ทำไมคน ๆ นั้นจึงเหาะได้ ชายคนแรกอ้างตัวว่าเป็นนักวิทยาศาสตร์มาจากองค์การนาซ่า อธิบายว่าที่คนเหาะได้เพราะเขาผูกประดิษฐกรรมบางอย่างติดไว้ข้างหลังจึงลอยตัวจากภูเขาทองมาลงที่สนามหลวงได้ ชายคนที่สองอ้างตัวเป็นนักศาสนาอธิบายต่างกันออกไปว่าที่คนเหาะได้อย่างนั้นเพราะเขาทำสมาธิเกิดปีติแรงกล้าจนตัวลอยจากภูเขาทองมาลงที่ท้องสนามหลวง

ถ้าชายสองคนอธิบายต่างกันอย่างนี้ท่านจะเชื่อใคร คนส่วนใหญ่ในสมัยนี้มักจะเชื่อนักวิทยาศาสตร์เพราะเหตุที่กฎและทฤษฎีอยู่ในรูปข้อความสากลนี่เอง ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ จึงมีเนื้อหาส่วนหนึ่งเป็นการทำนายผลที่ยังไม่เกิดขึ้น กฎการตกของวัตถุข้างต้น ไม่เพียงแต่บอกเราว่า เท่าที่ผ่านมาวัตถุที่มีน้ำหนักต่างกันลงสู่พื้นที่พร้อมกัน เมื่อนั้นผลจะปรากฏออกมาว่า วัตถุเหล่านั้นจะตกสู่พื้นพร้อมกันอย่างแน่นอน

ปกติกฎในวิทยาศาสตร์ก่อนจะได้รับการนำเสนอสู่สาธารณชนจะได้รับการทดสอบมาในระดับหนึ่งโดยนักวิทยาศาสตร์ผู้คิดค้นกฎนั้น การทดสอบที่ว่านี้ได้แก่การทดลองหรือสังเกตการณ์เพื่อดูว่าจะเกิดผลอย่างที่กฎนั้นทำนายไว้หรือไม่ ไม่มีใครบอกได้ว่าทดสอบกี่ครั้งจึงจะเพียงพอ ทั้งหมดขึ้นอยู่กับดุลพินิจของนักวิทยาศาสตร์แต่ละคน และส่วนหนึ่งก็ขึ้นอยู่กับความสำคัญของกฎนั้นด้วย หากเป็นกฎที่ไม่มีผลกระทบถึงมนุษย์และสิ่งแวดล้อมมากนัก การทดลองก็อาจไม่ต้องทำมากครั้งเหมือนกฎที่อาจส่งผลกระทบต่อสิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวมานั้น[18]

วิทยาศาสตร์กลายเป็นเรื่องที่คนน้อยคนจะเข้าถึงได้ ประชาชนได้แต่เชื่อวิทยาศาสตร์ แต่ไม่รู้วิทยาศาสตร์ เดี๋ยวนี้วิทยาศาสตร์กลายเป็นเรื่องของความเชื่อไปแล้วโดยส่วนมาก ไม่ใช่เป็นเรื่องของความรู้ ฉะนั้น อย่าไปนึกภูมิใจในเรื่องภูมิปัญญา ว่าไปแล้วมันก็จะเข้าแนวเดียวกันกับศาสนา วิทยาศาสตร์ก็อยู่ด้วยความเชื่อเหมือนกัน

รองศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรมทา ได้กล่าวถึงเรื่องพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ไว้ว่า "ปกติกฎในวิทยาศาสตร์ก่อนที่จะได้รับการนำเสนอสู่สาธารณชนจะได้รับการทดสอบมาในระดับหนึ่งโดยนักวิทยาศาสตร์ผู้คิดค้นกฎนั้น การทดสอบที่ว่านี้ได้แก่การทดลองหรือสังเกตการณ์เพื่อดูว่าจะเกิดผลอย่างที่กฎนั้นทำนายไว้หรือไม่ ไม่มีใครบอกได้ว่าทดสอบกี่ครั้งจึงจะเพียงพอ ทั้งหมดขึ้นอยู่กับดุลพินิจของนักวิทยาศาสตร์แต่ละคน และส่วนหนึ่งก็ขึ้นอยู่กับความสำคัญของกฎนั้นด้วย หากเป็นกฎที่ไม่มีผลกระทบถึงมนุษย์และสิ่งแวดล้อมมากนัก การทดลองก็อาจไม่ต้องทำมากครั้งเหมือนกฎที่อาจส่งผลกระทบต่อสิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวมานั้น"

---

[18] สมภาร พรมทา, **พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์,** (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2534), หน้า 22.

ความรู้แบบวิทยาศาสตร์เป็นความรู้สาธารณะ หมายความว่า เมื่อนักวิทยาศาสตร์เสนอความรู้ที่ตนค้นพบออกสู่สาธารณชน ความรู้นั้นจะมีลักษณะเป็นสิ่งที่อาจตรวจสอบได้ บางเรื่องคนธรรมดาทั่วไปไม่สามารถตรวจสอบได้ แต่บางเรื่องอาจต้องใช้นักวิทยาศาสตร์ด้วยกันตรวจสอบ แต่ไม่ว่าใครจะตรวจสอบ ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ก็มีลักษณะตรงกัน คือ เป็นความรู้ที่ผู้เสนอสามารถชี้ให้คนอื่นเห็นตามได้ หลักความจริงในทางพระพุทธศาสนาที่สามารถพิสูจน์ได้เป็นกฎธรรมชาตินี้เป็นธรรมฐิติดำรงอยู่แน่นอนโดยธรรมดา เรียกว่า "ธรรมนิยาม" คือกฎธรรมชาติหรือกำหนดแน่นอนที่เป็นความจริงที่ปราศจากสิ่งดลบันดาลใด ๆ ทั้งสิ้น

กฎธรรมชาติที่เป็นเหตุปัจจัยอิงอาศัยกันเกิดขึ้น ในภาษาบาลีใช้คำว่า "นิยาม" แปลว่า แนวทางที่แน่นอน เพราะปรากฏให้เห็นว่าเมื่อมีเหตุปัจจัยอย่างนั้น ๆ แล้ว จะบังเกิดผลในสิ่งที่เป็นไปตามมา คำว่านิยามหรือความจริงอันแน่นอนนี้แบ่งออกเป็น 5[19] อย่างคือ

1. อุตุนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมิ ปรากฏการณ์ ความเป็นไปของธรรมชาติแวดล้อมและความเปลี่ยนแปลง เช่น ลมฟ้า อากาศ ฤดูกาล เป็นไปตามฤดูกาล

2. พีชนิยาม กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับการสืบพันธุ์ หรือที่เรียกว่า พันธุกรรม เช่นหลักความจริงที่ว่าปลูกผลไม้เช่นไรย่อมเป็นผลเช่นนั้น

3. จิตตนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับกระบวนการทำงานของจิต เช่น เมื่ออารมณ์กระทบประสาท จะมีการรับเกิดขึ้น เรียกว่าจิตทำงานรับรู้

4. กรรมนิยาม กฎธรรมชาติที่ส่งผลให้แก่มนุษย์ในเรื่องกรรม เช่น ทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดี ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว เป็นต้น

5. ธรรมนิยาม กฎธรรมชาติที่เป็นหลักความจริง เช่น มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปตามเหตุปัจจัยนั้น ๆ

วิทยาศาสตร์ใช้วิธีการแสวงหาความรู้ความจริงกับโลกวัตถุหรือภายนอกและเป็นไปเพื่อพิชิตธรรมชาติ โดยนำมาบำเรอความสุขฝ่ายเดียว ซึ่งเป็นการไม่มองรอบด้านเมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมเกิดปัญหากับตัวมนุษย์โดยการโดยการหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะวิทยาศาสตร์ไม่ได้หันกลับมาพัฒนาภายใน นั่นคือจิตใจหรือมิติทางจิตวิญญาณ[20] นักวิทยาศาสตร์อาจจะมีความเชื่อในสิ่งที่ทดลอง และนำเสนอในสิ่งที่ตนเองค้นพบ เพื่อเป็นประโยชน์แก่สังคม แต่ในบางกรณีนักวิทยาศาสตร์ก็เจอทางตันเหมือนกัน อย่างในเรื่องจิตวิญญาณที่มีความสลับซับซ้อนพอประมาณ เมื่อพูดถึงตรงนี้เราก็ต้องย้อนไปศึกษาเรื่องจิตหรือเรื่องอภิธรรมก่อนเพื่อความเข้าใจในเรื่องของจิตว่ามีกี่ดวง

จากเหตุผลและหลักฐานสนับสนุนทางวิทยาศาสตร์นั้น เราไม่สามารถวินิจฉัยได้เลยในกรณีที่มีทฤษฎีทั้งสองอย่างที่มีความขัดแย้งกันว่าอันไหนถูกต้อง เพราะต่างก็ไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าฝ่ายใดผิดฝ่ายใดถูก เพราะมีหลายองค์ประกอบในการพิจารณาก่อนที่จะวินิจฉัยข้อเท็จจริงอาจสรุปได้ในความคิดว่า เรามาถึงจุดที่ว่ามีความใฝ่ปรารถนาต้องการที่จะรู้ความจริงที่อยู่เบื้องหลังความเป็นไปของธรรมชาติ ซึ่งเป็นจุดร่วมที่เริ่มกำเนิดทั้งของศาสนาและวิทยาศาสตร์

ในขณะเดียวกันพระเดชพระคุณ**พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)** ได้เคยกล่าวไว้ ว่า "พระพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์มีจุดร่วมกันคือต่างมุ่งศึกษาความจริงเกี่ยวกับกฎธรรมชาติหรือธรรมนิยาม การมีจุดเน้นที่ต่างกันอาจไม่ได้หมายถึงความขัดแย้งกัน หากแต่จะช่วยเสริมกันให้ได้ภาพแห่งธรรมนิยามที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น จะเห็นว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์นั้นมาคู่กับศาสนา เพราะจุดเริ่มของวิทยาศาสตร์และของศาสนาถือว่าเป็นจุดเดียวกัน ภัยธรรมชาติที่มนุษย์

---

[19] **ที.อ. 2/34.**

[20] ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมบูรณ์ บุญโทและคณะ, **ความจริงของชีวิต,** (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2549), หน้า 191.

หรือชีวิตเผชิญกันอยู่ทุกวันนี้นั้น เป็นเรื่องของเหตุการณ์ปัจจุบันที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งจะต้องมีคำตอบทั้งในแง่ของวิทยาศาสตร์และเรื่องของศาสนา เป็นเรื่องที่รอไม่ได้เพราะสถานการณ์ที่เผชิญอยู่นั้นเป็นเรื่องของทั้งสองอย่างที่จะรับผิดชอบจะเรียกว่าเป็นเรื่องของสังคมก็คงจะถูกต้องที่แสวงหาคำตอบ แต่ในเมื่อวิทยาศาสตร์ให้คำตอบลักษณะนี้ไม่ได้ จึงต้องจำเป็นอยู่เองที่สังคมจะต้องหันมาพึ่งพาศาสนา"

ความเจริญของวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะทัศนคติและวิธีวิทยาศาสตร์ ได้ก่อผลกระทบต่อสถาบันศาสนาและกระแสความโน้มเอียงบางอย่างทางศาสนาในสังคม อย่างน้อยก็ทำให้เกิดเป็นโอกาสหรือเป็นตัวกระตุ้นให้วงการศาสนามีการทบทวนปรับตัวใหม่หรือเปลี่ยนท่าทีใหม่ และตรวจสอบคำตอบของศาสนาต่าง ๆ เท่าที่มีอยู่แล้ว ตลอดจนมีการพัฒนาก้าวหน้าต่อไปได้อีกเมื่อโอกาสมาถึง

พระเดชพระคุณพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) เคยกล่าวไว้ว่า "มักมีคนกล่าวว่าพระพุทธศาสนาเหมือนวิทยาศาสตร์ ซึ่งคำ ๆ นี้ในฐานะเป็นชาวพุทธที่ได้ศึกษาธรรมมาอย่างพอเพียงแล้ว จึงกล่าวได้ว่าไม่ถูกต้อง เพราะพระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่เป็นจริงมีเหตุมีผลและสามารถพิสูจน์ได้ตามหลักการทางวิทยาศาสตร์เช่นในเรื่องอริยสัจ 4 หรือในเรื่องกรรมพิสูจน์ได้ด้วยการเวลา วิทยาศาสตร์ต่างหากที่เหมือนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุผลในทางความคิดนักวิทยาศาสตร์อาจจะยังไม่ยอมรับในบางประเด็น เนื่องจากการศึกษาของนักวิทยาศาสตร์ในทางพระพุทธศาสนายังมีเขตจำกัด ในขณะเดียวกันนักวิทยาศาสตร์อาจจะตีความกับศาสนาอื่นได้ แต่พระพุทธศาสนานั้นยากที่จะตีความได้ในหัวข้อธรรมที่ลึกซึ้ง แม้จะมีการตีความ แต่นักวิทยาศาสตร์จะตีความโดยพลการไม่ได้ เพราะในทางพระพุทธศาสนามีพระไตรปิฎกซึ่งเป็นข้อมูลปฐมภูมิที่จะเป็นเครื่องยืนยันว่า อันนั้นผิดหรือถูก"

บทสรุป

ในยุคปัจจุบันแม้วิทยาศาสตร์จะก้าวหน้าไปไกลมากเท่าใด นวัตกรรมใหม่ ๆ เกิดขึ้นเนื่องมาจากวิวัฒนาการของวิทยาศาสตร์ แต่นักวิทยาศาสตร์ก็พบกับทางตันในเรื่องของจิตใจ เพราะโลกก้าวหน้าไปมากเท่าใด ดูเหมือนปัญหาที่ต้องการคำตอบก็ติดตามมาอยู่ทุกเมื่อ อย่างกรณีโคลนนิ่ง, การุณฆาต ปัญหาเรื่องเพศและปัญหาชีวิตหลังความตาย ทางศาสนามีความเห็นในประเด็นเหล่านี้เป็นอย่างไร นับว่าเป็นเรื่องที่ท้าทาย แต่วิทยาศาสตร์ให้คำตอบในเรื่องนี้ไม่ได้จึงต้องอาศัยพระพุทธศาสนาให้คำตอบ หลักการทางพระพุทธศาสนามิได้เปลี่ยนแปลงเพราะพระพุทธศาสนาสอนในเรื่องความจริงที่สามารถพิสูจน์ได้นับเป็นเรื่องสอดคล้องระหว่างเหตุกับผลที่นักวิทยาศาสตร์ต่างยอมรับในหลักการทางพระพุทธศาสนา

อีกประการหนึ่งในปัจจุบันนี้ทางตะวันตกหันมาศึกษาปรัชญาทางตะวันออก เพราะเขาบอกว่ามีหลายอย่างที่เป็นหลักการทางพุทธนั้นสามารถพิสูจน์ได้อย่างชัดเจน ข้อนี้เราไม่จำเป็นจะต้องไปอ้างอิงเอาคำพูดของไอสไตล์ทรอก เพียงแต่ศึกษาในข้อเท็จจริงในปัจจุบันจะพบว่าทางอเมริกาดารานักแสดงหันมาศึกษาพระพุทธศาสนามากขึ้น ดอกบัวบานในยุโรป ซึ่งเป็นคำกล่าวของหลวงปู่ชา สุภทฺโท ที่ได้เคยกล่าวเมื่อหลายปีแล้ว บัดนี้สถานการณ์ก็เป็นเช่นนั้นจริง ๆ นับเป็นเรื่องที่แปลกประหลาดสำหรับผู้สนใจในเรื่องของพระพุทธศาสนาส่วนมากจะเป็นนักวิชาการ ยังมีปัญหาที่เป็นคำถามที่มีอยู่มากมาย เช่นเรื่องโคลนนิ่ง การุณยฆาต การทำแท้ง การนำเสนอในเรื่องไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ล้วนแล้วแต่เป็นปัญหาท้าทายที่ต้องอาศัยหลักทางศาสนาตอบทั้งนั้น

บรรณานุกรม

ที.อ. 3 / 256.

ที.อ. 2 / 34.

ม.อ. 19 / 376 / 225.

ขุ.ธ. 25/39/51.

ที.อ. 3 / 256.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538.

พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). "วิทยาศาสตร์ในทรรศนะของพระพุทธศาสนา". ใน **เสียงธรรม**. ปีที่ 49 ฉบับที่ 3 มกราคม - มีนาคม 2541.

ศ.ดร.ระวี ภาวิไล. "วิทยาศาสตร์กับพระไตรปิฎก". ใน **พุทธจักร**. ปีที่ 53 ฉบับที่ 11 พฤศจิกายน 2542.

สมภาร พรมทา. **พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.

รศ.ดร.จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์. **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2545.

พระราชวรมุนี(ประยูร ธมฺมจิตฺโต), "วิทยาศาสตร์ในทรรศนะของพุทธศาสนา". ใน **สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ 42**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,2539.

นิรมล เตชะปณิต. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. เอกสารประกอบการสอน ภาควิชาปรัชญาศาสนาคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏจันทรเกษม, 2536.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตฺโต). **ฤาศาสนาสิ้นท่า ? โลกาพินาศ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544.

ผศ.มงคล หวังสุขใจ. "ทฤษฎีพระพุทธศาสนาว่าด้วยความเปลี่ยนแปลงทางสังคม". ใน **พุทธจักร**. ฉบับที่ 8 สิงหาคม ปีที่ 57 พ.ศ. 2546.

พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). "วิทยาศาสตร์ในทรรศนะของพระพุทธศาสนา". ใน **สารนิพนธ์พุทธศาสตร์บัณฑิต รุ่นที่ 42**. ปีการศึกษา 2539.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมบูรณ์ บุญโทและคณะ. **ความจริงของชีวิต.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2549.

Honderich,T., The Oxford Companion to Philosophy, University Press, 1995.

พระพุทธศาสนากับปัญหาภาวะโลกร้อน

พระอธิการเอกชัย เปมิโย
นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในปัจจุบัน สภาพสิ่งแวดล้อมที่เป็นอยู่ในปัจจุบันได้ก่อปัญหาให้เกิดกับมนุษยชาตินานาประการ เพียงแค่ช่วงต้นเดือนพฤษภาคมนี้ (2551) เพียงเดือนเดียวมีเหตุการณ์ ที่นำมาซึ่งความสูญเสียครั้งใหญ่ของชาวโลกถึง 2 เหตุการณ์ คือ พายุไซโคลนนาร์กีสที่ประเทศพม่าและแผ่นดินไหวในประเทศจีน ซึ่งภัยพิบัติดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมาอีกมากมาย ทำให้ทุกส่วนของสังคมโลกหันให้ความสำคัญและระดมกำลังกันเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม พระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคม มีคำตอบอย่างไรกับปัญหานี้ นี่เป็นที่มาของรายงานฉบับนี้

1. ผลกระทบของภาวะโลกร้อนต่อโลกและมนุษยชาติ

ในปัจจุบันความร้อนในโลกและบรรยากาศโดยรวมสูงขึ้น คืออุณหภูมิเพิ่มสูงขึ้นในระดับหนึ่ง นั่นคือราว 1.3 องศาเซลเซียส (2.3 องศาฟาเรนไฮท์) เมื่อเทียบกับระดับก่อนยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อพิจารณาการปล่อยก๊าซเรือนกระจกจนถึงปัจจุบัน การจำกัดความร้อนให้อยู่ต่ำกว่า 2 องศาเซลเซียส (3.6 ฟาเรนไฮท์) นั้นเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดผลกระทบจากภาวะโลกร้อน ถ้าไม่สามารถควบคุมการปล่อยก๊าซเรือนกระจกได้ ภาวะโลกร้อนใน 199 ปี ข้างหน้าจะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วกว่าที่เคยเป็นมาตั้งแต่กำเนิดอารยธรรมมนุษย์ เป็นไปได้สูงมากที่กลไกการตอบโต้ของสภาพภูมิอากาศจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของสภาพอากาศแบบทันทีและไม่สามารถกลับคืนเหมือนเดิม ไม่มีใครรู้ว่าภาวะโลกร้อนจะรุนแรงมากขึ้นเพียงใด และอาจจะรุนแรงจนกระทั่งเป็นจุดชนวนให้เกิด "สถานการณ์วันสิ้นโลก" ได้ (www.greenpeace.org)

ผลกระทบต่อระบบนิเวศ

ไม่มีใครรู้ว่าโลกร้อนมากเพียงใดที่จะ "ปลอดภัย" แต่ที่ชัดเจนก็คือ ภาวะโลกร้อนกำลังก่อให้เกิดอันตรายต่อผู้คนและระบบนิเวศ ความจริงที่เราเห็นได้ก็คือ ธารน้ำแข็งที่กำลังละลาย น้ำแข็งขั้วโลกสลาย ชั้นดินเยือกแข็ง (Permafrost) ที่อุ่นขึ้นทำให้ปะการังในท้องมหาสมุทรกำลังจะตาย ระดับน้ำทะเลที่กำลังเพิ่มสูงขึ้น ระบบนิเวศที่กำลังเปลี่ยนแปลงและคลื่นความร้อนที่ทำให้ถึงแก่ความตายได้ และไม่ใช่นักวิทยาศาสตร์เท่านั้นที่กำลังเป็นประจักษ์พยานของความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ ตั้งแต่ชนเผ่าอินูท์ในทวีปอาร์กติกทางตอนเหนือสุด จนถึงชาวเกาะใกล้เส้นศูนย์สูตร ผู้คนกำลังดิ้นรนเพราะผลกระทบจากภาวะโลกร้อน แต่ทั้งหมดที่กล่าวมาเป็นเพียงการเริ่มต้นเท่านั้น โลกของเรากำลังประสบกับภาวะโลกร้อนที่อันตรายแล้ว และชาวโลกทั้งหมดต้องร่วมมือกันกระทำเพื่อหลีกเลี่ยงภาวะโลกร้อนอันเป็นหายนะ ในขณะที่ยังไม่ทราบถึงผลกระทบทั้งหมดในระดับภูมิภาค ผลกระทบต่อไปนี้มีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นหากเรายังปล่อยให้สภาพในปัจจุบันดำเนินต่อไป

ผลกระทบด้านภูมิอากาศ

สภาพภูมิอากาศในปัจจุบันไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปทีละเล็กทีละน้อย แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงและบ่อยครั้ง ทั้งยังมีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจน ได้แก่ ความแห้งแล้งอย่างรุนแรง วาตภัย อุทกภัย พายุฝนฟ้าคะนอง พายุทอร์นาโด แผ่นดินถล่มและการเกิดพายุรุนแรงฉับพลัน จากภาวะอันตรายเหล่านี้ พบว่า ผู้ที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ที่เสี่ยงกับการเกิดเหตุการณ์ดังกล่าว ซึ่งได้รับผลกระทบมากกว่าพื้นที่ส่วนอื่นๆ ของโลก ยังไม่ได้รับการเอาใจใส่และช่วยเหลือเท่าที่ควร ทั้งจากองค์กรระหว่างประเทศหรือแม้แต่รัฐบาลของประเทศนั้นๆ เองก็ตาม นอกจากนี้ยังได้มีการคาดการณ์ว่าอุณหภูมิของโลกที่สูงขึ้นจะเป็นสาเหตุให้ปริมาณผลผลิตทางการเกษตรเพื่อการบริโภคของประชากรในโลกโดยรวมลดลง ซึ่งจะทำให้จำนวนผู้อดอยากหิวโหยเพิ่มขึ้นอีกราว 69-359 ล้านคน (www.greenpeace.org)

ในขณะเดียวกันนั้นก็ได้เกิดสภาพอากาศผิดปกติอย่างหนักในหลายพื้นที่ในโลก เช่น ในอินเดีย ปากีสถาน อัฟกานิสถาน ญี่ปุ่น อเมริกา ชิลีและบริเวณตอนเหนือของยุโรป ทั้งพายุหิมะ ฝนตกหนักและอากาศหนาวเย็นสุดๆ จนอุณหภูมิติดลบ ทำให้ประชาชนล้มตายหลายพันคน

ต่อมาอีกไม่กี่เดือนก็เกิดคลื่นความร้อน (Heat Wave) แผ่ปกคลุมทั้งจีน อินเดีย บังคลาเทศ ปากีสถาน โปรตุเกส ฝรั่งเศส สเปนและอิตาลี ทำให้ผู้คนตายอีกหลายร้อยคนจากโรคลมแดดและขาดน้ำจนช็อคตาย รวมทั้งหลายประเทศเกิดไฟป่าอย่างรุนแรงซึ่งมีสาเหตุมาจากอากาศที่แห้งแล้งอย่างหนัก

ถัดมายังไม่ทันที่คลื่นความร้อนจะจางหายไป ก็เกิดลมพายุเข้ามาสร้างความเสียหายหลายพื้นที่ โดยเฉพาะบริเวณภาคตะวันออกและภาคใต้ของจีนที่ต้องเผชิญพายุนับสิบลูกจนทำให้ ประชาชนล้มตายนับไม่ถ้วนและที่รัฐมหาราษฎร์ทางทิศตะวันตกของอินเดียก็เกิดเหตุดินถล่มหลังฝนตกหนักติดต่อกันนานกว่า 4 วัน เป็นสาเหตุให้มีผู้คนถูกฝังทั้งเป็นนับร้อยคน ส่วนที่อินโดนีเซีย (หมู่บ้านซีมาไฮ ชานเมืองบันดุง) ก็เกิดฝนตกหนักจนทำให้ขยะที่กองเป็นภูเขาเลากากลบฝังชาวบ้านกว่า 299 ชีวิต

ขณะที่ประเทศอเมริกาก็ต้องเผชิญหน้ากับพายุเฮอริเคนนับสิบลูก แต่ที่รุนแรงที่สุดก็เป็นพายุเฮอริเคนที่มีชื่อว่า "แคทรีนา" ได้ก่อตัวและเคลื่อนจากอ่าวเม็กซิโกด้วยความรุนแรงระดับ 5 (เมื่อวันที่ 29 สิงหาคม พ.ศ.2548) ถาโถมเข้าถล่มเมืองนิวออร์ลีนส์ รัฐหลุยเซียนาและเมืองไบลอกซี รัฐมิสซิสซิปปี และยังถูกพายุเฮอริเคนอีก 2 ลูกที่มีชื่อว่า "โอฟีเลีย" และ "ริตา" ตามเข้ามาถล่มซ้ำ ทำให้ประชาชนเสียชีวิตนับพันคน ไร้ที่อยู่อาศัยอีกนับล้านคน ผลของพายุในครั้งนั้นได้สร้างความเสียหายทางเศรษฐกิจอย่างมากมาย ได้มีนักวิทยาศาสตร์หลายคนออกมาเตือนว่าดินแดนสหรัฐฯ ยังจะโดนพายุเฮอริเคนที่รุนแรงขึ้นในช่วงระยะเวลาอีกหลายปีข้างหน้าอีกหลายลูก เนื่องมาจากอุณหภูมิของโลกสูงขึ้น

นายเคอรี เอมมานูเอล นักอุตุนิยมวิทยาแห่งสหรัฐอเมริกา ได้รายงานผลการวิจัย ซึ่งได้พิสูจน์ให้เห็นถึงอันตรายอันเนื่องมาจากอุณหภูมิของโลกสูงขึ้น โดยเขาได้เทียบเคียงให้เห็นถึงอุณหภูมิของผิวน้ำในมหาสมุทรกับความเร็วลมของหย่อมบริเวณความกดอากาศต่ำ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2475 เป็นต้นมา ปรากฏว่าความแรงของลมและคลื่นได้ทวีขึ้นอย่างรุนแรง ความคงทนของพายุเฮอริเคนนับตั้งแต่ พ.ศ.2492 ได้นานขึ้นอีกราว 69% และความแรงของลมที่จุดศูนย์กลางของพายุทวีขึ้นอีก 59% นับแต่ปี พ.ศ.2513 เป็นต้นมา ในขณะที่อุณหภูมิของผิวน้ำในมหาสมุทรก็อุ่นขึ้นกว่าปกติ นอกจากนี้เขายังกล่าวว่าภาวะโลกร้อนได้ทำให้พายุเฮอริเคนได้ทวีความรุนแรงขึ้นถึง 2 เท่าในรอบระยะเวลา 39 ปีมานี้ เพียงแค่อุณหภูมิที่พื้นผิวมหาสมุทรเพิ่มขึ้น 9.59 องศาเซลเซียล เท่านั้น

และในเดือนตุลาคม 2548 ได้พบว่าเกิดภาวะแห้งแล้งอย่างหนักในทวีปอเมริกาใต้ เป็นผลให้แม่น้ำอะเมซอนในประเทศบราซิลเกิดความแล้งจนก่อเกิดเกาะแก่งกลางน้ำมากมายอันเป็นผลมาจากความร้อนที่มีมากเกินขนาดบริเวณมหาสมุทรทริปิคัลนอร์ท แอตแลนติก (www.panyathai)

จากเหตุแผ่นดินไหวเหตุการณ์ เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม 2547 ได้เกิดเหตุแผ่นดินไหวขนาด 9.2 ริกเตอร์ ทางตอนเหนือของเกาะสุมาตราและในท้องทะเลอันดามัน ทำให้เกิดคลื่นยักษ์สึนามิคร่าชีวิตผู้คนหลายแสนคนและสร้างความเสียหายทางเศรษฐกิจมากมาย จากนั้นก็มีเหตุแผ่นดินไหวตามมาอีกหลายร้อยครั้งจนกลายเป็นเหตุหายนะรายวัน ทั้งในประเทศไทย อินโดนีเซีย อิหร่าน ญี่ปุ่น อเมริกา ชิลี เปรูและโบลิเวีย

ผลกระทบด้านสุขภาพอนามัย

ปัญหาด้านสุขภาพเป็นปัญหาร้ายแรงเรื่องหนึ่งที่เกิดจากจากสภาพภูมิอากาศที่เปลี่ยนแปลงนี้ด้วย เนื่องจากอุณหภูมิและความชื้นที่สูงขึ้นส่งผลให้จำนวนสัตว์ที่เป็นพาหะของโรคภัยต่างๆ เช่น ยุง แมลงวัน เพิ่มขึ้น นำไปสู่การแพร่ระบาดของไข้มาเลเรียและไข้ส่า นอกจากนี้โรคที่เกี่ยวข้องกับน้ำหรือแพร่กระจายได้โดยทางน้ำ เช่น อหิวาห์ตกโรค ซึ่งจัดว่าเป็นโรคที่แพร่ระบาดได้อย่างรวดเร็วโรคหนึ่งในภูมิภาคต่างๆ ของโลก คาดว่าจะแพร่ระบาดอย่างรวดเร็วและต่อเนื่องเพราะอุณหภูมิและความชื้นที่สูงขึ้น คนยากจนเป็นกลุ่มคนที่มีความเสี่ยงสูงต่อผลกระทบของโรค แต่การให้ความรู้ในด้านการดูแลรักษาสุขภาพที่ดีกลับยังมีไม่เพียงพอ (www.greenpeace.org)

ภาวะโลกร้อนมีผลถึงสุขภาพอนามัยได้ 2 ลักษณะ คือ การเจ็บไข้ได้ป่วยจากภาวะโลกร้อนเองโดยตรงและการเจ็บไข้ได้ป่วยอันเป็นผลกระทบสืบเนื่องมาจากภาวะโลกร้อน ตัวอย่างเช่นกรณีพายุนาร์กีส ถล่มประเทศพม่า ทำให้เกิดปัญหาตามมากับพายุคือ โรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งองค์การอนามัยโลก (WHO) วิตกว่าอาจเกิดโรคระบาดที่มียุงเป็นพาหะ เช่น ไข้มาลาเรีย ในพื้นที่ประสบภัย รวมทั้งโรคเกี่ยวกับระบบทางเดินอาหารด้วย เนื่องจากน้ำอุปโภคบริโภคไม่สะอาดและด้วยปัญหาทางการเมือง ภายใต้การปกครองของรัฐบาลทหารพม่า ทำให้การเข้าไปช่วยเหลือผู้ประสบภัยไม่สามารถทำได้โดยง่ายต้องรอการอนุมัติจากรัฐบาลพม่า เพื่อที่จะได้ส่งทีมแพทย์เข้าช่วยเหลือผู้ประสบภัย (http://news.sanook.com/social/social_270422.php)

ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ

ภาวะโลกร้อนไม่ได้มีผลกระทบเฉพาะสิ่งแวดล้อมเท่านั้น ยังส่งผลกระทบถึงระบบเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นระบบหนึ่งของสังคมที่มีความสำคัญกับคนในสังคมอย่างมาก เช่น ในกรณีประเทศไทยเป็นประเทศที่มีชายฝั่งทะเลยาวประมาณ 2,499 กิโลเมตร และเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญมากต่อเศรษฐกิจของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การประมง การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ในบริเวณพื้นที่ น้ำกร่อย ภาวะโลกร้อนทำให้มีฤดูกาลที่ไม่แน่นอนและส่งผลกระทบต่อการทำเกษตรกรรม ไม่ว่าจะเป็นในเขตชลประทานหรือนอกเขตชลประทาน นอกจากนั้นยังมีผู้คาดการณ์ว่า หากระดับน้ำทะเลสูงขึ้นอีกอย่างน้อย 1 เมตรภายในทศวรรษหน้า หาดทรายและพื้นที่ชายฝั่งในประเทศไทยจะลดน้อยลง สถานที่ตากอากาศชายทะเลรวมถึงอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ เช่น พัทยาและระยองจะได้รับผลกระทบโดยตรง กล่าวคือจะทำให้สูญเสียรายได้จากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นจำนวนมหาศาล ทั้งนี้เพราะแค่เมืองพัทยาเพียงเมืองเดียวก็มีรายได้เข้าเมืองหลักหมื่นล้านแล้ว แม้แต่กรุงเทพมหานครก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงจากผลกระทบของระดับน้ำทะเลที่สูงขึ้นนี้เช่นกัน (www.greenpeace.org)

หรือในกรณีพายุไซโคลนนาร์กีส ได้พัดเข้าสู่ประเทศพม่า แถบสามเหลี่ยมปากแม่น้ำอิระวดีรวมทั้งเมืองย่างกุ้ง ส่งผลกระทบต่อประเทศพม่า ทั้งนี้เพราะพม่าเป็นประเทศที่มีระบบเศรษฐกิจผูกไว้กับการเกษตรกรรมเช่นเดียวกันกับประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั่วๆ ไป ผลกระทบของพายุไซโคลนนาร์กีส จึงส่งผลกระทบต่อการส่งออกของผลิตผลทางการเกษตรโดยเฉพาะการส่งออกข้าวของประเทศพม่าไปยังประเทศต่างๆ เช่น ศรีลังกาและบังกลาเทศ เป็นต้น ทั้งนี้เพราะพื้นที่ปลูกข้าวส่วนใหญ่เสียหายหนักจากพายุไซโคลน โดยก่อนเกิดพายุนาร์กีสถล่มพม่า องค์การอาหารและเกษตรแห่งยูเอ็น (FAO) คาดการณ์ไว้ว่าพม่าจะส่งออกข้าวได้กว่า 5 แสนตัน จึงเท่ากับว่าการที่ระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมผิดปกติไปนั้นมีผลกระทบโดยตรงถึงระบบเศรษฐกิจของสังคมด้วย (http://news.sanook.com/social/social_270422.php)

ผลกระทบต่อสภาพสังคม

สภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปเพราะโลกร้อนขึ้นนี้ ขอยกตัวอย่างเดิมที่กล่าวตั้งแต่ต้นแล้ว มาเป็นกรณีศึกษา จะทำให้เห็นได้ชัดว่าจากกรณีพายุไซโคลนนาร์กีส ที่ได้พัดเข้าสู่ประเทศพม่าแถบสามเหลี่ยมปากแม่น้ำอิระวดีรวมทั้งเมืองย่างกุ้ง ทำให้มีผู้เสียชีวิตจากพายุนาร์กีส ซึ่งมีความรุนแรงระดับ 3 คืออย่างน้อย 15,999 คน สูญหายอีกประมาณ 39,999 คน เฉพาะที่เมืองโบกาเลย์แห่งเดียวมีผู้ประสบภัยจากพายุไซโคลนมากกว่า 19,999 คน การที่มีประชากรเสียชีวิตเป็นจำนวนมากขนาดนี้ ย่อมทำให้โครงสร้างประชากรเปลี่ยนไปอย่างมาก

บ้านเรือนที่พักอาศัยของประชากรประสบความเสียหายมากถึง 95% มีพื้นที่ถูกประกาศเป็นเขตภัยพิบัติ 5 รัฐ ซึ่งมีประชากรอยู่รวมกัน 24 ล้านคน ในเวลาต่อมาอีกสถานีโทรทัศน์พม่ารายงานยอดผู้เสียชีวิตว่า เพิ่มขึ้นเป็น 22,464 คน และยอดผู้สูญหายเป็น 41,999 คน

การเปลี่ยนแปลงของภาวะแวดล้อมเช่นนี้ส่งผลถึงสภาพสังคมส่วนต่างๆ ในกรณีนี้ก็เช่นกันเมืองย่างกุ้ง ซึ่งในอดีตเป็นเมืองหลวงที่มีความสวยงามและมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์นอกจากนั้นย่างกุ้งยังเป็นเมืองใหญ่ที่สุดของพม่าอีกด้วย แต่หลังจากเมืองย่างกุ้งประสบกับภัยจากพายุไซโคลน หลายพื้นที่ของเมืองเต็มไปด้วยซากปรักหักพัง ต้นไม้และเสาไฟฟ้าหักโค่นล้มกีดขวางถนน ความเป็นอยู่ประชาชนชาวเมืองย่างกุ้ง ก็เปลี่ยนไปในเบื้องต้นประชาชนไม่มีกระแสไฟฟ้าใช้ ยกเว้นบางครัวเรือนที่มีเครื่องปั่นไฟฟ้าพลังงานก๊าซ ในด้านเศรษฐกิจประชาชนต้องประสบกับปัญหาราคาอาหารและเชื้อเพลิงมีราคาสูงขึ้นเป็น 2 เท่า ประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่มีน้ำกินน้ำใช้ต้องเข้าแถวเพื่อรอซื้อน้ำดื่ม และต้องอาบน้ำตามแหล่งน้ำตามธรรมชาติ เช่น ทะเลสาบต่างๆ ที่อยู่ในเมืองแทน

ผลของปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้น ไม่ได้จำกัดวงอยู่แต่เพียงสิ่งแวดล้อมเท่านั้น ตัวอย่างเช่นในกรณีนี้ เมื่อเกิดพายุถล่มพม่าแล้วยังนำไปสู่ปัญหาสังคมอื่นๆที่ตามมาอีกมากมาย เช่นส่งผลให้เกิดความขัดแย้งหรือเพิ่มความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลกับประชาชนซึ่งเดิมก็มีมากอยู่แล้ว โดยประชาชนได้ร้องเรียนด้วยว่า ทหารซึ่งเป็นคนของรัฐบาลที่ถูกส่งมาช่วยเหลือประชาชนนั้น ได้ทำความสะอาดในพื้นที่และถนนให้แต่เฉพาะบริเวณบ้านของบุคคลสำคัญในเมืองก่อน ส่วนประชาชนทั่วไปรวมทั้งพระภิกษุสงฆ์ในวัด ต้องจัดการทำความสะอาดที่พักอาศัยกันเอาเอง นอกจากนี้ประชาชนจำนวนมากยังโกรธแค้นรัฐบาลที่ไม่มีการเตือนภัยที่ดีพอ ขณะเดียวกันสมาคมเพื่อการช่วยเหลือนักโทษการเมืองซึ่งอยู่ในกรุงเทพฯ เปิดเผยว่ามีนักโทษในเรือนจำอินเส่ง ถูกยิงสังหาร 36 คน และบาดเจ็บราว 79 คน เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในระหว่างที่นักโทษเหล่านั้นฉวยจังหวะที่เกิดพายุถล่มก่อเหตุจลาจลภายในเรือนจำดังกล่าว

องค์การสหประชาชาติคาดว่าไซโคลนนาร์กีส ทำให้มีประชาชนไร้ที่อยู่อาศัยหลายแสนคน ซึ่งหน่วยงานต่างๆ เพื่อช่วยเหลือด้านมนุษยธรรมของยูเอ็น รวมทั้งสำนักงานประสานงานกิจการเพื่อมนุษยธรรมของยูเอ็น (OCHA) และองค์การกองทุนเพื่อเด็กของยูเอ็น (UNICEF) ต่างประสบปัญหาเรื่องการลำเลียงเครื่องบรรเทาทุกข์และการเข้าไปประเมินความเสียหายในพื้นที่ เป็นไปอย่างยากลำบาก เพราะถนนหนทางถูกตัดขาดและประกอบกับสภาพภูมิประเทศของพื้นที่ที่ประสบภัยเป็นที่ราบลุ่มปากแม่น้ำ มีแม่น้ำย่อยๆ หลายสาย ทำให้เป็นปัญหาต่อการเดินทางมากขึ้น

ผลกระทบด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างประเทศหนึ่งที่มีต่ออีกประเทศหนึ่งนั้น มีทั้งในแง่บวกและแง่ลบ ในแง่บวกเช่น การเป็นประเทศคู่ค้ากันหรือตกลงช่วยเหลือกันในด้านต่างๆ เป็นต้น ในแง่ลบ เช่น การเกิดกรณีพิพาทพื้นที่ชายแดนที่มีอาณาเขตติดต่อกันหรือการขัดแย้งกันเรื่องการค้า เป็นต้น

ปัญหาภาวะโลกร้อนนั้นสามารถส่งผลกระทบถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศได้ทั้งด้านบวกและด้านลบ แต่ในกรณีของพายุที่พม่านี้ ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างประเทศในด้านบวกเพราะด้านรัฐบาลประเทศต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสหรัฐอเมริกา สหภาพยุโรป อังกฤษ แคนาดา จีน ญี่ปุ่น เกาหลีใต้ อินเดีย ชาติอาเซียนและอื่นๆ รวมทั้งไทย ต่างประกาศ

ส่งความช่วยเหลือผู้ประสบภัยกันถ้วนหน้า แม้สหรัฐอเมริกา ที่เคยประกาศคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจต่อพม่า หลังการปราบปรามผู้ประท้วงเรียกร้องประชาธิปไตยอย่างรุนแรงเมื่อเดือนกันยายนปีที่แล้ว ยังได้เสนอความช่วยเหลือฉุกเฉินมูลค่า 259,999 ดอลลาร์ต่อพม่า รวมทั้งตั้งคณะทำงานขึ้นมาชุดหนึ่งเพื่อรับมือหายนะภัยครั้งนี้ เตรียมพร้อมเพื่อให้การช่วยเหลือเช่นเดียวกับองค์การสหประชาชาติ ได้ให้คำมั่นว่าต้องทำทุกวิถีทางที่จำเป็นเพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัยอย่างเต็มที่ ด้านอาเซียน ได้แถลงข่าวว่ากำลังติดต่อประสานงานกับประเทศสมาชิกและหน่วยงานช่วยเหลือต่างๆ เพื่อให้การช่วยเหลือพม่าอย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพและเพียงพอ

เหตุการณ์พายุไซโคลนนาร์กีสที่ประเทศพม่านี้เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งของภัยพิบัติที่เกิดจากความเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศในโลก ทั้งนี้เพราะในรอบหลายปีที่ผ่านมา ได้เกิดภัยพิบัติธรรมชาติที่เกิดขึ้นบนโลก ไม่ว่าจะเป็นแผ่นดินไหว คลื่นยักษ์สึนามิ พายุถล่ม น้ำท่วมและไฟป่า ทำให้ประชาชนทั่วไปที่ไม่เคยสนใจธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาก่อนก็อดไม่ได้ที่จะคิดถึงภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้นแล้วและที่กำลังจะเกิดขึ้นด้วยความหวาดวิตก เพราะภัยพิบัติที่เกิดขึ้นนั้นนอกจากจะมีทุกรูปแบบแล้ว ยังมีความรุนแรงมากกว่าเดิม แถมในหลายภูมิภาคต้องเผชิญหน้ากับความเลวร้ายอย่างที่ไม่เคยคาดคิดมาก่อน

ที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นนี้ เป็นการแสดงให้เห็นว่าโลกกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมอย่างรุนแรงและยังเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วอีกด้วย ซึ่งการที่โลกต้องพบกับปรากฏการณ์นี้เป็นเพราะว่า อุณหภูมิของโลกและบรรยากาศโดยรวมของโลกมีความร้อนมากขึ้นซึ่งเรียกว่าโลกกำลังพบกับปัญหาปรากฏการณ์โลกร้อนนั่นเอง คำว่า "ปรากฏการณ์โลกร้อน" เป็นคำจำเพาะคำหนึ่งของอุบัติการณ์การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศของโลก โดยที่ "การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ" มีความหมายถึงการเปลี่ยนแปลงอุณหภูมิในทุกช่วงเวลาของโลก รวมทั้งเหตุการณ์ปรากฏการณ์โลกเย็นด้วยโดยทั่วไป คำว่า "ปรากฏการณ์โลกร้อน" จะใช้ในการอ้างถึงสภาวะที่อุณหภูมิของโลกร้อนขึ้นในช่วงไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมาและมีความเกี่ยวข้องกระทบต่อมนุษย์ ในอนุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (United Nations Framework Convention on Climate Change: UNFCCC) ใช้คำว่า "การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ" (Climate Change) สำหรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากกิจกรรมของมนุษย์ และใช้คำว่า "การผันแปรของภูมิอากาศ" (Climate Variability) สำหรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากเหตุอื่น ส่วนคำว่า "ปรากฏการณ์โลกร้อนจากกิจกรรมมนุษย์" (anthropogenic global warming) มิที่ใช้ในบางคราวเพื่อเน้นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากเหตุอันเนื่องมาจากมนุษย์ หมายความว่า กิจกรรมของมนุษย์ ทำลายล้างสิ่งแวดล้อมโลก ซึ่งเป็นที่พึ่งพาอาศัยของชีวิตของมนุษย์เอง (โคฟี่ อันนัน, 2542)

ปรากฏการณ์ "ภาวะโลกร้อน" ได้ก่อให้เกิดเหตุการณ์ที่เป็นภัยกับมนุษย์หลายประการ เช่น น้ำท่วม ความแห้งแล้ง ลมพายุ เป็นเวลาหลายล้านปีมาแล้วที่โลกถูกปกคลุมด้วยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์และก๊าซเรือนกระจกอื่นๆ ซึ่งป้องกันไม่ให้รังสีความร้อนสะท้อนกลับออกไปได้หมด ถือเป็นระบบการทำความร้อนตามธรรมชาติที่ทำให้โลกมีอุณหภูมิที่เหมาะสม และอุ่นพอที่สิ่งมีชีวิตจะเจริญเติบโตได้ แต่ทุกวันนี้การขยายตัวอย่างมากของภาคอุตสาหกรรมก่อให้เกิดการทำลายสมดุลทาง ธรรมชาติของโลกอย่างรุนแรง

2. สาเหตุของภาวะโลกร้อน

ภาวะโลกร้อน (Global Warming) หรือ *ภาวะภูมิอากาศเปลี่ยนแปลง* (Climate Change) เป็นปัญหาใหญ่ของโลกเราในปัจจุบัน สังเกตได้จากอุณหภูมิของโลกที่สูงขึ้นเรื่อยๆ สาเหตุหลักของปัญหานี้มาจากก๊าซเรือนกระจก (Greenhouse gases) ปรากฏการณ์เรือนกระจกมีความสำคัญกับโลก เพราะก๊าซจำพวกคาร์บอนไดออกไซด์หรือมีเทน จะกักเก็บความร้อนบางส่วนไว้ในโลกไม่ให้สะท้อนกลับสู่บรรยากาศทั้งหมด มิฉะนั้นโลกจะกลายเป็นแบบดวงจันทร์ กล่าวคือ

ตอนกลางคืนหนาวจัด และตอนกลางวันร้อนจัด เพราะไม่มีบรรยากาศกรองพลังงานจากดวงอาทิตย์ ซึ่งการทำให้โลกอุ่นขึ้นเช่นนี้ คล้ายกับหลักการของเรือนกระจก (ที่ใช้ปลูกพืช) จึงเรียกว่าปรากฏการณ์เรือนกระจก (Greenhouse Effect)

แต่การเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องของคาร์บอนไดออกไซด์ ที่ออกมาจากโรงงานอุตสาหกรรม รถยนต์หรือการกระทำใดๆ ที่เผาเชื้อเพลิงฟอสซิล (เช่น ถ่านหิน น้ำมัน ก๊าซธรรมชาติ หรือสารประกอบไฮโดรคาร์บอน) ส่งผลให้ระดับปริมาณคาร์บอนไดออกไซด์ ในปัจจุบันสูงเกิน 300 ppm (300 ส่วนในล้านส่วน) เป็นครั้งแรกในรอบกว่า 6 แสนปี ซึ่งคาร์บอนไดออกไซด์ที่มากขึ้นนี้ ได้เพิ่มการกักเก็บความร้อนไว้ในโลกของเรามากขึ้นเรื่อยๆ จนเกิดเป็น ภาวะโลกร้อนดังเช่นปัจจุบัน

ก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์และก๊าซเรือนกระจกอื่นๆ เป็นตัวการกักเก็บความร้อนจากแสงอาทิตย์ไว้ไม่ให้คายออกไปสู่บรรยากาศซึ่งเป็นสิ่งที่ดี เพราะทำให้โลกของเรามีอุนหภูมิอบอุ่น สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้แต่ปัจจุบัน การเผาผลาญเชื้อเพลงฟอสซิลต่างๆ เช่น ถ่านหิน น้ำมันเชื้อเพลิง และการตัดไม้ทำลายป่า ซึ่งการกระทำเหล่านี้ส่งผลให้ปริมาณคาร์บอนไดออกไซด์ในบรรยากาศ เพิ่มขึ้นอย่างมหาศาล อันส่งผลกระทบต่างๆ มากมายไม่ว่าจะเป็นอุณหภูมิของโลกที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

ในช่วงเมื่อ 499,999 ปีก่อน ก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วนับตั้งแต่ยุคการปฏิวัติอุตสาหกรรมเป็นต้นมาได้เปลี่ยนวงโคจรของโลกรอบดวงอาทิตย์ที่เรียกว่า "วัฏจักรมิลานโควิทช์" นั้น เชื่อกันว่าเป็นตัวกำหนดวงรอบ 199,999 ปีของวัฏจักรยุคน้ำแข็ง

การวัดคาร์บอนไดออกไซด์รายเดือน แสดงให้เห็นความผันผวนเล็กน้อยตามฤดูกาล ระหว่างปีที่มีแนวโน้มสูงขึ้น จำนวนการเพิ่มขึ้นสูงสุดของแต่ละปีเกิดขึ้นในช่วงปลายฤดูใบไม้ผลิของซีกโลกเหนือและลดลงในช่วงการเพาะปลูก ซึ่งพืชที่เพาะปลูกดึงคาร์บอนไดออกไซด์บางส่วนออกจากบรรยากาศ สภาพภูมิอากาศของโลกมีการเปลี่ยนแปลงไปตามแรงกระทำจากภายนอก ซึ่งรวมถึงการผันแปรของวงโคจรรอบดวงอาทิตย์ (แรงกระทำจากวงโคจร) การระเบิดของภูเขาไฟและการสะสมของแก๊สเรือนกระจกในบรรยากาศ รายละเอียดเกี่ยวกับสาเหตุของความร้อนที่เพิ่มขึ้นของโลกยังคงเป็นประเด็นการวิจัยที่มีความเคลื่อนไหวอยู่เสมอ อย่างไรก็ดี มีความเห็นร่วมทางวิทยาศาสตร์ (scientific consensus) บ่งชี้ว่า ระดับการเพิ่มของแก๊สเรือนกระจกที่เกิดจากกิจกรรมของมนุษย์เป็นส่วนที่มี อิทธิพลสำคัญที่สุดนับแต่เริ่มต้นยุคอุตสาหกรรมเป็นต้นมา สาเหตุข้อนี้มีความชัดเจนมากในช่วง 59 ปีที่ผ่านมาเนื่องจากมีข้อมูลมากพอสำหรับการพิเคราะห์

นอกจากนี้ยังมีสมมุติฐานอื่นในมุมมองที่ไม่ตรงกันกับความเห็นร่วมทางวิทยาศาสตร์ข้างต้น ซึ่งนำไปใช้เพื่ออธิบายเหตุการณ์ที่อุณหภูมิมีค่าสูงขึ้น สมมุติฐานหนึ่งในนั้นเสนอว่า ความร้อนที่เพิ่มขึ้นอาจเป็นผลจากการผันแปรภายในของดวงอาทิตย์ ผลกระทบจากแรงดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นในฉับพลันทันใด เนื่องจาก "แรงเฉื่อยของความร้อน" (thermal inertia) ของมหาสมุทรและการตอบสนองอันเชื่องช้าต่อผลกระทบทางอ้อมทำให้สภาวะภูมิอากาศของโลก ณ ปัจจุบันยังไม่อยู่ในสภาวะสมดุลจากแรงที่กระทำ การศึกษาเพื่อหา "ข้อผูกมัดของภูมิอากาศ" (Climate commitment) บ่งชี้ว่า แม้แก๊สเรือนกระจกจะอยู่ในสภาวะเสถียรในปี พ.ศ. 2543 ก็ยังคงมีความร้อนเพิ่มขึ้นอีกประมาณ 9.5 องศาเซลเซียสอยู่ดี

ภาวะโลกร้อน (Global Warming) หรือภาวะภูมิอากาศเปลี่ยนแปลง (Climate Change) คือ การที่อุณหภูมิเฉลี่ยของโลกเพิ่มขึ้นจากผลของภาวะเรือนกระจก หรือที่เรารู้จักกันดีในชื่อว่า Greenhouse Effect โดยภาวะโลกร้อนซึ่งมีต้นเหตุจากการที่มนุษย์ได้เพิ่มปริมาณก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์จากการเผาไหม้เชื้อเพลิงต่างๆ การขนส่งและการผลิตในโรงงานอุตสาหกรรม

นอกจากนั้นมนุษย์ยังได้เพิ่มก๊าซกลุ่มไนตรัสออกไซด์ และคลอโรฟลูโรคาร์บอน (CFC) เข้าไปอีกด้วยพร้อมๆ กับการที่เราตัดและทำลายป่าไม้จำนวนมหาศาลเพื่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกให้แก่มนุษย์ ทำให้กลไกในการดึงเอาก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ออกไปจากระบบบรรยากาศถูกลดทอนประสิทธิภาพลงและในที่สุดสิ่งต่างๆ ที่เราได้กระทำต่อโลกได้หวนกลับมาสู่เราในลักษณะของภาวะโลกร้อน

ปรากฏการณ์ทั้งหลายเกิดจากภาวะโลกร้อนขึ้นที่มีมูลเหตุมาจากการปล่อยก๊าซพิษต่าง ๆ จากโรงงานอุตสาหกรรม ทำให้แสงอาทิตย์ส่องทะลุผ่านชั้นบรรยากาศมาสู่พื้นโลกได้มากขึ้น ซึ่งนั่นเป็นที่รู้จักกันโดยเรียกว่า สภาวะเรือนกระจก

พลังงานจากดวงอาทิตย์เป็นคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้า มีทั้งรังสีคลื่นสั้นและคลื่นยาว บรรยากาศของโลกทำหน้าที่ปกป้องรังสีคลื่นสั้นไม่ให้ลงมาทำอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตบนพื้นโลกได้ โมเลกุลของก๊าซไนโตรเจนและออกซิเจนในบรรยากาศชั้นบนสุดจะดูดกลืนรังสีแกมมา และรังสีเอ็กซ์จนทำให้อะตอมของก๊าซในบรรยากาศชั้นบนมีอุณหภูมิสูง และแตกตัวเป็นประจุ (บางครั้งเราเรียกชั้นบรรยากาศที่เต็มไปด้วยประจุนี้ว่า "ไอโอโนสเฟียร์" มีประโยชน์ในการสะท้อนคลื่นวิทยุสำหรับการสื่อสาร) รังสีอุลตราไวโอเล็ตสามารถส่องผ่านบรรยากาศชั้นบนลงมา แต่ถูกดูดกลืนโดยก๊าซโอโซนในชั้นสตราโตสเฟียร์ที่ระยะสูงประมาณ 19-48 กิโลเมตร แสงแดดหรือแสงที่ตามองเห็นสามารถส่องลงมาถึงพื้นโลก รังสีอินฟราเรดถูกดูดกลืนโดยก๊าซเรือนกระจก เช่น ไอน้ำและคาร์บอนไดออกไซด์ในชั้นโทรโปสเฟียร์ ส่วนคลื่นไมโครเวฟและคลื่นวิทยุในบางความถี่สามารถส่องทะลุชั้นบรรยากาศได้

สำหรับบรรยากาศของโลกประกอบด้วยก๊าซไนโตรเจน ก๊าซออกซิเจน ก๊าซอาร์กอน นอกนั้นเป็นไอน้ำ และก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์จำนวนเล็กน้อย แม้ว่าไนโตรเจน ออกซิเจน และอาร์กอนจะเป็นองค์ประกอบหลักของบรรยากาศ แต่ก็มิได้มีอิทธิพลต่ออุณหภูมิของโลก ในทางตรงกันข้ามก๊าซโมเลกุลใหญ่ เช่น ไอน้ำ คาร์บอนไดออกไซด์ และมีเทน แม้จะมีอยู่ในบรรยากาศเพียงเล็กน้อย กลับมีความสามารถในการดูดกลืนรังสีอินฟราเรด และมีอิทธิพลทำให้อุณหภูมิของโลกอบอุ่น เราเรียกก๊าซพวกนี้ว่า "ก๊าซเรือนกระจก" (Greenhouse gas) เนื่องจากคุณสมบัติในการเก็บกักความร้อน หากปราศจากก๊าซเรือนกระจกแล้ว พื้นผิวโลกจะมีอุณหภูมิเพียง 18 องศาเซลเซียส ซึ่งนั่นก็หมายความว่าน้ำทั้งหมดบนโลกนี้จะกลายเป็นน้ำแข็ง

คณะกรรมการของรัฐบาลนานาชาติว่าด้วยเรื่องการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (IPCC) ที่มีองค์การต้านวิทยาศาสตร์ ได้ร่วมมือกับองค์การสหประชาชาติ เฝ้าสังเกตสภาพแวดล้อมและผลกระทบต่างๆ ที่มีต่อโลก จนกระทั่งได้พบหลักฐานใหม่ที่แจ่มชัดว่า ภาวะโลกร้อนขึ้นในช่วง 59 กว่าปีมานี้ ถึงแม้ว่าจะมีปัจจัยจากสิ่งอื่นๆ บ้าง แต่ส่วนใหญ่เป็นผลมาจากการกระทำของมนุษย์ (www.greenpeace.org)

เป็นเวลามากกว่า 1 ทศวรรษแล้วที่ผู้คนพึ่งพาเชื้อเพลิงจากฟอสซิล เช่น น้ำมัน ถ่านหิน และก๊าซธรรมชาติ เพื่อตอบสนองความต้องการด้านพลังงาน การเผาไหม้เชื้อเพลิงปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ซึ่งก่อให้เกิดภาวะโลกร้อน ออกสู่บรรยากาศ ก๊าซเรือนกระจกอื่นๆ ที่สร้างผลกระทบมากกว่า ก็เป็นสาเหตุของภาวะโลกร้อนเช่นกัน รวมถึงการทำลายป่าอย่างมหาศาลอีกด้วย(www.greenpeace.org)

สถานการณ์ที่ทำให้โลกร้อนขึ้นนี้ มิได้มีแต่คำอธิบายทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น ภาวะที่โลกร้อนขึ้นนี้ ได้มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา กล่าวคืออยู่ใน สัตตสุริยสูตร ความว่า

....ภิกษุทั้งหลาย ขุนเขาสิเนรุ ยาว 84,999 โยชน์ กว้าง 84,999 โยชน์ หยั่งลงในมหาสมุทร 84,999 โยชน์ สูงจากมหาสมุทรขึ้นไป 84,999 โยชน์ เมื่อเวลาผ่านไปยาวนาน ฝนไม่ตกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี เมื่อฝนไม่ตก พืชคาม ภูตคาม และติณชาติที่ใช้เข้ายา ป่าไม้ใหญ่ ย่อมเฉา เหี่ยวแห้ง เป็นอยู่ไม่ได้ ฉันใด สังขารทั้งหลายก็ฉันนั้น เป็นสภาวะไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม นี้เป็นข้อกำหนดควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนัด ควรหลุดพ้นในสังขารทั้งปวง

ต่อมาเมื่อเวลาผ่านไปอีกยาวนาน ดวงอาทิตย์ดวงที่ 2 ก็ปรากฏขึ้น เมื่อมีดวงอาทิตย์ดวงที่ 2 ปรากฏขึ้น จึงทำให้ แม่น้ำน้อย หนองน้ำทุกแห่ง ระเหย เหือดแห้ง ไม่มีน้ำ

เมื่อเวลาผ่านไปอีกยาวนาน ดวงอาทิตย์ดวงที่ 3 ก็ปรากฏขึ้น และเพราะมีดวงอาทิตย์ดวงที่ 3 ปรากฏขึ้น แม่น้ำสายใหญ่ๆ คือ คงคา ยมนา อจิรวดี สรภู มหี ทุกแห่ง ระเหย เหือดแห้ง ไม่มีน้ำ

เมื่อเวลาผ่านไปอีกยาวนาน ดวงอาทิตย์ดวงที่ 4 ก็ปรากฏขึ้น และเพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ 4 ปรากฏขึ้นนี้ก็ยิ่งทำให้สภาพแวดล้อมในขณะนั้นเปลี่ยนแปลงไปอีก กล่าวคือ แหล่งน้ำใหญ่ๆ ที่เป็นแหล่งรวมกันของแม่น้ำใหญ่ๆ เหล่านี้ คือ สระอโนดาต สระสีหปปาตะ สระรถการะ สระกัณณมุณฑะ สระกุณาลา สระฉัททันต์ สระมันทากินี ทุกแห่ง ระเหย เหือดแห้ง ไม่มีน้ำ

ต่อมาเมื่อเวลาผ่านไปอีกยาวนาน มีดวงอาทิตย์ดวงที่ 5 ก็ปรากฏขึ้น เช่นกันคือเพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ 5 ปรากฏขึ้นนั้น ทำให้โลกยิ่งร้อนขึ้นไปมากกว่าเดิมอีก ส่งผลทำให้น้ำในมหาสมุทรลึก 199 โยชน์ก็ดี 299 โยชน์ก็ดี 399 โยชน์ก็ดี 499 โยชน์ก็ดี 599 โยชน์ก็ดี 699 โยชน์ก็ดี 799 โยชน์ก็ดี มีน้ำลดลงเหลืออยู่เพียง 7 ชั่วต้นตาลก็มี 6 ชั่วต้นตาลก็มี 5 ชั่วต้นตาลก็มี 4 ชั่วต้นตาลก็มี 3 ชั่วต้นตาลก็มี 2 ชั่วต้นตาลก็มี ชั่วต้นตาลเดียวก็มี เหลืออยู่เพียง 7 ชั่วคน 6 ชั่วคน 5 ชั่วคน 4 ชั่วคน 3 ชั่วคน 2 ชั่วคน ชั่วคนเดียว ชั่วครึ่งคน เพียงเอว เพียงเข่า เพียงแค่ข้อเท้า เมื่อน้ำในมหาสมุทรเหลืออยู่ เพียงในรอยเท้าโคในที่นั้นๆ เปรียบเหมือนในฤดูแล้ง เมื่อฝนเม็ดใหญ่ ๆ ตกลงมา น้ำเหลืออยู่ในรอยเท้าโคในที่นั้นๆ ฉะนั้นเพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ 5 ปรากฏ น้ำในมหาสมุทรแม้เพียงข้อนิ้วก็ไม่มี

และเมื่อเวลาผ่านไปอีกยาวนาน ดวงอาทิตย์ดวงที่ 6 ก็ปรากฏขึ้น เพราะมีดวงอาทิตย์ดวงที่ 6 ทำให้แผ่นดินใหญ่นี้และขุนเขาสิเนรุ ย่อมมีกลุ่มควันพวยพุ่งขึ้น เหมือนกับเวลาที่นายช่างหม้อเผาหม้อที่เขาปั้นดีแล้ว จะมีกลุ่มควันพวยพุ่งขึ้น ฉันใด เพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ 6 ปรากฏขึ้น แผ่นดินใหญ่นี้และขุนเขาสิเนรุ ย่อมมีกลุ่มควันพวยพุ่งขึ้น ฉันนั้น

และในที่สุดเมื่อเวลาผ่านไปอีกยาวนาน ดวงอาทิตย์ดวงที่ 7 ก็ปรากฏ เพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ 7 ปรากฏนี้เอง ทำให้แผ่นดินใหญ่นี้และขุนเขาสิเนรุ เกิดไฟลุกโชน มีแสงเพลิงเป็นอันเดียวกัน เมื่อแผ่นดินใหญ่นี้และขุนเขาสิเนรุถูกไฟเผาผลาญอยู่ เปลวไฟถูกลมพัดขึ้นไปจนถึงพรหมโลก เมื่อขุนเขาสิเนรุถูกไฟเผาไหม้ กำลังพินาศ ถูกกองเพลิงใหญ่เผาทั่วตลอดแล้ว ยอดเขาแม้ขนาด 199 โยชน์ 299 โยชน์ 399 โยชน์ 499 โยชน์ 599 โยชน์ ย่อมพังทะลาย เมื่อแผ่นดินใหญ่นี้และขุนเขาสิเนรุถูกไฟเผาผลาญอยู่ ขี้เถ้าและเขม่าย่อมไม่ปรากฏ เปรียบเหมือนเมื่อเนยใสหรือน้ำมันถูกไฟเผาผลาญอยู่ ขี้เถ้าและเขม่าย่อมไม่มี ฉันใด เมื่อแผ่นดินใหญ่นี้และขุนเขาสิเนรุถูกไฟเผาผลาญอยู่ ขี้เถ้าและเขม่า ก็ย่อมไม่มีเหมือนกัน (สัตตสุริยสูตร, 18/235/239)

ถึงแม้ว่าพระสูตรนี้จะไม่ได้แสดงอย่างชัดเจนว่า สาเหตุที่แท้จริงของสถานการณ์ที่ทำให้ภาวะโลกร้อนขึ้นมาจากอะไร แต่ก็เป็นการยืนยันว่าภาวะที่จะทำให้โลกร้อนขึ้นเรื่อยๆ จนถึงขนาดลุกเป็นไฟนั้นมีโอกาสเกิดขึ้นจริงๆ ในอนาคตซึ่งเคยเกิดมาแล้วเป็นวัฏจักร ส่วนพระสูตรที่แสดงถึงสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อมที่ระบุถึงสาเหตุของมลภาวะของสิ่งแวดล้อมที่มาจากมนุษย์นั้น มีปรากฏชัดในข้อความบางตอนจากพระสูตรชื่อว่าอัคคัญญสูตร ดังนี้

.....ครั้งนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงประชุมกัน ครั้นแล้วต่างพากันปรับทุกข์ว่า 'ท่านผู้เจริญ บาปธรรมก็ปรากฏในสัตว์ทั้งหลายแล้ว ด้วยว่าในกาลก่อน พวกเรานึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปีติเป็นภักษา มีรัศมีซ่านออกจากร่างกาย เที่ยวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน เมื่อล่วงไปนานๆ เกิดง้วนดินลอยขึ้นบนน้ำปรากฏแก่พวกเรา ง้วนดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส พวกเรานั้นได้พากันใช้มือปั้นง้วนดินให้เป็นคำๆ เพื่อบริโภค เมื่อพวกเราพากันใช้มือปั้นง้วนดินให้เป็นคำๆ เพื่อบริโภคอยู่ รัศมีที่ซ่านออกจากร่างกายก็หายไป เมื่อรัศมีที่ซ่านออกจากร่างกายหายไป ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ก็ปรากฏ เมื่อดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ปรากฏแล้วดวงดาวนักษัตรทั้งหลายก็ปรากฏ เมื่อดวงดาวนักษัตรทั้งหลายปรากฏแล้ว กลางคืน กลางวันก็ปรากฏ เมื่อกลางคืนกลางวันปรากฏแล้ว เดือนหนึ่ง

ครึ่งเดือนก็ปรากฏ เมื่อเดือนหนึ่ง ครึ่งเดือนปรากฏ ฤดูและปีก็ปรากฏ พวกเรานั้นบริโภคง้วนดินมีง้วนดินเป็นภักษา มีง้วนดินเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน

เพราะบาปอกุศลธรรมปรากฏ ง้วนดินของพวกเราจึงหายไป เมื่อง้วนดินหายไป สะเก็ดดินก็ปรากฏสะเก็ดดินนั้น สมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส พวกเรานั้นได้พากันบริโภคสะเก็ดดิน พวกเรานั้นบริโภคสะเก็ดดินนั้น มีสะเก็ดดินนั้นเป็นภักษา มีสะเก็ดดินนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เพราะบาปอกุศลธรรมปรากฏ สะเก็ดดินของพวกเราจึงหายไป เมื่อสะเก็ดดินหายไป เครือดินก็ปรากฏ เครือดินนั้น สมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส พวกเรานั้นได้พากันบริโภคเครือดิน พวกเรานั้นบริโภคเครือดินนั้น มีเครือดินนั้นเป็นภักษา มีเครือดินนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เพราะบาปอกุศลธรรมปรากฏ เครือดินของพวกเราจึงหายไป เมื่อเครือดินหายไป ข้าวสาลีอันผลิผลในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรำ ไม่มีแกลบ บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารก็ปรากฏ ที่ที่พวกเราเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเย็น ก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นได้ในตอนเช้า ที่ที่พวกเราเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเช้าในตอนเช้า ก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นได้ในตอนเย็น ความพร่องไม่ปรากฏเลย พวกเรานั้นเมื่อพากันบริโภคข้าวสาลี

ซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องไถ มีข้าวสาลีนั้นเป็นภักษา มีข้าวสาลีเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เพราะบาปอกุศลธรรมปรากฏ ข้าวสาลีของพวกเราจึงมีรำห่อเมล็ดบ้าง มีแกลบหุ้มเมล็ดบ้าง ต้นที่ถูกเกี่ยวแล้วก็ไม่กลับงอกขึ้นอีก ความพร่องได้ปรากฏให้เห็นจึงได้มีข้าวสาลีเป็นหย่อมๆ ทางที่ดี เราควรแบ่งข้าวสาลีและปักปันเขตแดนกันเถิด' ครั้งนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงพากันแบ่งข้าวสาลีและปักปันเขตแดนกัน.....(อัคคัญญสูตร,11/111/83)

จากข้อความที่คัดมาบางส่วนของพระสูตร ทำให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมของสังคมมนุษย์เป็นความเปลี่ยนแปลงเชิงลบ กล่าวคือ ทำให้ความเป็นอยู่ของมนุษย์มีความลำบากมากขึ้นโดยลำดับ ตามอำนาจกิเลสของมนุษย์เองและเมื่อมนุษย์มีกิเลสมากขึ้น ความเป็นอยู่ของมนุษย์ก็ยิ่งมีความลำบากมากยิ่งขึ้น ทำให้สังคมมีความซับซ้อนมากขึ้น

แผ่นดินไหวเป็นอีกหนึ่งในบรรดาภัยธรรมชาติอันเป็นผลกระทบของภาวะโลกร้อน ซึ่งสาเหตุแผ่นดินไหวนั้นในพุทธประวัติได้กล่าวไว้ว่าสมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสเหตุ 8 ประการ ที่จะให้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ คือลมกำเริบ 1 ท่านผู้มีฤทธิ์บันดาล 1 พระโพธิสัตว์จุติจากดุสิตลงสู่พระครรภ์ 1 พระโพธิสัตว์ประสูติ 1 พระตถาคตเจ้าตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ 1 พระตถาคตเจ้าให้พระอนุตตรธรรมจักรเป็นไป 1 พระตถาคตเจ้าปลงอายุสังขาร 1 พระตถาคตเจ้าปรินิพพานด้วย อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ 1 เหตุทั้ง 8 นี้เป็นปัจจัยจะให้แผ่นดินไหว (พุทธประวัติเล่ม 3 หน้าที่ 6)

จะเห็นได้ว่าในสาเหตุทั้ง 8 ประการนั้น มีเพียง 2 ประการแรกเท่านั้นที่เกิดขึ้นได้ในปัจจุบัน ส่วนอีก 6 ประการหลังนั้นไม่สามารถเกิดขึ้นได้แล้วในปัจจุบันนี้แต่แค่เพียงสาเหตุเดียวคือความเปลี่ยนแปลงของลมฟ้าอากาศก็ทำความเสียหายให้กับมนุษยชาติมากมายมหาศาลแล้วดังเช่นเหตุการณ์แผ่นดินไหวในประเทศจีนซึ่งได้ก่อความเสียหายทั้งแก่ชีวิตและทรัพย์สินเป็นจำนวนมาก

ในส่วนของการเสื่อมโทรมของโลกและจักรวาลนั้นมีรายละเอียดในกัปปสูตร ซึ่งพระสูตรที่กล่าวถึงวัฏจักรของโลกและจักรวาล แต่ในที่นี้จะยกมากล่าวเฉพาะช่วงการเสื่อมโทรมของโลกและจักรวาล ซึ่งเรียกว่า สังวัฏฏกัป ดังนี้

....คำว่า สังวัฏฏะ แปลว่า ความเสื่อม ความพินาศ และคำว่า กัป แปลว่า กาลกำหนดช่วงระยะเวลา ซึ่งยาวนานมากเหลือเกินที่จะสามารถกำหนดได้ว่าโลกคือสกลจักรวาลประลัยครั้งหนึ่งใช้เวลาเท่าไร

ส่วนรูปแบบของความความเสื่อม ความพินาศของโลกและจักรวาลที่เรียกว่าช่วง สังวัฏฏกัปนั้น มี 3 อย่าง คือ อาโปสังวัฏฏกัป (กัปที่เสื่อมเพราะน้ำ) หมายถึงกัปที่เสื่อมเพราะน้ำนับแต่ชั้นสุภกิณหพรหมลงมา เตโชสังวัฏฏกัป (กัปที่เสื่อมเพราะไฟ) หมายถึงกัปที่ไฟไหม้นับแต่ชั้นอาภัสสรพรหมลงมา วาโยสังวัฏฏกัป (กัปที่เสื่อมเพราะลม) หมายถึงกัปที่

ลมพัดทำลายนับแต่ชั้นเวหัปผลพรหมลงมา หรือหมายถึงช่วงระยะเวลาที่เปลวไฟดับจนถึงมหาเมฆที่ให้กัปพินาศ (องฺ.จตุกฺก.อ. 2/156/384, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา 2/156-158/421, วิสุทฺธิ. 2/496/55)

ข้อความจากพระสูตรที่นำมากล่าวนี้ได้แสดงให้เห็นว่า การที่สภาพแวดล้อมของโลกและจักรวาลจะเสื่อมโทรมจนถึงขั้นแตกทำลายไปนั้นจะมีสาเหตุหรือรูปแบบการแตกทำลายได้ 3 อย่างคือ การแตกทำลายด้วยน้ำ กล่าวคือน้ำท่วม หรือการเกิดอุทกภัยต่างๆ การแตกทำลายด้วยไฟ หรือความร้อนต่างๆ คล้ายๆ กับที่โลกของเรากำลังประสบกับปัญหาโลกร้อนอยู่ในปัจจุบันนี้ และการแตกทำลายด้วยลม ได้แก่วาตภัย เช่น พายุในลักษณะต่างๆ เป็นต้น นี้เป็นขั้นตอนและรูปแบบการที่สภาพแวดล้อมของโลกและจักรวาลจะเสื่อมโทรมจนถึงขั้นแตกทำลายไป แต่ในระหว่างนั้นก็อาจจะมีความเสื่อมโทรมในลักษณะอื่นๆ บ้าง แต่ไม่ถึงขั้นแตกทำลายไปคือ สัตถันตรกัป แปลว่าอันตรกัปพินาศเพราะศัสตรา เป็นชื่ออันตรกัป (กัประหว่าง) 1 ใน 3 อันตรกัป ซึ่งเป็นกัปย่อยของสังวัฏฏกัป(กัปเสื่อม) มักเรียกกันสั้น ๆ ว่ากัปพินาศ อีก 2 กัป คือ ทุพภิกขันตรกัป (กัปพินาศเพราะข้าวยากหมากแพง) โรคันขันตรกัป (กัปพินาศเพราะโรค) คำว่า กัป ในที่นี้เป็นคำย่อของคำว่า "กัปพินาศ" (กปฺปวินาส) (ที.ปา.อ. 194/39, ที.ปา.ฎีกา 194/38)

3. มนุษยชาติช่วยลดภาวะโลกร้อนได้อย่างไร

การลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจกจากอุตสาหกรรมต่างๆ เป็นหนทางหนึ่งที่สำคัญที่จะทำให้ลดภาวะโลกร้อนปัจจุบันประเทศต่างๆ พยายามรณรงค์ให้มีการลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจก โดยจากการประชุมคณะกรรมการระหว่างรัฐบาลว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (Intergovernmental Panel on Climate Change: IPCC) ครั้งล่าสุดเมื่อต้นเดือนธันวาคมที่ผ่านมา เควิน รัดด์ นายกรัฐมนตรีคนใหม่ของออสเตรเลีย ได้ลงนามในพิธีสารเกียวโตเรียบร้อยแล้ว พิธีสารเกียวโต คือข้อตกลงระหว่างประเทศที่จะให้ความร่วมมือ ลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจก เช่น คาร์บอนไดออกไซด์ ที่เป็นสาเหตุหลักของภาวะโลกร้อน ปัจจุบันสหรัฐอเมริกาเป็นประเทศอุตสาหกรรมเพียงประเทศเดียวที่ไม่ลงนามในพิธีสารนี้ (http://news.nationalgeographic.com)

กรีนพีซเป็นผู้นำในการรณรงค์เพื่อยุติการก่อสร้างโรงไฟฟ้าขนาดใหญ่ที่ใช้เชื้อเพลิงจากซากฟอสซิลหลายแห่งในภูมิภาคต่างๆ เพราะโรงไฟฟ้าเหล่านี้สามารถก่อให้เกิดผลกระทบที่เป็นอันตรายร้ายแรงต่อสิ่ง แวดล้อม รวมถึงชุมชนในท้องถิ่น ตัวอย่างของการรณรงค์ของกรีนพีซ ได้แก่ การร่วมมืออย่างจริงจังในการรณรงค์เพื่อยุติโครงการโรงไฟฟ้าพลังถ่านหินใน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ นอกจากนี้ กรีนพีซยังกำลังดำเนินการเพื่อให้เกิดการล้มเลิกโครงการสร้างโรงไฟฟ้าพลังถ่านหินปูลูพันดัน ขนาด 59 เมกะวัตต์ ที่เกาะเนกรอส ประเทศฟิลิปปินส์ และเข้าร่วมการพัฒนาการใช้พลังงานหมุนเวียนอื่นๆ เพื่อเป็นทางเลือกทดแทนสำหรับโครงการนี้ การรณรงค์ในฟิลิปปินส์ครั้งนี้เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับเป้าหมายทางการเมือง เพราะเป็นการสนับสนุนให้รัฐบาลฟิลิปปินส์ยอมรับและหันมาใช้พลังงานหมุนเวียน ประเภทหลักๆ โดยการส่งเสริมเทคโนโลยีพลังงานสะอาด(www.greenpeace.org)

การใช้พลังงานสะอาดแทนการพึ่งพาพลังงานสกปรก ตัวอย่างเช่น การสนับสนุนนโยบายและโครงการผลิตพลังงาน ได้แก่ พลังงานลมและพลังงานแสงอาทิตย์ให้แพร่หลาย และรณรงค์ให้เปลี่ยนมาใช้พลังงานทางเลือก (พลังงานสะอาด) อย่างมีประสิทธิภาพ (www.greenpeace.org)

การรณรงค์ให้ประชาชนลดการใช้พลังต่างๆ เป็นหนทางหนึ่งในหลายหนทางในการลดภาวะโลกร้อน ตัวอย่างเช่น กิจกรรมการปิดไฟของกรุงเทพมหานคร ทั้งนี้เพราะกรุงเทพมหานครในฐานะเมืองหลวงของประเทศไทย ซึ่งมีประชากรอยู่ 19 กว่า ล้านคน มีการใช้พลังงานค่อนข้างมาก ไม่น้อยไปกว่าเมืองใหญ่ๆ ทั่วโลก ดังนั้น กรุงเทพมหานคร จึงได้ร่วมกับ WWF และเครือข่ายพันธมิตรร่วมกันรณรงค์ลดปัญหาภาวะโลกร้อน โดยในปีนี้ กรุงเทพมหานครและเมืองใหญ่ อีก 23 แห่งทั่วโลก ได้แก่ ซิดนีย์ เพิทธ์ เมลเบิร์น แคนเบอร่า บริสเบน อดาเลด โคเปนเฮเก้น อาฮุส อาเบิก โอเดนส์

มะนิลา ซูวา ชิคาโก เทลอาวีฟ โตรอนโต ไครส์เชิช แอลแลนต้า ซานฟรานซิสโก ฟีนิกซ์ ออตตาวา แวนคูเวอร์ มอนทรีออล และดับบลิน จะร่วมกันปิดไฟ ในวันเสาร์ที 29 มี.ค.นี้ เวลา 29.99 - 21.99 น. ตามเวลาท้องถิ่นของแต่ละเมือง ทั้งนี้ กรุงเทพมหานครกำหนดจัดกิจกรรมที่บริเวณลานเอนกประสงค์ห้าง Central World ถ.ราชประสงค์ กิจกรรมดังกล่าวเป็นกิจกรรมหนึ่งที่กระตุ้นให้ประชาชนในสังคมหันมาให้ความสำคัญกับการลดภาวะโลกร้อน

การรณรงค์ที่กระทำกันในระดับนานาชาติ ที่น่าจับตามองเช่น เมื่อญี่ปุ่นประกาศจะเป็นเจ้าภาพจัดการประชุมผู้นำกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมชั้นนำ 8 ประเทศ ในปีหน้า ที่เมืองตากอากาศทะเลสาบโทยะ ทางตอนเหนือของประเทศ ในครั้งนี้ญี่ปุ่นจะเสนอเรื่องการต่อสู้กับภาวะโลกร้อนเป็นประเด็นสำคัญในการประชุม การจัดประชุมที่ทะเลสาบโทยะ สถานที่พักผ่อนยอดนิยมบนเกาะ ฮอกไกโด ซึ่งมีทั้งภูเขาไฟและบ่อน้ำพุร้อน ลงตัวอย่างยิ่งกับความตั้งใจของญี่ปุ่นที่ต้องการชูความสวยงามของญี่ปุ่น มั่นใจได้ว่า ประเด็นสิ่งแวดล้อมจะเป็นประเด็นหลักในการประชุมผู้นำกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมในปีหน้า

องค์กรทางด้านศาสนาต่างๆ เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีความน่าสนใจในการร่วมระดมกันในการแก้ปัญหาภาวะโลกร้อน ทั้งนี้เพราะตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาอย่างยาวนานในประวัติศาสตร์โลก องค์กรทางศาสนาต่างๆ มักจะเป็นเครื่องชี้นำสังคมให้เป็นไปในทิศทางต่างๆ ในกรณีนี้ก็เช่นกัน ศาสนิกจากศาสนาและความเชื่อที่มีความแตกต่างกัน ในประเทศต่างๆ พยายามระดมพลังทางศาสนาเพื่อปกป้องโลก เช่น กรณีของศาสนายิวและศาสนาอิสลาม ได้ร่วมกันจัดการประชุมที่กรุงเยลูซาเล็ม ในเรื่องศาสนากับสิ่งแวดล้อม ซึ่งการประชุมในลักษณะนี้ได้จัดติดต่อกันมาอย่างต่อเนื่องยาวนานถึง 7-8 ปีมาแล้ว กล่าวคือเริ่มตั้งแต่ปี ค.ศ. 2999 จนถึงปีปัจจุบัน (ค.ศ.2998) ด้วยการทำงานอย่างต่อเนื่องนี้ทำให้มีผู้ให้การสนับสนุนในการจัดการประชุม ซึ่งผู้สนับสนุนหลักได้แก่ Interreligous Coordinating Council in Israel (ICCI)

โดยวัตถุประสงค์หลักของการประชุมคือการศึกษาในแนวคิด (หลักธรรม)ในศาสนาและความเชื่อต่างๆ ที่มีต่อการรักษาสิ่งแวดล้อม จากกรณีตัวอย่างที่ยกมานี้ ทำให้เห็นได้ว่า ในบางกรณีวิกฤติกลับกลายมาเป็นโอกาส กล่าวคือในอดีตที่ผ่านมาอาจจะเคยมีความบาดหมางกันในด้านศาสนาและความเชื่อในท้องถิ่นต่างๆ แต่ด้วยปัญหาโลกร้อนเป็นปัญหาร่วมกันของมวลมนุษยชาติ ไม่แยกแยะว่าอยู่ในศาสนาและความเชื่อใด หรือว่ามีศาสนาและความเชื่ออย่างไร ทำให้มวลมนุษยชาติทุกศาสนาและความเชื่อหันหน้าเข้ามาสามัคคีกันเพื่อปรึกษาหารือกันในการร่วมกันระดมพลังทางศาสนาและความเชื่อเพื่อช่วยกันแก้ปัญหาโลกร้อน

ผลกระทบประการหนึ่งของการระดมพลังทางศาสนาและความเชื่อเพื่อช่วยกันแก้ปัญหาโลกร้อน คือ จะทำให้เกิดความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนาและความเชื่อ เพราะต้องมีการแสดงจุดยืนรวมทั้งแนวคิด (หลักธรรม) ของแต่ละศาสนาและความเชื่อเพื่อช่วยกันแก้ปัญหาโลกร้อน ทำให้ต่างฝ่ายต่างก็ต้องศึกษาแนวคิด (หลักธรรม) ของศาสนาอื่นๆ ทำให้ต่างฝ่ายต่างก็เข้าใจกันแทนที่จะทะเลาะกันเหมือนในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา

ที่กล่าวมานี้เป็นเพียงตัวอย่างของการช่วยกันลดภาวะโลกร้อนในระดับองค์กร นั่นก็หมายความว่า ยังมีองค์กรอีกมากที่กำลังร่วมกันทำงานนี้อยู่แต่มิได้นำมากล่าวในรายงานฉบับนี้ ทั้งยังมีการทำงานในระดับจุลภาคหรือที่ทำส่วนบุคคลอีกมาก

4. ชาวพุทธช่วยลดภาวะโลกร้อนได้อย่างไร

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงการเสื่อมการเจริญของโลกและอายุคนไว้ในจักกวัตติสูตร เนื้อความโดยสรุปได้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสพระสูตรนี้ให้กับพระภิกษุฟังโดยทรงเล่าถึงคุณธรรมและพระราชสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิทรงพระนามว่า ทัฬหเนมิ รวมถึงการสืบทอดคุณธรรมและพระราชสมบัติเหล่านั้นด้วย จนกระทั่งถึงพระราชาองค์ที่ 8 ไม่ทรงปฏิบัติตามคุณธรรมที่สืบทอดกันมาเป็นผลให้พระราชสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ ที่เรียกว่า แก้ว 7

ประการนั้นได้อันตรธานไป ความชั่วต่างๆ ก็ได้เริ่มขึ้นจากการลักขโมย (อทินนาทาน) ไปจนถึงการใช้ศัสตราและอาวุธเพื่อการโจรกรรม การทำร้ายร่างกายและการเข่นฆ่ากัน (ปาณาติบาต) เมื่อมีความชั่วเหล่านี้ขึ้นทำให้คนในยุคนั้นมีอายุลดลงจาก 89,999 ปี เหลือ 49,999 ปี พร้อมกันนั้นก็ทำให้มีผิวพรรณวรรณะหม่นหมองลงตามไปด้วย

เมื่อมนุษย์มีอายุ 49,999 ปี นอกจากจะมีการลักขโมย (อทินนาทาน) และการฆ่ากัน(ปาณาติบาต) แล้วยังมีการกล่าวมุสาวาท (การพูดเท็จ) เกิดขึ้นอีก ทำให้มนุษย์มีอายุลดลงจาก 49,999 ปี เหลือ 29,999 ปีและเมื่อมนุษย์มีอายุ 29,999 ปีนั้น ได้เกิดมีความชั่วเพิ่มขึ้นอีกในหมู่มนุษย์คือ ปิสุณาวาจา (การพูดส่อเสียด) ทำให้มนุษย์มีอายุลดลงไปอีกเหลือ 19,999 ปี

ต่อมาเมื่อมนุษย์มีอายุ 19,999 ปี มนุษย์เริ่มมีผิวพรรณวรรณะที่แตกต่างกัน การประพฤติผิดในกาม (กาเมสุมิจฉาจาร) ก็เกิดมีขึ้นในสังคมมนุษย์ ซึ่งส่งผลให้มนุษย์มีอายุลดลงเหลือ 5,999 ปี จากนั้นมนุษย์ก็จะเริ่มมีการทำความชั่วเพิ่มขึ้นจากเดิมอีก 2 ประการ คือ ผรุสวาจา (การพูดคำหยาบ) และสัมผัปปลาปะ (การพูดเพ้อเจ้อ) บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ 5,999 ปีนั้น ก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ 2,599 ปี บางพวกก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ 2,999 ปี

เมื่อมนุษย์มีอายุโดยเฉลี่ย 2,599 ปี มนุษย์ก็ได้เริ่มทำความชั่วเพิ่มขึ้นไปจากเดิมอีก คือ อภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา) และพยาบาท (ความคิดร้าย) เมื่อมนุษย์ทำความชั่วอย่างนี้ คนเหล่านั้นก็มีอายุลดลง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย 2,599 ปี ก็มีอายุลดลงเหลือ 1,999 ปี ในเวลาต่อมาในยุคที่มนุษย์มีอายุ 1,999 ปีนั้น มนุษย์ก็ยิ่งทำความชั่วกันมากยิ่งขึ้นไปอีกคือมิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด) ซึ่งก็ยิ่งส่งผลให้คนเหล่านั้นก็มีอายุโดยเฉลี่ยลดลงอีก กล่าวคือ บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย 1,999 ปี จึงมีอายุขัยถอยลงเหลือ 599 ปี

ในเมื่อมนุษย์มีอายุลดลงเหลือ 599 ปี มนุษย์ได้ตกในอำนาจกิเลสคือความชั่วเพิ่มขึ้นอีก 3 ประการ คือ อธัมมราคะ วิสมโลภะและมิจฉาธรรม ซึ่งทำให้คนเหล่านั้นก็มีอายุลดลง คือบุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย 599 ปี บางพวกก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ 259 ปี บางพวกก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ 299 ปี เมื่อมนุษย์มีอายุขัย 259 ปี มนุษย์ก็ยิ่งพากันทำความชั่วคือ ความไม่เกื้อกูลมารดา บิดา ความไม่เกื้อกูลสมณะพราหมณ์และการไม่ประพฤติอ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ในตระกูล รวมกันกับความชั่วอื่นๆ ที่กล่าวมาทั้งหมด คนเหล่านั้นจึงมีอายุลดลง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ 259 ปี จะมีอายุลดลงเหลือ 199 ปี

อายุมนุษย์จะลดลงไปตามอำนาจกิเลสที่เพิ่มขึ้น จนกระทั่งถึงสมัยที่คนมีอายุโดยเฉลี่ยเพียง 19 ปี เด็กหญิงอายุ 5 ปี ก็จะแต่งงานได้ ในเวลานั้น เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อยและเกลือ ก็จักหมดไปจากโลก มนุษย์จะกินหญ้ากับแก้เป็นอาหาร มนุษย์จะไม่รู้จักบุญ กุศล จึงกระทำบาปกันอย่างเดียว มีแต่การสรรเสริญการทำความชั่ว มนุษย์จะสมสู่ปะปนกันหมด เป็นเสมือนสัตว์มนุษย์จะมีความอาฆาตพยาบาทอย่างแรงกล้า ไม่มีเว้นแม้แต่ญาติกันจักมีสัตถันตรกัปคือภัยพิบัติจากข้าวยากหมากแพงและโจรผู้ร้ายตลอด 7 วัน พวกมนุษย์จะฆ่าฟันกันเองในเวลานั้นมนุษย์บางคน เกิดมีความคิดว่า 'เราจะไม่ฆ่าใคร ๆ และไม่ให้ใครๆ มาฆ่าเรา แล้วหนีไปอยู่ป่าตลอด 7 วันนั้น เมื่อผ่าน 7 วันนั้นไปแล้ว ก็พากันออกจากป่ามา แล้วคิดทำความดีโดยเริ่มจากการไม่ฆ่าสัตว์ก่อน ทำให้มนุษย์เหล่านั้นมีอายุยืนขึ้น จาก 19 ปีเป็น 29 ปี พวกเขาก็ยิ่งทำความดีเพิ่มขึ้นไปเรื่อยๆ ทำให้มีอายุเพิ่มขึ้นไปเรื่อยๆ เป็นร้อยปี เป็นพันปี เป็นหมื่นปีจักกวัตติสูตร (11/89/59)

จากพระสูตรที่กล่าวมาทำให้เห็นได้ว่า ในช่วงที่มนุษย์ทำความชั่วต่างๆ อายุมนุษย์ก็สั้นลงไปเรื่อยๆ ในขณะที่มนุษย์ทำความดีมากๆ ขึ้นอายุก็กลับยืนขึ้น แม้ในพระสูตรไม่ได้บอกถึงบริบทที่ทั้งหมดว่าเป็นอย่างไร แต่ก็น่าจะพอสรุปได้ว่า ช่วงที่มนุษย์มีอายุยืน แสดงว่าสภาพแวดล้อมโดยทั่วไปต้องดีมากๆ แต่ในทางตรงกันข้ามในช่วงที่มนุษย์มีอายุสั้นลงแสดงว่าสภาพแวดล้อมโดยทั่วไปต้องแย่มากๆ เช่นกัน

ที่กล่าวมาเป็นแนวทางในการป้องกันและแก้ปัญหาโลกร้อน ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแต่การรณรงค์เพื่อป้องกันและแก้ปัญหาโลกร้อน โดยองค์กรทางพระพุทธศาสนามีมานานแล้วตัวอย่างเช่น การเกิดขึ้นของสำนักสวน

โมกขพลาราม ในปี 2475 เป็นต้นมา นับว่าเป็นการเริ่มต้นของขบวนการสงฆ์ในยุคปัจจุบัน พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ได้ศึกษาศาสตร์ต่างๆ หลายสาขาและได้ลงมือปฏิบัติธรรมอย่างจริงจัง ทั้งยังได้เผยแผ่ความรู้นั้นออกสู่สังคมโดยตลอด ในส่วนของกายภาพนั้น สวนโมกขพลาราม มีสภาพสิ่งแวดล้อมของวัดเป็นวัดป่าตามธรรมชาติ การจัดสภาพวัดให้เป็นป่านี้มีอิทธิพลต่อการสร้างวัดในยุคต่อๆ มา ถึงแม้ว่าพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) อาจจะไม่ได้มีเจตนาที่จะสร้างวัดหรือจัดการวัดเพื่อป้องกันและแก้ปัญหาโลกร้อนก็ตาม แต่สามารถนับได้ว่าสำนักสวนโมกขพลาราม เป็นสำนักที่มีส่วนในการป้องกันและแก้ปัญหาโลกร้อนที่เป็นอยู่ในปัจจุบันอย่างมาก ทั้งนี้เพราะมีผู้ที่เลื่อมใสในคำสอนของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) แล้วจัดการบริหารวัดและเผยแผ่ที่มีความสอดคล้องกับการอยู่กับธรรมชาติมากมายหลายสายหลายกลุ่ม

พระอีกกลุ่มหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการป้องกันและแก้ปัญหาโลกร้อน คือ พระสายวัดป่าซึ่งในที่นี้จะกล่าวถึง วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นตัวอย่าง วัดหนองป่าพง ได้รับการก่อตั้งเมื่อราว พ.ศ. 2517 โดยพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ท่านได้เดินธุดงค์มาถึง "ดงป่าพง" พร้อมด้วยลูกศิษย์จำนวนหนึ่ง เมื่อเดินทางมาถึง ก็ได้ทำการปักกลดเรียงรายอยู่ตามชายป่าประมาณ 5-6 แห่ง ดงป่าพงในสมัยนั้น มีสภาพเป็นป่าทึบรกร้าง ชุกชุมด้วยไข้ป่า ในอดีตป่าพงเป็นดงใหญ่ มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่านานาชนิด ที่เรียกป่าดงดิบแห่งนี้ว่า "หนองป่าพง" เพราะตรงกลางป่ามีหนองน้ำใหญ่ที่มีกอพงขึ้นอยู่หนาแน่น ต่อมาบริเวณผืนป่าส่วนใหญ่ถูกทำลายหมดไป ยังคงเหลือเพียงส่วนที่เป็นบริเวณของวัดในปัจจุบันเท่านั้น สาเหตุที่ป่าส่วนนี้ไม่ถูกบุกรุกถากถาง เพราะชาวบ้านเชื่อถือกันว่า มีอำนาจลึกลับแฝงเร้นอยู่ในดงนั้น เพราะปรากฏอยู่เสมอว่าคนที่เข้าไปทำไร่ตัดไม้หรือล่าสัตว์เมื่อกลับออกมามักมีอันต้องล้มตายไปทุกราย โดยที่หาสาเหตุไม่ได้ชาวบ้านจึงพากันเกรงกลัวภัยมืดนั้น ไม่มีใครกล้าเข้าไปทำลาย หรืออาศัยทำกินในป่านี้เลย ดงป่าพงจึงดำรงความเป็นอยู่อย่างสมบูรณ์ โดยระยะแรกๆ หลวงปูชา สุภทฺโท และลูกศิษย์ต้องต่อสู้อย่างเด็ดเดี่ยวกับไข้ป่า ซึ่งขณะนั้นชุกชุมมาก เพราะเป็นป่าทึบ เมื่อพระเณรป่วยหายารักษายาก ต้องต้มบอระเพ็ดฉันพอประทังไปตามมีตามเกิด โดยที่ท่านไม่ยอมขอความช่วยเหลือเลย เพราะว่า ท่านต้องการให้ผู้ที่มาพบเห็นด้วยตา แล้วเกิดความเลื่อมใสเอง หลวงพ่อสอนอยู่เสมอว่า พระไปยุ่งกับการหาเงินก่อสร้างวัด เป็นสิ่งน่าเกลียด แต่ให้พระสร้างคน คนจะสร้างวัดเอง

จากวัดเล็กๆ ที่มีบรรณศาลา (กระท่อม) ไม่กี่หลัง จึงได้มีสิ่งก่อสร้างอันควรแก่สมณวิสัยเพิ่มเติม จนพอแก่ความต้องการในปัจจุบัน ทั้งที่พักอาศัยของภิกษุ สามเณร แม่ชี อุบาสก อุบาสิกาที่มาค้างแรมเพื่อปฏิบัติธรรม กระท่อมชั่วคราว ได้กลายมาเป็นกุฏิถาวรจำนวนมาก ศาลามุงหญ้า ซึ่งเคยใช้เป็นที่ฉันและแสดงธรรม ได้เปลี่ยนมาเป็นศาลาและโรงฉันอันถาวร กำแพงวัด หอระฆังเสนาเสนาะอื่นๆ ได้เพิ่มมากขึ้นจากแรงศรัทธา ความเลื่อมใสนั่นเอง

วัดหนองป่าพงเป็นวัดป่าฝ่ายอรัญวาสี (วัดป่า) เป็นสำนักปฏิบัติธรรมที่แวดล้อมด้วยธรรมชาติอันสงบอันสงัดมีบรรยากาศร่มเย็น เหมาะแก่การพำนักอาศัยเพื่อบำเพ็ญสมณธรรม ชีวิตพระในวัดหนองป่าพง มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การประพฤติพรหมจรรย์ตามรอยพระยุคลบาท ของพระบรมศาสดา ที่ทรงดำรงพระชนม์ชีพอย่างสงบเงียบ และเรียบง่ายภายในป่า เพื่อค้นคว้าแสวงหาทางพ้นทุกข์ แล้วทรงนำความรู้แจ้งเห็นจริงนั้น มาเผยแผ่เกื้อกูลความสุขแก่มหาชนทั่วไป

การดำเนินชีวิตในวัดหนองป่าพง ยึดหลักพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ เป็นแนวทางปฏิบัติฝึกหัดกายวาจาใจในชีวิตประจำวัน เน้นการศึกษาประพฤติ ปฏิบัติให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ในศีล สมาธิ ปัญญา พร้อมทั้งนำธุดงควัตร 13 วัตร 14 และกำหนดกฎกติการะเบียบต่างๆ มาผสมผสานเป็นแนวทางปฏิบัติ เพื่อส่งเสริมการบำเพ็ญสมณธรรมให้ดำเนินไปด้วยดี และมีความละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น

แนวทางการปฏิบัติและธรรมชาติของป่าภายในสำนัก เป็นปัจจัยสำคัญส่งเสริมให้การดำรงชีวิตของพระภิกษุเป็นไปด้วยความเรียบง่าย สอดคล้องกับธรรมชาติและประสานกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่คณะ ตามแบบของพระธุดงค์กรรมฐานผู้มีข้อวัตรปฏิบัติเป็นไปเพื่อขัดเกลาทำลายกิเลสที่ครูบาอาจารย์ได้พาดำเนินมา

การจัดการและการใช้สอยเกี่ยวกับจีวรและบริขารอื่นๆ ของภิกษุวัดหนองป่าพง ซึ่งมีให้ใช้อย่างจำกัด ได้จัดรวบรวมไว้เป็นของสงฆ์หรือของส่วนกลาง มีภิกษุผู้รักษาเรือนคลังสงฆ์เป็นผู้แจกตามเวลาที่เหมาะสม การบริโภคอาหารมีเพียงมื้อเดียวตอนเช้าและฉันในบาตร เป็นการใช้ทรัพยากรอย่างทะนุถนอมและเป็นการป้องกันและแก้ปัญหาโลกร้อนไปด้วย

เสนาสนะที่พักอาศัยเป็นกุฏิหลังเล็กๆ ตั้งอยู่ห่างกันในราวป่าท่ามกลางความร่มรื่นแห่งหมู่ไม้ เพื่อให้สามารถปฏิบัติภาวนาได้อย่างสงบ สภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติอันสงบและบริสุทธิ์ของป่า ช่วยให้จิตใจของผู้ประพฤติปฏิบัติได้สัมผัสกับความรู้สึกสงบเย็น สดชื่น เบิกบาน มีอิสระ เป็นความสุขที่ปราศจากความเร่าร้อน กระวนกระวาย เป็นปัจจัยให้เกิดกายวิเวก ความสงบกาย และอุปธิวิเวก ความสงบกิเลส อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของการประพฤติพรหมจรรย์ในพุทธศาสนาต่อไป (http://www.watnongpahpong.org)

อีกทางเลือกหนึ่งของการแก้ปัญหาภาวะโลกร้อนที่ยั่งยืน คือ การให้การศึกษากับประชากรในสังคม ดังเช่นกรณีของมหาวิทยาลัยนาลันทา ประเทศอินเดีย เป็นมหาวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนาที่เก่าแก่ ดั้งเดิมเป็นมหาวิทยาลัยที่ให้ความสำคัญในการศึกษาด้านพระพุทธศาสนาและปรัชญา แต่ต่อมาได้ขยายสาขาออกไปสู่สาขาที่ครอบคลุมความรู้ในศาสตร์ต่างๆ มหาวิทยาลัยแห่งนี้เป็นมหาวิทยาลัยที่จัดให้มีการสอนในระบบนานาชาติ ทั้งยังเป็นมหาวิทยาลัยที่ได้รับความร่วมมือในระดับประเทศคืออินเดียเองและประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา หรือประเทศที่มีชาวพุทธอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งจะได้จัดให้มีการบรรจุหลักสูตรการเรียนการสอนเรื่องพระพุทธศาสนากับปัญหาภาวะโลกร้อน และนอกจากนั้นยังได้มีการสอนกันในเรื่องของภาวะโลกร้อนกับการจัดการธุรกิจ ซึ่งจัดได้ว่าเป็นความหวังที่พระพุทธศาสนาจะได้มามีส่วนช่วยลดปัญหาภาวะโลกร้อนได้โดยตรง

แนวคิดนี้ได้รับการตอบรับอย่างดีจากภาครัฐบาลทั้งนี้เพราะได้มีการประชุมในระดับรัฐบาลเพื่อโครงการนี้ที่มหาวิทยาลัยแห่งนี้ไปแล้ว โดยที่ผู้นำของประเทศได้แสดงปาฐกถาเรื่องนี้ในที่ประชุมของการประชุมสุดยอดผู้นำของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งจัดให้มีขึ้น ณ ประเทศสิงคโปร์ และในปีหน้าหัวข้อนี้จะชัดเจนเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนมากขึ้น หลังจากนั้นจะมีแผนการที่จะเซ็นสัญญาระหว่างรัฐบาลในการที่จะระดมกันเพื่อแก้ปัญหาภาวะโลกร้อน

ในฝ่ายของการตั้งรับนั้นทางมหาวิทยาลัยจะสามารถรับนักศึกษาได้ประมาณหมื่นกว่าคน โดยกลุ่มผู้อุปถัมภ์มหาวิทยาลัยยังได้เสนอความเห็นให้มหาวิทยาลัยว่าน่าจะมีการเปิดการเรียนการสอนให้กว้างขวางกว่าที่เป็นอยู่อีก คือนอกจากจะมีการศึกษาด้านพระพุทธศาสนา ปรัชญาและศาสนาเปรียบเทียบแล้ว ควรเพิ่มในด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและสันติสุข การจัดการและการบริหารธุรกิจ ภาษาและวรรณคดี และนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น พร้อมกันนี้มหาวิทยาลัยจะได้รณรงค์ให้นักศึกษามาศึกษาในสาขาวิชานี้ เช่น การเสนอให้ทุนการศึกษาทั้งแก่นักศึกษาในประเทศและจากต่างประเทศ หรือการให้ทุนการศึกษากรณีพิเศษ เช่น การให้ทุนการศึกษาแก่พระภิกษุชาวจีนที่สนใจจะมาศึกษาสาขาวิชานี้เป็นต้น

พระครูพิทักษ์นันทคุณ แห่งวัดอรัญญาวาส ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน ความคิดที่เป็นแรงจูงใจให้พระครูพิทักษ์นันทคุณหันมาให้ความสนใจเรื่องการดูแลสิ่งแวดล้อม เกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อครั้งที่พระครูพิทักษ์นันทคุณ อยู่ในวัยเด็กบ้านของท่านอยู่ในสภาพแวดล้อมของภูเขาและป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ โยมบิดาของท่านมีอาชีพเป็นพรานล่าสัตว์ครั้งหนึ่งที่ติดตามบิดาล่าสัตว์ในป่า บิดาได้ยิงค่าง 3-4 ตัว ค่างตัวหนึ่งซึ่งมีลูกเกาะติดหลังอยู่ถูกยิง ลูกค่างจึงติดมาด้วย ลูกค่างตัวนั้นเอาหน้าเกลือกถูกับเลือดแม่มาตลอดทาง กลับมาถึงบ้านลูกค่างถูกขังไม่ยอมกินอะไร ด้วยความสงสาร ท่านจึงปล่อยลูกค่างออกจากกรง ลูกค่างก็วิ่งไปกอดจูบหนังแม่ค่างที่ตากเอาไว้ ท่านเห็นแล้วเกิดความสะเทือนใจอยากให้บิดาเลิกล่าสัตว์ แต่ทำไม่ได้ เนื่องจากการล่าสัตว์หาของป่าคือความอยู่รอดของครอบครัว ซึ่งเป็นแรงบันดาลใจในการเผยแพร่แนวคิดการอนุรักษ์ป่า สัตว์ป่าและพันธุ์พืช พระครูพิทักษ์นันทคุณ เป็น "พระนักพัฒนา" แห่งดินแดนภาคเหนือ จังหวัด

น่าน เป็นผู้ริเริ่มให้มีป่าสงวนหมู่บ้าน รณรงค์การดูแลและอนุรักษ์ทรัพยากรพืชพรรณไม้ สมุนไพร การดูแลรักษาพันธุ์สัตว์ น้ำและต้นไม้ พิธีสืบชะตาต้นน้ำ ซึ่งได้เป็นต้นแบบของวิธีการอนุรักษ์ในหลาย ๆ จังหวัดได้สร้างเครือข่ายองค์กรเบญจภาคี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "มูลนิธิฮักเมืองน่าน" ซึ่งเป็นหน่วยงานที่เป็นต้นแบบขององค์กรที่เกิดจากความร่วมมือร่วมใจของทุกส่วนในสังคม

นอกจากนั้นพระครูพิทักษ์นันทคุณ ได้ถ่ายทอดแนวคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากร พืชพรรณไม้ การดูแลรักษาพันธุ์ปลาและต้นน้ำ โดยการสอดแทรกในการเทศน์สั่งสอนทุกครั้งที่มีโอกาส ทั้งในโรงเรียน สถานศึกษาและงานประเพณีต่าง ๆ การถ่ายทอด ปลูกฝังแนวคิดนั้น พระครูพิทักษ์นันทคุณจะใช้สื่อต่าง ๆ ทั้งในรูปของแผ่นพับ สไลด์ วิดีโอ เทปบันทึกเสียง และอุปกรณ์ประกอบการบรรยายหลากหลายชนิด โดยมีมูลนิธิฮักเมืองน่าน ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นกำลังสำคัญในการช่วยเผยแพร่แนวคิดและประสานให้เกิดการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ตามแนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พันธุ์ปลาและต้นน้ำให้กว้างขวางขยายวงออกไปต้นแบบให้อีกหลายๆ จังหวัด โดยมีการประยุกต์พิธีกรรมทางวัฒนธรรมและศาสนาเข้ามาในงานอนุรักษ์ เช่น บวชต้นไม้ ทอดผ้าป่า อนุรักษ์ สืบชะตาป่า พื้นที่ทำงานขยายออกไปจากบ้านกิ่วม่วง ไปสู่พื้นที่อื่นๆ ในเขตกิ่งอำเภอสันติสุข ข้ามไปกิ่งอำเภอบ่อเกลือ อำเภอปัว อำเภอเมือง และกิ่งอำเภอบ้านหลวง จนมีพื้นที่ป่าชุมชนหลายหมื่นไร่ ได้รับการยอมรับจากหลายฝ่ายทั้งป่าไม้ คนในวงการต่าง ๆ ทั้งราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน พระสงฆ์ ผู้นำชาวบ้านจำนวนมาก เข้าร่วมขบวนการอนุรักษ์ (www.sedb.org)

การรณรงค์ของพระครูพิทักษ์นันทคุณ เป็นการทำงานที่เริ่มมาก่อนกระแสภาวะโลกร้อนที่มีอยู่ในปัจจุบัน จึงเป็นงานรณรงค์เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยรวม นอกจากนั้น ท่านยังระดมพระพุทธศาสนามาเพื่อการณ์นี้ หลายๆ วิธี ไม่ว่าจะเป็นการบวชต้นไม้ ซึ่งเป็นที่รู้จักและเข้าใจกันในหมู่นักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หรือการสืบชะตาสิ่งแวดล้อม เช่น การสืบชะตาแม่น้ำ การสืบชะตาป่า เป็นต้น

การป้องกันและแก้ปัญหาภาวะโลกร้อนที่ทำกันอยู่ในปัจจุบัน มีการรณรงค์กันในรูปแบบต่างๆ ตัวอย่างเช่น กิจกรรม "ปักธงชัย พิชิตเขาหน่อ ลดโลกร้อน" ของจุลสารไตรรัตน์ ภายใต้การนำโดย พระอาจารย์มหาพิน พุทธวิริโยและพระอาจารย์ประดิษฐ์ จิตตะสังวโร โครงการนี้ได้นำกิจกรรมทางศาสนาเป็นแกนนำไปสู่การป้องกันและแก้ปัญหาภาวะโลกร้อน ซึ่งเริ่มโดยนำคณะญาติธรรมเดินธรรมยาตราพิชิตเขาหน่อ เพื่อบูชารอยพระพุทธบาท และนมัสการพระธาตุเจดีย์ โดยการปักธงชัย คือ ธงธรรมจักร และธงชาติ ประกาศความเอกราชของชาติไทย ที่มีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ บนยอดเขาหน่อ ยอดเขาในครั้งนี้ โดยมีภารกิจปักธงชัย รวมธงชาติและธงศาสนา (ธรรมจักร) รออยู่เบื้องหน้า จากนั้นจึงจัดให้มีภารกิจร่วมกันเพื่อลดภาวะโลกร้อน โดยการแก้ที่ต้นเหตุของปัญหาด้วยอำนาจใจ กล่าวคือเมื่อขึ้นไปถึงยอดเขาได้จัดให้มีการสวดมนต์ การเจริญภาวนาและการแผ่เมตตาให้กับสรรพสัตว์ ตลอดถึงสรรพวิญญาณทั้งหลาย ให้กระแสใจที่มีเมตตาไปตามกระแสลม กล่าวคือเมื่อลมไปถึงไหนให้ความร่มเย็นไปถึงนั่น อากาศไปถึงไหน ขอความศักดิ์สิทธิ์ไปถึงนั่น และแผ่เมตตาให้โลกนี้ร่มเย็นด้วยกัน ทั้งนี้เพราะใจที่หยุดนิ่ง การสวดมนต์ที่ดังกังวาน เป็นสิ่งที่แสดงความกตัญญูเพื่อโลกให้โลกกลับมาสวยงามดั่งสวรรค์นั่นเอง (โรเบิร์ต มุลเลอร์, 2542)

วัดเขาหน่อแห่งนี้มีเกจิอาจารย์นามว่า หลวงพ่อแนมเป็นที่เคารพนับถือของพุทธศาสนิกชนเป็นอย่างมาก ท่านเป็นพระนักอนุรักษ์ธรรมชาติ โดยต้องต่อสู้กับกลุ่มอิทธิพลซึ่งทำการระเบิดหินเขาหน่อ ท่านได้ถวายฎีกาต่อสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี ในปี พ.ศ.2535 จนได้รับพระราชทานให้ยกเขาหน่อและปริมณฑล รวม 1,999 ไร่ (โดยประมาณ) ให้เป็นเขตอนุรักษ์ ในการอนุรักษ์เขาหน่อและปริมณฑลนั้น นับว่าหลวงพ่อได้คงสภาพระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมไว้เป็นอย่างดีอีกทั้งยังได้ให้อภัยทาน แก่ชีวิตสัตว์เป็นล้านตัว คือมีถ้ำปลา โดยมีปลาอาศัยเป็นจำนวนมาก บนภูเขามีลิงอาศัยเป็นพัน ๆ ตัวและในถ้ำเขาหน่อมีค้างคาวอาศัยนับล้านตัว ปัจจุบันหลวงพ่อแนมกำลังพัฒนาบริเวณเขาห้วยลุง ซึ่งอยู่ในปริมณฑลของเขาหน่อให้เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์นานาชนิด (www.pchitasangvaro.multiply.com)

ที่กล่าวมานี้เป็นเพียงตัวอย่างส่วนหนึ่งการทำงานขององค์กรทางพระพุทธศาสนา เพื่อช่วยกันดูแลรักษาโลกของเรา นั่นก็หมายความว่ายังมีองค์กรทางพระพุทธศาสนาอีกมากที่กำลังทำงานนี้อยู่ และแท้จริงแล้วการปฏิบัติธรรมหรือการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมในลักษณะต่างๆ นั้นเป็นการช่วยกันลดปัญหาหรือแก้ปัญหาภาวะโลกร้อนที่แท้จริง ทั้งนี้เพราะการปฏิบัติธรรม ซึ่งได้แก่ การทำทาน การรักษาศีลและที่สำคัญการทำภาวนาเป็นการลดความร้อนภายในตัวของแต่ละคน กล่าวคือการลดอำนาจของกิเลสลง และถ้าทุกภาคส่วนหันมามุ่งการปฏิบัติธรรมดังนี้ โลกของเราก็จะร่มเย็นสมความต้องการ

ภาค 7

พุทธจริยศาสตร์กับการพัฒนาสังคม

พระพุทธเจ้าในฐานะนักเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, ผศ.ดร.
ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิชาการ
ผู้อำนวยการสำนักงานสมาคมมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนานานาชาติ

1. เกริ่นนำ

เพราะเหตุใดมนุษย์และสังคมจึงต้องขัดแย้งกัน หรือว่าบนฐานของความขัดแย้ง แท้ที่จริงแล้ว เหตุผลที่ต้องขัดแย้งก็เพราะความขัดแย้งเป็นสิ่งจำเป็น (Necessary) หรือเป็นธรรมชาติ (Nature) ของมนุษย์และสังคมนั่นเอง ฉะนั้น มนุษย์และสังคมจึงไม่สามารถหลีกหนีความขัดแย้งดังที่ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ให้ความเห็นว่า "ประวัติศาสตร์ของมนุษย์ชาติไม่เคยว่างเว้นจากความขัดแย้ง ไม่ว่าจะในระดับบุคคล มนุษย์มิได้ถือกำเนิดมาเหมือนกันแต่เป็นความแตกต่างอันเป็นผลมาแต่พันธุกรรม หรือสภาพแวดล้อมทางสังคม"[1] จากสถานการณ์ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นดังกล่าว ทำให้เกิดการตั้งคำถามว่า สุดท้ายแล้ว ความขัดแย้งเป็นบุญที่ก่อให้เกิดการรังสรรค์สิ่งดีงามให้แก่สังคม หรือว่าเป็นบาปที่สาปมนุษย์และสังคมให้จมอยู่กับปัญหา และความวุ่นวายระหว่างมนุษย์และสังคม

ในขณะที่นักขัดแย้งวิทยา (Conflict Theorists) ที่จัดอยู่ในกลุ่มของนักสังคมวิทยา (Social Theorists) มองว่า "มนุษย์เป็นสัตว์สังคม" (Social Animals) ที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคม และเป็นส่วนหนึ่งของผลผลิตจากการคบหาสมาคมซึ่งกันและกันของบุคคลในสังคม[2] ซึ่งการที่มนุษย์จะสามารถดำรงชีวิตอยู่รอดในสังคมได้นั้น ก็จำเป็นที่จะต้องอาศัยปัจจัยทางชีวภาพ[3] และปัจจัยด้านอื่น ๆ เพื่อสนอง "ความต้องการ" ของตนเอง คำถามมีว่า "ความอยาก หรือความต้องการ" ได้เข้าไปสัมพันธ์กับความขัดแย้งอย่างไร เพราะการที่มนุษย์และสังคมไม่เข้าใจธรรมชาติของความอยากหรือความต้องการอย่างแท้จริงใช่หรือไม่ จึงทำให้ "ติดกับดัก" ของความขัดแย้ง

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประเด็นที่ซามูเอล ฮันติงตัน (Samuel Huntington)[4] ให้ความเห็นเรื่อง "การปะทะกันทางวัฒนธรรม" จนทำให้ธีรยุทธ บุญมี[5] และสุรชาติ บำรุงสุข[6] ได้ตอกย้ำว่า รากฐานสำคัญของความขัดแย้งในลักษณะดังกล่าวเป็นเพราะชาติพันธุ์-ชาตินิยม (Ethno-Nationalism) ซึ่ง ชัยวัฒน์ สถาอานันท์[7] และรอฮีม ปรามาส[8] ก็มองว่า ลัทธิ

---

1 ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, **สันติทฤษฎี/วิถีวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, 2539), หน้า 36.

2 Thoresten Sellin, **Culture Conflict and Crime**, (New York: Social Science Research Council, 1938).

3 ม.ร.ว.พฤทธิสาณ ชุมพล, "สันติภาพภายใต้เงื่อนไขของความขัดแย้งทางสังคมและการเมือง", ใน **มนุษย์กับสันติภาพ**, (ศรีเพ็ญ ศุภพิทยากุล บรรณาธิการ), (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 41.

4 นักรัฐศาสตร์ชาวอเมริกัน ได้นำเสนอแนวคิด เรื่อง "การปะทะกันของอารยธรรม" (The Clash of Civilizations ดูเพิ่มเติมใน วารสาร Foreign Affairs ฉบับ Summer 1993 < http://www.zmag.org/terrorframe.htm 221144release date CPMPWBContents P. Member P>.

5 ธีรยุทธ บุญมี, **Road Map ประเทศไทย**, กรุงเทพมหานคร: สายธาร, 2547), หน้า 36-37.

6 สุรชาติ บำรุงสุข, "สงครามข้ามรัฐ-สงครามในรัฐ: จากสถานการณ์โลกถึงภาคใต้", ใน **มติชนสุดสัปดาห์** (ฉบับที่ 1249): 33.

7 ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, **อาวุธมีชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน, 2546), หน้า 30-35.

เผ่าพันธุ์ ลัทธิเชื้อชาตินิยม (Ethnocentrism) และการยึดหลักโดยเน้นศาสนาของตัวเองเป็นศูนย์กลาง (Religion Centric) นั้นเป็นตัวแปรสำคัญที่จะทำให้เกิดความขัดแย้งในยุคปัจจุบัน ซึ่งประเด็นเหล่านี้ สัมพันธ์กับความอยากโดยเฉพาะประเด็น "ความอยากมี อยากเป็น" ในพระพุทธศาสนาด้วยหรือไม่

พระพุทธศาสนาซึ่งถือได้ว่าเป็น "ศาสนาแห่งสันติ"[9] มีท่าทีต่อปัญหาข้างต้นอย่างไร พระพุทธศาสนายอมรับได้หรือไม่ว่า "ความขัดแย้งเป็นธรรมชาติของมนุษย์และสังคม"[10] พระพุทธเจ้าทรงมองความขัดแย้งอย่างไร ทรงมองว่าเป็น "ธรรมชาติของมนุษย์" ซึ่งถือได้ว่าเป็น "สิ่งที่มนุษย์หลีกเลี่ยงไม่พ้นใช่หรือไม่" หรือทรงมองว่า "ความขัดแย้งไม่ใช่ธรรมชาติของมนุษย์"

ในขณะเดียวกัน เมื่อมนุษย์ และสังคมเกิดความขัดแย้ง พระพุทธเจ้าทรงมีพุทโธบายในการจัดการความขัดแย้งโดยเฉพาะอย่างยิ่ง กระบวนการในการทำหน้าที่นักเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางอย่างไร เมื่อพระพุทธเจ้าดำรงตนอยู่ในสถานะนักเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง พระองค์สามารถที่จะดำเนินการไกล่เกลี่ยได้ทุกกรณี หรือว่ามีกรณีใดที่พระองค์ไม่สามารถที่จะทำให้คู่กรณีสามารถเลือกทางเลือกที่ดีที่สุดให้แก่ตัวเอง ฉะนั้น ก่อนที่จะค้นหาคำตอบดังกล่าว จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเข้าใจความขัดแย้งในมิติของพระพุทธศาสนา เพื่อจะตอบประเด็นที่ว่า พระพุทธเจ้าเข้าไปไกล่เกลี่ยคู่กรณีที่เกิดความขัดแย้งอย่างไร

2. ความขัดแย้งเป็นสิ่งจำเป็น หรือเป็นธรรมชาติของมนุษย์หรือไม่

"กฎไตรลักษณ์" เป็นชุดแนวคิดที่สามารถอธิบายกฎการเปลี่ยนแปลงในเชิงกายภาพ หรือรูปธรรมได้ครอบคลุมที่สุด ในขณะเดียวกัน กฎนี้ไม่ได้รับการออกแบบเพื่ออธิบายความเปลี่ยนแปลงเชิงกายภาพ หรือรูปธรรมแต่เพียงประการเดียว แต่ครอบคลุมความเปลี่ยนแปลงเชิงจิตภาพ หรือนามธรรมด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งนามธรรมที่ว่าด้วย "สภาวะของความขัดแย้ง" กฎนี้อธิบายให้เห็นว่า ความเป็นจริงแล้วสรรพสิ่งในโลกนี้ล้วนตกอยู่ภายใต้การควบคุมของ "ความไม่เที่ยง" (อนิจจัง) "การคงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้" (ทุกขัง) และ "เราไม่สามารถที่จะบังคับสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เป็นไปตามความต้องการหรืออำนาจของเราได้" (อนัตตา)

แม้ว่านักคิดบางท่านย้ำว่า "ความขัดแย้งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง" ถึงกระนั้น ความเปลี่ยนแปลงก่อให้เกิดความขัดแย้งได้เช่นเดียวกัน เพราะความคิด หรือการกระทำของมนุษย์เปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง เพราะว่าสรรพสิ่ง หรือสภาวะต่าง ๆ (ยกเว้นพระนิพพาน) นั้นคงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (ทุกขัง) ด้วยเหตุนี้ เราจึงไม่สามารถบังคับให้บุคคล หรือสิ่งใดก็

---

[8] รอฮีม ปรามาส, **สงครามอนาคต และนวัตกรรมทางการทหาร**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มติชน, 2547), หน้า 36.

[9] คำว่า "ศาสนาแห่งสันติ" นี้ สรุปและประเมินจาก 3 หลักการใหญ่ กล่าวคือ (1) หลักการแห่งสันติเชิงปรมัตถ์ที่ชี้ให้เห็นว่า "สุขอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี" (นตฺถิ สนฺติปรं สุขं), ขุ.ธ. (บาลี) 25/202/52(2)หลักการแห่งสันติเชิงสังคม หรือเชิงสมมติที่ไม่เห็นด้วยกับการบาตหมาง การทะเลาะ วิวาท อาฆาต ทำลายซึ่งกันและกัน (บาลี) 25/787-794/488-490, ขุ.สุ. (ไทย) 25/787-794/690-691, โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำเสนอหลักการที่ว่า "บุคคลที่จะชื่อว่าประเสริฐทั้งกาย วาจา และใจ หรือเป็นคนดีนั้นไม่ใช่เพราะการเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย (อหึสา สพฺพปาณานํ)", (บาลี) 25/270/63. ขุ.ธ. (ไทย) 25/270/116. ขุ.อปทาน. (บาลี) 32/21/358, (ไทย) 32/21/486 และ (3) องค์การสหประชาชาติยกย่องให้วันวิสาขบูชาเป็นวันสำคัญสากลของสหประชาชาติเพราะเป็นศาสนาแห่งสันติภาพใน 2541.

[10] นักคิดที่มองความขัดแย้งในลักษณะนี้ ประกอบไปด้วยนักคิดต่างประเทศ เช่น จอร์ด ซิมเมล ราล์ฟ ดาห์เรนดอร์ฟ เจมส์ โค เป็นต้น ส่วนนักคิดของประเทศไทย เช่น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) วันชัย วัฒนศัพท์ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ และสมภาร พรมทา (ดูรายละเอียดใน พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส "รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี: ศึกษากรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จ.เชียงใหม่", บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2548.

ตามเป็นไปตามความปรารถนาของเรา ฉะนั้น ความขัดแย้งจึงเกิดขึ้น ซึ่งเป็นการเกิดขึ้นบนฐานที่เรามีความคาดหวังว่า เขาต้องคิด พูด หรือกระทำเหมือนกับเรา หรือคาดหวังว่าสิ่งต่าง ๆ ต้องเป็นไปตามความต้องการของเรา

การเข้าใจความจริงดังกล่าว ทำให้ง่ายต่อการอธิบายว่า "ความขัดแย้งเป็น 'ธรรมชาติ' ของมนุษย์หรือไม่" และเพื่อตอบคำถามดังกล่าวนั้น สิ่งที่จะต้องตั้งคำถามต่อไปก็คือว่า มนุษย์ในบริบทนี้หมายถึงใคร คำว่า "มนุษย์" หมายถึง "มนุษย์ในฐานะที่เป็นปุถุชน" หรือว่า "มนุษย์ในฐานะที่เป็นพระอรหันต์" ด้วย

กล่าวถึง "มนุษย์" ในความหมายของ "ปุถุชน" เมื่อวิเคราะห์ภายใต้กรอบของ "กฎไตรลักษณ์" ก็ย่อมง่ายที่ตอบปัญหาดังกล่าว เพราะมนุษย์ปุถุชนนั้นยังมีสภาพจิตที่ถูกปกคลุมได้ด้วยกิเลสในลักษณะต่าง ๆ ไม่ว่าความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือความไม่รู้ ความอยาก และความยึดมั่นถือมั่น เป็นต้น ฉะนั้น เมื่อมนุษย์ "ปุถุชน" เคลื่อนไหวร่างกายไปพร้อมกับสภาพจิตที่หวั่นไหวด้วยแรงผลักดันของ "อกุศล"[11] หรือ "กุศล" ย่อมเป็นธรรมดาที่จะต้องเผชิญกับความขัดแย้งในมิติต่าง ๆ ที่เกิดจากการคิด การพูด หรือกระทำที่แตกต่างกันดังจะเห็นได้จากปรากฏการณ์ความขัดแย้งตามที่สถานการณ์ความขัดแย้งที่ปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ความขัดแย้งกันเกี่ยวกับการแย่งที่อยู่อาศัยของพระภิกษุ หรือความขัดแย้งกันของสาวกนิครนถ์ นาฏบุตร ซึ่งความขัดแย้งเหล่านี้เริ่มต้นจากการมีความเห็นในทิศทางที่แตกต่างกันจนสถานการณ์ลุกลามไปสู่ความรุนแรง

จะเห็นว่า เมื่อมองในมิติของโลกียะวิสัย "ความขัดแย้งเป็นเรื่องธรรมดา และฝังรากลึกในสังคม" ซึ่งมนุษย์มิสามารถที่จะหลีกเลี่ยงข้อเท็จจริงดังกล่าวได้ จะเห็นว่า ธรรมชาติของความขัดแย้งในลักษณะนี้ มีอยู่ และดำรงอยู่ในภายในของมนุษย์เอง รวมไปถึงการที่มนุษย์ปฏิสัมพันธ์กับบุคคล หรือกลุ่มบุคคล ไม่ว่าจะเป็นเรื่องครอบครัว การทำงาน เศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ซึ่งการเข้าไปเกี่ยวข้องในลักษณะดังกล่าว ในฐานะที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคม (Social Animal) ย่อมเป็นเรื่องยากที่จะหลีกเลี่ยงความขัดแย้งได้ ฉะนั้น ความขัดแย้งเป็นธรรมดาสามัญของสิ่งต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในโลกไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งที่ซ่อนตัวอยู่ในธรรมชาติ หรือการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่เป็นปุถุชน

3. พระอรหันต์ขัดแย้งกันได้หรือไม่

คำถามมีว่า "พระอรหันต์ยังมีธรรมชาติแห่งความขัดแย้งอยู่ภายในหรือไม่" การตอบคำถามนี้จำเป็นต้องแยกคำว่า "ความจริงในเชิงปรมัตถ์" (ปรมัตถสัจจะ) " กับ "ความจริงในเชิงสมมติ" (สมมติสัจจะ) ออกจากกัน เหตุผลสำคัญที่ต้องแยกเพราะสภาวธรรมของความเป็นพระอรหันต์กับบัญญัติเป็นคนละประเด็น คำว่า "อรหันต์" หมายถึง "ผู้ไกลจากกิเลส" กล่าวคือ สภาวะจิตที่ไร้ภาวะความขัดแย้งเพราะนิพพานเป็นการดับกิเลสจึงทำให้เกิดภาวะที่ไม่มีความขัดแย้ง ฉะนั้น คำว่า "ไม่มีความขัดแย้ง" มีนัยบ่งถึงภาวะจิตที่สมบูรณ์โดยปราศจากการกระทำอันก่อให้เกิด "กุศล" หรือ "อกุศล" การแสดงออกทางกาย วาจา ใจของพระอรหันต์จึงยืนอยู่บนฐานของคำว่า "กิริยา" หรือ "การกระทำ" ล้วน ๆ

กล่าวโดยสภาวธรรม พระอรหันต์จึงไม่มีความขัดแย้ง หรือไร้ภาวะความขัดแย้ง ไม่มีใคร หรือสิ่งใดเป็นแรงผลักให้เกิดความขัดแย้งได้ดังพุทธพจน์ที่ว่า "อัคคินิเวสสนะ ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ ย่อมไม่ทะเลาะวิวาท ทุ่มเถียงกับใคร ๆ โวหารใดที่ชาวโลกนิยมพูดกัน ก็ไม่ยึดมั่นกล่าวไป ตามโวหารนั้น"[12] และ "มุนีผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณานั้น รู้จักสมณพราหมณ์ ผู้เป็นเจ้าลัทธิเหล่านี้ว่า เป็นผู้เข้าไปอาศัยทิฏฐิและรู้จักเป็นที่อาศัย นักปราชญ์ครั้นรู้จักแล้ว ก็หลุดพ้น ไม่

---

[11] สำ.ส. (ไทย) 15/113/84-85. ดูเปรียบเทียบ ขุ.ม. (ไทย) 29/156/434.

[12] "เอวं วิมุตฺตจิตฺโต โข อคฺคิเวสฺสน ภิกฺขุ น เกนจิ สํวทติ น เกนจิ วิวทติ ยญฺจ โลเก วุตฺตं เตน โวหรติ อปรามสํ". ม.ม. (บาลี) 13/206/182, ม.ม. (ไทย) 13/275/243.

ถึงการวิวาทกัน[13] พุทธพจน์บทนี้ย้ำเตือนว่า บุคคลที่เข้าถึงความจริงขั้นสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาแล้ว ย่อมไม่มีความขัดแย้งในสภาวธรรม ไม่มีความสงสัย หรือตั้งข้อสังเกตต่อสภาวธรรม และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ย่อมเป็นไปไม่ได้ที่ผู้บรรลุธรรมจะก่อความบาดหมาง ทะเลาะวิวาทกัน

ประเด็นคำถามที่น่าสนใจก็คือ "พระอรหันต์คิดต่างกัน หรือมีมุมมองที่แตกต่างกันได้หรือไม่" จากการศึกษาค้นคว้าทำให้ได้รับคำตอบว่า "คิด หรือมีมุมมองที่แตกต่างกันได้" สิ่งที่ทำให้พบคำตอบในลักษณะนี้ก็เพราะคำว่า "บัญญัติ" หรือ "ความจริงเชิงสมมติ" นั้นเป็นกุญแจสำคัญที่นำเราไปสู่คำตอบดังกล่าว คำว่า "บัญญัติ" หรือ "ความจริงเชิงสมมติ" เป็นสื่อกลางในการที่จะใช้เป็นสะพาน หรือเป็นคู่มือสำหรับเรียนรู้ หรือเข้าใจร่วมกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ดังที่พุทธทาสภิกขุใช้คำว่า "ภาษาคน" ฉะนั้น เมื่อวิเคราะห์ในบริบทนี้ทำให้เกิดคำถามว่า "เป็นไปได้หรือไม่ว่าผู้ที่เข้าใจโลกแห่งปรมัตถ์จะสามารถเข้าใจโลกแห่งสมมติได้ทั้งหมด" คำตอบข้อนี้ไปปรากฏอยู่ในคัมภีร์มิลินทปัญหาว่า "การรู้สิ่งทั้งปวงนั้น ไม่ใช่วิสัยของพระอรหันต์ทั่วไป สิ่งที่พระอรหันต์ไม่รู้ก็มี เช่น นาม และโคตรแห่งสตรีบุรุษ เป็นต้น พระอรหันต์รู้ได้เฉพาะวิมุตติก็มี พระอรหันต์ชั้นอภิญญา 6 ก็รู้เฉพาะในวิสัยของตน พระสัพพัญญูเท่านั้นจึงจะรู้หมด"[14]

วิเคราะห์จากคำพูดของพระนาคเสนพบว่า พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นสัพพัญญูบุคคลเท่านั้นที่ทรงทราบ และเข้าใจโลกแห่งปรมัตถ์และโลกแห่งสมมติได้อย่างตลอดสาย ส่วนสาวกท่านอื่น ๆ ที่บรรลุพระอรหันต์มิได้หมายความว่าสามารถรู้ทั้งสองโลก ความจริงข้อนี้ทำให้พบคำตอบว่า "พระอรหันต์ไม่สามารถรับรู้เรื่องราวต่างๆ ในโลกนี้ได้ทั้งหมด" หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ "พระอรหันต์มีข้อจำกัดในการรับรู้" ฉะนั้น "พระอรหันต์ก็ย่อมคิด หรือมีมุมมองที่แตกต่างกันได้" หลักฐานชิ้นสำคัญที่สามารถยืนยันความจริงข้อนี้ก็คือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในคราวทำสังคายนาครั้งที่ 1

จากการศึกษาพบว่า ก่อนที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า "อานนท์ เมื่อเราล่วงไป สงฆ์หวังอยู่ก็พึงถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้" พระดำรัสในประเด็นนี้ได้กลายเป็นปัญหาในที่ประชุมสงฆ์ 500 รูปว่า "สิกขาบทข้อไหนที่จัดว่าเป็นสิกขาบทเล็กน้อย" การยกประเด็นเรื่อง "สิกขาบทเล็กน้อย" ขึ้นมานำเสนอเพื่อหาข้อยุตินั้น ทำให้พระอรหันต์ได้พากันวิเคราะห์ ตีความ และตั้งข้อสังเกตออกเป็นหลายนัยด้วยกัน[15] ซึ่งการตีความดังกล่าวนั้น สามารถแยกสรุปออกเป็น 5 กลุ่มด้วยกัน กล่าวคือ[16]

(1) ยกเว้นปาราชิก 4 สิกขาบท ที่เหลือจัดเป็นสิกขาบทเล็กน้อย

(2) ยกเว้นปาราชิก 4 สิกขาบท สังฆาทิเสส 13 สิกขาบท ที่เหลือจัดเป็นสิกขาบทเล็กน้อย

(3) ยกเว้นปาราชิก 4 สิกขาบท สังฆาทิเสส 13 สิกขาบท อนิยต 2 ที่เหลือจัดเป็นสิกขาบทเล็กน้อย

(4) ยกเว้นปาราชิก 4 สิกขาบท สังฆาทิเสส 13 สิกขาบท อนิยต 2 นิสสัคคิยปาจิตตีย์ 30 สิกขาบท ปาจิตตีย์ 92 สิกขาบท ที่เหลือจัดว่าเป็นสิกขาบทเล็กน้อย

(5) ยกเว้นปาราชิก 4 สิกขาบท สังฆาทิเสส 13 สิกขาบท อนิยต 2 นิสสัคคิยปาจิตตีย์ 30 สิกขาบท ปาจิตตีย์ 92 สิกขาบท ปาฏิเทสนียะ 4 สิกขาบท ที่เหลือจัดว่าเป็นสิกขาบทเล็กน้อย

---

[13] ขุ.ม. (ไทย) 29/112/335.

[14] "อวิสโย มหาราช เอกจฺจสฺส อรหโต สพฺพํ ชานิตุ น หิ ตสฺส พลํ อตฺถิ สพฺพํ ชานิตุ อนญฺญาตํ มหาราช อรหโต อิตฺถิปุริสานนามมฺปิ โคตฺตมฺปิ, มคฺโคปิ ตสฺส มตียา อนญฺญาโต วิมุตฺติเยว มหาราช เอกจฺโจ อรหา ชาเนยฺย ฉฬภิญฺโญ อรหา สกวิสยํ ชาเนยฺย, สพฺพญฺญู มหาราช ตถาคโตว สพฺพํ ชานาติ". มิลินท. _/3/277-279.

[15] พระอรรถกถาจารย์ขยายประเด็นนี้ว่า "พระสังคาหกเถระทั้งหลายกล่าวแล้วโดยปริยาย" ซึ่งหมายถึงการวิเคราะห์ ให้คำจำกัดความ และตีความแตกต่างกันออกไปหลายประเด็น

[16] วิ.จู. (ไทย) 7/441/382.

กรณีศึกษาที่ว่าด้วยความคิดเห็น หรือการตีความที่แตกต่างกันในประเด็นที่ว่าด้วย "สิกขาบทเล็กน้อย" นี้เป็นหลักฐานสำคัญที่ทำให้ผู้เขียนมองว่าในแง่บัญญัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บัญญัติดังกล่าว จัดได้ว่าเป็น "พุทธบัญญัติ" แต่เมื่อพระองค์ไม่ได้ตรัสชี้แจงให้ทราบว่านัยของ คำว่า "เล็กน้อย" คืออะไรนั้น กลายเป็นประเด็นที่ทำให้พระอานนท์ถูกพระสงฆ์จำนวน 499 รูปปรับอาบัติท่านในฐานะที่ไม่ถามให้ชัดเจนว่า "อะไรคืออาบัติเล็กน้อย" การปรับอาบัติพระอรหันต์ในท่ามกลางสงฆ์นั้น ผู้เขียนมองว่าเป็นประเด็นใหญ่ ฉะนั้น ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับการตีความที่แตกต่างกันดังกล่าว ต้องเป็นประเด็นที่มีความสำคัญต่อการสังคายนาครั้งที่ 1 เป็นอย่างมากเช่นเดียวกัน

กล่าวโดยสรุปแล้ว ความขัดแย้งที่เกี่ยวกับความคิดเห็น จัดได้ว่าเป็น "ธรรมดา" หรือ "ธรรมชาติ" ของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ในระดับที่เป็นปุถุชนหรือพระอรหันต์ก็ตาม สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่ามีข้อจำกัดในการรับรู้เรื่องราวต่างๆ ในโลกนี้แตกต่างกัน ดังที่พระธรรมปิฎกได้ย้ำในประเด็นนี้ว่า "ความขัดแย้งนั้น ในแง่หนึ่งก็เป็นเรื่องธรรมดา คือ มันเป็นธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย ที่แต่ละอย่างมีความเป็นไปของมัน เมื่อต่างอย่างต่างส่วนเป็นคนละทาง ก็ย่อมขัดแย้ง"[17]

4. บุญ 6 อย่างของความขัดแย้ง (ที่สร้างสรรค์มนุษย์และสังคม)

ดังที่ได้กล่าวในเบื้องต้นแล้วว่า "ความขัดแย้งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง" การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เป็นการเปลี่ยนทั้งในเชิงกายภาพ และจิตภาพ หรือเชิงมหัพภาค และจุลภาค พระพุทธศาสนายอมรับว่า มนุษย์ปุถุชน (มนุสฺส มนุสฺโส) มีความขัดแย้ง และความแปลกแยกในตัวเองอันเกิดจากแรงผลักของความโลภ ความโกรธ และความหลง อย่างไรก็ตาม ผลของความแปลกแยก หรือความขัดแย้งภายในลักษณะดังกล่าวได้ทำให้เกิดแง่มุมที่สำคัญหลายประการด้วยกัน

4.1 ความขัดแย้งเป็นที่มาของการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ในเชิงปัจเจก

ความขัดแย้ง หรือความแปลกแยกในตัวเองกลายเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้ "เจ้าชายสิทธัตถะ" ได้พัฒนาจิตของตัวเองเพื่อเลื่อนสถานะจากความเป็นมนุษย์ไปสู่ "ความเป็นพระพุทธเจ้า" ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะสาเหตุสำคัญดำเนินมาจากความขัดแย้งภายในเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย และการตอบคำถามของตัวเองว่า "อะไรคือความสุขที่แท้จริง" "มนุษย์ไม่เกิด แก่ เจ็บ และตายได้หรือไม่" การตั้งคำถามในลักษณะนี้ก็เพราะเกิดความขัดแย้งเกี่ยวกับทวิลักษณะของสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ตรงของพระองค์

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนประการหนึ่งก็คือ คำกล่าวของพระยสะที่ว่า "ที่นี่วุ่นวายหนอ ที่นี่ขัดข้องหนอ" ก็เกิดขึ้นมาจากความขัดแย้งภายในที่สิ้นหวังกับความสุขในเชิง "วัตถุนิยม" และ "สภาวะไร้ความขัดแย้ง" ได้เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับคำตรัสของพระพุทธเจ้าที่ว่า "ที่นี่ไม่วุ่นวายหนอ ที่นี่ไม่ขัดข้องหนอ" และ เพราะความขัดแย้งภายในดังกล่าว จึงทำให้พระเจ้ามหานามะต้องเสด็จเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อให้พระองค์ช่วยหาทางออก[18]

ฉะนั้น เมื่อถามว่า "ความขัดแย้งมีความสำคัญต่อมนุษย์ในเชิงปัจเจกได้อย่างไร" นั้น คำตอบก็คือ "ความขัดแย้ง" เป็นสื่อ หรือเป็นสะพานที่ทรงคุณค่าในการทำให้มนุษย์ได้ทอดเดินไปสู่ "ภาวะไร้ความขัดแย้ง" อันเป็นการเดินทางที่เข้าใจความจริงว่าเส้นทางเดินสามารถเติมเต็มความสุขให้แก่มนุษย์ได้ในระดับหนึ่ง แต่เส้นทางดังกล่าวก็เป็นพื้นฐานที่ดีที่ทำให้มนุษย์ได้พยายามที่จะรู้จักกับทางเลือกใหม่ อันเป็นทางเลือกที่ปราศจากความขัดแย้ง หรือไร้ความขัดแย้งอย่างแท้จริง

---

[17] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **สลายความขัดแย้ง**, พิมพ์ครั้งที่ 1, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสื่อเกษตร, 2546), หน้า 2.

[18] "พระเจ้ามหานามะเกิดความสงสัยว่า "เพราะเหตุไร? พระองค์ปฏิบัติตามธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว แต่ราคะ โทสะ และโมหะยังคงมีอยู่ พระพุทธเจ้าได้ชี้ให้เห็นว่า ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่าการอยู่ครองเรือนนั้น เป็นที่มาของการคลุกคลีด้วยกิเลส" ดูเพิ่มเติมใน ม.มู. (ไทย) 12/175-179/177-185.

อย่างไรก็ตาม เมื่อมองในมิติของโลกแบบสามัญชน หรือแบบฆราวาสวิสัย "ความขัดแย้ง" มีส่วนสำคัญในการผลักดันให้มนุษย์ต้องพัฒนาตัวเองอยู่ตลอดเวลาพบว่า มนุษย์มีความแปลกแยกในตัวเอง หรือขัดแย้งในตัวเองเกี่ยวกับการสนองความต้องการของมนุษย์เอง ไม่ว่าจะเป็นความต้องการความสำเร็จในชีวิต ความต้องการการนับหน้าถือตา ความต้องการด้านความรัก และความต้องการด้านความปลอดภัย ความขัดแย้งในตัวเองดังกล่าวก็กลายเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้มนุษย์สร้างแรงจูงใจใฝ่สำเร็จ (ธัมมฉันทะ) เพื่อแสวงหาสิ่งต่าง ๆ มาสนองความต้องการของมนุษย์เอง

4.2 ความขัดแย้งเป็นที่มาของการเมืองการปกครอง

เมื่อมองความขัดแย้งในมิติของ "รัฐศาสตร์" พบว่า ความขัดแย้งได้กลายเป็นพื้นฐานสำคัญของระบบการเมืองการปกครอง สิ่งที่สามารถยืนยันข้อสมมติฐานดังกล่าวก็คือหลักการสำคัญตามที่ปรากฏในอัคคัญญสูตรที่ย้ำให้เห็นว่าการถือกำเนิดของระบบกษัตริย์เพราะว่าประชาชนทั่วไปมีความขัดแย้งเกี่ยวกับการแย่งชิงข้าวสาลี ปัญหาที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย จนนำไปสู่ข้อตกลงร่วมกันว่า "เราควรแบ่งปันข้าวสาลี และปักปันเขตแดนกัน"[19] การหาข้อตกลงร่วมกันในรูปแบบ "ทวิภาคี" กลายเป็นข้อตกลงที่มีวาระซ่อนเร้น (Hidden Agenda) เพราะไม่ได้มีผลในทางปฏิบัติแต่ประการใด ด้วยเหตุนี้สถานการณ์การแย่งชิงพืชผลทางการเกษตรคือข้าวสาลีดำเนินไปอย่างลับ ๆ เนื่องจากประชาชนบางคนไม่พอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ จึงเก็บรักษาสิ่งที่ตัวเองมีอยู่แล้วไปแย่งชิงทรัพยากรของคนอื่นๆ "สัตว์ผู้มีนิสัยโลภ รักษาส่วนของตนไว้ ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้มาบริโภค" [20] จะเห็นว่า เมื่อแต่ละฝ่ายไม่เคารพในกฎกติกาจึงทำให้ความขัดแย้งดังกล่าวได้ขยายตัวไปสู่การตำหนิกันและกันว่า "คุณทำกรรมชั่ว ที่รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขามิได้ให้มาบริโภค คุณอย่าทำอย่างนี้อีก" ก่อนที่จะ"ใช้ฝ่ามือบ้าง ก้อนดินบ้าง ท่อนไม้บ้าง ทำร้ายกันและกัน"

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า เมื่อประชาชนประสบความล้มเหลวในการหาทางออกร่วมกันแบบ "ทวิภาคี" ด้วยเหตุนี้ จึงหาทางออกร่วมกันแบบ "พหุภาคี" โดยการนำเสนอประเด็นปัญหาว่า "ท่านผู้เจริญ บาปธรรมปรากฏในหมู่สัตว์แล้ว คือ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้จักปรากฏ การตำหนิติเตียนกันปรากฏ การพูดเท็จปรากฏ และการถืออาวุธเพื่อทำร้ายกันก็ปรากฏ ฉะนั้น พวกเราควรสมมติ (แต่งตั้ง) สัตว์ผู้หนึ่ง ซึ่งจะว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ติเตียนผู้ที่ควรติเตียน ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ"

ฉะนั้น บทสรุปที่ได้จากการประชุมดังกล่าว จึงเป็นที่มาของคำว่า "มหาสมมติ" "กษัตริย์" และ "ราชา" ซึ่งทั้งสามคำนั้นมีความหมายที่มุ่งเน้นไปที่การทำหน้าที่ในการแบ่งปันทรัพยากรธรรม และวินิจฉัยคดีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งผลจากการทำหน้าที่ดังกล่าว "กษัตริย์" จะได้รับข้าวสาลีเป็นการตอบแทน เพื่อจะได้มีหน้าที่บริหารและจัดการความขัดแย้งได้อย่างเต็มที่

ด้วยเหตุดังกล่าวจึงเกิดระบบการปกครองแบบ "กษัตริย์" ขึ้นมาเพื่อบริหารจัดการ ความขัดแย้งเกี่ยวกับการแบ่งปันพืชผลทางการ "เกษตร" ให้เกิดความเท่าเทียมกัน[21] "กษัตริย์" ในบริบทนี้ก็คือ "เกษตร" ที่ทำหน้าที่ในการแบ่งปันพืชผลทางการเกษตรคือข้าวสาลี และแบ่งปันเขตแดน เพื่อให้ความพอใจสูงสุดแก่คู่กรณี เพราะฉะนั้น กษัตริย์จึงได้ชื่อว่า "ราชา" ด้วย[22]

---

[19] ที.ปา. (ไทย) 11/129/96.

[20] ที.ปา. (ไทย) 11/129/96.

[21] บาลีท่านให้คำนิยาม "กษัตริย์" ว่า "ผู้เป็นใหญ่ในนา" (เขตฺตานํ อธิปติ) ซึ่งหมายถึงผู้ที่มีอำนาจหน้าที่ในการแบ่งปันข้าวสาลี และเขตแดน

[22] บาลีท่านให้คำนิยาม "ราชา" ว่า "ผู้ที่ยังบุคคลเหล่าอื่นให้ยินดีโดยธรรม" (ธมฺเมน ปเร รญฺเชติ) หมายถึงผู้ที่ทำหน้าที่ในการสร้างความพอใจให้แก่ประชาชนโดยธรรม ซึ่งราชาตามนัยนี้สอดคล้องกับพระดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันว่า "เราจะปกครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชนชาวสยาม"

กล่าวโดยสรุป กษัตริย์ หรือพระราชาจึงเป็น "บุคคลพิเศษ" ที่ได้รับการสมมติให้ทำหน้าที่ในการปกครอง และบริหารกิจการต่างๆ ภายในชุมชน ก่อนที่พัฒนาเป็นรัฐ และประเทศต่อไป ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ สถานะของความเป็นพระมหากษัตริย์นั้น พัฒนาการขึ้นมาจาก "สมมติบุคคล" ไปสู่ "สมมติเทพ" ในลำดับต่อมา

อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งดังกล่าวนั้นได้ก่อให้เกิดระบบการเมืองการปกครองขึ้น ไม่ว่าจะเป็นระบบสมบูรณาญาสิทธิราช หรือการปกครองในระบบประชาธิปไตยก็ตาม ดังที่ได้กล่าวแล้ว มีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การเป็นสื่อกลางในการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชน และสังคม โดยประชาชน และเพื่อประชาชน

4.3 ความขัดแย้งเป็นที่มาของการจัดระเบียบสังคม

แนวคิดที่ว่าด้วย "ความไร้ระเบียบ" (Disorder) หรือ "ภาวะยุ่งเหยิง" (Chaos) นั้น เป็นแนวคิดที่ชี้ให้เห็นถึงการที่สังคม หรือโลกมนุษย์เต็มไปด้วยความขัดแย้ง ความรุนแรง และความไร้ศีลธรรมของมวลมนุษย์อันนำไปสู่สงครามกลางเมือง สงครามระหว่างรัฐต่อรัฐ หรือสงครามประเทศต่อประเทศเพื่อแย่งชิงทรัพยากรทางธรรมชาติ แย่งชิงดินแดน หรือทำลายเผ่าพันธุ์มนุษย์ก็ตาม ซึ่งความยุ่งเหยิงดังกล่าวนั่นเองจึงเป็นที่มาของคำว่า "จัดระเบียบโลก"[23] (Order World) หรือหากจะกล่าวในวงแคบก็คือ แนวคิดดังกล่าวเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้เกิดคำว่า "การจัดระเบียบสังคม" (Order Social) นัยของ "การจัดระเบียบสังคม" มิได้ปรากฏมีเฉพาะในยุคปัจจุบันเท่านั้น เพราะเมื่อวิเคราะห์แนวคิดดังกล่าวก็ปรากฏมีในพระไตรปิฎกเช่นเดียวกัน ปัญหาคือ ในพระไตรปิฎกได้นำเสนอประเด็นความขัดแย้งอันเป็นที่มาของการจัดระเบียบสังคมอย่างไร

"จักกวัตติสูตร" ได้ชี้ให้เห็นสภาพสังคมที่เต็มไปด้วยความยุ่งเหยิง ความไร้ระเบียบของประชาชน เพราะเกิดความขัดแย้งระหว่างพระราชากับประชาชนในประเด็นเกี่ยวกับมาตรฐานในการพระราชทานทรัพย์แก่คนขโมยสิ่งของของบุคคลอื่น "ถ้าเราจักให้ทรัพย์แก่คนที่ถือเอาสิ่งของที่คนผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย อทินนาทาน (การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้) จักแพร่หลายด้วยอาการอย่างนี้ ทางที่ดี เราควรให้คุมตัวบุรุษนี้อย่างแข็งขัน แล้วตัดต้นคอ ตัดศีรษะของบุรุษนั้นเสีย"[24] สาเหตุสำคัญที่ทำให้พระองค์ดำริเช่นนี้ก็เพราะว่า ทุกคราวที่จับโจรได้พระองค์จะพระราชทานทรัพย์แก่โจรเหล่านั้น ผลที่ตามก็คือพฤติกรรมเลียนแบบ เพราะประชาชนมองว่า พฤติกรรมดังกล่าวทำให้พระราชาทรงสนพระทัย และใส่ใจต่อความเป็นอยู่ของพวกเขา

เมื่อพระราชาไม่ทรงพระราชทรัพย์ และประหารชีวิตทุกคนที่มีพฤติกรรมในการเป็นขโมย ประชาชนเกิดความขัดสน ไม่มีทรัพย์จึงมีการฆ่ากันเพื่อแย่งชิงทรัพย์ ทำให้ "อทินนาทานแพร่หลาย...ศัสตราแพร่หลาย...ปาณาติบาตแพร่หลาย...มุสาวาทแพร่หลาย...ปิสุณวาจาแพร่หลาย...กาเมสุมิจฉาจารแพร่หลาย...อภิชฌาและพยาบาทแพร่หลาย..."[25] ผลที่ตามมาก็คือ "ไม่เกื้อกูลมารดา บิดา สมณพราหมณ์ และไม่อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ก็แพร่หลาย"[26] มากยิ่งขึ้น

จากสภาพการณ์ดังกล่าว จึงทำให้ความโกลาหลจึงเกิดขึ้น เพราะ "มนุษย์เหล่านั้น ไม่ว่าจะเป็นมารดากับบุตร บิดากับบุตร พี่ชายกับน้องสาว เป็นต้น ก็จักเกิดความอาฆาต ความพยาบาท ความคิดร้าย ความคิดจะฆ่ากันอย่างแรงกล้า"[27] มนุษย์บางกลุ่มได้ตระหนักรู้ในเบื้องต้นเกี่ยวกับ "ภาวะไร้ระเบียบของสังคมที่เกิดขึ้นในสังคม" ว่า "พวกเราอย่าฆ่า

---

[23] ดูเพิ่มเติมใน เดชา ตั้งสีฟ้า, (เรียบเรียง), **ความไร้ระเบียบของโลก: ทางเลือกในทศวรรษ 1990**, สุวรรณา-ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ), (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ข่าวสารสันติภาพ, 2536).

[24] ที.ปา (บาลี) 11/92/56, ที.ปา. (ไทย) 11/92/69.

[25] ที.ปา. (บาลี) 11/96/59, ที.ปา.(ไทย) 11/96/71.

[26] ที.ปา (บาลี) 11/102/60-61, ที.ปา. (ไทย) 11/102/73.

[27] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ใคร ๆ และใคร ๆ ก็อย่าฆ่าเรา"[28] ด้วยเหตุนี้จุดเริ่มต้นของกระบวนการของ "การจัดระเบียบสังคม" จึงเกิดขึ้นบนฐานของความขัดแย้ง มนุษย์กลุ่มดังกล่าวจึงได้ปลีกตัวออกจากสังคมดังกล่าวเพื่อสานเสวนา (Citizen's Dialogue) ระหว่างกลุ่มของประชาชนด้วยกัน การปรึกษาหารือกันในเบื้องต้นนั้น ได้มีการปรารภปัญหาที่เกิดขึ้นว่า "พวกเราสูญสิ้นญาติมากมายขนาดนี้ เพราะยึดถืออกุศลธรรมเป็นเหตุ ทางที่ดี พวกเราควรทำกุศลอย่างไรดี ทางที่ดีพวกเราควรงดเว้นจากปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) ควรสมาทานประพฤติกุศลธรรมนี้"[29]

หลังจากได้ข้อสรุปแล้ว จึงพากันประพฤติและปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม โดยงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ เป็นต้น และช่วยกันดูแลเอาใจใส่ต่อมารดาบิดา สมณพราหมณ์ มีความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่เป็นต้น พระพุทธเจ้าได้ชี้ให้เห็นว่า "การจัดระเบียบสังคม" โดยการประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในกุศลธรรมทำให้มนุษย์เจริญด้วยอายุ วรรณะ และสังคมก็จะอุดมไปด้วยสันติสุขอย่างแท้จริง[30]

กล่าวโดยสรุป ความมีระเบียบของสังคมจะมีขึ้นไม่ได้หากมนุษย์ไม่มีส่วนสำคัญในการแก้ไข หรือจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนต่าง ๆ ซึ่งการจัดการความขัดแย้งตามพระสูตรนี้ เป็นการจัดการความขัดแย้งโดยเริ่มจากมนุษย์แต่ละคนเป็นที่ตั้ง หลังจากนั้นจึงขยายวงของการจัดการความขัดแย้งไปสู่ครอบครัว ชุมชน และสังคมต่อไป

4.4 ความขัดแย้งเป็นมาของการพัฒนาสังคม และเศรษฐกิจ

เมื่อกล่าวถึงปัจจัย 4 ซึ่งได้แก่ "เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค" นั้น ถือได้ว่าเป็นปัจจัยขั้นพื้นฐานที่มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์อย่างยิ่ง ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดประการหนึ่งก็คือ "อาหาร" พระพุทธเจ้าตรัสว่า "ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง" ซึ่งความหิว หรือความต้องการนั้น ถือว่าเป็นปัจจัย หรือตัวแปรสำคัญที่ทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคมมนุษย์ ดังจะเห็นได้จากกรณีการแย่งชิงข้าวสาลีตามที่ปรากฏในอัคคัญญสูตร หรือการที่ภิกษุใส่ร้ายพระทัพพมัลลบุตรในข้อหาจัดวาระในลำดับสุดท้ายจนทำตัวเองได้อาหารไม่ประณีตก็เกิดจากความต้องการด้านอาหาร

ใน "กูฏทันตสูตร"[31] สะท้อนให้เรามองเห็นความสำคัญของปัญหาดังกล่าวเช่นเดียวกัน เพราะเมื่อวิเคราะห์จากประเด็นดังกล่าวพบว่า การที่พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงเพียบพร้อมไปด้วยโภคสมบัติ มนุษย์สมบัติ และปรารถนาให้สิ่งเหล่านี้คงอยู่กับพระองค์ตลอดระยะเวลาที่พระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ฉะนั้น พระองค์ทรงดำริตามวิธีการที่นิยมกระทำในยุคนั้นคือ "การบูชายัญ" โดยมุ่งหวังว่า สามารถสร้างความพอใจให้แก่เทพเจ้าผู้อยู่เบื้องหลังความสำเร็จเหล่านั้น

ในขณะที่พราหมณ์ปุโรหิตมองว่า "หัวใจของพระราชาคือประชาชน" ถ้าพระองค์ไม่สามารถกุมหัวใจ หรือเข้าไปนั่งในใจของประชาชนได้ ผลที่ตามมาก็คือ "การสูญเสียพลังมวลชน" จนนำไปสู่การต่อต้าน และประท้วงเพื่อโค่นล้มราชบัลลังก์ของพระองค์ หรืออาจจะเป็นไส้ศึกให้แก่ข้าศึกที่พระองค์ทรงรบจนสามารถแย่งชิงดินแดนมาได้อย่างมากมาย

อย่างไรก็ตาม โจทย์ และคำตอบของพระราชากับพราหมณ์อาจจะสอดคล้องกัน แต่วิธีการในการแก้โจทย์นั้นเพื่อให้ได้มาซึ่งคำตอบมีความแตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้ พราหมณ์จึงนำเสนอสถานการณ์จริงเกี่ยวกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในแคว้นต่อพระราชาว่า "บ้านเมืองของพระองค์ยังมีเสี้ยนหนาม มีการเบียดเบียน โจรยังปล้นบ้าน ปล้นนิคม ปล้นเมืองหลวง ดักจี้ในทางเปลี่ยว พระองค์โปรดให้ฟื้นฟูพลีกรรมก็จะชื่อว่า กระทำสิ่งที่ไม่สมควร" และนอกจากนั้น พราหมณ์ยังได้เสนอความคิดเพิ่มเติมเกี่ยวกับผลเสียของการหาทางออกด้วยวิธีการรุนแรงว่า "การปราบเสี้ยนหนามคือโจร ด้วยการประหาร จองจำ ปรับสินไหม ตำหนิโทษ หรือเนรเทศ ไม่ถือว่าเป็นการกำจัดเสี้ยนหนามคือโจรได้อย่างถูกต้อง เพราะว่าโจรที่เหลือจากที่กำจัดไปแล้วนั้นก็จะมาเบียดเบียนบ้านเมืองได้ในภายหลัง"

---

[28] ที.ปา (บาลี) 11/104/62-63, ที.ปา. (ไทย) 11/104/75.

[29] ที.ปา. (บาลี) 11/105/63, ที.ปา. (ไทย) 11/105/75.

[30] ที.ปา. (บาลี) 11/105/64, ที.ปา. (ไทย) 11/105/76.

[31] ที.สี. (บาลี) 9/323-358/127-150, ที.สี. (ไทย) 9/323-358/124-150.

ด้วยเหตุดังกล่าวนั้น พราหมณ์จึงได้นำเสนอ “นโยบายคู่ขนาน” (Dualistic Policy) อันเป็นการดำเนินนโยบายเชิงรัฐประศาสนศาสตร์ควบคู่ไปกับนโยบายเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งนโยบายคู่ขนานนั้นประกอบไปด้วย “ไตรภาค” หรือ “กลยุทธ์สามเส้า” กล่าวคือ

(1) การพัฒนาเศรษฐกิจในระดับชนชั้นรากหญ้า โดยการพระราชทานพันธุ์พืช และอาหารให้แก่พลเมืองผู้ขยันหมั่นเพียรในเกษตรกรรม และการเลี้ยงปศุสัตว์ เพื่อให้เกษตรกรนั้นไม่ต้องเดือดร้อนเรื่องต้นทุนทางสินค้า หรือต้นทุนในการซื้อวัตถุดิบจากแคว้นอื่นมากจนเกินไป

(2) การพัฒนาเศรษฐกิจในระดับกลาง และระดับสูง โดยการสนับสนุนต้นทุน ทางการผลิต หรือต้นทุนทางการเงินให้แก่ธุรกิจขนาดกลาง อันเป็นธุรกิจเชิงพาณิชย์ที่คอยรับซื้อสินค้าทางการเกษตรจากเกษตรกรไปขายในแคว้นอื่น ๆ หรือภายในแคว้นของพระองค์

(3) การเสริมสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่คณะผู้บริหารราชการแผ่นดิน ซึ่งการขับเคลื่อนแผนยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยข้าราชการเป็นมันสมอง และผลักดันนโยบายต่าง ๆ ให้สัมฤทธิ์ผลเป็นรูปธรรม ดังนั้น การพระราชทานอาหาร และเพิ่มเงินเดือนให้แก่ราชการนั้นจึงถือได้ว่าเป็นมาตรการในการสร้างแรงจูงใจได้อย่างดีที่สุดทางหนึ่ง

นโยบาย “สามเส้า” ดังกล่าวนั้น จัดได้ว่าเป็น “เครื่องยนต์สามตัว” ในการขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าต่อไป อย่างไรก็ตาม การดำเนินตามนโยบายดังกล่าวนับได้ว่าเป็นการทำสงคราม หรือประกาศสงครามในหลายด้านด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็น “สงครามกับความยากจน” “สงครามกับการฉ้อราษฎร์บังหลวง “สงครามกับยาเสพติด” “สงครามกับการก่อการร้าย” และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง “สงครามกับกิเลส” ที่มีอยู่ในตัวเองด้วยการปฏิบัติตนตามแนวทางของศีล สมาธิ และปัญญา

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาสังคม และเศรษฐกิจแบบ “ไตรภาค” มีส่วนสำคัญในการจัดการความขัดแย้งไม่ให้เกิดขึ้นและลุกลามในหมู่ประชาชน ผลที่ตามมาก็จักเป็นประดุจถ้อยคำของพราหมณ์ปุโรหิตที่ว่า “พลเมืองเหล่านั้นจักขยันขันแข็งเอาใจใส่ในการงานของตัวเอง ไม่เบียดเบียน หรือเอารัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน บ้านเมืองก็จะอยู่อย่างร่มเย็น ไม่มีเสี้ยนหนาม ไม่มีการเบียดเบียน ประชาชนจะชื่นชมยินดี และครอบครัวมีความสุข”

5. บาป 3 อย่างของความขัดแย้ง (ที่สาปมนุษย์และสังคม)

5.1 การสูญเสียความสมดุลทางจิตภาพ ความขัดแย้งในมิตินี้ ได้ก่อให้เกิดผลลบแก่ “สุขภาพจิต” ของมนุษย์ เพราะว่าจิตของมนุษย์นั้นได้ประสบกับการสูญเสีย “ดุลยภาพ” อันเป็นการสูญเสียความสมดุล เนื่องจากสถานการณ์ของความขัดแย้งในบางมิตินั้นได้ทำให้จิตมนุษย์ กวัดแกว่ง ดีใจบ้าง เสียใจบ้าง ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสย้ำว่า “กิเลสมาจากการทะเลาะวิวาทกันเป็นต้น” จากนัยนี้จะเห็นว่าการขัดแย้งในแง่ของการทะเลาะวิวาทนั้น ได้ถูกเติมเชื้อด้วยกิเลสที่ซ่อนอยู่ภายในจิตมนุษย์ หรือผ่านเข้ามาทางประสาทสัมผัสภายนอก “ดุลยภาพภายในจิต” นั้น ได้สูญเสียไป เพราะถูกปกคลุมด้วยอกุศลจิต ดังที่พระสภิยเถระได้พยายามที่จะชี้ “แง่ลบเชิงจิตภาพ” ของการทะเลาะวิวาทว่า[32]

[32] ขุ.เถร. (ไทย) 26/ 275276/384.

"ชนเหล่าอื่นย่อมไม่รู้ว่า พวกเรากำลังย่อยยับอยู่ในโลกนี้
บรรดาชนเหล่านั้น ชนเหล่าใดรู้แจ้งอยู่ ความทะเลาะวิวาทกัน
ย่อมระงับได้จากสำนักของชนเหล่านั้น ความทะเลาะวิวาทกัน
ย่อมระงับได้จากสำนักของชนเหล่านั้น 'เมื่อพวกที่ไม่รู้สึก
ยังประพฤติยึดถืออยู่เหมือนจะไม่ตาย ความทะเลาะวิวาท
ย่อมสงบลงไม่ได้เลย ส่วนพวกที่รู้ธรรมตามความเป็นจริง
ย่อมไม่กระสับกระส่าย ในเมื่อสัตว์ทั้งกระสับกระส่ายอยู่' "

เถรภาษิตข้างต้นได้สะท้อนท่าทีความขัดแย้งเชิงลบในมิติของจิตภาพให้เราได้เห็นว่า การทะเลาะวิวาทนั้นนอกจากจะสร้างความโกลาหล และกระสับกระส่ายให้แก่คนอื่น ๆ แล้ว สภาพจิตของปัจเจกบุคคลก็ตกอยู่ในห้วงแห่งความกระสับกระส่ายเช่นเดียวกัน หากวิเคราะห์สภาพจิตในประเด็นนี้ก็ดูประหนึ่งน้ำที่ถูกกวนให้ขุ่น เราไม่สามารถมองเห็นใบหน้าในขณะที่น้ำขุ่น ฉันใด ปัจเจกบุคคลก็ไม่สามารถมองเห็นความสะอาด สงบ และสว่างในใจได้ หากบรรยากาศภายนอก และภายในเต็มไปด้วยการทะเลาะวิวาทกันและกัน ฉันนั้น ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า "พึงเป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องกับการทะเลาะ การบาดหมาง การแก่งแย่ง การวิวาท การมุ่งร้าย มีใจเป็นอิสระ (จากกิเลส) อยู่"[33]

5.2 การสูญเสียทรัพย์สิน กรณีศึกษาเกี่ยวกับผลเสียของการวิวาทสามารถวิเคราะห์ได้จากการที่พระองค์ทรงนำประเด็นเกี่ยวกับนากสองตัวที่ทะเลาะวิวาทกันเพราะไม่สามารถหาบทสรุปเกี่ยวกับการแบ่งปลาว่า ใครควรได้ส่วนไหน แต่วาระสุดท้ายได้ขอร้องให้สุนัขจิ้งจอกเป็นคนกลางทำหน้าที่ในการแบ่ง ความจริงที่ปรากฏก็คือ นากสองตัวได้หางและหัวปลา ส่วนกลางตัวของปลานั้นสุนัขจิ้งจอกได้นำไปให้ภรรยาของตัวเอง ด้วยเหตุนี้ สุนัขจิ้งจอกจึงได้เปรยว่า "เพราะการทะเลาะ สัตว์จึงผ่ายผอม ทรัพย์จึงสิ้นไป พวกนากเสื่อมเพราะการทะเลาะวิวาทกัน "[34] ในขณะที่นากสองตัวได้ปรับทุกข์กันว่า "ถ้าเราไม่วิวาทกันไซร้ ท่อนกลางก็จักเป็นอาหารไปได้นานวัน เพราะวิวาทกัน สุนัขจิ้งจอกจึงนำเอาปลาตะเพียนแดงที่ไม่ใช่หัวไม่ใช่หาง คือท่อนกลางไป" จากประเด็นดังกล่าวพระพุทธเจ้าทรงสรุปว่า [35]

> "ในหมู่มนุษย์ก็เช่นเดียวกัน เกิดการทะเลาะวิวาทกันในที่ใด ก็จะพากันไปหาผู้ตั้งอยู่ในธรรมในที่นั้น ผู้วินิจฉัยคดีนั้นเป็นผู้ตัดสินให้พวกเขา ในการทะเลาะนั้น ก็จะพากันหมดสิ้นทรัพย์ไป พระคลังหลวงก็จะเพิ่มพูน"

5.3 การสูญเสียความสมานฉันท์ในสังคม "สังคมสงฆ์" ถือได้ว่าเป็นสังคมที่พระพุทธเจ้าทรงออกแบบ และสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นสังคมแห่งการรองรับการพัฒนาตนเอง หรือเป็นสังคมที่เป็นพื้นฐานของการปฏิบัติตนเพื่อแสวงหาความจริงสูงสุด ฉะนั้น พระองค์ทรงให้ความสำคัญต่อคำว่า "สงฆ์" มากกว่า "พระองค์" ไม่ว่าจะเป็นการถวาย "สังฆทาน" หรือ

---

[33] ขุ.ม. (ไทย) 29/63/203.

[34] ขุ.ชา. (ไทย) 27/37/261.

[35] ขุ.ชา. (ไทย) 27/38/261.

พิธีกรรมที่ต้องให้ครบองค์สงฆ์[36] ฉะนั้น หากใครก็ตามพยายามที่จะทำลายสงฆ์นั้น หรือก่อความวุ่นวายในสงฆ์ พระองค์บัญญัติให้การกระทำในลักษณะดังกล่าวนั้นผิดทั้งวินัย[37] และผิดธรรม[38]ด้วย

ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงออกแบบให้สังคมสงฆ์เป็น "สังคมแห่งสมานฉันท์" และ "เอื้อต่อการปฏิบัติธรรม" ดังกล่าว จึงตรัสโทษของการวิวาทที่เกิดจากการทะเลาะวิวาทเอาไว้อย่างน่าสนใจว่า "ทิฐิ[39] ความยินดียินร้าย[40] การมุ่งหวังการแพ้ชนะ[41] เพื่อให้ได้มาซึ่งโลกธรรม ไม่ว่าจะเป็นลาภ ยศ สรรเสริญ และความสุขส่วนตน[42] แล้วกล่าวคำย่ำยี ดูหมิ่น[43] และกล่าวเสียดสีคนอื่น ๆ[44] เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการทะเลาะกัน การบาดหมางกัน การแก่งแย่งกัน การวิวาทกัน และการมุ่งร้ายกัน ฉะนั้น บุคคลเห็นโทษนี้แล้ว จึงควรงด เว้นขาด ออก สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องกับการทะเลาะ การบาดหมาง การแก่งแย่ง การวิวาท การมุ่งร้าย มีใจเป็นอิสระ (จากกิเลส) อยู่" [45]

เมื่อสรุป "บาป" ของการทะเลาะวิวาทตามนัยดังกล่าวพบว่า ข้อขัดแย้งอย่างระหว่างบุคคล หรือกลุ่มบุคคล ก่อให้เกิดผลเสียแก่โจทย์และจำเลยในหลายประเด็นด้วยกัน

(1) เสียทรัพย์ การนำคดีขึ้นสู่ศาลโดยไม่ได้ดำเนินการเจรจาไกล่เกลี่ยนั้น จะทำให้โจทย์และจำเลยต้องจ้างทนายในขณะเดียวกัน หากแพ้คดีอาจจะต้องเสียเงินเพื่อชดใช้ค่าเสียหาย หรือถูกศาลปรับในบางกรณี

(2) เสียเวลา โจทย์และจำเลยจะต้องสละเวลาเพื่อไปขึ้นศาล ซึ่งบางคดีนั้นจะต้องเสียเวลาในการสืบพยานปากต่าง ๆ หลายปีด้วยกันกว่าคดีจะจบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้ามีการอุทธรณ์ และว่ารายการคดีที่มีอยู่ในศาลนั้นก็มีมากมายอยู่แล้ว จึงจำเป็นต้องใช้เวลานานในการตัดสิน

(3) เสียความรู้สึก ในขณะที่มีการสืบพยานนั้น ทนายอาจจะมีการซักโจทย์หรือจำเลยเพื่อให้ได้ข้อมูลที่จริง และนอกจากนั้น หากมีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งชนะ ก็จะทำให้อีกฝ่ายเสียความรู้สึก และไม่พอใจในคำตัดสินของศาล

4) เสียมิตรภาพ บางคดีนั้น โจทย์และจำเลยเป็นเพื่อนรัก หรือเป็นเพื่อนบ้านกัน แต่เมื่อเกิดข้อขัดแย้งในด้านใดด้านหนึ่ง ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งฟ้องร้อง การฟ้องร้องในลักษณะดังกล่าวนั้นได้ทำให้เพื่อนบ้าน หรือมิตรต้องกลายเป็นศัตรูกันจนเป็นเหตุทำร้ายกันจนเสียชีวิต

(5) เสียโอกาส การนำคดีขึ้นสู่ศาลนั้น ในบางกรณีอาจจะทำให้เสียโอกาส เพราะในความเป็นจริงแล้ว คู่กรณีสามารถหาทางออกร่วมกันโดยการพูดคุยกันโดยผ่านผู้ใหญ่หรือคนกลางก็ได้ แต่เมื่อนำคดีขึ้นสู่ศาล และศาลประทับรับฟ้องเพื่อนำสืบคดีแล้ว หากคู่กรณีสามารถที่จะค้นหาทางออกร่วมกันได้ ก็จะทำให้เสียโอกาสดังกล่าว

---

[36] คำว่า "สงฆ์" ในระบบพิธีกรรม เช่นการบวชนั้น ต้องมีพระภิกษุตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไป.

[37] พระองค์ได้ปรับอาบัติสังฆาทิเสสแก่พระเทวทัตต์ หลังจากที่พระเทวทัตต์ทำสงฆ์ให้แตกจากกัน.

[38] การทำสงฆ์ให้แตกจากกันนั้น จัดได้ว่า "เป็นอนันตริยกรรม" เช่นเดียวกับการฆ่าบิดา หรือมารดา.

[39] ขุ.ม. (ไทย) 29/63/203.

[40] ขุ.ม. (ไทย) 29/63/209.

[41] ขุ.ม. (ไทย) 29/67/203.

[42] ขุ.ม. (ไทย) 29/63/203.

[43] ขุ.ม. (ไทย) 29/65/205.

[44] ขุ.ม. (ไทย) 29/97/300.

[45] ขุ.ม. (ไทย) 29/63/203204.

6. กรณีศึกษา: พระพุทธเจ้าในฐานะนักเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง

เมื่อวิเคราะห์จากกรณีศึกษาต่างๆ ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาเกี่ยวกับบทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะนักเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง พบประเด็นที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

6.1 บทบาทของพระพุทธเจ้าในการไกล่เกลี่ยกรณีสงครามน้ำ

"สงครามน้ำ"[46] เป็นสงครามเกิดจากการแย่งชิงทรัพยากรน้ำระหว่างชาวศากยะ และโกลิยะ ซึ่ง "ที่มา" ของสงครามก็คือ "ทาสและกรรมกร" ที่อ้างสิทธิ์ในการใช้ทรัพยากรน้ำในแม่น้ำโรหิณี ในขณะที่ทรัพยากรมีจำนวนน้อย แต่ความต้องการของประชาชนทั้งสองกลุ่มมีมากกว่า ฉะนั้น เมื่อทั้งคู่ไม่ได้นำเอา "ผลประโยชน์" มาเป็นตัวตั้ง แต่กลับยืนอยู่บน "จุดยืน" ของตัวเองอย่างเหนียวแน่น การเจรจาต่อรองเพื่อผลประโยชน์ทางทรัพยากรน้ำจึงเกิดความ "ล้มเหลว" และผลจากความล้มเหลวดังกล่าวจึงทำให้สถานการณ์ลุกลามไปสู่ความรุนแรงด้วยการทะเลาะวิวาท และทำร้ายร่างกายซึ่งกันและกัน และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การนำประเด็นเรื่อง "ชาติพันธุ์" ของกษัตริย์แต่ละฝ่ายมาเป็น "ตัวช่วย" สถานการณ์ขัดแย้งไม่ได้ "จำกัดวง" อยู่ในกลุ่มของทาสและกรรมกรเท่านั้น หากแต่ได้ขยายวงจากกรรมกรไปสู่อำมาตย์ เสนาบดี และกษัตริย์ของทั้งสองแคว้นด้วย จึงทำให้กษัตริย์ทั้งสองแคว้นตัดสินใจนำ "กำลังรบ" ทั้งทางบกและทางน้ำเพื่อทำ "สงคราม" ระหว่างกัน

ในขณะที่ "สงครามน้ำ" กำลังดำเนินไปอยู่นั้น พระพุทธเจ้าทรงวิเคราะห์สถานการณ์ความขัดแย้ง (Conflict Analysis) ตั้งแต่ช่วงเช้าตรู่ ในกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล ซึ่งไม่ไกลจากสถานที่ดังกล่าว และพบว่าประเด็น (Issue) ของความขัดแย้งคือ "น้ำ"[47] ในขณะเดียวกัน ความขัดแย้งทับซ้อนก็คือประเด็นเรื่อง "ชาติพันธุ์" สิ่งที่ทำหน้าที่ชักใยอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมดังกล่าวก็คือ "ตัณหา ทิฏฐิ และมานะ"[48]

ในฐานะนักเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง เมื่อพระองค์ทรงทราบประเด็นที่ชัดเจนแล้ว จึงทรงเริ่มต้นด้วยวิเคราะห์คู่กรณี (Party) ทั้งสองฝ่าย ซึ่งได้แก่แคว้นศากยะ และแคว้นโกลิยะเกี่ยวกับ "ตัวแปร" ที่ทำให้คู่กรณีเกิดความขัดแย้งและปัญหาก็คือว่า "เมื่อเราไปห้าม การทะเลาะนี้จะระงับหรือไม่หนอ"[49]

สิ่งที่สามารถยืนยันข้อสมมติฐานเกี่ยวกับการวิเคราะห์คู่กรณีก็คือ การที่พระองค์ออกแบบ คัดสรร และเลือกชุดของวิธีที่จะนำไปจัดการข้อพิพาทว่า "ควรจะเลือกวิธี หรือชุดของวิธีใดจึงจะดีที่สุด และเหมาะแก่บุคคล และสถานการณ์มากที่สุด และท้ายที่สุดแล้ว พระองค์ทรงตัดสินพระทัย (Decision Making) ใช้ชุดของแนวคิดต่างๆ 3 ชุด เพื่อจัดการความขัดแย้งใน 3 ขั้นตอน ซึ่งรายละเอียดจะนำเสนอข้างหน้า

เมื่อพระองค์สามารถ "คัดกรอง" ชุดวิธีที่ใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการข้อพิพาทแล้ว จึงตัดสินพระทัยเดินทางไปยืนประทับอยู่ท่ามกลางกษัตริย์ทั้งสองแคว้น สิ่งที่น่าสนใจก็คือ พระองค์ได้ใช้กระบวนการ "สานเสวนาประชาลุ่มน้ำโรหิณี" (Rohinee's Dialogue) โดยการสนทนาพูดคุยอย่างมีเป้าหมายเพื่อแสวงหาข้อเท็จจริง (Fact Finding) เกี่ยวกับที่มาและแรงจูงใจในการทำสงครามของกษัตริย์ทั้งสองแคว้น ดังจะเห็นได้จากประเด็นของการสนทนาที่ว่า "ดูก่อนมหาราชทั้งหลาย

---

[46] ดูเพิ่มเติมใน ขุ.สุ.อ. 2/362/176-177, ขุ.ชา.อ. 8/536/308-312.

[47] ขุ.สุ.อ. 2/362/176, ขุ.ชา.อ. 2/76/118.

[48] ในอรรถกถามองว่า ตัวที่อยู่เบื้องหลังคือ ตัณหา และทิฏฐิ แต่ผู้เขียนมองว่า เมื่อวิเคราะห์จากตอนท้ายของคาถาจะพบว่า มีประเด็นเรื่องมานะเข้าไปเกี่ยวข้องค่อนข้างชัดเจน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นนี้เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาเรื่องการถือตัวของกษัตริย์ทั้งสองฝ่าย ดูเพิ่มเติมในทัณฑสูตร ขุ.สุ. (บาลี) 25/942-961/518-520, ขุ.ม. (บาลี) 29/170-189/336-376, ขุ.สุ.อ. 2/942-961/410-414.

[49] ขุ.ชา.อ. 8/536/309.

เพราะเหตุไร พวกท่านจึงมาที่นี่"[50] ทั้ง ๆ ที่พระองค์ทอดพระเนตรเห็นว่ามีอาวุธที่กองเรียงรายอยู่ข้างกายของกษัตริย์เหล่านั้น

เมื่อวิเคราะห์ประเด็นที่พระพุทธเจ้าเปิดประเด็นการสนทนาด้วยคำถามพบว่า เป็นการถามนำเพื่อให้พระญาติของพระองค์เปิดเผยประเด็นต่าง ๆ ออกมาเอง แล้วนำคำตอบที่ได้รับนั้นมาขยายผลต่อ "หม่อมฉันไม่ได้มาที่นี่เพื่อจะดูแม่น้ำ เพื่อต้องการเที่ยวเล่น และก็ไม่ได้มาที่นี่เพื่อดูความร่มรื่นของป่าไม้ หากแต่มาเพื่อต้องการเริ่มสงคราม"[51] จากการตอบคำถามของพระพุทธองค์ก็ทำให้เราทราบชัดว่า ความร้าวฉานที่เกิดขึ้นนั้นมิได้มีสาเหตุหลักมาจากน้ำ เพราะหมู่ญาติถวายบังคมทูลว่า "ไม่ได้มาที่นี่เพื่อจะดูแม่น้ำ"[52]

เมื่อพระองค์ทราบชัดว่าการมาที่นี่ของเหล่ากษัตริย์ก็เพื่อทำ "สงคราม" พระองค์จึงถามต่อไปว่า "ก็แล้วพวกเธอทะเลาะกันเพราะเรื่องอะไรเล่า"[53] การถามในลักษณะนี้เป็นการถามเพื่อเสาะหาสาเหตุที่แท้จริงของการที่จะทำ "สงคราม" เพราะว่าลำพังเพียงแค่การทะเลาะวิวาทกันคงไม่สามารถทำให้เกิดสงครามขึ้นมาได้

แต่เมื่อถูกซักถามในลักษณะนี้ กษัตริย์ทั้งหลายก็พากันงงงันและเงียบงัน เพราะหากบอกว่าความร้าวฉานเกิดมาจากการที่ตัวเองถูกดูหมิ่นดูแคลนเกี่ยวกับที่มาของการเกิดขึ้นแห่ง ขัตติยวงศ์ก็จะทำให้ถูกตั้งข้อสังเกตว่า เป็นการก่อสงครามด้วยเหตุผลที่ไม่สมเหตุสมผล และอาจถูกแย้งได้ว่าข้อมูลดังกล่าวนั้นมิได้เป็นข้อมูลที่เกินเลยไปจากแง่มุมทางประวัติศาสตร์แต่ประการใด

แต่หากกษัตริย์เหล่านั้นตอบว่า "ทะเลาะ หรือร้าวฉานกันเพราะน้ำ" ก็ทำให้เกิดการตั้งคำถามเช่นเดียวกันว่า "จริง ๆ แล้ว กษัตริย์เหล่านั้นทะเลาะกันเพราะน้ำจริงหรือไม่? เพราะว่าจากสถานการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นทำให้เราเห็นว่า ทาสและกรรมกรของแคว้นทั้งสองทะเลาะกันเพราะการแบ่งปันทรัพยากรน้ำเป็นเหตุผลที่กษัตริย์ซึ่งมีวุฒิภาวะที่สูงกว่าน่าจะสามารถหาทางออกด้วยการไกล่เกลี่ยได้ แต่สถานการณ์กลับดำเนินไปในลักษณะที่ว่า กษัตริย์เป็นผู้มีส่วนสนับสนุนข้อพิพาทดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม ในประเด็นดังกล่าว พระอรรถกถาจารย์บางแห่งได้ชี้ให้เห็นว่า เมื่อกษัตริย์ถูกถามว่า "ทะเลาะกันเพราะอะไร"[54] กษัตริย์จึงพากันตอบอย่างฉับพลันทันทีว่า "ทะเลาะกันเพราะน้ำ"[55] แต่ผู้เขียนมองว่า การตอบในลักษณะนี้เป็นการตอบเพื่อปกปิดปมด้อยของตนเองมากกว่า โดยการนำเอาประเด็นเรื่องน้ำมากลบเกลื่อนประเด็นปัญหาเรื่องที่มาของกษัตริย์ เพราะเมื่อพิจารณาจากบริบทต่าง ๆ พบว่า ในความเป็นจริงแล้ว กษัตริย์เหล่านั้นก็ไม่ได้ทะเลาะกันเพราะการแย่งชิงทรัพยากรน้ำแต่ประการใด หากแต่ถูกพาดถึงในเชิงดูหมิ่นเกี่ยวกับที่มาของวงศ์ดังจะเห็นได้จากถ้อยคำที่ว่า "พวกเราจักแสดงเรี่ยวแรงและกำลังของเหล่าชนผู้ที่อยู่ร่วมกับพวกพี่สาวน้องสาว" และ "พวกเราจักสำแดงเรี่ยวแรงและกำลังของเหล่าชนผู้อยู่ที่ต้นกระเบา" เมื่อพิจารณามิติของถ้อยคำของกษัตริย์ทั้งสองแคว้นพบว่า มิได้มีร่องรอยของการทะเลาะกันเพราะประเด็นเรื่องน้ำ

ฉะนั้น เมื่อกษัตริย์ไม่กล้าตอบปัญหาของพระพุทธเจ้า เนื่องจากเหตุผลดังที่ได้กล่าวแล้วในเบื้องต้น คำตอบที่เหล่ากษัตริย์มองว่าน่าจะเหมาะกับบรรยากาศเช่นนี้ก็คือคำว่า "ไม่ทราบ" แม้การตอบในลักษณะนี้อาจจะถูกตำหนิได้ว่า

---

[50] ขุ.ชา.อ. 8/536/310.

[51] ขุ.ชา.อ. 8/536/310.

[52] เรื่องเดียวกัน, หน้า 310.

[53] เรื่องเดียวกัน, หน้า 310.

[54] เรื่องเดียวกัน, หน้า 310.

[55] เรื่องเดียวกัน, หน้า 310.

สถานการณ์ที่ทำให้เกิดภาวะสงคราม โดยกษัตริย์ทั้งสองแคว้นได้พากันยกทัพ และขนอาวุธยุทโธปกรณ์มากมายขนาดนี้จะไม่ทราบสาเหตุที่แท้จริงได้อย่างไร

พระพุทธเจ้ากลับมิได้ตอกย้ำถึงปมด้อยดังกล่าวแต่ประการใด เพราะการถามเพื่อจี้ไปที่จุดด้อยในบรรยากาศเช่นนั้นอาจทำให้กษัตริย์เหล่านั้นเกิดความอับอาย และการสร้างความสมานฉันท์ให้เกิดขึ้นในหมู่พระญาติทำได้ยากยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงกลบเกลื่อนประเด็นดังกล่าวด้วยการถามต่อไปว่า "บัดนี้ใครจักทราบ" สถานการณ์ของความตึงเครียดได้ทุเลาเบาบางลง เมื่อจะต้องมีการมองหาบุคคลที่ทำให้เกิดความร้าวฉาน เมื่อซักถามไปโดยลำดับตั้งแต่อุปราชลงไปเป็นทอด ๆ สุดท้ายผู้ที่ไม่สามารถจะหนีความรับผิดชอบไปได้ก็คือ "ทาสและกรรมกร" ถือได้ว่า "เป็นเจ้าภาพ" ที่แท้จริงในความผิดดังกล่าว

เมื่อพระองค์ได้ "วัตถุดิบ" หรือ "ข้อมูล" จากการ "สานเสวนา" อย่างเพียงพอแล้ว จึงได้นำเสนอกระบวนการในการสร้างทางเลือกที่ดีที่สุด (Best Altemative) แทนการแก้ปัญหาด้วยการใช้ความรุนแรง ดังจะเห็นได้จากการตั้งคำถามของพระองค์ว่า "น้ำตีราคาเท่าไร" ถึงแม้คำตอบที่ได้รับว่า "มีราคาน้อย" "กษัตริย์ทั้งหลาย มีราคาเท่าไร" "ขึ้นชื่อว่ากษัตริย์ทั้งหลายหาค่ามิได้" จากการตอบคำถามดังกล่าวทำให้พบว่า ทางเลือกที่ดีที่สุดแทนการแก้ปัญหาด้วยความรุนแรงก็คือ "การที่ท่านทั้งหลาย ยังพวกกษัตริย์ซึ่งหาค่ามิได้ให้ฉิบหาย เพราะอาศัยน้ำ ซึ่งมีประมาณน้อย ควรแล้วละหรือ"

ประโยคเหล่านี้ ถือได้ว่าเป็น "ชุดของถ้อยคำ" ที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อ "ฉุดปัญญา" ของกษัตริย์เหล่านั้นให้กลับคืนมาอีกครั้ง กษัตริย์เหล่านั้นก็ยอมรับในประเด็นนี้ หากวิเคราะห์แล้วพบว่า เป็นการยอมรับตั้งแต่เริ่มแรกของความร้าวฉานแล้วว่า "น้ำมีค่าสู้กษัตริย์ไม่ได้" แต่ที่กษัตริย์ยอมไม่ได้ก็เพราะ "มานะ และทิฏฐิ" ที่ถูกสร้างขึ้นมาจากเมฆหมอกของ "อวิชชา"

ขั้นตอนต่อไปซึ่งถือได้ว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุดของพระพุทธเจ้าในฐานะ "นักเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง" ก็คือการนำเสนอชุดของแนวคิดที่ได้ "คัดสรร" และ "ตระเตรียม" มาตั้งแต่ช่วงใกล้รุ่ง ดังต่อไปนี้[56]

(1) ชุดของแนวคิดที่ใช้ระงับความขัดแย้ง ชุดของวิธีนี้ประกอบไปด้วยหลักการตามที่ปรากฏอยู่ใน "3 ชาดก" ซึ่งได้แก่ ผันทนชาดก[57] ทุททภชาดก[58] และลฏุกิกชาดก[59] ซึ่งเป้าหมายของชุดนี้ก็เพื่อที่จะซ่อมแซมความรู้สึกของทั้งสองฝ่ายที่กำลังทำสงคราม และเสริมสร้าง "สันติภายใน"

---

[56] ขุ.ชา.อ. 8/536/309.

[57] ชาดกนี้เน้นเรื่องราวที่เกี่ยวกับรุกขเทวดาและหมีซึ่งทะเลาะวิวาทกันครั้งแล้วครั้งเล่า แต่ในที่สุดไม้ตะคร้อที่รุกขเทวดาอาศัยอยู่ก็กลายเป็นล้อเกวียน โดยมีหนังหมีหุ้มล้อ ขุ.ชา.อ. 6/475/144-148 โดยพระองค์ได้สรุปว่า "ดูก่อนมหาราชทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่า การหายใจคล่อง เพราะเหตุทะเลาะวิวาทกันไม่มีเลย"

[58] ชาดกนี้เน้นเรื่องราวของกระต่ายที่นอนอยู่ใต้ต้นมะตูม ในขณะที่นอนหลับนั้น ผลมะตูมสุกได้ล่นลงไปถูกใบตาล จึงเข้าใจว่าแผ่นดินถล่ม จึงส่งสัญญาณให้กระต่ายตัว และสัตว์อื่นๆ ได้รับรู้ ผลที่เกิดขึ้นก็คือ สัตว์ทั้งหลายพากันวิ่งหนี และบาดเจ็บเป็นจำนวนมาก ขุ.ชา.อ. 4/322/279-283 พระองค์จึงสรุปว่า "ดูก่อนมหาราชทั้งหลาย เกิดมาเป็นคนไม่ควรหันไปตามเหตุที่ถึงของบุคคลอื่น (คือไม่ควรเก็บเอาเรื่องของคนอื่นมาคิด)"

[59] ชาดกนี้เน้นเรื่องราวของความบาดหมางระหว่างช้างกับนกไส้ ที่ช้างได้ฆ่าลูกของเธอตาย เธอจึงแกล้งทำดีกับกา แมลงวันและกบ เพื่อให้กาเจาะตาช้าง แมลงวันเข้าไปไข่ใส่ และกบไปยืนรองที่ปากเหวเพื่อให้ช้างตกไปตาย ขุ.ชา.อ. 4/357/389-392 พระองค์จึงสรุปว่า"ดูก่อนมหาราชทั้งหลาย บางคราวผู้ที่มีกำลังน้อยกว่าก็หาช่องทำลายผู้ที่มีกำลังมากได้ บางคราวผู้ที่มีกำลังมากก็ได้ช่องทำลายผู้ที่มีกำลังน้อยได้ แม้แต่นางนกไซ้ยังฆ่าพญาช้างตัวประเสริฐได้"

(2) ชุดของแนวคิดที่สร้างความสามัคคี และสมานฉันท์ให้เกิดขึ้นแก่ทั้งสองฝ่าย ชุดของวิธีนี้ประกอบไปด้วยหลักการตามที่ปรากฏใน "2 ชาดก" กล่าวคือ รุกขชาดก[60] และวัฏฏกชาดก[61] เป้าหมายสำคัญของชุดนี้คือการเสริมสร้าง "สันติภายนอก"

(3) แนวคิดถอนรากเหง้าของตัณหา ทิฏฐิ และมานะ แนวคิดนี้ปรากฏอยู่ใน "อัตตทัณฑสูตร"[62] อันเป็นการแก้ไขปัญหา "ความอยากในเรื่องน้ำ" "การยึดมั่นในความคิดเห็นของแต่ละคน" และ "ปัญหาเรื่องชาติพันธุ์"

ภายหลังที่พระองค์ได้นำเสนอ "แนวคิดทั้ง 3 ชุด" ดังกล่าวแล้ว กษัตริย์ และประชาชนทั้งสองแคว้นได้พากัน "ยุติสงครามน้ำ" จากการทำหน้าที่เป็น "นักเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง" ของพระพุทธเจ้านั้น มีประเด็นที่น่าศึกษาวิเคราะห์เพิ่มเติมใน 2 ประเด็นใหญ่คือ การใช้ "วิธีการ" เพื่อเป็นเครื่องมือในการดำเนินกลยุทธ์ของพระองค์ และปัจจัยสำคัญที่ทำให้กระบวนการจัดการความขัดแย้งบรรลุผลสำเร็จ

(ก) การใช้ "วิธีการ" เพื่อเป็นเครื่องมือในการดำเนินกลยุทธ์ จากการวิเคราะห์วิธีการที่พระองค์ได้นำไปใช้ในการจัดการความขัดแย้งนั้นพบว่าประกอบไปด้วยวิธีการดังต่อไปนี้

(1) กลยุทธ์ในการเผชิญหน้ากับคู่กรณีทั้งสองฝ่าย ในสถานการณ์นี้ พระองค์ทรงเริ่มต้นด้วยการเข้าไปเผชิญหน้ากับสถานการณ์ความขัดแย้งโดยตรง เพื่อแสวงหาทางออกร่วมกันกับกษัตริย์ทั้งสองฝ่าย แต่จุดอ่อนของวิธีนี้ก็คือ หากความสัมพันธ์ของคู่กรณีกับผู้ไกล่เกลี่ยไม่ดีแล้ว อาจจะทำให้เกิดปัญหาตามมาในหลายๆ ด้านได้

(2) กลยุทธ์ในการโน้มน้าว (Persuasion) เป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้าเน้นหนัก และให้ความสำคัญสูงมากในการเข้าไปเจรจาไกล่เกลี่ย ดังจะเห็นได้จากกรณีนี้ หรือกรณีอื่น ๆ ที่จะนำเสนอต่อไป จุดเด่นของวิธีการนี้คือ การสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับผลเสียที่จะเกิดขึ้นแก่คู่กรณี และโน้มน้าวให้คู่กรณีได้เห็นถึงความสำคัญของความสามัคคี แต่จุดอ่อนคือ "ทุนทางสังคม" ของผู้ไกล่เกลี่ยว่าจะส่งผลต่อความน่าเชื่อถือของการสื่อหรือไม่

(ข) ปัจจัยสำคัญที่ทำให้กระบวนการจัดการความขัดแย้งบรรลุผลสำเร็จ ผู้เขียนมองว่า การที่พระพุทธเจ้าสามารถทำให้คู่กรณียุติความขัดแย้งนั้น เกิดจากปัจจัยที่สำคัญบางประการดังต่อไปนี้

(1) สร้างความสัมพันธ์กับคู่กรณี จากการศึกษาวิเคราะห์บริบทต่าง ๆ ของพระองค์นั้นทำให้เราประจักษ์ความจริงประการหนึ่งว่า พระพุทธองค์ทรงมี "ต้นทุนทางสังคม" สูงมาก กล่าวคือ สถานะทางสังคมก่อนที่จะบวชพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกับกษัตริย์ศากยะและโกลิยะ แม้ว่าพระองค์จะทรงเจริญวัยในแคว้นศากยะ และมีพระบิดาเป็นชาวศากยะ

---

[60] ชาดกนี้ชี้ให้เห็นถึงเทวดาสองกลุ่ม คือกลุ่มที่พากันไปอาศัยอยู่ในป่ารังที่ประสานกันแน่น กับกลุ่มที่พากันไปอยู่ตามต้นไม้ใหญ่ที่ตั้งอยู่ต้นเดียว เมื่อพายุเกิดขึ้นได้ทำลายต้นไม้ใหญ่ที่ตั้งอยู่โดดเดี่ยวล้มลง แต่ลมพายุไม่สามารถที่จะทำลายป่ารังที่เกาะประสานกันอยู่เป็นกลุ่มเดียวกันได้ ขุ.ชา.อ. 2/74/118-120 ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงสรุปว่า"มหาบพิตรทั้งหลาย ท่านทั้งหลายได้นามว่าเป็นญาติกัน ควรจะสมัครสมานสามัคคีร่วมใจกัน เพราะว่า เมื่อญาติทั้งหลายยังสามัคคีกันอยู่ หมู่ปัจจามิตร (ข้าศึก) ย่อมไม่มีโอกาส"

[61] ชาดกนี้ชี้ให้เห็นถึงกรณีที่นกกระจาบแก่งแย่งกัน และอวดดีว่าตัวเองเก่ง จึงทำให้ขาดความเป็นเอกภาพ และทำให้นายพรานจับได้ทั้งฝูง ขุ.ชา.อ. 2/118/260 ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงสรุปว่า "ดูก่อนมหาราชทั้งหลาย เมื่อฝูงนกกระจาบพร้อมเพรียงกันอยู่ นายพรานก็ไม่อาจหาช่องทำร้ายได้ ต่อเมื่อใดฝูงนกกระจาบเกิดการแก่งแย่งขึ้น เมื่อนั้น บุตรนายพรานคนหนึ่งจึงทำลายเอานกกระจาบเหล่านั้นไปเสีย"

[62] พระสูตรนี้ย้ำให้เห็นว่า การทะเลาะวิวาทไม่ได้เกิดผลดีแก่บุคคลใด และยังจะส่งผลให้เกิดภัยต่างๆ ที่มาของภัยก็คือ "ตัณหาและทิฏฐิ" อันทำให้หมู่ชนโกรธเคืองกันและกัน ฉะนั้น มุนีย่อมไม่กล่าวยกย่องตนในบุคคลที่เสมอกัน ผู้ต่ำกว่า ผู้สูงกว่า มุนีนั้นเป็นผู้สงบปราศจากความตระหนี่ ย่อมไม่ยึดมั่นถือมั่น

ประเด็นที่มองข้ามคือพระองค์ทรงมีพระมารดาเป็นชาวโกลิยะ ด้วยเหตุนี้ เลือดเนื้อเชื้อไขของพระองค์ประกอบด้วยความเป็นวงศ์ของกษัตริย์ทั้งในแคว้นศากยะและโกลิยะ ฉะนั้น ความเป็น "กลุ่มเดียวกัน" หรือ "ชาติพันธุ์เดียวกัน" ระหว่างพระองค์กับกษัตริย์เหล่านั้นจึงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถที่จะหลีกได้ การนำเสนอหรือเปิดฉากให้กษัตริย์เหล่านั้นไว้วางใจในพระองค์ได้เป็นประเด็นแรก ๆ ของการไกล่เกลี่ยก็คือ การบอกให้เขาเหล่านั้นได้ทราบว่า "เราเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน"

นอกจากนั้นแล้ว การไปปรากฏตัวของพระองค์เป็นการดำรงอยู่ท่ามกลางกลุ่มชนทั้งสองแคว้น ที่กำลังขัดแย้งกันโดยการ "ประทับนั่งโดยบัลลังก์ในอากาศ ณ ท่ามกลางแม่น้ำโรหิณี" ทำให้มวลทั้งสองแคว้นได้บังเกิดความเข้าใจว่าพระองค์มิได้ฝักไฝ่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หากแต่พระองค์ดำรงตนอยู่ในสถานะของ "ผู้เจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง" (Mediator) เพื่อทำให้เกิดความเป็นเอกภาพในหมู่ญาติ

(2) การสร้างความเชื่อมั่น และความร่วมมือจากคู่กรณี ต้นทุนที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ "สถานะของความเป็นพระพุทธเจ้า" ที่พระองค์มีอยู่เหนือบุคคลเหล่านั้น และบุคคลเหล่านั้นมิได้มีในสิ่งที่พระองค์มี ในประเด็นนี้พระองค์มักจะตรัสอยู่เสมอว่า "ในหมู่ชนที่ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์ประเสริฐที่สุด ส่วนท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ จัดได้ว่าประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์" [63]

การประกาศในลักษณะนี้มีนัยที่ชี้ให้เห็นว่า แม้ว่ากษัตริย์จะได้ชื่อว่าประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์ พระองค์ก็มีสถานะเป็นกษัตริย์เช่นเดียวกัน แต่สถานภาพของความเป็นกษัตริย์ที่พระญาติหรือพระองค์มีนั้น จัดได้ว่าเป็นสถานะทางสังคมชั้นนอก มิได้เป็นสถานะที่สูงสุดแต่ประการใด หากแต่สิ่งที่สูงสุดคือผู้ที่เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ คุณสมบัติข้อนี้ถือได้ว่าเป็นสถานะภายในที่พระองค์มี แต่พระญาติของพระองค์ไม่มี

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่สามารถยืนยันข้อเท็จจริงอีกประการหนึ่งว่าพระองค์อยู่เหนือกษัตริย์อื่น ๆ ในโลกด้วย "พวกศากยะเป็นผู้ใกล้ชิด และอยู่ในอำนาจของพระราชาปเสนทิโกศล์ ก็พวกศากยะย่อมทำการต้อนรับ ทำการอภิวาท ลุกขึ้นยืนรับ ทำอัญชลีกรรมและสามีจิกรรมในพระราชาปเสนทิโกศล์ พวกศากยะกระทำการต้อนรับเป็นต้น แก่พระราชาปเสนทิโกศลอย่างไร พระราชาปเสนทิโกศลย่อมทำการต้อนรับเป็นต้นแก่ตถาคตอย่างนั้น"[64] ซึ่งกรณีนี้ปรากฏชัดในสงครามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ดังที่ได้กล่าวแล้ว

อย่างไรก็ตาม จากคุณสมบัติภายในและภายนอกดังกล่าวนั้น สิ่งที่สามารถสะท้อนให้เห็นจากพฤติภาพของกษัตริย์ของทั้งสองแคว้นที่เห็นพระวรกายของพระองค์เท่านั้น" ก็ได้พากันทิ้งอาวุธ และถวายการบังคม" กล่าวโดยสรุป ไม่ปรากฏพระดำรัสตอนใดเลยที่ทรงแนะนำให้กษัตริย์ได้ทราบถึง "วิธีจัดสรร หรือการแบ่งปันทรัพยากรน้ำ" ว่าควรจะทำอย่างไร ว่า สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะปัญหาที่แท้จริงไม่ได้เกิดจากปัจจัยภายนอก หากเกิดจากปัจจัยภายใน เมื่อปัจจัยภายในได้รับการแก้ไข จึงไม่มีความจำเป็นต้องกล่าวถึงปัจจัยภายนอกซึ่งสำคัญน้อยกว่า ฉะนั้น "ความสามัคคี" จึงเป็นตัวขับเคลื่อนที่ทำให้เกิดกระบวนการต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการแสวงหาเวทีเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูล และพร้อมที่จะแบ่งปันความต้องการ ความรัก และความเข้าใจระหว่างกันและกัน อันส่งผลให้เกิดสังคมแห่งสันติได้

6.2 บทบาทของพระพุทธเจ้าในการไกล่เกลี่ยกรณีโกสัมพีศึกษา

การทำหน้าที่ในฐานะนักเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางของพระพุทธเจ้าในกรณี "โกสัมพีศึกษา" เป็นกรณีที่มี "ตัวแปร" มากกว่ากรณีสงครามน้ำ ไม่ว่าจะเป็นจำนวนของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย หรืออุณหภูมิของการทะเลาะวิวาทได้ขยายตัวจนไม่สามารถควบคุมได้ด้วยบุคคลอื่น และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง บุคคลอื่นที่กล่าวถึงคือ "พระพุทธเจ้า"

---

[63] ที.สี. (ไทย) 9/277/99.

[64] ที.ปา. (ไทย) 11/91/51.

ดังที่ได้กล่าวแล้วในเบื้องต้นว่า ประเด็นของการทะเลาะวิวาทได้ก่อตัวขึ้นจากพระธรรมกถึกและพระวินัยธรที่มีความเห็นแตกต่างกันในเรื่อง "การเหลือน้ำชำระเอาไว้ในกระบวย" ว่า "เป็นอาบัติ หรือไม่เป็นอาบัติ" และการทะเลาะวิวาทได้ขยายตัวออกไปอีกเมื่อพระวินัยธรรม และสานุศิษย์ได้รวมตัวกันลง "อุปเขปนียกรรม" แก่พระธรรมกถึก

จะเห็นว่า ความขัดแย้งในประเด็นแรกยังไม่ยุติ ความขัดแย้งประเด็นที่สองก็เกิดขึ้นอีก กรณีนี้เป็นความขัดแย้งในประเด็นที่มองต่างกันว่า "นี้เป็นวินัย นี้ไม่ใช่วินัย" ที่สงฆ์ควรกระทำต่อกัน จากความเห็นที่ขัดแย้งกันใน 2 กรณีใหญ่จึงทำให้เกิดการแบ่งแยกกันอย่างชัดเจนระหว่างกลุ่มของพระวินัยธร และพระธรรมกถึก อีกทั้งผู้มีส่วนได้ส่วนเสียก็ขยายเพิ่มมากยิ่งขึ้นด้วย

ในขณะที่บรรยากาศของความคิดเห็นที่คลุมเครืออยู่เช่นนี้ พระพุทธเจ้ามิได้เข้ามา "ชี้ถูกชี้ผิด" ตั้งแต่เริ่มเกิดความขัดแย้ง แต่หลังจากที่การทะเลาะวิวาทได้เริ่มก่อตัวมากขึ้นแล้ว พระองค์จึงได้เข้ามาทำหน้าที่ของการเป็นนักไกล่เกลี่ยอย่างเต็มรูปแบบ กรณีนี้ผู้เขียนคิดว่าคล้ายคลึงกับการตัดสินปัญหาตามที่ปรากฏในกรณีอื่น ๆ การที่พระองค์นำเสนอประเด็นข้อเสนอแนะต้องมีพระภิกษุได้เข้าไปทูลถามข้อขัดข้อง หลังจากนั้นพระองค์จึงให้ความเห็นเพื่อนำเสนอทางออกหรือตัดสินปัญหา แต่ในกรณีนี้กลับมิได้ปรากฏร่องรอยของการเข้าไปถามประเด็นดังกล่าวกับพระพุทธเจ้า

ประเด็นที่น่าวิเคราะห์สำหรับการทำหน้าที่ของนักเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางของพระองค์ก็คือ เมื่อทรงทราบเรื่องราวต่าง ๆ จากพระภิกษุที่เข้ามาทูลรายงานนั้น ทรงเริ่มต้นที่จะเข้าไปหาพระวินัยธร และลูกศิษย์ก่อน หลังจากนั้นจึงได้เข้าไปหาลูกศิษย์ของพระธรรมกถึก ซึ่งประเด็นนี้มีข้อที่น่าสังเกตดังนี้คือ

(1) การเข้าไปหาพระวินัยธรและลูกศิษย์นั้น นอกจากจะตำหนิการลงอุปเขปนียกรรมที่อาจทำให้เรื่องราวบานปลายจนทำให้สงฆ์แตกกันแล้ว ผู้เขียนมองว่า น่าจะเป็นการ "ป้องปราม" พระวินัยธร และลูกศิษย์มากกว่า เพราะทั้งพระองค์และพระวินัยธรก็ตระหนักดี "ต้นเหตุ" สำคัญนั้นเกิดขึ้นจากพระวินัยธรเป็นผู้จุดประเด็นก่อน

(2) การเข้าไปหาลูกศิษย์ของพระธรรมกถึกก่อน แทนที่จะเข้าไปหาพระธรรมกถึกโดยตรงก็เป็นประเด็นที่ต้องพิจารณาเช่นกัน ว่า เพราะเหตุไร จึงต้องทำเช่นนั้น จากการศึกษาพบประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่า พระองค์ได้ทรงแนะนำภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อเกิดความขัดแย้งควรเข้าไปหาพระภิกษุที่ตักเตือนได้ง่ายกว่า[65] โดยเหตุนี้จึงทำให้พระองค์ตัดสินพระทัยเข้าไปหาลูกศิษย์ของพระธรรมกถึกก่อน ในขณะเดียวกันก็จะน่าจะเป็นการหวังผลโดยอ้อมที่จะให้ลูกศิษย์นั้นได้นำข้อเท็จจริงดังกล่าวไปบอกว่าอาจารย์ของตัวเองว่า "ท่านต้องอาบัติจริง" ตามที่พระพุทธเจ้าได้วินิจฉัยผ่านลูกศิษย์

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระองค์จะใช้วิธีการ "โน้มน้าว" ในประเด็นดังกล่าว แต่หาได้เกิดผลในทางปฏิบัติไม่ เพราะพระภิกษุทั้งสองฝ่ายได้ทะเลาะวิวาทกันในโรงครัวจนนำไปสู่ความรุนแรงด้วยการตบตีกัน พระพุทธเจ้าก็ได้เข้าไประงับเหตุดังกล่าว และสิ่งที่ทำได้ดีที่สุดในขณะนั้นก็คือ "การตำหนิ" การกระทำของพระภิกษุเหล่านั้น

ถึงกระนั้น พระพุทธเจ้าก็ได้เสด็จเข้าไปห้ามปรามอีก 2 ครั้งว่า "อย่าเลย ภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่าบาดหมาง อย่าทะเลาะ อย่าขัดแย้ง อย่าวิวาทกันเลย" แต่พระภิกษุฝ่ายพระธรรมกถึกก็ได้ทูลพระพุทธเจ้าขึ้นในท่ามกลางสงฆ์ว่า "ขอให้พระองค์โปรดรอไปก่อน ขอจงทรงขวนขวายน้อยเถิด..." อันเป็นการแสดงให้พระพุทธเจ้าได้ประจักษ์ว่า "พวกเราจะบาดหมาง ทะเลาะวิวาทกันต่อไป"

แต่ในครั้งที่ 3 พระองค์ก็ยังไม่ทรงละความพยายามที่จะสร้างความสมานฉันท์ให้แก่พระสงฆ์สองฝ่าย ในครั้งนี้พระองค์ทรงนำเสนอข้อคิดโดยยกตัวอย่างของพระเจ้าทีฆาวุกุมารที่ไม่ผูกใจโกรธพระเจ้าพรหมทัตกาสีราชที่ปลงพระชนม์พระราชบิดาของพระองค์ โดยได้ทรงสรุปในประเด็นนี้ว่า "เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร" และย้ำเน้นเพิ่มเติมว่า "การที่เธอบวชในพระธรรมวินัยนี้ ควรที่จะมีความอดทนและความสงบเสงี่ยมประดุจพระราชา"

---

[65] ม.อุ. (ไทย) 14/35/45.

อย่างไรก็ตาม พระภิกษุฝ่ายพระธรรมกถึกก็ยืนยันในเจตนารมณ์เดิมของตัวเองว่าจะทะเลาะวิวาทกันต่อไป จนทำให้พระองค์ต้องตำริว่า “พวกโมฆบุรุษเหล่านี้ดื้อรั้นนัก จะทำให้สามัคคีกันไม่ใช่ง่าย”

จากกรณีดังกล่าวนี้ทำให้ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตต่อกระบวนการจัดการความขัดแย้งด้วยสันติวิธีของพระพุทธเจ้าว่า “เพราะเหตุไร วิธีการโน้มน้าวจึงไม่บรรลุผล” ในขณะที่วิธีเดียวกันนี้เคยใช้ได้ผลในกรณีสงครามน้ำ ผู้เขียนคิดว่า น่าจะมาจาก “ตัวแปร” ต่อไปนี้

(1) ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีจำนวนมาก จึงทำให้ยากต่อการโน้มน้าวให้ทุกกลุ่มยอมรับให้เห็นคล้อยตามกันได้ เพราะดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในกรณีนี้ เริ่มจากพระธรรมกถึก และพระวินัยธร ลูกศิษย์ เพื่อนสหธรรมิกในเมือง และชนบท ญาติโยมของแต่ละกลุ่ม ซึ่งบางคัมภีร์บอกว่ามีเทวดาเข้าไปร่วมด้วย ฉะนั้น จึงเป็นการยากที่พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นผู้ไกล่เกลี่ยรูปเดียวจักสามารถจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้ในระยะเวลาดังกล่าว

(2) “ฐานรากของข้อพิพาท” นั้น ผู้เขียนมองว่า “หยั่งรากลึก” จนกลายเป็นประเด็นเรื่อง “ทิฏฐิ” ที่ยากต่อการแก้ไข และนอกจากนั้น “มานะ” ซึ่งเป็นประเด็นที่ว่าด้วยเรื่องของ “หน้าตา” “เกียรติ” และ “ศักดิ์ศรี” นั้นก็เป็นตัวจักรสำคัญที่ทำงานอยู่เบื้องหลังความขัดแย้งดังกล่าว ฉะนั้น การแก้ปัญหาข้อพิพาทที่ยั้งยืนต่อกรณีนี้ก็คือ การถอนรากเหง้าของความขัดแย้งภายใน” ออกไปจึงจะสามารถแก้ไขได้

จะเห็นว่า จุดเริ่มต้นของการใช้สันติวิธีในรูปของการ “เผชิญหน้า” เพื่อดำเนินการ “ประนีประนอม”พระภิกษุทั้งสองฝ่าย จนนำไปสู่การใช้วิธีการ “โน้มน้าว” ประสบ “ความล้มเหลว” พระพุทธเจ้าก็มิได้ทรงลดความพากเพียรในการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงเลือกใช้สันติวิธีในรูปของการ “การหลีกหนี” หรือ “หลีกเลี่ยง” ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งที่นักสันติวิธีมักนำมาใช้ในกรณีที่สถานการณ์กำลังสันสนวุ่นวายจนยากที่จะควบคุม ฉะนั้น “การควบคุมที่ดีที่สุดก็คือการไม่ควบคุม”

เมื่อตัดสินพระทัยที่ใช้วิธีการดังกล่าว พระองค์จึงเก็บบาตรและจีวรเสด็จไปท่ามกลางสงฆ์แล้วประกาศว่า

> “ภิกษุมีเสียงดังเป็นเสียงเดียวกัน ที่จะรู้สึกว่าตนเป็นพาลนั้นไม่มีเลยสักรูปเดียว ยิ่งเมื่อสงฆ์แตกกันก็ไม่ได้คำนึงถึงเรื่องอื่น พวกเธอขาดสติ แสดงตนว่าเป็นบัณฑิต เจ้าคารม พูดได้ตามที่ปรารถนา จะยื่นปากพูดก็ไม่รู้สึกถึงการทะเลาะ... การเที่ยวไปคนเดียวประเสริฐกว่า เพราะคุณเครื่องความเป็นสหายไม่มีในคนพาล บุคคลนั้นพึงเที่ยวไปคนเดียว และไม่ทำบาป...”

การตรัสในเชิงตำหนิในลักษณะนี้ย่อมเป็นการบ่งชี้ได้อย่างชัดเจนว่า พระองค์ได้ทรงตระเตรียมใช้กลยุทธ์ “หลีกเลี่ยง” สอดรับกับพระดำรัสที่ตรัสว่าการเที่ยวไปคนเดียวประเสริฐกว่า ซึ่งการกระทำในลักษณะนี้ดูประหนึ่งว่า “ยอมแพ้” ในความเป็นจริงแล้ว หากกล่าวถึงยุทธวิธีในทางการทหารพบว่า “เป็นการแสดงออกให้ดูประหนึ่งว่าพ่ายแพ้เชิงกลยุทธ์ แต่ในความเป็นจริงเป็นการชนะในเชิงยุทธศาสตร์”

หลังจากนั้นพระองค์ทรงเสด็จไปเยี่ยมพระภคุที่พาลกโลณกคาม และพระอนุรุทธ พระนันทิยะ และพระกิมพิละที่ปาจีนวังสทายวัน และเสด็จเข้าไปปฏิบัติธรรมในป่าปาลิเลยยกะ โดยมีพญาช้าง และลิงคอยให้การอุปัฏฐาก การแสดงออกในลักษณะนี้ทำให้ดูประหนึ่งว่าพระองค์เสด็จไปเยี่ยมพระภิกษุอันเป็นสิ่งที่พระองค์จะพึงทำเท่านั้น จนถึงการเข้าไปอยู่ในป่า แต่กรณีนี้ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่า นี่คือที่มาของคำว่า “แพ้ในเชิงกลยุทธ์ แต่ชนะเชิงยุทธศาสตร์”

สิ่งที่ต้องตระหนักคือ การที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปเยี่ยมเยียนพระภิกษุในที่ต่างๆ รวมไปถึงการเสด็จเข้าไปในป่านั้น เพียงเพราะต้องการ “รอเวลา” และ “รอโอกาส” ที่จะเอาชนะในทางยุทธศาสตร์ สิ่งที่สามารถตอกย้ำข้อสมมติฐานดังกล่าวก็คือ การที่พระองค์เลือกเสด็จไปกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล แทนที่จะย้อนกลับไปที่เมืองโกสัมพีอีกครั้ง

คำถามมีว่า พระองค์หวังผลเลิศในประเด็นใดจึงต้องเสด็จไปที่เมืองสาวัตถี และประทับอยู่ที่พระเชตวัน ซึ่งเป็นอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี คำตอบก็ปรากฏชัดยิ่งขึ้นเมื่อสถานการณ์ในกรุงโกสัมพีได้เกิดความปั่นป่วนขึ้น เนื่องจาก

อุบาสกและอุบาสิกาได้ปรึกษาหารือกันว่าพระภิกษุเมืองโกสัมพีเป็นต้นเหตุให้พระพุทธเจ้าต้องเสด็จหลีกหนีไปประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี การแสดงออกของพระพุทธเจ้าในลักษณะดังกล่าวนับได้ว่ามีผลในทาง "จิตวิทยามวลชน" อย่างสูง จนทำให้ประชาชนไม่เคารพ กราบไหว้ และถวายอาหารบิณฑบาตแก่ภิกษุเมืองโกสัมพี

เมื่อสถานการณ์บีบบังคับเช่นนี้ พระภิกษุเมืองโกสัมพีก็พบกับ "ทางตัน" ซึ่งเป็นเส้นทางที่ไม่สามารถจะพบทางออกได้ หากพระภิกษุทั้งสองฝ่ายไม่กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งในสถานการณ์เช่นนี้ บทสรุปที่ได้ก็คือ "เอาเถิด พวกเราพึงเดินทางไปกรุงสาวัตถี แล้วระงับอธิกรณ์นี้ ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า"

พระพุทธเจ้าทรงตระหนักถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นแก่พระภิกษุเมืองโกสัมพีทั้งสองฝ่าย จึงได้ให้ย้ำเตือนให้สาวกทั้งหลาย เช่น พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ และพระราหุล เป็นต้น ได้ "วางตนอยู่อย่างชอบธรรมเถิด" นอกจากนั้นก็ได้ตรัสให้อนาถบิณฑิกเศรษฐี และนางวิสาขาถวายอาหารบิณฑบาตแก่พระภิกษุทั้งสองฝ่ายตามปรกติ และสั่งให้พระสารีบุตรตระเตรียมที่พักอาศัย และวัตถุสิ่งของเครื่องใช้เอาไว้ให้พร้อม

การดำเนินการตระเตรียมสิ่งต่างๆ ดังกล่าวสอดรับการสมมติฐานที่ผู้เขียนได้กล่าวในเบื้องต้นว่า "เป็นการหวังผลในเชิงยุทธศาสตร์" ซึ่งพระองค์ไม่ได้ทำเพื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หากแต่ทรงมุ่งหวังให้สังคมสงฆ์เป็น "สังคมแห่งสันติ" จะเห็นว่า เมื่อกล่าวถึงกระบวนการในเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางนั้น ไม่ได้หมายความว่า ต้องมุ่งเน้นวิธีการเพื่อ "ประนีประนอม" หรือ "โน้มน้าว" เท่านั้น หากแต่เป็นการดำรงสถานะของความเป็นคนกลางที่พร้อมจะเอื้อเฟื้อ สนับสนุน และเปิดเวทีให้คู่กรณีสามารถพบปะพูดคุย และแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกันแบบ "ทวิภาคี" จนนำไปสู่การได้ข้อตกลงร่วมกันในที่สุด

การแสดงออกของพระพุทธเจ้าในบริบทต่าง ๆ ดังกล่าวก็เช่นเดียวกัน จะเห็นว่า เมื่อพระภิกษุทั้งสองฝ่ายมาถึงนั้น แทนที่จะพบกับฝันร้ายดังที่เคยเกิดขึ้นในกรุงโกสัมพี แต่กลับได้รับการต้อนรับอย่างดีจากประชาชนและพระภิกษุในกรุงสาวัตถี ด้วยเหตุปัจจัยดังกล่าวนั้น จึงทำให้พระสงฆ์ในฝ่ายของพระธรรมกถึกต้องเริ่มต้นในการที่สร้างกระบวนการในการเจรจาไกล่เกลี่ยกันเองกับฝ่ายของพระวินัยธร จนเป็นที่มาของประกาศปฏิญญาที่มีชื่อว่า "สังฆสามัคคี" ร่วมกันท่ามกลางสงฆ์หมู่ใหญ่ อันทำให้ข้อพิพาทยุติลงในที่สุด

จากการทำหน้าที่ในการเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางของพระพุทธเจ้าในกรณีนี้ ทำให้เกิดคำถามว่า "อะไรคือตัวแปรสำคัญที่ทำให้บรรลุความสำเร็จ" ผู้เขียนมองว่าเกิดจากปัจจัย 3 ประการด้วยกัน กล่าวคือ

(1) ปัจจัยทางสังคมวิทยา ประเด็นนี้มีผลและมีอิทธิพลอย่างสูงต่อการตัดสินใจเข้าไปพบพระพุทธเจ้าของพระภิกษุทั้งสองฝ่าย เพราะถูกแรงกดดันจากประชาชนในกรุงโกสัมพีที่พากันตำหนิ และไม่เคารพ กราบไหว้ และบูชา พร้อมทั้งถวายอาหารบิณฑบาต ซึ่งจัดได้ว่าเป็นมาตรการในการลงโทษทางสังคมที่รุนแรงมากประการหนึ่ง

(2) ปัจจัยทางจิตวิทยา การตัดสินใจเดินทางออกจากเมืองโกสัมพี เพื่อไปในสถานที่ต่าง ๆ ก่อนที่จะไปประทับอยู่ในกรุงสาวัตถีเป็นจุดสุดท้ายนั้น นับได้ว่าเป็นการสร้าง "จิตวิทยามวลชน" เพื่อโหมโรงให้เกิดกระแสย้อนกลับไปลงโทษพระภิกษุเมืองโกสัมพีทางอ้อม เพราะประชาชนก็จะมองว่า สาเหตุที่พระพุทธเจ้าอยู่ในกรุงโกสัมพีไม่ได้จนต้องหนีไปอยู่ที่อื่นเพราะมีสาเหตุมาจากพระภิกษุในเมืองโกสัมพีทะเลาะวิวาทกัน

(3) ปัจจัยทางจริยศาสตร์ ปัจจัยด้านนี้เกิดจากการที่พระพุทธเจ้าพยายามกระทำทุกวิถีทางเพื่อให้พระภิกษุที่ทะเลาะบาดหมางกันเกิดความสมานฉันท์ อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และเป็นสังคมแห่งสังฆสามัคคี ฉะนั้น การสร้างเวทีเพื่อพบปะ พูดคุยและแสวงหาทางออกเชิงสมานฉันท์จึงเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นสำหรับพระภิกษุทั้งสองฝ่าย ด้วยเหตุนี้กระบวนการสำคัญอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นก็คือ "สังฆเสวนา" (Shangha's Dialogue) ในเมืองสาวัตถีจนสามารถได้ข้อตกลงร่วมกันของพระภิกษุทั้งสองฝ่าย

6.3 บทบาทของพระพุทธเจ้าในการไกล่เกลี่ยกรณีสงครามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์

คำว่า "ต้นทุนทางสังคมสูง" กับการทำหน้าที่เจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก เพราะมีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดความเชื่อมั่นต่อคู่กรณี เช่น กรณีสงครามน้ำ และกรณีข้อพิพาทระหว่างพระภิกษุฝ่ายธรรมกถึก และพระวินัยธร

แต่บางครั้งคำว่า "ต้นทุนทางสังคม" ของนักเจราจาไกล่เกลี่ยอาจ "ไม่มีผล" หรือ "ใช้ไม่ได้ผล" เมื่อต้องเผชิญกับ "ต้นทุนทางความเกลียดชัง" ที่คู่กรณีมีต่อกันอย่างรุนแรง และยาวนาน เห็นได้จากกรณีของ "สงครามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์"

กรณีของพระเจ้าวิฑูฑภะ[66] ที่ฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ของเจ้าศากยะ มีปรากฏชัดอยู่ในคัมภีร์หลายแห่งด้วยกันคือ วิฑูฑภวัตถุ[67] อรรถกถาวิฑูฑภวัตถุ อรรถกถาธรรมเจติยสูตร[68] อรรถกถาสุนหริยสูตร[69] ปราภวสูตร[70] และอรรถกถาปราภวสูตร[71] ซึ่งบุคคลที่เข้ามาเกี่ยวข้อง (Stakeholder) กับเหตุการณ์นี้ ประกอบไปด้วยพระพุทธเจ้า พระเจ้าปเสนทิโกศล[72] เจ้าศากยะ[73] ทีฆการายนะ[74] วิฑูฑภะ[75] และนางวาสภขัตติยา[76] ประเด็นที่น่าสนใจคือ พระพุทธเจ้าได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับสงครามการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ได้อย่างไร และเพราะเหตุไร พระองค์จึงไม่เข้าไปเจรจาไกล่เกลี่ย (Mediation) เพื่อหยุดยั้งสถานการณ์ดังกล่าว ซึ่งเกี่ยวข้องกับญาติของพระองค์ด้วย

จากการวิเคราะห์สถานการณ์ความขัดแย้ง (Conflict Analysis) ทำให้พบประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง โดยเฉพาะประเด็นความขัดแย้งด้านชาติพันธุ์นั้นถือได้ว่ามีส่วนสำคัญในการผลักดันให้เกิดการทำสงครามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ซึ่งสอดรับกับ "ทฤษฎีขนนก" ของ รศ.ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์[77]

---

[66] กรณีศึกษาเกี่ยวกับพระเจ้าวิฑูฑภะกับฮิตเลอร์มีความสอดคล้องที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ ทั้งคู่ มีปมด้อยตั้งแต่เด็ก

[67] ขุ.สุ. (บาลี) 25/47/25, ขุ.สุ. (ไทย) 25/47/41,

[68] ม.ม.อ.2/374/256.

[69] ในอรรถกถาของพระสูตรนี้ เรียกพระเจ้าวิฑูฑภะว่า "วิฏฏูโภ". ข.อุ.อ._/8/383.

[70] ขุ.สุ. (บาลี) 25/104/356, ขุ.สุ. (ไทย) 25/104/526.

[71] ขุ.สุ.อ 1/105/176.

[72] พระองค์เป็นโอรสของพระเจ้ามหาโกศล และเป็นพี่ชายของพระนางเวเทหิซึ่งเป็นพระชายาของพระเจ้าพิมพิสาร และเป็นพระเจ้าลุงของพระเจ้าอชาตศัตรู ทรงเป็นผู้ปกครองประจำแคว้นโกศล ซึ่งเมืองหลวงมีชื่อว่า "สาวัตถี" ส์.ส.ฏี. 1/125/198.

[73] ดูประวัติและความเป็นมาของเจ้าศากยะ บทเดียวกัน

[74] ทีฆการายนะนั้น เป็นหลานของพันธุละเสนาบดี ซึ่งพันธุลเสนาบดีนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้สั่งให้ทหารลอบฆ่าพร้อมกับลูกๆ จำนวน 32 คน เนื่องจากพระองค์ระแวงว่าพันธุลเสนาบดีจะแย่งชิงพระราชสมบัติของพระองค์ แต่เมื่อส่งสายลับไปสืบแล้ว กลับพบความจริงว่า นางมัลลิกาเทวีซึ่งเป็นภรรยาของพันธุลเสนาบดีและลูกสะใภ้ไม่ได้มีความคิด และพฤติกรรมในลักษณะดังกล่าวด้วยความสำนึกผิดพระองค์จึงได้ตั้งหลานของพันธุลเสนาบดีขึ้นดำรงตำแหน่งเสนาบดีในโอกาสต่อมา.

[75] เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าปเสนทิโกศล และนางวาสภขัตติยา

[76] เป็นลูกสาวของนางทาสีที่อยู่ในการดูแลของพระเจ้าศากยะมหานามะ

[77] รศ.ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ อาจารย์ประจำภาควิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้อธิบาย "ทฤษฎีขนนก" ว่า "การฆ่ากันหรือการทำร้ายกันด้วยวิธีการที่รุนแรงนั้น มิได้ยืนอยู่ลอยๆ บนฐานของเรื่อง หรือเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง หากแต่ยืนอยู่บนฐานของสภาพปัญหาที่หมักหมมมาอย่างยาวนาน แต่ไม่ได้รับการจัดการแก้ไข เช่น กรณีอาจารย์หนุ่มใช้ไม้กอล์ฟตีแฟนสาว จนเสียชีวิต ประเด็นจึงไม่ได้อยู่ที่การตีแฟนสาวตาย แต่อยู่ที่การตายของหญิงสาวนั้นแสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งที่สะสมมาอย่างยาวนาน ประดุจขนนกที่มีน้ำหนักเบาและไวต่อการเคลื่อนไหวตามแรงลม ซึ่งเปรียบได้กับการตัดสินใจฆ่าภรรยาของตัวเอง ซึ่งเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วมาก และเราไม่สามารถสรุปได้ว่า เพียงแค่เรื่องนิดเดียว ทำไมจึงต้องใช้ไม้ตีกอล์ฟฆ่าภรรยาของตัวเองด้วย" (ผู้วิจัย) กรณีนี้คล้ายคลึงกับกรณีของกบฏ เชเชนจับนักเรียนในรัสเซียเป็นตัวประกัน และทำให้ตัวประกันตายเกือบ 300 คน

ปฐมบทของความขัดแย้งนั้น เริ่มจากการที่พระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น ต้องการสร้างความคุ้นเคย หรือเป็นพระญาติกับพระพุทธเจ้า[78] พระองค์จึงส่งทูตไปขอพระธิดาของเจ้าศากยะมาเป็นมเหสี เนื่องจากเจ้าศากยะไม่สามารถปฏิเสธการร้องขอดังกล่าว เพราะพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้นทรงมีอิทธิพลทางทหาร และการเมืองระหว่างประเทศต่อกรุงกบิลพัสดุ์ ดังที่พระพุทธเจ้าได้เคยตรัสว่า "พวกศากยะเป็นผู้ใกล้ชิด และอยู่ในอำนาจของพระราชาปเสนทิโกศล ก็พวกศากยะย่อมทำการต้อนรับ ทำการอภิวาท ลุกขึ้นยืนรับ ทำอัญชลีกรรมและสามีจิกรรมในพระราชาปเสนทิโกศล"[79] ข้อเท็จจริงดังปรากฏชัดในขณะที่เจ้าศากยะสนทนากันในที่ประชุมว่า "พระราชาเป็นฝ่ายอื่น ถ้าพวกเราไม่ให้แล้วไซร้ ท้าวเธอจักทำให้เราฉิบหายได้" จึงมอบนางวาสภขัตติยาให้แก่ทูตแทนพระธิดาองค์ใดองค์หนึ่งของตัวเอง เหตุผลสำคัญมากประการหนึ่งที่เจ้าศากยะมีวาระซ่อนเร้น (Hidden Agenda) ต่อประเด็นดังกล่าว ก็คือประเด็นปัญหาเรื่อง "ชาติพันธุ์" โดยมองว่า "ก็เมื่อว่าโดยสกุลแล้ว ท้าวเธอไม่เสมอกับเราเลย" ซึ่งเหตุผลประเด็นหลังนี่เองที่ทำให้เกิดสงครามการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ของเจ้าศากยะ

พระเจ้าวิฑูฑภะได้ประสบกับเหตุการณ์ที่สำคัญ 4 ประการด้วยกัน เหตุการณ์ดังกล่าวได้กลายเป็นแรงผลักดันให้พระองค์ฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ของเจ้าศากยะ กล่าวคือ

(1) พระองค์สังเกตเห็นว่า เด็กคนอื่น ๆ มักจะได้รับของฝากจากญาติที่อยู่เมืองอื่น ๆ แต่พระองค์กลับไม่ได้รับของฝากจากเจ้าศากยะเลย จึงมีความสงสัยในสัมพันธภาพระหว่างพระองค์กับเจ้าศากยะ

(2) เมื่อพระองค์เดินทางไปเมืองกบิลพัสดุ์ เจ้าศากยะได้นำพระกุมารที่อายุน้อยไปอยู่ต่างจังหวัด เพราะเกรงว่ากุมารศากยะที่อายุน้อยกว่าจะต้องไหว้เจ้าชายวิฑูฑภะซึ่งเป็นบุตรนางทาสี

(3) ในขณะที่กำลังเสด็จกลับ มหาดเล็กคนหนึ่งลืมอาวุธจึงได้กลับเข้าไปในเมืองกบิลพัสดุ์ ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับประเด็นปัญหาเรื่องชาติพันธุ์จึงปรากฏขึ้น เมื่อมหาดเล็กได้ยินเสียงนางทาสีของเจ้าศากยะด่าพระเจ้าวิฑูฑภะว่า "นี้เป็นแผ่นกระดานที่บุตรของนางทาสีชื่อวาสภขัตติยานั่ง" และประเด็นสำคัญก็คือ นางทาสีได้นำน้ำนมไปล้างแผ่นกระดานที่พระกุมารนั่ง จึงนำเหตุการณ์ดังกล่าวไปเล่าให้ไพร่พลด้วยกันฟังจนทำให้สถานการณ์บานปลายออกไปอีก

(4) พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทราบความจริงดังกล่าว ก็พิโรธที่เจ้าศากยะมอบนางทาสีให้แก่พระองค์ จึงริบเครื่องบริหารทั้งหมดจากนางทาสีและบุตร และให้การดูแลทั้งคู่เท่าที่ฐานะของทาสและทาสีควรจะได้รับ

จากเหตุการณ์ทั้ง 4 ประการดังกล่าวนั้น ทำให้พระเจ้าวิฑูฑภะคิดแก้แค้นเจ้าศากยะ "เจ้าศากยะเหล่านั้น จงล้างแผ่นกระดานที่เรานั่งด้วยน้ำเจือด้วยน้ำนมก่อน แต่ในกาลที่เราดำรงราชสมบัติแล้ว เราจักเอาเลือดในลำคอของเจ้าศากยะเหล่านั้น ล้างแผ่นกระดานที่เรานั่ง"

ทีฆการายตนะซึ่งหาช่องทางในการที่จะแก้แค้นแทนพันธุลเสนาบดี ได้ใช้โอกาสที่พระเจ้าปเสนทิโกศลเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า นำเครื่องพระราชกกุธภัณฑ์ทั้ง 5[80] ที่พระองค์ฝากเอาไว้ไปให้พระเจ้าวิฑูฑภะ และอภิเษกพระเจ้าวิฑูฑภะเป็น

---

[78] พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่สบายพระทัยกรณีที่พระองค์นิมนต์ให้พระภิกษุจำนวน 500 รูปไปรับนิตยภัตจากพระองค์ทุกวัน แต่เมื่อผ่านไปได้ 7 วันพระองค์ทรงลืมออกมาถวายอาหาร เนื่องจากพระองค์ไม่ได้สั่งไว้ จึงไม่มีใครกล้าถวายอาหารบิณฑบาตแทนพระองค์ พระภิกษุจึงไม่รอรับอาหารบิณฑบาต เมื่อพระองค์นึกได้จึงออกมาถวายอาหาร แต่พบพระอานนท์รูปเดียวเท่านั้น จึงไปถามพระพุทธเจ้าว่า เพราะเหตุไร? พระภิกษุ 500 รูปจึงไม่ให้ความสำคัญแก่พระองค์ พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ให้เห็นว่า พระภิกษุไม่มีความคุ้นเคยกับพระองค์ จึงไม่รอรับอาหารบิณฑบาต

[79] ที.ปา. (ไทย) 11/91/51.

[80] เครื่องประดับเกียรติของพระเจ้าแผ่นดินมี 5 อย่างคือ แส้จามรี มงกุฎ พระขรรค์ ธารพระกร และฉลองพระบาท แต่บางแห่งว่า พระขรรค์ เศวตฉัตร มงกุฎ ฉลองพระบาท แบะพัดวาลวีชนี

พระราชาครองนครสาวัตถีแทน[81] แต่พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ไม่สามารถที่จะแย่งชิงพระราชสมบัติกลับคืนมาได้เพราะเสด็จสวรรคตเสียก่อน

เมื่อพระเจ้าวิฑูฑภะได้ครองพระราชสมบัติแล้ว จึงได้ยกทัพหลวงออกไปฆ่าเจ้าศากยะ แต่พระพุทธเจ้าไม่เห็นด้วยกับการกระทำของเจ้าศากยะตั้งแต่ต้น ทรงใช้ความพยายาม 3 ครั้งในการเข้าไปทำหน้าที่ในการเจรจาไกล่เกลี่ยพระเจ้าวิฑูฑภะไม่ให้ตัดสินพระทัยทำเช่นนั้น โดยเหตุผลที่พระพุทธเจ้าพยายามจะตรัสบอกก็คือ "ชื่อว่า เงาของหมู่พระญาติเป็นของเย็น"

เนื่องจากความแค้นส่วนตนของพระองค์ที่ถูกเหยียดหยาม และดูหมิ่นจากเจ้าศากยะ จึงตัดสินพระทัยทำสงครามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ของเจ้าศากยะ ไม่เว้นแม้กระทั่งทารกที่ยังต้องดื่มน้ำนมจากมารดาอยู่[82] และนำเลือดจากลำคอของเจ้าศากยะเหล่านั้นไปล้างแผ่นกระดานที่พระองค์ เคยประทับนั่ง[83]

ผู้วิจัยมองว่า ประเด็นที่พระเจ้าวิฑูฑภะทรงทำสงครามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ของเจ้าศากยะนั้น มิได้เป็นแนวคิดที่ดำรงอยู่บนเหตุผลข้อใดข้อหนึ่งดังที่ได้นำเสนอแล้วในเบื้องต้น หากแต่เกิดจากการความแค้นส่วนตัวที่สะสมมาจากการที่พระองค์ได้รับการดูหมิ่นเหยียดหยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "ความเกลียดชัง" ที่เจ้าศากยะมีต่อชาติพันธุ์ของพระองค์ ฉะนั้น เพื่อที่จะทำลาย "ที่มา" ของความเกลียดชังดังกล่าว จึงเป็นเหตุให้พระเจ้าวิฑูฑภะต้องตัดสินใจทำสงครามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ของเจ้าศากยะดังที่พระพุทธเจ้าได้สรุปสาเหตุสำคัญที่เจ้าศากยะถูกฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ว่า "คนใดหยิ่งเพราะชาติ หยิ่งพระทรัพย์ และหยิ่งเพราะโคตร ย่อมดูหมิ่นญาติของตน นั้นเป็นทางของคนเสื่อม"[84]

เมื่อกล่าวโดยสรุปเกี่ยวกับประเด็นที่ว่าด้วยความขัดแย้งด้านชาติพันธุ์ตามที่ปรากฏ ในสองประเด็นใหญ่นั้น พบว่า คำว่า "ชาติพันธุ์" นั้น เป็นประเด็นปัญหาที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งได้ง่ายที่สุด สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า นอกจากชาติพันธุ์จะยึดโยงกับคำว่า "ศักดิ์ศรี" แล้ว ยังเป็นสัญลักษณ์ทางรูปธรรมที่สามารถนำมาดูถูกและเหยียดหยามได้ง่ายด้วย ฉะนั้น ประเด็นปัญหาเรื่องชาติพันธุ์ในยุคปัจจุบันนี้ จึงเป็นปัญหาใหญ่ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย และสังคมโลก และเป็นประเด็นปัญหาซึ่งยากต่อการแก้ไขด้วย เพราะรากเหง้าที่แท้จริงของประเด็นปัญหานี้มาจากข้อเท็จจริงที่ซ่อนอยู่ภายในใจ

---

[81] ประเด็นการแย่งชิงราชสมบัตินี้ พระเจ้าวิฑูฑภะไม่ได้มีส่วนรู้เห็น และร่วมวางแผนตั้งแต่แรก เพราะจากหลักฐานในคัมภีร์อรรถกถาได้พยายามที่จะบอกว่าพระองค์ก็ไม่ทราบเรื่องราวที่เกิดขึ้น จึงได้ถาม การายนะเสนาบดีว่า "พระชนกของข้าพเจ้าไปแล้วหรือ" ในขณะที่เสนาบดีพยายามที่จะใช้เหตุผลเชิงจิตวิทยา ด้วยการบอกว่า "ถ้าท่านไม่รับตำแหน่งพระราชา ข้าพเจ้าจะเป็นพระราชาเอง" พระเจ้าวิฑูฑภะจึงยินยอมที่จะรับตำแหน่งดังกล่าว (ม.ม.อ. ธรรมเจติยสูตร) ผู้วิจัยมองว่า มีเหตุผลสองประการที่ทำให้พระองค์จำเป็นต้องรับตำแหน่งดังกล่าว

(1) เหตุผลในเชิงการเมืองการปกครอง ตำแหน่งพระราชานั้นเป็นของเสด็จพ่อของพระองค์ พระองค์จึงไม่สามารถที่จะปฏิเสธได้ เพราะหากพระองค์ปฏิเสธก็จะกลายเป็นว่าวงศ์ของพระเจ้าปเสนทิโกศลก็จะสูญไป

(2) เหตุผลในเชิงความแค้นส่วนตัว ประเด็นนี้น่าจะเป็นเหตุผลสำคัญที่เป็นแรงผลักให้พระองค์จำเป็นต้องรับตำแหน่งดังกล่าว เพราะพระองค์เคยตั้งพระทัยแล้วว่าหากดำรงราชสมบัติเมื่อใดจะดำเนินการ แก้แค้นเจ้าศากยะ ฉะนั้น พระองค์จำเป็นต้องรับตำแหน่งในสถานการณ์เช่นนี้

[82] พระเจ้าวิฑูฑภะไม่ได้ฆ่าเจ้าศากยะมหานามและปริวาร เพราะมองว่าเป็นพระเจ้าตาของพระองค์ แต่หลังจากนั้นไม่นานพระเจ้ามหานามะก็พยายามที่จะฆ่าตัวตายในสระน้ำ เพื่อหลีกหนีการเสวย พระกระยาหารร่วมกับพระเจ้าวิฑูฑภะ เพราะยึดคติที่ว่า แม้กษัตริย์จะสิ้นพระชนม์ ก็ไม่ยอมเสวยพระกระยาหารร่วมกับบุตรนางทาสี

[83] แผ่นกระดานดังกล่าว เป็นแผ่นกระดานที่พระเจ้าวิฑูฑภะเคยประทับนั่ง แต่เนื่องจากเจ้าศากยะทรงรังเกียจแผ่นกระดานดังกล่าว จึงสั่งให้นางทาสีนำน้ำนมไปชะล้าง

[84] ขุ.สุ.อ. 1/105/176.

ของแต่ละบุคคล ดังนั้น หากจะกล่าวถึงแนวทางของการแก้ไขย่อมเป็นเรื่องยากที่จะแก้ในมิติใดมิติหนึ่งได้ ไม่ว่าจะเป็นมิติของกายภาพ หรือจิตภาพก็ตาม

ข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ พระพุทธเจ้าได้เข้าไปทำหน้าที่ในการไกล่เกลี่ยเพื่อไม่ให้พระเจ้า วิฑูฑภะฆ่าเจ้าศากยะทั้งหลายในขณะที่ความขัดแย้งได้ดำรงอยู่ในภาวะของ "ความแตกต้า" หรือ "ปรากฏรูปอย่างชัดเจน" แล้ว และเป็นการเข้าไปไกล่เกลี่ยในขณะที่พระเจ้าวิฑูฑภะกำลังยก "ทัพหลวง" เพื่อไปฆ่าเจ้าศากยะ

ในฐานะที่พระองค์ทรงมีพระกรุณาต่อพระญาติโดยมีพระประสงค์ที่จะสงเคราะห์พระญาติของพระองค์ (ญาตัตถจริยา) นั้น พระองค์ทรงพยายามอย่างยิ่งในการใช้ "พุทโธบาย" ไกล่เกลี่ย และหาแนวทางเพื่อยับยั้งพระเจ้าวิฑูฑภะให้ "ล้มเลิก" ความตั้งใจฆ่าล้างเผ่าพันธุ์เจ้าศากยะให้จงได้ พุทโธบายที่พระองค์ได้ดำเนินการคือ "การนั่งใต้โคนไม้ซึ่งมีเงาโปร่ง"

"ต้นไม้ซึ่งมีเงาโปร่ง" ดังกล่าวตั้งอยู่ในเขตแดนของเจ้าศากยะ แต่ในขณะเดียวกัน ต้นไม้ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กันนั้นเป็นต้นไม้ที่มีใบหนา และมีเงาทึบ แต่สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ต้นไม้ดังกล่าวนี้ตั้งอยู่ในเขตแดนของพระเจ้าวิฑูฑภะ พุทโธบายเช่นนี้จัดเป็นกลยุทธ์ในการสร้างจุดเด่น หรือจุดสนใจ และทำให้เกิดการตั้งคำถามได้ง่าย

จะพบว่า เมื่อพระเจ้าวิฑูฑภะยกทัพหลวงเดินทางผ่านบริเวณดังกล่าวได้ถามพระองค์ว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะเหตุไร พระองค์จึงประทับนั่งแล้วที่โคนไม้เงาปรุโปร่ง ในเวลาร้อนเห็นปานนี้ ขอพระองค์ได้โปรดประทับนั่งที่โคนไทรมีเงาอันสนิทนั่นเถิดพระเจ้าข้า" ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสตอบทันทีว่า "ช่างเถิด มหาบพิตร ชื่อว่าเงาของหมู่พระญาติเป็นของเย็น"

ประเด็นนี้อธิบายได้ว่า แม้พระองค์จะนั่งใต้ต้นไม้ร้อนเพียงใดก็ตาม หากเป็นต้นไม้ที่อยู่ในเขตของพระญาติจัดได้ว่าพระญาติคือเงาที่สามารถทำให้เกิดความเย็นได้ ต่างจากประทับนั่งใต้ต้นไม้เย็นที่มีเงาหนาทึบ แต่ต้นไม้ดังกล่าวไม่ใช่ของพระญาติ แม้จะเย็นเพียงใดก็ยังจัดได้ว่าร้อนกว่าเงาของพระญาติ ท่าทีเช่นนี้พระเจ้าวิฑูฑภะก็ประจักษ์เป็นอย่างดีดังจะเห็นได้จากการดำริของพระองค์ว่า "พระศาสดาเสด็จมาเพื่อประสงค์จะรักษาหมู่ญาติ"

อย่างไรก็ตาม เนื่องจาก "ต้นทุนทางความเกลียดชัง" ที่ฝังแน่นมาอย่างยาวนานทำให้พระองค์ตัดสินพระทัยยกทัพหลวงออกไปเพื่อทำสงครามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์เจ้าศากยะอีก แต่พระพุทธเจ้าก็เสด็จไปไกล่เกลี่ยถึง 3 ครั้งด้วยกัน เมื่อถึงครั้งที่ 4 พระพุทธเจ้าตัดสินพระทัยที่จะยุติบทบาทของพระองค์ จึงทำให้พระเจ้าวิฑูฑภะได้มีโอกาสทำสงครามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ของเจ้าศากยะในที่สุด

ประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งเกี่ยวกับการทำหน้าที่ของพระองค์ก็คือ กรณีศึกษานี้จัดได้ว่าเป็นกรณีเดียวเท่านั้น ที่พระพุทธเจ้าประสบความ "ล้มเหลว" ในการเจรจาไกล่เกลี่ยเพื่อให้พระเจ้าวิฑูฑภะประนีประนอมยอมความกับเจ้าศากยะ แต่วาระสุดท้ายก็ไม่สามารถทำให้พระองค์เปลี่ยนพระทัยได้ ประเด็นที่ควรพิจารณาเกี่ยวกับกรณีนี้ก็คือ เพราะเหตุไร การทำหน้าที่เจรจาไกล่เกลี่ยของพระองค์จึงไม่ประสบความสำเร็จ ถึงแม้ว่าพระองค์จะใช้วิธีการ "เผชิญหน้า" เพื่อไกล่เกลี่ยให้ "ประนีประนอมยอมความซึ่งกันและกัน" ด้วยวิธีการ "โน้มน้าว" ถึง 3 ครั้ง ผู้เขียนคิดว่า มีตัวแปรที่น่าสนใจหลายประการด้วยกัน กล่าวคือ

(1) ประเด็นเรื่อง "ความเกลียดชัง" (Concentration) ที่ฝังแน่นอยู่ในใจตั้งแต่เยาว์ ด้วยสาเหตุที่เกิดจากการตั้งข้อสังเกตว่า เพราะเหตุไร เพราะญาติของตนจึงไม่เหลียวแล แต่กรณีเด็กคนอื่นๆ มักได้รับของฝากจากญาติ ๆ และเพราะเหตุไร เมื่อกลับไปในสถานที่ที่ตัวเองคิดว่าเป็นบ้านของพระญาติ แต่ไม่ค่อยได้รับการต้อนรับตามธรรมเนียมที่กษัตริย์ควรกระทำต่อกษัตริย์ ซึ่งคำถามดังกล่าวก็ถูกเปิดเผยเมื่อพลทหารได้ฟังความจริงจากปากของนางทาสีว่า "พระองค์เป็นลูกของนางทาสี" ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องล้างแผ่นกระดานที่พระองค์นั่งด้วยน้ำนม ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่มาของประโยคที่ถือได้ว่าเป็นหัวใจของความชิงชังเกิดจากการถูกดูหมิ่นว่า "สักวันหนึ่งเราจะล้างกระดานแผ่นนั้นด้วยเลือดจากลำคอของเจ้าศากยะ" ในที่สุดพระองค์กระทำดังที่ได้ตั้งใจเอาไว้

(2) ประเด็นเรื่อง "ความสัมพันธ์" (Relationship) ผู้เขียนคิดว่าประเด็นนี้ไม่สมควรที่นักวิเคราะห์จะพากันมองข้าม ด้วยเหตุที่ตั้งแต่เยาว์วัยจนถึงวินาทีที่พระเจ้าวิฑูฑภะตัดสินใจที่กระทำสงครามนั้น ความสัมพันธ์ หรือการเกี่ยวข้องระหว่างพระองค์กับพระพุทธเจ้าไม่เคยบังเกิดขึ้นเลย ความสัมพันธ์ที่ไม่ได้มีต่อกันทำให้พระเจ้าวิฑูฑภะจึงคิดว่าพระพุทธเจ้าต้องการที่สงเคราะห์ญาติของพระองค์ จนนำไปสู่การตีความได้ว่า พระองค์ต้องการที่จะช่วยเหลือ และเข้าข้างญาติของพระองค์ การคิดอย่างนี้จึงเป็นที่มาของการ "หวาดระแวง" และ "สงสัย" ในการทำหน้าที่ของนักเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การนั่งใต้เงาไม้โปร่งซึ่งอยู่ในอาณาเขตของเมืองสาวัตถีอันเป็นพื้นที่ของพระญาติแทนที่จะเลือกนั่งใต้ต้นไม้เงาทึบซึ่งเป็นอาณาเขตของพระเจ้าวิฑูฑภะ ฉะนั้น คำว่า "ต้นทุนทางสังคมสูง" จึงเป็นคนละประเด็นกับ "ต้นทุนทางความเกลียดชังสูง"

(3) ประเด็นเรื่อง "กรรมเก่า" ของเจ้าศากยะ เป็นประเด็นที่ทำให้พระพุทธเจ้าต้องหันกลับไปทบทวนบทบาทในการทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยของพระองค์ว่า "เพราะเหตุใด จึงล้มเหลว" และไม่สามารถเปลี่ยนพระทัยของพระเจ้าวิฑูฑภะให้ล้มเลิกความตั้งใจได้ เมื่อพระองค์วิเคราะห์ปัจจัยดังกล่าวด้วยพุทธญาณแล้ว จึงพบว่า เจ้าศากยะเหล่านั้นเคยโปรยยาพิษเพื่อฆ่าล้างเผ่าพันธุ์คนอื่น ด้วยเหตุนี้ เจ้าศากยะเหล่านั้นจึงต้องประสบกับวิบากกรรมที่ตัวเองเคยกระทำมาแล้ว ประเด็นเรื่อง "กรรมเก่า" จึงเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่นักเจรจาไกล่เกลี่ยจะพึงพิจารณาในขณะที่ดำเนินการเจรจาไกล่เกลี่ยแล้วเกิดความล้มเหลวขึ้นมา ซึ่งเราไม่สามารถที่จะไปกล่าวตำหนิว่า วิธีการดังกล่าวนั้นไม่ดี หรือ ไม่เหมาะกับสถานการณ์ บางครั้งหากนักไกล่เกลี่ยได้ทำหน้าที่อย่างสุดความสามารถแล้ว หากไม่สามารถที่จะช่วยเหลือคู่กรณีได้ก็จำเป็นต้องยอมรับความจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความจริงในเรื่องของกรรมเก่าของแต่ละบุคคล

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว การจัดการความขัดแย้งในความหมายทั่วไปในแง่ของธรรมนั้น ทำให้พบชุดของวิธีการหรือชุดของข้อปฏิบัติเพื่อจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธีในประเด็นใหญ่เพียงชุดวิธีเดียว คือ "จัดการความขัดแย้งโดยใช้กระบวนการเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง" ผู้ที่ทำหน้าที่ดังกล่าวคือ "พระพุทธเจ้า"

และเมื่อกล่าวถึงวิธีการ หรือข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่พระองค์ได้นำไปใช้เป็นเครื่องมือประกอบการเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางคือ การเริ่มต้นด้วย "การเผชิญหน้า" เข้าไปจัดการความขัดแย้ง หลังจากนั้นจึงเริ่มต้นด้วยการ "ประนีประนอม" ให้คู่กรณี "ยอมความ" โดยใช้การ "โน้มน้าว" ด้วยการชี้ให้เห็นถึง "จุดอ่อน" (Weakness) ที่จะเกิดขึ้นจากข้อพิพาทดังกล่าว แต่เมื่อพบทางตันอันเนื่องมาจาก "ฐานรากของข้อพิพาท" ใหญ่ และกินเนื้อที่ทางสังคมวิทยา และจิตวิทยามากจนเกินไป พระองค์ก็จะทรงเลือกใช้วิธี "หลีกเลี่ยง" เพื่อรอให้เวลาของข้อพิพาทสุกงอมโดยใช้ "การกดดันทางสังคม" หรือ "สงครามสื่อมวลชน" เข้าไปเป็นตัว "กระตุ้น" ให้เกิดการสร้างทางเลือกในวิธีการใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสร้างเวทีสังฆเสวนา (Shangka's Dialogue) ขึ้นมา เพื่อให้คู่กรณีได้ใช้เวทีดังกล่าวพบปะพูดคุยและหาทางออกร่วมกันในโอกาสที่เหมาะสมต่อไป

เมื่อกล่าวโดยภาพรวมเกี่ยวกับความขัดแย้ง จะพบว่า พระพุทธศาสนายอมรับว่า ความขัดแย้งเป็นสิ่งจำเป็น (Necessity) ในระดับโลกิยวิสัย เพราะ "ความขัดแย้ง" จัดได้ว่าเป็น "ทุกข์ของบุคคลและสังคม" ประการหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การมองว่าความขัดแย้งเป็น "ธรรมชาติ" หรือ "ธรรมดา" ของสังคมทั่วไป จนอาจจะกล่าวได้ว่าเป็น "สิ่งจำเป็น" ของสังคม เพราะสรรพสิ่งในสังคมนั้นแปรเปลี่ยนไปอยู่ตลอดเวลา (อนิจจัง) ผลจากการแปรเปลี่ยนดังกล่าวนั้นจึงทำให้เกิดบรรยากาศของ "ทุกข์" หรือ "ความขัดแย้ง" ซึ่งเป็นสภาวะหรือบรรยากาศที่ดำรงอยู่ในภาพเดิมไม่ได้ สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความขัดแย้งก็เพราะทุกสิ่งทุกอย่างนั้นในแง่ของโลกิยวิสัยนั้นไม่สามารถเป็นไปตามความต้องการ หรืออำนาจของสิ่งใดหรือบุคคลใด กล่าวคือไม่มีสิ่งใด หรือบุคคลใดบังคับให้มันไม่เปลี่ยนแปลงหรือไม่ให้ขัดแย้งกัน (อนัตตา) ฉะนั้น เมื่อกล่าวโดยธรรมชาติแล้ว สรรพสิ่งต้องขัดแย้งกัน แต่ถึงกระนั้น พระพุทธศาสนาก็ได้เหลือ "พื้นที่" ของความ "ไม่ขัดแย้ง" เอาไว้ให้ "สภาวะสูงสุด" นั่นก็คือ "พระนิพพาน"

อย่างไรก็ดี ในทัศนะของพระพุทธศาสนา ความขัดแย้งได้ก่อให้เกิดการพัฒนาคุณค่าภายในของมนุษย์ในเชิงอัตวิสัย และมีส่วนสำคัญในการพัฒนาคุณค่าในเชิงปรวิสัยเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ความขัดแย้งก่อให้เกิดการพัฒนาการระบบการเมืองการปกครอง การบัญญัติพระวินัย การจัดระเบียบสังคม และการพัฒนาสังคม และเศรษฐกิจ ฉะนั้น ความขัดแย้งในพระพุทธศาสนาสะท้อนภาพทั้งที่เป็นบุญและเป็นบาป ประเด็นจึงอยู่ที่ว่า เราจะมีท่าทีต่อความขัดแย้ง หรือวางบทบาทของตัวเองในสถานการณ์ของความขัดแย้งอย่างไร จึงจะสามารถดำรงตนอยู่บนสถานะของความขัดแย้งได้อย่างประสานสอดคล้องกับชีวิตและสังคม

อย่างไรก็ดี พระพุทธเจ้าในฐานะนักเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางซึ่งมี "ต้นทุนทางสังคมสูง" และประชาชนรู้จักกิตติศัพท์ของพระองค์อยู่แล้ว การเข้าไปทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยของพระองค์จึงเกิดจากการตระหนักรู้ถึงหายนะที่จะเกิดขึ้นจากข้อพิพาทของคู่กรณี ฉะนั้น จะเห็นว่า พระองค์เข้าไปทำหน้าที่โดยที่คู่กรณีไม่จำเป็นต้องเข้ามานิมนต์แต่ประการใด แต่ในบางกรณีคู่ขัดแย้ง หรือผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับความขัดแย้งได้พยายามที่จะส่งสัญญาณเพื่อให้พระองค์เข้าไปทำหน้าที่ในการช่วยค้นหาทางเลือกที่ดีที่สุดให้แก่คู่กรณีเพื่อหาทางออกร่วมกัน

ในสังคมยุคปัจจุบัน แม้คู่กรณีจะเชิญคนกลางเข้าไปทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยก็ตาม แต่ถึงกระนั้น หลายกรณีก็ประสบความล้มเหลวเช่นเดียวกัน ตัวแปรสำคัญจึงไม่ได้อยู่ที่คนกลางแต่เพียงประการเดียว หากแต่อยู่ที่คู่กรณีด้วยว่า สามารถยอมรับแนวทางที่คู่กรณีแต่ละฝ่ายนำเสนอหรือไม่มากกว่า และประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ คนกลางไม่มีอำนาจในการชี้ถูกชี้ผิดให้แก่คู่กรณี หากแต่หน้าที่สำคัญก็คือ การทำให้บรรยากาศของการพูดคุยเป็นไปอย่างมีเป้าหมาย และมีทิศทางมากยิ่งขึ้น อันเกิดจากการสร้างทางเลือกร่วมกันของคู่กรณี และคนกลาง

ถึงกระนั้น นักเจรจาไกล่เกลี่ยจำเป็นที่เข้าใจความจริงที่ว่า ความขัดแย้งเป็นสิ่งจำเป็น และเป็นธรรมชาติของมนุษย์และสังคมในระดับโลกิยะ ด้วยเหตุนี้ หน้าที่สำคัญของนักเจราไกล่เกลี่ยคือการนำเสนอทางเลือกให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์และความต้องการของคู่กรณี เพื่อให้มนุษย์และสังคมที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งได้เข้าใจว่า เมื่อเกิดความขัดแย้ง หน้าที่ของมนุษย์และสังคมจึงไม่ได้อยู่ที่ "การหลบหนี" หรือ "สลาย" ความขัดแย้ง หากแต่ยอมรับสถานการณ์ความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ในฐานะที่เป็น "ทุกข์" ประการหนึ่งของชีวิตและสังคม และแสวงหาคำตอบว่า ความขัดแย้งเกิดจากอะไร นำไปสู่อะไร เราควรจะมีท่าที รวมไปถึงการแสวงหาทางออก หรือหาเครื่องมือเพื่อนำไปจัดการความขัดแย้งให้ถูกต้องตามหลักเหตุผล ตน ประมาณ กาล บุคคล และชุมชนได้อย่างไร[85] จึงจะทำให้มนุษย์และสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข.

[85] ผู้สนใจเครื่องมือในการจัดการความขัดแย้งเชิงพุทธ พึงศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส "รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี: ศึกษากรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จ. เชียงใหม่", อ้างแล้ว.

สาเหตุและผลของการนับถือพุทธศาสนา : การวิจัยทางจิตพฤติกรรมศาสตร์ในประเทศไทย

ศ.ดร.ดวงเดือน พันธุมนาวิน[1]
รศ.ดร.ดุจเดือน พันธุมนาวิน[2]

Abstract

Psycho-behavioral science in Thailand is a leading academic field which offers rich body of knowledge and valid with reliable assessments. At least 70 research studies had been carefully selected, which were exclusively correlational and experimental studies. They were reviewed to show that many important assessments of Buddhist characteristics, such as, Buddhist belief, Buddhist practice, Buddhist way of life, and Buddhist child rearing practices were constructed and used in various correlational and experimental studies. These studies had pinpointed some psychological characteristics which can be the antecedents of Buddhist religious behavior in many types of Thai people. In addition, a big group of studies revealed that family, religious institution and educational institution, independently as well as integratively influenced the socialization processes of the young Thai Buddhists. Furthermore, the research findings from another group of studies led to the conclusion that Buddhist religious characteristics were responsible for many desirable psychological characteristics and behaviors of the Thai people who were good and effective citizens of the country.

Keywords: Buddhist religious characteristics, Thailand, Psycho-behavioral science

บทคัดย่อ

สาขาวิชาจิตพฤติกรรมศาสตร์ในประเทศไทย เป็นสาขาที่มีความก้าวหน้าทางวิชาการ ที่อุดมไปด้วยองค์ความรู้และให้เครื่องมือวัดมากมายที่มีความเที่ยงและความตรง รายงานการวิจัย 70 เรื่องที่ได้รับการคัดเลือก ซึ่งเป็นงานวิจัยประเภทศึกษาความสัมพันธ์เปรียบเทียบ และงานวิจัยเชิงทดลองเท่านั้น งานเหล่านี้ได้รับการประมวลและสรุปโดยพบว่า ได้มีการสร้างเครื่องมือวัดลักษณะทางพุทธศาสนาที่สำคัญของคนไทย หลายด้าน เช่น แบบวัดความเชื่อทางพุทธศาสนา แบบวัดการปฏิบัติทางพุทธศาสนา แบบวัดวิถีชีวิตแบบพุทธ และแบบวัดการอบรมเลี้ยงดูเด็กให้เป็นพุทธมามกะ ผลการวิจัยเหล่านี้ได้บ่งชี้ถึงลักษณะทางจิตหลายประการซึ่งเป็นปัจจัยเชิงเหตุที่สำคัญของพฤติกรรมทางศาสนาของชาวพุทธในคนไทยหลายประเภท นอกจากนี้ ผลการวิจัยกลุ่มใหญ่อีกกลุ่มหนึ่งทำให้ทราบว่า ครอบครัว วัด และโรงเรียน มีความเกี่ยวข้องกับการกระบวนการปลูกฝังอบรมเยาวชนไทย ทั้งตามลำพังและการบูรณาการกันของอิทธิพล ผลวิจัยยังเพิ่มเติมจากอีก

[1] ศาสตราจารย์ และผู้อำนวยการ โครงการวิจัยแม่บท : การวิจัยและพัฒนาระบบพฤติกรรมไทย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ
[2] รองศาสตราจารย์ ประจำคณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

กลุ่มหนึ่ง ทำให้สรุปได้ว่า ลักษณะการนับถือพุทธศาสนา มีความเกี่ยวข้องกับลักษณะทางจิตและพฤติกรรมที่น่าปรารถนาของคนไทย ที่เป็นพลเมืองดีและเก่งของประเทศ

คำสำคัญ : การนับถือพุทธศาสนา, ประเทศไทย, สาขาจิตพฤติกรรมศาสตร์

ในปัจจุบัน จะเห็นได้ว่าการพัฒนาทางวัตถุได้รุดหน้าไปไกลกว่าการพัฒนาทางจิตใจ เนื่องจากการพัฒนาทางวัตถุใช้หลักและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการแสวงหาความรู้ และการทดลองพัฒนาใช้วัตถุใหม่ๆ ที่มีประสิทธิผลสูง แท้ที่จริงแล้ว วิธีการทางวิทยาศาสตร์ คือการดำเนินการอย่างเป็นระบบในการแยกความเท็จออกจากความจริง แล้วรวบรวมเฉพาะข้อความจริงมาสะสมเป็นองค์ความรู้เพื่อใช้ประโยชน์ได้อย่างครบเครื่อง ดังนั้น การพัฒนาทางด้านจิตใจโดยเฉพาะคุณธรรมจริยธรรม จึงควรนำหลักและวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ในการสะสมของความรู้เกี่ยวกับสาเหตุ กระบวนการ และผลของการอบรมปลูกฝังความเป็นพุทธมามกะที่ดีของเยาวชนและผู้ใหญ่ การทำเช่นนี้จะทำให้สามารถพัฒนาจิตใจของบุคคลได้อย่างถูกต้อง มีประสิทธิผลสูง และรวดเร็ว

สาขาจิตวิทยาเป็นสาขาทางพฤติกรรมศาสตร์ที่ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการวัดและวิจัยทางจิตใจหรือพฤติกรรมของบุคคล ได้พัฒนาวิธีการวัดและการวิจัยต่างๆ มาเกือบร้อยปีแล้ว เริ่มจาก Hall (1891 อ้างจาก Gorsuch, 1988) ได้เริ่มทำวารสารจิตวิทยาศาสนาขึ้น ในปี ค.ศ.1891 เนื่องจากการศึกษาทางศาสนากับการศึกษาทางปรัชญามีความใกล้เคียงกันมาก การศึกษาทางด้านศาสนาซึ่งเริ่มทีหลังจึงต้องหยุดชะงักลงในปี ค.ศ. 1915 จนกระทั่งมีผู้กลับมาสนใจศึกษาอีกครั้งใน ปี ค.ศ.1960 และเจริญมากขึ้นเป็นลำดับมาจนถึงปัจจุบัน เมื่อมีการนำอิทธิพลของศาสนา ชุมชน เข้ามาร่วมศึกษากับอิทธิพลทางจิตใจของบุคคล ที่ส่งผลต่อจิตใจด้านอื่นๆ และพฤติกรรมของเขา แนวทางการศึกษาเช่นนี้มักเป็นแนวทางการศึกษาในสายพฤติกรรมศาสตร์ที่มีจิตวิทยาเป็นแกนหลัก

จุดมุ่งหมายของบทความวิชาการนี้ มี 5 ประการ คือ 1) เพื่อนำเสนอข้อสรุป ผลงานวิจัยที่ผ่านการคัดเลือกว่ามีมาตรฐานการวิจัยที่ยอมรับได้ ที่ทำในช่วง พ.ศ. 2520 ถึง พ.ศ. 2550 ในประเทศไทย จำนวนประมาณ 70 เรื่อง จากที่รวบรวมมาได้ 220 เรื่อง 2) การนำเสนอเครื่องมือวัดลักษณะทางพุทธศาสนาของคนไทย และผลการวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะเหล่านี้ 3) การสรุปผลวิจัยจิตลักษณะที่อาจเป็นสาเหตุของพฤติกรรมทางศาสนาของคนไทยประเภทต่างๆ 4) การประมวลสรุปผลการวิจัยเชิงสาเหตุด้าน บ้าน วัด และโรงเรียน ที่เกี่ยวกับการนับถือพระพุทธศาสนาของคนไทย และ 5) การนับถือพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับจิตและพฤติกรรมของคนไทย

สำหรับในประเทศไทย ได้มีการศึกษาเกี่ยวกับทัศนคติและค่านิยมทางศาสนามานานกว่า 40 ปีแล้ว โดยในปี พ.ศ. 2522 ได้มีการประมวลผลการวิจัยเกี่ยวกับทัศนคติต่อศาสนาพุทธของเด็กไทย ที่มีการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2501 ถึง พ.ศ. 2518 จำนวน 10 เรื่อง (วิลาสลักษณ์ ชัววัลลี, 2522) กลุ่มตัวอย่างเป็นนักเรียนตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นไปจนถึงนิสิตนักศึกษาในระดับอุดมศึกษา สรุปได้ว่า นักเรียนและนักศึกษาเหล่านี้มีทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนาอยู่บ้าง แต่มักไม่ค่อยมีความรู้เกี่ยวกับศาสนา

นอกจากนี้ยังมีการวิจัยที่ทำการเปรียบเทียบนิสิตในคณะต่างๆ อายุ 16-25 ปี จำนวน 300 คน ตามคณะ เพศ ชั้นเรียน และฐานะ ที่เกี่ยวข้องกับทัศนคติที่ดีต่อศาสนาพุทธ (วันทนีย์ วิชัยคำ, 2515) ผลปรากฏว่า นิสิตในคณะศึกษาศาสตร์ชั้นปีที่ 4 มีทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนามากกว่า นิสิตในคณะเดียวกันแต่อยู่ต่างชั้นปี ส่วนนิสิตในคณะรัฐศาสตร์ และคณะวิทยาศาสตร์ มีทัศนคติที่ไม่แตกต่างกัน และพบอีกว่า โดยส่วนใหญ่แล้ว นิสิตหญิงมีทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติตามหลักธรรมในพุทธศาสนามากกว่านิสิตชาย

ในประเทศไทยได้มีการพัฒนาแบบวัดการเห็นคุณค่าทางศาสนา โดยมีพื้นฐานมาจากทฤษฎีเหตุผลเชิงจริยธรรมของ Kohlberg (อุษา ศรีจินดารัตน์, 2533) โดยแบ่งเหตุผล 6 ขั้นตามทฤษฎีออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับเหตุผลภายนอก ซึ่ง

ถือว่าเป็นระดับต่ำ โดยผู้ตอบเป็นผู้ที่เห็นคุณค่าทางศาสนา เพราะศาสนาเป็นหนทางไปสู่การเป็นที่ยอมรับจากคนอื่น หรือได้วัตถุสิ่งของ หรือป้องกันมิให้ตนเองถูกสังคมลงโทษ และ ระดับเหตุผลภายใน ซึ่งเป็นขั้นสูง โดยผู้ตอบเป็นผู้ที่เห็นว่า ศาสนาจะช่วยให้ชีวิตมีความสงบสุข ช่วยพัฒนาตนและคนอื่นให้มีจิตใจและคุณธรรมที่สูง จึงเป็นแบบวัดที่สามารถใช้ได้กับทุกศาสนาและมีความน่าเชื่อถือ เพราะมีทฤษฎีรองรับ

การวัดลักษณะทางศาสนาในแนวทางที่สอง เป็นการวัดตามเนื้อหาของแต่ละศาสนา จึงเป็นการสร้างขึ้นใช้เฉพาะศาสนา ซึ่งยังมีไม่มากนัก แต่นักจิตวิทยาได้ส่งเสริมให้สร้างขึ้น โดยในประเทศไทยได้มีการศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อทางพุทธศาสนา เช่น การวัดเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม (โสภา ชูพิกุลชัย, 2522) และความเชื่อในด้านอื่นๆ เช่น สันโดษ นิพพาน เป็นต้น (เพ็ญแข ประจนปัจจนึก และ อ้อมเดือน สดมณี, 2529) รวมทั้งยังมีการวัดเกี่ยวกับหลักธรรมของนิสิตนักศึกษา โดยเฉพาะเรื่องบุคลิกภาพแบบธรรมาธิปไตย ที่ประกอบด้วยหลักธรรมต่างๆ เช่น ขันติ โสรัจจะ สัปปุริสธรรม เป็นต้น (พัชนี ศรีทองนาก, 2518; สุวัฒน์ วัฒนวงศ์, 2518)

การวัดทางศาสนาได้มีผู้เขียนบทความ (งามตา วนินทานนท์, 2538) โดยกล่าวถึงแนวทางการวัดความเชื่อหลายด้านพร้อมกัน รวมทั้งการวัดการปฏิบัติทางศาสนาหลายด้านพร้อมกันด้วย ซึ่งเป็นแนวทางใหม่ในการศึกษาลักษณะทางศาสนา

การกำหนดความหมายของลักษณะทางพุทธศาสนาของบุคคล

พุทธศาสนา เป็นศาสนาที่มีความซับซ้อนที่แสดงความสัมพันธ์ตั้งแต่จักรวาล โลก สิ่งมีชีวิตต่างๆ รวมทั้งมนุษย์ที่เกิดขึ้นทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทางกาย วาจา และใจ การวัดลักษณะทางศาสนาพุทธจึงต้องกระทำด้วยความรอบคอบและระมัดระวัง จากการประมวลเอกสารเกี่ยวกับการเป็นพุทธมามกะที่ดีของพุทธศาสนิกชนที่เป็นฆราวาส สรุปได้ว่าจะต้องเป็นผู้ที่มีความเชื่อและการปฏิบัติทางศาสนาไปพร้อมกัน โดยสามารถแบ่งเป็นตัวแปรที่วัดลักษณะทางพุทธได้ 3 ตัวแปร ได้แก่

ความเชื่อทางพุทธศาสนา (Religious belief) เป็นความเชื่อตามหลักธรรมคำสั่งสอนของศาสนาพุทธ เกี่ยวกับไตรสรณคมน์ คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ซึ่งเป็นลักษณะพื้นฐานของผู้ที่เป็นพุทธมามกะที่ดี นอกจากนี้การเชื่อเรื่องของการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว โดยเชื่อว่า ตนกระทำสิ่งใดไว้ ย่อมได้ผลตอบแทนตามที่ตนกระทำ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งดี หรือไม่ดี ผลตอบแทนนั้นอาจได้รับทันทีหรืออาจต้องรอไปอีกในภพหน้า ตลอดจนเชื่อว่าสิ่งที่ตนกำลังประสบอยู่ในปัจจุบันนี้ อาจเป็นผลตอบแทนที่ตนกระทำมาในอดีตทั้งในชาตินี้หรือภพที่แล้วมา (พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2529)

ดังนั้น การเชื่อเรื่องของการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว จึงมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องของเอนกชาติ หรือเชื่อเรื่องของชาติที่แล้ว ชาติปัจจุบัน และชาติหน้า ซึ่งผลของการกระทำได้ไปสนอง นอกจากนี้ผู้ที่เชื่อเรื่องของการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ย่อมมีความเชื่อว่า สวรรค์และนรก มีจริง ภพภูมิต่างๆ มีจริง เมื่อทำดีย่อมได้รับการตอบแทนที่ดีด้วยการขึ้นสวรรค์ และทำชั่วย่อมได้รับผลตอบแทนคือ ตกนรก รวมทั้งการเชื่อเรื่องของนิพพาน ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายที่สำคัญที่สุดของมนุษย์ และควรเชื่อว่า บุคคลที่ปฏิบัติตามคำสั่งสอนในพุทธศาสนาจะสามารถเข้าสู่พระนิพพานได้โดยไม่จำกัดเพศ ชาติตระกูล อายุ หรือฐานะ (พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2529)

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ความเชื่อทางพุทธศาสนา มี 3 ขั้นต่อเนื่องกัน ได้แก่ 1) ความเชื่อเรื่องไตรสรณคมน์ 2) ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม มีนรก สวรรค์ และมีการเวียนว่ายตายเกิด ในภพต่างๆ และ 3) ความเชื่อเรื่องนิพพาน ลักษณะของเครื่องมือนี้จึงจำแนกคนเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ระดับต่ำสุด คือ ผู้ที่มีความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับไตรสรณคมน์ ส่วนผู้ที่มีความเชื่อระดับกลาง คือ เชื่อเรื่องไตรสรณคมน์ และกฎแห่งกรรม และผู้ที่มีความเชื่อระดับสูง คือ การมีความเชื่อเรื่องนิพพาน ซึ่งจะรวมความเชื่อ 2 ขั้นต้นด้วย

การปฏิบัติทางศาสนา (Religious practice) เป็นสิ่งที่สำคัญของการเป็นพุทธมามกะที่ดี โดยมีแนวทางในการปฏิบัติเบื้องต้น ใน 3 ด้าน คือ ทาน ศีล และภาวนา เพื่อให้เกิดความสงบสุขในชีวิตทั้งชาตินี้และชาติต่อไป ศาสนาพุทธสอนให้เป็นคนไม่ประมาท โดยการปฏิบัติธรรมอยู่เนืองๆ

การปฏิบัติทางศาสนาขั้นต้น คือ การให้ทาน ซึ่งแสดงถึงความเสียสละ การเอื้อเฟื้อแบ่งปัน การให้การอนุเคราะห์ในหลายรูปแบบ ตั้งแต่สิ่งที่เป็นวัตถุ เช่น เงินทอง อาหาร เครื่องใช้ต่างๆ เป็นต้น ไปจนถึงการกระทำทางกายที่เป็นการช่วยเหลือ เช่น การใช้แรงงานช่วยเหลือผู้คน เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นทานทางกาย ส่วนทานทางวาจา เช่น การให้ธรรมเป็นทานด้วยการอบรมสั่งสอนคนอื่นเกี่ยวกับหลักธรรม เป็นต้น และทานทางใจที่สำคัญคือ การให้อภัยซึ่งเป็นการไม่คิดติดใจเอาโทษ ไม่พยาบาท ไม่ต้องการแก้แค้น ผู้ที่ทำร้ายหรือล่วงละเมิดตน

ศีล เป็นการงดเว้นที่จะกระทำการอันเป็นการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น สำหรับฆราวาสมีศีล 5 เป็นสิ่งกำกับ ได้แก่ 1) การไม่ทำร้าย ทำลายชีวิตผู้อื่นหรือสิ่งอื่น 2) ไม่ลักขโมยของที่เป็นของของผู้อื่น 3) ไม่ล่วงละเมิดของรักของหวงของผู้อื่นโดยเฉพาะเรื่องของเพศสัมพันธ์ 4) ไม่พูดปด กล่าวเท็จ หรือกล่าวให้ร้ายผู้อื่น เพื่อประโยชน์ของตน และ 5) ไม่ดื่มสุรายาเสพติดที่จะทำให้ขาดสติสัมปชัญญะ ซึ่งเป็นหนทางไปสู่ความชั่วที่มากยิ่งขึ้น นักวิจัยได้สร้างแบบวัดเกี่ยวกับศีล 5 เช่น ทัศนคติที่ดีต่อการถือศีลห้า (ภัทรา นิคมานนท์, 2517)

ภาวนา เป็นการขัดเกลาจิตใจเพื่อทำให้เกิดปัญญา รู้เท่าทันความเป็นไปในโลก สามารถกระทำได้ด้วยการสวดมนต์เพื่อสำรวมกาย วาจา และใจ ตลอดจนการทำสมาธิภาวนา

แบบวัดการปฏิบัติทางพุทธศาสนา เป็นการวัดเกี่ยวกับ ทาน ศีล และการภาวนาตามหลักของพุทธศาสนา ว่าบุคคลกระทำในปริมาณมากน้อยเท่าใด อยู่ในลักษณะของแบบวัดชนิดมาตรประเมินรวมค่า

การวัดการปฏิบัติทางพุทธศาสนาในประเทศไทย ในอดีตที่ผ่านมา เป็นการวัดเกี่ยวกับการทำทานและถือศีล เช่น การทำบุญตักบาตร (โสภา ชูพิกุลชัย, 2522) การไปทำบุญที่วัดในวันสำคัญของศาสนา (Wakeman, 1986) และ การไปฟังเทศน์ที่วัด (สุนทรี โคมิน และ สนิท สมัครการ, 2522) ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับความใกล้ชิดศาสนา ส่วนในต่างประเทศก็ได้มีการวัดในลักษณะเดียวกัน เช่น การไปโบสถ์ บริจาคทรัพย์แก่วัด เป็นต้น (Thompson, 1991)

วิถีชีวิตแบบพุทธ (Religious life style) เป็นการเลือกที่จะกระทำกิจกรรมหรือดำรงชีวิตที่อยู่ในแนวของการอบรมสั่งสอนของศาสนา โดย Adler เป็นผู้ที่เริ่มต้นคิดคำว่า วิถีชีวิต (Life style) ซึ่งเป็นพฤติกรรมและนิสัยของบุคคลในชีวิตประจำวัน ในการเลือกกระทำสิ่งต่างๆ เช่น การบริโภค การพักผ่อน การไปเที่ยว การทำงานอดิเรก เป็นต้น โดยการกระทำเหล่านี้มีแบบแผนที่คงที่ ดังนั้นวิถีชีวิตทางศาสนาจึงเป็นพฤติกรรมของบุคคลในชีวิตประจำวันที่บุคคลเห็นว่าเป็นสิ่งที่ควรทำหรือไม่สมควรทำตามหลักของศาสนา และได้เลือกที่จะปฏิบัติตามหลักของศาสนาเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต

ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อกับการปฏิบัติทางศาสนาของบุคคล

นักวิชาการส่วนใหญ่ยอมรับว่า ลักษณะทางศาสนาประกอบด้วย 2 องค์ประกอบ ได้แก่ ความเชื่อทางศาสนา และการปฏิบัติทางศาสนา และคาดว่า ทั้งสององค์ประกอบนี้ควรมีความสัมพันธ์ระหว่างกันสูง ส่วนในประเทศไทยนั้นได้พบว่าพระสงฆ์ที่อายุมากกว่า 23 ปี จำนวน 21 รูป ท่านที่มีความเชื่อและค่านิยมทางพุทธศาสนามากเท่าใด ก็เป็นผู้ที่ตั้งใจปฏิบัติกิจสงฆ์มากตามไปด้วย (ค่าอาร์ เท่ากับ .55) (ฉกาจ ช่วยโต และ ดวงเดือน พันธุมนาวิน, 2533)

ส่วนการวิจัยพระสงฆ์ที่กำลังศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งหนึ่ง จำนวน 328 รูป อายุโดยเฉลี่ย 25 ปี บวชมานานเฉลี่ย 5 ปี 6 เดือน พบว่า ท่านที่มีความเชื่อทางพุทธศาสนาด้าน ไตรสรณคมน์ การเวียนว่ายตายเกิด นรกสวรรค์ และนิพพานมากเท่าใด ก็เป็นผู้ที่มีทัศนคติที่ดีต่อการที่จะดำรงสมณเพศอย่างยาวนาน โดยพบผลอย่างชัดเจนในพระสงฆ์นิสิต

ที่เรียนในสาขาวิชาที่เน้นพระพุทธศาสนา (พระมหาชวลิต เพ็ชร์ภักดี, 2549) นอกจากนี้ การวิจัยสามเณร จำนวน 372 รูป (พระมหาใจ สวนใผ่, 2547) ที่มีอายุเฉลี่ย 15.19 ปี บวชมานานโดยเฉลี่ย 2.61 ปี ผลคือ สามเณรที่มีความเชื่อทางพุทธมากเท่าใดก็เป็นผู้ที่มีการปฏิบัติทางพุทธมาก และมีการปฏิบัติตนในการรักษาศีล 10 อย่างเหมาะสมมากเท่านั้น (ค่าอาร์ เท่ากับ .33 มีนัยสำคัญที่ .01 และ .11 มีนัยสำคัญที่ .05) ส่วนการวิเคราะห์เส้นทางอิทธิพล (Path analysis) พบว่า ในกลุ่มพยาบาล 293 คน นั้น ความเชื่อทางพุทธศาสนาและการปฏิบัติทางพุทธศาสนา เป็นตัวแปรเชิงสาเหตุทางตรงของการมีวิถีชีวิตแบบพุทธอย่างชัดเจน (ดุษฎี โยเหลา และคณะ, 2539)

ในช่วงต่อมามีการวิจัยมหภาค ที่ได้ศึกษาสาเหตุและผลของการนับถือศาสนาพุทธในแนวของจิตพฤติกรรมศาสตร์ที่ใหญ่ที่สุดในโลก (ดวงเดือน พันธุมนาวิน และคณะ, 2540) โดยมีการสร้างแบบวัดความเชื่อทางพุทธศาสนา แบบวัดการปฏิบัติทางพุทธศาสนา และแบบวัดการมีวิถีชีวิตแบบพุทธ ขึ้นใช้เป็นหลักในงานวิจัย 9 เรื่องในชุดโครงการวิจัยนี้ ส่วนงานวิจัยเรื่องที่สิบ เป็นการนำข้อมูลของผู้ถูกศึกษาจากงานวิจัย 9 เรื่อง รวมเป็นจำนวน 3,450 คน ที่มีอายุตั้งแต่ 10 ถึง 64 ปี มาวิเคราะห์ถดถอยพหุคูณแบบเป็นขั้น โดยตัวถูกทำนายในเยาวชนและผู้ใหญ่ คือ ความเชื่อทางพุทธ และการปฏิบัติทางพุทธ ส่วน วิถีชีวิตแบบพุทธ เป็นตัวถูกทำนายเฉพาะในผู้ใหญ่เท่านั้น ผลปรากฏว่า อายุเป็นตัวทำนายตัวที่สามของความเชื่อทางพุทธและการปฏิบัติทางพุทธในกลุ่มรวม โดยพบผลอย่างชัดเจนโดยเฉพาะในเพศหญิง แต่ไม่พบในเพศชาย และอายุเป็นตัวทำนายที่สำคัญลำดับแรกของวิถีชีวิตแบบพุทธในกลุ่มรวมด้วย โดยพบความสัมพันธ์ทางบวกระหว่างอายุกับตัวแปรตามทั้งสาม ซึ่งหมายความว่า เมื่อบุคคลอายุมากขึ้น จะเป็นผู้ที่มีวิถีชีวิตแบบพุทธสูงมากที่สุด รองลงมาคือ การปฏิบัติแบบพุทธมาก และมีความเชื่อทางพุทธมากด้วย ปรากฏผลชัดเจนในกลุ่มรวมและกลุ่มเพศหญิง

ส่วนในกลุ่มบุคคลตั้งแต่นักเรียนที่มีอายุน้อย จนถึงกลุ่มครูที่มีอายุมาก โดยเฉพาะที่อยู่ในกรุงเทพฯ (ดวงเดือน พันธุมนาวิน และคณะ, 2540) พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อกับการปฏิบัติทางพุทธในหมู่นักเรียนอายุน้อยมีค่าต่ำที่สุด (ค่าอาร์ เท่ากับ .24) ในขณะที่กลุ่มครูความสัมพันธ์นี้กลับมีขนาดมากขึ้น (ค่าอาร์ เท่ากับ .60) ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อและการปฏิบัติทางศาสนาในผู้ใหญ่ มากกว่าเด็กอย่างชัดเจน

ในการศึกษาครูอาจารย์ไทยผู้มีหน้าที่ให้การศึกษาและพัฒนาจริยธรรมแก่นักเรียน เพื่อสร้างพลโลกที่มีคุณภาพสูง (Bhanthumnavin, 2001) ซึ่งมีการใช้แบบวัดวิถีชีวิตแบบพุทธ ที่มีความสอดคล้องกับแบบวัด Intrinsic religiousness หรือการนับถือศาสนาเชิงจิต (Donahue, 1985) ที่ใช้ในงานวิจัยต่างประเทศเป็นจำนวนมากที่กล่าวไปแล้ว ในการวิจัยนี้ได้ประมวลผลการวิจัย 3 เรื่องที่ศึกษาครูไทย จำนวน 1,127 คน ในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ที่มีอายุ 25 ถึง 60 ปี (อายุเฉลี่ย 42 ปี) โดย 75% จบปริญญาตรี พบว่า ผู้ที่มีความเชื่อทางพุทธมาก จะเป็นผู้ที่มีวิถีชีวิตแบบพุทธมาก โดยเฉพาะครูอาจารย์ในกรุงเทพฯ อำนาจการทำนายรวม คือ 53% ซึ่งแสดงว่า แบบวัดการนับถือพุทธศาสนาใน 3 ด้านนี้มีความเกี่ยวข้องกันอย่างชัดเจน แต่ก็ยังมีความเป็นอิสระจากกันมากพอที่จะใช้ศึกษาเป็น 3 ตัวแปร แยกจากกันได้

สาเหตุทางจิตของพฤติกรรมทางศาสนาของบุคคล

การวิจัยเกี่ยวกับพฤติกรรมทางศาสนานั้นมีความเกี่ยวข้องโดยตรง 2 ประการ คือ 1) การปฏิบัติทางพุทธศาสนา คือ ทาน ศีล ภาวนา และสมาธิ และ 2) วิถีชีวิตแบบพุทธ ซึ่งหมายถึง การนำเอาหลักศาสนา คือ ทาน ศีล ภาวนา สมาธิ มาประยุกต์ใช้ในการเลือกที่จะปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ทางด้านการประกอบอาชีพ การพักผ่อนหย่อนใจ การพูดคุย เป็นต้น

ในงานวิจัยมหภาค เรื่อง “ความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนาของคนไทย : การปลูกฝังอบรม และคุณภาพชีวิต” (ดวงเดือน พันธุมนาวิน และคณะ, 2540) ได้นำข้อมูลดิบจากงานวิจัย 4 ใน 9 เรื่องของโครงการมหภาค ซึ่งมีตัวแปรตรงกัน 4 ตัว คือ ความเชื่อทางพุทธ การปฏิบัติทางพุทธ เหตุผลเชิงจริยธรรม และสุขภาพจิต โดยงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัย

ในระดับนักศึกษาปริญญาโทและปริญญาเอกในกรุงเทพฯ (จิรวัฒนา มั่นยืน, 2536) จำนวน 1 เรื่อง การวิจัยครูอาจารย์ 2 เรื่อง (อ้อมเดือน สดมณี, 2536 และ อัจฉรา วงศ์วัฒนามงคล, 2538) และการวิจัยพยาบาล 1 เรื่อง (อภิญญา โพธิ์ศรีทอง, 2536) รวมตัวอย่างทั้งสิ้น 1,269 คน ที่มีอายุตั้งแต่ 18 ถึง 64 ปี ซึ่งได้นำคะแนนมาปรับให้เป็นฐานเดียวกันก่อนนำมาวิเคราะห์ข้อมูล

จากการวิเคราะห์ถดถอยแบบพหุคูณ ปรากฏว่า ตัวทำนายที่เป็นจิตลักษณะ 3 ตัว คือ ความเชื่อทางศาสนา เหตุผลเชิงจริยธรรม และสุขภาพจิต ทำนายปริมาณการปฏิบัติทางพุทธได้ 31.67% ในกลุ่มรวม โดยมีความเชื่อทางพุทธเป็นตัวทำนายที่สำคัญเพียงตัวเดียว ส่วนในกลุ่มเพศหญิง และกลุ่มผู้ตอบจากต่างจังหวัด พบว่าสุขภาพจิตเป็นตัวทำนายร่วมกับความเชื่อทางพุทธ โดยพบผลในรายละเอียดว่า ผู้ที่มีความเชื่อทางพุทธมาก และมีสุขภาพจิตดีน้อย เป็นผู้ที่มีการปฏิบัติทางพุทธมากด้วย ส่วนเหตุผลเชิงจริยธรรมนั้นเป็นตัวทำนายร่วมกับความเชื่อทางพุทธศาสนา เฉพาะในกลุ่มผู้ตอบที่อยู่ในกรุงเทพฯ โดยทำนายการปฏิบัติทางพุทธได้ 36.76% และพบผลในรายละเอียดว่า ผู้ที่มีความเชื่อทางพุทธมาก และมีเหตุผลเชิงจริยธรรมมาก เป็นผู้ที่มีการปฏิบัติทางพุทธมากด้วย

นอกจากนี้ยังมีการนำตัวแปรอีก 2 ตัว คือ ความเชื่ออำนาจในตน และการสนับสนุนทางสังคมเข้ามาร่วมทำนายในกลุ่มครูอาจารย์ รวมเป็นกลุ่มตัวอย่างจำนวน 1,047 คน โดยพบว่า ความเชื่อทางพุทธ และความเชื่ออำนาจในตน สามารถทำนายการปฏิบัติทางศาสนา ได้ 31.73% ในกลุ่มรวม สรุปได้ว่า การปฏิบัติทางศาสนาของบุคคลที่เป็นผู้ใหญ่ มีปัจจัยเชิงเหตุที่สำคัญมาจากความเชื่อทางพุทธศาสนา เป็นลำดับแรก ส่วนจิตลักษณะตามทฤษฎีต้นไม้จริยธรรม (ดวงเดือน พันธุมนาวิน, 2544) อีก 3 ตัว ได้แก่ สุขภาพจิต เหตุผลเชิงจริยธรรม และความเชื่ออำนาจในตน ก็เข้ามาร่วมทำนายด้วย

นอกจากนี้ จากการวิเคราะห์งานวิจัย 3 เรื่อง มีกลุ่มตัวอย่างรวม 1,266 คน ซึ่งเป็นบิดามารดา และครูอาจารย์ โดยมีตัวแปรที่ตรงกัน คือ ลักษณะทางพุทธศาสนา 3 ตัวแปร ความเชื่ออำนาจในตน และสุขภาพจิต ปรากฏว่า การปฏิบัติทางพุทธและความเชื่อทางพุทธ เท่านั้น ที่สามารถทำนายวิถีชีวิตแบบพุทธได้ โดยในกลุ่มรวมทำนายได้ 51.18% และทำนายในเพศชายได้มากกว่าเพศหญิง ตลอดจนทำนายในผู้ตอบในกรุงเทพฯ ได้มากกว่าผู้ตอบในต่างจังหวัด จึงอาจกล่าวได้ว่า จิตลักษณะตามทฤษฎีต้นไม้จริยธรรม มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตแบบพุทธในทางอ้อมในงานวิจัยนี้

การวิจัยอีกเรื่องหนึ่ง (ขนิษฐา ศรีไพบูลย์ และ กิติ ยิ่งยงใจสุข, 2539) ที่ศึกษาการรับรู้และระบุสาเหตุของการปฏิบัติทางศาสนาของนิสิต จำนวน 1,024 คน จาก 6 มหาวิทยาลัยในกรุงเทพฯ โดยทำการศึกษาการปฏิบัติทางพุทธในหลายรูปแบบ เช่น การให้เงินแก่ขอทาน การทำบุญตักบาตร การทำสมาธิ เป็นต้น ปรากฏว่า นิสิตประมาณ 25% รายงานว่าตนมีการปฏิบัติทางพุทธเช่นนี้ และ 71% ของนิสิตกลุ่มดังกล่าว (25 %) กล่าวว่าที่ทำเช่นนี้เพราะเพื่อความสบายใจ ส่วนนิสิตเพียง 10% รายงานว่า ตนทำสมาธิ และทำสมาธิเพื่อความสงบมีนิสิตประเภทนี้ตอบ 35% ส่วนทำสมาธิเพื่อประสิทธิภาพของตนเองมี 32% การสอบถามเกี่ยวกับสาเหตุของการปฏิบัติทางศาสนาดังเช่นในงานวิจัยนี้ จะได้ผลการวิจัยที่แสดงให้ทราบเพียงแค่ความคิด ความเข้าใจของผู้ตอบ ซึ่งอาจจะมิใช่สาเหตุที่แท้จริง นอกจากนี้ผลที่ได้จากการสอบถามมักเป็นผลที่สะท้อนความเป็นอัตวิสัยของแต่ละบุคคล จึงไม่สมควรนำมาเป็นหลักในการดำเนินการพัฒนาบุคคลในการนับถือศาสนา การพิสูจน์ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยเชิงเหตุด้านครอบครัว วัด สถานศึกษา ชุมชน และจิตใจของบุคคลกับปริมาณการปฏิบัติทางพุทธของบุคคล ที่กระทำอย่างถูกต้องตามหลักและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่สะท้อนความเป็นปรวิสัย จึงจะให้ผลที่น่าเชื่อถือว่าใกล้เคียงความจริง

สาเหตุด้าน บ้าน วัด โรงเรียนที่เกี่ยวกับการนับถือศาสนาในคนไทย

จากงานวิจัยย่อยในโครงการมหภาค (ดวงเดือน พันธุมนาวิน และคณะ, 2540) ได้ผลเกี่ยวกับอิทธิพลของ บ้าน วัด และโรงเรียนที่มีต่อลักษณะทางศาสนาของเยาวชนไทย โดยทำการวิเคราะห์อิทธิพลนี้ร่วมกัน ผลการวิจัยนักเรียนมัธยมต้นจำนวน 285 คน ในกรุงเทพฯ ปรากฏผลที่สำคัญ 2 ประการ ได้แก่ 1) นักเรียนอายุ 14-16 ปี นั้น ถ้าทางบ้านให้การส่งเสริมความเป็นพุทธมามกะมาก หรือได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนมาก และในขณะเดียวกันได้รับประโยชน์มากจากการทำกิจกรรมทางพุทธในโรงเรียน รวมทั้งเป็นผู้ที่เรียนอยู่ในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์มานานกว่า 1 ปี จะเป็นผู้ที่ความเชื่อทางพุทธสูง โดยตัวแปรทางบ้าน วัด และโรงเรียน สามารถร่วมกันทำนายความเชื่อทางพุทธของนักเรียนกลุ่มนี้ได้ 29% 2) อิทธิพลของบ้าน วัดและโรงเรียนดังกล่าวนี้ สามารถทำนายการปฏิบัติทางพุทธ ในนักเรียนมัธยมศึกษาชั้นปีที่ 2 ได้ 23% ในกลุ่มนักเรียนที่บิดามีการศึกษาต่ำกว่าหรือเท่ากับประถม 7 ได้ 30% และ ในกลุ่มนักเรียนที่มารดามีการศึกษาต่ำได้ 35% โดยพบว่าอิทธิพลจากโรงเรียนมีมากกว่าอิทธิพลทางบ้าน

บทบาทของวัดและสถานศึกษานั้น อาจสามารถทดแทนบทบาทของครอบครัว ในกรณีที่ทางบ้านมีการถ่ายทอดทางศาสนาน้อย โดยในกรณีของนิสิตในมหาวิทยาลัย พบว่า นิสิตที่บิดามารดาเป็นแบบอย่างทางพุทธน้อย ถ้าได้เข้าร่วมชมรมพุทธศาสตร์ในมหาวิทยาลัย ได้เรียนวิชาที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา และมีประสบการณ์ในการบวชเรียนทางพุทธมาก จะเป็นผู้ที่มีความเชื่อทางพุทธศาสนาสูงด้วย โดยปัจจัยเหล่านี้สามารถทำนายความเชื่อทางพุทธในกลุ่มนี้ได้ 40% ซึ่งมากกว่ากลุ่มนักเรียนที่บิดามารดาเป็นแบบอย่างที่ดีทางพุทธมาก (จิรวัฒนา มั่นยืน, 2536)

ส่วนบทบาทร่วมระหว่าง บ้าน และชุมชน ในกรณีที่โรงเรียนเป็นสถานการณ์คงที่ พบว่า จากการศึกษานักเรียนประถมปลายและมัธยมต้นในภาคใต้ จำนวน 401 คน ที่มาจากโรงเรียนเดียวกัน อาศัยอยู่ในชุมชนที่มีคุณภาพทางพุทธศาสนาต่างกัน และได้รับการถ่ายทอดทางศาสนาในครอบครัวต่างกัน (วรรณะ บรรจง, 2537) พบว่า นักเรียนที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนมาก และแบบส่งเสริมความเป็นพุทธมามกะมาก และยังเข้าร่วมกิจกรรมทางพุทธในโรงเรียนมากด้วย จะเป็นผู้ที่มีความเชื่อทางพุทธมาก โดยทำนายได้ 42% นอกจากนี้ยังเป็นผู้ที่มีการปฏิบัติทางพุทธมากอีกด้วย

สำหรับบทบาทที่ทดแทนกันระหว่างบ้านและชุมชน พบว่า นักเรียนที่รายงานว่า ตนได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนมากจากทางบ้าน จะเป็นผู้ที่มีความเชื่อ และการปฏิบัติทางพุทธมากด้วย

จากการสังเคราะห์ผลงานวิจัย 11 เรื่อง ที่ศึกษาตัวแปรเชิงเหตุด้านสถานการณ์ในครอบครัว สถานศึกษา ศาสนา ชุมชน และสื่อ ที่สัมพันธ์กับลักษณะการนับถือศาสนาของผู้ตอบ ซึ่งมีตั้งแต่สามเณรบวชใหม่ นักเรียนประถมศึกษาปีที่ 6 นักเรียนมัธยมศึกษาทุกระดับ ถึงพระสงฆ์บวชใหม่และข้าราชการ พบว่า โดยรวมแล้วสถานการณ์ด้านครอบครัว เช่น การอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุน ใช้เหตุผลและการส่งเสริมความเป็นพุทธมามกะ หรือครอบครัวเคร่งพุทธ หรือมารดาเคร่งพุทธ มีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางพุทธศาสนา และการปฏิบัติทางพุทธศาสนาของผู้ถูกศึกษาแทบทุกกลุ่ม รองลงมา คือ การส่งเสริมจากทางโรงเรียน ลักษณะของชุมชนที่อยู่อาศัย และการร่วมกิจกรรมพิเศษทางศาสนา ตามด้วยเพื่อนและการรับสื่อ (ดุจเดือน พันธุมนาวิน, 2550, หน้า 155 -156)

กลุ่มประเภทที่เสี่ยงทางการนับถือศาสนา และปัจจัยปกป้อง

หลังจากการวิจัยมหภาคที่รวมการวิจัย 10 เรื่องเกี่ยวกับปัจจัยเชิงเหตุและเชิงผลของการนับถือพุทธศาสนาของคนไทย (ดวงเดือน พันธุมนาวิน และคณะ, 2540; 2544) ได้มีผู้สนใจทำการวิจัยที่ศึกษาปัจจัยเชิงเหตุของจิตลักษณะและพฤติกรรมทางศาสนาอีกหลายเรื่อง โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับความเชื่อทางพุทธศาสนา และการปฏิบัติทางพุทธศาสนา ที่พบมี 10

เรื่อง ที่มีการเปรียบเทียบปริมาณความเชื่อหรือปริมาณการปฏิบัติระหว่างกลุ่มตัวอย่างต่างๆ พบผลที่สอดคล้องกันว่า บุคคลเพศชายตั้งแต่เป็นนักเรียน นิสิตนักศึกษา หรือข้าราชการ ต่างก็มีลักษณะทางศาสนาน้อยกว่าเพศหญิง นอกจากนี้ ผู้ที่มีผลการเรียนต่ำในชั้นมัธยมศึกษา ผู้ที่มีความสัมพันธ์ที่ดีน้อยกับบิดามารดา และผู้ที่อยู่ในกลุ่มที่มีอายุน้อยกว่ากลุ่มเปรียบเทียบ ต่างก็เป็นกลุ่มเสี่ยงเกี่ยวกับการนับถือศาสนา โดยพบผลข้อสุดท้ายนี้ในสามเณรและข้าราชการ

ส่วนปัจจัยปกป้อง ซึ่งหมายถึง ปัจจัยเชิงเหตุที่พบเฉพาะในกลุ่มประเภทที่เสี่ยง ในการวิจัยปรากฏว่า ถ้ามีปัจจัยเหล่านี้มากในคนใด บุคคลนั้นมักเป็นผู้ที่มีจิตลักษณะและพฤติกรรมทางพุทธมากกว่า ผู้ที่มีปัจจัยเชิงเหตุเหล่านี้น้อย ปัจจัยปกป้องนี้ถือได้ว่า เป็นปัจจัยเชิงเหตุที่อาจพัฒนาแล้วทำให้บุคคลไม่เสี่ยงทางด้านการนับถือศาสนาอีกต่อไป

โดยสรุปจากงานวิจัยประเภทสัมพันธ์เปรียบเทียบ จำนวน 20 เรื่อง ปรากฏว่า ปัจจัยปกป้องที่ควรพัฒนาในกลุ่มประเภทที่เสี่ยงมีที่สำคัญ 3 ประการ ตามลำดับ คือ 1) ทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติทางศาสนา 2) ลักษณะมุ่งอนาคตควบคุมตน และ 3) การที่ผู้ตอบถูกอบรมเลี้ยงดูแบบพุทธมาก ก็อาจจะเป็นทางให้ผู้ที่ได้รับการพัฒนาใน 3 ด้านนี้ มีจิตลักษณะและพฤติกรรมทางพุทธศาสนาสูงได้มาก และไม่เป็นกลุ่มที่เสี่ยงอีกต่อไป (ดุจเดือน พันธุมนาวิน, 2550, หน้า 157 -158)

การนับถือศาสนาที่เกี่ยวข้องกับจิตลักษณะของคนไทย

การประมวลผลงานวิจัยในประเทศไทยที่เกี่ยวข้องกับการนับถือศาสนาของคนไทยกับจิตลักษณะที่สำคัญนั้น ได้พบว่า สำหรับ “ความเชื่อทางพุทธ” นั้น จิตลักษณะที่เกี่ยวข้องคือ เหตุผลเชิงจริยธรรม ความเชื่ออำนาจในตน และสุขภาพจิตดี โดยพบว่า ผู้ที่มีความเชื่อทางพุทธมากมักเป็นผู้ที่มีเหตุผลเชิงจริยธรรมสูง มีความเชื่ออำนาจในตนมาก ซึ่งพบในเพศชาย ส่วนที่เกี่ยวกับการมีสุขภาพจิตดีพบในพยาบาล (ดุจเดือน พันธุมนาวิน, 2550, หน้า 160 -162)

สำหรับ “การปฏิบัติทางพุทธ” นั้น นอกจากจะเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางพุทธตามที่ได้กล่าวไปแล้ว ยังพบว่าเกี่ยวข้องกับเหตุผลเชิงจริยธรรมในพระสงฆ์ ทัศนคติที่ดีต่อพฤติกรรมที่เหมาะสมต่างๆ ในนักเรียนวัยรุ่นและพยาบาล และต่อคุณภาพชีวิตหลายด้านในผู้สูงวัย ส่วนคุณสมบัติร่วมระหว่างความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธนั้น พบว่ามีความเกี่ยวข้องกับจิตลักษณะสำคัญ 4 ประการ คือ ลักษณะมุ่งอนาคตควบคุมตน เหตุผลเชิงจริยธรรม แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ และความเชื่ออำนาจในตน ตลอดจนทัศนคติที่ดีต่อพฤติกรรมที่น่าปรารถนาต่างๆ ในผู้ใหญ่ คือ เจ้าหน้าที่จัดเก็บรายได้ท้องถิ่นและมัคคุเทศก์และเกี่ยวข้องกับการมีความสุขในชีวิตของนักเรียนมัธยมศึกษาทั้งปีที่ 2,4 และ 6 ที่ช่วยไม่ให้นักเรียนเหล่านี้คิดฆ่าตัวตายได้มากด้วย

ส่วน “วิถีชีวิตแบบพุทธ” ผู้ที่มีการปฏิบัติตามหลักและคุณธรรมทางศาสนาในชีวิตประจำวันมาก มักเป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ครอบครัว ตลอดจนมีลักษณะมุ่งอนาคตควบคุมตนมาก มีเอกลักษณ์แห่งอีโก้มาก ทำให้เป็นคนดีของสังคมได้มาก และมีสุขภาพจิตดีมากด้วยซึ่งพบในนักศึกษาปริญญาตรีและพยาบาล

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ผู้ที่นับถือศาสนาพุทธมากทั้งทางกาย วาจา และใจ เป็นผู้ที่มีจิตลักษณะที่น่าปรารถนามากอย่างน้อย 6 ประการใน 8 ประการที่ระบุไว้ในทฤษฎีต้นไม้จริยธรรม (ดวงเดือน พันธุมนาวิน, 2544)

การนับถือศาสนาที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของคนไทย

จากการประมวลผลการวิจัยในประเทศไทยอีก 19 เรื่อง ที่พบความเกี่ยวข้องระหว่างการเป็นผู้นับถือศาสนามากกับพฤติกรรมที่น่าปรารถนาต่างๆ โดยมีผลวิจัยนักเรียนมัธยมศึกษา นิสิตนักศึกษา ผู้ปฏิบัติงานในหน้าที่ต่างๆ โดยมีทั้งครูอาจารย์ พยาบาล เป็นสำคัญ นอกจากนี้ยังมีการศึกษาการทำงานของมัคคุเทศก์และการปฏิบัติงานของพระสงฆ์ ตลอด

จนการทำหน้าที่บิดามารดาด้วย (ดุจเดือน พันธุมนาวิน, 2550, หน้า 164 -165)

ผลปรากฏว่า ความเชื่อทางพุทธศาสนาถ้ามีในปริมาณมาก บุคคลนั้นจะมีพฤติกรรมการทำงานในหน้าที่อย่างมีจริยธรรมสูงด้วย ผลนี้พบในครูอาจารย์ พยาบาล ตำรวจ บิดามารดา และญาติผู้ดูแลผู้ป่วย

ส่วนการปฏิบัติทางพุทธจะปรากฏมากในผู้ปฏิบัติงานอย่างมีจริยธรรมสูงในทุกฝ่ายที่กล่าวมาข้างต้นนี้ และยังพบในนักเรียนมัธยมศึกษาและนิสิตนักศึกษา ทางด้านที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมพฤติกรรมการเสี่ยงเสพติด และเสี่ยงเอดส์จากเพศสัมพันธ์ด้วย

ส่วนผู้ที่มีวิถีชีวิตแบบพุทธมาก มักเป็นผู้ที่ทำงานพยาบาลอย่างมีจริยธรรมสูง เป็นบิดามารดาที่ดี เป็นผู้ดูแลผู้ป่วยที่ดี และเป็นนักศึกษาที่มีความรับผิดชอบครอบครัวมาก นอกจากนั้นยังเป็นผู้ที่มีพรหมวิหารสี่และอิทธิบาทสี่มาก ยังเป็นผู้ที่มีพฤติกรรมการทำงานพยาบาลที่ดีมากด้วย

การฝึกอบรมทางพุทธศาสนากับผลต่อจิตและพฤติกรรมของคนไทย

ในประเทศไทย มีความนิยมที่จะใช้วิธีการทางพุทธศาสนาในการพัฒนาจิตใจและพฤติกรรมของเยาวชนไทย เพราะการปลูกฝังทางพุทธศาสนามาแต่เดิมทำให้เกิดการเรียนการสอนขึ้นในวัด ดังนั้น การปลูกฝังทางศาสนากับการศึกษาจึงมีความสัมพันธ์กันแนบแน่น แม้ว่าในกาลต่อมาความสัมพันธ์นี้จะลดความเข้มข้นลงไป แต่ก็กลับมามีความสนใจที่จะนำพระพุทธศาสนามาเป็นแนวทางในการพัฒนาเยาวชนไทยมากขึ้นอีกครั้งในช่วง 15 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ.2535-2549) โดยมีการทำการวิจัยประเมินผลกันมากขึ้น จุดเด่นของการวิจัยสาเหตุและผลของการนับถือพุทธศาสนาคือ โครงการวิจัยมหภาค เรื่อง“ความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนาของคนไทย: การปลูกฝังอบรมและคุณภาพชีวิต” (ดวงเดือน พันธุมนาวิน และคณะ, 2540) ซึ่งเป็นชุดโครงการวิจัย ประกอบด้วยงานวิจัย 9 เรื่อง และงานสร้างเครื่องมือวัดลักษณะทางพุทธศาสนา คือ ความเชื่อทางพุทธ การปฏิบัติทางพุทธ และวิถีชีวิตแบบพุทธ สนับสนุนการวิจัยโดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ อาจนับได้ว่า งานวิจัยมหภาคเรื่องนี้เป็นงานวิจัยทางพุทธพฤติกรรมศาสตร์ที่ใหญ่ที่สุดในโลก แม้ในปัจจุบันงานทุกเรื่องในโครงการนี้ยังคงเป็นงานวิจัยที่มีมาตรฐานสูง มีกลุ่มตัวอย่างขนาดใหญ่และให้ผลการวิจัยที่เป็นองค์รวมความรู้ที่สำคัญเด่นชัดสมควรที่จะมีการนำไปใช้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ทั้งในด้านการวิจัย การเรียนการสอน และการชี้แนวทางในการพัฒนา

ส่วนการประมวลผลงานวิจัยในประเทศไทย โดยเฉพาะที่มุ่งจะประเมินผลของโครงการพัฒนาต่างๆ โดยใช้วิธีการทางพุทธศาสนา หรือใช้วิธีการทางวิชาการสากลเพื่อพัฒนาจิตและพฤติกรรมทางศาสนา และ/หรือชี้แนวทางด้านการปลูกฝังการเป็นคนดี เก่งและมีสุข โดยทั่วไปได้พบรายงานการวิจัยจำนวน 32 เรื่อง (ดุจเดือน พันธุมนาวิน, 2550, หน้า 167 - 171) ตั้งแต่ พ.ศ. 2515 ถึง พ.ศ. 2549 รวมเป็นเวลาเกือบ 35 ปี สามารถแบ่งประเภทของรายงานการวิจัยประเมินผลทางพุทธศาสนาได้เป็น 3 ประเภท คือ

ประเภทแรก งานวิจัยเปรียบเทียบผู้ที่เข้ากับผู้ที่ไม่เข้าโครงการอบรมทางพุทธศาสนา ที่จัดขึ้นมาแต่เดิม โดยทางวัด ทางสถาบันการศึกษา หรือในชุมชน เช่น การบวชเรียนของพระสงฆ์ หรือสามเณรภาคฤดูร้อน หรือการบวชชีพราหมณ์ โดยมีการเปรียบเทียบกับผู้ที่มีอายุและการศึกษาเท่ากันแต่ไม่ได้บวช (ฉกาจ ช่วยโต และดวงเดือน พันธุมนาวิน, 2533; สำรวย วรเดชะคงคา, 2534; อโนชา จังจริง, 2529) หรือการเรียนในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์สำหรับนักเรียน (กรรณิการ์ ภู่ประเสริฐ, 2518; จีรพันธ์ พิทักษ์, 2524; ศุภกาญจน์ ภักดิ์ศรี, 2523; หรรษา เลาหเสรีกุล, 2537) การเข้าชมรมพุทธศาสตร์ หรือการเรียนวิชาพุทธศาสนาของนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัย (จิรวัฒนา มั่นยืน, 2536; นิพนธ์ เทียมทิพาบุญกร, 2527; ธีรศักดิ์ กำบรรณารักษ์, 2515) นอกจากนั้นยังมีการเปรียบเทียบนักเรียนมัธยมศึกษาที่เข้าและไม่ได้เข้าค่ายพุทธบุตร (พระมหาสัญญา สวัสดิ์ไชสงค์, 2549) หรือเรียนกับไม่เรียนในโรงเรียนวิถีพุทธ (พระสวรรค์ ยมสีดา,

2548) หรือเรียนในโรงเรียนมัธยมธรรมดาที่เน้นพุทธกับไม่เน้นพุทธ (สุริยะ พันธ์ดี, 2536) นอกจากนั้นเมื่อไม่นานมานี้ยังมีงานวิจัยที่ทำการเปรียบเทียบสามเณรที่เรียนบาลีกับเรียนสายสามัญ (พระมหาใจ สวนใผ่, 2547) หรือการเปรียบเทียบจากโรงเรียนเดียวกัน ชั้นเรียนเดียวกัน แต่นักเรียนมาจากชุมชนแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองที่ได้รับการประเมินระดับต่างกันทางวัฒนธรรมและศาสนาด้วย (วรรณะ บรรจง, 2537) ซึ่งเป็นการศึกษาปัจจัยเชิงเหตุที่หลากหลาย และมักพบผลที่ชัดเจนของการได้รับประสบการณ์การฝึกอบรมทางพุทธศาสนาในโครงการที่สำคัญต่างๆ ที่มีต่อความรู้และความเชื่อทางพุทธศาสนา การปฏิบัติทางพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องทำดีได้ดี ตลอดจนทัศนคติต่อพุทธศาสนา ต่อพระสงฆ์และต่อการเพิ่มขึ้นของความสามารถในการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมด้วย ส่วนงานสำรวจความคิดเห็นของผู้ปกครองของผู้บวชสามเณรภาคฤดูร้อน ก็พบว่าผู้ปกครองรายงานว่าบุตรของตนมีวินัยในตนเองมากขึ้น และใฝ่ใจอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมากขึ้นด้วย แต่ไม่ได้เปรียบเทียบคำตอบกับผู้ปกครองของบุตรที่ไม่ได้บวช (พระมหาชิด ศรีวิริยกุลชัย, 2547) ทำให้ไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่า ผลดีที่เกิดนี้เกิดเพราะการไปบวชเณรของบุตรของตนมากเพียงใด หรือมีปัจจัยเชิงเหตุอื่นๆ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

อย่างไรก็ตาม การวิจัยประเมินผลโครงการฝึกอบรมทางพุทธศาสนาที่นำมาใช้นี้รวม 17 เรื่อง มีถึง 16 เรื่องที่มีการเปรียบเทียบกับกลุ่มที่ไม่ได้รับการเข้าฝึก ซึ่งเป็นรายงานการวิจัยที่มีมาตรฐานสูงที่ถูกต้องให้ข้อมูลที่มีประโยชน์ชัดเจน

แต่อย่างไรก็ตาม **งานวิจัยประเภทที่สองที่ประมวลมาได้ คือ การวิจัยเชิงทดลองประเมินผลการฝึกอบรมทางพุทธศาสนาที่นักวิจัยได้เป็นผู้จัดให้ขึ้น** แล้วทำการวิจัยประเมินผล ที่พบมีรายงานไว้ 12 เรื่อง แต่มีเพียง 6 เรื่อง ที่ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงทดลองประเมินผลที่สมบูรณ์ คือ มีทั้งกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม โดยมีการฝึกสมาธิ (พระมหาวีระชัย คำธร, 2548; ประไพ มีศิลป์, 2545) มีการฝึกไตรสิกขา (สุรพงษ์ ชูเดช, 2542 ; อุบล เลี้ยววาริณ, 2542) มีการฝึกครูประถมศึกษาทางด้านกฎแห่งกรรม (อ้อมเดือน สดมณี, 2536) และการอบรมนักศึกษาชายอาชีวศึกษา (ธานี กลิ่นเกษร, 2537) แล้วเปรียบเทียบกับกลุ่มควบคุมที่ไม่ได้ฝึก แต่มีลักษณะเดิมเท่าเทียมกัน แม้ว่าบางรายงานจะมีจำนวนคนในกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมน้อยเกินไป ซึ่งงานวิจัยสมัยใหม่ไม่ควรเป็นเช่นนั้น เพราะอาจไม่เป็นตัวแทนที่ดีพอของประชากรที่ศึกษาและไม่สามารถจะแบ่งกลุ่มย่อยตามประเภทของผู้ถูกศึกษา เพื่อการวิเคราะห์ในรายละเอียดและที่สำคัญคือ อาจไม่พบค่าทางสถิติที่สูงพอที่จะยอมรับได้ จึงอาจทำให้เสียเวลาเปล่าทั้งๆ ที่ประชากรประเภทที่ต้องการจะวิจัยมีมากมาย และในกรณีส่วนใหญ่ การฝึกอบรมจำนวน 5 คน กับจำนวน 40 คน ย่อมเสียเวลาและเสียงบประมาณไม่ต่างกันมากนัก แต่ให้ผลใกล้เคียงกัน ผลเสียของการฝึกคนเป็นจำนวนมากพร้อมกัน อาจเกิดแก่ผู้เข้าฝึกที่เป็นเด็กได้มากกว่าในวัยรุ่นและผู้ใหญ่

ส่วนงานวิจัยอีก 7 เรื่อง ในประเภทที่สองนี้ ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยตั้งแต่ พ.ศ. 2543 ถึง 2546 (ดุจเดือน พันธุมนาวิน, 2550, หน้า 167 -171) ที่มีการฝึกสมาธิแบบอานาปานสติ ฝึกสติปัฏฐานและฝึกการคิดแบบโยนิโสมนัสการ โดยผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีตั้งแต่นักเรียนประถมศึกษาถึงนิสิต เพื่อให้เกิดผลดีต่อพฤติกรรมการเรียนและจริยธรรม โดยรายงานผลแต่กลุ่มที่มีการฝึกและไม่มีกลุ่มควบคุม นักวิจัยเหล่านี้ไม่มีข้อแก้ตัวในการไม่ใช้กลุ่มควบคุม นอกจากจะไม่มีความรู้เรื่องระเบียบวิธีการวิจัยมากพอ จึงขอให้นักวิจัยรุ่นใหม่อย่าได้ละเลยเรื่องกลุ่มควบคุม เพื่อนำมาใช้เปรียบเทียบผลกับกลุ่มทดลอง

งานวิจัยประเภทที่สาม คือ การวิจัยเชิงทดลองประเมินผลการฝึกอบรมทางจิตวิทยาควบคู่ไปกับการฝึกอบรมทางศาสนา ที่ส่งผลต่อการปฏิบัติทางศาสนาต่อพฤติกรรมการทำงานของครู และต่อพฤติกรรมการช่วยเพื่อนป้องกันเอดส์จากเพศสัมพันธ์ (พระมหาวีระชัย คำธร, 2548; พิสมัย วิบูลย์สวัสดิ์ และคณะ, 2546; อ้อมเดือน สดมณี, 2536) งานวิจัยทั้งสามเรื่องนี้ได้ทำการปลูกฝังอบรม 2 ด้าน เพื่อศึกษาผลร่วมกันและผลแยกกันของการฝึกดังกล่าว และมีกลุ่มควบคุมที่ไม่ได้รับการฝึกทางด้านที่เกี่ยวข้อง จึงมีกลุ่มทดลอง กลุ่มเปรียบเทียบและกลุ่มควบคุม ในรูปแบบ 2x2 factorial design ซึ่งมี 4 กลุ่มวิจัย เพื่อศึกษาสาเหตุหลัก 2 ประการที่ส่งผลต่อจิตและพฤติกรรมของบุคคล นับเป็นงานวิจัยที่ก้าวหน้า

เป็นแบบอย่างที่ดีที่มีการศึกษาสาเหตุที่จัดกระทำถึง 2 ด้าน ซึ่งตามธรรมดามักมีการศึกษาสาเหตุทีละด้าน ซึ่งเรียบง่ายเกินไป งานวิจัยที่สร้างสาเหตุทีละ 2 สาเหตุในงานวิจัยเรื่องหนึ่งๆ ย่อมให้ผลการวิจัยที่มีขอบเขตกว้างขวางมากกว่าการทำวิจัย 2 เรื่องที่สร้างสาเหตุเพียงเรื่องละหนึ่งสาเหตุแยกจากกัน เพราะงานวิจัยที่สร้างสาเหตุ 2 ด้าน หรือ 3 ด้าน จะทำให้สามารถศึกษาผลของสาเหตุแต่ละด้านนั้น และศึกษาอิทธิพลร่วมระหว่าง 2 หรือ 3 สาเหตุนั้นต่อผลเดียวกันได้อีกด้วย

ดังนั้นจึงควรมีการส่งเสริมการวิจัยเชิงทดลองเต็มรูปที่สร้างสาเหตุ 2 ถึง 3 สาเหตุ เพื่อศึกษาไปพร้อมกัน จะให้ผลที่สลับซับซ้อน เหมาะสมกับการเข้าใจธรรมชาติที่มีสาเหตุมากมากระทำต่อผลหนึ่งๆ ได้ทราบว่าในปัจจุบันและอนาคตจะสามารถสร้างสาเหตุได้หลายสิบด้านไปพร้อมกันในการวิจัยหนึ่งๆ แต่การสร้างสาเหตุเดียวเพื่อศึกษาผลของสาเหตุนั้น นักวิจัยรุ่นใหม่ควรหลีกเลี่ยง เพราะไม่ให้ผลการวิจัยที่ลึกซึ้งพอ

ผู้สร้างหรือศึกษาสาเหตุหลักที่สำคัญเพียงจำนวนน้อยสาเหตุ อาจมีทางออกอีกทางหนึ่งที่นักวิจัยทางจิตพฤติกรรมศาสตร์ในประเทศไทยใช้มานานแล้ว คือการศึกษาสาเหตุสมทบอีกหลายประการประกอบไปด้วยในงานวิจัยหนึ่งๆ (ดวงเดือน พันธุมนาวิน, 2548)

สรุปได้ว่า การใช้พุทธศาสนาเพื่อพัฒนาให้คนเป็นคนดี เก่ง และมีสุขนั้น เป็นสิ่งที่กระทำกันมากกว่าในศาสนาอื่น งานวิจัยเกี่ยวกับการปลูกฝังอบรมทางพุทธศาสนาที่ส่งผลต่อจิตและพฤติกรรมของคนไทยนั้น มีความก้าวหน้าทั้งรูปแบบการวิจัย และการมีมาตรฐานที่เคร่งครัดในการวัด การสุ่มตัวอย่างและการใช้สถิติขั้นสูงในการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงเปรียบเทียบและหาความสัมพันธ์เพื่อพิสูจน์ความเป็นสาเหตุกับผลงานทางด้านนี้ที่มีมาตรฐานต่ำ ให้ข้อมูลที่ไม่น่าเชื่อถือในประเทศไทยยังมีอีกเป็นจำนวนหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นงานสำรวจ ไม่สามารถนำมาสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับสาเหตุและผลได้ จึงไม่อยู่ในขอบเขตของการประมวลนี้

บรรณานุกรม

กรรณิการ์ ภู่ประเสริฐ. (2518). **อัตมโนทัศน์ของเยาวชนที่ศึกษาในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์** . วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

กนิษฐา ตัณฑพันธ์. (2541). **ลักษณะทางจิตสังคมและลักษณะทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการให้การพยาบาลตามบทบาทเชิงวิชาชีพ.** ปริญญานิพนธ์ สาขาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์. สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

เกษม จันทศร. (2541) **ปัจจัยทางจิตสังคมที่เกี่ยวข้องกับการต้านทานการเสพยาบ้าของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น** . ภาคนิพนธ์พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์**.**

ขนิษฐา ศรีไพบูลย์ และ กิติ ยิ่งยงใจสุข. (2539). พฤติกรรมและความเชื่อของนักศึกษาชาวพุทธในมหาวิทยาลัยของรัฐในกรุงเทพมหานคร. **วารสารพุทธศาสน์ศึกษา, 3(3)** , 22-62.

งามตา วนินทานนท์. (2536). **ลักษณะทางพุทธศาสนาและพฤติกรรรมของบิดามารดาที่เกี่ยวข้องกับการอบรมเลี้ยงดูบุตร** . รายงานการวิจัย ฉบับที่ 50. สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร**.**

งามตา วนินทานนท์. (2538). การวัดลักษณะทางพุทธศาสนาด้วยวิธีมาตรประเมินรวมค่า **วารสารพฤติกรรมศาสตร์, 2(1)**, 65-76.

จิรวัฒนา มั่นยืน. (2536). **ประสบการณ์ในมหาวิทยาลัยที่เกี่ยวข้องกับลักษณะทางพุทธศาสนาและจิตของนิสิตในกรุงเทพมหานคร.** ปริญญานิพนธ์ สาขาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์. สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

จีรพันธ์ พิทักษ์. (2524). **จริยธรรมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนบ้านนาสารจังหวัดสุราษฎร์ธานีที่เคยเรียนและไม่เคยเรียนในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์** . ปริญญานิพนธ์ (กศ.ม.) มหาวิทยาลัศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

ฉกาจ ช่วยโต. (2521). **การศึกษาผลของการฝึกอบรมตามโครงการจริยธรรมสำหรับนักศึกษา วิทยาลัยครูสงขลา.** วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ฉกาจ ช่วยโต และ ดวงเดือน พันธุมนาวิน. (2533). **ลักษณะทางจิตสังคมที่เกี่ยวกับการบวชในพุทธศาสนาของชายไทยในภาคใต้.** รายงานการวิจัยฉบับที่ 43. สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

ชาลี หวานฉ่ำ. (2529).**การทดลองฝึกสมาธิที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาคณิตศาสตร์ และระดับเหตุผลเชิงจริยธรรมของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4** . ปริญญานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต สาขาการประถมศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร**.**

ชัยยุทธ กุลตังวัฒนา ศุภชัย สุพรรณทอง ทิพย์สิริ กาญจนวาสี และแจ่มใส รัตนมาลี. (2547). **ปัจจัยทางจิตสังคมที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมจริยธรรมในการบริการของมัคคุเทศก์ไทย.** รายงานการวิจัย. ทุนอุดหนุนการวิจัยโครงการวิจัยแม่บท: การวิจัยและพัฒนาระบบพฤติกรรมไทย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

ดวงเดือน พันธุมนาวิน. (2544). **ทฤษฎีต้นไม้จริยธรรม: การวิจัยและการพัฒนาบุคลากร ตำราขั้นสูงทางสังคมพฤติกรรมศาสตร์**. (พิมพ์ครั้งที่ 2) คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

ดวงเดือน พันธุมนาวิน งามตา วนินทานนท์ และคณะ. (2540). **ความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนาของคนไทย: การปลูกฝังอบรมและคุณภาพชีวิต** . รายงานการวิจัย. คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ดุจเดือน พันธุมนาวิน. (2550). **การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรมในประเทศไทยและต่างประเทศ** . ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์กรมหาชน).

ดุษฎี โยเหลา อภิญญา โพธิ์ศรีทอง และ ปริญญา ณ วันจันทร์ .(2539). **ความสัมพันธ์เชิงสาเหตุระหว่างลักษณะทางพุทธศาสนา ลักษณะทางจิต และผลการปฏิบัติงานตามหน้าที่ของครูและพยาบาล** รายงานการวิจัย ฉบับที่ 53. สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

ณัฐสุดา สุจินันท์กุล. (2541). **ปัจจัยครอบครัว การทำงาน และลักษณะส่วนบุคคลที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการพยาบาลของพยาบาลวิชาชีพ.** ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ถนอมศักดิ์ โสภา. (2545). **การเปรียบเทียบลักษณะทางพุทธและปัจจัยทางจิตสังคมที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการทำงานระหว่างข้าราชการตำรวจที่ได้รับการอบรมตามโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตเพื่อประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานกับไม่ได้รับการอบรม.** วิทยานิพนธ์ (ศษ.ม.) สาขาจิตวิทยาการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ทิพย์สุดา จันทร์แจ่มหล้า. (2544). **ปัจจัยด้านจิตสังคมของผู้ดูแลที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมให้การสนับสนุนทางสังคมแก่ผู้ติดเชื้อเอดส์** ปริญญานิพนธ์. ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ธานี กลิ่นเกษร. (2537). **ผลของการฝึกอบรมทางพุทธศาสนา เพื่อพัฒนาหิริ-โอตตัปปะ และทัศนคติต่อของนักศึกษาวิทยาลัยเทคนิคพัทลุง.** ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ธีระศักดิ์ กำบรรณารักษ์. (2515). **ทัศนคติของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่มีต่อความเชื่อทางศาสนา.** รายงานการวิจัย สาขาจิตวิทยา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

นิพนธ์ เทียมทิพาบุญกร. (2527). **ทัศนคติของนิสิตต่อพุทธศาสนาและพระสงฆ์ เปรียบเทียบระหว่างผู้เรียนและผู้ไม่เรียนวิชาพุทธศาสตร์ศึกษา.** ปริญญานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ประชิต สุขอนันต์. (2545). **ปัจจัยส่วนบุคคลและสถานการณ์ที่มีความสัมพันธ์กับความสุขในชีวิตและการคิดฆ่าตัวตายในนักเรียนมัธยมศึกษา.** ภาคนิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม. คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ประพันธ์ ยอดวงษ์. (2545). **การศึกษาพฤติกรรมการเรียนของนักเรียน ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 หลังการฝึกสมาธิตามหลักอานาปนสติ กรณีศึกษา โรงเรียนโนนน้อยแผ่นดินทอง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ.** ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการประถมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ประไพ มีศิลป์. (2545). **การฝึกสมาธิแบบอานาปานสติร่วมกับการปรับพฤติกรรมด้วยการเสริมแรงทางบวกที่มีผลต่อนิสัยการเรียนของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 ที่มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนต่ำ.** ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจิตวิทยาการให้คำปรึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา.

พรรณราย พิทักเจริญ. (2543). **จิตลักษณะและสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมสุขภาพและจิตของข้าราชการสูงอายุ**. ภาคนิพนธ์. คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

พระมหาจำลอง พรมเสน. (2545). **ผลการสอนแบบโยนิโสมนสิการต่อการคิดของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนธรรมราชศึกษา อำเภอเมืองเชียงใหม่.** ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการสอนสังคมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

พระมหาใจ สวนใผ่. (2547). **ปัจจัยเชิงเหตุแบบบูรณาการของบ้าน วัด โรงเรียน และจิตลักษณะ ที่เกี่ยวข้องกับลักษณะทางพุทธศาสนาของสามเณรผู้เรียนบาลี** . ภาคนิพนธ์. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

พระมหาชวลิต เพ็ชรภักดี. (2549). **ปัจจัยทางจิตสังคมที่เกี่ยวข้องกับการมุ่งที่จะดำรงสมณเพศอย่างยาวนานของพระนิสิตจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** ภาคนิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

พระมหาชิด ศรีวิริยกุลชัย. (2547). **การประเมินโครงการบรรพชาสามเณรและอบรมเยาวชนภาคฤดูร้อนของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา.

พระมหาวีระชัย คำธร. (2548). **อิทธิพลของการฝึกสมาธิและการได้รับสารชักจูงที่มีผลต่อความตั้งใจที่จะปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวันของนักเรียนอาชีวศึกษา.** ภาคนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม. คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

พระมหาสัญญา สวัสดิ์ไธสงค์. (2549). **ปัจจัยเชิงเหตุแบบบูรณาการของบ้าน วัด โรงเรียน** และจิตลักษณะที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการนับถือพระพุทธศาสนาของนักเรียน

มัธยมศึกษาตอนต้นที่เข้าร่วมโครงการค่ายพุทธบุตร. ภาคนิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม. คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2529). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ.** มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร

พระสวรรค์ ยมสีดา. (2548). **ปัจจัยเชิงเหตุแบบบูรณาการบ้าน วัด โรงเรียน ที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการดำรงชีวิตแบบพุทธของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นในโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ.** ภาคนิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม. คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

พัชนี ศรีทองนาก. (2518). **การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอิทธิบาทสี่กับขันติ – โสรัจจะเพื่อเป็นแนวทางในการค้นหาบุคลิกภาพธรรมาธิปไตย.** ปริญญานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต สาขาจิตวิทยาสังคม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

พิชัย มณีรักษ์. (2547). **การได้รับการฝึกอบรมทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมตามเบญจธรรมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น.** ภาคนิพนธ์ ปริญญาศิลปะศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาสังคม คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

พิสมัย วิบูลย์สวัสดิ์ พรพิมล วรวุฒิพุทธพงศ์ นิภา วินิจ สงคราม เชาวน์ศิลป และ พิมพ์ชนก เครือสุคนธ์. (2547). **ผลของการฝึกอบรมจิตลักษณะ และทักษะการพัฒนาเพื่อน ต่อการช่วยเพื่อนป้องกันความเสี่ยงต่อโรคเอดส์ในนักศึกษาชายระดับอุดมศึกษา** . รายงานการวิจัย. ทุนอุดหนุนการวิจัยในโครงการวิจัยแม่บท : การวิจัยและพัฒนาระบบพฤติกรรมไทย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

พูนฤดี สุวรรณพันธุ์. (2537). **ปัจจัยทางครอบครัวและโรงเรียนที่เกี่ยวข้องกับลักษณะทางพุทธศาสนาของนักเรียนในชุมชนที่มีระดับการพัฒนาต่างกัน.** วิทยานิพนธ์พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

เพ็ญแข ประจนปัจจนึก และอ้อมเดือน สดมณี. (2529). **การยึดหลักทางศาสนาในการดำเนินชีวิตของชาวชนบทไทยและแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลง.** รายงานการวิจัย ฉบับที่ 34 สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

เพ็ญศรี คล่องการเขียน. (2537). การนำเรื่อง “ทศบารมี” มาสร้างเป็นนวัตกรรมการสอนภาษาไทยเพื่อพัฒนาจริยธรรมสำหรับนักเรียนที่มีความพิการทางร่างกายของโรงเรียนศรีสังวาลย์.

ภมริน เชาวนจินดา. (2542). **ลักษณะทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ** . ภาคนิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ภัทรา นิคมานนท์. (2517). **ความสัมพันธ์ระหว่างทัศนคติต่อการถือศีลห้า ความรู้สึกรับผิดชอบ วินัยในตนเอง ความเกรงใจ และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน** . ปริญญานิพนธ์ วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร.

มนูญ ภูขลิบเงิน. (2547). **ปัจจัยทางจิตสังคมที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมประหยัดของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย.** ภาคนิพนธ์. คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

รังสรรค์ หังสนาวิน. (2549). **ลักษณะทางจิตสังคมที่เกี่ยวข้องกับการทำงานอย่างมุ่งผลสัมฤทธิ์ของพัฒนากร.** ภาคนิพนธ์. คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

รุจี เส้งเนตร. (2540). **ผลของการฝึกสมาธิมีผลต่อพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5.** วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศึกษาศาสตร์เพื่อพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

วรรณะ บรรจง. (2537). **ลักษณะทางศาสนาและพฤติกรรมศาสตร์ของเยาวชนไทยจากชุมชนแผ่นดินธรรม แผ่นดินทองในภาคใต้.** ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

วรรณี วรรณชาติ. (2541). **ปัจจัยทางจิตสังคมที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการคบเพื่อนแบบเสี่ยงเอดส์ของนักศึกษาชายในมหาวิทยาลัย.** ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

วันทนีย์ วิชัยคำ. (2515). **การศึกษาเปรียบเทียบทัศนคติของนิสิตต่างคณะวิชาและต่างชั้นที่มีต่อพระพุทธศาสนา.** ปริญญานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร.

วิลาสลักษณ์ ชัววัลลี. (2522). **ทัศนคติของเด็กไทยต่อพระพุทธศาสนา.** ในจุลสารฉบับพิเศษปีเด็กสากล สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

ศรชัย กาญจนประดิษฐ์. (2544). **ผลของการฝึกสมาธิตามแนวอานาปานสติที่มีต่อความแม่นยำในการเสิร์ฟวอลเลย์บอล.** วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพลศึกษามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ศิริกุล กลิ่นทอง. (2549). **ปัจจัยทางจิตสังคมที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการทำงานของข้าราชการที่เข้าร่วมโครงการการเรียนรู้ตามรอยพระยุคลบาท.** ภาคนิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาสังคม คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ศุภกาญจน์ ภักดิ์ศรี. (2523). **การเปรียบเทียบความรู้ในทางพระพุทธศาสนาของนักเรียนระดับ ม. 4 – ม.5 ที่ศึกษาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ กับนักเรียนโรงเรียนสามัญ.** ปริญญานิพนธ์ ครุศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สร้อยสุดา อิ่มอรุณรักษ์ (2543). **ผลของการฝึกอานาปานสติภาวนา ที่มีต่อภาวะสุขภาพจิต.** วิทยานิพนธ์หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจิตวิทยาคลินิก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

สำรวย วรเดชะคงคา. (2534). **ผลของการฝึกอบรมทางศาสนาที่มีต่อการพัฒนาจิตลักษณ์ของนักเรียนที่เข้าโครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อนที่วัดม่วง เขตหนองแขม กรุงเทพมหานคร.** ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

สุกมล มุ่งพัฒนสุนทร. (2546). **ปัจจัยทางจิตสังคมและลักษณะทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมรักษ์สัตว์ของนักเรียนวัยรุ่นชายในชนบท.** วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม. คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์**.**

สุทธิดา ทองศฤงคลี. (2548). **ปัจจัยเชิงเหตุแบบบูรณาการระหว่าง บ้าน โรงเรียน และจิตลักษณะที่เกี่ยวข้องกับความตั้งใจที่จะดูแลญาติผู้สูงอายุของนักเรียนมัธยมศึกษาปีที่ 2** . ภาคนิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม. คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์**.**

สุนทรี โคมิน และสนิท สมัครการ. (2522). **ค่านิยมและระบบค่านิยมไทย : เครื่องมือในการสำรวจวัด** . เอกสารอัดสำเนาเย็บเล่ม สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

สุพัตรา ธรรมวงษ์. (2544). **ปัจจัยทางจิตสังคมที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมเคารพสิทธิมนุษยชนในงานพยาบาลผู้ป่วยใน.** ภาคนิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาสังคม คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

สุภะรัฐ ยอดระบำ. (2548). **ปัจจัยเชิงเหตุแบบบูรณาการด้าน บ้าน สถานศึกษา และจิตลักษณะที่เกี่ยวข้องกับความตั้งใจที่จะรับผิดชอบครอบครัวของนักศึกษาชายระดับปริญญาตรี.** ภาคนิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม. คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์**.**

สุรพงษ์ ชูเดช. (2542). **ผลของการฝึกอบรมตามแนวไตรสิกขาที่มีต่อการพัฒนาวินัยในตนเองของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5.** ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

สุริยะ พันธ์ดี. (2536). **ความสัมพันธ์ระหว่างการถ่ายทอดทางพุทธศาสนาในโรงเรียนกับจิตลักษณะและพฤติกรรมก้าวร้าวในนักเรียนระดับมัธยมศึกษา.** ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

สุวัฒน์ วัฒนวงศ์. (2518). **การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างขันติ-โสรัจจะ กับสันโดษ เพื่อเป็นแนวทางในการค้นหาบุคลิกภาพธรรมธิปไตย.** ปริญญานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต จิตวิทยาสังคม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.

แสงอรุณ ธรรมเจริญ และลินดา สุวรรณดี. (2547). **ตัวบ่งชี้ทางจิตสังคมของพฤติกรรมจริยธรรมของวัยรุ่นในเขตที่มีแหล่งยั่วยุในระดับต่างกัน.** รายงานการวิจัยทุนอุดหนุนการวิจัย. โครงการวิจัยแม่บท: การวิจัยและพัฒนาระบบพฤติกรรมไทย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

โสภา ชูพิกุลชัย. (2522). **การศึกษาวิเคราะห์สาเหตุที่วัยรุ่นระยะกลางในกรุงเทพมหานครเหินห่างศาสนา** รายงานการวิจัย คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

หรรษา เลาหเสรีกุล. (2537). **การเรียนในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์กับลักษณะทางพุทธศาสนาและทางพฤติกรรมศาสตร์ของนักเรียนวัยรุ่น.** ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

อ้อมเดือน สดมณี. (2536). **ผลการฝึกอบรมทางพุทธพฤติกรรมศาสตร์ต่อจิตลักษณะและประสิทธิผลของครูกรุงเทพมหานคร.** ปริญญานิพนธ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

อ้อมเดือน สดมณี. (2539). **ลักษณะทางพุทธศาสนาและจิตสังคมของครูมัธยมศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดทางศาสนา**. รายงานการวิจัยฉบับที่ 58. สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ .

อัจฉรา วงศ์วัฒนามงคล. (2538). จิตวิทยากับคุณภาพชีวิตของครูไทย. **วารสารจิตวิทยา, 2 (1)**, 110 – 131.

อภิญญา โพธิ์ศรีทอง. (2536). **ตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมพยาบาลผู้ป่วยสูงอายุของพยาบาลในสังกัดกรมการแพทย์กระทรวงสาธารณสุข.** ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

อภิรดี โสภาพงศ์. (2547). **ปัจจัยทางจิตสังคมที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการทำงานอย่างมีจริยธรรมของเจ้าพนักงานจัดเก็บรายได้**. ภาคนิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม. คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์**.**

อริสรา จรัสศรี. (2541). **ลักษณะทางพุทธและพฤติกรรมศาสตร์ที่สัมพันธ์กับพฤติกรรม การพยาบาลผู้ป่วยติดเชื้อเอดส์ของพยาบาลวิชาชีพในโรงพยาบาลสังกัดสำนักการแพทย์ กรุงเทพมหานคร และสังกัดกรมการแพทย์กระทรวงสาธารณสุข.** ปริญญานิพนธ์ วท.ม. (พฤติกรรมศาสตร์). สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์.

อโนชา จังจริง. (2529). **ผลของการบวชชีพราหมณ์ต่อระดับการให้เหตุผลเชิงจริยธรรมของนักศึกษาวิทยาลัยพลศึกษาในจังหวัดภาคกลาง**. ปริญญานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

อุบล เลี้ยววาริณ. (2542). **ผลของการฝึกอบรมตามแนวพุทธต่อจิตลักษณะและลักษณะทางพุทธของบุคคลในวัยผู้ใหญ่** . รายงานการวิจัย ภาควิชาพื้นฐานการศึกษา คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา.

อุษา ศรีจินดารัตน์. (2533). **พัฒนาการของเอกลักษณ์แห่งอีโก้ที่เกี่ยวกับการรับรู้คุณค่าของการทำงานและศาสนาในวัยรุ่นไทยภาคใต้.** ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

เอื้อมพร พิมไกร. (2546). **ผลการฝึกปฏิบัติมหาสติปัฏฐาน 4 ที่มีต่อการเรียนรู้ของนักศึกษาสาขาวิชาเทคโนโลยีการเกษตร การผลิตพืช คณะครุศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง.** ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาครุศาสตร์เกษตร สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง.

Bhanthumnavin, D. (2001). Supervisory social support and the multi-level performance in Thai health centers. **Unpublished doctoral dissertation** , University of Minnesota, USA.

Donahue, M. J. (1985). Intrinsic and Extrinsic religious : Review and meta – analysis. **Journal of Personality and Social Psychology , 48. (2)** , 400 – 419.

Wakeman, E.P. (1986). **A test and expansion of the Fishbein Model of attitudes and behavioral in Thailand.** Dissertation Research, Catholic University, USA.

พระพุทธศาสนากับการดูแลผู้ป่วยมะเร็งระยะสุดท้ายแบบองค์รวม

จุฑามาศ วารีแสงทิพย์
นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

1. มะเร็งคืออะไร?

เมื่อวันที่ 4 กุมภาพันธ์ 2551 ที่ผ่านมา ซึ่งเป็นวันมะเร็งโลก (World Cancer Day) องค์การอนามัยโลก ได้ระบุในข้อมูลล่าสุดปี 2550 ว่า โรคมะเร็งได้คร่าชีวิตคนทั่วโลก ถึง 7.9 ล้านคนต่อปี หรือร้อยละ 13 ของผู้เสียชีวิตทั้งหมด ถือเป็นสาเหตุการตายอันดับ 1 ของโลก และมีแนวโน้มเพิ่มต่อเนื่อง คาดว่าจะเพิ่มเป็น 9 ล้านคน ในปี 2558 และเพิ่มเป็น 11.4 ล้านคน ในปี 2573 ซึ่งมะเร็งที่เป็นสาเหตุหลักคือ มะเร็งปอด มะเร็งกระเพาะอาหาร มะเร็งตับ มะเร็งลำไส้ใหญ่ มะเร็งเต้านม ตามลำดับ ซึ่งผู้ชายจะเป็นมะเร็งปอดมากที่สุด ส่วนผู้หญิงจะเป็นมะเร็งเต้านมมากที่สุด

สำหรับประเทศไทย โรคร้ายชนิดนี้ได้คุกคามชีวิตคนไทยสูงเป็นอันดับ 1 เช่นกัน มียอดการตาย สูงถึง 50,000 คนต่อปี เรียกว่า เป็นไปตามกระแสโลก ซึ่งน่าเป็นห่วงอย่างมาก เนื่องจากแนวโน้มของผู้ป่วยโรคมะเร็งมีมากขึ้นเรื่อยๆ เมื่อดูจากสถิติจากกระทรวงสาธารณสุขพบว่า ในปี พ.ศ. 2542 มีผู้เสียชีวิตจากมะเร็ง 36,091 คน เพิ่มเป็น 49,862 คน ในปี พ.ศ. 2546 และ 52,062 คน ในปี พ.ศ. 2549 พ.ศ. 2549 ประเทศไทยมีผู้เสียชีวิตจากโรคมะเร็ง 66,000 ราย โดยในผู้ชายพบมะเร็งปอดมากที่สุด 5,535 ราย รองลงมาคือ โรคมะเร็งตับ ส่วนผู้หญิงพบมะเร็งปากมดลูกมากที่สุด 1,484 ราย รองลงมาคือ มะเร็งปอด มะเร็งเต้านม[1]

มะเร็ง[2] คือ กลุ่มของโรคที่เกิดขึ้นจากการแบ่งเซลล์ที่ไม่สามารถควบคุมได้ และการที่เซลล์เหล่านี้เข้าไปทำลายเนื้อเยื่ออื่นๆ อาจโดยการที่เซลล์เจริญเติบโตเข้าไปยังเนื้อเยื่ออื่นๆ (การบุกรุก) หรือการกระจายเซลล์ไปยังที่อื่นๆ (การแพร่กระจายของเนื้อร้าย) การเจริญเติบโตที่ไม่สามารถควบคุมได้นี้ อาจเกิดจากการกลายพันธุ์ของดีเอ็นเอภายในเซลล์ ทำให้ข้อมูลทางพันธุกรรมที่ควบคุมการทำงานของเซลล์สูญเสียไป เนื้อเยื่อดังกล่าวจะถูกเรียกว่า เนื้อร้าย ส่วนคำว่า เนื้องอก นั้นหมายถึง ก้อนของเนื้อเยื่อที่ผิดปกติ ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งเนื้อร้าย (อาจเป็นมะเร็ง) หรือเป็นเนื้องอกไม่ร้าย (ไม่เป็นมะเร็ง)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า เมื่อกายป่วยใจจะป่วยด้วยเสมอ และใจมักป่วยมากกว่ากายเสียอีก ยิ่งคนที่ป่วยใกล้ตายด้วยแล้ว ใจก็ยิ่งป่วยหนัก การศึกษาต่างๆ พบว่า สิ่งที่คนใกล้ตายกลัวที่สุด คือ การถูกทอดทิ้ง การถูกโดดเดี่ยว และสิ่งที่คนใกล้ตายต้องการคือ ใครสักคนที่เข้าใจและอยู่เคียงข้างเมื่อต้องการ แต่ละคนก็อาจมีความรู้สึกและความต้องการต่างกันไป ขึ้นอยู่กับพื้นฐานความรู้ วัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อทัศนคติ และสิ่งแวดล้อม บางคนกลัวความตาย บางคนกลัวความเจ็บปวดและความทรมานที่เกิดขึ้นก่อนตายมากกว่าความตาย ดังนั้นทีมผู้ให้การรักษา ญาติผู้ป่วย รวมถึงตัวผู้ป่วยเอง ย่อมต้องเรียนรู้และเข้าใจถึงการพัฒนาการทางจิต รวมไปถึงพุทธจริยศาสตร์ก่อนตายที่ถูกต้องและเหมาะสม เพื่อจะได้สามารถให้การดูแลประคับประคองใจที่เหมาะสมและได้ผลสูงสุด เพื่อให้ผู้ป่วยเหล่านั้นตายดีหรือไม่หลงตาย ตายไปด้วยจิตใจที่สงบและเป็นสุข

---

[1] http://www.manager.co.th/QOL/ViewNews.aspx?NewsID=9510000013831.

[2] http://th.wikipedia.org/wiki.

2. แนวทางการรักษามะเร็ง

หากสงสัย โดยเฉพาะคนที่มีอาการไข้เรื้อรังเป็นแรมเดือน อ่อนเพลีย เบื่ออาหาร น้ำหนักลด โดยไม่พบอาการที่ชัดเจนอื่นๆ หรือมีอาการเข้าได้กับสัญญาณอันตรายประการใดประการหนึ่ง ควรส่งไปตรวจรักษาที่โรงพยาบาล เพื่อทำการตรวจพิเศษ เช่น ตรวจเลือด ตรวจปัสสาวะ ตรวจอุจจาระ เอกซเรย์ ทำสแกน (scan) ตัดชิ้นเนื้อพิสูจน์ (biopsy) และให้การรักษาด้วยการผ่าตัด ฉายรังสี (รังสีบำบัด) หรือให้ยารักษามะเร็ง (เคมีบำบัด) หรือปลูกถ่ายอวัยวะ (เช่น ไขกระดูก) ผลการรักษาขึ้นกับชนิดของมะเร็ง ระยะความรุนแรงของโรค และสภาพของผู้ป่วย (ความร่วมมือในการรักษา การปฏิบัติตน ความแข็งแรงของระบบภูมิคุ้มกันของร่างกาย กำลังใจ เป็นต้น) มะเร็งบางชนิด เช่น มะเร็งเต้านม มะเร็งปากมดลูก มะเร็งกระเพาะปัสสาวะ มะเร็งต่อมน้ำเหลืองบางชนิด มะเร็งเม็ดเลือดขาวบางชนิด มะเร็งในช่องปาก มะเร็งลำไส้ใหญ่ มะเร็งโพรงหลังจมูก มะเร็งต่อมไทรอยด์ เป็นต้น ถ้าหากได้รับการรักษาตั้งแต่แรก อาจมีชีวิตอยู่ได้นาน หรืออาจหายขาดได้ ส่วนมะเร็งตับหรือปอดมักอยู่ได้ไม่นาน เฉลี่ยประมาณ 6-12 เดือน

ที่จริงแล้วในโลกปัจจุบันนี้มีโรคมะเร็งหลายชนิด ที่สามารถถูกวินิจฉัยได้จากการตรวจสุขภาพประจำปี หรือการตรวจด้วยตนเองที่บ้าน เช่น มะเร็งเต้านม มะเร็งปากมดลูก เป็นต้น และเมื่อตรวจพบแล้วก็สามารถรักษาให้หายขาดได้ มะเร็งบางชนิดสามารถใช้วิธีการรักษาหลายๆ วิธีร่วมกันก็จะช่วยยืดอายุออกไปได้อีก แต่ก็มีบางชนิดเช่นกันที่ไม่สามารถรักษาได้หรือให้ผลการรักษาที่ไม่ดี ด้วยเหตุนี้ การศึกษาค้นคว้าวิจัยเพื่อหาวิธีการต่างๆ ในการรักษาโรคมะเร็งเพื่อให้ได้ผลการรักษาที่ดี และมีผลข้างเคียงที่ไม่พึงประสงค์น้อยที่สุด จึงพัฒนาไปอย่างต่อเนื่อง จนปัจจุบันบางโรงพยาบาลสามารถใช้**เทคนิคการแพทย์แบบองค์รวม (Holistic Medicine)** ในการดูแลรักษาผู้ป่วยโรคมะเร็ง นั่นคือ การใช้การแพทย์แผนปัจจุบัน ได้แก่ การผ่าตัด การฉายรังสี เคมีบำบัด ร่วมกับการแพทย์ทางเลือกในการรักษาโรคมะเร็ง เช่น สมุนไพร เป็นต้น เพราะการแพทย์แผนปัจจุบันมีความสามารถในการทำลายก้อนมะเร็งค่อนข้างสูง แต่ขณะเดียวกันก็ทำลายเซลล์ปกติของร่างกายด้วย จึงก่อให้เกิดผลข้างเคียงตามมาเป็นจำนวนมาก ดังนั้น การประยุกต์ใช้แพทย์ทางเลือกดังกล่าว นอกจากจะเสริมประสิทธิภาพการรักษาให้ดีขึ้นแล้ว ยังช่วยลดความทรมานจากผลข้างเคียงอันไม่พึงประสงค์ที่เกิดขึ้น ส่งผลให้ผู้ป่วยมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และช่วยให้การรักษาเป็นไปอย่างต่อเนื่องและครบสมบูรณ์ ไม่ต้องหยุดหรือเลื่อนการรักษาและเพื่อให้การรักษาต่างๆ มีประสิทธิผลสูงสุด อีกทั้งในผู้ป่วยที่ไม่สามารถรับการรักษาแบบแผนปัจจุบันได้ก็สามารถรับยาหรือการรักษาแบบเสริมเข้าไปช่วยได้เช่นกัน อย่างไรก็ตาม สมุนไพรรักษาโรคมะเร็งก็มีข้อเสียตรงที่ออกฤทธิ์ช้า จะไม่เห็นผลทันที แต่จะค่อยๆ ออกฤทธิ์อย่างช้าๆ โดยไม่มีผลกระทบต่อร่างกาย

ในการรักษาโรคมะเร็งที่เหมาะสมก็คือ การใช้การรักษาทั้ง 2 ควบคู่กันไปแบบผสมผสานจึงจะได้ประสิทธิผลการรักษาสูงที่สุด และหากเมื่อนำการรักษาแบบผสมผสานทั้ง 2 แบบแล้ว การรักษาผู้ป่วยให้หายจากโรคมะเร็ง คงไม่ใช่สิ่งที่เป็นไปไม่ได้อีกต่อไป

ในการรักษาผู้ป่วยโรคมะเร็งนั้น สิ่งสำคัญอีกสิ่งหนึ่งที่เราไม่ควรมองข้ามไป คือ **"คุณภาพชีวิต"** ปัจจุบันการรักษามะเร็งด้วยหลักของแพทย์แบบแผนตะวันตก ยังเป็นการรักษาโดยตรงที่สัมฤทธิ์ผลมากที่สุด แต่ผลข้างเคียงที่ตามมาก็ทิ้งความเจ็บปวดทั้งกายและใจแก่ผู้ป่วยไม่น้อย ดังนั้นจึงเริ่มมีการบำบัดร่วมกันระหว่างวิธีแพทย์แผนตะวันตกและแพทย์แผนโบราณกันมากขึ้น และไม่เพียงแต่ให้ความสำคัญในเรื่องการรักษาอย่างเดียว ประเด็นเรื่อง คุณภาพชีวิต ภูมิคุ้มกัน การฟื้นฟูร่างกายและจิตใจ ก็ได้รับความสนใจมากยิ่งขึ้น ก็เพื่อให้ผู้ป่วยโรคมะเร็งสามารถทนต่ออาการ

ข้างเคียงของการรักษาที่มีอาการข้างเคียงที่รุนแรง แต่ผู้ป่วยยังคงสามารถทนได้และมีคุณภาพชีวิตที่ดีเหมือนไม่ได้ป่วยเป็นโรคมะเร็ง[3]

ปัจจัยทางด้านจิตใจ มีความสำคัญในแง่ที่เป็นสาเหตุให้คนเป็นโรคมะเร็งชนิดต่างๆ ได้มากมาย อาทิ จากความเครียดในวัยเด็ก โดยขาดความรัก ความอบอุ่นจากพ่อแม่ ต่อมาจึงเปลี่ยนแบบแผนพฤติกรรมโดยไตร่ตรองไว้ล่วงหน้า พยายามทำทุกวิถีทางเพื่อเป็นกลไกป้องกันตนเอง มีพฤติกรรมที่มุ่งให้ตนเป็นคนดี คนน่ารักในสายตาคนอื่น แต่ลึกลงไปในใจมีความไม่มั่นใจตนเองอย่างมาก เก็บกดไว้ เขาอาจต้องมอบความมั่นคงทางอารมณ์ไว้ในความสัมพันธ์กับบุคคลหนึ่ง ซึ่งถ้าต้องพลัดพรากจากกัน จะเกิดความเครียดขั้นสุดยอดครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็นสิ่งที่กะทันหันไม่สามารถจัดการกับปัญหาชีวิตที่เปลี่ยนไปได้เสียแล้ว จึงเกิดความรู้สึกสิ้นหวัง ก็จะสะท้อนออกมาทางร่างกาย ระบบภูมิคุ้มกันลดประสิทธิภาพลงอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดเป็นมะเร็ง ปัญหาสำคัญคือ การไม่สามารถที่จะจัดการกับความเครียดครั้งรุนแรงได้ เพราะการที่ผู้ป่วยโรคมะเร็งจะตอบสนองต่อสิ่งท้าทายจึงเป็นปัญหาที่สำคัญมาก คือ ไม่สามารถรับมือกับสิ่งท้าทายที่ใหญ่หลวงได้ ถ้าผู้ป่วยมองเห็นและยอมรับได้ จะมีประโยชน์ในการสร้างภาวะปกติสุขให้แก่ชีวิตของตน ต้องยอมรับว่า ชีวิตอยู่ภายใต้กฎแห่งเหตุและผล ต้องมีการพัฒนาทางด้านจิตวิญญาณ เชื่อมั่นในกฎแห่งกรรมและการเกิดใหม่ การเกิดใหม่ในแต่ละชาติ เป็นโอกาสที่จะพัฒนาจิตวิญญาณให้สูงขึ้น ซึ่งเป็นเหตุจูงใจให้เราพยายามทำความดี ซึ่งอาจส่งผลในอนาคตอันสั้นคือในชาตินี้ก็ได้ กุญแจสำคัญคือความหวัง และมีอิสระที่จะทุ่มเทความพยายามให้กับการสร้างอนาคตใหม่ และที่จะมอบความรักให้แก่ชีวิตและสรรพสิ่งที่แวดล้อมตัวเรา

3. การใช้พุทธจริยศาสตร์ในการพัฒนาจิตของผู้ป่วยและผู้เกี่ยวข้องเพื่อให้ผู้ป่วยตายอย่างมีสติ

3.1 การพัฒนาจิตของผู้ป่วย

ความรู้สึกของผู้ป่วย เมื่อรู้ว่าโรคตำเนินเข้าสู่ระยะสุดท้ายนั้น เป็นความทุกข์ที่ต้องเผชิญกับความตาย ไม่ใช่เป็นแค่ความทุกข์เนื่องจากความเจ็บปวดรวดร้าวทางกายเท่านั้น ที่สำคัญกว่านั้นก็คือ ความทุกข์ทางจิตใจ อาทิ เช่น ความกลัว ความตื่นตระหนก ความรู้สึกดังกล่าวสร้างความทุรนทุรายและทรมานแก่ผู้คนยิ่งกว่าอาการทางกายด้วยซ้ำ ความรู้สึกดังกล่าวนี้ทำให้ผู้คนพยายามผลักไสความตาย แต่ทำเท่าไรก็ไม่สำเร็จ จึงทุกข์ทรมานยิ่งขึ้นไปใหญ่ หากเราต้องการเผชิญหน้ากับความตายอย่างสงบ เราต้องเรียนรู้และยอมรับความตายว่าเป็นสิ่งที่ต้องเกิดขึ้นกับเราในที่สุด จะทำเช่นนั้นได้ ก็ต้องหมั่นทำใจให้คุ้นเคยกับความตายตั้งแต่เนิ่นๆ และสม่ำเสมอที่เรียกว่า มรณสติ เป็นสิ่งที่ช่วยให้เราไม่ลืมตาย ไม่อยู่อย่างประมาท พระพุทธพจน์ครั้งสุดท้ายของพระพุทธเจ้า เมื่อก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทรงเตือนว่า "อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ แปลว่า ท่านทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยความไม่ประมาทเถิด"[4] เวลาได้รับรู้ถึงความตายของผู้อื่นหรืออ่านข่าวจากหนังสือพิมพ์ ให้เตือนตนเองว่า สักวันหนึ่งเราก็ต้องเป็นอย่างเขา ไปงานศพแต่ละครั้งควรถือเป็นโอกาสที่จะได้ตอกย้ำตนเองในเรื่องสัจธรรมของชีวิต แทนที่จะมัวแต่สังสรรกับมิตรสหายเท่านั้น

นอกจากการเตือนตนเรื่องความตายแล้ว ควรหาโอกาสพิจารณาถึงความตายอย่างเป็นรูปธรรมด้วยว่า เมื่อเราจะต้องตายจริงๆ ไม่ว่าเพราะโรคร้าย หรืออุบัติเหตุ เราจะรู้สึกอย่างไร และควรจะทำใจอย่างไร นึกภาพให้เห็นเด่นชัด จับความรู้สึกกลัวที่เกิดขึ้น และยอมรับตามที่เป็นจริง ความรู้สึกที่เกิดขึ้นจะช่วยให้เรารู้จักตัวเองได้ดีขึ้นและรู้ว่าจะต้องฝึกฝนตนเองอย่างไร การสาวหาสาเหตุของความกลัว จะช่วยให้เรารู้วิธีที่จะแก้ไขหรือลดทอนความกลัวนี้ได้

---

[3] http://health.deedeejang.com/news/the-way-conquers-the-disease-cancer.html.

[4] ที.ม. (ไทย) 10/218/166, ที.ม. (บาลี) 10/218/161.

การฝึกใจให้คุ้นเคยกับความตายช่วยให้เรายอมรับความตายได้มากขึ้น และสามารถเผชิญหน้ากับความตายด้วยใจสงบ แต่ยังมีอีกสองสามปัจจัยที่สำคัญด้วยเช่นกัน ได้แก่ การหมั่นทำความดี สร้างกุศลอยู่เสมอ ในทางพุทธศาสนายังเชื่ออีกด้วยว่า เมื่อใกล้ตายจะเกิดนิมิตสองประเภท คือ กรรมนิมิต และคตินิมิต นิมิตอย่างแรก หมายถึง ภาพที่ปรากฏเกี่ยวกับกรรมที่ได้เคยกระทำไว้ ส่วนคตินิมิต หมายถึง นิมิตหรือภาพเกี่ยวกับภพหน้าที่ตนจะไปเกิด นิมิตที่ดีย่อมช่วยให้ผู้ใกล้ตายมีอาการที่สงบ ในทางตรงข้ามนิมิตที่น่ากลัวย่อมมีผลให้ผู้ใกล้ตายกระสับกระส่าย ทุกข์ทรมาน

นอกจากกรรมดีแล้ว สติเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญ การรักษาจิตให้เป็นปกติ ไม่ตื่นตระหนก หวาดกลัว หรือยินดียินร้าย จะช่วยให้จิตสงบได้ในยามที่ถือว่าเป็นวิกฤตของชีวิต มีผู้ป่วยมะเร็งระยะสุดท้ายหลายคนที่อาศัยการเจริญสติและสมาธิภาวนา ทำให้ไม่ต้องใช้ยาแก้ปวดเลยแม้แต่น้อย หรือใช้น้อยมาก การมีสติเท่าทันความกลัวที่เกิดขึ้น ก็เป็นปัจจัยที่ช่วยให้เผชิญกับความตายได้อย่างสงบ

ท่านเจ้าคุณธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ในหนังสือพุทธธรรมถึงลักษณะจิตที่มีสมาธิว่า[5] จิตที่เป็นสมาธิ หรือมีคุณภาพดี มีสมรรถภาพสูงนั้น มีลักษณะที่สำคัญดังนี้

1) แข็งแรง มีพลังมาก ท่านเปรียบไว้ว่า เหมือนกระแสน้ำที่ถูกควบคุมให้ไหลพุ่งไปในทิศทางเดียว ย่อมมีกำลังแรงกว่าน้ำที่ถูกปล่อยให้ไหลพร่ากระจายออกไป

2) ราบเรียบ สงบซึ้ง เหมือนสระหรือบึงน้ำใหญ่ที่มีน้ำนิ่ง ไม่มีลมพัด ต้องไม่มีสิ่งรบกวนให้กระเพื่อมไหว

3) ใส กระจ่าง มองเห็นอะไรๆ ได้ชัด เหมือนน้ำสงบนิ่ง ไม่เป็นริ้วคลื่นและฝุ่นละอองที่มีก็ตกตะกอนนอนก้นหมด

4) นุ่มนวล ควรแก่งาน หรือเหมาะแก่การใช้งาน เพราะไม่เครียด ไม่กระด้าง ไม่วุ่น ไม่ขุ่นมัว ไม่สับสน ไม่กระวนกระวาย

จิตที่เป็นสมาธิขั้นสมบูรณ์ เฉพาะอย่างยิ่งสมาธิถึงขั้นฌาน พระอรรถกถาจารย์เรียกว่า จิตประกอบด้วยองค์ 8

องค์ 8 นั้น ท่านนับจากคำบรรยายที่เป็นพุทธพจน์นั่นเอง กล่าวคือ 1) ตั้งมั่น 2) บริสุทธิ์ 3) ผ่องใส 4) โปร่ง โล่งเกลี้ยงเกลา 5) ปราศจากสิ่งเศร้าหมอง 6) นุ่มนวล 7) ควรแก่การงาน 8) อยู่ตัวไม่วอกแวกหวั่นไหว ท่านว่าเป็นจิตที่มีองค์ประกอบเหมาะแก่การเอาไปใช้ได้ดีที่สุด ไม่ว่าจะเอาไปใช้งานทางปัญญา พิจารณาให้เกิดความรู้เข้าใจถูกต้องแจ้งชัด หรือใช้ในทางสร้างพลังจิตให้เกิดอภิญญาสมาบัติอย่างใดๆ ก็ได้ตามที่กล่าวมานี้ มีข้อควรย้ำว่า ลักษณะเด่นที่สุดของจิตที่เป็นสมาธิ ซึ่งสัมพันธ์กับความมุ่งหมายของสมาธิด้วยก็คือ ควรแก่การงานหรือเหมาะแก่การใช้งาน และงานที่ถูกต้องตามหลักพุทธศาสนาก็คือ งานทางปัญญาอันได้แก่ การใช้จิตที่พร้อมดีเช่นนั้นเป็นสนามปฏิบัติการของปัญญา ในการพิจารณา สภาวะธรรมให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริงและโดยนัยนี้ จึงควรย้ำเพิ่มไว้อีกด้วยว่าสมาธิที่ถูกต้องไม่ใช่อาการที่จิตหมดความรู้สึกปล่อยตัวตนเข้ารวมหายไปในอะไรๆ แต่เป็นภาวะที่ใจสว่าง โล่งโปร่งหลุดออกจากสิ่งบดบังบีบคั้นกั้นขวาง เป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง ตื่นอยู่ เบิกบานอยู่ พร้อมที่จะใช้ปัญญา

พระพุทธองค์ตรัสไว้ในสีลวีมังสชาดกว่า “ความสุขอื่นยิ่งกว่าสมาธิไม่มีทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ผู้มีจิตเป็นสมาธิย่อมไม่เบียดเบียนทั้งผู้อื่นและตนเอง”[6]

---

[5] ม.อุ. (ไทย) 14/155/117, ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม,** พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 166-167.

[6] ขุ.ชา. (ไทย) 27/120/181.

สมาธิมีประโยชน์อย่างมาก พอจะสรุปได้ดังนี้[7]

1) ประโยชน์ในแง่ของการปฏิบัติธรรม สมาธิเป็นพื้นฐานสำหรับการเจริญสติปัฏฐาน หรือวิปัสสนา เพื่อหลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ทั้งปวง

2) ประโยชน์ในแง่ของการสร้างพลังจิตแสดงฤทธิ์ได้ คือ การฝึกจิตให้มีพลังอภิญญา เป็นสมาธิที่ลึกถึงระดับฌาน ทำให้เกิดทูทิพย์ ตาทิพย์ ทายใจคนได้ ระลึกชาติได้

3) ประโยชน์ในแง่การพัฒนาสุขภาพจิต และบุคลิกภาพ ทำให้เป็นคนมีสุขภาพจิตดี สงบ หนักแน่น ใจเย็น ไม่หงุดหงิด ฟุ้งซ่าน นุ่มนวล เปลี่ยนคนหยาบกระด้างเป็นคนนุ่มนวล มีความคิดไปในทางบวกทางสร้างสรรค์ สามารถควบคุมอารมณ์ได้ดี หรือที่สมัยนี้เรียกว่า มีความฉลาดทางอารมณ์ (Emotional Intelligence)

4) ประโยชน์ที่นำมาใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ในเวลาที่เราเครียดจากการทำงาน มีความวิตกกังวลนอนไม่หลับ ถ้าเราฝึกสมาธิเป็นประจำ อาการเหล่านั้นก็หายไปหรือใช้ในการศึกษาเล่าเรียน ถ้าเรามีสมาธิจดจ่ออยู่กับการเรียนได้ติดต่อกัน ใจไม่นึกคิดฟุ้งซ่านออกไปก็ช่วยให้เราเรียนหนังสือได้ดี นอกจากนั้นสมาธิยังทำให้สุขภาพร่างกายแข็งแรง ทำให้หายจากโรคต่างๆ ได้ ดังที่ได้กล่าวมาตอนต้นๆ อย่างมากมายแล้ว โดยเหตุที่ร่างกายและจิตใจมีความสัมพันธ์กันอย่างแยกกันไม่ออก เมื่อร่างกายมีโรค ใจก็อ่อนแอ เศร้าหมองไปด้วย ในทางตรงกันข้ามเมื่อจิตใจมีความเครียด วิตกกังวลมากๆ เข้า ก็ทำให้เกิดโรคทางร่างกายตามมาได้ ดังนั้น การบริหารจิตจึงเป็นเรื่องสำคัญ

การหมั่นพิจารณาความตาย การทำกรรมดี และการฝึกสติ เป็นสิ่งที่บุคคลพึงตระเตรียมอย่างสม่ำเสมอและอย่างเนิ่นๆ แต่เมื่อความตายใกล้เข้ามา มีอีกหลายอย่างที่ควรจะตระเตรียมให้พร้อมเพื่อรับมือกับความตายด้วยใจสงบ อาทิ การสะสางกิจต่างๆ ความเป็นห่วงในบางสิ่งบางอย่างที่ยังคั่งค้าง เช่น การงานที่ยังไม่แล้วเสร็จ มรดกและทรัพย์สินที่ยังไม่ได้สะสาง หรือภารกิจบางอย่างเกี่ยวกับลูกหลาน หรือบิดามารดา ควรสะสางให้แล้วเสร็จ การให้อภัยหรือขอโทษขออโหสิ และการพยายามลดทิฏฐิ มานะต่อคนที่เคยโกรธเคือง ปล่อยวางและไม่ยึดมั่นก่อนที่จะไม่มีโอกาส ในทางพุทธศาสนาเชื่อว่า ความห่วงกังวลไม่ว่าเรื่องอะไรก็ตาม นอกจากจะทำให้ทุกข์ทรมานในยามใกล้ตายแล้ว เมื่อสิ้นลม ก็จะเป็นเหตุให้ไปสู่ทุคติได้

ข้อความในวัตถูปมสูตร[8] ยืนยันความสำคัญของจิตเมื่อจวนตายอีกเหมือนกันว่า "จิตฺเต สงฺกิลิฏฺเฐ ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา, จิตฺเต อสงฺกิลิฏฺเฐ สุคติ ปากฏิกงฺขา" เมื่อจิตเศร้าหมองเป็นอันหวังทุคติได้ เมื่อจิตไม่เศร้าหมองเป็นอันหวังสุคติได้

3.1.1 การสวดมนต์

สิ่งสำคัญของการเริ่มปฏิบัติกรรมฐานคือ การสวดมนต์ การสวดมนต์มีผลดีต่อสุขภาพโดยไม่ต้องสงสัย การสวดมนต์นอกจากจะให้ประโยชน์ทางพระพุทธศาสนา คือ ทำให้จิตเป็นสมาธิแล้ว ยังเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพอย่างมากมาย ทำให้มีการผ่อนคลายทั้งทางกายและทางใจ นอกจากนั้นยังสามารถใช้บำบัดโรคได้ด้วย ในพระไตรปิฎกมีกล่าวไว้หลายเรื่อง เช่น

---

[7] Orme-ohnson D, "Medical Care Utilization and the Transcendental Meditation Program", **Psychosom Med,** Vol. 49 (1987) : 493-507.

[8] ม.มู. (ไทย) 12/70/62.

เมื่อพระมหากัสสปเถระอาพาธ พระพุทธเจ้าเสด็จมาและทรงสวดโพชฌงค์ 7 พอทรงสวดจบ พระมหากัสสปก็หายอาพาธ ในทำนองเดียวกัน พระโมคคัลลาน์หายอาพาธ ได้เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงโพชฌงค์ 7 ให้ฟัง แม้แต่พระพุทธเจ้าเองเมื่อทรงอาพาธ ทรงโปรดให้พระมหาจุนทะสวดโพชฌงค์ 7 ถวาย เมื่อสวดจบพระพุทธองค์ทรงหายจากอาการประชวร[9]

การสวดมนต์ในกรณีเหล่านี้ เป็นการนำธรรมมาแสดง การได้ฟังธรรม และได้พิจารณาข้อธรรมต่างๆ ด้วยปัญญาทำให้ผู้ฟังมีความปีติ โสมนัส ชุ่มชื่นเบิกบานใจ จิตใจมีพลัง มีผลให้ความเจ็บป่วยทางกายหายไปด้วย ดังนั้น การสวดมนต์ จึงบำบัดโรคได้ โดยเฉพาะสำหรับผู้มีความรู้ความเข้าใจข้อธรรมที่สวดนั้นอย่างดีและเคยปฏิบัติธรรมมาก่อน มีใจน้อมไปทางธรรม และชอบสวดมนต์เป็นประจำ

การสวดมนต์ที่ชาวพุทธคุ้นเคยกันคือ การทำวัตรเช้า-เย็น สวดมนต์แผ่เมตตา สวดคาถาพาหุง และสวดพระปริตรธรรม เป็นต้น

มีการวิจัยในการแพทย์ปัจจุบันจำนวนมากที่แสดงว่า "การสวดมนต์ช่วยให้เกิดความสุข ความพอใจในชีวิตที่เป็นอยู่ เช่น ทำให้สุขภาพ จิตดี และช่วยแก้ไขปัญหาชีวิตได้"[10] ตัวอย่างเช่น นายแพทย์ลารี ดอสซี ได้วิเคราะห์ผลงานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้ประมาณ 100 เรื่อง และพบว่าในงานวิจัยต่างๆ เหล่านี้

การสวดมนต์มีผลต่อการเจริญเติบโตของเมล็ดพืช และการที่แผลหายเร็วขึ้น นอกจากนั้น ในงานวิจัยหลายรายเราพบว่า การสวดมนต์สามารถยับยั้งการเจริญเติบโตของเชื้อราได้ สมาคมวิทยาศาสตร์ทางจิตแห่งรัฐเทกซัสได้เจาะเลือด อาสาสมัคร 32 ราย เมื่อแยกเอาเม็ดเลือดแดงออกแล้ว ใส่สารละลายที่จะทำให้เมล็ดเลือดแดงบวมและแตกน้อยลง ผลคือ เม็ดเลือดแดงนั้นแตกช้าลง[11]

จากการศึกษางานวิจัยดังกล่าว เราอาจสรุปได้ว่า การสวดมนต์ในรูปแบบต่างๆ ทำให้เราผ่อนคลายทั้งทางจิตใจและทางกาย ทำให้เรารู้สึกสบายใจ สภาพจิตใจเช่นนี้มีผลกระทบต่อสุขภาพทางใจและทางกายมาก ด้วยเหตุนี้ "จิตแพทย์ในประเทศสหรัฐอเมริกาจำนวนไม่น้อย จึงนำการสวดมนต์มาใช้ในการบำบัดทางจิตร่วมกับวิธีการรักษาทางการแพทย์"[12] การสำรวจของ นักวิจัยหลายกลุ่มพบว่า

คนอเมริกันนิยมสวดมนต์กันมากกล่าวคือ ร้อยละ 70 สวดมนต์ทุกวัน และร้อยละ 44 สวดมนต์เพื่อการบำบัดโรค มีงานวิจัยจำนวนมากแสดงให้เห็นว่า การสวดมนต์ช่วยให้ผู้ป่วยเป็นโรคร้ายแรงน้อยลง เช่น โรคหัวใจ โรคความดัน โรคเครียด และโรคซึมเศร้า เป็นต้น แม้แต่ผู้ป่วยที่เป็นโรคมะเร็ง จะมีอัตราตายต่ำกว่าประชากรทั่วไป[13]

นอกจากนั้น "การสวดมนต์เมื่อปฏิบัติร่วมกับสมาธิยังสามารถลดปัญหาการฆ่าตัวตายและการใช้ยาเสพติดได้"[14]

---

[9] สำ.ม. (ไทย) 19/195-197/128-131.

[10] Mc Collough Me Prayer and Health, "Conceptual Issues", **Journal of Psychology and Theology,** (1995): 15-29.

[11] Castleman M., **Nature's Cures,** (Pennsylvania : Rodale Press, 1996).

[12] King D. E., Bushwick B., "Beliefs and Attitudes of Hospital Inpatients about Faith Healing and Prayer", **J Fam Pract,** (1994) : 564-568.

[13] Michello J.A., "Spiritual and Emotional Determinants of Health", **Journal of health,** (1988) : 62-70.

[14] Ellison C. G., "Religious involvement and subjective well-begin", **Journal of Health Social Behaviors,** (1991): 80-99.

3.1.2 การปฏิบัติสมถกรรมฐาน

การทำสมาธิแบบสมถะทำได้หลายวิธี แล้วแต่ความถนัดและอัธยาศัยแต่ละบุคคลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคท่านกล่าวไว้ 40 วิธี คือ กสิณ 10 อสุภ 10 อนุสติ 10 อัปปปัญญา 4 อาหาเรปฏิกูลสัญญา 1 จตุธาตุวัฏฐาน 1 และอรูป 4[15]

ในกรรมฐาน 40 วิธีนี้ การปฏิบัติมรณสติซึ่งเป็น 1 ใน 10 ของอนุสติ 10 ย่อมก่อให้เกิดคุณค่าในการพัฒนาจิตอย่างหนึ่ง ซึ่งมีความสำคัญก็คือ การไม่หลงตาย คนทั่วไปเมื่อนาทีสุดท้ายของชีวิตมาถึง มักสูญเสียการควบคุมตนเอง เมื่อสูญเสียการควบคุมตัวเองก็จึงดับจิตไปโดยขาดสติ หรือโดยภาวะจิตที่เศร้าหมอง ทุรนทุราย เป็นทุกข์ มีห่วงกังวลปนไปกับจิตดวงสุดท้าย จิตที่ดับไปโดยขาดสตินั้นไม่อาจรับประกันภพใหม่ได้ว่าจะไปบังเกิดในสุคติภูมิ แต่ถ้าผู้ป่วยที่ฝึกจิตใจด้วยการปฏิบัติมรณสติอยู่เสมอๆ จนมีสภาพจิตที่มั่นคงหนักแน่น ไม่ประหวั่นพรั่นพรึงแม้ต่อความตาย สามารถรักษาจิตใจให้ผ่องใสอยู่ได้แม้จนวาระสุดท้าย ในกรณีเช่นนี้ ผู้นั้นย่อมมีสุคติภูมิเป็นที่หวังได้ในสัมปรายภพอย่างแน่นอน ความข้อนี้มีพุทธพจน์ตรัสยืนยันเอาไว้ว่า "เมื่อจิตใจเศร้าหมอง ก็เป็นอันหวังได้ว่าจะไปบังเกิดในทุคติ"[16] และ "เมื่อจิตผ่องใสก็เป็นอันหวังได้ว่าจะไปบังเกิดในสุคติ"[17]

ดังนั้น การพัฒนาจิตหรือการอบรมจิต ทางพระพุทธศาสนาจึงถือว่า เป็นสิ่งที่มีความสำคัญและมีคุณค่า จึงใช้คำว่า "จิตตภาวนา" ดังปรากฏในมหาสัจจกสูตร ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแก่สัจจกนิครนถ์ว่า "ดูกรอัคคิเวสสนะ (พระพุทธเจ้าตรัสเรียก สัจจกนิครนถ์ตามชื่อสกุลว่า อัคคิเวสสนะ) จิตตภาวนา ท่านฟังมาแล้วอย่างไร"

เมื่อสัจจกนิครนถ์ทูลตอบไม่ได้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า

> ดูกรอัคคิเวสสนะ อริยสาวกในพระศาสนานี้ผู้ได้อบรมจิตแล้วเมื่อความสุขเกิดขึ้น เขาได้รับสุขแล้วก็ไม่มีความยินดีในสุข เมื่อสุขดับไป มีทุกข์เกิดขึ้น เขาได้รับทุกข์ แล้วก็ไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่ร่ำพันคร่ำครวญบอก ไม่ถึงความหลงใหล
>
> ดูกรอัคคิเวสสนะ แม้สุขเกิดขึ้นแก่พระอริยสาวกผู้ใดผู้หนึ่งก็ไม่ครอบงำจิต (ท่านได้) เพราะท่านได้อบรมกายแล้ว แม้ทุกข์เกิดขึ้นก็ไม่ครอบงำจิต (ท่านได้) เพราะท่านได้อบรมจิตแล้ว ดูกรอัคคิเวสสนะ บุคคลที่ได้อบรมกาย อบรมจิตแล้ว เป็นอย่างนี้แล[18]

การอบรมกายและการอบรมจิต ตามหลักการพระพุทธศาสนาก็คือ การพัฒนาจิต นั่นเอง การที่พระพุทธเจ้าทรงแยกเป็นกายภาวนา (การอบรมกาย) และจิตตภาวนา (การอบรมจิต) ก็เพื่อให้เหมาะกับอุปนิสัยของสัจจานิครนก์ผู้ฟังธรรมอยู่ในขณะนั้น แต่เมื่อกล่าวโดยย่อแล้วการพัฒนาหรือการอบรมทางพระพุทธศาสนาทั้งหมด ไม่ว่าทางกาย ทางวาจา และทางใจ รวมเรียกว่า "ภาวนา" ทั้งสิ้น

จิตตภาวนา คือ การฝึกฝนตน การอบรมตน การทำตนให้เจริญขึ้น ให้ประเสริฐขึ้น ตามหลักพระพุทธศาสนาหรือยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งเป็นธรรมระดับสูงเหนืออำนาจของกิเลส จิตใจและปัญญาที่มีการพัฒนาย่อมก่อให้เกิดคุณค่าในการพัฒนาจิตมีความเจริญงอกงาม ดังมีพุทธพจน์ตรัสไว้ในจิตตวรรคแห่งคัมภีร์ธรรมบทขุททกนิกาย ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสลักษณะของจิตไว้อีกนัยหนึ่งว่า

---

[15] วิสุทธิ. 1/139.

[16] ม.มู. (ไทย) 12/70/62.

[17] ม.มู. (ไทย) 12/70/63.

[18] ม.มู. (ไทย) 12/409/440.

การฝึกจิตที่ข่มได้ยาก ซึ่งเป็นธรรมชาติที่รวดเร็วมักตกไปในอารมณ์ตามที่มันชอบ เป็นการดี เพราะว่า จิตที่ฝึกดีแล้ว ย่อมนำความสุขมาให้

ชนเหล่าใดจักสำรวมจิตที่ไปได้ไกล เที่ยวไปดวงเดียว ไม่มีรูปร่าง มีถ้ำคือร่างกายเป็นที่อาศัย ชนเหล่านั้นจะพ้นจากเครื่องผูกของมารได้[19]

การค้นพบของศาสตราจารย์ เฮอร์เบอร์ เบนสัน อายุรแพทย์จากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ได้ทำการวิจัยพบว่า จิตใจและร่างกายมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันจริง พร้อมทั้งเชื่อว่า การทำสมาธิสามารถรักษาโรคได้ เพราะสมาธิทำให้จิตใจและร่างกายผ่อนคลาย ไม่เครียด ในเวลาที่เราเครียด ความดันจะสูงขึ้น การหายใจจะเร็วขึ้น ชีพจรเต้นเร็วขึ้น กล้ามเนื้อจะตึงตัวมากขึ้น อัตราการเผาผลาญสารอาหารในร่างกายมากขึ้น และร่างกายใช้ออกซิเจนมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ ความเครียดจึงทำให้เกิดโรคต่างๆ ได้ การทำให้เกิดการผ่อนคลาย ทำให้โรคต่างๆ หายได้ งานวิจัยของศาสตราจารย์เบนสันพบว่า "ผู้ป่วยมาพบแพทย์ร้อยละ 60-90 เป็นโรคเกี่ยวกับจิตใจมากกว่าร่างกาย การทำให้เกิดการผ่อนคลายด้วยการทำสมาธิช่วยให้โรคส่วนใหญ่หายหรือดีขึ้นได้"[20]

เชื่อว่า ขณะที่มีการทำสมาธิ สาร Endorphin สามารถไปจับกับสารรับรู้ในระบบประสาทในสมอง เพื่อที่จะทำให้ความเจ็บปวดลดลง ซึ่ง Endorphin นี้ สามารถผลิตขึ้นในขณะที่ทำสมาธิ ขณะหายใจเข้าลึกๆ หัวเราะ และขณะทานอาหารเผ็ดๆ สาร Endorphin พบเมื่อ ค.ศ. 1975 มีโครงสร้างเหมือนกับ morphine พบได้ในสมอง จัดเป็นฮอร์โมนความเครียด (stress hormones) ซึ่งสามารถลดความเครียดและความเจ็บปวดได้ ซึ่งจะถูกผลิตในขณะที่มีความเครียดที่รุนแรง และสามารถยับยั้งสัญญาณความปวดซึ่งถูกกำหนดจากระบบประสาท Beta-endorphin เป็น 1 ใน 20 ของ Endorphin ทั้งหมดที่มีผลที่เข้มแข็งที่สุด โดยมีโครงสร้างของโมเลกุลคล้ายคลึงกับมอร์ฟีนมาก คุณสมบัติของ Endorphin นี้ คือ ช่วยสร้างภูมิคุ้มกันของร่างกาย ลดความเจ็บปวด ลดความเครียด ทำให้แก่ช้าลง และนักวิทยาศาสตร์ พบว่า Beta-endorphin สามารถกระตุ้นเซลผู้ฆ่ามนุษย์ (Human Natural Killer cells) และเพิ่มภูมิคุ้มกันเพื่อฆ่าเซลมะเร็งได้ และนักวิทยาศาสตร์ยังเชื่ออีกว่า การทำให้เส้นประสาทสงบลง การลดความดัน และการฝึกสมาธิที่สม่ำเสมอจะช่วยให้ร่างกายสร้าง Endorphin ได้ดีขึ้น[21]

3.1.3 การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

สมาธิที่กล่าวมาข้างต้น หมายถึง สิ่งที่ศาสนาพุทธเรียกว่า สมถกรรมฐาน การทำสมาธิแบบนี้ไม่ว่าในขั้นต้น (ขณิกสมาธิ) หรือขั้นกลาง (อุปจารสมาธิ) เพียงพอที่จะทำให้เรามีสุขภาพแข็งแรง กำลังของสมาธิที่ทำได้สามารถกดข่มอารมณ์ หรือกิเลสต่างๆ ให้ระงับชั่วคราวได้ แต่ทำลายไม่ได้ มีลักษณะเหมือนเป็นหินทับหญ้า พอเอาหินออก หญ้าที่เฉาเมื่อได้รับน้ำฝนก็งอกขึ้นใหม่

การปฏิบัติอย่างหนึ่งเรียกว่า การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นวิธีปฏิบัติที่เกิดจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มีเฉพาะในพุทธศาสนาเท่านั้น ศาสนาอื่นมีแต่คำสอนเรื่องสมาธิประเภทแรกเท่านั้น วิปัสสนากรรมฐานเป็นการฝึกจิตให้เกิดปัญญาเห็นสภาวธรรมต่างๆ เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ทำให้เราเข้าใจสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง ทำให้ถอดถอนความยึดติดในสิ่งทั้งปวง ว่าไม่ใช่ตัวเรา ของเรา เป็นเหตุให้สามารถขจัดกิเลสโดยเฉพาะกิเลสอย่าง

---

[19] ขุ.ธ. (ไทย) 25/13/19.

[20] Benson L. T., et al, "Relaxation Response", **Med Clin North AM**, (1977) : 22-25.

[21] http://www.healingsprings.com/ENDORPHINS.htm.

ละเอียดหรืออนุสัยกิเลสได้ วิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานคือ การเจริญสติปัฏฐาน 4[22] ได้แก่ ใช้สติกำหนด กาย เวทนา จิต และธรรม

กาย หมายถึง ลมหายใจเข้าออกที่หล่อเลี้ยงกายให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ อริยาบถการเคลื่อนไหวต่างๆ ยืน เดิน นั่ง นอน ซึ่งเป็นอริยาบถใหญ่ และอริยาบถย่อย เช่น การรับประทานอาหาร การใส่เสื้อผ้า การดื่ม การขับถ่าย ซึ่งเป็นอริยาบถย่อยต่างๆ ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน ให้ใช้สิ่งเหล่านี้เป็นอุปกรณ์ให้จิตกำหนดรู้

เวทนา หมายถึง ความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจ มีความสุข (สุขเวทนา) ความทุกข์ (ทุกขเวทนา) และอาการไม่สุขไม่ทุกข์ (อทุกขมสุขเวทนา) เมื่ออาการเหล่านี้เกิดขึ้นก็ให้กำหนดรู้ ด้วยความวางเฉย

จิต หมายถึง สภาวธรรมทางจิต เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความฟุ้งซ่าน ความลังเลสงสัย เป็นต้น เมื่อสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้น ก็ให้ใช้สติกำหนดรู้ ใช้สิ่งเหล่านี้เป็นอารมณ์ของการปฏิบัติ

ธรรม หมายถึง สภาวธรรมที่เกิดขึ้นทางกายและจิต ท่านแบ่งไว้เป็น 5 หมวด คือ นิวรณ์ 5 ขันธ์ 5 อายตนะ 12 โพชฌงค์ 7 อริยสัจ 4 ใช้สภาวธรรมเหล่านี้เป็นเครื่องมือในการกำหนดรู้

การปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน 4 นี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นหนทางเดียวเพื่อความบริสุทธิ์หมดจดของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อข้ามพ้นความโศกและความร่ำไรรำพัน เพื่อความดับทุกข์และโทมนัส หรือเพื่อบรรลุพระนิพพาน เรื่องสติปัฏฐาน 4 นี้ เป็นสิ่งที่ผู้ใฝ่รู้ทั้งหลาย ทั้งชาวตะวันตกและตะวันออกต่างให้ความสนใจและศึกษาแนวทางปฏิบัติอย่างกว้างขวาง จนถึงปัจจุบันนี้ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า แนวทางปฏิบัติแบบนี้ได้ช่วยผู้ที่มีความทุกข์เดือดร้อนใจได้อย่างมาก ปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ เพื่อความหลุดพ้น เพราะพระนิพพานตามอุดมคติของชาวพุทธ

การใช้สติกำหนดรู้ส่วนต่างๆ ของร่างกายให้ชำนาญ โดยทำในท่านอนหรือท่านั่ง ผู้ป่วยบางคนทำในขณะนั่งรถเข็น ต่อไปสอนอานาปานสติ ให้ทำสติให้ระลึกรู้อยู่ที่ลมหายใจ หายใจเข้าท้องพอง หายใจออกท้องยุบ และเมื่อหูได้ยินเสียงก็กำหนด รู้แล้วปล่อยวาง เวลาเกิดความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ ก็กำหนดรู้ และเมื่อใจคิดก็กำหนดรู้แล้ววางเฉย เขาสอนผู้ป่วยให้เจริญสติในอิริยาบถต่างๆ แต่ละขณะตลอดทั้งวัน เน้นที่อิริยาบถย่อยต่างๆ ในชีวิตประจำวัน

จากหลักฐานดังกล่าวจึงพอสรุปได้ว่า การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน นอกจากจะเป็นการดับทุกข์ในปัจจุบันขณะคือ ทุกข์ของคนใกล้ตายแล้ว อาจจะเป็นการดับทุกข์ทั้งปวง ด้วยการเข้าสู่พระนิพพานอีกด้วย

การตายอย่างมีสติ และคติทางพุทธเกี่ยวกับจิตตอนที่จะตาย ทำให้เห็นความสำคัญของการมีจิตที่สงบและไม่ยึดติดขณะที่ตาย ความรู้นี้เป็นประโยชน์ในการดูแลและช่วยเหลือผู้ใกล้ตายด้านการพัฒนาจิตใจ ซึ่งศาสนาต่างๆ ล้วนให้ความสำคัญต่อจิตใจเมื่อใกล้ตายเช่นเดียวกัน โดยพระหรือบาทหลวงจะมาเยี่ยมและปลอบขวัญผู้ที่ป่วยหนักในโรงพยาบาล เพื่อช่วยให้คนตายได้ตายด้วยจิตอันสงบ ซึ่งถือว่าเป็นการตายที่ดี จะเห็นว่าความหมายของการตายดี ในแง่มุมของศาสนาต่างๆ นั้น มีความลุ่มลึกและลึกซึ้งกว่าความหมายด้านวิทยาศาสตร์การแพทย์ทางตะวันตก และกำลังได้รับความสนใจจากวงการแพทย์และคนทั่วไป นอกจากนั้น ทางพุทธศาสนายังถือว่า "ชีวิตคนมีโอกาสตลอดเวลาจนถึงวาระสุดท้าย กล่าวคือ แม้ถึงวาระสุดท้าย มนุษย์ก็ยังไม่หมดโอกาสที่จะได้สิ่งดีที่สุดของชีวิต หากบุคคลผู้นั้นมีปัญญารู้เท่าทันชีวิต และบรรลุธรรมในขณะจิตสุดท้ายตอนจะตับ"[23]

---

[22] ม.มู. (ไทย) 12/131-152/103-127.

[23] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์ : ช่วยให้ตายเร็วหรือช่วยให้ตายดี,** พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2550), หน้า 383.

3.2 การพัฒนาจิตของทีมผู้รักษา

นอกจากรู้จักความรู้สึกนึกคิดของผู้ป่วยแล้ว ทีมผู้ดูแลรักษาควรรู้จักครอบครัวและญาติของผู้ป่วยด้วย ซึ่งมักมีปัญหาด้านจิตใจเช่นกัน และในบางกรณีมีมากกว่าผู้ป่วย เพราะญาติต้องเผชิญปัญหาในการดูแลผู้ป่วย อารมณ์แปรปรวนของผู้ป่วย ความทุกข์ใจที่ผู้ที่เป็นที่รักต้องเจ็บป่วยทุกข์ทรมาน ค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาล การขาดงานการดูแลสมาชิกอื่นในครอบครัว และความสูญเสียเมื่อผู้ป่วยเสียชีวิตอื่นๆ

การดูแลและพัฒนาจิตของผู้ป่วยใกล้ตาย กำลังเป็นที่สนใจมากทั้งในวงการแพทย์และสังคมโดยทั่วไป ซึ่งเป็นสิ่งที่ดี แต่ขณะเดียวกันก็มีข้อควรระวังมากมาย เพราะหากผู้ให้ความช่วยเหลือไม่รู้จักผู้ป่วยและเข้าใจถึงการพัฒนาจิตและไม่เข้าใจภาวะใกล้ตายและการตายอย่างถ่องแท้ การช่วยเหลือนั้นก็อาจทำให้จิตใจผู้ป่วยไม่สงบ เกิดความระส่ำระสาย แทนที่จะมีจิตที่ปล่อยวางและสงบก็ได้ ดังที่มีผู้ป่วยรายหนึ่งได้เขียนความรู้สึกมาให้ดังนี้ “ฉันต้องรับเคมีบำบัด มีคนใกล้ชิดที่ทราบข่าวว่าฉันป่วย ต่างหวังดี ให้คำแนะนำมากมาย นำยาไทย ยาจีน ยาพระ สอนให้ไปทำบุญสวดมนต์ รวมทั้งพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ ฉันรู้สึกเครียดหนักกว่าเดิม” จะเห็นได้ว่า ความหวังดีได้กลายเป็นความประสงค์ร้าย โดยผู้หวังดีไม่ทราบและไม่ได้ตั้งใจให้เป็นเช่นนั้น แต่ก็มิใช่ว่าการดูแลผู้ป่วยใกล้ตาย ให้มีการพัฒนาจิตที่ถูกต้องยากเกินกว่าที่ทุกๆ คน รวมทั้งทีมให้การรักษาจะทำได้ ทุกคนมีศักยภาพที่จะทำได้ เพียงแต่ควรต้องตระหนึกถึงความสำคัญว่า ผู้ป่วยแต่ละรายมีทั้งความเหมือนและความแตกต่างกันในความรู้สึกนึกคิด นอกจากนั้นพึงทราบว่าอารมณ์และความต้องการในคนๆ เดียวกันเปลี่ยนแปลงได้ทุกขณะ และบางครั้งเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว การให้การดูแลและการช่วยเหลือจึงไม่มีสูตรสำเร็จ หากต้องใช้ไหวพริบ ปฏิภาณ สามัญสำนึก และวิจารณญาณแล้วทำด้วยเจตนาที่ดีที่สุดบนฐานแห่งปัญญาที่รู้ถ่องแท้ที่สุด[24] เพื่อสามารถให้การดูแลช่วยเหลือที่เหมาะสม พอดี และตรงตามความต้องการของผู้รับมากที่สุด

การดูแลผู้ป่วยใกล้ตายให้มีการพัฒนาจิตได้เต็มที่ ผู้ดูแลควรมีหรือทำในสิ่งต่อไปนี้

การดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย ควรมีส่วนประกอบดังนี้คือ[25]

3.2.1 ความรู้เกี่ยวกับการตาย

3.2.1.1 การตายที่มีจิตใจที่ดี คือ มีสติไม่หลงตาย คือ มีจิตใจไม่ฟั่นเฟือน ไม่เศร้าหมอง ไม่ขุ่นมัว จิตใจดีงาม ผ่องใส เบิกบาน จิตใจนึกถึงอยู่กับสิ่งที่ดีหรือเรื่องที่ได้ทำความดีมา

3.2.1.2 การตายที่ดีที่สุด คือ การตายที่ใจมีความรู้ รู้เท่าทันชีวิตจนกระทั่งยอมรับความจริงของความตายหรือความเป็นอนิจจังได้ จิตใจมีความสว่าง สงบ ไม่เกาะเกี่ยวยึดติด เป็นอิสระแท้จริง การดูแลให้ผู้ป่วยตายดี ก็คือ การดูแลรักษาผู้ป่วยขณะยังมีชีวิตอยู่ ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีนั่นเอง รวมทั้งให้คำแนะนำให้ผู้ป่วยรู้จักชีวิตและโลกตามความเป็นจริง โดยเฉพาะกฎธรรมชาติ 3 ประการ คือ ความไม่เที่ยง ความคงสภาพเดิมไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาและสิ่งต่างๆ ไม่ได้อยู่ในบังคับบัญชาของเรา หรืออีกนัยหนึ่งคือไม่มีอะไรเป็นของเราที่จะสั่งให้เป็นไปตามที่เราต้องการได้

3.2.2 แนวทางช่วยเหลือคนใกล้ตาย

เมื่อมีความรู้ความเข้าใจด้านร่างกายและจิตใจของคนใกล้ตายและความตายแล้ว ก็สามารถช่วยเหลือคนใกล้ตายได้ โดย

---

[24] Sogyal Rinpoche, **The Tibetan Book of Living and Dying,** (New York : Harper Collins Publishers, 1994), p.17.

[25] ดูรายละเอียดใน สุมาลี นิมมานนิตย์, **การดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย, ความเข้าใจเกี่ยวกับภาวะใกล้ตาย,** (กรุงเทพมหานคร : คณะแพทยศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 18-22.

3.2.2.1 มีจิตใจที่อยากช่วยเหลือ

เป็นคุณสมบัติข้อแรกที่ควรต้องมี เพราะจิตใจนั้นสามารถแสดงออกทางกาย วาจาที่คนใกล้ตายสามารถสัมผัสและรับรู้ได้ เอื้อให้สิ่งที่จะทำเพื่อช่วยเหลือต่อไปได้ผลดี วิธีการช่วยเหลือที่เหมาะสมสำหรับแต่ละคนแตกต่างกันเช่นกัน บางคนที่กลัวความตายมากแม้แต่ให้บอกพุทโธ หรือสัมมาอรหัง ก็ยังรับไม่ได้ ในกรณีเช่นนี้ มีผู้เคยกราบเรียนถามท่านเจ้าคุณพรหมคุณาภรณ์ว่า ควรทำประการใด ท่านได้แนะนำให้พูดในสิ่งที่ทำให้ผู้นั้นสบายใจ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องบุญกุศลที่ได้ทำ หรือเรื่องดีๆ อื่นๆ ที่เขาได้ทำขณะมีชีวิตอยู่ ก็จะทำให้จิตใจผ่อนคลายสงบลง เมื่อนำมาปฏิบัติจริงกับผู้ป่วยก็ได้ผลดี และยังสามารถนำมาแนะนำให้ญาติทำ ซึ่งญาติก็ทำได้ และเกิดปีติที่ยังสามารถทำสิ่งที่ดีงามและเป็นประโยชน์ต่อผู้เป็นที่รักได้ แม้ในภาวะใกล้ตายที่ไม่สามารถช่วยชีวิตได้แล้ว ตัวผู้ป่วยเองก็มีจิตใจที่สงบ จิตได้ประโยชน์กับทุกๆ ฝ่าย

3.2.2.2 รู้เขารู้เรา

คนแต่ละคนมีความแตกต่างกันในความรู้สึกนึกคิด ความต้องการ ทัศนคติ คนใกล้ตายก็เช่นเดียวกัน แม้จะเหมือนและคล้ายกันในบางเรื่อง แต่ก็มีความต่างกันด้วย จึงต้องรู้จักคนใกล้ตายในด้านความเจ็บป่วยทางกายซึ่งทราบได้จากแพทย์ผู้รักษา รู้จักสภาพจิตใจ อารมณ์ความรู้สึก ความเชื่อ วัฒนธรรม และเศรษฐานะ ซึ่งรู้ได้ด้วยการให้คนใกล้ตายได้มีโอกาสระบายความรู้สึก บอกความต้องการ โดยผู้ให้ความช่วยเหลือใส่ใจรับฟังและใช้การสังเกต เมื่อ “รู้เขา” แล้วก็สามารถช่วยเหลือได้ถูกต้องเหมาะสม ปรับใช้วิธีการให้เข้ากับสภาพและภูมิหลังของคนใกล้ตาย โดยเฉพาะในด้านจิตใจและความรู้สึก เช่น เรื่องที่จะทำให้จิตใจสบายของแต่ละคนอาจแตกต่างกัน ก็ต้องเลือกพูดและทำให้เหมาะสม

สำหรับผู้ใกล้ตายที่เข้าใจและได้ฝึกจิตมาระดับหนึ่งแล้ว ก็อาจให้ภาวนาพุทโธ หรือสัมมาอรหัง หรือพอง-ยุบ เป็นต้น ขึ้นอยู่กับสิ่งที่ผู้นั้นเคยปฏิบัติมา

ส่วนผู้ใกล้ตายที่ฝึกจิตมาดีแล้ว และช่วยตัวเองได้อยู่แล้ว ก็เพียงแต่เอื้อบรรยากาศที่สงบให้เขาได้มีโอกาสอยู่กับตนเอง เพื่อเจริญสติได้เต็มที่ บรรยากาศที่สงบเป็นที่ต้องการสำหรับทุกๆ คนในภาวะใกล้ตาย ไม่ว่าเขาผู้นั้นจะมีพื้นฐานเดิมอย่างไร ดังนั้น จึงเป็นสิ่งที่ผู้ให้การดูแลควรคำนึงถึงและจัดให้มีขึ้น ในบางครั้งผู้ให้การดูแลมีความประสงค์ดีมาก ตั้งใจจะให้สิ่งที่ตนคิดว่าดีที่สุดแก่ผู้ป่วย แต่กลายเป็นการยัดเยียดสิ่งที่ตนเองคิดว่าดีและต้องการให้ผู้อื่น โดยที่ไม่ตรงกับความต้องการของผู้รับ บางครั้งแม้แต่การเปิดเสียงสวดมนต์ให้ฟังก็ยังเป็นการรบกวนได้ ดังได้เกิดเป็นปัญหาขึ้นแล้ว ผู้ให้การดูแลจึงต้อง “ดูตาม้าตาเรือ” ว่าสิ่งที่เขาต้องการคืออะไร มีผู้ใกล้ตายคนหนึ่ง วันที่ญาติๆ คิดว่าเขาจะตายแล้ว พากันมาดูแลห้อมล้อม เขากลับไม่ตาย หลายวันต่อมาเมื่อทุกอย่างเงียบสงบลง หลังคุยกันเรื่องเจริญสติ และเปิดโอกาสให้เขาใช้พลังที่มีอยู่ในตัวเอง หลังจากนั้นได้มีเวลาอยู่กับตัวเอง 2-3 ชั่วโมง ก็จากไปอย่างสงบ ด้วยใบหน้าที่ยิ้มละมัย เหมือนคนนอนหลับฝันดี

การ “รู้เรา” คือ รู้จักความสามารถและสภาพจิตใจของตนเอง ผู้ให้ความช่วยเหลือต้องจิตใจหนักแน่นมั่นคงและสติตั้งมั่นซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถฝึกฝนให้เกิดขึ้นได้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วนอกจากเป็นประโยชน์ในการช่วยเหลือผู้อื่นแล้ว ยังเกิดประโยชน์ต่อตนเองด้วย ผู้ที่เคยช่วยเหลือคนใกล้ตายมีประสบการณ์ตรงกันว่าเกิดพลังขึ้นในตนเองเมื่อการช่วยเหลือนั้นประกอบด้วยเมตตา กรุณา และอุเบกขา

3.2.2.3 เอาใจเขามาใส่ใจเรา

การเอาใจเขามาใส่ใจเราจะทำให้สามารถช่วยเหลือคนใกล้ตายได้ดีขึ้น เพราะสิ่งที่เขาต้องการคือ ใครสักคนที่พยายามเข้าใจเขาและให้ความเอาใจใส่เขา แม้เมื่อเขาไม่สามารถตอบโต้ได้ การสัมผัส การจับมือก็สามารถช่วยให้เขารู้สึกดีและสงบได้ สำหรับผู้ที่กลัวการถูกทอดทิ้งอยู่คนเดียวนั้น ก็ควรพูดคุยกับผู้ป่วยให้เกิดความสบายใจ และควรสื่อสาร

ด้วยการสัมผัส เช่น จับมือผู้ป่วย แม้ผู้ป่วยจะดูเหมือนไม่รู้สึกตัว ก็ควรปฏิบัติต่อเขาเสมือนกับเป็นผู้มีความรู้สึกตัว เพราะแม้เขาจะสื่อสารกับเราไม่ได้แต่ก็รับรู้ได้ โดยเฉพาะการสัมผัสและการได้ยิน เพื่อให้เขารู้สึกว่า มีคนใส่ใจดูแลอยู่ใกล้ชิด มิได้ถูกทอดทิ้ง แพทย์และพยาบาลควรต้องให้โอกาสญาติได้อยู่กับผู้ป่วยในระยะนี้อย่างเต็มที่ พร้อมทั้งแนะนำวิธีการสื่อสารและการปฏิบัติต่อผู้ป่วยในระยะนี้อย่างเต็มที่ พร้อมทั้งแนะนำวิธีการสื่อสารและการปฏิบัติต่อผู้ป่วยดังกล่าวแล้ว และให้ญาติได้บอกกล่าวกับผู้ป่วยในสิ่งที่ต้องการจะบอก หรือแสดงความรักความห่วงใยให้กับผู้ป่วยทราบ

ผู้ที่ปฏิบัติงานในการดูแลผู้ใกล้ตายหลายคนมีประสบการณ์ตรงกันว่า ผู้ป่วยบางคนรอคอยให้ญาติหรือผู้เป็นที่รักอนุญาตให้ตายได้ ถ้าเป็นเช่นนี้ควรแนะนำให้ญาติให้บอกกับผู้ป่วยให้คลายกังวล และไม่ต้องเป็นห่วงผู้ที่อยู่ข้างหลัง และยอมรับในสิ่งที่กำลังจะเกิดขึ้น หากญาติพยายามดึงรั้งให้ผู้ป่วยต้องสู้และอยู่ต่อ ผู้ป่วยจะเครียดมาก ทำให้จิตใจไม่สงบและตายด้วยความทุกข์ทรมาน ผู้ป่วยบางรายถึงกับขอร้องผู้ที่ดูแลรักษาให้ช่วยบอกญาติของตนให้อนุญาตให้ตนเองตาย

จากที่กล่าวมานี้ จะเห็นถึงความหลากหลายของความต้องการของผู้ใกล้ตาย รวมถึงการเตรียมความพร้อมที่จะเผชิญการตาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ท้าทายความสามารถของทีมผู้ให้การรักษา การเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงในการช่วยเหลือผู้ป่วยใกล้ตายจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อทีมผู้ให้การรักษา และอาจเป็นสิ่งกระตุ้นให้ดำเนินชีวิตของตนเองต่อไป และหากให้ความช่วยเหลือจะเกิดสติ สมาธิ และปัญญาในตัวผู้ให้ความช่วยเหลือ เกิดพลังขึ้นในตัวเองแทนที่จะเป็นความรู้สึกเหน็ดเหนื่อยหมดแรง

3.3 การพัฒนาจิตของญาติผู้ป่วย

จะเห็นว่า ในเวลาที่เจ็บไข้ได้ป่วยนั้น ผู้ป่วยจะต้องการกำลังใจมาก ถ้าไม่สามารถจะมีกำลังใจด้วยตนเองก็ต้องอาศัยผู้อื่นมาช่วย ผู้ที่จะช่วยให้กำลังใจได้มากคือ ญาติพี่น้อง คนใกล้ชิดทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ทางพระหรือทางธรรมจึงได้สอนให้ผู้ที่ใกล้ชิดให้มาให้กำลังใจแก่ผู้ที่เจ็บไข้ได้ป่วย

ข้อสำคัญก็คือว่า ผู้ที่เป็นญาติของท่านผู้ที่เจ็บไข้ได้ป่วยนั้น มีความรัก มีความห่วงใยต่อท่านผู้เจ็บไข้ ถึงกับได้สละการงานอะไรต่างๆ มา เมื่อเป็นอย่างนี้ จิตใจของผู้ใกล้ชิดที่เป็นญาตินั้น บางทีก็พลอยป่วยไปด้วย พลอยไม่สบายไปด้วย จึงไม่สามารถจะไปให้กำลังใจแก่ท่านที่เจ็บป่วย อันนี้ก็เป็นเรื่องที่สำคัญ จึงจะต้องมีวิธีการที่จะทำให้จิตใจเข้มแข็งให้จิตใจสบาย โดยการทำใจในปัจจุบันขณะให้ผ่องใสดังที่พระพุทธเจ้าทรงเน้นเรื่องความพ้นทุกข์ในชาติปัจจุบัน โดยตรัสสอนว่า "อริยสาวกนั้น ผู้มีจิตไม่เศร้าหมองมีจิตบริสุทธิ์ย่อมได้ประสบความอุ่นใจ ถ้าปรโลกมีจริงจะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้าปรโลกไม่มี เราก็ครองตนโดยไม่มีทุกข์ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน เป็นสุขอยู่แต่ในชาติปัจจุบันนี้แล้ว"[26] การตรัสสอนเช่นนี้เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า สาวกที่ประเสริฐ ผู้ที่มีจิตใจบริสุทธิ์ผ่องใส ก็ควรอุ่นใจได้ เพราะถ้าชาติหน้ามีจริง ก็ย่อมจะไปเกิดในสวรรค์ แต่ถ้าชาติหน้าไม่มีก็ให้ดูแลจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใสตั้งแต่ชาติปัจจุบันนี้แล้ว พระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของการพัฒนาจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใสในปัจจุบันขณะ ในปัจจุบันชาติ และเป็นปัจจุบันธรรม นั่นคือเป็นการลดความเครียดของตนเอง เพื่อการถ่ายทอดจิตใจที่ผ่องใสของญาติผู้ป่วย เพื่อให้เกิดความสงบและสบายใจแก่ตัวผู้ป่วยเอง

เมื่อจิตใจของเราที่เป็นญาติ เป็นผู้ที่ใกล้ชิดที่หวังดีนี้เข้มแข็งสบายดี ก็จะได้เป็นเครื่องช่วยให้ท่านผู้เจ็บป่วยนั้น พลอยมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้นด้วย ในยามเช่นนี้การวางจิตใจจึงเป็นเรื่องสำคัญ

---

[26] ม.มู. (ไทย) 12/70/62.

เรื่องการรักษาทางด้านร่างกายนั้นเป็นภาระของแพทย์ที่จะพยายามจัดการแก้ไขไปตามวิชาการตามหลักของการรักษา แต่ทางด้านญาติของผู้ป่วย ต้องถือด้านจิตใจนี้เป็นเรื่องสำคัญ นอกจากการที่จะคอยเอื้ออำนวยให้ความสะดวก และการดูแลทั่วๆ ไปแล้ว สิ่งที่ควรทำก็คือ การรักษาทั้งจิตใจของตนเองและจิตใจของผู้ป่วยให้เป็นจิตใจที่เข้มแข็ง

ในด้านจิตใจของญาติผู้ป่วย ก็ควรให้มีความปลอดโปร่ง สบายใจอย่างน้อยก็มีความสบายใจว่า เมื่อท่านผู้เป็นที่รักของเราป่วยไข้ เราก็ไม่ได้ทอดทิ้งท่าน แต่เราได้เอาใจใส่ดูแลรักษาอย่างเต็มที่ เมื่อได้ทำหน้าที่ของเราอย่างเต็มที่แล้ว ก็สบายใจได้ประการหนึ่งแล้วว่า เราได้ทำหน้าที่ของตนเองอย่างดีที่สุด

เมื่อได้ทำหน้าที่ของตนเองแล้ว ก็มีความสบายใจขึ้นมา ความเข้มแข็งที่เกิดจากความสบายใจนั้น ก็จะมาคอยช่วย คอยเสริม คอยให้กำลังใจ ไม่ว่าท่านผู้เจ็บป่วยจะรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม การ “สัมผัส” เป็นสิ่งสำคัญที่สุด คนที่มีความเอื้ออาทรมีกระแสความรู้สึกนั้นออกมาทางการสัมผัส การนวดเพื่อสุขภาพ ไม่เพียงแต่จะปลดปล่อยความเครียดจากร่างกายให้หมดไป แต่ผู้นวดจะหลั่งไหลกระแสความรู้สึกรัก ซึ่งจะช่วยปลดปล่อยพลังทางอารมณ์ออกมา ซึ่งขอสนับสนุนอย่างยิ่งให้สามี ภรรยา และคนในครอบครัวนวดกันเอง

> การนวดมีบทบาทในการรักษาความเจ็บป่วยของการแพทย์แผนไทยชนิดหนึ่งเป็นการบีบหรือกดเพื่อบำบัดอาการปวดเมื่อยตามส่วนต่างๆ ทำให้ร่างกายรู้สึกสบายหายจากอาการต่างๆ ซึ่งปฏิบัติกันมาแต่โบราณ เชื่อว่าเริ่มต้นมาจากการช่วยเหลือกันภายในครอบครัว จนเกิดความชำนาญและมั่นใจ จึงได้มีการนวดช่วยเหลือความเจ็บป่วยของเพื่อนบ้าน ได้รับความนิยมและนับถือจากผู้มารับบริการ จนเกิดอาชีพหมอนวด[27]

คนเรานั้น เรื่องจิตใจเราทราบไม่ได้ บางทีรู้ในทางประสาทสัมผัสไม่ได้ แต่มีความซึมซาบอยู่ภายใน แม้แต่คนที่ไม่รู้ตัวแล้วในบางระดับก็ยังมีการฝันบ้าง ยังมีความรู้สึกเล็กๆ น้อยๆ บางทีเป็นความละเอียดอ่อนในทางการรับสัมผัสต่างๆ ในทางประสาท ในทางจิตใจจึงอาจจะได้รับรัศมีแห่งความสุขสบายใจ ทำให้มีกำลังใจขึ้นมา อย่างน้อยก็ทำให้ไม่มีห่วงมีกังวล ใจก็จะเข้มแข็งขึ้น ความปลอดโปร่ง ความสบายใจ จิตใจที่ผ่องใสเบิกบานนั้นเป็นสิ่งที่ดีงาม

เพราะฉะนั้นหลักการสำคัญก็คือ อิทธิบาท 4 คือ ธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ[28] อันได้แก่ ความรักที่มีต่อผู้ป่วยและมีความยินดีพอใจที่จะช่วยให้ผู้ป่วยพ้นจากความทุกข์ให้มากที่สุด คือ **ฉันทะ** ต่อมาคือ **วิริยะ** ในการที่จะจัดการดูแลเอาใจใส่ดำเนินการดูแลเอาใจใส่ต่างๆ ตลอดจนสภาพจิตใของตนให้เป็นจิตใจที่ช่วยเสริมให้จิตของผู้ป่วยได้มีความสบายใจ ต่อมาจึงใช้**จิตตะ** คือ ให้เกิดความเบิกบานผ่องใสของจิตใจ แล้วก็เอาจิตใจที่ดีงามนี้ มาคิดไตร่ตรองพิจารณาด้วย**ปัญญา** ในการที่จะคิดแก้ไขสถานการณ์

สมมติว่า ผู้ป่วยได้ทราบถึงลูกหลานที่กำลังห้อมล้อมเอาใจใส่คอยห่วงใยท่านอยู่ ท่านก็จะรู้สึกว่าลูกหลานรักท่าน และท่านก็จะมีกำลังใจพร้อมกับมีความสุขขึ้นมาส่วนหนึ่ง ในเวลาเดียวกัน ถ้าลูกหลานทั้งหมดมีจิตใจสบาย ท่านก็จะไม่ต้องห่วงกังวล ก็จะเป็นเครื่องช่วยให้จิตใจท่านสบายด้วย เมื่อท่านมีจิตใจที่สบาย มีกำลังใจที่เข้มแข็ง ก็จะเป็นเครื่องช่วยในการรักษาร่างกายของท่านอีกด้วย

---

[27] อัมพร ถิ่นประเทศ, **นวดเพื่อสุขภาพครบวงจร,** (กรุงเทพมหานคร : ภูมิปัญญา, พ.ศ. 2546), หน้า 7-12.

[28] ม.มู. (ไทย) 12/422/456., องฺ.ทสก. (ไทย) 24/239/240., อภิ.วิ. (ไทย) 35/518/391. ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** พิมพ์ครั้งที่ 9, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. 2543), หน้า 160.

4. สรุป

ในหนังสือชื่อ "เหนือห้วงมหรรณพ และ ประตูสู่ภาวะใหม่" ซึ่ง พระไพศาล วิสาโล ได้แปลจากหนังสือเรื่อง "The Tibetan Book of Living and Dying" โดยท่านโซเกียล รินโปเช ซึ่งให้ความกระจ่างเกี่ยวกับความตายและวิธีช่วยเหลือผู้ใกล้ตายอย่างดีเยี่ยม ควรแก่การศึกษาอย่างยิ่ง ตอนหนึ่งที่ท่านพระไพศาลแปลไว้มีความว่า

> การอนุญาตให้ผู้ใกล้ตายได้จากไปอย่างสงบและเป็นสุขนั้นเป็นเรื่องสำคัญยิ่งบุคลากรทางการแพทย์และผู้ใกล้ชิดควรช่วยให้เขาค้นพบหนทางในการทำให้ช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อแห่ง ความตายอันยากลำบากนี้ผ่านไปอย่างง่ายดาย ไม่เจ็บปวดและสงบเท่าที่จะทำได้ การตายอย่างสงบเป็นสิทธิมนุษยชนที่สำคัญโดยแท้ ทุกศาสนาสอนว่า นี้เป็นสิทธิที่มีผลอย่างมากต่อปกติสุขและอนาคตทางจิตวิญญาณของผู้ใกล้ตาย ไม่มีสิ่งประเสริฐใดๆ ที่คุณสามารถจะให้ได้ นอกเหนือจากการช่วยให้บุคคลตายด้วยดี[29]

เมื่อการช่วยเหลือผู้ใกล้ตายมีความสำคัญถึงเพียงนี้ เราจึงควรสนใจและฝึกฝนตนเองให้สามารถเผชิญกับความตายของผู้อื่นและของตนเองได้ โดยช่วยให้ผู้อื่นและตนเองตายดี ตายกับสติ ไม่หลงตาย คือ มีศิลปะในการตาย ซึ่งเท่ากับมีศิลปะในการดำเนินชีวิตนั่นเอง

หากเราช่วยเหลือกัน แลกเปลี่ยนประสบการณ์ และเรียนรู้จากกันและกัน เพื่อเตรียมความพร้อมในการตาย สิ่งที่จะได้ก่อนคือ ศิลปะในการดำเนินชีวิต ซึ่งจะช่วยให้สังคมมนุษย์เป็นสังคมที่มีคุณภาพและเกิดความสงบสุขโดยทั่วกัน

การดูแลผู้ป่วยหนัก โดยเฉพาะในระยะท้ายของชีวิต นอกจากต้องมีความรู้ความสามารถด้านวิทยาศาสตร์การแพทย์อย่างดีแล้ว ทีมผู้ให้การรักษายังควรต้องรู้จักผู้ป่วยในด้านอื่นนอกเหนือจากโรคเอง คือ รู้จักชีวิตจิตใจ ควรรู้สึกนึกคิดของผู้ป่วย แพทย์ต้องรู้เขารู้เรา เอาใจเขามาใส่ใจเรา ดูตาม้าตาเรือ เพราะไม่มีสูตรสำเร็จ จึงต้องใช้ปฏิภาณไหวพริบ สามัญสำนึก และวิจารณญาณในการให้การดูแลผู้ป่วยและญาติ ทั้งขณะที่ผู้ป่วยยังมีชีวิตอยู่ เมื่อตาย และหลังตาย และการเจริญวิปัสสนากรรมฐานเป็นวิธีดูแลด้านการพัฒนาจิตวิญญาณที่ดีและได้ผลที่สุดสำหรับทุกคนที่เกี่ยวข้อง เกิดประโยชน์ต่อผู้ป่วย ญาติ และทีมผู้ให้การดูแลรักษา

ท้ายสุดนี้ผู้เขียนหวังว่า บทความนี้จะช่วยให้ผู้ดูแลผู้ป่วยใกล้ตายทั่วโลก ตระหนักว่า การอนุญาตให้ผู้ใกล้ตาย ได้จากไปอย่างสงบและเป็นสุขนั้น เป็นเรื่องสำคัญยิ่ง ผู้เขียนใคร่ขอวิงวอนต่อผู้ดูแลทุกท่านด้วยความหวังว่าจะช่วยให้เขาเหล่านั้น ค้นพบหนทางในการทำให้ช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อแห่งความตาย อันยากลำบากนี้ ผ่านไปอย่างง่ายดาย ไม่เจ็บปวด และสงบเท่าที่จะทำได้

การตายอย่างสงบ เป็นสิทธิมนุษยชนที่สำคัญโดยแท้ อาจสำคัญยิ่งกว่าสิทธิในการลงคะแนนเสียงหรือสิทธิที่จะได้ความยุติธรรมเสียอีก ทุกศาสนาสอนว่า นี้เป็นสิทธิที่มีผลอย่างมากต่อความปกติสุข และอนาคตของผู้ใกล้ตาย

ไม่มีสิ่งประเสริฐใดๆ ที่สามารถจะให้ได้ นอกเหนือจากการช่วยให้บุคคลตายดี โดยการใช้พุทธจริยศาสตร์ในการพัฒนาจิตของผู้ป่วย ทีมรักษา และญาติของผู้ป่วย

---

[29] โซเกียล รินโปเช, **ประตูสู่สภาวะใหม่,** แปลโดย พระไพศาล วิสาโล, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2541) หน้า 21.

บรรณานุกรม

1. ภาษาบาลี และภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกำ 2500.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

_____. **อรรถกถาบาลี ฉบับมหาจุฬาอฏฐกถา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาณ, 2532.

_____. **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาณ, 2539.

_____. **ปกรณวิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาปกรณวิเสโส.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, 2539.

_____. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(1) หนังสือ :

โซเกียล รินโปเช. **ประตูสู่สภาวะใหม่.** แปลโดย พระไพศาล วิสาโล. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2541.

เติมศักดิ์ พึ่งรัศมี. **การดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย, การดูแลผู้ป่วยในระยะสุดท้าย.** กรุงเทพมหานคร : คณะแพทยศาสตร์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย. ธันวาคม 2548.

ปิ่น มุทุกันต์. **มลคลชีวิต เล่ม 2.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คลังวิทยา, 2527.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์ : ช่วยให้ตายเร็วหรือช่วยให้ตายดี.** พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2550.

_____. **จาริกบุญ - จาริกธรรม.** กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, 2541.

_____. **ธรรมกับการพัฒนาชีวิต.** กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, 2541.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.** พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543.

_____. **พุทธธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **มังคลัตถทีปนีแปล ภาค 1.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534.

วศิน อินทสระ. **หลักธรรมอันเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายีมหาเถระ). **มงคลในพระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิตติวรรณ, 2538.

สุมาลี นิมมานนิตย์. **การดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย, ความเข้าใจเกี่ยวกับภาวะใกล้ตาย.** กรุงเทพมหานคร : คณะแพทยศาสตร์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย. ธันวาคม 2548.

อัมพร ถิ่นประเทศ. **นวดเพื่อสุขภาพครบวงจร.** กรุงเทพมหานคร : ภูมิปัญญา, พ.ศ. 2546.

2. ภาษาอังกฤษ

(I) Book

American Board of Internal Medicine. "Defining and evaluation physician competence in End-of-Life Patient Care : a matter of awareness and emphasis", **Western J Med.** Vol. 163 (1995) : 297-301.

Benson L. T., et al. "Relaxation Response", **Med Clin North AM.** (1977) : 22-25.

Buckman R. **How to Break Bad News**. Maryland : The Johns Hopkins University Press, 1992.

Castleman M. **Nature's Cures.** Pennsylvania : Rodale Press, 1996.

Danial Goleman. **Healing Emotions.** First edition. Boston : Shambhala Publications, 1997.

Ellison C. G. "Religious involvement and subjective well-begin", **Journal of Health Social Behaviors** . (1991) : 80-99.

Emanuel LL, von Gunten CF, Ferris FD. **The education for physicians on End-of-life-care (EPEC) curriculum, Module 12 Last Hours of Living.** 1999.

Kaye P. **Breaking Bad News, A 10 Step Approach.** Northampton : EPL Publication, 1996.

King D. E., Bushwick B. "Beliefs and Attitudes of Hospital Inpatients about Faith Healing and Prayer", **J Fam Pract.** (1994) : 564-568.

Kubler-Ross E. **On Death and Dying.** New York : The Macmillan Company, 1969.

Mc Collough Me Prayer and Health. "Conceptual Issues", **Journal of Psychology and Theology.** (1995) : 15-29.

Michello J.A. "Spiritual and Emotional Determinants of Health", **Journal of health** . (1988) : 62-70.

Orme-ohnson D. "Medical Care Utilization and the Transcendental Meditation Program", **Psychosom Med.** Vol. 49 (1987) : 493-507.

Sogyal Rinpoche. **The Tibetan Book of Living and Dying.** New York : Harper Collins Publishers, 1994.

(II) Internet

http://health.deedeejang.com/news/the-way-conquers-the-disease-cancer.html.

http://kanchanapisek.or.th/kp6/BOOK9/chapter6/t9-6-l1.htm#sect3.

http://th.wikipedia.org/wiki.

http://www.healingsprings.com/ENDORPHINS.htm.

http://www.manager.co.th/QOL/ViewNews.aspx?NewsID=9510000013831.

ภาค 8

พุทธจริยศาสตร์กับเยาวชน

บ้าน วัด โรงเรียน กับการปลูกฝัง ถ่ายทอด การนับถือพุทธศาสนาแก่เยาวชนไทย : การประมวลผลงานวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์

รศ. งามตา วนินทานนท์

สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บทคัดย่อ

เป็นที่ชัดเจนจากการประมวลและสังเคราะห์ผลงานวิจัยไทยในอดีตถึงปัจจุบัน รวม 26 เรื่อง ได้ว่า บ้าน วัด และโรงเรียน เป็นต้นกำเนิดของลักษณะทางพุทธศาสนาในเยาวชน (เช่น การรับรู้คุณค่าของศาสนา ความเชื่อทางพุทธ การปฏิบัติทางพุทธ ความตระหนักต่อการละเมิดศีลห้า เป็นต้น) และการที่เยาวชนได้รับการปลูกฝังลักษณะทางพุทธศาสนามาก ส่งผลให้มีลักษณะทางจิตใจที่ดีงาม และพฤติกรรมที่น่าปรารถนาหลายด้าน ความร่วมมือกันเชิงบูรณาการแบบ บวร. ย่อมส่งผลดีในการสร้างเสริมลักษณะทางพุทธศาสนาแก่เยาวชนให้มั่นคงและยั่งยืน

คำสำคัญ: การถ่ายทอดทางพุทธศาสนา ลักษณะทางพุทธศาสนา เยาวชน

เยาวชนเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณค่าในการพัฒนาประเทศ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและความมั่นคงของชาติในอนาคต ปัจจุบันเยาวชนที่มีคุณภาพ นอกจากต้องเป็นผู้ที่มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดี มีสติปัญญาดีแล้ว ยังต้องมีคุณธรรมจริยธรรมประจำใจด้วย ดังที่พระเทพวิสุทธิเมธี ได้กล่าวถึงความสำคัญของการมีคุณธรรมประจำใจไว้ว่า

> "...คนดีนี่อยู่ที่มีคุณธรรม...คนขาดคุณธรรมนี่จะเป็นอะไรก็ไม่สมบูรณ์
> เป็นมนุษย์ก็ยังไม่ได้...ชาวโลกนึกว่าให้มีความรู้ ให้เก่งในการใช้ความรู้
> ก็นึกว่าเพียงพอ แต่ความจริงมันยังไม่พอ เพราะว่ามันขาด...
> เครื่องคุ้มครองชีวิตให้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย..."

พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งคำสอน และระบบจริยธรรม[1] ของสังคมไทย เด็กและเยาวชนไทยทุกคนควรได้รับการปลูกฝังหลักคำสอนของพุทธศาสนาและฝึกปฏิบัติให้มากเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทางจิตให้แข็งแกร่ง เป็นการเตรียมเยาวชนให้พร้อมสำหรับการดำเนินชีวิตและการทำงานในหน้าที่ เพื่อตนเอง ครอบครัว และสังคมได้อย่างราบรื่นท่ามกลางกระแสการ

[1] ระบบจริยธรรมตามแนวพุทธศาสนา หมายถึง ระบบการดำเนินชีวิตที่ดีงามหรือระบบการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนาด้วยการประพฤติชอบทางกาย วาจา ใจ (พระเทพเวที. 2532: 592-593)

เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของโลกยุคโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน เมื่อหลายปีมาแล้ว พระเทพเวที (2533 : 4-6) นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาท่านหนึ่ง ได้เขียนบทความเพื่อตอบคำถามว่า "ทำไมเด็กไทยควรเรียนรู้พระพุทธศาสนา" ในตอนหนึ่งท่านกล่าวว่า

> " ...ยิ่งในสภาพความเจริญที่รออยู่ข้างหน้าในวิถีทางของการพัฒนา
> ไปสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรม ก็ยิ่งมีความจำเป็นที่จะต้องเร่งรัด
> การฝึกอบรมเรื่องจริยธรรมตามหลักพุทธศาสนาแก่เยาวชนคนรุ่นหลัง
> เพื่อเตรียมเยาวชนไทยให้พร้อมรับมือกับสภาพความเจริญที่รุงรัง
> ไปด้วยปัญหา อย่างที่กำลังเกิดขึ้นในประเทศผู้นำหน้า..."

การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมตามแนวพุทธศาสนาแก่เด็กและเยาวชน เป็นหน้าที่ของทุกสถาบันหลักในสังคม เริ่มตั้งแต่ บ้าน วัด โรงเรียน ตลอดจนถึงชุมชนและองค์การต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะต้องร่วมมือกัน

ในการอบรมสั่งสอนเด็กและเยาวชนทั้งทางตรงและทางอ้อมให้มีความรู้และความเชื่อที่ถูกต้อง มีทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนา ตลอดจนมีประสบการณ์ในการฝึกปฏิบัติตามหลักคำสอนขั้นพื้นฐานของพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในช่วงวัยเด็กถึงวัยรุ่นตอนปลาย เป็นช่วงที่เยาวชนต้องการเรียนรู้และแสวงหาประสบการณ์

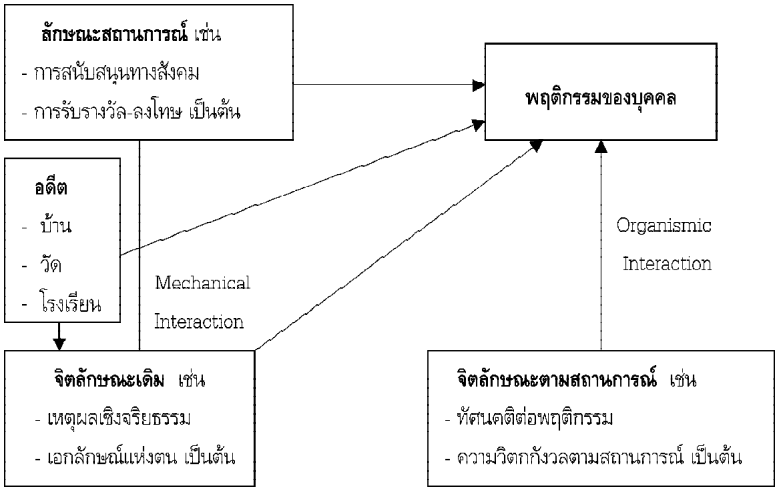
ที่หลากหลาย ขณะที่ยังต้องพึ่งพาผู้ใหญ่อยู่มาก ช่วงวัยดังกล่าวจึงเหมาะที่จะให้การปลูกฝังลักษณะทางพุทธศาสนา ลักษณะทางพุทธศาสนาที่สำคัญคือ ความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนา *ความเชื่อหรือศรัทธาในพุทธศาสนา* หมายถึง การรับรู้และยอมรับนับถือในหลักคำสอนของพุทธศาสนาว่าเป็นความจริง

ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นพุทธศาสนิกชนที่แท้จริงย่อมมีความเชื่อถือศรัทธาในหลักคำสอนของพุทธศาสนาที่สำคัญได้แก่ ความเชื่อในพระรัตนตรัย ความเชื่อในกฎแห่งกรรม เอนกชาติ นรก-สวรรค์ ความสำคัญของชีวิต

ในปัจจุบัน และนิพพานซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนา (พระราชธรรมนิเทศ. 2531: 34-122) คุณประโยชน์บางประการของการมีความเชื่อหรือศรัทธา คือ ทำให้บุคคลเกิดความพากเพียรในการปฏิบัติ ทดลองสิ่งที่ตนเชื่อนั้นให้ประจักษ์ผลแก่ตน ซึ่งนำไปสู่สมาธิ ปัญญาในที่สุด และในระดับศีล ความศรัทธา ทำให้บุคคลมีหลัก มีกำลังเหนี่ยวรั้งและต้านทานไม่ให้ยอมตนตามสิ่งที่ชักจูงให้ทำความชั่ว (พระเทพเวที. 2532: 647-650, 875) *การปฏิบัติทางพุทธศาสนา* หมายถึง การกระทำของบุคคลในการดำเนินชีวิตประจำวันตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกผู้สืบทอดพระพุทธศาสนา การปฏิบัติเป็นเอกลักษณ์ของพุทธศาสนา เพราะพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความเพียรพยายาม การปฏิบัติทางพุทธศาสนาขั้นพื้นฐานสำหรับผู้ครองเรือนทั่วไป ได้แก่ การให้ทาน การรักษาศีลห้าเป็นขั้นต้น และการเจริญภาวนา (พระเทพเวที. 2532: 6, 596-598) (ดูรายละเอียดวิธีวัดและคุณภาพเครื่องมือวัดลักษณะทางพุทธศาสนาของเยาวชนใน ดวงเดือน พันธุมนาวิน และคณะ. 2540) นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาลักษณะทางพุทธศาสนาของเยาวชนใน แง่ *ความตระหนักในการละเมิดศีลห้า* ซึ่งหมายถึง ความไวต่อการรับรู้การละเมิดศีลห้าประการ ซึ่งถือเป็นหลักปฏิบัติทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันในสังคมขั้นต้นที่สุด (บุญกอบ วิสมิตะนันทน์. 2527; พูนฤดี สุวรรณพันธ์. 2537) และ *การรับรู้คุณค่าของศาสนา* หมายถึง การมองเห็นประโยชน์ของการนับถือศาสนาด้านต่างๆ ตั้งแต่ระดับต่ำถึงระดับสูง การนับถือศาสนาในระดับต่ำ เช่น นับถือศาสนาเพราะถูกบังคับหรือเพื่อหลีกเลี่ยงการถูกลงโทษ การนับถือศาสนาในระดับสูง คือ นับถือศาสนาเพื่อแสดงว่าเป็นสิ่งที่ถูกที่ควร เป็นเรื่องที่น่าภาคภูมิใจ จนถึงการนับถือศาสนาเพราะเป็นหลักอุดมคติสากล เช่น การช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ กระทำทุกอย่างเพื่อมนุษยธรรม เป็นต้น (อุษา ศรีจินดารัตน์. 2533; สุริยะ พันธ์ดี. 2536)

ในวงการวิจัยเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา มีผลงานวิจัยจำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะผลงานที่ตีพิมพ์เผยแพร่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ได้ทำการวิจัยสาเหตุของพฤติกรรมคนไทยโดยใช้กรอบแนวคิด (conceptual framework) ที่เรียกว่า

"รูปแบบทฤษฎีปฏิสัมพันธ์นิยม" (Interactionism Model) เป็นพื้นฐานในการกำหนดตัวแปรที่จะศึกษาเป็นสาเหตุสำคัญของพฤติกรรมหนึ่งๆ รูปแบบทฤษฎีปฏิสัมพันธ์นิยมนี้เป็นรูปแบบที่บูรณาการสาเหตุของพฤติกรรมมนุษย์จากหลายฝ่ายแบบสหวิทยาการ ประกอบด้วย 4 กลุ่มสาเหตุ ได้แก่ 1) สาเหตุด้านลักษณะสถานการณ์ปัจจุบันที่บุคคลเผชิญอยู่ 2) จิตลักษณะเดิมของบุคคลที่สั่งสมมาจากประสบการณ์ชีวิตในวัยเด็กถึงปัจจุบัน มีลักษณะฝังลึกและคงทนยากที่จะเปลี่ยนแปลง 3) จิตลักษณะตามสถานการณ์เป็นลักษณะที่แปรเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ปัจจุบันได้ง่าย และ 4) สาเหตุที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ร่วมระหว่างสถานการณ์และจิตลักษณะ (ภาพ 1) รูปแบบดังกล่าว เป็นการวิจัยสาเหตุของพฤติกรรมมนุษย์ที่ได้รับการยอมรับและนิยมใช้ในปัจจุบัน

ภาพ 1 รูปแบบทฤษฎีปฏิสัมพันธ์นิยม (Magnusson & Endler, 1977; Walsh, Craik, & Price, 2000;Tett & Burnett, 2003; ดวงเดือน พันธุมนาวิน. 2541; ดุจเดือน พันธุมนาวิน. 2550)

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะรวบรวมและสังเคราะห์ผลงานวิจัยเกี่ยวกับลักษณะและการปฏิบัติของบ้าน วัด และโรงเรียน (ซึ่งเป็นสถานการณ์หรือสภาพแวดล้อมทางสังคมที่สำคัญในวิถีชีวิตของเยาวชน) ในการปลูกฝังถ่ายทอดลักษณะทางพุทธศาสนาและพฤติกรรมแก่เยาวชนไทย ดังนั้น ผู้เขียนจึงจะเสนอผลวิจัยเกี่ยวกับสาเหตุด้านสถานการณ์เป็นหลัก และกล่าวถึงสาเหตุด้านจิตใจ และบุคลิกภาพของเยาวชนเป็นส่วนประกอบที่ร่วมกันก่อให้เกิดลักษณะทางพุทธศาสนาและพฤติกรรมในเยาวชน

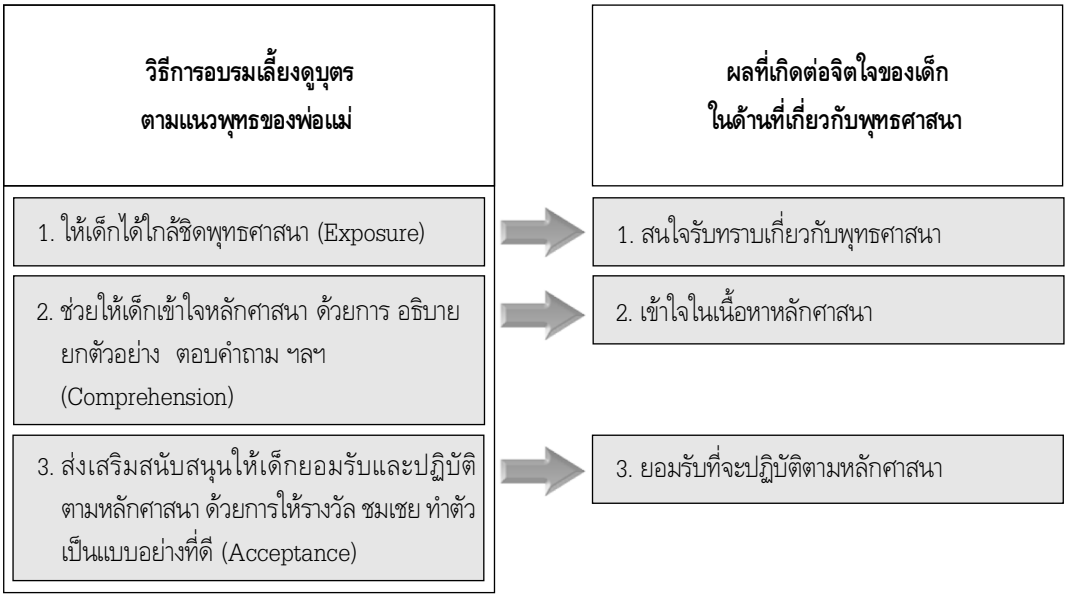
บ้านกับการปลูกฝังลักษณะทางพุทธศาสนาแก่เยาวชน

บ้าน หรือสถาบันครอบครัว เป็นสถาบันแห่งแรกที่ให้ประสบการณ์ด้านศาสนาแก่เด็ก และเป็นแหล่งที่มีอิทธิพลอย่างยิ่งในการปลูกฝังถ่ายทอดทางศาสนา นักวิจัยสายจิตวิทยาและพฤติกรรมศาสตร์ไทย ได้ให้ความสนใจศึกษาการถ่ายทอดทางพุทธศาสนาในครอบครัวมาเป็นเวลาเกือบสามสิบปี มีงานวิจัยหลายเรื่อง ที่แสดงผลการศึกษาไว้อย่างชัดเจนว่าเยาวชนที่ได้รับการถ่ายทอดทางพุทธศาสนาจากบิดามารดาหรือผู้ปกครองในปริมาณมาก (ไม่ว่าจะได้รับการอบรมสั่งสอนโดยตรง หรือทางอ้อมผ่านวิธีการให้รางวัลเป็นแรงเสริม หรือเห็นแบบอย่างที่ดีจากบิดามารดา) เป็นเยาวชนที่มีทัศนคติที่ดี

ต่อพุทธศาสนา และปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนามากกว่า เมื่อเปรียบเทียบกับเยาวชนที่ได้รับการถ่ายทอดทางศาสนาน้อย ผลเช่นนี้พบในงานวิจัยนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น (ลัดดาวัลย์ พรศรีสมุทร และวิลาสลักษณ์ ชัววัลลี. 2524) กลุ่มนิสิตมหาวิทยาลัยในกรุงเทพฯ (วันชัย มีกลาง. 2530) และงานวิจัยชายไทยภาคใต้ที่บวชในพุทธศาสนา (ฉกาจ ช่วยโต และดวงเดือน พันธุมนาวิน. 2533) พบผลสนับสนุนผลวิจัยในช่วงก่อนว่า ครอบครัวมีอิทธิพลต่อลักษณะและพฤติกรรมทางพุทธศาสนาของเยาวชน กล่าวคือ พระภิกษุบวชใหม่ที่รายงานว่า มาจากครอบครัวอบอุ่นมาก และมีบิดามารดาเป็นแบบอย่างทางพุทธมาก (มีความเลื่อมใสในพุทธศาสนาและปฏิบัติกิจกรรมทางพุทธศาสนามาก) เป็นพระภิกษุที่มีความเชื่อและค่านิยมทางพุทธสูง และยังมีความตั้งใจในการปฏิบัติกิจของสงฆ์มากในขณะบวชด้วย ผลการวิจัยข้างต้นนี้ยืนยันว่า ปริมาณความเชื่อและทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนา และการปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนาของเยาวชนไทย เป็นผลมาจากการอบรมสั่งสอนทั้งทางตรงและทางอ้อมจากผู้ใหญ่ในครอบครัว โดยเฉพาะผู้เป็นบิดามารดา อย่างไรก็ตาม ข้อค้นพบเกือบทั้งหมดได้มาจากการรายงานของเยาวชนผู้เป็นบุตรเพียงฝ่ายเดียว งานวิจัยที่ศึกษากับบิดามารดาโดยตรงยังมีน้อย

บิดามารดาลักษณะใดที่สามารถให้การส่งเสริมความเป็นพุทธมามกะแก่บุตรได้มาก งามตา วนินทานนท์ (2536) ได้ทำการวิจัยลักษณะทางพุทธศาสนา (ความเชื่อ การปฏิบัติและวิถีชีวิตแบบพุทธ) และลักษณะทางพฤติกรรมศาสตร์ (จิตลักษณะ 3 ด้าน และสัมพันธภาพระหว่างสมาชิกในครอบครัว 3 ด้าน) ของบิดาและมารดาเป็นกลุ่มตัวแปรเชิงเหตุที่เกี่ยวข้องกับวิธีการอบรมเลี้ยงดูบุตรตามแนวพุทธศาสนาเป็นตัวแปรเชิงผล กลุ่มตัวอย่าง คือ บิดาหรือมารดาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งในแต่ละครอบครัว จำนวน 545 คน มีบุตรอย่างน้อย 1 คนที่อายุระหว่าง 8-15 ปี บิดามารดาในกลุ่มตัวอย่างนี้มีอายุโดยเฉลี่ย 41.22 ปี ส่วนใหญ่เป็นผู้มีการศึกษาในระดับสูง (ระดับอนุปริญญา และปริญญาตรี คิดเป็น 68.2% ของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด) และเป็นผู้ที่จัดว่ามีประสบการณ์ในการทำกิจกรรมทางพุทธศาสนามากและน้อยในจำนวนใกล้เคียงกัน ส่วนการอบรมเลี้ยงดูบุตรตามแนวพุทธศาสนา หมายถึง การปฏิบัติต่อบุตรทั้งทางตรงและทางอ้อมในชีวิตประจำวัน เพื่อปลูกฝังอบรมให้บุตรเกิดความรู้ ความเชื่อและยอมรับการปฏิบัติตามหลักธรรมขั้นพื้นฐาน 3 ประการคือ การให้ทาน การรักษาศีลห้า และการฝึกสมาธิภาวนา ซึ่งเป็นหลักธรรมสำหรับชาวพุทธทั่วไป ในการสร้างแบบวัดการอบรมเลี้ยงดูบุตรตามแนวพุทธดังกล่าว ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดจากทฤษฎีของแมคไกว (McGuire, 1985) เกี่ยวกับกระบวนการสื่อสาร เพื่อชักจูงบุคคลให้เปลี่ยนทัศนคติเป็นกรอบในการกำหนดโครงสร้างของแบบวัด เพื่อเป็นหลักประกันทางวิชาการว่า ถ้าบิดามารดาให้การฝึกอบรมหลักธรรมในพุทธศาสนาอย่างเป็นขั้นตอน เริ่มตั้งแต่*การชักจูงให้บุตรเกิดความสนใจรับทราบเกี่ยวกับพุทธศาสนา* ด้วยการนำศาสนาเข้ามาใกล้บุตรหรือเปิดโอกาสให้บุตรได้รู้จักและใกล้ชิดกับพุทธศาสนา *ส่งเสริมให้บุตรเข้าใจเนื้อหาของหลักธรรมทางพุทธศาสนา* ด้วยการตอบคำถาม อธิบายและยกตัวอย่าง และ*ส่งเสริมให้บุตรยอมรับและเปลี่ยนตาม*ในเรื่องที่อบรมสั่งสอน เช่น เรื่องการให้ทาน การรักษาศีลห้า และการฝึกปฏิบัติสมาธิภาวนา โดยใช้สิ่งจูงใจ เช่น รางวัล คำชมเชย และการทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดี เป็นต้น ตามกรอบแนวคิดในทฤษฎีแมคไกว ทำให้เชื่อมั่นได้ว่า ถ้าบิดามารดา ปฏิบัติต่อบุตรตามขั้นตอนดังกล่าวมากเท่าใด ก็จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของบุตรไปในทิศทางที่ชอบหรือพอใจต่อพุทธศาสนามากเท่านั้น แบบวัดการอบรมเลี้ยงดูบุตรตามแนวพุทธศาสนาเป็นแบบวัดประเภทมาตรประเมินรวมค่า (Summated Rating Scales) ประกอบด้วยข้อคำถาม 30 ข้อ แบ่งเป็นแบบวัดย่อยด้านสร้างความสนใจรับทราบหลักคำสอนเบื้องต้นของพุทธศาสนา ด้านสร้างความเข้าใจเนื้อหาหลักคำสอน และด้านสร้างการยอมรับและเปลี่ยนตามหลักคำสอน ด้านละ 10 ข้อ ข้อคำถามแต่ละข้อในแบบวัดมีค่าอำนาจจำแนกอยู่ในเกณฑ์ที่ยอมรับได้ทางสถิติ ค่าความเชื่อมั่นได้ของแบบวัดย่อยแต่ละด้านอยู่ในเกณฑ์สูง (แอลฟา = .75 ถึง .82) งานวิจัยนี้พบผลที่สำคัญคือ ยิ่งบิดามารดามีลักษณะทางพุทธศาสนา 3 ด้าน (มีวิถีชีวิตแบบพุทธ ความเชื่อทางพุทธ และการปฏิบัติทางพุทธ) มากเท่าใด ก็ยิ่งให้การอบรมเลี้ยงดูบุตรตามแนวพุทธแต่ละด้านทั้ง 3 ด้านมากเท่านั้น ลักษณะทางพุทธ 3 ด้าน ร่วมกัน สามารถทำนายการอบรมเลี้ยงดูบุตรตามแนวพุทธ แต่ละด้าน ใน 3 ด้าน

ภาพ 2 วิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็กตามหลักการสื่อสาร 3 ขั้นตอน เพื่อให้เยาวชนผู้รับสาร เกิดการเปลี่ยนทัศนคติต่อพุทธศาสนา (McGuire, 1985)

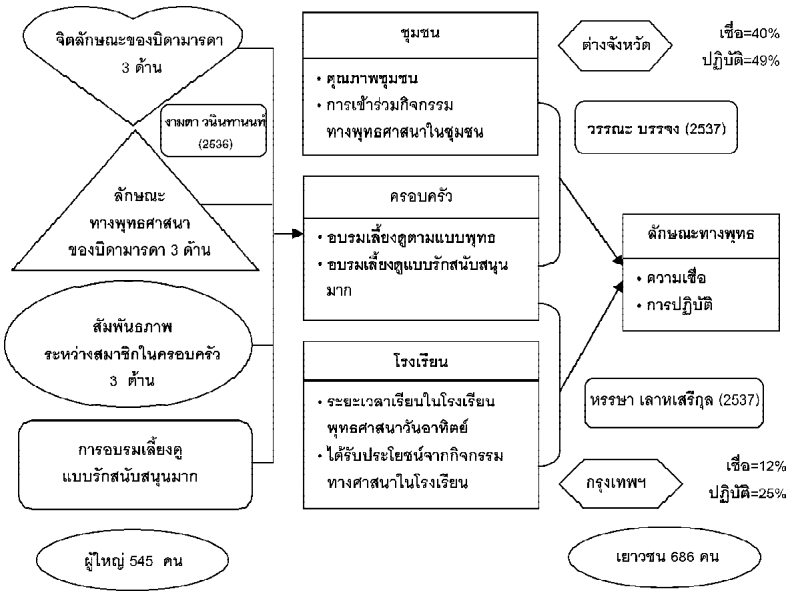
ของบิดามารดาประเภทต่างๆ ได้โดยเฉลี่ย 49.15% ซึ่งเป็นปริมาณการทำนายที่มีค่าสูงสุด เมื่อเปรียบเทียบกับปริมาณการทำนายโดยใช้ตัวแปรชุดจิตลักษณะ 3 ด้าน ร่วมกัน (สุขภาพจิต ทัศนคติที่ดีต่อบุตรและความเชื่ออำนาจภายในตนด้านการอบรมเลี้ยงดูบุตร) หรือใช้ตัวแปรชุดความสัมพันธ์ในครอบครัว 3 ด้าน ร่วมกัน (ความใกล้ชิดกับบุตร ความสัมพันธ์ระหว่างคู่สมรส และจำนวนเวลาที่อยู่ใกล้ชิดบุตร) ยิ่งกว่านั้น ยังพบว่า บิดามารดาที่มีลักษณะทางพุทธศาสนาสูงทั้ง 3 ด้าน มีจิตลักษณะ 3 ด้านสูง (โดยเฉพาะมีสุขภาพจิตดีมากและมีทัศนคติที่ดีต่อบุตรมาก) มีสัมพันธภาพในครอบครัว 3 ด้านสูง (โดยเฉพาะมีความใกล้ชิดกับบุตรมาก) พร้อมๆ กัน สามารถให้การอบรมเลี้ยงดูบุตรแบบรักสนับสนุนมากด้วย บิดามารดาที่มีลักษณะทั้ง 10 ประการดังกล่าวมากเท่าใดก็เป็นผู้ที่ให้การอบรมเลี้ยงดูบุตรตามแนวพุทธทั้ง 3 ด้านพร้อมกันสูงเท่านั้น ปริมาณการทำนายในกลุ่มบิดามารดาโดยรวม 68% และพบปริมาณการทำนายในกลุ่มบิดาสูงกว่ากลุ่มมารดา (ปริมาณการทำนายจากการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีสหสัมพันธ์แคนอนิเคิล (Canonical Correlation Analysis) ในกลุ่มบิดาโดยรวมทำนายได้ 77% และกลุ่มมารดาโดยรวมทำนายได้ 58%) ปริมาณการทำนายที่ต่างกันสูงสุดระหว่างฝ่ายบิดากับฝ่ายมารดาคือ ในกลุ่มที่มีบุตรชายเรียนอยู่ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ผลการวิจัยดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า ถ้าบิดามารดายึดมั่นในวิถีดำเนินชีวิตตามแนวพุทธศาสนา มีความเชื่อและการปฏิบัติตามหลักคำสอนเบื้องต้นของพุทธศาสนามาก เป็นผู้ที่ให้การอบรมเลี้ยงดูบุตรตามแนวพุทธมาก และถ้ายิ่งเป็นผู้มีสุขภาพจิตดี มีทัศนคติที่ดีต่อบุตร ใกล้ชิดกับบุตร และให้ความรักและการสนับสนุนบุตรมากด้วยแล้ว ก็ยิ่งให้การปลูกฝังอบรมบุตรด้านพุทธศาสนามากขึ้น โดยเฉพาะฝ่ายบิดาที่มีลักษณะทางพุทธศาสนาและลักษณะทางพฤติกรรมศาสตร์ทั้ง 10 ด้านดังกล่าวในปริมาณมาก เป็นผู้ที่ให้การปลูกฝังอบรมด้านพุทธศาสนาแก่บุตรชายวัยรุ่นได้มากกว่าฝ่ายมารดา

ต่อมาได้มีผู้นำแบบวัดการอบรมเลี้ยงดูบุตรตามแนวพุทธไปปรับภาษา เพื่อใช้วัดการรับรู้ของเยาวชนเกี่ยวกับการอบรมเลี้ยงดูตามแนวพุทธของครอบครัว ตัวอย่างเช่น งานวิจัยของหรรษา เลาหเสรีกุล (2537) ที่ศึกษากับกลุ่มเยาวชนวัยรุ่นในกรุงเทพฯ และวรรณะ บรรจง (2537) ศึกษาเยาวชนในต่างจังหวัดหรรษา เลาหเสรีกุล (2537) ทำการศึกษาปัจจัยทางครอบครัวและโรงเรียนที่เกี่ยวข้องกับลักษณะทางพุทธศาสนาและลักษณะทางพฤติกรรมศาสตร์ของนักเรียนที่เข้าและไม่เข้าเรียนในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ นักเรียนระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1, 2 และ 3 จำนวน 285 คน ในกรุงเทพฯ แบ่งเป็นกลุ่มที่เข้าเรียนในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ตั้งแต่ 13-90 เดือน 39.3% กลุ่มที่ไม่เคยเข้าเรียน (ซึ่งอยู่ในโรงเรียนเดียวกัน) 38.9% ที่เหลือเป็นกลุ่มที่เข้าเรียนในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ไม่เกิน 12 เดือน ในกลุ่มตัวอย่างเดียวกันนี้ ยังแบ่งเป็นนักเรียนที่มาจากครอบครัวสภาวะปกติ (มีบิดามารดาอยู่ด้วยกัน และมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน) และนักเรียนที่มาจากครอบครัวสภาวะเสี่ยง (มีบิดามารดาอยู่ด้วยกันแต่มีความสัมพันธ์ไม่ดีต่อกัน หรือบุตรอาศัยอยู่กับบิดาหรือมารดาเพียงฝ่ายเดียว เนื่องจากหย่าร้างกันหรือตายจากไป) ในจำนวนที่ใกล้เคียงกัน ผลการวิจัยในส่วนความสัมพันธ์ระหว่างการอบรมเลี้ยงดูในครอบครัวกับลักษณะทางศาสนาของเยาวชนนั้น พบว่า นักเรียนที่รับรู้ว่าได้รับการส่งเสริมความเป็นพุทธมามกะมาก มีความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธสูงกว่านักเรียนที่รับรู้ว่าได้รับการส่งเสริมความเป็นพุทธมามกะน้อย พบในนักเรียนโดยรวมและในกลุ่มนักเรียนหลายประเภท คือ ปริมาณการรับรู้การส่งเสริมความเป็นพุทธมามกะจากครอบครัวส่งผลต่อความเชื่อทางพุทธเด่นชัดในกลุ่มนักเรียนหญิง โดยเฉพาะนักเรียนหญิงจากครอบครัวที่มีสภาวะเสี่ยง และส่งผลต่อการปฏิบัติทางพุทธเด่นชัดในกลุ่มนักเรียนที่เข้าเรียนในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ นอกจากนั้นเมื่อใช้ปริมาณการอบรมเลี้ยงดู 2 แบบที่ศึกษา เพื่อทำนายปริมาณความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนาก็พบว่า ตัวแปรการอบรมเลี้ยงดูด้านส่งเสริมความเป็นพุทธมามกะ มีบทบาทในการทำนายความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธเด่นชัดกว่าการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนมากในนักเรียนทุกประเภทที่วิจัยในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน วรรณะ บรรจง (2537) ได้ทำการศึกษาคุณภาพของชุมชนที่อยู่อาศัย และการอบรมเลี้ยงดูในครอบครัวที่เสริมสร้างลักษณะทางพุทธศาสนาและลักษณะทางพฤติกรรมศาสตร์ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 และชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ในจังหวัดภาคใต้ จำนวน 401 คน ผู้วิจัยได้ทำการวัดวิธีการอบรมเลี้ยงดูที่นักเรียนได้รับจากครอบครัว 2 แบบ เช่นเดียวกัน ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอิทธิพลของครอบครัว พบผลว่า นักเรียนที่รับรู้การส่งเสริมความเป็นพุทธมามกะจากครอบครัวมาก มีลักษณะทางพุทธ (มีความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธ) สูงกว่านักเรียนที่รับรู้การส่งเสริมความเป็นพุทธมามกะจากครอบครัวน้อย ผลเช่นนี้พบเด่นชัดทั้งในกลุ่มนักเรียนโดยรวม และในนักเรียนหลายประเภท ที่สำคัญ คือ กลุ่มนักเรียนอายุน้อย และกลุ่มที่มาจากครอบครัวฐานะต่ำ นอกจากนั้นยังพบว่า นักเรียนที่มีความเชื่อทางพุทธสูง เป็นนักเรียนหญิง อายุมาก ซึ่งได้รับการส่งเสริมความเป็นพุทธมามกะมาก เป็นนักเรียนที่ได้รับทั้งการส่งเสริมความเป็นพุทธมามกะ และได้รับความรักและการสนับสนุนจากครอบครัวมากพร้อมๆ กัน

การวิจัยทั้งในกรุงเทพฯ (หรรษา เลาหเสรีกุล. 2537) และในต่างจังหวัด (วรรณะ บรรจง. 2537) ต่างให้ผลที่สอดคล้องกันว่า ยาวชนที่รับรู้ว่าตนได้รับการส่งเสริมความเป็นพุทธมามกะจากครอบครัวมาก เป็นผู้ที่มีลักษณะทางพุทธ (ความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธ) มากกว่ากลุ่มเปรียบเทียบ ผลการวิจัยนี้ พบในกลุ่มเยาวชนทั่วไปและเยาวชนที่มีลักษณะภูมิหลังทางครอบครัวค่อนข้างด้อย เช่น กลุ่มที่มาจากครอบครัวฐานะต่ำ กลุ่มที่บิดามารดามีการศึกษาระดับต่ำ และกลุ่มที่อยู่ในครอบครัวซึ่งมีสภาวะเสี่ยงต่อการเกิดปัญหา เป็นต้น มีข้อน่าสังเกตคือ แม้จะพบว่า การอบรมเลี้ยงดูบุตรตามแนวพุทธ หรือที่งานวิจัยสองเรื่องดังกล่าวเรียกว่า “การส่งเสริมความเป็นพุทธมามกะ” เป็นปัจจัยเชิงเหตุสำคัญลำดับแรกๆ ในการอธิบายการเกิดความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธมากในเยาวชน แต่ก็พบด้วยว่า การอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนมากเป็นปัจจัยสำคัญในลำดับถัดไป แสดงว่า ในการสร้างเสริมความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธแก่เยาวชน ครอบครัวควรใช้วิธีการปลูกฝังอบรมแนวพุทธควบคู่ไปกับการอบรมเลี้ยงดูบุตรด้วยความรักเอาใจใส่ใกล้ชิด และทำตนเป็นที่ปรึกษาที่ดีของบุตร

การปฏิบัติเช่นนี้ย่อมสร้างความรัก ความผูกพันระหว่างผู้ใหญ่กับเด็กได้มาก ทำให้เด็กยอมรับในสิ่งที่ผู้ใหญ่อบรมสั่งสอนโดยง่าย และในงานวิจัยระยะหลัง (เกษม จันทศร. 2541) ก็พบผลที่สนับสนุนในประเด็นนี้ นั่นคือ การรับรู้การอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนมากจากครอบครัว เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติทางพุทธศาสนามากของนักเรียนวัยรุ่น และการปฏิบัติทางพุทธมากของนักเรียนเป็นปัจจัยสำคัญลำดับที่ 3 จาก 6 ด้าน ในการแยกนักเรียนกลุ่มเสี่ยงมากต่อการใช้ยาบ้าออกจากนักเรียนกลุ่มเสี่ยงน้อยได้อย่างชัดเจน

ภาพ 3 แสดงความเกี่ยวข้องกันระหว่างผลการวิจัยของ งามตา วนินทานนท์ (2536) หรรษา เลาหเสรีกุล (2537) และวรรณะ บรรจง (2537) และปริมาณการทำนาย ความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธในกลุ่มนักเรียนโดยรวม

จากผลการวิจัยบทบาทของครอบครัวในการถ่ายทอดทางพุทธศาสนา 3 เรื่อง (งามตา วนินทานนท์. 2536; หรรษา เลาหเสรีกุล. 2537; และวรรณะ บรรจง. 2537) สามารถสรุปให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างปัจจัยเชิงสาเหตุ (ลักษณะและพฤติกรรมของบิดามารดา) กับปัจจัยเชิงผล (ความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนา) ในเยาวชน ได้ดังแสดงในภาพ 3 และเมื่อไม่นานมานี้ ก็มีงานวิจัยอีก 2 เรื่องที่ศึกษากับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ที่เข้าร่วมโครงการค่ายพุทธบุตร จำนวน 485 คน (พระมหาสัญญา สวัสดิ์โชสง. 2549) และสามเณรที่ศึกษาพระปริยัติธรรมแผนบาลี และสายสามัญ จำนวน 372 รูป ในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด (พระมหาใจ สวนไผ่. 2547) งานวิจัย 2 เรื่องนี้ ใช้แบบวัดการรับรู้ของนักเรียนเกี่ยวกับการได้รับการอบรมเลี้ยงดูแนวพุทธจากครอบครัวที่ปรับจากแบบวัดของ งามตา วนินทานนท์ (2536) พบผลวิจัยที่สอดคล้องกันทั้งในกลุ่มนักเรียนชายหญิง และกลุ่มสามเณร และยังเป็นผลที่สนับสนุนผลวิจัยในอดีต กล่าวคือ นักเรียนที่รายงานว่าได้รับการอบรมเลี้ยงดูตามแนวพุทธจากครอบครัวมากเท่าใด ก็เป็นผู้ที่มีทัศนคติที่ดีต่อการนับถือพุทธศาสนา มีความเชื่อทางพุทธ การปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน และมีพฤติกรรมเบญจธรรมมากเท่านั้น และสามเณรที่รายงานว่าได้รับการอบรมความเป็นพุทธมามกะจากครอบครัวมาก เป็นสามเณรที่มีทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติทางพุทธมาก และมีการปฏิบัติกิจวัตรของสามเณรมากด้วย

วัดกับการปลูกฝังลักษณะทางพุทธศาสนาแก่เยาวชน

วัด เป็นสถาบันทางสังคมที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด และมีอิทธิพลสูงต่อวิถีชีวิตของคนไทย ในวัดมีพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นตัวแทนในการถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนแก่พุทธศาสนิกชน เหตุผลหนึ่งที่ทำให้พุทธศาสนามีความเจริญมั่นคงอยู่ในประเทศไทยตราบถึงปัจจุบัน เพราะสังคมไทยมีประเพณีสำคัญ คือการบวชเรียนของชายไทย ส่วนใหญ่ชายไทยจะบวชตามประเพณีก่อนแต่งงานมีครอบครัว จึงทำให้ครอบครัวไทยสามารถให้การปลูกฝังการนับถือพุทธศาสนาแก่บุตรหลานได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันนี้ ชายไทยที่บวชเรียนในพุทธศาสนามีจำนวนลดน้อยลง โดยเฉพาะในสังคมเมือง แม้ในสังคมชนบทที่ประชาชนยังยึดมั่นในประเพณีอยู่มาก จำนวนผู้บวชก็มีแนวโน้มลดลงด้วย จึงเป็นเรื่องน่าสนใจที่จะสืบค้นว่า *มีปัจจัยอะไรบ้างที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจบวชของชายไทย และประสบการณ์ในระหว่างการบวชเรียนประเภทใดบ้าง ที่ก่อให้เกิดการพัฒนาทางจิตใจของผู้บวช* ฉกาจ ช่วยโต และดวงเดือน พันธุมนาวิน (2533) ได้ตอบคำถามดังกล่าว ด้วยการวิจัยกับกลุ่มพระภิกษุบวชใหม่ในจังหวัดสงขลา จำนวน 721 รูป เปรียบเทียบกับเพื่อนชายของพระภิกษุเหล่านี้ ที่ไม่ได้บวชอีก 541 คน พระภิกษุในกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ (85%) บวชได้ประมาณ 2-4 เดือน การวิจัยนี้เป็นการวิจัยแบบเริ่มจากผล แล้วสืบสาวย้อนหลังไปยังสาเหตุ จึงมีการสอบถามพระภิกษุและเพื่อนทั้งในเรื่องก่อนบวช ขณะบวช และผลของการบวช พระภิกษุและเพื่อนมีลักษณะเท่าเทียมกันทางด้านเพศ อายุ ระดับการศึกษา ฐานะและการบวชเรียนของบิดา เกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจบวชเรียนในพุทธศาสนานั้น พบว่า ผู้ถูกศึกษาที่รับรู้ว่า ครอบครัวให้ความรักความอบอุ่นมาก มีจิตลักษณะเชิงพุทธ 5 ด้าน (ความเชื่อและค่านิยมทางพุทธ จุดมุ่งหมายในการบวช เหตุผลเชิงจริยธรรมในการบวช ความตั้งใจในการปฏิบัติกิจของสงฆ์ และการคาดถึงสภาพที่ดีในการบวช) สูงกว่าผู้ถูกศึกษาที่รับรู้ว่า ครอบครัวให้ความอบอุ่นน้อย และยังพบว่า กลุ่มพระภิกษุมีจิตลักษณะทั้ง 5 ด้านนี้สูงกว่ากลุ่มเพื่อนที่เป็นฆราวาส จากผลดังกล่าวสรุปได้ว่า การตัดสินใจบวชของชายไทยในภาคใต้ นอกจากจะได้รับการผลักดันจากครอบครัวแล้ว ยังขึ้นกับลักษณะจิตเชิงพุทธของผู้บวชอย่างมากด้วย สำหรับประสบการณ์ขณะบวชที่ก่อให้เกิดผลดีแก่ผู้บวชนั้น ในการวิจัยครั้งนี้ ศึกษาประโยชน์ที่พระภิกษุได้รับจากการบวชอย่างน้อย 3 ด้าน (ความตระหนักถึงผลดีของการบวชที่มีต่อจิตใจและพฤติกรรมตามแนวพุทธศาสนา ทัศนคติที่ดีต่อคุณธรรม และการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม) เป็นผลจากการได้รับประสบการณ์ที่เหมาะสมในขณะบวชอย่างน้อย 4 ด้านด้วยกัน คือ การฝึกปฏิบัติตามมรรคมีองค์แปด การฝึกสำรวมตนทางกายและวาจา การฝึกปฏิบัติบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์อย่างเหมาะสม และการได้รับการฝึกอบรมจากพระเถระผู้ใหญ่ในวัด สรุปได้ว่า ประสบการณ์ที่ได้รับขณะบวชเรียนดังกล่าวส่งผลดีอย่างชัดเจนต่อลักษณะทางจิตใจของพระสงฆ์ 3 ด้าน (การตระหนักถึงผลดีของการบวชต่อจิตใจและพฤติกรรมตามแนวพุทธศาสนา ทัศนคติต่อคุณธรรม และการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม) ในพระภิกษุ 3 ประเภท คือ พระสงฆ์อายุน้อย มีการศึกษาต่ำกว่า 9 ปี และมีมารดาห่างเหินจากศาสนา พระสงฆ์ 3 ประเภทนี้ ถ้าได้รับประสบการณ์ขณะบวชอย่างเหมาะสมมาก จะได้รับประโยชน์จากการบวชเรียนมาก คือ ทำให้มีจิตใจสูงขึ้น จากหลักฐานการวิจัยดังกล่าว ผู้วิจัยได้เสนอแนะให้มีการส่งเสริมให้เยาวชนได้บวชเรียนกันมากขึ้น และสังคมอาจใช้การบวชเรียนเป็นเครื่องมือพัฒนาจิตใจและพฤติกรรมของเยาวชนได้ทางหนึ่ง โดยเฉพาะในเยาวชนอายุน้อย และมีการศึกษาต่ำกว่าระดับมัธยมศึกษาตอนต้น

สำหรับสามเณร (เยาวชนที่บวชตั้งแต่อายุยังไม่ถึง 20 ปี) นับเป็นบุคคลสำคัญของสถาบันพระพุทธศาสนา เป็นศาสนทายาท ส่วนใหญ่จะได้เรียนพระธรรม เพราะอยู่ในช่วงวัยที่ศึกษาเล่าเรียนได้เต็มที่ หลังจากเรียนแล้ว ก็มีระยะเวลาอีกมากที่จะทำงานให้สถาบันศาสนาต่อไป นักวิจัยท่านหนึ่ง (พระมหาใจ สวนไผ่. 2547) สนใจศึกษาว่า *การเรียนภาษาบาลีเป็นปัจจัยเชิงสาเหตุร่วมกับบ้าน วัด และโรงเรียน ในการสร้างเสริมความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนาของสามเณร*เพียงใด ซึ่งจะส่งผลดีให้สามารถเผยแผ่ธรรมะและการปฏิบัติธรรมได้อย่างดีในอนาคต กลุ่มตัวอย่างคือ สามเณรผู้เรียนบาลีชั้นประโยค 1-2 และชั้นประโยค ป.ธ. 3 หรือเรียกว่า ชั้นเปรียญตรี และสามเณรผู้เรียนสายสามัญ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2

และ 3 ในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด รวม 372 รูป มีอายุเฉลี่ย 15.19 ปี และมีระยะเวลาในการบวชโดยเฉลี่ย 2.61 ปี พบผลวิจัยที่สำคัญ ดังนี้ 1) สามเณรที่เรียนบาลีมีลักษณะทางพุทธศาสนา 4 ด้าน (คือ มีความเชื่อทางพุทธศาสนา มีทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติทางพุทธศาสนา มีความเชื่ออำนาจในตนในการปฏิบัติทางพุทธศาสนา และมีการปฏิบัติตนของสามเณรในการรักษาศีล 10 ข้อ ให้บริบูรณ์) มากกว่าสามเณรที่เรียนสายสามัญ แสดงว่าคุณลักษณะสำคัญทั้ง 4 ประการทางพุทธศาสนานี้ ปรากฏมากในสามเณรที่เรียนบาลี ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ท่านเหล่านี้มีความเหมาะสมในการที่จะสืบทอดการเผยแผ่พุทธศาสนาต่อไปมากกว่าสามเณรประเภทอื่นๆ 2) ในหมู่สามเณรที่เรียนบาลี ผู้ที่ได้รับการสนับสนุนทางสังคมมากจากบุคคลในวัด (เจ้าอาวาส อาจารย์ พระภิกษุในวัด) หรือได้รับการอบรมความเป็นพุทธมามกะจากครอบครัวมาก หรือมีแบบอย่างที่ดีจากเพื่อนสามเณรมาก เป็นผู้ที่มีการปฏิบัติตนของสามเณรมากกว่าผู้ที่มีลักษณะแต่ละด้านดังกล่าวน้อย ผลเหล่านี้ไม่ปรากฏในหมู่สามเณรที่เรียนสายสามัญ และ 3) ปัจจัยลักษณะสถานการณ์ 4 ด้าน (การสนับสนุนทางสังคมจากบุคคลสำคัญในวัด การอบรมความเป็นพุทธมามกะจากครอบครัว การมีแบบอย่างที่ดีจากเพื่อนสามเณร และการร่วมกิจกรรมที่ส่งเสริมความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนา) เมื่อร่วมกับปัจจัยด้านจิตลักษณะเดิมของสามเณร 3 ด้าน และจิตลักษณะตามสถานการณ์อีก 2 ด้าน รวม 9 ตัวแปร สามารถทำนาย (3.1) ความเชื่อทางพุทธศาสนาในกลุ่มรวมได้ 27.1% และทำนายได้สูงสุดในกลุ่มสามเณรอายุมาก (36.1%) (3.2) การปฏิบัติทางพุทธศาสนาในกลุ่มรวมได้ 34.7% และทำนายได้สูงสุดในกลุ่มสามเณรผู้บวชนาน (บวช 3 ปีขึ้นไป) (47%) และ (3.3) การปฏิบัติตนของสามเณรในกลุ่มรวมได้ 23.2% และทำนายได้สูงสุด ในกลุ่มสามเณรผู้เรียนบาลี (45.4%) (เปรียบเทียบกับ 15.1% ในกลุ่มสามเณรผู้เรียนสายสามัญ) มีตัวทำนายที่สำคัญจากตัวแปรสองกลุ่มหลังนี้ เรียงลำดับความสำคัญจากมากไปน้อย คือ ทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติทางพุทธศาสนา ลักษณะมุ่งอนาคต-ควบคุมตน สุขภาพจิตดี และการมีแบบอย่างที่ดีจากเพื่อนสามเณร ซึ่งแสดงว่าปัจจัยเชิงเหตุเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติตนของสามเณรที่เรียนบาลีมากกว่าในสามเณรที่เรียนสายสามัญ

เมื่อชายไทยในวัยผู้ใหญ่ตอนต้น (อายุ 20 ปีบริบูรณ์) ออกบวชเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา หรือผู้ที่อายุน้อยก็อาจบวชเป็นสามเณรได้ ในขณะบวชนั้น พระภิกษุและสามเณรได้มีโอกาสศึกษาทั้งปริยัติและปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนา หากสามารถปรับตัว ซึมซับคำสอน และสามารถดำรงตนอยู่ในสมณภาวะได้ ก็จะเป็นกำลังสำคัญในการสืบทอดพระพุทธศาสนาต่อไป พระนิสิตในมหาวิทยาลัยสงฆ์เป็นพระสงฆ์กลุ่มหนึ่งที่มีการบวชระยะยาว หรือเรียกว่า “บวชเรียน” พระนิสิตที่ผ่านการศึกษาจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ ถือว่าเป็นพระสงฆ์นักพัฒนาสังคมในหลายด้าน*มีปัจจัยสำคัญใดที่ทำให้พระนิสิตที่ผ่านการศึกษาจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ดำรงสมณเพศอย่างยาวนาน* เนื่องจากปัญหาการลาสิกขาของพระสงฆ์กลุ่มนี้มีสถิติค่อนข้างสูง นักวิจัยท่านหนึ่ง (พระมหาชวลิต เพ็ชร์ภักดี. 2549) ได้ทำการศึกษาปัจจัยเชิงเหตุทั้งด้านจิตลักษณะและสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการมุ่งที่จะดำรงสมณเพศอย่างยาวนานของพระนิสิตจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน 328 รูป อายุเฉลี่ย 25 ปี และบวชมานานเฉลี่ย 5 ปี พบผลวิจัยที่สำคัญ คือ 1) พระนิสิตที่มีทัศนคติที่ดีต่อการมุ่งดำรงสมณเพศอย่างยาวนานมากกว่า คือ พระนิสิต 3 ประเภท ได้แก่ (1.1) พระนิสิตที่มีความตั้งใจปฏิบัติกิจสงฆ์สูง และมีลักษณะที่เอื้อต่อการดำรงสมณเพศด้านวัด การเรียน และสังคมมาก (สภาพแวดล้อมรอบๆ ตัวพระนิสิตที่มีผลต่อการตัดสินใจ) (1.2) พระนิสิตที่มีความเชื่อทางพุทธศาสนาสูงและเป็นผู้รายงานว่าตนได้รับการควบคุมอย่างเข้มงวดจากเจ้าอาวาส และ (1.3) พระนิสิตที่มีความเชื่อทางพุทธศาสนาสูงและได้รับแบบอย่างที่ดีจากพระสงฆ์ที่ใกล้ชิดมาก และ 2) พบว่า ลักษณะสถานการณ์ 5 ด้าน และจิตลักษณะของพระนิสิต 6 ด้านร่วมกัน สามารถจำแนกพระนิสิตที่ตั้งใจจะดำรงสมณเพศอย่างยาวนาน ออกจากพระนิสิตที่ไม่มีความตั้งใจเช่นนั้น ได้ถูกต้องอย่างน้อย 68.8% โดยมีปัจจัยจำแนกที่สำคัญ 3 ลำดับ คือ จุดมุ่งหมายของการบวช (มีตั้งแต่เป้าหมายในชีวิตนี้ ถึงเป้าหมายนิพพาน และเป็นประโยชน์ทางจิต การศึกษา ทางสังคม และทางวัตถุ) จิตลักษณะด้านแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ และลักษณะที่เอื้อด้านวัด การเรียน

และทางสังคม ผู้วิจัยจึงเสนอว่า ในการสนับสนุนให้พระนิสิตสามารถดำรงสมณเพศอย่างยาวนานนั้น สิ่งสำคัญคือ ต้องสร้างลักษณะสถานการณ์ หรือสภาพแวดล้อมทางสังคมให้มีลักษณะเอื้อ เช่น การสนับสนุนจากครอบครัว และจากวัด เจ้าอาวาสวัดควบคุมดูแลเคร่งครัด และควรมีการพัฒนาจิตลักษณะบางด้านของพระนิสิตให้เข้มแข็ง เช่น ลักษณะมุ่งอนาคต-ควบคุมตน และแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ เพื่อต้านทานต่อสถานการณ์ยั่วยุในกรณีที่วัดและชุมชนไม่เข้มแข็งเพียงพอ

ลักษณะของพระสงฆ์นักพัฒนา พระสงฆ์ลักษณะใดที่ควรได้รับการสนับสนุนให้เป็นพระสงฆ์ นักพัฒนา ปิยะฉัตร กลิ่นสุวรรณ (2538) ทำการศึกษาประสบการณ์ และจิตลักษณะที่เกี่ยวข้องกับทัศนคติและความมุ่งมั่นที่จะมีส่วนร่วมทำงานในศูนย์พัฒนาเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด กลุ่มตัวอย่างเป็นพระนิสิตชั้นปีที่ 3 และ 4 จำนวน 260 รูป แบ่งเป็น 2 กลุ่มเท่าๆ กัน คือ กลุ่มหนึ่งเรียนในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องกับการทำงานในศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ในวัด ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งเรียนในสาขาที่ไม่เกี่ยวข้อง พบผลว่า พระนิสิตที่มีทัศนคติที่ดีต่อพฤติกรรมการมีส่วนร่วมทำงานในศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ในวัดมาก และมีความมุ่งมั่นที่จะมีส่วนร่วมทำงานดังกล่าวมาก มักเป็นรูปที่มีผลการเรียนดี รับข้อมูลข่าวสารการพัฒนาสังคมมาก และรับรู้การสนับสนุนทางสังคมจากบุคคลรอบข้างมาก ลักษณะดังกล่าวปรากฏเด่นชัดในพระนิสิต 4 ประเภท คือ 1) พระนิสิตที่มีพรรษามาก ภูมิลำเนาเดิมไม่มีศูนย์ฯ 2) เป็นรูปที่เรียนสาขาเกี่ยวข้อง ภูมิลำเนาเดิมมีศูนย์ฯ 3) เป็นรูปที่มีพรรษาน้อย รับข้อมูลข่าวสารการพัฒนาสังคมมาก และมีผลการเรียนดี และ 4) เป็นรูปที่อายุน้อย เรียนสาขาที่เกี่ยวข้อง ผลการเรียนดี ผู้วิจัยได้เสนอแนะเชิงปฏิบัติว่า ควรสนับสนุนพระสงฆ์ที่ภูมิลำเนาเดิมมีศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ในวัด เพื่อเปิดโอกาสในการเข้ามีส่วนร่วมการทำงานในศูนย์ฯ อย่างจริงจัง โดยเฉพาะรูปที่เรียนในสาขาที่เกี่ยวข้อง และถ้าเป็นรูปที่มีพรรษาน้อย ก็ยิ่งทำให้การดำเนินงานในศูนย์ฯ มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เนื่องจากเป็นรูปที่รับข้อมูลข่าวสารการพัฒนาสังคมมาก และในช่วงปีที่ใกล้เคียงกัน ผ่องพรรณ ทวีสมบูรณ์ (2537) ได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบพฤติกรรมพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ในชุมชนที่รัฐให้การพัฒนาแตกต่างกัน กลุ่มตัวอย่างเป็นพระสงฆ์ 141 รูป มี 69 รูป เป็นเจ้าอาวาส และ 72 รูป เป็นพระลูกวัด แต่ละรูปมีจำนวนพรรษาที่บวชตั้งแต่ 2 พรรษาขึ้นไป พบผลในกลุ่มเจ้าอาวาสว่า เจ้าอาวาสที่มีจำนวนพรรษามาก มีการศึกษาสูง และมีประสบการณ์พัฒนาชุมชนมาก เป็นเจ้าอาวาสที่มีทัศนคติที่ดีต่อการพัฒนาชุมชนมาก และมีพฤติกรรมในการพัฒนาชุมชนมาก ทั้งด้านจิตใจ (เช่น สอนหนังสือให้ประชาชนและภิกษุสามเณร การสอดแทรกความรู้ที่เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวันขณะแสดงธรรม เป็นต้น) และด้านวัตถุ (เช่น สร้างโบสถ์ อาคารต่างๆ) สำหรับพระลูกวัด ก็พบว่า พระลูกวัดที่รับรู้ว่าท่านได้รับการสนับสนุนทางสังคมจากบุคคลภายในวัดและภายนอกวัดมาก และมีประสบการณ์ในการพัฒนาชุมชนมาก เป็นพระสงฆ์ที่มีทัศนคติที่ดีต่อการพัฒนาชุมชนมาก และมีพฤติกรรมการพัฒนาชุมชนมาก ทั้งด้านจิตใจและด้านวัตถุ ผลงานวิจัยนี้ชี้ว่า ประสบการณ์ในการพัฒนาชุมชนมีความสำคัญต่อพฤติกรรมการพัฒนาชุมชนทั้ง 2 ด้าน และพระสงฆ์ที่มีประสบการณ์พัฒนาชุมชนมาก คือ พระสงฆ์ที่มีจำนวนพรรษามาก มีการศึกษาสูง มีทัศนคติที่ดีต่อการพัฒนาชุมชนมาก และมีจำนวนโครงการพัฒนาที่ดำเนินการในหมู่บ้านมาก

จากผลงานวิจัย 2 เรื่องดังกล่าว อาจสรุปได้ว่า ลักษณะของพระสงฆ์นักพัฒนาชุมชน ได้แก่ พระสงฆ์ที่ดำรงสมณเพศยาวนาน หรือมีจำนวนพรรษามาก มีการศึกษาระดับสูง เรียนในสาขาที่เกี่ยวข้อง รับข้อมูลข่าวสารการพัฒนาสังคมมาก มีภูมิลำเนาในชุมชนที่มีจำนวนโครงการพัฒนามาก ได้รับการสนับสนุนทางสังคมจากบุคคลภายในวัดและประชาชนนอกวัด มีทัศนคติที่ดีต่อการพัฒนาชุมชน ตลอดจนมีความมุ่งมั่นที่จะมีส่วนร่วมในการทำงานพัฒนาชุมชน

ความร่วมมือระหว่างวัดกับโรงเรียนในการปลูกฝังลักษณะทางพุทธศาสนาแก่เยาวชน

เป็นระยะเวลากว่าหนึ่งศตวรรษ ที่สถาบันการศึกษาของประเทศไทยได้ก่อตั้งขึ้น เพื่อทำหน้าที่อย่างเป็นทางการในการให้การศึกษาแก่เยาวชนทั่วประเทศ ซึ่งในอดีตกาล วัดเคยเป็นศูนย์กลางในการให้การปลูกฝังอบรม แม้กระนั้น โรงเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาในปัจจุบัน ก็ตั้งอยู่ในบริเวณวัดและใช้ชื่อว่า "โรงเรียนวัด..." และเป็นที่ทราบกันดีว่าโรงเรียนในวัดส่วนใหญ่ก็ได้รับการอุปถัมภ์จากวัด ความร่วมมือกันระหว่างวัดกับโรงเรียนในการพัฒนาเยาวชนให้เป็นทั้งคนดี เก่ง และมีความสุข จึงจัดเป็นเป้าหมายสำคัญที่สองสถาบันทางสังคมนี้มีร่วมกัน มีหลักฐานจากการวิจัยจำนวนมากที่แสดงให้เห็นว่า กิจกรรมทางการศึกษาที่โรงเรียนและวัดร่วมกันจัดแก่เยาวชน ล้วนส่งผลดีต่อลักษณะจิตใจและพฤติกรรมของเยาวชนเป็นอันมาก ตัวอย่างเช่น การบวชเรียนระยะสั้นในช่วงปิดภาคเรียน โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ การจัดค่ายพุทธบุตรหรือค่ายคุณธรรม การจัดกิจกรรมฝึกสมาธิ ปฏิบัติธรรมะในโรงเรียน เป็นต้น ต่อไปนี้เป็นการเสนองานวิจัยซึ่งแสดงให้เห็นถึงผลดีที่เกิดกับลักษณะทางพุทธศาสนาและพฤติกรรมของนักเรียนนักศึกษาที่ผ่านการฝึกอบรมด้วยกิจกรรมที่เกิดจากความร่วมมือกันระหว่างวัดกับสถานศึกษา

การบวชระยะสั้น นอกจากวัดจะเป็นแหล่งสำคัญในการปลูกฝังถ่ายทอดหลักธรรมทางพุทธศาสนาแก่พระภิกษุสามเณร กลุ่มบวชเรียนที่ดำรงอยู่ในสมณเพศเป็นเวลานาน และเป็นกำลังสำคัญในการสืบทอดพระพุทธศาสนา วัดยังเป็นแหล่งเรียนรู้คุณธรรมจริยธรรมที่สำคัญสำหรับนักเรียน นิสิตนักศึกษา ผู้ประสงค์จะบวชเป็นระยะเวลาสั้นๆ (เช่น ในระหว่างปิดภาคเรียน) สามารถกระทำได้ และเป็นประโยชน์ต่อผู้บวชทั้งด้านจิตใจและการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ปรากฏหลักฐานความร่วมมือดังกล่าวจากงานวิจัยของ สำรวย วรเตชะคงคา (2534) ที่ศึกษาเปรียบเทียบผลการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจของนักเรียนระดับประถมศึกษาตอนปลาย ในด้านวินัยในตนเอง ทัศนคติต่อพุทธศาสนา และการตระหนักเรื่องการละเมิดศีลห้า ระหว่างผู้ที่เข้ารับการฝึกอบรมทางพุทธศาสนาตามโครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน จำนวน 50 คน เปรียบเทียบกับเพื่อนนักเรียนจากชั้นเรียนเดียวกันที่ไม่ได้เข้ารับการอบรมอีก 50 คน ผู้วิจัยทำการวัดจิตลักษณะ 3 ด้านดังกล่าวของนักเรียนทั้งสองกลุ่มก่อนการเข้าร่วมโครงการฯ และวัดอีกครั้งหลังเสร็จสิ้นการฝึกอบรมในโครงการฯ พบอิทธิพลร่วมระหว่างการฝึกอบรมตามโครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน กับการปลูกฝังถ่ายทอดพุทธศาสนาจากครอบครัวที่ส่งผลต่อการพัฒนาจิตใจของนักเรียน กล่าวคือ นักเรียนที่ผ่านการบรรพชาเป็นสามเณร ได้รับการพัฒนาคุณลักษณะทางจิตใจที่น่าปรารถนาหลายด้านให้สูงขึ้น โดยเฉพาะผู้ที่เคยได้รับการปลูกฝังอบรมให้มีความรู้ ความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนาอย่างมาก จากครอบครัวเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว เมื่อมีโอกาสเข้ารับการฝึกอบรมจากโครงการนี้อีก จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงจิตใจไปในทางที่เห็นชอบต่อหลักปฏิบัติตามแนวพุทธศาสนา มีความรู้สึกไวต่อการละเมิดศีล และเห็นชอบต่อพฤติกรรมของคนดีอย่างเด่นชัด ในหมู่นิสิตนักศึกษามหาวิทยาลัยก็เช่นกัน จิรวัฒนา มั่นยืน (2536) ศึกษานิสิตชายและหญิงระดับปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัย 7 แห่ง รวม 260 คน อายุเฉลี่ย 20 ปี กำลังศึกษาอยู่ชั้นปีที่ 2, 3 และ 4 นิสิต 50.8% จากจำนวนทั้งหมด เป็นสมาชิกชมรมพุทธศาสนา พบผลว่า ประสบการณ์ทางพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัย 3 ด้าน (ได้แก่ การเป็นสมาชิกชมรมพุทธศาสตร์ การบวชในพุทธศาสนา และประสบการณ์จากวิชาที่เรียน) เป็นปัจจัยสำคัญในการทำนายลักษณะทางพุทธศาสนา (ความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนาของนิสิต) จิตลักษณะ (เอกลักษณ์แห่งอีโก้ทางพุทธศาสนา สุขภาพจิต และการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม) กล่าวคือ ประสบการณ์ในการเป็นสมาชิกของชมรมพุทธศาสตร์ เป็นปัจจัยที่มีความสำคัญมากที่สุด รองลงมาคือ ประสบการณ์จากวิชาที่เรียน และประสบการณ์จากการบวชในพุทธศาสนา ตามลำดับ นิสิตที่ได้รับประสบการณ์ทั้ง 3 ด้านนี้มาก เป็นผู้มีความเชื่อทางพุทธมาก (ทำนายได้ 36% ในกลุ่มรวม) เป็นผู้มีการปฏิบัติทางพุทธมาก (ทำนายได้ 33% ในกลุ่มรวม) มีเอกลักษณ์แห่งอีโก้ทางพุทธศาสนาสูง (ทำนายได้ 52% ในนิสิตปี 4) และมีเหตุผลเชิงจริยธรรมสูง (ทำนายได้ 13% ในนิสิตปี 4)

กล่าวได้ว่า ประสบการณ์ทางพุทธศาสนาจากการเข้าร่วมโครงการบวชเรียนระยะสั้นของนักเรียนและนักศึกษามหาวิทยาลัย มีส่วนเสริมสร้างให้เกิดลักษณะทางพุทธศาสนาในหมู่เยาวชนได้มาก จึงควรมีความร่วมมือกันระหว่างวัดกับโรงเรียน หรือวัดกับมหาวิทยาลัยให้มากขึ้น เพื่อสร้างเสริมประสบการณ์ทางพุทธศาสนาแก่เยาวชนที่ผ่านการบวชเรียนระยะสั้น สนับสนุนให้มีชมรมพุทธศาสตร์ ตลอดจนจัดให้มีการเรียนวิชาพุทธศาสนา ซึ่งจะส่งผลให้นักเรียนนักศึกษามีความเชื่อ ทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนา ตระหนักในการละเมิดต่อศีลห้า และมีการปฏิบัติทางพุทธศาสนามาก และโดยเฉพาะในนักศึกษาก็ช่วยเสริมสร้างให้เกิดการบรรลุเอกลักษณ์อีโก้ทางพุทธศาสนาได้มาก

โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์สำหรับเยาวชนที่ศึกษาอยู่ในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา วัดและโรงเรียนก็มีการร่วมมือกันในการจัดกิจกรรมสร้างเสริมลักษณะทางพุทธศาสนาแก่นักเรียนอยู่เสมอ เช่น จัดการเรียนการสอนหลักธรรมะควบคู่ไปกับการสอนวิชาต่างๆ ที่เยาวชนสนใจจะเรียนเสริมในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ตลอดจนการจัดส่งพระสงฆ์ที่มีประสบการณ์ด้านการเรียนการสอนออกไปเป็นวิทยากรฝึกอบรมธรรมะตามที่สถานศึกษาระดับต่างๆ ขอความร่วมมือมา เช่น โครงการค่ายพุทธบุตร กิจกรรมส่งเสริมพุทธศาสนาในโครงการดังกล่าว ส่งผลดีต่อความเชื่อ ทัศนคติและการปฏิบัติทางพุทธศาสนาของเยาวชนวัยเรียนอย่างชัดเจน จากหลักฐานงานวิจัยของ หรรษา เลาหเสรีกุล (2537) ซึ่งทำการศึกษาว่าการเข้าร่วมเรียนในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ช่วยสร้างเสริมลักษณะทางพุทธศาสนา แก่นักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นหรือไม่ เพียงใด และเพราะเหตุใด กลุ่มตัวอย่างเป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ถึง 3 เป็นนักเรียนที่เข้าเรียนในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ 145 คน และเพื่อนที่ร่วมโรงเรียนและร่วมชั้นเรียนเดียวกันแต่ไม่ได้เข้าเรียนในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์อีก 140 คน นักเรียนทั้งสองกลุ่มมีความเท่าเทียมกันด้านเพศ อายุ ระดับทางเศรษฐกิจ สภาวะทางครอบครัว และระดับการศึกษาของบิดามารดา พบผลว่า นักเรียนที่เข้าเรียนในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ มีความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธมากกว่า เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มที่ไม่เคยเข้าเรียน พบเด่นชัดในกลุ่มนักเรียนหญิง อายุมาก นักเรียนที่บิดามีการศึกษาต่ำ กลุ่มที่มีฐานะดีแต่ครอบครัวมีสภาวะเสี่ยง (เนื่องจากบิดามารดาอยู่ร่วมกันแต่มีความสัมพันธ์ไม่ดีต่อกัน หรืออาศัยอยู่กับบิดาหรือมารดา ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเพียงฝ่ายเดียว) และนักเรียนที่เข้าเรียนในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ยังมีความผาสุกทางจิตใจมากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับนักเรียนที่ไม่เคยเข้าเรียน พบเด่นชัดในกลุ่มนักเรียนหญิง โดยเฉพาะผู้ที่มารดามีการศึกษาสูง ผลการวิจัยนี้ยังชี้ให้เห็นว่า การเข้าเรียนในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญ 3 ด้าน ที่ช่วยปกป้องปัญหาที่อาจเกิดแก่จิตใจ และพฤติกรรมของเยาวชนซึ่งตกอยู่ในครอบครัวที่มีสภาวะเสี่ยง โดยพบว่า นักเรียนที่เข้าเรียนในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ตั้งแต่ 13-90 เดือน และยังเข้าร่วมกิจกรรมทางพุทธศาสนาและรับรู้ประโยชน์จากการเข้าร่วมกิจกรรมนี้ในโรงเรียนมาก มีผู้ใหญ่ในครอบครัวให้การส่งเสริมความเป็นพุทธมามกะและให้ความรักสนับสนุนมาก เป็นนักเรียนที่มีความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนามาก ผลเช่นนี้พบชัดเจนในกลุ่มนักเรียนจากครอบครัวเสี่ยงมากกว่านักเรียนจากครอบครัวปกติ ในระยะเวลาใกล้เคียงกันมีงานวิจัยที่ศึกษานักเรียนระดับมัธยมศึกษาอีกเรื่องหนึ่ง สุริยะ พันธ์ดี (2536) ทำการวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างการถ่ายทอดทางพุทธศาสนาในโรงเรียน กับลักษณะทางพุทธศาสนา (ความเชื่อ และการปฏิบัติทางพุทธ) จิตลักษณะทั่วไปบางด้าน (การรับรู้คุณค่าของศาสนา ลักษณะมุ่งอนาคตและการควบคุมตน) ของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลายในต่างจังหวัด กลุ่มตัวอย่างจำนวนทั้งสิ้น 540 คน จากโรงเรียนที่เน้นการจัดประสบการณ์ทางพุทธศาสนาให้นักเรียนมาก จำนวน 275 คน และนักเรียนจากโรงเรียนที่เน้นการจัดประสบการณ์ทางพุทธศาสนาน้อย 226 คน โรงเรียนที่เน้นพุทธศาสนามาก ได้แก่ โรงเรียนที่มีลักษณะครบถ้วนตามเกณฑ์ 4 ประการ คือ หยุดเรียนในวันโกนวันพระ สถานที่ตั้งโรงเรียนอยู่ในวัดหรือใกล้วัด จัดกิจกรรมพิเศษทางพุทธศาสนา และมีพระสงฆ์เกี่ยวข้องในการเรียนการสอน ส่วนโรงเรียนที่มีลักษณะดังกล่าวไม่ครบถ้วน จัดเป็นโรงเรียนที่เน้นพุทธศาสนาน้อย นักเรียนทั้ง 2 กลุ่ม มีลักษณะทางชีวสังคมและภูมิหลังทางครอบครัวคล้ายคลึงกัน พบผลที่สำคัญคือ

1) นักเรียนที่มีความเชื่อ และการปฏิบัติทางพุทธศาสนามาก ได้แก่ นักเรียนประเภทที่ครูเป็นแบบอย่างที่ดีทางพุทธศาสนามาก และนักเรียนที่ได้รับประสบการณ์ทางพุทธศาสนาในโรงเรียนมาก รวมทั้งนักเรียนที่มีทัศนคติที่ดีต่อประสบการณ์ทางพุทธศาสนาในโรงเรียนมาก และยังพบอีกว่า นักเรียนในโรงเรียนที่เน้นพุทธศาสนาน้อย แต่มีบิดามารดาที่ใกล้ชิดกับพุทธศาสนามาก มีความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนามากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่นอีก 3 กลุ่ม 2) นักเรียนที่รับรู้คุณค่าของศาสนาสูง และมีลักษณะมุ่งอนาคตและควบคุมตนเองสูง คือ นักเรียนที่มีครูเป็นแบบอย่างที่ดีทางพุทธศาสนามาก และนักเรียนที่มีประสบการณ์ทางพุทธศาสนาในโรงเรียนมาก โดยเฉพาะนักเรียนอายุมากหรือนักเรียนชั้นมัธยมปลาย และนักเรียนที่มีบิดามีการศึกษาต่ำ จากโรงเรียนที่เน้นพุทธศาสนามาก ผลการวิจัยนี้ แสดงให้เห็นความสำคัญของการถ่ายทอดทางศาสนาในโรงเรียน โดยเฉพาะการมีครูเป็นแบบอย่างที่ดีทางพุทธ และการได้รับประสบการณ์ทางพุทธศาสนาในโรงเรียนมาก ส่งผลอย่างเด่นชัดในการเสริมสร้างเยาวชนให้มีลักษณะทางพุทธศาสนา และลักษณะทางจิตทั่วไปที่น่าปรารถนาบางด้านมากด้วย ถึงแม้นักเรียนจะอยู่ในโรงเรียนประเภทที่เน้นพุทธศาสนาน้อยก็ตาม

โครงการค่ายพุทธบุตรหรือค่ายคุณธรรม เป็นโครงการส่งเสริมลักษณะทางศาสนาแก่เยาวชนแบบบูรณาการระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียน โครงการนี้ได้รับการส่งเสริมมายาวนาน มีจุดเน้นให้ผู้เข้าอบรมเกิดทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนา มีศรัทธาในพุทธศาสนา และเน้นให้ผู้เข้าอบรมประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมและศาสนพิธี มีงานวิจัยเรื่องหนึ่ง (พระมหาสัญญา สวัสดิ์ไธสง. 2549) ศึกษาเปรียบเทียบนักเรียนที่เข้าร่วมโครงการค่ายพุทธบุตรกับนักเรียนที่ไม่เข้าร่วมโครงการดังกล่าว ว่ามีการนับถือพระพุทธศาสนาแตกต่างกันเพียงใด รวมทั้งยังได้ศึกษาปัจจัยที่อาจเป็นสาเหตุด้านสถานการณ์และด้านจิตใจต่างๆ ของการนับถือศาสนาในนักเรียนด้วย กลุ่มตัวอย่างเป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ทั้งชายและหญิงจาก 3 โรงเรียนที่เข้าร่วมโครงการค่ายพุทธบุตร และนักเรียนจากอีก 3 โรงเรียน (ที่มีลักษณะชีวสังคมและภูมิหลังใกล้เคียงกัน) แต่ไม่ได้เข้าร่วมโครงการค่ายพุทธบุตร รวมเป็นนักเรียนทั้งสิ้น 485 คน พบผลว่า 1) นักเรียนในโรงเรียนที่เข้าร่วมโครงการค่ายพุทธบุตร เป็นผู้ที่มีความเชื่อทางพุทธมากกว่า มีการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวันมากกว่า และมีพฤติกรรมเบญจธรรมมากกว่านักเรียนในโรงเรียนที่ไม่ได้เข้าร่วมโครงการค่ายพุทธบุตร ผลเช่นนี้ปรากฏในกลุ่มนักเรียนที่เรียนธรรมศึกษา ผู้ที่มีพี่น้องน้อย ผู้ที่ความสัมพันธ์ระหว่างบิดากับมารดาไม่ดี ผู้ที่บิดามารดามีการศึกษาต่ำ ผู้ที่ได้เงินไปโรงเรียนน้อย และผู้ที่ผลการเรียนเฉลี่ยต่ำ และ 2) จิตลักษณะเดิม จิตลักษณะตามสถานการณ์ของนักเรียน และลักษณะสถานการณ์ปัจจุบันที่นักเรียนเผชิญอยู่ รวม 11 ตัวแปร ร่วมกันทำนายความเชื่อทางพุทธได้ 38.1% ทำนายการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวันได้ 40.9% และทำนายพฤติกรรมเบญจธรรมได้ 50.0% โดยมีตัวทำนายสำคัญตามลำดับ คือ ทัศนคติที่ดีต่อพฤติกรรมการนับถือพระพุทธศาสนา ลักษณะมุ่งอนาคต-ควบคุมตน การรับรู้ความสะดวกในการปฏิบัติทางพุทธ การอบรมเลี้ยงดูแบบพุทธปริมาณกิจกรรมทางพุทธศาสนาในโรงเรียน และการมีสุขภาพจิตดี

การฝึกอบรมธรรมะ นักเรียนอาชีวศึกษาเป็นกลุ่มนักเรียนวัยรุ่นกลุ่มหนึ่งที่ก่อเหตุทะเลาะวิวาทกันอยู่บ่อยครั้งจนกลายเป็นปัญหาสังคม ที่ส่งผลกระทบต่อบุคคลแวดล้อมหลายฝ่าย เช่น ผู้บริสุทธิ์ที่ประสบเหตุการณ์ได้รับอันตราย ประชาชนเกิดความรู้สึกไม่ปลอดภัยในชีวิต ตลอดจนเกิดผลเสียต่อภาพลักษณ์ของสถาบันอาชีวศึกษา และสังคมไทยโดยภาพรวม หน่วยงานที่รับผิดชอบหลายหน่วยงานพยายามหาทางป้องกันและลดปัญหาดังกล่าวด้วยวิธีการต่างๆ วิธีหนึ่งที่สามารถบรรเทาปัญหานี้ได้ คือ การอบรมธรรมะ โดยอาศัยหลักวิชาการจากทฤษฎีการกระทำด้วยเหตุผลที่เสนอว่า มีปัจจัยสำคัญอย่างน้อย 2 ประการ ที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคล คือ ทัศนคติต่อพฤติกรรม และความพร้อมที่จะแสดงพฤติกรรมนั้น พระมหาวีระชัย คำธร (2548) จึงได้ทำการศึกษาประสิทธิผลของการฝึกสมาธิและการใช้สารชักจูง ที่มีต่อทัศนคติและความพร้อมในการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวันของนักเรียนอาชีวศึกษา เพื่อเป็นแนวทางในการลดการทะเลาะวิวาท ก่อให้เกิดความสมานฉันท์และความสงบสุขในสังคม กลุ่มตัวอย่างคือ นักเรียนชายหญิงระดับอาชีวศึกษา จากสถาบันการศึกษา 3 แห่ง

ในกรุงเทพฯ จำนวน 320 คน การวิจัยเชิงทดลองนี้ใช้รูปแบบการวิจัย Posttest Only with Control Group Design ตัวแปรการมีพื้นฐานทางพุทธศาสนามากหรือน้อย วัดจากแบบวัด 3 แบบวัด (การได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบพุทธ การมีแบบอย่างทางพุทธจากบุคคลรอบข้าง และปริมาณความเชื่อทางพุทธ) พบผลการวิจัยที่สำคัญ คือ 1) นักเรียนที่มีพื้นฐานทางพระพุทธศาสนามาก และได้รับการฝึกสมาธิ เป็นผู้ที่มีทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวันมากกว่า นักเรียนที่มีพื้นฐานทางพระพุทธศาสนาน้อย และไม่ได้รับการฝึกสมาธิ ผลเช่นนี้ปรากฏอย่างเด่นชัดในกลุ่มนักเรียนที่บิดามารดามีการศึกษาต่ำ และกลุ่มนักเรียนสายพาณิชย์ และ 2) การฝึกสมาธิแก่นักเรียนอาชีวะ เพียงด้านเดียว ก็ทำให้นักเรียน (ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบพุทธน้อย มีความเชื่ออำนาจในตนมาก อยู่ในครอบครัวที่มีสมาชิกน้อย) เกิดทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวันมากขึ้น 3) การฝึกสมาธิเพียงด้านเดียว ทำให้นักเรียน (ที่มีแบบอย่างทางพุทธจากบุคคลรอบข้างน้อย มีลักษณะมุ่งอนาคต-ควบคุมตนน้อย แต่ครอบครัวมีรายได้มาก) เกิดความพร้อมที่จะศึกษาและปฏิบัติธรรมมากขึ้น 4) ในนักเรียนที่มีพื้นฐานทางพุทธศาสนาน้อย มาจากครอบครัวที่บิดามารดามีการศึกษาน้อย ควรได้รับการฝึกสมาธิควบคู่กับการฝึกด้วยการใช้สารชักจูง จึงจะเกิดทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวันมากขึ้น

เยาวชนกลุ่มเสี่ยงและปัจจัยปกป้อง เยาวชนกลุ่มเสี่ยง หมายถึง เยาวชนบางประเภท ที่ถูกจำแนกตามลักษณะทางชีวสังคมและภูมิหลัง (เช่น เพศ อายุ ผลการเรียน) ซึ่งมีผลการวิจัยระบุว่า เป็นผู้ที่มีจิตลักษณะและพฤติกรรมบางประการอ่อนด้อยกว่าเยาวชนประเภทอื่นที่นำมาเปรียบเทียบ จัดเป็นกลุ่มที่ควรได้รับการพัฒนาโดยเร่งด่วน เพื่อป้องกันผลเสียหายที่อาจจะเกิดกับจิตใจและพฤติกรรมต่อไป มีผลงานวิจัยในระยะหลังๆ ที่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อระบุกลุ่มเสี่ยง พร้อมปัจจัยปกป้องที่พบ เพื่อเป็นประโยชน์โดยตรงแก่นักพัฒนาเยาวชนที่จะได้ทราบว่า เยาวชนประเภทใดควรได้รับการพัฒนาก่อนเป็นลำดับต้นๆ และควรพัฒนาอะไรในเยาวชนประเภทนั้นๆ

ในการวิจัยปัจจัยเชิงสาเหตุของการนับถือพุทธศาสนาในกลุ่มนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 จาก 3 โรงเรียนที่เข้าร่วมโครงการค่ายพุทธบุตร และอีก 3 โรงเรียนที่ไม่เข้าร่วมโครงการฯ ในกรุงเทพฯ และปริมณฑล จำนวน 485 คน (พระมหาสัญญา สวัสดิ์ไธสง. 2549) พบว่า นักเรียนที่มีการนับถือพุทธศาสนาน้อย (มีความเชื่อทางพุทธน้อย ปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัดน้อย และมีพฤติกรรมเบญจธรรมน้อย) คือ นักเรียนประเภทที่มีผลการเรียนต่ำ ไม่เรียนธรรมศึกษา เป็นนักเรียนที่ไม่สมัครใจเข้าร่วมโครงการค่ายพุทธบุตร นักเรียนที่บิดามารดามีความสัมพันธ์ไม่ดีต่อกัน นักเรียนที่มีความสัมพันธ์ไม่ดีกับบิดามารดาหรือผู้ปกครอง และเป็นนักเรียนฝ่ายชายมากกว่าฝ่ายหญิง ผู้วิจัยได้ระบุถึงปัจจัยที่จะช่วยปกป้องหรือลดความเสี่ยงของนักเรียนกลุ่มต่างๆ ดังกล่าว ตามลำดับความสำคัญดังนี้ ควรเสริมสร้างทัศนคติที่ดีต่อการนับถือพุทธศาสนา พัฒนาลักษณะมุ่งอนาคต และควบคุมตนให้มากขึ้น จัดสถานการณ์ที่เอื้ออำนวยเพื่อให้นักเรียนรับรู้ถึงความสะดวกในการปฏิบัติทางพุทธศาสนามากขึ้น ทางบ้านควรเน้นการอบรมเลี้ยงดูแนวพุทธมากขึ้น และทางโรงเรียนควรจัดกิจกรรมส่งเสริมพุทธศาสนามากขึ้นด้วย

พฤติกรรมรับผิดชอบต่อญาติสูงอายุในครอบครัว จัดเป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งในสังคมไทย ที่กำลังจะมีประชากรวัยสูงอายุเพิ่มขึ้นในอัตราสูง จากการวิจัยของ สุทธิดา ทองศฤงคลี (2548) พบว่า นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น เพศชาย และนักเรียนที่มีผลการเรียนต่ำเป็นกลุ่มเสี่ยงเนื่องจากมีทัศนคติที่ดีต่อการดูแลญาติสูงอายุน้อย และมีความพร้อมที่จะดูแลญาติสูงอายุน้อยด้วย ผู้วิจัยได้เสนอแนะบนพื้นฐานของผลวิจัยที่พบว่า ทั้งนักเรียนในกลุ่มเสี่ยงและนักเรียนทั่วไป ทางโรงเรียนและครอบครัวควรร่วมมือกันส่งเสริมและฝึกให้นักเรียนได้ดูแลญาติสูงอายุในปัจจุบัน พร้อมๆ กันนั้น ครอบครัวควรได้รับการพัฒนาให้ใช้วิธีการอบรมเลี้ยงดูบุตรแบบรักสนับสนุนมากและใช้เหตุผลมากกว่าอารมณ์ ควบคู่ไปกับการที่บิดามารดาหรือผู้ปกครองทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดีแก่บุตรด้วย ส่วนลักษณะจิตใจที่นักเรียนควรได้รับการพัฒนา คือ การนับถือพุทธศาสนา ด้วยการสร้างเสริมความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธให้มากขึ้น และพัฒนาการคิดแบบรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา

ในหมู่สามเณร มีงานวิจัย (พระมหาใจ สวนไผ่. 2547) สามเณรในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน 372 รูป พบว่า มีสามเณรกลุ่มเสี่ยงเนื่องจากมีความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธน้อย และมีการปฏิบัติตนอย่างเหมาะสมน้อย ได้แก่ สามเณรผู้เรียนสายสามัญ ผู้ทำกิจวัตรน้อย ผู้ทำสมาธิน้อย และสามเณรที่มีอายุน้อย (อายุต่ำกว่า 16 ปี) ผู้วิจัยได้ระบุไว้ว่า สามเณรกลุ่มเสี่ยงดังกล่าว ควรได้รับการพัฒนาด้านจิตใจอย่างน้อย 3 ด้าน คือ ทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติทางพุทธศาสนา ความเชื่ออำนาจในตนในการปฏิบัติทางพุทธศาสนา และลักษณะมุ่งอนาคต และควบคุมตน ส่วนลักษณะสถานการณ์ที่ควรส่งเสริมอย่างน้อย 2 ด้าน คือ การมีแบบอย่างที่ดีทางพุทธศาสนาจากเพื่อนสามเณร และการได้รับการอบรมตามแนวพุทธศาสนาจากบ้านก่อนที่จะมาบวชเป็นสามเณร นอกจากนี้ ควรสนับสนุนให้สามเณรทั้งหลายเรียนบาลีให้มากขึ้น และเมื่อเรียนจบแล้วสามเณรที่เรียนบาลีควรได้รับการมอบหมายให้เผยแผ่ศาสนาออกสู่ประชาชน สรุปจากการประมวลสังเคราะห์ผลงานวิจัยข้างต้นนี้เกี่ยวกับวัด และพระสงฆ์ ในฐานะตัวแทนสถาบันศาสนา ทำหน้าที่เผยแผ่และถ่ายทอดหลักคำสอนของพุทธศาสนาสู่เยาวชน การบวชเรียนเป็นแนวทางหนึ่งที่เปิดโอกาสให้เยาวชนเข้าใกล้ชิดและศึกษาหลักธรรมในพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ความร่วมมือกันระหว่างวัดกับสถานศึกษาระดับต่างๆ อย่างใกล้ชิดในการจัดโครงการฝึกอบรมปฏิบัติธรรมแก่นักเรียนระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา ตลอดถึงระดับอุดมศึกษา การมีประสบการณ์ในการบวชเป็นภิกษุหรือสามเณรระยะสั้นๆ ระหว่างการหยุดปลายภาคเรียน การเข้าเรียนในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ การเข้าร่วมโครงการค่ายพุทธบุตร ตลอดจนการเข้าร่วมกิจกรรมทางพุทธศาสนาที่ทางโรงเรียนและวัดร่วมกันจัดให้นักเรียน การได้เข้าร่วมในกิจกรรมเหล่านี้ล้วนเป็นสถานการณ์ที่เอื้ออำนวยให้เยาวชนเข้าใกล้ชิดวัดและพระสงฆ์มากขึ้น ทำให้มีโอกาสได้เรียนรู้หลักธรรม และฝึกปฏิบัติธรรมเบื้องต้นที่ถูกต้องตั้งแต่เยาว์วัย และการมีครูเป็นแบบอย่างที่ดีมีผลทำให้เกิดความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธมาก ยึดถือพระพุทธศาสนาเป็นเอกลักษณ์ของตน ดังนั้น ภาครัฐและภาคเอกชน (โดยเฉพาะกลุ่มผู้ปกครองนักเรียน) จึงควรให้การสนับสนุนโครงการส่งเสริมพุทธศาสนาที่เกิดจากความร่วมมือระหว่างสองสถาบันทางสังคมนี้

ครู พบผลงานวิจัยจำนวนหนึ่งศึกษาลักษณะของครูไทย ผู้ให้การปลูกฝังอบรมจริยศึกษาแก่นักเรียน ครูเป็นบุคคลที่มีหน้าที่สำคัญในการถ่ายทอดความรู้ ทัศนคติ ค่านิยม และพฤติกรรมจริยธรรมแก่นักเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักเรียนในระดับประถมศึกษา เพราะวิสัยของเด็กวัยนี้มักเชื่อฟังครูมากกว่าบิดามารดาหรือผู้ปกครอง ยิ่งเด็กรักครูมาก ก็ยิ่งเลียนแบบมาก ดังนั้นการแสดงออก ทางกาย วาจา ของครูในการปลูกฝังอบรมหลักความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนาตลอดจนคุณธรรมจริยธรรมทั่วไป ย่อมส่งผลต่อความ

นึกคิด จิตใจและพฤติกรรมของเด็กอย่างมาก *ครูลักษณะใดที่สามารถให้การปลูกฝังลักษณะทางพุทธศาสนาแก่เด็กและเยาวชนอย่างได้ผลดี* หลายปีมาแล้ว บุญกอบ วิสมิตะนันทน์ (2527) ได้ทำการศึกษาธรรมจริยาของครูที่สอนจริยศึกษาในระดับประถมศึกษาตอนปลายจากโรงเรียนใน 15 จังหวัดภาคกลาง จำนวนครู 593 คน และนักเรียนที่เรียนกับครูเหล่านี้อีก 2,654 คน เป็นโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในเขตและนอกเขตวัดรวม 30 โรงเรียน มีการวัดคุณธรรมทางพุทธศาสนา (ธรรมจริยา) ของครูและนักเรียน 3 ด้าน ได้แก่ ความตระหนักในการละเมิดศีลห้า สติ-สัมปชัญญะ และหิริ-โอตตัปปะ นอกจากนี้ยังมีการวัดทัศนคติของครูที่มีต่อศิษย์ ความเหมาะสมของวิธีการที่ใช้อบรมสั่งสอนศิษย์ และการประพฤติตนเป็นแบบอย่างเพื่อหนุนนำศิษย์ให้มีคุณธรรม สำหรับฝ่ายนักเรียนก็มีการวัดทัศนคติที่มีต่อครู และการรับรู้การอบรมสั่งสอนของครู ปรากฏผลการวิจัยดังนี้ 1) ครูที่สอนจริยศึกษา เป็นผู้มีคุณธรรมทางพุทธศาสนา 3 ประการ (ความตระหนักในการละเมิดศีลห้า สติกับสัมปชัญญะ และหิริกับโอตตัปปะ) สูงกว่าครูประเภทอื่น รู้จักวิธีการฝึกอบรมนักเรียนอย่างเหมาะสมกว่า แต่มีทัศนคติที่ดีต่อศิษย์น้อยกว่าครูประเภทอื่น 2) ครูจากโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในเขตวัด มีการสอนธรรมจริยาได้ถูกหลักมากกว่าครูที่โรงเรียนตั้งอยู่นอกวัด และ 3) พบว่า ครูที่มีประสิทธิภาพสูงในการปลูกฝังอบรมคุณธรรมทาง

พุทธศาสนาแก่ศิษย์ คือ ครูที่มีทัศนคติที่ดีต่อศิษย์มาก รู้จักใช้วิธีการที่เหมาะสมในการปลูกฝังอบรมศิษย์ และตัวครูเป็นผู้ที่มีคุณธรรมสูงด้วย ซึ่งถือเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ศิษย์ของครู การปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ศิษย์ในด้านการนับถือพุทธศาสนาจึงจัดเป็นการปลูกฝังถ่ายทอดพุทธศาสนาแก่ศิษย์ทางอ้อมที่มีอิทธิพลสูง ผลการวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนอีกครั้งหนึ่งในงานวิจัยของ สุริยะ พันธ์ดี (2536) ซึ่งศึกษากับนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พบว่า นักเรียนที่มีความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนาสูง มีการรับรู้คุณค่าของศาสนามาก เป็นนักเรียนที่มักรายงานว่าได้เห็นแบบอย่างที่ดีจากครูของตน นอกจากนี้ ยังพบในงานวิจัยของ ศักดิ์ชัย นิรัญทวี (2532) ที่ทำการศึกษาจิตลักษณะที่เป็นองค์ประกอบของความแปลกแยกเชิงบวก 4 ด้าน (ได้แก่ ความเชื่ออำนาจในตน ความภาคภูมิใจในตน การรับรู้การสนับสนุนจากสังคม และทัศนคติที่ดีต่อสภาพการทำงาน) ของครูผู้สอนระดับประถมศึกษา ในเขตชั้นในของกรุงเทพมหานคร จำนวน 405 คน ในส่วนที่เกี่ยวกับพฤติกรรมการทำงานในหน้าที่ให้การอบรมจริยธรรมแก่นักเรียน พบผลดังนี้ ครูที่มีพฤติกรรมการอบรมจริยธรรมแก่นักเรียนน้อยกว่าครูประเภทอื่น คือ ครูชาย ครุวุฒิสูง ซึ่งมีความภาคภูมิใจในตนเองน้อย และมีความรู้สึกว่าได้รับการสนับสนุนจากสังคมรอบข้าง (เช่น ผู้บังคับบัญชา เพื่อนร่วมงาน และสามีหรือภรรยา) น้อย พบเด่นชัดโดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มครูที่มีอายุราชการน้อย พบว่า ครูที่มีจิตลักษณะเชิงบวกของความแปลกแยกสูงทั้ง 4 ด้าน (แปลกแยกน้อย) เป็นผู้มีพฤติกรรมการอบรมจริยธรรมแก่นักเรียนมากกว่าครูที่มีจิตลักษณะดังกล่าวต่ำทั้ง 4 ด้าน (แปลกแยกมาก) หรือมีจิตลักษณะสูงเพียงบางด้านเท่านั้น กล่าวได้ว่าครูที่มีความแปลกแยกน้อย คือ ครูที่ให้การอบรมจริยธรรมแก่นักเรียนมากนั่นเอง นอกจากนี้ยังพบว่า จิตลักษณะของความแปลกแยกทั้ง 4 ด้าน ร่วมกันทำนายพฤติกรรมการอบรมจริยธรรมของครูได้สูงสุด 26% ในกลุ่มครูจากโรงเรียนที่มีอัตราส่วนครูต่อนักเรียนน้อย โดยจิตลักษณะด้านทัศนคติต่อสภาพการทำงานของครู และความรู้สึกว่าได้รับการสนับสนุนจากสังคมรอบข้าง มีบทบาทสำคัญในการอธิบายพฤติกรรมการอบรมจริยธรรมของครูได้ในลำดับต้นๆ

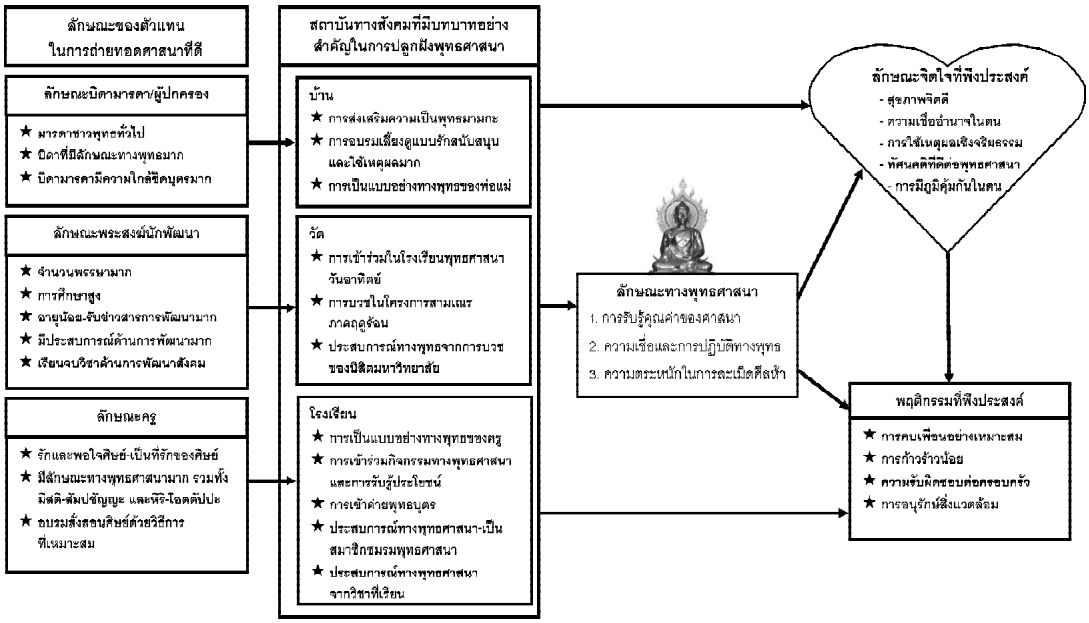
สรุปได้ว่า ครูที่ให้การถ่ายทอดทางพุทธศาสนาแก่ศิษย์อย่างได้ผลดี เป็นผู้ที่มีคุณธรรมทางพุทธศาสนาสูง (เช่น ครูที่สอนวิชาจริยศึกษา) มีทัศนคติที่ดีต่อศิษย์ มีความรู้สึกว่าตนได้รับการสนับสนุนจากสังคมรอบข้างมาก มีทัศนคติที่ดีต่อสภาพการทำงานมาก มีความภาคภูมิใจในตนเองสูง พบในครูหญิงมากกว่าครูชาย ในครูวุฒิต่ำมากกว่าครูวุฒิสูง มีอายุราชการมากและเป็นผู้ที่สามารถให้การฝึกอบรมศิษย์ด้วยวิธีการที่เหมาะสมมาก (เช่น ให้ความรักสนับสนุนใช้เหตุผลมาก และทำตัวเป็นแบบอย่างเพื่อส่งเสริมให้ศิษย์มีคุณธรรม) ด้านสภาพแวดล้อมในโรงเรียนนั้น พบว่า ครูที่มีพฤติกรรมอบรมคุณธรรมจริยธรรมสูงเป็นครูในโรงเรียนที่มีอัตราส่วนครูต่อนักเรียนน้อย

ปัจจัยเชิงสาเหตุ และผล ของลักษณะทางพุทธศาสนาในเยาวชนไทย

จากการประมวลผลงานวิจัยที่ได้ทำในเวลาใกล้เคียงกัน ช่วงแรก (พ.ศ. 2524 – 2537) (ตัวอย่างเช่น ฉกาจ ช่วยโต และดวงเดือน พันธุมนาวิน. 2533; สำรวย วรเตชะคงคา. 2534; งามตา วนินทานนท์. 2536; จิรวัฒนา มั่นยืน. 2536; สุริยะ พันธ์ดี. 2536; วรรณะ บรรจง. 2537; หรรษา เลาหเสรีกุล. 2537; ผ่องพรรณ ทวีสมบูรณ์. 2537 เป็นต้น) และผลงานวิจัยที่ทำในช่วงหลัง (พ.ศ. 2541 – 2550) (ตัวอย่างเช่น พระมหาใจ ส่วนไผ่. 2547; พระมหาสัญญา สวัสดิ์ไธสง. 2549; นิศากร สนามเขต. 2550 เป็นต้น) นักวิจัยเหล่านี้ได้ทำการศึกษาลักษณะทางพุทธศาสนาอย่างน้อย 4 ด้าน คือ ความเชื่อทางพุทธ การปฏิบัติทางพุทธ ความตระหนักในการละเมิดศีลห้า และการรับรู้คุณค่าของศาสนาของเยาวชนที่กำลังศึกษาอยู่ในระดับประถมศึกษาตอนปลาย มัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย นักเรียนอาชีวศึกษาและนิสิตมหาวิทยาลัยทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ในส่วนความหมายของ *ลักษณะทางพุทธศาสนา 4 ด้าน* ได้กล่าวไว้ในหน้า 2 ของบทความนี้แล้ว

ปัจจัยเชิงสาเหตุของลักษณะทางพุทธศาสนา

ปรากฏผลจากการวิจัยกว่าสิบเรื่องดังกล่าวข้างต้น ว่าลักษณะทางพุทธศาสนา 4 ด้าน ของเยาวชนไทย สามารถพัฒนาได้ด้วยการจัดประสบการณ์ทางพุทธศาสนาแก่เยาวชน โดยตัวแทนของสถาบันทางสังคมหลัก ได้แก่ บ้าน วัด และโรงเรียน (ภาพ 4)

ภาพ 4 ปัจจัยเชิงสาเหตุและปัจจัยเชิงผลของลักษณะทางพุทธศาสนาในเยาวชนไทย

ประสบการณ์ทางพุทธศาสนาในบ้าน เริ่มจากแบบแผนการอบรมเลี้ยงดูเด็กในครอบครัว ผลวิจัยของอุษา ศรีจินดารัตน์ (2533) วรรณะ บรรจง (2537) หรรษา เลาหเสรีกุล (2537) และพระมหาสัญญา สวัสดิ์ไธสง (2549) ได้แสดงให้เห็นว่า ยิ่งเยาวชน (ในระดับประถมศึกษาตอนปลาย ถึง มัธยมศึกษาตอนปลาย) ได้รับการส่งเสริมความเป็นพุทธมามกะมากเท่าใด และได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนและแบบใช้เหตุผล จากครอบครัวควบคู่กันมากเท่าใด ก็มีความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนามากเท่านั้น สำหรับเยาวชนในระดับอุดมศึกษา ก็พบผลเด่นชัดในกลุ่มนิสิตหญิงว่า การมีบิดามารดาเป็นแบบอย่างทางพุทธมาก ส่งผลให้นิสิตมีความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนามาก (จิรวัฒนา มั่นยืน. 2536) นอกจากนี้ยังพบในการวิจัยกับพระภิกษุสามเณรที่บวชใหม่อีกว่าการมีมารดาเป็นแบบอย่างทางพุทธมาก เกี่ยวข้องอย่างเด่นชัดต่อปริมาณความตั้งใจในการปฏิบัติกิจของพระภิกษุสามเณรที่ถูกศึกษา (ฉกาจ ช่วยโต และดวงเดือน พันธุมนาวิน. 2533) ต่อมา งานวิจัยของพระมหาใจ สวนไผ่ (2547) ก็พบผลที่สนับสนุนผลวิจัยข้างต้นอีกครั้งหนึ่งในเรื่องอิทธิพลของการส่งเสริมความเป็นพุทธมามกะในครอบครัว

ประสบการณ์ทางพุทธศาสนาในโรงเรียนและวัด การเข้าร่วมกิจกรรมทางพุทธศาสนาที่โรงเรียนจัดขึ้นและการรับรู้ประโยชน์ของการเข้าร่วมกิจกรรมนั้นๆ ประกอบกับการมีครูเป็นแบบอย่างทางพุทธที่ดี เป็นปัจจัยที่สำคัญในการสร้างเสริมความเชื่อ และการปฏิบัติทางพุทธแก่เยาวชนในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และตอนปลาย (สุริยะ พันธ์ดี. 2536; หรรษา เลาหเสรีกุล. 2537; พระมหาสัญญา สวัสดิ์ไธสง. 2549)

การเข้าใกล้ชิดพุทธศาสนา ด้วยการเข้าเรียนในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ส่งผลให้เยาวชนในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มีความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนามากกว่าเยาวชนที่ไม่ได้เข้าเรียน พบเด่นชัดในกลุ่มเยาวชนที่บิดามีการศึกษาต่ำ กลุ่มฐานะสูงแต่ครอบครัวอยู่ในสภาวะเสี่ยง และกลุ่มเยาวชนหญิงที่อายุมาก (หรรษา เลาหเสรีกุล. 2537) การเข้ารับการฝึกอบรมทางพุทธศาสนาในโครงการบวชสามเณรภาคฤดูร้อน ส่งผลให้เยาวชนในระดับประถมศึกษาตอนปลายมีความตระหนักในการละเมิดศีลห้าเพิ่มมากขึ้น (สำรวย วรเตชะคงคา. 2534) สำหรับเยาวชนในระดับอุดมศึกษา พบว่า ยิ่งนิสิตมีประสบการณ์ทางพุทธศาสนามากเท่าใดจากการเป็นสมาชิกชมรมพุทธศาสตร์ ประสบการณ์ทางพุทธจากวิชาเรียน และประสบการณ์บวชในพุทธศาสนาระยะสั้นระหว่างการเรียนในมหาวิทยาลัย ก็ยิ่งมีความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนามากเท่านั้น (จิรวัฒนา มั่นยืน. 2536) ภายหลังยังพบอีกว่า การฝึกสมาธิและการใช้สารชักจูงให้นักเรียนอาชีวศึกษาปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน ส่งผลให้นักเรียนมีทัศนคติที่ดีและมีความพร้อมที่จะปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวันมากขึ้น (พระมหาวีระชัย คำธร. 2548) และการบวชเป็นภิกษุ สามเณรของเยาวชนในจังหวัดภาคใต้ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หากได้รับประสบการณ์ขณะบวชอย่างเหมาะสมมาก ส่งผลให้ผู้บวชมีสภาพจิตใจเหมาะสมตามหลักพุทธศาสนามากขึ้น เช่น มีสติสัมปชัญญะสูงขึ้น และลดนิวรณ์ลง (ฉกาจ ช่วยโต และดวงเดือน พันธุมนาวิน. 2533; พระมหาใจ สวนไผ่. 2547)

ปัจจัยเชิงผลของลักษณะทางพุทธศาสนา

จากการประมวลสังเคราะห์งานวิจัยความเกี่ยวกันระหว่างลักษณะทางพุทธศาสนาของเยาวชนไทย กับลักษณะทางจิตใจที่ดีงามและพฤติกรรมที่น่าปรารถนาหลายด้าน สรุปได้ดังแสดงไว้ในภาพ 4

ลักษณะทางจิตใจที่ดีงาม ลักษณะทางพุทธศาสนาของเยาวชนด้านความตระหนักในการละเมิดศีลห้านั้น พบว่ามีความสัมพันธ์ทางบวกกับสุขภาพจิต และลักษณะมุ่งอนาคตของนักเรียนในระดับประถมศึกษาตอนปลายอย่างชัดเจน กล่าวคือ ยิ่งนักเรียนมีความตระหนักในการละเมิดศีลห้ามากเท่าใด ก็ยิ่งมีสุขภาพจิตดีมาก และมีลักษณะมุ่งอนาคตสูงเท่านั้น (พูนฤดี สุวรรณพันธ์. 2537) และพบผลสอดคล้องกันในงานวิจัยอีกหลายเรื่องว่า ความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนาของนักเรียนระดับประถมศึกษาตอนปลาย ถึง มัธยมศึกษาตอนปลาย ต่างมีความสัมพันธ์ทางบวกกับการรับรู้คุณค่าของศาสนา ลักษณะมุ่งอนาคตและควบคุมตน ทัศนคติไม่ดีต่อความก้าวร้าว (สุริยะ พันธุ์ดี. 2537) มีความสัมพันธ์ทางบวกกับความเชื่ออำนาจภายในตน (วรรณะ บรรจง. 2537) และมีความสัมพันธ์ทางบวกกับความผาสุกทางใจ (หรรษา เลาหเสรีกุล. 2537) อย่างเด่นชัด ในระดับอุดมศึกษาก็พบผลว่า ยิ่งนิสิตมหาวิทยาลัยมีลักษณะทางพุทธศาสนาสูงเท่าใดก็ยิ่งมีลักษณะทางจิตสังคมที่น่าปรารถนาสูงเท่านั้น โดยความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธร่วมกันทำนาย เอกลักษณ์แห่งตนทางพุทธศาสนา และการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม ของนิสิตได้สูงสุด 30% และ 20% ตามลำดับ ในกลุ่มนิสิตชั้นปีที่ 4 และทำนายสุขภาพจิตของนิสิตได้สูงสุด 23% ในกลุ่มนิสิตจากครอบครัวฐานะต่ำ (จิรวัฒนา มั่นยืน. 2536)

มีงานวิจัยในระยะหลังอีกจำนวนหนึ่ง ที่ศึกษาความเกี่ยวข้องกันระหว่างลักษณะทางพุทธศาสนา (ความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธ วิถีดำเนินชีวิตแบบพุทธ ความเมตตากรุณา) กับจิตลักษณะตามสถานการณ์ของเยาวชน (หมายถึงลักษณะจิตใจประเภทที่มีความไวต่อสถานการณ์ที่บุคคลเผชิญอยู่ แปรเปลี่ยนไปตามสถานการณ์นั้นๆ ได้ง่าย) เช่น ทัศนคติต่อพฤติกรรมหนึ่งๆ ความตั้งใจหรือความพร้อมที่จะกระทำพฤติกรรม เป็นต้น ในหมู่นักเรียนและนักศึกษา มีงานวิจัยของ สุทธิดา ทองศฤงคลี (2548) ทำการศึกษาลักษณะทางพุทธศาสนา (ความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธ) ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 พบว่า ลักษณะทางพุทธศาสนาของนักเรียนเป็นตัวทำนาย 1 ใน 3 ตัวทำนายด้านจิตลักษณะเดิม ที่ร่วมทำนายทัศนคติต่อพฤติกรรมดูแลญาติสูงอายุและความพร้อมในการดูแลญาติสูงอายุได้เป็นลำดับแรก ทั้งในนักเรียนกลุ่ม

รวมและนักเรียนทุกประเภทที่ศึกษา และนิศากร สนามเขต (2550) ทำการศึกษานักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายสายสามัญและนักเรียนจากวิทยาลัยอาชีวศึกษา ในต่างจังหวัด พบว่า การนับถือพุทธศาสนา (ความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนา) เป็น 1 ใน 4 ตัวทำนายด้านจิตลักษณะเดิม ที่ร่วมกันอธิบายทัศนคติที่ดีต่อการคบเพื่อนอย่างเหมาะสม และการมีภูมิคุ้มกันในตนได้สูงสุด 43.9% และ 34.7% ตามลำดับ ในกลุ่มนักเรียนวิทยาลัยอาชีวศึกษาที่เรียนสายวิทยาศาสตร์ โดยปัจจัยด้านการนับถือพุทธศาสนามีบทบาทในการทำนายเป็นลำดับแรก ก่อนหน้านี้ก็มีการศึกษาในนักศึกษาระดับปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยของรัฐ (กมลวรรณ สุวรรณโชติ. 2548) เกี่ยวกับปัจจัยเชิงสาเหตุของการมีพฤติกรรมเป็นกัลยาณมิตร พบผลว่า การปฏิบัติทางพุทธเป็น 1 ใน 8 ตัวแปรกลุ่มจิตลักษณะและพฤติกรรมเดิมที่เข้าร่วมทำนายทัศนคติที่ดีต่อพฤติกรรมเป็นกัลยาณมิตรได้สูงสุด 41.8% ในนักศึกษาที่มีผลการเรียนสูง และทำนายความเชื่ออำนาจในตนในการเป็นกัลยาณมิตรได้สูงสุด 28.7% ในนักศึกษาที่อาศัยอยู่กับบิดามารดา โดยมีการปฏิบัติทางพุทธศาสนาเป็นตัวทำนายลำดับแรก นอกจากนี้ ยังมีผู้วิจัย (สุกมล มุ่งพัฒนสุนทร. 2546) ความเกี่ยวข้องระหว่างลักษณะทางพุทธศาสนาด้านความเมตตากรุณากับทัศนคติต่อการรักษ์สัตว์ และความเชื่ออำนาจในตนด้านการรักษ์สัตว์ในหมู่นักเรียนชายที่เรียนอยู่ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ในต่างจังหวัด พบผลว่า นักเรียนชายที่มีความเมตตากรุณาสูง (มีความปรารถนาดี ต้องการช่วยเหลือให้ผู้อื่นมีความสุข ใฝ่ใจที่จะบำบัดความทุกข์เดือดร้อนของผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นคนหรือสัตว์) เป็นนักเรียนที่มีทัศนคติที่ดีต่อการรักษ์สัตว์ และมีความเชื่ออำนาจในตนด้านการรักษ์สัตว์สูงด้วย โดยปริมาณความเมตตากรุณาของนักเรียนมีบทบาทในการทำนายเป็นลำดับแรก จากตัวทำนายด้านจิตลักษณะเดิม จำนวน 5 ตัวทำนาย ผลเช่นนี้พบทั้งในกลุ่มนักเรียนโดยรวมและในนักเรียนทุกประเภทที่ศึกษา

ในหมู่พุทธมามกะวัยผู้ใหญ่ตอนต้น พระมหาบุญสงค์ ทนนชัย (2550) ได้ทำการศึกษาความเชื่อทางพุทธศาสนาและการมีวิถีชีวิตแบบพุทธของพุทธมามกะชายหญิงที่เข้ามาประกอบศาสนพิธีในวัดต่างๆ จาก 4 ภูมิภาคของประเทศไทย รวมกลุ่มตัวอย่างทั้งสิ้น 541 คน ทัศนคติที่ดีต่อการคลายความเครียดตามแนวพุทธศาสนา หมายถึง การเห็นประโยชน์ ความรู้สึกพอใจ และความตั้งใจที่จะลดความเครียดของตนเองด้วยการปฏิบัติทางกาย (เช่น ทำบุญให้ทาน) ทางวาจา (เช่น สนทนาธรรม) และทางใจ (เช่น ระลึกถึงหลักความเป็นจริงตามแนวพุทธศาสนา และการนั่งสมาธิ เป็นต้น) พบว่า พุทธมามกะที่มีความเชื่อทางพุทธมากและมีวิถีชีวิตแบบพุทธมาก เป็นผู้ที่มีทัศนคติที่ดีต่อการลดความเครียดแบบพุทธ และมีความเชื่ออำนาจในตนในการจัดการกับความเครียดมากด้วย โดยลักษณะทางพุทธ 2 ด้านนี้ ร่วมกับจิตลักษณะเดิมของผู้ถูกศึกษาอีก 2 ด้าน เป็น 4 ตัวทำนาย สามารถทำนายทัศนคติที่ดีต่อการลดความเครียดแบบพุทธได้ 47% ในกลุ่มพุทธมามกะอายุน้อย (20-42 ปี) โดยมีวิถีชีวิตแบบพุทธและความเชื่อทางพุทธ เป็นตัวทำนายลำดับแรกและลำดับที่ 2 และพบด้วยว่า วิถีชีวิตแบบพุทธและความเชื่อแบบพุทธ ร่วมกับจิตลักษณะเดิมอีก 2 ด้าน เข้าทำนายความเชื่ออำนาจในตนในการจัดการความเครียดได้ 53.2% ในกลุ่มพุทธมามกะอายุน้อย มีวิถีชีวิตแบบพุทธเป็นตัวทำนายลำดับที่ 2 และความเชื่อทางพุทธเป็นตัวทำนายลำดับที่ 4

ในหมู่พระภิกษุบวชใหม่ มีงานวิจัยในอดีต (ฉกาจ ช่วยโต และดวงเดือน พันธุมนาวิน. 2533) ศึกษาพระภิกษุในภาคใต้ พบว่า ประสบการณ์ที่ได้รับขณะบวชเรียน ส่งผลดีอย่างชัดเจนต่อจิตใจของพระภิกษุ 3 ด้าน (ความตระหนักถึงประโยชน์หรือผลที่มีต่อจิตใจและพฤติกรรมตามแนวพุทธศาสนา ทัศนคติที่ดีต่อคุณธรรม และปริมาณการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม) ในพระสงฆ์ 3 ประเภท คือ พระภิกษุอายุน้อย มีการศึกษาต่ำกว่า 9 ปี และมีมารดาที่ห่างเหินจากศาสนา พระภิกษุ 3 ประเภทนี้ ถ้าได้รับประสบการณ์ขณะบวชที่เหมาะสม เป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์จากการบวชเรียนมาก คือ ทำให้มีจิตใจสูงขึ้น ในช่วงปัจจุบันก็มีงานวิจัย (พระมหาชวลิต เพ็ชร์ภักดี. 2549) ที่ทำการศึกษาพระภิกษุที่เป็นนิสิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่บวชเรียนมาแล้วโดยเฉลี่ย 5 ปี พบว่า พระภิกษุที่มีจุดมุ่งหมายของการบวช (เป้าหมายของการบวชในพุทธศาสนา ซึ่งเป็นประโยชน์ที่พระภิกษุอาจบรรลุได้ ตั้งแต่เป้าหมายให้เกิดประโยชน์ทางจิตใจ ทางการศึกษา ด้านวัตถุ

ไปจนถึงเป้าหมายเพื่อนิพพาน) และความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นตัวทำนายด้านจิตลักษณะ 2 จาก 3 ด้าน ที่สามารถทำนายทัศนคติที่ดีต่อการดำรงสมณเพศอย่างยาวนานได้ในลำดับที่ 1 และ 2 ตามลำดับ ยิ่งกว่านั้น ยังพบว่าปัจจัยด้านจุดมุ่งหมายของการบวชเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญเป็นลำดับแรกจากปัจจัยจำนวน 3 ด้าน ที่สามารถจำแนกกลุ่มพระภิกษุที่มีความตั้งใจที่จะดำรงสมณเพศอย่างยาวนานมาก ออกจากกลุ่มพระภิกษุที่ตั้งใจจะดำรงสมณเพศไม่ยาวนานได้อย่างถูกต้อง 68.8% ในกลุ่มพระภิกษุโดยรวม

สรุปได้ว่า นักเรียน นักศึกษา พุทธมามกะวัยผู้ใหญ่ตอนต้น ที่มีลักษณะทางพุทธศาสนา (มีความเชื่อทางพุทธ การปฏิบัติทางพุทธ และวิถีชีวิตแบบพุทธมาก) เป็นผู้ที่มีลักษณะทางจิตใจที่ดีงามมาก เช่น เป็นผู้ที่รับรู้คุณค่าของศาสนามาก มีความผาสุกทางจิตใจมาก มีการเห็นประโยชน์และพอใจที่จะลดความเครียดแบบพุทธ เห็นคุณค่าและพร้อมที่จะดูแลรับผิดชอบญาติสูงอายุ เห็นประโยชน์และพอใจที่จะคบเพื่อนที่ดี พอใจที่จะแสดงความเป็นกัลยาณมิตร ตลอดจนพอใจที่จะให้การช่วยเหลือดูแลสรรพสัตว์ สำหรับพระภิกษุสามเณรบวชใหม่ การได้รับประสบการณ์ที่เหมาะสมขณะบวช ส่งผลให้เกิดการพัฒนาจิตใจสูงขึ้น และการมีจุดมุ่งหมายในการบวชที่เหมาะสมก็เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการอธิบายการดำรงสมณเพศอย่างยาวนานของพระนิสิตผู้ที่จะเป็นกำลังสำคัญในการสืบทอดพระพุทธศาสนาต่อไป

พฤติกรรมที่น่าปรารถนา ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะทางพุทธศาสนา (ความเชื่อ และการปฏิบัติทางพุทธ และความตระหนักในการละเมิดศีลห้า) กับพฤติกรรมที่น่าปรารถนาหลายด้าน ตัวอย่างเช่น การมี*พฤติกรรมก้าวร้าวรุนแรงน้อย*ของวัยรุ่น พบผลสอดคล้องในงานวิจัย 2 เรื่อง (สุริยะ พันธ์ดี. 2536; วรรณะ บรรจง. 2537) ว่า นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นที่มีความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธมากเท่าใด ก็มีความก้าวร้าวน้อยเท่านั้น ผลเช่นนี้พบทั้งกลุ่มเยาวชนในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด และนักเรียนชั้นประถมศึกษาตอนปลายที่มีความตระหนักในการละเมิดศีลห้ามาก มีพฤติกรรมก้าวร้าวน้อยกว่ากลุ่มนักเรียนที่มีความตระหนักในการละเมิดศีลห้าน้อยอย่างชัดเจน (พูนฤดี สุวรรณพันธ์. 2537) ในระยะต่อมา เกษม จันทศร (2541) พบว่า การปฏิบัติทางพุทธศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญลำดับที่ 3 ในจำนวน 6 ด้านที่สามารถร่วมกันจำแนกกลุ่มนักเรียนที่มี*พฤติกรรมเสี่ยงต่อการเสพยาบ้าน้อย* ออกจากกลุ่มที่เสี่ยงมากได้อย่างถูกต้อง 85.51%

ในเรื่องการแสดง*ความรับผิดชอบต่อครอบครัว* พบผลจากงานวิจัย 2 เรื่อง (สุทธิดา ทองศฤงคลี. 2548; สุภะรัฐ ยอดระบำ. 2548) กล่าวคือ นักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นที่รายงานว่า ปัจจุบันได้แสดงความรับผิดชอบในการดูแลญาติผู้ใหญ่ในครอบครัวมาก (เช่น แสดงความห่วงใย ช่วยเหลืองานในครอบครัว) เป็นนักเรียนที่มีลักษณะทางพุทธศาสนา (ความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธ) มาก ปัจจัยด้านนี้เป็น 1 ใน 3 ปัจจัยด้านกลุ่มจิตลักษณะเดิม สามารถร่วมทำนายความรับผิดชอบในปัจจุบันของนักเรียนได้สูงสุด 42.9% ในกลุ่มนักเรียนที่บิดามีการศึกษาสูง และเป็นปัจจัยที่เข้าทำนายพฤติกรรมดังกล่าวเป็นลำดับแรกในนักเรียนกลุ่มรวม และในนักเรียนเกือบทุกประเภทที่วิจัย ผลทำนองเดียวกันนี้ก็พบในงานวิจัยความตั้งใจที่จะรับผิดชอบครอบครัวในอนาคตของนักศึกษามหาวิทยาลัย โดยพบว่า การมีวิถีชีวิตแบบพุทธของนักศึกษาเป็นตัวทำนายสำคัญ 1 ใน 5 ตัวทำนายที่สามารถอธิบายพฤติกรรมรับผิดชอบต่อครอบครัวในปัจจุบันได้ 36.3% ในกลุ่มนักศึกษาที่ไม่มีพี่น้องเป็นหญิง และวิถีชีวิตแบบพุทธเป็นตัวทำนายพฤติกรรมดังกล่าวที่สำคัญลำดับแรกในกลุ่มนักศึกษาโดยรวม และในกลุ่มนักศึกษาเกือบทุกประเภทที่วิจัย

การคบเพื่อนอย่างเหมาะสม เป็นพฤติกรรมสำคัญในวัยรุ่นอีกพฤติกรรมหนึ่ง ในอดีตพบงานวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์อย่างน้อย 3 เรื่อง ที่ศึกษาความเกี่ยวข้องระหว่าง ลักษณะทางพุทธศาสนาของเยาวชนกับการคบเพื่อน โดยต่างให้ผลวิจัยที่สอดคล้องกันว่า นักเรียนระดับประถมศึกษาตอนปลายในต่างจังหวัด (พูนฤดี สุวรรณพันธ์. 2537) และนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในกรุงเทพฯ (หรรษา เลาหเสรีกุล. 2537) และในภาคใต้ (วรรณะ บรรจง. 2537) ผู้ที่มีความเชื่อทางพุทธและการปฏิบัติทางพุทธมาก มีการคบเพื่อนที่เหมาะสมมากกว่านักเรียนที่มีลักษณะทางพุทธศาสนาสอง

ด้านน้อย และยังพบผลงานวิจัยในระยะหลังอีกอย่างน้อย 2 เรื่อง คือ นิศากร สนามเขต (2550) ศึกษาพฤติกรรมคบเพื่อนอย่างเหมาะสม 2 ด้าน (การปฏิเสธอิทธิพลจากเพื่อนด้านที่ไม่ดี และการป้องกันเพื่อนจากสิ่งที่ไม่ดี) ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย และนักเรียนอาชีวศึกษาในต่างจังหวัด พบว่า การนับถือพุทธศาสนามาก เป็นตัวทำนาย 1 จาก 4 ตัวทำนายด้านจิตลักษณะเดิม ที่ร่วมทำนายพฤติกรรมปฏิเสธอิทธิพลเพื่อนด้านที่ไม่ดีได้สูงสุด 33.8% ในกลุ่มนักเรียนสายวิทยาศาสตร์ และกลุ่มนักเรียนที่มีเพื่อนชายมาก และยังร่วมทำนายพฤติกรรมป้องกันเพื่อนจากสิ่งที่ไม่ดีได้สูงสุด 31.9% ในกลุ่มนักเรียนสายวิทยาศาสตร์ และเข้าทำนายพฤติกรรมคบเพื่อนอย่างเหมาะสมทั้ง 2 ด้านดังกล่าว ได้เป็นลำดับแรกในนักเรียนกลุ่มรวม และนักเรียนเกือบทุกประเภทที่วิจัย และในอีกงานวิจัยหนึ่ง (กมลวรรณ สุวรรณโชติ. 2548) ศึกษาพฤติกรรมการเป็นกัลยาณมิตรของนักศึกษาระดับปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยในกรุงเทพฯ พบผลว่า การปฏิบัติทางพุทธของนักศึกษา เป็นตัวทำนาย 1 จาก 8 ตัวทำนายด้านจิตลักษณะเดิม ที่มีบทบาทในการทำนายพฤติกรรมทำตนให้น่าคบหาได้เป็นลำดับแรกในนักศึกษากลุ่มรวมและนักศึกษา 8 จาก 16 ประเภทที่วิจัย ตัวแปรการปฏิบัติทางพุทธ เข้าร่วมทำนายพฤติกรรมส่งเสริมเพื่อนได้สูงสุด 42.2% ในกลุ่มนักเรียนผลการเรียนสูง และร่วมทำนายพฤติกรรมป้องกันเพื่อนจากสิ่งไม่ดีได้สูงสุด 41.6% ในกลุ่มนักเรียนผลการเรียนสูงเช่นกัน และการปฏิบัติทางพุทธมีความสำคัญในการทำนายพฤติกรรมส่งเสริมเพื่อนและพฤติกรรมป้องกันเพื่อนจากสิ่งไม่ดีได้เป็นลำดับแรกในนักศึกษากลุ่มรวมและนักศึกษา 16 ประเภทที่วิจัยครั้งนี้

พฤติกรรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เช่น พืชและสัตว์ เป็นพฤติกรรมของพลเมืองดีที่ควรสร้างเสริมในเยาวชน ในงานวิจัยของ สุกมล มุ่งพัฒนสุนทร (2546) ทำการศึกษาพฤติกรรมรักษ์สัตว์ 2 ด้าน (พฤติกรรมรักสัตว์ที่ตนเองกระทำ และการสนับสนุนให้ผู้อื่นรักษ์สัตว์) ของนักเรียนชายระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในต่างจังหวัด พบผลว่า ความเมตตากรุณา (มีความปรารถนาดีและช่วยเหลือบรรเทาความทุกข์ เดือดร้อนของผู้อื่น) ของนักเรียนชาย เป็นตัวทำนาย 1 ใน 4 ตัวทำนายด้านจิตลักษณะเดิมที่เข้าร่วมทำนายพฤติกรรมรักษ์สัตว์ที่ตนเองกระทำ ได้สูงสุด 36.7% ในกลุ่มนักเรียนที่บิดามีอาชีพอื่นที่ไม่ใช่เกษตรกร และร่วมทำนายพฤติกรรมการสนับสนุนให้ผู้อื่นรักษ์สัตว์ ได้สูงสุด 43.0% ในกลุ่มนักเรียนที่มารดาไม่ใช่เกษตรกร และเข้าทำนายพฤติกรรมรักษ์สัตว์ 2 ด้าน ได้เป็นลำดับที่ 2 รองจากลักษณะมุ่งอนาคต และควบคุมตน ผลเช่นนี้พบในนักเรียนกลุ่มรวม และนักเรียนเกือบทุกประเภทที่วิจัย เป็นตัวทำนายสำคัญลำดับแรกของพฤติกรรมรักษ์สัตว์ที่ตนเองกระทำ ยกเว้นในกลุ่มนักเรียนชายที่มีผลการเรียนดี

เยาวชนช่วงวัยผู้ใหญ่ตอนต้น (อายุ 20-25 ปี) มีภาระหน้าที่มากขึ้น *การคลายเครียดตามแนวพุทธศาสนา* เป็นวิธีการหนึ่งที่ชาวพุทธนิยมปฏิบัติ พระมหาบุญสงค์ ทนนชัย (2550) ได้ศึกษาพฤติกรรมคลายเครียดของพุทธมามกะทั่วไป พบว่าความเชื่อทางพุทธ และวิถีชีวิตแบบพุทธเป็น 2 ใน 4 ตัวทำนายด้านจิตลักษณะเดิม ที่ทำนายพฤติกรรมคลายเครียดตามแนวพุทธของพุทธมามกะกลุ่มที่อายุน้อยได้ 31% โดยมีความเชื่อทางพุทธเป็นตัวทำนายลำดับแรก และวิถีชีวิตแบบพุทธเป็นตัวทำนายในลำดับที่ 2 และยังพบว่า การยึดมั่นในวิถีชีวิตแบบพุทธมีความสำคัญต่อพฤติกรรมการเลือกวิธีคลายเครียดที่เหมาะสม โดยวิถีชีวิตแบบพุทธร่วมกับตัวทำนายกลุ่มจิตลักษณะเดิมอีก 3 ด้าน สามารถทำนายพฤติกรรมคลายเครียดอย่างเหมาะสมได้ 39.8% ในกลุ่มพุทธมามกะอายุน้อย โดยเป็นตัวทำนายสำคัญลำดับที่ 2 รองจากการมีสุขภาพจิตที่ดีมาก

สรุปได้ว่า พฤติกรรมที่น่าปรารถนาหลายประเภท เช่น พฤติกรรมที่กระทำกับตนเอง (พฤติกรรมหลีกเลี่ยงการใช้สารเสพติด) พฤติกรรมกระทำต่อผู้อื่น (เช่น พฤติกรรมก้าวร้าวรุนแรง ที่อาจเป็นการกระทำทั้งต่อบุคคลและสัตว์) พฤติกรรมรับผิดชอบต่อครอบครัวในปัจจุบัน พฤติกรรมเลือกคบเพื่อนอย่างเหมาะสม พฤติกรรมเป็นกัลยาณมิตร ตลอดจนพฤติกรรมคลายเครียด พฤติกรรมของเยาวชนชาวพุทธดังกล่าวเหล่านี้ มีหลักฐานจากการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์ว่า เป็น

ผลส่วนหนึ่งจากการที่เยาวชนมีลักษณะทางพุทธศาสนามาก เช่น มีความเชื่อ และการปฏิบัติทางพุทธมาก มีความตระหนักในการละเมิดศีลห้ามาก รับรู้คุณค่าของศาสนามาก มีความเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์มาก ซึ่งต้นกำเนิดของลักษณะพุทธศาสนาในเยาวชนเกิดจากการปลูกฝังถ่ายทอดมาในบ้าน วัด และโรงเรียน เป็นสำคัญ ดังนั้น การพัฒนาเยาวชนแบบบูรณาการโดยความร่วมมือกันระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียน (บวร.) อย่างพร้อมเพรียง จึงเป็นแนวทางที่ส่งผลดี เป็นประโยชน์ต่อเยาวชนมากที่สุด สำหรับวิธีการพัฒนาเยาวชนในบ้าน วัด โรงเรียน และคุณลักษณะของผู้ให้การปลูกฝังอบรมในแต่ละสถาบันนั้น ผู้เขียนได้สรุปไว้ดังปรากฏในภาพ 4

บรรณานุกรม

กมลวรรณ สุวรรณโชติ. (2548). ***ปัจจัยเชิงเหตุแบบบูรณาการของบ้าน สถานศึกษา และจิตลักษณะที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการเป็นกัลยาณมิตรของนักศึกษาปริญญาตรี*** . ภาคนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

เกษม จันทศร. (2541). ***ปัจจัยทางจิตสังคมที่เกี่ยวข้องกับการต้านทานการเสพยาบ้าของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น*** . ภาคนิพนธ์ พัฒนาบริหารศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

งามตา วนินทานนท์. (2536). ***ลักษณะทางพุทธศาสนาและพฤติกรรมศาสตร์ของบิดามารดาที่เกี่ยวข้องกับการอบรมเลี้ยงดูบุตร***. รายงานการวิจัยฉบับที่ 50 สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

จิรวัฒนา มั่นยืน. (2536). ***ประสบการณ์ในมหาวิทยาลัยที่เกี่ยวข้องกับลักษณะทางพุทธศาสนาและทางจิตของนิสิตในกรุงเทพมหานคร*** . ปริญญานิพนธ์ วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ฉกาจ ช่วยโต และดวงเดือน พันธุมนาวิน. (2533). ***ลักษณะทางจิตสังคมที่เกี่ยวข้องกับการบวชในพุทธศาสนาของชายไทยในภาคใต้*** . รายงานการวิจัยฉบับที่ 43 สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ดวงเดือน พันธุมนาวิน. (2541). รูปแบบปฏิสัมพันธ์นิยม (Interactionism Model) เพื่อการวิจัยสาเหตุของพฤติกรรมและการพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์. ***วารสารทันตาภิบาล***, 10(2), 105-108.

ดวงเดือน พันธุมนาวิน และคณะ. (2540). ***ความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนาของคนไทย : การปลูกฝังอบรมและคุณภาพชีวิต*** . รายงานการวิจัย คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.).

ดุจเดือน พันธุมนาวิน. (2550). รูปแบบทฤษฎีปฏิสัมพันธ์นิยม (Interactionism Model) และแนวทางการตั้งสมมติฐานในการวิจัยสาขาจิตพฤติกรรมศาสตร์ในประเทศไทย. ***วารสารพัฒนาสังคม***. ปีที่ 9 (ฉบับที่ 1) ตุลาคม.

นิศากร สนามเขต. (2550). ***การมีภูมิคุ้มกันภายในและภายนอกที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการคบเพื่อนอย่างเหมาะสมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย*** . วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

บุญกอบ วิสมิตะนันทน์. (2527). ***ธรรมจริยาของครูไทยในภาคกลาง***. รายงานการวิจัยฉบับที่ 30 สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ผ่องพรรณ ทวีสมบูรณ์. (2537). ***การศึกษาเปรียบเทียบพฤติกรรมการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ในชุมชนที่รัฐให้การพัฒนาต่างกัน***. วิทยานิพนธ์ พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทะ). (ม.ป.ป.). ***รักลูกต้องปลูกนิสัยที่ดี : วิธีสร้างลูกหลานให้เป็นพลเมืองดี.*** กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.

พระเทพเวที (ประยุทธ ปยุตโต). (2532). ***พุทธธรรม***. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระเทพเวที (ประยุทธ ปยุตโต). (2533). ***ทำไมคนไทยจึงเรียนพระพุทธศาสนา : ข้อพิจารณาเกี่ยวกับวิชาพระพุทธศาสนาและจริยศึกษาในหลักสูตรการศึกษาของชาติ***. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.

พระมหาใจ สวนไผ่. (2547). ***ปัจจัยเชิงเหตุแบบบูรณาการของบ้าน วัด โรงเรียน และจิตลักษณะที่เกี่ยวข้องกับลักษณะทางพุทธศาสนาของสามเณรผู้เรียนบาลี***. ภาคนิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

พระมหาชวลิต เพ็ชร์ภักดี. (2549). ***ปัจจัยทางจิตสังคมที่เกี่ยวข้องกับการมุ่งที่จะดำรงสมณเพศอย่างยาวนานของพระนิสิตจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย***. ภาคนิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

พระมหาบุญสงค์ ทนนชัย. (2550). ***ปัจจัยเชิงเหตุและผลของพฤติกรรมคลายเครียดตามแนวพุทธของพุทธมามกะ***. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

พระมหาวีระชัย คำธร. (2548). ***อิทธิพลการฝึกสมาธิและการได้รับสารชักจูงที่มีต่อความตั้งใจที่จะปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวันของนักเรียนอาชีวศึกษา***. ภาคนิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

พระมหาสัญญา สวัสดิ์ไธสง. (2549). ***ปัจจัยเชิงเหตุแบบบูรณาการของบ้าน วัด โรงเรียน และจิตลักษณะที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการนับถือพระพุทธศาสนาของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นที่เข้าร่วมโครงการค่ายพุทธบุตร***. ภาคนิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

พูนฤดี สุวรรณพันธ์. (2537). ***ปัจจัยทางครอบครัวและโรงเรียนที่เกี่ยวข้องกับลักษณะทางพุทธศาสนาของนักเรียนในชุมชนที่มีระดับการพัฒนาต่างกัน***. วิทยานิพนธ์ พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ลัดดาวัลย์ พรศรีสมุทร และวิลาสลักษณ์ ชัววัลลี. (2524). ***ครอบครัวกับการอนุรักษ์วัฒนธรรมทางจิตใจของไทย***. รายงานการวิจัยฉบับที่ 25 สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

วรรณะ บรรจง. (2537). ***ลักษณะทางศาสนาและพฤติกรรมศาสตร์ของเยาวชนไทยจากชุมชนแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองในภาคใต้***. ปริญญานิพนธ์ วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

วันชัย มีกลาง. (2530). ***ความสัมพันธ์ระหว่างเจตคติ ความรู้ความเข้าใจ การปฏิบัติตาม และการได้รับการถ่ายทอดทางศาสนาของนิสิตมหาวิทยาลัยในกรุงเทพมหานคร***. ปริญญานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ศักดิ์ชัย นิรัญทวี. (2532). ***ความแปลกแยกกับพฤติกรรมการทำงานของครู สังกัดกรุงเทพมหานคร***. ปริญญานิพนธ์ การศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

สำรวย วรเตชะคงคา. (2534). ***ผลของการฝึกอบรมทางศาสนาที่มีต่อการพัฒนาจิตลักษณะของนักเรียนที่เข้าโครงการบวชสามเณรภาคฤดูร้อนที่วัดม่วง เขตหนองแขม กรุงเทพมหานคร*** . ปริญญานิพนธ์ วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

สุกมล มุ่งพัฒนสุนทร. (2546). ***ปัจจัยทางจิตสังคมและลักษณะทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมรักษ์สัตว์ของนักเรียนวัยรุ่นชายในชนบท*** . วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

สุทธิดา ทองศฤงคลี. (2548). ***ปัจจัยเชิงเหตุแบบบูรณาการระหว่างบ้าน โรงเรียน และจิตลักษณะที่เกี่ยวข้องกับความตั้งใจที่จะดูแลญาติผู้สูงอายุของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาปีที่ 2*** . วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

สุภะรัฐ ยอดระบำ. (2548). ***ปัจจัยเชิงเหตุแบบบูรณาการด้านบ้าน สถานศึกษา และจิตลักษณะที่เกี่ยวข้องกับความตั้งใจที่จะรับผิดชอบครอบครัวของนักศึกษาชายระดับปริญญาตรี*** . ภาคนิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

สุริยะ พันธ์ดี. (2536). ***ความสัมพันธ์ระหว่างการถ่ายทอดทางพุทธศาสนาในโรงเรียนกับจิตลักษณะและพฤติกรรมก้าวร้าวในนักเรียนระดับมัธยมศึกษา*** . ปริญญานิพนธ์ วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

หรรษา เลาหเสรีกุล. (2537). ***การเรียนในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์กับลักษณะทางพุทธศาสนา และทางพฤติกรรมศาสตร์ของนักเรียนวัยรุ่น*** . ปริญญานิพนธ์ วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

อุษา ศรีจินดารัตน์. (2533). ***พัฒนาการของเอกลักษณ์แห่งอีโก้ที่เกี่ยวกับการรับรู้คุณค่าของการทำงาน และการรับรู้คุณค่าของศาสนาของวัยรุ่นไทยในภาคใต้*** . ปริญญานิพนธ์ วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

Magnusson, S. & Endler, N. S. (1977). ***Personality at the crossroads : Current issues in interactionism psychology***. New Jersey: LEA Publishers. 18-21.

McGuire, N. L. (1985). Attitude and attitude change. In Lindzey, G. & Aronson, E. (Eds). ***Handbook of social psychology. Vol. II*** , 233-346, New York: Random House.

Tett, R. P. & Burnett, D. D. (2003). A personality trait-based interactionist model of job performance. ***Journal of Applied Psychology*** , 88(3), 500-517.

Walsh, W. B., Craik, K. H., & Price, R. H. (2000***). Person-environment psychology*** . (2nd Ed.). Mahwah, NJ: LEA.